ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1973

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

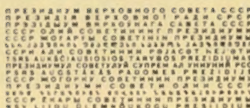
АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

1 $\frac{0161\text{-}004}{М.222(04)\text{-}73}$ 417-73

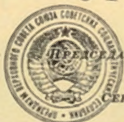

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета
Союза Советских Социалистических Республик
за активное участие в партизанском движении, мужество и стойкость, проявленные трудящимися Житомирской области в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками в период Великой Отечественной войны, и за успехи, достигнутые в хозяйственном и культурном строительстве, Указом от 21 июля 1967 года наградил Житомирскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА, КРЕМЛЬ. 31 июля 1967 г.

Мітинг трудящих
з нагоди нагородження області
орденом Леніна. 1967 р.

Вручення ордена Леніна
Житомирській області.
1967 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Ця книга — розповідь про історичне минуле і прекрасне сучасне, про ті величезні соціалістичні перетворення, які сталися за роки Радянської влади на Житомирщині, як і в усій УРСР, в братерській сім'ї народів СРСР.

Трудящі Житомирщини самовіддано працюють над здійсненням програми комуністичного будівництва, накресленої XXIV з'їздом КПРС. Робітники, колгоспники, інтелігенція області з допомогою братніх народів СРСР ударною працею втілюють у життя плани дев'ятої п'ятирічки, добиваються нових успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства, науки й культури, у підвищенні добробуту народу.

Як бойову програму дій сприйняли трудящі Житомирської області доповідь Л. І. Брежнєва на урочистому засіданні в Кремлі «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Положення і висновки цього важливого документа, зокрема, про значення єдиного народногосподарського комплексу в розвитку кожної республіки й країни в цілому, основні напрямки й шляхи підвищення ефективності суспільного виробництва в усіх його ланках, здійснення ленінської національної політики, посилення виховання трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму й радянського патріотизму, надихають їх на нові трудові звершення.

З перемогою Великого Жовтня, в ході будівництва соціалізму й комунізму невпізнанним став колись глухий Поліський край. На місці убогих, розкиданих серед боліт і лісів сіл та хуторів, бідняцьких нивок виросли міста й села з сучасними заводами і фабриками, високомеханізованими колективними господарствами. За життя лише одного покоління змінилися не тільки зовнішній вигляд сіл і міст, а й внутрішній світ трудівника, його духовні потреби.

Століттями боровся трудовий люд проти кріпосників і капіталістів та іноземних поневолювачів. Тут 945 року відбулося перше на Русі антифеодальне повстання. Житомиряни мужньо билися в повстанських загонах за визволення від польсько-шляхетського гніту і возз'єднання України з Росією. Тут діяли декабристи, які

вслід за своїми однодумцями в Петербурзі збройно стали на двобій з царизмом. Палкий відгук у серцях житомирян знайшли марксистсько-ленінські ідеї революційного перетворення світу. Вони знайомилися з цими ідеями через ленінську «Искру», один з шляхів транспортування якої з-за кордону в Росію проходив через Житомирщину. З початку XX ст. тут розповсюджуються твори В. І. Леніна.

Житомиряни, як і трудящі всієї України, йшли пліч-о-пліч з російськими пролетарями в лавах борців проти поміщиків і буржуазії, героїчно боролися за владу Рад, захищали здобутки Великої Жовтневої соціалістичної революції в роки іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни. Під керівництвом Комуністичної партії, з допомогою Радянського уряду вони здійснили соціалістичну індустріалізацію й колективізацію сільського господарства. Сини й дочки Житомирщини, як і весь радянський народ, захищали здобутки Жовтня на фронтах Великої Вітчизняної війни, в партизанських загонах і з'єднаннях, у підпіллі, самовіддано з безкорисливою допомогою російського та інших братніх народів працювали, відроджуючи міста й села, відбудовуючи народне господарство і соціалістичну культуру.

За активну участь у партизанському русі, мужність і стійкість, виявлені трудящими області в період Великої Вітчизняної війни, та за успіхи, досягнуті в господарському і культурному будівництві, 1967 року область удостоєна найвищої урядової нагороди — ордена Леніна. Житомирщина дала країні 85 Героїв Радянського Союзу і 52 Герої Соціалістичної Праці.

Сьогодні Житомирщина — це край машинобудування і електроприладобудування, великої хімії і високоякісного фарфору, легкої та харчової промисловості, високорозвинутого сільського господарства, передової науки і культури. Її економіка — органічна складова частина єдиного народногосподарського комплексу країни. Тепер в області діє 347 промислових підприємств, які випускають продукції більш як на 1,5 млрд. крб. Житомирський граніт і лабрадорит використано для будівництва Мавзолею генія людства В. І. Леніна, Ленінського меморіального комплексу в Ульяновську, пам'ятників В. І. Леніну в Москві тощо. В області видобувають титан, який широко використовується в сучасній техніці.

До Великого Жовтня сільське господарство Житомирщини було малопродуктивним, більшість селян жила в злиднях. Тільки під зорею Радянської влади перемога колгоспного ладу відкрила шлях трудовому селянству до заможного й культурного життя. 617 колгоспів і радгоспів області — справжні фабрики виробництва зерна, м'яса, молока, яєць та іншої сільськогосподарської продукції. Нині всі населені пункти області електрифіковані і радіофіковані. До послуг трудящих — 1526 клубів, 1364 бібліотеки, 1320 стаціонарних кіноустановок та кінопересувок. У краю, де до Великого Жовтня більшість населення була неграмотною, тепер майже кожен другий має вищу або середню освіту. Робітники й колгоспники, інтелігенція області гідно зустріли свято дружби й братерства радянських народів — 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — вони домоглися дострокового виконання державного плану 1972 року реалізації промислової продукції. В ювілейному році вирощено добрий урожай зернових культур, достроково виконано плани продажу державі зерна, льону, картоплі, м'яса, молока, яєць і вовни.

Включившись у всенародне соціалістичне змагання, підтримуючи ініціативу передових колективів промислових підприємств Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, будов і колгоспів країни, трудящі Житомирщини широко розгорнули боротьбу за дострокове завершення третього вирішального року дев'ятої п'ятирічки. Заклик партії — дати продукції більше, кращої якості і з меншими затратами — широко підтримали трудящі області.

Книга про Житомирську область є складовою частиною 26-томної праці «Історії міст і сіл Української РСР», що видається на громадських засадах за постановою ЦК КП України. В ній вміщено історико-економічний нарис про область, 42 нариси про міста обласного підпорядкування, районні центри, найважливіші селища міського типу й села, 532 довідки про населені пункти — центри селищних і сільських Рад депутатів трудящих.

У нарисах на конкретних прикладах показується животворна сила дружби народів, участь усіх радянських народів-братів у соціалістичному будівництві Житомирщини, керівна роль КПРС та її бойового загону — Комуністичної партії України, партійних організацій, органів Радянської влади.

Читач знайде в томі цікавий матеріал про кращих людей Житомирщини — борців за світле життя народу, учасників революційних подій, героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн, передовиків і новаторів виробництва.

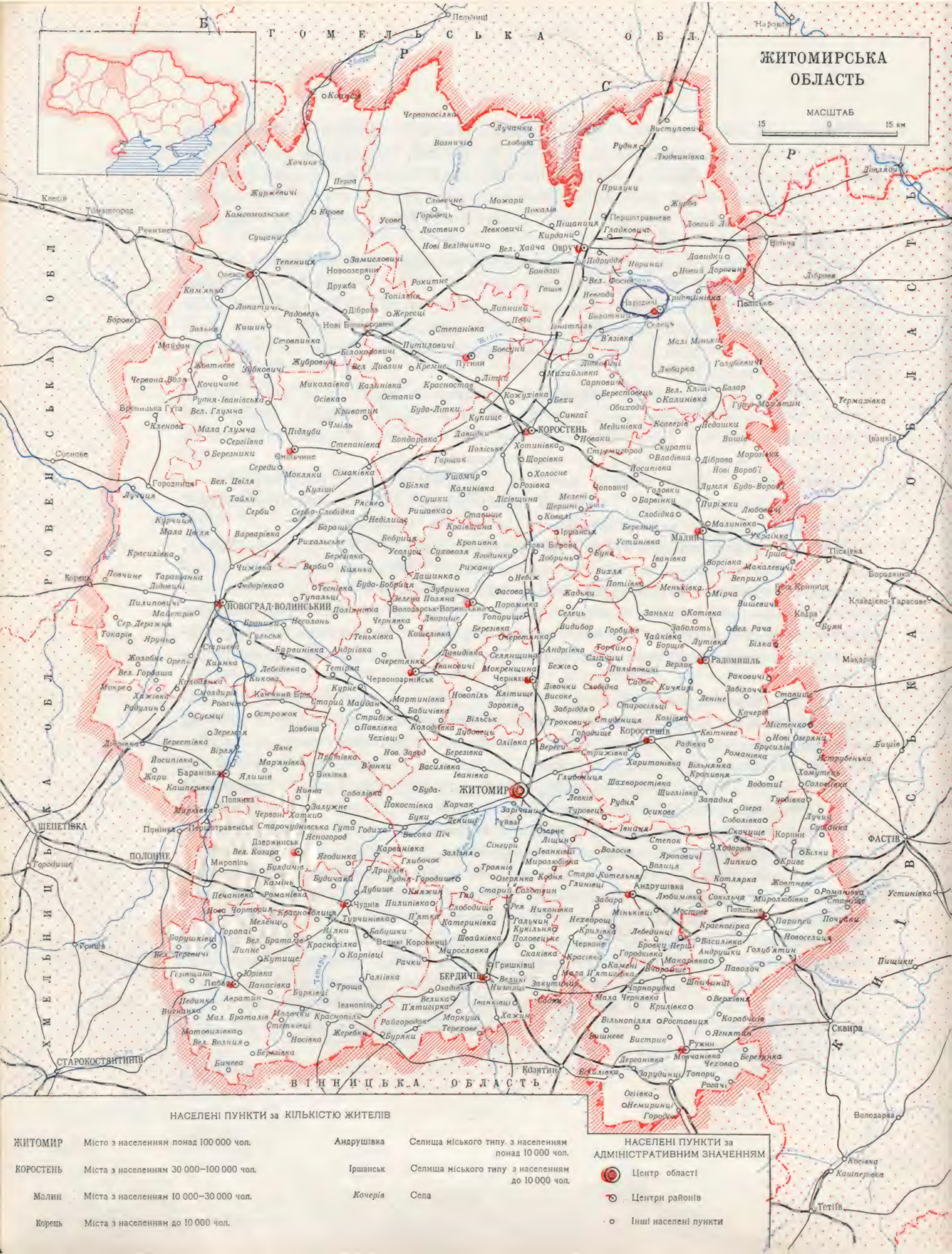
Методологічною основою праці є твори основоположників марксизму-ленінізму, документи Комуністичної партії Радянського Союзу. Широко використані монографічні дослідження й публікації історичних джерел, а також матеріали партійних і державних архівів Москви, Ленінграда, Києва та області, рукописних відділів, бібліотек і музеїв, поточних архівів партійних, радянських та профспілкових органів, періодична преса, спогади, твори художньої літератури, усна народна творчість.

Том про Житомирську область — праця великого загону науковців, викладачів вищих навчальних закладів, учителів, краєзнавців, ветеранів Жовтневої революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, партійних і радянських працівників, об'єднаних у районних комісіях, які підготували первинні матеріали для нарисів і довідок. Підготовкою рукопису до видання керувала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу авторам подавав Інститут історії Академії наук УРСР. Наукове редагування й видання книги здійснено Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР.

Книга ілюстрована картами й фотографіями з фондів партійних і державних архівів, музеїв, редакцій газет і журналів, а також одержаними від місцевих жителів. Більшість фотографій виготовлено спеціально для цього видання.

Редакційна колегія висловлює щиру подяку авторському колективу, партійним, комсомольським та іншим громадським організаціям, підприємствам та установам, колгоспам і радгоспам, навчальним закладам, архівам та музеям, бібліотекам, старим комуністам, ветеранам Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветеранам праці, усім ентузіастам краєзнавчої роботи, які допомагали створювати цю книгу.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ
МАСШТАБ
15 0 15 км
ГОМЕЛЬСЬКА ОБЛ.
РОВЕНСЬКА ОБЛ.
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛ.
ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ
КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ
ЖИТОМИР
КОРОСТЕНЬ
НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКИЙ
БЕРДИЧІВ
ШЕПЕТІВКА
ПОЛОННЕ
СТАРОКОСТЯНТИНІВ
ФАСТІВ
Овруч
Олевськ
Малин
Радомишль
Коростишів
Черняхів
Чуднів
Андрушівка
Ружин
Барашівка
Баранівка
Любар
Дзержинськ
Червоноармійськ
Володарськ-Волинський
Іршанськ
Ємільчине
Лугини
Народичі
Попільня
Корець
Козятин
Сквира
Тетіїв
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ
ЖИТОМИР Місто з населенням понад 100 000 чол.
КОРОСТЕНЬ Міста з населенням 30 000—100 000 чол.
Малин Міста з населенням 10 000—30 000 чол.
Корець Міста з населенням до 10 000 чол.
Андрушівка Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
Іршанськ Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Кочерів Села
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ
Центр області
Центри районів
Інші населені пункти

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

итомирська область розташована на правобережжі України, в центральній частині Полісся. На сході вона межує з Київською, на півдні — з Вінницькою, на заході — з Хмельницькою та Ровенською областями, а на півночі — з Білоруською РСР. Площа — 29,9 тис. кв. км, або 5,2 проц. території УРСР. Населення — 1626 тис. чоловік*. Переважну більшість жителів становлять українці (85,1 проц.). Крім них, живуть росіяни (6,2 проц.), поляки (5,6 проц.), євреї (2,2 проц.) та інші. Пересічна густота населення 54,4 чоловіка на один кв. км. Міське населення становить 34 проценти.

Область утворена 22 вересня 1937 року. Вона ділиться на 22 адміністративні райони. В своєму складі має 8 міст, у т. ч. 4 міста обласного підпорядкування, 39 селищ міського типу, 1688 сільських населених пунктів, підпорядкованих 35 селищним Радам і 531 сільській Раді.

Житомирська область розташована в межах двох грунтово-кліматичних зон УРСР — Полісся (північна частина області) і Лісостепу (південна частина). На півночі області підноситься Словечансько-Овруцький кряж, утворений з докембрійських кварцитів. Найвища точка його сягає 316 метрів над рівнем моря. Поверхня Поліської низини плескатa, мало розчленована, в багатьох місцях заболочена. На півдні області в межах Придніпровської височини густо порізана ярами, річковими долинами, які місцями досягають глибини 50—70 метрів.

З корисних копалин промислове значення мають запаси граніту, гнейсів, динасових кварцитів, лабрадоритів, пегматитів, мармуру, вапняків, мергелів, каолінів, вогнетривких глин, кварцових пісків, залізних і титанових руд, бурого вугілля, торфу. Є радіоактивні джерела та грязі.

Клімат помірно континентальний. Зима тепла, літо нежарке. Пересічна температура січня —5,6°, липня +18,7°. Річна кількість опадів на півночі 604 мм, на півдні — 515 мм.

Річки Житомирської області належать до басейну Дніпра — Тетерів з Гнилоп'яттю та Іршою, Ірпінь (верхня течія), притоки Прип'яті — Уборть, Уж з Жеревом, Случ — притока Горині та інші.

* Тут і далі статистичні дані про населення наводяться станом на 1 січня 1972 року.

У південній, лісостеповій частині області переважають родючі чорноземні та сірі лісостепові грунти, у північній, лісовій — грунти переважно дерново-підзолисті, болотні та сірі лісові[1].

Ліси займають 1,04 млн. га, або 31,6 проц. території області. Завдяки сприятливим грунтово-кліматичним умовам тут росте понад сто різних порід дерев і чагарників. Найпоширенішими є сосна і дуб. У Тригірському і Корабельному лісництвах, що біля Житомира, є старезні 300—500-річні велетні-дуби, які охороняються як пам'ятки природи. Господарське значення мають також ялина, граб, ясен, осика, клен, тополя. Культивуються сосна кримська, сосна банська, модрина, дуб червоний, акація біла, бархат амурський тощо. В Олевському, Лугинському, Городницькому, Ємільчинському, Білокоровинецькому і частково Овруцькому лісництвах росте релікт третинної флори України поліська лісова красуня — азалія понтійська[2].

Окремі лісові урочища мають велику наукову цінність. До них належить Корабельний ліс, розташований за 8—24 км на захід від Житомира, відома унікальна заповідна посадка модрини поліської в Дзержинському лісництві Городницького лісгоспзагу. У віці 140 років вона сягає заввишки 50 м, в діаметрі — 70 см. Запас деревини на одному гектарі становить 1200 куб. метрів, що вдвічі-втричі перевищує запаси деревини в кращих соснових і дубових насадженнях.

Привертають до себе увагу вчених-ботаніків, лісівників дендропарки в Денешах, Новій Чорториї, Верхівні, Суховіллі, Володарську-Волинському, Малині, Городниці, Коростишеві.

Для охорони та вивчення незайманого рослинного і тваринного світу постановою Ради Міністрів УРСР від 12 листопада 1968 року на території понад 20 тис. га Олевського та Овруцького районів створено Поліський заповідник; Ушомирський, Березівський та Омелянівський заповідники організовані для відтворення й збагачення фауни області.

Різноманітний тваринний світ Житомирщини. В лісах живуть лосі, олені, дикі свині, кози, лисиці, зайці, білки, куниці, бобри, з птахів — дикі качки, куріпки, тетеруки, рябчики, фазани і глухарі. У водоймах області водяться щуки, окуні, соми, карасі тощо.

Територія, яку займає область, з давніх-давен заселена людиною, що засвідчують численні археологічні пам'ятки палеоліту. На горбі лівого берега річки Свинолужки поблизу Городища Черняхівського району виявлено залишки ранньопалеолітичної Житомирської стоянки (понад 100 тис. років тому). На ній зібрано понад 2 тис. знарядь з кременю[3]. Люди тоді займалися мисливством. Грунтовно дослідженою пам'яткою пізнього палеоліту є Радомишльське поселення (30 тис. років тому). Тут, зокрема, виявлено шість невеликих наземних наметоподібних жител первісних мисливців, а біля них — скупчення кісток мамонта, північного оленя і дикого коня та розщеплених кременів. Пізньопалеолітичні поселення (близько 15 тис. років тому) були поблизу Довгиничів та Клинців Овруцького і Колодяжного Дзержинського районів. У басейні річки Тетерева, на берегах Ужа, Уборті й Случі 12—8 тис. років тому з'являються короткочасові поселення мисливців, які вже володіли луком і займалися рибальством. Такі поселення були поблизу Коростеня, Слободища Бердичівського району, а також у Володарсько-Волинському, Коростенському та Овруцькому районах[4].

У добу неоліту (VI—III тис. до н. е.) відбувався поступовий перехід від збиральництва, полювання, рибальства до скотарства й мотичного землеробства, з'являється прядіння. В побут входить глиняний посуд. На території Житомирщини відомо понад 40 неолітичних поселень у Бердичівському, Ємільчинському,

[1] О. Т. Діброва. Географія Української РСР. К., 1958, стор. 91—93.
[2] Там же, стор. 95.
[3] Краткие сообщения Института археологии АН СССР, вып. 92. М., стор. 54.
[4] Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 21, 23, 30.

Глиняний посуд культури кулясти амфор з могильника поблизу сел Кикового Новоград-Волинськог району. 1971 р.

Житомирському, Коростенському, Лугинському, Малин Народицькому, Овруцькому та Олевському районах. Одним ранніших є поселення поблизу села Тетерівки Житоми району та біля села Каленського Коростенського район існували в V тисячолітті до н. е. Територію сучасної Ж ської області в добу міді заселяли різноетнічні племена початок II тис. до н. е.), південну частину області з землеробсько-скотарські племена пізньої трипільської ку. Їхні поселення складалися з глинобитних будівель, розтап по колу на важкодоступних місцях понад річками (Трояні відомих досліджувалися поселення в Городському К шівського, Паволочі Попільнянського, Райках Бердичів Троянові Житомирського районів, а також у Житомирі[2]. На від племен трипільської культури на лівобережних притоках Тетерева в середині III — на початку II тис. до н. е. жили скотарські племена, які частково займалися і землеробством. Своїх покійників вони ховали в кам'яних гробницях. Такі гробниці виявлено в 20 місцях області (Баранівському, Дзержинському, Коростишівському, Народицькому, Новоград-Волинському, Овруцькому та Радомишльському районах). Долини річок Ужа, Тетерева та Случі в II тис. до н. е., тобто в добу бронзи, заселяли землеробсько-скотарські племена тшинецької культури. Залишки їхніх поселень виявлено в Бердичівському, Житомирському, Любарському, Народицькому та Овруцькому районах. Наприкінці II — на початку I тис. до н. е. їхні нащадки — землеробські племена праслов'янської білогрудівської культури жили лише на півдні області. Зокрема, відомі поселення білогрудівських племен поблизу сіл Райків, Швайківки Бердичівського і Троянова Житомирського районів.

Скарб бронзових прикрас, знайдений біля Ігнатполя Овруцького району, та кам'яні знаряддя праці доби бронзи на околиці Стрижівки Коростишівського району свідчать, що в цей час уже з'являються перші початки майнової нерівності[3].

Процес майнової диференціації поглиблювався в зв'язку з появою на середньому Придніпров'ї десь у VIII ст. до н. е. заліза. Виготовлення знарядь із заліза, що мали перевагу над бронзовими, кам'яними та крем'яними, сприяло підвищенню продуктивності праці й створенню лишків, які концентрувалися в руках родової верхівки. Поширення заліза в Подніпров'ї збіглося з появою тут у VII ст. до н. е. кочових племен скіфів. Територія Житомирщини була північно-західною околицею скіфського об'єднання. В Андрушівському, Бердичівському, Житомирському та Любарському районах виявлено до 15 городищ, поселень та могильників скіфського часу. Розкопані поблизу Попільні кургани підтверджують, що в VII—III ст. до н. е. тут проживало місцеве землеробське населення, відоме під назвою скіфів-орачів. У північній частині Житомирської області в цей час жили землеробсько-скотарські племена, незалежні від скіфів, які продовжували користуватися кам'яними знаряддями. Вважають, що саме їх у V ст. до н. е. згадував Геродот під назвою неврів, які були найбільш ранніми слов'янами.

На початку нашої ери слов'янські племена вже заселяли всю територію Житомирської області. На землях сучасних Андрушівського, Бердичівського, Дзержинського, Любарського, Попільнянського та Житомирського районів у II—VI ст. жили ранньослов'янські племена, що входили до Антського племінного об'єднання східних слов'ян. Близько 100 виявлених на Житомирщині поселень займали надзаплавні схили берегів у верхів'ї Тетерева та його правобережних

---

[1] Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971, стор. 112.

[2] І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток. К., 1957, стор. 112, 116.

[3] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве. 1899, т. 2. М., 1901, стор. 2.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА ЗМІЙОВІ ВАЛИ на ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

притоків Гнилоп'яті і Гуйви. Окремі поселення трапляються й на півночі області — в Новоград-Волинському та Олевському районах[1].

Слов'янська корчага з Райковецького городища XI—XIII ст. Бердичівського району. 1972 р.

На північ від Тетерева в басейні річок Ужа та Случа в IV—VII ст. жила та група слов'янських племен, що була безпосереднім предком відомого з літописів племені древлян. Близько 50-ти ранньослов'янських поселень та курганних могильників виявлено в Коростишівському, Народицькому, Овруцькому, Олевському і на півночі Житомирського районів. Трапляються вони і в Бердичівському та Дзержинському районах. У господарстві ранніх слов'ян певну роль відігравало скотарство, але його основу становило землеробство. В лісостеповій частині воно було плужним. У перших століттях нашої ери слов'яни вже запровадили сівозміни.

Розвиток гончарного, ювелірного, косторізного ремесел, продукція яких ішла на продаж, сприяв дальшому розширенню внутрішньої торгівлі. Знайдені скарби римських монет (понад 10) в Андрушівському, Житомирському, Новоград-Волинському та Ружинському районах стверджують поглиблення майнової диференціації в східних слов'ян у той час. Згодом родоплемінна верхівка перетворилася на клас експлуататорів-феодалів. Разом з складанням класового феодального суспільства, як і в інших східнослов'янських племен, наприкінці VIII—IX ст. у древлян, що займали територію нинішньої області, виникло князівство на чолі з феодальною аристократією—нащадками колишньої родової знаті. Виростали міста, що стали центрами ремесла й торгівлі, а також місцями проживання феодальної верхівки.

Найдавнішим містом і водночас резиденцією князів у древлянській землі був згаданий під 946 роком Іскоростень. Міцною фортецею, що в середині XII ст. відігравала помітну роль, було місто Котельнич (1143). Відомі з літописів також міста Неятин (1071), Мичеськ, Колодяжин (1240), Деревич (1241), Городськ (1257). Виявлені на території області близько 60 городищ є залишками інших міст, назви яких невідомі. Одне з них на околиці села Райок Бердичівського району ще в 30-х роках нинішнього століття досліджене археологами: зкайдені тут та на Городському й Колодяжинському городищах залишки залізоплавильних горнів, численні землеробські та ремісничі знаряддя праці, зокрема залізодобувного і залізообробного ремесел, а також їхня різноманітна продукція, в т. ч. величезна кількість побутових речей, предмети військового спорядження, засвідчують високий рівень розвитку господарства, культури та військової справи на придніпрянських землях у X—XIII ст. Ці матеріали допомогли вченим встановити існування феодальних відносин у Давній Русі.

Крім залізодобувного і залізообробного, існували й інші ремесла. Підтвердженням того, що в древлянській землі було розвинутим ювелірне ремесло, є залишки ювелірних майстерень, де збереглися тиглі й кам'яні формочки для відливання прикрас, виявлених на Райковецькому та Колодяжинському городищах, а також скарби срібних прикрас XI—XII і XII—XIII ст., знайдені поблизу сіл Збранки, Великої Хайчи Овруцького району, Кам'яного Броду Коростишівського району та Мирополя[1]. На Райковецькому та Колодяжинському городищах знайдено майстерню скляних браслетів та залишки косторізного ремесла. Вручій славився виготовленням прясел з шиферу, які користувалися великим попитом. Крім Вручія, залишки майстерень, де прясла обточували на токарному станку, виявлено на території сіл Колтівщини, Нагорян, Норинська, Каменя, Черевків, Хлуплян, Нових Велидників Овруцького району та поблизу Михайлівки Коростишівського району.

З утворенням феодальної держави Київської Русі древлянська земля однією з перших увійшла до її складу. Київський князь Олег підкорив та обклав даниною

[1] Г. Ф. Корзухина. Русские клады IX—XII вв. М.—Л., 1952, стор. 91—134, 135; В. К. Гончаров. Райковецкое городище. К., 1950, стор. 129—130, табл. 16—17.

Золота гривна XII—XIII ст. Село Кам'яний Брід Коростишівського району.

древлян 883 року, а в 907 році вони вже брали участь у переможному поході на Візантію. Під проводом своїх князів древляни вперто боролися за незалежність від київських князів. 913 року, після смерті Олега, вони відмовилися платити данину його наступнику Ігорю. В 914 році Ігор знову підкорив їх. Але древляни продовжували боротьбу проти сваволі Ігоря та його ставлеників і пізніше. В 945 році вона закінчилася смертю Ігоря і знищенням його війська. Повстання 945 року було першим і одним із найбільших антифеодальних повстань у Київській Русі. Княгиня Ольга, дружина Ігоря, жорстоко розправилася з повстанцями. Водночас вона змушена була провести адміністративну реформу, якою регламентувалися повинності з феодально залежного населення.

Після зруйнування Іскоростеня центром древлянської землі стало одне з найдавніших міст, міцна фортеця і важливий ремісничий центр — Вручій (Овруч). За оволодіння Овручем і древлянською землею точилася боротьба між синами князя Святослава — Ярополком та Олегом. Ярополк тоді був київським князем, а Олег володів древлянською землею, яку одержав ще за життя батька. В ході цієї боротьби Олег у 977 році загинув і був похований «у Вручего». З цього часу древлянські землі остаточно ввійшли до складу великокнязівських володінь. Овруч був резиденцією одного з князів — Рюрика Ростиславовича, який з 1170 до 1210 (з деякими перервами) займав великокнязівський стіл. Під безпосереднім контролем київського великого князя з середини XII ст. перебувало місто Котельнич, на той час міцна фортеця, важливий стратегічний пункт у системі оборони давньоруських земель. За володіння містом з київським великим князем Ізяславом Мстиславовичем в 1146 та 1148 роках боролися князі Святослав Всеволодович та син Юрія Долгорукого Ростислав Юрієвич, якому допомагав батько. Боротьбу за древлянські землі в середині XIII ст. вели також галицько-волинські князі Данило Галицький та його син Шварн Данилович.

У південній частині Житомирської області збереглися залишки міцних сторожових фортець періоду Київської Русі, що відігравали роль форпостів у боротьбі з степовими кочовиками, зокрема з половцями. Найвизначнішими з них, крім Котельнича, були Колодяжин, Дверень та інші міста.

До наших днів збереглася в реконструйованому вигляді дуже цікава пам'ятка кам'яної архітектури XII ст.— Василівська церква, збудована князем Рюриком Ростиславичем в Овручі.

На території сучасної Житомирщини археологами було знайдено коштовне намисто, діадеми, браслети, персні, наручні, золотий і срібний посуд, зброю, збрую. Так, з великою майстерністю і смаком виконані золоті колти, знайдені у містечку Мирополі, золоті гривни з емалевим зображенням з Кам'яного Броду тощо.

Одним з найбільших досягнень епохи Київської Русі — колиски трьох братніх народів — російського, українського і білоруського, став билинний героїчний епос, творцем якого був народ. Видатним явищем в оригінальній історичній і художній літературі Київської Русі є літописи, в яких відбито історичні події на території сучасної Житомирщини. Так, в Іпатіївському літопису яскраво змальовано повстання древлян 945 року[1].

---

[1] Нариси з історії України, вип. 1. Київська Русь і феодальні князівства XII—XIII ст. К., 1939, стор. 161—180; Історія українського мистецтва в 6-ти томах, т. 1. К., 1966, стор. 137—141, 207, 208, 210, 227.

Багато лиха завдала руським землям монголо-татарська навала. 1240 року слідом за Києвом міста Микгород, Колодяжин та інші зазнали страшних руйнувань від монголо-татарів. Місцеве населення мужньо боролося проти ворога. В результаті монголо-татарської навали Давня Русь (а в її складі й територія сучасної Житомирщини) потрапила в залежність від Золотої Орди. На населення накладалися різні платежі та повинності — тамга (мито), поплужне (поземельний податок від плуга), ям (повинність возити своїми кіньми татарських урядовців), корм (повинність годувати їх), війна і полювання (повинність висилати свої війська в ханський воєнний похід або на полювання) та інші. Данину збирали баскаки сріблом і хутрами, а з населення, що жило по річці Случ, — пшеницею і просом. Весь тягар данини лягав на народні маси. В разі несплати данини людей забирали в полон.

Наприкінці XIII і на початку XIV ст. в Східній Європі зміцніло Литовське велике князівство, яке почало завойовницькі походи на схід і південь. 1320 року литовське військо захопило Житомир, Овруч та інші міста Київського князівства, але, зазнавши поразки від руського населення, змушене було відступити. В середині XIV ст., використавши тривалі й гострі феодальні усобиці в Золотій Орді, литовські феодали поновили походи і після 1362 року добилися включення Київського князівства в склад Литовської держави.

1471 року феодальна Литва остаточно ліквідувала Київське удільне князівство й перетворила його в звичайну провінцію — Київське воєводство, яке поділялося на Київський, Житомирський, Овруцький та інші повіти. Повіти, в свою чергу, ділилися на волості. На чолі волостей стояли старости. Окремі волості перебували у володінні феодалів. Так, 1472 року Золвязька, Отенська, Утеська і Хотенська волості Житомирського повіту належали місцевим феодалам. Невелика частина території сучасних Олевського (на правобережжі Уборті), Новоград-Волинського і Баранівського (на правобережжі Случа) районів входила до Волинського воєводства[1].

З кінця XV ст. українським землям почала загрожувати нова небезпека — татарські набіги. Тривалий час кримські хани були союзниками литовського князя, але після того, як литовський уряд налагодив союзні відносини з ворогом Кримського ханства — Золотою Ордою, почалися напади кримських татар на українські землі, в т. ч. і на Київщину. Особливо частими стали татарські напади після спустошливого походу Менглі-Гірея 1482 року. Вони повторилися в 1489, 1497, 1502, 1503, 1511, 1515, 1527 та інших роках.

Для захисту країни в XIV—XV ст. споруджувалися замки. На території сучасної Житомирщини в XV ст. руками трудового народу були збудовані замки в Микгороді, Житомирі, Чуднові, Зв'ягелі, Олевську, Овручі та інших містах[2] й утримувалися за рахунок жителів приписаних до цих населених пунктів. На користь замку селяни платили данину натурою і грошима (від 30 до 60 грошей та від 1 до 2 відер меду і по 2 куниці), а також виконували повинності: лагодили мости й шляхи, косили сіно, обробляли приписані до замку землі тощо.

Переважна більшість населення на території сучасної Житомирщини в XV — першій половині XVII ст. жила в селах і займалася землеробством, скотарством, ремеслами і промислами, вирощувала жито, пшеницю, ячмінь, гречку, просо, горох, рижій, коноплі, льон, капусту, огірки, буряки, цибулю, часник.

З розвитком феодальних відносин зростали земельні володіння українських магнатів (Острозьких, Глинських, Немиричів, Полозовичів та інших), які захоплювали кращі селянські землі і великокнязівськими грамотами закріплювали їх за собою в спадкове володіння. Разом з землею вони прибирали до своїх рук села,

---

[1] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.). К., 1939, стор. 103, 122; Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності (Становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV — першій половині XVI ст.). К., 1963, стор. 35.

[2] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1. Одесса, 1912, стор. 128.

прикріплювали селян до землі і змушували їх відробляти панщину та відбувати різні повинності (давати хутро, віск, кури, яйця, хміль, прядиво, вовну, полотно, сукно, рубати й возити дрова, тіпати коноплі, льон, споруджувати греблі, містки, чистити ставки, лагодити дороги, охороняти посіви, допомагати під час полювання тощо). Так, на початку XVI ст. в Житомирському й Овруцькому повітах великі маєтності, де працювали залежні селяни, належали Полозовичам.

Багато лиха завдавали селянам чвари та усобиці феодалів, що часто переростали в справжні війни і були великим гальмом у розвитку селянського господарства. Протягом XVI ст. було видано три Литовські статути (1529, 1566, 1588), які закріплювали станові привілеї феодалів і визначали правові підстави феодальної експлуатації селянства. Так, за Литовським статутом 1529 року за невихід на панщину або іншу роботу, за найменший непослух феодал карав селянина так, як хотів — бив, забирав майно, кидав до в'язниці, заковував у ланцюги, колоди, пік розжареним залізом — і його свавілля ніхто не обмежував[1]. На посилення феодально-кріпосницького гніту селяни відповідали опором, який проявлявся в різних формах — поданні скарг, втечах, збройних виступах. Найпоширенішою формою боротьби селян у цей час було масове переселення їх з однієї місцевості в іншу, зокрема з північних районів у південні.

Водночас з розвитком феодально-кріпосницьких відносин поглиблювався процес відокремлення ремесла від сільського господарства. Серед ремісників на території сучасної Житомирщини найбільше було бондарів, теслярів, гончарів та рудників. Останні, як правило, осідали на берегах річок, де були поклади болотних руд, з яких вони виплавляли залізо[2]. Ремісники ділилися на майстрів, підмайстрів та учнів. Виникали також нові міста. Поступово складалися ремісничі цехи. У XV—XVI ст. ремісничі цехи були в Чуднові, Житомирі, Зв'ягелі. 1444 року Житомиру надане магдебурзьке право. З розвитком ремесла розвивалася й торгівля продуктами місцевого сільськогосподарського виробництва (хлібом, худобою, медом, воском, шкірами) і ремісничими виробами, а також товарами, привезеними з інших країн. Незважаючи на те, що українські землі перебували під владою Литви, місцеве населення всіляко розширювало торгівлю з Росією. Цьому сприяла та обставина, що через Житомир проходив головний торговельний шлях з Росії в західноукраїнські землі. Щоб перешкодити розширенню торговельних зв'язків з Росією, литовський князь Олександр у кінці XV ст. в Житомирі та інших містах підвищив митні платежі на російські товари.

Незважаючи на розвиток ремесла й торгівлі, основним заняттям населення в багатьох містах було сільське господарство. Міщани цих міст займалися землеробством, рибальством і на додаток до цього, ремеслом і торгівлею. Міщани, які перебували у феодальній залежності, так само, як і селяни, відбували різні повинності: натуральні й грошові — «датки», а також панщинні — «тягла». Так, жителі міста Чуднова в 1471 році змушені були «всі на толоку» ходити «жито жати і сіно косити»[3].

За Люблінською унією 1569 року, якою було оформлено об'єднання Литовського великого князівства з шляхетською Польщею у федеративну державу, територія сучасної Житомирської області в складі Правобережної України потрапила під владу Польщі. Незабаром поряд з володіннями литовських та українських магнатів, на Житомирщині з'явилися маєтності польських магнатів.

Зосередивши в своїх руках $^2/_3$ земельної площі, магнати стали повними господарями Київського воєводства, до складу якого входила територія Житомирщини. Феодальне землеволодіння грунтувалося на дрібному селянському господарстві з примітивним реманентом і старими традиційними методами праці. Повний земель-

[1] Акты Западной России, т. 1. СПб., 1846, стор. 27; т. 2. СПб., 1848, стор. 64—65.
[2] Д. І. М и ш к о. Українсько-російські зв'язки в XIV—XVI ст. К., 1959, стор. 21.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2. К., 1890, стор. 4.

ний наділ у цей час становив один лан (понад 20 десятин). Більшість селян користувалася половиною, четвертою, восьмою і навіть шістнадцятою частиною наділу або й зовсім його не мала. З часом число безземельних різко зростає. За інвентарем 1622 року в зв'ягельських володіннях Острозького їх було 33 проц., а в селах Гадзинцях, Станишівці, Пищевому та Вересах Житомирського повіту — близько 40 проц., в Овруцькому повіті (за даними скарбового реєстру 1638 року) — близько 30 проц. Крім того, якість грунту тут була невисокою, тому навіть півланові господарства були малорентабельними[1]. Врожаї зернових культур збирали низькі. Як це видно з інвентаря 1622 року, в Овруцькому і Житомирському повітах урожайність пшениці не перевищувала сам=5—5,2; жита — сам=3,6—4; гороху — сам=4—7,6; ячменю — сам=4—7; вівса — сам=2,5—2,7[2]. За користування земельним наділом селяни відробляли панщину і сплачували ренту натурою й грошима. Так, у зв'ягельських володіннях Острозького селяни, що мали повний земельний наділ, працювали від дворища увесь тиждень, за винятком торгового дня, а підсусідки — три дні і сплачували грошові й натуральні повинності.

Після землеробства важливе місце посідало тваринництво. У південній частині Житомирщини відгодовували волів, яких збували на ярмарках у Луцьку, Володимирі, Львові та інших містах. Подекуди селяни жили з бджільництва, а податки на бджільництво (десятина та інші побори) становили основний вид феодальної ренти.

У другій половині XVI — першій половині XVII ст. набули значного поширення поташні і залізорудні промисли. Великі поташні промисли на початку XVII ст. були в Пилипівці і Чуднові. На початку XVII ст. Києво-Печерська лавра заснувала в Радомишлі папірню «коштом немалым на подывление в том краю як речь небывалую». Як і у фільварках, на промислах використовувалася праця залежних селян, але для керування виробництвом власники змушені були наймати кваліфікованих майстрів. Отже, експлуатація селянина відбувалася на будах, млинах тощо. Селяни, що мали власні засоби виробництва й поступово організовували землеробство та скотарське господарство, давали феодалові грошову данину і продуктову ренту. Водночас у державних маєтностях почала розвиватися відробіткова рента. А в приватних та посесійних володіннях вона вже поширювалася, викликаючи загострення класової боротьби.

Жителі міст займалися ремеслами, торгівлею, а також сільським господарством. Навіть у повітовому місті Житомирі питома вага сільського господарства була значною. 1622 року в Житомирі 260 міщанських будинків платили податок грошима, а 272 — натурою (житом і вівсом)[3].

Після Люблінської унії правове становище населення сучасної Житомирщини визначалося польським державним законодавством. Поряд з ним діяв Литовський статут 1566 і 1588 років. Це законодавство позбавило селян будь-яких прав.

Польсько-шляхетський уряд проводив політику соціального та національного пригнічення. Православних змушували переходити в католицизм. Для некатоликів вводилися обмеження в торгівлі, утруднювався доступ у цехи. Використовуючи єзуїтів, польський уряд засновував католицькі монастирі, костьоли, відкривав єзуїтські школи. Всю масу українських селян і міщан — некатоликів було поставлено в безправне становище[4]. З допомогою Брестської церковної унії, проголошеної

---

[1] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 189, 190, 313—317.

[2] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 79.

[3] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах, т. 1. 1620— 1647 годы. М., 1953, стор. 26.

[4] А. И. Козаченко. Борьба украинского народа против иноземных поработителей за воссоединение с Россией. М., 1954, стор. 33.

Вироби ремісників XVII ст. Місто Бердичів. 1970 р.

1596 року, польські пани й католицьке духовенство намагалися обернути православних, як стануть уніатами, на католиків, розірвати їхні зв'язки з братнім російським народом.

Посилення соціального й національно-релігійного гніту викликало загострення боротьби селян, яка проявлялася в поданні скарг та петицій королю, у відмовлянні виконувати повинності, у підпалах поміщицьких маєтностей, вбивстві окремих феодалів, у втечах поодинці, групами й цілими селами і, нарешті, у збройних виступах. Так, 1587 року селяни з участю козаків розгромили в Кодні маєток польського воєводи Тишкевича. Жителі Слободищанської волості (недалеко від Бердичева) не допустили «померы земли» на волоки і перепису населення[1]. Селяни й міська біднота Житомира, становище яких ще більше погіршилося в зв'язку з неврожаєм 1591 року, взяли активну участь у першому великому селянсько-козацькому повстанні на Правобережній Україні під керівництвом К. Косинського 1591—1593 рр. Повстанці громили маєтки магнатів і шляхти, чинили розправу над панами і їхніми прислужниками. В січні 1593 року в бою під містечком П'яткою повстанці зазнали поразки і К. Косинський з козаками відступив на Запорізьку Січ[2]. У 1595—1596 рр. селяни та міська біднота Житомирщини були учасниками селянсько-козацького повстання, яке очолював Северин Наливайко. В той час, коли Наливайко з повстанцями перебував у Білорусії і в Пінських лісах, на Київському Поліссі (в Овруцькому й Житомирському повітах) діяло кілька озброєних загонів селян і козаків, очолюваних Лободою, який мав намір в Овручі зимувати. Відомий, зокрема, загін, яким керував овруцький міщанин О. Слуцький[3].

Великого розмаху селянсько-козацький рух набрав під час польсько-шляхетської інтервенції проти Російської держави 1618 року. Жителі околиці Житомира, Кодні, Ходоркова, Радомишля, Паволочі, Брусилова, Коростишева, Корнина, Троянова та інших населених пунктів «наезжали на окрестные имения шляхты». Вони виганяли і вбивали ненависних панів, оголошували себе вільними козаками і створювали загони. Для придушення повстання польський уряд кинув регулярні війська[4]. Але селяни й міщани не скорилися. Вони продовжували боротьбу і в наступні роки. 1640 року повстали міщани Коростеня, а через три роки жителі Котельні побили місцевих шляхтичів[5].

Жорстока феодальна експлуатація, що доповнювалася тяжким національним гнітом і релігійними переслідуваннями українського народу з боку польської шляхти і католицької церкви, призвели на початку 1648 року до вибуху народно-визвольної війни на Україні 1648—54 рр., в якій активну участь взяли й житомиряни. Коли на Житомирщині з'явилося військо повстанців, багато жителів міст і сіл влилося в козацькі загони для боротьби проти поневолювачів. Тільки в селах Паволочі та Котельні було сформовано селянсько-козацький полк. Його очолив Іван Кучевич. З особливим завзяттям та енергією вели боротьбу повстанці, очолювані Максимом Кривоносом, проти війська магната Я. Вишневецького. Перша сутичка між ними сталася на початку липня 1648 року на Поділлі біля Махнівки. Під сильними ударами повстанців Вишневецький почав тікати на Бердичів. Кривоніс наздогнав Я. Вишневецького під П'яткою і почав оточувати його військо. Проте Вишневецький встиг перебратися за Случ. Кривоніс продовжував погоню, займаючи по дорозі міста і села. Польсько-шляхетське військо відступило за Горинь. Повстанці на чолі з М. Кривоносом визволили Чуднів, Бердичів та інші міста[6] на території Житомирщини.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1. К., 1863, стор. 19.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 129.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 102—103.
[4] Там же, стор. 211.
[5] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 191.
[6] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 141.

Загальнонародна боротьба за визволення з-під польсько-шляхетського гніту, за возз'єднання України з Росією завершилася рішенням Переяславської ради. Воно було могутнім волевиявленням українського народу, відображенням його одвічних прагнень і надій.

Возз'єднання України з Росією мало прогресивне значення для економічного і політичного розвитку України. «Актом возз'єднання український народ закріпив свій тісний і нерозривний історичний зв'язок з російським народом, в особі якого він знайшов великого союзника, вірного друга і захисника в боротьбі за своє соціальне і національне визволення»[1].

Після возз'єднання України з Росією територія Житомирщини увійшла до складу Київського, Білоцерківського і Паволоцького полків. Овруч, Ворсівка, Черняхів, Радомишль, Житомир, Коростишів, Любар, Бердичів, Ходорків та інші були сотенними містами[2].

Проте після Андрусівського перемир'я 1667 року територія сучасної Житомирської області, залишилася під польсько-шляхетським ярмом. З допомогою католицької церкви польські власті знову стали нав'язувати народові унію і католицизм, прагнучи розірвати зв'язки Правобережної України з Росією.

Внаслідок тяжкого польсько-шляхетського панування Житомирщина в кінці XVII—XVIII ст. перебувала на низькому рівні економічного розвитку. Посівні площі під житом, ячменем і просом у зв'язку з розвитком гуральництва протягом XVIII ст. помітно зросли. Панські господарства втягувалися в товарно-грошовий обіг, що посилювало визиск селян. Якщо наприкінці XVII — на початку XVIII ст. в Овруцькому повіті Київського воєводства повинності селян становили 162 робочих дні на рік, то на кінець XVIII ст. вони досягли 312 робочих днів, тобто збільшилися майже вдвічі. Ще інтенсивніше зростали повинності селян на півдні (Житомирський повіт). Тут ще на початку XVII ст. вони становили 82 робочих дні, а наприкінці століття досягли 214 робочих днів, тобто майже потроїлися[3]. На панщині селян змушували працювати від світання до смеркання. Так, кріпаки села Марківців Бердичівського повіту в 1765 році змушені були виходити на панщину тоді, «як череда йде в поле», а кінчати роботу, «як худоба повертається»[4]. Крім тяжкої панщини, селяни відбували різноманітні повинності (гвалти, заорки, оборки, зажинки, обжинки, шарварки тощо). Жорстоко експлуатувалися народні маси також орендарями маєтків і корчем. Життя і добробут селян цілком і повністю залежали від сваволі феодалів. Сама шляхта визнавала непосильність повинностей і надмірне гноблення. Так, шляхтич Федір Єлець 5 березня 1698 року констатував, що орендар його маєтків у селах Баранові, Павловичах і Федорівці Овруцького повіту немилосердно утискує й грабує селян, погрожує лютими карами і спаленням хат, навіть одного з них убив[5].

У північних районах Житомирщини, на піскуватих і заболочених землях, де займатися хліборобством було невигідно, феодали влаштовували різного роду промисли, на яких селяни відбували панщи-

Знаряддя праці селян Волині XVIII—XIX ст. 1972 р.

[1] Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.), схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1954, стор. 10—11.

[2] Історичні джерела та їх використання, вип. 2. К., 1966, стор. 123—142.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 2. К., 1870, стор. 46—51.

[4] Там же, стор. 12.

[5] Там же, ч. 6, т. 1, приложение. К., 1876, стор. 144—145, 227—229.

ну[1]. Як і раніше, найпоширенішими були залізорудні і поташні промисли, а також промисли, зв'язані з переробленням продуктів землеробства і тваринництва.

У другій половині XVII—XVIII ст. у поліських районах Житомирщини налічувалося близько 200 рудень, кожна з яких у середньому давала на рік 500—700 пудів заліза. Промисли на Житомирщині існували досить тривалий час, змінювалося лише їх розташування. Рудня «Годиха» діяла майже три століття, рудні «Підлубецька», «Висока піч», «Кропивне», що виникли в XVI ст., поступово перетворилися у XIX ст. на Ємільчинський, Високопечанський, Кропивненський чавуноливарні заводи. З часом кількість промислів зростала. Протягом XVII ст. лише поблизу Житомира працювало 12 рудень, три поташні й гута. Під Радомишлем було 7 рудень, 4 гути, папірня і поташня; під Коростишевом працювало 8 рудень, у сучасному Малинському районі діяло 15 рудень та 5 гут[2]. Ще й досі понад 40 населених пунктів області зберегли назву «Рудня».

Але феодально-кріпосницька система затримувала розвиток продуктивних сил. Мануфактури слабо розвивалися через обмеженість внутрішнього ринку і незначні розміри застосування найманої праці. Поміщики користувалися виключним правом помолу зерна, винокуріння, продажу дьогтю тощо. Ці монополії були одним з найважливіших джерел збагачення й нерідко становили 30—50 проц. одержуваного ними прибутку[3].

Тяжким було і становище міст. Магнати затримували їх розвиток монополіями та поборами. Більшість міст, у т. ч. Житомир, Троянів та інші, була приватною власністю магнатів, які вимагали від ремісників їхні вироби у вигляді «данин» та виконання різних видів панщинних робіт. Так, у Чуднові бідніша частина, тобто ті, хто не мав своїх будинків і тулився на правах сусідів у заможних городян, повинні були виходити на «замкову» роботу. 1728 року в Троянові жило 25 «передміщан», що відбували панщину, а в 1748 році їх стало в п'ять разів більше[4]. Становище населення погіршувалося внаслідок національного гніту і насильного запровадження унії. На соборі 1720 року в Замості єзуїти домоглися того, що уніатську церкву ще більше було наближено до католицької, а в 1743 році був реформований в єзуїтському дусі і базиліанський орден. Українським міщанам забороняли займатися ремеслом і торгівлею. Для зміцнення позицій католицької церкви будувалися костьоли, відкривалися монастирі. Так, у 1737—1751 рр. споруджено костьол у Житомирі. В Бердичівському повіті було відкрито понад 200 костьолів і монастирів[5], які стали знаряддям зміцнення політичного панування шляхетської Польщі.

Як і раніше, дошкуляли населенню чвари феодалів. 1687 року шляхтич Жабокрицький, посварившись з поміщиком Прушинським, вчинив збройний напад на село Потаповичі, яке входило до маєтку Прушинського. Прибічники Жабокрицького вигнали із села всіх жителів, розігнали худобу, витолочили посіви. В тому ж році іншим шляхтичем було вчинено напад на Веледницьку волость, яка входила до маєтку Потоцького. В результаті нападу населенню було завдано збитків на 11,6 тис. злотих[6]. Доведені до повного зубожіння, змучені повинностями, шляхетсько-магнатським терором селяни Київщини та інших місцевостей залишали свої села й тікали разом з сім'ями на вільні землі, де засновували слободи. Багато втікачів прямувало на південь Київщини і Брацлавщини, де в кінці XVII ст. виникли

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 112.

[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 24—25.

[3] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 328.

[4] В. А. Маркина. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII — 60-е годы XVIII ст. К., 1971, стор. 96—99.

[5] Т. Молчанівський. Бердичівський державний історико-культурний заповідник. Х., 1931, стор. 14, 15, 20—24.

[6] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 163, 197.

козацькі полки, очолювані С. Палієм та його сподвижниками С. Самусем, З. Іскрою й А. Абазиним. Інші тікали на Лівобережну Україну в межі Російської держави. Шляхта Київського воєводства в інструкції послам на сейм 1692 року вимагала силоміць повертати селян власникам[1].

Однак селяни не обмежувалися пасивними формами боротьби проти своїх гнобителів. Наприкінці XVII ст. на Житомирщині прокотилася хвиля селянських заворушень. Широку підтримку у трудящих Житомирщини дістало селянсько-козацьке повстання 1702—1704 рр., яке очолювали Палій та Самусь.

У битвах під Бердичевом та іншими містами козаки Палія завдали відчутних ударів польсько-шляхетським військам. Та, незважаючи на розмах повстання, воно було придушене. Але і в наступні часи народні маси чинили опір панській сваволі, що нерідко переростав у повстання. Головною силою всіх заворушень були селяни. Повстанці, які звали себе гайдамаками, громили панські маєтки, розправлялися з визискувачами.

В 1734—1737 і в наступні роки гайдамаки діяли в районі Бердичева, Житомира та інших місцях. 1750 року їхні загони оволоділи Бердичевом, Народичами, Радомишлем. Гайдамацький загін, очолений Іваном Подолякою, в цей час діяв на півночі Житомирщини[2]. Кульмінаційною точкою гайдамацького руху стало повстання 1768 року під проводом Максима Залізняка та Івана Гонти, відоме в історії під назвою Коліївщини. В районі Радомишля та Брусилова розпочав свою діяльність гайдамацький загін Івана Бондаренка, а під Бердичевом — загін Клима Крутя і Василя Щербини[3]. Гайдамаки громили поміщицькі маєтки, чинили розправу над ненависними шляхтичами, мстилися панам за сваволю та знущання.

Але Коліївщина, як і всі попередні рухи, зазнала поразки. Уряд шляхетської Польщі жорстоко розправився з повстанцями. Їх вішали, саджали на палі, відтинали голови, руки, ноги. Особливо багато повстанців шляхта стратила у містечку Кодні біля Житомира. З 336 справ, занесених в одну лише коденську судову книгу, 218 закінчено смертним вироком. Всього в Кодні піддано катуванню близько трьох тисяч чоловік. Після припинення вбивств кожного десятого повстанця «значкували» — відрубували праву руку і ліву ногу або навпаки. Серед покараних були і народні кобзарі, які своїми піснями будили у селян прагнення до волі. Зокрема, до страти було засуджено кобзарів Василя Ворченка і Прокопа Скрагу[4].

1793 року Правобережну Україну возз'єднано з Лівобережною в межах Російської держави, що прискорило соціально-економічний розвиток краю. Поділ на воєводства був ліквідований, і на цій території створено Брацлавське та Ізяславське (Волинське) намісництва. Указом царського уряду від 30 листопада 1796 року намісництва були ліквідовані і замість них 1797 року утворено губернії. Територію сучасної Житомирщини включено до Житомирського, Новоград-Волинського та Овруцького повітів Волинської губернії, Радомисльського і частково Махнівського (з 1846 року Бердичівського) та Сквирського повітів Київської губернії[5]. Центром Волинської губернії з 1804 року стало місто Житомир.

Щоб залучити на свій бік місцеву шляхту, царизм надав їй загальноімперські дворянські права, зберіг станові, земський і підкоморський суди, а також чинність Литовського статуту. Діловодство в судах велося польською і російською мовами.

Наприкінці XVIII — в першій половині XIX ст. на Правобережній Україні, в т. ч. на території Житомирщини, відбувався процес розкладу феодально-кріпос-

---

[1] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. К., 1963, стор. 45—46.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3. К., 1876, стор. 48, 270—275, 384—385; Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970, стор. 13—14.

[3] Центральна наукова бібліотека АН УРСР. Відділ рукописів, П 5845—П 5909.

[4] Український архів, т. 2. Коденська книга судових справ. К., 1931, стор. 292, 388.

[5] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1. СПб., 1852, стор. 5—6.

ницького ладу й розвитку капіталістичних відносин. Зростав суспільний поділ праці, розвивалася торгівля, збільшувалося число міського населення. 1861 року в Житомирі проживало понад 40 тис. чоловік, у Новограді-Волинському — 4790, в Овручі — 2930, у Коростені — 1149[1].

В міру зростання неземлеробського населення зростав попит на хліб. 1840 року більше половини хліба йшло на внутрішній ринок. Основну масу товарного хліба давали поміщицькі господарства, яким належало понад три четвертих всієї землі. Всі ці землі оброблялися руками покріпачених селян, позбавлених найелементарніших людських прав. Селяни-кріпаки працювали на панщині 5—6 днів на тиждень від ночі до ночі. Так, селяни села Вирви Радомишльського повіту в скарзі, а потім під час допиту, посвідчили, що 1845 року вони перейшли у володіння іншого поміщика, який встановив їм панщину по три дні з душі, а не з двору, як це було раніше. Таким чином, деякі сім'ї повинні були замість 170 відробляти 800 днів панщини на рік[2]. Крім панщини, кріпаків змушували виконувати різні додаткові роботи, які в панщинні дні не зараховувалися,— прясти льон і коноплі, прибирати панський двір, полоти городи, відбувати лісові, транспортні, грабарські, караульні та інші повинності, а також платити поміщикові силу-силенну різних натуральних і грошових поборів[3]. Посилення експлуатації, зубожіння селянських мас, екстенсивне землеробство, майже повна відсутність добрив — усе це призводило до частих неврожаїв.

У першій половині XIX ст. на Житомирщині, як і по всій Росії, дедалі більшого розвитку набували капіталістичні виробничі відносини. Напередодні реформи 1861 року у Волинській губернії діяло 379 фабрик і заводів, на яких застосовувалася наймана праця. Це були переважно дрібні, устатковані примітивною технікою, кустарні підприємства. На них працювало близько чотирьох тисяч найманих робітників. Серед галузей промислового виробництва провідне місце посідала поташна, склоробна, залізорудна, фарфоро-фаянсова, суконна, винокурна та цукрова промисловість. Розвитку цих галузей сприяли природні умови краю, його лісові багатства, поклади корисних копалин. До відкриття руди й вугілля в Донбасі металургія на Україні розвивалася переважно на Поліссі. У першій половині XIX ст. залізорудні промисли почали переростати у підприємства, на яких складалися професії рудників, ковалів, димарів тощо. 1845 року в Житомирському повіті підприємств, що називалися руднями, було 16, в Овруцькому — 35[4].

До числа галузей, що в цей період прискорено розвивалися на Волині, слід віднести склоробну та фарфоро-фаянсову промисловість. Скляне виробництво зародилося тут ще в першій половині XVI ст. В 90-і роки XVIII ст. був заснований фарфоровий завод у Городниці, а в 1802 році став до ладу Баранівський завод. На середину XIX ст. у Волинській губернії діяло 19 скляних та 5 фарфорових підприємств, на яких працювало 674 робітники. У зв'язку з розвитком склоробної промисловості швидко зростало поташне виробництво. Лише в Новоград-Волинському повіті в першій половині XIX ст. було 12 поташних заводів. Поташ не тільки використовувався на місці, а й вивозився в сусідні губернії.

Поступово розвивалася паперова промисловість, зародження якої належить до XVII ст. У XVIII ст. папірні існували в сучасному Новоград-Волинському районі та селі Папірні поблизу Овруча. Напередодні скасування кріпосного права на території області налічувалося 6 паперових фабрик, але вони мали примітивне

---

[1] А. Братчиков. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях, вып. 1. Житомир, 1868, стор. 15, 55, 56, 264.

[2] Наукові записки Київського державного університету, т. 8, вип. 1. К., 1949, стор. 108.

[3] Ф. Ястребов. Нариси з історії України, вип. 8. Україна в першій половині XIX століття. К., 1939, стор. 34—41.

[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 449—451, 490.

Декабристи, засновники Товариства об'єднаних слов'ян А. І. та П. І. Борисови.

обладнання, були малопотужні. Найбільшою з них була Трощинська паперова фабрика (вперше згадується 1832 року).

На початку XIX ст. в маєтках Ільїнських, Любомирських, Уварових відкрилося кілька мануфактур. 1816 року в Новограді-Волинському стала до ладу суконна мануфактура графа Ільїнського. На ній працювало 1356 кріпаків і 6 вільнонайманих робітників, які обслуговували 35 верстатів і виробляли понад 35,5 тис. аршин солдатського сукна на рік. 1845 року на території сучасної Житомирської області діяло 14 суконних мануфактур і 15 дубильних заводів. У південній частині Житомирщини досить розвинутим було виробництво цегли. Одночасно з розвитком промислового виробництва розвивалося й дрібне ремесло. 1861 року в Житомирі було 830 ремісників, у Новограді-Волинському — 301.

На Житомирщині, як і в інших районах країни, широко застосовувалася кріпацька праця в промисловому виробництві. Так, у Новоград-Волинському повіті на залізорудному підприємстві графа Уварова працювало 30 робітників, у т. ч. 29 кріпаків. Це призводило до виникнення таких груп робітників, як панщинні, кабальні, приписні й посесійні. На одній з мануфактур Ільїнського в Житомирському повіті працювало 93 робітники, в т. ч. приписних — 91 і вільнонайманих—2[1].

Вироби промисловості, ремесла і землеробства збувалися, як правило, на численних ярмарках у містах і містечках Житомирщини. Так, на початку XIX ст. в Житомирському повіті ярмарки проводились у 18 населених пунктах, у Новограді-Волинському — у 18, в Овруцькому — в 11 пунктах.

Коли почалася Вітчизняна війна 1812 року, населення Волині всіляко допомагало російській армії боротися проти французьких загарбників. Незважаючи на великі труднощі, тільки жителі Житомирського, Овруцького та Новоград-Волинського повітів передали для армії понад 54 тис. крб. і близько 5 тис. коней. Влітку 1812 року на Правобережжі сформовано 4 козацькі полки з селян, міщан і ремісників, у т. ч. й з жителів Житомирщини. Вони влилися в армію Тормасова, що стояла тоді на території Волині.

Після війни 1812 року на території Житомирщини базувалися досить значні військові з'єднання. Житомирщина стала одним із районів декабристського руху. 1823 року в Новограді-Волинському серед офіцерів виникла таємна організація — Товариство об'єднаних слов'ян. Заснували її молоді офіцери 8-ї артилерійської бригади Петро та Андрій Борисови, до них приєднався польський революціонер-демократ Юліан Люблінський — уродженець Новограда-Волинського. У Товариство увійшли, крім офіцерів, також деякі місцеві нижчі чиновники.

До нас дійшли лише окремі документи Товариства об'єднаних слов'ян: «Клятва», «Правила», «Катехизис», з яких видно, що Товариство прагнуло до знищення самодержавства, звільнення селян, запровадження демократичного республіканського ладу, створення демократичної слов'янської федерації, в якій би на рівноправних засадах були об'єднані росіяни, українці, білоруси, поляки, чехи, словаки та інші слов'янські народи. Восени 1825 року Товариство об'єднаних слов'ян з'єдналось з Південним товариством і стало його відділенням[2]. Південне товариство підтримувало постійні зв'язки з Північним, центром якого був Петербург.

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 245—248, 310—311, 444—446, 449—452.

[2] В. М. Базилевич. Декабристи. К., 1926, стор. 6.

Значним осередком декабристського руху був також Любар, де містився штаб Охтирського полку, яким командував А. З. Муравйов[1].

Хоч повстання декабристів зазнало поразки, воно сприяло дальшому розгортанню визвольного руху. Селяни в багатьох місцях все частіше протестували проти соціальної нерівності, не виходили на панщину, не сплачували податки. 1825 року селяни Татаринівки та Демчина Житомирського повіту відмовилися виконувати феодальні повинності, за що їх побили батогом, а частину відправили до Бобруйської фортеці[2].

Населення Житомирщини брало участь в антикріпосницькому русі під проводом видатного керівника боротьби селян проти кріпосництва Устима Кармалюка. Устим Кармалюк бував у Бердичеві, Житомирі, Овручі, Рогачові, Райгородку, Янушполі. 1831 року в справі У. Кармалюка було притягнуто до слідства 24 любарців[3]. У травні 1844 року розпочали боротьбу селяни села Швайківки Житомирського повіту. Вони відмовилися працювати на поміщика. Причиною цього виступу були визиск і знущання пана та управителя маєтку. 22 травня 1844 року селяни в своєму проханні на ім'я волинського губернатора про це писали: «[. . .] чинимыми нам угнетениями приводит нас [Земба] в совершенное разорение, ибо, во-первых, употребляет нас с семействами беспрестанно в барщину от воскресенья до другого, не оставляя нам свободу поорать наши поля на ярину, ниже огороды засеять; во-вторых, принадлежащие нам издавна сенокосы выпасает своим скотом и заставляет нас отказаться от грунтов земли; в-третьих, семь домов с огородами и токами крестьян [. . .], разбросив, а землю поорав и засеяв яриною; в-четвертых, к земляной работе, то есть, вырытию широких и глубоких фос или канав, сверх крестьян мужеска пола, употребляет женщин и детей обоего пола. При всех необыкновенных работах причиняются крестьянам без пощады телесные наказания»[4].

Коли ж селяни поскаржилися справникові на утиски пана, останній двох селян — Іллю Попика та Андрія Демченка — віддав у солдати. Прибулий в село справник, не розглядаючи справи, оголосив селян бунтівниками і став погрожувати покарати їх різками й віддати в солдати. На придушення виступу до села прибула рота солдатів. Було схоплено і віддано під суд організаторів виступу Михайла Лещенка, Максима Жигуна, Степана Порхипова, Василя Довбиша, Максима Бенедюка, Павла Купчина, Івана Римарчука та Івана Адамця. За судовим вироком їх відправили на заслання. В умовах феодального ладу, писав В. І. Ленін, «селяни не могли об'єднатися, селяни були тоді зовсім задавлені темнотою, у селян не було помічників і братів серед міських робітників, але селяни все ж боролись, як уміли і як могли»[5].

Зростання антифеодального руху і прагнення царизму привернути на свій бік селян у боротьбі проти польських поміщиків призвели до запровадження указом від 26 травня 1847 року інвентарних правил. За селянами закріплювалася земля, якою вони користувалися, але власниками її й далі вважалися поміщики. Для тяглових, тобто тих, що мали робочу худобу, встановлювалося три тяглові й один жіночий робочий день на тиждень, напівтяглових — два дні піших і один жіночий. За огородниками числилися ті ж самі повинності, що й до реформи. Бобилі-чоловіки мали платити оброк від 1,5 до 2,5 крб., а жінки — від 0,75 до 1,25 крб.[6]. 19 грудня 1848 року затверджено нову редакцію інвентарних правил, за якою поміщикам надавалося право замінювати селянські наділи на гірші. Інвентарні правила не

---

[1] Восстание декабристов. Материалы, т. 9. М., 1950, стор. 176; М. Лисенко. Повстання декабристів на Україні. К., 1952, стор. 22, 28, 57, 58.

[2] Центральний державний військово-історичний архів (далі — ЦДВІА СРСР), ф. 1345, оп. 327, спр. 120, арк. 1—8.

[3] Устим Кармалюк. Збірник документів. К., 1948, стор. 93, 162; Труды исторического факультета Киевского государственного университета, т. 1. К., 1940, стор. 168—169.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 401, арк. 74.

[5] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 186.

[6] Исторические записки, вып. 34. М., 1950, стор. 113.

похитнули кріпосного ладу, хоч якоюсь мірою обмежували особисту сваволю поміщиків. Однак, всупереч інвентарним правилам, пани змушували кріпаків відбувати панщину по 4—5 днів на тиждень, безплатно використовували працю підлітків. Обтяжені надмірною панщиною, селяни не мали змоги обробляти свої земельні наділи[1]. Скарги окремих селян і цілих сільських громад, які дійшли до нас, стверджують, що інвентарі нітрохи не поліпшили становища кріпаків. Особливо зросло число порушень інвентарних правил у 1849—1850 роках.

Все це спричинилося до того, що й після оголошення інвентарних правил селяни продовжували боротьбу проти феодально-кріпосницького гніту, в т. ч. й проти інвентарів, що освячували це гноблення. 1848 року на Київщині селянським рухом проти інвентарних правил було охоплено понад 100 сіл, а на Волині — 96, в т. ч. майже вся територія Житомирщини, зокрема такі населені пункти, як Баранівка, Головине, Голубієвичі, Дівочки, Котельня, Кропивня, Любар, Любарка, Любомирка, Мокре, Мочульня, Новаки, Осники, Половецьке, Прибитки, Сколобів, Слободище, Турчинівка, Щербини та інші[2].

Трудящі маси Житомирщини в тяжких умовах феодально-кріпосницького гніту були позбавлені можливості користуватися здобутками наукової медицини. Вони вдавалися до засобів народної медицини, користувалися послугами знахарів, ворожбитів, шептух і повитух, бо навіть у таких повітових містах, як Бердичів 1846 року діяла лише одна лікарня на 30 місць.

У занедбаному стані перебувала й освіта, розвиток якої, як і мистецтва та культури, відбувався в умовах польсько-шляхетського гніту (XVI—XVIII ст.), безперервних турецько-татарських набігів. Польський уряд насаджував єзуїтські школи, де прищеплювалася зневага до українського народу, до його культури й мови, вороже ставлення до Російської держави. Дяківські школи, що існували в деяких населених пунктах й утримувалися на кошти батьків, а також школи, засновані православними братствами, переслідувалися, захоплювалися єзуїтами або закривалися. В школах для українського населення викладання здійснювалося польською мовою.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією «попередніми правилами» царського міністерства народної освіти (1803 р.) було встановлено чотири типи шкіл— парафіяльні, повітові, губернські й університети. Але до 1831 року на Правобережжі, в т. ч. й на Житомирщині, майже всі сільські школи перебували в руках католицького та уніатського духівництва, яке примусово насаджувало польську мову. Після придушення повстання 1830—1831 рр. царизм, як і раніше, не давав змоги місцевому населенню навчати дітей рідною мовою[3].

На Житомирщині в середині XVIII ст. засновано одну з найстаріших на Україні друкарень у Бердичівському монастирі. Майже за сто років тут видано чимало релігійних та світських книг, у т. ч. відомих щорічних польсько-російських бердичівських календарів, підручників латинською, російською, польською, французькою та німецькою мовами. В друкарні працювали відомі майстри, зокрема гравер Федір Раковецький (60—80 рр. XVIII ст.). З кінця XVIII ст. в Житомирі й Бердичеві діяли цивільні друкарні. З 1837 року в Житомирі друкувалася офіційна газета «Волынские губернские ведомости», яка мала й неофіційну частину, де містилися матеріали з історії краю, про побут і звичаї, обряди населення. Окремі матеріали з цих питань були опубліковані 1853 року в «Этнографическом сборнике» Російської Академії наук.

Незважаючи на соціально-економічний гніт, трудящі творили свою культуру, мистецтво, виражаючи в них ненависть до гнобителів, надії й сподівання на краще майбутнє, виявляючи глибоке розуміння прекрасного. На Житомирщині широко

---

[1] Наукові записки Київського державного університету, т. 8, вип. 1, стор. 110.
[2] Исторические записки, вып. 34, стор. 104—105.
[3] Ф. Ястребов. Нариси з історії України, вип. 8, стор. 107, 221—222.

побутували героїчні народні думи та пісні про юного богатиря Івася Коновченка, який на поєдинку знищив багато татарсько-турецьких загарбників, пісні про епічних героїв Морозенка і Супруна, про Богдана Хмельницького і його соратників Максима Кривоноса, Данила Нечая, що діяли в середині XVII ст. Пізніше трудящі оспівали полководця, борця за возз'єднання Правобережної України з Росією Семена Палія та його соратника Андрія Абазина.

Поряд з народною піснею, розвивалася інструментальна музика лірників і т. зв. «троїста музика» (скрипка, цимбали, бубон), гра якої супроводжувала танці й народні лялькові вистави — вертеп. У першій половині XIX ст. на території сучасної Житомирщини виступали мандрівні театральні колективи. Деякі з них своїм репертуаром і дохідливістю виконання відіграли позитивну роль у піднесенні культури. Поряд з цим тут побутував і кріпацький театр. У місті Романові Н.-Волинського повіту в маєтку Ільїнських на початку XIX ст. була створена трупа з артистів-кріпаків, яка мала в своєму складі хор з 30 співаків та оркестр з 120 музикантів. Тоді ж у Житомирі виступала театральна трупа, створена під наглядом волинського губернатора. 1809 року в місті спорудили спеціальне дерев'яне приміщення під театр на 350 місць[1].

З кінця XVIII — в першій половині XIX ст. на Житомирщині (Городниця, Баранівка та ін.) розвивалося виробництво художнього фарфору і фаянсу. На Городницькій фаянсовій фабриці вироби декорували малюнками квітів, які виконували великими пензлями в два-три кольори над полив'яними фарбами, широко застосовували й відводку по вінцях фарбами і золотом. Народні майстри й горнові, яких залучали до роботи на перших заводах, принесли сюди виробничий досвід споріднених галузей. Показовим є й виготовлення на Чуднівській гуті виробів різних кольорів. Зокрема, тут робили кришталеві келехи з плескуватою ніжкою і конусоподібним корпусом, оздоблені у верхній частині гарною смужкою бордюру[2].

Розвивалися в цей час архітектура і малярство та різьба по дереву. Оборонні споруди — замки в Бердичеві, Житомирі, Новограді-Волинському, Чуднові, громадські будівлі — Житомирський міський театр і палаци графині Ганської в селі Верхівні та графа Ільїнського в Романові, культова споруда — Миколаївська церква в Олевську—свідчать про піднесення мурованої архітектури. Дальшого розвитку досягло світське і церковне дерев'яне будівництво.

В умовах жорстокого соціального та політичного гніту малярство, незважаючи на релігійний характер, було своєрідним виразником та носієм визвольних прагнень народу. В XV—XVI ст. київськими художниками були розписані церкви й монастирі Житомира[3]. Місцеві талановиті малярі, більшість яких залишилися невідомими, брали участь в оздобленні палацу Ільїнських. В документах згадуються Корчевський, Іванов, Іван і Станіслав (батько й син) Іглятовські. В 1758—1759 рр. при бердичівському монастирі працював талановитий маляр Веніамін Фредерік, який 1760 року перейшов на роботу до Києво-Печерської лаври. На Житомирщині народився літограф Йосип Лауфер (1812—1846), який виконав кілька краєвидів міста Києва[4]. Як співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у листопаді 1846 року відвідав Новоград-Волинський і Житомир великий український поет, художник, революціонер-демократ Т. Г. Шевченко. Ця подорож знайшла відбиття у повістях «Варнак» і «Прогулка с удовольствием и не без морали». На підставі вивчення історичних, археологічних, етно-

Різьба по дереву (XVIII ст.). Новоград-Волинський повіт. 1970 р.

[1] М. Д. Станіславський, Л. А. Рубінштейн. Театр Житомира. К., 1972, стор. 4—8.

[2] Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 1. К., 1969, стор. 296—300.

[3] Історія Києва, т. 1. К., 1960, стор. 14.

[4] Ю. Я. Турченко. Український естамп. К., 1964, стор. 270.

Бюст Т. Г. Шевченка, відлитий робітниками Денишівського металургійного заводу (друга половина XIX ст.).

графічних та архітектурних пам'яток поет робить глибокі висновки про гірку долю трудового люду, про його боротьбу проти панів. На полях Волині і Поділля,— писав поет у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», — часто можна бачити руїни давніх замків і палаців, які допитливому нащадку говорять про деспотизм і рабство, про холопів і магнатів[1].

Двічі відвідав Житомирщину (вересень 1847 — лютий 1848, вересень 1848 — травень 1850) великий французький письменник-реаліст Оноре де Бальзак (1799—1850). У Бердичеві і Верхівні він написав повість «Утаємничений» та інші твори.

Центром господарського і побутового життя дрібного індивідуального господарства був селянський двір, на якому будувалося житло і господарські приміщення. За житло правила хата, яку на півночі Житомирщини споруджували з дерева, а на півдні через нестачу лісу — з глини, соломи й каменю. У Радомишльському й Овруцькому повітах були напівкурні й курні житла. В останніх не було димовиводів, і дим з печі валив просто в хату, а з хати — через вікна й двері. Такі хати не мали навіть сіней.

Одяг трудового населення здебільшого виготовлявся з домотканного полотна і сукна. Одяг селян-чоловіків складався з білої полотняної вишиваної сорочки з низьким коміром, широких білих полотняних штанів, з свити сірого або чорного сукна, кожуха або кожушка, шапки, бриля з широкими полями, плетеного із зеленої пшеничної соломи. На ногах носили постоли або чоботи.

Жінки носили довгі білі сорочки з широкими вишиваними рукавами, запаски з червоним або синім хвартухом, плахти, кольорові пояси, юпки, чорні козлові чоботи, намисто, дукачі. Голову пов'язували кольоровими хустками, а в свято — намітками. Верхній жіночий одяг — свита, юпка, кофта, жупан.

Щоденна їжа селян-кріпаків за обідом складалася з борщу з хлібом і каші, а інколи кулішу або гороху, картоплі, галушок з ячного, житнього, гречаного, й, дуже рідко, з пшеничного борошна. Лише у великі свята, а також під час весілля, хрестин, похорону у бідняків пекли паляниці, пиріжки, пампушки.

19 лютого 1861 року цар підписав маніфест про селянську реформу, який на Волині був обнародований 11 березня. Про цю подію образно розповів В. Г. Короленко в своїй автобіографічній книзі «Історія мого сучасника»: «У день торжества в центрі міста [Житомира] на площі квадратом були розставлені війська. З одного боку блищав ряд мідних гармат, а насупроти вишикувались «вільні» мужики. Вони справляли враження похмурої покірності долі, а жінки, яких поліція відтискала за шпалери солдатів, часом то тяжко зітхали, то починали голосити. Коли після читання якогось паперу пролунали холості постріли з гармат, в юрбі почулись істеричні крики, і сталось велике замішання. . . Жінки подумали, що це починають розстрілювати мужиків. . .»[2] На Правобережній Україні, і зокрема на Житомирщині, селянська реформа 1861 року мала деякі особливості. Тут закріплювалося право сільських громад на одержання землі за інвентарним наділом 1847—1848 років[3]. Насправді ж далеко не всю землю, відрізану поміщиками з 1848 по 1861 роки, повернули селянам. Якщо ж поверталася земля, то майже непридатна до хліборобства. У різних місцевостях селяни мали різні і за розміром і за якістю наділи

---

[1] Т. Г. Шевченко. Повне зібрання творів у 6-ти томах, т. 4. К., 1963, стор. 385.
[2] В. Г. Короленко. Твори в 4-х томах, т. 3. Історія мого сучасника. К., 1954, стор. 82.
[3] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60—90-і роки XIX ст.). К., 1970, стор. 31.

Хата селянина-кріпака (початок XIX ст.). Село П'ятка Житомирського повіту.

землі — від 4,5 до 9,5 десятин. Так, частина селян Житомирського повіту одержала наділи по 4,5 десятини на двір і за це кожний з них повинен був щорічно відробляти 90 днів панщини або сплачувати 13 крб. 95 коп. грошима. В Овруцькому повіті, де якість землі гірша, наділ становив 9,5 десятин на двір, за які треба було відробити 80—75 чоловічих днів панщини або заплатити 12 крб. 82 коп. оброку грошима. Це гарантувало кожному поміщикові, незалежно від місцевості, майже рівну кількість панщини і суму оброку з господарства, тобто забезпечувало поміщиків робочою силою і грошима[1]. «Горезвісне «визволення»,— як писав В. І. Ленін,— було найбезсовіснішим грабежем селян, було рядом насильств і цілковитою наругою над ними»[2].

На грабіжницьку реформу селяни відповіли протестами. Вони відмовлялися платити за надання в їх користування земель. Так, селяни Миропільської волості Новоград-Волинського повіту, сіл Рубежівки і Межиліскiв Овруцького повіту відмовилися виконувати обов'язки, покладені на них царським маніфестом. Лише введення військ і покарання найактивніших учасників виступу змусило селян відновити працю на поміщиків.

На розгортання селянського руху на Житомирщині, як і на всьому Правобережжі України, значний вплив мало польське визвольне повстання 1863—1864 років. Найбільші виступи були в Бердичівському, Житомирському, Овруцькому і Новоград-Волинському повітах, в яких взяли участь місцеві селяни. Значні сутички повстанців з урядовими військами відбулися в околиці Бердичева, в селах Івниці Житомирського повіту, Зелениці Овруцького повіту і Мирополі Новоград-Волинського повіту[3].

Прагнучи послабити боротьбу селян царизм 30 липня 1863 року в Київській, Подільській і Волинській губерніях зменшив розмір викупних платежів на 20 проц. Але й після цього становище селян залишалося тяжким. Земельні ділянки у більшості випадків були малопродуктивні, а викупна ціна на землю навіть після царського указу набагато перевищувала її ринкову вартість. Це призводило до дальшого зубожіння основних мас селянства. За перших 20 пореформених років у Житомирському, Новоград-Волинському та Овруцькому повітах число тяглових дворів (тих, що одержали повні наділи) скоротилося на 24,7 проц., а безземельних зросло на 18 проц. Основні площі земельних угідь зосереджувалися в руках поміщиків. У Житомирському, Новоград-Волинському та Овруцькому повітах 1035 тис. десятин землі належало поміщикам. 23 землевласники мали більше як по 10 тис. десятин кожний. Так, у Житомирському повіті братам Терещенкам належало 45 тис. десятин[4]. За таких умов боротьба селян за землю набирала особливої гостроти. В 1866—1900 рр. на Житомирщині щорічно було охоплено заворушеннями в середньому 6,2 проц. сіл. Причому, вища хвиля селянського руху припадає на останнє п'ятиріччя, коли щороку в заворушеннях брало участь більше одної п'ятої частини населених пунктів. Найбільшого розмаху набрала боротьба селян села П'яток Житомирського повіту (1896 р.) та села Іванівки Новоград-Волинського повіту

---

[1] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.). Днепропетровск, 1966, стор. 28—30.

[2] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 163.

[3] М. Н. Лещенко. Яскраві сторінки спільної боротьби (До сторіччя повстання 1863 року на Правобережній Україні). К., 1963, стор. 32, 36.

[4] А. Лосницкий. Выкупная операция. СПб., 1906, стор. 36; А. Забелин. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии, ч. 1. К., 1887, стор. 213—216, 228.

(1898 р.). Наприкінці XIX ст. великі виступи сталися в селі Гуничах Овруцького повіту, хуторі Ковалевичах Новоград-Волинського повіту, селі Ягнятині Бердичівського повіту[1].

Після реформи 1861 року на Житомирщині, як і в усій країні, прискореними темпами розвивалося промислове виробництво, яке базувалося на найманій праці. Якщо у 1845—1850 рр. на території Новоград-Волинського, Житомирського й Овруцького повітів налічувалося близько 200 підприємств, на яких працювало до 4 тис. робітників, то в 1883 році число заводів і фабрик зросло до 281, а кількість робітників досягла майже 6 тис. чоловік[2]. Одночасно з розширенням промислового виробництва йшов процес концентрації його. Дедалі більшого застосування набували парові двигуни.

Особливо швидко розвивалася цукрова, винокурна, борошномельна й фарфоро-фаянсова промисловість. Чотири цукрових заводи братів Терещенків (Андрушівський, Червонський, Коровинецький та Іванківський) 1883 року виробили 560 тис. пудів цукру-піску. Під час виробничого сезону на них працювало 3,5 тис. робітників. Найбільшим з винокурних підприємств був Червонський завод[3]. У містечках Баранівці, Городниці, а також у селах Токарівці, Кам'яному Броді, Барашах Новоград-Волинського повіту нарощували та удосконалювали виробництво фарфорові заводи — кращі заводи цієї галузі на Правобережжі України. Борошномельна промисловість була представлена сотнями водяних, вітряних та невеликим числом парових млинів.

Протягом 30 років (з кінця XIX ст. до 1912 року) в Житомирському та Овруцькому повітах зросла кількість фабрик і заводів більше як удвоє, робітників майже вдвоє, промислової продукції по вартості — майже в чотири рази[4].

Розвиткові промисловості сприяло залізничне будівництво. 1870 року побудовано залізницю Київ—Одеса через Козятин, яка пройшла по території сучасних Попільнянського, Андрушівського та Ружинського районів. 1872 року стала до ладу дільниця Козятин—Бердичів—Кривин, а 1895 року — залізниця Бердичів—Житомир, 1902 року почався рух поїздів по залізниці Київ—Ковель[5].

Робітники, які працювали на заводах і фабриках, зазнавали жорстокої експлуатації. Особливо важкі умови праці були на підприємствах цукрової промисловості. На початку 90-х років на цих заводах за важку дванадцятигодинну працю робітники одержували по 20 копійок. Під тиском робітничого руху, що почав розгортатися, царський уряд змушений був видати 1886 року закон про штрафи, який дещо обмежував сваволля капіталістів. Але й цей закон, як відзначив В. І. Ленін, по суті нічого не давав для поліпшення становища робітників і почав діяти не зразу по всій країні. На Волинську губернію його дія була поширена лише за законом 14 березня 1894 року[6].

Жахливими були побутові умови життя робітників. Значна кількість їх мешкала в казармах — переважно довгих, одноповерхових будинках, схожих на хліви, з ліжками в два-три яруси.

Поряд з великою промисловістю розвивалося і кустарне виробництво. На початку XX ст. кустарними промислами займалися в Овруцькому повіті 13 проц. селянських дворів, у Житомирському — 12 проц., у Новоград-Волинському — 8 проц. Головними з кустарних промислів були: ткацький, деревообробний, коваль-

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 415, 418, 420.

[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 443—445.

[3] А. Забелин. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии, ч. 1, стор. 282—283, 286, 301.

[4] Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. К., 1914, стор. 93—94.

[5] Весь Юго-Западный край, стор. 75—76.

[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 54.

ський, взуттєвий і гончарний. Всього в Житомирському, Новоград-Волинському та Овруцькому повітах у 1900 році налічувалося понад 25 тис. кустарів[1].

Після реформи 1861 року в зв'язку з бурхливим розвитком промисловості, будівництвом залізниць різко виріс попит на деревину. Цим скористалися поміщики. Вони знайшли найбільш легкий спосіб одержання коштів за рахунок продажу лісів на зруб. У цей період порубка кращих поліських лісів набрала катастрофічних розмірів. Вирубка лісу в 5 разів перевищувала їх відновлення.

Дедалі розширювалися посівні площі під цукровим буряком, картоплею, які служили сировиною для цукрової і винокурної промисловості. Розвивалося хмелярство, бджільництво, скотарство[2].

Вироби промисловості та ремесла, продукти сільського господарства збувалися на численних ярмарках, що відбувалися в містах і містечках. Лише на території Житомирського,Новоград-Волинського й Овруцького повітів ярмарки відбувалися в 50 населених пунктах. Найбільшими центрами ярмаркової торгівлі були Бердичів, Житомир, Кодня, Новоград-Волинський, Ємільчине, Баранівка, Городниця та Іскорость.

Розвиток капіталістичних виробничих відносин супроводжувався дальшою пролетарізацією трудящих.Але місцева промисловість не могла поглинути всі вільні робочі руки. У 1895 році лишок робочих рук на Волині становив понад 111 тис. чоловік[3]. Як зазначав В. І. Ленін, Волинь була одним із головних районів виходу землеробських робітників[4].

Проявом дальшого загострення визвольної боротьби після селянської реформи була поява на Волині революційного народництва. Так, у 1876—1877 роках у Житомирі виникають народницькі терористичні гуртки, до яких входила студентська й учнівська молодь. Частина членів цих гуртків (О. Більчанський, П. Горський та ін.) після розгрому їх жандармерією страчені в Києві, а частина вислана за межі губернії під нагляд поліції[5].

Дореволюційна Житомирщина була одним з місць адміністративного заслання політичних діячів Російської імперії. Перебуваючи тут, вони несли в маси прогресивні ідеї. В Житомирі під наглядом поліції в кінці XIX ст. перебував Г. О. Мачтет, відомий письменник, автор слів улюбленої пісні В. І. Леніна «В неволі скатований люто». Деякі його твори публікувалися в губернській газеті «Волынь»[6]. Виїжджаючи наприкінці свого життя з України, він писав: «Покидаючи Житомир, де я працював більш чотирьох років, я несу в собі непохитну, непорушно тверду віру в людину, в торжество правди, в світле майбутнє, яке належить усім братнім народам»[7].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. на Житомирщині ширилися марксистсько-ленінські ідеї. В середині 90-х років деякий час у Житомирі жила відома революціонерка, одна з організаторів революційного руху в Києві В. Г. Крижанівська. Вона працювала тут домашньою вчителькою і, головне, вивчала й пропагувала «Капітал» К. Маркса. Тут же вів революційну діяльність учасник київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» токар Г. Г. Паляниця[8].

Розповсюдженню марксистсько-ленінської літератури на Житомирщині сприяло й те, що через Миропіль та Житомир проходив один з шляхів доставки іскрів-

---

[1] Кустарные промыслы в Волынской губернии по данным текущей сельскохозяйственной статистики. Житомир, 1914, стор. 34, 35.

[2] Памятная книжка Волынской губернии на 1900 год. Житомир, 1900, відділ 3, стор. 1—7.

[3] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 117.

[4] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 222—223.

[5] Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь, т. 2, вып. 1. М., 1929, стор. 4, 68, 113, 162, 165, 193.

[6] Газ. «Волынь», 18 березня 1897 р., 20 квітня 1898 р., 26 травня 1899 р.

[7] Газ. «Радянська Житомирщина», 21 лютого 1971 р.

[8] І. І. Шевченко. З історії соціал-демократичних організацій на Україні. К., 1965, стор. 104, 111.

ської літератури з-за кордону. В грудні 1902 року жандарми виявили в Житомирі склад нелегальної літератури. Наступного року в заарештованих робітників жандарми знайшли ленінські брошури «Завдання російських соціал-демократів» і «Пояснення закону про штрафи». Приблизно в цей час підпільна група робітників паперової фабрики Мирополя мала бібліотеку нелегальної літератури, 208 книг і брошур, серед яких були й твори В. І. Леніна[1]. Розповсюджувалися ленінські видання на Житомирщині і в наступні роки. Лише в Житомирському й Овруцькому повітах у 1904—1909 рр. царська охранка конфіскувала в населення кілька тисяч примірників нелегальної літератури. В списках вилученої літератури значилися такі твори В. І. Леніна, як «Що робити?», «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», «Перегляд аграрної програми робітничої партії».

У червні 1902 року вже існували соціал-демократичні групи в Житомирі і Бердичеві. В серпні 1903 року Бердичівська група провела в місті одноденний страйк солідарності з загальним страйком півдня Росії. В ньому взяло участь близько 1500 чоловік. Про робітничий рух у Бердичеві ленінська газета «Искра» за підписом «Ваня» надрукувала кореспонденцію слюсаря заводу «Прогрес» більшовика І. П. Козачука. Тоді ж у Бердичеві працювала підпільна друкарня, що мала загальнопартійне значення[2].

У роки першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. масовий народний рух точився і на Житомирщині. Кривавий злочин царизму 9 січня 1905 року в Петербурзі викликав загальне обурення трудящих. Проходили масові страйки робітників, мітинги і демонстрації трудящих, учасники яких висували не лише економічні вимоги (встановлення 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицької землі), але й політичні: «Геть самодержавство!», «Хай живе демократична республіка!». Такі політичні страйки відбулися 17—18 січня 1905 року в Бердичеві, а 25—26 січня — в Житомирі. Січневі революційні виступи в цих містах були придушені лише силою зброї[3]. Новою хвилею страйків і демонстрацій відзначили робітники першотравневі дні 1905 року. До боротьби прилучалися все нові й нові верстви робітників, зростали ряди профспілок. На підприємствах організовувалися страйкові комітети і комісії, створювалися страйкові фонди. Разом з усім робітничим класом Росії виступили робітники під час Жовтневого всеросійського політичного страйку 1905 року. Кілька днів, починаючи з 16 жовтня 1905 року, страйкували пролетарі Житомира, 18 жовтня спалахнув загальний страйк у Радомишлі, 19 жовтня — в Новограді-Волинському[4].

Під час Грудневого збройного повстання в Москві знову страйкували робітники Бердичева (12—14 грудня 1905 року). Вони створювали майстерні для виготовлення зброї, організовували бойові робітничі дружини[5]. Царська влада вчинила масові арешти. Були ув'язнені, а потім засуджені на каторгу організатори страйкової боротьби робітники шкіряного заводу міста Бердичева П. У. Зеленюк і І. В. Лобуцький. Ряд членів Житомирського соціал-демократичного комітету заслано в Архангельську губернію.

Але страйки на підприємствах виникали і в наступні роки. Причому, в ряді випадків, зокрема на Янушпільському рафінадному заводі (січень 1907 року) і на фаянсовому заводі в Кам'яному Броді (лютий 1907 року), вони мали досить гострий характер[6].

---

[1] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі — ЦДІА УРСР у Києві), ф. 1335, оп. 1, спр. 767, арк. 171; С. Сутоцкий. Первые искры пламени века. М., 1967, стор. 32—33; журн. «Красный архив», 1941, № 1, стор. 19.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 952, арк. 44; История Коммунистической партии Советского Союза в 6-ти томах, т. 1. М., 1964, стор. 604.

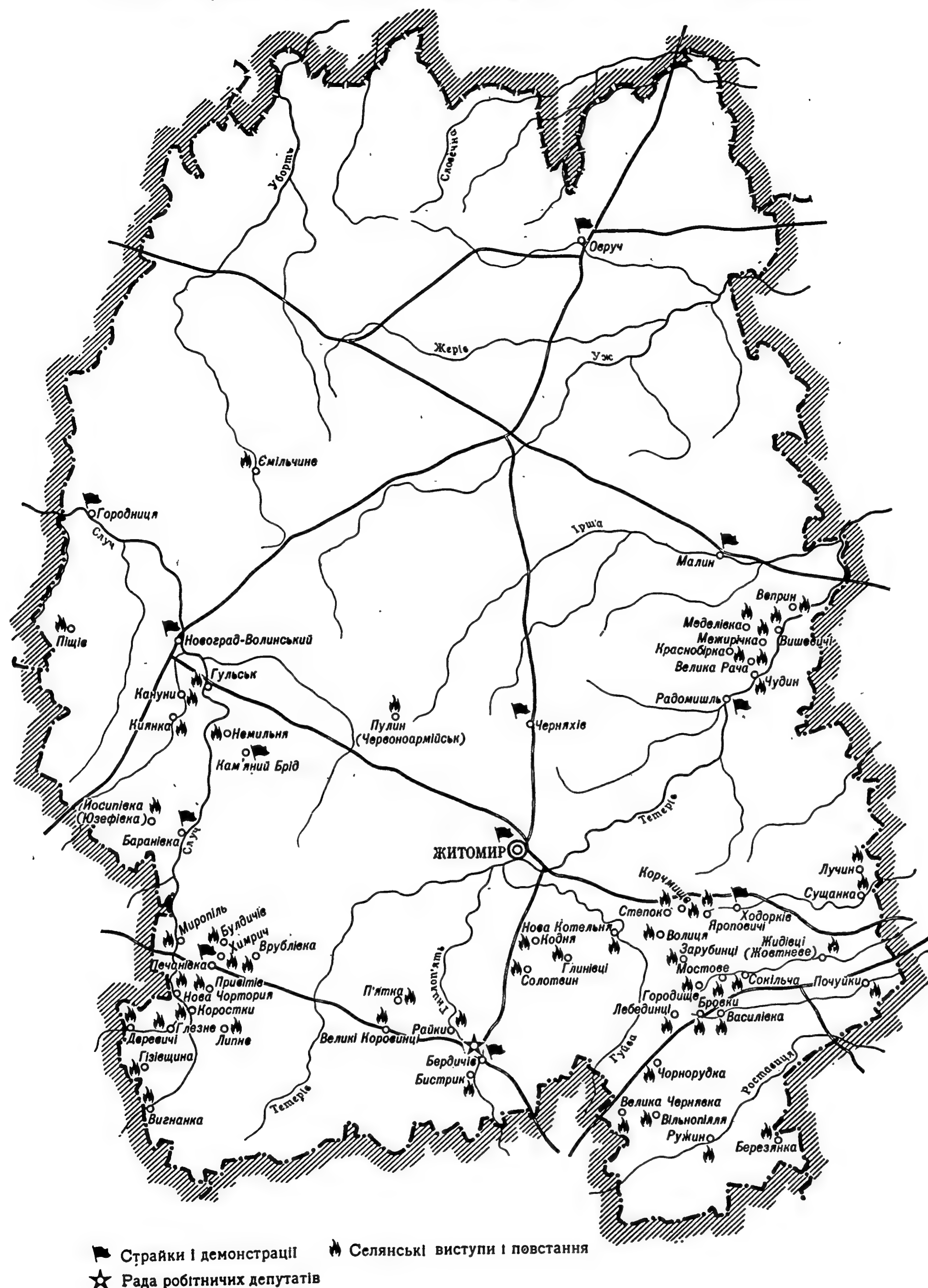
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 14, арк. 334; Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 років на Україні. К., 1955, стор. 99.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 479; 1905 год на Украине. Хроника и материалы, т. 1. Х., 1926, стор. 39.

[5] Нариси історії Київської обласної партійної організації. К., 1967, стор. 62.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 279, арк. 227.

РЕВОЛЮЦІЙНІ ВИСТУПИ на ЖИТОМИРЩИНІ в 1905—07 роках

Слідом за робітниками на боротьбу піднімалися селяни, становище яких на початку XX ст. було нестерпним. Якщо в 1861 році на душу припадало близько 5 десятин землі, то в 1900 році ця кількість зменшилася до 1,5—2 десятин. Тому майже половина селян не могла прогодувати себе з наділу. Голод, злидні, цілковита політична безправність, свавілля поміщиків, урядників, жандармів, поліцейських були причиною виступів селян. Так, селяни сіл Нової Чорториї, Старої Чорториї,

Горопаїв, Коростків, Липного, Острополя Новоград-Волинського повіту восени 1905 року припинили роботу в поміщицьких економіях. Повітовий справник у листопаді 1905 року повідомляв київському генерал-губернаторові, що в Новочорторийській волості «одразу в кількох маєтках почалися соціалістичні безпорядки. Поміщики тікають, потрібні негайно козаки, інакше все повстане»[5]. З Житомира також сповіщали генерал-губернаторові, що Новоград-Волинський повіт охоплений заворушеннями, що селяни багатьох сіл вимагають від поміщиків землі і починають захоплювати її. У цей же час селяни Мотовилівки, Подинок і Семенівки Житомирського повіту вигнали з економій всіх, хто там працював, намагаючись примусити поміщиків піти на поступки[1]. У 1905—1906 pp. у Бердичівському і Радомишльському повітах відбулося 79 виступів селян. Селяни відмовлялися працювати на поміщицьких ланах, захоплювали землю, рубали ліс, випасали худобу на панських посівах, палили маєтки[2].

За кількістю найбільше селянських виступів на Житомирщині відбулося в Житомирському повіту. Тут лише в серпні 1906 року згоріло близько 45 поміщицьких економій. У червні 1906 року аграрним рухом було охоплено багато волостей півдня Житомирщини. 6 червня 1906 року сквирський повітовий справник доносив київському губернаторові, що в Корнинській, Романівській і Лучинській волостях тривають страйки, що майже по всіх економіях залишили роботу не лише поденні робітники, але й усі наймити[3].

Вимоги селян досить яскраво викладені в ухвалі сходки селян села Стрижівки Коростишівської волості, що відбулася у червні 1906 року. В ухвалі, надісланій Державній думі, селяни писали, що вся земля повинна перейти без будь-якого викупу в загальнонародне користування, що чиновники повинні служити народові і звітуватися перед ним; що всі існуючі податки слід замінити прибутковим податком, що освіта повинна бути доступною для всіх. Вони вимагали також свободи совісті і відокремлення церкви від держави, свободи слова, друку, зборів, спілок і страйків. В ухвалі говорилося, що армія повинна захищати народ, а не воювати проти нього[4].

Після поразки першої російської революції настали чорні дні реакції. Революційна діяльність нещадно переслідувалась. У другій половині 1907 року поліція розгромила соціал-демократичну організацію Житомира[5]. Під ударами реакційних сил по суті припинили свою діяльність профспілки, що виникли під час революції.

Але і в цих надзвичайно тяжких умовах Бердичівська група РСДРП 1908 року видала дві листівки. Як видно з листування Н. К. Крупської з М. В. Ковецьким, який переправляв більшовицьку літературу з Данії в Росію, серед місць, куди в роки реакції надсилалися газети «Пролетарий» та «Социал-демократ» і де вони розповсюджувалися, зазначається й Новоград-Волинський[6].

1910 року, після тривалого економічного застою, намітилося пожвавлення економічного життя, зокрема промислового виробництва. Серед галузей промисловості на Житомирщині провідну роль відігравала цукрова промисловість. В межах сучасної Житомирської області працювало тоді 12 цукрових заводів[7]. Існувала лісова, склоробна та фарфорова промисловість.

Проте Житомирщина й далі залишалася переважно аграрним і економічно відсталим краєм. 1911 року в Житомирському, Новоград-Волинському та Овруць-

---

[1] Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 245, 248.

[2] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 68; А. К. Буцик. Селяни і сільський пролетаріат Київщини в першій російській революції. К., 1957, стор. 79.

[3] Революція 1905—1907 років на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 416, 418, 419.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 214—216.

[5] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 98.

[6] Там же, стор. 100.

[7] В. М. Липський. Розвиток і розміщення цукрового виробництва Української РСР. К., 1962, стор. 58, 71.

кому повітах налічувалося лише 593 дрібні промислові підприємства. 1913 року тут на 1266 тис. населення було всього близько 11 тис. фабрично-заводських робітників[1].

Монополістична стадія розвитку капіталізму супроводжувалася дальшим посиленням експлуатації трудящих. Тривалість робочого дня досягла 14—16 годин, а заробітна плата була майже в півтора раза нижча, ніж у країні. На виробництві широко застосовувалася дитяча праця. Чимало робітників трудове життя починало з 7—8-річного віку[2]. На випадок захворювання або нещасного випадку робітник отримував мізерну допомогу, та й то не завжди.

Про жахливі умови праці й життя робітників Житомирщини газета «Правда» у 1912 році надрукувала кореспонденцію одного з робітників механічних майстерень Коростеня. В ній говорилося про те, що коростенські робітники працюють у маленьких і темних майстернях по 14,5 години на добу, що особливо важко для учнів-підлітків, які встають о 5-й годині ранку і лягають близько 12 години ночі і «не стільки вчаться, скільки мучаться, виконуючи всі чорні роботи»[3]. Не кращою була доля селян. Не маючи необхідних засобів існування, багато з них наймитувало в поміщиків і куркулів або в пошуках роботи виїжджало далеко за межі села.

Намагаючись зміцнити поміщицько-капіталістичний лад, царизм указом від 9 листопада 1906 року провів аграрну реформу. Це ще більше прискорило процес розорення основної маси селянства. За переписом 1910 року, в Житомирському, Новоград-Волинському й Овруцькому повітах 56,6 проц. селянських дворів було безорних і таких, що мали своєї орної землі до 4 десятин, 34,7 проц.— від 4 до 9,9 десятини, 8,7 проц.— по 10 і більше десятин. 1912 року в Бердичівському, Радомишльському і Сквирському повітах Київської губернії 57 проц. господарств не мали земель або мали її до 4 десятин, 34,5 проц.— від 4 до 10 десятин і 8,5 проц. — 10 і більше десятин[4]. Перша група селян — це біднота, друга—переважно середняки і третя — куркулі.

Не краще основна маса селянства була забезпечена худобою. За подвірним переписом 1910 року, 34,8 проц. селянських господарств Волині не мали робочої худоби. До того ж з часом забезпечення селян худобою все більше погіршувалося. Так, 1888 року тут безкінних селянських дворів було 34,7 проц., а в 1912 році їх стало близько 37 проц.[5]. «Безкінний селянин — це такий, що став уже зовсім неімущим. Це — пролетар»[6],— писав В. І. Ленін.

Обробляли землю і збирали врожай селяни здебільшого такими примітивними знаряддями, як дерев'яні плуги, сохи, борони, коси й серпи. У 1910 році на 135 тис. описаних селянських дворів Волинської губернії було лише 84 тис. залізних плугів, 114 рядкових сівалок, 698 жаток. Кращий сільськогосподарський інвентар був головним чином у куркулів. 1917 року безінвентарних господарств налічувалося в Житомирському повіті 46 проц., у Новоград-Волинському — 39 процентів[7].

Багато селян, особливо з бідняків, шукаючи виходу з тяжкого становища, переселялися в Сибір.

Протягом 1906—1915 рр. із Житомирського, Новоград-Волинського та Овруцького повітів виїхало понад 15 тис. чоловік, з них 15,5 проц. повернулося назад[7].

[1] Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 г. Птг., 1914, стор. 242—243.

[2] Газ. «Правда», 3 червня 1912 р.

[3] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года. Житомир, 1914, стор. 86—137; Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году. К., 1914, стор. 605, 608.

[4] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года, стор. 227; Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 69; Военно-конская перепись 1912 г. СПб., 1913, стор. 5.

[5] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 149.

[6] Житомирський облдержархів, ф. 206, оп. 1, спр. 89, арк. 12.

[7] Статистический справочник по аграрному вопросу, вып. 1. М., 1917, стор. 6; Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год, стор. 53; Сельское хозяйство России в XX веке. Сборник статистико-экономических сведений за 1901—1922 гг. М., 1923, стор. 30—31.

Деякі селяни Житомирщини, пробували шукати кращої долі в Сполучених Штатах Америки. Лише 1910 року з Новоград-Волинського повіту виїхав на заробітки в США 671 чоловік. Витративши на дорогу й прожиток усі свої кошти, вони через один-два роки поверталися на батьківщину цілком розореними[1].

Жорстока капіталістична експлуатація, загострення суперечностей, важкі умови життя робітників і селян сприяли зростанню революційного руху. В роки нового революційного піднесення, яке почалося 1910 року, почастішали страйки робітників. З 4 по 7 липня 1911 року страйкували робітники фарфорового заводу Пржибільського в Коростені. Глибоке обурення трудящих Житомирщини викликала розправа царських військ 4 квітня 1912 року над страйкуючими робітниками на Ленських золоторозробках. 18 квітня 1912 року зібралося багато робітників Волинської губернської друкарні. Виступаючі на зібранні говорили про події на Ленських золоторозробках і закликали робітників до боротьби. В липні 1913 року вибухнув страйк у Житомирі. Зростав революційний рух селян. Проте боротьбі трудящих проти гнобителів бракувало організованості. Багатьох більшовиків, революційно настроєних робітників у роки реакції було заарештовано й вислано за межі губернії. Більшовицька організація діяла лише в містечку Ходоркові, яке входило тоді до Сквирського повіту Київської губернії. Вона була створена в 1912 році. Серед трудящих північної частини Житомирщини, як і інших місць українського Полісся та суміжних районів Білорусії, вів роботу Поліський комітет РСДРП[2]. Розповсюджувалась марксистсько-ленінська література. Так, 1911 року до Житомира потрапила прокламація, підготовлена редакцією газети «Социал-демократ» на чолі з В. І. Леніним. Вона закликала робітників відзначити 1 Травня мітингами й демонстраціями під лозунгами: «Геть самодержавство!», «Хай живе демократична республіка!», «Хай живе соціальна революція!». У вересні 1912 року в Новограді-Волинському поширювалася листівка з викладом більшовицької платформи виборів до IV Державної думи[3].

У занедбаному стані перебувала охорона здоров'я населення. 1882 року на всю Волинську губернію було 110 лікарів і 208 фельдшерів. З часом медичний персонал кількісно збільшувався, але він не міг обслужити всіх жителів. 1903 року Коднянська лікарняна дільниця Житомирського повіту, де працювали один лікар і три фельдшери, обслуговувала 214 населених пунктів. Олевська лікарня — 106 сіл з населенням близько 52 тис. чоловік. При цьому, окремі села були розташовані від лікарні на відстані 65 верств. 1914 року на Житомирщині один лікар припадав на 15 128 чоловік населення і одна лікарняна установа — на 18 885 осіб[4]. Важка праця, постійні злидні, незадовільний стан охорони здоров'я були причиною великої смертності людей.

На низькому рівні перебувала освіта, хоч після селянської реформи 1861 року, в епоху капіталізму тут також відбулися певні зміни. Поряд з церковнопарафіяльними виникають народні школи: в Любарі — 1865 року, в Житомирі і Бердичеві — 1869 року. Декілька шкіл було утворено в 1871 році, зокрема, в Ушомирі, Чуднові, Андрушівці, Трощі, Лугинах. Пізніше почали виникати двокласні та вищі початкові училища.

Двір поліського селянина (кінець XIX ст.).

[1] Очерк крестьянского хозяйства Новоград-Волынского уезда. Житомир, 1912, стор. 181.

[2] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 135; Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів. К., 1957, стор. 306, 307.

[3] История Коммунистической партии Советского Союза, т. 2. М., 1966, стор. 334.

[4] Обзор деятельности Волынского земского управления за 1904—1911 гг. Житомир, 1911, розділ 4, стор. 8; Обзор Волынской губернии за 1914 год. Житомир, 1915, стор. 81—82.

Письменники — уродженці Житомирщини:

Леся Українка. В. Г. Короленко. Джозеф Конрад.

1914 року в Житомирському, Новоград-Волинському та Овруцькому повітах налічувалося 321 народне училище, в т. ч. 7 вищих початкових, 55 двокласних і 259 однокласних. Школою було охоплено близько третини дітей шкільного віку, насамперед заможних кіл населення. В Лугинській і Чуднівській волостях на 141 село було лише 22 початкові школи[1]. 1914 року письменного населення в країні було 33 проц., а на Волині лише 3,6 процента. На всю Житомирщину не було жодної школи з українською мовою викладання[2]. Не було тут і вищого навчального закладу. Дуже мізерною кількістю були представлені середні навчальні заклади, де освіту здобували в основному діти дворян, купців і чиновників. Так, 1900 року в Житомирській першій чоловічій гімназії на 670 дітей вихідців із селян налічувалося лише 28, та й то синків сільської верхівки. Лише в квітні 1866 року на Житомирщині відкрилася публічна бібліотека, а через тридцять років почала діяти безплатна читальня[3]. З початком XX ст. на Житомирщині виник науковий осередок. 1902 року в Житомирі утворено Товариство дослідників Волині в якому були представлені різні галузі науки. Очолював товариство відомий геолог і мінеролог професор П. А. Тутковський, у радянський час академік АН УРСР. За період свого існування товариство видало 14 томів праць; 1900 року організовано краєзнавчий музей. З краєм зв'язані життя і творчість багатьох письменників. Тут народилася Леся Українка. 1902 року в Києві видано «Дитячі казки, ігри і пісні Ковельського, Луцького і Зв'ягельського повітів Волинської губернії», зібрані Лесею Українкою (Л. Косач) та К. Квіткою. На Житомирщині народилися В. Г. Короленко, в творах якого («Історія мого сучасника», «Парадокс», «В поганому товаристві») втілені враження дитинства, а також англійський письменник Джозеф Конрад (ряд його творів видано в радянський час в українських перекладах). Протягом осені 1897 — лютого 1898 року у газеті «Волынь» редактором відділу хроніки працював М. М. Коцюбинський, який написав та опублікував тут серію нарисів «Свет и тени русской жизни», статтю «Организация общественных развлечений». Тут жили і працювали український літератор і фольклорист Іван Білик (І. Я. Рудченко, брат Панаса Мирного), збирач фольклору М. Номис (М. Т. Симонов).

В другій половині XIX — на початку XX ст. на Житомирщині діяло чимало аматорських гуртків, спочатку при недільних школах, а після їх закриття 1862 ро-

[1] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1914 г. Житомир, 1914, стор. 5—321; Памятная книжка Волынской губернии на 1899 год. Житомир, 1898, стор. 65; Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади. Збірник статей. Житомир, 1957, стор. 13.

[2] Известия академии педагогических наук РСФСР, 1955, № 65, стор. 105.

[3] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6. Житомир, 1957, стор. 165.

ку — самостійно. До Житомира приїжджали на гастролі різні приватні театральні трупи. На початку 80-х років XIX ст. тут з великим успіхом виступав український професійний театр, яким керував драматург і актор М. П. Старицький. У 1903 році незабутнє враження на житомирян справив приїзд О. М. Горького та Ф. І. Шаляпіна[1].

Поряд з театральним розвивалося й музичне життя. У 90-х роках на Житомирщині кілька років проживав композитор М. В. Лисенко, давав концерти й записував народні пісні. Так, у Романівці він записав пісню «Ой, ти, зіронько та вечірняя».

Пристосовуючись до потреб ринку, продовжувало розвиватись народне ужитково-прикладне мистецтво — килимарство, гончарство, гутництво тощо. Значними осередками килимарства в другій половині XIX — на початку XX ст. були Житомирський, Овруцький і Радомишльський повіти.

Широко було представлене і гончарство. Виробничим осередком художнього гончарства в нинішньому Житомирському районі було село Крошня, де виготовляли посуд та керамічну розписну скульптуру. Особливого розвитку набуло виготовлення художнього фарфору і фаянсу, який вироблявся як на старих заводах у Баранівці, Довбиші, Городниці, так і на нових, зокрема в Кам'яному Броді.

19 липня 1914 року почалася перша світова війна, розв'язана імперіалістичними країнами за переділ світу. Житомирщина стала одним з прифронтових районів, на які війна лягла особливо важким тягарем. У перші ж місяці воєнних дій тут було мобілізовано до армії половину працездатних чоловіків. Але й тих, кого не взяли до армії, постійно залучали до виконання численних робіт і повинностей. Зростали ціни. За рік, з серпня 1915 року по липень 1916 року, ціна одного пуда житнього борошна зросла в 1,5 раза, а одного пуда солі — майже в два рази.

У роки війни поміщики ще більше посилили утиски селян. Особливо посилили вони наступ на сервітутні права селян, тобто права спільного користування деякими видами угідь. Так, у селі Слободищах Житомирського повіту на вимогу місцевого пана землевпорядні органи провели розмежування, за яким з 386 десятин вигону спільного користування за селянами залишилося 14 десятин[2]. У перші ж дні війни прокотилася хвиля антивоєнних виступів робітників і селян, яка захопила й Житомирщину. В Овручі мобілізовані розгромили будинок земської управи і закидали камінням повітового предводителя дворянства. Особливо великі заворушення відбулися в Радомишльському повіті. Тут було розгромлено й спалено 25 поміщицьких маєтків і куркульських господарств[3]. Селяни відбирали у поміщиків майно і землю, рубали ліс, здійснювали потрави й випаси. До кінця 1914 року селянські виступи відбулися в усіх повітах Волинської губернії.

Внаслідок Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року було повалено самодержавство. На Житомирщині, як і всюди, виникло двовладдя. В Житомирі, Овручі, Коростені, Черняхові, Ходоркові, Коростишеві, Бердичеві та ін., вслід за Петроградом, Москвою та Києвом, організувалися Ради робітничих і солдатських депутатів. Поруч з Радами діяли органи Тимчасового уряду, які виражали інтереси буржуазії. Програмою дій для більшовиків Житомирщини став ленінський план боротьби за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. В центрі уваги стояла боротьба за маси. На підприємствах виникали і швидко зростали профспілкові організації. В березні—червні 1917 року лише в Житомирі

Архітектурна пам'ятка середини XIX ст.— приміщення Житомирського театру (нині міський будинок культури). 1972 р.

[1] М. Д. Станіславський, Л. А. Рубінштейн. Театр Житомира, стор. 18—21, 30—31.

[2] Питання історії народів СРСР, вип. 14. Х., 1972, стор. 119—124.

[3] Россия в мировой войне 1914—1918 года. (В цифрах). М., 1925, стор. 21; «Український історичний журнал», 1959, № 3, стор. 39—40, 42.

створено близько 30 профспілкових організацій, що об'єднували понад 4 тис. робітників і службовців[1]. У середині червня при спілці металістів Житомира оформилася самостійна більшовицька організація. Важливу роль в інтернаціональному згуртуванні трудящих, підготовці їх до боротьби за владу Рад відіграли праці В. І. Леніна «Не демократично, громадянине Керенський!», «Україна», «Україна і поразка правлячих партій Росії» та ін.

20 червня більшовики Житомира, яких тоді налічувалося приблизно 25 чоловік, обрали міський партійний комітет[2]. На початку літа був створений партійний комітет більшовиків у Радомишлі. Значно виросла за цей час більшовицька організація Ходоркова, яка активно вела роботу серед трудящих містечка і мала на них великий вплив. 28 червня на зборах робітників рафінадного заводу з усіх основних питань ухвалено більшовицькі резолюції. Активно діяли більшовицькі організації в Брусилові, Бердичеві, Малині[3].

Більшовикам Житомирщини доводилося вести боротьбу за маси, за підготовку їх до соціалістичної революції в дуже важких і складних умовах. Давалася взнаки малочисельність промислового пролетаріату. Тут діяли контрреволюційні організації меншовиків, есерів, українських, єврейських, польських та інших буржуазних націоналістів. Але і в цих умовах більшовики Житомирщини енергійно працювали, збільшуючи й зміцнюючи свої ряди. Наприкінці листопада 1917 року в більшовицькій організації Житомира налічувалося 150 чоловік. Більшовики Житомирщини підтримували зв'язок з ЦК партії, обласним комітетом Південно-Західного краю, Київським комітетом РСДРП(б), одержуючи від них директиви і літературу. В частинах і з'єднаннях Південно-Західного фронту розгортали роботу армійські більшовики, серед яких були відомі діячі партії М. В. Криленко, Г. І. Чудновський, Є. Б. Бош, М. М. Коковихін, Г. В. Разживін та інші.

У серпні 1917 року партія взяла курс на підготовку збройного повстання. Наприкінці серпня була розгромлена контрреволюційна змова генерала Корнілова. В цьому велику роль відіграли армійські більшовики, що перебували на Житомирщині. Залізничники всіляко гальмували просування ешелонів з корніловськими військами на Петроград. У цьому особливо відзначилися залізничники Коростеня. В Бердичеві та Житомирі за вимогою робітників і солдатів 28 серпня були заарештовані активні учасники заколоту генерали Денікін, Марков, Орлов, Ерделі та інші офіцери[4].

Після розгрому корніловщини розпочався швидкий процес більшовизації Рад. Ще до перемоги Жовтня більшовицькими стали Ради в Коростені і Новограді-Волинську[5]. Звістка про збройне повстання в Петрограді, яке розпочалося 24 жовтня, вже вранці наступного дня долетіла до Житомира. Робітники й селяни Житомирщини, як і всієї країни, з захопленням зустріли повідомлення з столиці про повалення Тимчасового уряду і встановлення диктатури пролетаріату, про ленінські декрети, прийняті II з'їздом Рад, про створення Радянського Уряду — Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним. 27 жовтня газета «Трудовая Волынь» повідомляла, що в Житомирі тільки й розмовляють про події в Петрограді. Вранці 30 жовтня на головній площі міста більшовики організували мітинг трудящих, присвячений перемозі Радянської влади у Петрограді[6].

---

[1] Газ. «Трудовая Волынь», 11 червня 1917 р.

[2] Газ. «Волынский пролетарий», 12 березня 1924 р.; П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов. (Март 1917 года — февраль 1918 г.). К., 1958, стор. 135; журн. «Исторический архив», 1956, № 6, стор. 60.

[3] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. (Март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 672, 676.

[4] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине. М., 1967, стор. 192.

[5] Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. Сборник документов. М., 1957, стор. 275—276; газ. «Волынь», 5 жовтня 1917 р.

[6] Газ. «Трудовая Волынь», 31 жовтня 1917 р.

На Житомирщині, як і в багатьох інших районах Правобережжя України, де стояли чисельні військові гарнізони, вирішальну роль у встановленні Радянської влади відіграли революційні солдати. В районі діяльності армій Південно-Західного фронту владу в свої руки брали більшовицькі військово-революційні комітети. 18—24 листопада в Бердичеві відбувся Надзвичайний з'їзд делегатів військових частин і з'єднань Південно-Західного фронту. З'їзд обрав військово-революційний комітет (ВРК) фронту і наказав йому виконувати тільки розпорядження Ради Народних Комісарів і Головнокомандуючого збройними силами Радянської республіки М. В. Криленка. На цьому фронтовому з'їзді відбулося фактичне оформлення перевороту на Південно-Західному фронті[1].

Група членів Коростенської більшовицької організації, створеної в листопаді 1918 року. Фото 1919 р.

Радянську владу в Житомирі встановлено 8—9 січня 1918 року. Незабаром вона перемогла майже на всій території Житомирщини. Але закріпити її в той час не вдалося, оскільки організованих революційних сил було обмаль[2]. До того ж, наприкінці лютого на Україну вступили австро-німецькі інтервенти, покликані буржуазно-націоналістичною Центральною радою. На захопленій території вони встановили жорстокий окупаційний режим. В. І. Ленін з приводу окупації України австро-німецькими військами писав, що завоювання ними України принесло багато лиха пролетарям і біднішим селянам, але водночас воно їх загартувало і посилило, як революційних борців за інтернаціональну робітничу революцію. Україна потерпіла — інтернаціональна революція виграла, «розбестивши» німецьке військо, ослабивши німецький імперіалізм, зблизивши, німецьких, українських і російських робітничих роволюціонерів»[3]. Трудящі не схилили голову. Яскравим прикладом їхньої боротьби проти інтервентів був політичний страйк залізничників України. 15 липня коростенські залізничники одні з перших припинили свою роботу і безстрашно трималися тридцять два дні.

Під впливом героїчних дій робітничого класу, під керівництвом більшовиків розгорталася і боротьба селян. У травні виступили селяни містечка П'ятки і кількох сіл Житомирського повіту. На початку липня представник окупаційної влади в Житомирі констатував, що Овруцький та ряд інших повітів Волинської губернії під впливом агітації більшовиків «. . .не визнають існуючого ладу»[4].

Важливу роль у дальшому розгортанні боротьби за владу Рад на Житомирщині відіграла губернська партійна конференція, що відбулася нелегально на околиці Житомира у вересні 1918 року[5]. Під ударами радянських військ та повстанських загонів, керованих більшовиками, німецькі війська деморалізовувалися й тікали з Ук-

---

[1] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 202.

[2] Газ. «Киевская мысль», 10 січня 1918 р.; С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, стор. 441; История Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, кн. 1. М., 1967, карта, стор. 408; журн. «Летопись революции», 1924, № 3, стор. 61.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 91.

[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов (март 1917 — декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов. Житомир, 1957, стор. 124, 127, 131—132.

[5] Р. Н. Оксенюк. Нариси історії Волині (1861—1939). Львів, 1970, стор. 128.

Група членів першого Волинського губревкому. Фото 1919 р.

раїни. Але не встигли вони залишити українську землю, як владу захопила контрреволюційна Директорія, створена українськими буржуазними націоналістами в листопаді 1918 року. Трудящі Житомирщини розгорнули проти неї рішучу боротьбу. В ніч на 1 грудня партизанські загони розбили петлюрівські війська в Овручі і 10 днів тримали місто в своїх руках. На допомогу овруцьким повстанцям братнім російським народом був надісланий бронепоїзд, який називався «Другий летючий загін робітників Путіловського заводу». Ним командував матрос Балтійського флоту Сергієнко.

Радянські партизани північних районів Житомирщини і Ровенщини одержували всебічну допомогу від трудящих Росії і Білорусії. На прохання повстанців, за вказівкою В. І. Леніна, 8 січня 1919 року до них на допомогу прибув перший ешелон радянських військ. Крім того, з Москви та Петрограда приїхала група червоних командирів. Робітники столиці надіслали повстанцям обмундирування і чимало грошей[1]. Так трудящі нашої країни спільними зусиллями кували свою перемогу над класовими ворогами і в горнилі боротьби за нове життя зростала й міцніла дружба народів і насамперед дружба між трудящими України і Росії.

4 січня 1919 року житомиряни повстали проти військ петлюрівської Директорії, яким вдалося на деякий час захопити тут владу. Над містом три дні майорів червоний прапор Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Але, маючи значну перевагу в збройних силах, петлюрівці 7 січня ввірвалися у місто і вчинили звірячу розправу над учасниками повстання. Вирішальну роль у розгромі військ петлюрівської Директорії відіграли радянські війська. 5 лютого 1919 року вони визволили Київ, 7 березня — Козятин і Бердичів. Розвиваючи наступ, 1-а Українська радянська дивізія під командуванням М. О. Щорса 13 березня оволоділа Житомиром. У боях за місто брав участь полк Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова[2].

Бої мали запеклий характер. 21 березня петлюрівці знову захопили Житомир і просунулися до станції Бородянка. Але тут вони були розбиті радянськими військами і почали відходити на захід. У боях з ворогом успішно діяв бронепоїзд «Комуніст Коростенського району», побудований робітниками Коростеня в лютому 1919 року. Його командиром був працівник Коростенського залізничного вузла славний син грузинського народу комуніст Л. М. Табукашвілі[3]. На початок травня війська петлюрівської Директорії були розгромлені. У визволеному Житомирі створено губревком на чолі з М. О. Кручинським й організовані революційні комітети на місцях. 12—16 червня 1919 року тут відбувся перший Волинський губернський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який висловив повне довір'я уряду Радянської України, схвалив його політику, гаряче вітав вжиті

---

[1] А. В. Лихолат. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. М., 1949, стор. 150.

[2] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, вип. 6, стор. 47—48; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920). М., 1966, стор. 128.

[3] Газ. «Комуніст» (Київ), 23 квітня 1921 р.

урядами радянських республік заходи, спрямовані на їх господарське і воєнне об'єднання. З'їзд Рад обрав губвиконком в складі 25 осіб, 24 з них були комуністи, в тому числі М. П. Ільяшевич, М. Й. Марчук, В. П. Рекун, В. О. Ястржембський[1]. З перших днів своєї діяльності губвиконком зайнявся організацією й зміцненням органів Радянської влади, налагодженням роботи націоналізованих підприємств, ухвалив рішення про виділення коштів на освіту. Активну діяльність розгорнув губернський комітет партії, обраний другою губернською конференцією КП(б)У (червень 1919 року). В основу рішень конференції були покладені постанови VIII з'їзду РКП(б), що відбувся в березні 1919 року. Зокрема, було вирішено перевести всіх комуністів губернії в стан бойової готовності й 25 проц. з них негайно мобілізувати до лав Червоної Армії. Ю. П. Щаденко, тоді член Реввійськради Українського фронту, в своїх спогадах писав, що на Волині «була на рідкість дружна кипуча, спільна робота радорганів, штабу, відділу постачання, політвідділу дивізії і комітету партії», що роль Волинського губкому КП(б)У «в організації перемоги була дуже велика»[2].

М. Б. Мітін. 1972 р.

Разом з партійними і радянськими органами посилено працювали профспілки і комсомол. У створенні комсомольських організацій на Житомирщині і в керівництві ними активну участь брали О. В. Байко, М. Б. Мітін (нині академік АН СРСР) та ін. 13 серпня 1919 року в Житомирі відбувся губернський з'їзд комсомолу, на якому організаційно оформилася губернська комсомольська організація[3].

У надзвичайно важких умовах на визволеній землі будувалося нове життя. Велася боротьба з голодом, тифом та бандитизмом. Велику допомогу в цій боротьбі комуністам Житомирщини подавав ЦК КП(б)У й особисто В. П. Затонський, Д. З. Мануїльський, Г. І. Петровський, М. І. Подвойський, М. О. Скрипник та ін. відомі діячі партії, які не раз бували на Житомирщині і на місці вирішували питання будівництва нового, соціалістичного життя.

Наприкінці літа 1919 року внутрішня і зовнішня контрреволюція знову активізувалася. Денікінські полчища розпочали наступ з півдня країни, а із заходу наступали банди Петлюри. Останні 19 серпня захопили Новоград-Волинський, а 20 — 21 серпня — Бердичів і Житомир. На Житомирщині в боях з петлюрівцями загинули радянські полководці М. О. Щорс і В. Н. Боженко. У вересні Радянська влада була тільки на частині Овруцького повіту[4].

Та Країна Рад не лише вистояла, але й знайшла в собі сили для того, щоб розгромити ворога. У вересні після успішного походу Південної групи радянських військ з-під Одеси в район Коростеня на з'єднання з частинами 12-ї армії розпочалося визволення Правобережної України. Протягом жовтня—листопада майже вся територія Житомирщини була очищена від ворога[5].

Трудящі Житомирщини, керуючись вказівками В. І. Леніна, ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, приступили до господарського та культурного будівництва. Вони відбудовували транспорт, заготовляли паливо, допомагали Червоній Армії. У від-

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 4, спр. 34, арк. 4; ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 46, арк. 86.
[2] Журн. «Советская Украина», 1958, № 5, стор. 143—144.
[3] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, стор. 177.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 373, арк. 8; Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 2. К., 1967, стор. 309.
[5] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 328—329.

будові залізничного господарства велику роль відіграли комуністичні суботники. Лише робітники станції Житомир протягом лютого—березня 1920 року під час суботників відремонтували 45 паровозів і 68 вагонів[1].

Навесні 1920 року над Радянською Україною знову нависла серйозна небезпека. 25 квітня війська буржуазно-поміщицької Польщі розпочали наступ на фронті від Прип'яті до Дністра. 26 квітня польські інтервенти захопили Житомир, Бердичів, Коростень. Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним вжила термінових заходів щодо мобілізації всіх сил радянського народу на розгром ворога. 5 червня того ж року Перша Кінна армія під командуванням С. М. Будьонного в районі Попільня—Бровки здійснила знаменитий Житомирський прорив польського фронту. Одночасно розпочався наступ Червоної Армії і на інших ділянках фронту. 7 червня були визволені Житомир та Бердичів, 27 — Новоград-Волинський, 7 липня — Олевськ[2]. Радянські воїни одержували всебічну допомогу від місцевого населення. Жителі села Гульського особливо проявили себе під час боїв за Новоград-Волинський. Вони допомагали будьоннівцям у переправі через річку Случ. Провідником був місцевий селянин Д. Лось[3].

З розгромом польських інтервентів громадянська війна на території Житомирщини закінчилася. В ході її трудящі області, як і всієї нашої країни, продемонстрували велику відданість Радянській владі. Пліч-о-пліч з багатонаціональним радянським народом боролися з ворогами на Житомирщині представники зарубіжних країн: чехи, словаки, поляки, німці, болгари. Великий героїзм у боях проявив представник болгарського народу Іван Тодоров, який був помічником командира взводу 45-ї стрілецької дивізії[4]. Славний син польського народу К. Ф. Квятек був командиром Богунського полку Першої Української Радянської дивізії. За ратні подвиги на Житомирщині він одержав найвищу в той час урядову нагороду — орден Червоного Прапора. Вже після громадянської війни Квятека запитали:

— Як ви, поляк, могли воювати проти поляків?

— Я, перш за все, більшовик — з жаром відповів він.— Поляк поляку нерівня. Є поляк робітник і є поляк поміщик. Що у них спільного? Нічого! Польська буржуазія напала на молоду Радянську Росію, а я польський пролетарій, більшовик, виступив на її захист[5].

Серед трудящих польської національності політичну роботу проводили польські бюро агітації і пропаганди, що діяли при міських комітетах партії в Житомирі, Бердичеві, Овручі та Коростені.

На визволеній території відроджувалися органи Радянської влади, встановлювався і зміцнювався революційний порядок. На кінець грудня 1920 року лише в Житомирському повіті було створено й діяло понад 350 сільських ревкомів і 300 комітетів незаможних селян[6].

Після переможного завершення громадянської війни радянський народ під керівництвом Комуністичної партії взявся за відбудову народного господарства і побудови соціалістичного суспіль-

Таращанці біля могили комбрига В. Н. Боженка в Житомирі. Серпень 1919 р.

[1] Газ. «Известия» (Житомир), 9 квітня 1920 р.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3. К., 1970, стор. 442—443.

[3] Газ. «Радянська Житомирщина», 29 червня 1958 р.

[4] Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917—1920). К., 1967, стор. 139—150, 214.

[5] «Военно-исторический журнал», 1966, № 3, стор. 71.

[6] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 649.

С. М. Будьонний.

Я. Б. Гамарник. 1934 р.

М. О. Щорс. 1919 р.

ства. Але на своєму шляху він зустрівся з великими труднощами, що обумовлювалися неймовірним занепадом економіки, засухою і голодом. На Житомирщині були паралізовані найважливіші галузі промисловості. Занепало виробництво фарфоро-фаянсових виробів. З 7 текстильних фабрик з невеликим навантаженням працювала лише Коростишівська, а з 12 цукрових заводів незначну кількість продукції давали лише три. Були зруйновані шкірзаводи і вся лісова промисловість[1].

В особливо тяжкому становищі перебувало сільське господарство. Багато селянських господарств виявилося без робочої худоби і 30 проц. без плугів, борін та іншого сільськогосподарського реманенту. Різко скоротилася посівна площа всіх культур, зокрема цукрових буряків і картоплі. Врожайність становила 50 проц. до рівня 1913 року. На 40 проц. зменшилося поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз і птиці[2].

Міське населення одержувало предмети харчування в обмеженій кількості і з великими перебоями. На Волині були такі місця, зазначав В. І. Ленін на X Всеросійській конференції РКП(б), «де за 10 фунтів солі дають пуд хліба»[3]. Робітникам і службовцям місяцями не сплачувалася заробітна плата. В містах і селах лютував тиф, кір та інші хвороби. В губернії було 18 тис. безпритульних дітей[4].

Складність обстановки посилювалася посухою, що охопила 34 губернії країни. За цих умов для трудящих Житомирщини на перше місце висувалося питання своєчасного виконання продподатку й організації допомоги голодуючим. Для виконання цього важливого державного завдання на села було відряджено 30 проц. комуністів Житомира і 80 проц. з повітових центрів[5]. Для подання практичної допомоги на Житомирщину приїжджали М. І. Калінін, Г. І. Петровський, Д. З. Мануїльський, нарком продовольства УРСР М. К. Владимиров та інші.

Трудящі губернії гаряче відгукнулися на заклик партії допомогти голодуючому населенню. Селяни хутора Чебан Овруцького повіту мали лише по одній десятині землі й звільнялися від продподатку, але вони не скористалися цими пільгами і вивезли частину хліба на зсипні пункти. Так поступили і жителі сіл Жидового, Малашкова, Дубова, Рудні, Тхорина, Щебенного та Усового Словечанської волості. Рішенням президії губвиконкому всі села були нагороджені Червоним Прапором. Волинь одна з перших виконала план продподатку 1921 року і була нагороджена шостим Всеукраїнським з'їздом Рад Червоним Трудовим Прапором[6].

[1] 1-й отчет Волынского губернского экономического совещания (на 1-е октября 1921 г.). Житомир, 1921, стор. 35; журн. «Коммунист» (Житомир), 1921, № 3, стор. 19, 24.

[2] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 13. Житомир, 1961, стор. 166.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 391.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 612, арк. 72.

[5] Там же, ф. 31, оп. 31-1, спр. 9, арк. 12; газ. «Волынский пролетарий», 22 вересня 1921 р.

[6] Газ. «Волынский пролетарий», 28 грудня 1921 р.

Бійці-чопівці навчають сільський актив військової справи. 1924 р.

Виконавши продподаток, трудящі приступили до збирання продуктів для населення районів країни, що потерпіло від засухи. На кінець цієї кампанії в губернії було зібрано близько 1,3 млн. пудів хліба. Вагони з продуктами і посівним насінням надсилалися у Самарську, Саратовську, Оренбурзьку та інші губернії. Це був прояв братерства і співдружності народів. Трудящі губернії взяли на утримання 10 тис. дітей з голодуючих губерній країни[1].

Ворожі елементи намагалися скористатися з труднощів, що склалися. Буржуазні націоналісти стали на шлях організації антирадянських заколотів. На початку 1921 року діяли банди і на Житомирщині. А 5 листопада 1921 року на південному сході від Олевська з'явилася банда Тютюнника, перекинута з Польщі.

Ліквідація бандитизму стала одним з основних і невідкладних завдань у здійсненні переходу до мирного будівництва. Керівництво цією боротьбою здійснювала оперативна група, до складу якої увійшов командуючий 44-ї дивізії І. Н. Дубовий. В районі Брусилова і Коростишева Радомишльського повіту були ліквідовані банди Богатиренка і Мордалевича. Наприкінці листопада 1921 року біля села Звіздалі (35 км від станції Тетерів) кіннотники Г. І. Котовського оточили й знищили банду Тютюнника. 1922 року в селі Дідковичах Коростенського повіту ліквідовано штаб військово-петлюрівської організації, а потім і всю т. зв. Волинську повстанську армію (ВПА)[2].

Організовуючи маси на розгром й остаточну ліквідацію бандитизму, комуністи Житомирщини розв'язували разом з тим політичні та господарські завдання.

Другий губернський з'їзд Рад (травень 1921 року) пройшов під знаком боротьби за успішне втілення в життя нової економічної політики. Обраний на цьому з'їзді губвиконком через місцеві органи влади здійснив ряд важливих заходів, спрямованих на відбудову народного господарства. Було організовано і проведено масові суботники по впорядкуванню міст і сіл, заготівлі дров, мобілізовано робітників на заготівлю сировини для підприємств тощо.

У процесі радянського будівництва сталися адміністративно-територіальні зміни. 7 березня 1923 року в складі Волинської губернії було створено три округи: Житомирський з 14 районів, Коростенський — з 11 і Шепетівський — з 14. 28 квітня 1924 року розформовано Малинський округ Київської губернії. Коростишівський та Радомишльський райони були передані до Житомирського, Потіївський та Малинський — до Коростенського округів Волинської губернії. Внаслідок цього кількість районів збільшилася з 39 до 43, а сільських Рад з 906 до 1011.

Приєднання до губернії промислових районів створювало умови для більш планомірного розвитку народного господарства. Відроджувалися фабрики і заводи, налагоджувалися транспортні зв'язки. Протягом 1920—1925 рр. здійснено великі роботи щодо вивчення природних багатств.

[1] Газ. «Волынский пролетарий», 12 січня 1924 р.

[2] Газ. «Известия» (Житомир), 17 червня 1921 р.; газ. «Волынский пролетарий», 5, 6 грудня 1922 р.

Завдяки наполегливій роботі трудящих та допомозі всієї країни наприкінці 1925 року основні галузі промислового виробництва були відбудовані. Стали до ладу підприємства фарфоро-фаянсової та склоробної промисловості, які давали 80 проц. всієї валової продукції Всеукраїнського тресту «Фарфор-фаянс-скло». Серед відбудованих підприємств провідне місце посідали Баранівський, Токарівський і Романівський заводи. Відродилися також Андрушівський, Корнинський, Янушпільський та інші цукрові заводи. 1925 року вони виробили 13 236 тис. пудів цукру-піску. Нарощували темпи виробництва паперові фабрики в Малині, Коростишеві, Мирополі і картонна в Чижівці[1].

У губернії здійснювалися лісорозробки, що мали велике значення для забезпечення лісоматеріалами Донбасу та інших районів країни.

Енергійні заходи вживалися щодо відбудови сільського господарства. Саме в цей час розгорнулися великі землевпорядкувальні роботи. Ленінським декретом про землю та Законом Всеукраїнського ревкому від 5 лютого 1920 року 95,2 проц. всієї землі було передано трудовому селянству, а 4,8 проц.— радгоспам, цукровим заводам і державним установам. Селяни безплатно одержали 3,5 млн. десятин землі, в т. ч. 2 млн. поміщицької, куркульської і казенної[2]. 1921 року лише в куркулів Житомирського повіту вилучено і розподілено між селянськими дворами 35 тис. десятин. Порівняно з дореволюційним часом земельні площі селянських господарств збільшилися на 36 проц.[3]. Було остаточно ліквідовано безземелля і майже в 2,5 раза зменшився відсоток малоземельних господарств.

Наділення трудящого селянина землею вирішувалося разом з налагодженням і піднесенням його господарства, з відновленням довоєнного рівня виробництва сільськогосподарської продукції. У розв'язанні цього завдання Комуністична партія і Радянський уряд подавали трудовому селянству Волині велику допомогу кредитами, високосортним насінням, сільськогосподарським реманентом, кваліфікованою агротехнічною пропагандою. В березні 1925 року в рахунок виділеної позики було завезено 2784 пуди сортового насіння. Того ж року організовано 10 показових сільськогосподарських виставок. З жовтня 1924 до червня 1925 року селянам відпущено різних машин на 170 тис. карбованців[4].

На основі нової економічної політики і завдяки величезній допомозі Радянського уряду сільське господарство швидко відбудовувалося. 1924 року посівна площа досягла довоєнного рівня. В губернії відновилися посіви хмелю, льону, цукрових буряків і картоплі. Врожайність зернових наблизилася до рівня 1913 року, а картоплі — перевищила на 20 проц. Було перевершено довоєнний рівень поголів'я худоби[5].

Своїми успіхами у відбудові і розвитку народного господарства трудящі ділилися з В. І. Леніним у листах і телеграмах, які вони надсилали на його ім'я. В листах вони висловлювали обурення проти дій внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. 1922 року в зв'язку з п'ятою річницею Жовтневої революції Ф. П. Дідук, колишній батрак з села Великих Гадомців Бердичівського району, в складі делегатів від селян-незаможників Київської, Полтавської, Харківської і Катеринославської губерній був у В. І. Леніна. Ілліч розпитував їх про життя українських селян і розповідав про значення нової економічної політики. На ознаку глибокої відданості вождю світового пролетаріату фарфоровики Баранівського заводу вигото-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-28, оп. 1, спр. 1103, арк. 34—35; Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 13, стор. 155.

[2] М. Лазуренко. Оновлене Полісся. К., 1967, стор. 35.

[3] Отчет Волынского экономического совещания на 1 января 1922 г. Житомир, 1922, стор. 22; Отчет Волынского губернского исполнительного комитета 3-му губернскому съезду Советов за февраль — октябрь 1922 года. Житомир, 1922, стор. 158.

[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-23, оп. 1, спр. 1103, арк. 13, ф. Р-327, оп. 3, спр. 93, арк. 138.

[5] Звіт Волинського окружного виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1 жовтня 1924 р. — 1 квітня 1926 р.). Житомир, 1926, стор. 12.

вили для нього іменний сервіз, який вручив Іллічу кадровий робітник О. В. Бродський[1].

Спільні завдання побудови соціалізму, інтереси оборони викликали в усіх радянських республіках прагнення до об'єднання в єдину союзну державу. Трудящі Житомирщини палко підтримали цей рух. Силу союзу республік Радянських вони відчули в роки захисту завоювань Великого Жовтня, коли конкретно втілювалися принципи воєнно-політичного союзу. На зборах, на повітових з'їздах, а потім на III губернському з'їзді Рад, що відбувся наприкінці 1922 року, делегати висловлювалися за встановлення між республіками більш тісних зв'язків[2]. З'їзд обрав Н. І. Дубового, В. І. Храмова, Я. З. Пахомова та інших делегатами VII Всеукраїнського з'їзду Рад і доручив їм підтримати ленінську ідею створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Робітники, трудящі маси селянства та інтелігенція вітали рішення VII Всеукраїнського і І Всесоюзного з'їздів Рад про утворення СРСР. Пленум Житомирської міської Ради, що відбувся у вересні 1923 року, закликав робітників і всіх трудящих міста всемірно сприяти швидкому втіленню в життя рішень цих з'їздів. Постанова пленуму закінчувалася словами: «Хай живе Союз Радянських Республік!». До редакції губернської газети «Волынский пролетарий» надходили від трудящих сотні листів з резолюціями і постановами, в яких вони схвалювали утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік[3]. «Утворення СРСР було результатом теоретичної і політичної роботи партії, різнобічного досвіду радянських народів і відображало їх сподівання»[4].

У розпалі боротьби за побудову нового соціалістичного суспільства партію, трудящих країни Рад і всього світу спіткало велике горе. 21 січня 1924 року помер В. І. Ленін. На траурних мітингах і зборах робітники, селяни, всі трудящі давали клятву йти по шляху, накресленому Іллічем. Для увічнення пам'яті засновника Комуністичної партії і Радянської держави вони називали його іменем площі й вулиці, промислові підприємства, комуни і сільськогосподарські артілі. Так, селяни села Ставків Радомишльського району перейменували своє село в Леніне, а селяни села Сінгурів Житомирського району організували сільськогосподарську артіль і назвали її «Пам'ять Леніна».

Коростенські залізничники вирішили «побудувати товаришу Леніну живий пам'ятник», відремонтувавши виведений з ладу ще в роки війни паровоз НВ-184 і чотири вагони до нього. На зібрані кошти придбали частину матеріалів, відпрацювали близько 11,5 тис. людино-години і поїзд був готовий до пуску. Першим машиністом паровоза ім. Леніна став учасник громадянської війни О. І. Галактіонов, який 1-го травня 1924 року привів його в Житомир, де відбувся масовий мітинг[5].

Свою відданість справі великого Леніна трудівники Житомирщини продемонстрували також масовим вступом у ряди партії більшовиків. За час ленінського призову до її лав вступило 509 робітників. 1924 року в складі губернської партійної організації вже налічувалося 54,5 проц. робітників[6].

Переборюючи труднощі, партійні та радянські організації посилено розгортали товарооборот між містом і селом, зміцнювали позиції державно-кооперативної торгівлі, яка поступово витісняла з цієї галузі приватника. Лише

---

[1] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 308.

[2] Газ. «Волынский пролетарий», 2 грудня 1922 р.

[3] Газ. «Волынский пролетарий», 14 вересня 1923 р.

[4] Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, стор. 10.

[5] Газ. «Волынский пролетарий», 1 травня 1924 р; газ. «Радянська Житомирщина», 12 грудня 1966 р.

[6] Стенографический отчет 8-й Волынской губернской партконференции. Житомир, 1924, стор. 45; газ. «Волынский пролетарий», 9 серпня 1924 р.

за 1923/24 господарський рік порівняно з попереднім роком товарооборот збільшився вдвічі[1].

Поступово розгорталися і будівельні роботи. 1920 року створено Житомирський меблевий комбінат, 1922 — Бердичівську швейну фабрику № 1, 1927 — Коростенський завод шляхових машин «Жовтнева кузня»[2]. В містах і селах з'явилися нові громадські споруди (клуби, хати-читальні), зводилися господарські будівлі, дитячі ясла, пологові будинки, кінотеатри, музеї, а також житлові будинки. Так, на Биківському склоробному заводі для робітників було побудовано 13 нових і капітально відремонтовано 10 житлових будинків і споруджено клуб. Поліпшувався й добробут робітників, селян і трудової інтелігенції.

У 1921—1925 рр. були цілком відбудовані й розширені лікувальні заклади. Якщо до революції їх налічувалося 86, то у 1925 році — 147, лікарів з 80 чоловік збільшилося до 145, ліжок з 999 у 1913 році до 1520 в 1925 році. Тепер у кожному районі була лікарня й одна-три медичних амбулаторії, одна або дві міжрайонних лікарні на 30—40 ліжок з двома-трьома спеціалістами, в кожному окружному центрі — окружна лікарня, а в Житомирі — губернська фізіотерапевтична лікарня. На березі річки Тетерева відкрито будинок відпочинку ім. Цюрупи.

Розгорталася наполеглива боротьба за втілення в життя ленінської програми культурної революції. В містах і селах працювали лікнепи, де до 1925 року навчалися грамоти понад 60 тис. чоловік[3]. Створювалася єдина трудова школа з викладанням рідною мовою. 1925 року вже діяло 1369 шкіл, на 122 школи більше, ніж у 1919 році. В них навчалося 103,5 тис. учнів, тобто на 15,8 тис. чоловік більше, ніж до революції. Тут працювало 2300 вчителів[4].

В Житомирі працював інститут народної освіти (ІНО), у Житомирі та Новограді-Волинському були організовані трирічні вищі педагогічні курси, що відіграли значну роль у підготовці вчителів для 1—4 класів трудової школи. На основі цих курсів 1923 року відкрито педагогічні технікуми, які до 1931 року були вищими навчальними закладами. Діяли педагогічні технікуми також у Коростені й Коростишеві. Значного розвитку в 1921—1925 рр. набула середня спеціальна професійно-технічна освіта. У Верхівні створюється агрошкола, у Новій Чорториї — агрономічний, а в Житомирі — індустріальний, землевпорядкувальний та інші технікуми. 1922 року агрономічний технікум здобув право готувати спеціалістів з вищою освітою. Цим було покладено початок Житомирському сільськогосподарському інституту. 1922 року в 36 спеціальних навчальних закладах губернії навчалося 3058 чоловік. 1922 року в Житомирі створюється вечірній робітничий факультет (робітфак) ім. Жовтневої революції, який готував робітничу й селянську молодь до вступу в інститут народної освіти чи індустріальний технікум ім. В. І. Леніна. В 1924 році тут здобували освіту 344 чоловіка[5].

На початку 20-х років розгорнули свою діяльність багато культурно-освітніх закладів, клубів, селянських будинків, хат-читалень, бібліотек, музеїв тощо.

Школа лікнепу в селі Кочерів Радомишльського району. 1934 р.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 4, оп. 1. спр. 35, арк. 297; Житомирський облдержархів, ф. Р-28, оп. 1, спр. 1103, арк. 42.

[2] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. К., 1968, стор. 302.

[3] Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади, стор. 68.

[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-28, оп. 1, спр. 1103, арк. 74, 76.

[5] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 171; т. 13, стор. 229—230.

Учасники 1-ї губернської наради юнкорів Волині. Березень 1925 р.

В січні 1925 року в губернії діяло 62 клуби, 77 сельбудів, 459 хат-читалень, 2 кінотеатри і 2 музеї[1].

Навколо культурно-освітніх закладів згуртовувався актив, виникло багато гуртків художньої самодіяльності — драматичні, хорові, танцювальні. Фольклорист М. П. Гайдай записав на Житомирщині кілька сот народних пісень, керував хором Волинської наросвіти, в якому брала участь його дочка талановита співачка З. М. Гайдай (згодом народна артистка Союзу РСР). Велику збирацьку роботу в галузі фольклору здійснював колектив Волинського краєзнавчого музею.

Повнокровним стало духовне життя трудящих Житомирщини, які завдяки Радянській владі одержали можливість широко прилучатися до мистецтва. Вже в лютому 1919 року при Волинському губвиконкомі працювала музична студія, де навчали червоноармійців сольного і хорового співу. При губвиконкомі і губернській профраді існували аматорські симфонічні оркестри.

В перші роки Радянської влади було відкрито музичне училище, згодом перетворене на музичний технікум. Під керівництвом композитора С. В. Косенка в 1919—1928 рр. діяло інструментальне тріо, яке часто виступало в клубах, сельбудах, школах, військових частинах.

За Радянської влади розквітло й театральне життя. Крім численних аматорських місцевих труп, почали діяти театри в Житомирі та Бердичеві.

Ще в буремні роки громадянської війни на Житомирщині виникає радянська преса. 1921 року всі газети були реорганізовані і з 5 липня стали виходити газети губкому КП(б)У і губпрофради «Волынский пролетарий» та губвиконкому «Вісті», з 1 серпня 1924 року «Волынский пролетарий» видається під назвою «Радянська Волинь» (1924—1937).

Серед пам'ятників, встановлених у 20 роках, слід відзначити монумент В. І. Леніну (скульптор І. Й. Кавалерідзе), встановлений у Бердичеві після смерті вождя.

1925 року губернії, а 1930 — округи були ліквідовані, і райони підпорядковані безпосередньо центру. 1932 року утворено Київську область, до складу якої увійшла майже вся територія сучасної Житомирщини. 22 вересня 1937 року з 29 районів Київської і 5 районів Вінницької областей утворюється Житомирська область з населенням близько 1,7 млн. чоловік.

Після завершення відбудови народного господарства в усій країні, в т. ч. й на Житомирщині, розгортається напружена боротьба за втілення в життя ленінської політики соціалістичної індустріалізації, накресленої XIV з'їздом ВКП(б).

У роки першої п'ятирічки реконструюються і розширюються підприємства фарфорової і склоробної промисловості. Всесоюзного значення набуває нерудна промисловість. Граніт і лабрадорит йшли на спорудження мавзолею В. І. Леніна, пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві, на оформлення каналу Москва-Волга, Московського метро та інші споруди. Турчинський лабрадорит здобув першу премію на виставці будівельних матеріалів, що відбулася 1927 року в Нью-Йорку. Розширюють виробництво промислової продукції Житомирський і Новоград-Волин-

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-28, оп. 1, спр. 1103, арк. 75.

Пам'ятник В. І. Леніну в Житомирі. 1971 р.

Сервіз, подарований В. І. Леніну в 1922 році робітниками Баранівського фарфорового заводу. 1971 р.

У піонерському таборі «Орлятко» під Житомиром. 1966 р.

ський моторемонтні заводи, заводи будівельних матеріалів, зокрема цегли. Споруджується шліфувально-гранувальний і лакофарбовий заводи. Розширює своє виробництво Малинська меблева фабрика, будуються музична і панчішна фабрики в Житомирі. На кінець 1937 року в області вже діяло 392 промислові підприємства, на яких працювало понад 54 тис. робітників[1]. В містах і містечках виникає система підприємств промкооперації для виготовлення та ремонту одягу, взуття, предметів домашнього вжитку[2].

Стахановський рух, що розгорнувся в країні, охопив і Житомирщину. 1937 року на підприємствах Житомира, Бердичева, Новограда-Волинського, Коростеня та інших міст і районних центрів налічувалося 50—70 проц. робітників-стахановців.

Так, слюсар депо станції Коростень П. Соловей виконував виробничі завдання на 300 проц., робітниця Токарівського фарфорового заводу К. Хохлюк — на 200—250 процентів.

Успішне виконання довоєнних п'ятирічок дало можливість збільшити в 1937 році обсяг валової продукції промисловості порівняно з дореволюційним часом у 4,6 раза. Металообробна і фарфоро-фаянсова промисловість зросла за цей час в 13 разів, деревообробна — в 23, будівельних матеріалів — в 190 разів. Підприємства були оснащені передовою технікою, що сприяло дальшому підвищенню продуктивності праці.

У передвоєнні роки успішно розвивалася легка й харчова промисловість. Збільшилося виробництво панчішно-шкарпеткових виробів і шкіряного взуття, масла, м'яса, кондитерських виробів тощо. На початку 1941 року в області налічувалося 250 артілей промислової кооперації і кооперації інвалідів, які мали понад 1200 філіалів, де вироблялися предмети широкого вжитку[3].

На основі розвитку промисловості відбувається соціалістична перебудова й сільського господарства. Від дрібного одноосібного і малопродуктивного господарства селяни переходили на шлях колективного господарювання, який їм вказав В. І. Ленін. Ще у відбудовний період на націоналізованих поміщицьких землях були створені радгоспи «Райгородок», «Черемошне», «Молочки», «Рея» та інші. Водночас засновувалися й комуни. Серед них особливою популярністю користувалася комуна ім. 5-ї річниці Жовтня села Ксаверівки Житомирського повіту.

Після XV з'їзду ВКП(б) 1927 року, який взяв курс на колективізацію сільського господарства, партійні організації Житомирщини наполегливо здійснювали його рішення. Так, 1928 року лише у Волинському окрузі було 98 колгоспів. Важливу роль у поданні виробничо-технічної та організаційної допомоги колгоспам відіграли машинно-тракторні станції. Через МТС провадилася політико-виховна робота серед селян. Перша МТС на Житомирщині виникла 1929 року на базі тракторної колони Титусівського радгоспу Бердичівського округу[4].

1929 рік став роком великого перелому в колективізації сільського господарства і на Житомирщині. Почався масовий перехід селян на шлях колгоспів. У березні 1930 року у Волинському окрузі вже налічувалося 490 колгоспів, Коростенському — 546 і Бердичівському — 498.

Колгоспам величезну допомогу подавали Комуністична партія і

Житомирська меблева фабрика. 1939 р.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 175, арк. 42—43.

[2] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 107—108.

[3] Житомирська обласна сільськогосподарська і промислова виставка 1950 року. Житомир, 1951, стор. 177.

Члени Ксаверівського (Клітищанського) споживчого товариства. 1927 р.

Радянський уряд. Їм було виділено лише сільськогосподарських машин на 3,5 млн. крб. Колективи промислових підприємств брали шефство над молодими колгоспами і надсилали сюди своїх працівників. Тільки в січні 1930 року в колгоспи Житомирщини було направлено 244 робітники-двадцятип'ятитисячники[1].

Кооперування трудового селянства відбувалося в жорстокій класовій боротьбі. Так, куркульські елементи поширювали провокаційні чутки, закликали селян розбирати з колгоспів худобу, зривати державні плани хлібозаготівель, не виходити на роботу, нищити колгоспне майно. Та незважаючи на це, селяни твердо стали на ленінський кооперативний шлях. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Житомирській області налічувався 1941 колгосп, 16 радгоспів, 59 МТС.

Комуністична партія і Радянський уряд допомагали колгоспам технікою, сільськогосподарським реманентом, сортовим насінням, кадрами. 1940 року на соціалістичних ланах працювало близько 4 тис. тракторів, 1849 вантажних автомашин, 850 комбайнів та багато іншої складної техніки. З кожним роком збільшувалося число спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Напередодні Великої Вітчизняної війни в області працювало близько 900 агрономів, зоотехніків та ветлікарів[2].

Набагато розширилися посівні площі. 1940 року вони становили 1227,8 тис. га, у т. ч. під картоплею — 137,5 тис., під цукровими буряками — 36,4 тис. і під льоном-довгунцем — 58,7 тис. гектарів[3].

1940 року середня врожайність на поліських землях склала озимої пшениці 12,5 і ячменю 10,9 цнт. Порівняно з 1913 роком збільшилось і поголів'я худоби: великої рогатої на 178,7 тис. голів, свиней — на 229,6 і коней — на 16 тис. голів[4].

Стахановський рух, що виник у промисловості, поширився і на сільське господарство. Завдяки цьому підвищувалася продуктивність праці, зростали врожаї. 1936 року колгоспниця артілі «Червона зірка» Народицького району Т. В. Дубок одержала по 10 цнт льоноволокна з гектара. Бригадир колгоспу ім. XVIII партз'їзду Житомирського району М. А. Нестерчук зібрала по 5,3 цнт хмелю з гектара в перший рік його посадки. Ударниця колгоспного виробництва Дзержинського району М. А. Марцун виростила по 730 цнт цукрових буряків. Рекордні врожаї сільськогосподарських культур збирали також ланкові Є. А. Саух з колгоспу ім. Петровського, О. О. Баранівська з колгоспу ім. Тельмана Ємільчинського району, Н. Г. Заглада з колгоспу ім. 1-го травня Черняхівського району, М. С. Худолій з колгоспу ім. Петровського Радомишльського району.

---

[1] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 151.

[2] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 318, 334, 336.

[3] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 41.

[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 3, спр. 93, арк. 48; Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. К., 1968, стор. 126, 158.

Змагаючись з трудівниками колгоспних ланів Київської і Чернігівської областей, Житомирщина дала в 1940 році близько 9 тис. учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Передовики колгоспів і радгоспів бували в льонарів Калінінської області, запозичували їх досвід роботи і передавали їм свої методи вирощування високих врожаїв цієї культури.

Трудові подвиги хліборобів Житомирщини високо оцінили Комуністична партія і Радянський уряд. Колектив радгоспу «Вертокиївка» був нагороджений орденом Леніна, Попільнянська МТС — орденом Трудового Червоного Прапора, колгосп «Комунар» Чуднівського району — орденом «Знак Пошани», М. Худолій, М. Бовсунівська, М. Котвицька та багато інших новаторів удостоєні високих урядових нагород[1].

За роки передвоєнних п'ятирічок в області велося інтенсивне будівництво. Зокрема, було споруджено 20 значних підприємств, серед них Новоград-Волинський машинобудівний завод, Коростенська електростанція, Коростишівська бавовняна фабрика, Житомирський механічний завод та інші. У містах і селах було побудовано 38 шкіл на 10 720 місць[2], багато клубів, бібліотек та інших культурно-освітніх закладів.

Підвищувалися добробут і культурний рівень трудящих. Збільшувалася заробітна плата робітників і службовців, яких у цей час на Житомирщині було 170,5 тис., та оплата праці колгоспників. Хлібороби одержували на трудодень по 1,6 кг хліба, 2,3 кг картоплі та інших продуктів. Ряд сільськогосподарських артілей підніс рівень оплати одного трудодня до 5 кг зерна, 10 кг картоплі та інших продуктів і до 10 крб. грішми (в обчисленні тих років)[3].

Свою щасливу долю народ оспівував у нових піснях, зразком яких є пісня «Ой, чого ти, земле, молодіти стала», записана в селі Вишеві Базарського району.

Змінився і зовнішній вигляд населених пунктів. Центральне місце в них стали займати школи, клуби, будинки культури, бібліотеки та ін. громадські будівлі. Нове село Лісова Колона, що виникло 1935 року на базі одного з хуторів, мало дві паралельні вулиці, між якими було розбито сад-бульвар, інші вулиці прилягали до головних. У центрі села було збудовано школу, дитячі ясла та медичну амбулаторію. Для колгоспників зводилися двоповерхові будинки.

Мережа лікувальних закладів зросла до 76 лікарень на 5047 ліжок, 239 амбулаторій, поліклінік

Збирання врожаю колись (1934 р.) і тепер (1971 р.). Село Ходорків Попільнянського району.

---

[1] М. Лазуренко. Оновлене Полісся, стор. 49.

[2] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 108; Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. К., 1968, стор. 302.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 477, арк. 216.

і лікарняних пунктів, де працювало 723 лікарі і 3614 середніх медичних працівників[1].

Двічі Герой Радянського Союзу С. А. Козак.

На Житомирщині, як і в інших областях нашої країни, успішно розвивалася освіта, збільшувалася кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. За переписом 1939 року, письменних в області віком від 9 до 49 років було 87,1 процента. Важливу роль у підготовці вчителів відіграв Житомирський педагогічний інститут ім. Ів. Франка, створений 1936 року на базі Волинського ІНО, який до 1940 року випустив понад 5 тис. висококваліфікованих вчителів. 1930 року на базі педтехнікуму відкрився Бердичівський учительський інститут з природничо-географічним і фізико-математичним факультетами. Це дало змогу в основному розв'язати проблему підготовки кадрів для народної освіти. В 1940/41 навчальному році працювало 12 298 вчителів, на 9956 чоловік більше, ніж у 1914—15 роках в усій Волинській губернії.

Водночас приділялася увага розвиткові професійно-технічної освіти, створенню технікумів, профшкіл, училищ та інших спеціальних навчальних закладів, що готували кадри для народного господарства. Якщо в 1913 році спеціальних технічних навчальних закладів було два, то в 1940/41 навчальному році їх стало 25, де навчалося понад 9 тис. учнів[2].

Дальшого розвитку в 1926—41 рр. набула мережа культурно-освітніх закладів. 1940 року на Житомирщині діяло 1558 клубних закладів, 1024 бібліотеки, 171 кіноустановка, 3 музеї, 35 радіовузлів і 33 тис. радіоточок[3].

Створення широкої мережі культурно-освітніх закладів сприяло розгортанню художньої самодіяльності. В 30-х роках виникло багато творчих колективів, серед них Городницька капела бандуристів, хор у селі Лугинках Лугинського району, хор у селі Старосільцях Коростишівського району.

Важливу роль у господарському й культурному будівництві відіграла більшовицька преса, зокрема, обласна газета, яка з 7 листопада 1937 року стала виходити під назвою «Червоне Полісся». 1941 року на Житомирщині вже видавалося 37 газет, у т. ч. дві обласні і дві міські. Трудящі передплачували сотні тисяч центральних і республіканських газет та журналів.

Неухильне зростання культурного рівня радянських людей підвищувало їх виробничу і політичну активність. Дедалі більше коло трудівників міста й села втягувалося в державне будівництво. З перемогою соціалізму робітники, селяни та інтелігенція брали ще активнішу участь у роботі вищих і місцевих органів Радянської влади. Під час виборів до Верховної Ради СРСР 12 грудня 1937 року, що проводилися на основі нової Конституції, 99,7 проц. виборців області голосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Вони одностайно обрали своїми депутатами піонерів стахановського руху в області ланкову колгоспу «Червона зірка» Народицького району Т. В. Дубок і робітника Бердичівського цукрового заводу О. В. Тонкошкурова, 1938 року виборці Житомирщини обрали депутатами Верховної Ради УРСР Голову Ради Народних Комісарів УРСР Д. С. Коротченка, вчительку середньої школи міста Радомишля О. М. Мельничук, бригадира тракторної бригади Любарської МТС Л. Т. Жука, вівчара Баранівського району

---

[1] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 143.

[2] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 129, 137.

[3] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 464, 466.

Герої Радянського Союзу:

І. П. Артамонов

О. Ф. Бурда

Л. Х. Дарбинян

П. Ф. Захарченко

П. К. Козаченко

І. М. Поляков

А. Усенов

А. Д. Драгана та інших[1]. У 1939 році до місцевих Рад області було обрано 16 073 депутати, в т. ч. 4 тис. комуністів, 10 990 чоловіків і 5083 жінки.

Партійна організація, яка з 1937 до 1940 року зросла з 8 до 16,5 тис. комуністів, спиралася на радянський, профспілковий і комсомольський актив. Вона багато уваги приділяла ідейно-політичній роботі і вихованню кадрів. Було створено широку мережу гуртків і політшкіл. В усіх районах діяли вечірні школи партійного та радянського активу.

Трудящі прикордонної Житомирщини гостро реагували на політичні події у світі, на імперіалістичні зазіхання паліїв війни. В містах і селах проводилося масове збирання коштів у фонд оборони СРСР. Пройняті духом пролетарського інтернаціоналізму, житомиряни подавали братерську допомогу пролетаріату, що вів боротьбу проти своїх гнобителів. Рух масового протесту в трудящих Житомирської області викликала судова розправа американського «правосуддя» над робітниками-революціонерами Н. Сакко і Б. Ванцетті[2]. Житомиряни, які перебували в лавах Червоної Армії, зі зброєю в руках охороняли кордони Країни Рад. За мужність і відвагу, виявлені під час радянсько-фінської війни 1939—1940 років уродженців Житомирської області Ю. М. Гарбка, Є. А. Кривого, А. П. Крисюка, Б. Л. Кузнецова, П. У. Перегуду, С. І. Полянського, О. В. Трипольського,

[1] Газ. «Червоне Полісся» 30 червня 1938 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 9, 11 червня, 9, 25 серпня 1927 р.

Генерал-майор М. І. Потапов. Фото 1941 р.

П. С. Федорчука, А. О. Чепуренка удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу.

Великим випробуванням для трудящих Житомирщини, як і всього радянського народу, стала Велика Вітчизняна війна. Міста й села області одні з перших зазнали нападу фашистських розбійників, які ставили за мету захопити Радянський Союз, ліквідувати соціалістичний лад і запровадити капіталістичні порядки, перетворити радянські землі у свою колонію. На світанку 22 червня ворожа авіація піддала обласний центр бомбардуванню.

На заклик Комуністичної партії і Радянського уряду весь народ піднявся на рішучу боротьбу проти ворога. На підприємствах, у колгоспах, навчальних закладах області проходили в ті дні багатолюдні мітинги, на яких радянські люди висловлювали готовність віддавати всі свої сили для перемоги над загарбниками. Так, колектив робітників, інженерно-технічних працівників і службовців Бердичівського заводу «Комсомолець» на мітингу одностайно постановив вважати себе мобілізованими і готовими на перший заклик партії і уряду виступити на захист Батьківщини[1]. Сотні патріотів, не чекаючи призову, просили військові комісаріати зарахувати їх до лав Червоної Армії і направити на фронт[2]. Для боротьби з парашутними десантами і диверсантами в області створювалися винищувальні батальйони і групи сприяння їм.

З наближенням фронту почалася евакуація промислових підприємств, майна радгоспів і колгоспів у східні райони країни. Велося будівництво оборонних споруд. Радянський народ керувався ленінським правилом: «Якщо війна стала неминучою — все для війни. . .»[3].

Трудящі області подавали допомогу радянським воїнам у будівництві аеродромів, протитанкових ровів та ін. укріплень. Неподалік станції Чоповичі споруджувався аеродром, а трохи на захід від нього копався рів. Тут щоденно працювало понад 4 тис. чоловік з навколишніх сіл і міст. Для спорудження оборонних укріплень на території Коростенського, Олевського й Новоград-Волинського районів лише з Вчорайшенського району виїхало близько 2 тис. чоловік[4].

Червона Армія героїчно боролася з німецько-фашистськими загарбниками, і все ж ворог просувався на схід. На початку липня бої розгорнулися на території Житомирщини. Проти гітлерівських військ діяли частини 5-ї і 6-ї армії під командуванням генералів М. І. Потапова та І. М. Музиченка з військ Південно-Західного фронту, яким командував генерал-полковник М. П. Кирпонос. Війська Новоград-Волинського укріпленого району відбили перші атаки танкової групи фашистських загарбників, яка прорвалася з району Дубни—Броди і затримали її на два-три дні. При цьому гітлерівці зазнали великих втрат.

Перегрупувавши свої сили, фашистські полчища завдали удару по радянських військах південніше Новограда-Волинського і зайняли 7 липня Бердичів, а 9 липня — Житомир. Під ударом опинилася столиця Радянської України — Київ. Починаючи з 9 липня близько тижня йшли жорстокі бої в районі Бердичева[5]. Начальник генерального штабу гітлерівських сухопутних військ генерал Гальдер записав тоді

---

[1] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Збірник документів і матеріалів. К., 1969, стор. 12.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 543, арк. 68.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 146.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 2, спр. 70, арк. 3. 31.

[5] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 165.

у своєму щоденнику: «Бердичів. Внаслідок сильних атак противника з півдня і сходу 11-а танкова і 60-а моторизована дивізії були змушені перейти до оборони. 16-а танкова і 16-а моторизована дивізії просуваються надто повільно». А через два дні він доповнює свій запис: «11-а танкова дивізія втратила 2000 чоловік»[1]. Сорок днів наші війська героїчно обороняли Коростенський укріплений район. Станція Малин чотири рази переходила з рук у руки[2].

В оборонних боях на Житомирщині особливо відзначилися 9-й і 19-й механізовані корпуси під командуванням генералів К. К. Рокоссовського та М. В. Фекленка, 27-й стрілецький корпус під командуванням генерала П. Д. Артеменка та Бердичівська ударна група під командуванням комдива О. Д. Соколова. Велику допомогу військам 5-ї армії подавали бронепоїзди київських ополченців під командуванням Л. В. Василевського і А. С. Тихохода[3].

Командири і політпрацівники всіх рангів особистим прикладом надихали радянських бійців на військові подвиги. Так, коли в районі Малина один з полків почав відходити, командир дивізії генерал-майор К. С. Москаленко (згодом Маршал Радянського Союзу) в повній генеральській формі пішов у бойові порядки, і становище було відновлено[4].

Наші воїни героїчно захищали кожну п'ядь радянської землі і вкрили себе немеркнучою славою. Коли гітлерівці захопили Бердичів, там залишилося 70 вагонів з боєприпасами. Батальйон радянських воїнів під командуванням майора А. І. Копитіна з боєм пробився на станцію, висадив у повітря боєприпаси і через вісім днів з'єднався з своєю частиною, при цьому вивів з ворожого оточення понад дві роти бійців іншого військового з'єднання.

У середині липня, коли німецькі танки прорвалися з Житомира до Києва, рота 144-го полку 28-ї гірськострілецької дивізії на чолі з молодшим лейтенантом Д. І. Шепеленком у районі села Ставища прорвалася на шосе й закріпилась. Проти роти ворог кинув значні сили мотопіхоти і півтора десятка танків. Дві доби тривала нерівна боротьба. Д. І. Шепеленко і його друзі загинули, але не відступили, знищивши тут багато фашистських солдатів і техніки[5].

Коростенський укріплений район радянські війська тримали в своїх руках до 22—25 серпня і лише за наказом Ставки Верховного Головнокомандування відійшли на рубіж Дніп-

Партизани у визволеному селі Осовій Ємільчинського району. 1943 р.

Червоні слідопити Білорусії покладають квіти до пам'ятника героям Малинського підпілля. 1967 р.

---

[1] Ф. Гальдер. Военный дневник, т. 3, кн. 1. М., 1971, стор. 125, 133.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 173; И. И. Людников. Дорога длиною в жизнь. М., 1969, стор. 8.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 73, 163—164, 174.

[4] И. И. Федюнинский. Поднятые по тревоге. М., 1961, стор. 35.

[5] И. Х. Баграмян. Так начиналась война. М., 1971, стор. 220—221, 230.

Герой Радянського Союзу Г. І. Шелушков, секретар Житомирського підпільного обкому партії. 1941 р.

ра[1]. На кінець серпня вся Житомирщина опинилася в руках ворога. На окупованій території загарбники встановили нечуваний режим терору, насильства й грабежу.

Але радянські люди не схилили голови перед гітлерівцями. Вони піднімалися на боротьбу проти загарбників. Для керівництва цією боротьбою на території області за вказівкою ЦК КП(б)У залишено понад 860 комуністів, 16 секретарів райкомів партії[2]. Були затверджені керівники основного і запасного підпільних обкомів. Першим секретарем основного підпільного обкому партії призначено секретаря Коростишівського райкому партії Г. І. Шелушкова, секретарем запасного обкому — голову Червоноармійського райвиконкому Т. Л. Гришана.

Незабаром після того, як фашисти вдерлися в обласний центр, Г. І. Шелушков влаштувався в Житомирі двірником. Його квартира стала місцем зустрічей підпільників. Шелушков старанно вивчав обстановку в області, налагоджував зв'язки з підпільними групами та організаціями. В кінці 1941 року з ініціативи Шелушкова склад підпільного обкому поповнено. Його членами стали П. І. Шиманський та М. В. Шклярук. У січні 1942 року до складу підпільного обкому введено П. І. Кондратюка. Навесні 1942 року членами обкому стали І. П. Музика, а згодом Г. М. Буржимський та Г. С. Протасевич. Пізніше до складу підпільного обкому КП(б)У введено О. Д. Бородія, який також став секретарем підпільного обкому партії[3].

За завданням підпільного обкому КП(б)У для зв'язку з підпільними комітетами й організаціями виїжджали в села П. І. Кондратюк, Г. С. Протасевич, С. Й. Першин та інші. Серед партійного підпілля, що діяло на території області, найчисленнішим було Житомирське, Коростишівське і Малинське. Велику антифашистську роботу вели Новоград-Волинський, Ємільчинський та Чуднівський підпільні райкоми партії, секретарями яких були М. І. Лянгус, К. Г. Лавринчук та Ю. С. Рещиков[4].

Поруч з комуністами і під їх керівництвом розгорнули підпільну діяльність комсомольці. Ім'я 19-річної комсомолки, керівника Малинського підпілля Ніни Сосніної знає вся країна. Активно діяла Ярунська районна організація, до якої входило 54 комсомольці. Юних патріотів очолювала Марія Сокирко. Сміливо боролася з ворогом комсомольська організація Житомирського району (секретар підпільного райкому ЛКСМУ В. П. Плотницький)[5].

На кінець 1942 року на Житомирщині було 12 райкомів партії та 75 інших підпільних організацій і груп, що об'єднували майже 2,5 тис. чоловік. За неповними даними, підпільники мали 28 радіоприймачів та сім друкарень[6]. Вони розповсюджували серед населення зведення Радянського Інформбюро, антифашистські листівки та відозви, які закликали радянських людей до нещадної боротьби з ворогами, вселяли впевненість у перемогу над гітлерівською Німеччиною.

Водночас підпільники організовували диверсії та саботаж, відбирали людей для поповнення партизанських загонів, добували зброю, продовольство та розвідувальні

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 174; И. Х. Баграмян. Так начиналась война, стор. 277.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3, спр. 1, арк. 115; оп. 3-а, спр. 91, арк. 16.
[3] Герои подполья, вып. 2. М., 1970, стор. 256—257, 264, 282.
[4] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 52, 54; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 317, 422.
[5] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. К., 1968, стор. 176, 263—264.
[6] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 330, 481.

дані для партизанів. Партизанські загони в Овруцькому, Коростенському, Олевському, Базарському, Словечанському, Народицькому, Потіївському та інших районах розпочали бойові дії майже з перших днів окупації області. За визнанням самих гітлерівців, вони вже 5—31 серпня 1941 року були змушені провести велику каральну операцію проти житомирських партизанів.

Герой Радянського Союзу О. М. Сабуров і командир чехословацького партизанського загону, національний Герой ЧССР Ян Налєпка в партизанському таборі під Овручем. 1943 р.

Розгортанню партизанської боротьби і діяльності партійно-комсомольського підпілля на Житомирщині велику увагу приділяли ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, Центральний та Український штаби партизанського руху. Влітку і восени 1942 року Український штаб партизанського руху та військове командування створили на Житомирщині спеціальні диверсійні й організаторські групи на чолі з І. А. Петровим, І. Ф. Потуржанським, С. Ф. Набокою та іншими. З їх допомогою та під їх керівництвом на базі груп народних месників, що діяли в Словечанському і Лугинському районах, у вересні сформовано великий партизанський загін «За перемогу» під командуванням І. Ф. Потуржанського[1].

У середині листопада 1942 року на територію Олевського району за рішенням ЦК КП(б)У перекинуто оперативну групу Українського штабу партизанського руху на чолі з С. Ф. Маликовим. Незабаром після приземлення група встановила зв'язок із загоном І. Ф. Потуржанського, який став базою для створення великого партизанського з'єднання. Командиром цього з'єднання був С. Ф. Маликов, комісаром — Л. Г. Бугаєнко[2]. Згідно з наказом Головного командування партизанським рухом 26 листопада 1942 року в район Селезівки Словечанського району з Брянських лісів передислокувалося партизанське з'єднання О. М. Сабурова. Одночасно з брянських лісів у район Олевська — Сарни прибуло партизанське з'єднання С. А. Ковпака[3]. На території Житомирської області також діяли партизанські з'єднання О. Ф. Федорова, М. І. Наумова, І. І. Шитова, А. М. Грабчака та ін. прославлених партизанських командирів. Тисячі житомирян влилися до лав народних месників для боротьби з ненависним ворогом.

На початку 1943 року почали діяти партизанські загони О. Г. Єгорушкіна, С. Ф. Лісниківського та Є. І. Мірковського. Тоді ж на території області сформувався польський партизанський загін під командуванням Р. Я. Сатановського та чехословацький партизанський загін під командуванням Яна Налєпки, колишнього начальника штабу 101-го словацького полку. Налєпка з групою офіцерів і солдатів перейшов на бік радянських партизанів з'єднання О. М. Сабурова. Всього в партизанських з'єднаннях, загонах і диверсійних групах, що діяли на Житомирщині, налічувалося до 30 тис. чоловік, у т. ч. близько 20 тис. житомирян[4].

Цементуючою силою партизанських з'єднань і загонів були комуністи та комсомольці. Лише в з'єднанні С. Ф. Маликова в грудні 1943 року було 638 членів та кандидатів у члени партії, понад 1100 комсомольців. 1600 комуністів діяло в партизанських лавах[5].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 513—515.
[2] Там же, т. 2. К., 1968, стор. 184—185.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 63, оп. 1, спр. 1, арк. 27—28; ф. 65, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 241, 395.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 143; журн. «Комуніст України», 1970, № 2, стор. 36.

Керівники партизанських з'єднань, що діяли на території області:

З. А. Богатир

А. М. Грабчак

На весну 1943 року біля білоруського села Дуброви Лельчицького району, неподалік Житомирщини, з'єднання О. М. Сабурова підготувало майданчик для посадки літаків. Користуючись ним, Центральний та Український штаби партизанського руху обслуговували потреби партизанів, які діяли на північному заході України. З 1 березня до 26 червня 1943 року тут приземлилося 65 літаків зі зброєю, боєприпасами, медикаментами, газетами та іншим вантажем. Звідси вивезено в радянський тил багато поранених і хворих партизанів. Крім того, в район посадочного майданчика скинуто вантажі для народних месників з 64 радянських літаків[1]. Зв'язок між партизанами і «Великою землею» здійснював 101-й авіаційний полк, яким командувала відома льотчиця Герой Радянського Союзу полковник В. С. Гризодубова[2].

Народні месники завдавали ворогові дошкульних ударів. Вони тримали під постійним контролем залізниці Сарни—Коростень, Коростень—Тетерів, Житомир—Фастів, Бердичів—Шепетівка, Козятин—Фастів. Тут пущено під укіс десятки військових ешелонів, висаджено в повітря велику кількість мостів та інших залізничних об'єктів. У бойових операціях, здійснених у тилу ворога, лише два партизанські з'єднання О. М. Сабурова та С. Ф. Маликова, що діяли головним чином на Житомирщині, знищили близько 53 тис. фашистських солдатів, офіцерів і чиновників окупаційного апарату, понад 1,5 тис. чоловік взяли в полон, висадили в повітря 63 залізничні мости і 750 ешелонів ворога з живою силою, бойовою технікою, пальним, продовольством[3].

Допомога партизанам з Великої землі. 1943 р.

Посилювалася підпільна партійно-комсомольська робота. В березні 1943 року нелегальний ЦК КП(б)У на подання С. Ф. Маликова затвердив секретарем Коростенського підпільного райкому І. М. Ющенка, Народицького — П. С. Лозовика, Ємільчинського — А. К. Волинчука, Барашівського — Д. А. Гарбарчука. Житомирський підпільний обком ЛКСМУ (секретар В. Я. Голик) організував підпільні райкоми комсомолу і десятки комсо-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 65, оп. 1, спр. 1, арк. 107.

[2] А. М. Верхозин. Самолеты летят к партизанам. М., 1964, стор. 140.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 202—208; З. А. Богатырь. В тылу врага. М., 1963, стор. 329—330.

С. Ф. Маликов

О. Ф. Федоров

І. І. Шитов

М. І. Шукаєв.

мольських організацій та груп у Лугинському, Овруцькому, Олевському, Ярунському та інших районах області[1].

23 травня 1943 року ЦК КП(б)У затвердив склад підпільного обласного комітету КП(б)У на базі двох Житомирських партизанських з'єднань. До його складу увійшли С. Ф. Маликов (секретар), О. М. Сабуров, Л. Г. Бугаєнко, З. А. Богатир, Я. Я. Довгань (члени бюро). Пізніше членами бюро були затверджені О. В. Прокопенко, С. Ф. Набока, Є. К. Матюхевич та В. Я. Голик. Новий склад Житомирського обкому партії успішно здійснював керівництво партійним підпіллям області. Було утворено кілька нових підпільних організацій і груп. Своїм впливом обком КП(б)У охоплював 21 район області, де вели підпільну роботу 1173 комуністи. Під керівництвом обкому партії працювали також підпільний обком ЛКСМУ, 8 райкомів комсомолу, понад 130 комсомольських організацій і груп[2].

Весною — літом 1943 року в розташуванні партизанських з'єднань, що діяли на території Житомирської області, значний час перебували з групою партійних та комсомольських працівників секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко та начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач. У кінці травня в селі Картеничі відбулася дводенна нарада членів вузького нелегального ЦК КП(б)У і командно-політичного складу дев'яти найбільших партизанських з'єднань України. Нарадою керував Д. С. Коротченко. Тут було обговорено підсумки бойової і політичної діяльності українських партизанів і накреслено практичні заходи виконання весняно-літнього плану, розробленого Українським Штабом партизанського руху, виходячи з вказівок Ставки Верховного Головнокомандування[3].

У боротьбі з загарбниками зазнали втрат і радянські патріоти. Відстоюючи честь і свободу Батьківщини, смертю героїв у роки окупації області загинули секретарі і члени Житомирського підпільного обкому партії Г. І. Шелушков, О. Д. Бородій, Т. Л. Гришан, Г. М. Буржимський, Г. С. Протасевич, П. І. Шиманський, П. П. Вихованець, М. В. Шклярук, секретарі підпільних райкомів партії: Малинського — П. А. Тараскін, Потіївського — І. Ф. Бугайченко, Любарського — В. С. Марушко, керівник підпільної організації Малинського району Н. І. Сосніна та багато інших полум'яних патріотів.

Після розгрому фашистських військ під Сталінградом і на Курській дузі Червона Армія почала швидко просуватися на захід. У вересні війська 1-го Україн-

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 185.

[2] Там же, т. 2, стор. 185, 490; т. 3. К., 1969, стор. 69; Герои подполья, вып. 2, стор. 285; История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1. М., 1970, стор. 475, 685.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 252—269; Т. С т р о к а ч. Наш позивний — свобода. К., 1964, стор. 295.

ПІДПІЛЛЯ й ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ на ЖИТОМИРЩИНІ в роки ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Напрями рейдів партизанських з'єднань:

- під командуванням С. А. Ковпака, 1943 р., зима
- під командуванням М. І. Наумова, 1943 р., весна
- під командуванням М. І. Наумова, 1943 р., літо—осінь
- під командуванням М. І. Шукаєва, 1943 р., осінь
- 2-й рейд Я. І. Мельника і Д. Т. Бурченка, 1943 р., літо
- 3-й рейд Я. І. Мельника і Д. Т. Бурченка, 1943 р., осінь

- Підпільний обком КП(б)У
- Підпільний міськком КП(б)У
- Підпільний райком КП(б)У
- Підпільний райком ЛКСМУ
- 10. X. 43 Населені пункти, визволені партизанами до приходу частин Червоної Армії

- Суцільний партизанський край
- Районна підпільна організація
- Підпільні організації
- Підпільна група
- Підпільна друкарня

ського фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна вийшли до Дніпра, форсували його і 6 листопада визволили Київ. Продовжуючи наступ, радянські війська незабаром очистили від фашистських загарбників майже половину території Житомирської області. 10 листопада вони вступили в Радомишль, 12-го — в Житомир, 17-го — в Коростень. Цього ж дня партизанське з'єднання О. М. Сабурова разом з військовими частинами 13-ї армії 1-го Українського фронту визволило Овруч. Це мало велике значення для дальших дій Радянських Збройних Сил. Залізницю Ленінград—Одеса, що зв'язувала всі групи фашистських армій на радянському фронті, було блоковано[1].

Гітлерівське командування почало спішно готувати контрудар по наступаючих радянських військах. Для цього в район Житомира і Корнина воно стягнуло 17 дивізій, серед них 8 танкових і моторизованих, близько тисячі танків і тисячі літаків. 15 листопада гітлерівські війська перейшли в контрнаступ. Протягом тринадцяти днів на Житомирському напряму точилися запеклі бої. Ціною великих втрат ворогові вдалося знову захопити Житомир, Коростень і просунутися на 40 км у напрямку Києва. Дальше просування фашистських військ було припинене героїчними зусиллями радянських військ. В грудні гітлерівське командування зробило спробу перейти в контрнаступ у районі Коростеня, але й тут воно не змогло добитися успіху[2]. А тим часом 1-й Український фронт був зміцнений резервами Ставки Верховного Головнокомандування. 24 грудня радянські війська знову перейшли в наступ.

В результаті успішного здійснення Житомирсько-Бердичівської операції радянські війська 31 грудня визволили Житомир, 3 січня 1944 року — Новоград-Волинський, 5 січня — Бердичів. До середини січня, коли війська 1-го Українського фронту завершили Житомирсько-Бердичівську операцію, територія області була повністю очищена від ворога[3]. В містах і селах відновили діяльність партійні і радянські органи.

У визволенні Житомирської області від німецько-фашистських загарбників брали участь 13-а армія під командуванням генерал-майора М. П. Пухова, 60-а армія під командуванням генерал-лейтенанта І. Д. Черняховського, 1-а гвардійська армія під командуванням генерал-полковника А. А. Гречка, 18-а армія під командуванням генерал-полковника К. М. Леселідзе, 38-а армія під командуванням генерал-полковника К. С. Москаленка, 40-а армія під командуванням генерал-лейтенанта П. Ф. Жмаченка, 1-а танкова армія під командуванням генерал-лейтенанта М. Ю. Катукова, 3-я гвардійська танкова армія під командуванням генерал-лейтенанта П. С. Рибалки, 25-й танковий корпус під командуванням генерал-майора Ф. Г. Анікушина, 4-й гвардійський

Смерть немецким оккупантам!

ПАРТИЗАНСКАЯ ПРАВДА

Прочитай и передай другому

№ 8 (23)

Вторник, 6 апреля

1943 года

ОРГАН ПАРТИЗАНСКИХ ОТРЯДОВ ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ

ВПЕРЕД К НОВЫМ ПОБЕДАМ!

ПИСЬМО ЗЕМЛЯКА

Красноармеец Владимир Покрова

Бой с карателями

А. Лемов.

На водном рубеже

В. Сергеев

БАНДИТЫ

Газета «Партизанская правда» — орган партизанських загонів Житомирської області.

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 386—389; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 362; Дж. Ф. Фуллер. Вторая мировая война 1939—1945 гг. М., 1956, стор. 372.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 360—363.

[3] Там же, т. 3, стор. 10—12.

А. А. Гречко

П. Ф. Жмаченко

танковий корпус під командуванням генерал-лейтенанта П. П. Полубоярова і 5-й гвардійський танковий корпус під командуванням генерал-лейтенанта А. Г. Кравченка. Сухопутні війська з повітря прикривала 2-а повітряна армія під командуванням генерал-лейтенанта авіації С. Я. Красовського. В боях на Житомирщині в складі 40-ї армії брала участь 1-а Чехословацька бригада під командуванням генерала Л. Свободи[1].

Велику допомогу військам 1-го Українського фронту подавали партизани. 7 листопада 1943 року партизани з'єднання С. Ф. Маликова оволоділи районним центром Довбишем і тримали його в своїх руках 54 дні, аж до приходу сюди частин Червоної Армії. Партизанське з'єднання під командуванням М. І. Наумова з серпня 1943 року здійснювало рейди на території Коростенського, Чоповицького, Малинського, Потіївського, Радомишльського, Базарського районів Житомирської області і ряду північно-західних районів Київщини. На шляху слідування партизани громили ворожі гарнізони, чинили диверсії, влаштовували засади. 13 листопада вони оволоділи районним центром Ємільчиним і перебували там 22 дні[2].

В жовтні 1943 року з рейду до Карпат повернулося в район Олевська з'єднання С. А. Ковпака. Воно взяло під контроль залізницю Коростень—Сарни. В ніч на 15 листопада ковпаківці разом з місцевим партизанським загоном вчинили напад на станцію Олевськ, де стояло понад 300 вагонів з бойовою технікою, боєприпасами, пальним, військово-інженерним майном і документами. Все це разом з шляховим господарством було висаджено в повітря[3].

У боях за визволення Житомирщини билися представники багатьох національностей. Під час здійснення Житомирсько-Бердичівської операції смертю героїв загинули росіяни — командир взводу самохідного артилерійського полку П. І. Фомичов, водій танка Т-34 М. К. Іванов, командир протитанкової артилерійської батареї О. П. Єгоров, командир ланки літаків-винищувачів І. М. Поляков; українці — командир протитанкової артилерійської батареї І. С. Саєнко, командир танка Т-34 І. П. Голуб, кулеметник О. П. Павлюченко; вірменин — командир танкової бригади Л. Х. Дарбинян; казах — сапер А. Усенов; татарин — зв'язківець А. Р. Аширбеков та багато інших. У бою за визволення Овруча ворожа куля обірвала життя славного сина словацького народу комуніста Яна Налєпки. За героїзм, проявлений під час визволення Житомирщини всі вони та ще 39 бійців удостоєні звання Героя Радянського Союзу[4].

У партизанських з'єднаннях О. М. Сабурова і С. Ф. Маликова з загальної кількості партизанів на кінець 1943 року було 60,2 проц. українців, 19,6 проц.

Нарада командирів і комісарів партизанських з'єднань за участю секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка та начальника Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкача. 1943 р.

[1] «Военно-исторический журнал», 1967, № 2, стор. 14—17.

[2] АІІП ЦК КП України. ф. 66, оп. 1, спр. 3, арк. 13—53; ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 133—134.

[3] С. А. Ковпак. Від Путивля до Карпат. К., 1959, стор. 180—181.

[4] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 261; Золотые звезды Полесья. Очерки о Героях Советского Союза. К., 1972, стор. 463—469.

К. М. Леселідзе

К. С. Москаленко

П. С. Рибалко

І. Д. Черняховський.

росіян, 10,7 проц. білорусів і 9,5 проц. представників інших національностей[1].

У партизанському з'єднанні А. М. Грабчака були представники 24 національностей, в т. ч. українців — 880, росіян — 195, білорусів — 96, поляків — 65, узбеків — 44, казахів — 41, киргизів — 17, таджиків — 4, вірменів — 4 тощо. На Житомирщині успішно діяли 1-е і 2-е молдавські партизанські з'єднання, якими командували В. А. Андрєєв та Я. П. Шкрябач. У складі з'єднання М. І. Наумова бився з ворогом вірменський партизанський загін ім. А. І. Мікояна. Водночас у з'єднаннях і загонах білоруських партизанів громили ворога понад 10 тис. українців[2]. Серед них було й чимало житомирян.

За героїзм, проявлений у роки війни, 83 житомирянам присвоєно звання Героя Радянського Союзу[3], тисячі були нагороджені орденами і медалями, 24 чоловіка в ході війни стали повними кавалерами ордена Слави.

Вдячні трудящі Житомирщини свято шанують пам'ять про тих, хто загинув за Радянську Вітчизну. На території області на їх честь встановлено 485 скульптурних пам'ятників, 276 гранітних обелісків, 267 кам'яно-бетонних пам'ятників, 1041 могильна плита. Тут — 1364 братні та одиночні могили, в яких поховано 1615 генералів та офіцерів і близько 28 тис. сержантів, солдатів, партизанів і підпільників, серед них 50 Героїв Радянського Союзу. На будинку Житомирського міськвиконкому встановлено дві мармурові дошки, на яких золотими літерами записані військові частини, що визволяли місто від німецько-фашистських загарбників. Безприкладні подвиги радянських воїнів, партизанів і партійно-комсомольських підпільників відображені у великих експозиціях обласного краєзнавчого музею, в Словечанському музеї партизанської слави, в численних народних музеях. Герої війни оспівані в художній літературі й музичних творах. Про них написані наукові праці й спогади.

Багато лиха завдали трудящим області німецько-фашистські загарбники. На Житомирщині окупанти розстріляли, повісили, спалили і закатували понад 322 тис. чоловік, у т. ч. велику кількість військовополонених. Близько 60 тис. громадян вороги вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Лежали в руїнах десятки міст

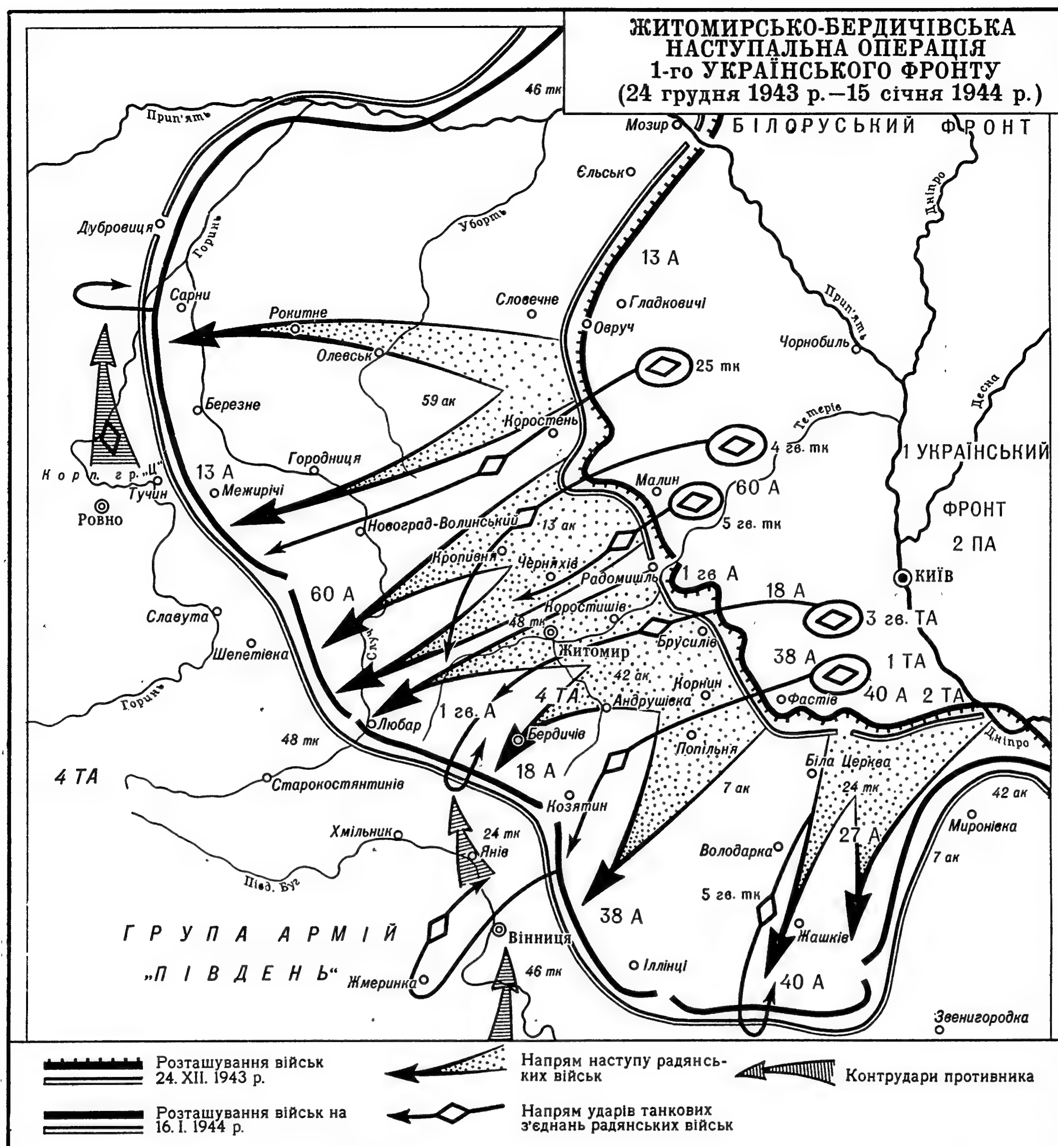
Артилеристи під час боїв за Житомирщину. 1944 р.

[1] АІПІ ЦК КП України, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 143; З. А. Богатырь. Борьба в тылу врага. М., 1969, стор. 381.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 237; М. В. Коваль. У горнилі війни. К., 1972, стор. 63—66.

[3] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 260—261.

і сіл, селищ, майже всі будівлі заводів і фабрик, радгоспів і колгоспів. У Городницькому районі з 42 населених пунктів частково уціліло лише сім[1]. Були спалені Словечне і 13 навколишніх сіл. Тут гітлерівці знищили понад 5 тис. чоловік, переважно жінок, дітей і стариків. Лише згарища залишилися від 49 сіл в Овруцькому, Олевському, Коростенському і Коростишівському районах. Окупанти пограбували підприємства, зруйнували 21 тис. колгоспних будівель, вивезли в Німеччину майже всю худобу. В населення області вони відібрали 162,5 тис. голів рогатої худоби і свиней.

З перших днів визволення трудящі Житомирщини під керівництвом обласної партійної організації та обласного виконавчого комітету дружно взялися за від-

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 2, спр. 14, арк. 61; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3, стор. 150.

будову народного господарства. Бойовою програмою для житомирян, як і для всього радянського народу, була постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецьких окупантів».

Завдяки самовідданій праці робітничих колективів оживали промислові підприємства, налагоджуючи випуск продукції, необхідної для фронту і населення. Уже на початок 1945 року на Житомирщині працювало понад 90 заводів і фабрик, 50 районних промислових комбінатів, близько 100 промислових артілей[1].

Ціною величезних зусиль відроджувалося сільське господарство. На полях залишилося багато мін, артилерійських снарядів та авіабомб. Жінкам і підліткам доводилось працювати поруч з саперами. Бракувало тягла і реманенту. Навіть кіс та серпів не вистачало. Протягом першої половини 1944 року було зібрано й відремонтовано кількасот тракторів. У проведенні польових робіт значну допомогу надавала Військова Рада 1-го Українського фронту. Вона передала області 153 автомашини і 80 тонн пального. Всебічна братня допомога йшла з радянських республік. Трудящі Калінінської, Московської і Ярославської областей надіслали 5120 цнт сортового насіння льону. Коростень для бібліотеки одержав від ленінградців понад дві тисячі томів різної літератури. 1944 року колгоспи освоїли посівну площу на 63 проц. За 1944 рік у колгоспах області створено 2995 тваринницьких ферм, де налічувалося лише великої рогатої худоби 91 372 голови[2].

У відродженні тваринництва велику допомогу житомирянам подали колгоспи Рязанської, Пермської, Пензенської областей та Марійської АРСР. Протягом весни—літа колгоспи Житомирщини одержали з цих областей 10 тис. голів великої рогатої худоби, 14 тис. овець та 5 тис. свиней.

Глибоко пройняті почуттям радянського патріотизму, бажанням швидше розгромити ненависного ворога, трудящі Житомирщини в 1944 році не лише виконали план хлібозаготівель, але й здали у фонд оборони понад 1 млн. пудів хліба. 30 квітня на залізничній станції Тернопіль делегація трудящих області вручила командиру 91-ї окремої танкової бригади Герою Радянського Союзу полковнику І. Г. Якубовському (нині маршал, двічі Герой Радянського Союзу) 30 танків Т-34[3], які були виготовлені на кошти трудящих Житомирщини.

Активну участь трудящі Житомирщини взяли у відбудові Донбасу. На заклик партії в Донбас виїхало близько 7 тис. юнаків і дівчат. Для забезпечення шахт кріпильним лісом в області було організовано кілька масових недільників. Тільки в липні 1944 року для донбасівських шахт відвантажено 350 вагонів лісу. Биківський, Довбиський та Кам'янобрідський фарфоро-фаянсовий заводи відправили для робітничих їдалень різного посуду на 500 тис. карбованців[4].

Повсякденним піклуванням оточувала громадськість області сім'ї фронтовиків та дітей-сиріт. На кінець вересня 1944 року для сімей фронтовиків споруджено 4423 нові будинки, заготовлено 12 158 тонн торфу і 17 580 кубічних метрів дров. З 5870 дітей-сиріт частина була влаштована в дитячі будинки, а частина — в ремісничі училища і школи ФЗН. Близько півтори тисячі дітей-сиріт взяли трудящі області на своє утримання[5].

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 1 січня 1945 р.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 2, спр. 30, арк. 173; оп. 3, спр. 273, арк. 2; оп. 23, спр. 3, арк. 51; спр. 13, арк. 37.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 2, спр. 1, арк. 4; газ. «Радянська Житомирщина», 12 травня, 15 жовтня, 17 листопада 1944 р.

[4] Газ. «Радянська Житомирщина», 9 липня 1944 р.

[5] Газ. «Радянська Житомирщина», 22 листопада 1944 р.; 6 листопада 1945 р

Бердичівський завод «Комсомолець», зруйнований гітлерівськими окупантами. 1941 р.

Здобувши всесвітньо-історичну перемогу над гітлерівською Німеччиною та імперіалістичною Японією, радянський народ під проводом Комуністичної партії взявся за мирне будівництво.

Обласна партійна організація, в лавах якої налічувалося наприкінці 1945 року близько 9,3 тис. комуністів, у т. ч. 1722 робітники і 1728 колгоспників[1], розгорнула велику роботу щодо роз'яснення завдань, поставлених у новому п'ятирічці. Важливим кроком у пожвавленні й активізації всіх форм агітації і пропаганди післявоєнного часу були передвиборні збори і вибори до Верховних Рад Союзу РСР та Української РСР, що відбулися у 1946 і 1947 роках, та вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. Зростали партійні і комсомольські організації. В січні 1948 року в області вже налічувалося понад 19,5 тис. комуністів і 42 тис. комсомольців[2].

Колективи фабрик, заводів, залізниць та артілей промислової кооперації палко підтримували звернення ленінградців про дострокове виконання четвертої п'ятирічки. Вони підхопили патріотичний рух москвичів за рентабельну роботу підприємств і збільшення понадпланових нагромаджень, за прискорення обігу оборотних коштів і відмовлення від бюджетних дотацій[3]. Впроваджуючи прогресивні форми праці, 1,5 тис. робітників виконали по два і більше п'ятирічних виробничих завдань.

Завдяки масовому трудовому піднесенню і величезній організаторській роботі партійної організації, систематичній допомозі держави, четверту п'ятирічку трудящі області виконали достроково. В народне господарство області в четвертій п'ятирічці було вкладено 159 млн. крб. (в цінах 1969 р.). Всі промислові підприємства були відновлені й оснащені удосконаленим устаткуванням. Обсяг валової продукції становив 110 проц. довоєнного рівня, а великої промисловості — 117 проц. Порівняно з 1940 роком валова продукція склоробної промисловості збільшилася на 11 проц., фарфоро-фаянсової — на 69 проц., виробництво паперу — на 1106 тонн, панчішно-шкарпеткових виробів — на 1446 тис. пар, тваринного масла — на 822 тонни[4] тощо. Цілком були відбудовані транспорт, шкіряно-взуттєва і текстильна промисловість.

За роки четвертої п'ятирічки стало до ладу чимало нових підприємств, у т. ч. Коростенський завод буддеталей, Ємільчинський завод переробки льону, шахти Коростишева, багато фабрик і заводів місцевої промисловості й промкооперації. На новій технічній основі були відбудовані й реконструйовані Бердичівський рафінадний завод, Коростенський завод «Жовтнева кузня», Бердичівський — «Прогрес» і Олевський фарфоровий заводи, Малинська і Миропільська паперові фабрики[5].

З такою ж наполегливістю, як і відбудова промисловості, йшло відродження сільського господарства. Піднімаючи з руїн колгоспи і радгоспи, Житомирська парторганізація стала ініціатором руху за надання допомоги у відбудові і побудові народним методом МТС. Березневий (1946 року) Пленум ЦК КП(б)У схвалив цей патріотичний почин. Водночас житомиряни підтримали ініціативу трудящих Вінницької області в справі будівництва народним мето-

Худоба з Рязанської області, що прибула в колгосп «Червоний герой». 1944 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 14, спр. 454, арк. 1.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 2-а, спр. 2, арк. 279; Житомирський облдержархів, ф. Р-1150, оп. 4, спр. 6, арк. 41—44.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 83, спр. 56, арк. 1.
[4] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 18—22.
[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-2770, оп. 1, спр. 62, арк. 3.

дом сільських електростанцій. Лише до травня 1946 року вони спорудили 11 і розгорнули будівництво 15 електростанцій. Трудівники села палко підтримали й поширили досвід мар'їнських колгоспників у вирощуванні високих урожаїв.

Відродження залізничноготранспорту в Житомирі. 1949 р.

Як і до Великої Вітчизняної війни, заспівувачами руху за одержання дорідних урожаїв виступили знатні новатори соціалістичних ланів. Н. Г. Заглада, Є. А. Саух, О. Х. Заїка та багато інших щорічно одержували по 12—20 цнт льоноволокна, М. А. Марцун — по 600—730 цнт цукрових буряків, а М. С. Худолій — по 700 цнт картоплі з га. Ланка Г. П. Тараскіної з колгоспу ім. Леніна Ружинського району збирала по 30 цнт пшениці з одного гектара[1].

Застосовуючи досвід передовиків сільського господарства, колгоспи «Новий світ» Ружинського району, «Більшовик» Андрушівського, «Шлях Ілліча» Словечанського, «Хлібороб» Бердичівського району та багато інших одержували високі врожаї зернових і технічних культур на великих площах. Визначних успіхів у розвиткові громадського тваринництва домоглися артіль імені Мануїльського Житомирського району і радгосп «Рихальський» Ємільчинського району[2].

Завдяки напруженій праці всіх трудівників колгоспного села, допомозі держави і народів-братів, четверту п'ятирічку було успішно виконано і в сільському господарстві. 1950 року в цілому досягла довоєнного рівня посівна площа. На 74,6 тис. голів збільшилося поголів'я великої рогатої худоби. Підвищилася культура землеробства. Зросло технічне оснащення колгоспного виробництва. Тракторів порівняно з 1940 роком збільшилося в 1,5 раза, а комбайнів — удвічі.

Незважаючи на погані кліматичні умови останнього року п'ятирічки, колгоспи Житомирщини підвищили врожайність зернових і технічних культур. Порівняно з 1940 роком валовий збір жита збільшився на 636 тис. цнт, зернобобових культур — на 69 тис. цнт, цукрових буряків — на 861 тис. цнт[3]. Трудівники колгоспів і радгоспів області здали державі хліба майже на 3 млн. пудів більше, ніж у 1940 році[4].

Було здійснено організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Замість 1926 сільськогосподарських артілей створено 925 з середньою площею орної землі в 1300 га. В селах області на цей час уже працювало 760 спеціалістів з вищою і спеціальною середньою освітою, в т. ч. 468 агрономів. Протягом п'ятирічки 52 колгоспи і 12 МТС було електрифіковано[5].

За успіхи, досягнуті у відбудові сільського господарства, за одержання високих урожаїв зернових і технічних культур та високі показники в розвиткові тваринництва 540 чоловік нагороджено орденами і медалями, а 19 новаторів соціалістичного землеробства удостоєні почесного звання Героя Соціалістичної Праці[6], в т. ч. ланкова колгоспу ім. Леніна Ружинського району Г. П. Тараскіна, ланкова радгоспу «Чорнорудка» цього ж району В. Х. Загранична, голова колгоспу ім. Леніна Червоноармійського району П. Г. Чухно, завідуючий фермою колгоспу «За комунізм» Житомирського району К. О. Ткачук, свинарка колгоспу ім. Мануїльського О. С. Поліщук.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 19, спр. 33, арк. 274.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 19, спр. 33, арк. 271—273, 275, 289.
[3] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. К., 1968, стор. 100.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 19, спр. 33, арк. 269, 270, 275.
[5] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 115.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 21, спр. 28, арк. 342.

Будівництво клубу народним методом. Село Березники Ємільчинського району. 1949 р.

Поліпшувався добробут радянських людей, підвищувався їх культурний рівень. Кількість робітників і службовців у 1950 році становила 172,4 тис. чоловік, майже на 2 тис. чоловік більше, ніж у 1940 році. На основі зниження роздрібних цін зросла їх реальна заробітна плата. Майже вдвічі збільшилася оплата трудодня колгоспників[1]. Окремі колгоспи видавали на трудодень по 3 і більше кілограмів хліба, картоплю, овочі та ін. продукти.

Розширилася мережа лікувальних закладів. Порівняно з довоєнним часом збільшилася кількість ліжок у лікарнях. Чисельність усіх лікарів зросла на 313 чоловік, а середніх медичних працівників — на 787 чоловік[2].

Ще у 1944 році трудящі села Верхівні Вчорайшенського району та села Великих Кліщів Базарського району провели недільник ремонту шкіл. За один день вони відремонтували і підготували до нового навчального року школи, завезли для них паливо і виконали інші роботи. Цей патріотичний почин був схвалений обкомом партії і поширений на всю область. 26 травня 1946 року в недільнику ремонту шкіл взяло участь близько 300 тис. робітників, колгоспників і службовців. Вони відремонтували 1405 шкіл і 1355 квартир учителів, побудували кілька навчальних і допоміжних господарських приміщень, упорядкували всі шкільні садиби, завезли паливо, полагодили парти, столи, дошки[3]. Цей масовий недільник газета «Правда» назвала благородним прикладом, «великим громадським рухом»[4]. Мережа шкіл і кількість учнів у них 1950 року перевершила довоєнний рівень. Вчителів вже налічувалося 13 223 чоловіки, тобто на 925 чоловік більше, ніж у 1940 році[5]. За досягнуті успіхи у розвитку народної освіти багато вчителів було нагороджено орденами та медалями.

На початку 1944 року відновилися заняття в Житомирському педагогічному і сільськогосподарському та Бердичівському вчительському інститутах, у 25 технікумах та ін. спеціальних середніх навчальних закладах. Порівняно з довоєнним часом в області збільшилася кількість культурно-освітніх закладів, кіноустановок, радіовузлів і радіоточок. У січні 1944 року відновив роботу Житомирський обласний музично-драматичний театр. Перед робітниками, колгоспниками та інтелігенцією області виступали видатні майстри культури Москви, Києва, Харкова та ін. міст. Все це мало велике значення для піднесення культури й освіти трудящих області.

Велике політичне і трудове піднесення викликало відзначення 300-річчя воз'єднання України з Росією. Це свято перетворилося на хвилюючу демонстрацію дружби українського і російського народів, усіх народів соціалістичної Вітчизни.

На фабриках і заводах, на залізничному транспорті і в сільському господарстві комуністи виступали справжніми натхненниками й організаторами всенародного соціалістичного змагання за успішне виконання виробничих завдань п'ятої п'ятирічки кожним колективом. Обсяг валової продукції промисловості області в 1955 році

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 19, спр. 31, арк. 6.

[2] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 119, 143.

[3] Газ. «Радянська Житомирщина», 31 травня 1946 р.

[4] Газ. «Правда», 9 червня 1946 р.

[5] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 129.

збільшився порівняно з 1950 роком на 83,4 проц. Це збільшення відбувалося насамперед за рахунок докорінного поліпшення устаткування і кращого його використання, за рахунок впровадження у виробництво передового досвіду і підвищення продуктивності праці. За п'ятиріччя вона зросла на 42 проц. Успішно розвивалася промисловість і в наступні роки. Протягом 1959—1965 рр. промислово-виробничі фонди зросли більше, ніж у 2,5 раза. За високі успіхи в праці 693 трудівники промисловості відзначені урядовими нагородами. З них 28 чоловік було нагороджено орденом Леніна, 87 — орденом Трудового Червоного Прапора, 230 — орденом «Знак Пошани», а робітниці Малинської паперової фабрики О. П. Захлівній та фрезерувальнику Головинського гранітного кар'єру О. А. Вербичу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Саме в цей час серед трудящих області широкого розмаху набрав рух за комуністичну працю. Першими підхопили почин залізничників депо Москва—Сортувальна робітники та службовці Овруцького рудоуправління, Малинської паперової фабрики, Житомирського хлібозаводу № 2 та Коростишівського шахтоуправління. Всі вони здобули звання колективів комуністичної праці. Згодом у цей патріотичний рух включилися сотні нових колективів.

Як загальний підсумок великої і плодотворної роботи, що її здійснили трудівники міст і сіл Житомирської області під керівництвом партійних організацій з нагоди святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, в 1967 році було нагородження області орденом Леніна і Пам'ятним Прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Високої нагороди — ордена Леніна — область удостоєна за активну участь трудящих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни та за успіхи в господарському і культурному будівництві. Пам'ятний прапор вручено за заслуги у розвитку соціалістичної економіки і культури. Ця відзнака залишена на вічне зберігання в області, як символ трудової доблесті трудящих. Сім передових підприємств області — Малинська паперова фабрика, Баранівський фарфоровий завод, колгосп ім. Леніна Овруцького та ім. Кірова Чуднівського районів, бердичівський завод «Прогрес», радгосп «Карпівці» і трест «Житомиржитлобуд» — нагороджені пам'ятними союзними і республіканськими прапорами.

Святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя Радянської влади на Україні вилилось у яскраву демонстрацію торжества ідей марксизму-ленінізму, величі матеріальних і духовних сил нашої Вітчизни, монолітної згуртованості партії і народу.

Борючись за втілення в життя рішень XXIII з'їзду КПРС, широко розгорнувши змагання за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, облпарторганізація, місцеві Ради депутатів трудящих, профспілкові, комсомольські організації велику увагу звертали на прискорення темпів розвитку економіки області, поліпшення добробуту трудящих, виховання їх у комуністичному дусі. На перший план висувалися питання науково-технічного прогресу, впровадження у виробництво передового досвіду та наукової організації праці.

У листопаді 1970 року трудящі Житомирщини рапортували про дострокове завершення восьмої п'ятирічки з основних виробничих показників. За п'ять років обсяг виробництва машинобудівної промисловості області зріс в 1,8 раза, легкої — в 1,9, будівельних матеріалів — в 1,7, склоробної та фарфоро-фаянсової — в 1,6 раза. Виробництво сільськогосподарських машин збільшилося в 2 рази, технічного устаткування — в 2,3 раза, електровимірю-

Демонстрація трудящих Житомира з нагоди 300-річчя воз-з'єднання України з Росією. 1954 р.

вальних приладів — у 2,8, лляних тканин — в 1,9 раза. Продуктивність праці зросла на 26 процентів.

Все це результати невтомної праці житомирян у співдружності з трудящими всієї країни. Так, завод «Електровимірник» одержує вироби і матеріали майже з 400 підприємств країни Рад. Під час створення Іршанського гірничозбагачувального комбінату найгострішою була проблема кадрів. Розв'язати її допомогли російські брати. До Іршанська прибули з Російської Федерації висококваліфіковані фахівці і серед них лауреат Ленінської премії М. С. Куліш, лауреати Державної премії комуністи М. М. Санников та О. А. Попов. Нині на комбінаті працюють представники 17 національностей.

Трудящі області гідно зустріли 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили їх самовіддану працю. 69 860 чоловік було нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». За досягнуті високі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колективи Житомирського меблевого комбінату і Малинської паперової фабрики нагороджені Ленінськими Ювілейними Почесними Грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 18 колективів промислових підприємств, будов, колгоспів, радгоспів області нагороджені Ленінськими Ювілейними Почесними Грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів республіки і Укрпрофради.

Бригада знатного шахтаря Коростишівського шахтоуправління В. Купрашвілі. 1958 р.

Коростенський завод залізобетонних шпал. 1963 р.

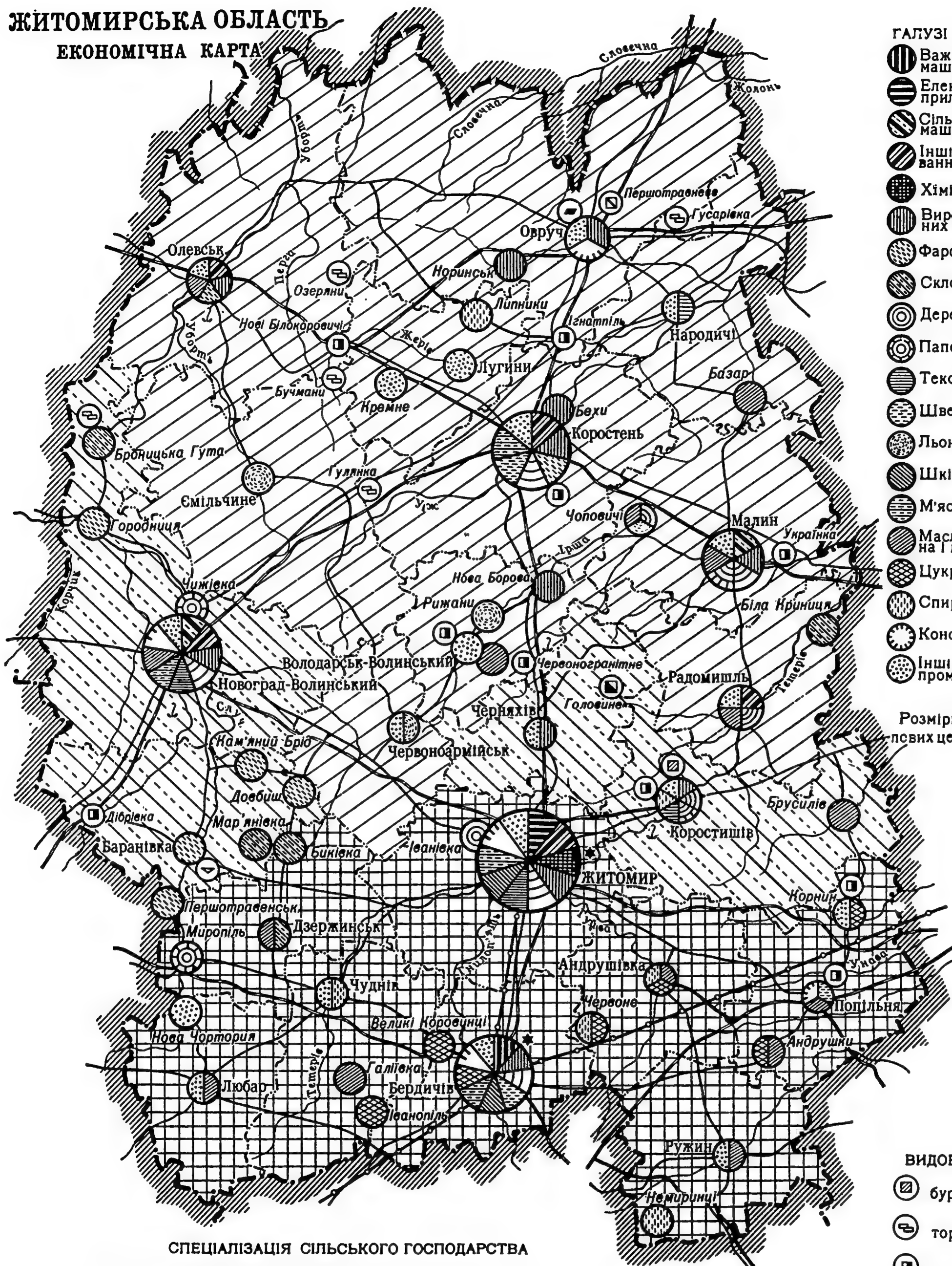

Справжнім святом комуністичної праці став Всесоюзний ленінський суботник 12 квітня 1970 року, в якому взяло участь 705 тис. трудівників Житомирщини. Зароблені кошти були перераховані у фонд п'ятирічки. З ім'ям великого Леніна у серці робітники і колгоспники, всі трудящі поліського краю продовжили ленінську трудову вахту, включившись у всенародне змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС. З новою силою розгорнувся рух за комуністичне ставлення до праці.

За успіхи, досягнуті у виконанні завдань п'ятирічки, 3969 трудівників області нагороджено орденами та медалями, а К. К. Ворону — формувальника Бердичівського заводу «Прогрес», Ю. П. Рибака — столяра Житомирського меблевого комбінату, В. П. Сараненка — слюсаря Першотравенського заводу електротехнічного фарфору, В. Є. Шморгуна — ставильника горнового цеху Баранівського фарфорового заводу ім. Леніна удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Значних успіхів досягли працівники промисловості області у 1971—1972 рр. За два роки до ладу стало сім нових підприємств. Обсяг промислового виробництва в 1972 році зріс порівняно з 1970 роком майже на 160 млн. карбованців. На багатьох підприємствах області набули поширення ударні вахти на честь союзних республік. Указом Президії Верховної Ради

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ
ЕКОНОМІЧНА КАРТА

ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

- Важке і транспортне машинобудування
- Електротехнічна і приладобудування
- Сільськогосподарське машинобудування
- Інші галузі машинобудування і металообробка
- Хімічна
- Виробництво будівельних матеріалів
- Фарфоро-фаянсова
- Склоробна
- Деревообробна
- Паперова
- Текстильна
- Швейна
- Льонопереробна
- Шкіряна і взуттєва
- М'ясна
- Маслоробна, сироробна і молочна
- Цукрова
- Спиртова
- Консервна
- Інші галузі харчової промисловості

Примітка. Розміри пунсонів промислових центрів дано умовно

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

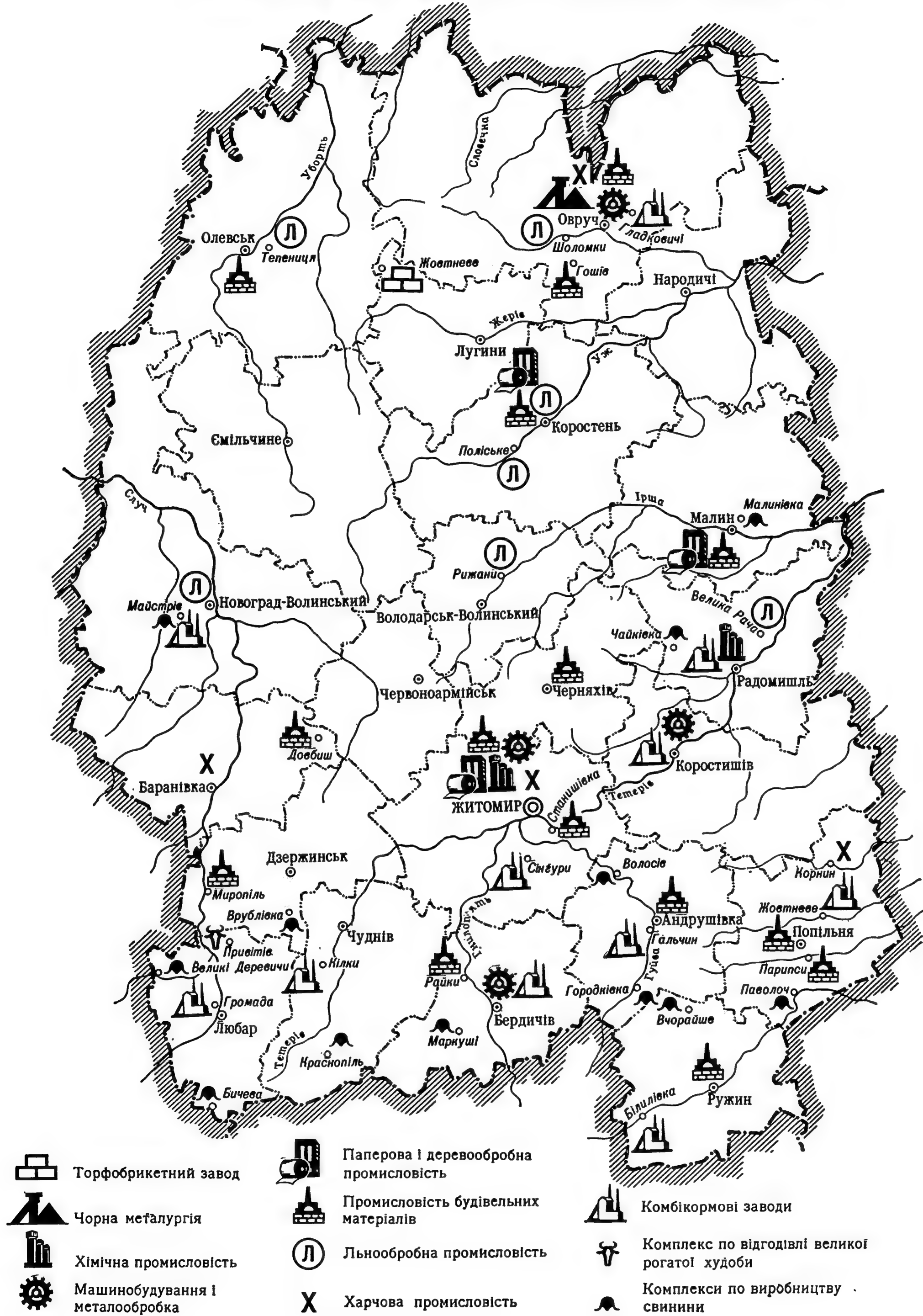
- Молочно-м'ясне скотарство й свинарство; льонарство з виробництвом зерна, картоплі та хмелю
- Льонарство, буряківництво й зернове господарство з з молочно-м'ясним скотарством і свинарством
- Буряківництво й зернове господарство; молочно-м'ясне скотарство та свинарство
- Райони поширення хмелю

- Залізниці
- Безрейкові шляхи
- Газопроводи
- Теплові електростанції

ВИДОБУВАННЯ

- бурого вугілля
- торфу
- граніту
- пірофілітового сланцю
- кварциту
- каоліну
- лабрадориту

НОВОБУДОВИ ЖИТОМИРЩИНИ в ДЕВ'ЯТІЙ П'ЯТИРІЧЦІ

У цеху Житомирського заводу «Електровимірник». 1972 р.

В'язальний цех панчішно-шкарпеткової фабрики «Комсомолка» в Житомирі. 1972 р.

Романівський склозавод у смт Дзержинську. 1972 р.

У прядильному цеху Житомирського льонокомбінату. 1972 р.

Вклейка надрукована на Книжковій фабриці «Комуніст»

Української РСР житомирському заводу «Електровимірник» присвоєно ім'я 50-річчя СРСР. Ювілейним почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС нагороджені колективи семи промислових підприємств.

Збирання врожаю картоплі в ланці Героя Соціалістичної Праці М. С. Худолій. Село Веприн Радомишльського району. 1955 р.

Успішно розвивалося сільське господарство в 1951—1972 рр. Виконуючи рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС, обласна партійна організація спрямувала зусилля на дальший розвиток і зміцнення колгоспного ладу, на збільшення врожаїв і підвищення продуктивності громадського тваринництва. Насамперед колгоспи були зміцнені кадрами. Лише в останні роки п'ятої п'ятирічки на керівну роботу в МТС і колгоспи було відряджено 2320 чоловік, у т. ч. 860 комуністів. Агрономами і зоотехніками в колгоспи направлено 1228 чоловік[1]. Міськкоми і райкоми партії направили в рахунок тридцятитисячників 210 членів партії, які очолили колгоспи. Житомирській області подавали велику допомогу кадрами Київська партійна організація та інші райони республіки. 167 промислових підприємств області здійснювали шефство над колгоспами.

У 1954 році добру ініціативу виявили комсомольці села Яроповичів Андрушівського району. Під час збирання врожаю вони налагодили цілодобову роботу молотильного агрегату, що дало можливість у стислі строки і без втрат провести обмолот зернових. Згодом цей почин був підхоплений багатьма іншими комсомольськими організаціями республіки[2].

Високий патріотизм проявило населення області під час освоєння цілинних земель Казахстану. На заклик партії в 1954—55 роках на цілинні землі виїхало близько 6 тис. чоловік, у т. ч. близько 4 тис. комсомольців[3].

Успішно були розв'язані завдання і п'ятої п'ятирічки. Посівні площі перевищили рівень 1950 року на 68 тис. га[4]. Поліпшилася їх структура. Зросла технічна оснащеність колгоспного виробництва. Основні сільськогосподарські роботи були механізовані вже на 90 процентів. За підсумками 1956 господарського року 14,5 тис. передовиків було затверджено учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[5]. У 1958 році за високі виробничі показники 105 чоловік нагороджено орденом Леніна, 264 — орденом Трудового Червоного Прапора, 436 — орденом «Знак Пошани» і близько 800 чоловік — медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку». Тоді ж 7 передовикам сільськогосподарського виробництва присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці (ланковій колгоспу ім. Калініна М. С. Худолій, ланковій колгоспу «Радянська Україна» Ємільчинського району Є. А. Саух, доярці колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Бердичівського району М. С. Гуменюк. доярці колгоспу ім. Шевченка Ємільчинського району Р. С. Кот, машиністу льонопереробного пункту колгоспу «Зоря комунізму» Народицького району М. С. Вернигорі, голові колгоспу «Україна» Дзержинського району Ф. Д. Долибцю та секретареві Троянівського райкому КП України Ф. Г. Курієнку). Ланкова колгоспу «Україна» Дзержинського району М. А. Марцун була удостоєна цього почесного звання вдруге.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 26, спр. 2, арк. 292.
[2] Газ. «Правда», 6 серпня 1954 р.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 642, оп. 12, спр. 1, арк. 10.
[4] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 41.
[5] Газ. «Радянська Житомирщина», 16 серпня 1957 р.

Дальший крок уперед зробило сільське господарство в 1959—1965 рр. Після реорганізації МТС трактори, комбайни та інша техніка перейшли в розпорядження колгоспів. Швидкими темпами здійснювалася електрифікація сільського господарства. На основі зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів дедалі зростала продуктивність сільськогосподарського виробництва.

Втілюючи в життя рішення жовтневого (1964 р.), березневого (1965 р.) і наступних Пленумів ЦК КПРС, хлібороби області на кінець семирічки виробили в розрахунку на 100 га угідь 37,9 цнт м'яса і 174,2 цнт молока. Неподільні фонди колгоспів на кінець 1965 року становили 399 млн. крб., у 2,2 раза більше, ніж у 1958 році. Прискореними темпами здійснювалась електрифікація колгоспів. З 595 господарств було електрифіковано 540, причому більшість одержувала енергію від державної енергомережі[1].

За успіхи, досягнуті у розвитку сільськогосподарського виробництва, колгосп «Більшовик» Андрушівського району удостоєно ордена Леніна. 1980 працівників колгоспів і радгоспів нагороджено орденами і медалями, а 12 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці (ланковій колгоспу «Перше травня» Черняхівського району Н. Г. Загладі, доярці радгоспу «Карпівці» Чуднівського району А. Ф. Лихуші, ланковій колгоспу ім. Щорса Ємільчинського району Л. С. Сербин, голові колгоспу ім. Калініна Радомишльського району Л. Н. Тарасюку та іншим).

Саме в цей час Герой Соціалістичної Праці ланкова колгоспу ім. «Перше травня» Черняхівського району Н. Г. Заглада з сторінок газети «Правда Украины» звернулася до всіх хліборобів республіки: «Бережіть честь хлібороба!». Заклик Н. Г. Заглади знайшов широку підтримку і схвалення серед трудівників країни.

Завдяки трудовим зусиллям колгоспного селянства і величезній допомозі Радянського уряду за роки восьмої п'ятирічки набагато зміцніла матеріально-технічна база сільського господарства. Капіталовкладення в сільське господарство дорівнювали 400 млн. крб., з них 311 млн. крб. у колгоспах і радгоспах. Підвищився рівень механізації виробничих процесів у рослинництві і тваринництві. Тільки за останні роки господарства області одержали 10,5 тис. тракторів, понад 3 тис. вантажних автомашин, близько 8 тис. зернових та ін. комбайнів з союзних республік і насамперед з Російської Федерації.

Вживалися заходи щодо підвищення родючості грунтів. За п'ятирічку осушено понад 58 тис. га перезволожених земель. 1970 року колгоспи і радгоспи області виробили на 100 га сільгоспугідь молока — 229 цнт, м'яса — 59,3 цнт. За роки п'ятирічки неподільні фонди колгоспів зросли на 43 проц. і становили на 1 січня 1971 року 517,5 млн. крб.

Однією з провідних товарних культур в області є картопля. В структурі посівів поліських господарств вона займає 10—12 і більше проц. За посівними площами та обсягом виробництва картоплі Житомирщина посідає друге місце в республіці і є одним з основних постачальників «другого хліба» промисловим центрам республіки. Значне місце в економіці колгоспів належить цукровому буряку, льону-довгунцю і хмелю. Валовий збір хмелю за восьму п'ятирічку зріс у півтора раза. Чималий вклад у розвиток хмелярства Житомирщини вносить

Група комсомольців-добровольців Житомирщини перед від'їздом на цілинні землі. 1954 р.

[1] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. К., 1968, стор. 187, 207, 230—231.

Доярки, Герої Соціалістичної Праці, на обласному святі переможців соціалістичного змагання. 1971 р.

Українська дослідна станція хмелярства, яка успішно впроваджує досягнення науки і передової практики у виробництво. Успішно розвиваються допоміжні колгоспні підприємства.

Самовіддано працюють трудівники сільського господарства області і в 9-й п'ятирічці. Вони успішно виконали плани 1971 та 1972 років виробництва і продажу державі основних видів продукції. 1972 року зібрано з гектара в середньому по 18,7 цнт зернових, а в Ружинському, Попільнянському, Чуднівському районах — по 26—27 цнт. Льонарі області одержали по 4,3 цнт волокна з гектара і до 2 жовтня виконали план продажу державі льонопродукції, а в Володарськ-Волинському, Народицькому, Овруцькому районах — від 4,9 до 6,5 цнт льоноволокна з га. За перших два роки нинішньої п'ятирічки одержано в середньому по 130 цнт картоплі з га. 1972 року заготівлі цієї важливої культури досягли 366,6 тис. тонн. Урожай цукрових буряків становив 1972 року в середньому по 300 цнт на гектарі. Здобуті досягнення і в тваринництві. 1972 року продано державі 110,6 тис. тонн м'яса, 380 тис. тонн молока, 68,5 млн. штук яєць, 529 тонн вовни.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили трудові подвиги хліборобів Житомирщини. За високі виробничі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна колгоспи «Нова перемога» Любарського та імені Леніна Овруцького районів постановою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС нагороджені Ленінськими Ювілейними Почесними Грамотами. За видатні заслуги в боротьбі за виконання завдань восьмої п'ятирічки почесного звання Героя Соціалістичної Праці було удостоєно 5 чоловік (ланкова колгоспу «Здобуток Жовтня» Овруцького району М. П. Книшевич, доярка колгоспу «Маяк» Бердичівського району О. Т. Михайлюк, ланковий механізованої ланки колгоспу ім. Леніна Народицького району В. М. Рожківський, голова колгоспу «Більшовик» Андрушівського району Л. А. Любченко, голова колгоспу ім. Леніна Овруцького району В. В. Целиков). 1049 передовиків сільського господарства удостоєні високих нагород у 1972 році, а бригадиру колгоспу «Україна» Дзержинського району Д. Д. Марцуну присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС нагороджені колгоспи ім. В. І. Леніна Дзержинського району, ім. М. Горького Народицького району, ім. С. М. Кірова Чуднівського району, «Нова перемога» Любарського району та радгосп «Карпівці» Чуднівського району. Тепер на Житомирщині 56 Героїв Соціалістичної Праці. В післявоєнні роки за трудові подвиги орденами й медалями нагороджено 10 918 чоловік.

Механізатори-переможці соціалістичного змагання. 1971 р.

Багатство області — ліси. Щорічний обсяг лісозаготівель досягає 1100 тис. кубометрів деревини. Водночас багато робиться для відновлення лісового господарства. Всього за 1945—1970 рр. посаджено 270 тис. га лісу, з них на землях колгоспів — 47 тис. гектарів.

У 18 лісгоспах області працює 12-тисячний колектив робітників, службовців і лісової охорони. З них близько тисячі чоловік мають вищу і середню спеціальну освіту.

Все більшу роль у відновленні і підвищенні продуктивності лісів області відіграє технічний прогрес. На околицях Житомира розміщена зональна Поліська агролісомеліоративна дослідна станція Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації, де працюють висококваліфіковані спеціалісти — лісівники, агрохіміки, меліоратори, фітопатологи, економісти. Лісові насадження Житомирщини вивчали академік АН СРСР А. Б. Жуков, академік АН УРСР П. С. Погребняк, професори Д. Д. Лавриненко, Д. В. Воробйов, Є. В. Алексєєв, В. Є. Шмідт та багато інших. Значний внесок у технологію виробництва лісового господарства Полісся зробив доктор лісотехнічних наук Г. І. Редько, який працював директором дослідної станції.

З розвитком промисловості, сільського і лісового господарства широким фронтом йшли будівельні роботи, на які Радянська держава виділяла великі суми. Лише за 1951—1965 роки вони склали 839 млн. крб. Було пущено житомирські заводи «Електровимірник», «Щитавтоматика», залізобетонних виробів, льонокомбінат, паперова фабрика, завод силікатних виробів, льонозаводи у Володарськ-Волинському, Овручі, Коростишеві, Чоповичах, Радомишльський крохмальний, Бучманський торфобрикетний, Коростишівський цегельний, Коростенський залізобетонних шпал та багато інших[1].

Особливо широко разгорталося будівництво в роки восьмої п'ятирічки. За цей час будівельники спорудили понад сто підприємств та цехів, освоїли понад 900 млн. крб. капітальних вкладень і використали основних фондів на 550 млн. крб. Багато будівельників було удостоєно урядових нагород, а бригадиру будівельної бригади ПМК-44 І. А. Кузьминському присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

Водночас високих темпів набирало будівництво лікарень, шкіл, бібліотек, будинків культури, а також житлове будівництво. За восьму п'ятирічку на Житомирщині збудовано 123 школи на 32 тис. учнів, 179 дитячих садків більш як для 13 тис. малят, 28 шкільних інтернатів, 710 класних кімнат на 37 тис. школярів. На селі за 1959—1965 рр. зведено 46 тис. індивідуальних будинків. У 1971—1972 рр. за рахунок всіх джерел фінансування в області побудовано 1,2 млн. кв. метрів житлової площі. Це дало змогу поліпшити житлові умови понад 100 тис. чоловік. Половина сільських населених пунктів має генеральні плани забудови. Показовою є забудова села Осикового Бердичівського району. В центрі споруджено будинок культури на 400 місць, дитячі ясла, їдальню, фельдшерсько-акушерський пункт, закла-

[1] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1968, стор. 303—304.

дений парк, торговий центр, побутовий комбінат. Поруч зводяться одно- і двоповерхові капітальні будинки, а в спеціальному секторі — індивідуальні житла.

В сучасній забудові сіл, зокрема в Кодні, Старій Котельні, застосовуються нові типи будинків, здебільшого з цегли, шлакоблоків, збірних конструкцій, під залізним або шиферним дахом. Нові будинки зберігають народні традиції зовнішнього оформлення з використанням різних матеріалів (облицювання цеглою й орнаментовкою різних кольорів, цегляні карнизи з узорами — Житомирський, Андрушівський, Бердичівський, Чуднівський, Любарський, Володарсько-Волинський та ін. райони), розмальовування фарбами, оздоблення фарфоровими плитками (Баранівський, Коростенський, Новоград-Волинський, Олевський та ін. райони). Новим у них стало і внутрішнє планування. Однокватирні житлові будинки мають засклену веранду, кухню, кілька кімнат, спальню. На карті області з'явилися нові робітничі селища міського типу, в т. ч. Іршанськ, Дружба, Діброва.

Розширювалися транспортні зв'язки. Ще в роки п'ятої п'ятирічки було налагоджено регулярне залізничне сполучення з Москвою, Ленінградом, Києвом, Одесою, Харковом, Баку та іншими містами Радянського Союзу. Через Житомирську область пролягли шляхи автобусного сполучення з Рівним, Луцьком, Львовом, Хмельницьким, Вінницею, Мінськом. Внаслідок запровадження тепловозної та електровозної тяги різко збільшився вантажооборот залізничного транспорту.

Зростав товарооборот державної і кооперативної торгівлі. З 1951 по 1955 рік він збільшився на 648,3 млн. крб. у цінах відповідних років[1], а з 1955 по 1966 рік ще на 290,3 млн. крб. За восьму п'ятирічку збільшився продаж населенню м'ясо-молочних продуктів, цукру, кондитерських виробів, тканин, одягу, білизни, пральних машин, телевізорів, мотоциклів, моторолерів та інших товарів широкого вжитку.

Рік у рік зростають витрати на соціально-культурні заходи. В місцевому бюджеті області вони зросли з 74,1 проц. у 1950 році до 80,3 проц. у 1966 році[2]. Це найяскравіше свідчення піднесення матеріального добробуту радянських людей. Обсяг побутових послуг з 1951 до 1970 року зріс у 2,4 раза. В кожному районі працюють побуткомбінати. Для підготовки масових професій служби побуту, крім діючих училищ і технікумів, створено два навчальні комбінати.

Медичне обслуговування трудящих області тепер забезпечують 178 лікувально-профілактичних закладів, 992 фельдшерсько-акушерські пункти, 166 здоровпунктів на промислових підприємствах, 26 санітарно-епідеміологічних станцій, 178 аптек. На охорону здоров'я в 1973 році асигновано 48,2 млн. карбованців. Нині на сторожі здоров'я трудящих стоять 2,6 тис. лікарів і 10,5 тис. середніх медпрацівників. Серед лікарів 19 чоловік удостоєно високого звання заслуженого лікаря УРСР, а лікареві О. Ф. Горбачевському присвоєно звання Героя Соціалістичної

У цеху плодоконсервного заводу колгоспу «Пам'яті Леніна». Село Сінгури Житомирського району. 1967 р.

Сучасне оздоблення будинку на Поліссі. Село Базар Народицького району. 1970 р.

[1] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 119.

[2] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. К., 1968, стор. 324—325.

Праці. Великим авторитетом у трудящих користуються лікарі О. Ф. Волошина, А. Т. Безпалко, Г. В. Белькевич та ін.

Значних успіхів досягнуто в галузі народної освіти, науки і культури. В області повністю здійснена загальна восьмирічна освіта дітей, закінчується перехід до загального десятирічного навчання. На Житомирщині діє 1497 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 368 середніх і 568 восьмирічних, де працює понад 20 тис. вчителів та вихователів. 1760 вчителів здобули почесне звання відмінників народної освіти. Прикладом для інших є досвід роботи 128 вчителів-орденоносців, 45 заслужених вчителів УРСР. Серед них А. Е. Звайгзне, В. В. Міклуха, О. А. Полосенко, З. В. Сульська, Т. В. Удовицька та ін.

У педагогічному і сільськогосподарському інститутах та на загальнотехнічному факультеті Київського політехнічного інституту, в 20 технікумах і 23 училищах навчається 34,6 тис. чоловік. Протягом п'ятиріччя профтехучилищами підготовлено понад 28 тис. молодих робітників, у т. ч. для сільського господарства — 13 тис. На кінець восьмої п'ятирічки в області працювало 33 тис. спеціалістів з вищою освітою і 50,7 тис. спеціалістів з середньою освітою[1]. Завдяки Радянській владі освіта стала доступна для всіх. Так, колгоспниця Ф. А. Курда з села Старого Любара Любарського району, чоловік якої загинув, захищаючи Вітчизну, залишилася з 6 малими дітьми. Держава допомогла Курді їх виховати і вивчити. Всі дочки здобули вищу освіту: Раїса закінчила сільськогосподарський інститут, Лариса — університет. Вчителями стали Лідія, Любов та Надія, а Галина — кандидатом філологічних наук, доцентом вузу.

Загальна кількість клубних установ в області досягла 1529, в т. ч. 276 сільських будинків культури. В клубах працюють загальноосвітні, сільськогосподарські, технічні та художні гуртки. Користуються популярністю в області самодіяльний народний ансамбль пісні й танцю «Полісся» Новоград-Волинського будинку культури ім. Щорса, лауреат республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, заслужена самодіяльна капела бандуристів УРСР «Зірниця» Малинського районного будинку культури, що брала участь у Днях Української РСР в РРФСР і в святковому концерті для делегатів та гостей XXIV з'їзду КПРС, самодіяльний жіночий хор села Кирданів Овруцького району, яким керує самодіяльна поетеса і композитор, заслужений працівник культури УРСР О. П. Добахова. Деякі пісні, зокрема «Ленінські вогні», створені хором і його керівником, стали народними.

За підсумками трьох республіканських фестивалів самодіяльності колективи та окремі виконавці області здобули 227 золотих, срібних і бронзових медалей. 30 колективів, а також кращі співаки, читці, музиканти — лауреати республіканських фестивалів — об'єднані в Житомирську обласну народну філармонію, яка систематично пропагує музичну культуру і театральне мистецтво серед найширших верств трудящих області. В листопаді 1972 року відбувся обласний фестиваль самодіяльного мистецтва, присвячений 50-річчю утворення СРСР, в якому взяло участь близько 130 тис. чоловік. А 2—3 грудня в Житомирі і Новограді-Волинському з успіхом пройшли заключні концерти республіканського фестивалю.

Напередодні 50-річчя Радянської влади в області набула поширення «Естафета полум'яних літ» — цикл театралізованих дій і вечорів, в яких засобами мистецтва

Заслужений лікар УРСР О. Ф. Горбачевський серед медпрацівників обласної лікарні. 1965 р.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 31 січня, 16 лютого 1971 р.

Малинська заслужена капела бандуристів «Зірниця» в Москві. 1967 р.

відтворюються найважливіші етапи з історії Радянської держави, її становлення, зміцнення, прогрес. В цих заходах брали участь учасники революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветерани праці, їх послідовники в наші дні[1].

З 1951 по 1970 рр. багато зробили культосвітні працівники разом з Радами депутатів трудящих щодо впровадження у життя нових радянських свят і звичаїв. До побуту трудящих Житомирщини увійшли трудові, календарно-побутові і сімейно-громадські свята та обряди. Урочисто й змістовно проходять у районах та області свята на честь механізаторів, тваринників. Серед багатьох сімейно-побутових звичаїв та обрядів великого поширення набрали день повноліття, проводи до лав Радянської Армії, новосілля тощо.

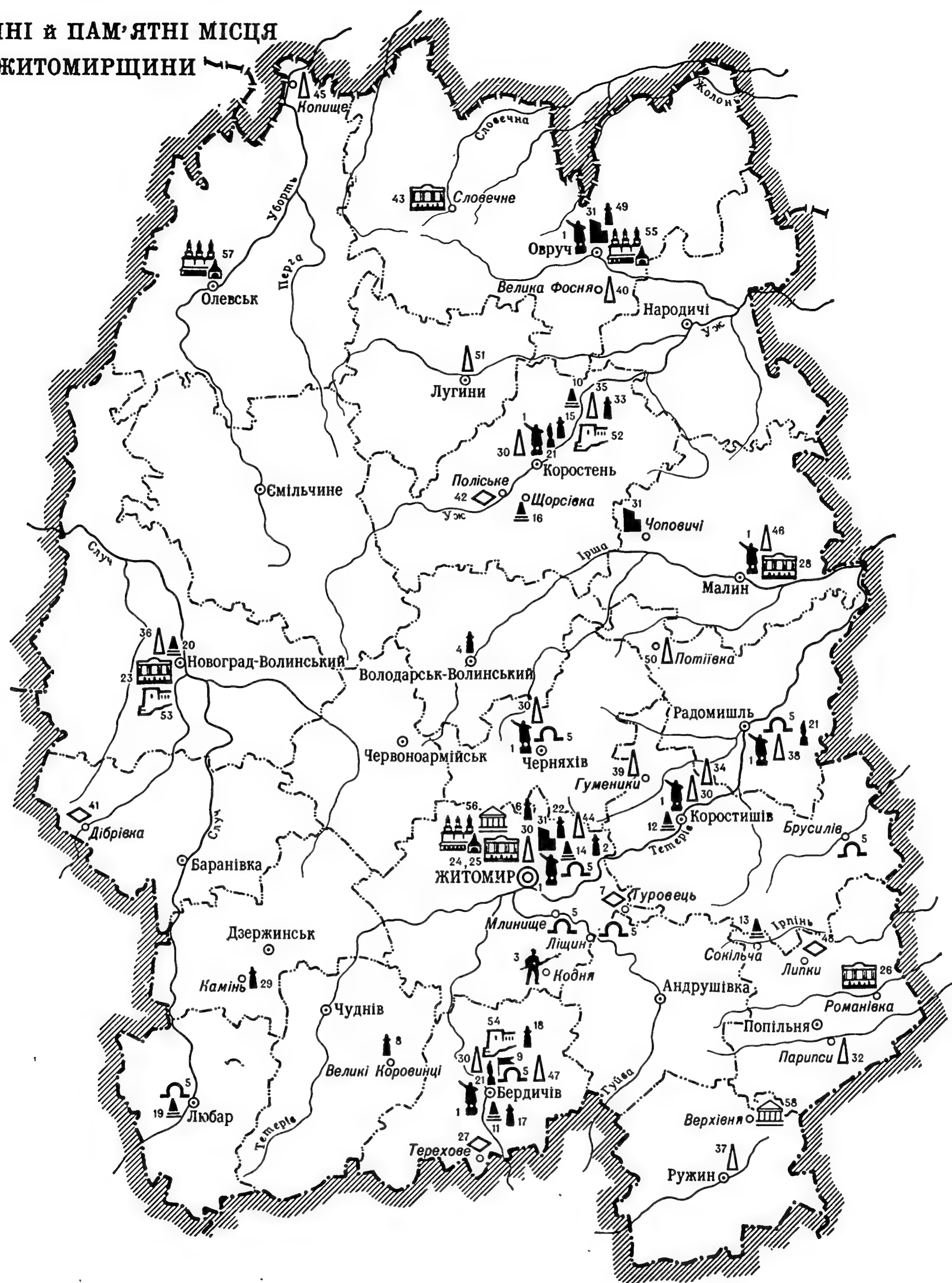
За роки восьмої п'ятирічки багато зроблено для поширення музичної освіти підростаючого покоління. В області працюють 23 музичні школи (на 11 більше, ніж на початку п'ятирічки), де понад 4200 дітей вчиться гри на фортепіано, струнних і духових інструментах та на баяні. При хоровому товаристві працює секція композиторів. Її силами видано кілька літературно-музичних збірок [«Перший сніп» (1957 р., з передмовою М. Рильського), «Щасливих жнив», «Поліські колоски», «Вінок Кобзареві», «Чолом тобі, трудівнича», «Поліські луни», «Зорі Полісся»].

Багато роблять у справі комуністичного виховання населення масові бібліотеки. На 1 січня 1971 року в області діяло 1624 масові бібліотеки з книжковим фондом в 10,5 млн. томів.

У культурному житті області відіграє важливу роль колектив обласного музично-драматичного театру, в складі якого працюють заслужені артистки УРСР К. А. Мальчук-Коваленко, М. І. Мар'яновська, М. І. Юхименко, В. П. Нестеренко, А. Паламарчук, О. Бондар, Н. Кукуюк, заслужений діяч мистецтв УРСР І. С. Шевченко. Театр плідно працює над сценічним втіленням п'єс М. П. Стельмаха — видатного радянського письменника Героя Соціалістичної Праці. Колектив театру часто виїжджає з виставами в села та районні центри. Влітку 1971 року він звітував перед глядачами столиці Радянської України — міста Києва. В останні роки театр був на гастролях у Свердловську, Тюмені, Пермі, Калінінграді, Мінську, Кірові та інших містах Радянського Союзу. Водночас до Житомира приїжджали Харківський оперний, Архангельський, Брянський, Гомельський російські драматичні театри.

[1] Творчість в ідеологічній роботі. К., 1968, стор. 71.

ВИЗНАЧНІ й ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ ЖИТОМИРЩИНИ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

1. Пам'ятники В. І. Леніну.
2. Пам'ятник Карлу Марксу в Житомирі.
3. Пам'ятник героям Коліївщини. Село Кодня Житомирського району.
4. Пам'ятник М. І. Кутузову. Селище міського типу Володарськ-Волинський.
5. Місця перебування декабристів.
6. Пам'ятник польському революціонеру Ярославу Домбровському в Житомирі.
7. Батьківщина революціонерки А. Т. Пустовойтової. Село Туровець Житомирського району.
8. Пам'ятник Г. М. Вакуленчуку — одному з керівників повстання на броненосці «Потьомкін». Село Великі Коровинці Чуднівського району.
9. Будинок, де 18—24 листопада 1917 року відбувся Надзвичайний з'їзд революційних представників армій Південно-За-

хідного фронту, який проголосив Радянську владу в м. Бердичеві.

10. Пам'ятник робітникам-учасникам Всеукраїнського страйку залізничників у липні — серпні 1918 року. Місто Коростень.

11. Обеліск на честь учасників боротьби за владу Рад у Бердичеві.

12. Обеліск на могилі учасника боротьби за владу Рад К. В. Гелевея. Місто Коростишів.

13. Обеліск на могилі командира партизанського загону в роки громадянської війни О. К. Попелюхи. Село Сокільча Попільнянського району.

14. Меморіальна плита на місці поховання В. Н. Боженка. Місто Житомир.

15. Пам'ятник М. О. Щорсу. Місто Коростень.

16. Обеліск на місці загибелі М. О. Щорса. Село Щорсівка Коростенського району.

17. Пам'ятник Г. І. Котовському. Місто Бердичів.

18. Пам'ятник М. В. Фрунзе. Місто Бердичів.

19. Меморіальний комплекс на честь комсомольців Любара, які загинули 1922 року в боротьбі з бандитами. Селище міського типу Любар.

20. Пам'ятник бійцям та командирам Першої Кінної армії — визволителям Новоград-Волинського від польських інтервентів.

21. Пам'ятники Т. Г. Шевченку.

22. Пам'ятник О. С. Пушкіну. Місто Житомир.

23. Меморіальний будинок-музей та погруддя Лесі Українки. Місто Новоград-Волинський.

24. Меморіальний будинок-музей та пам'ятник двічі Герою Соціалістичної Праці академіку С. П. Корольову. Місто Житомир.

25. Меморіальний будинок-музей, в якому народився В. Г. Короленко. Меморіальні будинки, в яких жили М. М. Коцюбинський, О. І. Купрін, О. П. Довженко, В. С. Косенко. Місто Житомир.

26. Меморіальний будинок-музей академіка М. Т. Рильського. Село Романівка Попільнянського району.

27. Батьківщина англійського письменника Джозефа Конрада (Коженевського). Село Терехове Бердичівського району.

28. Будинок, в якому жив М. М. Миклухо-Маклай. Місто Малин.

29. Погруддя на батьківщині двічі Героя Соціалістичної Праці М. А. Марцун. Село Камінь Дзержинського району.

30. Обеліски слави на честь воїнів Радянської Армії, які загинули в боях за визволення Житомирщини від німецько-фашистських загарбників.

31. Монументи-танки на честь визволителів Житомирщини від німецько-фашистських загарбників.

32. Обеліск на могилі радянських прикордонників, які полягли в бою з гітлерівцями. Село Парипси Попільнянського району.

33. Погруддя на батьківщині двічі Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта С. А. Козака. Місто Коростень.

34. Обеліск на могилі Героя Радянського Союзу полковника Л. Х. Дарбиняна, який загинув у бою за визволення Коростишева.

35. Обеліск на могилі Героя Радянського Союзу льотчика І. М. Полякова, який загинув у повітряному бою над Коростенем.

36. Обеліск на могилі генерал-майора Й. М. Панкратова. Місто Новоград-Волинський.

37. Обеліск на могилі Героя Радянського Союзу О. Ф. Бурди. Селище міського типу Ружин.

38. Пам'ятник Героям Радянського Союзу В. Т. Бурді, П. М. Бондаренку, В. О. Карпенку, С. Ф. Сингаївському — уродженцям Радомишльського району, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками. Місто Радомишль.

39. Пам'ятники воїнам Радянської Армії, які загинули в бою з німецько-фашистськими загарбниками.

40. Стела на честь О. О. Покальчука, уродженця села Великої Фосні, який своїм тілом закрив амбразуру фашистського дзоту. Село Велика Фосня Овруцького району.

41. Батьківщина адмірала флоту Г. І. Левченка. Село Дібрівка Новоград-Волинського району.

42. Батьківщина Героя Радянського Союзу генерал-полковника П. Ф. Жмаченка. Село Поліське Коростенського району.

43. Музей партизанської слави. Село Словечне Овруцького району.

44. Обеліск жертвам гітлерівського терору в таборі смерті на Богунії. Місто Житомир.

45. Монумент жителям села Копища Олевського району, закатованим гітлерівцями.

46. Курган безсмертя на честь учасників Малинської підпільної організації, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими окупантами. Місто Малин.

47. Обеліск на честь бердичівських комсомольців, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Місто Бердичів.

48. Батьківщина поета-партизана Миколи Шпака (М. І. Шпаківського). Село Липки Попільнянського району.

49. Пам'ятник командиру чехословацького партизанського загону Герою Радянського Союзу, Національному герою ЧССР Яну Налепці. Місто Овруч.

50. Обеліск на честь керівника Потіївської підпільної організації Героя Радянського Союзу І. Ф. Бугайченка. Село Потіївка Радомишльського району.

51. Монумент на могилі командира партизанського загону «25 років Радянської України» Героя Радянського Союзу В. П. Фількова. Селище міського типу Лугини.

52. Пам'ятка фортифікації IX—X ст.— залишки валів та ровів замку в місті Коростені.

53. Пам'ятка фортифікації XV—XVI ст.— залишки фундаменту та мурів замку в місті Новограді-Волинському.

54. Пам'ятки фортифікації та архітектури XVI—XVIII ст.— фортеця-кляштор «босих кармелітів» та костьол. Місто Бердичів.

55. Пам'ятка архітектури кінця XII — початку XIII ст.— Василівська церква. Місто Овруч.

56. Пам'ятки архітектури — кафедральний костьол XVIII ст., Преображенський собор другої половини XIX ст., будинок колишнього окружного суду (тепер — сільськогосподарський інститут) кінця XIX ст. Місто Житомир.

57. Пам'ятка архітектури кінця XVI ст.— Миколаївська церква. Селище міського типу Олевськ.

58. Пам'ятка архітектури XVIII ст.— палац графині Ганської (тепер сільськогосподарський технікум), де в 1847—50 роках жив французький письменник Оноре де Бальзак. Село Верхівня Ружинського району.

Великою популярністю в трудящих області і за її межами користується державний ансамбль пісні і танцю «Льонок» Житомирської облфілармонії. Він з успіхом виступав у Москві, Києві, в багатьох інших містах країни. Першим художнім керівником ансамблю був Анатолій Авдієвський, нині лауреат Шевченківської премії, заслужений діяч мистецтв УРСР, художній керівник Державного заслуженого народного українського хору ім. Г. Верьовки.

1962 року в Житомирі створено самодіяльну кіностудію «Полісся» (з 1968 року— народна), а з 1964 року діє обласний народний клуб кінолюбителів, який нині об'єднує 1200 кіноаматорів. Любительські кіностудії діють у Радомишлі, Коростишеві.

Першу телевізійну вишку в Житомирі збудовано 1953 року. А на кінець восьмої п'ятирічки в користуванні населення було 120 тис. телевізорів, десятки тисяч радіоприймачів. З пуском Черняхівського телевізійного ретранслятора всі населені пункти області дістали змогу приймати телепередачі.

Трудящі області свято бережуть славні революційні, бойові і трудові традиції старших поколінь, про що розповідають експозиції державних і народних музеїв області. Документальні матеріали про героїчне минуле і прекрасне сьогодення Житомирщини зберігаються в облпартархіві, обласному державному архіві і його філіалі в Бердичеві, в міських і районних державних архівах.

Історичні і літературно-мистецькі події увічнені в багатьох пам'ятниках. Лише за останній час споруджені пам'ятники у Житомирі К. Марксу, В. І. Леніну, С. П. Корольову і Я. Домбровському, монумент на честь визволення від німецько-фашистських загарбників, у Коростені — пам'ятник на честь 50-річчя страйку залізничників, у Романівці Попільнянського району — М. Т. Рильському, у Новограді-Волинському — Лесі Українці. Пам'ятні знаки встановлені на місці страти учасників гайдамацького руху в Кодні Житомирського району, на честь партизанських з'єднань та загонів, що діяли на Житомирщині — в Ігнатполі Овруцького району. У справі виявлення, збереження і реставрації пам'яток історії та культури чимало робить обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, яка об'єднує понад 304 тис. членів. Нею взято на облік 1752 пам'ятки.

В області видається дві обласні, три міськрайонні, 19 районних газет загальним тиражем понад 326 тис. примірників. На підприємствах і в колгоспах виходять 53 багатотиражні газети. Крім того, трудящі передплачують понад 1860 тис. примірників центральних та республіканських газет і журналів. 1969 року за плодотворну роботу в комуністичному вихованні трудящих і мобілізації їх на виконання завдань господарського і культурного будівництва газету «Радянська Житомирщина» нагороджено орденом «Знак Пошани».

Значний загін об'єднує тепер Житомирська організація Спілки письменників України. Загальне визнання здобула книга В. В. Канівця «Ульянови», відзначена державною премією УРСР ім. Т. Г. Шевченка. На перекладацькій ниві працює Борис Тен (М. В. Хомичевський).

Широко відзначалося в області 100-річчя від дня народження Лесі Українки. В містах і селах пройшли літературні вечори, присвячені пам'яті великої поетеси. У Новограді-Волинському, де народилася письменниця відбувся мітинг, в якому взяли участь члени всесоюзного і республіканського ювілейних комітетів, делегації Москви, братніх республік, посланці зарубіжних країн, ЮНЕСКО, а також представники творчих спілок і громадськості республіки.

Серед художників відомі імена М. А. Максименка, заслуженого діяча мистецтв УРСР В. Тригубової, скульптора В. Нечуйвітра та ін., які своїми творами оспівують героїчне сьогодення. В післявоєнні роки в Житомирі працював народний художник України В. З. Бородай, нині голова Президії Спілки художників України.

Організатором і керівником трудящих області є обласна партійна організація, в складі якої понад 62 тис. членів та кандидатів у члени партії. Більшість їх працює в сфері виробництва. Нині обласну партійну організацію очолює член

ЦК КП України К. П. Терехов. Першими секретарями Житомирського обкому КП України були М. С. Гречуха, М. К. Лазуренко, М. С. Співак, М. М. Стахурський, О. Ф. Федоров. Велику увагу приділяють партійні організації ідейному загартуванню комуністів та керівних кадрів, політичному вихованню трудящих.

На уроці історії заслуженої вчительки УРСР А. В. Кульчицької. Житомир. 1972 р.

Трудящі Житомирщини — повноправні господарі своєї долі. Вони обрали своїми представниками до Верховної Ради СРСР 6 депутатів. Депутатами Верховної Ради УРСР обрано 16 чоловік, у місцеві Ради — 25 тисяч чоловік. Серед депутатів обласної Ради робітники становлять 33 проц., колгоспники — 30. З 1955 року виконком обласної Ради депутатів трудящих очолює депутат Верховної Ради УРСР В. О. Кременицький. Останнім часом місцеві Ради депутатів трудящих Житомирської області помітно активізували свою діяльність. Виросла їх відповідальність за розвиток економіки міст і районів, поліпшилося керівництво господарським і культурним будівництвом, що позитивно позначилося на виконанні п'ятирічного плану розвитку народного господарства області. Нині обласна, міські та районні Ради депутатів трудящих займаються вирішенням питань, зв'язаних з дальшим розвитком народного господарства і культури.

Підвищилася роль профспілок у вирішенні корінних питань організації виробництва, соціалістичного змагання, прискоренні науково-технічного прогресу. Тепер в області діє 15 обласних, 121 міський та районний комітет профспілок, 4359 первинних профорганізацій, які об'єднують 430 тис. членів. Помітно зросли сільські профспілкові організації. Багато роблять профспілки в справі оздоровлення трудящих. 1972 року в санаторіях та будинках відпочинку побувало близько 25 тис. чоловік, в санаторіях та базах відпочинку підприємств — понад 7 тис., у піонерських таборах відпочило 30 тис. дітей.

На рахунку 140-тисячної комсомолії Житомирщини багато славних трудових звершень. У 1968 році з нагоди 50-річчя ВЛКСМ Житомирську обласну організацію нагороджено Почесною Грамотою ЦК ВЛКСМ та Пам'ятним прапором обкому КП України, 19 первинних комсомольських організацій — пам'ятними прапорами та вимпелами ЦК ВЛКСМ.

Комсомол спільно з організаціями ДТСААФ активно займається військово-патріотичним вихованням. 1970 року у Всесоюзному поході по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу взяли участь понад 100 тис. юнаків і дівчат області. Щороку стали проводитись огляди-конкурси оборонно-масової роботи, воєнно-спортивна гра «Зірниця».

Широкого розмаху в області набрали фізкультура і спорт. Членами різних спортивних товариств є 210 тис. чоловік. До їх послуг 34 стадіони, 3 будинки спорту, 205 спортзалів. Серед спортсменів області 146 майстрів спорту та 4 чемпіони республіки з різних видів спорту. В організаціях ДТСААФ налічується 566 тис. чоловік.

Учасники Днів Російської Федерації в Житомирі покладають квіти до пам'ятника С. П. Корольову. 1971 р.

Делегати від Житомирської обласної партійної організації на XXIV з'їзді КПРС. 1971 р.

Велику роль у роз'ясненні політики партії та пропаганді політичних, наукових знань відіграє численний загін лекторів, агітаторів, політінформаторів. Приділяється багато уваги марксистсько-ленінському навчанню та економічній освіті кадрів, формуванню в слухачів комуністичного світогляду, вихованню в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, непримиренності до пережитків націоналізму і шовінізму, забезпеченню класового підходу до оцінки минулого народів, викриттю антикомуністичної пропаганди. Обласна організація товариства «Знання» об'єднує понад 16 тис. фахівців різних галузей науки й культури Житомирщини.

Останнім часом в області поряд з традиційними набули поширення і нові форми масово-політичної роботи: жовтневі та ленінські читання, загальні збори трудящих з ідейно-політичних питань, ленінські народні школи, зустрічі представників різних поколінь, урочисте відзначення переможців змагання. На їх честь піднімаються прапори, запалюються Зірки Слави, проводяться свята Праці.

Масовістю і популярністю в усій області відзначаються Дні, що присвячуються досягненням радянської науки, культури, мистецтва, Дні братніх республік, міст-героїв, з'їзди партизанів, які діяли на території області. В такі урочисті дні житомиряни зустрічалися з командирами партизанських з'єднань двічі Героєм Радянського Союзу О. Ф. Федоровим, Героями Радянського Союзу О. М. Сабуровим, М. І. Наумовим, а також ученими, письменниками, композиторами, художниками.

У дні святкування 50-ї річниці Великого Жовтня, 50-річчя Радянської влади на Україні трудящі Житомирщини, як і весь український народ, перші слова щирої подяки висловлювали рідній партії — організатору перемоги Жовтня, творцеві дружби народів СРСР, усім народам-братам Радянського Союзу і насамперед великому російському народові, що спільними зусиллями кували перемогу революції і привели нашу країну до торжества соціалізму.

Народне господарство Житомирщини, як і всієї республіки, розвивалося й розвивається в загальнонародному комплексі, як невід'ємна його складова частина. І всі її досягнення — «результат великих зусиль трудящих України і в той же час результат їх братерського співробітництва з трудящими всіх інших республік Радянського Союзу»[1].

Нерозривною дружбою і співробітництвом зв'язані трудящі Житомирщини з трудящими братніх союзних республік. Щоденно з Російської Федерації на адресу підприємств і колгоспів Житомирщини надходить велика кількість різних матеріалів, машин та устаткування.

[1] Л. І. Брежнєв. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1973, стор. 17.

Міцні зв'язки підтримує Житомирщина з братньою Білорусією. Проявом братерської дружби з білорусами є соціалістичне змагання з трудящими Гомельської області БРСР. На знак братерської дружби українського і білоруського народів трудящі Овруцького району Житомирської області та Єльського району БРСР поблизу села Виступовичі насипали Курган Дружби, на якому встановлено пам'ятний знак з написом: «Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки великая Русь». Навколо Кургана насаджено фруктовий сад.

Свідченням братерських взаємовідносин між Житомирщиною і Узбецькою РСР є допомога Житомирського педінституту узбецькій вищій школі в підготовці педагогічних кадрів. У 1970/71 навчальному році на філологічному факультеті та факультеті іноземних мов інституту навчалося 200 узбецьких юнаків і дівчат.

Відзначаючи велике свято народів Радянського Союзу — 50-річчя СРСР, трудящі області з словами щирої подяки зверталися до рідної Комуністичної партії. В листі до ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Союзу РСР, який було прийнято на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю утворення СРСР, 9 грудня 1972 року говорилося: «В цей знаменний день ми, від імені комуністів, всіх трудящих Житомирщини, клянемося рідній партії й урядові в тому, що і надалі, як зіницю ока, будемо берегти і зміцнювати заповіданий великим Леніним братерський Союз народів СРСР, далі розвивати дружбу і співробітництво російського, українського й інших народів, завжди давати рішучу відсіч будь-яким спробам буржуазної і ревізіоністської пропаганди розколоти єдність радянського народу, що всі свої сили, знання і енергію віддамо боротьбі за втілення в життя історичних рішень XXIV з'їзду КПРС».

З кожним роком міцніють і розвиваються дружні зв'язки трудящих Житомирщини з трудящими Михайловградського округу Болгарії. Між партійними, профспілковими, комсомольськими організаціями поглиблюється співробітництво, поширюється обмін досвідом роботи в галузі промисловості, сільського господарства, культурного будівництва, комуністичного виховання трудящих. В області створено Товариство радянсько-болгарської дружби і Товариство радянсько-чехословацької дружби.

Величні завдання, які поставила Комуністична партія, надихають трудящих на нові трудові звершення. Вони активно включилися у Всесоюзне соціалістичне змагання за успішне виконання завдань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки. Зокрема, трудівники промисловості взяли зобов'язання річний план по обсягу реалізації промислової продукції виконати достроково, 27 грудня, реалізувавши її понад план на 15 млн. крб. Працівники полів боротимуться за валовий збір зерна 1110 тис. тонн, картоплі — 1157 тис., цукрових буряків — 1508 тис., льоноволокна — 27,2 тис., продажу державі молока — 380 тис. тонн, м'яса — 114 тис., яєць — 92,6 млн. штук.

Розквітає Житомирщина, в її чудові лісові краєвиди вписуються нові споруди дев'ятої п'ятирічки. Поліський край все щедріше розкриває свої багатства будівникам комуністичного майбуття. Трударі Полісся у дружній сім'ї братніх народів Радянського Союзу знайшли своє щастя, живуть вільно й радісно, самовіддано працюють над втіленням у життя грандіозних накреслень Комуністичної партії.

Г. П. БУЛКІН, О. М. ІВАЩЕНКО,
П. П. МОСКВІН, О. С. ЧОРНОБРИВЦЕВА

ЖИТОМИР

итомир — адміністративний, економічний і культурний центр Житомирської області та однойменного району. Стоїть на скелястих берегах річки Тетерева та його притоки Кам'янки. Вузол залізничних та автомобільних шляхів. Відстань до Києва — 135 км. Населення — 200 тис. чоловік. Територія, на якій розташоване сучасне місто, була заселена в II тисячолітті до н. е. Про це свідчать виявлені поселення та кургани доби бронзи (Соколова Гора, Крошня, Смолянка), кургани часів раннього заліза, курганні могильники VIII ст. (Мальованка) і залишки давньоруського городища X—XIII ст. (Соколова Гора) та курганного могильника (Мальованка, Крошня)[1].

Перша літописна згадка про Житомир належить до 1305 року.

1320 року литовське військо захопило Житомир та інші міста Київського князівства, але скоро було вигнане місцевим населенням. Проте, 1362 року Житомир разом з усією Київщиною був захоплений Литовським великим князівством. Містом володіли по черзі литовські князі Володимир Ольгердович, Вітовт, Свидригайло та інші[2].

Після перетворення 1471 року Київського князівства на воєводство, Житомир став у його складі повітовим містом. До нього було приписано села Романове, Ловков (нині Левків), Крошня, Котельня, Рудники, Звиняче, Іванкове. З 1544 року містом управляли старости[3] — намісники литовського великого князя. Для зміцнення свого панування на Україні литовські великі князі в другій половині XIV ст.

---

[1] С. Гамченко. Житомирський могильник. Житомир, 1888, стор. 70, 96; Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 7, 381, 388.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1843, стор. 348; т. 17, СПб., 1907, стор. 372—374, 388.

[3] Т. И. Вержбицкий. Краткое описание города Житомира, стор. 6; Волынский историко-археологический сборник, вып. 1. Почаев—Житомир, 1896, стор. 64.

розгорнули будівництво оборонних споруд. У цей час укріплюється Житомирський замок, збудований у попередні часи як опорний пункт проти татарських нападів. Але і в наступні часи городянам не раз доводилося вступати у двобій з нападниками. 1399 року хан Едигей, переслідуючи литовського князя Вітовта після поразки на річці Ворсклі, напав на місто і пограбував його. Надзвичайно спустошливим був набіг кримських татар 1469 року, коли, за словами літописця, вони «без меры много зла сотвориша около Житомира». Нових великих руйнувань зазнало місто 1482 року під час нападу загонів кримського хана Менглі-Гірея. В 1606 році багато жителів міста потрапило в полон[1].

1444 року Житомир дістав магдебурзьке право, за яким частково звільнявся від юрисдикції великокнязівської адміністрації, в ньому створювалися органи самоврядування.

За люстрацією Київської землі близько 1471 року, Житомирський замок охоронявся 4 гарматами і 5 тараницями[2]. 1474 року через Житомир проїжджав венеціанський посол Амброджо Контаріні. У своїх нотатках він відзначив, що це досить укріплене місто з дерев'яними будинками[3].

1522 року місто спіткало велике лихо — пожежа знищила значну кількість будинків. Залишилося тільки 49 будинків осілих міщан та 11 будинків воїнів і замкових слуг.

Найбільшою спорудою міста в XVI—XVII ст. був замок-фортеця, що займав близько 3,5 десятини. У 40-х роках XVI ст. його заново відбудував місцевий зодчий Семен Бабинський. Стіни замку, складені кліттю з трьох колод у товщу, закінчувалися зверху захисним валом з колод, каміння і кілків. Він мав 45 городень і 6 соснових веж. На озброєнні замку в 1552 році була одна гармата, три серпантини, 56 гаківниць[4].

Житомирський замок був не лише фортецею, але й чималим феодальним господарством. На замок працювала значна частина чоловічого населення міста й приписаних до нього сіл. Замкові слуги охороняли його, інші — забезпечували продовольством.

Обабіч замку розбудовувалося саме місто. 1572 року в ньому було 142 двори, а 1609 року — 246 дворів міщанських і 16 дворів шляхетських. Населення міста жило з хліборобства, мисливства, ремесел і торгівлі. В XVI ст. тут налічувалося чимало ковалів, слюсарів, гончарів, що об'єднувалися в цехи. Найпоширенішим було виробництво та обробка заліза й дерева[5]. Житомир підтримував торговельні зв'язки з багатьма містами, в т. ч. з Києвом і Гданськом. 1596 року місто одержало право на влаштування двох ярмарків на рік по два тижні кожний[6].

Після Люблінської унії 1569 року посилилось соціальне та національне гноблення. В Житомирі, як і в інших містах, у привілейованому становищі були купці та ремісники-католики.

За користування землею з 66 міщанських господарств 1622 року старостою стягувалось по 2 злотих, мірці вівса, мірці жита, 120 господарств вносили по 1 злотому і 12 грошей, по півмірки вівса і жита, а 20 господарств — по одному злотому. Крім того, всі господарства щороку платили по 2 гроші «коляди» та відбували інші повинності (косили сіно, ремонтували греблю). З міщан, які займалися бджільництвом, стягувалася «медова данина»[7].

---

[1] Історія Києва, т. 1, стор. 116; Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 358; С. Руссов. Волынские записки. СПб., 1809, стор. 52.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2. К., 1890, стор. 5.

[3] В. Семенов. Библиотека иностранных писателей о России, т. 1. СПб., 1836, стор. 20, 135, 180.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 124, 140—144.

[5] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 102—103.

[6] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 145, 334—335; т. 2, стор. 5—6.

[7] Там же, стор. 145.

З часом податки й повинності зростали. Старости не лише пильнували за виконанням податків у королівську скарбницю, але й вводили додаткові платежі та побори. Дошкуляли городянам і чвари між шляхтою, які супроводжувалися нападами на місто й пограбуванням його жителів. Так, 1617 року на Житомир напав овруцький староста. Він пограбував населення і спалив частину міста. 1646 року аналогічний напад вчинили загони сандомирського воєводи та київського скарбника Ю. Воронича[1].

Соціальний гніт доповнювався національно-релігійними утисками. Для покатоличення місцевого населення, в 1634—1636 рр. житомирський староста Януш Тишкевич заснував у Житомирі монастир кармелітів[2]. На утиски старост і католицької церкви житомиряни відповідали виступами. Вони взяли участь у антифеодальних рухах кінця XVI—XVIII ст. В 1594—1596 рр. жителі міста билися в складі селянсько-козацьких загонів під керівництвом Северина Наливайка та Григорія Лободи, а 1618 року — знову взяли участь у народному повстанні, що охопило Київщину[3]. В середині 40-х років XVII ст. почалося нове піднесення визвольного руху народних мас, яке переросло 1648 року у визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького проти польсько-шляхетського панування, за возз'єднання України з Росією. Трудовий люд Житомира теж піднявся на боротьбу. Влітку 1648 року повстання спалахнуло в місті та його околицях. Кількасот житомирських міщан на початку липня 1648 року напали на маєток шляхтича Воронича. Житомиряни разом з козацькими полками М. Кривоноса під стінами Житомирського замку билися з загоном Я. Вишневецького[4]. З 1649 року Житомир — місто Київського полку.

Проголошення возз'єднання України з Росією Переяславською радою в січні 1654 року було виявом споконвічних прагнень і сподівань українського народу. Після Переяславської ради шляхетська Польща розпочала агресивну війну. Тривала війна Росії з Польщею (1654—1667) закінчилася Андрусівським перемир'ям, за яким Житомир відійшов до Польщі. 1668 року він став головним містом Київського воєводства, залишаючись водночас центром Житомирського повіту[5].

Польські магнати, намагаючись посилити вплив католицької церкви, 1720 року заснували в Житомирі колегію єзуїтів, а 1724 року — єзуїтський монастир, 1737 року збудували костьол і 1761 року — бернардинський монастир, 1766 року — жіночий монастир сестер-жалібниць ордена святого Вікентія[6].

Проводячи політику насильницького ополячення і покатоличення, польські магнати і шляхта сподівалися розірвати політичні, економічні та культурні зв'язки українського народу з російським народом.

Власники міста графи Ільїнські нещадно визискували трудящих. За люстрацією 1765 року, їх річний прибуток сягав 40 тис. злотих. Цей доход давали місто, два фільварки, села Гадзинка, Станишівка, Псищі, Вереси, Вацків, а також млини, винокурні, корчми в межах Житомирського староства. Крім того, жителі міста платили податки.

Важкі умови життя викликали посилення боротьби за соціальне й національне визволення. 1723 року житомирські міщани напали на бердичівських монахів-кармелітів й побили їх[7]. Ця боротьба в своїй основі була боротьбою проти соціально-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 758, 951; спр. 10, арк. 261; спр. 11, арк.43, 351, 427, 462.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 209—211.

[3] Там же, ч. 3, т. 4. К., 1914, стор. 443—445; В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг. Л., 1959, стор. 70—71.

[4] Городские поселения в Российской империи, т. 1. СПб., 1860, стор. 371.

[5] «Волынские епархиальные ведомости», 1898, № 14, стор. 513.

[6] Волынский историко-археологический сборник, вып. 1, стор. 76—77; Źródła dziejowe, t. 5. Warszawa, 1877, стор. 78, 117—118; Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3. К., 1905, стор. 165—166, 168.

[7] Описи актовых книг Киевского центрального архива, № 37. К., 1906, стор. 36.

Площа Перемоги в Житомирі. 1972 р.

На річці Тетереві поблизу Житомира. 1972 р.

Житомирський сільськогосподарський інститут. 1972 р.

Середня школа в с. Сліпчицях Черняхівського району. 1970 р.

економічного гніту. «Всяка боротьба проти феодалізму, — писав Ф. Енгельс,— повинна була тоді набирати релігійної форми, спрямовуватися в першу чергу проти церкви»[1]. 1754 року в районі Житомира відбулося велике повстання селян проти визискувачів. Житомиряни взяли участь і в Коліївщині 1768 року.

Уявлення про Житомир XVIII ст. дає карта міста 1771 року. Територія міста, що дорівнювала 110 десятинам, знаходилася в межах теперішніх вулиць Пархоменка, Московської, Пушкінської і Короленка. Вона була досить щільно забудована одноповерховими цегляними і дерев'яними житловими будинками. Серед них подекуди траплялися дрібні приватні крамниці, яких налічувалося 60. Майже в центрі міста було два великі озера.

Якщо 1765 року в Житомирі налічувалося 144 будинки, то через 15 років — вдвоє більше. Ремісники селилися здебільшого в районі Подолу, а купці і торговці — при дорогах, що вели на Київ та Бердичів. У центрі міста височіли будівлі чотирьох монастирів, двох духовних семінарій, кафедральний костьол, споруджений у стилі пізнього ренесансу та елементів барокко[2].

1793 року Житомир у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Це сприяло дальшому зростанню продуктивних сил, розвиткові капіталістичних відносин, посиленню економічних та культурних зв'язків з російським народом. 1796 року царський уряд викупив у Ільїнських житомирські землі і спочатку тимчасово, а в 1804 році остаточно затвердив Житомир адміністративним центром Волинської губернії[3]. Органом міського управління деякий час залишався магістрат, але 1837 року замість нього створено міську думу та управу.

Пожвавилося й господарське життя, зростало населення. Якщо 1798 року в місті мешкало 5419 жителів, то в 1840 році їх стало 16,7 тис., а в 1863 році — 38,4 тис.[4]. У першій чверті XIX ст. Житомир втягується в загальноросійський ринок і перетворюється на один з значних економічних центрів українського Полісся. 1808 року в місті діяло 4 цегельні і 2 шкіряні заводи, 7 млинів, 50 винокурень і пивоварень[5]. Дальшим розвитком промисловості позначена середина XIX ст. Якщо 1839 року в місті діяло 14 промислових підприємств, то в 1861 році їх стало вже 33. Найбільшими були миловарне та свічкове підприємства. Кількість ремісників зросла до 2730 чоловік. Серед них було 606 кравців та 402 шевці.

Розвивалася й торгівля. До споживача товари доходили через дрібних торговців, які повністю залежали від купців-оптовиків. Нещадними визискувачами трудового люду були шинкарі, які, мов ті павуки, обплутували його. Газета «Северная пчела» за 1850 рік писала, що вулиця Вільська в Житомирі складалася з суцільного ряду корчем. У Житомирі з'явилися й іноземні капіталісти. Вони відкрили тут склад сільськогосподарських машин.

Але промисловий розвиток гальмувався кріпосницькими відносинами. Поміщики навколишніх сіл, використовуючи дарову працю кріпаків, засновували майстерні, вироби яких конкурували з продукцією ремісників. Це спричинилося до загострення боротьби міщан проти землевласників.

Під час Вітчизняної війни 1812 року проти французьких загарбників багато жителів міста билося з ворогом у лавах російської армії. Лише наприкінці липня 1812 року з Житомира до діючої армії пішло 163 чоловіка. В листопаді 1812 року в місті були на постої піші й кінні ратники земського ополчення[6].

---

[1] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 291.

[2] Г. Г. Синяков. Житомир. Історико-архітектурний нарис. К., 1968, стор. 10—12.

[3] С. Ф. Рубинштейн. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет. Вильна, 1894, стор. 220—232.

[4] А. Г. Рашин. Население России за 100 лет. М., 1956, стор. 90.

[5] Е. Зябловский. Землеописание Российской империи для всех состояний, ч. 7. СПб., 1810, стор. 367—368.

[6] Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Збірник документів. К., 1948, стор. 28—29; Б. Абаліхін. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. К., 1962, стор. 52.

З початку XIX ст. Житомир став одним з центрів суспільного руху на Волині. В 1823—1825 рр. в місті діяли члени Товариства об'єднаних слов'ян і Південного товариства декабристів. З містом, зокрема, пов'язана діяльність декабристів П. І. Пестеля, С. І. Муравйова-Апостола, П. Дунцова-Вигодовського, А. І. Борисова, П. І. Борисова та І. І. Іванова. 1824 року С. І. Муравйов-Апостол зустрічався в Житомирі з розжалуваними солдатами Семенівського полку, а в грудні 1825 року — з представником польського патріотичного товариства Мощинським. 30 грудня 1825 року в будинку Уварових відбулася нарада членів Південного товариства, на якій обговорювався план повстання[1]. Декабристи планували захопити в Житомирі штаб-квартиру 3-го піхотного корпусу, в якому служив секретар Товариства об'єднаних слов'ян І. Іванов, заарештувати командира корпусу, підняти солдатів та офіцерів і рушити на Київ[2]. Проте повстання декабристів, яке розпочалося в Петербурзі, зазнало поразки.

Житомир поступово ріс і розвивався. Місто оточували численні хутори. В першій половині XIX ст. вулиці міста, зокрема Замкова, Рибна, Гостинна, частково Велика Бердичівська та Київська, починають забудовуватися мурованими спорудами. В місті набули чіткого окреслення вісім площ, з'явилися нові вулиці. В 50-х роках з'являється центральний бульвар (сучасна вулиця ім. 50-річчя Великого Жовтня).

Наприкінці XVIII ст. в місті діяло два шпиталі — при монастирі та військовий (заснований 1795 року). Міську лікарню на 60 місць відкрито лише 1857 року. 1861 року було три приватних аптеки. Всього в місті працювало 10 лікарів[3]. Хоч і повільно, розвивалася освіта. 1809 року тут відкрилося чотирикласне повітове училище, 1833 року — чоловіча гімназія, а 1843 — пансіонат шляхетних дівчат[4], де вчилися діти дворян і чиновників. 1859 року, завдяки М. І. Пирогову, попечителю Київського та Одеського навчальних округів, у Житомирі почала діяти недільна школа, але через три роки царський уряд закрив її. Всіляко обмежуючи освіту широких народних мас, царський уряд у міському бюджеті на освіту відводив лише 0,004 процента[5].

Незважаючи на важкий економічний гніт. трудящі Житомира творили свою культуру, мистецтво. В місті користувалися популярністю народний ляльковий театр, а також т. зв. троїста музика. На початку XIX ст. тут виступав кріпацький театр. Тоді ж споруджено спеціальне приміщення для театру, хоч у місті й не було своєї театральної трупи. В цьому театрі виступали не лише артисти місцевої напіваматорської трупи, але й артисти провідних тогочасних театрів (М. Щепкін і К. Соленик). У 30-х роках XIX ст. засновано публічну бібліотеку, при якій 1837 року відкрито постійно діючу виставку зразків природних багатств. 1862 року в ній налічувалося 2734 книги.

Протягом 1802—1809 рр. у Житомирі не раз бував великий російський полководець М. І. Кутузов. З вересня 1811 по лютий 1812 року в місті жив відомий російський генерал, герой Вітчизняної війни 1812 р. П. І. Багратіон. Він командував Подільською (згодом другою Західною) армією, штаб якої містився тоді в Житомирі[6]. Подорожуючи по Волині й Поділлю, восени 1846 року місто відвідав Т. Г. Шевченко. Житомир — батьківщина Я. Домбровського, відомого революціонера, командуючого збройними силами Паризької Комуни. З Житомиром зв'язане життя і діяльність національного героя Польщі Сигізмунда Сераковського — друга

---

[1] М. Л и с е н к о. Повстання Чернігівського полку. К., 1956, стор. 50, 58—60; М. В. Н е ч к и н а. Движение декабристов, т. 2. М., 1955, стор. 384—386.

[2] Летописи государственного литературного музея, кн. 3. Декабристы. М., 1938, стор. 101—106, 455—456.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 64, спр. 120, арк. 455.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 71, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

[5] Н. Н. Л е щ е н к о. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 458.

[6] М. И. Кутузов. Сборник документов, т. 3. М., 1952, стор. 42—44; Генерал Багратион. Сборник документов и материалов. М., 1945, стор. 118—129.

Т. Г. Шевченка і М. Г. Чернишевського. С. Сераковський у 1838—1843 рр. навчався в Житомирській гімназії.

Після скасування кріпосного права в 1861 році, в умовах розвитку капіталізму, Житомир поступово перетворювався на промислово-торговельний центр Волині. З кожним роком у місті зростала кількість робітників і ремісників. З 1861 до 1898 року число промислових підприємств збільшилося з 33 до 46, на яких працювало 763 робітники, загальний обсяг промислової продукції за цей час виріс у 4,1 раза. Найбільшим підприємством міста був свічковий завод. Значна питома вага серед підприємств міста належала пивному заводу. Наприкінці XIX ст. виникли чавуноливарний і механічний заводи, що виготовляли нескладні сільськогосподарські машини та устаткування для цукрової промисловості[1]. Водночас місто й далі залишалося зосередженням ремісничо-кустарних промислів. 1884 року тут налічувалося 4232 ремісники, в т. ч. 1389 майстрів, 2025 підмайстрів і 818 учнів. Найбільше було шевців (1534), кравців (592), мебельників (222)[2].

Вигідне географічне положення міста сприяло розвитку оптової торгівлі. Для розвитку економіки в кінці XIX — на початку XX ст. мало позитивне значення спорудження вузькоколійної залізниці Житомир—Бердичів (1896 р.), що зв'язала місто з мережею Південно-Західних залізниць[3]. Сполучення з іншими містами в цей час здійснювалося кінним транспортом. Між Житомиром і Києвом регулярно курсували диліжанси. 1914 року почалося спорудження ширококолійної залізниці Бердичів—Житомир—Коростень. Нова залізниця стала до ладу під час першої світової війни[4].

Становище робітників та ремісників було дуже важким. Їх нещадно експлуатували фабриканти й заводчики, купці й банкіри, лихварі та інші. Робочий день на більшості підприємств міста тривав 11—13 годин на добу. Заробітна плата не перевищувала 6—8 крб. на місяць, а жінкам платили ще менше. Газета «Волынь» 1901 року з цього приводу писала: «Ніде, здається, жіноча праця не цініться так дешево, як у Житомирі. Жінка ніколи не може розраховувати на таку ж оплату, як чоловік. Вчителька з гімназичною освітою одержує щонайбільше 10 крб. у місяць. Аптечні учениці про зарплату й мріяти не можуть»[5]. Жили і працювали робітники в жахливих побутових умовах. Навіть фабрична інспекція змушена була констатувати неправильне нарахування і зниження заробітку робітників, незаконні відрахування і штрафи, порушення умов найму, відсутність охорони праці[6].

Переважна більшість ремісників, заробляючи не більше 1—3 крб. на місяць, ледве животіла. Багато городян змушені були шукати заробітку поза містом. Близько 5 тис. жителів не мали постійних джерел існування. Робітники протестували проти нерівної оплати жінкам і чоловікам за однакову роботу, несвоєчасної виплати заробітної плати, важких умов праці, поганого харчування, систематичних штрафів тощо. Найпоширенішою формою протесту в другій половині XIX ст. було самовільне залишення роботи.

В цей час у місті починають поширюватися прогресивні видання. Так, серед учнівської молоді та солдатів місцевого гарнізону нелегально розповсюджувалася прогресивно настроєною інтелігенцією перша російська революційна газета «Колокол», яку видавали О. І. Герцен та М. П. Огарьов[7]. Розгортанню суспільно-політичного руху сприяло також польське визвольне повстання 1863—1864 рр.

---

[1] Памятная книжка Волынской губернии на 1900 год. Житомир, 1900, отд. 4, стор. 56; Памятная книжка Волынской губернии на 1904 год. Житомир, 1904, отд. 4, стор. 118.

[2] Памятная книжка Волынской губернии на 1886 год. Житомир. 1885, отд. 3. Статистический сборник, стор. 64, 65.

[3] Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам. К., 1899, стор. 225, 239.

[4] Весь Юго-Западный край, стор. 673.

[5] Газ. «Волынь», 14 вересня 1901 р.

[6] Свод отчетов фабричных инспекторов за 1903 г. СПб., 1906, стор. 74.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1282, оп. 1, спр. 178, арк. 24—29.

1876 року в місті виникло два гуртки народників. До гуртка терористів входили М. С. Абрамович, К. Ф. Багряновський, Г. Бистрицький, В. Г. Виленц, О. Більчанський та інші. Останній під час арешту в березні 1879 року вчинив збройний опір. У червні того ж року він був страчений у Києві. 1878 року в Житомирі діяла група народників, яка входила до складу Київського гуртка І. Басова. В їх числі були робітники С. Чуйков, І. Кречетович, К. Багряновський, С. Строганов, офіцери К. Козакевич та Р. Зундштрем[1].

На утиски й знущання підприємців робітники відповідали посиленням боротьби за свої права, яка часто переростала в страйки. Першими у вересні 1902 року застрайкували робітники тютюнової фабрики. Вони вимагали підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці. Після трьох днів страйку господар підприємства змушений був підвищити заробітну плату чоловікам з 6 до 8 крб. на місяць, а жінкам — з 1 до 2. Страйк охопив також інші тютюнові та гільзові фабрики міста. В результаті страйку робітники добилися підвищення заробітної плати в середньому на 20 процентів[2].

У листопаді того ж року застрайкували робітники друкарень. Друкарі теж зажадали підвищення зарплати. Підприємці, намагаючись зламати опір страйкуючих, звернулися до власників київських друкарень з проханням прислати їм робітників. Однак на заклик Київського комітету РСДРП робітники київських друкарень підтримали страйкарів Житомира. Солідарність київських робітників з друкарями Житомира допомогла останнім добитися від підприємців задоволення економічних вимог. Робітники міста в 1903 році дружно включилися в страйковий рух на півдні України. У зведенні департаменту поліції за 1903 рік вказувалося на зв'язок страйкового руху в Баку, Одесі і Києві з страйковим рухом у Житомирі[3]. Характерною особливістю цього виступу було зростання організованості й згуртованості робітників, організація страйкових комітетів та кас взаємодопомоги. Друкарям подали грошову допомогу робітники паперової фабрики.

Велике значення для розгортання революційної боротьби на початку XX ст. мало створення за допомогою представників Київської організації РСДРП міської групи соціал-демократів[4]. Житомирська соціал-демократична група в цей час розповсюджувала політичну літературу. В грудні 1902 року поліція виявила в Житомирі до двох тисяч заборонених видань, у т. ч. брошури «Завдання російських соціал-демократів» і прокламацію «Початок демонстрацій», написані В. І. Леніним. За поширення забороненої літератури багатьох членів соціал-демократичної групи було заарештовано[5].

Проте арешти не змогли перешкодити діяльності соціал-демократичної групи. Розповсюдження політичної літератури тривало й далі. В останніх числах грудня 1903 року в Житомирі з'явилася прокламація під назвою «Повідомлення про черговий з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії»[6], де в стислій формі викладався зміст роботи з'їзду.

У січні, травні і листопаді 1904 року в Житомирі відбулися масові виступи учнів гімназій, які вимагали припинення поліцейських репресій. У прокламації «До суспільства» та інших листівках, що розповсюджувалися серед гімназистів, був заклик до боротьби з існуючим ладом.

У Житомирі виникли також організації різних буржуазних і дрібнобуржуазних партій (українських есерів, Бунду, сіоністів, анархістів), які нама-

---

[1] «Український історичний журнал», 1966, № 1, стор. 80—83.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 14—15, 17, 19, 21.

[3] Искровские организации на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1950, стор. 93—98, 340.

[4] Історія Комуністичної партії Радянського Союзу в 6-ти томах, т. 1. К., 1965, стор. 573.

[5] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1963, № 9, стор. 83.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 931, арк. 11.

галися поширити свій вплив на трудящі маси. Однак робітничий рух проходив під лозунгами революційних соціал-демократів, що особливо яскраво проявилося в період першої російської революції 1905—1907 років.

Політичні страйки і демонстрації на знак протесту проти розстрілу робітників у Петербурзі 9 січня 1905 року охопили й Житомир. 15 січня виступ групи робітників переріс у масову демонстрацію протесту проти кривавих подій у Петербурзі. Мітинг закінчився вигуками «Геть самодержавство і царя!», «Хай живе героїчний петербурзький пролетаріат!». Демонстрантів розігнала поліція[1].

19—20 січня відбулася таємна сходка представників від робітничих колективів міста, на якій було вирішено провести 25 січня страйк. У той же день і розпочався страйк робітників житомирських підприємств. 26 січня в місті відбулася демонстрація робітників та учнівської молоді, яку розігнала поліція. 80 чоловік власті заарештували й кинули до в'язниці[2]. В сутичці було поранено члена Житомирської соціал-демократичної організації майбутню професіональну революціонерку В. М. Лобову[3]. Страйк тривав до 28 січня.

З січня по травень 1905 року в Житомирі жив уже тоді відомий учасник масового руху в Бессарабії 24-річний Г. І. Котовський. Він був заарештований у Балті і направлений сюди для відбування військової служби в 19-му Костромському піхотному полку. 24 травня 1905 року Г. І. Котовський втік з лазарету, де перебував на лікуванні[4], і продовжував організовувати збройні загони з селян для боротьби з поміщиками. Страйкова боротьба тривала весною і літом 1905 року. 3—14 березня страйкували залізничники, робітники тютюнових фабрик та шкірзаводу, в квітні — столяри[5].

Жандармське управління з метою придушення революційних виступів, проводило повальні обшуки і масові арешти, намагалося розпалити національну ворожнечу серед робітників.

Але ні жорстокі репресії, ні організований поліцією з допомогою чорносотенців у квітні єврейський погром — ніщо не могло припинити виступів трудящих проти царизму. В травні революційний рух з новою силою охопив місто. 1 травня відбулася загальна першотравнева демонстрація, під час якої в місті було розповсюджено 1200 революційних прокламацій. 3—5 травня страйкували друкарі, а 30-го травня — робітники гільзових і тютюнових фабрик. Робітники вимагали встановлення 8-годинного робочого дня, скасування відрядної оплати і заміни її місячною. В результаті страйку робітники домоглися скорочення робочого дня до 9 годин і заміни відрядної оплати на місячну[6]. Страйковий рух продовжувався і в наступному місяці. Кілька страйків відбулося в червні—серпні. Страйкували робітники чавуноливарного і механічного заводів, тютюнових фабрик, електростанції, паркетної фабрики та друкарні.

Під час Жовтневого всеросійського політичного страйку 1905 року в страйкову боротьбу також включилися робітники і службовці станції Житомир. 16 жовтня страйкували меблевики, металісти, робітники тютюнових фабрик, пралень, друкарень, шевці. Наступного дня до них приєдналися робітники трамваю, електростанції і водокачки. Всі магазини і торговельні заклади теж не працювали. Страйкуючі вимагали восьмигодинного робочого дня і демократичної республіки[7].

З кожним днем революційний рух набирав все більшого й більшого розмаху. Але в міському комітеті РСДРП в цей момент взяли верх меншовицькі елементи. 18 жовтня (на третій день жовтневого страйку в Житомирі) комітет ухвалив при-

---

[1] 1905 год на Украине, т. 1, стор. 24.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 57—63; Ф. Лось. Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 100.

[3] Женщины Урала в революции и труде. Свердловск, 1963, стор. 71—73.

[4] Г. И. Котовский. Документы и материалы. Кишинев, 1956, стор. 28.

[5] 1905 год на Украине, стор. 57, 96.

[6] Там же, т. 1, стор. 126; Ф. Лось. Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 170.

[7] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 106, арк. 75.

пинити загальний страйк[1]. Це було явною зрадою інтересів революції. Але всупереч меншовикам у місті й далі тривали мітинги, політичні демонстрації.

Під впливом Грудневого збройного повстання в Москві 12 грудня знову почався загальний страйк робітників Житомира. Разом з робітниками вийшли на вулиці учні гімназій, щоб продемонструвати свою єдність з московським пролетаріатом і пролетарями інших міст.

Волинському губернському жандармському управлінню було наказано негайно вжити заходів для придушення революційних виступів. 10 грудня в місті почалися арешти. Заарештованих було так багато, що жандармське управління не встигало розглядати справи[2].

Незважаючи на репресії, страйкова боротьба трудящих Житомира не припинилася. У березні 1906 року відбувся тижневий страйк друкарів Житомира. Страйки мали місце на тютюнових та гільзових фабриках[3].

Нова хвиля страйків прокотилася на початку 1907 року. Робітники фабрики рукавичок страйкували 51 день, вони домоглися підвищення зарплати. У травні відбувся страйк на шкірзаводі та на інших підприємствах міста[4].

Виступи в Житомирі протягом 1905—1907 рр. були складовою частиною революційного робітничого руху в країні проти царизму. Щоб покінчити з робітничими виступами, у другій половині 1907 року поліція посилила репресії. Їй вдалося розгромити міську соціал-демократичну організацію. В наступні два-три роки в Житомирі діяли невеликі партійні групи та окремі члени партії[5].

В роки столипінської реакції в Житомирі активізували діяльність чорносотенні організації. Житомирський і волинський архієпископ Антоній, якого В. І. Ленін називав «владикою» чорносотенних бузувірів[6], доповідав синоду, що духівництво активно втручається в політичне життя, відкриває відділення чорносотенної монархічної організації «Союзу руського народу», вживає всіх заходів до того, щоб перешкодити поширенню революційної агітації і розповсюдженню прокламацій[7]. Таку ж контрреволюційну діяльність вели й служителі інших релігій.

На початку 1914 року в місті діяло 63 підприємства. Найбільшими з них були тютюнова фабрика і фабрика дерев'яних шевських цвяхів та копилів. На всіх підприємствах міста працювало 906 робітників, у ремісничих майстернях — 11 300 ремісників, у т. ч. 5088 майстрів, 3810 підмайстрів, 2402 учні[8]. На той час у Житомирі було 86,4 тис. чол., на 20,5 тис. більше, ніж у 1897 році.

Коли почалося нове революційне піднесення, в Житомирі активізувався соціал-демократичний і робітничий рух. 1911 року місцеві соціал-демократи в своїх першотравневих листівках закликали робітників широко відзначити міжнародне пролетарське свято. Напередодні святкування в Житомирі було одержано першотравневу прокламацію, видану центральним органом партії — газетою «Социал-демократ»[9]. Соціал-демократи міста розповсюдили її серед трудящих. Під впливом агітації відбулася першотравнева демонстрація, що набрала масового характеру, а в травні 1912 року та в червні 1913 року — страйки робітників[10].

Протягом другої половини XIX — початку XX ст. місто помітно зросло. Якщо в 1848 році в ньому було 1242 будинки (з них мурованих 46), то в 1904 році стало 10 030 (мурованих 2110)[11]. У цей час тривало спорудження кам'яних будинків на

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 854, спр. 426, арк. 8.
[2] Там же, ф. 37, оп. 1, спр. 158, арк. 42; ф. 317, оп. 1, спр. 4346, арк. 7.
[3] Там же, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 133—134.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 144—147.
[5] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 98.
[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 19, стор. 54.
[7] Царизм в борьбе с революцией 1905—1907 гг. Сборник документов. М., 1936, стор. 23.
[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, спр. 73, арк. 110—117.
[9] П. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.). К., 1966, стор. 75.
[10] Ф. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 рр. К., 1962, стор. 157.
[11] Города России в 1904 году. СПб., 1906, стор. 96—100.

Центральна площа Житомира. Кінець XIX ст.

Київській і Бердичівській вулицях. Тут містилися кращі готелі, будинок губернатора, великі магазини та муровані житлові будинки, в яких мешкали багатії. Особняками міської аристократії забудовувалася Вільська вулиця.

На Великій Чуднівській, Рибній і Кафедральній вулицях містилися ремісничі майстерні, крамниці. На околицях міста тулилися халупи міської бідноти. Ось свідчення сучасника про життя житомирської бідноти за часів царизму: «У 50 темних, сирих приміщеннях живе понад 350 душ. В одній кімнаті мешкає в середньому 7 чоловік, а то й більше. Тижневий заробіток всіх цих сімей становить 157 крб., на одну душу припадає приблизно по 45 коп. . . Кімната править за спальню, їдальню, кухню і комору. В кутку стоїть ліжко, на якому жужмом лежить брудне шмаття. Багато з цих конур більше нагадують підземні нори, чим людське житло»[1].

У 1866—1874 рр. споруджено Преображенський кафедральний собор. В його архітектурі поєднуються риси давньоруського і візантійського зодчества IX—XII ст. Внутрішній розпис собору виконано відомим художником академіком Ф. О. Васильєвим[2]. Ця пам'ятка архітектури нині охороняється державою.

У серпні 1899 року споруджено першу трамвайну лінію, яка пройшла по Київській вулиці і сполучила центр міста з вокзалом. За часом пуску це був третій в Росії трамвай. 1897 року місто одержало водогін[3].

Деякі зміни сталися і в організації охорони здоров'я. Якщо на початку XX ст. діяло 5 лікарень на 490 місць і 6 аптек, то в 1913 році відповідно 16 і 8. Користування послугами медичних закладів було платне.

Розвиток капіталізму дав певний поштовх розвиткові освіти й культури. В 1875 році почала діяти фельдшерська школа. Відкрита 1877 року чоловіча прогімназія в 1897 році реорганізована в другу чоловічу гімназію. 1907 року розпочалися заняття в комерційному, а в 1912 — в землевпорядному училищі. 1913 року діяло 2 чоловічі й 4 жіночі гімназії, за навчання в яких треба було платити 50—75 крб. на рік, 7 парафіяльних шкіл[4]. У гімназіях навчалися переважно діти дворян, купців і духовенства. Так, 1914 року в перших класах другої чоловічої гімназії на 101 учня вихідців із селян було лише 4.

Початкові школи, де навчалися переважно діти робітників і селян, були в занедбаному стані. 1914 року після відвідання однієї з народних шкіл єпархіальний наглядач зазначив, що її приміщення зовсім непридатне для навчання. На кінець XIX ст. (1897 р.) в Житомирі письменних було 45 процентів[5].

Такий стан обумовлювався мізерністю асигнувань на потреби народної освіти. На утримання поліції витрачалося майже в 2,5 раза більше коштів, ніж на народну освіту.

---

[1] М. П. Свободин. К вопросу о житомирской нищете. Житомир, 1905, стор. 18—19.
[2] Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам, стор. 232—234; П. Н. Батюшков. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края, примечание, стор. 99—102.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 62, оп. 1, спр. 2210, арк. 1—2; Города России в 1904 году, стор. 110.
[4] Весь Юго-Западный край, стор. 673, 675—677; Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 год, ч. 3. К., 1903, стор. 1—5. Памятная книжка Волынской губернии на 1915 год, стор. 90—91.
[5] Журн. «Киевская старина», 1905, № 9, стор. 344.

Заїжджий двір на житньому ринку в Житомирі. 1915 р.

ВОЛЫНЬ

„ВОЛЫНЬ"

Свѣтъ и тѣни русской жизни.

Времена рабства прошли, крѣпостничество отошло въ область преданій,— а, между тѣмъ, рабы существуютъ и до сихъ поръ.

Присмотритесь къ жизни бездомнаго рабочаго пролетаріата, вѣчно живущаго въ атмосферѣ всякихъ „урѣзокъ", „вычетовъ", „недоплатъ", „штрафовъ", „тридцати-часовыхъ рабочихъ дней" и т. под. прелестей—и вамъ жутко станетъ за человѣка, за свободнаго гражданина страны, въ которой рабство отошло въ область преданій...

Газета «Волынь» з дописом М. М. Коцюбинського.

1866 року в місті споруджено нове приміщення публічної бібліотеки. 1913 року в ній налічувалося 8809 томів. Користування книгами тривалий час було платним. Лише 1896 року відкрилася безплатна читальня-бібліотека з книжковим фондом 3509 томів, яка містилася в 4-х невеличких кімнатах[1]. 1913 року налічувалося 10 невеликих бібліотек, у т. ч. половина приватних.

1900 року в Житомирі створено Волинський центральний музей. Спочатку його експозиція складалася переважно з природничих, археологічних та етнографічних колекцій. Ініціатори створення музею — місцеві краєзнавці етнограф В. Г. Кравченко, метеоролог С. А. Бржозовський, історик О. О. Фотинський.

У Житомирі народився російський письменник В. Г. Короленко (1853—1920). З 1909 року деякий час жив російський письменник О. І. Купрін. Він надрукував у газеті «Волынь» свої твори «Мільйонер», «Брегет», «Собаче щастя», «Вперед, марш», «Лісова глушина», «Срібний вовк» та повість «Олеся». Тут деякий час працювали М. М. Коцюбинський, Г. О. Мачтет. У Житомирі народився, жив і працював у 1897—1899 рр. Л. Я. Штернберг (1861—1927), праці якого позитивно оцінив Ф. Енгельс у статті «Нововідкритий приклад групового шлюбу»[2].

Житомир — батьківщина вітчизняного метеоролога, члена-кореспондента Петербурзької академії наук О. В. Клосовського (1846—1917); фізіолога-ботаніка К. А. Пурієвича (1866—1916); радянського вченого ботаніка-фізіолога В. Н. Арциховського (1876—1931). Тут народився український оператор хронікально-документальних фільмів А. К. Федецький (1857—1902); український композитор, віолончеліст і диригент С. В. Заремба (1861—1913); російський режисер і театральний діяч Л. А. Сулержицький (1873—1916); польський композитор і музикант Юліуш Зарембський (1854—1885). Майже все життя провів у Житомирі художник О. Г. Канцеров, картини якого «Місячна ніч» та «Після дощу» здобули високу оцінку жюрі виставки в Петербурзі 1898 року.

До 100-річчя від дня народження великого російського поета О. С. Пушкіна 1899 року зусиллями прогресивної інтелігенції та учнівської молоді в місті урочисто відкрито йому пам'ятник (скульптор Г. Олішкевич). Це був перший пам'ятник у Житомирі.

У другій половині XIX ст. діяв міський театр. На його сцені в 1897—1898 рр. приїжджими акторами поставлені опери: «Пікова дама», «Ріголетто», «Князь Ігор», «Євгеній Онєгін» та інші[3]. На сцені театру виступали видатні українські, російські й зарубіжні актори. У 1883 році тут гастролювала українська трупа М. Л. Кропивницького і М. П. Старицького, згодом — І. К. Карпенко-Карий,

[1] Наукові записки Житомирського педінституту, т. 6, стор. 162—163.
[2] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 346—348.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 62, оп. 1, спр. 1598, арк. 39.

М. К. Садовський, М. К. Заньковецька. На сцені Житомирського театру демонстрували своє мистецтво великі російські майстри сцени М. С. Щепкін, Г. М. Федотова, В. М. Давидов, Ф. І. Шаляпін, Л. В. Собінов, А. Г. Рубінштейн, актор-трагік Айра Олдрідж і співачка Поліна Віардо[1].

1914 року, коли почалася перша світова війна, багато робітників і ремісників мобілізували в армію. На кінець 1915 року кількість робітників на підприємствах міста зменшилася. Ціни на продукти й товари першої потреби в 1916 році зросли проти цін мирного часу на 339 проц.[2]. Незадоволення війною, політикою самодержавства наростало з кожним днем.

Хоч царські чиновники намагалися приховати від населення звістку про Лютневу революцію, вона швидко дійшла до житомирян. 4 березня в місті відбулася маніфестація робітників і солдатів. У ті березневі дні представники від робітничих колективів електростанції, механічного заводу і механічних майстерень, фабрики тютюнових виробів, залізничного депо взялися за організацію в Житомирі Ради робітничих і солдатських депутатів. 9 березня 1917 року відбулися організаційні збори, на яких було обрано виконавчий комітет. Водночас з Радою в Житомирі, як і в інших містах України, виник т. зв. громадський комітет — орган буржуазного Тимчасового уряду[3].

Рада, очолювана меншовиком-оборонцем Вороніциним, перетворилася на придаток буржуазного комітету[4]. Виконавчий комітет Ради, в якому засіли головним чином меншовики й бундівці, фактично підтримував дії міської буржуазії та чиновництва. Вони вітали Тимчасовий уряд і закликали маси підтримувати його дії.

Але незважаючи на це, більшовицькі ідеї поступово здобували дедалі більше прихильників. Як писав Ілляшевич, слюсар чавуноливарного заводу, згодом активний член Житомирського комітету більшовиків, «як не ховали від робітників меншовики більшовицьку газету «Правда», робітники її читали, і вона завойовувала симпатії робітників. Ставало все більше і більше співчуваючих більшовикам»[5].

У березні 1917 року відновлено діяльність профспілок, зокрема профспілки друкарів, кравців, пекарів, меблевиків та металістів. У квітні—червні 1917 року розгорнувся робітничий рух за встановлення восьмигодинного робочого дня. Відзначаючи 1 Травня, трудящі міста на урочистому мітингу біля міського театру ухвалили резолюцію, в якій рішуче вимагали від Тимчасового уряду встановлення 8-годинного робочого дня. Виконання цієї вимоги домоглися робітники тютюнової фабрики, ремонтної майстерні, металісти та ряд інших робітничих колективів.

Меншовики і бундівці всіляко прагнули заволодіти профспілками, відвернути їх від революційної боротьби. Та більшовики, незважаючи на свою нечисельність, уже в перші місяці після Лютневої революції розгорнули роботу щодо перетворення профспілок у бойові революційні організації робітничого класу.

Пам'ятник О. С. Пушкіну в Житомирі. 1969 р.

---

[1] Наукові записки Житомирського педінституту, т. 6, стор. 165.

[2] Й. Т. Щербина. Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914—1917 роках. К., 1963, стор. 47, 70—71.

[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-405, оп. 1, спр. 7, арк. 245; Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні. К., 1966, стор. 110, 166—167.

[4] Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні, стор. 185—189.

[5] Газ. «Радянська Волинь», 3 листопада 1926 р.

Особливу увагу більшовики звернули на спілку металістів, яка налічувала до 200 робітників. «За останній час різко визначилось,— писала газета «Волынь» 1 липня 1917 р.,— що в спілці склався більшовицький осередок»[1].

Величезне значення для згуртування революційних сил мало створення самостійної більшовицької організації, що оформилася в червні 1917 року. Ще в травні 1917 року відбулися збори більшовиків міста, які схвалили Квітневі тези В. І. Леніна. 29 червня загальні збори металістів ухвалили більшовицьку резолюцію про передачу всієї влади Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів[2].

Наприкінці липня більшовицька організація міста налічувала 25 комуністів. 10 з них працювало в спілці металістів, решта — в гарнізоні. Організація мала безпосередній зв'язок з Центральним Комітетом РСДРП(б)[3].

У відповідь на лист більшовиків міста в ЦК РСДРП(б) з проханням надіслати до Житомира політичну літературу Я. М. Свердлов, що керував зв'язками ЦК РСДРП(б) з місцевими організаціями, доручив О. Д. Стасовій терміново вислати в Житомир необхідну літературу і просив житомирських більшовиків інформувати ЦК про становище і роботу на місці[4].

Житомирська більшовицька організація була тісно зв'язана з Київським комітетом РСДРП(б). Члени Київського комітету В. П. Затонський та І. Ю. Кулик часто бували в Житомирі, допомагали більшовикам міста в організації роботи[5].

Більшовики Житомира передплачували і розповсюджували серед робітників і солдатів газету «Рабочий путь». Вживалися заходи щодо налагодження видання місцевої більшовицької газети. Викриваючи соціал-угодовців та їх зрадницьку політику, більшовики посилювали свій вплив на робітничі маси. Під час перевиборів Ради робітничих і солдатських депутатів, що відбулися в серпні 1917 року, до її складу обрано 7 більшовиків, у т. ч. до виконкому Ради два більшовики. В Раді утворилася більшовицька фракція[6].

У серпні 1917 року більшовицька фракція виникла в профспілці меблевиків, витіснивши з неї бундівців. Окремі групи більшовиків діяли в гарнізоні, в складі виконавчого комітету ополчення, 39-ї мотоциклетної команди, в майстернях 11-ї армії. Більшовики також були в усіх військових частинах, розміщених у Житомирі. На цей час зміцніли зв'язки Житомирської більшовицької організації з організаціями на периферії.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції у Житомирі активізувалась і діяльність бундівців та сіоністів з організації Поалей-Ціон, які, прикриваючись соціалістичними лозунгами, підтримували контрреволюційну політику Тимчасового уряду, намагалися відірвати єврейських пролетарів від російських та українських робітників, від загальної класової боротьби проти буржуазії та поміщиків. Бундівці, як і сіоністи, створювали окремі організації націоналістичного напрямку. Розколюючи єдність дій житомирського пролетаріату, відволікаючи єврейських робітників від спільної боротьби за владу Рад, бундівці блокувалися з українськими буржуазними націоналістами проти більшовиків.

Під час розгрому корніловщини в Житомирі солдати і робітники негайно зайняли пошту, телеграф, залізничну станцію, почали арешти вищих чинів армії, причетних до контрреволюційного заколоту. Активну участь у придушенні корніловського заколоту в штабі Південно-Західного фронту взяв М. А. Кост, один з організаторів Житомирської більшовицької організації.

У жовтні 1917 року в Житомирі відбувся з'їзд селян і солдатів Південно-Західного фронту, які не входили до складу діючої армії. З'їзд ухвалив резолюцію, що

[1] Газ. «Волынь», 1 липня 1917 р.

[2] Газ. «Волынский пролетарий», 12 березня 1924 р.; «Український історичний журнал», 1967, № 10, стор. 103.

[3] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 135.

[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 42—43.

[5] Журн. «Летопись революции», 1924, № 3, стор. 51.

[6] Там же, стор. 50—56.

вимагала негайного скасування приватної власності на землю, ліси, надра, і доручив повітовим та волосним комітетам взяти на облік реманент і приступити до розподілу землі. З'їзд вимагав передачі всієї влади Радам як у центрі, так і на місцях[1].

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді стало відомо в Житомирі на другий день, 26 жовтня 1917 року. Через день відбулося термінове засідання Ради робітничих і солдатських депутатів. На розгляд засідання депутати-більшовики запропонували свою резолюцію, яка вимагала передати владу Радам. Однак есеро-меншовицька більшість Ради проголосувала за довір'я поваленому Тимчасовому уряду. Більше того, Житомирська Рада та губернський комісар оголосили про визнання й підтримку буржуазно-націоналістичної Центральної ради[2].

Трудящі міста з радістю вітали соціалістичну революцію. 30 жовтня (12 листопада) в Житомирі відбувся багатолюдний мітинг, скликаний більшовиками всупереч діям контрреволюційних угодовців та націоналістів. Більшовики закликали трудящих відстоювати владу Рад. 16 листопада загальні збори солдатів гарнізону ухвалили рішення про підтримку влади Рад, а через два дні на засіданні Ради представник 39-ї мотоциклетної команди вимагав встановити в Житомирі Радянську владу і переобрати Раду, яка складалася з прибічників Корнілова і Керенського[3]. За вимогою більшовиків, робітників і солдатів, з житомирської в'язниці 23 листопада звільнили 39 солдатів-більшовиків.

Важливою подією в житті більшовиків Житомира, як і багатьох міст України, був обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю, що відбувся 3—5 грудня 1917 року в Києві, в роботі якого взяв участь делегат від більшовиків Житомира[4].

Боротьба за владу Рад набувала в Житомирі дедалі гострішого характеру. Вороги соціалістичної революції створили тут «Комітет охорони громадської безпеки», який наказав взяти під охорону пошту, телеграф і заявив, що всякі революційні виступи будуть негайно придушені силою зброї. Буржуазно-націоналістична Центральна рада за допомогою меншовиків, есерів та бундівців наприкінці листопада прибрала владу в місті до своїх рук[5]. Боротьба проти сил контрреволюції ще більше активізувалася після Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив встановлення Радянської влади на Україні і закликав трудящих усіма силами охороняти і зміцнювати братерський союз з робітниками і селянами Росії.

Радянську владу в Житомирі встановлено 8—9 січня 1918 року, але вона протрималася недовго. Місто захопила контрреволюційна Центральна рада, яка після вигнання радянськими військами з Києва в кінці січня втекла до Житомира, а звідти далі на Захід. У Житомир радянські війська, якими командував В. С. Кіквідзе, вступили 17 лютого 1918 року[6]. У визволенні міста брали участь частини 1-го гвардійського корпусу та загони моряків Балтійського флоту, які прийшли на допомогу українським трудящим. Того ж дня в місті створено військово-революційний комітет. 18 лютого 1918 року влада в Житомирі перейшла до Ради робітничих і солдатських депутатів. Для боротьби з контрреволюцією було організовано червоногвардійський загін з робітників і солдатів[7]. Але 22 лютого Житомир знову захопили війська Центральної ради, а 24 лютого 1918 р. місто окупували німецькі війська[8].

---

[1] Р. Оксенюк. Нариси історії Волині, стор. 86.

[2] Там же, стор. 91.

[3] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 185.

[4] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 206.

[5] Р. Оксенюк. Нариси історії Волині, стор. 91; История гражданской войны в СССР, т. 3. М., 1957, стор. 38—39.

[6] Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г.— февраль 1918 г.). Сборник документов. К., 1957, стор. 573.

[7] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов, т. 3. К., 1957, стор. 221—223.

[8] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 463.

Більшовики, перебуваючи в підпіллі, продовжували керувати боротьбою за владу Рад. Першого травня 1918 року в місті відбулася демонстрація трудящих. Вони висловлювали готовність рішуче боротися проти окупантів та їх прислужників[1].

У травні—червні 1918 року відбулися страйки пекарів та друкарів, а 17 липня почався страйк залізничників Житомира[2].

У вересні 1918 року з ініціативи Житомирського партійного комітету було скликано першу конференцію більшовиків Волині, яка поставила на порядок денний підготовку до збройного повстання, обрала делегатів на другий з'їзд КП(б)У, в т. ч. від Житомирської партійної організації.

4 січня 1919 року повстання трудящих Житомира проти буржуазно-націоналістичної Директорії, яка захопила владу після краху німецької окупації, закінчилося відновленням Радянської влади. Та сили були нерівні. 7 січня 1919 року петлюрівці, підтягнувши додаткові війська, вдерлися до міста. На початку березня, визволивши Бердичів, радянські війська вийшли в тил петлюрівцям, які перебували в районі Житомира. Розвиваючи наступ, кавалерійська бригада, в складі якої діяв полк червоного козацтва на чолі з В. М. Примаковим, 14 березня 1919 року визволила Житомир[3]. Того ж дня військово-революційний комітет, створений у лютому 1919 року, від імені Тимчасового робітничо-селянського уряду України звернувся до жителів міста з відозвою про відновлення Радянської влади. 17 березня 1919 року вийшов перший номер газети «Известия» — органу Житомирського ревкому. 19 березня було проведено вибори до Ради робітничих депутатів[4].

Але ворог не хотів миритися з втратою Житомира. Одержавши підкріплення, петлюрівці 22 березня 1919 року знову захопили місто. Вони намагалися використати його як плацдарм для наступу на Київ. Та Червона Армія зірвала плани противника. 12 квітня 1919 року радянські війська під командуванням М. О. Щорса визволили Житомир. Цього ж дня народний комісар військово-морських справ УРСР М. І. Подвойський від імені уряду Радянської України привітав війська, що визволили Житомир. Губернський ревком закликав трудящих міста до будівництва нового життя[5].

14 травня загальні збори робітників-металістів, на яких були присутні представники від багатьох інших підприємств міста, в телеграмі, надісланій Раді Народних Комісарів Української РСР, заявляли, що «вони всіма силами і зі зброєю в руках до останньої краплі крові будуть підтримувати Червону Армію у боротьбі з світовою буржуазією за краще майбутнє, за торжество ідей комунізму»[6].

18 травня 1919 року на першій сесії новообраної Ради робітничих депутатів було обрано виконком у складі 15 чоловік, з них 14 більшовиків, у т. ч. О. Гілінський, М. Кручинський, І. Лес[7].

Трудящі Житомира під керівництвом більшовиків розгорнули боротьбу за зміцнення Радянської влади, ліквідацію господарської розрухи і посилення допомоги Червоній Армії. Створена у квітні 1919 року Рада народного господарства, розпочала облік і націоналізацію промислових підприємств. На приватних підприємствах запроваджувався робітничий контроль, вводився 8-годинний робочий день. На фабриках і заводах створювалися комітети охорони праці.

Для боротьби з контрреволюційними бандами і надання допомоги Червоній Армії в Житомирі в середині 1919 року створюється 1-й Волинський радянський полк, введено «всеобуч», всі трудящі міста віком від 18 до 40 років були охоплені

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 394.
[2] Там же, стор. 4, 408.
[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 128.
[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 180—181, 464.
[5] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 333; Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 183.
[6] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 201, 202.
[7] Там же, стор. 204—206.

навчанням на курсах військової підготовки, група комсомольців виїхала в Київ на курси червоних командирів. Велику допомогу більшовикам подавав Центральний Комітет КП(б)У.

17—18 червня 1919 року в Житомирі відбулася друга губернська конференція більшовиків. З доповіддю «Про роботу в Червоній Армії» на конференції виступив Народний комісар військово-морських справ України М. І. Подвойський. З 24 травня в місті і в губернії було оголошено масовий запис добровольців у Червону Армію. За кілька днів у Житомирі добровільно вступило в Червону Армію близько 600 чоловік[1].

Загальні збори міської парторганізації 17 червня 1919 року ухвалили мобілізувати і відправити на фронт 25 проц. комуністів[2].

Бойовим помічником більшовиків міста була комсомольська організація, що організаційно оформилася 29 квітня 1919 року. Робота серед молоді в справі надання допомоги Червоній Армії була основною ланкою в діяльності комсомолу.

Знаменним для міста було перебування в ньому Першої Української Радянської дивізії. Політвідділ дивізії здійснював велику масово-політичну роботу серед населення, спрямовану на зміцнення Радянської влади. Начдив М. О. Щорс організував у Житомирі школу червоних командирів, до якої прийняли 300 молодших командирів і бійців, які відзначилися у боях[3]. Велику виховну та політико-освітню роботу проводили відкриті в червні 1919 року перший комуністичний клуб ім. К. Маркса, будинок освіти червоноармійців та школа політичної грамоти для робітничої молоді[4].

На початку серпня 1919 року в зв'язку з новою спробою петлюрівців піти на Київ Житомир знову опинився в смузі бойових дій. Кілька днів у районі міста точилися запеклі бої. Місто переходило із рук в руки. Проти петлюрівців пліч-о-пліч з бійцями 44-ї дивізії безстрашно билися курсанти Житомирської школи червоних командирів. 19 серпня під Житомиром загинув командир Таращанської бригади В. Н. Боженко. Трудящі міста і бійці Червоної Армії поховали Боженка на бульварі, біля пам'ятника Пушкіну. 20 серпня 1919 року частини 44-ї дивізії за наказом радянського командування залишили місто і відійшли на північ у район Коростеня[5]. Увірвавшись до Житомира, петлюрівці зруйнували могилу Василя Боженка, поглумилися над останками мертвого героя. І на цей раз петлюрівці не змогли довго утримати місто. 19 вересня 1919 року спільними діями Південної групи військ і 44-ї дивізії Житомир було визволено. У бою за місто особливо відзначилася кавалерійська бригада Г. І. Котовського, яка входила до 45-ї стрілецької дивізії[6].

У розробленні та здійсненні плану визволення Житомира важливу роль відіграли командуючий Південною групою військ Й. Є. Якір, командир 44-ї дивізії І. Н. Дубовий, члени Реввійськради групи військ Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський та Л. Й. Картвелішвілі.

Після визволення міста ревком звернувся до трудящих з закликом надати йому всебічну допомогу в зміцненні Радянської влади і остаточному розгромі контрреволюції. Ревком та міська більшовицька організація вживали термінових заходів щодо відновлення діяльності радянських установ. Налагоджувалася робота підприємств і профспілкових організацій. Населення забезпечувалося хлібом[7].

Наприкінці вересня 1919 року під час денікінської навали, коли майже вся Україна була захоплена ворогом, Житомир залишався радянським. З другої половини жовтня і майже до кінця 1919 року член ВУЦВК'у Д. З. Мануїльський три-

---

[1] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 31, арк. 9—10; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 86, арк. 15, 18.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 46, арк. 99.

[3] Л. Островерх. Николай Щорс. Ташкент, 1959, стор. 133.

[4] Газ. «Волынский коммунист», 20 червня 1919 р.

[5] В. М. Ісакович. Легендарний герой громадянської війни М. О. Щорс. К., 1949, стор. 46.

[6] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.). К., 1951, стор. 195.

[7] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 283—287.

Члени комсомольського комітету Житомира. 1920 р.

валий час перебував у Житомирі. Він спрямовував роботу радянських і партійних органів міста, виступав з доповідями перед трудящими, керував селянською секцією губпарткому, брав участь у підготовці та проведенні 1-го селянського з'їзду Волині[1].

Для зміцнення органів Радянської влади в Житомирі багато робила комсомольська організація. Комсомольці вели боротьбу з спекуляцією, бандитизмом та саботажем. У ході цієї боротьби зростали лави організації, створювалися нові комсомольські осередки. 1 листопада 1919 року відбулися загальні збори комсомольців міста, на яких було ухвалено резолюцію про мобілізацію молоді на боротьбу з Денікіним і вирішено видавати комсомольську газету «Пути Красной молодежи». (Перший номер її вийшов у листопаді 1919 року).

7 листопада 1919 року трудящі Житомира урочисто відзначили 2-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. На урочистому мітингу на площі біля міського театру промовці закликали трудящих до зміцнення союзу робітників і селян, до об'єднання всіх зусиль для остаточного розгрому ворогів Радянської влади. Мітинг закінчився співом «Інтернаціоналу». Після мітингу відбулася демонстрація[2].

Завдяки перемогам Червоної Армії на фронтах громадянської війни становище в Житомирі на початку 1920 року значно поліпшилося. За роки війни зріс авторитет більшовиків. Під час партійного тижня, який проходив у місті з 9 по 16 січня 1920 року в партію вступив 161 чоловік. 72 проц. з них становили робітники[3].

Під час «тижня єднання тилу з фронтом» робітники міста відробили без оплати понад 3 тис. годин. Вони відрахували у фонд оборони дво-і триденні заробітки[4].

Наприкінці квітня 1920 року мирна праця житомирян, як і всього народу, була перервана розбійницьким нападом буржуазно-поміщицької Польщі. 26 квітня Житомир опинився в руках інтервентів. Ворог розправлявся з комуністами та радянськими активістами. Щодня на Сінній площі чинилися криваві розправи[5].

На початку червня Червона Армія перейшла в рішучий наступ. 7 червня 4-а дивізія Першої Кінної армії під командуванням Ф. Літунова визволила Житомир. Наступ радянських кіннотників був настільки стрімким, що штаб Пілсудського ледь уник полону. Радянським військам дістались у Житомирі великі трофеї, з полону було визволено 5 тис. червоноармійців[6].

12 червня 1920 року в Житомир вступили основні сили Першої Кінної армії. 19 червня 1920 року в місті опубліковано наказ Реввійськради Першої Кінної армії про відновлення діяльності всіх радянських установ та організацій. Цей наказ підписали член ВУЦВК К. Є. Ворошилов і командуючий Першої Кінної С. М. Будьонний.

В. І. Ленін надавав великого значення визволенню Житомира: «Цими днями,— повідомляв він делегатів 2-ї Всеросійської наради по роботі на селі,— виявилось, що нашою кіннотою взято Житомир; остання дорога, яка сполучає Київ з польським фронтом, з півдня і з півночі уже перерізана нашими військами, і Київ, значить, пропав для поляків безнадійно»[7].

---

[1] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 32, арк. 48, 51, 59.
[2] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 296—297.
[3] Там же, стор. 345.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 49, арк. 7.
[5] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 467.
[6] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2. М., 1965, стор. 115—117.
[7] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 144.

У визволеному місті швидко налагоджувалася робота промислових підприємств, транспорту, відновлювалася діяльність шкіл і культурно-освітніх закладів. Голова ВУЦВК Г. І. Петровський, який відвідав Житомир на початку вересня 1920 року, відзначив, що робітники міста охоплені великим трудовим піднесенням. Виступаючи на мітингу бійців і командирів житомирського гарнізону, а також на загальних зборах залізничників станції Житомир, Г. І. Петровський закликав трудящих міста докласти всіх сил, щоб скоріше відбудувати зруйноване господарство. У резолюціях, ухвалених на мітингах і зборах, трудящі Житомира палко вітали В.І. Леніна і запевняли Радянський уряд, що не пошкодують сил для здійснення планів соціалістичного будівництва[1].

Мобілізуючи трудящих на відбудову народного господарства, партійна організація водночас приділяла багато уваги боротьбі проти бандитизму та буржуазних націоналістів. У квітні 1921 року губком КП(б) України звернувся з листом до всіх комуністів міста, в якому закликав їх оволодіти військовою справою і подати дійову допомогу органам Державного політичного управління, Червоній Армії в розгромі бандитизму[2]. Борючись за виконання історичних рішень X з'їзду РКП(б), партійна організація Житомира завдала рішучої відсічі троцькістам та іншим антипартійним групам, що засіли в профспілках і гальмували справу відбудови господарства, а також українським та єврейським буржуазно-націоналістичним елементам[3].

Для трудящих Житомира перехід до мирного будівництва ускладнився тим, що за роки війни від більшості фабрик і заводів залишилися одні руїни. Їх майно та устаткування було розграбоване або вивезене окупантами до Німеччини чи панської Польщі. Особливо великих руйнувань і пограбувань зазнало комунальне господарство.

Після закінчення громадянської війни губернська Рада народного господарства взяла на облік усі промислові об'єкти, дрібні і середні майстерні[4]. За офіційними даними на 1 листопада 1921 року, в місті діяло 31 державне підприємство. Багато підприємств працювало з великими перебоями, а лісозавод і шпилько-колодочна фабрика через відсутність сировини і нестачу палива припинили свою роботу[5]. В місті діяло 66 кустарних артілей і водночас налічувалося дві тисячі безробітних[6].

Під керівництвом партійної організації велику роботу здійснювала міська Рада, до складу якої входило понад 200 депутатів. Вона залучила актив, а через нього широкі маси трудящих до боротьби з розрухою. Лише з березня по липень 1921 року в Житомирі проведено 9 суботників та недільників, в яких взяли участь понад 6,5 тис. чоловік, у т. ч. 2,3 тис. комуністів[7].

Комуністична партія і Радянський уряд подавали Житомиру повсякденну допомогу, особливо кадрами. 1921 року з Москви, Петрограда, Донбасу та інших місць приїхали на постійну роботу досвідчені партійні і радянські працівники, господарники і спеціалісти.

Для мобілізації трудящих Житомира на відбудову народного господарства велике значення мав приїзд у березні 1922 року голови Всеросійського ЦВК М. І. Калініна та голови ВУЦВК Г. І. Петровського. 16 березня в міському театрі відбулися збори, на яких М. І. Калінін виступив з доповіддю «Про міжнародне становище», а Г. І. Петровський — «Про міжнародне становище і голод»[8]. Зміцнення Радянської держави і перші успіхи в господарському будівництві країни піднесли політичну і виробничу активність трудящих. Робітники чавуноливарних майсте-

---

[1] Газ. «Известия» (Житомир), 11 вересня 1920 р.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 40, арк. 4.
[3] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 13, стор. 11—12, 14—16.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 4 січня 1925 р.
[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-276, оп. 1, спр. 99, арк. 2—3.
[6] Газ. «Волынский пролетарий», 29 жовтня 1922 р.
[7] Журн. «Коммунист», 1921, № 2, стор. 12.
[8] Газ. «Волынский пролетарий», 18 березня 1922 р.

рень, як і багатьох інших підприємств показували зразки свідомого соціалістичного ставлення до праці, державної власності. Їх приклад наслідували трудівники шпилько-колодочної фабрики, електростанції та інших підприємств.

В міру відбудови підприємств відбулось і їх об'єднання, 1921 року на базі колишніх майстерень власників Вайнштейна і Линника, на яких працювало 50 чоловік, створено 1-й Волинський державний чавуноливарний і механічний завод «Сільмаш».

Відбулися зміни і в кустарній промисловості. Кустарі ставали на шлях кооперування. З допомогою держави утворювалися промислові артілі, що спеціалізувалися на виробництві окремих видів товарів широкого вжитку — шкіряних, текстильних виробів, сільськогосподарського реманенту — грабель, лопат, возів, жорен.

Ленінська ідея створення Союзу РСР була палко підтримана робітниками й службовцями. Вони одностайно схвалили рішення 3-го Волинського губернського з'їзду Рад, що відбувся 28 листопада — 1 грудня 1922 року, про встановлення тіснішого зв'язку радянських республік[1].

Успіхи в господарському, культурному і державному будівництві радували трудящих. Але ця радість була затьмарена смертю В. І. Леніна. На траурних мітингах, які відбулися на підприємствах і в установах, на центральній площі трудящі давали клятву бути вірними заповітам свого вождя. До газети «Волынский пролетарий» надходило багато резолюцій, листів, у яких робітники, червоноармійці, вчителі, учні, студенти висловлювали свій сум з приводу смерті Ілліча і запевняли Комуністичну партію, що вони будуть йти по шляху, який вказав трудовому народу великий Ленін.

У день похорону Ілліча на центральній площі міста, яку потім названо ім. В. І. Леніна, відбулася закладка пам'ятника вождю[2]. 1-го травня 1926 року його урочисто відкрито (перший пам'ятник відкрито 1922 року).

Робітники і службовці заводу «Сільмаш» у своїй резолюції, опублікованій на сторінках «Волынского пролетария», писали: «Тепер, після смерті Леніна, ми ще більше згуртуємось навколо Комуністичної партії. На злість ворогам ми подесятеримо нашу роботу по відбудові господарства»[3]. За ленінським закликом до партії пішли найкращі робітники від верстатів, що зміцнило міську парторганізацію. Після доповіді секретаря губкому М. Н. Демченка на зборах колективу 1-ї державної друкарні до лав Комуністичної партії було прийнято 16 поліграфістів[4].

Колективи підприємств та установ, у перших рядах яких ішли комуністи, успішно розв'язували завдання господарського і культурного будівництва. Завдяки цьому до кінця 1925 року основні галузі промисловості були відбудовані. На фабриках і заводах зростала кількість робітників, підвищувалась їх продуктивність праці.

Відбудовуючи фабрики й заводи, робітники Житомира, який до 1925 року був губернським центром, а з 1925 року — окружним, подавали допомогу селу. Колективи підприємств, зокрема друкарі і залізничники, успішно здійснювали шефську роботу в Сінгурах, Млинищах та інших селах Житомирського району[5].

Відкриття пам'ятника В. І. Леніну в Житомирі 7 листопада 1922 р.

---

[1] Газ. «Волынский пролетарий», 2 грудня 1922 р.
[2] Там же, 29 січня 1924 р.
[3] Там же, 25 січня 1924 р.
[4] Там же, 8 лютого і 14 березня 1924 р.
[5] Газ. «Радянська Волинь», 22 квітня 1925 р.

Водночас з відбудовою економіки у місті здійснювалися культурні перетворення. Першим і найголовнішим завданням культурної революції, як і скрізь, була ліквідація неписьменності. До 1925 року школами ліквідації неписьменності було охоплено 4,5 тис. чоловік[1]. Були організовані школи дорослих, де тричі на тиждень читалися лекції на політичні і науково-популярні теми, влаштовувалися бесіди, голосні читання газет і книг[2].

Поряд з цим широко розгорталося будівництво нової школи, заснованої на принципах, розроблених ще у 1919 році VIII з'їздом і викладених у Програмі РКП(б). 1920 року розпочали роботу кілька шкіл, а в 1925/26 навчальному році вже налічувалась 21 школа, де 281 учитель навчав 6353 учні. 1921 року в Житомирі створено трирічні вищі губернські педагогічні курси, які в 1923 році закінчило 125 чоловік, у т. ч. 25 комуністів[3].

З будівництвом загальноосвітньої школи створювалась і мережа середніх спеціальних навчальних закладів. Ще 1919 року виникла механічна школа, 1920 року— Волинський індустріальний технікум ім. В. І. Леніна. 1922 року засновано землевпорядний технікум, 1924 року — індустріальну школу[4] та вечірній робітничий факультет ім. Жовтневої революції. У 1926 році створюється денний робітфак при Житомирському інституті народної освіти. Великою подією в культурному житті Житомира було відкриття 16 жовтня 1919 року першого в історії Волині вищого навчального закладу — інституту народної освіти (згодом педінститут ім. І. Я. Франка).

Розгортали свою діяльність культурно-освітні установи. Всього в місті працювало 30 клубів, 20 бібліотек і один селянський будинок[5]. Навколо цих закладів згуртовувався актив, формувалися політичні, технічні, літературні, драматичні, співочі та інші гуртки художньої самодіяльності.

1919 року в Житомирі виник перший радянський театр, де починають працювати В. Золотарьов, Л. Людвигов (згодом заслужені артисти РРФСР). Художнім керівником театру в цей час працював С. Бондарчук.

До Житомира приїздили також на гастролі і колективи акторів Москви, Ленінграда, Києва, Одеси та інших міст. Лише у 1924—1925 рр. відбулося 155 вистав[6].

У липні 1920 року Волинський губернський ревком націоналізував кінотеатри «Люкс» і «Рим»[7], що були у приватному володінні і передав їх губернському відділу народної освіти. 1925 року в місті вже працювали три кінотеатри, розпочав роботу історико-краєзнавчий музей.

За роки соціалістичної індустріалізації, курс якої схвалив XIV з'їзд ВКП(б) 1925 року, в економіці міста сталися важливі зміни. Протягом першої і другої п'ятирічок будуються нові і реконструюються діючі підприємства. В 1928—1930 рр. споруджується потужна електростанція. Чавуноливарний і механічний завод «Сільмаш» перетворено на машинобудівний, а в 1933 році — на моторемонтний завод. Від ремонту нескладного сільськогосподарського інвентаря колектив заводу перейшов до виготовлення соломорізок, культиваторів, віялок і молотарок, а пізніше — до ремонту тракторів та автомашин.

На базі деревообробної фабрики, що виготовляла наочне та лабораторне приладдя для шкіл, 1933 року створено музичну фабрику. 7 листопада 1935 року на основі колишньої шпилько-колодочної фабрики відкрито панчішну. В 1936 році стали до ладу шліфувально-гранувальний завод, лакофарбова фабрика[8], промислова артіль «Культпобут» та інші. Моторемонтний завод почав виробляти апарати для

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-266, оп. 1, спр. 7, арк. 278.
[2] Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади, стор. 65.
[3] Там же, стор. 43.
[4] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 13, стор. 228—229.
[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-1657, оп. 4, спр. 73, арк. 23.
[6] Там же, ф. Р-266, оп. 1, спр. 189, арк. 117.
[7] Там же, ф. Р-31, оп. 1, спр. 8, арк. 58.
[8] Житомирський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 159, арк. 17.

підживлення посівів, музична фабрика — баяни, меблевий комбінат освоїв виробництво художніх виробів. Внаслідок реконструкції збільшили виробничі потужності цегельні заводи, кондитерська і макаронна фабрики, м'ясокомбінат і пивозавод.

1940 року вже діяло 62 підприємства. Порівняно з 1913 роком загальний обсяг продукції збільшився в 10 разів[1].

У боротьбі за виконання планів першої п'ятирічки, за розвиток і дальше піднесення промисловості міста розгорнувся рух ударників. На початку 1931 року лише на дев'яти провідних підприємствах їх налічувалося 1217 чоловік, або близько 70 проц. всіх робітників. Так, на початок квітня 1930 року на заводі «Сільмаш» ударництвом було охоплено 54 проц. всіх робітників, а в січні 1931 року — 97 процентів[2]. Наприкінці квітня 1931 року в Житомирі відбулася конференція ударників. Вона констатувала, що соціалістичні зобов'язання, взяті робітниками міста Житомира, успішно виконуються[3]. Стахановський рух, який виник у 1935 році, поширився і в Житомирі. В 1936 році ним було охоплено понад 40 проц. робітників міста. Сотні стахановців виконували по дві, три і більше виробничих норм.

З відбудовою і розвитком промисловості поліпшувалися і транспортні зв'язки, відновилося регулярне залізничне сполучення Житомир—Коростень, Житомир—Бердичів; 1935 року закінчено будівництво залізниці Житомир—Фастів і відкрито прямий залізничний зв'язок з столицею Радянської України Києвом; побудовано залізницю, що сполучила місто з Новоградом-Волинським[4], споруджено цивільний аеропорт; заасфальтовано шосейну дорогу Київ—Житомир—Новоград-Волинський і встановлено між ними регулярне автобусне сполучення.

1936 року Житомир знову став центром округу (до того з 1930 року районний центр) Київської області, а з 22 вересня 1937 року — обласним центром. Тоді ж міськрада затвердила план, здійснюючи який трудящі міста лише в 1939 році забрукували 7700 кв. метрів та озеленили 17,2 га. Напередодні Великої Вітчизняної війни на брукування вулиць і тротуарів, упорядкування парків, скверів і бульварів щорічно витрачалося понад 1 млн. крб., що виділялися державою.

У місті виросли нові будинки, в т. ч. приміщення Головпоштамту, гуртожиток для студентів Державного педагогічного інституту ім. Ів. Франка і ряд шкіл. На 1931 рік у Житомирі, як і в інших містах країни, було ліквідовано безробіття, робітничий клас збільшився на 3 тис. чоловік, переведено більшу частину підприємств на 7-годинний робочий день[5].

Приватну торгівлю було витіснено. Дальшого розвитку набула державна торгівля. В місті йшла жвава торгівля на колгоспних ринках: Житньому, Сінному і Кафедральному.

Докорінно поліпшилась охорона здоров'я. 1940 року в місті було 28 медичних закладів, де працювало 129 лікарів, серед них І. О. Сидоренко, згодом заслужений лікар УРСР. На березі річки Тетерева було споруджено будинок відпочинку ім. Цюрупи.

Помітних успіхів досягнуто в культурному будівництві. Напередодні Великої Вітчизняної війни налічувалася 31 школа, де здобували освіту 13,3 тис. учнів, працював 561 учитель[6]. Учителька Г. С. Максимович була удостоєна почесного звання заслуженої вчительки республіки.

Поряд з загальноосвітньою школою зростала мережа середніх і вищих спеціальних навчальних закладів. У місті налічувалося 12 технікумів і училищ, у т. ч. індустріальний технікум, музичне училище, механічна школа. Крім педаго-

---

[1] Динамика развития народного хозяйства г. Житомира за 1951—1965 г., стор. 3.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 15 січня 1931 р.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 1 травня 1931 р.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 124, оп. 1, спр. 95, арк. 124.
[5] Житомирський міськдержархів, ф. 7, оп. 4, спр. 2, арк. 156.
[6] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 131—133.

гічного та учительського інститутів, у жовтні 1929 року почав працювати агрономічний технікум, перебазований з Нової Чорторії. Його об'єднано з землевпорядним і на цій основі створено Волинський сільськогосподарський політехнікум, що прирівнювався до вищого навчального закладу[1].

Педагогічний інститут ім. Ів. Франка тільки за перші десять років свого існування (1919—1929) дав країні 300 спеціалістів вищої кваліфікації, з-поміж них: В. Г. Бондарчук, згодом академік АН УРСР, Л. С. Тишкевич, згодом професор Поволзького лісотехнічного інституту, М. М. Стаховський, учений-філолог, П. Д. Харченко, доктор біологічних наук, професор Київського університету. До війни в інституті працювало понад сто висококваліфікованих науковців, серед них завідуючий кафедрою нової історії О. К. Касименко, згодом доктор історичних наук, професор.

Піаніст-композитор В. С. Косенко, віолончеліст В. П. Коломійцев та скрипаль В. Г. Скороход. 1919 р.

У роки довоєнних п'ятирічок розгортали свою діяльність культурно-освітні заклади, зростало театральне мистецтво. Велику братерську допомогу в цьому подавали митці Москви, Ленінграда та інших міст, які часто бували в Житомирі. 1928 року протягом декади гастролював тут Олександрівський театр (тепер Ленінградський академічний театр драми ім. О. С. Пушкіна). Того ж року перед глядачами міста виступав великий російський співак і актор Л. В. Собінов[2]. 1931 року виник пересувний театр «Червоний шлях», 1932 — театр юного глядача, а в 1934 році створено театр імені М. О. Щорса. Його очолив В. Г. Магар, пізніше народний артист СРСР.

У цей же час відкриваються будинок народної творчості, філармонія, кінотеатри, нові клуби та інші культурно-освітні заклади. 1937 року було три кінотеатри, 4 клуби, палац піонерів та жовтенят[3]. Розширив свою діяльність і обласний науково-дослідний музей. У 1940 році він мав 80 тис. експонатів. Бібліотека музею налічувала 75 тис. томів[4].

У березні 1928 року до Житомира приїздив В. Маяковський. В приміщенні театру він читав уривки з поеми «Добре!» і нові вірші. Перед робітниками та інтелігенцією міста виступали поет-житомирянин О. Безименський і драматург І. Кочерга, який з 1928 року почав працювати в газеті «Радянська Волинь». У Житомирі зріс як композитор В. С. Косенко. Саме тут він написав пісні «Першотравнева», «На майдані», «Бойовий шлях 44-ї Щорсівської дивізії» тощо. Композитор-житомирянин Б. М. Лятошинський написав оперу «Щорс».

Український етнограф і письменник В. Г. Кравченко, керуючи етнографічним відділом музею, зібрав багато зразків народної поетичної творчості, які зберігаються тепер у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

Враховуючи прикордонне розташування області, партійні, радянські, комсомольські і профспілкові організації приділяли велику увагу оборонній роботі і спорту. Колективи підприємств, установ та навчальних закладів були тісно зв'язані з військовими частинами, здійснювали над ними шефство, пропагандисти виступали перед бійцями з лекціями з питань міжнародної і внутрішньої політики партії та уряду, художні колективи — з виставами, організовували для них збирання

---

[1] Житомирський сільськогосподарський інститут. Довідник-путівник. К., 1972, стор. 3.
[2] М. Д. Station Станіславський, Л. А. Рубінштейн. Театр Житомира, стор. 66.
[3] Газ. «Червоне Полісся», 7 листопада 1937 р.
[4] Газ. «Радянська Житомирщина», 18 травня 1945 р.

І. А. Кочерга.

Б. М. Лятошинський.

книг, разом з радянськими воїнами-прикордонниками створювали у військових частинах бібліотеки, червоні кутки[1]. У 1934 році в місті працювало 40 осередків Тсоавіахіму, 26 стрілецьких гуртків і 10 тирів[2]. Водночас розгорталася масово-спортивна робота. В довоєнний час у Житомирі споруджені стадіони: «Спартак», «Динамо» і спортивний зал. Товариства «Динамо», «Спартак», «Буревісник», «Медик», «Локомотив» та інші об'єднували близько 20 тис. чоловік.

Винятково важливу роль у комуністичному вихованні і мобілізації трудящих мас на боротьбу за втілення в життя рішень партії та уряду відіграла партійна і радянська преса. На сторінках газет широко висвітлювалися стахановський рух, господарське і культурне будівництво в місті.

Докорінно змінилося обличчя міста. Виросли економіка і культура, нові люди, готувалися кадри масових професій. Під керівництвом партійної організації трудящі успішно розв'язували великі господарські і політичні завдання, що їх ставили Комуністична партія і Радянський уряд.

Але підступний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю радянських людей. 22 червня 1941 року Житомир одним із перших міст країни зазнав бомбардування гітлерівської авіації. Радянські люди одностайно піднялися на захист соціалістичної Вітчизни.

Керуючись директивами Центрального Комітету ВКП(б) і РНК СРСР, партійні і радянські органи, профспілкові та комсомольські організації безпосередньо зайнялися організацією опору німецько-фашистським загарбникам. У місті були створені винищувальні батальйони для боротьби з диверсантами, встановлено чергування дружин для гасіння пожежі. На фабриках і заводах, масових зборах і мітингах трудящі висловлювали готовність битися з ненависним ворогом до повного й остаточного його розгрому. «Ми вважаємо себе мобілізованими для виконання будь-яких завдань партії і уряду»,— писали в своїй резолюції 23 червня учасники зборів колективу сільськогосподарського інституту[3].

У загальноміському мітингу трудящих 28 червня взяли участь секретар ЦК КП(б)У Й. Г. Лисенко, письменники М. П. Бажан та О. Є. Корнійчук, секретар обкому партії О. А. Стрельцов, керівні працівники обласних та міських партійних і радянських органів[4]. Промовці від колективів підприємств, установ та навчальних закладів висловлювали прагнення зробити все для розгрому гітлерівської навали. Трудящі міста ділом відповіли на бойові заклики Комуністичної партії, на директиву Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) партійним і радянським організаціям прифронтових областей від 29 червня 1941 року. Жінки йшли на підприємства, щоб замінити своїх чоловіків і братів, що пішли на фронт. Дівчата, які щойно закінчили школу, зверталися до міськкому комсомолу з проханням надіслати їх на фабрику чи завод. До лав Червоної Армії пішло близько 3 тис. комсомольців, у т. ч. весь склад комсомольських організацій фабрики гнутих меблів ім. 1-го Травня.

З наближенням фронту проводилася евакуація трудящих, що прибули з західних областей, демонтувалися заводи і фабрики. Промислове устаткування, матеріальні цінності відправлялися в Уфу. Дитячі будинки були евакуйовані в Сталінградську і Джамбульську області. Росіяни й казахи турбувалися про українських

[1] Газ. «Радянська Волинь», 15 лютого 1930 р., 20 лютого 1931 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 23 лютого 1934 р.
[3] Газ. «Червоне Полісся», 24 червня 1941 р.
[4] Газ. «Червоне Полісся», 29 червня 1941 р.

дітей, безперебійно постачали їх продуктами харчування, взуттям та одягом. У східні райони Російської Федерації виїхало близько 35 проц. житомирян, де вони одержали роботу, житло, а молодь продовжила навчання в російських середніх і вищих навчальних закладах. Міський комітет КП(б)У сформував підпільні партійні організації, створив підпільний міськком партії на чолі з секретарем О. Ю. Хоменком, визначив конкретні завдання комуністів та комсомольців, які повинні на випадок гітлерівської окупації залишитися в місті, і вжив ряд інших заходів.

9 липня 1941 року фашисти окупували місто. Разом з гітлерівцями в Житомир прибули і їх наймити — українські буржуазні націоналісти. Почалися нечувані розправи і пограбування. Через кілька днів на Сінній площі гітлерівці стратили 21 комуніста. За найменшу підозру вороги знищували радянських людей. На Богунії — околиці міста — і на восьмому кілометрі по Новоград-Волинському шосе гітлерівці зібрали близько 4 тис. військовополонених солдатів та офіцерів Червоної Армії і влаштували табір смерті. Тут вони здійснювали масове знищення хворих і поранених радянських воїнів. Сюди гестапівці привозили дітей з дитячого будинку по вул. Синельніковській № 12 і розстрілювали їх[1].

Розташовані в місті особливі частини СС і гестапівські служби вживали всіляких заходів для придушення опору населення. Окупантам вдалося розгромити підпільний міськком КП(б)У, схопити О. Ю. Хоменка, якому однак пощастило втекти.

Підпільний обком КП(б)У на чолі з Г. І. Шелушковим здійснював керівництво всім підпіллям, в т. ч. і в місті. Він відіграв головну роль у збиранні сил, у налагодженні зв'язків і розгортанні боротьби проти окупантів. На початку 1942 року вдалося створити і розгорнути діяльність груп комуністів О. Д. Бородія, Г. С. Протасевича, Г. М. Буржимського, І. Й. Рогалевича, П. І. Кондратюка, Ф. Ф. Мозгового, Я. І. Осипова, Р. Я. Мороза, М. Н. Мандрики та інших. У місті було організовано близько 20 таких груп[2].

У липні 1942 року створено два паралельно діючі міськкоми партії, які об'єднували навколо себе декілька організацій, секретарями яких були Г. М. Буржимський та О. Д. Бородій, що через групу Г. С. Протасевича мав зв'язки з деякими районами області. Обидва міськкоми згодом злилися з підпільним обкомом партії. Обласна партійна конференція, що відбулася конспіративно в колишньому приміщенні облспоживспілки в квітні 1943 року, і обрання секретарями обкому Г. І. Шалушкова і О. Д. Бородія, сприяла посиленню опору гітлерівцям.

Під керівництвом обкому підпільні комітети та організації активізували боротьбу проти німецьких окупантів. Вони організували дві друкарні. Листівки, що друкувалися, повідомляли про становище на фронтах Вітчизняної війни, закликали населення чинити опір окупантам, подавати допомогу партизанам, поповнювати лави народних месників, здійснювати диверсійні акти на залізниці, електростанції, хлібозаводі, птахокомбінаті та в інших місцях. Підпільники майже щодня виводили з міста до партизанів радянських людей, відправляли до них зброю і медикаменти, визволяли з таборів військовополонених. Значна частина вийшла з таборів смерті за перепустками, що їх діставали сестри Марія та Євдокія Тишкевич. За період тимчасової окупації підпільники відправили до партизанських загонів близько 600 чоловік, понад 500 гвинтівок і автоматів, 17 кулеметів, сотні тисяч патронів, 29 тонн борошна та інших продуктів харчування, багато одягу, взуття[3].

У таборі смерті селища Богунія (район Житомира) з лютого 1942 року діяла антифашистська організація. Засновниками й керівниками її були військовий лікар І. Г. Алексєєв, згодом полковник у запасі, заслужений лікар РРФСР та О. А. Авдєєв. Підпільникам удалося звільнити кілька солдатів та офіцерів Червоної Армії, провести бойкот мобілізації полонених у власівську армію взимку 1943 року і зро-

[1] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками (1941—1944 рр.). Збірник документів. Житомир, 1948, стор. 47.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 91, арк. 19.
[3] Там же, арк. 36—39.

Герої Радянського Союзу

О. Д. Бородій

О. С. Бурдейний

бити підземний 70-метровий прохід для втечі з табору. Але окупанти виявили його. Тому вдалося втекти звідси лише чотирьом чоловікам[1].

Вірним помічником комуністів був комсомол. У місті була створена та активно діяла молодіжна група на чолі з 18-річним Анатолієм Бестужевим — вихованцем 20-ї школи. До її складу входили Ольга Мельник, Юрій Юрин, Іван Козаков. За дорученням обкому партії боротьбою юних патріотів керував комуніст А. Й. Вишневський[2].

12 листопада 1943 року частини 23-го стрілецького корпусу і з'єднання 1-го Гвардійського кавалерійського корпусу під командуванням генерала М. О. Чувакова і генерал-лейтенанта В. К. Баранова визволили Житомир. Але ворог підтягнув свіжі сили. Після жорстоких боїв 18 листопада наші частини відступили. Перегрупувавши сили, війська 1-го українського фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна перейшли в наступ. Бої безпосередньо за місто розгорнулися 30 грудня 1943 року. Оцінюючи Житомир як важливий вузол комунікацій, гітлерівське командування вирішило захищати його до останнього солдата.

Долаючи опір противника і розвиваючи бойові дії, війська 1-ї Гвардійської армії під командуванням генерал-полковника, згодом Маршала Радянського Союзу А. А. Гречка, обійшли місто з північного сходу, а війська 18-ї армії, якою командував генерал-полковник К. Н. Леселідзе — з південного сходу. Обхід Житомира з півночі і півдня, удари партизанів із заходу[3] вирішили долю гітлерівських військ. 31 грудня місто було цілком визволене.

У боях за Житомир відзначилися війська під командуванням генерал-полковника А. А. Гречка, генерал-полковника К. Н. Леселідзе, генерал-лейтенанта І. Д. Черняховського, а також генерал-полковника танкових військ П. С. Рибалки. 17 дивізій, бригад та окремих полків здобули почесне найменування «Житомирських»[4]. Батьківщина високо оцінила бойові подвиги радянських людей, у т. ч. житомирян, які билися на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога.

За мужність і відвагу багато підпільників відзначено високими урядовими нагородами. Посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу Г. І. Шелушкову та О. Д. Бородію, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня нагороджено Г. М. Бурджимського і Г. С. Протасевича. Сотні житомирян-фронтовиків нагороджені орденами і медалями, а О. С. Бурдейний, Л. П. Глущенко, Ю. К. Глибко, В. О. Демидов, В. С. Лихотворик, І. А. Терещук, Г. І. Герман, Є. А. Кривий, А. Р. Обуховський, М. Й. Очерет, Х. М. Гопник і Я. А. Біренбойм удостоєні почесного звання Героя Радянського Союзу.

---

[1] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 87—88.
[2] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 82.
[3] Газ. «Радянська Житомирщина», 6 травня 1970 р.
[4] Газ. «Радянська Україна», 3 січня 1944 р.

Ю. К. Глибко

С. І. Миронов

А. Р. Обуховський

М. Й. Очерет

Вдячні житомиряни гідно вшанували пам'ять воїнів, партизанів і підпільників, що загинули смертю хоробрих у боротьбі з німецько-фашистськими окупантами за визволення Житомира, в меморіальних дошках, обелісках і пам'ятниках. У сквері на вулиці Рильського тепер височить монумент-обеліск Слави з вічним вогнем. Тут завжди линуть урочисті мелодії. На площі Перемоги стоїть танк «Т-34», на Смолянці — пам'ятник воїнам, загиблим під час визволення Житомира від німецьких загарбників, на Богунії — пам'ятник радянським громадянам, закатованим у концентраційному таборі, біля педагогічного і сільськогосподарського інститутів — пам'ятники робітникам, службовцям, викладачам і студентам, що загинули в дні Великої Вітчизняної війни.

Визволення Житомира від німецьких окупантів трудящі зустріли як велике свято. На загальноміському мітингу, що відбувся з цієї нагоди 16 січня 1944 року в приміщенні обласного театру, вони щиро дякували своїм визволителям — воїнам Червоної Армії, партизанам, всім тим, хто виборював перемогу над ворогом. В листі до бійців, сержантів, офіцерів і генералів житомирських дивізій учасники мітингу запевняли, що зроблять усе, щоб місто стало ще кращим, ніж було до війни[1].

Як тільки місто було визволене від окупантів, житомиряни розгорнули наполегливу боротьбу за відбудову народного господарства. Дороговказом в їх боротьбі була постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від окупантів». У розв'язанні завдань, що їх ставили Комуністична партія і Радянський уряд, довелося долати величезні труднощі. Лише в Житомирі гітлерівці знищили 113 тис. радянських громадян і понад 10 тис. вивезли на німецьку каторгу[2]. Фашистські людожери зруйнували музичну й панчішну фабрики, меблевий комбінат, 17 промислових артілей, залізничний вузол, спалили будинки облвиконкому і міськради, прединституту, міської лікарні, музей і багато інших споруд[3]. З 500 торговельних точок, що діяли до війни, залишилося 150[4].

Партійні і радянські організації вжили невідкладних заходів для відродження міста. Розгорнулося соціалістичне змагання за швидку відбудову народного господарства. Завдяки справжньому трудовому героїзму трудящих мас, величезній допомозі Комуністичної партії та Радянського уряду, порівняно швидко відроджувалися промислові й комунальні підприємства. На початку 1944 року відновили свою роботу мотороремонтний завод, електростанція, обласна друкарня, в серпні — музична фабрика, у вересні — повстяна, 1945 року стали до ладу панчішна фабрика

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 18 січня 1944 р.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 124, оп. 2, спр. 127, арк. 8—9.
[3] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками, стор. 19.
[4] Житомирський міськдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 9, арк. 209.

та інші підприємства й промислові артілі. 1946 року радянський уряд виділив 11 млн. карбованців на відбудову ремонтного заводу. Місто поступово очищалося від захаращення, уламків зруйнованих будинків. Розпочалися відбудова і ремонт житлового фонду, водокачки, тротуарів. Зусиллями трудящих почалося озеленення міста.

Після вигнання окупантів зразу ж відновилися заняття в 10 школах, де навчалося понад 4 тисячі учнів, а через рік, тобто в 1945 році, ще 11, які додатково прийняли 4,5 тис. дітей[1].

У вересні 1944 року відчинилися двері педагогічного інституту ім. Ів. Франка, а в травні 1945 року облвиконком прийняв постанову про відновлення навчання на всіх факультетах сільськогосподарського інституту. 1944 року відкрилась обласна бібліотека, в якій збереглося 70 тис. книг. Відновили свою роботу клуби і краєзнавчий музей. На кінець 1944 року в місті налічувалося 11 тис. радіоточок. У січні 1944 року прийняли глядачів кінотеатри ім. ВЛКСМ та ім. Ів. Франка. Тоді ж розпочав свій сезон музично-драматичний театр.

Трудящі міста водночас подавали допомогу фронту своєчасним і якісним виконанням замовлень для військових частин, збиранням коштів на танкову колону «Радянська Житомирщина» і теплого одягу для воїнів тощо. Житомиряни відремонтували приміщення під госпіталі, передали для обслуговування поранених 5,5 тис. штук посуду, багато білизни і 4,5 тис. книг[2].

Спираючись на перші успіхи, партійна організація піднімала маси на дальшу боротьбу за відбудову народного господарства. Велику мобілізуючу роль у цьому відіграв четвертий п'ятирічний план на 1946—1950 рр. В місті розпочалася боротьба за кращі виробничі показники. Житомир вступив у змагання з Вінницею і Бердичевом. Соціалістичне змагання розгорнулося між заводами і фабриками, цехами і змінами, між окремими робітниками. 1947 року, коли ленінградці звернулися до трудівників країни з закликом достроково виконати післявоєнну п'ятирічку, колективи підприємств міста палко підтримали цей патріотичний почин. Вони також підхопили почин москвичів за рентабельну роботу і збільшення надпланових нагромаджень. Сотні робітників фабрик і заводів, залізниці систематично перевиконували свої виробничі завдання. В роки четвертої п'ятирічки 1062 стахановці виконували щороку 5—7 річних норм. Поліпшилася і якість промислової продукції, знизилась її собівартість, збільшилась економія сировини, палива та електроенергії[3]. Завдяки цьому п'ятирічку було виконано достроково. В 1950 році обсяг промислової продукції міста становив 129,3 проц. до рівня 1940 року.

Обеліск Слави воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. 1965 р.

Водночас з відбудовою промисловості відновлювалося і комунальне господарство. Відремонтовано й споруджено нові будинки, упорядковано вулиці, бульвари і сквери. Кількість населення зросла з 53 тис. чоловік у січні 1945 року до 76 тис. у січні 1950 року, зріс робітничий клас. На панчішній фабриці, наприклад, уже було 918 робітників, на меблевому комбінаті — 860.

Розгорталася радянська торгівля. Були відкриті універмаг, меблеві, книжкові, парфюмерні і продовольчі магазини.

У 1946—1950 рр. стали до ладу більшість медичних закладів, в яких працювало 467 лікарів, серед них нині заслужені лікарі УРСР окуліст міської лікарні С. М. Тер-

---

[1] Житомирський міськдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 5, арк. 19.
[2] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 202.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-2770, оп. 1, спр. 62, арк. 6.

Арютунянц, головний лікар, педіатр міської дитячої лікарні Т. Ф. Лаврентьєва і терапевт міської лікарні Б. А. Шульман.

1950 року в місті діяло 32 школи, де навчалося близько 14 тис. учнів, тобто більше, ніж до війни. У цих школах працювало 579 досвідчених учителів. У трьох технікумах і чотирьох училищах, що відновили свою роботу у післявоєнний період, навчалося 2 тис. юнаків і дівчат[1]. 1949 року педагогічне училище реорганізовано на трирічний учительський Інститут іноземних мов. 1952 року на його базі створено педагогічний інститут. 1955 року цей навчальний заклад на правах факультету приєднано до педагогічного інституту ім. Ів. Франка. 1950 року в трьох вузах — педагогічному, сільськогосподарському та іноземних мов — навчалося 2 тис. студентів[2].

Успішне завершення відбудови промисловості створило умови для дальшого розвитку економіки міста. Цьому сприяло зміцнення енергетичної бази міста. 1959 року Житомир підключено до Кременчуцької енергосистеми, що дало можливість повністю забезпечити його електроенергією.

За роки п'ятої п'ятирічки реконструйовано й розширено авторемонтний завод, меблевий комбінат та інші підприємства, оснащено новою, досконалішою технікою панчішну фабрику і фабрику музичних інструментів. І в наступні роки тривало переобладнання старих підприємств. Лише в 1959—1963 рр. здійснено технічну реконструкцію на 23 підприємствах. За ці роки сконструйовано та змонтовано 150 потокових конвейєрних ліній, встановлено понад дві тисячі автоматів і напівавтоматів. У 1966—1970 рр. здійснено комплексну механізацію 15 цехів і дільниць, введено в дію понад 150 автоматичних, напівавтоматичних потоково-механізованих і конвейєрних ліній. Це дало можливість розширити асортимент і поліпшити якість продукції. Лише 1970 року розпочато випуск понад 150 нових зразків виробів, у т. ч. комбінованих вимірювальних приладів, щитів і диспетчерських пультів. Завдяки цьому з кожним роком підприємства міста нарощують свої виробничі потужності. Фабрика музичних інструментів щороку випускає по тисячі баянів та гармоній. На одне з найбільших підприємств міста перетворюється панчішна фабрика (з 1969 року «Комсомолка»).

1956 року в місті розпочалося будівництво заводу «Електровимірник». Минуло небагато часу, і підприємство стало випускати прилади високої точності (ампервольтметри, деталі до транзисторів, частотоміри, підсилювачі тощо). 1959 року почав діяти завод «Щитавтоматика». Щити та пульти, виготовлені на цьому підприємстві, можна зустріти на електростанціях Сибіру, в цехах металургійних комбінатів Уралу, Закавказзя, на підприємствах братніх соціалістичних країн. 1960 року на базі ремонтного заводу виріс великий завод «Автозапчастина», який виготовляє деталі 40 найменувань.

На хуторі Хінчанка, що розташований на східній околиці міста, в 1959—1961 рр. зведено першу чергу текстильного велетня Полісся — Житомирського льонокомбінату, а через два роки стала до ладу друга черга підприємства. В просторих світлих цехах встановлено понад 1300 ткацьких верстатів, 38 тис. прядильних веретен, сотні одиниць технологічного устаткування. В спорудженні льонокомбінату брали участь 58 міст 13 союзних республік. На верстатах можна побачити марки багатьох заводів країни: «Таджиктекстильмаш», «Узбектекстильмаш», ризького та костромського заводів текстильного обладнання. Кадри для підприємства готувалися в Орші, Смоленську та Костромі. Неподалік льонокомбінату стали до ладу завод силікатної цегли (1964 р.), паперова фабрика (1962 р.) та завод залізобетонних виробів (1964 р.).

Отже, за повоєнні роки невпізнанно змінився виробничий комплекс міста. З'явилися нові галузі промислового виробництва: текстильна, паперова, електро-

[1] Народне господарство Житомирської області. Статистичний збірник. Житомир, 1957, стор. 131, 133.

[2] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 230—232.

приладобудування. Тепер у місті (1973 рік) діє 138 підприємств, на яких працює 57 тис. чоловік. Річна валова продукція промислових підприємств Житомира в 1970 році становила 400 млн. крб., що в 39 разів більше, ніж у 1940 році. Трудящі міста своєю самовідданою працею примножують трудові успіхи радянського народу. В робітничих колективах широкого розмаху набуло змагання за комуністичну працю. Перші бригади комуністичної праці з'явилися в складальному цеху заводу «Електровимірник» і на фабриці музичних інструментів. Всебічну підтримку й допомогу новому руху подали партійні організації. В 1959 році в цей рух включилося 184 колективи[1].

Рухом за комуністичне ставлення до праці в 1965 році було охоплено 25 тис. робітників, інженерів та службовців. Першим підприємством комуністичної праці став хлібозавод № 2. Нова хвиля соціалістичного змагання була викликана підготовкою до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Змагаючись за достойну зустріч славного ювілею, трудівники промисловості міста випустили надпланової продукції на суму 6 млн. крб. Країна одержала додатково велику кількість приладів, устаткування тощо.

Гідно зустріли трудящі Житомира 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. 1970 року в змаганні на честь Ленінського ювілею й XXIV з'їзду КПРС взяло участь 30 тис. чоловік. Право підписати трудовий рапорт виборювали понад 100 бригад. Понад 2 тис. трудівників до 21 квітня 1970 року виконали свої річні завдання.

Славною сторінкою в літопису Житомира став комуністичний суботник, що відбувся 11 квітня 1970 року. В ньому взяли участь 100 тис. трудящих міста. Того дня на підприємствах міста було вироблено продукції на 1,1 млн. карбованців.

У дні ленінської трудової вахти понад 10 тис. трудівників були нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Заводи «Електровимірник», домобудівний комбінат, музична фабрика, м'ясокомбінат та хлібозавод № 2, механізована колона № 6, обласна лікарня нагороджені Ленінською Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки 647 чоловік удостоєно урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — 8, Жовтневої Революції — 23, Трудового Червоного Прапора — 153, а робітник меблевого комбінату, депутат Верховної Ради УРСР Ю. П. Рибак та водій автоколони 2193 В. Я. Цирюк — звання Героя Соціалістичної Праці. В. Я. Цирюк займається й спортом. На республіканському змаганні з автокросу (1965 р.) в особистій першості здобув золоту медаль і звання абсолютного чемпіона республіки. Заслуженою повагою трудящих міста користується водій автопідприємства 2256 В. В. Хрустицька, сестра Героя Радянського Союзу В. В. Хрустицького. За 30 років роботи шофером вона наїздила мільйон кілометрів. За сумлінну працю її нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Важливу роль у підвищенні продуктивності праці відіграв рух винахідників та раціоналізаторів. Якщо в 1964 році у виробництво впроваджено близько 1200 рацпропозицій, які дали річний економічний ефект 600 тис. крб., то в 1970 році відповідно — 2345 і майже 2 млн. карбованців. 1971 року на підприємствах міста діяли 25 конструкторських бюро на громадських засадах, 76 комплексних творчих бригад при первинних організаціях товариства раціоналізаторів і винахідників, що об'єднували понад 600 інженерно-технічних працівників та кваліфікованих робітників. На меблевому комбінаті заслуженою повагою користується ударник комуністичної праці столяр Я. В. Головачов. На його рахунку 156 раціоналізаторських пропозицій. Я. В. Головачов нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора та удостоєний звання заслуженого раціоналізатора УРСР.

Працівники промисловості міста, змагаючись за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, домоглися значних успіхів у 1971—

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 51, спр. 21, арк. 143.

1972 рр. Вони за два роки виробили продукції на 910 392 тис. крб., у т. ч. 1972 року — на 456 570 тис. крб. За кращі результати у всесоюзному змаганні на відзнаку 50-річчя утворення Радянського Союзу Житомирський меблевий комбінат нагороджено Ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 19 кварталів підряд підприємство завойовувало першість у всесоюзному і республіканському соціалістичному змаганні. Лише 1972 року понад план реалізовано продукції на 171 тис. крб., що в 1,5 раза перевищує соцзобов'язання. На 600 комплектів перевиконано завдання виробництва основної продукції — меблевих наборів «Полісянка»[1]. Заводові «Електровимірник» Указом Президії Верховної Ради Української РСР присвоєно ім'я 50-річчя СРСР.

Протягом 9-ї п'ятирічки планується збудувати 9 нових підприємств і 49 цехів на діючих підприємствах, 70 цехів реконструювати, 62 цехи і дільниці комплексно механізувати, впровадити не менше 90 автоматичних і конвейєрних ліній. У 1975 році промислові підприємства міста виготовлятимуть продукції на суму близько 630 млн. крб. Ще у 8-й п'ятирічці розпочалося будівництво заводу хімічного волокна, перша черга якого стане до ладу в 1973 році. Завод виготовлятиме капроновий шовк для текстильних виробів, корд і технічне волокно для шинної промисловості.

Завершується спорудження заводу будівельних металоконструкцій, перша черга якого стала до ладу 1972 року, потужністю 80 тис. тонн ферм, колон, підкранових балок та інших металоконструкцій, заводу залізобетонних виробів потужністю 70 тисяч куб. метрів збірного залізобетону на рік. Вдвічі збільшиться потужність силікатного заводу, який у 1975 році виготовить близько 100 млн. штук цегли. Протягом п'ятирічки стануть до ладу заводи склотари, перукарського обладнання, завод ремонту шляхових машин «Ремдормаш». Нині всі зусилля трудящих міста зосереджені на втіленні в життя цих нових накреслень, на виконанні плану третього вирішального року дев'ятої п'ятирічки. У відповідь на звернення ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР «До радянського народу, до трудящих усіх національностей Союзу РСР» у зв'язку з 50-річчям утворення СРСР, колективи підприємств, будов, транспорту взяли зобов'язання план 1973 року виконати достроково, 28 грудня, і реалізувати понад план продукції на 5 млн. карбованців.

Трудівники міста дбають і про зв'язок з колгоспним селянством, подають йому всебічну допомогу. Ще в роки п'ятої п'ятирічки вони взяли шефство над 4 радгоспами і 54 колгоспами області. Тоді парторганізація міста підібрала і відрядила на село в рахунок тридцятитисячників 100 комуністів, які були призначені директорами МТС, головними інженерами і механіками. Нині 77 підприємств та організацій міста здійснюють шефство над колгоспами. 1972 року лише в колгоспах Житомирського району шефи побудували 46 силосних траншей на 16 тис. тонн зеленої маси.

З кожним роком розвивається міський транспорт. 1 травня 1962 року пущено першу чергу тролейбуса по маршруту центр—вокзал, а нині довжина тролейбусних маршрутів досягла 34,6 км. Крім того, діє три трамвайні лінії довжиною 20,1 км і 75 міських та приміських автобусних маршрутів. Міський транспорт щодня перевозить понад 210 тис. пасажирів.

Генеральним планом реконструкції Житомира передбачено виведення транзитного транспорту за межі міста. Поліпшаться транспортні зв'язки Житомира з іншими населеними пунктами області та республіки. Протягом дев'ятої п'ятирічки передбачається збільшити протяжність тролейбусних ліній на 13,2 км. Прийме пасажирів новий аеровокзал. Авіалінії зв'яжуть обласний центр прямим сполученням з Москвою, Донецьком, Львовом, Запоріжжям, Одесою.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 20 грудня 1972 р.

Житомирське медичне училище. 1972 р.

Останнім часом набули дальшого розвитку засоби зв'язку. Діє міжміська автоматична телефонна станція, Житомир має безпосередній зв'язок з 43 містами, кількість міжміських телефонних каналів зв'язку зросла в 4 рази, телеграфних — в 3 рази. Різко збільшилась і кількість абонентів міської автоматичної телефонної станції.

Дедалі розширюється мережа магазинів, кафе, їдалень. У 1972 році житомирян обслуговувало 222 магазини і 162 підприємства громадського харчування. Лише в 1971—72 рр. відкрито 16 великих магазинів. Протягом дев'ятої п'ятирічки передбачено збудувати 34 магазини, 43 підприємства громадського харчування на 8900 місць, ринок на 600 торгових місць, овоче- та картоплесховища.

У 1951—1972 рр. широкого розмаху набуло житлове будівництво. Лише протягом 1966—1970 рр. побудовано 439,5 тис. кв. метрів житла. До кінця дев'ятої п'ятирічки буде споруджено 510 тис. кв. метрів житла.

У зв'язку з будівництвом усе більше й більше змінюється обличчя міста. Його окрасою тепер є площа В. І. Леніна. В центрі її підноситься пам'ятник великому вождю (автори монументу — заслужені діячі мистецтв УРСР скульптори М. К. Вронський та О. П. Олійник, архітектор Ф. А. Грінченко). До 50-річчя Радянської влади споруджено нове приміщення музично-драматичного театру (за проектом архітекторів Б. Жижеріна та В. Пироговського). Перспективу площі завершує будинок обкому та міськкому КП України, споруджений в 1954—1955 рр. (архітектори Д. Богуславський і П. Гіренко). Виникли нові площі — Рад, Першотравнева, Перемоги. Розширено привокзальну площу. Головною і найкрасивішою є вулиця Леніна, яка зв'язує три великі райони міста — Центральний, Привокзальний та Завокзальний. Невпізнанно змінилася й вулиця К. Маркса. На кожному кроці — нові житлові будинки, магазини, заклади культури. 5 травня 1968 року тут відкрито пам'ятник Карлу Марксу. В 1972 році завершено реконструкцію значної частини Московської вулиці, яка перетворилася на одну з кращих магістралей міста.

Улюбленим місцем відпочинку житомирян є міський парк ім. Ю. Гагаріна площею 45 га. За першість у всесоюзному огляді парків у 1964 році йому присуджено диплом 1-го ступеня Міністерства культури СРСР та газети «Известия». Міський парк відпочинку став лауреатом Всесоюзного огляду парків, присвяченого 100-річчю від дня народження В. І. Леніна.

Вздовж Тетерева і Кам'янки тягнеться лісопаркова зона, що об'єднує центральний район з Мальованкою та Зарічанами. На Тетереві створено водосховище. Силами трудящих у районі Корбутівки обладнано нову зону відпочинку — гідропарк з пляжами, водною станцією, атракціонами. Тут зведено туристський комплекс.

Гранітні скелясті береги Тетерева і Кам'янки, зелені масиви парків, садів та скверів, ансамблі нової забудови надають місту своєрідної краси. Площа зелених насаджень перевищила тепер 2600 га, тобто 13,8 кв. метрів на кожного жителя. До 1975 року вона збільшиться ще на 115 гектарів.

Нині головна увага приділяється забудові Східного житлового мікрорайону, розміщеного поблизу промислової зони, де проживатиме 40—45 тис. чоловік. 1972 року здано в експлуатацію першу чергу мікрорайону, площею 100 тис. кв. метрів житла, школу, 2 дитячі комбінати, промтоварний магазин, поштамт, аптеку.

Забудова району завершиться в 1975 році. Крім житла, намічено звести кінотеатр, 2 школи, 3 дошкільні заклади, комбінат побутового обслуговування, універмаг, кафе, кілька продовольчих та промтоварних магазинів. Крім Східного, буде створено Західний житловий район. Уже ведеться реконструкція Південно-Західного району. Різноманітна забудова надасть місту особливої виразності. Вулиці потопатимуть у буйній зелені.

Багато зроблено в місті і для поліпшення служби побуту. Став до ладу будинок побуту.

Поліпшується добробут житомирян, зростає їх заробітна плата. У місті 22 850 пенсіонерів, яким щороку виплачується 8,2 млн. крб. пенсії. 774 багатодітних матерів одержують 44 тис. крб. допомоги.

Турбота про здоров'я, відпочинок і фізичний розвиток трудящих постійно в в центрі уваги партійних, радянських та профспілкових організацій. Якщо в 1959 році витрати на охорону здоров'я складали 2041 тис. крб., то в 1972 році 5191,5 тис. крб. 1965 року в місті було 4 лікарні на 1015 місць, а в 1972 році — 8 на 2020 місць. Крім того, діє 3 поліклініки, 40 лікарняних та фельдшерських пунктів на підприємствах, станція швидкої допомоги, 14 аптек. Цілющі радонові ванни Житомирської водолікарні повернули до праці сотні хворих людей. До послуг житомирян — три будинки відпочинку. В медичних закладах міста трудиться 700 лікарів — у 5,4 раза більше, ніж у 1940 році та близько 2400 чоловік середнього медичного персоналу. Великим авторитетом у житомирян користуються заслужені лікарі Української РСР Є. І. Конопелько та Г. В. Бількевич.

Швидкими темпами розвивається освіта. Лише в 1971—1972 рр. відчинили двері дві школи на 2520 учнів. Тепер у місті — 36 загальноосвітніх денних шкіл, 7 вечірніх та одна заочна середня школа, де навчається понад 28 750 учнів, у 2,2 раза більше, ніж у 1940 році. В школах працює 1660 вчителів, що втричі перевищує кількість учителів міста в 1940 році. Директор школи № 6 Я. В. Кульчицька, педагоги Л. Ф. Бобровська з школи № 8 і Л. Й. Покорна з школи № 16 удостоєні почесного звання заслуженого вчителя Української РСР.

У восьмій п'ятирічці почали діяти 8 дитячих дошкільних закладів. Всього в 1972 році було 48 дитячих закладів, де виховувалося близько 8800 дітей[1].

Фахівців вищої і середньої кваліфікації готують 3 інститути, 9 середніх спеціальних закладів. У них навчається близько 6,6 тис. студентів та 8,6 тис. учнів. Лише педагогічний інститут ім. Ів. Франка у 1966—1971 рр. підготував понад три тисячі вчителів. Професорсько-викладацький колектив за останнє десятиріччя опублікував 30 томів наукових праць. Майже чотири тисячі агрономів підготував після війни сільськогосподарський інститут, навчально-матеріальна база якого значно зміцніла й розширилася. Інститут має 2 учбові господарства: «Україна», «Черемошне». Далеко за межами області відоме ім'я професора інституту А. С. Молостова, перу якого належать друковані праці з питань селекції сільськогосподарських культур, професорів Є. О. Михайленко та Л. Л. Щетиніної. З 1960 року в місті працює загальнотехнічний факультет Київського ордена Леніна політехнічного інституту, провідними спеціальностями якого є машинобудування, приладобудування і легка промисловість.

В картинній галереї обласного краєзнавчого музею. 1972 р.

[1] Житомир в цифрах. Житомир, 1972, стор. 2.

О. Є. Корнійчук серед артистів обласного музично-драматичного театру. 1970 р.

У підготовці висококваліфікованих кадрів для промисловості і сільського господарства велика роль належить профтехучилищам. Зараз у місті — 9 профтехучилищ. Багато випускників цих училищ стали відомими виробничниками та керівниками підприємств. В їх числі можна назвати Л. І. Горбаченко, електрозварницю Бердичівського заводу «Прогрес», депутата Верховної Ради СРСР, В. П. Аврамець, Героя Соціалістичної Праці, бригадира тракторної бригади ордена Леніна колгоспу «Більшовик» Андрушівського району та багатьох інших. На адресу училищ з усіх кінців Радянського Союзу щороку надходять сотні листів, в яких висловлюється подяка за добру підготовку спеціалістів.

Ідейно-виховну роботу серед трудящих міста проводять понад 1160 політінформаторів, 6200 агітаторів, 400 лекторів. У період підготовки і відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР в місті набули поширення такі форми виховної роботи, як ленінські і жовтневі читання, тематичні лекторії і кінолекторії, зустрічі з ветеранами праці, учасниками Великої Вітчизняної війни, передовиками виробництва, теоретичні конференції, кінофестивалі, фестивалі самодіяльного мистецтва, фотовиставки, виставки творів художників. Цікаво і змістовно пройшли читацькі конференції «В. І. Ленін і Україна», Дні прибалтійських республік, Білорусії, Російської Федерації.

За місцем проживання населення на агітплощадках будинкоуправлінь проводяться бесіди за круглим столом, усні журнали з питань міжнародного становища, господарського і культурного будівництва, в яких беруть участь відповідальні партійні, радянські та господарські працівники, лектори.

У ювілейному 1970 році в новому приміщенні значно розширив свої експозиції краєзнавчий музей, зокрема відділи: історії дорадянського часу, історії радянського суспільства і художній. 1 серпня 1970 року в будинку, де народився С. П. Корольов, відкрито меморіальний музей видатного вченого. Численні фото, документи та різні речі музею розповідають про життя і діяльність С. П. Корольова, про підкорителів космосу, досягнення радянської космонавтики.

До послуг трудящих — обласний музично-драматичний театр, філармонія, 15 будинків культури і клубів, 7 постійних і 2 літні кінотеатри, 70 бібліотек з книжковим фондом близько 3,5 млн. примірників.

У Житомирі також побували Івановський, Гомельський, Омський, Ростовський, Калінінградський, Архангельський театри, Червонопрапорний імені Александрова ансамбль пісні і танцю Радянської Армії, Сибірський та Оренбурзький народні хори, Молдавський ансамбль «Жок» та багато інших творчих колективів. Кожний такий приїзд знайомив трудящих міста з життям, культурою братніх народів Радянського Союзу.

За 1951—1972 рр. набула розквіту художня самодіяльність. Нині в місті налічується 120 колективів художньої самодіяльності, що об'єднують 10 тис. чоловік. Як свято пісні, щороку навесні в Житомирі проводиться огляд художньої самодіяльності, під час якого самодіяльні співаки, танцюристи, читці, музиканти демонструють свою майстерність. Особливо масовими були фестивалі самодіяльного мистецтва, присвячені 100-річчю від дня народження В. І. Леніна та 50-річчя утворення

Союзу РСР, в якому взяло участь 9 тис. чоловік. Великою популярністю користуються виступи самодіяльних митців меблевого комбінату, міського будинку культури, льонокомбінату, фабрики музичних інструментів, заводу «Електровимірник», сільськогосподарського інституту. За високу виконавську майстерність ансамблям пісні і танцю міського будинку культури, меблевого комбінату і драматичному колективу міського будинку культури присвоєно звання «Самодіяльні народні». Неодноразовими лауреатами республіканських оглядів художньої самодіяльності були робітниця музичної фабрики Т. Федорченко, бригадир меблевого комбінату А. Кайданович.

У Житомирі навчалися український радянський композитор О. Білаш, головний диригент оркестру українського радіо і телебачення В. Гнєдаш та багато інших.

Натхненно трудяться в місті майстри пензля і різця члени спілки художників СРСР М. А. Максименко, О. П. Вітрик, В. О. Таранченко, Д. Н. Красняк, В. І. Нечуйвітер, П. О. Фоменков, твори яких не раз демонструвалися на всесоюзних, республіканських та міжнародних виставках. У виставочному залі художніх майстерень художнього фонду УРСР організовуються виставки творів місцевих митців, а також митців інших міст республіки. Тут, зокрема, були виставки членів-кореспондентів Академії мистецтв СРСР М. Дерегуса та Й. Бокшая, народного художника УРСР М. Глущенка, заслуженого діяча мистецтв В. Мироненка та інших. При будинку народної творчості працює студія молодих художників. Житомирська організація Спілки письменників України (заснована 1965 року) налічує 14 членів, які за останні п'ять років опублікували 40 художніх творів.

За післявоєнні роки в життя увійшло чимало нових обрядів і свят, зокрема вшанування ветеранів і передовиків виробництва, урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, вечори повноліття, урочисте вручення трудових книжок, урочиста посвята в робітники, студенти, традиційними стали свято праці, свято Серпа і Молота, проводи зими тощо.

Трудящі міста підтримують дружні зв'язки з трудящими міста Михайловграда Народної Республіки Болгарії. Житомир і Михайловград — міста-побратими. У місті діє 19 первинних організацій — колективних членів товариства радянсько-болгарської дружби, що налічують понад 20 тис. членів. Зміцненню радянсько-болгарської дружби сприяв приїзд делегацій партійних працівників Болгарії, учнів Михайловградської гімназії, учасників фестивалю дружби радянської та болгарської молоді, що проходив 1971 року.

Широкого розвитку за післявоєнні роки набули фізкультура і спорт. Любителям спорту створені всі умови для удосконалення своєї майстерності. До їх послуг — 4 стадіони, будинок спорту, плавальний басейн, дитяча та юнацька спортивні школи. В місті налічується понад 31 тис. фізкультурників. Добре налагоджена оборонно-масова робота.

У переддень 100-річчя Паризької комуни, в березні 1971 року, житомиряни спорудили погруддя своєму земляку, головнокомандую-

Корольовські читання. Виступає космонавт В. І. Севастьянов. Житомир. 1971 р.

чому збройними силами комуни польському революціонеру-демократу Ярославу Домбровському (автор — скульптор А. Скобликов). Ім'я Я. Домбровського присвоєно міській школі № 36 та одній з вулиць міста.

У квітні 1971 року відкрито пам'ятник уродженцю Житомира С. П. Корольову, академіку, конструктору в галузі ракетної техніки і космічних досліджень, двічі Герою Соціалістичної Праці (скульптор О. П. Олійник та архітектор А. Корнєєв). Ім'ям С. П. Корольова названа центральна магістраль нового промислового району. З'явилися вулиці імені Ю. Гагаріна, В. Комарова, К. Ціолковського та Космонавтів.

Чимало робить міська організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, що налічує понад 14 тис. членів. У Житомирі держава охороняє 48 пам'ятників історії та архітектури і пам'ятних місць.

Керівником і організатором всіх здобутків трудящих міста є партійна організація, що налічує 390 первинних організацій, 194 цехові парторганізації, 331 партгрупу, які об'єднували на 1 січня 1973 року понад 13,3 тис. комуністів. Першим помічником їх завжди виступали комсомольці. Міська комсомольська організація налічує майже 32 тис. членів ВЛКСМ. У соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС комсомольська організація гладильного цеху льонокомбінату вийшла переможцем і нагороджена пам'ятним червоним прапором ЦК ЛКСМУ.

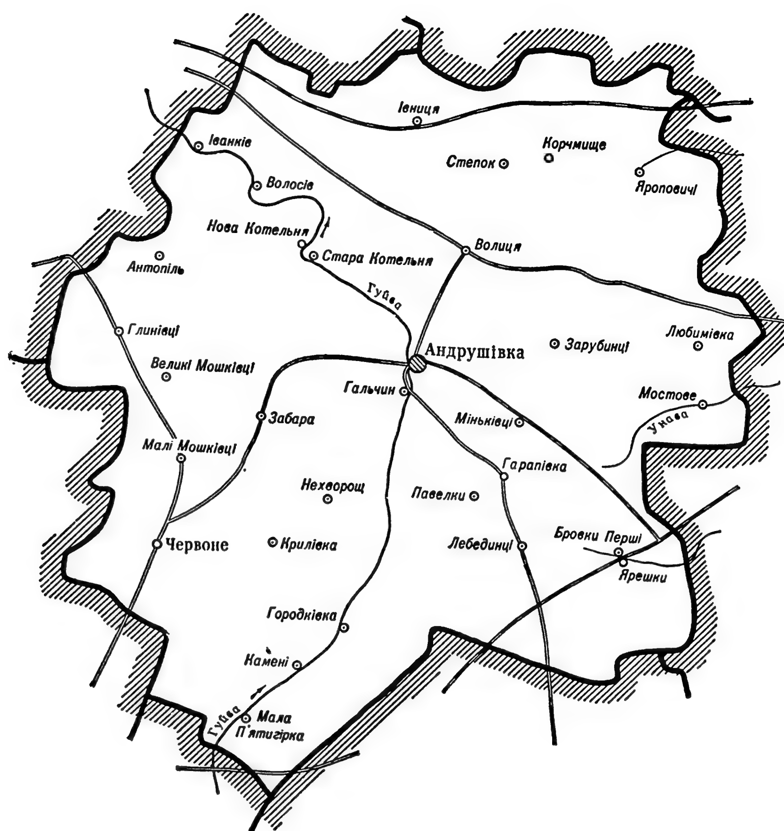
Трудящі міста беруть активну участь в управлінні державою. Це яскраво підтвердили вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих Рад депутатів трудящих, що відбулись у червні 1971 року. Столяр меблевого комбінату Герой Соціалістичної Праці Ю. П. Рибак був обраний депутатом Верховної Ради УРСР, депутатами обласної Ради обрано 17 робітників і службовців. До Житомирської міської Ради депутатів трудящих обрано 350 депутатів, у т. ч. робітників — 241, жінок — 151. Це представники семи національностей. У складі міської Ради діють 14 комісій та 11 депутатських груп. В органах народного контролю, добровільних народних дружинах, жіночих радах та інших громадських організаціях зайнято 29 тис. чоловік. На них спираються міський комітет КП України та міська Рада депутатів трудящих у вирішенні всіх завдань комуністичного будівництва.

В місті 660 профспілкових організацій, що об'єднують понад 111,8 тис. членів профспілки.

Впевненим кроком по шляху, вказаному великим Леніним, йдуть уперед трудящі міста. Разом з усім радянським народом вони будують своє майбутнє, ім'я якого комунізм.

Г. П. БУЛКІН, З. Д. ВАХБРЕЙТ,
О. М. ІВАЩЕНКО, О. О. ПАВЛОВ

АНДРУШІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 955,9 кв. км, населення — 56,7 тис. чоловік, з них сільського — 41,9 тис. Середня густота населення — 59 чоловік на кв. кілометр. 2 селищним і 25 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 41 населений пункт. На території району 70 партійних, 81 комсомольська, 121 профспілкова організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 24 колгоспи, 2 радгоспи, 7 промислових підприємств, 3 залізничні станції, 3 будівельні організації. Населення обслуговують 50 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 36 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 14 середніх, 16 восьмирічних, вечірню школу робітничої молоді, заочну середню школу. Працюють сільське профтехучилище, школа фабрично-заводського учнівства, музична школа, будинок піонерів, 42 дитячі садки і ясла. Культурно-освітню роботу проводять 23 будинки культури, 17 клубів, 77 бібліотек, у т. ч. 36 шкільних. Є 47 стаціонарних кіноустановок, з них 27 широкоекранних. У районі — 6 пам'ятників В. І. Леніну, 63 пам'ятники та обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни.

АНДРУШІВКА

Андрушівка — селище міського типу (з 1938 року), центр району, залізнична станція. Розташована у південно-східній частині області, на берегах річки Гуйви (притока Тетерева), за 47 км від Житомира та за 9 км від автошляху Житомир—Сквира. Населення — 11,2 тис. чоловік.

Територія сучасної Андрушівки була заселена вже у І тисячолітті до н. е. Неподалік селища знайдено знаряддя праці доби бронзи, виявлено залишки ранньослов'янського поселення черняхівської культури[1].

[1] А. И. Тереножкин. Предскифский период на днепровском Правобережье. К., 1961, стор. 124; Материалы и исследования по археологии СССР, № 82. М., 1960, стор. 23.

В історичних джерелах Андрушівка під назвою Андрусовки вперше згадується 1683 року в переліку «пустих сіл, у яких жодної халупи не було». Андрушівка тоді була приписана до Котельні[1].

З XVII ст. село стало власністю польських магнатів Бержинських, які нещадно експлуатували місцеве населення. Селяни Андрушівки, як і навколишніх сіл, по три дні на тиждень працювали на пана, сплачували грошовий та натуральний оброк.

1793 року здійснилася споконвічна мрія андрушівців: село в складі Правобережної України возз'єднано з Росією.

Андрушівка поступово зростала. 1798 року тут уже налічувалося 123 двори з населенням 1046 чоловік; працювали винокурня з двома котлами, три водяні млини, а четвертий на кінній тязі[2].

З середини XIX ст. в Андрушівці поряд з хліборобством розвивалося кустарне виробництво, зокрема гончарне, деревообробне, ткацьке. Діяли шкіряний завод, винокурня (пізніше спиртовий завод), кілька крамниць, раз на два тижні відбувались ярмарки[3].

Грунтово-кліматичні умови, сприятливі для вирощування цукрових буряків, і попит на цукор дали поштов швидкому розвиткові цукрової промисловості. 1848 року в Андрушівці засновано перший на Житомирщині цукровий завод. Виробництво на ньому базувалося на застосуванні ручної праці кріпаків. За найменшу непокору їх сікли різками.

1859 року Андрушівку віднесено до розряду містечок[4].

Після реформи 1861 року відбувся швидкий процес розшарування селянства. Викупні платежі та численні прямі й непрямі податки неминуче вели до розорення господарств. Через нестачу землі селяни змушені були йти на заробітки до поміщика. Але під час жнив 1863 року селяни не вийшли збирати врожай на панському полі, заявивши, що поміщик встановив низьку плату. Для «наведення порядку» в маєток графа власті відрядили начальника житомирської повітової поліції. Повернувшись з Андрушівки, він доповідав губернатору Волинської губернії, що без застосування військової сили не можна примусити селян збирати урожай поміщика[5]. 1869 року питання з «вільними» селянами вирішено на користь землевласника.

Андрушівський маєток графів Бержинських 1869 року купив цукрозаводчик Терещенко. 1873 року цукровий завод переобладнано й механізовано. Наступного року він уже виробив 245 тис. пудів цукру. На заводі тоді працювало 1190 робітників[6]. Після реконструкції спиртовий завод різко збільшив виробництво продукції, але умови праці залишалися надзвичайно тяжкими: робочий день тривав по 12—13, а то й більше годин. Жили робітники в низьких, брудних, сирих казармах, харчувалися вкрай погано[7].

Жорстокий визиск, злидні, безправ'я породжували гостре невдоволення робітників і селян Андрушівки існуючим ладом. 1902 року тут сталося заворушення селян, на придушення якого місцевим властям довелося викликати війська. Виявом протесту проти капіталістичної експлуатації став масовий випас худоби на землях цукрозаводчика в серпні 1904 року. За потраву 10 десятин конюшини до судової відповідальності було притягнуто 41 чоловіка. На користь поміщика селяни по-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 153.

[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, ч. 3, арк. 4, 5.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 450; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 34, спр. 1097, арк. 2; оп. 452, спр. 68, арк. 6.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 34, спр. 1097, арк. 21.

[5] Там же, оп. 301, спр. 98, арк. 30—33.

[6] Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам, стор. 90; П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России и царства Польского. СПб., 1887, стор. 50.

[7] Фабричная и заводская промышленность в районе Юго-Западных железных дорог. К., 1896, стор. 135; О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2. К., 1962, стор. 224—225, 273.

винні були сплатити штраф у сумі 478 крб. Виступи андрушівських селян мали місце і в серпні 1905 року[1].

Незважаючи на судові вироки і політичні репресії, 1906 року під впливом революційних подій, що відбувалися в країні, в Андрушівці посилився страйковий рух. У червні селяни організовано виступили проти сваволі цукрозаводчика Терещенка, який не дозволяв гнати через свої землі худобу до водопою. Для приборкання непокірних в село прибув загін драгунів. Та це не залякало селян. Вони заманили непроханих гостей на шлях, покритий боронами. Не один з карателів поламав собі ребра на тому шляху. У вересні знову сталося заворушення андрушівських селян, яке придушили війська[2].

Поступово збільшувалася кількість населення. 1911 року в містечку налічувалося 2359 чоловік[3].

Надзвичайно низьким був рівень освіти. Більшість жителів містечка не знала грамоти. Лише тоді, коли цукрозаводчику Терещенкові стали потрібні письменні працівники для роботи в конторі й на заводі, 1871 року в Андрушівці відкрито однокласне училище. За 25 років роботи курс навчання починали 815 учнів, а закінчило 135, у т. ч. 11 дівчаток[4]. 1902 року училище реорганізовано в двокласне сільське. Дещо зросла і кількість учнів. 1915 року тут навчалося 265 учнів, що становило менше половини дітей шкільного віку.

В роки першої світової імперіалістичної війни посилилося розорення селянських господарств. Багатьох андрушівців мобілізували на фронт. Різко скоротилася посівна площа, знизилася врожайність на селянських наділах, зменшилася кількість худоби. Зросли податки й проводилися реквізиції продуктів для армії.

Передчасними виявилися в населення надії на Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року. Хоча вона і розв'язала основне загальнодемократичне завдання — повалення царизму, однак не вирішила кардинальних питань. Солдати, які поверталися з фронту, викривали перед селянами політику буржуазного Тимчасового уряду, що продовжував імперіалістичну війну, захищав інтереси поміщиків і капіталістів. Земля залишалася в руках поміщика.

З великою радістю зустріли робітники й селяни Андрушівки звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Селяни містечка захопили землі поміщика Терещенка. Їх приклад наслідували жителі інших сіл[5]. Виступаючи проти контрреволюційної політики буржуазно-націоналістичної Центральної ради, яка узурпувала владу на Україні, в грудні того ж року селяни і демобілізовані солдати, що перебували у містечку, вигнали лісову варту, вчинили масові порубки поміщицького лісу. 4 січня 1918 року в Андрушівці було встановлено Радянську владу. Створений ревком вигнав з містечка панського управителя і приступив до розподілу поміщицької землі[6]. Але розгортанню соціалістичних перетворень перешкодили кайзерівські війська. Ревком пішов у підпілля. Німецькі окупанти спустошували склади з продуктами й матеріалами. Незважаючи на опір робітників, загарбники вивезли з Андрушівки понад 100 тис. пудів цукру[7].

Та не довго хазяйнували німецькі окупанти, а також ставленики націоналістичної Директорії, що замінили їх. 10 березня 1919 року частини Червоної Армії визволили Андрушівку від петлюрівців. Трудящі містечка радо зустріли відновлення Радянської влади. Було відновлено ревком, організовано комбід. Земля і лишки

---

[1] Хронологія історії України, вип. 2, 1861—1917. К., 1940, стор. 33, 43; Житомирський облдержархів, ф. 167, оп. 6, спр. 351, арк. 5.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 23, оп. 17, спр. 324, арк. 9, 11.

[3] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1911, стор. 9.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 573, оп. 1, спр. 3, арк. 4—6; газ. «Волынь», 3 листопада 1896 р.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2. К., 1967, стор. 386.

[6] Житомирський облдержархів, ф. Р-316, оп. 1, спр. 10, арк. 29; ф. Р-2275, оп. 1, спр. 12, арк. 254—258.

[7] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 368.

продовольства багатіїв розподілялися між біднотою. Робітники цукрового заводу підтримували селян у їх боротьбі з куркулями, допомагали трудовому селянству в ремонті сільськогосподарських машин[1].

Значну організаційну роботу серед трудящих волості проводив уродженець села Нехворощ, колишній матрос Балтійського флоту, учасник жовтневих подій у Петрограді, перший голова Андрушівського волревкому М. І. Попіль. Під його керівництвом проводилися мобілізація молоді до лав Червоної Армії, збір продовольства для військових частин. Він очолював боротьбу трудящих з контрреволюційними бандами, які діяли на території волості. В червні 1919 року М. І. Попіль поліг смертю героя-революціонера в боротьбі з бандитами[2].

Мирне будівництво ще не раз переривалося нападами буржуазно-націоналістичних та інших банд. 20 серпня 1919 року петлюрівцям удалося захопити Андрушівку. Та рівно через місяць, 20 вересня, воїни 44-ї та 45-ї радянських дивізій, розвиваючи наступ на київському напрямі, визволили містечко від ворогів. Недовго тривав мирний перепочинок. У листопаді Андрушівку захопили денікінці, але вже 21 січня наступного року їх вигнали частини Червоної Армії. Відразу трудящі приступили до налагодження мирного життя. Було відновлено волревком і комітет бідноти. Для боротьби з бандитизмом при військовому відділі волревкому організовано спеціальні загони. Трудящі містечка всебічно підтримували Радянську владу. Вони допомагали волревкому в зборі продовольства та коней для Червоної Армії. Лише в лютому 1920 року під час тижня фронту зібрано та передано військовим частинам 250 пудів хліба, 25 найкращих коней — кавалерійському загону 12-ї армії[3].

Утвердження Радянської влади відбувалося в запеклій класовій боротьбі. Волосний ревком і комітет бідноти, переборюючи шалений опір куркулів і спираючись на підтримку бідноти, здійснював націоналізацію промислових підприємств, поміщицької та куркульської землі, продрозкладку. Загальні збори трудящих Андрушівки, що відбулися 10 березня 1920 року, доручили волземвідділу зібрати всі знаряддя праці з колишніх поміщицьких маєтків, створити прокатні та ремонтні пункти, розподілити землю й знаряддя праці між бідними порівну[4].

Наприкінці квітня 1920 року в Андрушівку вдерлися польські інтервенти. Підтримані українськими буржуазними націоналістами, окупанти грабували жителів, забирали хліб, коней. Проте лютували вони недовго. На початку червня під ударами Першої Кінної армії почався відступ польських інтервентів. 22 червня воїни 4-ї кавалерійської дивізії визволили Андрушівку. Тут розмістилися польові штаби Першої Кінної армії та 4-ї кавдивізії. На мітингу, який відбувся в містечку, виступив з промовою С. М. Будьонний. Він розповів присутнім про становище на фронті, про героїзм червоноармійців у боях з польськими окупантами, закликав населення всіма засобами допомагати й підтримувати Червону Армію[5].

Окупанти, петлюрівці та білогвардійці вкрай зруйнували Андрушівку. Занепала більшість селянських господарств, не вистачало посівного матеріалу, тягла, реманенту. Епідемії косили людей. Але ніщо не могло похитнути віру трудящих у Радянську владу.

Наступив період мирного радянського будівництва. Населення Андрушівки в той час становило 5110 чоловік. Довелося подолати значні труднощі, оскільки в містечку не вистачало кадрів, належного досвіду керівництва господарством, матеріалу, коштів. Приступив до роботи заново створений Андрушівський волосний ревком. У серпні 1920 року націоналізовано цукровий та винокурний заводи[6].

---

[1] Газ. «Известия» (Житомир), 24 травня 1919 р.

[2] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-118, оп. 1, спр. 7, арк. 29.

[3] Там же, спр. 2, арк. 65.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 547, арк. 29.

[5] Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 245, оп. 3, спр. 128, арк. 12.

[6] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 640.

19 вересня того ж року організовано волосний, а 20 вересня — сільський комітети незаможних селян[1], які багато зробили в згуртуванні селян, наданні їм допомоги в боротьбі з куркульством, у справі відновлення радянського правопорядку. Андрушівський комнезам був одним з найактивніших у Житомирському повіті. КНС чимало зробив для зміцнення влади трудящих: організовував допомогу фронту, відбирав лишки хліба й землі у куркулів, розподіляв їх між безземельними та малоземельними селянами. Особлива увага була виявлена до сімей червоноармійців і найбіднішого селянства. Їм надавалася допомога насінням, сільськогосподарським інвентарем, тяглом[2].

Провідну роль у житті Андрушівки відіграла партійна організація, створена 1920 року. Великою опорою комуністів була молодь, яка активно включилася в боротьбу за нове життя. Того ж року засновано комсомольський осередок. Комсомольці вели найрізноманітнішу роботу. Вони влаштовували платні концерти та вистави і зібрані кошти передавали фонду голодуючим Поволжя. Тільки за один тиждень — з 14 по 20 серпня 1921 року — зібрано для голодуючих Поволжя 105 пудів хліба. Так ще в перші роки Радянської влади зміцнювалася дружба українського і російського народів[3].

У здійсненні соціалістичних перетворень важливу роль відіграв III з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Андрушівської волості, що відбувся 7 листопада 1922 року. Головну увагу з'їзд звернув на зміцнення союзу бідноти з середняком та боротьбу з куркульством.

Після адміністративно-територіальної реформи з березня 1923 року Андрушівка стала районним центром Бердичівського округу Київської губернії, що позитивно позначилося на її економічному й культурному розвиткові.

Партійні й радянські органи приділяли багато уваги питанню відбудови підприємств Андрушівки, зруйнованих у роки громадянської війни. До 1923 року зміцніла сировинна база цукрового заводу, йому передано значні масиви колишніх поміщицьких і куркульських земель. На кінець відбудовного періоду всі землі були повністю освоєні. Ставав до ладу і спиртовий завод[4].

В центрі уваги партійних і радянських органів у той час була перебудова сільського господарства. Андрушівські комуністи роз'яснювали трудящим ленінський кооперативний план і закликали об'єднуватися для спільного обробітку землі. 1922 року в Андрушівці організовано сільськогосподарське товариство, волосне й цукрове єдині споживчі товариства[5].

15 листопада 1923 року відбувся IV районний з'їзд Рад, який обговорив питання дальшого розвитку господарства району і зобов'язав місцеві радянські органи всіляко сприяти кооперуванню трудівників села. З'їзд вилився у яскраву демонстрацію непорушного союзу робітників і селян.

В січневі дні 1924 року радянський народ і світовий пролетаріат, оповиті сумом, проводили в останню путь свого вождя. На Андрушівському цукровому заводі відбувся багатолюдний траурний мітинг. Промовці закликали всіх трудівників невідступно йти по шляху, накресленому В. І. Леніним. Найвідданіші справі революції робітники і селяни подали заяви про вступ до лав РКП(б). Тільки за п'ять місяців 1924 року вступило до партії 38 чоловік. Для вшанування пам'яті вождя 1 травня 1924 року в Андрушівці урочисто відкрито пам'ятник В. І. Леніну[6].

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2567, оп. 1, спр. 325, арк. 24.

[2] Там же, ф. Р-12, оп. 1, спр. 6, арк. 6.

[3] Отчет Волынского губернского исполнительного комитета Второму губернскому съезду Советов Волыни и 6 Укрсъезду Советов. Житомир, 1921, стор. 303; газ. «Волынский пролетарий», 31 серпня 1921 р.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 759, арк. 31; газ. «Волынский пролетарий», 13 січня 1923 р.; До історії боротьби за відбудову народного господарства Волині (1921—1925 рр.). Житомир, 1961, стор. 156.

[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 6, арк. 34—56.

[6] Житомирський облпартархів, ф. 114, оп. 1, спр. 3, арк. 1, 4, 45, 135—136.

Поряд з вирішенням господарських питань багато уваги приділялось охороні здоров'я, розвиткові освіти й культури трудящих. Місцева Рада передала школі найкраще приміщення в Андрушівці — колишній будинок цукрозаводчика Терещенка[1]. 1920 року двокласне училище перетворено на трудову семирічну школу, де 1924 року навчалося 390 учнів, у т. ч. 128 дівчаток. Тоді ж відкрито педагогічну школу, яка готувала вчителів для шкіл району. Для підготовки кваліфікованих кадрів при Андрушівському цукровому заводі відкрито школу ФЗУ[2].

Одним з найважливіших завдань була ліквідація неписьменності трудящих. В 1924 році майже 50 проц. дорослого населення не знали грамоти. В ті роки велика увага приділялася системі лікнепів. За рішенням райкому партії та райвиконкому було розширено їх мережу, зміцнено матеріальну базу, вжито заходів щодо забезпечення лікнепів кадрами вчителів. У боротьбі з неписьменністю активну участь взяли працівники народної освіти, комсомольці[3].

Позитивний досвід роботи перших кооперативних об'єднань наочно переконав селян у перевагах колективних форм господарювання. 1929 року в Андрушівці організовано колгосп «VI з'їзд Рад» (голова Р. П. Огороднійчук), а наступного — ім. Т. Г. Шевченка[4]. З перших днів держава подавала господарствам велику допомогу. Були виділені кредити на придбання тягла, реманенту та спорудження тваринницьких приміщень. Колгоспам допомагали також колективи цукрового та спиртового заводів. Восени 1929 року для ремонту сільськогосподарських знарядь і машин вони відрядили бригаду слюсарів у кількості 20 чоловік[5].

Перехід на шлях колективного господарювання відбувався в умовах гострої класової боротьби з куркулями, які чинили запеклий опір заходам Радянської влади, зривали хлібозаготівлі, вдавалися до терору. Спекулюючи на окремих недоліках в організації колгоспів, куркулі проводили антирадянську пропаганду.

Ворожим діям куркулів партійні організації Андрушівки, в лавах яких налічувався тоді 71 комуніст, протиставили копітку організаторську й роз'яснювальну роботу, вели непримиренну боротьбу з ними[6].

Важливою подією 1931 року стала організація в Андрушівці машинно-тракторної станції, яка в наступному році мала 50 тракторів[7]. З приходом техніки на колгоспні лани колгоспники остаточно переконалися в правильності обраного шляху. До 1932 року 287 господарств Андрушівки об'єдналися в колгоспи. За короткий строк трудівники сільського господарства досягли певних успіхів у збільшенні врожайності, розвитку тваринництва, виконанні державних планів хлібозаготівлі.

В 30-х роках дальшого розвитку набуло промислове виробництво. З'явилися нові кадри господарських, партійних і радянських працівників. На початку 1931 року на Андрушівський цукровий завод прибув молодий інженер М. В. Підгорний — нині член Політбюро ЦК КПРС, голова Президії Верховної Ради Союзу РСР. За два роки роботи на заводі М. В. Підгорний зарекомендував себе висококваліфікованим інженером. Він брав активну участь у громадсько-політичному житті колективу заводу та Андрушівки.

З кожним роком поповнювалися ряди робітничого класу Андрушівки. В 1934 році на підприємствах працювало 1460 робітників, у т. ч. 507 — на цукровому заводі.

За почином передових виробничників країни в роки перших радянських п'ятирічок на підприємствах та колгоспах Андрушівки і району розгорнулося соціалістичне змагання за вміле використання техніки, підвищення продуктивності праці,

---

[1] Установи народної освіти на Волині. Житомир, 1924, стор. 166.
[2] Газ. «Волынский пролетарий», 13 квітня 1923 р.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 114, оп. 1, спр. 3, арк. 26.
[4] Андрушівський райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 287, 297.
[5] Житомирський облпартархів, ф. 491, оп. 1, спр. 7, арк. 4.
[6] Там же, ф. 114, оп. 1, спр. 19, арк. 97.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 13, спр. 1161, арк. 75.

виконання виробничих завдань. Ініціаторами його були робітники цукрового заводу. Десятки буряківників Андрушівки за почином М. С. Демченко боролися за вирощення 500 цнт буряків з га. В розгортанні соціалістичного змагання важливу роль відіграв перший районний зліт п'ятисотенниць, що відбувся 8 січня 1936 року. В ньому взяло участь понад 350 ланкових, агрономів і бригадирів рільничих бригад, які поділилися передовим досвідом вирощування високих урожаїв цукрових буряків[1]. Першою п'ятисотенницею у колгоспі ім. Т. Г. Шевченка стала Н. В. Рудюк[2]. Серед робітничих колективів найбільше стахановців було на спиртовому заводі. 1937 року колектив підприємства здобув право називатися стахановським. Наступного року завод перевиконав виробничий план. За ним йшов цукровий завод, на якому в 1939 році працювало 92 стахановці[3]. За високі виробничі показники учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1939 році став колектив конеферми колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. Цієї ж честі удостоїлися конюх Г. Й. Берладин, бригадир тракторної бригади Андрушівської МТС Л. М. Рудюк та багато інших передовиків праці.

Вчителька Андрушівської середньої школи В. Ю. Павлівська — одна з перших серед учителів області удостоєна ордена Леніна. 1960 р.

Чималих успіхів у передвоєнні роки досягнуто в галузі культурного будівництва. В 1929—1930 рр. споруджено приміщення нової школи, будинку культури цукровиків ім. В. І. Леніна та бібліотеки. В райцентрі працювали 2 середні школи, 3 бібліотеки, будинок культури, кінотеатр. 1937 року в Андрушівській середній школі № 1 відбувся перший випуск. У 1939 році вчительку середньої школи В. Ю. Павлівську за сумлінну працю по вихованню молодого покоління нагороджено орденом Леніна[4].

З 30 листопада 1931 року виходить районна газета «Соціалістичний шлях» (з квітня 1965 року — «Шлях до комунізму»)[5].

Мирна творча праця андрушівців, як і всього радянського народу, була перервана підступним нападом гітлерівської Німеччини на нашу країну. В перші дні війни більшість чоловіків стала на захист Батьківщини. На виробництві їх замінили жінки та підлітки. Коли ворог наблизився до Житомирської області, тисячі юнаків і дівчат працювали на будівництві оборонних споруд[6]. Близько 3 тис. комсомольців Андрушівського, Корнинського, Попільнянського та Ружинського районів трудилися на спорудженні оборонних рубежів під Фастовом[7]. Партійна організація Андрушівки, яка напередодні війни налічувала в своїх рядах 261 комуніста, організувала і мобілізувала сили для оборони Вітчизни. Переважна більшість членів партії пішла на фронт. А ті, хто був залишений, не шкодуючи сил і здоров'я, працювали в народному господарстві, на спорудженні оборонних укріплень, здійснювали евакуацію населення і матеріальних цінностей, робили для оборони Вітчизни все, що могли[8].

10 липня 1941 року фашисти вдерлися в Андрушівку. Почалися масові репресії. Наводячи т. зв. новий порядок, вони та їх прихвосні — поліцаї розстрілювали мирних жителів, нищили й грабували все, що протягом років створювалося руками

[1] Газ. «Соціалістичний шлях» (Андрушівка), 10 січня 1936 р.
[2] Газ. «Соціалістичний шлях», 7 листопада 1936 р.
[3] Газ. «Соціалістичний шлях», 1 січня 1939 р.
[4] Газ. «Радянська Житомирщина», 19 жовтня 1952 р.
[5] Газ. «Соціалістичний шлях», 30 листопада 1936 р.
[6] Г. П. Міщенко і М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 21.
[7] Там же, стор. 22.
[8] Житомирський облпартархів, ф. 114, оп. 1, спр. 436, арк. 1—9.

радянських людей. Першими жертвами ворога стали 22 комуністи Андрушівки та сусідніх сіл, по-звірячому вбиті в катівнях поліції. Тоді ж був замордований організатор колгоспу в Андрушівці Р. П. Огороднійчук.

Андрушівці, виховані в дусі беззавітної відданості справі комунізму, не скорилися ворогові. На початку 1942 року на цукровому заводі розпочала свою діяльність підпільна група під керівництвом В. П. Мехеди, О. Г. Сорокіна та інших. Патріоти виводили з ладу устаткування, псували картоплю, заготовлену для гітлерівців[1].

Всіма засобами трудящі Андрушівки, ризикуючи життям, чинили опір окупаційному режиму. Вони зволікали здачу податків, ховали від фашистів хліб та інші продукти, зривали відправку людей до Німеччини, допомагали партизанам. Кілька лікарів у складі М. Ю. Скачинського, П. М. Накоп'юк та інших тримали зв'язок з партизанською диверсійною групою І. Д. Богорада, яка діяла на території району. Вони лікували поранених партизанів, постачали загону медикаменти, тривалий час переховували у себе партизанських дітей, видавали фіктивні довідки юнакам та дівчатам про хворобу і цим рятували молодь від вивезення на каторжні роботи до фашистської Німеччини. Працівник контори зв'язку П. Т. Лялюшко для партизанської групи І. Д. Богорада склав радіоприймач. Відважні партизани і підпільники розповсюджували листівки із зведенням Радянського інформбюро. Диверсійна група І. Д. Богорада протягом 1942—1943 рр. знищила всі молотарки в районі, не дала можливості німецько-фашистським загарбникам вивезти хліб, пустила під укіс дев'ять ешелонів з живою силою, продовольством та бойовою технікою ворога на залізничній лінії Фастів—Козятин. До складу диверсійної групи і підпільників входили як місцеві жителі, так і воїни — представники різних національностей, що потрапили у вороже оточення.

Фашисти лютували. Вони проводили облави проти партизанів і підпільників. Смертю героїв загинули комсомольці Юрій Шлапак, Анатолій Ходаківський, Віктор Філіпських, Борис Гринюк, Костянтин Романовський та інші. У фашистських катівнях Андрушівки та Бердичева по-звірячому були закатовані комсомольці-підпільники і партизани Анатолій Габурець, Вікторія Гагич, Борис Мальков[2].

З вересня 1943 року диверсійну групу І. Д. Богорада підпорядковано партизанському загону ім. В. І. Чапаєва, який очолював І. Й. Цендровський.

В ніч з 26 на 27 грудня 1943 року бійці 44-ї гвардійської танкової бригади, якою командував гвардії підполковник Й. І. Гусаковський, визволили Андрушівку від німецько-фашистських загарбників[3]. У боях за селище смертю хоробрих загинуло 80 воїнів-гвардійців, серед них Ф. Т. Антоневський, В. В. Белавін, А. В. Відерников, М. П. Гринько, Т. М. Гуров, І. А. Деньгін, П. А. Жуков, В. В. Зарянцев, О. П. Іванов, К. Х. Кламбоцький, І. І. Лахтін, І. П. Міхєєв, В. А. Попов, М. Є. Трофимов та інші. За вміле керівництво бойовими операціями під час визволення Андрушівки і сіл району та виявлену мужність і хоробрість майору П. І. Орєхову та лейтенанту Г. С. Петровському присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

З 9 січня до 29 лютого 1944 року в селищі розміщувався командний пункт штабу 1-го Українського фронту; тут перебував талановитий радянський полководець командуючий 1-м Українським фронтом генерал армії М. Ф. Ватутін[4].

Багато горя і страждань зазнало населення Андрушівки за період тимчасової німецько-фашистської окупації. Гітлерівці закатували і розстріляли 460 мирних жителів, у т. ч. 216 дітей і 25 стариків. Селищу завдано великої матеріальної шкоди:

[1] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками, стор. 161.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 43, арк. 1, 93.
[3] Сообщения Советского информбюро, т. 5. М., 1944, стор. 305—306; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 386.
[4] Газ. «Шлях до комунізму» (Андрушівка), 29 серпня 1967.

виведено з ладу цукровий і спиртовий заводи, МТС, всі підприємства побутового призначення, школи.

Відразу ж після визволення Андрушівки відновили свою роботу райком КП(б)У та райвиконком.

Ще лунав гуркіт боїв, а жителі селища під керівництвом партійних і радянських органів, переборюючи великі труднощі, взялися до відбудови зруйнованого народного господарства. Не вистачало робочих рук, коштів, матеріалів, машин, робочої худоби. Для обробітку колгоспних полів і присадибних ділянок доводилося використовувати корів. Самовіддано працювали комсомольці. Уже до 5 лютого 1944 року зібрано й підготовлено понад 12 тис. цнт посівного матеріалу і засипано у колгоспні комори. МТС розпочала ремонт тракторів[1].

Організовано пройшла весняна посівна кампанія 1944 року. За активну участь у проведенні посівної кампанії та збиранні врожаю комсомольську організацію району нагороджено перехідним Червоним прапором Житомирського обкому комсомолу. Цінну ініціативу проявили комсомольці Андрушівки, взявши шефство над дитячим будинком ім. М. О. Щорса. За їх почином розгорнулося шефство комсомольських організацій області над дитячими будинками[2].

З перших днів після визволення Андрушівки відновлювалася робота в освітніх, культурних і медичних закладах.

Всім, чим тільки могли, допомагали андрушівці рідній Червоній Армії. На будівництво танкової колони «Радянська Житомирщина» колектив цукрового заводу зібрав 300 тис. крб. У фонд допомоги сім'ям фронтовиків передано 22 тис. крб.[3] На славні патріотичні подвиги людей запалювали радісні звістки, що надходили з фронту.

На все життя залишився в пам'яті трудящих Андрушівки ранок 9 травня 1945 року. З нагоди перемоги над гітлеризмом у селищі відбулися мітинг і масове гуляння. Андрушівці пишаються тим, що в розгромі ворога є і їх внесок. 895 односельців брали участь у Великій Вітчизняній війні. Всі вони за мужність і відвагу, виявлені у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, удостоєні урядових нагород. Трьома орденами Червоного Прапора нагороджений командир танкового полку підполковник І. Т. Слободян. Відзначені орденами й медалями О. П. Горкун, Г. Ф. Климчук, І. Й. Круківський, О. М. Шевченко, а О. В. Броницький — повний кавалер ордена Слави. В боях з ворогом полягли смертю хоробрих 304 жителі селища. 1965 року на честь 20-річчя з Дня Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні в центрі селища споруджено обеліск вічної Слави андрушівцям, які героїчно загинули в боротьбі за свободу і незалежність Батьківщини.

Роки четвертої п'ятирічки були роками впертої боротьби за піднесення економіки. В авангарді йшли колективи колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, цукрового та спиртового заводів. За високі виробничі показники їх неодноразово відзначали грамотами й перехідними прапорами районних, обласних і республіканських партійних та радянських органів. Приклад самовідданої праці на цукровому заводі показував комуніст токар-модельник Д. М. Надвожин, делегат XIV з'їзду ВКП(б), який прибув із заводу «Красное Сормово» на відбудову підприємства. Багато зробив для відродження і розвитку Андрушівки колишній перший секретар райкому партії П. К. Кращенко.

У 1946 році колгоспи ім. Т. Г. Шевченка та «VI з'їзд Рад» об'єдналися в одне

Зустріч андрушівців з визволителями селища. 1943 р.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 5 лютого 1944 р.

[2] Г. П. Міщенко і М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 201.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 441, оп. 1, спр. 24, арк. 7.

господарство ім. Т. Г. Шевченка, а в 1959 році до нього приєднався і Гардишівський колгосп «XX з'їзд КПРС» (Гардишівка з 1958 року входить до складу Андрушівки). Наполегливо працювали колгоспники. Рік у рік підвищували вони врожайність полів, продуктивність тваринництва, долаючи і природні перешкоди — велику посуху 1946 року. Об'єднання трьох невеличких господарств дало змогу більш ефективно використовувати техніку, земельні масиви, знизити собівартість продукції.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 1958 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора завідуючу свинофермою колгоспу ім. Т. Г. Шевченка М. К. Вальчук, слюсаря Андрушівської МТС З. А. Зайця, бригадира тракторної бригади П. Т. Опанасюка; десять колгоспників і колгоспниць — орденом «Знак Пошани», двох чоловік — медаллю «За трудову доблесть», п'ять — медаллю «За трудову відзнаку».

З 1962 року колгосп спеціалізується на відгодівлі свиней. Уже наступного року тут було вироблено по 195 цнт свинини на 100 га сільськогосподарських угідь; грошові прибутки колгоспу становили 432 тис. крб. Провідними сільськогосподарськими культурами є озима пшениця, ячмінь та цукрові буряки. Колгоспники рік у рік домагалися високих виробничих показників. 1967 року врожайність з га становила по 28,5 цнт зернових, у т. ч.— 29,6 цнт пшениці, 32,8 цнт ячменю[1]. Восьмий п'ятирічний план по виробництву і продажу державі сільськогосподарської продукції колгосп виконав достроково. Змагаючись за дострокове виконання плану першого року 9-ї п'ятирічки, колгоспники зібрали по 29,2 цнт зерна з га, в т. ч. пшениці по 36 центнерів.

За останні роки колгосп ім. Т. Г. Шевченка став високорентабельним і механізованим господарством, за яким закріплено 2660,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2317,6 га орної землі. На його полях у 1972 році працювало 23 трактори, 19 різних комбайнів і багато іншої техніки. Всі трудомісткі процеси в тваринництві та рільництві механізовано. Тваринницькі ферми електрифіковано. За 1951—1971 рр. в колгоспі споруджено 8 типових тваринницьких приміщень, 2 зерносховища та інші будівлі.

Помітні зміни відбулися в промисловості. Внаслідок реконструкції цукрового заводу поліпшилася технологія виробництва, значно зросла його потужність. 1959 року збудовано ТЕЦ. Якщо 1953 року завод переробляв 10 тис. цнт цукрових буряків на добу, то з 1964-го — 18 тис. цнт. Чимала заслуга раціоналізаторів, винахідників і передовиків виробництва. Лише за 1966 рік від впровадження 61 раціоналізаторської пропозиції з 93, що були запропоновані, завод заощадив 55 тис. крб.[2] За підсумками 1967 року колективу підприємства вручено перехідний Червоний прапор Міністерства харчової промисловості УРСР. Невпинно нарощував потужності спиртовий завод (з 1966 року — комбінат). Цьому сприяла реконструкція, здійснена в післявоєнні роки. В роки восьмої п'ятирічки збудовано цех сухих кормових дріжджів і цех вітаміну В-12. Велика увага на спиртовому комбінаті приділяється технічній та побутовій естетиці. Його територія — це справді зелений сад. У світлі, привітні кольори пофарбовано верстати, машини, стіни цехів. Чотири цехи і п'ятнадцять бригад завоювали високе звання цехів і бригад комуністичної праці.

Готуючи трудові подарунки ленінському ювілеєві, андрушівці достроково виконали завдання завершального року восьмої п'ятирічки.

Загальний вигляд Андрушівського сирозаводу, новобудови восьмої п'ятирічки. 1972 р.

[1] Газ. «Шлях до комунізму», 4 січня 1972 р.
[2] Газ. «Шлях до комунізму», 8 квітня 1967 р.

Ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджено 562 чоловіка. 30 передовиків підприємств і організацій селища занесено до районної Книги ленінської трудової слави.

Нових успіхів у праці досягли трудівники промисловості в дев'ятій п'ятирічці. Колектив цукрового комбінату, який розгорнув боротьбу за дострокове виконання п'ятирічки, виробив близько 300 тис. цнт цукру і дав у 1972 році надпланової продукції на 112 тис. крб. Ударник комуністичної праці делегат XXIV з'їзду КП України М. І. Кондрацький зобов'язався виконати п'ятирічку за 4 роки 2 місяці, а кращі виробничники В. І. Кушніренко, І. Ф. Тишкевич і О. М. Хобер — за 4 роки 3 місяці. Андрушівський спиртовий комбінат у 1972 році дав понад план 25,8 тис. декалітрів спирту, 190 тонн пекарських та 102 тонни кормових дріжджів. У січні 1972 року одержано першу продукцію з консервного цеху райзаготконтори. Його потужність — 500 тис. умовних банок на рік[1].

Найбільшими підприємствами Андрушівки тепер є цукровий і спиртовий комбінати, сирзавод, комбікормовий завод, 2 цегельні заводи, районне об'єднання «Сільгосптехніки», автопідприємство 05031, шляхово-експлуатаційна дільниця 710, пересувна механізована колона 5, побутовий, промисловий і харчовий комбінати. Всі вони відіграють велику роль в економічному житті селища та всього району.

За високі виробничі показники, досягнуті в ході соціалістичного змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, 74 кращих трудівників селища відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — бригадира слюсарів цукрового комбінату Ф. Ф. Парфенюка, комбайнера колгоспу ім. Т. Г. Шевченка делегата 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників М. А. Порскала, апаратників спиртового комбінату Є. А. Прищепу і М. Л. Спірина та токаря цукрового комбінату М. І. Кондрацького, раніше нагородженого орденом Трудового Червоного Прапора; орденом Жовтневої Революції — слюсаря районного об'єднання «Сільгосптехніки» А. П. Фесюка, голову «Міжколгоспбуду» Я. У. Лялюшка та бригадира електриків цукрового заводу В. І. Луценка; орденом Трудового Червоного Прапора — начальника зміни цукрового заводу О. Т. Басько-Ярош.

Селище швидко зростає. З кожним роком розгортається житлове будівництво. За післявоєнні роки споруджено понад 500 житлових будинків і 4 заводські гуртожитки, готель на 30 місць, їдальню, триповерхове приміщення поштамту.

Населення Андрушівки обслуговують 44 спеціалізовані магазини, універмаг, 3 їдальні, 10 буфетів.

Невпинно поліпшується медичне обслуговування населення. В селищі працюють райлікарня на 120 ліжок, 3 медичні пункти на заводах. 146 медичних працівників, у т. ч. 26 спеціалістів з вищою освітою, дбають про здоров'я трудящих. За значні успіхи в охороні здоров'я лікар А. Д. Щетиніна нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Постійною турботою оточені малюки, які виховуються в 3 дитячих яслах і садках. У селищі споруджено стадіон на 3 тис. місць, обладнано 4 спортивні майданчики.

Дальшого розвитку набула народна освіта. В Андрушівці працюють 2 середні та одна восьмирічна школи, в яких 148 педагогів навчають 2138 учнів. 202 дітей навчається в музичній школі-семирічці. Є школа робітничої молоді, заочна середня школа та сільське професійно-технічне училище № 2. За час свого існування профтехучилище підготувало близько 9 тис. механізаторів. Тут навчався В. Г. Дев'ятко— Герой Соціалістичної Праці, який нині працює шахтарем у Кузбасі. Андрушівська середня школа № 1 у 1971 році відзначила своє 100-річчя. З 1937 року вона випустила близько 2 тис. чоловік з серед-

Адміністративний корпус районного об'єднання «Сільгосптехніки». 1972 р.

[1] Газ. «Шлях до комунізму», 4, 6, 18 січня 1972 р.

ньою освітою. 29 її вихованців стали кандидатами, 3 — докторами наук. За багаторічну сумлінну працю орденом «Знак Пошани» нагороджено вчителів Л. Ф. Крамаренко і Я. В. Нагребецьку. Вчителька Андрушівського профтехучилища Н. Д. Огороднійчук — заслужений працівник профтехосвіти. 12 педагогів відзначено значком «Відмінник народної освіти».

В Андрушівці — 2 будинки культури (при цукровому і спиртовому комбінатах), кінотеатр (споруджено народним методом), 5 бібліотек, народні музеї В. І. Леніна, революційної і бойової слави при середній школі № 1. Центром масово-політичної і культурно-освітньої роботи стали будинки культури комбінатів. Тут проводяться цікаві тематичні вечори, вечори молоді. При будинках культури працюють гуртки художньої самодіяльності, зокрема хорові, драматичні та танцювальні, в роботі яких активну участь бере молодь не тільки заводів, а й інших підприємств і організацій селища. Аматори самодіяльної кіностудії створили кілька документальних фільмів з життя заводських колективів.

Книга стала вірним другом і порадником трудівників селища. В бібліотеках з фондом понад 175 тис. книг завжди людно. Тут проводяться читацькі конференції. Про зрослий культурний рівень населення свідчить і те, що жителі Андрушівки на 1973 рік передплатили 16 433 примірники періодичних видань.

У побут населення Андрушівки увійшли нові звичаї та обряди. З піснями і музикою проводжають молодь до Радянської Армії, влаштовують комсомольські весілля. Доброю традицією стало посвячення молоді в робітники. В урочистій обстановці ветерани праці вручають молодим виробничникам трудові книжки.

У розквіті радянської Андрушівки велика заслуга селищної Ради депутатів трудящих, до складу якої в 1972 році входило 120 обранців народу. Громадські самодіяльні організації, депутатські групи і пости Ради нині об'єднують 1576 чоловік. Кількість постійно діючих комісій зросла з 7 в 1970 році до 10 комісій у 1972-му, до складу їх входять 113 депутатів. 25 громадян Андрушівки є депутатами районної і 2 — обласної Рад депутатів трудящих. При селищній Раді працюють: група народного контролю, комісія по впровадженню у побут нових радянських свят і обрядів, комісія сприяння законодавству, інспекція по роботі з неповнолітніми. На підприємствах, в організаціях та установах створено жіночі ради, товариські суди, клубні ради, добровільні народні дружини, батьківські комітети шкіл, бібліотечні ради, добровільні товариства тощо. В Гардишівці на добровільних засадах діє сільський комітет. Спираючись на численний актив, виконком Ради, а також її постійні комісії повсякденно розв'язують важливі питання господарського й соціально-культурного будівництва. Постійно зростає бюджет селищної Ради. Якщо в 1970 році він становив 139 789 крб., то в 1972-му — 276 505 крб. Свій бюджет Рада витрачає в основному на народну освіту, культурно-освітні потреби, охорону здоров'я і благоустрій селища. В 1972 році на народну освіту асигновано 144,8 тис. крб., на охорону здоров'я — 18,9 тис. крб., на благоустрій — 100,5 тис. карбованців.

У трудові звершення селища вкладено велику організаторську енергію комуністів, які йдуть у перших лавах тих, хто примножує суспільне добро. Керівну і спрямовуючу роль здійснюють 32 первинні партійні організації, що об'єднують 681 комуніста. Вірними помічниками їх є 1458 членів ВЛКСМ 23 комсомольських організацій.

Добре почали дев'яту п'ятирічку колективи підприємств, установ і організацій. Змагаючись за успішне здійснення планів третього, вирішального року п'ятирічки, трудящі Андрушівки, як і всі радянські люди, поставили за мету реалізувати промислової продукції на 43,2 млн. крб., з них 356 тис. крб. — понадпланової.

До 1975 року в селищі буде споруджено ще один цегельний завод потужністю 9—10 млн. штук будівельної та вогнетривкої цегли на рік, цех переробки деревини, станцію технічного обслуговування автотранспорту, автобусну станцію, агрохімлабораторію, ветбаклабораторію, готель, універмаг, ресторан, 2 робітничі їдальні,

адміністративний будинок РК КП України та райвиконкому. Обсяг побутових послуг зросте в 2,1 раза.

Доповідь Генерального секретаря Центрального Комітету КПРС Л. І. Брежнєва на урочистому засіданні в Москві, присвяченому 50-річчю утворення Союзу РСР, полум'яні слова звернення ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР до радянського народу викликали нову хвилю політичного і трудового піднесення серед андрушівців. Вони розгорнули соціалістичне змагання за дострокове й успішне втілення в життя величних накреслень дев'ятої п'ятирічки.

Й. В. ЛОХАНСЬКИЙ

СТÁРА КОТÉЛЬНЯ

Стара Котельня — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Гуйві (притока Тетерева), за 12 км на північний захід від районного центру та за 6 км від залізничної станції Гряда. Поблизу села проходить автошлях Житомир—Сквира. Населення — 2217 чоловік.

На території сучасного села люди жили ще в II—VI ст. н. е. Про це свідчать виявлені залишки поселення черняхівської культури. Поблизу села й досі збереглися рештки великого давньоруського могильника, на якому розкопано 5 курганів[1]. Котельня належить до найдавніших на Україні населених пунктів. Під назвами Котельнич, Котельниця та Котельня місто 9 разів згадується в літописах за 1143—1169 рр. Тут збереглися залишки фортеці, яка в XII ст. була значним стратегічним пунктом у системі оборони давньоруських земель і відігравала помітну роль в історії Київської Русі[2].

У X—XIII ст. місто не раз зазнавало спустошливих нападів кочівників. 1159 року його зруйнували половці, а 1241-го — монголо-татари[3]. З часом воно знову відродилося.

В 1362 році Котельня була загарбана Литовським князівством.

Після Люблінської унії 1569 року Котельня опинилася під владою Речі Посполитої. В 1581 році її власником став князь К. Ружинський. Управителі міста — польські шляхтичі та духовенство — жорстоко експлуатували населення, глумилися над його національними традиціями, силоміць насаджували католицтво. Багато лиха зазнавали жителі від постійних міжусобиць польських магнатів[4].

Наприкінці XVI ст. боротьба селянства проти феодального і національно-релігійного гніту загострилася. Населення Котельні не раз виступало проти своїх гнобителів. Активну участь воно взяло у повстанні 1618 року[5]. В серпні 1643 року котельнянці вчинили розправу над місцевими шляхтичами[6].

Особливої гостроти набула боротьба під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Влітку 1648 року, тікаючи з Лівобережної України, під Котельнею з'явився восьмитисячний шляхетський загін Я. Вишневецького, який зі звірячою жорстокістю чинив люті екзекуції, розправлявся з населенням. Але у відповідь на терор шляхти полум'я визвольної боротьби охоплювало все нові й нові райони[7].

---

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 2.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. Ипатьевская летопись. М., 1962, стор. 314, 343, 367.

[3] Городские поселения в Российской империи, т. 1, стор. 406.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 42—43; А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 75.

[5] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3, стор. 103.

[6] Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр., стор. 39.

[7] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 273.

Після возз'єднання України з Росією польська шляхта не полишала зазіхань на українські землі. Заодно з нею виступали її союзники — кримські татари. Так, 1655 року Котельню захопили татари, багато будівель було зруйновано, а населення захоплено в полон. Спустошивши ще не один населений пункт, татари повернули на південь. Під Уманню їх перехопив зі своїми загонами І. Богун і відбив полонених[1].

За Андрусівською угодою 1667 року Котельня, як і вся Правобережна Україна, ще тривалий час перебувала під владою шляхетської Польщі.

У XVIII ст. котельнянці були активними учасниками гайдамацьких рухів. 1734 року селяни разом з загоном гайдамаків зруйнували панський маєток у Котельні[2].

Перебуваючи під владою шляхетської Польщі, населення Котельні, як і всієї Правобережної України, прагнуло до возз'єднання з Росією. Ця віковічна мрія здійснилася 1793 року. 1797 року Котельня ввійшла до складу Волинської губернії[3]. Дещо пожвавилося економічне та культурне життя. Містечко стало значним центром торгівлі хлібом. Дедалі більшого розвитку набували гончарне та шевське ремесла.

Проте становище трудящих залишалося важким. Поміщики жорстоко визискували населення. На їх сваволю нікому було скаржитися: місцеві власті і суд обстоювали інтереси заможних класів. Інвентарні правила 1847—1848 рр. теж не принесли селянам полегшення. Майже не змінилося тяжке життя трудового селянства й після реформи 1861 року. Селянам хоч і надавалося право викупу землі, але більшість з них не мала для цього коштів. Все це викликало незадоволення серед селян. У вересні 1864 року під впливом агітації, проведеної Демидом Кислицьким та Йосипом Раком, селяни Котельні відмовилися сплачувати податки та викупні платежі за землю. Тільки втручання поліції та суду примусили селян підкоритися властям[4].

1866 року Котельня стала волосним центром Житомирського повіту[5]. До складу волості увійшло 32 населені пункти. В містечку тоді налічувалося 436 дворів; працював пивоварний завод, діяло 12 приватних крамниць, через кожні 2 тижні збиралися ярмарки. З того часу одна частина містечка стала називатися Старою, а друга Новою Котельнею[6].

В кінці XIX ст. землі Котельні потрапили до рук заводчика Терещенка. Розвиваючи цукрове виробництво, він скуповував у своїх сусідів землі, придатні для вирощування цукрових буряків. Угіддя Котельнянського маєтку, розташовані поблизу Андрушівського цукрового заводу, становили особливий інтерес. Заволодівши землею, Терещенко більшу частину її відвів під посіви цукрових буряків. На вирощуванні буряків широко використовувалася наймана праця. Поряд з котельнянцями на бурякових плантаціях працювали люди сусідніх сіл.

Нестерпні умови праці на бурякових плантаціях змушували трудящі маси підніматися на боротьбу проти буржуазно-поміщицького ладу. 1901 року тут сталося заворушення селян, які вимагали повернення відрізків. У листопаді 1905 року під впливом революційних подій, що проходили в країні, в Котельні відбувся масовий мітинг, в якому взяли участь представники 25 сіл та 5 хуторів. У червні наступного року місцеві селяни, змовившись, пустили худобу на землі цукрозаводчика. Землевласник наказав зайняти її і зачинити в оборі. Тоді натовп селян, побивши охоронника, поламав огорожу і випустив худобу. Масові виступи селян не припи-

---

[1] С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке, т. 1. К., 1848, стор. 214.

[2] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст. К., 1965, стор. 50.

[3] Труды Волынского губернского статистического комитета, вып. 1, стор. 143.

[4] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 463—464; Житомирський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1002, арк. 65—68.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 305, спр. 82, арк. 45.

[6] А. Братчиков. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях, вып. 1, стор. 57.

нялися протягом усього літа. В жовтні для розправи з «бунтарями» до містечка увірвався загін карателів. Почалося масове катування селян різками й нагайками, багатьох з них віддали до суду[1].

В роки столипінської аграрної реформи ще більше прискорився процес класового розшарування селянства. В його середовищі утворювалися великі куркульські господарства, в кожному з яких було від 20 до 30 десятин землі. Основна ж маса селян дедалі зубожіла і розорювалася. Шукаючи кращої долі, селянські сім'ї виїжджали на нові землі до Сибіру та на Далекий Схід. Лише в березні 1909 року з Котельні та ближніх сіл переселилося в Примор'я близько 70 сімей[2].

Котельня в той період стала центром різного роду кустарних промислів. Особливого поширення набули шевський, ковальський, ткацький промисли та плетіння кошиків з лози[3].

В 1913 році розпочалися заняття у двокласному училищі, де навчалося 188 учнів; працювали земська поштова станція, земська лікарня, аптека[4].

Звістку про повалення царського самодержавства трудящі Котельні зустріли радісно. Всі чекали змін у житті, селяни вимагали розподілу поміщицької землі, але Тимчасовий уряд не виправдав їхніх сподівань.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді активізувала боротьбу котельнянців за владу Рад. 20 листопада 1917 року селяни захопили в маєтку Терещенка 211 десятин землі. Переляканий управитель маєтком просив губернського комісара вжити термінових заходів для припинення самочинних дій селянства. Губернський комісар на деякий час зумів припинити розподіл землі. На початку січня 1918 року в містечку встановлено Радянську владу. 11 січня селяни знову почали ділити землю[5]. Але довести до кінця розпочату справу тоді не вдалося. В лютому 1918 року на запрошення Центральної ради на Україну прийшли австро-німецькі окупанти. Майже рік інтервенти та буржуазно-націоналістичні посіпаки хазяйнували у містечку. В грудні Котельня опинилася під владою Директорії.

На початку березня 1919 року частини 1-ї Української радянської дивізії під командуванням М. О. Щорса визволили Котельню[6]. Відразу ж були створені волосний та містечковий революційні комітети. З великим піднесенням трудящі Котельні взялися за здійснення соціалістичних перетворень. За короткий строк між селянами була розподілена земля. Жителі містечка і волості активно підтримували всі заходи Радянської влади. Коли влітку 1919 року в повіті проводився збір продовольства для Червоної Армії, Котельнянська волость зібрала понад 10 тис. пудів хліба, що в 5—6 разів перевищувало контрольне завдання[7].

Великі труднощі доводилося переборювати на шляху господарського будівництва. Селяни хоч і одержали землю, але більшість з них не мала ні тягла, ні реманенту, ні посівного матеріалу. Волосний та містечковий ревкоми, спираючись на актив, подавали селянам всебічну допомогу. Проте по-справжньому розгорнути господарське й культурне будівництво заважала складна обстановка, яка була тоді на Україні. Скориставшись виступом Денікіна, петлюрівські недобитки переправилися через річку Збруч і почали наступ на Київ. У другій половині серпня 1919 року

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 785, арк. 6, 121, 153.

[2] Житомирський облдержархів, ф. 69, оп. 1, спр. 230, арк. 9—12; спр. 298, арк. 1—33; спр. 312, арк. 1—3.

[3] Кустарные промыслы в Волынской губернии по данным текущей сельскохозяйственной статистики, стор. 23, 32—33.

[4] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1915 год. Житомир, 1915, стор. 38; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 696, оп. 1, спр. 166, арк. 83; Весь Юго-Западный край, стор. 705.

[5] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 82, 109.

[6] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 128.

[7] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 1, оп. 1—5, спр. 553, арк. 23; Наукові записки Житомирського пед-інституту, т. 6, стор. 65.

Котельня опинилася в руках ворога[1]. Та недовго протрималися петлюрівці у містечку. Південна група радянських військ, здійснюючи свій легендарний похід з-під Одеси на північ на з'єднання з 12-ю армією, яка відбивала натиск петлюрівських банд, 16 вересня визволила містечко[2].

В умовах прифронтової смуги спрямовувалася увага на подання допомоги Червоній Армії. Всю осінь 1919 року неспокійно було в містечку. Лише в лютому наступного року, коли фронт відкотився далеко на захід, трудящі приступили до вирішення господарських справ.

Однак мирний перепочинок тривав недовго. Навесні 1920 року на Україну вдерлися польські війська, а наприкінці квітня вони захопили Котельню[3]. Прокотилася нова хвиля грабежів, насильств, репресій. Почали відновлюватися старі порядки. Прорвавши 5 червня польський фронт, Перша Кінна армія під командуванням С. М. Будьонного стрімко рушила на захід. 8 червня 4-а та 11-а кавалерійські дивізії визволили Котельню від польських інтервентів[4].

Відразу ж після визволення в містечку відновили роботу волосний та містечковий ревкоми, які очолили боротьбу трудящих Котельні й волості за відбудову господарства в тяжких умовах розрухи. 11 липня 1920 року з нагоди успішного завершення радянськими військами Ровно-Дубнівської операції в Котельні відбувся багатолюдний мітинг. Учасники його заявили про свою готовність підтримувати Червону Армію всім потрібним для прискорення перемоги над ворогом[5].

В остаточному розгромі бандитизму, діяльності й зміцненні місцевих органів Радянської влади, вирішенні складних питань господарського й культурного будівництва важливу роль відіграв комітет незаможних селян, створений улітку 1920 року. КНС організовував допомогу бідноті тяглом, насінням, реманентом, дбав про зміцнення союзу бідноти з середняком, всіма засобами обмежував вплив куркульства.

Наприкінці року в Старій Котельні налічувалося 769 дворів і 4211 чоловік населення. Весною 1921 року завдяки великим зусиллям вдалося засіяти 1004,5 десятини, що становило 60 проц. землі, наділеної селянам після Жовтня. Відновили роботу паровий млин та шкірзавод[6].

Здійснюючи соціалістичні перетворення, актив села багато уваги приділив розвитку сільськогосподарської кооперації як основного засобу залучення селян до соціалістичного будівництва. 1924 року в Старій Котельні на хуторі Ліски створено першу сільськогосподарську артіль «Вільна праця»[7]. 1927 року організовано товариство спільного обробітку землі. Того ж року в містечку засновано молочарське та машинно-тракторне кооперативні товариства, з квітня почав діяти маслоробний завод[8].

Радянська держава всебічно підтримувала кооперативний рух на селі, надавала грошові кредити, насіннєву допомогу. Так, для посівної кампанії в 1928 році сільгоспартіль «Вільна праця» одержала 50 пудів жита, 40 — пшениці, 100 — вівса, 10 — ячменю, 12 — гороху, 5 — конюшини, 2 — насіння кормових буряків; ТСОЗ — 85 пудів жита, 150 — вівса, 50 — ячменю і 2 — насіння кормових буряків. На пер-

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 277.

[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 356.

[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 377.

[4] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2, стор. 115—119.

[5] Газ. «Известия» (Житомир), 20 липня 1920 р.

[6] Житомирський облдержархів, ф. Р-32, оп. 2, спр. 18, арк. 1; ф. Р-276, оп. 1, спр. 57, арк. 18-20; спр. 88, арк. 193; ф. Р-2697, оп. 1, спр. 15, арк. 15; спр. 39, арк. 1: журн. «Хозяйство Волыни», 1921, № 1, стор. 21, 22.

[7] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-119, оп. 1, спр. 72, арк. 8; Житомирський облдержархів, ф. Р-152, оп. 2, спр. 18, арк. 96—99.

[8] Житомирський облдержархів, ф. Р-152, оп. 2, спр. 18, арк. 24—27, 135; ф. Р-279, оп. 1, спр. 50, арк. 7, 8; ф. Р-352, оп. 1, спр. 99, арк. 1, 73, 77.

ший квартал того ж року сільгоспартілі було виділено кредитів на купівлю робочої худоби 800 крб., машин — 500 крб., на будівництво — 500 карбованців[1].

Здійснювалися заходи щодо культурного будівництва. Влітку 1922 року відкрито семирічну трудову школу і хату-читальню. Для ліквідації неписьменності створено два гуртки, навчання в яких проводилося у кілька потоків. За один потік курс навчання проходило 40 чоловік[2]. У 1926 році відкрито народний будинок (клуб) та бібліотеку.

Активну участь у господарському і культурному житті села брали комсомольці, осередок яких створено на початку 1922 року[3].

Для селян Старої Котельні, як і всієї країни, поворотним став 1929 рік. В запеклій боротьбі з куркульством створюється колективне господарство «Нове життя». В ньому об'єдналося 107 бідняцьких і середняцьких господарств. На початку свого існування колгосп мав 460 га землі та 12 пар коней. Незважаючи на гостру класову боротьбу, коли від рук куркулів спалахували хати сільських активістів, селянство ставало на шлях колективізації. На кінець 1930 року в селі організовано 4 колгоспи, в яких об'єдналося 67 проц. усіх селянських господарств[4]. 1931 року відбулося укрупнення колгоспів. З чотирьох господарств створено два — «Нове життя» та ім. Е. Тельмана. В авангарді колгоспного руху йшли комуністи. На різних ділянках виробництва у той час працювало 13 членів та кандидатів у члени партії[5].

З кожним роком економічно міцніли і розвивалися колгоспи. Важливу роль у цьому відіграла Котельнянська МТС. Її тракторні бригади обслуговували колгоспи.

Перші успіхи господарств окрилювали колгоспників на нові трудові звершення. Коли за почином О. Г. Стаханова, М. О. Демченко та інших новаторів високопродуктивної праці в країні розгорнувся масовий рух новаторів виробництва, старокотельнянці активно підтримали його. Одними з перших ударників стали п'ятисотенниці Х. С. Галушко, К. І. Дубовик та А. М. Крошко. Багато ланкових вирощували по 250—300 цнт цукрових буряків з гектара[6].

За роки довоєнних п'ятирічок значних успіхів досягнуто в культурному будівництві. В основному було ліквідовано неписьменність. У селі працювали неповна середня (семирічна) та середня школи, в яких навчалося близько 600 учнів. Діяли два клуби, бібліотека. Двічі на тиждень приїздила до села кінопересувка.

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя. У перший же день війни чимало громадян Старої Котельні пішли захищати Батьківщину.

В кінці червня 1941 року, коли фронт наблизився до Житомира, жителі села почали евакуацію колгоспного майна. За короткий строк у східні райони країни вони відправили худобу, машини. Тривожні дні переживало село. День і ніч повз Стару Котельню, по шосе Житомир—Сквира рухалися колони евакуйованих, військові частини, а вночі на горизонті здіймалися заграви пожеж, викликаних бомбардуванням ворожої авіації. 9 липня село окупували гітлерівці.

Майже два з половиною роки німецько-фашистські варвари грабували й руйнували Стару Котельню. Багато лиха зазнали жителі села. Було знищено понад 500 мирних жителів. 50 юнаків і дівчат вороги відправили на каторжні роботи до Німеччини. Гітлерівці зруйнували колгоспні будівлі, спалили майже всі хати[7].

Населення Старої Котельні брало активну участь у партизанському русі. Чимало жителів села мужньо билися з ворогом у складі партизанських загонів

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-279, оп. 1, спр. 26, арк. 23, 52; спр. 50, арк. 50; спр. 77, арк. 59.

[2] Там же, ф. Р-31, оп. 1, спр. 146, арк. 71; ф. Р-152, оп. 4, спр. 11, арк. 45; ф. Р-154, оп. 2, спр. 107, арк. 463.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 504, оп. 1, спр. 14, арк. 30.

[4] Там же, ф. 114, оп. 1, спр. 38, арк. 5.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 4, арк. 15.

[6] Житомирський облпартархів, ф. 114, оп. 1, спр. 123, арк. 5.

[7] Журн. «Блокнот агітатора», 1967, № 1, стор. 26.

А. Й. Цендровського та С. Ф. Лисниківського. Особливо відзначилися в боротьбі з фашистськими душогубами П. О. Таринський, О. Й. Тацюк, А. М. Дубовик, С. І. Чиж, І. І. Пилипчук, Ф. К. Павловський, А. С. Білоченко, Г. А. Скиба, В. І. Скиба, В. М. Вигівський та інші[1]. В травні 1943 року група партизанів, що діяла на території села, розгромила гітлерівську варту, роздала населенню 50 цнт хліба, вивела з ладу маслопункт[2].

Від німецько-фашистських загарбників Стару Котельню визволено 29 грудня 1943 року воїнами 53-ї Фастівської орденів Леніна, Червоного Прапора, Суворова та Богдана Хмельницького танкової бригади[3].

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога воювали 597 старокотельнянців, з них 553 — відзначені урядовими нагородами, 362 — полягли смертю хоробрих. Імена відважних викарбовані на гранітному обеліску вічної Слави, що височить у центрі села.

Трудящі Старої Котельні, переважно жінки та підлітки, взялися за відновлення зруйнованого окупантами господарства. «Все для фронту!», «Все для перемоги!» — під такими гаслами працювали старокотельнянці в ті дні. Високий патріотизм проявили жителі під час збору грошей на будівництво танкової колони «Радянська Житомирщина».

Довгождана перемога над ворогом ще вище підняла трудовий ентузіазм старокотельнянців. Колгоспи «Нове життя» та ім. Е. Тельмана дедалі міцніли і розвивалися. 1950 року вони об'єдналися в одне господарство під назвою «Більшовик», головою якого було обрано агронома Л. А. Любченко[4]. Під керівництвом партійної організації в складних умовах післявоєнного часу в колгоспі створено міцну матеріально-технічну базу, яка стала основою для дальшого розвитку господарства. До 1953 року збудовано 19 виробничих приміщень, а також пересувну електростанцію потужністю 28 кіловат. Дальшому розвитку економіки колгоспу сприяло здійснення рішень вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. За 4 роки врожайність зернових зросла в 2, цукрових буряків у 1,5, поголів'я великої рогатої худоби в 2,5, свиней більше ніж у 4 рази.

1959 року колгосп «Більшовик» об'єднано з господарством «Червоний Жовтень» с. Старосілля, що увійшло в зону Старої Котельні. Тоді ж створено партком колгоспу, який об'єднав 58 комуністів 5 бригадних первинних організацій[5].

Рік у рік збільшувалося виробництво сільськогосподарської продукції. 1965 року колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Партія і уряд високо оцінили трудові досягнення старокотельнянців. 1967 року колгосп «Більшовик» відзначено найвищою нагородою — орденом Леніна[6]. За сумлінну працю 83 працівників колгоспу нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Більш високі завдання перед трудівниками колгоспу стоять у дев'ятій п'ятирічці. Старокотельнянці зобов'язалися виростити на кінець п'ятирічки з кожного гектара по 35 цнт зернових, 380 цнт цукрових буряків, 250 цнт картоплі, 150 цнт

Тваринницькі ферми Старокотельнянського колгоспу «Більшовик». 1971 р.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 4 липня 1971 р.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 40, арк. 4.

[3] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 308; Н. Г. Нерсенян. Фастовская гвардейская. М., 1964, стор. 103—106.

[4] В. Фольварочний. Сонце в зернині. Документальна повість. К., 1972, стор. 41.

[5] Житомирський облпартархів, ф. 1347, оп. 1, спр. 28, арк. 12.

[6] Газ. «Радянська Житомирщина», 27 травня 1967 р.

Голова ордена Леніна колгоспу «Більшовик», Герой Соціалістичної Праці Л. А. Любченко і заслужений агроном УРСР Л. Й. Іванченко діляться досвідом з побратимами Михайловградського округу Народної Республіки Болгарії. 1972 р.

овочів, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 115 цнт м'яса, надоїти від корови по 3 тис. кг молока[1].

Колгосп «Більшовик» став переможцем соціалістичного змагання 1971 року по виробництву і продажу державі цукрових буряків. План продажу державі цукрових буряків виконано на 112 процентів[2].

Йдучи назустріч 50-річчю утворення Радянського Союзу, трудівники колгоспу з честю виконали взяті соціалістичні зобов'язання, а по деяких показниках перевиконали. В 1972 році зібрано зернових по 33 цнт, цукрових буряків по 316 цнт, картоплі по 203 цнт з га; вироблено м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь по 110 цнт, молока по 350 цнт. Колгосп «Більшовик» — багатогалузеве високомеханізоване господарство з розвинутим тваринництвом, одне з найбільших в області. За ним закріплено 5095 га землі, в т. ч. 3744 га орної, 425 га пасовищ і луків, 54 га саду. Значно зросла енергетична та технічна база колгоспу. Його підключено до державної електромережі. В господарстві створено машинно-тракторний парк, у якому налічується 37 тракторів, 40 вантажних автомашин, 29 різних комбайнів, 100 електромоторів і багато іншої техніки. Всі трудомісткі процеси механізовано. В тваринництві, на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків запроваджено комплексну механізацію.

В колгоспі працює 4 агрономи, з них 3 — з вищою освітою, 2 ветфельдшери, 3 інженери, в т. ч. 2 — з вищою освітою.

Колгосп «Більшовик» — відоме господарство в районі та області. На його базі організовано обласну школу передового досвіду. Господарство є колективним членом Товариства радянсько-болгарської дружби. Між жителями Старої Котельні та трудівниками села Лехчево Михайловградського округу Болгарії зав'язалися дружні стосунки — українські і болгарські хлібороби обмінюються досвідом роботи, делегаціями[3].

Соціалістичне змагання стало дійовим і масовим, в ході якого виросло чимало передовиків сільськогосподарського виробництва. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно бригадира тракторної бригади В. П. Аврамця, ордена Леніна — свинарку А. В. Леонову, ордена Трудового Червоного Прапора — свинарку Л. П. Яремчук, тракториста П. Г. Артемчука, бригадира тракторної бригади П. Й. Дев'ятка та інженера О. В. Моренця. Механізаторам А. А. Хоменку, М. П. Калинчуку та В. П. Музичуку присвоєно звання заслуженого механізатора УРСР, агроному Л. Й. Іванченко — заслуженого агронома УРСР. Її нагороджено також орденом Жовтневої Революції.

У зміцненні й розвитку господарства колгоспу чимала заслуга його голови члена КПРС Л. А. Любченко. Її життєвий шлях — приклад вірного служіння Вітчизні. В роки Великої Вітчизняної війни двадцятирічною дівчиною вона працювала токарем на Магнітогорському металургійному комбінаті, де її за сумлінну працю Батьківщина відзначила орденом «Знак Пошани». По закінченню в 1948 році Житомирського сільськогосподарського інституту Л. А. Любченко працює в колгоспі «Більшовик» спочатку агрономом, а з 1950 року — головою правління колгоспу.

[1] Газ. «Шлях до комунізму», 15 січня 1972 р.
[2] Газ. «Шлях до комунізму», 20 січня 1972 р.
[3] Газ. «Шлях до комунізму», 22 січня 1972 р.

Нова вулиця в Старій Котельні. 1972 р.

За багаторічну самовіддану і сумлінну працю на посаді голови правління колгоспу Л. А. Любченко нагороджена орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. В 1971 році їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона член ЦК КП України, депутат Верховної Ради СРСР 7-го скликання, делегат XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Зростає матеріальний і культурний рівень населення. За повоєнні роки в селі із 833 родин 630 спорудили нові або перебудували старі житлові будівлі. Милує зір нове колгоспне житло, майже у кожній квартирі — телевізор, пральна машина, холодильник. В особистому користуванні жителів Старої Котельні — 12 легкових автомашин, 94 мотоцикли, 180 моторолерів. Село електрифіковане і радіофіковане, потопає в зелені. До послуг населення— 7 магазинів, їдальня, буфет, 5 ларків, відділення зв'язку, побутовий комбінат.

У 1971 році розпочато перебудову Старої Котельні згідно з генеральним планом, на що держава асигнувала 8,6 млн. крб. Вже закінчується спорудження кінотеатру на 350 місць, будуються дитячий комбінат, каналізація, водогін, теплоелектроцентраль. Автобусним шляхом село сполучене з обласним та районним центрами.

Належна увага приділяється охороні здоров'я населення. В селі є медамбулаторія, лікарня на 35 ліжок, де працюють 2 лікарі та 16 чоловік середнього медперсоналу, аптека. Постійною турботою оточені дошкільнята; для них організовано дитячі ясла.

Створено умови для навчання і виховання підростаючого покоління. В Старій Котельні на кошти колгоспу «Більшовик» збудована типова двоповерхова середня школа, в якій 52 вчителі навчають 615 учнів.

Своє дозвілля трудящі проводять у будинку культури з залом на 450 місць, бригадному клубі (210 місць). При будинку культури працюють хоровий, драматичний та інші гуртки.

Книга стала вірним другом і порадником трудівників села. В двох бібліотеках з фондом понад 21 тис. книг завжди людно. Тут проводяться читацькі конференції та інші заходи, присвячені пропаганді книги.

Питання економічного розвитку й культурного будівництва, поліпшення добробуту населення вирішує сільська Рада, у складі якої 35 депутатів, з них комуністів — 20, комсомольців — 5, колгоспників — 27, жінок — 15. Активно працюють 6 постійних комісій, вуличні комітети, депутатські пости.

Справжнім авангардом сільських трудівників є 79 комуністів, які працюють на вирішальних ділянках господарського і культурного будівництва. Сільська парторганізація об'єднує 5 бригадних організацій і 3 партгрупи. Активну участь у трудовому і громадсько-політичному житті беруть 160 членів ВЛКСМ сільської і шкільної комсомольських організацій.

Трудовим і політичним піднесенням відзначили старокотельнянці 1972 рік — рік 50-річчя утворення Союзу РСР. 1973 рік для них став вирішальним у боротьбі за виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, за втілення в життя рішень XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

Л. К. ГОЛУБКО, І. Л. ДМИТРУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД АНДРУШІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 14 км на захід від районного центру та за 15 км від залізничної станції Кодня. Дворів — 275. Населення — 821 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. О. В. Суворова, за яким закріплено 1742,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1510,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові и технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, механічну та деревообробну майстерні, пилораму.

Працюють восьмирічна школа, в якій 10 учителів навчають 123 учнів, будинок культури на 300 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, три магазини.

Партійна організація об'єднує 23 комуністів, дві комсомольські — 45 членів ВЛКСМ. Партійний осередок і комсомольська організація створені 1921 року.

За самовіддану працю 68 трудівників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. тракториста М. М. Бугрима — орденом Леніна.

Село відоме з 1880 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни з німецько-фашистськими загарбниками билося 183 жителі села, з них 99 — загинуло смертю хоробрих, 81 — нагороджено орденами й медалями.

1959 року на братській могилі на честь полеглих воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є М. О. Корчемний — кандидат технічних наук.

БРО́ВКИ ПЕ́РШІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 21 км на південний схід від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 462. Населення — 1214 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Ярешки.

На території Бровок Перших розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 3508,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3127,3 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є хлібоприймальний пункт.

Працюють середня школа, де 22 педагоги навчають 285 учнів, будинок культури на 250 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 6 тис. книг, дитячий садок, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку, ощадна каса, майстерня побутового обслуговування, 4 магазини, їдальня.

Дві партійні організації об'єднують 54 комуністів, дві комсомольські — 75 членів ВЛКСМ. Партійна організація створена 1929, комсомольська — 1932 року.

За сумлінну працю 134 жителів села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них колишнього стрілочника Ф. Г. Іваненка — орденом Леніна.

Село відоме з 1617 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В червні 1920 року в районі села Першою Кінною армією здійснено прорив фронту польських інтервентів. 6 липня того ж року тут перебував командуючий Першою Кінною армією С. М. Будьонний.

1923 року в Бровках Перших організовано сільськогосподарську артіль «Праця».

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося 337 жителів села, з них 152 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину, 190 — відзначено орденами і медалями.

1962 року в Бровках Перших на братській могилі 19 воїнів-визволителів села споруджено пам'ятник.

ВЕЛИ́КІ МОШКІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 13 км на захід від районного центру та за 18 км від залізничної станції Кодня. Дворів — 356. Населення — 979 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 1979,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1606, 3 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, ячмінь, цукровий буряк. Колгосп спеціалізується на відгодівлі свиней. З допоміжних підприємств у господарстві є млин, пилорама.

В селі працюють середня школа, де 16 педагогів навчають 227 учнів, клуб, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, дитячий садок, медпункт, ощадна каса, відділення зв'язку, три магазини.

Партійна організація об'єднує 26 комуністів, дві комсомольські — 104 членів ВЛКСМ.

За високі виробничі показники і трудові успіхи 53 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР, серед них чабана колгоспу П. Н. Горностая — орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани».

Село відоме з 1593 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

1921 року селяни організували комуну «Вільна праця», пізніше перейменовану на «III Інтернаціонал». У 1927 році виник ТСОЗ.

В роки Великої Вітчизняної війни 423 жителі села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 94 — нагороджені орденами і медалями, 130 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину.

1960 року на братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівців встановлено пам'ятник.

ВО́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Ів'янки (притока Тетерева), за 9 км на північний схід від районного центру та за 7 км від залізничної

станції Степок. Через село проходить автошлях Житомир — Сквира. Дворів — 397. Населення — 1205 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 2580,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2267,5 га орної землі. Господарство — багатогалузеве, вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є млин, пилорама.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 165 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, три магазини.

Дві партійні організації об'єднують 40 комуністів, дві комсомольські — 46 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 106 трудівників села нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, серед них учителька О. С. Ремезова — орденом Леніна, завідуючий свинофермою О. І. Рокитенець, свинарка Н. А. Паук, колишній бригадир І. Й. Василевський — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село вперше згадується у 1605 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1926 року організовано садово-городнє товариство «Праця», а також машинне товариство.

232 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, з них 113 — віддали своє життя за свободу і незалежність Країни Рад, 99 — відзначені орденами і медалями. Уродженець села П. І. Красовський за відвагу і хоробрість, виявлену в боях з ворогом, став повним кавалером ордена Слави.

1956 року споруджено пам'ятник, а 1965-го — обеліск Слави воїнам, які загинули під час визволення села від гітлерівських окупантів.

Уродженець села І. Г. Талько — доктор медичних наук.

ВО́ЛОСІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі річки Гуйви, за 25 км на північний захід від районного центру та за 4 км від залізничної станції Града. Дворів — 357. Населення — 937 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нова Котельня і Чубарівка.

На території Волосова розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 3295,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2941 га орної землі, 52 га саду. В господарстві вирощують зернові культури, цукровий буряк, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є механічна майстерня, млин, пилорама.

У восьмирічній школі 14 учителів навчають 200 учнів. Працюють клуб, бібліотека з фондом 5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, два магазини.

Партійна організація (створена в 1940 році) об'єднує 43 комуністів, дві комсомольські — 66 членів ВЛКСМ. Комсомольська організація виникла в 1925 році.

За трудові успіхи 77 чоловік відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з 1609 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 225 жителів села боролося проти німецько-фашистських загарбників, 160 — загинуло в боях, 200 — нагороджено орденами і медалями.

1959 року на братській могилі 111 воїнам — визволителям села встановлено пам'ятник.

Поблизу Нової Котельні розкопано курган скіфського періоду.

ГАЛЬЧИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Гуйви, в місці впадіння в неї Пустохи, прилягає до південної околиці районного центру, за 23 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 790. Населення — 2221 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», в користуванні якого 2971,7 га земельних угідь, у т. ч. 2688,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

В селі є механічна майстерня, млин.

Працюють восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають понад 200 учнів, будинок культури на 450 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 9,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, магазин.

Партійна організація об'єднує 35 комуністів, дві комсомольські — 41 члена ВЛКСМ.

За сумлінну працю 52 трудівників села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. колишнього машиніста паровоза С. П. Клименка — орденом Леніна, ланкову Н. М. Грицюк, бригадира рільничої бригади С. П. Гарастівського, бригадира тракторної бригади Г. Й. Соколівського, тракториста М. С. Махинчука — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1683 року.

Після реформи 1861 року селяни не раз виступали за свої права, відмовлялися працювати на поміщика за низьку плату. Особливо посилилися виступи селян під час першої російської революції 1905—1907 років.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1924 року створено артіль «Хлібороб».

У роки Великої Вітчизняної війни 420 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 162 — полягли в боях, 196 — нагороджено орденами й медалями.

Нові будинки колгоспників у с. Волиці. 1972 р.

1958 року на братській могилі воїнів — визволителів села споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є генерал-лейтенант Д. М. Чуйко.

ГЛИ́НІВЦІ (до 1946 року — Ляхівці) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 24 км на захід від районного центру та за 14 км від залізничної станції Кодня. Дворів —410. Населення — 1256 чоловік.

За колгоспом ім. Ілліча, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2307,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2058,1 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп має механічну і деревообробну майстерні, млин.

Працюють восьмирічна школа, в якій 15 педагогів навчають 230 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 8,7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, два магазини.

Партійна організація (осередок виник у 1921 році) об'єднує 23 комуністів, дві комсомольські — 56 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 56 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР, у т. ч. бригадира рільничої бригади М. А. Андрощука — орденом Жовтневої Революції.

Село відоме з 1735 року.

У січні 1918 року в Глинівцях встановлено Радянську владу. 1923 року створено сільськогосподарське товариство.

В роки Великої Вітчизняної війни 240 жителів села брало участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 128 — полягло смертю хоробрих, 112 — за виявлену хоробрість відзначено орденами і медалями, а старшому лейтенанту С. В. Савчуку за подвиг, виявлений під час форсування річки Одера, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В 1956 році на братській могилі воїнів — визволителів села споруджено пам'ятник.

ГОРОДКІ́ВКА (до 1946 року — Халаімгородок) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Гуйви (притока Тетерева), за 15 км на південь від районного центру та за 8 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 679. Населення — 1914 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Чапаєва, за яким закріплено 3144,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2861,5 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, деревообробну і механічну майстерні, пилораму.

В Городківці працюють середня школа, де 28 учителів навчають 423 учнів, будинок культури з залом на 400 місць і широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 8,3 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, відділення зв'язку, ощадна каса, майстерня побутового обслуговування, 4 магазини.

Партійна організація об'єднує 48 комуністів, дві комсомольські — 131 члена ВЛКСМ. Їх осередки створені в 1924 році.

С. В. Савчук — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Глинівців.

За трудові успіхи 95 жителів села удостоєно урядових нагород, серед них доярку Л. А. Коцюк, секретаря парткому Д. С. Драгана, голову сільської Ради М. М. Барчука, тракториста С. Й. Ашарда — ордена Трудового Червоного Прапора, а голову колгоспу П. В. Подлевського — орденів Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора. Він був делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Село відоме з 1724 року.

Радянську владу в Городківці встановлено у січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 480 жителів села брали участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 205 — відзначено орденами і медалями, 178 — полягли смертю хоробрих.

1961 року на братській могилі 13 воїнів — визволителів села встановлено пам'ятник.

Уродженцями села є доктор сільськогосподарських наук В. О. Андрусенко та доктор медичних наук Б. О. Зелінський.

ЗАБА́РА — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км на південний захід від районного центру та за 30 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 180. Населення — 579 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Котівка.

В Забарі розміщена бригада колгоспу «Україна», центральна садиба якого — в Гальчині.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 12 педагогів навчають 119 дітей, клуб, бібліотека з фондом 8,7 тис. книг, медпункт, дитячий садок, магазин.

Партійна група села об'єднує 11 комуністів.

За досягнення в праці 23 трудівників села відзначено урядовими нагородами, серед них бригадира М. К. Олізарівського — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1683 року.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу. 1927 року організовано ТСОЗ.

62 жителі села брали участь у боях проти німецько-фашистських окупантів, 26 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину, 42 — відзначені орденами і медалями.

1954 року на братській могилі воїнів — визволителів села споруджено пам'ятник.

ЗАРУ́БИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 9 км на північний схід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Яроповичі. Дворів — 473. Населення — 1409 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лісівка і Тарасівка.

За колгоспом «Перемога», центральна садиба якого розміщена в Зарубинцях, закріплено 3677,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3456,6 га орної землі, 51 га саду. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розви-

нуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп спеціалізується на виробництві яєць. Господарство має млин, пилораму.

Працюють восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 257 учнів, будинок культури на 400 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 9,2 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, три магазини, побутова майстерня.

Партійна організація (створена в 1929 році) об'єднує 42 комуністів, дві комсомольські (осередок в селі виник 1922 року) — 38 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 63 трудівників села відзначено орденами й медалями Союзу РСР, серед них колишнього голову колгоспу В. Г. Андрійчука, бригадира тракторної бригади Ф. Г. Андрійчука — орденом Леніна, ланкового механізованої ланки, заслуженого механізатора Української РСР Д. І. Бабича — орденами Жовтневої Революції та Трудового Червоного Прапора, колишнього бригадира тракторної бригади П. Т. Опанасюка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1602 року.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу. В 1927 році організовано ТСОЗ.

У роки Великої Вітчизняної війни боролося проти німецько-фашистських загарбників 320 жителів села, з них 117 — полягло в боях, 203 — нагороджено орденами і медалями.

На братській могилі 18 воїнів, які загинули під час визволення села, в 1951 році споруджено пам'ятник.

ІВА́НКІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі річки Гуйви (притока Тетерева), за 25 км на північний захід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Града та за 2 км від автошляху Житомир — Сквира. Дворів — 480. Населення — 1458 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Березине.

За колгоспом «Червоний прапор», центральна садиба якого розміщена в Іванкові, закріплено 2101,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1642 га орної землі. Господарство багатогалузеве, вирощує зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є млин, механічна майстерня.

Працюють восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 237 учнів, будинок культури на 300 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 11 тис. книг, лікарня на 150 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, 2 магазини.

Партійна організація налічує 32 комуністи, дві комсомольські — 61 члена ВЛКСМ.

За самовіддану працю 67 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них комбайнера (нині бригадир тракторної бригади) В. Д. Бабчука — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1501 року. Під час першої російської революції 1905—1907 рр. в селі відбулися масові селянські виступи.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В. М. Мельник — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Іванкова.

В роки Великої Вітчизняної війни 28 жителів села боролися з німецько-фашистськими загарбниками, 220 — за мужність і відвагу, виявлені в боях, відзначено орденами й медалями, а В. М. Мельник удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У 1952—1960 рр. в Іванкові на 5 братських могилах воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів встановлено пам'ятники, а в 1970 році — пам'ятник 85 воїнам-односельцям, які полягли смертю хоробрих у боях за Батьківщину.

І́ВНИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Ів'янки (притока Тетерева), за 23 км на північ від районного центру та за 4 км від залізничної станції Степок. Дворів — 787. Населення — 2569 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Борок.

На території Івниці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Котовського, за яким закріплено 2894,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2485,4 га орної землі. Господарство багатогалузеве. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, цукровий буряк. Розвинуте птахівництво.

В селі розміщене відділення «Сільгосптехніки», лісництво, завод залізобетонних виробів.

Працюють 2 середні школи, в яких 49 педагогів навчають понад 800 учнів, будинок культури на 250 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 5 магазинів, відділення зв'язку, ощадна каса.

5 партійних організацій об'єднують 57 комуністів, 5 комсомольських — 213 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 122 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР, серед них тракториста А. А. Гощицького і продавця Н. Й. Костелянець — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1584 року.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу. В 1922 році створено сільськогосподарське товариство.

В роки Великої Вітчизняної війни 492 жителі села боролися з ворогом, 263 — загинули смертю хоробрих, 198 — за мужність і відвагу відзначені орденами й медалями. Під час визволення Івниці від німецько-фашистських загарбників загинув танкіст Герой Радянського Союзу гвардії молодший сержант В. О. Вересков, який народився в Нижньому Тагілі. В Івниці у 1953, 1957, 1966 роках встановлено 4 пам'ятники на братських могилах воїнів-визволителів, де поховано 510 чоловік.

Уродженцями села є П. С. Федорчук, удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу 1940 року за хоробрість і відвагу, виявлені в боях з білофіннами під час штурму «лінії Маннергейма», та генерал-майор Ф. К. Іщенко.

В селі є заповідний парк другої половини XVIII століття.

КАМЕ́НІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі річки Гуйви (притока Тетерева), за 20 км на південний захід від районного центру та за 10 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 93. Населення — 254 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бровки Другі і Жерделі.

На території Каменів розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. І. Калініна, за яким закріплено 1905,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1752,7 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин.

У селі працюють початкова школа, бібліотека з фондом 5,3 тис. книг, медпункт, відділення зв'язку, ощадна каса, побутова майстерня, магазин.

Партійна організація (створена в 1930 році) об'єднує 25 комуністів, комсомольська (виникла 1929 року) — 30 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 38 трудівників нагороджено урядовими нагородами, серед них колишнього бригадира А. В. Мисика — орденом Леніна, голову колгоспу В. М. Пасічника, доярку А. Т. Дудюк — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з XVIII століття.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни 129 жителів села боролося проти німецько-фашистських загарбників, 68 — загинуло смертю хоробрих, 72 — нагороджено орденами й медалями.

КРИЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Пустохи (притока Гуйви), за 13 км на південний схід від районного центру та за 16 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 621. Населення — 1709 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. В. Фрунзе, за яким закріплено 1878,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1553,7 га орної землі. Господарство — багатогалузеве, вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є млин, пилорама і деревообробна майстерня.

Працюють восьмирічна школа, в якій 15 педагогів навчають 288 дітей, клуб, бібліотека з фондом 6,4 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, два магазини.

За самовіддану працю 79 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Партійна організація (створена 1929 року) об'єднує 31 комуніста, дві комсомольські (осередок в селі виник 1927 року) — 47 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село належить до 1616 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

1926 року організовано сільськогосподарську комуну «Нове життя».

В роки Великої Вітчизняної війни 270 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 90 — полягли в боях з ворогом, 135 — відзначені орденами й медалями.

В 1952, 1954 та 1964 роках споруджено три пам'ятники на братських могилах воїнів, які загинули смертю хоробрих під час визволення села від гітлерівських окупантів.

У Крилівці живе і творить майстер декоративної різьби по дереву В. Ф. Петрук.

ЛЕБЕДИ́НЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 14 км на південний схід від районного центру та за 9 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 441. Населення — 1350 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 2223,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1954,7 га орної землі. Господарство багатогалузеве, вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, олійню, пилораму.

В Лебединцях є восьмирічна школа, в якій навчається 186 учнів і працює 12 учителів, будинок культури, бібліотека з фондом 8 тис. книг, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, ощадна каса, два магазини.

Партійна організація об'єднує 23 комуністи, дві комсомольські — 51 члена ВЛКСМ.

За трудові успіхи і високі виробничі показники 62 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1683 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни комсомольцями села була створена підпільна організація, яка згодом стала диверсійною групою загону ім. В. І. Чапаєва. В одній з операцій смертю хоробрих загинули комсомольці Ю. А. Шлапак, В. І. Гагич, І. С. Гагич та А. Т. Перець. У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 290 жителів села, з них 140 — полягло смертю хоробрих, 142 — відзначено орденами й медалями. В 1956 і 1959 роках на братських могилах воїнів-визволителів Лебединців споруджено два пам'ятники.

Уродженцями села є кандидати сільськогосподарських наук А. А. Зелінський, А. В. Кошмак і Є. П. Шут, заслужений художник РРФСР В. С. Рогаль, заслужена артистка Української РСР О. П. Павлівська.

ЛЮБИ́МІВКА (до 1963 року — Вербів) — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на схід від районного центру, за 22 км від залізничної станції Попільня і за 2 км від автомобільного шляху Житомир — Сквира. Дворів — 334. Населення — 918 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях комунізму», за яким закріплено 2953,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2700,3 га орної землі. Господарство багатогалузеве, вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут працюють млин, деревообробна майстерня.

В селі є середня школа, де навчаються 225 учнів і працюють 15 учителів, клуб з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, 2 магазини.

Партійна організація, що створена в 1924 році, налічує 25 комуністів, 2 комсомольські — 100 членів ВЛКСМ.

За високі досягнення в праці 63 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. комбайнера В. М. Талалаєва — орденом Жовтневої Революції, тракториста І. Я. Остапчука — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1923 року організовано комуни «Промінь» і «Вінок».

Під час Великої Вітчизняної війни 302 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 136 — відзначено орденами і медалями, 148 — полягло смертю хоробрих за Батьківщину.

1958 року на братській могилі воїнів-визволителів Любимівки споруджено пам'ятник.

Уродженцями села є український радянський письменник В. С. Кучер (1911—1967) та Герой Соціалістичної Праці М. Т. Северенчук.

МАЛА́ П'ЯТИ́ГІРКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Гуйви (притока Тетерева), за 24 км на південний захід від районного центру та за 9 км від залізничної станції Чорноручка. Дворів — 289. Населення — 715 чоловік.

За колгоспом «Здобуток Жовтня», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1170,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1070,1 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є млин.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій 12 педагогів навчають 163 учнів, клуб, бібліотека з фондом 8,8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин.

Парторганізація налічує 16 комуністів, дві комсомольські — 40 членів ВЛКСМ.

За високі трудові успіхи 45 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. ланкову О. К. Маслюк — орденом Леніна, шофера Т. А. Маслюка — орденом Жовтневої Революції, колгоспницю Б. С. Козлівську — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1864 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1925 році організовано ТСОЗ.

В роки Великої Вітчизняної війни билося з німецько-фашистськими загарбниками 127 жителів села, з них 63 — загинуло в боях, 112 — відзначено орденами й медалями.

На братській могилі воїнів-визволителів села в 1956 році споруджено пам'ятник.

Уродженцями села є Герой Соціалістичної Праці Л. Ю. Іщук та В. П. Шевчук, який брав участь у боротьбі за встановлення Радянської влади в Середній Азії. За героїзм, виявлений у боях з басмачами, його нагороджено орденом Червоного Прапора.

МАЛІ́ МОШКІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Пустохи (притока Гуйви), за 14 км на південний захід від районного центру та за 21 км від залізничної станції Чорноручка. Дворів — 460. Населення — 1231 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. В. Косіора, за яким закріплено 1386,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1253,8 га орної землі. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, вирощує пшеницю, ячмінь, цукрові буряки, кормові культури. Господарство має механічну і деревообробну майстерні, пилораму.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 164 учні й працює 13 вчителів, клуб, бібліотека з фондом 7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин.

Партійна організація налічує 21 члена КПРС, дві комсомольські — 35 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 36 трудівників села відзначено орденами і медалями СРСР, серед них доярку П. О. Безноско — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1601 року.

Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року. 1925 року організовано кооперативне товариство.

Під час Великої Вітчизняної війни 273 жителі села боролися з німецько-фашистськими загарбниками, 120 — полягли в боях, 73 — відзначені орденами і медалями. М. І. Струтовський — повний кавалер ордена Слави, М. Г. Самосенко нагороджений орденом Леніна.

1958 року на братській могилі воїнів, які визволяли село від гітлерівських окупантів, встановлено пам'ятник.

МІ́НЬКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 8 км на південний схід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 499. Населення — 1408 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Городище.

За колгоспом ім. Ф. Е. Дзержинського, центральна садиба якого розміщена в Міньківцях, закріплено 3189,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2967,5 га орної землі. В господарстві вирощують пшеницю, ячмінь, цукрові буряки, кормові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, механічну майстерню, пилораму.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 12 педагогів навчають 194 учнів, будинок культури на 350 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, ощадна каса, побутова майстерня, три магазини.

Партійна організація об'єднує 34 комуністи, три комсомольські — 61 члена ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки на селі виникли в 1923 році.

За високі досягнення в праці 37 трудівників села відзначено орденами і медалями Союзу РСР, серед них колишнього голову колгоспу С. Н. Школьного — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1683 року.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни понад 400 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 170 — полягло в боях з ворогом, 176 — нагороджено орденами й медалями.

1951 року на братській могилі воїнів, які загинули під час визволення села від гітлерівців, встановлено пам'ятник.

МОСТОВЕ́ (до 1946 року — Війтовці) — село, центр сільської Ради. Розташоване у верхів'ї річки Унави (притока Ірпеня), за 20 км на схід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 314. Населення — 833 чоловіка.

На території села розміщений відділок Андрушівського бурякорадгоспу.

В селі працюють восьмирічна школа, в якій 10 педагогів навчають 125 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з фондом 6,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 17 комуністів, дві комсомольські — 34 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 28 жителів села відзначено урядовими нагородами СРСР.

Село Війтовці відоме з 1683 року. Сучасна назва надана на честь партизана Мостового, якого в 1942 році закатували гітлерівці.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

187 жителів села боролися з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни, з них 125 — удостоєні орденів і медалей.

1957 року встановлено пам'ятник на могилі старшого лейтенанта Окунєва, який загинув під час визволення села. 1964 року в центрі Мостового споруджено пам'ятник 104 воїнам-односельцям, полеглим в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

НЕ́ХВОРОЩ — село, центр сільської Ради. Розташована по обох берегах річки Пустохи (притока Гуйви), за 10 км на південний захід від районного центру та за 15 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 720. Населення — 2120 чоловік.

За колгоспом ім. М. Ф. Ватутіна, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2717,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2435,1 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясомолочне тваринництво. Колгосп має млин, механічну майстерню, пилораму.

В Нехворощі працюють середня школа, в якій 23 педагоги навчають 400 учнів, будинок культури на 300 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медпункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, чотири магазини.

Партійна організація (створена 1929 року) об'єднує 35 комуністів, дві комсомольські — 115 членів ВЛКСМ.

За досягнення в праці орденами і медалями СРСР нагороджено 115 трудівників села, з них орденом Жовтневої Революції — колгоспника П. П. Красівського, орденом Трудового Червоного Прапора — директора школи І. О. Сидорова і бригадира тракторної бригади І. І. Парфенюка.

Вперше село згадується 1590 року.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. селяни не раз виступали проти своїх гнобителів. 14 травня 1907 року трудящі Нехворощі і Гальчина організували страйк, вимагали від поміщика підвищення заробітної плати. Організаторами виступу були Й. Коваль і М. Попіль.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 335 жителів села боролися з німецько-фашистськими загарбниками, 175 — нагороджено орденами і медалями, 147 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину.

В 1945 і 1965 роках на братських могилах загиблих воїнів-визволителів Нехворощі споруджено два пам'ятники.

Поблизу села виявлено залишки слов'янського городища VI—VII ст. н. ери.

ПАВЕ́ЛКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 10 км на південний схід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 364. Населення — 1152 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Гарапівка.

На території Павелок розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 2243,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2009,2 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також виробництво продуктів птахівництва. Тут є млин, пилорама.

В селі працюють середня школа, де 22 вчителі навчають 353 учнів, будинок культури на 450 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, два магазини.

Партійна організація (створена 1930 року) об'єднує 29 комуністів, дві комсомольські (осередок виник 1929 року) — 89 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 73 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них голову колгоспу М. І. Путія — орденом Жовтневої Революції.

Село відоме з 1618 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1923 році селяни Павелок, Гарапівки, Міньківців організували сільськогосподарське товариство.

Під час Великої Вітчизняної війни 322 жителі села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 122 — полягли в боях з ворогом, 177 — відзначені орденами і медалями.

1954 року на братській могилі загиблих воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник.

СТЕПО́К — село, центр сільської Ради. Розташований за 18 км на північний схід від районного центру та за 2,5 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 356. Населення — 1128 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Корчмище.

На території Степка розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 2866,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2442,6 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, ячмінь, цукрові буряки та кормові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Важливою галуззю є рибне господарство. Колгосп має млин, механічну та деревообробну майстерні, пилораму.

В селі працюють середня школа, де 23 педагоги навчають 359 учнів, будинок культури на

400 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 12 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, два магазини.

Партійна організація об'єднує 26 комуністів, дві комсомольські — 87 членів ВЛКСМ.

За високі виробничі показники 62 трудівників села нагороджено орденами і медалями, серед них ланкову Г. Л. Шевчук та свинарку Н. П. Ломову — орденом Трудового Червоного Прапора. Свинарка колгоспу Н. Й. Дударик була делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Село відоме з 1741 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 194 жителі села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 81 — відзначено орденами і медалями, 87 — полягло смертю хоробрих за Батьківщину.

1960 року споруджено пам'ятник на братській могилі загиблих воїнів-визволителів Степка.

ЧЕРВО́НЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на річці Пустохи (притока Гуйви), за 15 км на південний захід від районного центру та за 19 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 1350. Населення — 4800 чоловік.

На території селища розміщена центральна садиба Червоненського бурякорадгоспу, за яким закріплено 4371 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3982 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування насіння цукрових буряків і зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво, розведення птиці.

З 1954 року в селищі існує відгодівельний радгосп, за яким закріплено 779 га сільськогосподарських угідь, з них 708 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней та великої рогатої худоби.

Тут працюють цукровий, спиртовий та хлібний заводи.

В селищі є середня школа, де навчаються 1010 учнів і працюють 56 учителів, школа ФЗН, яка готує спеціалістів для цукрової промисловості республіки, філіал музичної школи, два будинки культури на 750 місць з широкоекранними кіноустановками, три бібліотеки з фондом 30,3 тис. книг, 2 дошкільні заклади, дільнична лікарня на 50 ліжок, відділення зв'язку, ощадна каса, комбінат побутового обслуговування, 2 їдальні, 14 магазинів, парк відпочинку.

8 партійних організацій об'єднують 138 комуністів, шість комсомольських — 547 членів ВЛКСМ.

203 трудівників селища — передовиків сільськогосподарського, промислового виробництва і культурного будівництва нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — агронома І. Л. Мілінського, орденом Трудового Червоного Прапора — апаратника спиртозаводу В. М. Косинкова, апаратника цукрозаводу Н. М. Бородій, теплотехніка цукрозаводу Т. Ф. Олександренко, старшого машиніста ТЕЦ цукрозаводу П. К. Колесника, доярку бурякорадгоспу Н. А. Прилуцьку, робітника цукрозаводу С. І. Пальна.

Село відоме з 1737 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В липні 1921 року на території Червоного засновано кооперативне єдине суспільне товариство.

Під час Великої Вітчизняної війни 302 уродженці селища билися проти німецько-фашистських загарбників, 120 — загинуло, 193 — відзначено бойовими орденами й медалями.

В 1956, 1960, 1964 і 1965 роках у Червоному встановлено шість пам'ятників на братських могилах воїнів-визволителів селища від гітлерівців.

Уродженцем села є В. П. Цимбаліст — заслужений артист УРСР, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

ЯРОПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані у верхів'ї річки Ірпеня (притока Дніпра), за 20 км на північний схід від районного центру, за 6 км від залізничної станції Яроповичі та за 5 км від автомобільного шляху Житомир — Сквира. Дворів — 675. Населення — 1986 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Я. М. Свердлова, за яким закріплено 4031,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3362,9 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, ячмінь, цукрові буряки, кормові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В господарстві є млин, механічна і деревообробна майстерні, пилорама.

В селі міститься також відділок Андрушівського бурякорадгоспу.

Працюють середня школа, де 22 педагоги навчають 333 учнів, будинок культури з залом на 600 місць та з широкоекранною кіноустановкою, бібліотека з фондом 9,2 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку, ощадна каса, побутова майстерня, 7 магазинів.

Партійна організація (створена в 1925 році) об'єднує 34 комуністи, дві комсомольські — 92 члени ВЛКСМ. Комсомольський осередок у селі виник 1921 року.

За самовіддану працю 76 трудівників села нагороджено урядовими нагородами, в т. ч. вчительку Х. А. Бойко — орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора, тракториста Й. Е. Ковалевського, бригадира тракторної бригади А. І. Більмовича та колишнього директора школи О. Г. Бойка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1740 року.

В січні 1918 року встановлена Радянська влада. Перше колективне господарство — ТСОЗ організовано восени 1927 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 405 жителів села, з них 190 — загинуло, 202 — нагороджено орденами й медалями, в т. ч. В. Х. Бабича — орденом Леніна.

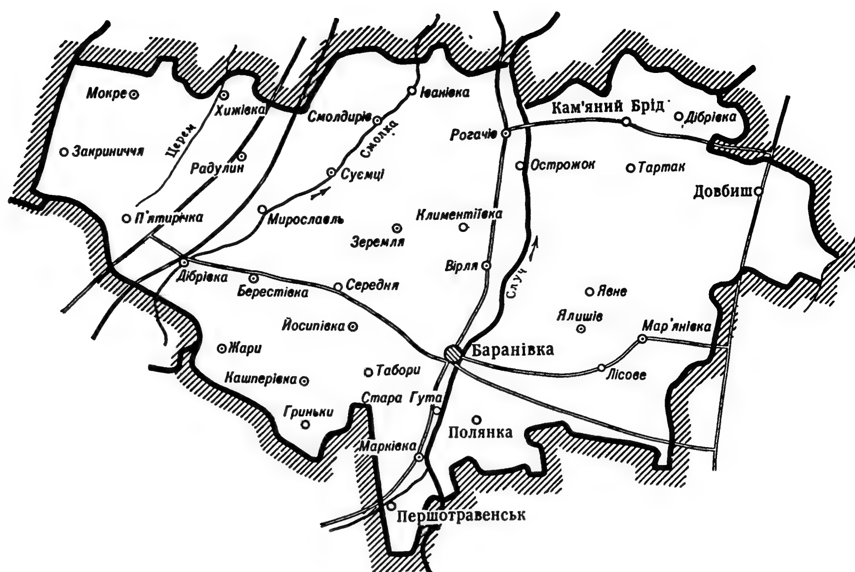
1962 і 1965 років на двох братських могилах воїнів-визволителів Яроповичів споруджено пам'ятники.

1967 року в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Яроповичі — батьківщина Героя Соціалістичної Праці Л. А. Любченко, кандидата історичних наук А. В. Калиниченка.

На околиці села виявлено городище — залишки давньоруського міста Ярополча, згаданого в літопису під 1160 роком.

БАРАНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1009 кв. км., населення —55,6 тис. чоловік, з них сільського —30,2 тис. Густота населення 55,1 чоловіка на кв. км. 5 селищним і 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 63 населені пункти. На території району — 68 партійних, 91 комсомольська, 114 профспілкових організацій. Провідне місце належить сільському господарству. Тут є 24 колгоспи, 17 промислових підприємств. Населення району обслуговують 61 медичний заклад, 8 аптек. У загальноосвітніх школах, заочній, середній, школі-інтернаті навчається 10 473 учні. Працюють зоотехнічний технікум, професійно-технічне училище, музична школа, будинок піонерів, 9 дитячих ясел-садків. Культурно-освітню роботу ведуть 13 будинків культури, 31 клуб, 77 бібліотек; є 47 стаціонарних кіноустановок, з них широкоекранних 40, три музеї на громадських засадах.

В районі — 8 пам'ятників В. І. Леніну, 5 обелісків Слави, 26 пам'ятників на братських могилах, 17 пам'ятників історії та культури.

БАРА́НІВКА

Баранівка — селище міського типу, центр району, розташоване на обох берегах річки Случі, при впадінні в неї річки Душнівки, за 26 км від залізничної станції Радулин. Населення — 10,6 тис. чоловік.

Перша згадка про Баранівку належить до 1565 року, як про село, що входило до складу Литовського великого князівства[1].

У 1593 році його спустошили татари. 1618 року кримські татари пограбували всю Полонську волость Волинського воєводства, до якого входила й Баранівка.

Населення зазнавало жорстоких утисків з боку місцевих феодалів, особливо після запровадження волочної системи, внаслідок чого селяни безпосередньо закаба-

[1] Литовская метрика. Отд. 1—11, ч. 3, книга публичных дел, т. 1. Юрьев. 1914, стор. 891.

лялися землевласниками. Князі Острозькі та Любомирські, яким Баранівка належала в XVII ст., дбали лише про власну наживу. Вони не забували обкладати податком і ремісників (1635 року 44 проц. населення займалося ремісництвом).

Важко було терпіти панські здирства, і жителі Баранівки всіляко висловлювали протест проти гнобителів. Коли вибухнула визвольна війна українського народу проти польської шляхти, чимало їх 1648 року поповнило повстанські загони Максима Кривоноса, який вів своє військо з Бердичева на Полонне. Боролися вони проти шляхти і в складі Звягельського полку. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Баранівка залишилась у складі шляхетської Польщі. Польська шляхта проводила політику, спрямовану на полонізацію й покатоличення українського населення. Жителі Баранівки чинили опір поневолювачам, зокрема, під проводом С. Палія брали активну участь у визвольному повстанському русі проти польсько-шляхетських загарбників за возз'єднання Правобережної України з Росією.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Баранівка з 1796 року стала волосним центром Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. На той час тут проживало 600 жителів, які в основному займалися сільським господарством. За інвентарними правилами 1847 року, у Баранівці було близько 981 дес. землі на 177 селянських дворів, у т. ч. тяглових — 15, піших — 89, городників — 73. За користування землею вони сплачували поміщиці Гагариній на рік 1740 крб. оброку[1]. Крім того, тяглові господарства відбували зі своєю худобою три дні чоловічих та один жіночий, інші — два чоловічих і один жіночий день на тиждень. Селяни відробляли ще й по 12 «літніх» і «зимових» днів, 8 «будівельних». Городники платили оброк, відбували 24 дні панщини на рік.

У відповідь на жорстокий визиск знову спалахували селянські заворушення. Так, 8 березня 1848 року новоград-волинський земський справник доповідав генерал-губернаторові про непокору селян Баранівки і для їх утихомирення просив прислати війська[2].

Чимало селян працювали на промислових підприємствах. У Баранівці діяли шкірзавод, 10 гуралень, 3 млини. 1802 року на лівому березі Случі, неподалік містечка, знайдено родовище каоліну. Французький підприємець М. Мезер, придбавши у поміщиці Гагариної земельну ділянку, заснував тут фарфоровий завод. Для роботи на ньому він купив кількох майстрів-кріпаків. Вони виробляли різний посуд, що мав великий попит не тільки в губернії, але й за її межами. 1815 року російський уряд надав власникові підприємства право ставити державний герб на виробах заводу[3], а також виділив йому грошову допомогу[4].

Завод ставав широко відомим, його власник збагачувався, а робота фарфоровиків була тяжкою і вкрай виснажливою. Працювали в темних вологих приміщеннях, усі виробничі процеси виконували вручну. Робітники часто хворіли. Про їх охорону здоров'я ніхто не дбав. У Баранівці не було жодного медичного закладу. Освіту діти трудового люду здобували в невеличкій парафіяльній школі.

Економічне становище баранівців не поліпшилося і після реформи 1861 року. За уставною грамотою селянам наділено було 710 дес. землі (з них 86 дес. непридатних для обробітку), за яку вони платили кожного року 1742 крб. 68 коп., а за поміщицею залишилося 338 дес. За указом 1863 року сума була зменшена на 20 проц. Але і її селяни неспроможні були сплачувати[5].

Дедалі більше посилювали експлуатацію підприємці. На фарфоровому заводі, що з 1882 року належав великому землевласникові грецькому консулові в Росії

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 4, спр. 170, арк. 2—3.

[2] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900), стор. 31.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 451.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 18, оп. 2, спр. 237, арк. 8.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 4, дод., спр. 170, арк. 2,4.

Грипарі, робочий день тривав 11—12 годин. Не раз тут виникали заворушення. А 1905 року під впливом революційних подій, що відбувалися в країні, страйк проходив під гаслом «Геть самодержавство!». Робітників підтримали селяни. 20—23 квітня 1905 року вони розгромили будинок орендаря. Для придушення страйку з Новограда-Волинського прибуло дві роти солдатів[1].

Але розправа багнетами не припинила революційної боротьби. 6 грудня 1905 року страйкували робітники лісопильного заводу, 17 березня 1908 року — 22 живописці-фарфоровики у зв'язку із зниженням розцінок на їх роботи на 23 проц. Через рік було розповсюджено листівки з закликами: «Хліба й землі!», «Геть царя-батечка!»[2].

Загальне промислове піднесення в Росії у 1910 році помітним було й на підприємствах Баранівки. Зростало виробництво промислової продукції, збільшувалося число робітників. На фарфоровому заводі працювало 500 чоловік, які своєю виснажливою роботою давали Грипарі щороку 300 тис. крб. прибутку[3]. Приносили збагачення власникам фабрика гнутих меблів, два медоварні заводи, водяний млин. У містечку було 34 дрібні крамнички[4]. Чотири рази на рік відбувалися ярмарки, а щонеділі — базари. Торгували хлібом, рогатою худобою, кіньми, лісовими матеріалами.

Умови життя трударів Баранівки були тяжкими і на початку XX ст. Незадовільне медичне обслуговування призводило до високої смертності. Охорону здоров'я 6626 жителів здійснювали тільки лікарняний пункт при фарфоровому заводі та земська лікарня, де медичну допомогу подавали лікар та дві акушерки. Були дві аптеки.

У двокласному сільському училищі, відкритому 1865 року, могли вчитися лише діти заможних селян. Так, 1903 року школу почали відвідувати 245 хлопчиків і 79 дівчаток, а закінчили навчальний рік відповідно 20 і 4[5]. Оскільки розширення промислового виробництва вимагало освічених, кваліфікованих працівників, напередодні першої світової війни при фарфоровому заводі було відкрито школу.

В Баранівці існувало дві бібліотеки. Але через неписьменність відвідувало їх дуже мало читачів. Містечко славилося своїми умільцями, які плели гарні меблі, виточували деталі до механізмів і верстатів, робили дитячі іграшки, що розходилися по губернії та за її межами. Справжню славу Баранівці принесли фарфоровики, у виробах яких дедалі відчутнішим ставав вплив народних мотивів.

Перша світова війна несла розорення, голод і сирітство в селянські родини. Збільшилися податки. Лише протягом чотирьох днів 1915 року у жителів Баранівки було реквізовано 1339 голів великої рогатої худоби[6]. З надією на краще зустріли вони звістку про Лютневу революцію. Створили земельний комітет, на фарфоровому заводі — професійну організацію, що рішуче поставила вимогу про скорочення робочого дня, поліпшення умов праці. Селяни випасали худобу на панських ланах. Коли повітовий комісар надіслав сюди для «наведення порядку» своїх уповноважених, жителі роззброїли їх.

Справжнє визволення трудовому народу принесла Велика Жовтнева соціалістична революція. В лютому 1918 року в Баранівці встановлено Радянську владу[7]. Та не встигли трудящі приступити до здійснення соціалістичних перетворень, як на початку березня містечко окупували австро-німецькі війська.

Трудящі містечка, як і всієї України, чинили опір ворогові. Багато хто пішов до партизанського загону Новоград-Волинського військово-революційного комі-

---

1 ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 4, спр. 161, арк. 47; 1905 г. на Украине, ч. 1, стор. 223.
2 ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 158.
3 Баранівський райдержархів, ф. 55, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
4 Весь Юго-Западный край, стор. 813.
5 Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1915 г., стор. 73—75.
6 Доклады V очередному Губернскому земскому собранию о деятельности губернского земства в 1914—1915 гг. Житомир, 1916, стор. 65.
7 Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 462.

тету. У листопаді 1918 року після шестигодинного бою загін вибив ворога з Баранівки[1]. Разом з окупантами втекли начальник поліції та сім'я поміщика Грипарі. Однак становище залишалося напруженим. Контрреволюційні банди неодноразово вривалися до містечка і чинили жорстокі розправи над населенням.

Лише в травні 1919 року настав відносний спокій. До Баранівки прибув загін Червоної Армії, було створено ревком, а при ньому — збройний загін робітничо-селянської міліції.

Ревком проводив збір продовольства для голодуючих, здійснював розподіл поміщицьких земель. Допомагала йому створена в липні 1919 року комсомольська організація.

В серпні того ж року Баранівку захопили петлюрівці і безчинствували тут майже півроку. В лютому 1920 року радянські війська очистили від них містечко. Одразу ж відновив діяльність ревком, який організовував допомогу Червоній Армії, вів боротьбу з ворожими елементами.

Налагоджувалося мирне життя. Але наприкінці квітня Баранівку захопили польські інтервенти. Жителів обклали великими податками. Тих, хто не сплачував їх, забивали до смерті шомполами. Членів ревкому Івана Гімбутіса, Євгена Голубкова та інших патріотів було розстріляно.

Остаточне визволення прийшло 27 червня 1920 року[2].

Нарешті трудящі дістали змогу приступити до мирного будівництва. Активну участь у цій роботі брав створений того ж року комнезам, що повів боротьбу із спекулянтами, організував фонди взаємодопомоги, споживче товариство, роз'яснював політику Радянської влади[3].

17 листопада 1920 року націоналізовано фарфоровий завод. Профспілка хіміків допомагала заводському колективу відбудувати зруйноване громадянською війною підприємство. Через рік воно дало першу продукцію, з 3 січня 1922 року відмовилося від державних дотацій і перейшло на госпрозрахунок. Ще через два роки виробництво фарфору уже перевищило рівень 1913 року.

Почали діяти цегельня, млин, дві промартілі.

Влітку 1921 року обрано сільську Раду, волосний виконавчий комітет, створено партійний осередок у складі семи чоловік[4]. Комуністи роз'яснювали населенню суть нової економічної політики, за їх ініціативою для боротьби з ворожими елементами було створено частину особливого призначення.

Наприкінці 1921 року на території колишнього поміщицького маєтку створено радгосп, що мав 98 десятин землі, з них присадибної — 28, орної — 55, сінокосів — 15[5].

З великим піднесенням зустрічали трудящі Баранівки 5-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. До знаменної дати вони вирішили: «В зв'язку із збігом видужання вождя світової революції товариша Леніна з Жовтневими святами і пуском заводу виготовити дорогому вождеві іменний сервіз, який відправити в Москву. Просити Володимира Ілліча дозволити називати Баранівський завод «Державний фарфоровий завод імені Леніна»[6].

Незабаром сервіз виготовили і доручили найстарішому з робітників Бродському вручити його Іллічеві. Володимир Ілліч прийняв старого фарфоровика й розмовляв із ним протягом 20 хвилин: жваво цікавився загальним станом заводу, матеріальним становищем робітників, персональним складом правління тресту, а на прощання просив передати товариське спасибі і братерський привіт баранівським робітникам[7].

---

[1] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 58.
[2] Журн. «Красная конница», 1935, № 10, стор. 20, 23.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-19, оп. 1, спр. 3, арк. 5; ф. Р-855, спр. 24, оп. 1, арк. 71.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 22, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-1111, оп. 1, спр. 57, арк. 53.
[6] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1960, стор. 208.
[7] Там же, стор. 308.

З 1923 року Баранівську волость реорганізовано в район. 7 квітня 1923 року утворено Баранівський райком КП(б)У.

Радість трудящих від перших успіхів у відбудові народного господарства була затьмарена смертю В. І. Леніна. На траурних зборах жителі Баранівки вирішили спорудити пам'ятник великому вождеві і назвати центральну вулицю селища іменем Леніна. 18 передових робітників-фарфоровиків у дні Ленінського призову вступили до лав Комуністичної партії.

У ті роки велика увага приділялася медичному обслуговуванню, питанням освіти й культури. Було відкрито лікарню на 15 ліжок, фельдшерський пункт. Тільки 1923 року 70 робітників закінчили школу лікнепу при заводі. 385 учнів ходили до початкової і семирічної шкіл. Їх навчали 13 учителів[1]. На фарфоровому заводі працювала школа фабрично-заводського учнівства. З квітня 1923 року функціонував робітничий клуб, при якому діяли хоровий та драматичний гуртки. Бібліотека влаштовувала читки газет і журналів. З березня 1924 року справжнім центром масово-політичної та культурно-освітньої роботи став райсельбуд. Тут працювала бібліотека, відбувалися лекції, концерти й вистави, демонструвалися кінофільми.

Поступово, переборюючи труднощі, жителі селища здійснювали соціалістичні перетворення. Перший колгосп, створений тут 1929 року, об'єднав 102 господарства, мав 87 корів, 35 коней, 4 плуги, 5 борін, 10 возів. У листопаді 1930 року йому присвоєно назву «13-річчя Жовтня».

На початку 1931 року виникли ще два колгоспи: ім. Шевченка та «Нове життя». За успішне виконання сільськогосподарських робіт у червні того року Баранівська сільрада завоювала перехідний прапор райвиконкому[2].

Наприкінці року почала діяти Баранівська МТС, де на перше травня 1932 року налічувалося 29 тракторів.

Відчутну допомогу колгоспам подавали робітники фарфорового заводу. Організовуючи суботники та недільники, вони брали участь у проведенні польових робіт, ремонтували реманент.

На основі впровадження механізації та поліпшення агротехніки зростала матеріальна база колгоспів, підвищувалася урожайність зернових і льону. За успіхи, досягнуті в розвитку тваринництва та вирощуванні льону, 20 колгоспників з артілей ім. XVII з'їзду ВКП(б), «Нове життя», «13-річчя Жовтня», ім. Шевченка 1939 року були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Коли в країні розгорнувся стахановський рух, на Баранівському фарфоровому заводі широкого розвитку набрало змагання за вміле використання техніки, підвищення продуктивності праці, виконання виробничих завдань. По 300 і більше процентів норми давали П. Новак, С. Малецький, А. Савенко, М. Куцан та інші. В результаті реконструкції, збільшення виробничих потужностей випуск продукції у передвоєнні роки порівняно з 1913 роком збільшився у 5 разів[3].

З 1938 року Баранівка стала селищем міського типу. На той час невпізнанно змінився її загальний вигляд. Центральні вулиці були забруковані, вечорами спалахували електричні ліхтарі, виросли просторі будинки, магазини, промкомбінат, хлібопекарня. Райцентр був радіофікований, мав телефонний зв'язок. Населення становило 6 тис. чоловік[4].

З кожним роком поліпшувався добробут трудящих. Про це яскраво свідчить той факт, що за один 1940 рік продаж товарів населенню зріс до 2 млн. карбованців.

Охорону здоров'я здійснювали лікарня на 50 ліжок, де працювало 7 лікарів; амбулаторія.

У двох середніх школах 41 учитель навчав 1 тис. учнів. Діяла школа робітничої і сільської молоді. Було повністю ліквідовано неписьменність.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-855, оп. 1, спр. 24, арк. 81—83; спр. 55, арк. 61.
[2] Там же, ф. Р-895, оп. 2, спр. 72, арк. 145.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 116, оп. 1, спр. 281, арк. 12—14, 35, 36.
[4] Райони УРСР. Статистичний довідник, т. 1. К., 1936, стор. 194.

Вільний від роботи час жителі Баранівки проводили в клубі на 500 місць, у бібліотеці. Про успіхи трудящих, їх відпочинок розповідала районна газета «Більшовицький штурм».

Розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну творчу працю. Все життя селища було підпорядковане воєнному часу. 838 чоловік пішли на фронт відстоювати незалежність Батьківщини. Організовувалася евакуація населення, колгоспів, підприємств.

12 липня 1941 року Баранівку захопили німецько-фашистські загарбники, що принесли з собою жорстокий окупаційний режим. У приміщеннях райкому партії, земельного відділу, райвиконкому, школи розмістилися загони СС та поліція. Лише 19 липня гітлерівці стратили 74 чоловіка. Через кілька днів ще 180.

Однак звірячі розправи не залякали радянських людей. У березні 1942 року кілька чоловік на чолі з учителем З. Е. Сусом організували підпільну групу. Але гестапівці заарештували патріотів і розстріляли їх. Навесні того ж року за завданням Житомирського підпільного обкому партії до Баранівки прибув ветлікар Ю. О. Старченко і створив підпільну організацію, до якої увійшли О. С. Сябрук, Л. Д. Присяжнюк, В. П. Кирилюк, В. І. Тимощук, І. І. Бесарабов, Г. Карташов, Ф. І. Молчанов та інші. Вони випускали листівки, що викривали криваві злочини гітлерівців, розповідали про героїчні дії Червоної Армії, партизанський рух. Навколо організації на кінець року утворилася розгалужена мережа підпільних груп[1], що діяли в навколишніх селах. Серед активних помічників підпільників була родина працівника районної друкарні С. Є. Сябрука. Його дочка Оля та її подруга Ліда Присяжнюк розповсюджували листівки, налагоджували зв'язок з рогачівськими, довбиськими, новоград-волинськими підпільниками, доставляли партизанам вибухівку[2].

Влітку 1943 року підпільники Баранівки та Вільхи сформували партизанський загін ім. Суворова. Його очолив Ю. О. Старченко. Комісаром став В. В. Сваричевський. Загін незабаром виріс у бригаду в кількості 1500 партизанів. Народні месники пошкодили ворожий підземний кабель Берлін-фронт, пустили під укіс кілька ешелонів противника, висадили в повітря два мости на залізниці Новоград-Волинський—Житомир, знищили ворожий склад продовольчих товарів. У диверсійних операціях неодноразову участь брала зв'язкова бригади Оля Сябрук. У серпні 1943 року гестапівці схопили Олю[3]. Після нелюдських катувань відважну комсомолку було страчено. Посмертно її нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

В жорстокій боротьбі з фашистськими загарбниками загинули партизанські розвідники Я. А. Калюжинська, одна з перших колгоспниць Баранівки, член КПРС з 1930 року, комсомолець Г. Ф. Пилипчук, колишній голова колгоспу зв'язковий М. К. Мельник. Житель селища О. К. Островський брав участь у партизанській боротьбі проти гітлерівців на території Чехословаччини, куди в червні 1944 року був висаджений у складі групи радянських десантників. О. К. Островський удостоєний орденів Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалі «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня та інших нагород.

3 січня 1944 року частини 1-го Українського фронту визволили Баранівку[4]. 1294 жителі селища були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 982 нагороджені бойовими орденами, 563 полягли смертю хоробрих. На їх честь вдячні земляки спорудили 1949 року обеліск Слави.

Відступаючи, німецько-фашистські загарбники вивели з ладу фарфоровий завод, електростанцію, спалили будівлі колгоспу «13-річчя Жовтня», в усіх трьох колгоспах знищили сільськогосподарський реманент, запаси зерна та кормів, у МТС — техніку.

---

[1] Е. Старченко. Сильнее смерти. Кишинев, 1964, стор. 128.
[2] Шляхами комсомольської слави. К., 1968, стор. 150. Вічно живі. К., 1966, стор. 190—191.
[3] По місцях комсомольської слави. К., 1959, стор. 98.
[4] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 155.

Трудящі селища насамперед успішно провели весняну сівбу, хоч замість тягла використовували корів, сіяли вручну.

З перших днів після визволення держава допомогла колгоспам насінням та худобою. Тільки колгосп ім. XVII з'їзду ВКП(б) з Сибіру й Казахстану одержав 54 голови великої рогатої худоби та 319 цнт зернових культур. До МТС надійшло п'ять тракторів, шість сівалок, шість причіпних культиваторів. 1944 року план заготівлі хліба виконано на 109, картоплі — на 110, м'яса — на 106 процентів.

О. С. Сябрук — підпільниця-партизанка. Фото 1940 р.

До 1950 року колгоспи селища відродили свої господарства. Дедалі більше коштів виділялося на капітальне будівництво. Зводилися тваринницькі приміщення, проводились роботи по механізації праці на фермах.

В досягненні зазначених успіхів важливу роль відіграло соціалістичне змагання. Найкращих показників домагалися рік у рік бригада картоплярів О. Л. Варчина, що збирала по 205—211 цнт картоплі з гектара, та ланка льонарів А. Старушко, яка давала по 5,8 цнт волокна та 3 цнт насіння льону з гектара[1].

У травні 1944 року відновив роботу фарфоровий завод. Зростала продуктивність праці. Удвоє перевиконували норми горновий В. С. Хрищук, глазурувальниці Т. Л. Слотвинська, Г. Дячук, яка працювала в цеху понад 25 років, та її дві дочки й син[2].

У селищі була лікарня на 50 ліжок, де медичну допомогу подавали 6 лікарів, 22 працівників із середньою спеціальною освітою. 49 учителів навчали 840 учнів у середній школі. Діяв заводський клуб.

Успішне завершення відбудовного періоду створило передумови для зростання економіки.

Провідним підприємством Баранівки, як і раніше, був фарфоровий завод імені Леніна. Тільки 1956 року кожний дев'ятий робітник тут став раціоналізатором, внаслідок чого наступного року заощаджено понад 600 тис. карбованців[3].

Партійна організація заводу велику увагу приділяла розгортанню змагання за комуністичну працю. Для відзначення переможців встановлені перехідні прапори та вимпели. Кращі комсомольські бригади відзначалися вимпелом імені Олі Сябрук. На кінець 1961 року вісім бригад здобули звання колективів комуністичної праці[4].

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції завод дав надпланової продукції на суму 260 тис. крб.[5]. Тоді колективу вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Орденом Леніна нагороджені: М. М. Десятник, І. А. Осипчук, О. Й. Паламарчук, орденом Трудового Червоного Прапора — М. А. Грунтівський, орденом «Знак Пошани» — В. Г. Бахмутов, В. В. Ігнатов, В. О. Хоменко, В. Ю. Шморгун.

За високі виробничі показники, здобуті в змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колектив заводу удостоєний Ленінської Ювілейної Почесної Грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради, а 417 робітників — ювілейних медалей «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

За роки восьмої п'ятирічки споруджено тунельний корпус з трьома печами безперервної дії, встановлено 17 потокових ліній, 16 конвейєрних сушарок. На

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 3246, оп. 1, спр. 12, арк. 23.

[2] Газ. «Радянська Житомирщина», 9 березня 1946 р.

[3] Сборник по обмену опытом изобретателей и рационализаторов на промышленных предприятиях и стройках Житомирской области. Житомир, 1958, стор. 3.

[4] Газ. «Радянська Житомирщина», 14 листопада 1961 р.

[5] Газ. «Комуністичне слово» (Баранівка), 2 листопада 1967 р.

основі вдосконалення технології безперервно зростає випуск продукції. Якщо 1940 року завод випустив 10 мільйонів штук виробів, то 1970 — 28 мільйонів[1].

29 вересня 1970 року фарфоровики рапортували про дострокове виконання восьмого п'ятирічного плану. За доблесну працю, за розробку і освоєння нових виробів високої якості завод нагороджено орденом Жовтневої Революції. Робітникові горнового цеху В. Ю. Шморгуну присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Виконавши зобов'язання, взяті на честь XXIV з'їзду КПРС, колектив фарфоровиків завоював у Всесоюзному соціалістичному змаганні перехідний Червоний прапор Міністерства легкої промисловості та ЦК профспілки працівників текстильної та легкої промисловості[2].

Нині завод — високомеханізоване підприємство. Вся продукція виготовляється на півавтоматах і автоматах, автоматичних лініях. На заводі працює 2514 чоловік. Серед них 181 спеціаліст з вищою та середньою спеціальною освітою, 900 робітників мають загальну середню освіту, 158 вчаться заочно. Очолює роботу заводського колективу партійна організація, що налічує 163 комуністи. Їм допомагають 540 комсомольців. Комуністи очолюють 13 бригад, які здобули звання комуністичної праці. З числа комуністів і комсомольців діє агітколектив у складі 121 чоловіка, група політінформаторів — 32 чоловіка, лекторів — 27 чоловік.

Баранівські фарфоровики мають дружні зв'язки з колективами Ленінградського, Ризького, Краснодарського фарфорових заводів. За допомогою ленінградців вони освоїли ливарні машини для виготовлення чашок. У формувальному, тунельному, живописному цехах вивчають процес виготовлення фарфору робітники новостворених заводів Кіровабада та Самарканда. Продукція баранівських фарфоровиків експортується до 12 країн світу. Вироби підприємства демонструвалися на 10 міжнародних промислових виставках і ярмарках у Європі, Америці, Азії, Африці.

Великі зміни сталися в сільському господарстві селища. Успішно розвиваються два колгоспи: ім. XVII з'їзду ВКП(б) та «Прапор Жовтня».

На кінець 1965 року порівняно з 1945 роком вдвоє зросла урожайність зернових і в 1,5 раза — льону. Збільшилося виробництво м'яса, молока.

Баранівські колгоспи обробляють 4,9 тис. га земельних угідь, з них 2,9 тис. га орних. Вони мають 37 тракторів, 14 комбайнів, 20 автомашин та багато іншої техніки. Добре розвинено м'ясо-молочне тваринництво. На фермах 2200 голів великої рогатої худоби та 500 свиней. Неподільні фонди господарств досягли 1670 тис. крб. Впроваджується механізація водопостачання, роздачі кормів, прибирання, доїння корів. Колгосп ім. XVII з'їзду ВКП(б) — один з передових у Баранівському районі, спеціалізується на виробництві яловичини.

1970 року, завершуючи восьму п'ятирічку, колгоспи продали державі 256 цнт льоноволокна, 1047 цнт картоплі, 5097 цнт молока, 2340 цнт м'яса. Валовий доход колгоспів на кінець п'ятирічки становив 386 тис. карбованців.

На честь 50-річчя утворення СРСР ордена Жовтневої Революції фарфоровий завод ім. В. І. Леніна план реалізації продукції виконав на 101,8 проц., маслозавод — на 104,4 проц., лісгоспзаг — на 101,3. Райоб'єднання «Сільгосптехніки» успішно виконало план добування торфу, поліпшення лук і пасовищ, ремонту техніки.

В музеї Баранівського фарфорового заводу. 1972 р.

[1] Газ. «Комуністичне слово», 22 грудня 1970 р.

[2] Газ. «Комуністичне слово», 1 травня 1971 р.

Колгоспи виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 217 цнт молока та 56,5 цнт м'яса.

За трудові успіхи 862 жителі Баранівки удостоєні урядових нагород. З них ордена Леніна — сім чоловік, Жовтневої Революції — чотири, Трудового Червоного Прапора — дев'ятнадцять.

Включившись у Всесоюзне соціалістичне змагання за дострокове виконання народногосподарського плану 1973, вирішального року дев'ятої п'ятирічки, трудящі Баранівки взяли на себе нові зобов'язання. Зокрема, колектив фарфорового заводу зобов'язався річний план випуску валової продукції виконати до 26 грудня, дати понад план господарського посуду на 160 тис. крб. Баранівські фарфоровики викликали на соціалістичне змагання колективи Дульовського, Ризького та Довбиського фарфорових заводів.

Шириться торговельна мережа. У райцентрі 30 магазинів і ларків. Товарооборот за 1972 рік становив 5,8 тис. крб.

Баранівка — красиве сучасне селище. Ошатність йому надають різнокольорові фарфорові плитки, якими облицьовують будинки. Більшість вулиць заасфальтована. Центральну площу Свободи оточують кінотеатр на 460 місць, готель на 56 місць, ресторан «Золотий колос», двоповерховий універмаг «Льонок» з 8 відділами. За останні десять років зведено 10 шістнадцятиквартирних будинків з усіма вигодами. Зростає добробут трудящих. У їх користуванні 22 легкові автомобілі, 138 мотоциклів, 1024 телевізори, 624 холодильники.

Охорону здоров'я в селищі здійснює нова лікарня на 150 ліжок, де працює 25 лікарів, 40 чоловік середнього медперсоналу. У профілакторії при відділенні «Сільгосптехніки» щомісяця зміцнюють здоров'я 50 механізаторів.

У двох середніх, восьмирічній та початковій школах навчається 2 тис. учнів. Працююча молодь навчається в заочній школі. Навчально-виховну роботу ведуть 99 учителів, серед них — чотири орденоносці, зокрема заслужений учитель УРСР П. Л. Гітуляр, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю А. С. Макаренка.

До послуг трудящих Баранівки будинок культури із залом для глядачів на 500 місць, стаціонарною кіноустановкою, шість бібліотек з книжковим фондом 110 тис. примірників. На 1973 рік жителі передплатили понад 16 тис. примірників періодичних видань. Однією з найцікавіших установ райцентру є музей фарфорового заводу, де яскраво відображена півторавікова історія підприємства.

Люблять жителі Баранівки свій стадіон на сім тисяч місць, споруджений методом народної будови. Тут часто відбуваються спортивні змагання, футбольні матчі.

В авангарді боротьби за здійснення накреслень партії та уряду йдуть 526 комуністів, об'єднаних у 21 партійній організації. Активними їх помічниками є 1249 членів ВЛКСМ.

Питання розвитку економіки й культурного будівництва, поліпшення побутового обслуговування вирішує селищна Рада депутатів трудящих, у складі якої 120 депутатів, з них робітників 42, колгоспників 38. Депутати вникають у питання промислового та сільськогосподарського виробництва, в роботу торговельних підприємств, лікувальних та культурно-освітніх закладів. Рада має 10 постійно діючих комісій, у роботі яких, крім депутатів, діяльну участь беруть 82 активісти.

Уродженцем селища є генерал-лейтенант Г. В. Степанюк.

Прекрасне радянське сьогодення селища, ще кращим буде його майбутнє. Разом з усім радянським народом трудящі Баранівки невтомно трудяться над примноженням здобутків у економіці та культурному будівництві.

З. Д. ВАХБРЕЙТ, П. М. ВЕРЕЩАК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БАРАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСТІ́ВКА (до 1965 — Свинобичі) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Смолки, притоки Случі, за 15 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Радулин. Дворів — 248, населення — 718 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зрубок, Мирославль, Ситисько.

В Берестівці розміщується центральна садиба колгоспу «За комунізм», за яким закріплено 1,7 тис. га сільгоспугідь, з них 1,2 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові, льон, спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві. Діє цегельний завод. 1940 року за високі показники у вирощуванні пшениці і льону колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а ланковий П. К. Бондарчук нагороджений орденом Леніна.

Працюють восьмирічна школа, де 8 учителів навчають 131 учня, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 8,5 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла, магазин. Село повністю радіофіковане та електрифіковане.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, медицини орденами й медалями нагороджено 11 жителів села. 1969 року агроном колгоспу Д. А. Безпалюк був делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Партійна організація об'єднує 20 комуністів, дві комсомольські налічують 33 члени ВЛКСМ. Перші партійний та комсомольський осередки створені 1921 року.

Перша згадка про село датується 1762 роком. 1905 року відбулося селянське заворушення, під час якого розгромлено поміщицький маєток. Радянську владу в Берестівці встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 230 чоловік, з них загинуло 110; 186 нагороджено орденами й медалями.

Берестівці дбайливо доглядають могилу двох солдатів, які загинули 1944 року, визволяючи село від німецьких фашистів.

ВІ́РЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Случі, за 7 км від районного центру та за 29 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 220, населення 733 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Климентіївка.

У Вірлі розташована центральна садиба колгоспу ім. Тельмана, що має в користуванні 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький.

У селі працює початкова школа, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. примірників, медпункт, два магазини.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, медицини орденами й медалями СРСР нагороджено 23 чоловіка, в тому числі орденом Леніна — вчительку Н. Я. Голоскевич.

Партійна організація села об'єднує 35 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII ст. У січні 1918 року тут встановлено Радянську владу. В 1928 році організовано ТСОЗ.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронтах воювало 75 жителів села. Всі вони нагороджені бойовими орденами й медалями СРСР.

На честь 43 загиблих односельців встановлено пам'ятник.

ДІ́БРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смолці, притоці Случі, за 22 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Радулин. Дворів — 882, населення — 2,8 тис. чоловік. Дібрівській сільраді підпорядковані села Зірка, Красуля, П'ятирічка.

В Дібрівці розміщено дві центральні садиби колгоспів — ім. Островського та «Жовтнева перемога», що спеціалізуються на вирощуванні льону-довгунця й картоплі. Колгосп ім. Островського користується 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Колгосп «Жовтнева перемога» має в користуванні 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної землі 1,4 тис. га. Є глиняний кар'єр, де видобувають каолін для Баранівського ордена Жовтневої Революції фарфорового заводу ім. Леніна, відділення «Сільгосптехніки».

Працюють середня школа (40 учителів і 632 учні), будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 12,3 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, поліклініка, аптека, ветлікарня.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 319 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

4 сільські парторганізації об'єднують 93 комуністи, 6 комсомольських — 293 члени ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки створені 1921 року.

Перша згадка про село належить до 1585 року. В січні 1918 року встановлено Радянську владу. 1929 року створено комуну, яку 1930 року реорганізовано в колгосп ім. Леніна.

Під час Великої Вітчизняної війни 470 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 183 з них загинули, захищаючи Батьківщину. Всі 470 фронтовиків нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна С. А. Кончук. Колишній комісар партизанського з'єднання І. І. Шитова Г. П. Лебіга удостоєний орденів Радянського Союзу, Польської Народної Республіки та Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Уродженцем села Дібрівці є учасник штурму Зимового палацу адмірал флоту Г. І. Левченко.

На братській могилі 30 загиблих воїнів-визволителів села від німецьких фашистів встановлено пам'ятник. На честь односельців, які полягли під час Великої Вітчизняної Війни, вдячні земляки спорудили обеліск Слави.

ДО́ВБИШ (з 1925 р. до 1946 р.— Мархлевськ) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 38 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Курне. Дворів — 1150, населення — 6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Адамівка, Лісова Поляна, Любарська Гута, Наталія, Осичне.

Г. І. Левченко — учасник штурму Зимового палацу, адмірал флоту, уродженець с. Дібрівки. Фото 1965 р.

В селищі діють: фарфоровий завод (заснований 1823 року), автопідприємство, відділення «Сільгосптехніки», хлібозавод, цегельний завод, два лісництва, відділення зв'язку, споживче товариство, промкомбінат.

Працюють середня школа, де 49 учителів навчають 1082 учні, восьмирічна школа-інтернат, де здобувають знання 235 учнів; сільське професійно-технічне училище, клуб фарфорового заводу на 350 місць, кінотеатр на 250 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 61,5 тис. примірників, дільнична лікарня на 50 ліжок, поліклініка, аптека, ветлікарня, 6 магазинів, комбінат побутового обслуговування. Користується популярністю народний ансамбль пісні і танцю фарфорового заводу.

9 партійних організацій об'єднують 211 комуністів, 9 комсомольських — 858 членів ВЛКСМ. Перший партійний осередок створено 22 липня 1922 року, комсомольський — у травні 1923 року.

За сумлінну працю в народному господарстві 31 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — С. І. Осінську та Л. І. Драгоморецьку, орденом Жовтневої Революції — В. А. Сломовського.

Селище виникло на початку XIX ст. 27 липня 1905 року робітники фарфорового заводу застрайкували й добилися підвищення заробітної плати. Радянську владу в селищі встановлено 22 січня 1918 року. У травні 1923 року організовано сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство. Протягом 1925—1957 рр. Довбиш — райцентр.

В роки Великої Вітчизняної війни 286 жителів селища воювали проти німецько-фашистських загарбників, з них 29 загинуло. 191 житель селища нагороджений бойовими орденами й медалями. С. І. Рижов, нині пенсіонер, за активну участь у громадянській війні нагороджений орденом Червоного Прапора, а за героїзм, виявлений у роки Великої Вітчизняної війни,— орденом Леніна.

За тимчасової окупації у селищі діяла підпільна комсомольська організація.

У селищі встановлено 2 обеліски на честь загиблих односельців та 2 пам'ятники на могилах воїнів-визволителів. У боях за село загинуло 35 синів братніх народів, серед них росіяни М. С. Глазков, А. Д. Іванов, З. Д. Кузьмичов.

Поблизу Адамівки виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЖАРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Радулин. Дворів — 169, населення — 599 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Деревищина.

У Жарах розміщена центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який користується 674 га сільськогосподарських угідь, з них 464 га орної землі. Провідною галуззю є м'ясо-молочне тваринництво. Діє лозоплетний цех.

У селі є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 149 учнів, клуб на 130 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,2 тис. примірників, медпункт, два магазини.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, медицини нагороджено орденами й медалями 29 чоловік.

Сільська парторганізація об'єднує 9 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

Село відоме з XVIII ст. В січні 1918 року встановлено Радянську владу. 1929 року створено колгосп ім. Енгельса.

За тимчасової німецько-фашистської окупації 10 жителів села пішли в партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова. Всього учасниками Великої Вітчизняної війни було 127 чоловік. Загинуло на фронтах 63. Орденами й медалями нагороджено 70.

В центрі села височить пам'ятник Невідомому солдату.

ЗЕРЕ́МЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Веремлянки, за 11 км від районного центру, за 21 км від залізничної станції Радулин. Дворів — 192, населення — 524 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вишнівка й Середня.

В Веремлі розміщена центральна садиба колгоспу «Полісся», який має в користуванні 1635 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1160 га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький.

У селі є восьмирічна школа (10 учителів і 98 учнів), бібліотека з книжковим фондом 8,9 тис. примірників, клуб на 150 місць, відділення зв'язку, медпункт.

Партійна організація села об'єднує 21 комуніста, дві комсомольські — 45 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку народного господарства 25 трудівників нагороджені орденами й медалями.

Учасники 1-го з'їзду Рад Довбиського району. 1925 р.

Село засноване наприкінці XVII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 210 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників. За героїзм, виявлений в боях за Батьківщину, 78 чоловік нагороджено бойовими орденами і медалями.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів споруджено обеліск.

ЙО́СИПІВКА (до 1957 року — Юзефівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 15 км від ст. Радулин. Дворів — 121, населення — 374 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Табори.

У Йосипівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ломоносова, який користується 1,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Провідною галуззю є м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 95 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 3,7 тис. примірників, медичний пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти та медицини 15 йосипівців нагороджені орденами й медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 18 комуністів, дві комсомольські — 34 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про село датована 1601 роком. 1905 року сталося заворушення селян проти поміщика. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 56 йосипівців боролися проти фашистів, 29 з них загинуло. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 54 жителі села нагороджені орденами й медалями.

В Йосипівці встановлено пам'ятник радянському льотчику А. К. Щукіну, який загинув у селі 1941 року.

В селі Табори народився доктор філологічних наук професор І. П. Вишневський.

КА́М'ЯНИЙ БРІ́Д — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Немилянки, за 25 км від районного центру, на автошляху Довбиш—Рогачів, за 21 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 828, населення — 2,4 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Дібрівка, Жовте, Тартак, Червонодвірка.

На території селища діють Кам'янобрідський фаянсовий завод, побудований 1874 року, лісництво та кам'яний кар'єр.

Працюють середня школа (31 учитель і 593 учні), заводський клуб на 220 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. примірників, комбінат побутового обслуговування, лікарня на 50 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, амбулаторія, дитячі ясла, п'ять спеціалізованих магазинів, дві їдальні, відділення зв'язку.

За успіхи в розвитку народного господарства 87 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР, в т. ч. К. Я. Олексюк — орденом Леніна, В. В. Шпакевич — орденом Жовтневої Революції.

Три партійні організації об'єднують 78 комуністів, три комсомольські — 283 члени ВЛКСМ. Перший партійний осередок створено 1918 року, комсомольський — 1922 року.

Селище засноване в 1862 році. 1895 року на заводі застрайкували робітники, у листопаді 1903 року — вдруге; 1906 року відбулася маївка. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

270 жителів селища були учасниками Великої Вітчизняної війни, 102 з них загинуло. За героїзм, виявлений у боях з німецькими фашистами, 132 чоловіка удостоєні бойових орденів та медалей.

На честь загиблих односельців та 9 воїнів-визволителів встановлено 2 пам'ятники та обеліск Слави.

В селищі проживає колишній матрос крейсера «Аврора», учасник штурму Зимового палацу Г. Є. Віслобоков.

Поблизу Тартака виявлено залишки давньоруського поселення.

КА́ШПЕРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Радулин. Дворів — 543, населення — 1,8 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Гриньки й Озерянка.

В Кашперівці розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має в користуванні 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Діє цех виробів із лози. Напрям господарства зерново-тваринницький.

За високі показники у вирощуванні льону колгосп у 1955 і 1956 рр. був учасником ВСГВ. За успіхи в розвитку сільського господарства 97 трудівників нагороджені орденами й медалями СРСР. Ланкова Г. Д. Лавренюк 1940 року була учасницею ВСГВ в Москві, нагороджена Малою срібною медаллю.

Працюють середня школа, де 33 вчителі навчають 586 учнів, дві бібліотеки з книжковим фондом 15,5 тис. примірників, будинок культури на 280 місць, медамбулаторія, аптека, дві майстерні побутового обслуговування, чотири крамниці.

У двох партійних організаціях на обліку 50 комуністів, дві комсомольські об'єднують 142 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село припадає на кінець XVIII ст.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 560 жителів села пішли на фронт. З них 216 загинули смертю хоробрих. За героїзм, виявлений у боротьбі з фашистами, 217 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

МА́РКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Случі, за 8 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Полонне. Дворів — 187, населення — 505 чоловік. Сільраді підпорядковані села Глибочок та Стара Гута.

В Марківці розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький. З технічних культур провідною є льон.

Збирання льону.
Село Троковичі
Черняхівського району.
1972 р.

Збирання хмелю
в радгоспі «Рея»
Бердичівського району.
1972 р.

Машинолічильне бюро колгоспу ім. Шевченка. Село Куліші Ємільчинського району. 1969 р.

Солодовий завод у м. Бердичеві. 1970 р.

Працюють початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. примірників, медичний пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства 17 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР, в т. ч. в 1935 році орденом Трудового Червоного Прапора — А. Д. Драган. 1938 року його обрано депутатом Верховної Ради УРСР.

Сільська парторганізація налічує 29 комуністів, комсомольська — 9 членів ВЛКСМ.

Село відоме з середини XVII ст. Під час революції 1905 року селяни кілька разів виступали проти панської сваволі. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 124 жителі села захищали Батьківщину від німецько-фашистської навали. Всі вони удостоєні бойових орденів і медалей СРСР. Загинуло 47 чоловік.

МАР'ЯНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в лісистій місцевості, за 16 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Курне. Дворів — 607, населення — 1,8 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Дорогань, Зятинець, Ожгів, Турова.

На базі великих запасів кварцевих пісків з 1700 року тут діє склозавод, що випускає аптекарський посуд. Крім заводу, в селі є бригада колгоспу ім. Дзержинського (центральна садиба в селі Ялишеві).

Працює середня школа, де 26 учителів навчають 407 учнів, клуб на 120 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,6 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок.

За успіхи в праці 83 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 37 комуністів, дві комсомольські — 155 членів ВЛКСМ. Комсомольський осередок створено 1924 року.

Село засноване наприкінці XVI ст. В 1905—1907 рр. на Мар'янівському заводі відбулися робітничі страйки. В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

В роки Великої Вітчизняної війни 188 жителів села зі зброєю в руках відбивали гітлерівську навалу. З них 82 загинули.

За тимчасової окупації у навколишніх лісах вели боротьбу проти загарбників партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова та Ю. О. Старченка, в складі яких було чимало мар'янівців. У селі діяла підпільна група. За героїзм, виявлений у роки війни, 120 жителів села удостоєні орденів й медалей СРСР. У боях за село загинуло 19 воїнів Радянської Армії.

МОКРЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Радулин.

Дворів — 202, населення — 769 чоловік. Сільраді підпорядковані села Закриниччя, Вересня, Забара.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має в користуванні 2,1 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Напрям господарства зерново-тваринницький.

За успіхи в розвитку сільського господарства 50 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі — восьмирічна школа (8 учителів і 222 учні), будинок культури на 120 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,1 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення.

Сільська парторганізація об'єднує 30 членів КПРС, дві комсомольські (засновані 1924 року) — 49 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село датується 1629 роком. 30 січня 1918 року встановлено Радянську владу. В січні 1929 року організовано ТСОЗ.

Під час Великої Вітчизняної війни в лісах навколо села діяв партизанський загін «За свободу слов'ян», лави якого поповнювали жителі села. Загалом учасниками Великої Вітчизняної війни були 397 мокренців, з них загинуло 53. За героїчну боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками 250 чоловік нагороджено орденами і медалями.

1968 року в пам'ять про загиблих односельців встановлено пам'ятник.

У Мокрому народився український радянський письменник Я. Н. Стецюк.

ПЕРШОТРАВЕНСЬК (до 1934 року — Токарівка) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Хомори, за 11 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Полонне. Дворів — 780, населення — 4,4 тис. чоловік.

У Першотравенську діє завод електротехнічного фарфору. Підприємство засноване 1899 року.

В селищі є середня школа (47 учителів і 909 дітей), будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 34 тис. примірників, лікарня на 100 ліжок, медпункт, 12 магазинів, комбінат побутового обслуговування, відділення зв'язку.

За трудові успіхи в розвитку народного господарства 35 жителів селища нагороджено орденами й медалями СРСР, в т. ч. О. А. Ятлук та М. У. Назарчук — орденом Леніна, Й. М. Горжейников та І. П. Олійник — орденом Жовтневої Революції. В. П. Сараненко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Три партійні організації об'єднують 238 комуністів. Перший партійний осередок виник у травні 1923 року. П'ять комсомольських організацій (перший осередок засновано в січні 1923 року) налічують 683 члени ВЛКСМ.

Селище виникло наприкінці XIX ст. 1910 року на заводі відбулася масова маївка, яка переросла в загальний страйк робітників. 1913 року страйк тривав три дні. Радянська влада в селищі встановлена в січні 1918 року. 1918 року робітники заводу брали активну участь у партизанському русі.

582 першотравенці боронили Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни. 351 чоловік нагороджений орденами й медалями.

Багато жителів селища билися з ворогом у складі партизанського з'єднання під командуванням І. І. Шитова. 47 учасників партизанського руху нагороджені урядовими нагородами.

На честь 63 односельців та воїнів, які загинули в боях за визволення села, споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є Є. Ф. Вітюк — повний кавалер ордена Слави.

ПОЛЯНКИ — селище міського типу, центр селищної Ради депутатів трудящих, розташоване

обабіч річки Гнилушки, притоки річки Случі, за 5 км від райцентру, за 20 км від залізничної станції Миропіль. Дворів — 516, населення — 1,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Будисько.

В Полянках діють електрофарфоровий завод ім. 8 Березня, заснований 1906 року, та рільнича бригада колгоспу ім. XVII з'їзду ВКП(б).

Працюють восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 320 дітей, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 5,8 тис. примірників, амбулаторія, медпункт, поштове відділення, чотири магазини.

За успіхи в розвитку промислового й сільськогосподарського виробництва 162 чоловіка нагороджені орденами й медалями СРСР, в т. ч. орденом Жовтневої Революції П. А. Янковський.

Партійна організація села об'єднує 55 комуністів, дві комсомольські — 189 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1880 року. Під час революції 1905 року селяни випасали худобу в панському лісі. Щоб з ними розправитися, власті викликали карателів. Обурені селяни, озброївшись кілками й косами, їх розігнали. Коли дійшла звістка про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, селяни з червоним прапором вийшли на демонстрацію. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 74 жителі селища, з них 13 загинуло в боях з німецько-фашистськими загарбниками. В селі діяла підпільна партійна організація в складі 50 чоловік, яка наприкінці 1942 року влилась у партизанський загін ім. Суворова. 65 учасників Великої Вітчизняної війни нагороджено бойовими орденами й медалями.

В селищі височить обеліск на честь воїна-москвича Д. Чижова, який загинув, визволяючи селище від фашистських окупантів.

РАДУ́ЛИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру, за 3 км від залізничної станції Колодянка. Село перетинає автошлях Коростень — Шепетівка. У Радулині 260 дворів, населення — 793 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Зелений Гай.

У Радулині міститься центральна садиба колгоспу «13-річчя Жовтневої революції», який обробляє 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1,6 тис. га. Провідними культурами в землеробстві є картопля і льон. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 180 учнів, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 7,6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт та пологовий будинок, комбінат побутового обслуговування.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти нагороджено 32 чоловіка, в т. ч. орденом Леніна Е. І. Шимчук і І. К. Микольчук.

Сільська парторганізація об'єднує 22 комуністів, дві комсомольські — 48 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII ст. В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 198 жителів села брали участь у боротьбі з фашистами, з них 120 загинуло, захищаючи Батьківщину. 14 чоловік були учасниками партизанського руху. За героїзм, виявлений у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 105 жителів села нагороджено бойовими орденами й медалями.

РОГАЧІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Случі, за 14 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Через село проходить автошлях Баранівка — Новоград-Волинський. Дворів — 366, населення — 1,4 тис. жителів. Сільраді підпорядковані села Млини, Острожок, Рудня.

На території Рогачова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Івана Франка, який має в користуванні 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові, льон, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є середня школа (19 учителів і 254 учні), зоотехнічний технікум, де навчається 575 учнів, будинок культури на 400 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 46 тис. примірників, медична амбулаторія, аптека, поштове відділення, чотири магазини.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й охорони здоров'я 35 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Три сільські парторганізації об'єднують 50 комуністів, три комсомольські — 390 членів ВЛКСМ. Перший партійний осередок виник 1918 року, комсомольський — 1922 року.

Вперше Рогачів згадується 1577 року. Радянська влада в ньому встановлена 22 січня 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 184 жителі села, з них 102 загинуло. 123 чоловіка удостоєні бойових орденів і медалей.

За тимчасової німецько-фашистської окупації чимало жителів села поповнювали лави партизанського загону Ю. О. Старченка. У боях за визволення села загинуло 17 воїнів — синів братніх народів СРСР, серед них А. Анаскакаєв, І. М. Колпаков, М. П. Чапіров, М. М. Іваницький.

На честь загиблих воїнів-визволителів та односельців у центрі села збудовано пам'ятник і обеліск.

Уродженцем Рогачова є Й. Г. Туровець — доктор медичних наук, професор.

Поблизу Острожка виявлено кілька поховань у кам'яних гробницях доби міді.

СМО́ЛДИРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Смолки, притоки Случі, за 15 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Колодянка. Дворів — 427, населення 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Іванівка та Червоний Прапор.

У селі — центральні садиби двох колгоспів — «Авангард» та «12-річчя Жовтневої революції». «Авангард» має в користуванні 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні картоплі, льону, на виробництві молока та м'яса.

Колгосп «12-річчя Жовтневої революції» обробляє 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1,4 тис. га. Колгосп спеціалізується на вирощуванні племінних телиць. Провідними культурами в рослинництві є картопля

і льон. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. 1954 року колгосп за успіхи в розвитку льонарства удостоєний диплома І ступеня Всесоюзної сільськогосподарської виставки. 1969 року колгоспниця М. С. Ковальчук була делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників. За успіхи в розвитку сільського господарства 48 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР, в т. ч. орденом Леніна Н. А. Гайдачук та С. П. Мирончук, орденом Жовтневої Революції — Г. Г. Якимовича.

Тут є середня школа, в якій 27 учителів навчають 498 учнів, будинок культури на 500 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 11 200 книжок, медпункт, пологовий будинок, майстерня побутового обслуговування, поштове відділення.

Дві парторганізації об'єднують 73 комуністів, три комсомольські — 24 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село датується 1704 роком. 1905 року відбувалися масові селянські виступи. Під час одного з них вбито пана. В січні 1918 року встановлено Радянську владу. У роки Великої Вітчизняної війни 420 жителів билися проти фашистів. Весною 1942 року за тимчасової окупації у районі Смолдирева діяла партизанська група, керована комуністом С. Я. Наталушею, яка через рік влилася до партизанського з'єднання Ю. О. Старченка. За героїзм, виявлений у боях з фашистами, 85 чоловік удостоєно орденів і медалей СРСР.

На честь 211 загиблих односельців та воїнів-визволителів у центрі села побудовано пам'ятник. Під час визволення села загинуло 7 воїнів, серед них лейтенанти П. Бобков, П. Пантюхов, рядові Я. Привалов, Ф. Філон, Н. Рахіман.

Поблизу Іванівки виявлено поселення доби пізньої бронзи (І тисячоліття до н. е.).

СУ́ЄМЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Смолки, за 15 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Колодянка. Дворів — 536, населення — 1,6 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Володимирівка.

В Суємцях міститься центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтневої революції», який має в користуванні 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 га орної землі. Провідними галузями господарства є льонарство та м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї льону колгосп у 1954 і 1957 рр. був учасником ВСГВ.

На території села є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 246 учнів, будинок культури на 600 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, дільнична лікарня на 50 ліжок, відділення зв'язку.

За успіхи в розвитку сільського господарства 172 трудівники нагороджені орденами й медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 44 комуністи, комсомольська (створена 1923 року) — 43 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до 1571 року. В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воював 281 житель села. 28 чоловік були учасниками партизанської боротьби, 281 чоловіка за героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, нагороджено орденами і медалями.

На честь 172 односельців, які полягли в боях з фашистами, споруджено пам'ятник. У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Неподалік Суємців розкопано поховання доби міді, виявлено давньоруське городище.

ХИ́ЖІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Царемі, притоки Случі, за 41 км від райцентру, за 18 км від залізничної станції Радулин. Дворів — 186, населення — 748 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Стовпи.

В Хижівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який має в користуванні 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 22 учителі навчають 413 учнів, клуб на 150 місць, дві бібліотеки з фондом 7,4 тис. книжок, медпункт, пологовий будинок, поштове відділення.

За успіхи в праці 48 трудівників нагороджені орденами і медалями СРСР.

Сільська парторганізація об'єднує 29 комуністів, три комсомольські — 153 члени ВЛКСМ.

Хижівка заснована наприкінці XVII ст. 1905 року відбулося селянське заворушення, за участь у якому 17 чоловік кинуто до в'язниці. В січні 1918 року встановлено Радянську владу. 105 жителів села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни.

За героїзм, виявлений у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 65 чоловік нагороджено орденами й медалями. На честь 51 односельця, який загинув на полях війни, встановлено пам'ятник. Під час визволення села загинуло 10 воїнів.

На околиці Хижівки виявлено давньоруське поселення.

Я́ЛИШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Радулин. У селі 78 дворів, населення — 300 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лісове, Явне.

В Ялишеві розміщена центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, який обробляє 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові, льон-довгунець та картоплю. Провідною галуззю є м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 30 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 144 учнів, клуб на 150 місць, медпункт.

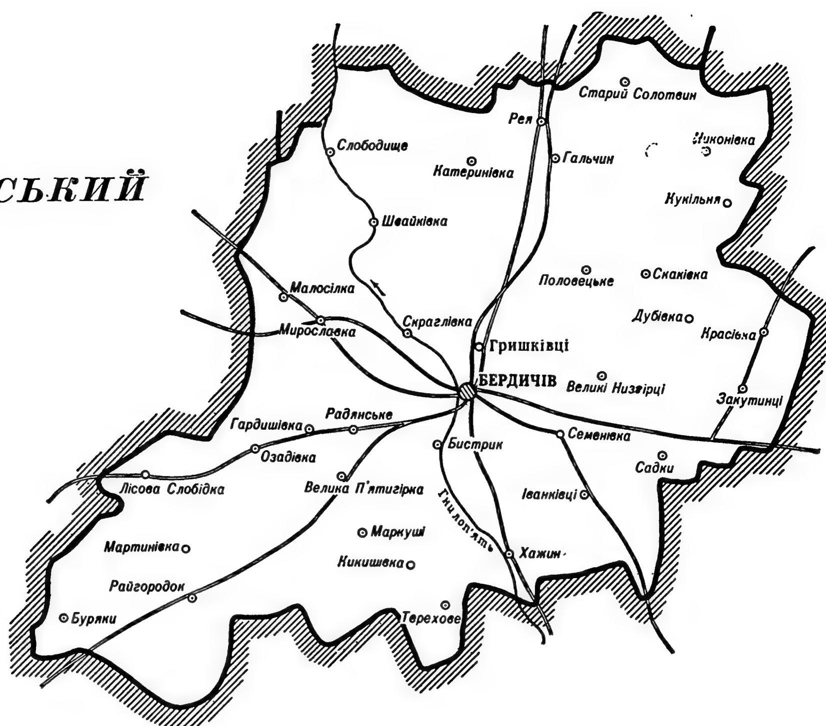
Сільська парторганізація об'єднує 22 комуністи, комсомольська — 41 члена ВЛКСМ.

Ялишів засновано в першій половині XVIII ст. В грудні 1876 року стався селянський виступ проти свавілля поміщиці, яка хотіла зігнати селян з їх земель. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації у районі села діяв партизанський загін.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 40 жителів села, 32 з них нагороджено бойовими орденами й медалями, 10 загинуло.

БЕРДИЧІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 865,2 кв. км, населення (без м. Бердичева) — 49,5 тис. чоловік, з них сільського — 90,9 проц. Селищній та 27 сільським Радам підпорядковано 63 населені пункти. На території району — 43 партійні, 79 комсомольських, 78 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 22 колгоспи, 3 радгоспи, 3 промислові підприємства. Населення обслуговують 59 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 52 загальноосвітні школи, в т. ч. середніх 9, восьмирічних 28, початкових 13, заочну середню і середню школу робітничої молоді. Працюють сільське профтехнічне училище, будинок піонерів, 44 дитячі садки і ясла. Культурно-освітню роботу ведуть 18 будинків культури, 46 клубів, 97 бібліотек. Є 44 стаціонарні кіноустановки. В населених пунктах району встановлено 10 пам'ятників В. І. Леніну, пам'ятник Герою Радянського Союзу В. К. Олійнику, 70 обелісків Слави та пам'ятників воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни.

БЕРДИ́ЧІВ

Бердичів — місто обласного підпорядкування, центр району, розташоване на березі річки Гнилоп'яті, притоки Тетерева, за 44 км на південь від Житомира. Значний залізничний вузол, де перетинаються магістралі Ленінград—Одеса та Козятин—Шепетівка. Від Бердичева відходять автомобільні шляхи на Любар, Хмільник, Білу Церкву. Населення — 77 тис. чоловік.

Територія, на якій розміщене місто, заселена ще в II тисячолітті до н. е. Тут виявлено поселення доби бронзи та залишки двох поселень черняхівської культури[1].

Деякі дослідники історії Бердичева вважають, що назва міста походить від слов'янського слова «бердо» — урвище або ж від власного імені Бердич. У 1430 році

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, т. 82, стор. 23, 130.

великий князь литовський Вітовт віддав цю місцевість путивльському та звенигородському наміснику Калинику. Його підданий Бердич і заснував тут хутір, який згодом почав називатися Бердичевом. 1483 року кримські татари зруйнували населений пункт[1]. 1546 року в акті розмежування земель між Литвою і Польщею Бердичів згадується як власність магнатів Тишкевичів[2].

Після Люблінської унії (1569 рік) Бердичів відійшов до Польщі. Місцеве населення зазнавало багато лиха від постоїв жовнірів. Наприкінці XVI ст. Я. Тишкевич почав споруджувати замок, збудував млин, 1627 року — монастир[3]. З цього часу Бердичів став містечком. У 1630 році власник його подарував замок католицькому ордену босих кармелітів, який поселився тут і перетворив монастир на один з центрів покатоличення українського населення Правобережної України, утримував для свого захисту військовий гарнізон з кількома гарматами.

Коли на Україні почалася визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, загони повстанців на чолі з Максимом Кривоносом у червні—липні 1648 року завдали польсько-шляхетському війську ряд нищівних ударів і визволили містечко від пригноблювачів, зруйнувавши при цьому замок і монастир[4]. Населений пункт увійшов до Київського полку. Протягом усієї війни в Бердичеві стояв козацький гарнізон. Після возз'єднання України з Росією шляхетська Польща не відмовилася від своїх планів загарбання Правобережжя і не припинила агресивних дій, що в лютому 1654 року призвело до війни між Росією і Польщею, яка тривала з перервами до 60-х років XVII століття. У 1663 році шляхта, ченці-кармеліти знову повернулися до Бердичева. Населення вороже зустріло їх. Побоюючись виступу міщан, кармеліти на певний час залишили містечко. За Андрусівським перемир'ям 1667 року Бердичів відійшов до Польщі в складі Брацлавського воєводства. Відновлення нещадної експлуатації викликало глибоке незадоволення трудящих, які почали групуватися навколо відомих козацьких ватажків, зокрема фастівського полковника С. Палія. Коли ж у 1702—1704 рр. вибухнуло народне повстання, С. Палій та Самусь 1703 року розбили під Бердичевом польсько-шляхетське військо.

Між нащадками Я. Тишкевича та орденом кармелітів до 1717 року йшла боротьба за замок. Процес виграли ченці, які почали відбудовувати замок, укріпили мури, збіль-

Вулиця К. Лібкнехта (колишня Білопільська) в 1914 і в 1972 рр. м. Бердичів.

---

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1, Warszawa, 1880, стор. 134; «Український історичний журнал», 1968, № 5, стор. 103.

[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 419.

[3] Т. Молчанівський. Бердичівський державний історико-культурний заповідник, стор. 12, 14, 15.

[4] Історія Української РСР, т. 1, стор. 215.

шили кількість гармат. У 1739—1754 рр. вони побудували кафедральний костьол. Бердичів знову став одним з осередків католицької пропаганди на Правобережній Україні. З цією метою при костьолі було відкрито кармелітську школу, а з 1758 року й друкарню. З середини XVIII ст. власником містечка став магнат Радзівілл, який нещадно визискував селян, міщан. Йому належало в Бердичеві майже 8 тис. десятин землі. Посполиті відробляли по два дні на тиждень панщини. Соціальний, національний та релігійний гніт викликав обурення серед бідного населення. Воно поповнювало гайдамацькі загони. 9 червня 1750 року повстанці в кількості 120 чоловік напали на Бердичів і розправилися з шляхтою[1].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією 1793 року Бердичів увійшов до складу Волинської губернії як містечко Житомирського повіту. У 1798 році в ньому налічувалося 864 будинки й 4820 чоловік. Возз'єднання сприяло розвитку промисловості, тут діяло 2 шовкові фабрики, шкірзавод, цегельня, пивоварня, 2 млини. У 1844 році Бердичів включено до Махнівського повіту Київської губернії, а в 1846 — він став повітовим містом, де жило понад 41 тис. населення, зростанню якого сприяв дальший розвиток промисловості. За даними 1845 року, тут було 8 цегелень, 4 миловарні, пивоварня, 2 свічкових, воскоробний та маслоробний заводи, каретна, кортова, макаронна й 6 капелюшних фабрик[2].

Широкого розвитку набули ремесла. Ще в середині XVIII ст. кравці, шевці, кушніри, гончарі об'єдналися в цехи. Особливо швидко почали розвиватися ремесла в середині XIX ст. А в 1860 році тут уже налічувалося понад 4 тис. ремісників, у т. ч. 647 кравців. Умови праці робітників були тяжкі. Майстерні, де працювало 8—10 чоловік, містилися в невеличких хатках, наповнених смородом шкіри або чадом від праски. Тут же багатьом доводилося й спати.

Починаючи з другої половини XVIII ст.,у Бердичеві швидко розвивалася торгівля. Цьому сприяло вигідне розташування його на перехресті шляхів, що йшли з Західної Європи до Росії, й надане 1765 року право щороку проводити десять ярмарків. Сюди з'їжджалися купці з Галичини, Пруссії, Туреччини, Австрії, Києва, Чернігова й Москви[3]. У 50-х роках XIX ст. роль Бердичева як торговельного центру України трохи зменшилася. Це зумовлювалося зростанням торговельного значення Києва та інших міст, що мали залізничне сполучення з центральною Росією.

З розвитком промисловості, ремесла, торгівлі зростало й саме місто. 1846 року в ньому налічувалося 1893 будинки, з яких лише 69 споруджені з цегли. Місто було невпорядкованим. У ньому налічувалося 11 вулиць, 80 провулків та 4 площі. Оноре де Бальзак, побувавши тут 1850 року, писав про його забудову, що будинки в місті танцюють польку, одні нахилені вправо, інші — вліво, ще інші — наперед.

Бердичівський шкірзавод. Кінець XIX ст.

На низькому рівні перебувало медичне обслуговування. У XVIII ст. тільки при костьолі існували невеличка лікарня й аптека. В середині XIX ст. діяло дві лікарні на 20 і 30 ліжок. Одна з них утримувалася коштом громади[4]. Для перенаселеного міста з антисанітарним станом, великою кількістю бідноти, що часто хворіла на шлункові та інші хвороби, цієї кількості медичних закладів не вистачало. Тому не випадково, коли 1831 року в Бердичеві спалахнула епідемія

---

[1] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 73.

[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 433.

[3] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 421; Е. Зябловский. Землеописание Российской империи, т. 6. СПб., 1810, стор. 368, 369.

[4] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 433—434.

холери, її жертвами стало чимало людей.

Не кращим було становище і з освітою. У XVIII ст. майже все трудове населення не вміло ні писати, ні читати, оскільки в містечку не існувало школи для бідного люду. В кармелітській школі в 90-х роках шість учителів навчало 160 дітей шляхтичів. 1832 року кармелітську школу закрили, а учнів перевели до Житомирської і Немирівської гімназій. 1825 року в місті засновано чотирикласне училище, в якому 8 учителів навчало 182 дітей переважно заможних міщан. З 1829 по 1845 рік працювало парафіяльне духовне училище[1].

Загальний вигляд сучасного Бердичівського шкірзаводу. 1972 р.

Восени 1846 року в місті побував Т. Г. Шевченко, який зробив тут кілька малюнків історичних пам'ятників та записав кілька народних пісень.

Реформа 1861 року дала поштовх для зростання промисловості і в Бердичеві. Цьому сприяло також будівництво залізниць, що в 1870 році зв'язали місто з Козятином, трохи згодом — з Шепетівкою, а 1896 року — з Житомиром. Уже в 1872 році в Бердичеві налічувалося 25 заводів і фабрик. Це були невеличкі, кустарні підприємства, де переважала ручна праця. Через чотири роки тут засновано один з найбільших на Україні шкіряний завод[2]. У 1877 році в Бердичеві виникло чавуноливарне підприємство, яке виготовляло апаратуру для цукрової промисловості. 1897 року воно стало власністю бельгійського акціонерного товариства й перетворено на машинобудівний завод під назвою «Прогрес». Крім обладнання для цукрової, винокурної й пивоварної промисловості, тут почали випускати нескладні сільськогосподарські машини та парові котли. У 1900—1906 рр. засновано пісочний і рафінадний цукрові заводи. Щоб одержати якнайбільше прибутків, капіталісти експлуатували робітників, непомірно збільшували робочий день, тривалість якого наприкінці XIX — на початку XX ст. становила 12—13 годин.

Широко застосовувалася праця жінок і дітей. Так, на тютюновій фабриці 1901 року із 108 робітників 38 становили підлітки. Це було вигідно капіталістам, оскільки чорноробу-чоловіку платили в день 60 коп., жінці — 40 коп., підлітку — ще менше. Великим лихом для трудящих стало безробіття. Наприкінці 80-х років XIX ст. під час економічного застою багато підприємств було закрито. 1500 робітників залишилося зовсім без роботи, було закрито ряд фабрик, заводів, 6 тис. ремісників не мали сталого заробітку. Навіть губернська газета «Волынь» у 1904 році змушена була визнати: «Население Бердичева перебуває в надзвичайно тяжкому економічному становищі. Безробіття охопило більшу його частину».

Жорстока експлуатація, безробіття були причиною частих робітничих виступів. 19 січня 1887 року в місті відбулася велика демонстрація трудящих під лозунгом «Хліба й роботи!». Поліція розігнала її. 1898 року два тижні страйкували робітники цегельних заводів, які вимагали підвищення заробітної плати й добилися часткової перемоги. Часто відбувалися робітничі страйки в 1901 й в наступні роки[3].

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 053, ч. 3, арк. 8; ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 62, спр. 740, арк. 98, 113; Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 434.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 52, спр. 433, арк. 8.

[3] ЦДІА СРСР, ф, 23, оп. 17, спр. 324, арк. 1—3; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 851, спр. 185, арк. 22; О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 545.

Організованішою стала боротьба трудящих мас після створення 1902 року соціал-демократичної групи, яка мала підпільну друкарню. 8—11 серпня 1903 року поліція виявила видану нею прокламацію «До всіх бердичівських робітників». Листівка закликала пролетарів приєднатися 12 серпня до загального страйку робітників Півдня Росії. Під керівництвом групи в місті застрайкувало 1500 чоловік. Революційний рух у Бердичеві тривав і далі.

В ніч проти 15 березня 1904 року поліції вдалося виявити друкарню. Було забрано понад два пуди шрифту, близько 2000 примірників різних видань, у т. ч. «Главнейшие резолюции, принятые II съездом РСДРП»[1].

Особливої гостроти набула боротьба під час першої російської революції. Соціал-демократи Бердичева 11 січня 1905 року організували демонстрацію протесту проти кривавої розправи в Петербурзі, майже 200 робітників міста вийшли на вулиці з революційними піснями й гаслами «Геть самодержавство!», «Геть російсько-японську війну!», «8-годинний робочий день!». 17 січня припинили роботу робітники шкірзаводу Бурка. На другий день у місті страйкувало 2 тис. чоловік. Вранці почалися антиурядові демонстрації, під час яких розповсюджувалися листівки. Поліції вдалося розігнати демонстрантів і заарештувати 50 чоловік[2]. Для наведення «порядку» на прохання місцевих властей у Бердичів послано додаткові війська. В липні 1905 року застрайкували робітники заводу «Прогрес». Вони вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітку на 25—30 проц., скасування надурочних робіт, подвоєння плати за роботу у святкові дні та поліпшення медичного обслуговування. Страйк тривав близько двох тижнів. Адміністрація заводу погодилася задовольнити частину вимог робітників, скоротити робочий день до 10 годин, поліпшити медичну допомогу[3].

Пролетаріат Бердичева активно відгукнувся і на Жовтневий всеросійський політичний страйк. Протягом двох днів страйкували робітники шкіряних і цукрових заводів, заводу «Прогрес» та будівельники. Як тільки стало відомо про царський маніфест 17 жовтня, в місті відбулася двотисячна демонстрація під гаслом: «Геть самодержавство!». Частина демонстрантів вирушила до в'язниці, щоб визволити політичних в'язнів, але драгуни розігнали їх. Були вбиті й поранені. Власті оголосили місто в стані облоги. З 12 по 14 грудня робітники знову оголосили страйк на знак солідарності з Грудневим збройним повстанням у Москві. Місцева організація соціал-демократів випустила спеціальну листівку-звернення «До всіх солдатів м. Бердичева», в якій закликала їх у дні вирішальної сутички з самодержавством не стріляти в робітників, а переходити на бік трудового народу[4]. 18 вересня 1907 року поліція конфіскувала в місті багаж з літературою, надісланий з Петербурга, в т. ч. брошуру «Про бойкот третьої Думи», в якій надруковано ленінську статтю «Проти бойкоту»[5].

Напередодні першої світової війни в Бердичеві налічувалося 27 промислових підприємств. Найбільшими з них були заводи «Прогрес», пісочно-рафінадний, шкіряний, дві ткацькі фабрики, збудовані в 90-х роках, миловарний (1886 рік), пивоварний, медоварний, два цегельні та маслоробний заводи, тютюнова, три кондитерські фабрики. Діяло також 4 млини й 14 друкарень і літографій, електростанція[6]. Умови праці робітників залишалися тяжкими. Завойовані економічні поступки під час столипінської реакції були втрачені. Збільшувалася тривалість робочого дня, зростали ціни на продукти харчування, а плата за працю залишалася тією ж.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 952, арк. 44; спр. 954, арк. 98; ф. 318, оп. 1, спр. 273, арк. 1—2; ф. 442, оп. 854, спр. 65, арк. 7.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1191, арк. 3, 14, 15; 1905 год на Украине, т. 1, стор. 19—20; журн. «Летопись революции», 1925, № 1, стор. 193—195.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 909, арк. 2—12.

[4] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 62.

[5] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 16—17; Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 86.

[6] Весь Юго-Западный край, стор. 87, 477—482.

Тому в роки нового революційного піднесення трудящі Бердичева знову активно включилися в боротьбу. 1 травня 1910 року робітники провели збори, присвячені Міжнародному дню пролетарської солідарності. У травні 1913 року страйкували металісти, шкіряники та швейники[1].

Зростала кількість населення, розширювалося й саме місто. Напередодні першої світової війни в Бердичеві налічувалося 5815 будинків і 77 тис. чоловік. Місцеві власті мало турбувалися про впорядкування міста. Більшість вулиць не була забрукованою і восени потопала в грязюці. Вечорами темрява огортала місто, бо ліхтарі горіли тільки в центрі. У місті не було каналізації[2]. Відходи виробництва, сміття, нечистоти скидалися в річку Гнилоп'ять, у якій до того ж вимочували шкіри. Не дивно, що вона перетворилася на джерело інфекційних захворювань. У центрі Бердичева, крім майстерень, розміщалися склади сирих шкір, вовни, риби, миловарні. Влітку повітря до краю наповнювалося смородом.

Вкрай незадовільно розвивалася медицина. На 1910 рік у місті було лише дві лікарні на 168 ліжок та 30 лікарів, переважна більшість яких займалася тоді приватною практикою[3]. Отже лікуватися мала можливість лише заможна частина бердичівців. Внаслідок цього часто виникали епідемії, високою була смертність серед трудового люду. На низькому рівні перебувала освіта трудящих. У 1869 році відкрили народне училище, у 90-х роках — ще дві парафіяльні школи. Але витрати на їх утримання становили мізерну суму. Так, за кошторисом 1896 року, місцеві власті асигнували на освіту 5230 крб., а на поліцію — 10 848 крб. 1904 року навчалося лише 1,8 проц. населення[4].

З культурно-освітніх закладів на 1910 рік працювало три невеличкі приватні кінотеатри, тимчасовий театр, 4 бібліотеки та читальня[5].

Під час імперіалістичної війни життя трудового населення стало ще тяжчим. Оскільки Бердичів знаходився в прифронтовій смузі, тут дислокувалися військові частини, лазарети, штаби. В перенаселеному до краю місті ще більш погіршали квартирні умови, подорожчали продукти харчування.

На підприємствах, більшість яких почала випускати воєнну продукцію, посилилася експлуатація робітників. Робочий день тривав 12 і більше годин, а заробітна плата залишалася на тому ж рівні.

Коли до Бердичева дійшла звістка про повалення самодержавства, повсюдно відбувалися мітинги, збори. Люди поздоровляли один одного, зривали вивіски з царським гербом, зруйнували пам'ятник Олександру II. Але влада перейшла до рук т. зв. громадського комітету — органу Тимчасового уряду. 9 березня 1917 року в місті проведено демонстрацію з участю військ гарнізону. Того ж дня створено також Раду робітничих і солдатських депутатів[6]. У березні почали відновлюватися розігнані у роки реакції профспілкові організації, зокрема спілки металістів (на заводі «Прогрес»), шкіряників, друкарів, будівельників, у травні — цукровиків. Наприкінці квітня 1917 року відбулися збори більшовиків, у них взяло участь понад 50 робітників та солдатів. Вони обрали партійний комітет, який спрямовував боротьбу трудящих за економічні і політичні права. Працювати доводилося в дуже складних умовах. Серед населення переважали дрібнобуржуазні елементи, кустарі, ремісники, торговці. Діяли також дрібнобуржуазні та буржуазно-націоналістичні організації: меншовиків, есерів, бундівців, сіоністів, польських та українських націоналістів. Гострою виявилася боротьба у Раді. Меншовики, есери та

---

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 3.

[2] Города России в 1910 году. СПб., 1914, стор. 534, 535, 544, 574.

[3] Там же, стор. 564, 565.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 573, оп. 30, спр. 2796, арк. 16—58; ф. 733, оп. 2, спр. 740, арк. 113; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 225-а, спр. 17, арк. 3; Города России в 1904 году, стор. 128.

[5] Города России в 1910 году, стор. 629; Весь Юго-Западный край, стор. 475—480.

[6] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 28.

бундівці намагалися витіснити з неї більшовиків, зменшити їх вплив на маси. Вони зробили спробу виключити голову більшовицької фракції із складу Ради, але їм це не вдалося. Під натиском робітників проведено перевибори, в результаті яких позиції більшовиків ще більш зміцніли[1].

Великий вплив на трудящих міста мали революційно настроєні солдати. Активізації революційної боротьби сприяв також тісний зв'язок міської солдатської більшовицької організації з ЦК РСДРП(б), який спрямовував її діяльність[2]. 18 червня в Бердичеві проведено масову антивоєнну демонстрацію під гаслами: «Геть імперіалістичну війну!», «Мир без анексій і контрибуцій!». Начальник штабу Південно-Західного фронту повідомляв головнокомандуючого про антивоєнні настрої солдатів бердичівського гарнізону, зокрема 2-го гвардійського корпусу, який під впливом більшовицьких агітаторів, прибулих з Петрограда, все настійніше вимагав припинення війни. Після невдачі червневого наступу російських військ у липні 1917 року в Бердичеві перебував штаб Південно-Західного фронту. Командуючий фронтом генерал Денікін, знаючи, що генерал Корнілов готує заколот, телеграфував йому про свою відданість, а наприкінці серпня видав наказ про арешт членів військової Ради, які не хотіли підтримати Корнілова. Солдати бердичівського гарнізону, дізнавшись про заколот, заявили свій протест. Під їх натиском було заарештовано Денікіна та його однодумців[3].

Розгром корніловщини сприяв зростанню авторитету більшовиків, дальшій активізації трудящих. Вони побачили, хто є справжнім захисником їх інтересів. 10 вересня у Бердичеві почала роботу перша конференція більшовиків Південно-Західного фронту, яка затаврувала політику меншовиків, підкреслила загарбницький характер війни, висловилася за перехід влади до рук Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, вказала на необхідність передачі поміщицьких земель селянам, надання неросійським національностям права на самовизначення. Конференція обговорила також питання про посилення партійної роботи на фронті та обрала бюро військових організацій Південно-Західного фронту[4].

З великою радістю зустріли робітники й солдати Бердичева звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, 2-й Всеросійський з'їзд Рад та ленінські декрети про мир і землю. На підприємствах, у військових частинах виникали мітинги, на яких трудящі й солдати палко вітали робітників Петрограда й заявляли про свою солідарність з ними. 18 листопада в місті розпочав роботу Надзвичайний з'їзд представників Південно-Західного фронту, на якому, крім 267 більшовиків, були есери, меншовики та інші представники дрібнобуржуазних та націоналістичних партій. Тому робота його проходила в обстановці гострих політичних сутичок. Одним з основних було питання про вихід країни з війни і підписання миру. 20 листопада ухвалили рішення про те, щоб главком Південно-Західного фронту негайно почав переговори з німецьким командуванням про мир[5]. 24 листопада делегати прийняли рішення про створення військово-революційного комітету Південно-Західного фронту, який проголошувався вищою владою на фронті та підпорядковувався Раді Народних Комісарів і Верховному головнокомандуючому М. В. Криленку[6]. Однак поряд з військревкомом, створеним на з'їзді, залишався існувати й штаб фронту, що не визнавав Радянської влади. Під час проведення з'їзду він почав стягувати у місто контрреволюційні частини. В Бердичеві на той час перебувала також Верховна фронтова рада (орган буржуазно-націоналістичної Центральної ради), яка теж збирала контрреволюційні сили.

---

[1] Ф. Попов. Рассказ о незабываемом. К., 1961, стор. 48.

[2] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор 49.

[3] А. Васильков. Військова діяльність більшовиків України в період підготовки і проведення Великого Жовтня (Березень 1917 року — січень 1918 року). К., 1964, стор. 49.

[4] Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник, вип. 14. К., 1967, стор. 108.

[5] Газ. «Солдатская правда», 1 грудня 1917 р.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 434.

ВРК Південно-Західного фронту 26 листопада видав наказ, згідно з яким вищою владою визнавалася Рада Народних Комісарів. Без дозволу військово-революційного комітету заборонялося передислоковувати військові частини. Замість есерівсько-меншовицької газети «Голос фронта» почала виходити більшовицька газета «Известия». Цього ж дня проголошено Радянську владу.

Війська буржуазно-націоналістичної Центральної ради, скориставшись дезорганізаторською діяльністю меншовиків та есерів, у ніч з 2 на 3 грудня вчинили у місті контрреволюційний переворот, заарештували частину членів фронтового ревкому, захопили владу й закрили більшовицьку газету[1]. У лютому 1918 року, скориставшись запроданством Центральної ради, на Україну рушили австро-німецькі окупанти. Героїчний опір ворогові вчинив у районі Бердичева червоногвардійський загін В. С. Кіквідзе, в складі якого налічувалося 1500 бійців. 22 лютого кайзерівці втратили тут близько 100 чоловік убитими й пораненими, 14 кулеметів, багато іншої зброї[2]. «Бої під Бердичевом,— писала 12 березня газета «Вестник Украинской Народной Республики»,— залишаться надовго пам'ятником героїчної боротьби кількісно невеликих, але сильних революційним духом червоних загонів України».

Хоч ворог і захопив місто, трудящі не припинили боротьби. В середині червня 1918 року застрайкували шкіряники заводу Шленкера. Їх підтримали робітники ін. підприємств. В серпні Київський губком партії відрядив до Бердичева на підпільну роботу групу товаришів, завдяки чому створено підпільний ревком, друкарню, де набиралися листівки та відозви, що викривали зрадницькі дії українських буржуазних націоналістів, роз'яснювали політику більшовицької партії та Радянської держави[3]. Наприкінці серпня відбувся страйк робітників заводу «Прогрес». Його підтримали трудівники інших підприємств.

У листопаді 1918 року німецькі війська втекли з Бердичева. Однак владу у ньому захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії, які блокувалися з іншими ворогами Радянської влади, зокрема з сіоністами. Більшовики розгорнули серед населення широку роз'яснювальну роботу, викривали зрадницьку політику нового «уряду». Безсилі справитися з наростаючим народним рухом, петлюрівці почали застосовувати репресії. 1 січня 1919 року вони організували криваві погроми. Тільки в ніч на 5 січня вбили 94 чоловіка, багатьох покалічили[4]. Але боротьба не припинялася. 24 лютого 1919 року повсталі робітники й селяни, поваливши владу Директорії, створили Раду робітничих та селянських депутатів[5].

Наприкінці лютого — на початку березня 1919 року петлюрівці почали стягувати під Бердичів значні сили й 7 березня захопили його. 9 березня в район міста прибув начальник 1-ї Української радянської дивізії М. О. Щорс, якому доручили ліквідувати загрозливе становище. Внаслідок запеклих боїв, у яких разом з щорсівцями взяли участь Іваново-Вознесенський полк та два бронепоїзди з Луганська, 19 березня петлюрівці були розбиті й відкинуті до Новограда-Волинського. У Бердичеві відновлено Радянську владу, створено ревком, який спрямував свою діяльність на зміцнення Радянської влади, боротьбу з контрреволюційними елементами, з саботажем, спекуляцією. В червні почалася націоналізація підприємств, зокрема шкірзаводу. Тоді ж на цьому підприємстві створено першу в місті комсомольську організацію. З її ініціативи відкрито читальню, вечірню школу грамоти робітничої молоді[6]. На початку серпня націоналізовано друкарню, ряд заводів і фабрик. Однак

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 435.

[2] Полководцы гражданской войны. М., 1960, стор. 235.

[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 480; журн. «Летопись революции», 1926, № 3—4, стор. 134—136.

[4] М. І. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, стор. 100.

[5] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 141.

[6] О. М. Іващенко. З історії комсомолу Волині (1918—1925 рр.). Житомир, 1961, стор. 14.

дальші соціалістичні перетворення були перервані новим наступом петлюрівців. 21 серпня після запеклого бою Бердичів знову опинився в руках ворога[1]. Понад два місяці «господарювали» петлюрівці в Бердичеві, чимало завдали лиха його жителям.

Розвиваючи наступ, 28 жовтня 1919 року частини Червоної Армії визволили місто[2]. Відновив свою діяльність ревком. Проте обстановка в цьому районі до кінця року залишалася напруженою. З ініціативи профспілок на початку 1920 року проводилися масові суботники та недільники, під час яких ремонтували підприємства, житлові будинки. У квітні в Бердичеві відбулася 1-а червоноармійська конференція 44-ї дивізії, на яку прибуло понад 200 делегатів, у т. ч. 30 проц. членів партії. Вона обговорила питання про завдання Червоної Армії, соціалістичне будівництво та земельні справи, а також обрала делегатів на 4-й Всеукраїнський з'їзд Рад.

Та мирне життя порушив напад на Країну Рад військ буржуазно-поміщицької Польщі. 27 квітня інтервенти окупували місто. У червні, здійснивши прорив, Перша Кінна армія на чолі з С. М. Будьонним та К. Є. Ворошиловим почала визволення Правобережної України. В ніч на 8 червня після запеклого бою 11-а кавалерійська дивізія під командуванням Ф. М. Морозова оволоділа Бердичевом[3].

Після вигнання інтервентів влада перейшла до рук ревкому. Відновили свою діяльність партійна організація, профспілки, комсомольські осередки. Під їх керівництвом і з допомогою всієї країни трудящі міста розпочали відбудову господарства. Були зруйновані майже всі підприємства. Не вистачало коштів, матеріалів, робочих рук, оскільки за роки війни кількість населення зменшилася з 76 до 43 тис. чоловік. Становище ускладнювалося ще й нападами численних націоналістичних банд. Та, незважаючи на це, справи поступово налагоджувалися. З ініціативи комсомолу молодь протягом місяця працювала на заготівлі дров для електростанції, підприємств та установ. За чотири місяці 1921 року проведено 17 суботників. 9 червня 1921 року відбулося перше засідання обраної міськради. До її складу увійшло 80 депутатів, у т. ч. 45 комуністів, 15 співчуваючих. У 1923 році Бердичів став центром однойменного району та округу. Партійні та радянські органи докладали всіх зусиль, щоб швидше відновити роботу підприємств. 8 листопада 1920 року до міста прибув агітпоїзд на чолі з Г. І. Петровським, який виступив з доповіддю на Надзвичайному з'їзді Рад повіту та зустрівся з робітниками машинобудівного заводу «Прогрес». 7 вересня 1921 року місто відвідали В. П. Затонський та М. В. Фрунзе, який виступив у міському театрі на засіданні міськради з доповіддю про поточний момент. У 1922 році приїздили Г. І. Петровський та М. І. Калінін.

До 5-ї річниці Жовтня робітники шкірзаводу повністю досягли довоєнного рівня випуску продукції. Зібравшись на урочисті збори, вони послали В. І. Леніну телеграму, в якій рапортували про своє досягнення, вітали з видужанням й ухвалили назвати завод його іменем[4].

Значна увага приділялася охороні здоров'я трудящих. По закінченні громадянської війни одразу почали працювати три лікарні. На 1925 рік було також 6 поліклінік та амбулаторій, водолікарня; налічувалося 57 лікарів, 15 стоматологів та 34 працівники середнього медперсоналу. Діяло також 8 аптек.

З кожним роком усе більшого розвитку набирало культурне будівництво. Уже в 1922 році в Бердичеві працювало 14 шкіл, де 128 учителів навчало 4035 учнів[5]. На кінець відбудовного періоду кількість їх зросла до 4752, а вчителів — до 167. Один за одним виникали спеціальні навчальні заклади. 1920 року відкрито механічний технікум і при ньому профтехшколу. 1923 року прийняв перших слухачів педагогічний технікум. На цукровому заводі (1922 р.) та ім. Ілліча (1923 р.) створено

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 309.
[2] Там же, стор. 450.
[3] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-176, оп. 1, спр. 49, арк. 84.
[4] Трудящиеся Украины В. И. Ленину. Сборник документов. К., 1960, стор. 176.
[5] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-206, оп. 1, спр. 524, арк. 72.

школи ФЗУ, на швейній фабриці (1923 р.) — чотирирічну профшколу. Особливо велика робота проводилася щодо ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення. Першу школу лікнепу відкрито 1920 року на заводі «Прогрес», згодом — на інших підприємствах. На 1921 рік у них здобували грамоту близько 500 чоловік, на 1925 рік налічувалося 12 шкіл лікнепу, де 22 вчителі навчали 551 чоловіка. За відбудовний період багато зроблено в створенні культурно-освітніх закладів. З 1920 року почав працювати драматичний театр, на шкірзаводі, цукровому, заводі «Прогрес» та ін.— робітничі клуби (всього 11). У них широкого розвитку набула художня самодіяльність. На 1925 рік у Бердичеві діяли кінотеатр, 10 бібліотек, музей. З 1919 по червень 1925 року в різний час виходила газета під назвами «Известия», «Вісті», «Голос труда», «Голос праці».

Великим горем для трудящих міста, як і для всієї країни, була смерть вождя. Серед траурних вінків, покладених у підніжжя Мавзолею, був вінок і від робітників шкірзаводу ім. Ілліча, що брали участь у похоронах вождя. Свою палку любов до В. І. Леніна бердичівці переконливо продемонстрували під час ленінського призову. В ті дні про вступ до партії було подано 500 заяв. До квітня 1924 року окружком КП(б)У прийняв у партію 80 кращих робітників Бердичева[1].

Після відбудовного періоду швидкими темпами проводилася реконструкція підприємств. Лише за два роки першої п'ятирічки у державну промисловість міста вкладено 7470 тис. крб., у т. ч. на реконструкцію заводу ім. Ілліча — 2691 тис. крб.[2]. Було введено в дію новий дубильний цех, реконструйовано цехи виробництва хрому, встановлено нові силові установки, розширено складські приміщення. З 1929 року завод «Прогрес» перейшов на випуск хімічного устаткування. У 1932 році тут працювало 857 чоловік. За 1928—1932 рр. виробництво промислової продукції по місту зросло більш як у 10 разів. 1932 року засновано завод «Комсомолець», що виник на базі механо-слюсарної майстерні. Завдяки творчій активності робітників та інженерно-технічних працівників підприємства Бердичева виконали п'ятирічний план за 4 роки, а завод «Прогрес» — за 3,5 року. Значний крок уперед зроблено в другій п'ятирічці. Зростала технічна оснащеність. На трикотажній фабриці повністю оновлено машинний парк, збудовано фарбувальний цех, на рафінадному заводі пущено цех пресованого цукру.

Широкого розмаху в 30-і роки набув стахановський рух. На підприємствах організовувалися стахановські школи, в яких робітники вивчали передовий досвід, робили його надбанням усього колективу. Лише на заводі ім. Ілліча на кінець 1938 року в них навчалося близько 100 виробничників. На початку 1940 року на заводі «Прогрес» було 16 робітників-багатоверстатників, на шкірзаводі ім. Ілліча — 41, на цукровому — 6. Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті налічувалося уже 39 промислових підприємств[3], у т. ч. найбільший на Україні шкіряний завод, 2 машинобудівні та 2 цукрові заводи, м'ясокомбінат, трикотажна, взуттєва та швейна фабрики.

Робітничі колективи Бердичева подавали значну допомогу трудівникам села в перебудові сільського господарства на соціалістичний лад. Весною 1930 року під час колективізації надіслано в район 20 бригад для проведення масово-політичної роботи та 10 — для ремонту сільськогосподарського реманенту. В порядку шефства хліборобам передано 6 кінопересувок. На кошти, зароблені у понадурочний час, робітники заводу ім. Ілліча купили трактор і подарували його колгоспу с. Бистрика. Частими гостями у хліборобів району були комсомольці, які допомагали їм в організації культмасової роботи, проведенні різних господарських та політичних кампаній.

---

[1] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-185, оп. 1, спр. 8, арк. 4; газ. «Голос праці», 27 січня 1924 р.

[2] Звіт про працю Бердичівської міської Ради III склику за 1927/1928 рік. Бердичів, 1928, стор. 17.

[3] Газ. «Червоне Полісся», 22 грудня 1940 р.

У зв'язку зі створенням областей 1932 року Бердичів як центр району входив до Київської області, а з 1937 року — до Житомирської. Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті налічувалося 1273 будинки й 75 тис. населення.

Швидкими темпами розвивалася медицина. Працювало 3 лікарні на 795 ліжок, міські поліклініки —для дорослих і дітей, санепідемстанція, протитуберкульозний диспансер, пологовий будинок. На цукрових, шкіряних, машинобудівних заводах, швейній та трикотажних фабриках діяли медпункти. На 1940 рік у місті налічувалося 47 медичних закладів, 68 лікарів та 176 чоловік середнього медперсоналу.

Підвищувався освітній рівень трудящих, збільшувалася кількість навчальних закладів. У 1940 році в Бердичеві було 22 школи, у т. ч. 10 середніх, 10 семирічних та 2 початкові, де навчалося 9,5 тис. учнів. Крім того, діяло три школи робітничої молоді. 1930 року засновано інститут соціального виховання, який 1933 року реорганізований у педагогічний, а в 1936 — в учительський. Напередодні війни в ньому навчалося 500 студентів на стаціонарному й 2700 — на заочному відділеннях. Діяли також механічний, медичний та педагогічний технікуми, ремісниче училище.

За 1925—1941 рр. досягнуто значних успіхів у роботі культурно-освітніх закладів. На гастролі до міста часто приїздили кращі театральні колективи й провідні актори республіки. В драматичному театрі в різний час виступали видатні українські радянські актори й режисери А. М. Бучма, Г. П. Юра, І. С. Паторжинський та інші. Незабутнє враження справив на бердичівців приїзд у 1928 році видатного російського радянського поета В. В. Маяковського, який читав свої твори, зустрічався з робітничими колективами[1]. На 1940 рік у місті працювали кінотеатр, робітничі клуби на заводах «Прогрес», рафінадному, ім. Ілліча, цегельному та ін., де систематично демонструвалися кінофільми, діяли гуртки художньої самодіяльності, проводилися вечори відпочинку, огляди народних талантів, інші цікаві заходи. У міській бібліотеці для дорослих, книжковий фонд якої становив понад 200 тис. томів, влаштовувалися виставки літератури, диспути, конференції, зустрічі з письменниками. Досить значні бібліотеки були при заводських клубах, школах. У 1926 році для дітей відкрито будинок піонерів, дитячу бібліотеку, технічну станцію. Популярним на Україні був Бердичівський державний історичний заповідник, створений 1928 року. Серед численних його експонатів — рідкісні видання XVII—XVIII ст., твори О. Бальзака, Д. Дідро, а також понад 570 унікальних щодо художнього виконання килимів. Значний інтерес у відвідувачів заповідника викликали створені при ньому кімнати Т. Г. Шевченка, О. Бальзака, Шолома-Алейхема. З 25 червня 1925 року виходила міська газета «Радянський шлях».

Величезне трудове й політичне піднесення викликали підготовка й проведення на основі нової Радянської Конституції виборів до Верховної Ради СРСР, що відбулися в 1937 році. Сотні агітаторів, пропагандистів знайомили населення Бердичева з положенням про вибори, виробничі колективи брали підвищені зобов'язання, ставали на стахановську вахту. В день голосування виборці одностайно проголосували за блок комуністів і безпартійних, обравши депутатом до Радянського парламенту робітника рафінадного заводу, орденоносця О. В. Тонкошкурого. 1938 року в найвищий орган Радянської влади республіки бердичівці обрали першого секретаря міськкому КП(б)У А. Т. Дідура. Під час виборів до місцевих Рад 1939 року у міську Раду обрано 206 депутатів.

Велику роботу щодо комуністичного виховання молоді проводила комсомольська організація, в якій 1940 року налічувалося 6000 членів ВЛКСМ. 1111 з них безпосередньо працювали на виробництві, а 630 — були стахановцями[2].

Віроломний напад фашистської Німеччини на Країну Рад перервав мирну, творчу працю трудящих. Сотні жителів уже в перший день війни стали на захист Батьківщини. Всі комсомольці заводів «Прогрес» та «Комсомолець» пішли на фронт[3].

---

[1] В. Катанян. Маяковский. Литературная хроника. М., 1956, стор. 348, 349.
[2] Газ. «Червоне Полісся», 29 березня 1941 р.
[3] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 21.

Для боротьби з диверсантами створено винищувальний батальйон з 350 чоловік. Велика кількість жителів працювала на спорудженні бомбосховищ та демонтажу промислового устаткування, яке вивозилося в східні райони країни. 8 липня 1941 року після запеклих боїв місто окупували німецько-фашистські загарбники. Але й після цього ще майже тиждень у районі Бердичева точилися запеклі бої з ворогом. У ті дні героїчний подвиг здійснив екіпаж танка «КВ», яким командував старший лейтенант А. Б. Кожем'ячко. Опинившись в оточенні з підбитою машиною, танкісти дві доби вели нерівний бій і ремонтували ходову частину. За цей час вони знищили 8 фашистських танків, кілька автомашин та велику кількість гітлерівських солдатів. Коли неполадки було усунено, сміливці повернулися в розташування радянських військ і притягли на буксирі німецький танк[1].

Понад два з половиною роки перебувало місто в руках гітлерівців. За час окупації воно було місцем масового знищення радянських людей. Гестапівці стратили 38 536 чоловік. Крім того, на каторгу до Німеччини вивезли 11,5 тис. жителів[2]. Але ніякі тортури не змогли залякати радянських людей. У місті з серпня 1941 року діяло кілька підпільних організацій. Значну роботу проводила підпільна патріотична група залізничників у складі 50 чоловік, очолювана комуністом А. Р. Яворським[3]. Вона виводила з ладу паровози та вагони, псувала колійне господарство, мала невеличку підпільну друкарню, в якій друкувала антифашистські листівки. Гітлерівці в січні 1942 року провели на станції масові арешти, під час яких схопили й членів групи. А. Р. Яворський зумів дістатися до партизанського з'єднання О. М. Сабурова, в складі якого продовжував боротьбу з ворогом і в одному з боїв поліг смертю героя. Проте підпільники продовжували діяти. Група у складі В. Ю. Завадського, А. Л. Щолкіна, С. Л. Луженецького, Я. А. Нокель проводила диверсійні операції на залізничній станції. В лютому 1943 року гестапівці заарештували їх і розстріляли. Друга підпільна патріотична група діяла на цукерковій фабриці. Вона вкладала вибухівку в пачки цукерок, що виготовлялися для окупантів. Гестапо натрапило на слід патріотів. Заарештовані ним 8 чоловік пропали безвісти[4].

Війська 1-го Українського фронту 5 січня 1944 року, зламавши оборону ворога, оволоділи містом. У боях за Бердичів відзначилися 24-а, 389-а, 395-а Таманська Червонопрапорна та 117-а гвардійська стрілецькі дивізії, 44-а гвардійська Червонопрапорна танкова бригада, 227-а штурмова авіаційна дивізія. За мужність і відвагу, виявлені під час штурму міста, сотні солдатів і офіцерів відзначено орденами й медалями, а командиру 71-ї бригади 9-го механізованого корпусу полковнику В. В. Луппову присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно). Всім з'єднанням та частинам, які відзначилися у боях за Бердичів, присвоєно найменування «Бердичівських», а 395-а Таманська Червонопрапорна стрілецька дивізія і 69-й гвардійський артилерійський Новоросійський Червонопрапорний полк ще й нагороджені орденом Суворова 2-го ступеня. Активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брали й бердичівці. 7800 з них билися проти ворога на фронтах, у підпіллі та в партизанських загонах. За виявлений героїзм 5646 чоловік нагороджено орденами й медалями, а льотчиці П. В. Гельман та комбату К. А. Томашевському присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 4623 уродженці Бердичева загинули смертю хоробрих. У боях за місто поліг вірний син азербайджанського народу Герой Радянського Союзу А. Р. Аширбеков.

Радянські танки в бою під Бердичевом. Січень 1944 р.

[1] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. К., 1970, стор. 73—74.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 31, арк. 96.
[3] А. Н. Сабуров. У друзей одни дороги. К., 1963, стор. 67.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 3091, арк. 17.

Герої Радянського Союзу:

А. Р. Аширбеков **П. В. Гельман** **К. А. Томашевський**

Відступаючи, гітлерівці завдали значної шкоди промисловості міста, повністю зруйнували цукровопісочний завод, приміщення залізничної станції, навчальні та культурно-освітні заклади, 449 будинків. За час окупації більш як у 4 рази зменшилася кількість населення й на січень 1944 року становила лише 18 тисяч.

Одразу після визволення відновили діяльність міськком КП(б)У, міськрада, міськком комсомолу, які мобілізували всіх трудящих на відбудову зруйнованого господарства. Протягом 1944 року на підприємствах та в установах відновили діяльність 27 первинних парторганізацій, у яких налічувалося 297 комуністів, і 47 первинних комсомольських організацій[1]. Завдяки самовідданій праці трудящих у середині січня дала перший струм електростанція, став до ладу водогін. Завод «Прогрес» розпочав виготовлення запасних частин для підшефних колгоспів, виконував ряд замовлень для відродження шахт Донбасу[2]. 8 січня дав першу продукцію завод ім. Ілліча. З допомогою держави здійснювалося відродження рафінадного та цегельного заводів, швейної фабрики, млинів № 5 і 19. Велику роботу провели залізничники, які в короткий строк відновили роботу вузла. На кінець 1944 року з 39 підприємств, що існували до війни, діяло 29. Працювати доводилося у надзвичайно складних умовах. 21 березня 1944 року фашистська авіація вивела з ладу залізничний вузол, розбомбила станційні приміщення. Та ціною величезних зусиль працівників транспорту з допомогою трудящих міста через 6 годин рух поїздів відновлено.

Водночас бердичівці подавали всебічну допомогу фронту. Колективи заводів «Прогрес», «Комсомолець», електростанції ремонтували танки, гармати, автомашини, шкірзаводу й міськпромкомбінату — лагодили обмундирування, взуття. У місті розміщалося 12 воєнних госпіталів, яким передано 4260 ліжок, 650 матраців, 130 подушок. 1-го Травня 1944 року поранені воїни одержали від населення 5580 подарунків. З серпня розпочали свою діяльність курси медсестер, випускники яких направлялися на роботу в госпіталі. На побудову танкової колони «Патріот Батьківщини» жителі міста внесли 2114 тис. крб., за що одержали подяку від Верховного головнокомандуючого. Передплачено також на 2245 тис. крб. 3-ї Державної воєнної позики та на 809 тис. крб. 4-ї грошово-речової лотереї[3]. В центрі уваги партійних та радянських органів була допомога родинам військовослужбовців, інвалідам, сиротам. У 1944 році 1287 сімей фронтовиків одержували грошову допомогу. Їм завезено 1950 тонн палива. З 15 жовтня по 15 листопада проходив місячник допомоги сім'ям військовослужбовців. У фонд допомоги сиротам зібрано 20 тис. крб.[4].

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 118, оп. 2, спр. 310, арк. 20.
[2] Там же, спр. 55, арк. 2, 27.
[3] Там же, арк. 10, 32—34.
[4] Там же, арк. 33.

Жителі міста подали значну шефську допомогу колгоспам району у проведенні першої після визволення весняної сівби, підприємства виділяли вугілля, залізо, влітку трудящі Бердичева провели два масові недільники на збиранні врожаю зернових культур.

Під керівництвом міськкому партії, міськвиконкому розгорнулася робота щодо впорядкування міста. З цією метою організовувалися недільники, в яких тільки 1944 року взяло участь близько 20 тис. чоловік. На кінець року в місті працювали 23 медичні заклади, в т. ч. міська лікарня, поліклініка, пологовий будинок, які обслуговували 25 лікарів, 95 медичних працівників з середньою освітою. Тоді ж відновили роботу 8 шкіл, в яких навчалося понад 3500 дітей, працювало 110 учителів, а також учительський інститут, механічний технікум, медичне, педагогічне та ремісниче училища, школа ФЗН[1].

Перемога над фашистською Німеччиною сприяла ще більшому піднесенню творчої активності мас. У робітничі колективи прийшло з армії нове поповнення. Радянська держава змогла більше виділити коштів на відновлення й дальший розвиток промислових підприємств, значну допомогу в цьому подавали братні республіки, які надсилали устаткування, матеріали. Ставали до ладу нові цехи, фабрики, що рік у рік нарощували потужності. На кінець 1950 року діяло понад 30 підприємств, на яких працювало 9280 робітників, 424 з них виконали за п'ятирічку від 6 до 24 річних норм. Лише в 1950 році впроваджено у виробництво 220 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 2,2 млн. карбованців.

За роки четвертої п'ятирічки багато зроблено щодо впорядкування міста. На ці потреби в 1945—1947 рр. витрачено 1,5 млн. крб. Крім того, силами громадськості виконано робіт на суму близько 740 тис. крб. Було впорядковано парк ім. Шевченка, бульвар, обладнано пляж, водну станцію, посаджено 30 тис. дерев та кущів. На кінець 1950 року діяло 70 магазинів, 60 ларків, 11 їдалень, 3 чайні, 38 буфетів.

У 14 школах міста навчалося понад 6 тис. учнів; учительський інститут, механічний технікум, медична та педагогічна школи випустили протягом 1945—1950 рр. понад 1200 спеціалістів.

У наступні роки реконструювалися старі підприємства, будувалися нові. Валова продукція заводу «Прогрес» уже 1955 року перевищувала довоєнний рівень у 10 разів. За 1958—1965 рр. збудовано головний виробничий корпус площею понад 300 тис. кв. метрів, одержано першокласне устаткування. Підприємство почало випускати автоматичні преси, вакуум-фільтри, сушильні барабани, холодильне устаткування для хімічної промисловості. Його продукція стала відома далеко за межами республіки, не раз експонувалася на Лейпцігському ярмарку, міжнародних виставках хімічної промисловості у чехословацькому місті Брно. За самовіддану працю 1966 року 23 робітники нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — формувальника П. І. Ляшенка, електрозварницю Л. І. Горбаченко, орденом Трудового Червоного Прапора — слюсаря Г. І. Васькова, електрика А. О. Ніколаєва, головного інженера заводу П. П. Ягодіна. Трудовим будням заводу Київська студія науково-популярних фільмів 1963 року присвятила хронікально-документальний фільм[2].

У значне верстатобудівне підприємство перетворився завод «Комсомолець», який з 1959 року спеціалізується на випуску токарно-револьверних верстатів. За сумлінну працю 1966 року 11 працівників нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — фрезерувальник Ф. Н. Пилипець, орденом Трудового Червоного Прапора — директор заводу І. Б. Пржеорський.

Значної реконструкції зазнав шкірзавод ім. Ілліча. Він перетворився в одне з найбільших підприємств республіки. Тут з 1961 року діє перша в Радянському Союзі напівавтоматична лінія виробництва хрому, завдяки чому рівень

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 118, оп. 2, спр. 55, арк. 11, 23, 24.
[2] Газ. «Радянська Житомирщина», 15 березня 1963 р.

механізації перевищує 90 проц.[1]. Порівняно з 1913 роком випуск твердих шкір-товарів збільшився в 1965 році у 5 разів, хрому — в 50. Свій досвід в освоєнні нової технології підприємство багато разів демонструвало на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства, за що у 1967 році його відзначено дипломами 1-го, 2-го та 3-го ступенів і Золотою медаллю Виставкому[2]. За багаторічну сумлінну працю та високі виробничі показники 1966 року 31 робітника нагороджено орденами й медалями, в т. ч. бригадира шкірзаводу Б. М. Луференка та робітницю О. П. Федорову — орденом Леніна, механіка М. М. Мазуренка, майстра П. М. Шевченка та робітника О. С. Ашихміна — орденом Трудового Червоного Прапора.

Добрих успіхів домоглися також колективи швейної фабрики, залізничної станції, рафінадного заводу, м'ясокомбінату та інших підприємств. 128 працівників виробничих колективів відзначено орденами й медалями. Серед них орденом Леніна нагороджено котельника електростанції Л. І. Тельнова, орденом Трудового Червоного Прапора — слюсарів рафінадного заводу І. З. Галяса та О. Ф. Степовика, фасувальницю цього ж підприємства Л. Ф. Попель, шофера міського автогосподарства Б. Г. Стасенка, робітницю заводу продтоварів (заснований 1964 р.) В. Я. Прищепу, швачок швейних фабрик № 1 і № 2 С. К. Морозовську, М. І. Заруцьку та майстра О. П. Ткачук.

Міська партійна та комсомольська організації багато уваги приділяли поширенню руху за комуністичну працю, який виник у жовтні—листопаді 1958 року. Першими у місті звання колективів комуністичної праці здобули на заводі «Прогрес» бригади Р. С. Томашевського й Н. Ф. Сивобородька та ливарний цех, очолюваний комуністом В. А. Козловським. У 1965 році це звання присвоєно 10 колективам підприємств. 5948 робітників і службовців стали ударниками комуністичної праці[3].

Успішно розвивалася промисловість міста в роки восьмої п'ятирічки. Збудовано й пущено дві черги ливарного комплексу заводу «Прогрес», друкоофсетну фабрику, нові цехи на заводах «Комсомолець», ім. Ілліча та рафінадному, розширилися швейні фабрики, цегельний завод та шкіряновзуттєвий комбінат, створений 1965 року.

Високих показників добилися виробничі колективи в 1967 ювілейному році. Промисловість міста виконала свій план достроково, до 24 грудня. За успіхи, досягнуті в змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, Пам'ятним Червоним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради відзначено завод «Прогрес», Пам'ятним Прапором Південно-Західної залізниці — колектив станції Бердичів. Цегельному заводу вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. Завод «Комсомолець» відзначений Пам'ятним прапором обкому партії, облвиконкому та облпрофради. Високі темпи праці тривали й в наступні роки. Включившись у соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна й за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС, робітники заводів, фабрик підготували славні трудові подарунки. Вони не лише успішно виконали план 1970 року, а й достроково, до 12 листопада, завершили завдання восьмої п'ятирічки; підприємства легкої промисловості — 1 жовтня. Понад тисячу чоловік наприкінці ювілейного року працювали в рахунок 1972, а 300 — в рахунок 1973 років. Трудова активність бердичівців відзначена Ленінською ювілейною медаллю, яку одержало 3541 чоловік. Три цехи, шість дільниць, 54 бригади завоювали право називатися колективами ім. XXIV з'їзду КПРС.

Радісними виявилися підсумки восьмої п'ятирічки. Випуск промислової продукції зріс на 40 проц., а загальна сума прибутків — у 2,2 раза. За високі показники в роботі 172 трудівники нагороджено орденами й медалями. Формувальник ливарного цеху заводу «Прогрес» К. К. Ворона удостоєний звання Героя Соціаліс-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 118, оп. 27, спр. 7, арк. 6.
[2] Газ. «Радянський шлях», 10 жовтня 1967 р.
[3] Газ. «Радянський шлях», 1 травня 1966 р.

тичної Праці, 4 чоловіка відзначені орденом Леніна, 11 — орденом Жовтневої Революції. Парторганізація міста, інженерно-технічні працівники та робітники багато зробили для прискорення науково-технічного прогресу, піднесення продуктивності праці та ефективності виробництва на підприємствах. Тут систематично, один раз на квартал, проводяться науково-технічні та техніко-економічні конференції, на яких обговорюються питання впровадження найновіших досягнень науки і техніки у виробництво та актуальні питання економічної реформи, виступають провідні вчені Києва, спеціалісти міських підприємств. У травні 1967 року на заводі «Прогрес» відбулася всесоюзна науково-технічна конференція з питань фільтробудування.

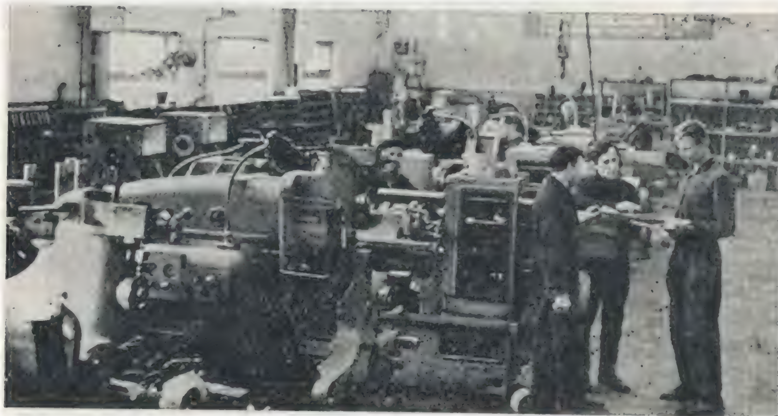
Конструкторські бюро наполегливо працювали над створенням нових зразків високопродуктивної техніки. Так, конструктори заводу «Прогрес» у співробітництві із спеціалістами Харківського науково-дослідного інституту «Укрхіммаш», створили фільтропрес для очистки стічних вод, який експонувався на міжнародних виставках у Парижі, Лондоні, Загребі й дістав високу оцінку спеціалістів. Фірми Японії, ФРН закупили ліцензію на право його виробництва, фільтропрес запатентований у США, Англії, Франції.

Конструктори заводу «Комсомолець» працювали над створенням нових зразків токарно-револьверних верстатів й добилися успіху. Їх модель 1А340Ц підвищила продуктивність праці робітників у 4—5 разів. На заводі ім. Ілліча удосконалено апарати для фарбування шкіри та ін. Свій вклад у справу технічного прогресу внесли й раціоналізатори. У 1967 році було впроваджено у виробництво 928 пропозицій з економічним ефектом 1281 тис. крб. 1970 року в місті налічувалося 1250 раціоналізаторів, які внесли 1049 пропозицій, що дало умовної економії 1100 тис. крб. Працівникам заводу «Прогрес» І. А. Мудруку та Ю. Г. Смолянському присвоєно звання заслуженого раціоналізатора УРСР.

Величні накреслення визначені перед промисловістю міста у дев'ятій п'ятирічці. Загальний обсяг промислової продукції має зрости майже на 40 проц. Буде продовжене будівництво ливарного комплексу заводу «Прогрес», завершено спорудження солодового заводу, розширено заводи «Комсомолець» та металевих виробів, рукавичну фабрику. Стануть до ладу комбікормовий завод, меблевий комбінат, молокозавод, взуттєва фабрика та ін. Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, трудящі успішно долають нові рубежі. Вони за почином москвичів і ленінградців широко розгорнули соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. Трудящі міста зобов'язалися план другого року п'ятирічки виконати достроково, до 26 грудня, й додатково реалізувати виробів на 3,5 млн. крб. Свого слова вони дотримали. У дні ювілейного змагання колективи бригад заводу «Прогрес», очолювані комуністами Героєм Соціалістичної Праці К. К. Вороною, делегатом XXIV з'їзду КП України В. Д. Апатовим та А. М. Грищуком, виступили з закликом «П'ятирічку — за чотири роки!». Їх ініціатива знайшла гарячий відгук серед усіх робітників міста.

Запорукою успіху трудящих у виконанні накреслень дев'ятої п'ятирічки є міцна дружба й співробітництво виробничих колективів Бердичева й багатьох міст нашої багатонаціональної країни. Майже всі підприємства Бердичева змагаються з спорідненими заводами й фабриками Російської Федерації, Білорусії, Грузії та інших республік. Завод «Прогрес», наприклад,— з підмосковним заводом «Комсомолець», Уральським—хімічного машинобудування та Оршанським — «Красный боец». Вони систематично

У одному з цехів верстатобудівного заводу «Комсомолець». 1970 р.

обмінюються досвідом, подають один одному допомогу в організації виробництва. В цехах бердичівських машинобудівників вивішені заклики: «Замовленням братніх республік — зелену вулицю!». Так, у 1971 році в рахунок 1972 — робітники відправили устаткування в Нарву, Актюбінськ, до тресту «Чіатурмарганець» Грузинської РСР. Колектив заводу ім. Ілліча на прохання Ленінградського взуттєвого об'єднання «Скороход» та Фрунзенського шкірзаводу достроково поставив 2 млн. кв. дециметрів хрому та 500 тис. кв. дециметрів твердих шкіртоварів. На заводи й фабрики міста з РРФСР, Грузії, Вірменії, Естонії, Латвії та інших республік надходять верстати, електродвигуни, прокат, литво та інші матеріали. В усі союзні республіки йде продукція з бердичівських підприємств.

Водночас з розвитком промисловості зростало й впорядковувалося місто. Всі центральні вулиці реконструйовано й заасфальтовано. Обабіч їх посаджені дерева, чагарники. Велика увага приділялася житловому будівництву, яке особливо швидких темпів набрало в 1959—1965 рр. За цей час було здано в експлуатацію 137 тис. кв. метрів житлової площі. Понад 20 тис. жителів переїхало в нові квартири. За роки восьмої п'ятирічки ще 3550 сімей справили новосілля. З підключенням Бердичева в 1950 році до газопроводу Дашава—Київ розпочалася газифікація. 1972 року в місті користувалося природним газом 85 проц. жителів. Тільки за 1965—1970 рр. введено в дію автоматичну телефонну станцію на 2200 номерів, готель на 190 місць, ательє пошиття одягу, новий універмаг та інші побутові об'єкти. Лише 1972 року на благоустрій Бердичева витрачено 617 тис. крб., а в цілому за дев'яту п'ятирічку обсяг побутових послуг населенню зросте на 75 проц. На житлове будівництво буде асигновано 17 млн. крб., що дасть змогу спорудити ще 4,5 тис. квартир. Поліпшилося обслуговування населення транспортом. На 1972 рік автобусний парк налічував 96 машин, працювало 22 легкові таксі. Місто має автобусне сполучення з усіма селами району та 15 містами. Розширилася торговельна мережа. У Бердичеві діє 76 магазинів. Це спеціалізовані, добре обладнані торговельні підприємства з холодильними та іншими установками, складськими приміщеннями, товарооборот яких у 1972 році становив 531 млн. крб. У місті працює також 14 підприємств громадського харчування.

Поліпшується охорона здоров'я трудящих. У медичних закладах міста, зокрема, в лікарні, поліклініці, санепідемстанції, протитуберкульозному й онкологічному диспансерах, пологовому будинку та ін. працює 167 лікарів, 76 фармацевтів та 665 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. За багаторічну сумлінну працю завідуючого отолярингологічним відділенням лікарні А. М. Мутила у 1961 році нагороджено орденом Леніна, а лікаря А. Ф. Царенко — орденом «Знак Пошани». Великою турботою оточені наймолодші жителі міста. До їх послуг на 1972 рік — 25 дитячих садків і ясел.

Значних успіхів досягнуто в галузі народної освіти. Зараз у місті є 23 школи в т. ч. 12 середніх, 6 восьмирічних та 5 вечірніх середніх шкіл робітничої молоді, в яких навчається понад 11 тис. учнів і працює близько 800 учителів. За успіхи в навчанні та вихованні підростаючого покоління вчительку школи № 6 М. Д. Сатинсон та директора дитбудинку П. П. Іванюка нагороджено орденом Леніна, а вчителя школи № 3 В. Т. Матушевича — орденом Трудового Червоного Прапора. У трьох професійно-технічних училищах (відкритих 1958, 1961 й 1972 рр.) навчається 1385 юнаків і дівчат.

На заняттях у Бердичівській спортивній школі. 1968 р.

1954 року учительський інститут перетворено в педагогічний. 1971 року його розформовано, а факультети переведено до Житомира й Умані. Продовжують діяти три середні спеціальні навчальні заклади — машинобудівельний технікум, педагогічне та медичне училища, в яких здобувають освіту понад дві тисячі чоловік.

Пам'ятник Г. І. Котовському в Бердичеві. 1969 р.

За 1950—1972 рр. зросла мережа культурно-освітніх закладів. 1959 року було відкрито міський будинок культури. Тут працюють 4 гуртки художньої самодіяльності. Серед них особливою популярністю користуються драматичний, танцювальний колектив «Юність» та естрадний оркестр, яким присвоєно звання народних. 1950 року при рафінадному заводі відкрито будинок культури на 400 місць. Крім того, працює п'ять профспілкових клубів, де діє 12 самодіяльних колективів. При будинках культури, заводських клубах створено десять народних університетів. Жителів Бердичева обслуговують три широкоекранні кінотеатри, дві міські бібліотеки — для дорослих і дітей та 43 бібліотеки на підприємствах, у навчальних закладах з книжковим фондом 767 тис. томів. Школярі своє дозвілля проводять у будинку піонерів, на технічній станції, де працюють гуртки: художньої самодіяльності, авіамодельний, кораблебудівного моделізму, умілі руки та інші. У місті є також музична школа, де навчається 290 дітей. 1954 року відкрито юнацьку спортивну школу. Тут працює заслужений тренер СРСР В. М. Лонський, який виховав 13 майстрів спорту, багатьох постійних учасників олімпійських ігор.

Значні успіхи в економічному й соціально-культурному житті досягнуті трудящими Бердичева під керівництвом партійної організації, яка на 1972 рік налічувала в своїх рядах 4222 комуністи. Найбільші первинні парторганізації (а їх усього 117), які мають славні революційні, бойові й трудові традиції, на заводах «Прогрес» (823 комуністи), ім. Ілліча (310 комуністів) та рафінадному (153 комуністи). Вони завжди виступають ініціаторами всіх починань не лише в своїх колективах, а й у місті. В Бердичеві — численний загін комсомольців, що на 1972 рік налічував у своїх лавах 10 216 членів ВЛКСМ, об'єднаних у 85 первинних організаціях. 4225 з них передовики виробництва, які безпосередньо працюють на заводах і фабриках. Наприкінці 50-х років комсомольська організація заводу «Прогрес» взяла під свій контроль виготовлення підприємством обладнання для новобудов хімії, внесла сама у цю справу значний вклад. У четвертому кварталі 1960 року вона визнана переможцем у всесоюзному соцзмаганні молодіжних колективів хімічного машинобудування й одержала перехідний вимпел ЦК ВЛКСМ та грошову премію. У ювілейному, 1967 році, міська комсомольська організація удостоєна Пам'ятного Прапора ЦК ЛКСМУ.

Важливу роль відіграє міська Рада депутатів трудящих. У її складі 238 депутатів, серед яких 166 робітників, 120 комуністів, 33 комсомольці, 103 жінки. Понад тисячу трудящих бере активну участь у роботі 12 її комісій. Електрозварювальниця заводу «Прогрес» Л. І. Горбаченко обрана депутатом Верховної Ради СРСР, колишній директор заводу «Комсомолець», комуніст І. Б. Пржеорський — депутатом Верховної Ради УРСР.

Історія Бердичева пов'язана з життям і діяльністю багатьох діячів науки й культури. Тут народилися член-кореспондент АН УРСР М. Д. Жудін, доктор історичних наук Л. Б. Кадишев, російський радянський письменник В. С. Гроссман (1905—1964 рр.), народний артист УРСР П. Г. Міхневич, заслужений діяч мистецтв УРСР А. Ю. Сонц.

Бердичівці свято шанують пам'ять про засновника Комуністичної партії й першої Радянської держави В. І. Леніна, якому в 1948 році споруджено пам'ятник.

1960 року відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку, 1969 — Г. І. Котовському, а також обеліски: на честь радянських воїнів, які загинули смертю героїв, визволяючи Бердичів від гітлерівців (1965 р.), та комсомольців-підпільників, які віддали життя за Батьківщину в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників (1967 р.).

За роки Радянської влади місто перетворилося у важливий адміністративний, економічний та культурний центр Житомирщини. Його трудящі разом з усім радянським народом наполегливо працюють над здійсненням планів комуністичного будівництва.

І. Є. ГРОМЕНКО, О. О. ПАВЛОВ

МИРОСЛА́ВКА

Мирославка (до 1960 року — Голодьки)—село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Гнилоп'ятки (притока Гнилоп'яті), за 8 км на північний захід від районного центру та за 2 км від залізничної станції Демчин. Через село проходить автошлях Бердичів—Шепетівка. Дворів — 415. Населення — 1244 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Демчин.

Територія сучасної Мирославки заселена здавна. На околиці села виявлено залишки поселення пізньотрипільської культури, доби бронзи та скіфського періоду.

Під назвою Голотков село вперше згадується 1593 року в інвентарній книзі маєтку магнатів Тишкевичів-Логойських[1]. Воно входило тоді до складу Речі Посполитої.

Польська шляхта жорстоко поневолювала населення. Соціальне гноблення доповнювалося національно-релігійним гнітом. Шляхта й духовенство нехтували національними традиціями та звичаями українців, силоміць насаджували католицизм. Це викликало рішучий протест трудящих села. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. багато голодьківців влилося до повстанських загонів, очолюваних М. Кривоносом, і відважно билося з польсько-шляхетськими загарбниками. В 80—90-х роках XVII ст. вони були активними учасниками визвольного повстанського руху під проводом С. Палія[2].

1793 року Голодьки в числі інших населених пунктів Правобережної України возз'єднано з Росією. В 1796 році село увійшло до Озадівської волості Житомирського повіту новоутвореної Волинської губернії. 1798 року тут налічувалося 49 селянських дворів, діяли винокурня, млин[3].

Становище трудового селянства в умовах царського самодержавства лишалося тяжким. Селяни Голодьок жили в злиднях і безправ'ї. Вони обробляли поміщицьку землю, відбуваючи 3 дні панщини на тиждень, працювали на винокурному та цегельному заводах[4].

Здійснення реформи 1861 року призвело до дальшого обезземелення й розорення селянства. Вже з перших днів вони збагнули її грабіжницький характер. Того ж року в Голодьках та інших селах повіту відбулося заворушення селян. Повсталі вимагали перегляду реформи, поліпшення умов життя. Заворушення тривало близько трьох місяців і лише в травні було придушено з допомогою військових частин[5]. Не маючи змоги викупити землю, селяни наймалися до поміщика або шукали заробітків за межами села. Багато голодьківців працювало в Бердичеві, який на кінець XIX ст. став значним торговельним і промисловим центром Правобережжя. Прокладення

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 223—227.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 144, 279.
[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, оп. 1, спр. 18 653, ч. 3, арк. 10.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 491, оп. 45, спр. 90, арк. 2; ф. 442, оп. 1, спр. 1041, арк. 66.
[5] Там же, ф. 442, оп. 37, спр. 1203, арк. 481.

в 70-х роках Києво-Брестської залізниці сприяло економічному розвиткові села. У 80-х роках, розширюючи цукрове виробництво, навколишні землі прибрав до своїх рук заводчик Ф. Терещенко[1]. Близько 2 тис. десятин кращих земель він відвів під бурякові плантації. На обробітку їх застосовувалася наймана праця[2].

Гноблені й позбавлені будь-яких прав, селяни піднімалися на боротьбу проти самодержавно-поміщицького ладу. Під час першої російської революції 1905—1907 рр. у Голодьках неодноразово відбувалися селянські заворушення. Часто палали панські скирди, горіли комори та інше майно. Селяни вимагали поділу поміщицьких земель, збільшення заробітної плати на обробітку бурякових плантацій[3].

Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування селянства. В Озадовській волості, у т. ч. і Голодьках, 1910 року 4,8 проц. селянських господарств були безземельними, 70 проц.— мали лише до 1 десятини землі на душу[4]. Після ліквідації общинного землеволодіння з середовища селян виділялися куркулі, які багатіли за рахунок експлуатації чужої праці. Більшість селянських господарств остаточно розорялася й занепадала. Один з чиновників Волинської губернської управи в справах сільського господарства, побувавши влітку 1910 року в Голодьках та інших селах волості, констатував: «Селянські поля мають жалюгідний вигляд. Вони засмічені осотом, куколем та чортополохом»[5].

Тривалий час селяни лишалися неписьменними. Лише 1884 року тут відкрито церковнопарафіяльну школу, в якій навчалося 25 учнів (усього в селі проживало 1018 чоловік населення). В 1910 році з 46 учнів, які відвідували школу, навчальний рік закінчило 5. На утримання школи було асигновано 189 крб. 58 коп., що вистачало тільки на зарплату вчителя[6]. Вкрай незадовільним було медичне обслуговування населення.

Багато лиха трудящим заподіяла перша світова війна, яка погіршила й без того тяжке становище переважної частини селянства. Більшість працездатних чоловіків мобілізували на фронт. Бідняцькі родини, не маючи можливості обробляти свої землі, убожіли. Вже в лютому 1915 року число безкінних господарств становило близько 47 процентів[7].

Обурення імперіалістичною війною, політикою царизму зростало з кожним днем. Революційні настрої серед селянства поширювали солдати, які поверталися з фронту інвалідами. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року в селі сталося кілька масових виступів селян. Під час одного з них було вбито управителя економії[8].

Жителі села радо зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Трудове селянство схвалювало ленінські Декрети про мир і землю, заявляло про свою підтримку Радянської влади. Незважаючи на протидію місцевих властей, що підлягали буржуазно-націоналістичній Центральній раді, яка узурпувала владу на Україні, селяни Голодьок у січні 1918 року встановили Радянську владу і приступили до розподілу поміщицької землі. Але завершити почате не вдалося. В кінці лютого село захопили австро-німецькі війська[9], запровадивши жорстокий окупаційний режим. Чимало голодьківців з перших днів стали на боротьбу проти інтервентів. Особливо широкого розмаху вона набрала наприкінці року, коли

[1] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 1. Почаев, 1888, стор. 143.
[2] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 13, арк. 7; ф. 2384, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[4] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года. Житомир, 1914, стор. 102—103.
[5] Журн. «Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии», 1910, № 1, стор. 24.
[6] Список населенных пунктов Волынской губернии. Житомир, 1899, стор. 5; Отчет Волынской губернской земской управы по училищному отделу за 1910—11 учебный год. Житомир, 1913, стор. 56—57.
[7] Журн. «Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии», 1915, № 2, стор. 10.
[8] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[9] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 6, 26.

в багатьох місцях України відбулися масові повстання проти окупантів та їх прислужників — українських буржуазних націоналістів, які в умовах краху австро-німецької окупації у грудні захопили владу в Києві та інших містах і селах України, створивши контрреволюційний уряд — Директорію. Боротьбу голодьківців проти ворогів Радянської влади очолили А. М. Онишко та А. Д. Кучер. Під їх керівництвом партизани здійснювали напади на ворожі військові гарнізони, вчиняли диверсії на залізничній колії Бердичів—Шепетівка[1].

29 березня 1919 року частини Червоної Армії, розвиваючи наступ на Шепетівку, визволили Голодьки від військ петлюрівської Директорії[2]. На початку квітня в селі створено ревком і комітет бідноти, які очолили А. М. Онишко та І. Х. Василюк. Одним із першочергових завдань їх діяльності була боротьба за хліб, проведення весняної сівби. Актив села вжив рішучих заходів, щоб якнайкраще освоїти посівні площі. Значна увага приділялася бідняцьким господарствам. Ревком вів нещадну боротьбу з контрреволюцією, яка намагалася будь-що зірвати соціалістичні перетворення на селі.

Наприкінці літа 1919 року, скориставшись просуванням Денікіна на півдні України, петлюрівці почали з заходу наступ на Київ. Радянські війська мужньо стримували їх натиск, але сили були нерівні. 21 серпня петлюрівці вдерлися в село. На початку грудня після шестиденних запеклих боїв частини Червоної Армії визволили Голодьки від ворога[3].

Завойований у жорстокій боротьбі перепочинок тривав недовго. В кінці квітня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі напали на Країну Рад. Село тимчасово опинилося в руках окупантів. 5 червня Перша Кінна армія під командуванням С. М. Будьонного прорвала оборону польського фронту. Частини 14-ї армії визволили Голодьки від загарбників[4].

Трудящі села приступили до мирної праці. Влітку 1920 року створено комітет незаможних селян[5]. КНС добивався виконання продрозкладки, організовував допомогу Червоній Армії, сім'ям червоноармійців, дітям-сиротам, дбав про забезпечення селян предметами першої потреби, згуртовував трудове селянство навколо органів Радянської влади, організовував боротьбу з куркульськими бандами, керував культурним будівництвом. Важливою подією для Голодьок стали вибори сільської Ради, що відбулися на початку 1921 року. До Ради було обрано 2 комуністів, 3 членів КНС і 5 селян-бідняків, у т. ч. одну жінку. В червні того ж року виник партійний осередок, секретарем якого обрали А. М. Онишка. Надійним помічником комуністів була молодь, яка 1922 року заснувала комсомольську організацію[6].

В ході соціалістичного будівництва серед активістів села виявилося чимало здібних організаторів. Багато з них у 1922 році висунуто на керівні посади волосних організацій. Так, волосний партійний комітет очолив А. М. Онишко, волосний земельний відділ — Д. А. Павшук, секретарем волвиконкому обрано І. В. Войтка[7].

В зв'язку зі змінами в адміністративно-територіальному поділі 1923 року Голодьки в складі Озадівської волості віднесено до новоутвореного Янушпільського району. В селі тоді налічувалося 279 дворів і проживало 1310 чоловік населення[8].

Організаторами й активними учасниками соціалістичних перетворень були комуністи. Вони вели широку роз'яснювальну роботу серед бідноти, переконували її в то-

---

[1] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 7.
[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 699.
[3] Там же, т. 2, стор. 309, 775.
[4] Журн. «Красная конница», 1935, № 10, стор. 19.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 613, арк. 55.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 138, оп. 1-а, спр. 21, арк. 129, 150; спр. 23, арк. 10.
[7] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 9, 10.
[8] Материалы по административно-территориальному делению Волынской губернии 1923 года. Житомир, 1923, стор. 160.

му, що шлях до піднесення сільськогосподарського виробництва, до заможного життя відкриває здійснення ленінського кооперативного плану. 23 грудня 1922 року на зборах осередку комуністи ухвалили організувати в Голодьках перше колективне господарство — комуну. В ній об'єдналося 12 господарств, переважно родин колишніх червоноармійців, тому й комуну назвали «Червоноармійкою». Головою її обрали Я. М. Лисюка[1].

Дбаючи про господарське будівництво, члени сільської Ради, комуністи й комсомольці чимало уваги приділяли піднесенню культурно-освітнього рівня населення і насамперед ліквідації неписьменності. В селі 1923 року створено два гуртки ліквідації неписьменності, де вечорами, після роботи, при світлі гасових каганців дорослі навчалися грамоти. В жовтні того ж року робітники Бердичева подарували селу динамомашину. В приміщенні, де відбувалися заняття, засяяла електрика. З перших днів існування Радянська влада піклувалася про освіту дітей. 1920 року відкрито семирічну школу. 1925 року в Голодьках здійснено загальне обов'язкове початкове навчання[2].

В сельбуді, відкритому 1923 року силами ентузіастів, організовувалися голосні читки газет, концерти, ставилися спектаклі. Шефську допомогу подавали робітники Коровинецького цукрового заводу. Вони виготовляли декорації для вистав, виїжджали до села з концертами художньої самодіяльності[3].

Поступово зміцнювалися селянські господарства, поліпшувалося матеріальне становище селян. В авангарді колгоспного руху йшли комуністи. Вони вели широку роз'яснювальну роботу серед селян, які дедалі більше переконувалися в перевагах колективного господарювання. 28 жовтня 1927 року на базі комуни створено першу в селі сільськогосподарську артіль, за якою зберегли назву «Червоноармійка». Артіль об'єднувала 96 селянських господарств, у користуванні їх було близько 300 десятин землі. Завдяки допомозі окрземвідділу машинами, посівним матеріалом і кредитами артільне господарство швидко міцніло й розвивалося. Велику допомогу артілі подавали шефи -- кавалеристи Бердичівського військового гарнізону[4].

Голодьківський партійний осередок чимало зробив, щоб втілити в життя рішення XV з'їзду ВКП(б) про широке розгортання колективізації сільського господарства. 1928 року в селі відкрито прокатний пункт сільськогосподарських машин. У вересні наступного року, після обговорення на засіданні сільради питання про хід колективізації, у Голодьках створено другу сільськогосподарську артіль «Бідняцька правда», а через деякий час третю — «Тсоавіахім»[5].

Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі чинили запеклий опір заходам партії і Радянської влади, зривали хлібозаготівлі, вдавалися до терору. Проте спроби контрреволюційних елементів зірвати соціалістичну перебудову було ліквідовано. В 1931 році за пропозицією колгоспників три голодьківських колгоспи об'єдналися в одне господарство ім. Т. Г. Шевченка. До новоствореного колгоспу увійшло 265 селянських дворів (1271 чоловік). Він мав близько тисячі гектарів земельних угідь, 200 голів великої рогатої худоби та 77 пар коней[6]. Важливу роль у дальшому розвитку господарства відіграла Скраглівська МТС, створена 1931 року. Одна з тракторних бригад МТС обслуговувала голодьківський колгосп.

Завдяки самовідданій праці колгоспників та механізаторів з кожним роком зростала врожайність сільськогосподарських культур. 1935 року колгосп зібрав

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 713, оп. 1, спр. 7, арк. 35; філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-194, оп. 1, спр. 74, арк. 59—60.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 713, оп. 1, спр. 6, арк. 3; спр. 8, арк. 31; 36; філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-602, оп. 1, спр. 6, арк. 1; спр. 25, арк. 1, 5, 13, 24, 34, 36, 44, 56, 57, 89.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 138, оп. 1, спр. 21, арк. 129.

[4] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

[5] Там же, ф. Р-602, оп. 1, спр. 8, арк. 13, 15; спр. 13, арк. 51, 52.

[6] Там же, спр. 35, арк. 49, 50.

середній урожай цукрових буряків 360 цнт, а зернових культур близько 20 цнт з га. Це дало можливість достроково виконати план хлібозаготівлі, засипати насіннєвий та фуражний фонди і видати на трудодень по 4 кг зерна. За досягнуті успіхи колгоспу вручено перехідний червоний прапор райвиконкому та райкому партії, а голову його правління А. Д. Нехворовського обрали делегатом 2-го Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників[1].

23 липня 1936 року село відвідав радянський державний і партійний діяч голова ВУЦВК Г. І. Петровський, який зустрівся з колгоспниками, радився з ними про зміцнення колективних форм господарювання[2].

Успіхи колективного господарювання запалювали трудівників села на подвиги. В довоєнні роки за почином ініціатора масового руху п'ятисотенниць М. С. Демченко в колгоспі розгорнулося соціалістичне змагання. Багато трудівників перевиконували свої виробничі завдання. Серед голодьківських дівчат було чимало послідовників новатора сільськогосподарського виробництва П. М. Ангеліної. Одними з перших сіли за кермо трактора комсомолки О. А. Лисюк та Я. С. Мазур[3].

Рік у рік міцнів колгосп. У 1939 році врожай зернових культур становив 18 цнт, цукрових буряків — 250 цнт з га. Господарство мало свиноферму, вівцеферму та ферму великої рогатої худоби. Гордістю колгоспу була конеферма, яка виростила для Червоної Армії багато коней. 1940 року за високі виробничі показники 12 колгоспників здобули право брати участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці[4].

Докорінні зміни відбулися і в соціально-культурному житті. 1928 року відкрито медичний пункт[5]. Усі діти шкільного віку навчалися в семирічній школі, приміщення якої збудовано того ж року. Повністю було ліквідовано серед дорослого населення неписьменність. У Голодьках діяли клуб, бібліотека. Тричі на місяць приїздила до села кінопересувка.

Підступний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя. В перші ж дні війни захищати Батьківщину пішло близько 200 жителів села.

На початку липня 1941 року, прорвавши оборону радянських військ на стику 5-ї і 6-ї армій, німецько-фашистські загарбники вийшли в район Житомира й Бердичева. Фронт, вигнувшись дугою, своїм південним крилом сягнув залізничної лінії Бердичів—Шепетівка. Кілька днів точилися запеклі бої між частинами 6-ї армії і гітлерівськими військами, що рвалися на схід. В ході боїв майже повністю була розгромлена 11-а танкова дивізія ворога і знищений її польовий штаб. У той час, коли під Бердичевом радянські війська вели успішні бої з окупантами, в районі Попільні гітлерівцям удалося прорватися вперед і захопити Сквиру. Щоб уникнути оточення зі сходу, радянське командування 15 липня вирішило негайно відвести свої війська через Козятин і Ружин на південний схід. Голодьки опинилися в руках окупантів[6].

Гнівом і ненавистю зустріло населення села німецько-фашистських загарбників. Його жителі саботували розпорядження окупаційних властей, вчиняли диверсійні акти. За допомогою голодьківців партизани, які діяли в районі Великих Коровинців та Бердичева влітку 1942 року, висадили в повітря водокачку на залізничній станції Демчин, розміщеній на околиці Голодьок, міст через річку Гнилоп'ятку та пустили під укіс фашистський військовий ешелон.

Багато лиха зазнало село за тимчасової німецько-фашистської окупації. На каторжні роботи до Німеччини було вивезено 72 жителів села. Гітлерівці знищили

---

[1] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 2; газ. «Радянський шлях», 12 жовтня 1935 р.
[2] Газ. «Радянський шлях», 23 липня 1936 р.
[3] Газ. «Радянський шлях», 12 жовтня 1935 р.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 1016, оп. 1, спр. 4, арк. 12—14; газ. «Радянський шлях», 8 жовтня 1940 р.
[5] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-602, оп. 1, спр. 8, арк. 13.
[6] В. А. Анфилов. Начало Великой Отечественной войны (22 июня — середина июля 1941 года). М., 1962, стор. 181, 184.

37 чоловік, у т. ч. комуністів О. Є. Задворного, Ф. Т. Лисюка, П. М. Матвійчука, А. А. Павшука, Д. А. Павшука, К. Є. Самотеса та С. П. Самотеса[1].

Але голодьківці не скорилися ворогові. Н. Д. Войтко, П. Л. Братусь, М. М. Строєв, А. Г. Мельничук та І. Ф. Лисюк вступили до підпільної організації. Патріоти вели агітаційну роботу серед місцевого населення, підтримували зв'язок з партизанами з'єднань під командуванням В. А. Андреєва, І. І. Шитова та М. І. Шукаєва, яким передавали зброю, боєприпаси, медикаменти, розвідувальні дані, а також підбирали і направляли перевірених людей до загонів народних месників[2].

7 січня 1944 року частини 1-го Українського фронту в ході успішного здійснення Житомирсько-Бердичівської наступальної операції визволили Голодьки від окупантів[3]. У боях за визволення села від гітлерівців брали участь сини багатьох національностей нашої країни — росіяни Євгеній Алякринський і Олексій Шинкарьов, узбеки Мухамед Бобоходжаєв і Ахмед Наджаєв, вірмени Салах Наханізян і Уніт Талян, азербайджанець Алі Бакієв, грузин Важа Байчадзе та інші.

З перших днів після визволення відновила роботу сільрада, населення гаряче взялося відроджувати село й колгосп. Ціною великих зусиль вони провели весняну сівбу 1944 року. Колгоспники у винятково тяжких умовах посіяли на 276 га зернові культури і на 45 га — цукрові буряки. У польових роботах взяло участь усе працездатне населення[4]. З великим патріотичним піднесенням трудящі села, як і всі радянські люди, віддавали свої заощадження на побудову танкової колони та іншої бойової техніки[5].

Хоробро билися з фашистськими загарбниками голодьківці. Лише одна родина А. М. Марущака втратила трьох синів: Павла, Петра та Івана. Загинули П. С. Борейко — в боях під Москвою, А. П. Лисюк, захищаючи Мінськ, Н. Ф. Лисюк — під час героїчної оборони Севастополя. 121 уродженець села поліг за свободу й незалежність Батьківщини. Їхні імена викарбовано на пам'ятнику, спорудженому 1960 року в центрі села. За мужність і відвагу, виявлені у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 96 громадян села удостоєно урядових нагород. Серед них орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів і п'ятьма медалями нагороджений комуніст О. М. Базилєєв, який брав участь у визволенні Варшави, штурмі Берліна. Двома орденами Червоної Зірки та трьома медалями відзначено учасника оборони Ленінграда К. С. Гусара.

Перемога над фашистською Німеччиною ще більше піднесла трудовий ентузіазм селян. Їх роботу на відбудові зруйнованого господарства очолила сільська Рада. В травні 1946 року створено сільську партійну організацію[6]. Увага комуністів була зосереджена на розгортанні соціалістичного змагання, успішному здійсненні сільськогосподарських кампаній, виконанні державних планів виробництва й заготівлі хліба та продуктів тваринництва.

За роки четвертої п'ятирічки трудящі села повністю відродили колгосп, освоїли довоєнні посівні площі, відновили довоєнне поголів'я худоби. На кінець 1950 року колгосп виконав 3-річний план розвитку тваринництва, збудував гідроелектростанцію[7]. Після реорганізації МТС 1958 року колгосп закупив потрібну для господарства техніку. На основі раціонального використання техніки й піднесення культури землеробства уже в перші роки семирічки він став рентабельним господарством. За пропозицією громадян села в 1960 році Голодьки перейменовано на Мирославку (від слів «мир славити»).

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 190, арк. 21; філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2384, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 154, арк. 16, 18.
[3] Там же, спр. 190, арк. 21.
[4] Газ. «Радянський шлях», 11 травня 1944 р.
[5] Газ. «Радянський шлях», 13 лютого 1944 р.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 1016, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[7] Там же, спр. 8, арк. 17—18.

1961 року колгоспи сіл Мирославки, Демчина та Малосілки об'єдналися в одне господарство ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 4140 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3950 га орної землі. Центральною садибою новоствореного колгоспу стала Мирославка. Зросла партійна організація колгоспу. 1962 року в ній налічувалося 52 комуністи. Лави комуністів поповнювалися за рахунок кращих людей колгоспу, переважна більшість яких працювала безпосередньо на виробництві: на фермах, у тракторній бригаді.

Колгосп ім. Богдана Хмельницького— багатогалузеве господарство, його провідними галузями є виробництво зерна та м'ясо-молочне тваринництво. Господарство має добру енергетичну і технічну базу. Його підключено до державної електромережі. У розпорядженні колгоспу — 19 тракторів, 7 комбайнів, 14 вантажних автомашин, 76 електромоторів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Всі трудомісткі роботи в рільництві й тваринництві механізовано.

Завдяки заходам, накресленим партією та урядом щодо піднесення сільського господарства, а також роботі, проведеній парторганізацією і правлінням колгоспу в справі поліпшення організації праці економіка господарства з кожним роком міцніла й розвивалася. За роки семирічки прибутки колгоспу зросли більш, як у два рази, що дало можливість збудувати 4 типові корівники, 3 свинарники, гараж, зерносховище, ремонтну майстерню, склад мінеральних добрив.

З великим трудовим і політичним піднесенням зустріли трудівники Мирославки 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони успішно виконали взяті соціалістичні зобов'язання — збільшити виробництво й продаж державі зерна та продуктів тваринництва. Грошові прибутки колгоспу протягом 1965—1970 рр. зросли в два рази порівняно з попереднім п'ятиріччям.

Успішно справилися колгоспники з планом 1971 року. Вони одержали по 20,3 цнт зернових, по 237 цнт цукрових буряків, по 167 цнт картоплі з гектара. Не відстали й тваринники. Надій на кожну фуражну корову становив по 2869 кг молока при зобов'язанні 2600 кг, а доярки Т. Б. Лисюк, Г. Т. Поліщук, М. О. Каверзнєва, В. А. Сапожник, Н. О. Самотес, Л. О. Тригубець одержали по 3 тис. і більше кг молока від кожної корови. Продано державі понад план 1573 цнт молока і 959 цнт м'яса. Колгосп найбільше виробив й продав державі продуктів тваринництва і здобув у 1971 році перше місце в районі. Господарство мало 1 млн. крб. прибутків.

Включившись у всенародне соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, трудівники колгоспу, незважаючи на несприятливі погодні умови 1972 року, виконали взяті зобов'язання. Вони виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 120 цнт м'яса та по 354 цнт молока, зібрали добрий урожай зернових культур і цукрових буряків.

Нині колгоспники спрямовують свої зусилля на дострокове виконання виробничого плану третього вирішального року п'ятирічки — зібрати по 22 цнт зернових культур і по 340 цнт цукрових буряків з га, виробити на 100 га сільгоспугідь по 120 цнт м'яса та по 393 цнт молока.

Череда колгоспу ім. Богдана Хмельницького. Село Мирославка. 1972 р.

За трудові досягнення й високі виробничі показники орденами й медалями відзначено 25 передовиків праці, серед них орденом Леніна — ланкову В. А. Гусар, орденом Жовтневої Революції — завідуючого фермою М. Є. Кирилюк і голову сільради О. П. Лисюк, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира тракторної бригади (нині голова колгоспу) С. Є. Гарячого і телятницю А. А. П'ятибратову. 71 трудівника нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

В. А. Гусар — ланкова Мирославського колгоспу ім. Богдана Хмельницького. 1972 р.

На базі зміцнення економіки колгоспу з кожним роком зростає матеріальний добробут його трудівників. Свідченням цього є житлове будівництво. Щороку в Мирославці зводять 10—15 добротних цегляних будинків під черепицею та шифером. Зростає товарообіг. 1972 року в порівнянні з 1965-м продаж меблів зріс майже у 8 разів, електро- та радіотоварів — у 12, одягу і взуття — у 3 рази.

Рік у рік поліпшуються побутові умови жителів Мирославки. Їх обслуговують продовольчий та промтоварний магазини, відділення зв'язку, майстерні районного побуткомбінату. Залізницею та автобусним шляхом село зв'язане з районним і обласним центрами та іншими населеними пунктами. 1973 року в селі обладнано посадочну залізничну платформу для електропоїзда.

За роки Радянської влади багато зроблено в галузі охорони здоров'я трудящих. У селі є дільнична лікарня, пологовий будинок, аптека. Медичні заклади, де працює 25 чоловік з вищою та середньою спеціальною освітою, обладнані найновішим вітчизняним устаткуванням. Медпрацівники ведуть серед населення профілактичну роботу. Малята виховуються в дитячому садку.

В Мирославці працює середня школа, де 27 учителів навчають 303 учнів. Лише за післявоєнні роки з села вийшло 25 учителів, 10 інженерів, 7 лікарів, 9 агрономів і зоотехніків. Вихованці школи Ф. А. Гусарець — заслужений шахтар УРСР, О. І. Нехворовський — кандидат медичних наук. У селі проживає чимало сімей, з яких вийшло по 3 й більше спеціалістів різних галузей народного господарства. Типовою щодо цього є сім'я Я. М. Шумила, життя якого трагічно обірвалося 5 травня 1945 року під час визволення Праги. П'ятеро його дітей здобули освіту, спеціальність, працюють на відповідальних і почесних ділянках: син Микола — юрист, дочка Віра — вчителька, дочка Галина — робітниця Бердичівської швейної фабрики, дочка Людмила — лікар, син Петро — інженер на Коростенському заводі «Жовтнева кузня».

Трудівники села вміють не тільки творчо працювати, але й культурно відпочивати. Своє дозвілля населення проводить у клубі, при якому працює 3 гуртки художньої самодіяльності. Любителі книги користуються 2 бібліотеками з фондом понад 13 тис. томів. У бібліотеках завжди людно. Тут систематично відбуваються читацькі конференції, присвячені пропаганді книги. У Мирославці є стаціонарна кіноустановка.

Жителі села свято шанують пам'ять свого земляка — партизана громадянської війни, організатора Радянської влади в Мирославці комуніста А. М. Онишка. На громадські кошти в 1930 році патріотові споруджено пам'ятник. Під час тимчасової окупації гітлерівці розшукували пам'ятник, щоб знищити його. Але комуністи розібрали і сховали пам'ятник. Після визволення села від німецько-фашистських загарбників пам'ятник знову встановлено. Мирославці зберігають пам'ять і про тих, хто в грізні

роки Великої Вітчизняної війни віддав своє життя, визволяючи село від ворога. На братській могилі радянських воїнів, які полягли смертю хоробрих, споруджено обеліск вічної Слави.

У розквіті радянської Мирославки велика заслуга сільської Ради, до складу якої входить 26 кращих обранців народу, серед них — 9 комуністів, 3 комсомольці, 13 жінок. У своїй діяльності вона спирається на 60 чоловік активу, об'єднаного в 6 постійних комісіях. Багато уваги Рада приділяє закладам освіти, культури, охорони здоров'я та благоустрою Мирославки. З 31 572 крб. бюджету на 1973 рік лише на соціально-культурні потреби села асигновано 27 437 карбованців.

Душею всієї господарської, політичної й організаторської роботи є 41 комуніст партійної організації села. Під їх керівництвом активну участь у трудовому й громадсько-політичному житті беруть 64 члени ВЛКСМ, які входять до 2 первинних комсомольських організацій.

Натхненною працею жителі Мирославки втілюють у життя рішення XXIV з'їзду КПРС, спрямовують свої зусилля й енергію на всебічний розвиток виробництва, на підвищення його ефективності, щоб здійснити головне завдання дев'ятої п'ятирічки— забезпечити дальше зростання матеріального й культурного рівня трудящих.

Г. І. ДЕНИСЕНКО, О. І. ОНИЩКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРДИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

БИ́СТРИК — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Гнилоп'яті, за 5 км на південь від районного центру та за 8 км від найближчої залізничної станції Бердичів. Дворів — 427. Населення — 1146 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Житинці.

За колгоспом ім. Н. К. Крупської, центральна садиба якого розміщена в Бистрику, закріплено 1641,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1558,7 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 207 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 10,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла на 75 місць, відділення зв'язку.

Партійна організація (осередок створено 1922 року) налічує 24 комуністи, комсомольська (осередок виник 1921 року) — 31 члена ВЛКСМ.

За успіхи в праці 37 трудівників села відзначено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з 1593 року.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. жителі Бистрика в складі загонів Максима Кривоноса билися проти польсько-шляхетських військ.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1923 році організовано сільськогосподарську артіль «Барвінок».

515 жителів Бистрика боролися проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни; всі вони нагороджені орденами й медалями. 127 уродженців села полягли смертю хоробрих.

На честь загиблих воїнів 1965 року в Бистрику споруджено пам'ятник.

На околицях Бистрика і Житинців виявлено залишки поселень: трипільської культури, доби бронзи, 2 скіфського періоду, 2 черняхівської культури та давньоруське.

БУ́РЯКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 26 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Бердичів. Дворів — 347. Населення — 930 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Петровського, за яким закріплено 2109 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1842 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має пасіку, яка налічує 210 бджолосімей. За перевиконання показників сільського господарства в червні 1972 року колгосп нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і ВЦРПС.

Працюють восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 140 учнів, клуб на 200 місць, стаціонарна кіноустановка, бібліотека з фондом 6,5 тис. книг, дитячі ясла на 35 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, побутова майстерня.

Партійна організація об'єднує 24 комуністів, 2 комсомольські — 52 членів ВЛКСМ. Організації виникли 1924 року.

За успіхи, досягнуті в праці, 51 трудівника села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них голову колгоспу С. М. Никодюка — орденом Леніна, колгоспника С. В. Дігтяренка — орденом Жовтневої Революції, бригадира садовогородньої бригади І. М. Козака і свинарку Н. П. Бранденбург — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1776 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1928 року в селі організовано ТСОЗ.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських окупантів бився 281 житель села, з них 151 — загинув смертю хоробрих, 237 — відзначено орденами й медалями.

1965 року на братській могилі воїнів-визволителів Буряків встановлено пам'ятник, а 1970 року споруджено обеліск вічної Слави воїнам-односельцям, полеглим у боротьбі з гітлерівцями.

На території Буряків виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ВЕЛИ́КА П'ЯТИ́ГІРКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км на південний захід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Бердичів. Дворів — 459. Населення — 1298 чоловік. Сільраді підпорядковані села Любомирка, Мирне і Червона Зірка.

У Великій П'ятигірці розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 2951 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2450 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції. В колгоспі є цегельний завод, соковий цех, цех пластмасових виробів.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 196 учнів, будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки з фондом 9 тис. книг, медпункт, дитячі ясла.

Партійна організація (осередок створено 1930 року) об'єднує 60 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1932 року) — 53 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 140 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, з них орденом Леніна — доярку С. А. Вахнюк, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку Л. О. Огороднійчук. Доярці О. Т. Михалюк у 1971 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село засноване в XIV столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1923 року організовано ТСОЗ.

В роки Великої Вітчизняної війни 450 жителів села боролося з німецько-фашистськими загарбниками, 147 — загинуло в боях, 380 — удостоєно нагород — орденів і медалей.

На території Великої П'ятигірки 1965 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли за її визволення від гітлерівських окупантів.

На околиці села виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ВЕЛИ́КІ НИ́ЗГІРЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 5 км на схід від районного центру та залізничної станції Бердичів. Дворів — 410. Населення — 1118 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Нова Олександрівка, хутори Граварка, Лісовий, Лісопитомник, Морочка.

За колгоспом «Здобуток Жовтня», центральна садиба якого розміщена у Великих Низгірцях, закріплено 1826 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1576 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво та птахівництво. На базі колгоспу створена районна школа передового досвіду птахівництва.

Працюють середня школа, в якій 19 учителів навчають 232 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 5,6 тис. книг, медпункт, дитячий садок на 100 місць, відділення зв'язку.

Партійна організація села (осередок створено 1925 року) об'єднує 28 комуністів, дві комсомольські (осередок виник 1923 року) — 106 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 49 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них механізатора Д. В. Малиновського — орденом Леніна.

Село засноване в XVII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство — ТСОЗ ім. В. І. Леніна організовано в селі 1924 року. Наступного року виникла артіль «Червоний Жовтень».

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 300 жителів Великих Низгірців, з них 155 — полягли за Батьківщину, 275 — за мужність і відвагу відзначені орденами й медалями.

В боях за село та на підступах до нього понад 500 воїнів віддали своє життя за свободу і незалежність Вітчизни. Їх останки поховані в центрі села. З 1965 року на могилі Невідомого солдата височить фігура воїна-бійця, воїна-визволителя.

Уродженцем села є кандидат геологічних наук О. П. Куба.

Поблизу Великих Низгірців виявлено залишки поселення трипільської культури.

ГАЛЬЧИ́Н (стара назва — Гальчинець) — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва боки маленької річки Коденки, за 12 км на північ від районного центру та за 2 км від залізничної станції Рея. Дворів — 228. Населення — 604 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Сьомаки.

На території Гальчина розміщений третій відділок хмелерадгоспу «Рея» (до 20 лютого 1972 року — колгосп ім. М. І. Калініна).

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 150 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 7,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 50 місць, 3 магазини.

Партійна організація налічує 20 комуністів, 2 комсомольські — 36 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 43 трудівників відзначено урядовими нагородами СРСР.

Село відоме з 1605 року.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. селяни спалили стодоли в маєтку поміщика. Житель села П. І. Петричук, будучи солдатом Семенівського гвардійського полку, за активну участь у революційному русі був засуджений царським судом на довічну каторгу до Сибіру.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

230 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 87 — нагороджені орденами й медалями, 143 — віддали життя за Батьківщину.

В Гальчині 1957 року встановлено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення села від гітлерівської окупації.

На околиці Гальчина виявлено залишки поселення доби бронзи.

ГА́РДИШІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Малої Гнилоп'яті, за 12 км на південний захід від районного центру та за 5 км від найближчої залізничної станції Демчин. Дворів — 307. Населення — 933 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кустин.

У Гардишівці розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 1537 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1240 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села працює восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 148 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 7,5 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, магазин продовольчих і промислових товарів.

Партійна організація села об'єднує 32 комуністів, 2 комсомольські — 64 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 34 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — бригадира садово-городньої бригади П. Д. Крещука.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1923 році створено ТСОЗ.

Під час Великої Вітчизняної війни 230 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них 74 — загинули, 230 — відзначені урядовими нагородами.

На вшанування пам'яті полеглих воїнів-односельців і воїнів, які віддали своє життя за визволення села, 1965 року споруджено обеліск Слави.

Поблизу Гардишівки виявлено залишки поселення трипільської культури, а на околиці Кустинів — доби бронзи.

ГРИ́ШКІВЦІ — селище міського типу, центр селищної Ради, прилягає до північної околиці районного центру Бердичева. До залізничної станції Бердичів — 3 км, до Житомира — 39 км. Дворів — 1292. Населення — 4600 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Малі Низгірці.

На території Гришківців розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за

яким закріплено 1227 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 959 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні овочів та виробництві м'яса і молока. З допоміжних підприємств працюють овочевоконсервний завод, млин, дві пилорами.

В селищі є дві восьмирічні школи, де 38 учителів навчають 600 учнів, районна дитяча бібліотека з фондом 23 тис. книг, районний будинок культури на 250 місць, кінотеатр на 200 місць, медична амбулаторія, Дмитрівський дитячий будинок на 220 місць, відділення зв'язку, їдальня, п'ять магазинів, а також районний побутовий комбінат.

Партійна організація (створена 1929 року) налічує 50 комуністів, 3 комсомольські (виникла 1924 року) — 58 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 36 трудівників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. доярку С. Ю. Хмельницьку — орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Доярці М. С. Гуменюк присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село відоме з 1775 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1924 році організовано ТСОЗ.

Понад 1000 жителів селища боролося проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 360 — загинуло, 472 — відзначено орденами й медалями.

В Гришківцях 1954 року споруджено два обеліски Слави на честь воїнів, які полягли під час визволення селища від гітлерівських окупантів.

За подвиг, звершений у боротьбі з білофіннами, уродженцю селища П. У. Перегуді присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території Гришківців виявлено залишки поселення трипільської культури, доби бронзи та часів Київської Русі.

ЗАКУ́ТИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км на схід від районного центру та залізничної станції Бердичів. Дворів — 216. Населення — 587 чоловік. Сільраді підпорядковані села Малі Гадомці і Сингаївка.

В Закутинцях розміщена центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», за яким закріплено 2197 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2047 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, є пасіка на 108 бджолосімей.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 127 учнів, клуб, бібліотека з фондом 5,5 тис. книг, медпункт, аптека, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 33 комуністів, комсомольська (створена 1922 року) — 19 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 14 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них колишнього голову колгоспу Є. А. Короля — орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

1905 року в панській економії під керівництвом С. П. Тарасюка відбулося селянське заворушення.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 201 житель села брав участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 84 — загинули, 157 — нагороджені орденами й медалями.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів 1965 року встановлено пам'ятник.

ІВА́НКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 6 км на південний схід від районного центру та за 2 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 501. Населення — 1249 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Семенівка.

В Іванківцях розміщена рільнича бригада колгоспу ім. П. П. Постишева, центральна садиба якого — в Семенівці. З допоміжних підприємств є два млини, завод виготовлення трав'яного борошна. Колгоспу присвоєне звання господарства високої культури землеробства. 1971 року за успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва й виконання восьмого п'ятирічного плану, його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

На території Іванківців працюють середня школа, в якій 24 вчителі навчають 236 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом на 4 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія.

Дві партійні групи налічують 19 комуністів, дві комсомольські організації — 84 членів ВЛКСМ.

92 трудівників села відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — свинарку О. А. Могильникову, орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку Л. О. Лабунець, ланкову М. М. Вишневську, ланкового Є. П. Ткача, механізатора В. Д. Горностая, бригадира О. М. Слободянюк.

Село засноване в XVII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1922 року створено сільськогосподарську артіль «Комунар».

У роки Великої Вітчизняної війни 300 жителів села боролося проти німецько-фашистських загарбників, 118 — полягло смертю хоробрих, 119 — нагороджено орденами й медалями, в т. ч. Б. І. Ягущина — орденом Леніна. А. І. Петрик — повний кавалер ордена Слави.

1965 року встановлено обеліск вічної Слави воїнам-односельцям і два пам'ятники воїнам, які загинули під час визволення Іванківців від гітлерівських окупантів.

На околицях Іванківців і Семенівки виявлено залишки поселення трипільської культури, доби бронзи, а також 3 поселень і могильник черняхівської культури.

КАТЕРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на північ від районного центру, за 4 км на захід від залізничного полустанка Рея, поблизу автошляху Житомир — Вінниця. Дворів — 105. Населення 400 чоловік. Сільраді підпорядковані села Агатівка, Осикове, селище Дубова.

На території Катеринівки розміщена бригада колгоспу «Комуніст», центральна садиба якого — в Швайківці.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 142 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека, медпункт.

 13 3-60

Перша письмова згадка про село належить до середини XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників брало участь 75 жителів села, з них 46 — удостоєно урядових нагород, 41 — поліг смертю хоробрих.

У Катеринівці 1970 року на братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів встановлено пам'ятник.

КРА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на схід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Червоне. Дворів — 262. Населення — 742 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Дубівка (до 1948 року — Чехи).

В Красівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 1748 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1508 га орної землі. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. З технічних культур значне місце посідають цукрові буряки.

На території села є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 155 учнів, будинок культури на 210 місць, бібліотека з фондом понад 6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація (створена 1931 року) об'єднує 23 комуністів, комсомольська (виникла 1930 року) — 32 членів ВЛКСМ.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, освіти і медицини, 55 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1783 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В липні 1924 року створено ТСОЗ ім. Карла Маркса.

Під час Великої Вітчизняної війни 367 жителів села брали участь у боротьбі проти гітлерівських окупантів. Всі вони відзначені урядовими нагородами. Уродженцеві Дубівки І. О. Сікорському присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 76 односельців загинули за свободу і незалежність Батьківщини.

В селі на честь загиблих воїнів-односельців і воїнів, які віддали своє життя за визволення Красівки від німецько-фашистських загарбників, 1965 року встановлено пам'ятник.

МАЛОСІ́ЛКА (до 1946 року — Мала Татарнівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 14 км на північний захід від районного центру та за 3 км на північ від залізничної станції Демчин. Дворів — 427. Населення — 1254 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Берізки.

На території Малосілки розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. В. Куйбишева, за яким закріплено 1442,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1224 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 1972 року створено птахо- і кролеферми.

Працюють восьмирічна школа, в якій 16 педагогів навчають 235 учнів, клуб, дві бібліотеки (сільська і шкільна) з фондом понад 9 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла на 25 місць, магазин, відділення зв'язку, комбінат побутового обслуговування.

Партійна організація (створена 1930 року) об'єднує 25 комуністів, 2 комсомольські (осередок засновано 1926 року) — 46 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 49 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Перша згадка про Малу Татарнівку належить до 1747 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських окупантів боролося 192 жителі села, з них 125 — загинуло, 191 — відзначено орденами й медалями.

В 1957 році встановлено 4 пам'ятники полеглим воїнам-односельцям і воїнам-визволителям села від німецько-фашистських загарбників.

На околиці Малосілки виявлено залишки поселення скіфського часу.

МАРКУШІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 7 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Бердичів, поблизу автошляху Бердичів — Хмільник. Дворів — 382. Населення — 1002 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Обухівка.

На території Маркушів розміщена центральна садиба колгоспу ім. А. О. Жданова, за яким закріплено 2361 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2100 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа (21 учитель і 255 учнів), бібліотека з фондом 4 тис. книг, медпункт.

2 партійні організації (колгоспу і середньої школи) об'єднують 29 комуністів, 2 комсомольські — 94 членів ВЛКСМ. Партійний осередок створено 1922-го, комсомольський — 1924 року.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, освіти і медицини, 58 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна комсомольська група, організаторами і керівниками якої були М. Г. Базилевич, Н. Ф. Галямшин, брати В. К. і Т. К. Конецькі. За мужність і відвагу в боротьбі з ворогом їх посмертно відзначено урядовими нагородами.

210 жителів села билося з німецько-фашистськими загарбниками, 140 — загинуло, 180 — за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями.

В селі на братській могилі воїнів, які загинули під час визволення Маркушів від гітлерівських окупантів, 1957 року споруджено обеліск Слави.

Поблизу Маркушів і Обухівки виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, поселення доби бронзи і скіфського часу та 2 поселень черняхівської культури.

НИ́КОНІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км на північний схід від районного центру та за 12 км від найближчої залізничної станції Рея. Дворів — 296. Населення — 889 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кукільня.

На території Никонівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Я. М. Свердлова, за яким закріплено 1971 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1761 га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця та цукровий буряк. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 140 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з фондом 5,3 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла, відділення зв'язку, промтоварний та продуктовий магазини.

Партійна організація колгоспу (партосередок на селі створено 1921 року) налічує 17 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1923 року) — 39 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 36 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з 1774 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Багато зробив для зміцнення Радянської влади на селі В. Т. Кухарець. Він був делегатом першого, другого і третього з'їздів комнезамів України і тривалий час — членом президії губернського комітету незаможних селян.

Перше колективне господарство організовано 10 жовтня 1922 року.

553 жителі села були активними учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 101 — загинув у боях за Батьківщину, 311 — за мужність і відвагу, виявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників, нагороджено орденами й медалями.

1954 року в Кукільні встановлено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення села від гітлерівців.

Уродженцем села є кандидат історичних наук О. А. Бевзо.

ОЗА́ДІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі притоки річки Гнилоп'яті, за 15 км на північний захід від районного центру та за 7 км від найближчої залізничної станції Демчин. Дворів — 328. Населення — 828 чоловік. Сільраді підпорядковані села Богданівка, Костянтинівка, Лісова Слобідка, Червоне.

На території Озадівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 2886 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2258 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств колгосп має соко-морсовий завод, млин.

В селі працюють восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 135 учнів, будинок культури, бібліотека з фондом 9 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла на 50 місць, відділення зв'язку, сільський універмаг.

Партійна організація (створена 18 лютого 1921 року) об'єднує 26 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 3 січня 1922 року) налічує 26 членів ВЛКСМ.

За успіхи, досягнуті в праці, 55 трудівників села відзначено нагородами Союзу РСР.

Озадівка відома з 1755 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 324 жителі села брали участь у боях за Батьківщину, з них 154 — загинули, 298 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджено орденами і медалями.

В Озадівці 1965 року встановлено пам'ятник і обеліск Слави полеглим воїнам-односельцям і воїнам-визволителям села від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу Озадівки виявлено залишки поселення пізньотрипільської культури (III тисячоліття до нашої ери).

ПОЛОВЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 10 км на північний схід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Бердичів. За 5 км проходить автошлях Вінниця—Житомир. Дворів—420. Населення—1196 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Хмельове.

На території Половецького розміщено відділок хмелерадгоспу «Дубова», який створено в 1959 році на базі колгоспу «Перше травня».

В селі є середня школа, де навчається 400 учнів і працює 30 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий і промтоварний магазини.

Партійна організація (створена 1930 року) об'єднує 16 комуністів, 2 комсомольські (осередок їх виник 1928 року) — 152 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 10 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село згадується у 1650 році як Половецьк.

В 70-х роках XIX ст. на грунті незадоволення наслідками реформи і залишками кріпосництва в селі відбувалися селянські виступи. Селяни вели боротьбу з місцевим поміщиком за громадський став, двічі спалювали панське збіжжя і господарські будівлі.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1928 році створено ТСОЗ.

295 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 174 — відзначені орденами й медалями, 124 — загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. 1942 року в Половецькому організовано підпільну групу, до якої входило 10 чоловік.

1965 року на честь загиблих воїнів-визволителів села на братській могилі споруджено пам'ятник.

У Половецькому в 1933—1936 рр. працював головою колгоспу один із прославлених керівників партизанського руху на Україні під час Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу, генерал-майор О. М. Сабуров.

Поблизу села виявлено залишки поселення скіфського періоду.

РАДЯ́НСЬКЕ (до 1934 року — Жидівці — село, центр сільської Ради. Розташоване за 7 км на захід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Бердичів. Дворів — 260. Населення — 742 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Бенедівка.

В Радянському розташовані рільнича і тракторна бригади, м'ясо-молочна, відгодівельна,

свино-та птахоферми колгоспу «Маяк», центральна садиба якого у Великій П'ятигірці.

На території села працюють середня школа, в якій 18 учителів навчають 175 учнів, будинок культури на 200 місць, дві бібліотеки з фондом понад 11,5 тис. книг, медичний пункт, два магазини.

В Радянському працює 11 комуністів. Комсомольська організація (заснована в 1922 році) об'єднує 69 членів ВЛКСМ.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, освіти й медицини, 54 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Село відоме з 1611 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні активну участь брало 154 жителі села, з них 76 — загинуло в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 82 — відзначено орденами й медалями. Д. А. Мельник-Лозовицький нагороджений орденом Леніна.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівців у 1967 році встановлено пам'ятник.

На околиці Радянського виявлено залишки поселення скіфського періоду та черняхівської культури.

РАЙГОРОДОК — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Глибокій Канаві (притока Гнилоп'яті), за 17 км на південний захід від районного центру та за 14 км від найближчої залізничної станції Демчин. Через село проходить автомобільний шлях Бердичів — Хмельник. Дворів — 466. Населення — 1255 чоловік. Сільраді підпорядковані села Андріяшівка, Лемеші, Мартинівка.

На території Райгородка розміщена центральна садиба хмелерадгоспу «Райгородок», заснованого 1922 року, за яким закріплено 5552 га землі, з них сільськогосподарських угідь — 4615 га, у т. ч. 3709 га орної землі. Крім хмелярства, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють середня школа ім. Героя Радянського Союзу В. К. Олійника, де 32 педагоги навчають 460 учнів, клуб на 300 місць, три бібліотеки з фондом 21,5 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, пологове відділення, аптека, дитячі ясла, а також пошта, 6 торговельних точок, їдальня та майстерня побутового обслуговування.

4 партійні організації (осередок створено 1922 року) об'єднують 36 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1925 року) — 163 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 197 трудівників села і радгоспу відзначено орденами й медалями СРСР. За вирощування рекордних урожаїв картоплі в 1966 році ланковому радгоспу Є. Ф. Базилевському присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, члена ланки С. К. Томчука нагороджено орденом Леніна.

В історичних документах село згадується 1649 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

245 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників і всі вони відзначені урядовими нагородами. 159 чоловік загинуло в боях за Батьківщину. Випускникові середньої школи В. К. Олійнику за проявлену хоробрість у битві під Ковелем присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно). 1971 року біля школи встановлено пам'ятник герою.

В 1967 році воїнам, які віддали своє життя під час визволення села від ворога в роки Великої Вітчизняної війни, споруджено пам'ятник.

Уродженцем Райгородка є кандидат історичних наук Є. А. Бондарчук.

На околиці села виявлено залишки давньоруського городища X—XIII століття.

РЕЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км на північ від районного центру, за 0,5 км від однойменної залізничної станції, біля автошляху Житомир — Бердичів. Дворів — 451. Населення — 1279 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гвіздава.

На території Реї розташована центральна садиба хмелерадгоспу «Рея», заснованого в 1920 році. За господарством закріплено 1611 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1052 га орної землі. Крім хмелю, вирощують зернові культури та овочі, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Радгосп «Рея» — постійний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР За високі показники в соціалістичному змаганні 1948 року радгоспу вручено перехідний Червоний прапор ВЦРПС, а в 1956 році — Житомирського обкому партії та облвиконкому. 1967 року, з нагоди 50-річчя Радянської влади, радгоспу вручено на вічне зберігання пам'ятний прапор ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 225 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, медпункт, дитячі ясла-садок, відділення зв'язку, 2 магазини, побутова майстерня.

Парторганізація радгоспу (партосередок у селі виник 1924 року) об'єднує 86 комуністів, 2 комсомольські — 66 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 58 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них ланкову Р. М. Садовську, керуючого відділком Т. Г. Даниленка, агронома Й. Й. Цверка — орденом Леніна, а директору радгоспу М. В. Великому та бригадиру Я. Г. Зощуку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Зоотехнік радгоспу М. С. Дупляк удостоєний звання заслуженого зоотехніка УРСР.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1924 року з ініціативи партосередку і КНС організовано ТСОЗ.

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників бився 401 житель Реї, з них 76 — віддали своє життя за Батьківщину. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 325 уродженців села відзначено урядовими нагородами.

На честь загиблих воїнів-односельців і воїнів, які полягли смертю хоробрих під час визволення Реї від гітлерівців, у 1967 році встановлено пам'ятник.

Поблизу Гвіздави виявлено залишки поселення черняхівської культури.

СА́ДКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на схід від районного центру, за 6,5 км від залізничної станції Глухівці, поблизу автошляху Бердичів — Вчорайше. Дворів — 191. Населення — 631 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Великі Гадомці.

На території Садків розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 1836 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1690 га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, цукрові буряки та картоплю. 1972 року колгоспу присвоєно звання господарства високої культури землеробства.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 156 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з фондом 4,5 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, дитячі ясла, два магазини.

Первинна партійна організація колгоспу об'єднує 30 комуністів, 2 комсомольські (осередок у селі виник 1928 року) — 50 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 65 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — колгоспниць Г. П. Матвійчук, О. Г. Мельничук, С. Н. Мельничук, Є. Л. Новарчук, Г. Д. Ткачук.

Село відоме з 1617 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських окупантів билося 120 жителів села, з них 112 — за мужність і відвагу удостоєні урядових нагород, 70 — загинули в боях за Батьківщину. 1957 року їм і воїнам-визволителям села від гітлерівських окупантів споруджено пам'ятники.

Депутатами Верховної Ради УРСР обиралися кавалери ордена Леніна, колишні голова колгоспу М. К. Кондратюк і ланкова С. Н. Мельничук.

СКА́КІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північ від районного центру та за 15 км від залізничної станції Бердичів. Дворів — 223. Населення — 678 чоловік. Сільраді підпорядковані села Журбинці та Хмелище.

На території Скаківки розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 2037,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1677,5 га орної землі. Колгоспне виробництво спеціалізоване, зерно-тваринницького напряму.

В селі працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 169 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з фондом 5 тис. книг, медпункт, магазин, майстерня побутового обслуговування.

Первинна партійна організація об'єднує 24 комуністів, 2 комсомольські — 70 членів ВЛКСМ.

За успіхи, досягнуті в праці, 58 трудівників села відзначено урядовими нагородами СРСР.

Село відоме з 1593 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролися 178 жителів села, з них 74 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину, 53 — нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — В. Т. Мацюка.

На честь загиблих воїнів-односельців і воїнів, які полягли під час визволення Скаківки від гітлерівських окупантів, у центрі села 1965 року споруджено обеліск вічної Слави.

СКРАГЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Гнилоп'яті (притока Тетерева), за 5 км на північний захід від районного центру та за один км від залізничної станції Райки. Дворів — 600. Населення — 1889 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Підгороднє.

На території Скраглівки розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 2005 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1789 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, де 22 вчителі навчають 350 учнів, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом понад 15 тис. книг, медичний пункт, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, майстерня побутового комбінату.

Партійна організація налічує 45 комуністів, 2 комсомольські — 80 членів ВЛКСМ. Їх осередки виникли в 1929 році.

За успіхи в праці 52 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з кінця XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1931 року організована Скраглівська МТС.

264 жителі села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 146 — відзначені орденами й медалями, а С. А. Базилевський нагороджений орденом Леніна. 118 чоловік віддали життя за Батьківщину. Їм у центрі Скраглівки 1965 року встановлено обеліск вічної Слави, а воїнам, які загинули під час визволення села, в 1957 році на братській могилі споруджено пам'ятник.

Поблизу Скраглівки виявлено залишки поселень трипільської культури, доби бронзи, скіфського періоду, черняхівської культури та давньоруського, а неподалік Підгороднього — поселення черняхівської культури.

СЛОБОДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване по обох берегах річки Гнилоп'яті (притока Тетерева), за 24 км на північний захід від районного центру та 25 км від залізничної станції Бердичів. Дворів — 541. Населення — 1589 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ріг.

На території Слободища розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 3005 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2321 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури й цукрові буряки, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі працюють восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 309 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 14 тис. книг, дитячі ясла, пошта, магазин, медпункт.

Партійна організація (створено 1918 року) об'єднує 32 комуністів, 2 комсомольські (осередок на селі виник 6 грудня 1919 року) — 55 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 67 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з 1586 року.

Герої Радянського Союзу М. Г. Грабчук і І. М. Карпенко, уродженці с. Слободища.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1921 року організовано комуну «Червона гірка».

Під час Великої Вітчизняної війни 632 жителі села брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 175 — загинули, 300 — за мужність і відвагу відзначені орденами та медалями. Учасники війни І. М. Карпенко та М. Г. Грабчук удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

1967 року в Слободищі встановлено 2 обеліски Слави полеглим воїнам-односельцям і пам'ятник воїнам, які віддали своє життя за визволення села від гітлерівських окупантів.

Неподалік Слободища виявлено залишки поселень: неолітичної епохи, трипільської культури, доби бронзи, скіфського періоду, черняхівської культури та давньоруських часів.

СТА́РИЙ СОЛО́ТВИН — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Коденці, за 19 км на північний схід від районного центру, за 5 км від залізничної станції Рея та за 4 км від автошляху Бердичів — Житомир, до якого від села прокладена шосейна дорога. Дворів — 500. Населення — 1564 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Новий Солотвин.

На території Старого Солотвина розміщена центральна садиба колгоспу «Гігант», за яким закріплено 3141 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2583 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є пасіка на 320 бджолосімей. З допоміжних підприємств господарство має млин, олійницю, пилораму, соковижимальний цех.

Працюють середня школа, в якій 28 учителів навчають 370 учнів, два клуби, дві бібліотеки з фондом 16,6 тис. книг, лікарня на 35 ліжок, двоє дитячих ясел, відділення зв'язку, три магазини, майстерня побутового обслуговування. Старосолотвинська народна хорова капела — одна з найкращих в області. 1970 року їй присвоєно звання самодіяльного народного хору.

Партійна організація об'єднує 47 комуністів, 2 комсомольські — 162 членів ВЛКСМ. Осередки організацій виникли в 1922 році.

За успіхи в праці 218 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них учительку Л. М. Комендатюк — орденом Леніна, ланкову колгоспу Т. К. Федченко — орденом «Знак Пошани».

Село відоме з 1593 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 466 жителів села боролися з ворогом, 312 — віддали своє життя за Батьківщину, 200 — за мужність і відвагу в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників удостоєні урядових нагород.

1962 року в селі споруджено два пам'ятники і два обеліски Слави воїнам-односельцям та воїнам-визволителям Старого Солотвина, які загинули в боях проти гітлерівських окупантів. В пам'ять про них молодь села 1965 року насипала курган Слави.

Уродженцями села є І. М. Вікарій — кандидат історичних наук, Є. М. Кондратюк — доктор біологічних наук, професор.

На околицях Старого Солотвина виявлено залишки поселення трипільської культури, доби бронзи та черняхівської культури.

ТЕРЕХОВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на південь від районного центру та залізничної станції Бердичів. За 3 км на схід від села протікає річка Гнилоп'ять. Дворів — 254. Населення — 659 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кикишівка.

На території Терехового розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Котовського, за яким закріплено 2142 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1972 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є пилорама і деревообробна майстерня. В 1972 році колгоспу присвоєно звання господарства високої культури землеробства.

В селі працюють восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 135 учнів, будинок культури на 300 місць з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з фондом 10,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація (створена 1924 року) об'єднує 22 комуністів, 2 комсомольські (осередок на селі виник 1924 року) — 29 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 32 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР, серед них орденом Жовтневої Революції — бригадира Я. М. Машкара, орденом Трудового Червоного Прапора — чабана колгоспу В. Т. Степанця та бригадира тракторної бригади А. Л. Чорноуса.

Село відоме з 1770 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1922 року створено сільськогосподарську артіль.

В роки Великої Вітчизняної війни 285 жителів села захищали Батьківщину. Всі вони нагороджені орденами й медалями. 145 воїнам-односельцям, які полягли смертю хоробрих, та загиблим воїнам-визволителям села від німецько-фашистських окупантів 1967 року споруджено обеліск Слави.

В селі народився видатний англійський письменник Джозеф Конрад (1857—1924).

На околицях Кикишівки виявлено залишки поселення доби бронзи, скіфського періоду та черняхівської культури, а на території Терехового — поселення черняхівської культури.

ХАЖИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований по обох берегах річки Гнилоп'яті, за

7 км на південь від районного центру та залізничної станції Бердичів. Дворів — 469. Населення — 1493 чоловіка.

За колгоспом ім. Ф. Е. Дзержинського, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1332 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1172 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Герой Радянського Союзу В. Й. Мостовий, уродженець с. Хажина.

В селі працюють восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 207 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 2 магазини, їдальня.

Партійна організація (створена 1924 року) об'єднує 25 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1923 року) — 42 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 41 трудівника села, з них орденом Жовтневої Революції — агронома В. М. Зайцева.

Село відоме з 1611 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 312 жителів села брали активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни. Всі вони удостоєні урядових нагород. 130 чоловік полягло смертю хоробрих. У роки тимчасової окупації жителі не скорилися перед ворогом. Вони надавали допомогу радянським військовополоненим. Так, О. В. Нечесана і Г. І. Штацький, ризикуючи життям, сховали військовополонених, які 24 грудня 1942 року по дорозі на місце страти перебили фашистів і втекли. За мужність і сміливість О. В. Нечесана і Г. І. Штацький нагороджені медаллю «За відвагу».

В центрі села 1957 року на братській могилі воїнів, які загинули під час визволення Хажина, споруджено пам'ятник.

Уродженцем села є доктор фізико-математичних наук, лауреат Державної премії, Герой Радянського Союзу В. Й. Мостовий.

Неподалік Хажина виявлено залишки поселення трипільської культури та давньоруських часів.

ШВАЙКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Гнилоп'яті (притока Тетерева), за 14 км на північний захід від районного центру та за 11 км від найближчої залізничної станції Демчин. Дворів — 416. Населення — 1436 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Райки.

У Швайківці розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 2940 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2400 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури й цукрові буряки, тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі працюють середня школа, де 24 вчителі навчають 352 учнів, клуб, бібліотека з фондом 9 тис. книг, медпункт, дитячий садок, магазин.

Партійна організація (створена 1928 року) об'єднує 22 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1926 року) — 128 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 115 працівників села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — секретаря парторганізації колгоспу П. Г. Наконечного. Агроном колгоспу П. М. Манелюк був делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників 1969 року.

Швайківка заснована у XVII столітті.

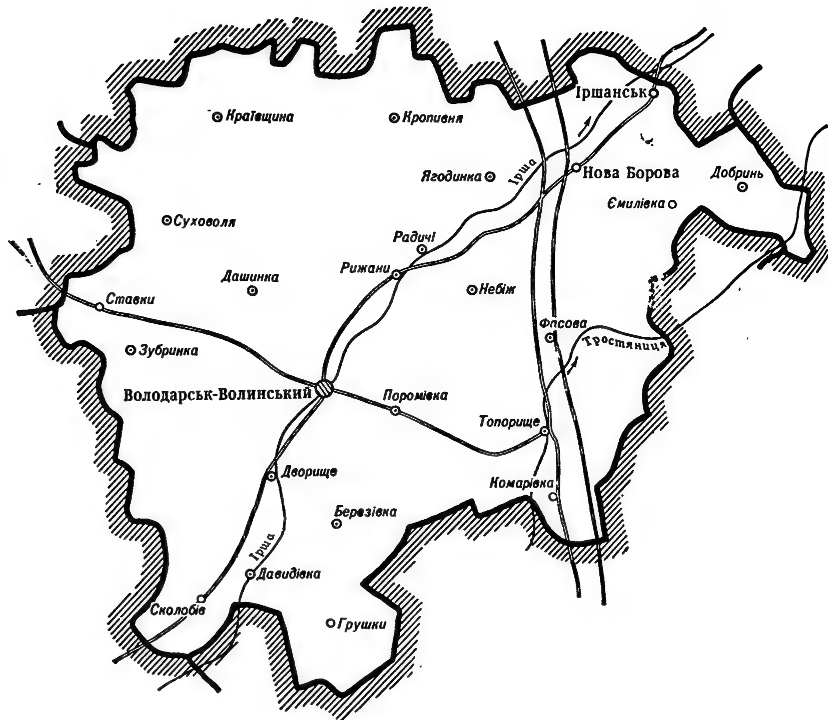
Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство виникло тут 1928 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 210 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 101 — загинув смертю хоробрих за Батьківщину, 201 — відзначений орденами й медалями.

1957 року на честь воїнів-визволителів села і воїнів-односельців, які полягли в боях з гітлерівськими окупантами, споруджено пам'ятник.

На території та неподалік сіл Швайківки і Райків виявлено археологічні пам'ятники, починаючи від трипільської культури до часів Київської Русі. Серед них найважливішою є Райковецьке городище, яке являє собою залишки давньоруського міста-фортеці, зруйнованого монголо-татарами в першій половині XIII століття.

ВОЛОДАРСЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 867 кв. км. Населення — 44,9 тис. чоловік, з них сільського — 28 тис Середня густота населення — 52,4 чоловіка на 1 кв. км. З селищним, 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 86 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах є 62 партійні, 86 комсомольських і 108 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. За 23 колгоспами закріплено 59,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 45 тис. га орної землі. В районі 24 промислові підприємства, будівельні і транспортні організації. Населення обслуговують 52 медичні заклади. У загальноосвітніх школах навчається 9631 учень. Діє 2 музичні школи. Культурно-освітню роботу ведуть 12 будинків культури, 64 клуби, 85 бібліотек. Є 44 стаціонарні кіноустановки й історико-краєзнавчий та мінералогічний музеї на громадських засадах. У районі — 3 пам'ятники В. І. Леніну і 31 обеліск та пам'ятник воїнам-визволителям й односельцям, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

ВОЛОДА́РСЬК-ВОЛИ́НСЬКИЙ

Володарськ-Волинський (до 1912 року — Горошки, до 1921— Кутузове) — селище міського типу, центр району, розташоване на річці Ірші (притока Тетерева), за 54 км від Житомира й за 20 км від залізничної станції Турчинка. Населення — 6,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Рудня Шляхова та П'ятирічка.

На території сучасного селища виявлено поховання в кам'яних гробницях доби міді, знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, що є свідченням заселення цієї місцевості в давнину[1].

---

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 9.

Добування кварцитів біля смт Першотравневого. 1971 р.

Збагачувальна фабрика. Селище міського типу Іршанськ. 1971 р.

Коштовне каміння, що видобувається поблизу смт Володарська-Волинського. 1971 р.

Новоград-Волинський меморіальний музей Лесі Українки. 1971 р.

Пам'ятник С. П. Корольову в Житомирі. 1972 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

Перша писемна згадка про населений пункт під назвою Олександрополь датується 1545 роком. Він належав боярам Пронським і входив до Житомирського староства Київського воєводства. Один з них — Олександр назвав поселення своїм ім'ям. Після Люблінської унії 1569 року село підпало під владу шляхетської Польщі. У 1607 році Пронські за вироком Люблінського судового трибуналу передали Олександрополь і всі свої володіння в Грежанській волості магнатам Сапегам. Нові власники населеного пункту перейменували його на Хорошки (згодом Горошки) і перенесли сюди з Грежан свою резиденцію[1]. Згодом селом заволодів Ю. Немирич. Данники й тяглі селяни, приписані до двору, займалися землеробством і платили поміщику великі податки: від 30 до 60 грошів чиншу, від одного до чотирьох відер меду та по дві куниці. Крім того, всі роботи в замку виконувалися дворовими людьми і приписаними до нього селянами. Вони мусили відбувати при поміщицькому дворі повинності: орати поле, сіяти зернові й городні культури, збирати врожай і відправляти його у двір, безплатно ремонтувати й споруджувати будівлі, лагодити шляхи. Справжнім лихом для селян були чвари між феодалами, збройні наїзди на маєток, під час яких ватаги шляхти грабували не лише замок, а й господарства селян, забирали їх до себе у неволю. Один із таких руйнівних наїздів стався 1618 року. Часті розбійницькі наскоки та посилення кріпосницького гніту викликали численні втечі посполитих. 1617 року Горошки згадуються як містечко, а в 1630 році стають одним з центрів торгівлі худобою і зерном у Житомирському повіті[2].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. населення містечка активно підтримувало селянсько-козацьке військо, очолюване Богданом Хмельницьким. Створений горошківцями загін приєднався до повстанців і разом з козаками зруйнував Горошківський замок[3].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року містечко знову потрапило в кабалу до Немиричів, які ще більш визискували селян та міщан. На посилення антифеодальних настроїв трудящих верств населення значно вплинуло перебування у 1683—1699 рр. у Горошках козацьких загонів С. Палія та З. Іскри, які очолили визвольний повстанський рух проти польсько-шляхетських загарбників за возз'єднання Правобережної України з Росією. У 1699 році староста Ф. Немирич, якому належали тоді Горошки, скаржився, що козаки розорили панський маєток, а селяни-кріпаки залишили своїх панів[4].

Горошки, як і вся Правобережна Україна, 1793 року увійшли до складу Росії, що позитивно позначилося на дальшому розвитку містечка.

За адміністративним поділом того часу вони стали центром волості Житомирського повіту Волинської губернії й були подаровані Катериною II М. І. Кутузову. На 1798 рік тут налічувалося 64 двори й 552 чоловіка. У містечку діяла винокурня, два водяні млини, корчма. Селяни займалися землеробством і скотарством, міщани — ремеслами й торгівлею. Вони виробляли гончарний посуд, збрую для коней, ярма, цебра, діжки тощо. Незабаром у Горошках почала прискорено розвиватися промисловість. Цьому деякою мірою сприяло перебування тут М. І. Кутузова у 1802—1805 роках. Було побудовано цегельню, чинбарню, 1803 року на лівому березі Ірші — залізоливарний завод, на базі якого відкрито гамарню, де виливали гармати та ядра з місцевої болотної залізної руди, а також налагоджено виробництво селітри, пороху, поташу, укріплювалася і ремонтувалася фортеця[5]. В цей час набула розвитку торгівля. Щомісяця проводились ярмарки, на яких торгували хлібом, кіньми, великою рогатою худобою, медом, воском, виробами ремесла, одягом та взуттям.

---

[1] Журн. «Волынские епархиальные ведомости», 1887, № 16, стор. 495.

[2] Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 13. К., 1882, стор. 25, 31, 58; Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 14. К., 1882, стор. 38.

[3] Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 19. К., 1888, стор. 26.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2. К., 1868, стор. 372—374.

[5] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, ч. 9, арк. 18; Н. М. Коробков. Фельдмаршал Кутузов. М., 1947, стор. 40.

4 липня 1805 року, коли М. І. Кутузова призначено командуючим Подільською армією, він переїхав до Новограда-Волинського, де на той час перебувала його штаб-квартира. Однак і після цього полководець відвідував Горошки в 1806, 1809, 1810 та 1812 рр.[1]. Частину свого маєтку в Горошках 1810 року М. І. Кутузов віддав у посаг своїй дочці, що вийшла заміж за князя Трубецького. В середині XIX ст. у містечку було ще кілька землевласників, які нещадно визискували кріпаків. Селяни щотижня мусили відробляти по чотири дні панщини, платили подушне та інші податки.

Життя трудового народу було надзвичайно тяжким. Від злиднів, недоїдання, виснажливої роботи селяни та збіднілі міщани часто хворіли на туберкульоз, тиф, холеру, внаслідок чого багато з них помирало. Особливо велика смертність спостерігалася серед дітей. Медичне обслуговування населення перебувало на дуже низькому рівні. На два населені пункти — Горошки та Пулине — перед реформою 1861 року працював один фельдшер. У добу феодалізму в містечку майже все трудове населення не вміло ні писати, ні читати, оскільки тут не було школи. В листі до своєї дочки М. І. Кутузов 1803 року писав: «У Горошках така нудьга, що я не дивуюся, що багато-хто йде в монахи. Однаково жити, що в монастирі, що тут у містечку»[2].

Реформа 1861 року не виправдала надій селян. На 1863 рік 286 ревізьких душ общиною одержали 545 десятин 974 сажні придатної та 165 десятин 159 сажнів непридатної землі, що становило по 2,4 десятини на ревізьку душу. Община повинна була виплатити за неї 13 650 крб.[3]. Такий наділ не міг забезпечити потреб сім'ї, бо земля тут піщана, бідна, не давала більше 20 пудів зерна з десятини. Доводилося знову йти в кабалу до поміщиків, орендувати у них землю з половини або найматися на роботу й працювати від зорі до заходу сонця, а одержувати плати в день по 15—20 коп. Праця жінок оцінювалася ще нижче.

В 60-х роках XIX ст. в районі Горошок виявлено великі поклади кварцу та лабрадориту. Однак розробка цих родовищ за часів царизму так і не почалася. З промислових підприємств діяли лише шкіряний, винокурний, пивоварний та два цегельні заводи, де заробляла собі на шматок хліба частина селян та міщан. Дехто ходив на роботу за 4 км у сусідню Паліївку на склозавод. Але вже в 70-х роках XIX ст. виробництво скла, поташу, селітри, виплавка залізної руди припинилися. Наприкінці XIX ст. стали до ладу суконна фабрика, паровий млин, смоляний та чавуноливарний заводи. Це були невеличкі підприємства, на яких налічувалося не більше 5—13 чоловік, зокрема на суконній фабриці — 12 робітників, на пивзаводі — 13. Робочий день тривав 12—14 годин на добу, а заробітна плата становила від 25 до 30 коп. на день. На кінець 1913 року в містечку діяли чавуноливарний, цегельний, пивоварний та три шкіряні заводи, суконна фабрика, млин, невеличкий завод для ремонту сільськогосподарських машин та знарядь, слюсарна майстерня.

Напередодні першої світової війни в містечку налічувалося 673 двори й 2750 чоловік. Медичне обслуговування населення залишалося незадовільним. На цей час діяла земська лікарня на 10 ліжок, де хворим подавали допомогу 2 лікарі. Але коштів на її утримання асигнувалося дуже мало. Так, 1912 року дільничний лікар просив у губернському управлінні на придбання обладнання та медикаментів 275 крб. Та прохання його так і не задовольнили. Працювали один приватний лікар-стоматолог та три акушерки. Була також аптека й 3 аптекарські магазини[4].

Надто повільно розвивалася освіта. Лише 1871 року в містечку відкрито перший навчальний заклад — однокласне народне училище, у якому налічувалося 50 учнів. У червні 1912 року громадськість порушила клопотання перед міністерством освіти

---

[1] Визначні місця України. К., 1961, стор. 182.

[2] Н. М. Коробков. Фельдмаршал Кутузов, стор. 10.

[3] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении коих находится не менее 50 десятин земли. Житомир, 1913, стор. 27; Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 4, спр. 191, арк. 1.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 276, оп. 1, спр. 5, арк. 2, 67; Весь Юго-Западный край, стор. 703.

про відкриття 4-класного міського училища на 200 учнів. Однак просьбу відхилили, посилаючись на брак коштів. Тільки в 1914 році засновано вище початкове училище на 29 учнів. Учитися тут могли переважно діти заможних. З культурно-освітніх закладів діяли лише 3 невеличкі бібліотеки, з яких дві були приватні.

Коли в 1912 році відзначалось 100-річчя з дня перемоги російського війська над наполеонівськими полчищами, Горошки перейменовано на Кутузове, а в 1913 році Кутузівською стала називатися й Горошківська волость. Тоді ж вирішено спорудити пам'ятник прославленому полководцю. Проте для монумента царський уряд не знайшов коштів.

З початком першої світової війни становище трудящих містечка різко погіршало. Серед селянських господарств майже 34 проц. не мали землі та робочої худоби. Половину чоловіків мобілізували до армії. Перебуваючи в прифронтовій смузі, населення Кутузівської волості, в т. ч. й містечка, повинно було поставляти для армії продовольство, фураж і коней. Тільки з 20 вересня по 2 жовтня 1915 року для потреб армії забрано 2759 голів худоби[1].

Перемога Лютневої революції викликала у населення надії на поліпшення життя. Та трудящі маси швидко зрозуміли, що Тимчасовий уряд не захищатиме їх інтересів. Вони відмовилися посилати своїх представників на селянський з'їзд у Житомир, а також складати списки виборців і брати будь-яку участь у виборах до Установчих зборів.

З великою радістю зустріли трудящі Кутузового звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. З допомогою солдатів 129-го Бессарабського полку вони почали втілювати в життя ленінський Декрет про землю. Вже в грудні 1917 року тут встановлено Радянську владу, яка до кінця січня 1918 року поширилася на всю волость. У містечку діяв ревком, який наділяв землею селян, займався організацією роботи лікарні, школи, хати-читальні. На перешкоді дальших соціалістичних перетворень стала окупація України кайзерівськими військами, які скористались запроданством контрреволюційної Центральної ради.

Захопивши містечко наприкінці лютого, окупанти грабували населення, вивозили до Німеччини хліб, худобу тощо. Навіть помічник повітового старости, в травні побувавши в Кутузовому й волості, констатував в офіційному донесенні: «Селяни живуть у землянках і під відкритим небом, не мають не тільки худоби і сільськогосподарських продуктів, а й, навіть, хліба для харчування. Їдять зілля, що збирають на полях»[2]. Трудящі піднімалися на боротьбу проти загарбників. Вони йшли в ліси, створювали партизанські загони, били ненависного ворога. Наприкінці грудня 1918 року кайзерівці втекли з містечка, але влада перейшла до ставлеників буржуазно-націоналістичної Директорії.

В березні 1919 року Червона Армія визволила Кутузове від петлюрівців. Створено ревком, який докладав усіх зусиль для зміцнення Радянської влади, захисту її від різних банд. Селяни знову одержали землю. В серпні Кутузове опинилося в смузі запеклих боїв за Коростенський вузол, що точилися між підрозділами прославленої 44-ї дивізії й петлюрівцями. 4 вересня ворог захопив містечко, але ненадовго. В другій половині вересня радянські війська вибили його.

Одразу після визволення створені містечковий та волосний ревкоми продовжили роботу щодо здійснення соціалістичних перетворень. Наприкінці грудня 1919 року обрано комітет бідноти. 1 лютого 1920 року створено партійний осередок, до якого входило 9 комуністів[3]. Вони проводили значну роботу щодо згуртування сільської бідноти. 28 лютого відбувся волосний з'їзд сільських комбідів, що обговорив питання про розподіл землі, відібраної у нетрудових елементів, якою насамперед

---

[1] Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии. Февраль 1915 год. Житомир, 1916, стор. 10; Доклады V очередному губернскому земскому собранию о деятельности губернского земства в 1914—1915 гг., стор. 60—65.

[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 45, арк. 8.

[3] Газ. «Известия» (Житомир), 1 січня, 5 лютого 1920 р.

наділятимуться безземельні та малоземельні селяни. Волревком інформував з'їзд про те, що відділ соціального забезпечення відкрив у містечку 2 їдальні для голодуючого населення та дитбудинок для дітей-сиріт. Організовано також волосну надзвичайну комісію для боротьби з епідемією тифу. Губревком виділив на ці потреби 100 тис. крб. Було відкрито два ізолятори, дезкамеру, розпочато ремонт лазні, пральні. У першій половині квітня відбулися вибори містечкової Ради та волвиконкому.

Наприкінці квітня 1920 року Кутузове окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. На захопленій землі загарбники запровадили жорстокий режим. Але недовго довелося «господарювати» ворогові. 8 червня, прорвавши польський фронт, Перша Кінна армія перейшла в рішучий контрнаступ. 20 червня 4-а кавалерійська дивізія під командуванням О. Я. Пархоменка визволила Кутузове від інтервентів[1].

Після закінчення громадянської війни містечко було напівзруйноване, а економіка його підірвана. В липні створено ревком та комітет незаможних селян. Відновив свою діяльність партійний осередок, в якому налічувалося 6 комуністів. Вони мобілізовували трудящих на відбудову зруйнованого господарства. Велика увага насамперед приділялася виконанню продрозкладки, водночас велася боротьба з бандитизмом. 18 липня оголошено трудову мобілізацію для ремонту й відбудови шляхів, мостів через Іршу. У 1921 році, в третю річницю загибелі активного учасника боротьби за владу Рад В. Володарського, містечко було перейменоване на Володарськ. На цей час у ньому налічувався 971 двір[2]. Містечковий КНС виявляв у куркулів лишки землі, зерна, продуктів харчування, збирав гроші для подання допомоги вдовам, сиротам, родинам червоноармійців, організовував шефство над військовими частинами. За новим адміністративно-територіальним поділом 1923 року Володарськ став селищем, центром однойменного району Коростенського округу. Під керівництвом створених партійних, радянських і комсомольських органів трудящі ще з більшим ентузіазмом відроджували його економіку. Рік у рік міцніли селянські господарства. На кінець 1925 року більшість їх стала середняцькими.

На 1924 рік в основному завершено відбудову промислових підприємств. Працювали шкіряний завод, суконна фабрика, пивзавод, два парових та один водяний млини. З ініціативи комсомольського осередку, створеного в червні 1922 року, дрібні ремісники об'єдналися в 5 промартілей та 2 майстерні пошиття одягу.

Будівництво нового життя в січні 1924 року було затьмарене величезним горем — передчасною смертю В. І. Леніна. Повсюдно робітники й селяни, трудова інтелігенція на траурних зборах і мітингах висловлювали свою любов до вождя, скорботу, давали клятву ще тісніше згуртуватися навколо Комуністичної партії, виконати його заповіти. В телеграмі на адресу ЦК РКП(б) від 24 лютого 1924 року делегати Володарської селянської безпартійної конференції писали: «...боляче усвідомлювати, що нема з нами творця союзу робітників і селян. Висловлюємо впевненість, що Комуністична партія заповіти Ілліча виконає і справу трудящих і революції поведе по шляху, вказаному Іллічем, до переможного кінця»[3].

Партійна організація, в якій на початок лютого налічувалося 16 комуністів, селищна Рада водночас з відбудовою сільського господарства, промисловості значну увагу приділяли охороні здоров'я трудящих. На кінець 1925 року у Володарській районній лікарні працювало 3 лікарі і 7 працівників середнього медперсоналу, діяла аптека, провадилася профілактична робота серед населення, організовувалися санітарні пости. Для дітей у 1920 році відкрито дитясла й дитсадок на 50 місць.

Розвивалася освіта. Після закінчення громадянської війни відновила роботу школа. У вересні 1923 року створено семирічку, де 12 учителів навчало 420 учнів. Крім того, діяло ще дві початкові школи, у яких було 279 школярів. 1921 року від-

[1] Журн. «Красная конница», 1935, № 10, стор. 20.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-276, оп. 1, спр. 88, арк. 192.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 121, оп. 1, спр. 18, арк. 1.

крито технікум молочної промисловості. Багато уваги приділялося ліквідації неписьменності серед дорослого населення, яке навчалося у двох школах лікнепу. 1924 року їх закінчило 476 чоловік[1].

Центром культурно-масової роботи з 1923 року став райсельбуд. Громадська рада в кількості 136 чоловік планувала його діяльність, створила драматичний, хоровий, струнний гуртки. Активну участь у роботі ради брали комуністи й комсомольці. З 1924 року тут почали демонструвати кінофільми. 1923 року відкрито районну бібліотеку, хату-читальню.

Під керівництвом райкому партії, партосередку, Ради трудящі селища, яке в 1927 році перейменовано на Володарськ-Волинський, добилися дальших успіхів у соціалістичному будівництві. Після великої роз'яснювальної й організаторської роботи 1930 року засновано сільгоспартіль «Краща доля»[2]. В господарстві вирощували зернові культури, льон. З допомогою МТС, яка з 1934 року переведена з с. Кропивні до Володарська-Волинського й мала 20 тракторів[3], колгосп рік у рік міцнів, підвищував урожайність усіх культур. У 30-х роках в артілі розгорнувся рух передовиків, які за прикладом О. Стаханова включилися в змагання за високі досягнення в сільському господарстві. Серед тих, хто йшов в авангарді цього патріотичного починання в Володарську-Волинському, були комсомолки Т. С. Сергієнко, М. П. Чижевська, О. К. Кузьменко, які одержували з кожного гектара по 8 цнт льоноволокна.

Напередодні Великої Вітчизняної війни колгосп мав у своєму користуванні 340 га сільгоспугідь, у т. ч. 297 га орної землі. Тут з кожного гектара збирали по 98 цнт картоплі, одержано по 8 цнт льоноволокна. За високі виробничі досягнення 13 хліборобів були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939—1940 рр., серед них конюх Я. М. Гаврилюк, тракторист МТС Ф. В. Клямар, бригадир тракторної бригади М. А. Стельмашук, агроном-хмеляр Є. Т. Данилова та ін. Високопродуктивна праця добре оплачувалася. В останні роки перед війною колгоспники одержували на трудодень по 1,5 кг зерна, 2 кг картоплі, гроші та фураж. Значно розширилася МТС. Напередодні війни у ній налічувалося 72 трактори, 70 сівалок, багато іншої сільськогосподарської техніки, зокрема молотарок, льонозбиральних машин[4].

За роки перших п'ятирічок партійні й радянські органи розгорнули значну роботу щодо реконструкції існуючих і підготовки до будівництва нових підприємств. Було розширено суконну фабрику, цегельний завод, хлібопекарню, електростанцію. З 1932 року почала працювати Волинська промислово-розвідувальна група Ленінградського тресту «Російські самоцвіти». Спочатку розвідувальні роботи проводились з метою добування топазу, а з 1933 року — п'єзокварцу. В 1937 році засновано Волинську експедицію, яка почала розробку родовища. 1939 року сюди приїжджав відомий радянський учений-мінералог академік АН СРСР О. Є. Ферсман, який на основі досліджень написав книгу «Пегматити».

У процесі соціалістичної перебудови й дальшого розвитку промисловості швидкими темпами в селищі зростала кількість робітників. У 1940 році вона становила 437. Серед них ширилося соціалістичне змагання за успішне перевиконання планів, підвищення якості продукції. Напередодні Великої Вітчизняної війни на підприємствах працювало 197 стахановців.

Поряд з зростанням економіки селища значно поліпшилося медичне обслуговування населення. У районній лікарні на 50 ліжок, для якої 1938 року збудовано нове приміщення, працювало 3 лікарі та 18 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. Крім того, діяли поліклініка, на суконній фабриці, цегельному заводі — медпункти, а також санепідемстанція, аптека, дитячі ясла.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 227, оп. 1, спр. 69, арк. 226, 264.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 30 січня 1930 р.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 121, оп. 1, спр. 45, арк. 2.
[4] Там же, спр. 75, арк. 2.

Нових досягнень здобуто в галузі освіти. В 1936 році відкрито середню школу, для якої через три роки збудовано двоповерхове приміщення. В останньому передвоєнному навчальному році у ній здобувало середню освіту 1300 учнів і працювало 50 учителів. Діяли також початкова школа, до 1935 року — технікум молочної промисловості. 1938 року споруджено будинок піонерів, де школярі у вільний час проводили своє дозвілля. Тоді ж збудовано районний будинок культури на 300 місць, у якому був кінозал, працювала районна бібліотека з книжковим фондом 3 тис. томів. Тут влаштовувалися виставки літератури, проводилися зустрічі з письменниками, огляди, диспути по нових книгах. З 1932 року почала виходити районна газета «За більшовицькі темпи». У життя трудящих широко увійшло радіо. З 1937 року селище радіофіковано.

Усіх цих досягнень здобуто під безпосереднім керівництвом райкому КП(б)У, первинних партійних організацій селища, в яких 1940 року налічувалося 48 комуністів. Активними помічниками їх були комсомольці, загін яких на цей час становив 57 чоловік. З великим політичним і трудовим піднесенням трудящі Володарська-Волинського зустріли вибори до Верховної Ради СРСР (1937 р.); Верховної Ради УРСР (1938 р.) та місцевих Рад депутатів трудящих (1939 р.), що відбувалися на основі нової Радянської Конституції. Вони одностайно проголосували за блок комуністів і безпартійних, обравши кращих своїх синів і дочок. Так, до селищної Ради обрано 25 депутатів, серед яких 13 комуністів, 10 жінок. Вони не шкодували ні сил, ні праці, щоб квітло життя трудящих Країни Рад. Та мирну працю радянського народу перервав віроломний напад фашистської Німеччини.

12 серпня 1941 року Володарськ-Волинський захопили гітлерівці. Вони одразу почали нещадно грабувати населення: забирали худобу, хліб, обкладали його непосильними податками. Фашистські кати розстріляли й замучили 350 жителів та насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини 35 юнаків і дівчат[1].

Радянські люди йшли в партизанські загони. 19 серпня 1941 року народні месники напали у Володарську-Волинському на ворожий гарнізон й розгромили його. Тієї ж ночі партизанський загін поповнився 300 чоловіками[2]. Наприкінці 1942 року на території Володарсько-Волинського району активно діяли партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова. Населення всіляко допомагало їм, постачало продовольство, одяг, передавало важливі відомості про ворога.

Розпочавши наступ за визволення Правобережної України, Червона Армія, зокрема воїни 4-го гвардійського Кантемирівського танкового корпусу під командуванням генерал-лейтенанта П. П. Полубоярова, 30 грудня 1943 року вигнали гітлерівців з селища. В боях за Володарськ-Волинський віддали своє життя 60 бійців і офіцерів різних національностей. Серед них росіяни А. Г. Панфілов, С. М. Смирнов, українці М. К. Кравченко, В. Ю. Стрельченко, туркмен С. Алтабаєв, узбек Л. Халівов, казах Куратдінов та ін. Їх поховано в двох братських могилах, на яких в 1945 році споруджено обеліски. Свій вклад у боротьбу проти німецько-фашистських загарбників внесли й жителі селища. 553 з них хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах. За мужність і героїзм, виявлені в боях, 492 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Червоного Прапора — Г. Ф. Богданова.

За період окупації гітлерівці завдали Володарську-Волинському великої шкоди. Вони спалили й зруйнували промислові підприємства, комунальне господарство, 75 будинків, лікарню, пограбували школи, бібліотеки. Загальна сума збитків становить 14 602 337 крб. Ще тривала війна, а трудящі селища відбудовували зруйноване гітлерівцями господарство. Після визволення одразу відновили роботу райком партії, райвиконком, райком ЛКСМУ та селищна Рада. Вони разом з первинними парторганізаціями Володарська-Волинського, в яких на той час налічувалося

[1] Газ. «Партизанская искра», 20 червня 1943 р.
[2] Сообщения Советского информбюро, т. 1, стор. 157.

47 комуністів, спрямовували жителів на якнайшвидше відродження промислових підприємств, колгоспів. З допомогою держави уже в січні 1944 року стали до ладу хлібозавод, цегельний завод, харчовий та промисловий комбінати, артіль «Промкооп», що ремонтувала і шила одяг та взуття. На кінець 1944 року введено в дію близько 40 проц. довоєнних виробничих потужностей. Тоді ж почала працювати МТС, якій 1944 року надіслано з РРФСР 10 тракторів. Почала розробку мінералів Волинська промислово-розвідувальна експедиція.

Багато труднощів довелося подолати колгоспникам, працею яких на початку 1944 року відроджувалися шість сільгоспартілей. Основний тягар ліг на плечі жінок, підлітків та стариків. Значну допомогу подавала держава, яка надала колгоспам довгострокові кредити, забезпечила насінням. Хлібороби успішно провели сівбу ярих. Працюючи під лозунгом «Усе для фронту, усе для перемоги!», трудящі селища не лише здавали у фонд Червоної Армії зерно, картоплю та інші продукти, а й вносили гроші на будівництво танкової колони, трьох літаків «Колгоспник Володарщини». За самовіддану працю в роки війни 85 колгоспників та робітників Володарська-Волинського нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Коли відгримів салют на честь перемоги над фашистською Німеччиною і почали повертатися додому демобілізовані воїни, значне трудове поповнення надійшло й до Володарська-Волинського. Створилися кращі умови для відродження й дальшого розвитку промисловості. Особливо швидко велися пошукові роботи Волинською експедицією. 1946 року нею знайдено великі поклади кварцу. Поряд з молочно-білим та сірим виявлено чистий димчасто-чорний кварц (моріон), фіолетовий аметист, гірський кришталь, опал, агат, кальцедон, а також унікальний кристал топазу. В короткий строк налагоджено їх добування. 1949 року експедицію перетворено на Рудник-Волинський. На 1950 рік тут працювало близько тисячі робітників. Збільшували випуск продукції та розширювали її асортимент інші підприємства.

З допомогою держави, яка виділяла кредити, лісобудматеріали, споруджувалися нові будинки, виникали цілі вулиці. Протягом 1945—1950 рр. за рахунок бюджету селищної Ради відбудовано 12 комунальних житлових будинків, 230 нових жител звели індивідуальні забудовники. За цей час замощено 15 км вулиць і тротуарів, силами громадськості висаджено 17 тис. декоративних дерев. Налагоджено роботу 3-х їдалень. Розширювалася торговельна мережа. Якщо в 1946 році працювало 6 магазинів і ларків, то в 1950 році кількість їх зросла до 23. Відновили роботу медичні заклади. 1944 року відбудовано зруйноване гітлерівцями приміщення районної лікарні на 50 ліжок. На 1950 рік працювали поліклініка, 5 медпунктів на підприємствах, аптеки. Населення обслуговувало 15 лікарів та 65 працівників середнього медперсоналу.

Багато уваги приділялося питанням освіти. Народним методом відбудовано приміщення середньої та початкової шкіл, виготовлено 270 парт, столів, класних дошок. У 1950 році в десятирічці навчалося 796 учнів, працювало 38 учителів, серед яких 13 комуністів[1]. Через три місяці після визволення відбудовано й почали діяти районний будинок культури, 2 робітничі клуби. В серпні 1944 року в будинку культури встановлено кіноустановку. Працювали гуртки художньої самодіяльності. Відновили роботу районні бібліотеки для дорослих і дітей, книжковий фонд яких на 1950 рік становив 10 тис. томів. До селища приїжджали на гастролі митці Житомирського обласного драматичного театру, артисти з театрів Києва та інших міст. З 1945 року працював радіовузол, з березня 1944 року видавалася районна газета «Колгоспна праця».

Після завершення відбудови господарства райком партії, виконкоми районної і селищної Рад зосередили увагу трудящих на дальшому вдосконаленні промислового виробництва. Новим устаткуванням та механізмами поповнився Рудник-Волин-

[1] Житомирський облпартархів, ф. 121, оп. 10, спр. 2, арк. 8.

ський. Рік у рік збільшувалася кількість добутої продукції. 1969 року Рудник-Волинський передано Іршанському гірничозбагачувальному комбінату.

Зростали інші підприємства. 1958 року реконструйовано цегельний завод, завдяки чому потужність його досягла 2,5 млн. штук цегли на рік, хлібозавод, що збільшив добову випічку продукції до 20 тонн[1]. Цього ж року на базі МТС створено ремонтно-технічну станцію. Через рік тут споруджено нове приміщення площею 2252 кв. метрів. З Москви, Ленінграда та інших міст РРФСР надійшли нові токарні верстати, обладнання. 1961 року РТС була перетворена в районне об'єднання «Сільгосптехніки». Нині — це одне з найбільших підприємств селища, де працює 345 робітників. Тут налічується 78 автомашин, 23 трактори, 7 бульдозерів та багато іншої техніки. 1964 року докорінно переоснащено побуткомбінат, харчокомбінат. На останньому повністю встановлено нове обладнання в крохмальному цеху. Через два роки на базі цегельного заводу виникло нове підприємство «Міжколгоспбуд», який споруджує в колгоспах району тваринницькі ферми, приміщення для шкіл, будинків культури, лікарень тощо. Згодом тут налагоджено виробництво цегли, залізобетонних конструкцій, дерев'яних буддеталей. На допомогу будівельникам прийшла потужна техніка: на 1970 рік налічувалося 25 автомашин, бульдозерів, автокранів. Вона сприяла зростанню обсягу будівельних робіт. Якщо в ювілейному 1967 році їх виконано на 340 тис. крб., то в 1970 році ця сума подвоїлася.

На підприємствах широкого розмаху набрало змагання на честь 50-річчя Радянської влади. 1967 року промисловість селища виконала свій план на 120 проц. і дала понад завдання виробів на 771 тис. крб. Особливо високих показників добилися робітники об'єднання «Сільгосптехніки», які річний план здійснили за 11 місяців. Велике трудове піднесення викликало у трудівників підприємств змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Чудовим проявом їх трудової активності, комуністичного ставлення до праці були суботники та недільники. Так, у ювілейному всесоюзному суботнику, який відбувся 12 квітня 1970 року, брало участь 3956 чоловік. За високі трудові показники та участь у громадсько-політичній діяльності 82 трудівники удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Промисловість селища достроково виконала план восьмої п'ятирічки. Приріст валової продукції за п'ятирічку становив 46 проц. Країні дано виробів на суму 77 026 тис. крб. Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, володарськ-волинці успішно долають рубежі дев'ятої п'ятирічки. Широко розгорнувши змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, усі підприємства добре справилися з виробничими планами 1971 й 1972 рр.

Сталися істотні зміни і в розвитку сільського господарства селища. У 1950 і 1959 рр. колгоспи селища об'єдналися в одну артіль ім. М. І. Кутузова, що спеціалізується на відгодівлі свиней. За нею закріплено 2494 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1885 га орної землі. Поступово всі процеси виробництва були повністю механізовані, зокрема, подача води, роздача кормів. Колгосп придбав 14 автомашин, 17 тракторів, 13 комбайнів та іншу техніку. Багато робіт електрифіковано. На фермах, на току працює 45 електромоторів. Завдяки цим заходам господарство щороку відгодовує близько 1000 голів свиней. 1970 року взимку застосовано калориферне обігрівання тварин, що сприяло одержанню 400—500 грамів добового приросту кожної голови. Господар-

Крокуючий екскаватор на Лемненському родовищі ільменіту. 1968 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 121, оп. 38, спр. 2, арк. 73.

Адміністративний будинок у Володарську-Волинському. 1972 р.

ство виробило на 100 гектарів сільськогосподарських угідь 70 цнт м'яса. На кожну корову надоєно 2015 кг молока. За високопродуктивну працю в роки восьмої п'ятирічки доярку Л. Р. Добош нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а всього по селищу орденів і медалей удостоєний 91 чоловік. Розгорнувши змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, колгоспники 1972 року одержали з кожного гектара по 14,7 цнт пшениці, 138 цнт картоплі. Щорічно підвищується оплата праці колгоспників. Якщо в 1970 році механізатори одержували в місяць 87 крб., доярки — 99 крб., то в 1972 році ця сума зросла відповідно до 108, 120 крб. Оплата праці свинарок становить 90 крб. у місяць.

Невпізнанним стало селище. Лише за роки восьмої п'ятирічки здано в експлуатацію нове двоповерхове приміщення комбінату побутового обслуговування, де розміщено швейну, шевську та годинникову майстерні, ательє ремонту телевізорів та інші служби побуту, готель на 50 місць, 11 житлових комунальних будинків загальною площею 2500 кв. метрів. 157 житлл спорудили індивідуальні забудовники. У кожному з них — нові меблі і телевізори, радіоприймачі і газобалонні установки тощо. До послуг населення — 23 магазини й ларки, в т. ч. двоповерховий універмаг, спеціалізовані магазини: готового одягу, господарчих товарів, посуду, книжковий, гастроном, 8 магазинів продовольчих товарів. 1969 року відкрито двоповерховий ресторан. Є також кафе, 4 їдальні.

Значного розвитку набула охорона здоров'я трудящих. Постійно зростають асигнування на її потреби. Так, якщо в 1966 році було виділено 396 тис. крб.,то в 1973 р.— 960 тис. крб. 1965 року збудовано двоповерхове приміщення лікарні, в якій нині налічується 200 ліжок. Тут же розміщені амбулаторія, фізіотерапевтичний та рентгенографічний кабінети. 1965 року здано в експлуатацію нову поліклініку, пологовий будинок. Працюють санепідемстанція, п'ять медпунктів на підприємствах. Багато уваги приділяється охороні здоров'я наймолодшого покоління. В селищі діють дитяча консультація, 4 дитясел-садків. Населення обслуговують 28 лікарів і 129 працівників середнього медперсоналу.

Радують досягнення, здобуті в галузі освіти. 1966 року у середній школі добудовано ще 12 класних кімнат. Почали діяти новий фізкабінет, спортзал, краєзнавчий музей. Кількість учнів 1973 року у порівнянні з 1950 зросла майже втричі й становить нині 1026. Працюють 43 вчителі. Крім того, є восьмирічна та середня заочна школи. У дев'ятій п'ятирічці буде побудовано нове приміщення середньої школи та дитячий комбінат. Центром культурно-освітньої роботи є районний будинок культури. Понад 200 чоловік беруть участь у його гуртках художньої самодіяльності, 150 чоловік навчаються в університеті культури. Діють також кінотеатр, два робітничі клуби на підприємствах, районні бібліотеки для дітей та дорослих з книжковим фондом 48 тис. томів. 1963 року відкрито дитячу музичну школу. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селищі створено мінералогічний музей, де представлено понад 100 видів унікальних мінералів, що добуваються в районі. 1959 року споруджено пам'ятник М. І. Кутузову.

Володарсько-Волинський райком партії скеровує трудящих селища на успішне виконання накреслень дев'ятої п'ятирічки.

Пам'ятник М. І. Кутузову. Володарськ-Волинський. 1959 р.

426 комуністів, які об'єднані в 21 первинній організації, розгорнули соціалістичне змагання за дострокове здійснення виробничого плану 1973 року. Їм у цьому допомагають 787 комсомольців. Багато зусиль для дальшого розквіту Володарська-Волинського докладає селищна Рада. У її складі налічується 90 депутатів, у т. ч. 38 робітників, 32 колгоспники, 27 комуністів, 13 комсомольців, 46 жінок. Працює вісім комісій. Однією з кращих є культосвітня. Вона досконало вивчає роботу шкіл, культурно-освітніх закладів, виявляє їх недоліки, ставить питання на засіданнях комісії, сесіях Ради. В результаті діяльності комісії у школах завжди вчасно проводиться ремонт, добре налагоджено громадське харчування учнів. Рік у рік зростають асигнування Ради на соціально-культурні потреби. Якщо в 1966 році вони становили 67 тис. крб., то в 1973 році їх сума зросла до 144 тис. карбованців.

Володарськ-Волинський — батьківщина А. М. Папа — доктора мінералогічних наук, В. Б. Пінчука — відомого скульптора, члена-кореспондента Академії мистецтв СРСР, народного художника РРФСР, С. Я. Матківського — заслуженого лікаря УРСР, кавалера ордена Леніна, О. М. Голяченка — кандидата медичних наук, О. П. Коса — генерал-майора.

Жителі селища докладають усіх зусиль, щоб виконати накреслення партії, досягти нових успіхів у комуністичному будівництві.

Я. Д. ВАЩЕНКО, С. Ю. ВИЖАК, О. М. ШВИДАК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЛОДАРСЬКО-ВОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на південний схід від райцентру, 26 км від залізничної станції Турчинка й за 8 км від автошляху Володарськ-Волинський — Житомир. Дворів — 103. Населення — 330 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Грабняк, Грушки, Полівська Гута, Софіївка, Торчин.

У Березівці розміщена бригада колгоспу «Маяк» (центральна садиба в с. Грушках). За колгоспом закріплено 3120 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2429 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, картоплю, льон. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи в розвитку сільського господарства 70 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — ланкового механізованої ланки В. М. Галича й свинарку М. Г. Гринчук.

У Березівці є восьмирічна школа, в якій навчається 148 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 4788 томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація села Березівки налічує 58 чоловік, комсомольська (створена 1924 року) — 14 членів ВЛКСМ.

Село виникло у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Перше колективне господарство засновано 1928 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 300 чоловік билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 150 березівців нагороджені орденами й медалями, 197 чоловік загинули смертю хоробрих. В боях за визволення села від гітлерівців полягло 6 воїнів, у т. ч. росіяни П. І. Кузовкін, М. О. Новиков, А. П. Скачко. 1963 року на честь загиблих односельців та визволителів споруджено обеліск.

На околиці Березівки та Торчина виявлено два давньоруські курганні могильники.

ДАВИ́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Ірші, за 9 км на південь від райцентру, за 27 км від залізничної станції Турчинка й за 9 км від автошляху Володарськ-Волинський — Житомир. Дворів 317. Населення — 1035 чоловік. Сільраді підпорядковане село Сколобів.

На території Давидівки розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний Жовтень», за яким закріплено 2175 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1655 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 41 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

У Давидівці є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 211 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7380 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитясла.

Партійна організація (створена 1923 року) налічує 11 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 40 членів ВЛКСМ.

Давидівка заснована в другій половині XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 216 давидівців. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 130 з них нагороджено орденами й медалями. 49 чоловік загинуло смертю хоробрих.

Поблизу сіл Давидівки й Сколобова виявлено поховання доби міді.

ДА́ШИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на північний захід від райцентру, за 24 км від залізничної станції Турчинка, за 6 км від автошляху Володарськ-Волинський — Житомир. Дворів — 195. Населення — 589 чоловік. Сільраді підпорядковані села Курганці, Писарівка, Теренці.

На території Дашинки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 2760 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1839 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, пшениця, картопля та льон. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення 35 чоловік нагороджено медалями.

У Дашинці є восьмирічна школа, в якій навчається 196 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6759 томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена 1932 року) налічує 19 комуністів, комсомольська (створена 1925 року) — 23 члени ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти гітлерівців билося 211 чоловік, з них 90 нагороджено орденами й медалями. 121 уродженець села загинув смертю хоробрих.

ДВО́РИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Ірші (притока Тетерева), за 5 км на південний захід від райцентру, за 23 км від залізничної станції Турчинка й за 5 км від автошляху Володарськ-Волинський — Житомир. Дворів — 278. Населення — 819 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заздрівка, Рогівка, Солодирі.

На території Дворища розміщена центральна садиба колгоспу «Прапор Леніна», за яким закріплено 1579 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1330 га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон, хміль, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю 43 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу О. В. Фесенка орденом Жовтневої Революції.

У Дворищі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 150 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7327 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 23 комуністи, комсомольська (створена 1924 року) — 44 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про село датована 1588 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронті билося проти німецько-фашистських загарбників 268 чоловік, з них 162 нагороджено орденами й медалями. 106 уродженців села загинуло смертю хоробрих.

ДОБРИ́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на північний схід від райцентру, за 20 км від залізничної станції Турчинка й за 21 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 210. Населення — 594 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ємилівка, Губенкове та Гута-Добринь.

На території Добриня розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 2772 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1849 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, пшениця, картопля, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 44 хлібороби нагороджено орденами й медалями.

У Добрині є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 127 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

Партійна організація (створена 1926 року) налічує 22 комуністи, комсомольська (створена 1921 року) — 37 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах проти гітлерівських загарбників билося 278 добринців. За мужність і відвагу у боротьбі з ворогом 98 з них нагороджено орденами й медалями. 151 чоловік загинув смертю хоробрих. У центрі села 1961 року споруджено пам'ятник на честь 8 воїнів, які полягли, визволяючи Добринь від німецько-фашистських військ.

ЗУБРИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від райцентру, за 28 км від залізничної станції Турчинка й за 10 км від автошляху Володарськ-Волинський — Житомир. Дворів — 298. Населення — 918 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишняківка, Ліски, Михайлівка, Ставки та Човнова.

Селище міського типу Іршанськ. 1969 р.

На території Зубринки розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 4170 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. — 3106 га орної землі. В господарстві вирощують жито, пшеницю, льон та картоплю. За самовіддану працю 47 хліборобів нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 246 учнів, працює 14 вчителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, дитясла.

Партійна організація (створена 1930 року) налічує 46 комуністів, комсомольська — 53 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Зубринку датується 1607 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронті билося проти німецько-фашистських загарбників 260 чоловік. За мужність і відвагу, виявлену в боротьбі з ворогом, 219 з них нагороджено орденами й медалями. 46 уродженців села загинули смертю хоробрих. 9 травня 1965 року на честь воїнів-визволителів та односельців встановлено обеліск.

ІРША́НСЬК — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на березі річки Ірші, за 29 км на північний схід від райцентру, за 12 км від залізничної станції Турчинка та за 13 км від автошляху Коростень — Житомир. Населення — 4000 чоловік.

На території селища з 1955 року розміщений гірничозбагачувальний комбінат, що веде розробку ільменітових родовищ, діють 2 будівельно-монтажні управління, філія Турчинського промкомбінату, хлібопекарня. За високі виробничі показники у виконанні планів 8-ї п'ятирічки 216 робітників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — директора комбінату В. М. Гулія, бригадира мулярів БМУ-8 П. М. Васяновича, начальника доводочної фабрики № 1 О. І. Бедіна, орденом Жовтневої Революції — бригадира мулярів БМУ-72 Б. В. Сичова. М. С. Кулешу 1965 року за розробку й впровадження швидкісних методів проходки гірничих виробок удостоєно звання лауреата Ленінської премії, а О. А. Попову і С. М. Санникову за розробку і впровадження нового методу видобутку корисних мінералів — лауреата Державної премії.

В Іршанську є середня школа, де навчається 1145 учнів і працює 70 учителів. Діють два кінотеатри (один літній) на 600 місць, молодіжний клуб, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. томів, лікарня на 50 ліжок, два дитячі комбінати на 578 дітей, відділення зв'язку й автобусна станція, сім магазинів, дві їдальні, ресторан, побутові майстерні, ательє мод, стадіон.

Іршанськ засновано титановидобувниками, коли споруджувався комбінат. Перші поселенці його — геологи, які приїхали сюди в 1953 році. Восени 1954 року створено партійну організацію, у якій налічується 356 комуністів, 1955 року — комсомольську організацію, що має в своєму складі 397 членів ВЛКСМ.

КРАЇВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північ від райцентру, за 27 км від залізничної станції Турчинка й за 27 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 224. Населення — 706 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іванівка, Омелівка, Шадура, Яблунівка.

У Краївщині розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3987 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2625 га орної землі. Провідні сільськогосподарські культури — жито, пшениця, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві 45 хліборобів нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 18 учителів навчають 226 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8896 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, дитясла.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 23 комуністи, комсомольська (створена 1924 року) — 44 члени ВЛКСМ.

Краївщину засновано в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти гітлерівських загарбників 218 жителів Краївщини, 148 з них за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями. 111 чоловік віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини.

У Краївщині є архітектурний пам'ятник — Михайлівська церква, збудована 1757 року.

КРОПИ́ВНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північ від райцентру, за 13 км від залізничної станції Турчинка й за 12 км від автошляху Житомир — Коростень. Дворів — 365. Населення — 1117 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гацьківка, Луковець, Рудня-Гацьківка.

На території Кропивні розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має в користуванні 3778 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2683 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі є середня школа, де 25 учителів навчають 365 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 тис. томів, музей революційної, бойової та трудової слави на громадських засадах, лікарня на 25 ліжок, аптека, відділення зв'язку, дитясла.

За трудові досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва, освіти 80 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. учителя П. Н. Герасимова орденом Трудового Червоного Прапора.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 25 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 53 члени ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XIV століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За виявлений героїзм у боротьбі проти басмачів у Середній Азії Я. К. Субіна 1923 року нагороджено орденом Червоного Прапора. 1922 року засновано перше колективне господарство. Його фундатори П. К. Ющенко та З. Т. Мельниченко навічно занесені в Книгу трудової слави колгоспу.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 405 чоловік, з них 250 нагороджено орденами й медалями. 225 чоловік загинуло смертю хоробрих. В роки фашистської окупації в селі діяла підпільна група «Смерть фашизму», якою керував учитель В. А. Поліщук.

НЕ́БІЖ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний схід від райцентру, за 9 км від залізничної станції Турчинка й за 3 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 126. Населення — 365 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жовтнівка, Знам'янка, Красноірічка, Кропивенка, Хичів.

У Небожі розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1906 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1588 га орної землі. Провідні культури — жито, пшениця, ячмінь, льон, хміль та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За трудові досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 30 колгоспників нагороджено орденами й медалями. Ще у роки перших радянських п'ятирічок високими врожаями льону прославилася ланкова Г. Х. Жуковець, відзначена орденом Леніна, а в 1938 році обрана депутатом Верховної Ради УРСР.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 126 учнів і працюють 13 вчителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 9470 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитясла.

Партійна організація села Небожу налічує 31 комуніста, комсомольська (створена 1929 року) — 30 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1858 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 76 уродженців села, з них 22 нагороджено орденами й медалями. 48 чоловік полягли смертю хоробрих. В 1965 році на честь їх та воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

Поблизу с. Хичева виявлено поселення доби неоліту.

НОВА́ БОРОВА́ (з 1954 року селище міського типу) — центр селищної Ради, розташоване за 20 км на північний схід від райцентру. У селищі залізнична станція Турчинка, за 0,8 км проходить автошлях Коростень — Житомир. Населення — 6000 чоловік.

На території селища розміщено заводи: залізобетонних виробів, овочесушильний, пересувна механізована колона № 68, промкомбінат. У Новій Боровій знаходиться також колгосп «Більшовик», за яким закріплено 3163 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2620 га орної землі. В господарстві вирощують зернові куль-

тури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У Новій Боровій є середня й восьмирічна школи, де навчається 1344 учні й працюють 74 вчителі, будинок культури на 620 місць, бібліотека з книжковим фондом 14 554 томи, лікарня на 60 ліжок, аптека, відділення зв'язку, дитсадок.

За самовіддану працю в розвитку промисловості, сільського господарства, освіти, культури, медицини 50 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — машиніста екскаватора С. І. Тичука, орденом Жовтневої Революції — робітника заводу залізобетонних конструкцій О. І. Чижевського.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 268 комуністів, комсомольська (створена 1926 року) — 506 членів ВЛКСМ.

Нова Борова виникла в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти гітлерівських загарбників билося 600 чоловік. За героїзм, виявлений у боях з ворогом, 402 з них нагороджено орденами й медалями. 137 чоловік загинуло смертю хоробрих. Під час визволення села полягло 8 воїнів. За тимчасової німецько-фашистської окупації в районі селища діяли партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова.

ПОРО́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на схід від райцентру, за 28 км від залізничної станції Турчинка, на автошляху Бараші — Топорище. Дворів — 256. Населення — 662 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Калинівка та Красногірка.

На території Поромівки розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має в користуванні 1562 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1232 га орної землі. Провідні сільськогосподарські культури — жито, пшениця, хміль та картопля. Діє маслозавод. За трудові досягнення 13 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — доярку А. Д. Малащенко.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 146 учнів і працює 12 учителів, будинок культури на 360 місць, бібліотека з книжковим фондом близько 2 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла.

Партійна організація (створена 1924 року) налічує 25 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 28 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1650 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 238 поромівців. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 120 з них нагороджено орденами й медалями. 87 чоловік загинуло смертю хоробрих.

РА́ДИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірші, за 15 км на північний схід від райцентру, за 3 км від залізничної станції Турчинка, за 3 км від автошляху Володарськ-Волинський — Турчинка. Дворів — 126. Населення — 392 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Будо-Рижани, Гайки, Закомірня, Катеринівка, Стебниця.

Я. П. Батюк — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Рижани.

На території Радичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 1749 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1367 га орної землі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення 11 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7375 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитясла.

Партійна організація (створена 1926 року) налічує 13 комуністів, комсомольська (створена 1927 року) — 14 членів ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

200 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 145 з них відзначено орденами й медалями, 31 чоловік загинув смертю хоробрих.

РИ́ЖАНИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північний схід від райцентру, за 13 км від залізничної станції Турчинка, на автошляху Володарськ-Волинський — Турчинка. Дворів — 421. Населення — 1373 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Волянщина, Грабівка, Данилівка, Невирівка.

На території Рижанів розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 3170 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2245 га орної землі. Провідні культури — жито, пшениця, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє льонозавод.

У селі є середня школа, де 42 вчителі навчають 613 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 9189 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитсадок, дитясла.

За трудові досягнення 101 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — вчителя Д. М. Батюка, орденом Жовтневої Революції — колишнього голову колгоспу Л. А. Зубрицького.

Парторганізація (створена 1924 року) налічує 46 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 110 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1501 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 309 жителів села. За виявлену відвагу у боротьбі з ворогом 195 з них нагороджено орде-

нами й медалями. Уродженцю Рижанів, керівнику Ніжинської підпільної комсомольської організації Я. П. Батюку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь загиблих воїнів, які обороняли село в 1941 році, встановлено обеліск Слави (1967 р.).

СУХОВО́ЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км на північний захід від райцентру, за 36 км від залізничної станції Турчинка та за 17 км від автошляху Бараші — Топорище. Дворів — 99. Населення — 336 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дубрівка, Крук та Мар'янівка.

У Суховолі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 2859 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2062 га орної землі. Провідні культури — жито, пшениця, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення орденами й медалями нагороджено 35 чоловік.

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 207 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7280 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла.

Партійна організація (створена 1926 року) налічує 25 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 25 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1899 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації в районі с. Суховолі діяли загони партизанського з'єднання С. Ф. Маликова. Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти гітлерівських окупантів бився 151 чоловік, 133 нагороджено орденами й медалями. 107 жителів села загинуло смертю хоробрих.

ТОПОРИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на схід від райцентру, за 18 км від залізничної станції Турчинка. Через село проходить автошлях Житомир — Коростень. Дворів — 341. Населення — 957 чоловік. Сільраді підпорядковані села Галенівка, Комарівка, Копанівка, Копелянка, Коротище, Лизник, Ольшівка та селище Червоногранітне.

На території Топорища розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 3732 сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2998 га орної землі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі є середня школа, де навчається 380 учнів і працює 30 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 15 372 томи, лікарня на 28 ліжок, амбулаторія, аптека, філія зв'язку, дитясла.

Партійна організація (створена 1924 року) налічує 55 комуністів, комсомольська (створена 1928 року) — 32 члени ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 85 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Топорище датується 1583 роком.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Перше колективне господарство засновано 1922 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 265 чоловік, з них 85 нагороджено орденами й медалями. 151 житель села загинув смертю хоробрих. За визволення села від німецько-фашистських загарбників полягло 77 воїнів Червоної Армії, у т. ч. росіяни М. М. Амелін, М. С. Бюрюков, М. М. Єрмолаєв, туркмен К. Байдурсанов, казахи А. Алтабаєв, К. Курдінов.

Зустріч делегації братнього російського народу в колгоспі «Шлях Леніна». Село Топорище. 1971 р.

ФАСОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на схід від райцентру, за 6 км від залізничної станції Турчинка й за 0,8 км від автошляху Житомир — Коростень. Дворів — 193. Населення — 569 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ісаківка, Кам'яний Брід, Рудня Фасова, Томашівка.

На території Фасової розміщена центральна садиба колгоспу ім. Б. Хмельницького, за яким закріплено 4061 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3146 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За трудові досягнення 29 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 141 учень і працює 13 учителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 9517 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитясла.

Партійна організація (створена 1921 року) налічує 35 комуністів, комсомольська (створена 1925 року) — 29 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Фасову датується 1564 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти гітлерівських загарбників билося 240 чоловік. 157 з них відзначено орденами й медалями. 178 жителів Фасової загинуло смертю хо-

робрих. На честь 18 воїнів-визволителів і воїнів-односельців, які полягли в боях з ворогом, 1966 року споруджено пам'ятник.

У с. Кам'яному Броді зберігаються архітектурні пам'ятки — дерев'яна церква й дзвіниця, збудовані в XVII столітті.

ЯГОДИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний схід від райцентру, за 2 км від залізничної станції Турчинка та за 0,5 км від автошляху Житомир — Коростень. Дворів — 52. Населення — 146 чоловік. Сільраді підпорядковані села Валки, Камінь, Новий Бобрик, Стара Борова, Старий Бобрик, Турчинка, Ягодинка Друга.

На території Ягодинки розміщена бригада колгоспу «Більшовик» (центральна садиба в смт Новій Боровій). За трудові досягнення 50 хліборобів нагороджено орденами й медалями.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 4375 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла.

Партійна організація села Ягодинки налічує 26 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 31 члена ВЛКСМ.

Ф. Г. Денисюк — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Турчинки.

Ягодинка заснована в другій половині XVIII століття.

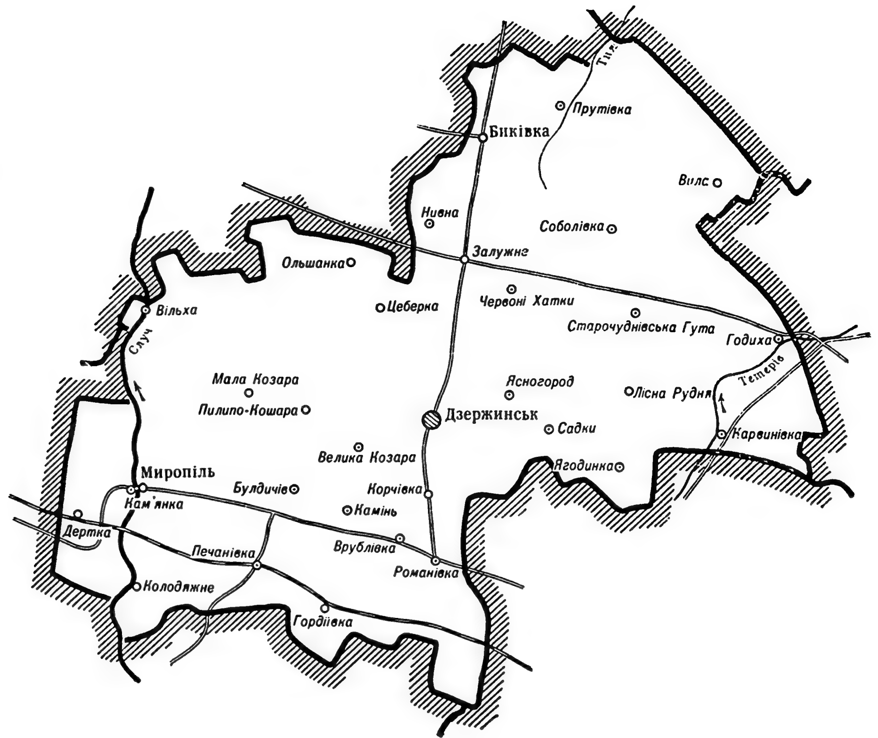
Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецьких загарбників билося 90 жителів Ягодинки. З них 48 нагороджено орденами й медалями. 60 чоловік полягли в боях за незалежність Вітчизни. На честь їх у 1959 році встановлено пам'ятник.

Уродженцям с. Турчинки Ф. Г. Денисюку (1910—1949) за виявлену хоробрість у битві за Дніпро в жовтні 1943 року присвоено звання Героя Радянського Союзу, О. А. Рафальському вручено орден Леніна.

Поблизу сіл Ягодинки та Нового Бобрика знайдено крем'яні знаряддя доби неоліту.

ДЗЕРЖИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 927,9 кв. км. Населення — 43,3 тис. чоловік, з них сільського — 28,6 тис. (66,3 проц.). Середня густота населення 47 чоловік на квадратний кілометр. З селищним та 18 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 67 населених пунктів. У районі 69 партійних, 82 комсомольські і 114 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. Працює 27 колгоспів, 2 радгоспи, 9 промислових підприємств. Населення обслуговують 68 медичних закладів, 6 аптек. Мережа народної освіти налічує 56 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 11 середніх, 28 восьмирічних, 24 початкові, заочну загальноосвітню середню школу. В них навчаються 8009 учнів. Крім того, діють музична школа, будинок піонерів, 4 дитячі садки, 2 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 14 будинків культури, 54 клуби, 73 бібліотеки. Є 57 стаціонарних кіноустановок, з них одна широкоекранна. У районі — пам'ятник В. І. Леніну, Ф. Е. Дзержинському, 33 обеліски Слави та пам'ятники на братських могилах.

ДЗЕРЖИ́НСЬК

зержинськ (до 1933 року — Романів) — селище міського типу, центр району. Розташований за 78 км на південний захід від Житомира, по обидва боки річки Лісної (притока Тетерева). До найближчої залізничної станції Разіне 11 км. Населення — 7,9 тис. чоловік.

Територія сучасного Дзержинська і прилеглих сіл ще в глибоку давнину була заселена слов'янським плем'ям древлян. Уперше Романів згадується в люстрації за 1471 рік. У той час тут було «двадцать и семь даньниковъ, што дани даютъ двана-десять колодъ меду; а иные люди новые; а и тые дают коли ся медъ родить ...; а тые вси люди подымщину даютъ»[1].

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 5.

Пам'ятка архітектури XIX ст.— колишній палац графа Іллінського в Романові (нині Дзержинськ). 1971 р.

На початку XVI ст. в Романові налічувалося 18 дворів данників і тяглових та два слуги. 1505 року литовський князь Олександр подарував це село намісникові Житомирського повіту Дмитру Олександровичу. Селяни стали кріпаками цього пана, відбували панщину стільки днів, скільки вимагав землевласник, і сплачували йому грошову і натуральну ренти «сорок ведер меду пресного, а двадцать лисиц»[1].

З другої половини XVI ст. Романів належав Острозьким і був приписаний до їхнього Чуднівського замку. Вони жорстоко експлуатували трудящі маси. Особливо посилився соціальний і національний гніт після Люблінської унії (1569 рік), коли волинські землі стали підвладними польським магнатам.

Жорстока експлуатація спричинювала активні виступи селян проти феодалів. Найбільш яскраво вони виявилися під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Тоді у Романові побували загони Максима Кривоноса, проходили повстанське військо та його частини[2]. Багато жителів приєдналося до повстанців. Але 1651 року шляхетські війська знову захопили Романів і вчинили жорстоку розправу над його жителями. За Андрусівським перемир'ям 1667 року Романів залишився в складі Польщі. Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Російської держави (1793 рік) він помітно зростає. 1798 року тут налічувалося 656 жителів. Працювали дві винокурні, п'ять млинів і цегельний завод. Було споруджено кілька цегляних будинків. У жовтні 1817 року Романів віднесено до розряду містечок і запроваджено ярмаркові дні[3].

Селяни-кріпаки будували для панів палаци, споруджували ставки з штучними островами й парки, житлові будинки для слуг та виробничі приміщення. Наближений до царського двору сенатор Іллінський вирішив створити тут «новий Рим». Для реконструйованого палацу були придбані оригінали картин Ван-Дейка, Тіціана, Рембрандта та інших майстрів пензля. Павло І подарував Іллінському меблі і речі Катерини II, колекцію старовинної зброї тощо. Особиста бібліотека Іллінського налічувала 4200 книжок. У внутрішньому оздобленні палацу, яке виконувалося за проектом архітектора Мерка, брали участь талановиті митці з місцевих селян-кріпаків. В документах згадуються прізвища Іванова, Корчевського, І. та С. (батька й сина) Інглятовських. Художника С. І. Інглятовського добре знали в багатьох містах Росії, йому надсилали замовлення з Москви, Києва, Варшави, Вітебська, Вільно й Житомира. С. І. Інглятовський вчився майстерності декоратора і різьб'яра в Римі, побував у Відні. Він був знайомий з творчістю А. Міцкевича і Т. Шевченка, бюст якого виконав з білого мармуру. Родич і учень Інглятовського Ф. В. Туровський подарував цей бюст у 1950 році районному музею, де він нині зберігається.

Іллінський влаштував у себе театр і створив два оркестри, в яких брало участь 100 музикантів і 30 співаків — переважно місцеві кріпаки. Прима-балерина й чудова співачка Романі теж була кріпачкою.

Готувала майстрів мистецьких ремесел для обслуговування панівних верств і романівська школа глухонімих (заснована 1850 року) — перша такого роду школа в Росії. Загальноосвітньої школи в Романові не було.

Пригноблення селян у Романові набуло особливо тяжких форм. Спочатку вони працювали на пана два дні на тиждень, згодом — три й більше. В 30—40 рр. XIX ст. частину маєтку орендував посесор Горновський, який розоряв селян дотла. Майже

---

[1] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності, стор. 80, 118, 200.

[2] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 205, арк. 36.

[3] Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією. К., 1954, стор. 103—104.

цілий тиждень працювали вони з родинами, а в суботу виявлялось, що невідроблених днів у кожного ще багато. Побоюючись виступів селян, граф Іллінський у своєму маєтку завжди тримав на постої солдатів[1].

Регламентація панщини інвентарною реформою 1847—1848 рр. не змінила становища селян. Норми селянського землекористування залишалися попередніми. Тяглові селяни, які користувалися 9 моргами землі, змушені були відробляти панові щотижня три дні з власною худобою й реманентом. Напівтяглові мали по 6 моргів і працювали в супрязі теж по три дні. Піші селяни (їм належало по одному — три морги) виконували роботи, що не потребували використання робочої худоби. Жінки й діти відробляли ще т. зв. уроки: тіпали льон і коноплі, пряли, ткали полотно, збирали гриби, овочі тощо. Селяни не мали можливості навіть вчасно засіяти свої ділянки землі, зібрати урожай, наткати собі полотна на сорочку, доглянути малих дітей. Багато з них не зносили такого тяжкого становища, кидали село, хату, а часто й дітей і тікали світ за очі.

Реформа 1861 року супроводилася в Романові гострою класовою боротьбою. За інвентарними правилами селянам належало 3346 десятин землі, у т. ч. 1911 десятин лісу[2]. Але граф Іллінський погодився передати їм лише 1699 десятин. За виділену землю колишні кріпаки повинні були протягом 49 років платити по 1359 крб. 70 коп. на рік викупу. Селянам дісталися гірші наділи, непридатні для землеробства, клинами врізалися в ці землі поміщицькі масиви. Внаслідок багаторічної наполегливої боротьби селян у 1875 році поміщик змушений був поступитися і скласти додатковий викупний акт на 317 десятин. Але й цей убогий «додаток» був розкиданий у 107 місцях[3]. Це робилося для того, як зазначав В. І. Ленін, щоб «легше було благородним дворянам кабалити селян і здавати їм землю за лихварські ціни»[4]. Спадкоємець Іллінського Стецький забороняв селянам проїжджати, гнати худобу на селянські пасовиська по шляхах, що проходили через його поля.

Жителі Романова рішуче боролися проти поміщика. Вони обрали своїми представниками В. А. Гаврилюка та М. В. Гусака і доручили їм опротестувати сваволю пана, вимагати відчуження тих земель, що «врізалися» в їхні ділянки. Селяни самочинно випасали панські сінокоси, вирубували ліс, руйнували лісну огорожу. Поліція, що прибула в містечко за викликом поміщика, вчинила масовий допит, щоб виявити ватажків. На запитання урядника В. А. Гаврилюк відповів, що він справді закликав громаду пасти худобу на панських сінокосах. Якщо ж Стецький зажене скотину до себе в хлів, останній можна буде й розібрати. Ці виступи з перервами тривали з кінця XIX до початку XX століття. Спір селян з паном став предметом розгляду в Сенаті, але справа була вирішена, звичайно, на користь поміщика.

Після реформи 1861 року в Романові почала розвиватися промисловість. Працювали заводи смоляний, винокурний, обробки дубової кори, лісопильний, шкіряні, а 1903 року — скляний. Розвивалася кустарна промисловість — ткацтво, чоботарство, виробництво возів, поширювалися різні промисли. Коли почалося будівництво залізниці Бердичів—Шепетівка, що пролягала неподалік, значна кількість бідноти пішла працювати вантажниками.

Кінець XIX — початок XX ст. викликали нові явища в суспільному житті Романова. 26 вересня 1904 року в Романові відбулася перша політична демонстрація за політичні свободи і восьмигодинний робочий день[5]. У 1905 році страйкували робітники склозаводу, які вимагали скорочення робочого дня, збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці. 1906 року вони виступали організованіше, і орендар заводу змушений був поступитися, збільшивши заробітну плату на 10 процентів.

[1] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 205, арк. 42, 43, 44, 46.
[2] Там же, ф. 115, оп. 2, дод., спр. 191, арк. 43.
[3] Там же, арк. 4, 6; оп. 1, спр. 3204, арк. 34, 83, 108.
[4] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 163.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 163, арк. 67.

Не припиняли боротьбу проти своїх гнобителів і селяни. Восени 1906 року вони самочинно рубали ліс поміщика[1], рішучіше вимагали відокремлення його земель від селянських і виділення на їх користь додатково 1911 десятин, або більше, «скільки виявиться потрібним для розширення наділів». Волинський губернатор, занепокоєний цими подіями, наказав мировому посереднику Новоград-Волинського повіту «докласти всіх зусиль для досягнення угоди між власником романівського маєтку Стецьким і місцевою громадою».

Своїм ватажком, який би захищав інтереси людей праці, селяни обрали вчителя місцевої школи В. М. Скорохода. Коли повітовий урядник почав звинувачувати їх у самовільній порубці панського лісу, В. М. Скороход рішуче заявив, що «ліс тепер належить селянам». До Романова не раз навідувалися мирові посередники й поліція. Але громада не поступилася. В грудні 1910 року на своєму сході вона наполягала передати їй 2900 десятин поміщицької землі з лісом. Губернатор доручив повітовому справнику розслідувати справу про «шкідливу» діяльність В. М. Скорохода[2].

Здобувши підтримку місцевих органів влади, експлуататори посилили наступ на трудящі маси. Скасували надбавку на заробітну плату, здобуту робітниками в страйковій боротьбі 1906 року, а трьох з них звільнили з роботи. Під час придушення селянських виступів було вбито їхніх ватажків О. М. Атаманчука і Г. В. Волощука, а В. Ф. Васленого вислано за межі волості. Селяни так і не добилися виділення їм додатково землі та відокремлення від панської, яка клинами врізалась в їхні наділи.

Столипінська аграрна політика посилила процес зубожіння мас. Так, у 1912 році 24 двори були зовсім безземельні, а решта мала по 2—3 десятини. Зате верхівка села зосередила в своїх руках по 15—50 десятин. Основні земельні фонди й лісні масиви належали Стецькому. Лише в Романові він володів 13 760 десятинами[3]. На 1164 селянські господарства припадало всього 116 плугів, 150 борін і 85 возів. Рік у рік знижувалася врожайність.Через відсутність кормів і пасовиськ зменшувалося поголів'я свиней і овець.

Розорені й зубожілі селяни йшли працювати на скляний, винокурний, шкіряні та лісопильні заводи. Масового характеру набуло кустарне виробництво (обробка дерева, ткацтво, шевство, кравецтво тощо). Ті, хто мав коней, займалися візникуванням, доставляли ліс, різні лісоматеріали, вугілля на залізничну станцію і в різні підприємства містечка.

На всіх дрібних підприємствах Романова, крім склозаводу, було зайнято 120 чоловік. Усі робітники поділялися тут на річних, строкових, поденних та відрядних. Працювали вони по 12—14 годин щодоби, одержуючи 30 коп. за день.

Тяжко жилося людям праці. Доводилося підробляти на прожиття. Одні ходили на лісорозробки, інші працювали вантажниками на залізниці, а дехто зовсім покидав містечко й шукав заробітків десь на стороні.

Дореволюційний Романів був глухим населеним пунктом Волині. Стояв він за 60 верст від губернського і за 65 від повітового центрів. Земська поштова станція з чотирьох перекладних коней обслуговувала пасажирів на відстані лише 22 верств.

В містечку працював тільки фельдшерський пункт. Більшість людей зверталася по допомогу до баб-шептух. На низькому рівні лишалися освіта й культура. 1881 року відкрилося однокласне народне училище, де вчилися діти переважно заможних батьків, у 1913 році створили двокласне сільське. Згодом з'явилися книжкові крамнички, але не було жодної бібліотеки чи якоїсь читальні. Газети й журнали надходили тільки на адресу панського двору й священика.

Під час першої світової імперіалістичної війни в Романові, що став прифронтовим містечком, скупчилося чимало біженців, внаслідок чого швидко зріс попит на

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 785, арк. 12.

[2] Житомирський облдержархів, ф. 62, оп. 1, спр. 171, арк. 16, 18.

[3] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении коих находится не менее 50 десятин земли, стор. 161.

продукти харчування і предмети першої потреби, підвищились ціни на них. Почала падати реальна заробітна плата. До того ж, селян змушували віддавати значну кількість продовольства інтендантствам, розташованих у містечку частин армії.

Особливо гостро відчули тягар війни жінки, зокрема робітниці склозаводу. Жили вони разом з дітьми в бараках і працювали по 12 годин на добу. Замінивши чоловіків, що пішли на фронт, жінки носили ящики зі склом і виконували іншу важку роботу.

В 1915 році знову почалися масові виступи селян проти Стецького. Ця боротьба посилилася внаслідок Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. Селяни, озброївшись кілками й сокирами, рушили до панського лісу, розігнали лісову сторожу.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, про яку дізналися трудящі містечка, піднесла їх бойовий дух. Почався розподіл земель. 9 січня 1918 року в Романові, як і в усьому Новоград-Волинському повіті, була встановлена Радянська влада. Але протрималася вона недовго. В лютому 1918 року Волинь окупували кайзерівці. На боротьбу проти загарбників піднявся весь народ. У ній взяли участь і романівці. Робітники склозаводу створили партизанський загін на чолі з М. О. Холодницьким, який діяв проти окупантів у районі села Голубина. Пізніше цей загін влився до Таращанського полку В. Н. Боженка.

В квітні 1919 року Радянську владу в містечку було поновлено. Тоді ж створено ревком, який очолив комуніст В. І. Бородкін[1]. Комітет розгорнув велику роботу, втілюючи в життя ленінські декрети, зміцнюючи владу робітників і селян. За постановою повітового земельного відділу 45 десятин землі колишньої власниці маєтку Стецької передано радгоспу, решту поділено між селянами. На підприємствах встановлено 8-годинний робочий день і здійснено ряд інших заходів. Особлива увага приділялась організації допомоги Червоній Армії і боротьбі з бандитами, від рук яких загинули голова ревкому В. І. Бородкін, його заступник комсомолець П. М. Суховецький та інші.

В серпні 1919 року Романову, як і іншим містам і селам республіки, загрожували окупацією польські інтервенти. Тоді Волинський губернський підпільний комітет[2] звернув особливу увагу на селище, як на найближчий пункт польського фронту. Сюди надіслано уповноваженого для роботи серед робітників заводів, створено партійний осередок з шести чоловік, призначено явки і т. д. Зафронтбюро ЦК КП(б)У в свою чергу відрядило п'ять працівників для підпільної роботи[3].

З квітня по червень 1920 року Романів був окупований військами Пілсудського. Чимало місцевих жителів вступило до лав Червоної Армії, билося з петлюрівцями і польськими інтервентами. У зв'язку з новим наступом польських інтервентів в кінці вересня 1920 року з Новограда-Волинського до Романова були евакуйовані радянські установи й підприємства. За вказівкою губкому КП(б)У до Романова переїхав повітовий ревком. 12 листопада 1920 року в містечку відбувся з'їзд сільських ревкомів, а 21 листопада —з'їзд комітетів незаможного селянства (КНС). Після визволення Романова від польських інтервентів, створено волосний ревком, а при ревкомі — партійний осередок[4]. Цього ж року виникла комсомольська організація.

1921 року обрано Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, головою якої став О. М. Волощук, обрано і місцевий комітет незаможного селянства на чолі з С. О. Климашем. На шляху державного, господарського й культурного будівництва постали значні труднощі. Навколо Романова в лісах нишпорили рештки розгромлених петлюрівських банд. У занепаді була економіка. Склозавод давав

---

[1] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2244, оп. 1, спр. 1, арк. 22—28, 37, 62.

[2] З 20 серпня по 19 вересня Житомир, в якому діяв підпільний партійний комітет, перебував в руках Директорії.

[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 481, 529—530.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 139, арк. 2, 18.

менше 70 проц. довоєнної продукції. 50 кустарних чинбарень, які працювали переважно для армії і потреб місцевого населення, закрилися через брак сировини. З 300 чинбарів більшість не працювала. 90 проц. торгівлі було зосереджено в руках приватників. Завдяки напруженій роботі трудящих і допомозі Радянського уряду швидко стали до ладу промислові підприємства, відроджувалось сільське господарство, розгорталась радянська торгівля.

В листопаді 1922 року на повну потужність почав працювати склозавод «Червоний Жовтень», 1924 року підприємство вже дало прибуток[1]. Одночасно вживалися заходи до налагодження роботи численних шкіряних підприємств. Більші з них було націоналізовано й здано в оренду. Деякі об'єднались у промислову артіль «Шкіркооп». Аналогічні артілі виникали і в інших галузях місцевої промисловості, наприклад, у меблевій (артіль ім. Комінтерну, «Лозоплет» тощо).

Постанова Уряду Радянської України від 10 грудня 1924 року про віднесення Романова до розряду селищ міського типу сприяла відбудові й розвиткові місцевої економіки. В селищі поліпшилась справа добору й розстановки кадрів, посилилось керівництво промисловістю, сільським господарством, культурним будівництвом. Помітно зросли партійні організації. Романівці гаряче відгукнулися на ленінський призов. До лав Комуністичної партії йшли кращі робітники. Лише на склозаводі було прийнято 10 чоловік[2]. 1925 року партійний осередок мав у своєму складі 37 комуністів[3]. Збільшилась і комсомольська організація. Колективи підприємств, в авангарді яких ішли комуністи, добивалися нових успіхів у підвищенні продуктивності праці, виконанні завдань господарського будівництва. Завдяки цьому вже 1925 року працювали всі підприємства селища.

З відбудовою й розвитком промисловості відроджувалося зруйноване війною сільське господарство. 1921 року земельна комісія перерозподілила колишню панську землю й реманент між бідняками. За допомогою Радянської держави були створені кредитне сільськогосподарське товариство і комітети взаємодопомоги, які відіграли важливу роль у налагодженні й становленні селянських господарств. Виникнення у 1922 році машинного товариства було одним з важливих факторів, що сприяв об'єднанню селян у виробничі кооперативи. Першим таким кооперативом була сільськогосподарська артіль «Червона зоря», створена 20 березня 1924 року з незаможників та демобілізованих червоноармійців на землях колишнього радгоспу. Комуністи О. Д. Семенюк і М. К. Пономарчук разом зі своїми сім'ями першими пішли в артіль, а за ними — ще 10 родин. У 1925 році прийняли «Статут зразкової трудової сільськогосподарської (землеробської) артілі».

У боротьбі за втілення в життя статутних вимог винятково важливу роль відігравав селищний партійний осередок. Його вплив сприятливо позначався на всьому громадському й політичному житті Романова. В тому році з комсомольської організації склозаводу виділився самостійний сільський комсомольський осередок, секретарем якого спочатку був І. З. Бондарчук, згодом учасник Великої Вітчизняної війни, а пізніше — А. І. Бовсунівський, тепер заслужений агроном УРСР, Герой Соціалістичної Праці.

Під керівництвом партійного осередку і за активною участю комсомолу розгорталося будівництво нового соціалістичного життя. Молодій ще незміцнілій артілі бракувало досвіду, матеріальної бази й кадрів. Долаючи труднощі, артіль поступово зміцнювалася. 1925 року Радянська держава надала їй кредит — 1000 крб. На ці гроші артіль придбала коней та сільськогосподарський реманент. У 1927 році купила трактор «Фордзон», а в наступному — молотарку.

Відроджувалася економіка, поліпшувався матеріальний добробут робітників, селян та інтелігенції. Було ліквідовано безробіття. Зростала заробітна плата робіт-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 147, арк. 11; спр. 161, арк. 15.

[2] Газ. «Волынский пролетарий», 21 червня 1924 р.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 160, арк. 27.

ників і службовців, збільшувалися доходи селянських господарств, розвивалася торгівля. У 1922 році створено споживчу кооперацію.

Питання охорони здоров'я, освіти, культури теж не випадали з поля зору партійних і радянських органів. У Романові працювали лікарня на 15 ліжок, амбулаторія, аптека. Для ліквідації неписьменності створено 20 гуртків лікнепу, до роботи в них залучалися вчителі, підготовлені комсомольці й працівники радянських установ. Відкрилися дві семирічні та 4-класна школи. Ще у 1919 році націоналізований будинок шкірзаводчика переобладнано на комсомольський клуб. Працювали робітничі клуби на склозаводі та в селищі. У цих закладах розгорнули роботу політичні, драматичні, хорові та інші гуртки.

Розв'язуючи завдання господарського й культурного будівництва, трудящі Романова гаряче підтримали загальнонародний рух за створення СРСР. Безпартійна конференція, що відбулася в селищі 10 січня 1923 року, гаряче схвалила рішення Першого з'їзду Рад Союзу РСР.

У 1926 році районний центр з Мирополя перенесено до Романова, а 1933 — Романів перейменовано на Дзержинськ. Це був час напруженої боротьби за дальший розвиток народного господарства, за виконання другої п'ятирічки. Великим поштовхом для розвитку народного господарства був стахановський рух, що поширився в країні. В 1936 році тільки на склозаводі було близько 300 стахановців, які набагато перевиконували встановлені норми виробітку. Це — бригади комуністів А. Д. Холодницького, П. П. Матата, В. П. Волощука та інші. За високі виробничі показники А. Д. Холодницький був удостоєний високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. Внаслідок технічного удосконалення цехів склозаводу і підвищення продуктивності праці рік у рік збільшувався випуск продукції, поліпшувалась її якість. Вироби підприємства надходили не лише на внутрішній ринок, але й експортувалися до інших країн[1].

Успішно розвивалося й перебудовувалося сільське господарство. В грудні 1927 року в зв'язку з річницею Великого Жовтня артіль дістала нову назву — «10-річчя Жовтня». Господарство розширило свої посівні площі, збільшило поголів'я худоби, поліпшило матеріальний добробут трудівників. Успіхи артілі були прикладом для тих, хто пізніше ставав на шлях колективного господарювання. Коли в другій половині 1929 року розгорнулась масова колективізація, селяни-одноосібники охоче йшли в колгоспи, маючи перед собою повчальний зразок. Ось чому Романів вважався одним з тих населених пунктів, де вступ до колгоспів був найактивнішим[2].

У 1930 році створено артілі «Шлях Леніна», «Комуніст», «Комсомолець» та ім. Демченка, а у 1931 році — «Більшовик», ім. Литвинова. Куркульські елементи чинили колективізації запеклий опір. Вони агітували селян виходити з колгоспів, розбирати усуспільнену худобу й реманент; розкрадали насіння, коней, корів, зривали польові роботи[3], тероризували активістів. Від рук ворогів загинули голова комнезаму А. В. Кравчук, начальник районного відділення міліції С. П. Волинчук, голова Романівської сільської Ради Г. М. Гончарук та інші. Але ні погрози, ні вбивства не звернули селянські маси з обраного ними соціалістичного шляху. Вони ще тісніше згуртувалися навколо Комуністичної партії і повели рішучу боротьбу за успішне здійснення суцільної колективізації і ліквідації на цій основі куркуля як класу.

В січні 1932 року була створена МТС. Молоді механізатори порівняно швидко опанували техніку і день у день добивалися кращих показників. Комсомолка Є. Г. Назарук на м'якій оранці замість денної норми 3,7 га виорювала по 5,35 га. П. І. Бардаш на тракторі ХТЗ виорав 544 га і зекономив 1586 кг пального. М. О. Баб-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 122, арк. 37; ф. 85, оп. 1, спр. 215, арк. 75.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 1 травня 1930 р.
[3] Газ. «Колективіст Дзержинщини», 30 червня 1933 р.

ков у колгоспі «Більшовик» на комбайні «Комунар» збирав по 195 га зернових і посів перше місце в змаганні серед механізаторів МТС. За високі виробничі показники П. І. Бардаш і М. О. Бабков стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

Високої продуктивності праці досягли і колгоспники. Бригада П. Ф. Онуфрійчука з колгоспу «10-річчя Жовтня» вирощувала по 12—14 цнт пшениці з гектара, ланкова М. В. Вакулинчук з колгоспу «Більшовик» збирала по 375—400 цнт цукрових буряків, по 2700 кг молока від кожної корови надоювала Г. Ф. Онищенко з колгоспу «Комсомолець»[1]. Неухильно зростали колективні господарства. У передвоєнні роки в кожному з них вже було досить сільськогосподарського реманенту й складної техніки. Вони збирали високі врожаї і мали по 3—4 тваринницькі ферми. Артіль «Шлях Леніна» мала гончарний і цегельний заводи, млин, крупорушку і велике парникове господарство.

Із зростанням економіки поліпшувався матеріальний добробут і культурний рівень робітників, колгоспників та радянської інтелігенції. Розвивалася радянська торгівля. 1940 року в Дзержинську налічувалося 34 магазини. Напередодні Великої Вітчизняної війни працювали лікарня на 75 ліжок, поліклініка, амбулаторія і дві аптеки. В системі органів охорони здоров'я було зайнято 17 досвідчених лікарів і 36 чоловік середнього медперсоналу.

Була ліквідована неписьменність — ця тяжка спадщина минулого буржуазно-поміщицького ладу. У 1940/41 навчальному році в селищі діяло три школи, в т. ч. одна десятирічна. В них 27 учителів навчали понад 1200 учнів. Зростала мережа культурно-освітніх закладів. У Дзержинську працювали 4 клуби і 7 бібліотек. Особливою популярністю користувався клуб склозаводу. Розгортали роботу хоровий і драматичний гуртки, духових інструментів і спортивні секції. Районна бібліотека, яка налічувала 560 постійних читачів, для кращого обслуговування віддалених сіл району створила мережу пересувних бібліотек.

Відкрито кінотеатр у Дзержинську, а колгоспники артілі «10-річчя Жовтня» збудували свій колгоспний кінотеатр. У побут населення ввійшли радіо, періодична преса. 1940 року трудящі одержували понад 9 тис. газет і журналів[2]. Видавалась районна газета «Колективіст Дзержинщини».

Зростали матеріальний добробут і культурний рівень населення. Збільшувалась і кількість його. З 2901 чоловіка у 1925 році воно зросло до 7127 чоловік у 1939 році. Великі плани будівельних робіт були в трудящих Дзержинська, але підступний напад гітлерівської Німеччини перервав їх мирну працю. З перших днів війни всі підприємства почали перебудовуватися на воєнний лад.

10 липня 1941 року Дзержинськ був окупований німецько-фашистськими військами. Розпочалися масові арешти, розстріл мирних громадян.

У Дзержинську, як і в інших місцях, розгорнуло свою діяльність партійне і комсомольське підпілля. Від Житомирського підпільного обкому КП(б)У сюди прибув П. П. Вихованець. До підпільної групи також увійшли робітники склозаводу Ф. П. Мистюк, його син-студент Є. Ф. Мистюк, працівник райвиконкому В. П. Лясковський, секретар райкому комсомолу П. П. Шикун, директор МТС І. Г. Безруков, який пізніше став начальником штабу партизанського загону з'єднання С. Ф. Маликова та інші. Вони проводили підривну роботу на підприємствах, закликали населення не їхати на каторжні роботи до Німеччини, добували, переписували від руки і розповсюджували зведення Радінформбюро. Але група проіснувала недовго: гестапівцям вдалося натрапити на її слід. Було заарештовано й розстріляно близько 20 чоловік, серед них і П. П. Вихованця. Ті, що уціліли, пішли до партизанського загону, який розгортав боротьбу проти окупантів у Дзержинському й Баранівському районах. Неподалік Дзержинська завдали дошкульних ударів по тилах ворога загони

---

[1] Газ. «Колективіст Дзержинщини», 30 листопада 1940 р.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 40, арк. 62.

С. Ф. Маликова[1]. Тут же почав свої дії і загін ім. 24-річчя РСЧА[2]. Чимало жителів влилося до першого Молдавського партизанського з'єднання, в бригаду Ю. О. Старченка. В червні 1943 року через район проходило партизанське з'єднання О. Ф. Федорова. Скориставшись цим, багато жителів селища приєдналися до лав народних месників. Партизани завдали нищівного удару по ворожих комунікаціях. В листопаді 1943 року між станціями Разіне й Печанівка вони замінували залізницю і пустили під укіс військовий ешелон з технікою та солдатами, а в Дзержинську роззброїли всю поліцію[3].

З січня 1944 року доблесні воїни 322-ї стрілецької дивізії 60-ї армії 1-го Українського фронту під командуванням полковника П. М. Лащенка визволили Дзержинськ від фашистських загарбників. У боях за селище брали участь артилеристи 28-ї винищувальної бригади. В складі 13-ї гвардійської танкової бригади 4-го Кантемирівського танкового корпусу бився за Дзержинськ і Герой Радянського Союзу І. П. Голуб, командир танка Т-34. Патріот загинув і похований у Гордіївці. В боях за склозавод був смертельно поранений Герой Радянського Союзу В. С. Путилін.

Дзержинці радо вітали своїх визволителів. Разом з воїнами до селища повернулись працівники партійних і радянських установ. Відновили роботу райком партії і райвиконком, партійні організації підприємств і установ, райком ЛКСМУ.

В житті трудящих настав новий період — період відбудови народного господарства і дальшого його розвитку. За два з половиною роки окупації гітлерівці знищили 3 тис. громадян і вивезли на каторжні роботи до Німеччини 448 чоловік[4]. 1945 року в Дзержинську налічувалося лише 4 тис. мешканців. Фашистські гнобителі залишили після себе руїни й попіл. Вони спалили і зруйнували 219 житлових будинків, виробничі приміщення підприємств, будинки партійних і радянських установ, торговельних, лікувальних і культурно-освітніх закладів.

З перших днів свого визволення і до кінця переможного завершення Великої Вітчизняної війни трудящі селища подавали всіляку допомогу воїнам Червоної Армії: вносили гроші на побудову танкової колони «Колгоспник Житомирщини», допомагали родинам фронтовиків, надсилали радянським воїнам подарунки. Своєчасно і зразково виконували фронтові замовлення підприємства і, зокрема, майстерня склозаводу. Вже у 1944—1945 рр. працювали маслозавод, друкарня, підприємства побутового обслуговування.

Комуністична партія і Радянський уряд подавали велику допомогу у відродженні господарства. Лише 1944—1945 рр. на відбудову склозаводу було асигновано 300 тис. крб. 1945 року підприємство стало до ладу. Рік у рік воно зростало, реконструювались його цехи, збільшувався випуск продукції, поліпшувалась якість виробів. На обласній сільськогосподарській і промисловій виставках 1950 року завод показав 150 зразків своєї продукції — видувні й алмазно-грановані склянки, бокали, фужери, фруктові вази. Він став одним з найбільших підприємств скляних виробів на Україні, які демонструвалися на республіканській виставці у Дніпропетровську і Всесоюзній у Москві. Продукція заводу має великий попит і йде в Грузію, Вірменію, Казахстан, Узбекистан та інші республіки, експортується за кордон.

Завдяки допомозі держави, всього радянського народу порівняно швидко подолало труднощі післявоєнних років і сільське господарство. Вже на кінець четвертої п'ятирічки колгоспи відновили довоєнні посівні площі й громадське тваринництво. 1950 року артілі об'єдналися. Одні з них увійшли до колгоспу «Прогрес» (колишня артіль «10-річчя Жовтня»), інші — до колгоспу «Комсомолець». За ними закріплено 5116 га землі. Навесні 1951 року було створено Дзержинську МТС[5], яка

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 159, арк. 23, 26, 29, 33.

[2] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 165.

[3] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками, стор. 174.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 2, спр. 5, арк. 18.

[5] Там же, оп. 45-8, спр. 2, арк. 28.

набагато сприяла розширенню посівних площ, підвищенню культури землеробства й розвиткові громадського тваринництва.

Зразу після визволення поновлювали свою діяльність культурно-освітні заклади. У післявоєнні роки відбулося кілька масових недільників, завдяки чому прискорено відбудову всіх 4 шкіл, 4 клубів та 7 бібліотек. Населення одержувало центральну і республіканську пресу, видавалась районна газета «Колгоспний шлях».

Активнішою ставала боротьба за розвиток економіки й культури в роки наступних п'ятирічок. За 1965—1970 рр. підприємства Дзержинська перевиконали планові завдання і дали країні промислової продукції на 24,6 млн. крб. Особливо високих виробничих показників добився колектив склозаводу. До 50-річчя Радянської влади виробництво його продукції збільшилося в 5 разів, а за асортиментом — у 10. Після підключення заводу в 1966 році до державної центральної лінії електропостачання здійснено реконструкцію скловарних печей, тоді ж всі теплові агрегати вперше на Україні стали працювати на рідкому паливі (гасі). Директор заводу О. О. Миронов успішно використав і застосував запозичений досвід колективу відомого в країні Гусь-Хрустального склозаводу Російської федерації, на якому він працював багато років. 1970 року на заводі здійснено часткову реконструкцію горшкових печей випуску кольорового і накладного скла. Завод освоїв випуск скловиробів з пофарбуванням рідкісноземельними елементами, що допомогло збільшити кількість кришталевих виробів у 2,5 раза.

Робітники склозаводу виконали восьму п'ятирічку достроково і дали понад план продукції на 2417 тис. крб. Найкращих результатів добилися бригади видувальників К. В. Мілевського та шліфувальників М. М. Бондаренка. За досягнуті успіхи орденом Жовтневої Революції нагороджено начальника зміни цеху обробки К. К. Новицького, орденом Трудового Червоного прапора — шліфувальників М. М. Бондаренка і Н. П. Вознюка та видувальника К. В. Мілевського[1].

Колектив підприємства налічує тепер понад тисячу чоловік. З них 25 інженерно-технічних працівників мають вищу і спеціальну середню освіту, 60 проц. робітників — середню й восьмирічну освіту. Багато виробничників працюють цілими династіями, передають свій досвід і вміння молодим. Справу свого батька П. П. Матата продовжили його сини — видувальники Микола й Володимир, слюсар Борис і дочка алмазниця Галина. Кадрових робітників Т. Ю. Лукашевича, П. Д. Холодницького та інших замінили їх сини, дочки й онуки.

Великі зміни сталися і на інших підприємствах. Споруджені в 60-х роках на новій технічній основі цегельний завод з річним виробництвом 2,5 млн. штук цегли, підприємства й цехи виробництва черепиці і залізобетонних виробів, промкомбінат, де виготовляють столи, шкільні парти тощо. Вже в перший рік дев'ятої п'ятирічки трудящі Дзержинська домоглися значних успіхів. У 1971 році підприємства виконали, а склозавод, маслозавод набагато перевиконали свої планові завдання. Річний план 1972 року колектив першого підприємства реалізував на 106,4 проц., а другого — на 116,2 процентів.

Для сільського господарства друга половина 50-х і початок 60-х років були періодом дальшого зміцнення його матеріально-технічної бази й підвищення врожайності всіх культур. До 50-річчя Великого Жовтня колгосп «Прогрес» вже мав 11 тракторів, 5 зернових комбайнів, 8 вантажних автомобілів та багато іншої сільськогосподарської техніки — плугів, культиваторів, зерноочисних машин тощо. Колгосп «Комсомолець» відповідно 8, 3 і 4.

У 1968 році колгоспи зібрали врожай зернових по 12—14 цнт з гектара, тоді як невдовзі після війни середня врожайність цих культур не перевищувала 8 цнт. Цукрових буряків виростили по 300—350 цнт з гектара, по 100 цнт картоплі, а окремі бригади й ланки збирали зернових і технічних культур значно більше. Так, рільнича

[1] Газ. «Червоний прапор», 1 січня 1970 р., 1 червня 1971 р.

бригада колгоспу «Комсомолець» П. М. Коцюби щорічно одержувала по 17 цнт зернових, ланка артілі «Прогрес» Р. В. Коцюбинської — по 370 цнт цукрових буряків.

Порівняно швидко зростало й поголів'я худоби, неухильно підвищувалась її продуктивність. На фермах колгоспу «Прогрес» налічувалося 380 голів великої рогатої худоби, 620 овець, понад 2 тис. голів птиці. В колгоспі «Комсомолець» — відповідно 360, 580 і 1500. Доярки надоювали від кожної корови по 2800—3000 кг молока. Колгоспи стали міцними, механізованими, багатогалузевими господарствами. Вони продають державі тисячі центнерів зерна, м'яса, картоплі, цукрових буряків та іншої сільськогосподарської продукції.

У 1966—1972 рр. в Дзержинську широко розгорнулися будівельні роботи. Склозавод, промкомбінат, маслозавод та інші підприємства будують нові цехи та службові приміщення. Відділення «Сільгосптехніка» споруджує станцію для технічного обслуговування автомашин. Зводять приміщення двоповерхового готелю, споруджують кінотеатр, лікарню, будинок культури на 600 місць, двоповерхові дитячі ясла, пологовий будинок. По вулиці Леніна виростають нові житлові будинки. 1970 року побудовано двоповерховий універмаг, приміщення держбанку та інші.

Багато нових виробничих споруд та житлових будинків з'явилось і в колгоспах. Лише 1967 року в колгоспі «Прогрес» було зведено добротні цегляні будівлі центральної садиби, корівник на 200 голів, склад для запчастин, гараж на вісім автомашин, літній табір для утримання великої рогатої худоби тощо.

Розширилися транспортні зв'язки. Дзержинськ з'єднаний автобусним сполученням зі всіма великими населеними пунктами району, а також з Бердичевом, Любарем, Чудновом, Житомиром, Новоград-Волинським, Києвом, розширена автоматична телефонна станція.

Великих успіхів добилися дзержинці в дні підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За добрі успіхи понад 250 трудівників було нагороджено ювілейними медалями.

Набагато зріс матеріальний добробут і культурний рівень робітників, колгоспників і радянської інтелігенції. Зросла їх реальна заробітна плата й оплата праці колгоспників. Підвищилась купівельна спроможність населення. Розширилась торговельна мережа. В Дзержинську працює 30 торговельних підприємств. у т. ч. 5 продуктових крамниць, 8 мішаного асортименту, магазини тканин, культтоварів, книжковий, чайна, їдальня й буфети. До послуг трудящих побуткомбінат пошиття й лагодження одягу та взуття, ремонту телевізорів, радіоприймачів, годинників тощо. Тепер у кожній квартирі є радіоприймачі, телевізори. Міцно в побут увійшли газові плитки, холодильники, пральні машини, пилососи, швейні машини, мотоцикли, веломашини, фотоапарати та різні музичні інструменти.

Побільшало оздоровчих закладів. У Дзержинську працюють лікарня на 150 ліжок, санітарно-епідемічне й поліклінічне відділення, фельдшерський пункт у колгоспі «Комсомолець», дві аптеки. В оздоровчих закладах — 22 медпрацівники з вищою і 76 з середньою освітою.

Розвивається народна освіта. В семи школах — близько 1500 учнів, їх навчають 56 вчителів з вищою і спеціальною середньою освітою. Для учнів відкрито будинок піонерів із залом на 200 місць і кімнатами для роботи гуртків. За роки восьмої п'ятирічки в школах Дзержинська середню освіту здобули 567 чоловік, 22 робітники склозаводу без відриву від виробництва одержали дипломи вузів. У селищі працює семирічна музична школа.

Гордістю дзержинців є районний будинок культури, в його залах і кімнатах провадиться велика культурно-освітня робота. Тут часто виступають актори обласного театру, майстри мистецтв Києва, Мінська та ряду міст Російської Федерації. Агітбригада будинку культури стала тричі лауреатом республіканського огляду учасників художньої самодіяльності, завоювавши срібні медалі. В приміщенні будинку культури працює на громадських засадах історико-краєзнавчий музей, в якому

Пам'ятник Ф. Е. Дзержинському, смт. Дзержинськ. 1972 р.

зібрано матеріали, що розповідають про історію Дзержинська та району, їх зростання за роки Радянської влади.

Крім районного будинку культури, є три робітничі клуби. Нові клуби споруджені в «Міжколгоспбуді» і відділенні «Сільгосптехніки». В цих закладах плідно працюють хорові колективи, ансамблі пісні й танцю, драматичні, танцювальні та інші гуртки. До послуг трудящих — 10 бібліотек. У 1967 році, з нагоди 90-річчя з дня народження Дзержинського, в селищі відкрито пам'ятник Феліксу Едмундовичу.

Великого значення в комуністичному вихованні трудящих селища набувають радянські свята і обряди. Це і врочисті вечори, й покладання вінків, клятви та передача естафети від старшого покоління молодшому. Поширеними стали новорічні щедрівки, проводи зими й зустрічі весни, урочисті проводи до Радянської Армії та інші.

Керівною і спрямовуючою силою селища є комуністи. 26 партійних організацій об'єднують 400 членів партії. 440 комсомольців об'єднані в 17 організаціях. Багато зусиль для дальшого розвитку селища докладає селищна Рада. В її складі 95 депутатів, у т. ч. 44 члени КПРС, 11 комсомольців, 39 жінок, 42 робітники та 19 колгоспників. При ній діє 9 комісій, яким допомагає численний актив.

З великим політичним і виробничим піднесенням зустріли трудящі Дзержинська історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, які стали дороговказом і бойовою програмою для кожного робітника, колгоспника й службовця. Після обговорення їх на партійних зборах і активах на підприємствах і в колгоспах розгорнулася напружена боротьба за успішне виконання важливих накреслень форуму комуністів. Трудівники Дзержинська докладають всіх зусиль, щоб виконати завдання дев'ятої п'ятирічки і втілити в життя накреслення партії великого Леніна.

Г. П. БУЛКІН, В. В. НАДВОДНЮК

КА́МІНЬ

Камінь — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на південний захід від районного центру. До найближчої залізничної станції Печанівка на лінії Бердичів—Шепетівка 3 км. На території села бере початок річка Лисява, притока Кам'янки Лісної. Населення — 1120 чоловік. Сільській Раді підпорядковано село Химрич.

Місцевість, на якій розташований Камінь, була заселена в давнину. На околицях Каменя та Гордіївки виявлено поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). Під час земляних робіт часто знаходять крем'яні знаряддя праці тих часів.

Вперше село згадується в документах за 1585 рік, коли київський воєвода К. Острозький подарував його разом з Чудновом, П'яткою та 45 іншими населеними пунктами своїй невістці княгині Сусанні[1]. 1650 року в Камені налічувалося 4 дими

[1] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 1, стор. 218—219.

і 20 чоловік населення. Село належало вже К. Корицькому[1]. Після Андрусівської угоди 1667 року, за якою Правобережна Україна залишилася під Польщею, ще більше посилився соціальний і національно-релігійний гніт.

У 1793 році село в складі Правобережної України було возз'єднане з Росією й увійшло до Романівської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. В ньому налічувалося тоді 58 дворів і 381 чоловік населення, з них 356 кріпаків[2].

Протягом багатьох років Камінь належав різним поміщикам, в 1811 році одна його частина стала власністю графа Лося, а друга з 1839 року поміщика Александровича. В частині, що належала Лосю, було 35 дворів і 116 ревізьких душ, в Александровича — відповідно 35 і 98[3]. Кріпаки мусили відробляти панщину і сплачувати оброк. Спочатку вони працювали два дні на тиждень зимою і три дні літом, крім того, сплачували оброк; вже в 30—40 рр. XIX ст. відробіток становив 194 дні на рік[4].

Регламентація панщини за інвентарними правилами 1847—1848 рр. не змінила становища селян, поміщики не дотримувалися правил і панщину встановлювали на свій розсуд. До того ж, вони штучно зменшували селянські наділи. В обох частинах села наділи були зменшені на 205 десятин проти визначених інвентарними правилами[5]. Як і в інших поміщицьких маєтках, в Камені широко застосовувалися т. зв. уроки. Жінки й підлітки пряли, ткали полотно, збирали гриби, ягоди, тіпали льон тощо.

Лікувального закладу в селі не було. Не було й крамниці для продажу товарів першої потреби. Кріпосники тримали трудящих у неуцтві. Про освіту ніхто не дбав. Лише 1860 року у селі відкрито парафіяльну школу, в якій навчалося 15 учнів. Школа містилася в убогій хатині з двох кімнат. В одній з них навчалися діти, а в другій жив учитель. Закінчувало школу не більше трьох-чотирьох учнів.

Реформа 1861 року мало змінила економічне становище селян. У тій частині Каменя, що належала поміщикові Лосю, селянам переходило 364 десятини землі, за яку вони щорічно протягом 49 років повинні були сплачувати 364 крб. 55 коп. У частині Александровича викупу підлягало 398 десятин. За них селяни мали сплачувати щорічно протягом того ж строку 584 крб. 83 коп. Селян залишили без лісу і примусили «добровільно» відмовитися від сінокосу. В уставній грамоті зазначалося: «за добровільною згодою всі селяни відмовилися назавжди від сінокосів, що входять до основного наділу, розташованого серед панських лісів».

Селянам заборонялося полювати, ловити рибу, збирати гриби та ягоди і займатися винокурінням. «Всі прибуткові статті, що нині існують і надалі можуть бути відкриті,— зазначалось в уставній грамоті,— залишаються в безпосередньому розпорядженні поміщика[6]. Таке «звільнення» викликало глибоке обурення селян. Вони підтримали виступ селян сусідніх сіл — Мирополя, Печанівки та Колодяжного[7].

Розвиток капіталістичних відносин в пореформений період позначився певною мірою і на Камені. У зв'язку з розвитком цукроварного виробництва поміщики почали здавати свої землі в оренду під посіви цукрових буряків. Наприкінці XIX ст. землі Каменя купив цукрозаводчик Терещенко. Не маючи нічого, крім своїх рук, біднота залишала насиджені місця і йшла на пошуки роботи в міста. Значна частина селян працювала на будівництві залізниці Бердичів—Шепетівка, яке розпочалося 1869 року. Відкриття в 1872 році руху по залізниці, що пролягла за 3 км від села, поліпшило зв'язки Каменя з навколишніми містами та містечками, зокрема з Мирополем, Бердичевом і Шепетівкою. Внаслідок цього посилився відплив робочої сили з села.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 33, 425.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 69, арк. 5.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 10, оп. 1, спр. 398, арк. 19; ф. 115, оп. 1, спр. 1656, арк. 2, 4, 9, 10; спр. 582, арк. 22, 29, 35, 50.
[4] Там же, ф. 159, оп. 1, спр. 207, арк. 2.
[5] Там же, ф. 115, оп. 1, спр. 1655, арк. 2, 30.
[6] Там же, арк. 2, 3.
[7] Там же, арк. 16.

Під час революції 1905—1907 рр. у Камені, як і в інших селах Волині, відбувалися селянські заворушення. Спільно з селянами Мирополя, Булдичева та Химрича вони самоправно рубали поміщицькі ліси і випасали худобу на їхніх посівах. 1905 року в миропільського поміщика Чапського було вирубано 210 десятин лісу. Викликані поміщиком карателі жорстоко розправилися з учасниками цього руху[1].

Після поразки революції становище трудящих стало ще гіршим. Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування. Довкола села утворювалися великі куркульські господарства, які мали по 60—70 десятин землі, 762 десятини дісталися в спадщину Уваровій, дочці капіталіста Терещенка.

В той час, як поміщиця і куркулі багатіли, селянські господарства бідніли і занепадали. Якщо в другій половині XIX ст. селяни мали по 5—6 десятин, то в 1912 році їхні наділи зменшилися до 1,5—2 десятин. Зменшувалось і поголів'я худоби, оскільки не було пасовищ. Кожне третє господарство не мало тягла. Обробляли землю примітивним знаряддям. Ще в 1913 році застосовувались мотика, дерев'яні плуги та дерев'яні борони. Удобрювали грунт раз на 9—12 років. Внаслідок цього врожаї зернових були дуже низькі. Якщо за 1911—1913 рр. по Новоград-Волинському повіту вони становили пересічно 62,5 пуди з десятини, то в Камені — не перевищували 25. Зібраного хліба часто не вистачало навіть для оплати податків, які щороку зростали. Щоб урятувати сім'ю від голоду, селянинові доводилося йти на підробітки й віддавати своїх дітей у найми. Так складалося дореволюційне життя багатьох селян. Оплата їх праці по найму була мізерна. Під час гарячої пори сінокосів, жнив чи прополювання, дорослим сільськогосподарським робітникам Новоград-Волинського повіту платили в день по 32—40 коп., жінкам — 22—31 коп., підліткам — 17—22 копійки[2]. Знедолені селяни Каменя змушені були працювати ще за меншу плату, а часто просто за шматок хліба. Жили люди в похилих халупах, критих соломою. У вікна з однією шибкою ледь пробивалося світло. Личаки й свитина — оце й усе, що носив селянин. На випадок хвороби люди зверталися по допомогу до знахарів та різних бабусь-шептух.

За 50 років після скасування кріпацтва в селі значних зрушень не відбулось і в галузі освіти, хоча населення його збільшилося до 1280 чоловік[3]. Як і раніше, єдиним навчальним закладом була парафіяльна школа, в якій навчалося 20—35 дітей, переважно заможних селян. Діти бідняків через матеріальні нестатки майже не відвідували школу. Навчали учнів вчитель і піп. На все село була лише одна жінка, яка закінчила трирічну школу[4]. Бібліотеки чи хати-читальні або іншого культурно-освітнього закладу тут не було. Газету «Санкт-Петербургские ведомости» отримував лише священик.

Загальнореволюційне піднесення в Росії вплинуло на селянський рух. Зростала ненависть селян до експлуататорів. Ніякі форми «умиротворення» не змогли стримати народного гніву, який набував відкритої форми класової боротьби проти поневолювачів. У 1912—1914 рр. мешканці Каменя разом з іншими селянами виступили проти поміщиків, яким належали в Романові великі латифундії. Вони напали на їхні маєтки, почали рубати ліс.

Перша світова війна 1914—1918 р.р. паралізувала економічне життя Каменя. До армії забрали працездатних чоловіків. Для потреб фронту з населення брали зерно, борошно, худобу. Затяжний характер війни викликав розруху, зниження й без того мізерних урожаїв, зменшення поголів'я худоби. Все це призводило до посилення незадоволення селян. Не зникло воно й після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Поміщики, куркулі, як сиділи на своїх землях, так і залишилися на них.

Від більшовиків військових частин, що були розташовані в селах, жителі Каменя дізналися про Жовтневу соціалістичну революцію. Вони вітали перемогу робітни-

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 195, спр. 103, арк. 4.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 206, оп. 1, спр. 39, арк. 108.
[3] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1911, стор. 158—159.
[4] Газ. «Радянська Житомирщина», 21 жовтня 1960 р.

чого класу і солдатів Петрограда, рішення Другого Всеросійського з'їзду Рад, ленінські декрети про мир і землю. В січні 1918 року в Камені було встановлено Радянську владу. Ревком розпочав розподіл поміщицької землі. Проте довести розпочату справу до кінця не довелося. В кінці лютого 1918 року весь повіт захопили австро-німецькі окупанти. Багато жителів села пішли в Червону Армію боротися за Радянську владу.

Окупанти почали відновлювати старі порядки. Поміщиці повернули весь реманент, худобу, землю. Селян, які зняли руку на «священну» і «недоторканну» власність, жорстоко скарали. Близько року на території повіту хазяйнували вороги Радянської влади. Лише в березні 1919 року Камінь визволили воїни Червоної Армії. Було відновлено ревком, який головну увагу приділяв організації допомоги Червоній Армії і встановленню революційного порядку. Це обумовлювалося тим, що значна частина території повіту ще перебувала в руках ворога[1].

Неспокійною залишалась обстановка і 1919—1920 рр. В серпні 1919 року Камінь захопили петлюрівці і пробули тут до лютого 1920 року. Після вигнання їх у квітні того ж року його окупували польські інтервенти. Остаточно Радянську владу було відновлено в кінці червня 1920 року. Зразу ж розгорнув свою діяльність ревком. Під його керівництвом трудящі села вели боротьбу з контрреволюційними бандами, розподіляли нетрудові землі, організували допомогу Червоній Армії.

Восени 1920 року в Камені було створено комітет незаможних селян. Він багато робив щодо здійснення соціалістичних перетворень на селі, допомагав бідноті в налагодженні господарств, в культурному будівництві, забезпечував виконання продрозкладки, а потім продподатку. Навколо КНС згуртувався сільський актив, який залучався до громадської роботи на селі. Сільська Рада очолила боротьбу трудящих за виконання директив партії та уряду, спрямованих на відбудову сільського господарства. Вона проводила в життя радянські закони, організовувала допомогу селянам реманентом і насінням, здійснювала будівництво нової школи тощо.

В червні 1925 року в селі створено комсомольський осередок. Комсомольці брали активну участь в організації і проведенні сільськогосподарських робіт, допомагали ліквідувати неписьменність серед населення, організовували гуртки художньої самодіяльності, проводили політичні бесіди тощо. Своїми силами вони відремонтували і обладнали хату-читальню, що стала центром всієї культурно-виховної роботи на селі.

Завдяки вмілій організаторській і політико-виховній роботі, допомозі, що подавав Радянський уряд сільськогосподарським реманентом, кредитами, насінням тощо, до 1925 року сільське господарство Каменя загалом було відбудовано. Відновлено довоєнні посівні площі, врожайність і поголів'я худоби досягли рівня 1913 року.

Поліпшився матеріальний добробут жителів села. Селяни більше стали вивозити продуктів сільського господарства на ринки Мирополя, Бердичева й Житомира. Населення зросло до 1590 чоловік[2].

Борючись за відродження економіки, сільська Рада і КНС разом з тим вживали заходів щодо культурного будівництва. В селі було створено 5 гуртків ліквідації неписьменності, відкрито трудову початкову школу, при хаті-читальні — бібліотеку. Розгортали свою діяльність політичний, агротехнічний та ін. гуртки.

В травні 1926 року створено кандидатську групу. Спочатку вона налічувала 5 чоловік[3], а через рік зросла до 10 і оформилася в партосередок. Хоч він був і невеликим, але його вплив позначився на всіх ділянках сільського життя. Комуністи виступили організаторами боротьби за дальший розвиток економіки села, господарського і культурного будівництва. Восени 1927 року в Камені засновано машинно-тракторне товариство. Воно мало молотарку, культиватори, жатку, віялку та інший сільськогосподарський реманент, який на пільгових умовах видавався селянам

[1] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 25, 65.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-277; оп. 1, спр. 147, арк. 17.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 185, арк. 1, 3.

у тимчасове користування. Це сприяло зміцненню господарств незаможного селянства, піднесенню їх економіки. 1928 року організувалося товариство спільного обробітку землі, яке відіграло важливу роль у залученні селян до колективного господарювання. В листопаді 1930 року засновано колгосп ім. XVI партз'їзду. Через рік цей колгосп вже об'єднував 191 господарство, усуспільнив 732 га землі. Господарство мало молотарку, трактор, 72 плуги, сівалку, жатку, 82 пари коней, 17 корів, 13 свиней і 16 овець[1].

Колгоспне будівництво здійснювалося в жорстокій боротьбі з куркулями. Вони робили все, щоб зірвати колективізацію, посіяти серед селян недовіру до колгоспного ладу. Куркулі погрожували активістам, організували замах на голову колгоспу, труїли колгоспну худобу. Але всі їх намагання були марними. Згуртувавшись навколо активу села, трудове селянство під керівництвом партійного осередку твердою ходою пішло по шляху колективного господарювання. Колгоспи дедалі міцніли і розвивалися. Рік у рік збільшувалося поголів'я громадської худоби, зросли врожаї. Перші успіхи, здобуті колективною працею, підносили політичну та трудову активність колгоспників.

Одним із центральних питань у діяльності партійного осередку, сільської Ради та правління колгоспу в ті роки було питання добору та виховання колгоспних кадрів. Вони уважно придивлялись до людей і здібних організаторів висували ланковими, бригадирами, завідуючими фермами.

1935 року буряківники Дзержинського району, зокрема, ланка М. А. Марцун з колгоспу ім. Сталіна села Химрича, підхопили почин М. С. Демченко та М. В. Гнатенко і очолили рух п'ятисотенниць. В колгоспі ім. XVI партз'їзду цей почин підтримала ланкова, депутат районної Ради А. Я. Готин. Її ланка зібрала тоді по 300 цнт буряків з гектара. Приклад М. А. Марцун, яка на бідних підзолистих грунтах збирала урожай по 396 цнт цукрових буряків з гектара, став повчальним не тільки для колгоспників Каменя, а й усіх сіл Дзержинського району й області. Колгосп рік у рік добивався нових успіхів у розвитку господарства. В 1939 році на круг було вирощено по 320 цнт цукрових буряків. Зростав добробут трудівників села. На трудодень колгоспники одержували грошову оплату, по 3—4 кг хліба, по 1,2—2 кг картоплі та інші продукти. Буряківники, крім того, одержували цукор.

За роки першої та другої п'ятирічок значних успіхів досягнуто в галузі освіти й культури. В селі створено додатково 22 гуртки ліквідації неписьменності. До навчання було залучено понад 200 чоловік. Завдяки цьому вже в другій половині 30-х років неписьменність в селі в основному була ліквідована. Партійна організація і місцева Рада подавали практичну допомогу в залученні до школи учнів, створювали для них необхідні матеріальні умови: забезпечували їх взуттям і одягом, гарячими сніданками тощо. 1934 року початкову школу перетворено на семирічну, для неї побудовано нове приміщення. Працювали клуб, бібліотека, в якій налічувалося тоді понад 2 тис. книжок. Посилили свою роботу гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хоровий, музичний та інші. Кілька разів на тиждень демонструвалися художні, документальні і науково-популярні фільми. Колгоспники передплачували газети, політичні та художні журнали.

Дедалі життя колгоспників ставало заможнішим і культурнішим. У них були великі плани дальшої боротьби за неухильний розвиток колгоспного виробництва. Вимальовувалися чудові перспективи піднесення їх матеріального добробуту й культури. Але раптовий напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз не дав можливості реалізувати благородний задум радянських людей. З наближенням фронту жителі Каменя почали евакуацію колгоспного майна. В східні райони країни були вивезені запаси хліба та основні сільськогосподарські машини.

7 липня 1941 року село окупували гітлерівські загарбники. Фашисти переслідували і знищували радянських активістів. Жителі Каменя залишали село і йшли

[1] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-919, оп. 1, спр. 8, арк. 61.

в загони народних месників. Багато мешканців села боролися з ворогом у складі Молдавського з'єднання під командуванням В. А. Андреєва. В числі їх були О. А. Пригонюк, Г. О. Павленко, І. З. Царенко та багато інших.

Двічі Герой Соціалістичної Праці М. А. Марцун серед учасників вокально-хореографічного ансамблю «Льонок». 1964 р.

Чимало сміливих операцій здійснили народні месники села у ворожому тилу. В одному з рапортів керівника Дзержинського підпілля С. Г. Левченка зазначалося: «26 жовтня 1943 року на вагоні поїзда, що йшов з фронту, була встановлена електроміна. На перегоні Миропіль—Полонне вона вибухнула. Вбито і поранено 62 окупанти, виведено з ладу 2 вагони з хлібом. Мінер І. З. Царенко»[1]. Підпільники Каменя під час жнив псували молотарки, палили хліб на пні, щоб ним не могли скористатися окупанти. Раз по раз вони виводили з ладу залізницю на перегоні Чуднів—Шепетівка. 273 патріоти села відважно билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. Понад 40 з них відзначено урядовими нагородами. 137 патріотів села полягли на полях битв, 40 повернулися додому інвалідами.

4 січня 1944 року частини 322-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника П. М. Лащенка визволили Камінь від фашистських загарбників. У боротьбі за визволення села на камінській землі смертю хоробрих полягли росіяни Г. Г. Балихін, І. К. Степанов, туркмен Мухам Мурдов, українець В. І. Скороход та сини інших народів нашої Батьківщини.

Великих збитків було завдано колгоспу. Фашисти повністю знищили громадську худобу, зруйнували всі виробничі приміщення. В селі залишилося лише 7 плугів, 17 борін, 10 коней і 20 корів.

З першого ж дня після визволення Каменя від гітлерівських окупантів відновили свою роботу партійна і комсомольська організації та сільська Рада. Трудівники Каменя вносили до фонду оборони країни сільськогосподарські продукти, гроші на побудову танкової колони «Колгоспник Житомирщини», надсилали подарунки радянським воїнам.

В складних умовах готувались колгоспники до весняної посівної кампанії 1944 року. Орали коровами, більшість робіт виконували вручну. Люди працювали, не шкодуючи сил і часу, але врожай зібрали невеликий: 4,3 цнт зернових і 41 цнт цукрових буряків з гектара. Згодом становище почало помітно поліпшуватися. До мирної праці поверталися демобілізовані воїни-фронтовики.

Самовіддано трудилися хлібороби, держава допомогла сортовим насінням, добривом, технікою, і колгосп швидко ставав на ноги. Важливу роль у відбудові і дальшому розвиткові господарства відіграло соціалістичне змагання. У 1947 році були досягнуті перші післявоєнні успіхи: колгоспники виростили по 290 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Зросла продуктивність тваринництва.

Дальшому розвиткові господарства сприяло об'єднання у 1950 році колгоспів ім. Сталіна с. Химрича та ім. XVI партз'їзду в один колгосп — ім. Сталіна. За об'єднаним колгоспом було закріплено 2560 га землі, він мав 136 корів, 370 свиней і 414 овець. МТС допомагала технікою. Ширше почали застосовувати добрива, передову агротехніку, досвід новаторів соціалістичного землеробства. Внаслідок цього 1951 року колгосп зібрав по 268 цнт цукрових буряків з га, а ланка М. А. Марцун по 539. За видатні заслуги у вирощуванні цієї культури М. А. Марцун була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 30 квітня 1967 р.

До 1951 року господарство артілі вже було відбудоване, освоєні довоєнні посівні площі, хлібороби збирали чималі врожаї зернових і технічних культур, збільшилось поголів'я громадського тваринництва. Зросли доходи колгоспу, достроково виконувалися зобов'язання колгоспників перед Радянською державою. Важливим у господарській діяльності було те, що переважно на піщаних і малородючих землях почали вирощувати сталі врожаї зернових і технічних культур. Колгосп ім. Сталіна став зразковим багатогалузевим господарством.

У селі була відбудована і працювала семирічна школа, в якій 14 учителів навчали 270 учнів, клуб, бібліотека. В роботі драматичного, хорового, танцювального та ін. гуртків брали участь учителі, колгоспники. Почалася суцільна радіофікація та електрифікація села.

Трудівники Каменя під керівництвом партійної організації розгортали боротьбу за нові успіхи. 1957 року колгоспники зібрали пересічно з кожного гектара по 23,5 цнт зернових культур, по 474 цнт цукрових буряків і надоїли від кожної корови по 3651 кг молока. Зростали доходи колгоспу. Якщо у 1955 році вони дорівнювали 280 тис. крб., то у 1967 році — 400 тис. крб. Це дало можливість далі розвивати економіку, поліпшувати матеріальний добробут і культурний рівень колгоспників.

На початку 60-х років у селі розгорнулися будівельні роботи: споруджено цегельний завод, майстерні для виготовлення цементно-піщаної черепиці і хвилястих шлако-цементних листів. Будівельна бригада за 3 роки п'ятої п'ятирічки збудувала два типові корівники, два свинарники, гараж, будинок правління колгоспу та інші приміщення.

За роки Радянської влади в селі виросли трудівники, які по-новому ставились до праці. Великим повчальним прикладом для колгоспників була трудова діяльність М. А. Марцун. У 1958 році вона зібрала по 720 цнт цукрових буряків з одного гектара. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили цей трудовий подвиг. Їй вдруге присвоїли почесне звання Героя Соціалістичної Праці. Звитяжний труд цього чудового майстра землі збагатив сільгосппрактику і дав багато цінного для науки. З почуттям великої поваги і любові прийняли колгоспники цей вклад героїні, яка за часів роботи ланковою дала Батьківщині 100 тис. пудів цукрової сировини. М. А. Марцун була делегатом XVII, XVIII і XIX з'їздів Комуністичної партії України, 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників, обиралася депутатом обласної і районної Рад депутатів трудящих. За рішенням партійної організації і правління колгоспу вона навічно занесена до списку ланки, якою керувала 25 років. 1960 року в селі Камені встановлено бронзовий бюст героїні[1].

Її син Д. Д. Марцун керує в колгоспі бригадою, яка посідає одне з перших місць. У 1958 році вона зібрала по 22 цнт зернових і по 510 цнт цукрових буряків з одного гектара. Д. Д. Марцун був удостоєний ордена Леніна. Його не раз нагороджували золотими і срібними медалями ВДНГ СРСР. В ланці М. А. Марцун працюють її дві дочки. За високі врожаї орден Леніна одержала старша дочка А. Д. Кадощук, а молодша А. Д. Лещук — орден Трудового Червоного Прапора.

В селі виховалася плеяда послідовників М. А. Марцун, серед них буряківниці С. Г. Полупан, яка очолила ланку після того, як героїня пішла на пенсію, М. Я. Хомич, А. І. Якимчук, Є. Ф. Готин, тваринники О. П. та Л. Й. Бабійчук, М. Г. та Л. М. Фурман і багато інших. За досягнуті високі виробничі показники всі вони були відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєно 12 і ордена Трудового Червоного Прапора — 36 чоловік. Понад 200 чоловік відзначені медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР. Колгосп був неодноразово нагороджений дипломом ВДНГ.

За особливі успіхи в розвиткові колгоспу його голова Ф. Д. Долібець нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Трудового Червоного Прапора і удостоє-

[1] Літопис комуністичного будівництва. К., 1962, стор. 168.

ний звання Героя Соціалістичної Праці. Ф. Д. Долібець — депутат Верховної Ради УРСР трьох скликань.

Ювілейний 1967 рік — 50-у річницю Великого Жовтня трудівники колгоспу «Україна» (до 1961 року ім. Сталіна) зустріли високими виробничими показниками. Вони зібрали пересічно по 24,5 цнт зернових культур з га. На 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 350 цнт молока і 70 цнт м'яса[1]. В колгоспі є 20 тракторів, 6 зернових комбайнів, 18 автомашин та багато іншої техніки. На тваринницьких фермах налічується 1450 голів великої рогатої худоби, 700 свиней, багато овець і птиці.

З нагоди 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 69 колгоспників нагороджено ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили нові досягнення камінчан. У 1971 році орденом Леніна нагороджені ланкова Г. І. Якимчук і доярка Л. Й. Бабійчук, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкова Л. Г. Полупан і доярка М. Г. Фурман.

З піднесенням економіки колгоспу неухильно зростають матеріальний добробут і культурний рівень його трудівників. 1970 року середня оплата дорівнювала 3 крб. на день, місячний заробіток доярок і механізаторів перевищив 100 крб.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, трудівники колгоспу в першому році дев'ятої п'ятирічки зібрали з одного гектара по 28,9 цнт зернових, по 411 цнт цукрових буряків, виробили на кожні 100 га сільськогосподарських угідь по 423 цнт молока і 74,8 цнт м'яса. За рішенням обкому КП України і облвиконкому колгоспові присвоєно звання господарства високої культури землеробства. Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, хлібороби колгоспу «Україна» у 1972 році зібрали вже по 35,2 цнт зернових культур, по 572 цнт цукрових буряків, по 137 цнт картоплі, виробили молока на 100 га угідь по 550 цнт і м'яса — по 80 цнт. За високі досягнення ланкова Л. Г. Полупан нагороджена орденом Леніна, ланкова М. Л. Моргун і комбайнер П. А. Шилюк — орденом Трудового Червоного Прапора. Особливо високих показників досягла бригада Д. Д. Марцуна. Вона зібрала по 40 цнт зернових і по 230 цнт картоплі. Д. Д. Марцуну присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці. Тепер у колгоспі «Україна» працює понад 50 трудівників, удостоєних урядових нагород.

Знаменним у трудовому житті хліборобів став третій, вирішальний рік дев'ятої п'ятирічки. Колгоспники поставили собі за мету зібрати в 1973 році зернових по 35,5 цнт, цукрових буряків по 580 цнт, картоплі — 180 цнт з кожного га посіву, виробити молока по 600 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Одна з кращих доярок колгоспу О. П. Бабійчук зобов'язалася в 1973 році надоїти по 5100 кг молока від кожної корови.

За післявоєнні роки село докорінно перебудовано. Всі колгоспники переселилися в просторі будинки, значна частина яких побудована з цегли. Багатьом передовикам поставити хати допоміг колгосп. Окремі сім'ї молодих виробничників та сільської інтелігенції поселилися в 16-квартирному житловому будинку. В селі прокладено шляхи з твердим покриттям, тротуари заасфальтовані, вулиці обсаджені деревами. Працює побутова майстерня, чайна, готель. Майже в кожній хаті — пральна машина, холодильник, телевізор. До послуг жителів села — промтоварний, господарчий, продуктові магазини.

1972 року в Радянському Союзі гостював відповідальний секретар нью-йоркської

Агіткультбригада виступає перед трудівниками колгоспу «Україна». Село Камінь. 1970 р.

[1] Газ. «Червоний прапор», 6 серпня 1968 р.

газети «Русский голос», уродженець Каменя К. Я. Осип. Побувавши у своїх рідних в Камені, він писав: «Я розумію, що в селі відбулися зміни, але те, що я побачив, перевершило всі найсміливіші передбачення. Село виросло вдвічі. Якщо раніше тільки 5—6 дворів мали садки, то тепер кожна садиба має садок, город і т. ін. Раніше в селі можна було розшукати два-три будинки, в яких було дві кімнати, тепер в селі важко знайти дім, в якому було б менше трьох кімнат. Замість земляної долівки, як колись,— дерев'яні підлоги, паркет, замість солом'яних стріх — шифер і залізо».

Трудящих Каменя обслуговує дільнична лікарня на 25 ліжок, в якій працюють 13 кваліфікованих медпрацівників, з них три лікарі.

Незрівнянно зросла культура села. В центрі Каменя побудовано приміщення середньої школи, де 18 учителів навчають 280 дітей. Багато молоді здобувають знання в середніх і вищих навчальних закладах країни. 1966 року в селі було відкрито будинок культури із залом на 520 місць та кімнатами для занять гуртків художньої самодіяльності. Сільська бібліотека налічує тепер 10 тис. книжок. Кожна сім'я передплачує газети, журнали.

Докорінні зміни, що відбулися в селі за роки Радянської влади, викликають законну гордість жителів Каменя за своє сучасне і майбутнє, глибокі почуття вдячності Комуністичній партії і Радянському урядові за щасливе, заможне й культурне життя. Вони запалюють їх на нові звершення в боротьбі за комунізм.

Г. П. БУЛКІН, В. І. СИДОРУК

МИРО́ПІЛЬ

Миропіль — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташований на берегах мальовничої р. Случі (басейн Прип'яті), за кілометр від залізничної станції тієї ж назви на лінії Козятин — Шепетівка і за 18 км від Дзержинська. Через Миропіль проходить автошлях Бердичів—Шепетівка. Населення — 4,5 тис. чоловік.

Цей куточок найпівденнішого Полісся був заселений з найдавніших часів. На території Мирополя знайдено знаряддя праці доби неоліту, виявлено поселення трипільської культури, поховання доби міді та бронзи, а також давньоруське городище. Поблизу селища розкопано 40 слов'янських курганів VI—VII ст. і близько 20 давньоруських X—XIII ст.[1]

У першій половині XVI ст. за півтора кілометра від р. Случі на березі її притоки Сапогівки виникло поселення Сапогове[2], яке десь наприкінці XVI ст. стало називатися Мирополем.

Після Люблінської унії 1569 року землі Мирополя опинилися в руках графині Ростворовської, а пізніше дісталися графам Чапським. 1622 року люстратор Київського воєводства записав у ньому 520 димів.

Феодали жорстоко експлуатували трудящі маси. Перебуваючи в кріпосній залежності, селяни Мирополя мусили відробляти панщину два-три дні на тиждень, сплачувати данину натурою і грішми та відбувати толоки[3]. Посилення кріпосницького гніту породжувало масове незадоволення селянства. Коли на Придніпров'ї 1630 року розгорілося селянсько-козацьке повстання під керівництвом Тараса Федоровича, загін повстанців з'явився і в Мирополі. Користуючись підтримкою жителів містечка, повстанці вчинили розправу над власниками сусіднього села Рокицькими, які прибули сюди на ярмарок[4]. Обурення селян Мирополя, як і інших місць

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 28, 357—364, 377—378, 384; Материалы и исследования по археологии СССР, № 169. М., 1969, стор. 111—115.

[2] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 1, стор. 275.

[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 154.

[4] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 184—185.

України, дедалі зростало. Воно вилилось у визвольну війну 1648—1654 рр. Завдаючи ударів військам Я. Вишневецького, загони козаків на чолі з Максимом Кривоносом вступили в Полонську волость, до якої належав тоді й Миропіль.

1649 року Миропіль входив до складу Білоцерківського полку, а з 1657 року — до Волинського.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року, коли Правобережна Україна знову була загарбана шляхетською Польщею, панщина досягала 4—5 днів на тиждень, збільшилися натуральні й грошові повинності.

Селянство продовжувало боротьбу проти польсько-шляхетського гноблення, за возз'єднання Правобережної України з Росією. Коли після Прутського миру 1711 року російські війська залишали Правобережжя, багато жителів Мирополя переселилося на Лівобережну Україну, що входила до складу Російської держави.

1793 року Миропіль в складі Правобережної України був возз'єднаний з Росією, що позитивно вплинуло на дальший розвиток містечка.

Після скасування кріпацтва земельні наділи селян, що були визначені інвентарними правилами 1847—1848 рр., поміщик зменшив на 635 десятин. Селянам дісталися 2524 десятини гіршої, здебільшого непридатної для використання землі. До переходу на викуп селяни вважалися тимчасовозобов'язаними і змушені були відбувати панщину або сплачувати оброк, визначені уставною грамотою. Обурені такою «волею», миропільці заявили: «Ми вільні, громада нізащо не стане тепер відробляти панщину», і відмовлялися виконувати будь-які повинності[1].

Чутки про ці події швидко дійшли до сусідніх сіл, зокрема Полонного, Печанівки, Колодяжного, Котюржинець. В донесенні Новоград-Волинського земського суду на ім'я київського генерал-губернатора говорилося: «Непокора миропільських селян діє надзвичайно шкідливо на околишні маєтки»[2]. Для відновлення «порядку» до Мирополя власті викликали роту Могилівського полку. Над селянами було вчинено розправу, а їх ватажків ув'язнено.

Розвиток капіталістичних відносин після реформи 1861 року сприяв розширенню винокурного, пивоварного, вовночесального промислів та виробництва будівельних матеріалів. Найбільш значним промисловим підприємством в селищі була паперова фабрика Чапських (заснована в 40-х роках XIX ст.). 1872 року вступає в експлуатацію залізниця Бердичів—Шепетівка. Станція Миропіль разом з селищем стає перевалочним пунктом хліба, лісу, смоли та інших товарів, що надходили з родючих місць губернії. Будуються і починають діяти кращі у Новоград-Волинському повіті млини на річці Случі. Зростає населення. 1867 року тут налічувалося 2995 чоловік.

Тяжкими були умови праці на підприємствах графів Чапських. Робочий день тривав тут 12 і більше годин і за це робітники одержували 20—40 коп. Експлуатація і політичне безправ'я, антисанітарія, відсутність будь-якої охорони праці виснажували їх фізично й духовно.

До революційних подій, що розгорталися на початку XX ст., прилучилися і жителі Мирополя. Саме в цей час на паперовій фабриці виникає підпільна група, члени якої провадили на фабриці агітаційну роботу, розповідали робітникам про революційні події, що відбувались у Росії, розповсюджували заборонену літературу та листівки. 1 жовтня 1906 року в одного з членів групи під час обшуку квартири жандарми виявили нелегальну бібліотеку — 208 книжок і брошур. Серед них твори В. І. Леніна «Перегляд аграрної програми робітничої партії», К. Маркса «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.», Ф. Енгельса «Селянське питання у Франції», твори Г. В. Плеханова та інші[3].

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 2, дод. спр. 186, арк. 3, 4, 8, спр. 187, арк. 1, 5, 6.

[2] Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права, ч. 1—2. М.—Л., 1948, стор. 41.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 767, арк. 171; О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917 рр.). Львів, 1967, стор. 35.

В липні 1905 року застрайкували робітники паперової фабрики. Для придушення страйку була викликана поліція. В присутності урядника, пристава і поліції страйкарі виклали свої вимоги: підвищення заробітної плати, 8-годинний робочий день. Завдяки високій організованості і одностайності робітники змусили фабриканта піти на деякі поступки.

В кінці листопада 1905 року почалося заворушення і серед місцевих селян. Протягом кількох днів вони вирубали 210 десятин панського лісу. На вимогу поліцейського урядника припинити рубку вони відповіли погрозами. 5 грудня до містечка прибула рота солдатів, яка вчинила розправу над селянами. Вісім ініціаторів цього виступу власті заарештували.

Після поразки революції 1905—1907 рр. посилився наступ на трудящих. Робітники миропільської фабрики змушені були знову працювати по 12 годин на добу. Її орендар звільняв з роботи всіх тих, хто співчував революції.

Столипінська аграрна реформа поглибила класову і соціальну нерівність селянства. Якщо в 1864 році на один тягловий двір припадало 9—11 десятин землі, то в 1910 — дві, з них 1—1,25 десятини орної. Частина селян зовсім не мала землі. Відчувалась гостра нестача сінокосів. Тільки деякі господарі мали невеликі ділянки лісу. Безземелля та малоземелля змушували селян за мізерну плату найматися до поміщиків Чапських, які мали 5782 десятини землі, або кидати рідні місця і йти на заробітки.

Промислове піднесення в країні 1910—1914 рр. торкнулось і Мирополя. Значно збільшувалось виробництво паперу, суконних виробів, спирту, борошна, лісоматеріалів тощо. Паперова фабрика, на якій працювало 250 чоловік, випускала за рік продукції на 300 тисяч карбованців. Винокурний завод у 1909—1910 рр. дав 2,7 тис. відер спирту. Селище стає значним хлібним ринком Волині. Щомісяця тут відбувалися ярмарки. Через станцію Миропіль транспортувалася і велика кількість лісних вантажів. У 1913 році в Мирополі налічувалося вже 4891 чоловік населення[1].

Дореволюційний Миропіль відзначався низьким рівнем медичного обслуговування. На всю Миропільську волость, до якої входило 24 села, була лише одна земська лікарня на 10 ліжок[2], де працювали два лікарі, і невеличка аптека.

Повільно розвивалася освіта. Лише 1876 року на власні кошти селяни збудували однокласне училище, на утримання якого щорічно сплачували 570 крб.[3]. У 1888 році воно перейшло у відання міністерства. Дітей навчали три вчителі. У 1902 році училище перетворено на двокласне, а в 1903 відкрито ще одне — сільське однокласне, в якому працював один учитель. Із загальної кількості дітей віком 8—11 років навчалося менше половини. У волосному центрі не було ні бібліотеки, ні клубу, ні книжкових магазинів. Газети й журнали передплачували лише пани та священик.

Проте селяни свято зберігали і передавали з покоління в покоління скарбницю вічно живої народної культури, що проявлялася в усній творчості, в піснях про кращу долю, обрядових, в співах на вечорницях. Леся Українка збирала й досліджувала ці народні перлини, ніжні й чарівні мелодії яких запам'яталися з дитинства. Пісні, зокрема купальські, поетеса зібрала і надрукувала в журналі «Житє і слово», що виходив у Львові під редакцією І. Франка[4].

Розруху і злидні принесла трудящим перша світова війна. Переважну більшість чоловіків мобілізували до армії. Паперова фабрика, пивоварний завод та інші підприємства через нестачу сировини та робочих рук працювали з великими перебоями. Погіршувалося й економічне становище селян. Не вистачало тяглової сили і реманенту. В селищі налічувалося всього 88 коней і 95 волів, 42 плуги і 6 сівалок.

---

[1] Весь Юго-Западный край, стор. 78, 819.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 305, спр. 82, арк. 40.
[3] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1915 год, стор. 77.
[4] Леся Українка. Твори в 5-ти томах, т. 4. К., 1954, стор. 457.

У населення забирали хліб, фураж, худобу. Тільки в 1914—1915 рр. для війська, розташованого в Миропілі, в селян реквізовано 45,5 тис. пудів сіна і 1670 голів худоби[1]. Після перемоги Лютневої революції 1917 року великих змін у житті трудящих Мирополя не відбулося. Війна продовжувалась, біднота землі не одержала, зубожіння зростало.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція принесла трудящим мир і свободу. В січні 1918 року Радянську владу було встановлено у Новоград-Волинському повіті, у т. ч. і в Миропілі.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала відчайдушний опір з боку внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. З лютого 1918 року в Миропілі вже хазяйнували кайзерівські війська. Окупанти нещадно грабували населення, забирали хліб, фураж, худобу. Поміщики Чапські, які повернулися разом з інтервентами, за допомогою зброї повертали своє майно. В грудні 1918 року австро-німецькі окупанти втекли з Мирополя, але тут лютували петлюрівці. Радянська влада в селі була відновлена лише 22 березня 1919 року[2]. В кінці липня петлюрівці перейшли Збруч і почали наступ на Київ. У серпні 1919 року Миропіль знову опинився в руках буржуазних націоналістів. Радянські війська вибили їх звідси наприкінці вересня 1919 року. Селяни взялися за втілення в життя ленінського Декрету про землю, за відродження господарства. Проте мирна праця була перервана наступом панської Польщі. В кінці квітня 1920 року Миропіль окупували польські інтервенти. Вони вчинили розправу над членами ревкому, було вбито його голову А. Я. Харкова.

На допомогу трудящим Волині прийшла Перша Кінна армія С. М. Будьонного. 23 червня бій за визволення Мирополя розпочав 399-й полк. Місцеве населення активно допомагало червоноармійцям. Мужньо билися бійці комуністичного загону добровольців з Ростова-на-Дону під командуванням Копецького. 27 червня Миропіль було визволено. В цьому бою героїчно загинув прославлений командир полку А. В. Попа.

В 20 числах липня вже діяв волосний ревком, який ухвалив рішення про підтримку Радянської влади і розгортання боротьби з інтервентами.

Для миропільців настав мирний період. Трудящі включилися у боротьбу за відбудову народного господарства. У серпні 1920 року в селищі організовано комнезам, першим головою якого був Д. К. Ковалюк. Комнезам став основною опорою Радянської влади на селі та активним провідником її політики. Він допомагав незаможним селянам хлібом та іншими продуктами, вів боротьбу з куркульством, допомагав червоноармійцям у боротьбі з бандитизмом. В листопаді 1920 року було націоналізовано паперову фабрику Чапських. Суконні, вовночесальні фабрики та ін. підприємства оголошувалися народним добром. За ленінським Декретом про землю вся поміщицька і церковна земля переходила до рук трудящих селян.

З великими труднощами розгорталися відбудовні роботи. Через брак палива з перебоями працювала паперова фабрика, на якій було зайнято 85 робітників. У грудні 1921 року вона виробила лише 4 тис. пудів толевого картону. Стояли суконні і вовночесальні фабрики та інші дрібні підприємства, через що багато робітників залишилося без роботи.

В занепаді було й сільське господарство. Не вистачало реманенту і тяглової сили. В районі лютували банди.

Переборюючи труднощі, населення Мирополя, спираючись на підтримку Радянської держави, відроджувало економіку. Відбудовувалась паперова фабрика, відновив роботу винокурний завод, дві суконні фабрики. Заліковувало нанесені війнами рани і сільське господарство: освоювалися довоєнні посівні площі, збільшувалась урожайність, зростало поголів'я худоби.

[1] Доклады V очередному губернскому земскому собранию о деятельности губернского съезда 1914—1915 гг., стор. 21, 66.

[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 687.

У 1922 році створюється партосередок. Його очолив П. О. Фіщук. На чолі волвиконкому став П. М. Ющук, а волосного КНС — А. І. Семенюк[1]. 6 квітня 1923 року з семи комуністів формується партійний осередок на паперовій фабриці. Розгортають свою діяльність комсомольські, профспілкові та інші громадські організації. У 1924 році в селищі уже налічувалося 755 членів профспілок.

1923 року Миропіль став районним центром.

Успіхи радували трудящих. Але ця радість була затьмарена звісткою про смерть В. І. Леніна. На траурному мітингу робітники й селяни Мирополя поклялися свято виконувати заповіти свого вождя. На заклик Центрального Комітету лише на паперовій фабриці 16 робітників вступили до лав Комуністичної партії. В серпні 1925 року в осередку вже налічувалося 42 комуністи[2].

Виконуючи заповіти Ілліча, робітники Мирополя, як і всі трудящі нашої країни, успішно розв'язували завдання, що їх ставила партія і Радянський уряд. На кінець 1925 року вже була відбудована паперова фабрика. Тільки в липні того року вона дала країні 25 тис. пудів паперу. 1924 року розпочато електрифікацію Мирополя.

Відновлювалось і розвивалося сільське господарство. У 1922 році створюється перше сільськогосподарське товариство ім. Леніна, а 1924 року — ім. 1-го Травня. Губернська газета «Радянська Волинь» в той час писала: «Дванадцять сімей, об'єднавши свої 56 десятин землі, за два роки довели навколишньому селянству, що шлях виходу незаможника із злиденного становища — це колективне господарювання»[3]. Запозичуючи перший досвід, селяни ставали на шлях кооперування ще в роки відбудови народного господарства, який потім набрав масового характеру.

Партійний осередок, селищна Рада і комітет незаможних селян особливу увагу приділяли у цей час питанню ліквідації неписьменності. У 1923 році в Мирополі вже працювало 26 гуртків, а до 1925 року вони були майже на кожній вулиці. До навчання дорослих залучалися вчителі, комсомольці і кращі учні школи. У 1922 році замість одно- і двокласного училищ створюється семирічна школа з рідною мовою викладання. На кінець відбудовного періоду до навчання залучалися майже всі діти шкільного віку. Вони забезпечувалися підручниками, зошитами і необхідними навчальними посібниками. Відкрито сельбуд, а на паперовій фабриці — клуб. При цих культурно-освітніх закладах розгорнули роботу політичні, драматичні та хорові гуртки, спортивні секції[5], школи ліквідації неписьменності, бібліотеки. 1925 року в селищі встановлено стаціонарну кіноустановку. Населення мало можливість дивитися кінофільми, спочатку «німі», а потім і звукові.

Почалась докорінна перебудова підприємств. Вони оснащувалися новою технікою. Робітники успішно опанували її і неухильно підвищували продуктивність праці. Цьому набагато сприяв стахановський рух, що розгорнувся в Радянському Союзі з 1935 року. В селищі його ініціаторами були комуністи і комсомольці паперової фабрики П. А. Харков, Ф. В. Бабій, К. Г. Кришталь та інші[4].

До 1940 року промислові підприємства зросли. Для водопостачання фабрики побудовано нову греблю, підведено залізничну лінію. Підвищилась продуктивність праці робітників, яких працювало тут 345 чоловік, збільшився випуск валової продукції і поліпшилась її якість. Напередодні Великої Вітчизняної війни паперова фабрика вже виробила понад 5 тис. тонн картону і 3 тис. тонн обгорткового паперу.

Керуючись рішеннями XV з'їзду ВКП(б), миропільці твердо ставали на

Перші колективні жнива в колгоспі «Шлях бідняка». 1930 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 19, арк. 7, 11, 14, 48.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 163, арк. 85, 104.

[3] Газ. «Радянська Волинь», 3 вересня 1926 р.

[4] Газ. «Колективіст Дзержинщини», 11 серпня 1939 р.

соціалістичний шлях. Сільськогосподарські артілі, що виникли у відбудовний період, у 1928 році об'єднались у колгосп ім. 1-го Травня. Матеріально-технічна база його була ще слабка. В господарстві налічувалося 5 пар робочої худоби, 18 корів, молотарка, віялка, сівалка, 2 культиватори, 3 борони та деякий інший дрібний інвентар[1]. На основі машинно-тракторних товариств і товариств спільного обробітку землі у 1930—1931 рр. створюються сільськогосподарські артілі «Новий господар», «Шлях бідняка» і «Червоний клич», що згодом перейменовані на колгоспи «Комінтерн», «20-річчя РСЧА» та ім. Чапаєва.

Колективізація в селищі відбувалася в жорстокій класовій боротьбі. Великий опір чинили їй місцеві куркулі. Вони поширювали ворожі чутки, зривали хлібозаготівлі. В колгоспі «Шлях бідняка» спалили приміщення свиноферми, підпалювали будівлі колгоспів і колгоспників, організовували замахи на активістів і т. п. Незважаючи на ворожі дії куркулів, колгоспи зростали, зміцнювалась трудова дисципліна, підвищувалась продуктивність праці.

У 1931 році в Миропілі створено машинно-тракторну станцію, яка подавала практичну допомогу колективним господарствам. Завдяки цьому швидко зростав рівень механізації сільськогосподарських робіт. Розгортаються рух п'ятисотенниць-буряківниць і рух за збирання стопудового врожаю зернових культур. У 1938 році бригада П. Н. Бичківського з колгоспу ім. 1-го Травня зібрала по 364 цнт цукрових буряків з одного га, а ланка О. І. Завальної — по 396 цнт[2]. Тракторна бригада П. М. Горбатюка Миропільської МТС на кожний трактор ХТЗ виробила по 750 га і зекономила 3 тонни пального. За досягнуті успіхи багато колгоспників у 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Золотими медалями цієї виставки нагороджені П. Н. Бичківський, О. І. Завальна, В. А. Романко і П. І. Бабич.

Колгоспи зміцнювали свою матеріально-технічну базу, що сприяло зростанню добробуту колгоспників. У 1938 році вони одержували на трудодень по 3 крб. грішми, 4 кг зерна, 5 кг картоплі та інші сільськогосподарські продукти. Сім'я В. Онищука, наприклад, одержала 150 пудів зерна, 100 пудів картоплі і 950 крб. грішми[3].

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Миропілі працювали лікарня на 50 ліжок, аптека. Обслуговували населення 9 кваліфікованих лікарів і 16 медпрацівників середньої кваліфікації.

Розвивались освіта й культура. Ще в 30-х роках серед населення загалом було ліквідовано неписьменність. У 1935 році семирічку перетворено на середню школу. 26 учителів виховували учнівську молодь. 1928 року, в день святкування одинадцятої річниці Великого Жовтня, урочисто відкрито клуб ім. Петровського. Розгорнув свою діяльність клуб паперової фабрики. В бібліотеках налічувалося близько 50 тис. примірників книжок. Відкрито книжковий магазин і магазин культтоварів. У 1932 році почалася радіофікація селища.

Робітники і селяни почали жити заможним і культурним життям. Але їх мирна праця була перервана війною, що її розпочала гітлерівська Німеччина. З першого дня війни трудящі селища разом з усім радянським народом стали на захист своєї Батьківщини. Понад 650 патріотів пішли в ряди Червоної Армії.

28 червня 1941 року воєнні дії вже розгорнулися на підступах до Мирополя[4]. Лінія оборони проходила по правому березі р. Случі. Майже дві доби гітлерівці не могли захопити переправу, яку стійко захищали радянські воїни. 6 липня селище було окуповане фашистськими загарбниками.

Захопивши Миропіль, вороги влаштовували масові пограбування, знищували радянських людей. Гітлерівці розстріляли колишнього голову колгоспу ім. Комінтерну І. П. Ковалюка, комуніста І. П. Верещака, вчителя А. А. Кирилюка та інших.

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-552, оп. 1, спр. 72, арк. 69—70.
[2] Газ. «Колективіст Дзержинщини», 4 січня 1939 р.
[3] Газ. «Колективіст Дзержинщини», 7 лютого 1939 р.
[4] Е. Старченко. Сильнее смерти. Кишинев, 1962, стор. 12.

16 3-60

В. І. Тимощук — Герой Радянського Союзу, уродженець Мирополя.

Із комуністів і комсомольців, що залишилися на окупованій території, 7 листопада 1941 року була створена районна підпільна організація. Від миропільських комуністів до неї увійшли учитель В. І. Кирилюк, який мав зв'язок з Житомирським підпільним обкомом партії, а також О. А. Кухарський, З. А. Кухарська, П. Я. Кущенко і К. С. Альохін. Підпільники підбирали надійних людей для своєї організації, вели антифашистську роботу, переписували і розповсюджували зведення Радінформбюро, подавали допомогу радянським військовополоненим, діставали і переправляли партизанам зброю, влаштовували диверсії, виводили з ладу сільськогосподарські машини тощо[1].

Працюючи завідуючим складом пального та машин, В. І. Кирилюк у 1941 році знищив понад 25 тонн пального і зіпсував 21 трактор. Під керівництвом члена комітету Г. П. Алексійчука 10 травня 1943 року на станції Печанівка підпільники висадили в повітря ворожий ешелон, внаслідок чого було знищено 4 вагони, пошкоджено залізницю, на перегоні Печанівка-Миропіль на кілька годин припинено рух поїздів. Через деякий час патріоти пустили під укіс ешелон з боєприпасами і машинами.

Весною 1943 року гітлерівці схопили і розстріляли В. І. Кирилюка, К. С. Альохіна, Д. А. Романюка та інших підпільників. Ті, що уціліли, пішли в партизанський загін, який діяв на території Дзержинського району. В партизанському русі проти фашистських загарбників брали участь колишній робітник паперової фабрики, а у передвоєнні роки начальник станції, згодом Герой Радянського Союзу, В. І. Тимощук, голова колгоспу П. Б. Павшенюк, агент заготівель Ф. М. Ожеровський, шофер колгоспу «20 років РСЧА» М. М. Юрчук, робітниця паперової фабрики Т. М. Деребон, вчителька О. М. Курна та інші. Були зв'язковими і подавали активну допомогу партизанам колгоспники О. П. Никитюк, Д. Ф. Миронюк, З. С. Назарук, К. А. Романюк, Є. П. Харчук та інші[2].

В ніч на 6 січня 1944 року 322-а Житомирська стрілецька дивізія 1-го Українського фронту визволила селище від гітлерівських поневолювачів.

Багато горя завдали фашистські загарбники жителям Мирополя. Вони знищили понад тисячу чоловік мирних громадян, погнали на німецьку каторгу 285 юнаків та дівчат, спалили громадські будівлі колгоспів і 22 хати колгоспників, вивезли все обладнання паперової фабрики, машини з МТС, худобу, хліб і реманент з колгоспів. А що не могли вивезти — знищували.

Миропільці свято шанують пам'ять воїнів-визволителів та односельців, які ціною свого життя довели вірність рідній Вітчизні. До 20-річчя з Дня Перемоги над фашистською Німеччиною, їм споруджено 2 пам'ятники й обеліск.

Ще в ході Вітчизняної війни миропільці почали відновлювати економіку, відбудовувати школу і культурно-освітні заклади. Робітники паперової фабрики приступили до відбудови свого підприємства. Порівняно швидко були відновлені гідротехнічні споруди і головний корпус. У 1945 році встановлено нафтовий двигун, електромотори і парові котли. Підприємство одержало від держави одну картоноробну і дві папероробні машини. Але тільки влітку 1947 року вдалося пустити першу турбіну. На кінець 1950 року фабрика була відбудована і реконструйована на сучасній технічній основі. Відновили свою роботу промартілі і підприємства побутового обслуговування, які також успішно виконали планові завдання четвертої п'ятирічки.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 159, арк. 22—24.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 159, арк. 3.

Багато праці доклали трудівники села для відбудови колгоспів. В перші післявоєнні роки не було машин. Землю обробляли кіньми і коровами. Держава подала допомогу насінням. Колгоспники за порівняно короткий строк освоїли довоєнні посівні площі. Широким фронтом вели будівництво виробничих приміщень. Вже на кінець четвертої п'ятирічки господарство колгоспів загалом було також відновлено.

У 1949 році артілі ім. Чкалова та «1-ше Травня» об'єдналися в колгосп ім. Чкалова, а в січні 1951 року артілі «20-річчя РСЧА» і «Комінтерн» — у колгосп «Комінтерн». Згодом ці колгоспи об'єдналися в один — ім. XXI з'їзду КПРС, а пізніше з нього виділилося два — колгосп ім. Чкалова і колгосп ім. Крупської.

У 1944—1947 рр. було проведено кілька суботників по відбудові і ремонту лікарні, школи і будинку культури, по очищенню подвір'я підприємств, установ і вулиць від завалів і брухту. Це набагато сприяло швидкій відбудові шкіл і відновленню їх нормальної роботи. Вже у 1944 році у 8-річній і середній школах навчалося 720 учнів і працювало 32 вчителі, а у 1950 році відповідно 939 і 41.

З новим завзяттям посилюється робота у наступні роки на паперовій фабриці. Тут встановлено понад 100 електромоторів, механізовано вантажно-розвантажувальні роботи, пущено три стрічкові транспортери, два автонавантажувачі. Завдяки цьому продуктивність праці зросла на 25 проц. Раціоналізатори внесли десятки пропозицій, впровадження яких дало 15 тис. крб. економії на рік[1]. Значну допомогу для реконструкції фабрики подають підприємства братніх республік. Так, роздвижні регулюючі шківи та редуктори для приводів поступають з РРФСР, насоси — з Білорусії і Молдавії, латвійські трудящі надсилають радіоізотопні регулятори.

Фабрика поповнюється досвідченими інженерно-технічними кадрами, набуває більше знань і досвіду колектив підприємства. Майже всі робітники мають середню освіту, частина навчається в спеціальних навчальних закладах та загальноосвітніх школах. Широко розгортається соціалістичне змагання. Бригадам М. В. Процюка, Д. С. Денисенко, П. Д. Шилюка, А. І. Люльчука та В. В. Талімонова присвоєно почесне звання колективів комуністичної праці. Завдання восьмої п'ятирічки колектив виконав достроково — фабрика дала країні близько 90 тис. тонн паперу. Тепер її продукція надходить не тільки в області України, але й в РРФСР, Молдавію, Латвію, Литву, Естонію і навіть за кордон.

За досягнуті успіхи електрика Є. Ф. Шилюка удостоєно ордена Жовтневої Революції, машиніста А. М. Бондаренка — ордена Трудового Червоного Прапора. Групу працівників фабрики нагороджено медалями «За трудову відзнаку» і 76 ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Колектив паперової фабрики успішно виконав свої виробничі завдання другого року дев'ятої п'ятирічки. Вироблено за рік 20 400 тонн паперу, план виконано на 101,4 проц.

Далі зростало і організаційно зміцнювалося господарство колгоспів. За роки післявоєнних п'ятирічок посилилась їх матеріально-технічна база, склалися і зросли керівні кадри. Завдяки цьому і копіткій праці колгоспників набагато підвищилася врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність громадського тваринництва. У ювілейному 1967 році колгоспи зібрали з одного гектара по 24 цнт зернових і по 332 цнт цукрових буряків. У порівнянні з довоєнним часом зросло поголів'я тваринництва. З розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь одержано 301 цнт молока, 55,4 цнт м'яса.

Миропільська паперова фабрика. 1966 р.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 14 листопада 1961 р.

Зміцніли міжколгоспні зв'язки. У 1957 році зусиллями двох артілей на р. Случі було споруджено ГЕС на 500 квт, яку підключено до державної електромережі. За високі врожаї цукрових буряків і пшениці у 1966 і 1967 роках колгосп ім. Чкалова був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР і нагороджений двома Малими золотими медалями.

Комуністична партія і Радянський Уряд високо оцінили ці досягнення. Багато колгоспників було нагороджено орденами й медалями. Бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Чкалова М. П. Уланівський удостоєний ордена Леніна, член цього колгоспу Г. І. Голеницький — ордена Трудового Червоного Прапора.

Підготовка до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна викликала нову хвилю соціалістичного змагання. Колгоспники успішно виконали завдання восьмої п'ятирічки. Колгосп ім. Крупської, борючись за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, у 1972 році зібрав по 28,9 цнт зернових з гектара, по 310 цнт цукрових буряків і по 128 цнт картоплі; колгосп ім. Чкалова — відповідно 32,2 цнт, 409,6 і 163,3 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено молока у колгоспі ім. Крупської 306 цнт, м'яса 80 цнт, у колгоспі ім. Чкалова — відповідно 445,7 цнт і 66 цнт.

Зросла технічна озброєність господарств. У 1972 році в них налічувалося 30 тракторів, 17 комбайнів, 21 автомашина і багато іншої техніки. В колгоспах працюють 58 механізаторів, з яких 6 з вищою освітою і 15 з середньою спеціальною освітою.

Виробничі перемоги трудівників сільського господарства Мирополя в роки восьмої п'ятирічки були відзначені урядовими нагородами. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні ланкові В. К. Бабич, Г. І. Рожко з колгоспу ім. Чкалова, бригадир городньої бригади А. Х. Завальний та комбайнер колгоспу ім. Крупської В. Т. Буняк. 63 колгоспники нагороджено ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

У 1957 році Миропіль став селищем міського типу. За 1955—1970 рр. збудовано нове приміщення школи, 500 житлових будинків. Близько 700 сімей за цей час переселились у нові квартири. Піднесення матеріального добробуту зумовило неухильне зростання торговельної мережі і купівельної спроможності населення. Якщо у 1965 році було 14 магазинів, які реалізували товарів на 1385 тис. крб., то у 1970 році відповідно 18 і 1938 тис. крб. В другому році дев'ятої п'ятирічки ця сума зросла уже до 2066 тис. крб. Трудящі придбали і мають тепер у власному користуванні 8 легкових автомашин, 68 мотоциклів, 550 велосипедів, 240 телевізорів, пральні машини, пилососи тощо.

Миропільська міжколгоспна ГЕС на р. Случі. 1957 р.

В селищі є лікарня на 75 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, пункт охорони здоров'я й аптека. Миропільців обслуговують 8 лікарів і 50 чоловік середнього медперсоналу.

Дальшого розвитку набули освіта і культура. У середній, восьмирічній і початковій школах 53 вчителі навчають 627 учнів. Працює консульт-пункт заочної середньої школи. Школи мають обладнані кабінети, музеї. Вчительці Н. Г. Татарчук у 1969 році присвоєно почесне звання заслуженого вчителя Української РСР. За післявоєнні роки 220 громадян селища одержали вищу освіту в інститутах країни. В Миропільській школі навчалися нині Герой Радянського Союзу В. І. Тимощук, генерал-лейтенант артилерії В. О. Мартинюк, доктор медичних наук, професор В. Я. Дроботун та інші.

Змістовнішою стала робота культурно-освітніх закладів. У клубі паперової фабрики і селищному будинку культури працюють 20 творчих колективів. Серед них

науково-освітні, сільськогосподарські, хореографічні та інші гуртки. Агіткультбригада часто виступає перед робітниками і колгоспниками. В клубі й будинку культури читаються лекції з питань марксистсько-ленінської теорії, міжнародного і внутрішнього становища нашої країни, переглядаються художні і документальні фільми. У двох бібліотеках, що налічують 18,5 тис. книжок,— близько 2 тис. читачів. Бібліотеки проводять літературні вечори, диспути, влаштовують книжкові виставки, присвячені важливим політичним подіям. В селищі працює книжковий магазин.

Школи і культурно-освітні заклади брали активну участь у роз'ясненні рішень XXIV з'їзду КПРС. Лекції, бесіди, політичні інформації, виставки літератури, перегляд документальних фільмів і багато інших форм виховної роботи охоплювали майже все населення селища. За успіхи в агітаційно-пропагандистській і культурно-освітній роботі 33 працівники культури і освіти нагороджено ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

В усій багатогранній господарсько-політичній та культурно-освітній роботі керівною і спрямовуючою силою виступають комуністи. Їх 176 чоловік, об'єднаних в 9 організаціях. В селищі 330 комсомольців, з яких 160 працюють в цехах фабрики і на колгоспних ланах.

Велику роботу проводить селищна Рада, в складі якої 60 депутатів, у т. ч. 23 робітники, 20 колгоспників, 24 комуністи, 5 комсомольців, 26 жінок. У своїй діяльності вона спирається на широкий актив.

Здійснюючи рішення XXIV з'їзду КПРС, робітники, колгоспники та інтелігенція докладають багато зусиль для впровадження в життя величних накреслень Комуністичної партії. Успішно виконавши плани перших двох років, трудівники Мирополя наполегливо працюють над розв'язанням завдань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки.

Г. П. БУЛКІН, Ю. Я. ЧАПЛИНСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ДЗЕРЖИНСЬКОГО РАЙОНУ

БИ́КІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 17 км від районного центру та за 21 км від залізничної станції Курне. Через селище проходить автошлях Разіне — Дзержинськ — Довбиш, на околиці Биківки протікає річка Тня, притока Случі. Дворів — 690. Населення — 2100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Сарнівка й Товща.

На території Биківки міститься Биківський склозавод (побудований 1852 року). На підприємстві працює понад 600 робітників і 35 інженерно-технічних працівників. За успіхи в розвитку народного господарства 80 робітників склозаводу нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селах Сарнівці й Товщі розміщені допоміжні господарства Баранівського лісгоспзагу.

Працюють середня школа, де 25 учителів навчають 450 учнів, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 місць, дитячий садок, заводський будинок культури із залом на 450 місць, пошта.

На обліку в партійній організації (створена 1925 року) 60 членів КПРС, у комсомольській (перший осередок виник у тому ж році) — 99 членів ВЛКСМ.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В роки громадянської війни жителі села боролися з петлюрівськими бандами.

Під час Великої Вітчизняної війни 165 жителів селища пішли на фронт, понад 50 — перебували в партизанському з'єднанні С. Ф. Маликова. В боротьбі з ворогом загинуло 63 чоловіка. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 80 чоловік відзначені урядовими нагородами.

Вшановуючи пам'ять воїнів-односельців, які загинули в боротьбі з фашистами, трудящі селища встановили їм пам'ятник.

На околиці Биківки виявлено поселення трипільської культури.

БУЛДИ́ЧІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від районного центру та за 6 км від залізничної станції Печанівка. Дворів — 230. Населення — 681 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мала Козара, Олександрівка, Промінь, Шевченка (до 1955 року Слобода).

На території Булдичева розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 26 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Колишній бригадир тракторної бригади Д. П. Мусіяшко нагороджений орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 130 учнів, працює 11 учителів, будинок культури із залом на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 11 тис. примірників, медпункт.

Партійна організація села (створена 1928 року) об'єднує 22 членів КПРС, комсомольська — 29 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1585 року.

1861 року сталися заворушення селян, обурених грабіжницьким характером селянської реформи. 1905 року в селі знову відбувся виступ проти поміщика. Викликане з Мирополя військо жорстоко розправилося з селянами.

У січні 1918 року в Булдичеві встановлено Радянську владу.

Під час німецько-фашистської окупації у Малих Козарах в листопаді 1941 року створено підпільну групу (керівник С. Г. Левченко), яка перетворилася у квітні 1943 року в партизанський загін ім. Кутузова. У травні 1943 року він влився до партизанського з'єднання С. Ф. Маликова.

221 житель Булдичева бився з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 13 — у партизанських загонах, 101 нагороджено орденами й медалями СРСР. 94 чоловіка загинули смертю хоробрих, визволяючи Вітчизну від гітлерівців.

В бою за визволення Булдичева загинуло 24 воїни, серед них росіянин М. Й. Кокорін, поляк М. Крижанівський, українець В. Грицюк.

На честь воїнів, що полягли в боях з фашистами, встановлено пам'ятник Вічної слави.

Уродженцями села є М. А. Марцун (1894—1970 рр.) — двічі Герой Соціалістичної Праці, Ф. Д. Долібець — Герой Соціалістичної Праці.

ВЕЛИ́КА КОЗА́РА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Печанівка. Дворів — 180. Населення — 509 чоловік. Сільраді підпорядковані села Омильне, Пилипо-Кошара.

У Великій Козарі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який обробляє 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільського господарства 22 колгоспники відзначені урядовими нагородами, серед них ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні скотар Л. К. Буханевич, чабан О. П. Іванчук.

Тут є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 103 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 5 тис. примірників, медпункт.

Партійна організація (виникла 1925 року) об'єднує 15 комуністів, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

Село засновано на початку XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни 121 житель села пішов на фронт, 62 з них загинуло, 54 — нагороджено орденами й медалями СРСР. Комсомолець Г. П. Олексійчук, уродженець Пилипо-Кошари, нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни 1-го ступеня (посмертно).

У селі споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

ВІ́ЛЬХА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Случі. за 39 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Миропіль. Дворів — 364. Населення — 1089 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бубни, Дубове, Лучиста, Мала Токарівка, Ольшанка, Улянівка й Цеберка.

На території Вільхи міститься центральна садиба колгоспу ім. XVIII партз'їзду, за яким закріплено 5 тис. га землі, в т. ч. 1,8 тис. га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільського гостподарства 52 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР, а свинарка О. М. Лукащук удостоєна ордена Леніна.

Працюють восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 179 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, дві бібліотеки з фондом понад 11 тис. книжок, медпункт.

Партійна і комсомольська організації Вільхи засновані 1925 року. Тепер вони об'єднують 28 комуністів та 11 комсомольців.

Село відоме з 1780 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників 27 місцевих жителів перебували в партизанських загонах, 339 чоловік билися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Влітку 1942 року в місцевому Миропільському лісі висадилося 12 десантників із «Великої землі». Комісаром групи був житель села Вільхи вчитель І. Л. Гітуляр. Сформований ним пізніше партизанський загін ім. Щорса на кінець літа 1943 року налічував уже 375 бійців. У боротьбі з ворогом у роки війни загинуло 128 жителів села. За героїзм і мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 137 чоловік відзначено урядовими нагородами.

Вшановуючи пам'ять воїнів, які віддали своє життя в боротьбі з фашистами, трудящі села спорудили їм два пам'ятники.

ВРУ́БЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру та за 6 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 650. Населення — 1860 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Корчівка.

У Врублівці міститься центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 77 колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, серед них орденом Леніна відзначено ланкову Н. П. Осипчук.

Працюють середня школа, в якій 26 учителів навчають 355 учнів, будинок культури із залом на 440 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 15 тис. примірників, медпункт, поштове відділення, їдальня, побутова майстерня.

Партійна організація (виникла 1925 року) об'єднує 27 членів КПРС, комсомольська — 32 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1585 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 349 жителів Врублівки билися проти фашистів на фронтах, з них 122 загинули, 111 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

В селі споруджено два пам'ятники радянським воїнам-визволителям.

На території Корчівки знайдено крем'яні знаряддя праці доби неоліту.

ГОДИ́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. На південній околиці села протікає річка Тетерів. Дворів — 250. Населення — 685 чоловік. Сільраді підпорядковані села Межирічка й Микільськ.

У Годисі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який обробляє 1,6 тис. га землі, в т. ч. 1,1 тис. га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — пилорама, млин.

За високі показники у праці 42 трудівники села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 190 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 11 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок, поштове відділення.

На обліку в партійній організації 28 комуністів, у комсомольській — 19 юнаків і дівчат.

Село відоме з 1899 року.

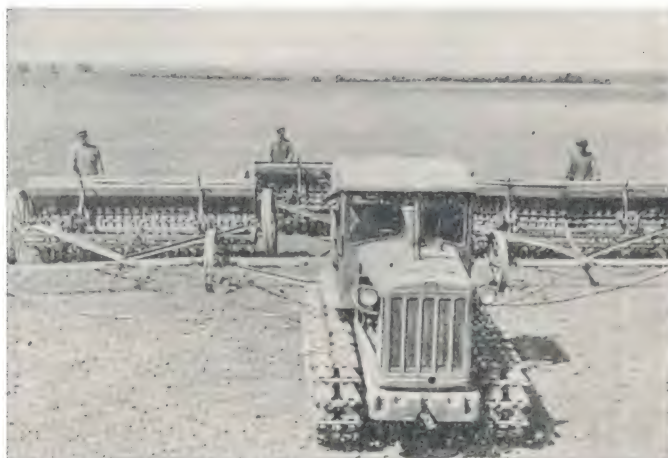
Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової окупації села німецько-фашистські загарбники зруйнували школу, колгоспні будівлі, цегельний завод, 15 будинків колгоспників, 170 чоловік відправлено на каторгу до Німеччини.

117 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 63 загинуло, 42 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Вшановуючи пам'ять воїнів, які полягли в боротьбі з фашистами, трудящі села встановили їм пам'ятник.

Сівба озимих у колгоспі «Зоря». Село Врублівка. 1968 р.

Поблизу Межирічки знайдено крем'яні знаряддя праці доби неоліту, виявлено давньоруські поселення та курганний могильник.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Случі, за 29 км від районного центру та за 0,5 км від залізничної станції Миропіль. Дворів — 672. Населення — 1895 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дертка й Колодяжне.

У Кам'янці міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

З допоміжних підприємств є млин, пилорама та завод силікатної цегли.

За успіхи в розвитку народного господарства орденами й медалями СРСР нагороджено 97 трудівників села. Серед них орденом Леніна відзначені робітниця паперової фабрики Н. Й. Андрущенко, чабан М. В. Павлій, зоотехнік П. М. Тимошенко; орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу І. Г. Бичківський.

Село має середню школу, в якій 47 учителів навчають 455 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, три бібліотеки з книжковим фондом понад 15 тис. примірників, їдальню, відділення зв'язку.

На обліку в партійній організації (створена 1919 року) 99 членів КПРС, у комсомольській — 115 юнаків та дівчат.

Село відоме з 1721 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

1863 року відбувся виступ селян проти поміщика.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 286 жителів села, 114 з них загинуло, 141 — нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

На честь воїнів, які віддали своє життя в боротьбі проти фашистів, споруджено пам'ятник.

Поблизу Колодяжного виявлено поселення пізньотрипільської культури та поховання доби міді. Розкопане давньоруське городище — залишки згаданого в літопису міста Колодяжина, яке 1240 року було зруйноване татарами.

КАРВИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тетерева, за 22 км від районного центру та за 17 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 386. Населення — 1236 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бартуха, Грем'яче й Станіславівка.

У Карвинівці міститься центральна садиба радгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 880 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 417 га орної землі, 282 га лісу. Радгосп спеціалізується на вирощуванні хмелю та плодово-ягідних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є завод, що виробляє плодово-ягідні вина. Працює ветеринарна лікарня.

У селі є середня школа, в якій 29 учителів навчають 345 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, клуб на 150 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, дільнична лікарня на 50 ліжок, аптека, 4 медпункти.

За успіхи в розвитку народного господарства 55 трудівників села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Партійна організація об'єднує 49 комуністів, комсомольська — 62 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1899 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

195 жителів села билися з ворогами на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 126 загинуло, за виявлений героїзм і мужність 111 чоловік відзначені урядовими нагородами.

У бою за село загинули росіянка К. Морфіна, таджик Д. Кокієв, туркмен І. Івраєв.

Вшановуючи пам'ять воїнів-визволителів, що віддали своє життя в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, трудящі села спорудили обеліск Слави.

НИ́ВНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 63. Населення — 205 чоловік. Сільраді підпорядковані села Голубин і Яблунівка.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 1,5 тис. га землі, в т. ч. 970,9 га орної. Господарство вирощує льон і картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Працює цех тари з лози.

У Нивні є восьмирічна школа, в якій 9 учителів навчають 93 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 4 тис. примірників, медпункт.

За високі показники у праці 12 трудівників села, удостоєні орденів і медалей СРСР.

На обліку в партійній організації 14 членів КПРС, у комсомольській — 22 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1899 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 63 чоловіка, з них 27 загинуло, 33 — відзначено урядовими нагородами.

Жителі села свято шанують пам'ять воїнів-визволителів, які віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, на їх честь споруджено пам'ятник.

ПЕЧА́НІВКА (до 1871 року — хутір Печеного) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, залізнична станція на лінії Козятин — Шепетівка. Дворів — 534. Населення — 1590 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гордіївка і Паволочка.

У Печанівці міститься рільнича бригада колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, центральна садиба якого в Паволочці. Вирощують — зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На території села є овочево-сушильний завод, комбінат хлібопродуктів, бурякопункт Коровинецького цукрового заводу.

Працюють середня школа, де 32 учителі навчають 469 учнів, три бібліотеки з книжковим фондом понад 10 тис. примірників, клуб, два медпункти, пологовий будинок.

За успіхи, досягнуті в розвитку народного господарства, 69 трудівників села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Партійна організація об'єднує 55 комуністів, комсомольська — 73 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1471 року.

1871 року була побудована залізнична станція. В серпні 1905 року відбувся виступ селян проти поміщика. Вони спалили панські комори, конюшню, скирти. У жовтні 1905 року страйкували залізничники.

І. П. Голуб — Герой Радянського Союзу, загинув у с. Гордіївці.

Радянська влада в Печанівці встановлена 25 січня 1918 року. В роки громадянської війни тут стояла бригада Г. І. Котовського.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 156 чоловік, з них 68 загинуло. В районі села діяли партизанські групи з'єднання С. Ф. Маликова. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 95 чоловік відзначені орденами й медалями СРСР.

У Печанівці споруджено пам'ятник воїнам-визволителям, які полягли в боях з фашистами. В селі Гордіївці похований Герой Радянського Союзу І. П. Голуб.

Уродженцями села є генерал-лейтенант В. А. Мартинюк, контр-адмірал І. Л. Пархом'юк.

ПРУТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тні, притоки Случі, за 26 км від районного центру та за 36 км від залізничної станції Курне. Дворів — 68. Населення — 244 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Білки, Жовтий Брід, Костянтинівка, Новопрутівка та Новохатки.

У Прутівці міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі, 1,5 тис. га лісу. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону, картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, пилорама, столярна майстерня.

За успіхи в розвитку сільського господарства 25 трудівників села удостоєні орденів і медалей СРСР.

Є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 141 учня, клуб на 170 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 8 тис. книжок.

На обліку в партійній організації 18 комуністів, у комсомольській — 46 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1859 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

120 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 53 з них загинули, 62 — відзначені урядовими нагородами.

За активну участь у відбудові народного господарства медалями «За доблесну працю у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.» нагороджено 41 жінку села.

На честь воїнів-визволителів у Прутівці встановлено пам'ятник.

РОМА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 580. Населення — 1930 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мані, Разіне й Хижинці.

На території Романівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Б. Хмельницького, за яким закріплено 2,9 тис. га землі, в т. ч. 2,3 тис. га орної. Вирощують зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У колгоспі працює університет сільськогосподарських знань, бюро економічного аналізу, рада НОП.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 87 колгоспників села відзначено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна нагороджено колишнього голову колгоспу П. А. Шимона, свинарку Н. І. Матат.

У селі є середня й початкова школи, в яких 34 вчителі навчають 503 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, 4 бібліотеки з книжковим фондом понад 24,5 тис. книжок, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека.

Партійна організація об'єднує 64 комуністів, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1584 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 282 жителі села, з них 131 чоловік загинув, 164 — удостоєні орденів і медалей Радянського Союзу. За героїзм і мужність, виявлені в боях з фашистами, жителя Манів В. І. Полончука нагороджено орденом Леніна.

Вшановуючи пам'ять воїнів-односельців, які віддали своє життя в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, трудящі села встановили обеліск Слави.

На околицях Разіного виявлене поселення скіфського періоду та часів Київської Русі.

СА́ДКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру та за 17 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 83. Населенн — 244 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гвіздярня й Тевеліївка.

На території Садків міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 955 га орної землі. Вирощують переважно льон і картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники у праці 18 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Садки мають початкову школу, клуб, бібліотеку з книжковим фондом 1 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок.

На обліку в партійній організації 16 комуністів, у комсомольській — 11 юнаків та дівчат.

Село виникло на початку XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билися 109 жителів

села, 87 з них загинуло, 64 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Вшановуючи пам'ять воїнів-визволителів, які віддали своє життя в боротьбі з фашистами, трудящі села встановили їм пам'ятник.

СО́БОЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від районного центру і за 39 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 113. Населення — 335 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Вила.

В. С. Путилін — Герой Радянського Союзу, смертельно поранений під Дзержинськом, похований у Соболівці.

На території Соболівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 3,6 тис. га землі, в т. ч. 1 тис. га орної, 1,5 тис. га лісу. Господарство вирощує переважно льон і картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, столярна майстерня.

За успіхи в розвитку сільського господарства 25 колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 140 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 9 тис. примірників.

На обліку в партійній організації 23 комуністи, в комсомольській — 20 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В період Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 89 жителів села, з них 38 загинуло, 43 — відзначені урядовими нагородами.

У Соболівці похований Герой Радянського Союзу В. С. Путилін, уродженець Приозерного Воронезької області, який загинув під час визволення Дзержинського району від фашистських загарбників. Воїнам-визволителям, які віддали своє життя в боротьбі проти фашистів, споруджено пам'ятник.

СТАРОЧУДНІ́ВСЬКА ГУ́ТА — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру та за 34 км від залізничної станції Разіне. Біля села проходить автошлях Висока Піч — Баранівка. Дворів — 210. Населення — 600 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Сульжинівка.

У Старочуднівській Гуті міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 1 тис. га землі, в т. ч. 709,3 га орної. Вирощують переважно льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільського господарства 21 трудівника села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Працюють середня школа, де 14 учителів навчають 270 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 8 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок.

Партійна організація об'єднує 24 комуністи, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Старочуднівська Гута заснована у XVIII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

109 жителів села билися проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 39 загинуло, 48 відзначено урядовими нагородами СРСР, серед них майора Т. З. Бондарчука нагороджено орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, Великої Вітчизняної війни 2-го ступеня, Олександра Невського.

Вшановуючи пам'ять воїнів-визволителів, які віддали своє життя в боротьбі проти фашистів, трудящі села встановили їм пам'ятник.

ЧЕРВО́НІ ХА́ТКИ (до 1935 року Драницькі Хатки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру та за 27 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 145. Населення — 443 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Залужне.

На території Червоних Хаток міститься центральна садиба колгоспу «За врожай», за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства орденами й медалями СРСР нагороджено 25 трудівників села.

Є восьмирічна школа, в якій 10 учителів навчають 99 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 9 тис. примірників, медпункт.

Партійна організація об'єднує 17 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1899 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У серпні 1941 року в Червоних Хатках створено підпільну групу на чолі з П. А. Москальчуком. Патріоти добували зброю для партизанського загону, виводили з ладу телеграфний зв'язок, розповсюджували листівки серед населення. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 68 жителів села, 48 з них загинули, 30 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

На честь воїнів-визволителів, які полягли в боях з фашистами, споруджено пам'ятник.

ЯГОДИ́НКА (до 1961 року Сіряки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 288. Населення — 889 чоловік. Сільраді підпорядковані села Борятин, Іванівщина, Лісна Рудня.

На території Ягодинки міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Господарство вирощує льон, картоплю. Розвинуте тваринництво.

За високі показники у праці 49 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

В Ягодинці є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 177 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, дві бібліотеки, в яких понад 7 тис. книжок, медпункт, пологовий будинок.

Партійна організація налічує 37 комуністів, комсомольська — 34 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1896 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Восени того року в Чуднівській волості, до складу якої входила і Ягодинка, було створено Перший Волинський партизанський полк, до складу якого ввійшло понад 20 жителів села.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 305 чоловік, з них 95 загинуло, 76 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Радянським воїнам-визволителям, які віддали своє життя в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, споруджено пам'ятник.

На території Борятина знайдено крем'яні знаряддя доби неоліту.

ЯСНО́ГОРОД — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Кам'янки Лісної, притоки Тетерева, за 7 км від районного центру та за 17 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 159. Населення — 442 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Монастирок й Синява.

На території Ясногорода міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 1,5 тис. га землі, в т. ч. 1,1 тис. га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону і картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 8 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

Тут є середня школа, де 15 учителів навчають 247 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 10 тис. примірників, медпункт.

Партійна організація об'єднує 18 членів КПРС, комсомольська — 42 юнаків та дівчат.

Село засноване у XVI столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

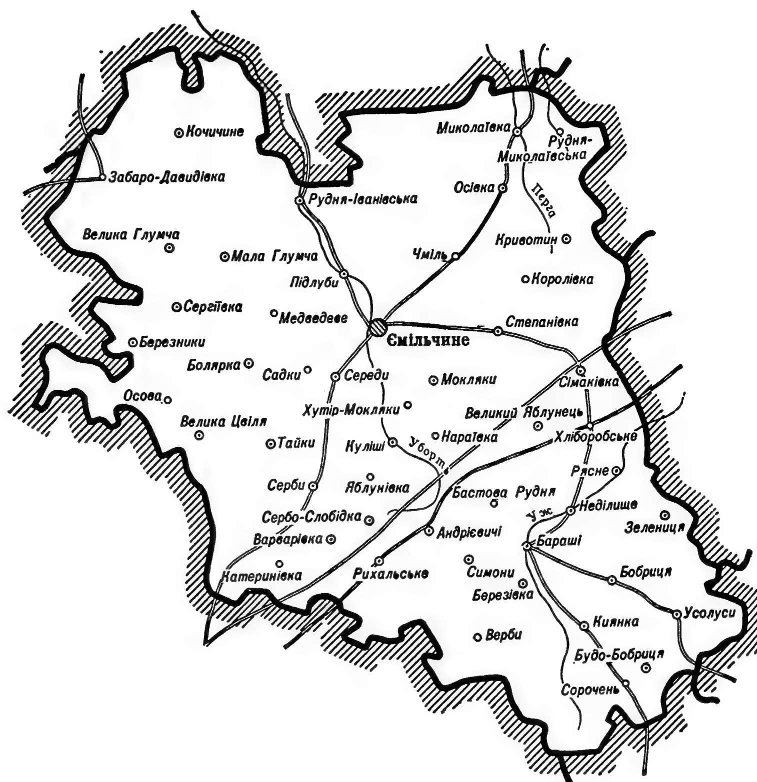
Під час Великої Вітчизняної війни 103 жителі Ясногорода пішли на фронт, 58 з них загинули, 48 — нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них двома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня відзначено уродженця села М. І. Романюка.

Вшановуючи пам'ять воїнів, які віддали своє життя в боротьбі з фашистами, трудящі села спорудили пам'ятник.

В Ясногороді народилася Н. К. Кибальчич (1878 — 1914 рр.) — українська письменниця.

Поблизу села знайдено крем'яні знаряддя праці доби бронзи та прикраси давньоруських часів.

ЄМІЛЬЧИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 2,1 тис. кв. км, населення — 66,4 тис. чоловік, з них сільського — 59 тис., густота населення — 31 чоловік на кв. км. Селищній та 34 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 121 населений пункт. На території району — 85 партійних, 127 комсомольських, 159 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Діють 37 колгоспів, 2 радгоспи, 9 промислових підприємств. Населення обслуговують 78 медичних закладів. У загальноосвітніх школах навчається 14 648 учнів. Діють музична школа, два будинки піонерів. Культурно-освітню роботу ведуть 22 будинки культури, 37 клубів, 125 бібліотек; є 95 стаціонарних кіноустановок, з них одна широкоекранна. Споруджено пам'ятник В. І. Леніну, 55 обелісків Слави та пам'ятників на братських могилах.

ЄМІЛЬЧИ́НЕ

мільчине (до кінця XIX ст.— Межирічка) — селище міського типу, центр району, розташоване на березі річки Уборті, притоки Прип'яті, за 22 км від залізничної станції Яблунець. Дворів 1331, населення — 7,4 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Горбове, Здоровець, Руденька.

Поблизу села Горбового виявлено поселення доби неоліту, на території Ємільчиного — давньоруські кургани (X—XII ст.)[1].

Межирічка вперше згадується в актових Житомирських гродських книгах під 1585 роком як маєтність К. Острозького.

У XVII ст. селом володіли магнати Любомирські, власністю яких було 2300 сіл і містечок. Намагаючись добитися величезних прибутків, вони збільшили панщину, що досягла трьох днів на тиждень. За кожний невихід на роботу кріпаків

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда. М., 1901, т. 1, стор. 25.

тяжко карали: жорстоко били, а також штрафували. Важке економічне становище приводило до частих виступів селян. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. вони поповнили Звягельський полк і в його складі громили ненависних панів. На території Межирічки неодноразово виникали сутички між селянами та шляхетськими загонами. 1651 року загін польського ротмістра Яхимовича спустошив Межирічку, обібрав населення, вбив багатьох мешканців, а село підпалив. Через рік село вдруге було пограбоване київським каштеляном М. Бжозовським.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Межирічка, як і все Правобережжя, залишилася під владою Польщі. Населення зазнавало тяжких утисків з боку феодалів. Якщо на початку XVIII ст. сума повинностей на Поліссі становила 231 день на рік, то в кінці його — 321. Селяни, крім безпосередньої роботи на панській ниві, повинні були сплачувати грішми т. зв. подорожчину, відробляти по одному дню: за березову кору, опеньки, конвалії, взяті в панському лісі[1].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Ємільчине з 1796 року стало містечком Новоград-Волинського повіту Волинської губернії.

Після Вітчизняної війни 1812 року воно перейшло у власність російського поміщика Уварова, володаря 65 тис. десятин землі[2]. Нещадно визискуючи селян, землевласник зовсім не дбав про те, в який спосіб велося їхнє господарство, зокрема землеробство. Здебільшого селяни не мали тягла, свої убогі клаптики землі обробляли дерев'яними плугом та бороною. Урожаї збирали низькі. Праця землеробів була вкрай виснажливою, експлуатація — жорстокою. 1844 року вагітну Марію Лозко управитель побив за те, що вона не хотіла віддати дочку в служниці до поміщика. Пани доводили селян своїми знущаннями до відчаю[3].

В період розкладу феодально-кріпосницьких і зародження капіталістичних відносин у Межирічці виникають промислові підприємства. В 20-х роках XIX ст. поміщик збудував тут фарфоровий завод, на якому майстри-кріпаки виробляли фарфор «люкс»[4]. Діяли два тартаки, кілька млинів. У той час містечко стає одним із центрів торгівлі продуктами сільського господарства та виробами кустарів на Волині. На щотижневих базарах та ярмарках, що відбувалися двічі на рік, продавали хліб, гриби, мед, віск, вовну, ліс, лляне полотно, вироби з дерева та заліза.

Про охорону здоров'я, культуру та освіту населення власті не дбали. Не було тут ні лікарні, ні школи.

На час реформи 1861 року в Межирічці налічувалося 134 двори: піших — 99, городників — 35. За викупним актом селяни мали протягом 49 років щорічно виплачувати по 2525 крб. 85 коп. за 1761 дес. надільної землі. Але внаслідок польського визвольного повстання 1863—64 рр. на Правобережжі викупні платежі було знижено.

Під викуп, як правило, виділялися малопродуктивні землі. Навіть царський чиновник, який обмірював землі, зазначав у акті, що селянські ділянки, розкидані серед поміщицького лісу та боліт, практично не придатні для обробітку.

Незадоволення грабіжницьким характером реформи наростало. Виникали масові заворушення. 20 жовтня 1866 року поміщиця Уварова повідомляла генерал-губернатора, що під час «безпорядків» селяни хазяйнували в маєтку, як у своєму власному, і не відбували ніяких повинностей[5].

Загальний вигляд Ємільчиного. 1972 р.

[1] А. Єфименко. Южная Русь, т. 2. СПб., 1905, стор. 24.

[2] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, стор. 162.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 4, спр. 2094, арк. 1; спр. 5341, арк. 20.

[4] Старые годы. Ежемесячник для любителей искусства и старины. СПб., 1909, стор. 622.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 299, спр. 269, арк. 96—100.

Невдовзі вона знову писала губернаторові «... селяни, кимсь підбурювані, дедалі наполегливіше заявляють про своє право на мої власні землі»[1].

Зубожіння селян змушувало їх за мізерну плату продавати робочу силу на промислових підприємствах, кількість яких у післяреформений період збільшувалася рік у рік. Вже 1888 року в Ємільчиному діяли суконна фабрика, смолокурний, винокурний та найбільший на Волині чавуноливарний заводи. Руду доставляли з розташованого неподалік урочища Рудище. На околиці містечка добували мергель, виготовляли поташ та різні вироби з дерева. Поташ продавали у Бресті й Гданську. Значне місце у вивозі займав ліс.

Збагачення підприємців ішло за рахунок грабіжницького використання природних ресурсів та експлуатації робітників, яким доводилося працювати в жахливих умовах, по 10—12 годин на добу. Коли терпець у людей урвався, вони вирішили поскаржитися царю. Дід Максим Дем'янчук з письмовою скаргою дістався аж до Петербурга. Біля Зимового палацу діда схопили жандарми і кинули в тюрму.

Шукаючи кращої долі, ємільчинці залишали рідний край, переселялися до Сибіру. Якщо 1899 року в містечку було 560 дворів і 2743 мешканці, то 1906 року стало відповідно 306 і 1835.

Різке загострення класових суперечностей у містечку наприкінці XIX — на початку XX ст. викликало піднесення класової боротьби. Влітку 1905 року відбувся масовий виступ селян. Біднота захоплювала поміщицьку землю, худобу, реманент. Хоч виступ було придушено, боротьба не припинялась і в наступні роки. 1907 року 75 селянських родин зробили спробу добитися поліпшення свого становища. В листі до Новоград-волинської повітової землевпорядкувальної комісії вони писали: «Селянська громада містечка Ємільчиного терпить від безземелля. Наділи не перевищують клаптиків, розташованих на значній віддалі один від одного. Не маючи ніяких інших засобів існування, просимо комісію порушити перед поміщицею Уваровою клопотання про розширення селянського землеволодіння»[2]. Та сподівання виявились марними. Не добившись правди мирним шляхом, селяни 1912 року піднялися на боротьбу. Для розправи з непокірними прибув загін з 200 кінних стражників[3].

Медичне обслуговування здійснювала дільнична лікарня на 10 ліжок, відкрита у 80-х роках XIX ст., де працювали лікар та акушерка. Ліки виготовляла невеличка приватна аптека.

З 1873 року діяло двокласне сільське училище, в якому вчилося 80 дітей. Про «піклування» властей за народну освіту говорить хоча б те, що вчителеві призначали мізерну зарплату.

Злидні й нові страждання принесла ємільчинцям світова війна. Населення містечка багато терпіло від податків та повинностей. У жителів забирали тягло, їх змушували будувати шляхи воєнного призначення, оборонні укріплення.

Про повалення самодержавства і перемогу Лютневої революції 1917 року тут стало відомо після опублікування маніфесту про зречення царя від престолу. Але сподівання на краще життя скоро розвіялися, бо Тимчасовий уряд не бажав дати селянам землю, покінчити з ганебною війною.

Справжнє розкріпачення трудовому люду дала Велика Жовтнева соціалістична революція. У січні 1918 року в Ємільчиному встановлено Радянську владу. Ревком обліковував поміщицьке майно, розпочав розподіл поміщицької землі, худоби, реманенту. Але повністю здійснити ці заходи не вдалося.

Наприкінці лютого 1918 року Ємільчине потрапило під окупацію кайзерівських військ. Почалися арешти й грабежі населення. Управитель поміщицького маєтку вимагав повернення реманенту й худоби. Ліс, вирубаний з дозволу земельного комітету, було відібрано у селян. Керівників комітету Яценка і Козака вислано з містечка.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1682, арк. 29.
[2] Там же, ф. 61, оп. 1, спр. 11, арк. 2—5, 17.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. Д-4, оп. 1913, спр. 13, арк. 80—81.

У листопаді 1918 року Ємільчине захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії, які «господарювали» тут до середини квітня 1919 року. Після їх вигнання з'їзд представників сіл Ємільчинської волості створив волосний ревком. 18 травня 1919 року організовано комітет бідноти. Провадився розподіл землі, вживалися заходи, щоб уся земля була засіяна, розподілено сінокоси, оголошено нещадну війну спекулянтам. В середині серпня петлюрівці знову захопили Ємільчине, почали відновлювати старі порядки, але цього разу втрималися недовго. У вересні 1919 року радянські війська визволили містечко. Розгорнули діяльність ревком, комітет бідноти. Важко було здійснювати соціалістичні перетворення в умовах боротьби проти контрреволюції. В квітні 1920 року Ємільчине захопили польські інтервенти. Обнесли його окопами та дротяними загородами і зробили своїм опорним пунктом на правому березі Случі[1]. Однак це їм не допомогло. 22 червня Червона Армія підійшла до Ємільчиного. Бої за містечко розпочалися на світанку 24 червня, а надвечір населення радо вітало 4-у кавалерійську дивізію Першої Кінної армії.

В складній обстановці, коли навкруги точилися бої, розгорнули роботу сільський та волосний ревкоми. У липні 1920 року організовано волосний відділ міліції, комнезам. Основна увага органів Радянської влади зосереджувалася на допомозі Червоній Армії, сім'ям червоноармійців, на виконанні планів продрозкладки. 55 родин червоноармійців одержували грошову допомогу, а 17 — ще й продовольчий пайок[2]. Бралися на облік весь наявний сільськогосподарський реманент, а також худоба з метою їх використання під час весняної сівби. Водночас вирішувалися й інші питання. Зокрема, в лютому 1921 року для робітників Донбасу було зібрано 110 комплектів білизни, 233 рушники та кілька сувоїв лляного полотна.

З 1921 року відбудову народного господарства в Ємільчиному очолив партійний осередок, що складався тоді з 6 членів та 2 кандидатів у члени партії[3].

Велику роботу виконував актив містечка у боротьбі з голодом. За рішенням партосередку в травні 1922 року спеціальні уповноважені при сприянні бідноти виявляли захований куркулями хліб і конфісковували його.

18 березня 1924 року в Ємільчиному створено ТСОЗ імені Карла Маркса, до якого записалися 10 родин (25 працездатних). Вони мали 62 дес. землі, 3 пари коней, 3 плуги, 4 борони[4]. В серпні 1924 року товариство, яке згодом переросло в колгосп, очолив А. М. Кушнірський і керував ним понад 30 років.

Поступово налагоджувалося життя в містечку. З серпня 1920 року діяла лікарня на 15 ліжок, де працювало три лікарі і три фельдшери. Наприкінці року відкрилася школа. Хоч не вистачало парт, шкільних дошок, підручників, зошитів, діти охоче відвідували уроки. Щоб навчити грамоти дорослих, учителі створили дві групи лікнепу. Активну участь у ліквідації неписьменності брав завідуючий волосним відділом народної освіти Л. Г. Сокирко, згодом кандидат філологічних наук, професор.

У 1921 році організовано хату-читальню, у 1923 році — райсельбуд, де після трудового дня влаштовувалися голосні читки газет, лекції та концерти самодіяльних гуртків. З 1924 року почалося демонстрування кінокартин. Усі комуністи й комсомольці у ті роки включилися в антирелігійну пропаганду. Очолював цю роботу агітколектив з 13 чоловік.

З 7 березня 1923 року Ємільчине стало адміністративним центром одного з найбільших поліських районів — Ємільчинського.

Трудящі завжди відгукувалися на всі події в країні та за її межами, були вірні ідеям інтернаціоналізму й пролетарської солідарності. Влітку 1926 року вони зібрали кошти для допомоги страйкуючим гірникам Англії.

Райком партії та райвиконком залучали до громадської діяльності жінок. У січні 1927 року відбувся районний з'їзд жінок, який обговорив питання: «Про

[1] В. Руднєв. Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. К., 1941, стор. 29.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-691, оп. 1, спр. 23, арк. 8—9, 19.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 68, арк. 23.
[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-356, оп. 24, спр. 93, арк. 3, 12.

участь жінок у роботі Рад», «Про роботу споживчої кооперації», «Про вибори делегаток на Всеукраїнський з'їзд жінок»[1]. Активістками тих років були Д. Шомко, яка була кіннотницею в Першій Кінній армії, а потім працювала на відповідальній партійній роботі, Т. Кузько — член ВУЦВК. Жінки створили районну організацію «Друг інваліда», що вивчала матеріальне становище сімей інвалідів і подавала їм всебічну допомогу; дитячу комісію, що діяла при райвиконкомі.

Трудящі Ємільчиного, як і всієї країни, рухалися вперед по шляху соціалістичного будівництва. В ході колективізації селянські господарства райцентру об'єдналися в колгосп ім. К. Маркса, ім. Орджонікідзе, ім. XVII партз'їзду, «Шлях до соціалізму». В усіх артілях велика увага приділялася піднесенню громадського тваринництва[2].

У зміцненні економіки колективних господарств важливу роль відіграла організована восени 1931 року МТС, що вже через рік мала 29 тракторів та велику кількість різного реманенту. 1933 року політвідділ МТС очолив В. М. Буяновський, згодом секретар Ємільчинського райкому партії.

Значну кількість техніки придбали колгоспи. Зокрема, колгосп ім. К. Маркса мав 2 вантажні автомашини, молотарку, кінні косарки, самоскидки, снопов'язалки. Колгоспи споруджували корівники, свинарники, телятники, пташники.

Усвідомлення того, що від успіхів колгоспу залежить добробут кожного, підносило трудову активність трударів. Доярки Ф. Д. Сокирко та У. А. Филоненко щороку надоювали по 2—2,5 тис. літрів молока від корови. Ланки О. О. Баранівської, Г. М. Денешко та К. Ф. Кузьменко одержували по 7—10 цнт льоноволокна. 1939 року депутат Верховної Ради УРСР 1-го скликання О. О. Баранівська та Г. М. Денешко нагороджені орденом Леніна. Наступного року агроном райземвідділу комуніст Є. А. Пікуль відзначений Малою золотою медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Поліпшилося медичне обслуговування. Тут діяла лікарня, де працювало 6 лікарів та 34 чоловіка медперсоналу.

Всі діти шкільного віку навчались у середній школі на 350 місць. Будувалося і типове шкільне приміщення.

Діяв будинок культури на 450 місць. Районна бібліотека мала книжковий фонд понад 7 тис. примірників.

Упорядковувалось, кращало Ємільчине. Вздовж вулиць, що вкривалися бруківкою, виростали нові будинки. У житла прийшла електрика, радіо. У довоєнні часи тут були сільмаг, продмаг, дві крамниці. Народним методом трудящі проклали шосе, що зв'язало селище з залізничною станцією Яблунець. Про життя села розповідала газета «Колективіст Ємільчинщини».

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну творчу працю. 2 липня гітлерівці окупували Ємільчине. Почалися масові переслідування, арешти, вбивства мирних радянських людей. Фашисти грабували худобу, хліб, майно, знищували громадські будівлі.

Для боротьби з загарбниками в грудні 1941 року в Ємільчиному виникла підпільна група з одинадцяти чоловік, очолена К. Г. Лавренчуком. Підпільники поширювали серед населення відомості про події на фронтах, героїчну боротьбу радянського народу з ворогом, звірства фашистів на окупованій території. За два місяці група майже подвоїлась. Для керівництва нею було обрано комітет у складі К. Г. Лавренчука (голова), Д. І. Коваленка, Я. Г. Дмитренка. Пізніше додатково обрано Б. Ф. Рудківського, Ф. Л. Онопченка та І. С. Журбу. З часом підпільна організація налічувала 87 чоловік.

У травні 1942 року в місцевій друкарні було таємно надруковано і розповсюджено першу листівку, що закликала населення до боротьби з загарбниками. Посилили роботу підпільники-агітатори, внаслідок чого з числа місцевого населення

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 279, арк. 21, 22.
[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1. К., 1962, стор. 553.

й радянських військовополонених довкола Ємільчиного було створено 9 підпільних груп, що встановили зв'язок із з'єднанням С. Ф. Маликова. Партизанську боротьбу вели вже 243 патріоти[1].

Під керівництвом підпільного комітету діяла підпільна комсомольська організація. Її члени Ю. Примак, Г. Дідусь, Н. Лавренчук, Є. Дідусь, В. Миколайчук розповсюджували листівки серед населення, добували зброю, медикаменти, боєприпаси та розвіддані для партизанів[2].

Гестапівці скаженіли. Не в змозі натрапити на слід підпільників, вони в лютій злобі посилювали репресії. В одній невеличкій хатині фашисти замкнули 68 чоловік, наглухо забили вікна і двері, в результаті чого всі загинули від задухи[3].

Звірства загарбників не залишились непокараними. Народні месники наприкінці квітня 1943 року висадили в повітря приміщення, де розквартирувалася рота гітлерівців, фашистську комендатуру, два склади боєприпасів.

Підпільники врятували від фашистської каторги понад 150 чоловік, добули партизанам 10 кулеметів, 20 тис. патронів, 300 гранат, 30 кг друкарського шрифту, медикаменти, медичні інструменти тощо.

У травні 1943 року окупанти разом з поліцією почали масові арешти всіх «підозрілих». За рішенням комітету підпільної організації всіх підпільників було виведено до партизанських загонів, на місці залишився тільки К. Г. Лавренчук[4].

Фашисти оточили Ємільчине колючим дротом, дзотами, посилили патрульну службу. Але це не врятувало їх. 13 листопада 1943 року кавалерійське партизанське з'єднання М. І. Наумова очистило село від гітлерівців. Партизанам дісталися пекарня, продовольчі склади, багато гвинтівок і патронів[5]. Відбулись багатолюдні збори, на яких йшлося про дальше розгортання боротьби з німецько-фашистськими загарбниками, про посилення допомоги наступаючій Червоній Армії. Закінчився вечір концертом силами партизанів. 22 доби перебувало Ємільчине в руках народних месників.

За цей час у з'єднання М. І. Наумова влилося понад 500 чоловік. Партизани полагодили млин та електростанцію.

В ніч на 5 грудня за наказом Українського штабу партизанського руху з'єднання М. І. Наумова вирушило далі на захід руйнувати фашистські тили. В селище вдерлися гітлерівці, але не надовго. 3 січня 1944 року війська 1-го Українського фронту остаточно визволили Ємільчине, взявши в полон дві роти гітлерівських солдатів[6].

Серед відважних воїнів Червоної Армії було чимало ємільчинців. На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах проти гітлерівців воювало 638 ємільчинців. З них 376 удостоєно бойових нагород. За мужність, виявлену у боях, двома орденами Червоного Прапора, орденом Олександра Невського нагороджений О. І. Романов, двох орденів Червоного Прапора, двох орденів Вітчизняної війни та багатьох медалей удостоєний учасник оборони Москви П. К. Николайчик. 262 чоловіка полягли смертю хоробрих. В пам'ять про них та радянських воїнів, представників братніх народів СРСР, які полягли в боях за визволення Ємільчиного від німецько-фашистських загарбників, встановлено обеліск Слави.

Великих збитків завдали фашисти Ємільчиному, повністю знищивши колгоспні будівлі, пограбувавши устаткування МТС, зруйнувавши всі культурно-освітні заклади. Одразу ж після визволення відновили роботу райком партії, райвиконком, сільська Рада, під керівництвом яких ємільчинці за короткий строк повернули до життя більшість зруйнованих об'єктів. Вже через два місяці після визволення від-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3—а, спр. 4, арк. 1, 2, 6, 8.

[2] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 85, 86.

[3] Нюрнбергский процесс. Сборник материалов, т. 1. М., 1955, стор. 515.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 4, арк. 2. 10.

[5] М. Наумов. Степовий рейд. К., 1964, стор. 644—645; И. А. Залеский. В партизанских краях и зонах. М., 1962, стор.184.

[6] Сообщения Советского информбюро, т. 6, стор. 6.

новили роботу електростанція, радіовузол, МТС, райпромкомбінат. Прийняла перших 300 учнів середня школа, відкрилися дитячі ясла.

Під час підготовки до весняної сівби розгорнувся збір насіння, виготовлення та ремонт сільськогосподарського реманенту. Вирішили засіяти всю посівну площу. Люди в клуночках зносили до колгоспів свої скудні запаси насіння. Через брак техніки, тягла, робочих рук обробляти землю доводилося коровами. Внаслідок ретельної підготовки, допомоги держави, військових частин було виконано план сівби на 106 проц. і зібрано добрий урожай зернових, льону та картоплі.

На кінець 1945 року ємільчинці освоїли 2314 га орних земель, збільшили поголів'я худоби до 2194 голів. Для показу досягнень кращих колгоспів, бригад, ланок 25 жовтня 1945 року в Ємільчиному відкрилася районна сільськогосподарська виставка[1].

Запорукою успіху в справі відбудови зруйнованого окупантами господарства була допомога Радянської держави. Із східних районів СРСР надійшло 9 тракторів. Від Сільгоспбанку і Держбанку на початок 1947 року Ємільчине отримало на відновлення господарства 815,9 тис. карбованців різних кредитів. Крім того, держава надіслала гостродефіцитні на той час будівельні матеріали (скло, цвяхи і т. ін.), 50 тис. куб. м будівельного лісу. Держава виділила 6 млн. крб. для відбудови зруйнованого гітлерівцями льонозаводу, зводився крохмальний завод, ставали до ладу райпромкомбінат, райхарчокомбінат, промартілі.

Не стояли ємільчинці осторонь громадського життя. Під час збору коштів на будівництво танкової колони «Радянська Житомирщина» жителі села віддавали у фонд оборони свої заощадження.

9 травня 1945 року в День Перемоги над фашистською Німеччиною дітям-сиротам, батьки яких загинули на фронті, було роздано взуття, сукна та готового одягу на 35 тис. карбованців.

Відбудовуючи своє господарство, ємільчинці брали водночас участь у відродженні Донбасу. Весною 1945 року вони відправили шахтарям 15 тис. куб. м кріпильного лісу.

Вже через рік після визволення повністю відновили роботу підприємства місцевої промисловості, МТС, колгоспи, магазини, школа, клуб, лікарня. Із землянок переселилися в будинки 216 сімей.

Новий великий крок по шляху зростання було зроблено в 1950—1971 рр. 1955 року в Ємільчиному з чотирьох колгоспів (ім. К. Маркса, ім. Орджонікідзе, ім. XVII партз'їзду, «Шлях до комунізму») створено одне велике господарство — ім. Котовського. Це дало можливість скоротити адміністративний персонал, підвищити культуру землеробства, а на цій основі — врожайність сільськогосподарських культур. Порівняно з попереднім роком стали більше збирати зернових, картоплі, льону. Це дало змогу створити достатню кормову базу для громадського тваринництва, достроково розрахуватися з державою по обов'язкових поставках сільськогосподарських продуктів, збільшити натуральну та подвоїти грошову оплату колгоспників. Випуск валової продукції місцевої промисловості зріс на 830,5 тис. крб.[2] В ті роки до Ємільчинського колгоспу було направлено працювати 15 фахівців з вищою та середньою освітою, в т. ч. 9 спеціалістів сільського господарства, 5 посланців робітничого класу — тридцятитисячників[3].

Готова продукція Ємільчинського льонозаводу. 1972 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 123, оп. 2, спр. 10, арк. 4, 113.
[2] Там же, оп. 10, спр. 3, арк. 10.
[3] Там же, оп. 20, спр. 1, арк. 43.

В 1960 році трудящі Ємільчиного спрямували зусилля на дальшу інтенсифікацію виробництва, осушення боліт, освоєння нових земельних масивів. При комплексній механізації робіт запроваджувалися нові культури, зокрема, пшениця Миронівська — 808, що давала по 25—30 цнт з га. Ланка Г. М. Денешко одержувала по 6—7 цнт льоноволокна з гектара.

Ансамбль пісні й танцю Ємільчинського будинку культури. 1969 р.

Колгосп ім. Котовського став багатогалузевим господарством. За ним закріплено 5,9 тис. га землі, в т. ч. 2,8 тис. га орної, вирощуються зернові, картопля, льон, хміль.

Змінилися умови праці за роки восьмої п'ятирічки. На ланах стало працювати 20 тракторів, 6 комбайнів, 13 автомашин. Всі основні роботи механізовано. Колгосп повністю електрифіковано. На тваринницьких фермах діє понад 50 електромоторів.

Трудовими здобутками зустріли жителі селища 50-річчя утворення СРСР. За високі показники в праці 391 трудівника Ємільчиного відзначено урядовими нагородами.

Багато зроблено в галузі охорони здоров'я. У Ємільчиному діє лікарня на 200 ліжок, де працює 24 лікарі та 112 чоловік середнього медперсоналу, поліклініка, дві аптеки.

1972 року у двох середніх, початковій та школі робітничої і сільської молоді 150 учителів навчали близько двох тисяч учнів. Директора школи робітничої і сільської молоді Г. І. Новодерьожкина нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Для розвитку музичних здібностей дітей відкрито музичну школу-семирічку, де набувають знання 130 учнів.

Тільки за роки восьмої п'ятирічки середню освіту в селищі здобуло 1003 чоловіка. 180 ємільчинців стали вчителями, 35 — лікарями, 68 — агрономами, 49 — інженерами.

Улюбленим місцем відпочинку трудящих став будинок культури на 450 місць, де працює 10 самодіяльних гуртків. Особливу популярність здобув танцювальний колектив. У будинку культури періодично влаштовуються виставки картин місцевих самодіяльних митців. На одній з останніх було представлено 150 творів.

Завжди багато відвідувачів у бібліотеках — районній та дитячій, загальний книжковий фонд яких близько 55 тис. примірників.

Змінився загальний вигляд Ємільчиного, що з квітня 1957 року віднесене до категорії селищ міського типу. Центральні вулиці і тротуари заасфальтовані. Окрасою селища є добре впорядкований парк. Тут встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Останнім часом збудовано кінотеатр на 325 місць, універмаг «Полісся», автоматичну телефонну станцію, дитячі ясла-садок на 295 місць, десятки житлових будинків. Достаток прийшов у кожну трудову родину селища. Робітник бондарного цеху І. Ю. Онопченко та його дружина санітарка райлікарні О. К. Онопченко виростили й виховали трьох дочок, одна з яких має вищу освіту, дві — середню спеціальну. Всі вони працюють на підприємствах Ємільчиного, мають свої сім'ї, мешкають у добротних будинках. У їх особистому користуванні — телевізори, пральні та швейні машини, холодильники та інші сучасні речі домашнього вжитку.

Усі нові радянські свята та обряди — свято проводів зими, зустріч весни, свято праці, новорічні щедрівки, проводи до Радянської Армії, свято повноліття, комсо-

мольські весілля, урочисті реєстрації новонароджених — міцно увійшли в побут ємільчинців.

Успіхи в колгоспному й промисловому виробництві є наслідком роботи, що її ведуть серед трудящих 529 комуністів, об'єднаних у 31 партійну організацію. Вірними помічниками комуністів є 453 комсомольці, що стоять на обліку у 22 первинних організаціях.

Питаннями господарства, культури, освіти повсякденно займається селищна Рада депутатів трудящих, у складі якої працює 119 депутатів. Їм допомагають громадські організації, постійно діючі комісії при райвиконкомі, народний контроль, жіноча рада, товариський суд, штаб народної дружини, вуличні комітети і т. д. Бюджет Ради на 1973 рік становить 493 тис. крб., переважну більшість яких виділено на поліпшення медичного обслуговування та культурно-освітньої роботи.

Уродженцем селища є український радянський письменник Н. М. Тихий.

Під сонцем Великого Жовтня виросло і розквітло Ємільчине, перетворилося на сучасне селище щасливих радянських трудівників.

Л. П. ЄВЛОВ, В. М. ДЕМИДЕНКО.

БАРАШІ́

Бараші — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ужі, за 30 км на південний схід від районного центру, за 10 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 961. Населення — 2,7 тис. чоловік.

Територія Барашів заселялася ще за часів Київської Русі. Про це свідчать залишки давньоруського городища X—XI століть[1].

Перша згадка про село припадає на 1566 рік[2]. У той час воно, як і все Київське воєводство, до якого належало, входило до складу Литовського великого князівства. Власником Барашів був К. Острозький — один з найбагатших магнатів Правобережжя. Розширюючи свої володіння, він зменшував селянське землекористування, ще дужче закріпачував селян. Крім відробітку панщини по два дні на тиждень, барашівці давали натуральний оброк хлібом, медом, птицею, яйцями.

1569 року після укладення Люблінської унії, село опинилося під владою шляхетської Польщі. Гноблення посилилося. Панщина сягала трьох днів на тиждень. Жителі не мали права виїжджати за межі села без дозволу поміщика.

Шляхта безкарно чинила кривди й насильства над селянами. Так, 11 червня 1605 року за наказом пана Миховського мешканців Барашів було пограбовано й побито.

Селяни неодноразово виступали проти жорстокого гніту. А в роки визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. боролися із шляхтою у складі Звягельського козацького полку, що діяв на Правобережжі.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Бараші залишились у складі шляхетської Польщі. Але населення не припиняло боротьбу проти загарбників, відмовлялося коритися панам. 1682 року власник Барашівського маєтку Ян Ліпський, боючися збройного виступу, навіть попередив свого урядника, щоб той краще поводився з селянами, не вимагав від них шкір лосів, рисі, а також меду більше, ніж встановлено. Чимало землі мав тоді у Барашах піп Шишацький, яку селяни орендували з третьої копи[3].

Коли наприкінці XVII ст. на Правобережній Україні розгорнувся повстанський рух під проводом С. Палія проти польсько-шляхетських загарбників за возз'єднання Правобережної України з Росією, барашівці поповнювали його загони і разом з козаками громили загарбників.

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР. (Короткий список). К., 1966, стор. 107.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 365.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 218, спр. 105, арк. 1.

1793 року правобережні землі України були возз'єднані з Росією. З 1796 року Бараші стали волосним центром Житомирського повіту Волинської губернії. На той час тут налічувалося 133 двори. Возз'єднання з Росією позитивно вплинуло на розвиток села. Ставши волосним центром, воно швидко зростало. Але в умовах самодержавного ладу становище селян лишалося тяжким. Землею в Барашах володіли четверо поміщиків. Найбагатшим був Грушецький, що мав 227 кріпаків. Панщина збільшилася до 5 днів на тиждень. Рік у рік зростали норми урочних робіт. 1847 року за день селянин мусив виорати сохою чверть десятини землі. Збільшено було навіть розмір снопа на чверть аршина.

Жили селяни в злиднях і нестатках. Медичне обслуговування здійснював фельдшер. Освіту діти бідняків здобували у парафіяльній школі.

Бараші лишалися глухим поліським селом. До поштової станції було 40 верст.

Не принесла селянам економічного полегшення і селянська реформа 1861 року. 483 дес. кращої землі залишилося за чотирма місцевими поміщиками. 133 селянським дворам за високий викуп було наділено заболочених 2398 десятин[1].

Злидні змушували барашівців йти у найми, багато хто постійно працював на фарфоровому заводі, заснованому 1864 року. 1887 року тут налічувалося 106 робітників[2]. Широко застосовувалася жіноча й дитяча праця. Підприємство виготовляло чашки, тарілки та інший столовий посуд, що надходив до Києва, Житомира, Кременчука та інших міст. Робочий день тривав 14 годин. Заробітної плати не вистачало для утримання сім'ї. 1904 року завод згорів. Незабаром його відбудували, але лише частково. Працювало тут тільки 48 чоловік[3]. Через кілька років підприємство зовсім занепало.

На початку XX ст. у 400 дворах Барашів мешкало понад 2 тис. жителів, серед яких дедалі більше позначалося класове розшарування. Найбільше це виявилося під час столипінської реформи, коли село обросло куркульськими хуторами — від Барашів виділилося 85 господарств, які захопили більшість землі[4]. Біднота, не маючи тягла й реманенту для обробітку землі, змушена була найматися до куркулів. Частина селян продавала землю, переселяючись у Сибір або на Далекий Схід.

На початку XX ст. в Барашах розвивалися різноманітні кустарні промисли, особливо ткацький та вишивальний. У 1914 році ними займалося 35 проц. населення[5]. Торгували в селі 18 крамничок.

Власті мало турбувалися про медичне обслуговування селян. На всю волость у Барашах працювала невелика лікарня, а в ній — один лікар. Була в селі аптека.

1905 року однокласне сільське училище, що існувало з 1872 року, стало двокласним. В ньому 5 учителів навчали 196 дітей. Серед дорослого населення грамотність становила 4 проценти.

Багато горя завдала населенню перша світова війна. Скоротилися площі посіву, зменшились і без того низькі врожаї. Десятки сімей позбулися своїх годувальників, десятки чоловіків поверталися в село каліками.

Дізнавшись про повалення самодержавства в лютому 1917 року, барашівці вимагали розподілу поміщицьких і церковних земель. Але власті не поспішали робити той розподіл.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 942, арк. 1—3.

[2] А. Забелин. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии, стор. 299.

[3] Фабрики и заводы всей России. К., 1913, стор. 378, 494.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 69, оп. 1, спр. 594, арк. 7.

[5] Кустарные промыслы Волынской губернии по данным текущей сельскохозяйственной статистики, стор. 32—33.

Селянська хата в Барашах. 1910 р.

З радістю трудящі вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Звістку про неї приніс уродженець села комуніст Т. І. Волощук. Він розповів землякам про перші ленінські декрети, про те, що відбувалося в Петрограді та інших містах країни. В січні 1918 року на сільському сході було встановлено Радянську владу. Але здійснити ленінські декрети не судилося: в лютому 1918 року до села вдерлися австро-німецькі війська.

Барашівці не схилили голови. Вони включилися в боротьбу проти окупантів, що розгорнулася на території волості. Активними учасниками партизанського руху були М. П. Козак, І. І. Жовтянський, Т. А. Миронець, Н. Н. Давидюк, К. Г. Цуман, В. С. Боровицький та багато інших. Н. І. Канюка очолив один із загонів. Партизани нападали на ворожі гарнізони, знищували прихвоснів німецьких окупантів, вели агітацію за Радянську владу[1]. В листопаді окупанти залишили село. Але його захопили петлюрівці. В середині квітня 1919 року Червона Армія вигнала ворогів. У Барашах відновилась Радянська влада. Боротьбу трудящих за її зміцнення очолили волосний та сільський ревкоми.

Здійснювати соціалістичні перетворення перешкоджали націоналістичні банди. Вони вбивали радянських активістів, вдавалися до контрреволюційної пропаганди, грабували населення. Для боротьби з бандитами створювалися добровільні озброєні загони.

Водночас сільський ревком дбав про поповнення для Червоної Армії, збір одягу, взуття, хліба для військових частин. Влітку 1919 року виник комітет бідноти[2].

В липні 1919 року над селом знову нависла небезпека. Скориставшись просуванням Денікіна на півдні України, з заходу полізло недобите петлюрівське військо. В середині серпня воно захопило Бараші. Але ворог не зміг закріпитися на захопленій території. В кінці грудня Червона Армія визволила Бараші.

Щоб допомогти радянським військам громити ворога, 1 січня 1920 року ревком закликав усіх здатних тримати зброю вступати до лав Червоної Армії. У відповідь десятки юнаків стали червоними бійцями й пішли боронити молоду Країну Рад.

Великих труднощів зазнавало тоді село. Неодноразово робили наскоки загони польських інтервентів. Весною 1920 року десятки людей загинули від епідемії тифу. Але і в такий важкий час ревком у квітні 1920 року розпочав ділити землю, допомагав бідноті налагоджувати господарство. Та 26 квітня село захопили польські загарбники. Члени сільського й волосного ревкомів змушені були піти в підпілля. Куркулі виказали інтервентам комісара волревкому В. І. Боячука. Вороги оточили його будинок і запропонували здатися. У відповідь Боячук відкрив вогонь. До останнього патрона відстрелювався відважний комісар, а коли набоїв не стало, підірвав себе гранатою[3].

Два місяці безчинствували інтервенти в Барашах. 20 червня на світанку 12-а кавалерійська дивізія під командуванням Ф. Н. Морозова, що входила до складу Першої Кінної армії, визволила село. Але ворог не складав зброї. Того ж дня він атакував частини Морозова в Барашах, проте був відбитий. За годину інтервенти повторили атаку й увірвались на південно-західну околицю села. П'ять годин точився бій за кожен дім, за кожен клапоть землі. Але сили були нерівні, і ввечері село знову опинилося в руках ворога. 23 червня частини 6-ї та 11-ї дивізій остаточно визволили Бараші[4].

Відновили роботу сільський і волосний ревкоми, було створено сільський та волосний комітети незаможних селян. 1920 року виник Барашівський волосний партійний осередок. На його перших організаційних зборах було присутніх 5 членів і 2 кандидати в члени партії. Комуністи згуртовували трудове селянство. Того ж року створено комсомольський осередок у складі 12 чоловік. Комсомольці допомагали

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2275, оп. 1, спр. 6, арк. 108.
[2] Там же, ф. Р-187, оп. 1, спр. 345, арк. 75—76.
[3] Там же, ф. Р-2066, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[4] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2, стор. 147, 149.

влаштовувати платні вистави сільських аматорів сцени, а на зібрані гроші купували хліб для голодуючих. Тільки з 1 січня по 1 вересня 1921 року було закуплено 567 пудів хліба[1]. Голодуючим Поволжя того року надіслано 156 підвід із хлібом.

В листопаді 1921 року контрреволюція активізувала свої дії, тому знову було створено ревком, під керівництвом якого трудящі повели боротьбу з бандитизмом.

1923 року Бараші стали адміністративним центром Барашівського району. У селі на той час було 600 дворів, в яких мешкало 3353 чоловіка. Все громадське та господарське життя спрямовував партосередок райцентру, що складався з 17 комуністів, під керівництвом яких трудящі села поступово долали розруху. В 1925 році тут працював державний млин, водяний млин, два вітряки, олійня й крупорушка.

Сталися зрушення в сільському господарстві, що за обсягом виробництва майже сягало довоєнного рівня, але через обмеженість матеріальної бази, брак сільгосптехніки урожайність лишалася низькою.

Поліпшувалася навчально-виховна робота. 1924 року єдину трудову школу 1-го ступеня реорганізовано в семирічну. Для ліквідації неписьменності серед дорослих створено 2 гуртки.

1923 року працював райсельбуд, де культосвітню роботу вели 10 комуністів і 10 комсомольців. Діяла бібліотека, політичний, драматичний та інші гуртки.

В серпні 1929 року дев'ять бідняцьких сімей об'єдналися в колгосп «Червоний партизан» (згодом ім. Крупської)[2]. 1931 року колективізацію завершено повністю. Утворилося ще три господарства: «Червона гора» (згодом ім. Калініна), «Більшовик», «Сталінський шлях».

Зміцненню колективних господарств сприяла створена влітку 1931 року Яблунецька МТС[3], що вже восени виділила для оранки полів барашівських колгоспів два трактори.

1936 року стала до ладу Барашівська МТС. При ній діяли курси підготовки бригадирів рільничих бригад та завідуючих фермами.

Рік у рік міцніли господарства. В колективній праці люди навчилися вирощувати стійкі врожаї. Колгоспи збирали 1937 року з одного гектара пересічно по 8 цнт пшениці, 8,5 цнт жита, 7,6 цнт ячменю, 7 цнт гречки, 140 цнт картоплі, від кожної фуражної корови надоювали по 1300—1350 кг молока. Це дало можливість видати в середньому на трудодень по 3 кг хліба і 2 крб. грішми. Наприклад, ланковий І. Чабан (колгосп «Червоний партизан») отримав 106 пудів хліба на 602 вироблені трудодні, колгоспник П. Зінченко (артіль «Більшовик») заробив 1120 крб.[4].

1939 року колгосп ім. Крупської виробив з гектара понад 4,2 цнт льоноволокна, а ланкові М. Радчук і Г. Марченко натіпували по 28—33 кг у день. Того ж року колгосп одержав 27 тис. крб. прибутку від реалізації виробів гончарного цеху[5].

У 1939 і 1940 рр. великі групи трудівників Барашів були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Я. С. Ковальчук у 1938 році від 18 конематок виростив 18 лошат, у 1939 році від 13 конематок — 13 лошат. Постановою Головного комітету Виставки від 7 березня 1940 року він нагороджений Малою срібною медаллю. До Книги пошани Виставки занесено імена кращих барашівських трудівників. Зекономивши сотні літрів пального і обробивши при цьому великі площі полів, 11 трактористів і комбайнерів Барашівської МТС також здобули право брати участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1940 року.

Змінився загальний вигляд села. Ще 1931 року дала струм Барашівська електростанція. Вулиці села, що доти з настанням вечора поринали в темряву, тепер освіт-

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-688, оп. 1, спр. 88, арк. 18.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 117, оп. 1, спр. 21, арк. 12, 25, 66, 71.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 15.
[4] Газ. «Більшовик Полісся», 4 жовтня 1937 р.
[5] Газ. «Більшовик Полісся», 15 січня 1940 р.

лювалися електричними ліхтарями. Трудящі проклали дерев'яні тротуари, впорядкували центральну площу, де спорудили пам'ятник В. І. Леніну.

В райцентрі діяла лікарня на 50 ліжок, де працювало 20 медпрацівників з вищою та середньою спеціальною освітою.

1935 року відкрилася середня школа. В ній здобували знання 600 учнів. Того ж року зведено будинок культури на 300 місць, де працювали гуртки: драматичний, хоровий, танцювальний. Був у Барашах кінотеатр.

Щастя й радість прийшли в кожну домівку колись глухого занедбаного села.

Мирну творчу працю трудящих перервав віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР. Почалася мобілізація до лав Червоної Армії, райком партії організував евакуацію населення, а водночас і колгоспних господарств до східних районів країни. 12 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували село. Гнівом і ненавистю зустріло населення гітлерівців. Уже у вересні 1941 року В. Сич, С. Степура, О. Чащин, Т. Тищук та В. Олійник створили в Барашах підпільну організацію, до складу якої ввійшли підпільні групи сіл Бобриці та Антонівки. Підпільники вели антифашистську агітацію, розповсюджували серед населення листівки, зведення Радянського Інформбюро, добували зброю для партизанських загонів, допомагали поповнювати їх новими людьми, видавали фіктивні довідки про хворобу тим, кого мали відправити на каторжні роботи до Німеччини[1].

В листопаді 1941 року в Барашах був створений підпільний райком КП(б)У, який керував підпільними організаціями в селах: Білки, Сушки, Баскаки, Зелениці, Ришавка, Рясне, Бобриця, Антонівка[2]. На початку 1943 року підпільники налагодили зв'язок з партизанським з'єднанням С. Ф. Маликова і за його дорученням неодноразово виконували відповідальні завдання, а в лютому—березні 1943 року сформували партизанський загін ім. Боженка, що влився до складу з'єднання. Командиром загону був призначений М. Л. Пархоменко, комісаром — Д. А. Гарбарчук. На кінець 1943 року загін налічував близько 450 бійців. Він за весну—літо того року пустив під укіс близько 40 ворожих ешелонів з живою силою і технікою, розгромив кілька поліцейських гарнізонів, знищив сотні гітлерівських вояк[3].

1 січня 1944 року війська 1-го Українського фронту визволили Бараші від німецько-фашистських загарбників. Серед визволителів-синів багатонаціонального радянського народу були й барашівці. Честь і незалежність Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни захищали 820 жителів села, з них 309 удостоєні нагород, 192 полягли смертю хоробрих. На їх честь земляки спорудили пам'ятник.

Багато лиха зазнало село за роки фашистської окупації. Повністю було знищено господарство колгоспів, зруйновано приміщення лікарні, будинку культури, спалено десятки житлових будинків. Фашисти стратили понад 300 громадян села.

На всі чотири колгоспи лишилося тільки 34 пари коней, 23 — воли, 34 плуги, 34 борони і 32 вози.

Після визволення в Барашах відновили роботу райком партії, райвиконком, сільська Рада, які очолили відбудову народного господарства. Велику допомогу подали тоді братні республіки. Зокрема, з Російської Федерації надійшло 32 цнт посівного насіння. Чималі труднощі першої після визволення весни лягли на плечі жінок. Використовуючи як тягло корів, вони вивезли на поля 2955 тонн добрив, вручну засіяли 80 проц. довоєнних площ. Хоч урожай виростили невеликий, проте кол-

Сучасний житловий будинок у Барашах. 1972 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 32, арк. 2, 12, 16.
[2] Там же, арк. 11—14.
[3] Сообщения Советского информбюро, т. 6, стор. 3.

госпи достроково виконали план хлібозаготівель, продали державі понад план близько 2 тис. пудів хліба.

Багато зроблено в ті роки і для відбудови культурно-побутових та медичних закладів. 1945 року в районі відбувся масовий недільник, під час якого трудящі відремонтували приміщення всіх наявних лікувальних закладів. ЦК КП(б)У та Рада Міністрів УРСР схвалили ініціативу барашівців. За їх почином такі ж недільники пройшли в інших областях республіки.

На кінець відбудовного періоду трудящі Барашів повністю відродили зруйноване під час війни господарство й досягли довоєнного рівня виробництва продукції. 24 вересня 1950 року на районній сільськогосподарській виставці вони продемонстрували здобутки післявоєнних років. Так, експонувалися овочі ланкової М. І. Осадчук, яка зібрала урожай капусти по 140 цнт з гектара.

Того ж року чотири барашівські колгоспи об'єдналися в одне господарство — ім. Калініна, після чого в господарстві стало близько 4 тис. земельних угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Тут налічувалося 603 голови великої рогатої худоби, 250 свиней, 430 овець.

Значно зміцнів колгосп у наступні роки. Було зведено нові корівники, зерносховище, два льонотіпальні пункти, вівчарня, телятник, майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки. Господарство було повністю електрифіковано, всі трудомісткі процеси на тваринницьких фермах механізовані. Обробляти землі допомагала Барашівська МТС, в розпорядженні якої було 42 трактори, 43 автомашини та багато іншої техніки. З 1958 року в колгоспі стало 14 тракторів, 6 автомашин, 6 комбайнів.

1957 року в Барашах створено «Міжколгоспбуд». Одна автомашина та кілька пар коней—такою була матеріальна база цієї організації на початку її заснування. А через десять років тут налічувалося 12 автомашин, 2 трактори, працювали 2 цегельні заводи, 2 лісопильні, столярний, черепичний та бетонний цехи, 3 гранітні кар'єри.

З великим трудовим і політичним піднесенням відзначили трудящі 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. 87 громадян удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Колгосп ім. Калініна завершив восьмий п'ятирічний план розвитку сільського господарства за 4 роки і 10 місяців. За цей час основні його виробничі фонди зросли з 415,9 тис. до 769,4 тис. крб. Майже подвоїлась оплата праці колгоспників. Трудівники села успішно виконали плани продажу державі продуктів сільського господарства. Працю барашівців високо оцінив Радянський уряд, нагородивши п'ятьох орденом Трудового Червоного Прапора, а начальника «Міжколгоспбуду» І. Є. Лещенка — орденом Жовтневої Революції.

Новими трудовими звершеннями зустріли трудящі Барашів 50-річчя утворення СРСР. 1972 року зібрано в середньому з гектара по 16,3 цнт зернових. Льону вирощено майже вдвоє більше, ніж було передбачено. Перед веде ланка Т. Марченко, яка здала державі 403 цнт замість запланованих 203. Колектив «Міжколгоспбуду», що складається з 238 робітників, спорудив тваринницькі ферми для великої рогатої худоби, пташник, зерносховище, кормоцех, клуб на 150 місць, два двоповерхові житлові будинки на 24 квартири.

Включившись у Всесоюзне змагання за успішне виконання завдань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки, барашівці планують зібрати з кожного гектара: зернових — по 18, льоноволокна —по 6,5 цнт, виробити на кожні 100 га 320 цнт молока та 53 цнт м'яса.

В авангарді боротьби трудящих села за нове комуністичне життя йдуть 130 комуністів, що об'єднані в 7 первинних парторга-

Кінотеатр «Полісся». 1972 р.

нізацій. Велику громадсько-політичну й господарську роботу проводять 36 депутатів Барашівської сільської Ради. Значну частину свого бюджету Рада спрямовує на благоустрій села та культурно-освітню роботу.

До послуг населення 5 магазинів, 2 їдальні, відділення зв'язку, майстерні побутового обслуговування. Зростає добробут трудящих. Так, річна заробітна плата тракториста О. С. Тищука та його дружини доярки — 3196 крб. Подружжя мешкає в чотирикімнатному цегляному будинку, має телевізор, пральну машину, мотоцикл.

Бараші мають чудові шляхи. Брукований автошлях сполучає село з залізничною станцією Яблунець на магістралі Коростень—Новоград-Волинський. Регулярним є автобусне сполучення з Ємільчином, Олевськом та Житомиром. З цими ж пунктами село зв'язує авіалінія Житомир—Олевськ, на якій курсують літаки АН-2.

В 1950—1952 рр. тут збудували дільничну лікарню на 140 місць та поліклініку. У кабінетах, обладнаних новітньою апаратурою, медичну допомогу подають 16 лікарів та 65 медпрацівників із середньою спеціальною освітою.

За 1945—1970 рр. Барашівську середню школу закінчило 855 чоловік. 70 випускників стали вчителями, 48 — інженерами, 18 — лікарями. Нині в середній та заочній школах навчається понад 600 чоловік. У селі працює 39 учителів. За багаторічну сумлінну працю вчитель Ф. Т. Литвинчук нагороджений орденом «Знак Пошани».

В Барашах діють будинок культури на 350 місць, широкоекранний кінотеатр «Полісся» на 320 місць, будинок піонерів. Майже 150 юнаків і дівчат беруть участь у гуртках художньої самодіяльності. Районна бібліотека має книжковий фонд 39 тис. примірників. Кожна сім'я передплачує дві-три газети, журнал.

Ввійшли в традицію нові радянські обряди — свято врожаю, урочиста реєстрація в будинку культури комсомольсько-молодіжних весіль, запис новонароджених громадян, вшанування пам'яті борців за Радянську владу, проводи до Радянської Армії. Щиро приймає громадськість села рідних і близьких радянських воїнів, уродженців різних областей Країни Рад, які загинули, визволяючи Бараші від німецько-фашистських загарбників.

Уродженцями села є: письменник В. А. Шевчук, кандидат філологічних наук М. Л. Гончарук, доцент Г. І. Скиба.

Невпізнанно змінилося старе поліське село Бараші за роки Радянської влади. Під зорею Великого Жовтня воно розквітло, помолоділо. Постійна турбота Комуністичної партії про розвиток господарства, культури і поліпшення добробуту трудящих запалюють жителів Барашів на нові трудові звершення.

А. Л. ЗАПОРОЖЧЕНКО, Ф. М. ДЕРЕВ'ЯНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЄМІЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЄ́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Рихальське. Дворів — 507, населення — 1,4 тис. чоловік. Сільраді підпорядковано села Вирівка, Непізнаничі, Старі Непізнаничі.

В Андрієвичах міститься центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну, що обробляє 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,3 тис. га орної землі. Господарство зерново-тваринницького напрямку.

За трудові успіхи в розвитку народного господарства 48 колгоспників удостоєні орденів і медалей Радянського Союзу, з них О. Х. Заїка, М. В. Майданович і М. М. Середюк — ордена Леніна. За успіхи в розвитку тваринництва доярці Л. Г. Наумовій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В 1969 році вона була делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

У селі є середня школа, де 39 учителів навчають 389 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,7 тис. примірників, дільнична лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, відділення зв'язку, 2 магазини.

Сільська партійна організація (створена 1923 року) об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 28 членів ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XVII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 257 жителів. За героїзм, виявлений у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 160 чоловік відзначено урядовими нагородами, 107 мешканців села загинули в боях з фашистськими загарбниками.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівської навали встановлено пам'ятник.

Уродженцем Андрієвичів є український радянський письменник Данило Окпйченко (Я. О. Вознюк).

Поблизу Андрієвичів знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, на околиці села виявлено давньоруський курганний могильник.

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру, за 16 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 96, населення — 453 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Верби, Новосілка, Червоний Бір.

У Березівці розташована центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який обробляє 2 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 1,2 тис. га. Господарство льонарського й тваринницького напряму.

В Березівці — восьмирічна школа, де навчається 140 учнів, працює 8 учителів, клуб на 100 місць, 3 бібліотеки з книжковим фондом 6,5 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку, ощадна каса, сільмаг.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, охорони здоров'я 43 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР.

Сільська парторганізація налічує 22 комуністи, комсомольська — 34 члени ВЛКСМ.

Радянську владу в Березівці встановлено в січні 1918 року. 102 жителі села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з яких 62 загинули на фронтах війни, 46 нагороджені орденами й медалями.

На честь воїнів-визволителів села від фашистської окупації встановлено обеліск Слави.

Неподалік Новосілок виявлено давньоруський курганний могильник.

БЕРЕЗНИКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру, за 51 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 215, населення — 825 чоловік. Сільраді підпорядковані села Адамове, Ситне.

На території сільради — великі поклади торфу, що використовується як паливо для місцевих підприємств, йде на удобрення полів.

У Березниках розміщена центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, який має в користуванні 3,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі, 1,7 тис. га лісу, 1,5 тис. га луків і пасовищ. Господарство зерново-тваринницького напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 7 трудівників нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В Березниках є восьмирічна школа (14 учителів і 132 учні), бібліотека з книжковим фондом 3,7 тис. примірників, клуб на 250 місць, медпункт, відділення зв'язку, магазин.

Парторганізація налічує 35 комуністів, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах воювало 90 жителів села, з них 45 нагороджено бойовими орденами і медалями. На честь 40 односельців, які загинули в боях проти гітлерівців, встановлено обеліск Слави.

БО́БРИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ужі, за 47 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 257, населення — 680 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Йосипівка.

В Бобриці міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який обробляє 1,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Господарство зерново-тваринницького напряму.

За успіхи в праці 20 бобринців нагороджені медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 200 учнів, клуб на 150 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 1,4 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку, три крамниці.

Сільська парторганізація об'єднує 28 комуністів, комсомольська — 39 членів ВЛКСМ.

Радянську владу в Бобриці встановлено в січні 1918 року. Під час польської інтервенції 1920 року в районі села діяли червоні партизани.

123 жителі села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них загинуло 72. 41 нагороджено бойовими орденами й медалями.

В пам'ять воїнів Радянської Армії — визволителів Бобриці від гітлерівців — споруджено обеліск Слави.

БОЛЯ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 40 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 77, населення — 262 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Просіка та Рогівка.

В Болярці розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має в користуванні 1,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі. Провідними культурами є зернові, льон та картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

За сумлінну працю в розвитку сільського господарства 32 колгоспники нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 125 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 68 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 19 комуністів, комсомольська — 23 члени ВЛКСМ.

75 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах, з них 23 віддали життя за Батьківщину, 38 нагороджені бойовими орденами й медалями. На території села є пам'ятник сім'ї партизана О. І. Конопацького, яку фашисти спалили в сараї 1942 року.

БУ́ДО-БО́БРИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 53 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 48, населення — 142 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Антонівка, Гута-Бобрицька, Сорочень.

У Будо-Бобриці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, який має в користуванні 2,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Господарство вирощує льон, картоплю, озимі.

За успіхи в розвитку сільського господарства трьох колгоспників нагороджено медалями СРСР.

В Будо-Бобриці є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 117 учнів, клуб на 100 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. прим., медпункт, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 24 комуністи, комсомольська — 32 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни брали участь 37 чоловік, з них 15 загинули, 26 нагороджені бойовими орденами й медалями. За тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла підпільна організація. В роки війни село було знищено гітлерівцями.

На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

ВАРВА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Рихальське. Дворів — 280, населення — 891 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вересівка, Катеринівка, Мосіївка, Радичі.

У Варварівці розміщується центральна садиба радгоспу «Комсомолець», який обробляє 2,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі 1,7 тис. га. Радгосп спеціалізується на вирощуванні хмелю. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

За сумлінну працю 10 робітників радгоспу нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є середня школа (16 учителів навчають 380 учнів), будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. примірників, медичний пункт, відділення зв'язку, 5 магазинів.

Партійна організація об'єднує 56 комуністів, комсомольська — 61 члена ВЛКСМ.

Село виникло наприкінці XIX ст. В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу.

125 жителів Варварівки із зброєю в руках боролися з німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, орденами й медалями відзначено 56, зокрема 8 партизанів. Загинуло 73 чоловіка.

На братській могилі воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник.

ВЕЛИ́КА ГЛУ́МЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Жужель. Дворів — 139, населення — 500 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лука та Малоглумчанське. В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького, що має в користуванні 1,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон, картоплю. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

За сумлінну працю в розвитку сільського господарства 9 колгоспників нагороджені медалями СРСР.

В селі є восьмирічна школа (18 учителів і 123 учні), клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 4,3 тис. примірників, медпункт, магазин.

Сільська парторганізація складається з 23 комуністів, комсомольська — з 26 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується 1577 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії та партизанських загонах проти гітлерівців билося 95 чоловік, з них 64 нагороджено орденами і медалями. 40 воїнів-односельців полягли смертю хоробрих.

На околиці Великої Глумчі розкопано курган доби бронзи, знайдено римські монети II ст. н. е., виявлено городище X—XIII століття.

ВЕЛИ́КА ЦВІ́ЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване між двома малими річками — Цвіль і Гать, за 20 км від райцентру, за 30 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 352, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Дзержинськ і Осова.

На території Великої Цвілі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, що обробляє 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Господарство зерново-тва-

ринницького напряму. З 1948 року його очолює С. М. Сербін, удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. Допоміжні підприємства пилорама, млин. На базі колгоспу працює обласна школа передового досвіду вирощування високих врожаїв льону.

17 колгоспників у різний час були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР. Тут живе й працює прославлений майстер високих урожаїв льону та картоплі Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР 7-го та 8-го скликань, делегат XXIV з'їзду КПРС Л. С. Сербін.

У селі є середня школа (23 вчителі й 462 учні), будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,1 тис. примірників, дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячі ясла на 150 місць, відділення зв'язку, 3 магазини, побутком-бінат. Виходить багатотиражна газета «Червоний прапор».

Сільська парторганізація (створена 1918 року) об'єднує 57 комуністів, комсомольська — 126 членів ВЛКСМ (створена 1918 року).

Перша згадка про село належить до 1677 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1920 року в районі села Перша Кінна армія вела запеклі бої з польськими інтервентами.

В роки Великої Вітчизняної війни 100 чоловік воювали на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 75 — у загонах партизанського з'єднання М. І. Наумова. Мужність у боротьбі з ворогами виявили юні партизани Юзеф Білошицький та Давид Колобчук. Колобчук посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня. Ім'ям славного патріота названо піонерську дружину Великоцвілянської середньої школи. 76 учасників війни нагороджені бойовими орденами і медалями. К. П. Філінов — повний кавалер ордена Слави.

За опір окупаційним властям 12 квітня 1943 року фашисти повністю спалили село, вбивши 17 чоловік.

На честь 64 односельців, які полягли в боях з гітлерівцями, встановлено обеліск Слави.

Неподалік села Велика Цвіля знайдено скарб бронзових прикрас доби бронзи.

ВЕЛИ́КИЙ Я́БЛУНЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 513, населення — 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Малий Яблунець.

У Великому Яблунці розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, що має в користуванні 3,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону, картоплі та м'ясо-молочному тваринництві. Є цегельний завод, кам'яний кар'єр.

Працюють восьмирічна школа (15 учителів і 200 учнів), будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 16 тис. примірників, амбулаторія, дитячі ясла, 2 магазини.

За успіхи в розвитку господарства колгоспу, освіти, культури й медицини 85 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

Сільська парторганізація об'єднує 39 комуністів. Комсомольська — 35 членів ВЛКСМ. Перші

Депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці Л. С. Сербін серед членів своєї ланки. Село Велика Цвіля. 1970 р.

партійний і комсомольський осередки виникли 1924 року.

Радянську владу у Великому Яблунці встановлено в січні 1918 року. Під час Великої Вітчизняної війни 130 жителів села захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, з них 51 удостоєний орденів і медалей. На честь 79 односельців, які полягли в боях з гітлерівцями, встановлено пам'ятник.

ЗЕЛЕНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від райцентру, за 12 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 75, населення — 214 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гута-Зеленицька, Дуга.

В Зелениці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, що обробляє 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. орної землі. Господарство зерново-тваринницького напряму. За високі виробничі показники 6 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа (10 учителів і 168 учнів), клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, три магазини.

Сільська парторганізація налічує 16 комуністів, комсомольська — 21 члена ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В період окупації німецько-фашистськими загарбниками діяла підпільна група, яку очолював А. І. Малахівський.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах проти гітлерівських загарбників билося 55 жителів села, з них 5 загинули. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 19 чоловік удостоєно урядових нагород. Повним кавалером ордена Слави повернувся з війни Й. К. Войтківський.

КИЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бродці, за 43 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 264, населення — 831 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бобрицька Болярська, Ганнопіль, Євгенівка, Єлизаветпіль, Киселівка, Крем'янка, Новоолександрівка.

В Киянці розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2,5 тис. га

сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Напрям господарства—м'ясо-молочний і льонарсько-картоплярський. Допоміжне підприємство — цегельний завод.

Працюють середня школа (25 учителів і 290 учнів), клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла на 30 місць, відділення зв'язку, два магазини.

За успіхи в праці 11 трудівників села нагороджені орденами й медалями.

Сільська парторганізація складається з 35 комуністів, комсомольська — з 116 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село припадає на 1584 рік. Радянську владу тут встановлено в січні 1918 року.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 140 жителів села, з них загинуло 67, за бойові заслуги в боях з фашистами орденами й медалями СРСР нагороджено 70. На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів встановлено пам'ятник.

На околиці Новоолександрівки знайдено скарб з 89 римських монет II—III століть.

КОЧИ́ЧИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Дворів 165, населення — 619 чоловік. Сільраді підпорядковані села Володимирівка, Дібрівка, Забаро-Давидівка.

В Кочичиному розміщено допоміжне господарство Ємільчинського лісгоспзагу, яке вирощує зернові культури, льон, картоплю. Тваринництво м'ясного напряму.

Працюють восьмирічна школа (10 учителів і 130 учнів), клуб на 220 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. примірників, фельдшерський пункт, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 11 комуністів, комсомольська — 43 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1617 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 42 жителі села, з них 19 нагороджено орденами й медалями. На честь 23 односельців, які полягли в боях з фашистами, встановлено пам'ятник.

КРИВОТИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 155, населення — 520 чоловік. Сільраді підпорядковані села Близниця, Косяк, Крупошин, Малий Кривотин, Яменець.

У Кривотині розміщується центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має в користуванні 3,6 тис. га землі, у т. ч. 1,9 тис. га орної.

Працюють середня школа (17 учителів і 287 учнів), будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія та аптека, відділення зв'язку, магазин.

На території села проживають і працюють 17 комуністів, 34 комсомольці.

Село засноване в другій половині XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини пішло 43 чоловіка, з них 11 загинуло. За тимчасової окупації на території сільради діяло партизанське з'єднання С. Ф. Маликова, в загонах якого боролися 6 кривотинців. За бойові заслуги в боротьбі з фашистськими загарбниками 28 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Біля будинку культури на честь загиблих воїнів-односельців та воїнів, які визволяли село від гітлерівців, споруджено обеліск Слави.

КУЛІШІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Рихальське. Дворів — 521, населення — 1,9 тис. чоловік. Сільраді підпорядковано населені пункти Красногірка, Нараївка, Хутір-Мокляки.

В Кулішах розміщується центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, що обробляє 2,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,5 тис. орних. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону, картоплі та м'ясо-молочної худоби.

За виконання соцзобов'язань по вирощуванню високих урожаїв сільськогосподарських культур та виробництву м'яса й молока колгосп ім. Шевченка на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. 100 колгоспників нагороджено орденами й медалями, а ланкова М. С. Остапчук — орденом Леніна. У Нараївці трудиться Герой Соціалістичної Праці Р. С. Кот.

В Кулішах є середня школа (30 учителів і 477 учнів), будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. примірників, амбулаторія, відділення зв'язку, чотири магазини.

Сільська парторганізація об'єднує 57 комуністів, комсомольська — 72 члени ВЛКСМ. Перша згадка про Куліші стосується середини XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

130 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них загинув 81. За героїзм і мужність, виявлені в боях з фашистами, орденами й медалями нагороджено 74 чоловіка.

На честь воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів споруджено пам'ятник.

МАЛА́ ГЛУ́МЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Жужель. Дворів — 325, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Паранине.

В Малій Глумчі розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», який має в користуванні 1,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю 31 колгоспника нагороджено орденами Союзу РСР.

В селі — середня школа, де 14 учителів навчають 321 учня, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників. Лікарня на 20 ліжок.

Сільська парторганізація об'єднує 22 комуністи, комсомольська — 48 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село датується 1577 роком. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії і в партизанських загонах вели

боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками 213 жителів села, з них 86 віддали своє життя за Батьківщину. За бойові заслуги нагороджено 127. На честь загиблих односельців і воїнів-визволителів села встановлено обеліск Слави.

Поблизу Малої Глумчі розкопано кілька курганів доби бронзи та часів Київської Русі.

МИКОЛА́ЇВКА (до 1945 року — М'яколовичі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Білокоровичі. Дворів — 312, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села: Омелуша, Полоничеве, Рудня-Миколаївська, Спаське.

В Миколаївці розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», що спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Господарство має в користуванні 4,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі.

Працюють середня школа (26 учителів і 416 учнів), будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, п'ять магазинів, відділення зв'язку.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, охорони здоров'я орденами й медалями СРСР нагороджено 82 чоловіка, а лісоруба А. П. Синькевича та колишнього голову колгоспу І. Г. Сокирка — орденом Леніна.

Сільська парторганізація об'єднує 55 комуністів, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

Засноване село в XVII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 137 чоловік, з них загинуло 80, бойовими орденами й медалями нагороджено 57. На честь воїнів-визволителів села від німецько-фашистських загарбників встановлено пам'ятник.

Поблизу Миколаївки виявлено поселення доби неоліту.

МОКЛЯКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 23 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 179, населення — 700 чоловік. Сільраді підпорядковані села Аполлонівка та Кам'яногірка.

В Мокляках розміщується центральна садиба колгоспу «Іскра», що обробляє 2,1 тис. га земельних угідь, в т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Господарство зерново-тваринницького напряму.

За сумлінну працю 19 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів і 226 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, ветпункт, два магазини.

Сільська парторганізація налічує 28 комуністів, комсомольська — 35 членів ВЛКСМ. Село засноване наприкінці XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 150 жителів села відбивали навалу гітлерівців, з них 33 загинули в боях з фашистами, 96 за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями.

В центрі села височить обеліск-пам'ятник на честь загиблих воїнів.

Поблизу Мокляків виявлено давньоруський курганний могильник X—XIII століть.

НЕДІ́ЛИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 354, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Бастова Рудня та Шевченкове.

У Неділищі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Свердлова. Господарство спеціалізується на вирощуванні й відгодівлі великої рогатої худоби. Загальна земельна площа колгоспу — 3,3 тис. га землі, в т. ч. 2,2 тис. га орної.

Працюють восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 250 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,1 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, охорони здоров'я орденами й медалями СРСР нагороджено 12 чоловік. Сільська парторганізація об'єднує 38 комуністів, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

Село відоме з другої половини XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У Великій Вітчизняній війні брало участь 128 чоловік, з них 68 загинуло, орденами й медалями нагороджено 60 чоловік. На честь загиблих воїнів-односельців та воїнів, які визволяли село від гітлерівців, встановлено обеліск.

ОСІ́ВКА (до 90-х років XIX ст.— Солов'є) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 45 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 224, населення — 0,8 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Льонівка та Чміль.

В Осівці розміщується центральна садиба колгоспу «Ленінський комсомол», який має в користуванні 2,8 тис. га землі, у т. ч. 1,5 тис. га орної.

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 163 учні, клуб на 120 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. примірників, медпункт, магазин. За успіхи в розвитку народного господарства 9 жителів нагороджено медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 15 комуністів, комсомольська — 26 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У Великій Вітчизняній війні брало участь 194 чоловіка, з них 62 загинуло. Всі воїни нагороджені бойовими орденами й медалями.

На честь воїнів-односельців, які полягли в боях за Батьківщину, встановлено обеліск Слави.

ПІДЛУБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване по обох берегах річки Уборті, притоки Прип'яті, за 7 км від райцентру, за 32 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 775, населення — 2,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Нитине.

В Підлубах розміщується центральна садиба колгоспу ім. Леніна, що обробляє 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп неодноразово нагороджувався грамотами й дипломами Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Працює середня школа, де 39 учителів і 616 учнів, будинок культури на 400 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. примірників, пологовий будинок, медпункт, відділення зв'язку, 7 магазинів.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 125 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, а фельдшер С. Ф. Лугина — орденом Жовтневої Революції.

Сільська парторганізація налічує 66 комуністів, комсомольська — 84 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1583 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1920 року на його території точилися запеклі бої з польськими інтервентами. Завжди доглянута могила командира ескадрону Першої Кінної армії Васича.

В боротьбі проти гітлерівської навали під час Великої Вітчизняної війни брали участь 500 жителів села.

З перших днів тимчасової окупації почала діяти підпільна організація, яку очолив С. С. Миколайчук. 120 підлубівців воювали в складі партизанських з'єднань. За мужність і відвагу 185 учасників війни удостоєні бойових нагород. У боях за Батьківщину загинуло 196 чоловік. На честь загиблих встановлено обеліск Слави.

На околиці Підлубів виявлено слов'янський курганний могильник VI—VII ст. н. е.

РИХА́ЛЬСЬКЕ (до 1912 року — Кулішівський Майдан) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, на залізничній лінії Коростень — Новоград-Волинський та автошляху того ж напряму. Дворів — 501, населення — 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Маринівка, Мар'янівка, Стара Гута.

В Рихальському розміщена центральна садиба радгоспу «Рихальський» — багатогалузевого високомеханізованого господарства, яке обробляє 1,7 тис. га землі, у т. ч. 1,2 тис. га орної. Радгосп спеціалізується на вирощуванні елітного насіння зернових, багаторічних трав та картоплі. На території села діє маслозавод.

1940 року господарство відзначено дипломом II ступеня ВСГВ.

Працюють середня школа, де 31 учитель навчає 450 учнів, будинок культури на 400 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку, комбінат побутового обслуговування, 5 магазинів.

За високі показники в праці 37 жителів села нагороджено орденами й медалями, а телятниці Г. М. Козел присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна удостоєні: робітниці радгоспу М. І. Третякова, А. М. Паламарчук, М. І. Сердюк, А. Й. Куницька, залізничник І. П. Ігнатенко.

Сільська парторганізація об'єднує 65 комуністів, комсомольська — 132 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

198 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 128 за мужність і відвагу в боротьбі з фашистськими загарбниками нагороджені орденами й медалями СРСР. На честь 70 односельців, які полягли в боях проти гітлерівців, встановлено два пам'ятники.

РУ́ДНЯ-ІВА́НІВСЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване по берегах річки Уборогі, притоки Прип'яті, за 15 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Жужель. Дворів — 430, населення — 1,6 тис. чоловік. Тут розміщується центральна садиба колгоспу «Жовтень», що обробляє 1,2 тис. га угідь, у т. ч. орної землі 0,6 тис. га. Напрям виробництва зерново-тваринницький.

За успіхи в розвитку сільського господарства 35 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Рудні-Іванівській — середня школа (21 учитель і 399 учнів), будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,6 тис. примірників, медпункт.

Сільська парторганізація об'єднує 21 комуніста. Комсомольська — 40 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 318 жителів села, з них 101 загинув. У районі села діяв партизанський загін І. І. Шитова.

За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 210 жителів села удостоєно урядових нагород.

На честь загиблих воїнів-односельців встановлено обеліск Слави.

На станції Жужель народився український радянський письменник В. С. Виговський.

РЯ́СНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Ужа, притоки Прип'яті, за 30 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 199, населення — 600 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вікторівка, Вільхівка, Кам'янка, Хліборобське, Хотиж.

У Рясному розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», який обробляє 3,8 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування льону та зернових, м'ясо-молочне тваринництво. Працює відділення «Сільгосптехніки», контора «Заготзерно». За успіхи в праці 37 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

В Рясному є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 180 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 15 тис. примірників, медичний пункт, відділення зв'язку, два магазини.

Парторганізація села налічує 34 комуністи, комсомольська — 28 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село належить до 1771 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах воювали 52 жителі села, орденами й медалями відзначено 34 чоловіка, 43 полягли смертю хоробрих.

У Рясному зберігається архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква, збудована 1771 року.

СЕРБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від залізничної станції Рихальське. У селі 381 двір, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільшанка, Засимівка, Нові Серби, Старі Серби.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», що обробляє 4,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. Напрям господарства зерново-тваринницький.

Працюють середня школа з виробничим навчанням (23 учителі й 356 учнів), будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 17 тис. примірників, дільнична лікарня на 15 ліжок, профілакторій для доярок, аптека, ветпункт, відділення зв'язку, два магазини.

За успіхи в праці 12 трудівників села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Сільська парторганізація (створена 1922 року) об'єднує 32 комуністи, комсомольська (створена 1923 року) — 38 членів ВЛКСМ.

Засноване село в XVII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В роки Великої Вітчизняної війни із села пішло захищати Батьківщину 273 чоловіка, з них загинуло 103. За бойові заслуги 145 чоловік відзначені урядовими нагородами.

На братських могилах воїнів, які полягли, визволяючи село від фашистських загарбників, встановлено обеліск Слави.

СЕ́РБО-СЛОБІ́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Рихальське. Дворів — 238, населення 743 чоловіка. Сільраді підпорядковано село Яблунівка.

На території Сербо-Слобідки розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінським шляхом», який обробляє 2,6 тис. га земельних угідь, в т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон, картоплю, хміль.

Орденами й медалями СРСР нагороджені 28 колгоспників, у т. ч. орденом Леніна—М. М. Котвицька, Я. М. Голяка, А. М. Пилипчук, В. І. Мишкин.

Працюють восьмирічна школа (12 учителів і 140 учнів), бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. примірників, будинок культури на 400 місць, медичний пункт, відділення зв'язку, два магазини.

Сільська парторганізація об'єднує 52 комуністів, комсомольська — 54 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

198 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, на честь 58 загиблих встановлено пам'ятник. 97 жителів села удостоєні орденів і медалей, а І. М. Греку за мужність і відвагу, виявлені при форсуванні річки Одеру, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

СЕРГІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру, за 40 км від залізничної станції Підлуби. Дворів — 106, населення — 395 чоловік. Сільраді підпорядковане село Запруда.

В Сергіївці розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», який має в користуванні 2,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. За високий урожай льону колгосп нагороджений 1960 року Малою срібною медаллю ВДНГ.

Працюють восьмирічна школа (10 учителів і 126 учнів), клуб на 100 місць, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. примірників, фельдшерський пункт, магазин.

І. М. Грек — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Сербо-Слобідки.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини орденами і медалями СРСР нагороджено 13 чоловік.

Сільська парторганізація налічує 23 комуністи, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Під час Великої Вітчизняної війни на фронті билися 32 жителі, з них 8 загинуло, орденами й медалями нагороджено 37 фронтовиків, партизанів, підпільників.

На території Сергіївки виявлено слов'янське поселення VI—VII століть.

СЕРЕДИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2,5 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 446, населення — 1,6 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Заровенка, Медведеве, Покощеве, Садки.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, що обробляє 5,8 тис. га угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні кращих сортів картоплі та льону.

Працює середня школа, де 29 учителів навчають 465 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, медичний пункт, дитячий садок, два магазини. За сумлінну працю 121 колгоспника відзначено урядовими нагородами, в т. ч. О. А. Волощук удостоєна ордена Леніна.

Сільська парторганізація об'єднує 97 комуністів, комсомольська (створена 1922 року) — 270 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XIV ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 405 громадян села брали участь у боротьбі з німецькими фашистами, з них 195 загинули в боях за незалежність Батьківщини, 210 удостоєні орденів і медалей. На честь загиблих односельців встановлено обеліск Слави, на братській могилі воїнів-визволителів села — пам'ятник.

Поблизу с. Середи знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

СИМОНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Рихальське. Дворів — 395, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Брідок. У селі розміщується центральна садиба колгоспу «20-річчя Жовтня», за яким закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1,8 тис. га. Напрям господарства — льонарський з розвинутим тваринництвом.

За успіхи в розвитку сільського господарства 22 жителі села нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Симонах є середня школа, в якій 22 учителі навчають 310 учнів, будинок культури на 300 місць, дві сільські бібліотеки з книжковим фондом 11,5 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку, універмаг, два продовольчі магазини, майстерня побутового обслуговування.

Парторганізація об'єднує 41 комуніста, комсомольська (створена 1924 року) — 87 членів ВЛКСМ.

Заснування села припадає на середину XVII ст. Радянську владу тут встановлено в січні 1918 року. В роки громадянської війни на території села відбувалися запеклі бої з польськими інтервентами.

Під час Великої Вітчизняної війни в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками на фронті і в підпіллі брало участь 157 чоловік, з них загинуло 80, орденами й медалями нагороджено 109 чоловік.

На братській могилі воїнів-визволителів села від німецько-фашистських загарбників встановлено пам'ятник.

На околиці Симонів знайдено поховання доби міді в кам'яній гробниці.

СІМАКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Яблунець. Через село проходить автомобільний шлях Коростень — Новоград-Волинський. Дворів — 327, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Зорянка, Михайлівка.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», який має в користуванні 3,6 тис. га землі, в т. ч. 2,2 тис. га орної. Колгосп спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі, розвинуто тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працює восьмирічна школа, де 22 учителі й 361 учень, будинок культури на 500 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, 2 медпункти, відділення зв'язку, 4 магазини.

За трудові досягнення 57 сімаківців нагороджені орденами й медалями, а Т. О. Солоп — орденом Леніна. У селі працює знатна ланкова-льонарка — Герой Соціалістичної Праці Є. А. Саух.

Сільська парторганізація об'єднує 33 комуністи, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

Ланкова колгоспу «Радянська Україна», Герой Соціалістичної Праці Є. А. Саух з членами ланки на збиранні льону. Село Сімаківка. 1970 р.

Поселення на місці Сімаківки виникло в першій половині XVII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1920 року в районі села частини Першої Кінної армії вели запеклі бої з польськими інтервентами. В роки Великої Вітчизняної війни незалежність Вітчизни відстоювали зі зброєю в руках 126 сімаківців, з них 68 загинуло, 58 чоловік удостоєні орденів і медалей. В районі села діяв партизанський загін з'єднання С. Ф. Маликова.

На честь загиблих односельців та визволителів села від фашистських окупантів встановлено 3 пам'ятники.

СТЕПА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 13 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 299, населення — 892 чоловіка. Сільраді підпорядковано села Ганнівка, Королівка, Лебідь. На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», який обробляє 3,1 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Вирощуються зернові культури, льон, картопля. Розвинуто тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 21 учитель навчає 233 учні, будинок культури на 250 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 20 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, чотири магазини.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти 27 трудівників нагороджено орденами і медалями СРСР.

Сільська парторганізація об'єднує 72 комуністи (створена 1924 року), комсомольська (створена 1923 року) — 113 членів ВЛКСМ.

Село засновано на початку XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у районі села діяв партизанський загін, організований підпільниками І. М. Невмержицьким та А. А. Новицьким.

В роки Великої Вітчизняної війни зі зброєю в руках відстоювали свободу й незалежність Батьківщини 137 жителів села, з них 80 загинуло, 60 чоловік удостоєні орденів і медалей. В центрі села встановлено обеліск на честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від гітлерівців.

ТАЙКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Рихальське. Через село протікає річка Гать. Дворів — 223, населення — 798 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іллящівка, Старий Хмерин.

У Тайках розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», який має в користуванні 2 тис. га угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон, картоплю. Розвиває тваринництво.

На території села є восьмирічна школа (14 учителів і 217 учнів), бібліотека, книжковий фонд якої 5,5 тис. примірників, клуб на 150 місць, дитясла на 30 місць, медпункт і магазин.

За сумлінну працю 32 колгоспники нагороджені орденами й медалями, а доярка В. С. Романчук — орденом Леніна.

Сільська парторганізація налічує 26 комуністів, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село припадає на 1866 рік. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

121 житель Тайків брав участь у боротьбі проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них загинуло 73. За бойові заслуги орденами й медалями Радянського Союзу нагороджено 95.

На честь воїнів Радянської Армії — визволителів села — встановлено обеліск Слави.

УСО́ЛУСИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 54 км від районного центру, за 27 км від залізничної станції Яблунець. Дворів — 191, населення — 571 чоловік. Сільраді підпорядковані села Майдан, Синявка.

В Усолусах розміщена центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», за яким закріплено 2,2 тис. га землі, в т. ч. 1,6 тис. га орної. Господарство зерново-тваринницького напряму.

Працюють середня школа, де 18 учителів навчають 208 учнів, клуб, Вільська бібліотека з книжковим фондом 7,4 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, два магазини.

За успіхи в праці 11 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Сільська парторганізація об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 46 членів ВЛКСМ.

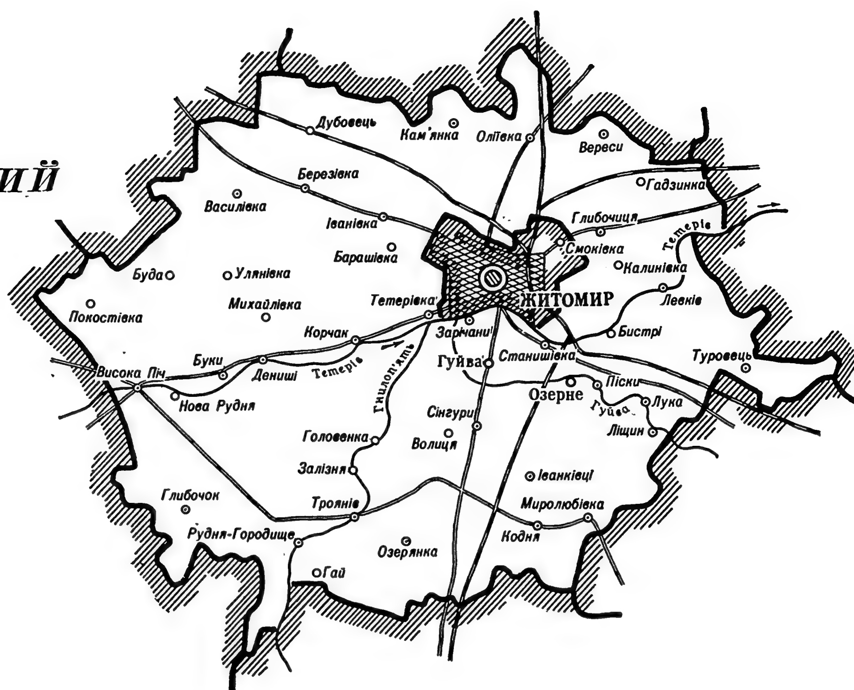
Село відоме з 1861 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 82 жителі села зі зброєю в руках билися проти фашистів, з них 34 загинуло, 45 чоловік нагороджені бойовими орденами й медалями Радянського Союзу.

У центрі Усолусів височить братська могила воїнів, які загинули, визволяючи село від гітлерівців. На честь загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

ЖИТОМИРСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1450 кв. км, населення — 68,3 тис. чоловік, з них сільського — 64,7 тис. (93,3 проц.). Середня густота населення — 47 чоловік на 1 кв. км. Селищній та 27 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 84 населені пункти. На території району працюють 71 партійна, 100 комсомольських і 110 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 24 колгоспи, радгосп, дослідне господарство Української науково-дослідної станції хмелярства, учбове господарство «Черемошне», радгосп, 5 промислових підприємств. Населення обслуговують 65 медичних закладів, у т. ч. районна і 6 дільничних лікарень, 27 медпунктів, 12 пологових будинків, райсанепідемстанція, 11 аптек. Мережа народної освіти налічує 75 загальноосвітніх шкіл, з них 15 середніх, 30 восьмирічних, 30 початкових, районну заочну школу, 2 спеціальні середні школи, сільськогосподарський технікум. Діють будинок піонерів, 18 дитячих садків. Культурно-освітню роботу ведуть районний і 21 сільський будинки культури, 62 сільських клубів, 121 бібліотека. Є 72 стаціонарні кіноустановки, з них 40 широкоекранних. У районі 7 пам'ятників В. І. Леніну, 97 обелісків Слави та пам'ятників воїнам-визволителям.

КО́ДНЯ

Кодня — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Коденки, за 25 км від обласного і районного центру та за 3 км від залізничної станції Кодня. Дворів — 997. Населення — 2844 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Закусилівка.

Вперше в історичних документах Кодня згадується 1301 року як містечко під назвою Коденград. Близько 1362 року Кодня в складі Київського князівства потрапила під владу литовських феодалів. Після Люблінської унії 1569 року її загарбала шляхетська Польща. В цей час містечко було власністю магнатів Сапег. Крім соціально-економічного і релігійного гніту, коднянці терпіли від частих нападів татарів[1]. Жителі містечка брали активну участь у боротьбі за визволення від

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 1, стор. 369; Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. XVII.

польсько-шляхетського гніту. 1587 року селяни і козаки під проводом Л. Чернинського, розгромивши шляхетський загін, зруйнували панський маєток.[1] Такі виступи відбувалися і в наступні роки. В кінці XVI ст. Кодня була в центрі багатьох історичних подій того часу, бо через неї проходив торговельний шлях з Києва на Поділля, який мав також і важливе стратегічне значення.

Жителі містечка брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. За новим територіальним поділом, що виник після Зборівської угоди 1649 року, Кодня ввійшла до Київського полку.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Правобережна Україна залишилася під владою шляхетської Польщі. Магнати й шляхта за непокірність і свободолюбство жорстоко розправлялися з населенням, чинили грабежі, вбивства і насильства. 1664 року в Кодні і навколишніх селах польські жовніри чинили грабіжницькі напади.

Посилення соціально-економічного і національно-релігійного гніту знову піднімало народні маси на боротьбу. Селяни Кодні були активними учасниками народно-визвольного антифеодального повстання 1768 року. Саме тому вона стала місцем кривавої розправи над учасниками героїчної боротьби: було страчено 3 тис. чоловік. З люттю і ненавистю чинив криваву розправу кат українського селянства Й. Стемпковський. Він наказав викопати величезні ями, над якими до колоди прив'язували повстанців і відрубували їм голови. Коднянська розправа не залякала знедолених селян. Повстанський рух тривав ще в 1769—1770 роках.

У 1793 році містечко в складі Правобережної України возз'єдналося з Росією. Невдовзі воно стає волосним центром Житомирського повіту Волинської губернії.

Зміни, що сталися в житті містечка Кодні, сприяли розвитку продуктивних сил. Поряд з сільським господарством, поступово розвивалося ремесло, поширювалися промисли. Зростало населення.

Коднянська лікарня, в якій працював один лікар, обслуговувала жителів 27 сіл. Вся освітня мережа в містечку складалася з народного училища, відкритого 1860 року. В ньому вчилися лише діти багатіїв.

Восени 1846 року Кодню відвідав Т. Г. Шевченко. Тут він записав кілька народних пісень, зробив малюнки гайдамацьких могил.

Економічне становище селянства не поліпшилося й після реформи 1861 року. Поміщики, як і раніше, володіли величезними масивами кращої землі. З 3549 десятин, що були в селі, панові належало 2050, церкві — 53, а на 1700 жителів припадало 1499 десятин. Тяжке становище змушувало багатьох трудящих вдаватися до різних побічних заробітків. Деякі вирушали в Житомир та інші міста з надією знайти роботу, 17 чоловік жили з ремесла.

В цей час почала розвиватися промисловість і торгівля. З 1864 року в Кодні діяли свічковий і пивоварний заводи.

Тяжкі умови праці й життя трудового народу штовхали його на боротьбу проти гнобителів. Весною 1879 року коднянці захопили і засіяли частину поміщицької землі. На погрози поміщика відповіли, що не повернуть її навіть тоді, «коли буде прислана військова сила». Поліції вдалося придушити цей виступ[2]. З 1899 року частину коднянських земель, 1335 десятин, почав орендувати поміщик Терещенко[3].

Широкого розмаху класова боротьба набрала під час революції 1905—1907 рр. 23 травня 1907 року на бурякових плантаціях Терещенка застрайкувало 200 чоловік. Причиною страйку було грубе поводження управителя економії з робітниками.

Трудящі боролися за свої права і в наступні роки. В жовтні 1909 року коднянці захопили землю і пасовиська в поміщицькій економії. Для придушення виступу в містечко викликали поліцію, це особливо обурило селян. Сталася збройна сутичка, що закінчилася поразкою селян. Активного учасника і керівника виступу

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 19—20, 23.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 24, оп. 1, спр. 78, арк. 3.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 830, оп. 1, спр. 615, арк. 5.

П. Бойчука було заарештовано і заслано в Сибір. Через два роки трудящі Кодні виступили за збільшення оплати праці на бурякових плантаціях. Місцевим властям вдалося придушити і це заворушення.

Столипінська аграрна реформа не поліпшила економічного становища селян, ще більше загострила класові суперечності на селі. Процес обезземелення та класового розшарування тривав далі. Не маючи тяглової сили, сільськогосподарського реманенту, багато селян продавали свої земельні наділи місцевим куркулям. Так, наприкінці 1912 року в містечку вже налічувалося майже 200 безземельних господарств.

У 1913 році населення Кодні становило 2994 чоловіка. Тут містилися волосне управління, поштова станція, лікарня на 18 ліжок, аптека. 1912 року відкрили двокласне училище.

В роки першої світової імперіалістичної війни багатьох коднянців мобілізували на фронт. Різко скоротилися посівні площі, зменшилася кількість худоби. Малоземельні господарства розорялися, не вистачало робочих рук.

З великою радістю трудящі Кодні зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, про II Всеросійський з'їзд Рад, який відбувся в Петрограді, про ленінські декрети. У січні 1918 року селяни реквізували поміщицьке майно, розподілили землю, що підлягала конфіскації. Значну допомогу в цій справі подавали солдати 100-ї артилерійської бригади, яка в цей час стояла в містечку[1]. Тоді ж тут встановлено Радянську владу. Та здійснення перших соціалістичних перетворень в лютому 1918 року перервали німецькі загарбники. Окупанти чинили жорстокі розправи над місцевим населенням, арештовували активістів. Після краху німецької окупації владу в Кодні захопили петлюрівці. Навесні 1919 року 1-а Українська радянська дивізія під командуванням М. О. Щорса розгорнула бойові дії проти петлюрівців і визволила містечко. Багато коднянців добровільно влилося в ряди Червоної Армії.

На залізничній станції Кодня в складі екіпажу бронепоїзда «Грозний» брав участь у боротьбі з петлюрівцями В. В. Вишневський, згодом російський радянський письменник.

Під керівництвом містечкового та волосного ревкомів коднянці приступили до соціалістичного будівництва. Був створений комбід, який став ініціатором організації селянами комуни. Він проводив велику роботу по згуртуванню місцевої бідноти, розподілу поміщицької і церковної землі[2]. В серпні 1919 року петлюрівські банди захопили Кодню. Почалися масові арешти, грабежі, погроми, насильства. У кінці вересня того ж року, після легендарного походу Південної групи військ з-під Одеси в район Коростеня на з'єднання з частинами 12-ї армії, в Кодні була відновлена Радянська влада.

Почали працювати ревком та комбід. У січні 1920 року відбувся з'їзд комбідів Коднянської волості, який ухвалив рішення підтримувати Радянську владу, перерозподілити землю. Весною 1920 року радянське будівництво було перерване польськими окупантами. 8 червня 1920 року радянські війська визволили Кодню від ворога. Відновили роботу волосний і сільський ревкоми, було створено волосний комнезам, головою якого став учасник визволення містечка від польських інтервентів Д. С. Перехрестюк, член партії з 1917 року, колишній матрос. 15 грудня 1920 року він був підступно вбитий бандитами.

Відбудова народного господарства відбувалася в умовах жорстокої класової боротьби. Не вистачало коштів, дуже слабкою була матеріальна база. Становище ускладнювалося епідемією тифу, яка спалахнула в грудні 1920 року. Та коднянці за допомогою держави самовіддано піднімали з руїн господарство, водночас допомагаючи Червоній Армії, робітникам промислових центрів, голодуючим Поволжя.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2270, оп. 1, спр. 117, арк. 14—16.

[2] І. К. Рибалка. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). Х., 1967, стор. 66.

В кінці 1920 року в Кодні створено партійний осередок, секретарем якого обрали А. К. Олійника. 12 комуністів очолили боротьбу трудівників за здійснення планів соціалістичного будівництва. В квітні 1921 року обрано сільську Раду. При ній працювали постійно діючі комісії, до роботи в яких залучались місцеві активісти. Значну допомогу партійному осередку та сільраді у відбудові народного господарства, зміцненні Радянської влади в містечку, боротьбі з куркулями подавав комнезам. Його члени виявляли у куркулів лишки землі, здійснювали контроль за її розподілом і використанням. Волосний з'їзд комнезамів, який відбувся 1921 року, відзначив, що у волості виявлено і взято на облік 625 десятин куркульської землі.

Долаючи труднощі, коднянці переходили до колективних форм господарювання. В листопаді 1922 року створено сільськогосподарське і кредитне товариства, за якими закріпили 50 десятин землі, в т. ч. 42,5 орної. Вони мали зерноочисний трієр, віялку, двигун та млин[1]. Товариство здійснювало також кредитні й постачально-збутові операції, займалося лісорозробками, контрактацією цукрових буряків у населення для Червонського цукрового заводу, створило прокатний, ремонтний стани сільськогосподарських машин і реманенту.

За новим адміністративно-територіальним поділом 1923 року село стало центром однойменного району Житомирського округу Волинської губернії, а через три роки його територія увійшла до складу Іванківського району Волинського округу.

Поряд з успіхами в господарському будівництві сталися значні зміни і в культурному житті. З перших днів встановлення Радянської влади в Кодні багато робилося для ліквідації неписьменності. Відкрили семирічну школу, клуб, бібліотеку, почали працювати сільськогосподарські курси.

Члени партосередку, комсомольці, активісти села вели широку роз'яснювальну роботу серед бідняків, переконуючи їх у необхідності соціалістичних перетворень, у тому, що шлях до заможного життя лежить через здійснення ленінського кооперативного плану. Куркулі всіляко перешкоджали проведенню колективізації. Вони робили замахи на активістів, підпалювали їх хати, псували та знищували громадське майно. Незважаючи на куркульський опір, 1930 року почався масовий перехід селян до колективних форм господарювання. В цей час у Кодні створено два колгоспи: ім. Петровського та ім. Чапаєва, які через рік об'єднували близько 65 проц. селянських дворів[2].

Важливу роль у розвитку економіки колгоспів та організаційному їх зміцненні відіграла Коднянська МТС, створена на початку 1932 року. Вона мала 42 трактори, 5 автомашин, 38 плугів, 25 двигунів, 25 молотарок та іншу техніку і обслуговувала 27 колгоспів. Механізований обробіток землі остаточно переконав селянство в перевагах колгоспного ладу.

Коли в країні розгорнувся стахановський рух, у Кодні широкого розмаху набрало змагання за вміле використання техніки, підвищення продуктивності праці, виконання виробничих завдань. Ланка А. С. Бубинецької з колгоспу ім. Чапаєва вирощувала по 300—350 цнт цукрових буряків з га. 1938 року третя рільнича бригада цього ж господарства була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Широкого розмаху стахановський рух набрав серед механізаторів Коднянської МТС. Працівники станції високопродуктивно використовували трактори та інші машини. Так, річний виробіток трактористки Г. О. Стінської становив 500 га умовної оранки.

Радянська влада піклувалася про здоров'я трудящих. Працювали дільнична лікарня та пологовий будинок, в яких жителів Кодні обслуговували 10 лікарів.

Зростала освіта й культура населення. 1936 року всі неписьменні й малописьменні були охоплені гуртками лікнепу, школами. В середній школі 22 вчителі

[1] Газ. «Радянська Волинь», 27 серпня 1926 р.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-266, оп. 1, спр. 55, арк. 79.

навчали 700 дітей. При клубі на 400 місць була сільська бібліотека з книжковим фондом 6,5 тис. примірників, працювали хоровий та драматичний гуртки.

Коли 1936 року стався фашистський заколот проти уряду Іспанії, трудящі Кодні на мітингах і зборах гнівно таврували підступи іспанської та міжнародної реакції, висловлювали свою солідарність з героїчним народом Іспанії, допомагали йому грішми. Уродженець села Т. М. Федоренко добровільно пішов зі зброєю в руках відстоювати свободу республіканської Іспанії. За виявлений героїзм у боях проти фашистів його нагороджено орденом Червоного Прапора.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав соціалістичне будівництво країни. На мітингах коднянці заявляли, що не пошкодують сил і життя для захисту Вітчизни, соціалістичних завоювань. 8 липня 1941 року ворожі війська захопили Кодню. Почалися чорні дні гітлерівської окупації, дні катувань і насильств над мирним населенням. Німецько-фашистські загарбники пограбували і знищили МТС, зруйнували виробничу базу колгоспів, спалили багато адміністративних та житлових будинків.

Трудящі Кодні, як і інших міст і сіл, окупованих гітлерівцями, розгорнули боротьбу проти ненависного ворога. У березні 1942 року з ініціативи М. Г. Лозійчука створено підпільну групу з 8 чоловік, яка мала зв'язок з Житомирським підпіллям[1]. Її члени розповсюджували зведення Радянського Інформбюро, проводили антифашистську агітацію серед населення, організовували диверсії на залізниці, зривали відправку до Німеччини молоді, продовольства, худоби.
У вересні 1943 року підпільна група влилася в партизанський загін ім. Котовського.

31 грудня 1943 року 53-я гвардійська танкова бригада 1-го Українського фронту під час здійснення Житомирсько-Бердичівської операції визволила Кодню від німецько-фашистських загарбників[2].

448 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 173 з них загинули, 254 — нагороджені орденами й медалями. Свято шанують коднянці пам'ять тих, хто віддав своє життя в боротьбі з фашизмом. На двох братських могилах в селі встановлено пам'ятники.

Ще гриміла війна, а перед партійною організацією та сільською Радою Кодні постало завдання якнайшвидше відновити господарство, налагодити життя, організувати допомогу фронту. Насамперед треба було подбати про весняну посівну кампанію. Надзвичайний героїзм проявили трудящі, відбудовуючи зруйноване фашистами господарство. Майже всі чоловіки були на фронті, в селі залишилися лише жінки, старі та діти. Не вистачало техніки, робочих рук, тяглової сили, посівматеріалів. На початку 1944 року, спираючись на підтримку інших районів країни, коднянці відбудували МТС.

У цей важкий час жителі села подавали допомогу промисловим центрам країни. 1945 року майже 50 юнаків та дівчат поїхали на відбудову Донбасу.

Після трудового дня коднянці прибирали брухт з вулиць, ремонтували школу, лікарню, виробничі приміщення установ. Поступово заліковувалися рани, завдані війною. 1945 року 450 дітей знову сіли за шкільні парти. Почала працювати вечірня школа для працюючої молоді, яку відвідувало 19 чоловік. Для дітей, батьки яких загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, коднянці створили фонд всеобучу в сумі 1858 крб. На ці кошти купували одяг, взуття, підручники. Для дітей-сиріт було відкрито інтернат. Водночас коднянці одержували допомогу від держави і народів-братів машинами, зерном, худобою, будівельними матеріалами тощо.

З кожним роком міцніли і розвивалися колгоспи Кодні. На кінець відбудовного періоду середня врожайність зернових в артілі ім. Петровського досягла 10,3 цнт з га, в два з половиною рази більше, ніж у 1945 році. Неподільні фонди кол-

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 10, арк. 4, 39, 41, 43.
[2] Сообщения Советского Информбюро, т. 5, стор. 312.

господарства становили 133 612 крб.[1]. 1951 року господарство було учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

У січні 1958 року колгоспи ім. Петровського та ім. Чапаєва об'єдналися в одне господарство «Україна». Це позитивно позначилося на дальшому розвиткові колгоспного господарства.

Бригадир колгоспу «Україна», депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці О. М. Коваль у полі під час збирання кукурудзи. 1967 р.

Через рік тракторна бригада О. М. Коваля звернулась до всіх механізаторів області із закликом запровадити комплексну механізацію на обробітку просапних культур. Цей заклик підхопили механізатори багатьох інших колгоспів області. Запроваджуючи комплексну механізацію на обробітку просапних культур, коднянські механізатори набагато підвищили продуктивність праці і знизили собівартість продукції. 1962 року лише на вирощуванні кукурудзи заощаджено понад 20 тис. людино-днів і 17 тис. крб. Майже в чотири рази скоротилися затрати ручної праці на вирощуванні картоплі та цукрових буряків. Тут було організовано районну школу передового досвіду, в якій навчалося близько 500 чоловік[2].

Роки семирічки пройшли в напруженій праці, спрямованій на успішне виконання завдань, поставлених партією і урядом перед трудівниками ланів. З'явились нові приміщення ферм, тракторних станів, значно збільшилася кількість машин, збагатилися неподільні фонди.

Визначними трудовими перемогами коднянці зустріли 50-річчя Великого Жовтня. Виконуючи соціалістичні зобов'язання, взяті на честь ювілею, трудящі села без затрат ручної праці виростили в середньому по 22 цнт зернових з га, 150 цнт картоплі, зібрали по 240 цнт цукрових буряків на площі 560 гектарів.

Включившись у всенародне соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС, колгоспники достроково виконали план восьмої п'ятирічки.

Колгосп «Україна» — велике багатогалузеве господарство. Загальна площа землі, яка за ним закріплена, становить 4971 га, у т. ч. 3449 га орної. В ньому розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. П'ять тваринницьких ферм налічують 2200 голів худоби, з них 900 корів. На полях колгоспу працюють 34 трактори, 19 комбайнів різних марок, 30 автомашин.

З новими звершеннями трудящі Кодні прийшли до великого свята дружби і братерства — 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Врожаями дружби вважають коднянці кожний свій урожай. На їх ланах працюють машини і трактори Росії, Білорусії та інших республік, на виготовлення яких затрачена праця багатьох радянських людей. 1972 року врожайність зернових досягла 26,5 цнт з га, цукрових буряків — 284,9 цнт, картоплі — 132,5 цнт. Надій молока на кожну фуражну корову становить 2450 кг. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 74,7 цнт м'яса. Здано державі понад 200 тис. штук яєць. Значно підвищилась оплата праці колгоспників і досягла 3,5 крб. Коднянці брали активну участь у збиранні врожаю дружби народів в цілиноградському радгоспі «Астраханський», де відзначились комбайнери Л. А. Мельничук та В. Й. Самсонюк.

Гордістю села є його люди. За високі показники у праці 15 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них депутат Верховної Ради СРСР

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2705, оп. 1, спр. 2, арк. 1—6; спр. 32; арк. 1—9.
[2] Газ. «Радянська Житомирщина», 10 лютого 1962 р.

7 і 8 скликань, делегат XXII, XXIII та XXIV з'їздів КПРС, Герой Соціалістичної Праці О. М. Коваль. Він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві та міжнародної виставки у Лейпцігу. 84 чоловіка відзначені Ленінською ювілейною медаллю. За дострокове виконання восьмої п'ятирічки 29 колгоспників Кодні були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Виросла й зміцніла за останні роки партійна організація села. Нині вона налічує 35 комуністів, які працюють на провідних ділянках сільськогосподарського виробництва. Вірними помічниками комуністів є 150 комсомольців.

Багато сил та енергії питанням господарського і культурного будівництва, поліпшенню побутового обслуговування населення та благоустрою віддає сільська Рада депутатів трудящих, при якій в 7 постійно діючих комісіях працюють 32 депутати.

Невпізнанно змінився за останні роки зовнішній вигляд Кодні. Замість дерев'яних хат під солом'яною стріхою виросли нові цегляні будинки під шифером, черепицею, залізом, оздоблені сучасними орнаментами з різноколірної цегли. Будівлі потопають у вишневих та яблуневих садках і квітниках. Село повністю електрифіковане і радіофіковане.

До послуг коднянців комбінат побутового обслуговування, сільський універмаг, продуктовий та книжковий магазини, магазин господарчих товарів, їдальня, відділення зв'язку.

Неухильно зростає добробут трудящих. У 1972 році в особистому користуванні населення було 308 телевізорів, 497 пральних машин, 127 мотоциклів, 15 легкових автомашин.

Жителі Кодні забезпечені висококваліфікованою медичною допомогою. В лікарні на 50 ліжок, пологовому відділенні, аптеці працюють понад 20 медичних працівників. У двох дитячих садках та двох сезонних яслах виховуються 125 малят. Профспілкова організація та правління колгоспу велику увагу приділяють оздоровленню трудящих. Так, лише 1972 року 15 колгоспників побувало в будинках відпочинку та санаторіях.

Великих успіхів добилися коднянці в розвитку народної освіти. В селі працюють восьмирічна і середня школи, в яких 38 учителів навчають понад 570 учнів. При середній школі відкрито районну заочну школу для працюючої молоді. За роки Радянської влади вийшли з села 204 фахівці з вищою та середньою спеціальною освітою, в т. ч. 90 вчителів, 42 медпрацівники, 37 агрономів та зоотехніків, 18 інженерів, 17 офіцерів, а також доктор геологічних наук, професор В. Я. Дідківський, генерали С. О. Федоренко та К. А. Чудновець. Майже 50 років життя віддала рідній школі Н. П. Козел, яка за бездоганну багаторічну педагогічну діяльність удостоєна високої урядової нагороди — ордена Леніна.

Значне місце в культурному житті села належить будинку культури із залом на 450 місць, який побудований до 50-річчя Радянської влади. Тут працюють хоровий, драматичний, музичний, танцювальний гуртки та гурток художнього слова. В кінозалі систематично демонструються широкоекранні кінофільми, виступають артисти з Києва, Житомира та інших міст. У Кодні є дві бібліотеки з фондом 22 тис. книжок. Перед будинком культури споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Для тих, хто любить відпочивати на лоні природи, у 1963—1967 рр. на площі 5 га закладено парк.

При будинку культури створений сільський краєзнавчий музей, значну допомогу в організації якого подали сільські відділення товариств «Знання» (налічує 20 чоловік) та охорони пам'ятників історії та культури (об'єднує 253 чоловіка).

Будинки колгоспників у с. Кодні. 1972 р.

За роки Радянської влади змінилися побут і звичаї населення. Стають традиційними новорічні щедрівки, обжинки, свято врожаю, урочиста реєстрація шлюбу, вшанування ветеранів праці, проводи до армії. 28 червня 1968 року був відкритий пам'ятник героям Коліївщини.

Трудящі Кодні разом з усім радянським народом ведуть активну боротьбу за дострокове виконання дев'ятого п'ятирічного плану, за втілення в життя історичних рішень XXIV з'їзду КПРС.

І. Л. БОЛЯСНИЙ, М. Я. КОЛЕСНИК

ЛЕВКІВ

Левків — село, центр сільської Ради. Розташоване на берегах річки Тетерева, за 10 км від районного та обласного центру й за 5 км від залізничної станції Станишівка. Дворів — 996. Населення — 3464 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Калинівка та Клітчин.

Вперше в історичних документах село згадується 1501 року. В цей час воно перебувало під владою Литовського князівства і було приписане до Житомирського замку. Тут жило 10 селян, які платили данину медом та іншими сільськогосподарськими продуктами, 18 — сплачували подимний податок на користь замку.

У 1569 році село потрапило під владу польських магнатів. Ще більше посилився соціальний та національно-релігійний гніт. Панщина доходила до 5—6 днів на тиждень з лану, селяни повинні були давати підводи, щоб вивозити хліб і дрова, платити численні збори. Крім того, жителі Левкова сплачували різні податки: мостове, гостинне та інші.

Багато шкоди селянам завдавали міжусобиці польських магнатів. 1588 року шляхтич К. Ружинський, напавши на левківський маєток Стрибеля, вирубав поблизу села ліс, убив та покалічив багатьох селян. 1611 року озброєний загін з кількох сот чоловік нападав на Левків, грабував селянські господарства, вирубував ліс та бортні дерева. Через два роки на село напали 80 озброєних слуг К. Немирича, які спустошили його. Напад повторився і 1617 року[1].

Безперервні війни, що їх вела шляхетська Польща, вкрай розорювали селян. Вони завжди супроводжувалися великими поборами й грабежами. Доведені до відчаю селяни повставали на боротьбу проти поневолювачів. 1618 року селяни Левкова спалили поміщицький маєток. Цей виступ був придушений військами. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. левківці в складі загонів селянсько-козацьких військ під проводом Богдана Хмельницького брали участь у боротьбі за визволення від польсько-шляхетського панування і возз'єднання України з Росією.

Після Зборівської угоди 1649 року польська шляхта знову почала повертатися у свої маєтки. Повернувся і власник Левкова. Не бажаючи працювати на пана, багато жителів села покинули свої господарства і переселилися на Лівобережну Україну, через що 1650 року в Левкові залишилося 47 дворів. Після 1667 року Правобережна Україна залишилась у складі Польщі. Були відновлені натуральні та грошові повинності.

Соціально-економічний гніт посилювався національно-релігійними утисками. Польська шляхта прагнула полонізувати місцеве українське населення. За допомогою католицької церкви вона силоміць нав'язувала унію.

1793 року Правобережна Україна, у т. ч. і Левків, возз'єдналася з Лівобережною в складі Російської держави. За новим адміністративним поділом містечко стало волосним центром створеної в січні 1797 року Волинської губернії. З цього часу Левків став швидко розвиватися.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 43.

У 1847—1848 рр. царський уряд, щоб підірвати народний рух, провів на Правобережній Україні інвентарну реформу. В Левкові для тяглових господарств виділялося 5—7 десятин, встановлювалася панщина 3 дні на тиждень з тяглом і 1 жіночий. Крім того, всі працездатні члени тяглових і піших дворів мали відробляти по 12 літніх, «згінних», днів за плату 5—15 коп.[1].

Не виправдала сподівань селян і реформа 1861 року. Вона юридично звільнила їх від кріпацтва, але економічне становище трудового народу залишалося тяжким. На той час у Левкові було 188 дворів з населенням 1,5 тис. чоловік. Їм виділили 997 десятин орної землі (що становило по 5,3 десятини на двір), 258 десятин городньої та 204—сіножатей. Крім викупних платежів, селяни були обтяжені численними податками. Однак і цю кількість землі поміщики намагалися зменшити. За уставною грамотою 1863 року пан Клечинський хотів відібрати від селянських наділів 4,5 десятини орної землі від кожного двору, десятину городньої та 1,5 десятини сіножатей. Селяни відмовились підписати її і виконувати повинності[2].

Невдоволені реформою селянські маси Левкова продовжували боротьбу. В квітні та червні 1870 року вони категорично відмовилися одержувати землю, яку їм пропонував мировий з'їзд для розмежування земель, вимагаючи наділу по 20 десятин землі кожному двору. На вимогу станового пристава та повітового урядника припинити опір селяни відповіли, що вони готові зазнати будь-яких покарань, але будуть відстоювати свої права. В зв'язку з цим 27 червня 1870 року в містечко прибув загін карателів. Були арештовані активні учасники виступу селяни О. Карпенко, В. Кислицький, Г. Окрушко, Е. Шахрай та Ф. Яремчук, інших покарали різками.

З другої половини XIX ст. у Левкові почало розвиватися промислове виробництво. 1872 року тут діяли винокурний, смоляний та свічковий заводи. Кустарними промислами займалося 5 ремісників. З розвитком промисловості зростала й торгівля. В містечку торгувало 6 невеликих крамниць.

Незважаючи на те, що в кінці XIX ст. Левків був досить великим населеним пунктом, зовні він виглядав убого. В центрі височіли розкішний поміщицький будинок та церква, а навколо тулилися селянські хати під солом'яними стріхами.

Революційні події 1905—1907 рр. не обминули й Левкова. Протягом 1905 року в урочищі Гінчині відбувалися масові таємні сходки робітників та селян поміщицької економії. Тут вони знайомилися з революційними прокламаціями та політичною літературою, читали твори Маркса, Енгельса, Леніна. Поліція переслідувала сходки, арештовувала їх активних учасників[3]. Та революційний рух на території Левкова не припинявся. В червні 1906 року застрайкували робітники винокурного заводу. В цьому виступі взяло участь 200 чоловік, у серпні і вересні того ж року селяни здійснили кілька порубок поміщицького лісу. Весною 1908 року левківці випасали худобу на поміщицьких пасовищах.

Під час столипінської аграрної реформи з Левкова на хутори виділилося 12 куркульських господарств, які мали від 10 до 23 десятин землі[4]. Внаслідок цього поглибився процес майнового розшарування селянства.

Дедалі розширювалися містечкові промислові підприємства. В цей час у Левкові діяло два заводи: винокурний та спиртоочисний (створений 1870 р.). На двох водяних млинах за рік перемелювалося 10 тис. пудів зерна[5].

У містечку 1872 року проживало 1117 чоловік, а 1913 року — 1542. Таке повільне зростання населення пояснювалося тим, що чимало селян у пошуках кращого життя змушені були переселятися до Томської губернії, йти на заробітки в інші міста. Медичне обслуговування населення було на низькому рівні. Про це

[1] Р. Оксенюк. Нариси з історії Волині, стор. 9—10.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 3276, арк. 19; спр. 3213, арк. 7.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 785, арк. 9.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 992, арк. 363—365.
[5] Фабрики и заводы всей России, стор. 756; Весь Юго-Западный край, стор. 706.

свідчить той факт, що на 1913 рік у містечку працювали аптекарський магазин і фельдшерський пункт, який обслуговував всю Левківську волость (19 194 чоловіка). У Левкові діяли церковнопарафіяльна школа на 40 учнів та двокласне училище (створене 1873 року)[1]. Основна маса селян через матеріальні нестатки не мала змоги вчити своїх дітей.

Багато лиха і страждань принесла жителям містечка перша світова війна. Близько 60 проц. чоловічого населення мобілізували на фронт, у селян реквізували коней, примушували населення копати окопи та будувати укріплення.

Довідавшись про Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року, трудящі Левкова почали захоплювати поміщицькі землі, відмовлялися сплачувати орендну плату. В березні та квітні 1917 року їх дії стали настільки рішучими, що повітові та губернські власті Тимчасового уряду змушені були ухвалити рішення про надання селянам випасів для худоби та зменшення орендної плати до 10 крб. за десятину.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді трудове селянство Левкова чекало розподілу поміщицької землі відповідно до ленінського Декрету про землю. Але контрреволюційна буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка у листопаді 1917 року узурпувала владу на Україні, захищала інтереси куркульства й поміщиків. У кінці листопада та грудні 1917 року робітники і селяни вчинили кілька нападів на поміщицький маєток, під час яких захопили склад лісоматеріалів, зруйнували господарські будівлі[2]. Війська Центральної ради жорстоко придушили цей виступ.

Радянська влада в Левкові була встановлена в січні 1918 року. Але приступити до соціалістичних перетворень трудящі не встигли: в лютому містечко окупували австро-німецькі війська. Окупанти люто розправлялися з місцевим населенням, забирали останній хліб і худобу в селян.

Восени 1918 року Волинський губернський партійний комітет створив у Левкові підпільну групу, яка згодом переросла в партизанський загін. Командиром його був більшовик М. Й. Марчук, член партії з травня 1917 року. Загін координував свої дії з партизанським загоном К. В. Гелевея, що діяв на території Радомишльського повіту. 4 січня 1919 року левківські партизани взяли активну участь у повстанні проти петлюрівського режиму в Житомирі. В другій половині січня цього ж року партизанські загони К. В. Гелевея та М. Й. Марчука визволили Левків від петлюрівців. Одразу ж після визволення створено ревком, до складу якого увійшли М. Й. Марчук, Д. С. Кондратюк, Р. П. Окружко, С. І. Йонников, Т. В. Смирнов та інші. Петлюрівці кілька разів нападали на Левків, двічі підпалювали його, обстрілювали з артилерії. Але ніщо не могло залякати левківців. Партизани робили засідки на шляхах, громили ворога. У березні партизанська група на залізниці Київ—Житомир захопила петлюрівський бронепоїзд «Чорноморець». 12 квітня 1919 року територія повіту була очищена від петлюрівських банд Першою Українською радянською дивізією під командуванням М. О. Щорса, до якої приєдналися партизани. Селяни допомагали визволителям продовольством, кіньми, фуражем. Відновив свою діяльність ревком. Він організовував розподіл землі між бідняками, допомагав селянам у проведенні весняної сівби. Та мирне життя тривало недовго. Скориставшись наступом денікінців на південному фронті, у похід на Київ знову рушили з заходу петлюрівці. В кінці серпня вони зайняли містечко, але не надовго. 17 вересня 1919 року частини 44-ї та 45-ї радянських дивізій, ведучи наступ у напрямі Житомира, визволили Левків[3]. Новостворений ревком насамперед зосередив свою увагу на організації допомоги Червоній Армії: проводився збір продовольства, фуражу, одягу та мобілізація до радянських військових частин. На честь

---

[1] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1914 год, стор. 31.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-2270, оп. 1, спр. 109, арк. 113.
[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 358.

2-ї річниці Великого Жовтня трудящі села направили для підшефного госпіталю 110 пудів картоплі, 30 пудів круп, кілька кілограмів тютюну, 100 полотняних сорочок та інші речі[1].

Наприкінці 1919 року тут були створені партійний та перший на Волині комсомольський осередки. Партійний осередок, який на той час налічував 23 члени ВКП(б), очолив С. І. Йонников, комсомольський, до складу якого входило майже 100 юнаків та дівчат — У. І. Кондратюк. 17 січня 1920 року відбулося засідання Левківського волосного партосередку, на якому головою обрали М. Й. Марчука. Пізніше він був учасником IX Всеросійської конференції РКП(б) та V конференції КП(б)У, делегатом IX Всеросійського з'їзду Рад, на якому його обрали кандидатом у члени ВЦВК. Комуністи та комсомольці проводили серед населення широку масово-політичну роботу. Вони організовували лекції, голосне читання газет.

Навесні 1920 року на молоду країну Рад напала буржуазно-поміщицька Польща. Дізнавшись про наступ польських військ, левківці почали формувати партизанський загін. 26 квітня в село вдерлися загони польських інтервентів. У кривавій сутичці з ними загинуло багато жителів і серед них — один з організаторів комсомолу Волині, перший секретар Волинського губернського комітету КСМУ О. Байко. На його честь 1968 року в селі встановлено пам'ятник. Комсомольці Левкова створили кінний загін, який успішно діяв проти польських військ у районі Житомира та Коростишева. На початку червня 1920 року Перша Кінна армія під командуванням О. М. Будьонного, прорвавши під Попельнею ворожий фронт, почала швидко просуватися вперед. 7 червня після запеклого бою 4-а кавалерійська дивізія визволила Левків від інтервентів.

Одразу відновили роботу органи Радянської влади. Почав працювати волосний ревком, очолений О. Г. Шахраєм[2]. Свою діяльність він спрямував на здійснення соціалістичних перетворень. Проводився перерозподіл землі, здійснювався контроль за розподілом продуктів харчування. Одержавши землю, більшість бідняцьких господарств не мала змоги її обробляти. Не вистачало тяглової сили, реманенту. Взимку 1921 року комуністи і комсомольці проводили роботу по мобілізації населення на заготівлю палива. Протягом 3 тижнів щодоби вивозили 150 підвід.

За новим адміністративним поділом 1923 року, Левків став районним центром. До складу однойменного району, крім Левківської волості, увійшли Троковицька, Піщанська, Кам'янська, Вересівська та Городищенська сільські Ради Черняхівської волості. Через два роки Левківський район був ліквідований, а його територія включена до складу Іванківського району. З цього часу Левків — село.

Партійна організація Левкова, яка об'єднувала 36 членів партії, спрямовувала зусилля трудящих на відродження сільського господарства.

Активну участь у відбудові народного господарства брала комсомольська організація, в якій налічувалося 142 чоловіка. Широко розгорнула свою роботу Левківська сільська Рада, головою якої був обраний А. Н. Калита. При ній працювали землемірна, культосвітня, санітарна та побутова секції. З серпня 1920 року діяв комнезам, очолюваний П. Й. Карпенком. Згодом створено сільське споживче товариство.

Жителі Левкова брали участь у боротьбі братніх народів за зміцнення Радянської влади. Так, 1925 року група юнаків села виїхала до Таджикистану для

Пам'ятник секретареві Волинського губкому КСМУ О. Байку в Левкові. 1969 р.

[1] Газ. «Известия» (Житомир), 2 грудня 1919 р.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-1983, оп. 1, спр. 11, арк. 11; ф. Р-2697, оп. 1, спр. 4, арк. 34.

боротьби з басмачами. Серед них був С. Л. Окрушко, який за мужність і відвагу, виявлені в боях за владу Рад, нагороджений орденом Червоного Прапора.

Значні зміни сталися в розвитку медичного обслуговування, освіти та культури. Медичну допомогу населенню подавав фельдшерський пункт. З перших років Радянської влади на порядку денному стояло питання ліквідації неписьменності. З 3271 жителя Левкова більшість не вміла ні писати, ні читати. Комуністи, комсомольці і комнезамівці організовували гуртки лікнепу. Наприкінці 1920 року відкрита трудова семирічна школа. Центром масово-політичної роботи став народний будинок ім. В. І. Леніна, що розташувався в колишньому поміщицькому палаці. При ньому працювали політичний, музичний та драматичний гуртки, бібліотека з книжковим фондом понад 1500 примірників[1].

В селі розгортався рух за перехід до колективних форм господарювання, були створені товариства: спільного обробітку землі, машинне та кредитне. Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі залякували селян, знищували худобу, підпалювали хати сільських активістів і громадські будівлі. Від рук ворогів загинув один з учасників колгоспного руху І. П. Подорожній. Члени сільського активу проводили широку роз'яснювальну роботу серед населення, викривали ворожі підступи, охороняли посівний матеріал, худобу, реманент. 1929 року на базі ТСОЗу створено колгосп «Передовик», якому виділили 30 га землі. Першим головою колгоспу був організатор комнезаму, активний учасник соціалістичних перетворень на селі комуніст О. А. Канарський. Господарство мало 6 пар коней, 12 возів, кілька плугів, борін та віялку. В серпні цього ж року колгосп одержав від держави трактор «Фордзон».

Завдяки самовідданій роботі партійної, яка налічувала вже 46 комуністів, та комсомольської організацій, сільської Ради, колективізація була успішно завершена. Восени 1930 року до колгоспу вже вступило 115 селянських господарств, у користуванні яких було 646 га орної землі. Через рік організувалося три колгоспи. На кінець 1932 року рівень колективізації становив 97,6 процента[2].

Міцною дружбою були зв'язані левківські хлібороби з робітниками Донбасу. У жовтні 1931 року вони надіслали шахтарям вагон картоплі та вагон городини і звернулися до всіх колгоспників району з закликом наслідувати їх приклад. Через кілька днів на адресу робітників Донбасу був ще відправлений ешелон з городиною і картоплею[3]. З кожним роком міцніли і розвивалися господарства. 1935 року бригада, очолювана З. Звірянською, виростила по 25 цнт зернових, 256 цнт картоплі та 300 цнт цукрових буряків з гектара[2]. А через рік доярки В. Миколайчук та Н. Юхимець надоїли від кожної закріпленої за ними корови по 3000 літрів молока[3]. Коли в країні за ініціативою О. Г. Стаханова розгорнулося змагання за перевиконання виробничих завдань, у нього включилися і господарства Левкова. Однією з перших стахановок села була Н. Іщенко. Вона організувала першу комсомольсько-молодіжну ланку, яка 1935 року зібрала з кожного гектара по 300 цнт картоплі. За високі виробничі показники ланка була відзначена премією ЦК ЛКСМУ.

У роки довоєнних п'ятирічок колгоспи Левкова стали економічно міцними. Врожайність зернових культур була доведена до 15 цнт з га. Зростала оплата праці трудівників села. На трудодень хлібороби одержували 3 кг зерна та інші сільськогосподарські продукти.

Набагато поліпшилося медичне обслуговування населення. 1933 року відкрито лікарню на 12 ліжок, пологовий будинок. Тут працювали 1 лікар, 3 чоловіка середнього медичного персоналу.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 143, арк. 1; ф. Р-31, оп. 1, спр. 152, арк. 6.

[2] Там же, ф. Р-1084, оп. 1, спр. 5, арк. 99.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 315, оп. 1, спр. 14, арк. 7—8.

Розвивались освіта й культура трудящих. У середній, що побудована 1933 року, та семирічній школах 12 вчителів навчали 1065 учнів. При сільському клубі діяли гуртки художньої самодіяльності. Кожного тижня в ньому проводились лекції, бесіди. Працювала бібліотека, книжковий фонд якої становив 1972 примірників.

Мирне соціалістичне будівництво було перерване підступним нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. 10 липня 1941 року фашисти вдерлися в Левків.

Населення чинило рішучий опір окупантам. Восени 1941 року створено підпільну організацію[1]. Патріоти встановили зв'язок з партизанським загоном ім. Дзержинського, що діяв на території Коростишівського та Андрушівського районів, збирали і передавали відомості про розташування німецьких військ, здійснювали диверсії на залізницях та автошляхах. В ніч з 6 на 7 листопада 1941 року комсомолець А. Яремчук, дізнавшись, що гітлерівці готуються до бомбардування радянських військових об'єктів, проник на аеродром поблизу села Скоморохи і знищив 7 цистерн бензину та велику кількість авіабомб.

На початку листопада 1943 року, просуваючись з боями на захід, радянські війська визволили село від німецько-фашистських загарбників. Але 19 листопада цього ж року село знову на деякий час захопили окупанти. 29 грудня 1943 року Левків був остаточно очищений від гітлерівців.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з гітлерівськими загарбниками 617 левківців, з них 322 загинуло, 608 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них С. І. Гринцевич повний кавалер ордена Слави, М. Б. Козел удостоєний ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня, П. В. Росов — Вітчизняної війни 2-го ступеня та двох орденів Червоної Зірки. Вшановуючи всіх тих, хто віддав своє життя в боротьбі з фашизмом, 1957 року жителі села встановили пам'ятник.

Величезних збитків завдали селу фашистські окупанти. Вони знищили в колгоспах сільськогосподарську техніку, тяглову силу. Після визволення Левкова від гітлерівців Радянський уряд подав термінову допомогу колгоспам. Село піднімали з руїн жінки, старики й підлітки. Основний тягар ліг на плечі жінок: майже всі чоловіки були на фронті. Жителі Левкова всіляко допомагали Червоній Армії якнайшвидше розгромити ненависного ворога. Вони перевозили боєприпаси, копали окопи, доглядали поранених. На танкову колону «Колгоспник Житомирського району» левківці зібрали 930 тис. крб., придбали облігації воєнних позик на 199 тис. крб. Для бійців Червоної Армії відіслали 723 цнт хліба, 12 тонн м'яса[2].

Відновили роботу лікарня, пологовий будинок, аптека, середня школа, клуб, бібліотека.

Міцніли колгоспи. Для відбудови тваринницьких ферм, придбання сільськогосподарської техніки держава виділила необхідні кредити. За короткий строк було освоєно довоєнні посівні площі. Впроваджуючи сучасну агротехніку і досвід передовиків сільськогосподарського виробництва, колгоспи щороку підвищували врожайність зернових культур. 1948 року валовий збір зерна досяг 3200 центнерів.

У 1956 році левківські колгоспи об'єдналися в одне господарство, з 1957 року — ім. XX з'їзду КПРС. Об'єднання невеликих господарств дало змогу ефективно використовувати техніку, земельні угіддя, знизити собівартість продукції. Новоутворений колгосп обробляв 3906 га землі. Наявність сільськогосподарської техніки, творча праця трудівників виробництва — все це допомогло значно підвищити врожайність зернових і технічних культур, збільшити виробництво м'яса, молока.

Новими трудовими здобутками трудящі Левкова зустріли 50-річчя Радянської влади. На честь знаменної дати колгоспники виростили по 20,1 цнт зернових з га,

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 36, арк. 1, 26.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-3865, оп. 1, спр. 1-а, арк. 81, 104.

Гранітні береги Тетерева. 1971 р.

На ланах Житомирщини. 1971 р.

В Ушомирському заповіднику. 1971 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

60,3 цнт картоплі, 262 цнт цукрових буряків, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 745,7 цнт молока і 185,2 цнт м'яса.

Готуючи гідну зустріч 100-річчю від дня народження вождя Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС, жителі села успішно трудилися над завершенням плану восьмої п'ятирічки. Середньорічне виробництво сільськогосподарських продуктів зросло порівняно з попереднім п'ятирічним планом: овочів — на 83 проц., хмелю — на 52, цукрових буряків — на 120, м'яса — на 111 і молока — на 108 процентів. Валовий прибуток колгоспу в 1970 році становив 1135 тис. крб. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва 125 чоловік відзначені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Ланкова колгоспу ім. XX партз'їзду А. А. Мельник з дочками — доярками Галиною, Марією та Оленою. 1970 р.

Партія та уряд високо оцінили працю левківських хліборобів. За досягнуті успіхи в економічному і культурному розвитку села 156 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР. Серед них голова колгоспу В. М. Підгородецький удостоєний орденів Леніна та Трудового Червоного Прапора, тракторист С. П. Подорожний — ордена Трудового Червоного Прапора, свинарка А. Ф. Клименко та бригадир комплексної бригади Ф. П. Першко — ордена «Знак Пошани».

Колгосп ім. XX партз'їзду став великим багатогалузевим господарством, яке спеціалізується на відгодівлі свиней. У колгоспі 1169 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 395 корів. Тут створено ферми для вирощування великої білої породи свиней та чорно-білої породи великої рогатої худоби. Вирощують зернові культури, цукрові буряки і високоврожайні сорти картоплі, овочів, які переробляються на міжколгоспному консервному заводі, збудованому 1969 року.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС по дальшому піднесенню сільського господарства та включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, трудівники Левкова зібрали по 23,9 цнт зернових з га, 278 цнт цукрових буряків з гектара. За високі показники у праці та в зв'язку з 50-річчям утворення СРСР орденом «Знак Пошани» нагороджені бригадир І. Ю. Ганько та тракторист М. О. Шевчук. На колгоспних полях працюють 43 трактори, 15 комбайнів, 24 автомашини та багато інших сільськогосподарських машин.

1971 року в Левкові збудовано водонапірну башню, дві кімнати молочних блоків та доїльну установку «Імпульс», 2 механізовані ферми, хмелесушарку.

Невпізнанно змінився Левків за повоєнні роки. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. Забруковано 2,5 км вулиць, прокладено 4,5 км водогону. Населений пункт зв'язаний з обласним центром автошляхом, по якому регулярно курсують автобуси. Трудящих обслуговують 6 магазинів, майстерня індивідуального пошиття одягу, відділення зв'язку. В центрі села закладено парк ім. 50-річчя Великого Жовтня. Неухильно зростає добробут трудящих. 1972 року в особистому користуванні населення було понад 580 телевізорів, 793 радіоприймачі, 256 мотоциклів. Товарооборот торговельної мережі села становив 1,6 млн. карбованців.

Жителі Левкова забезпечені висококваліфікованою медичною допомогою. У лікарні на 25 ліжок, двох фельдшерсько-акушерських пунктах, аптеці працюють 43 медпрацівники. У дитячих яслах виховується 65 малюків.

У селі працюють середня, восьмирічна та початкова школи, в яких 65 учителів навчають 896 учнів. Для молоді, що працює, відкрита вечірня школа, яку відвідують 170 юнаків та дівчат. 183 фахівці з вищою освітою вийшли з села в повоєнні

роки. Третина робітників, колгоспників і службовців мають середню та вищу освіту.

Значне місце в культурному житті Левкова належить будинкові культури із залом на 350 місць, де демонструються художні і документальні фільми. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, танцювальний, художнього слова і три музичні. Концертні бригади будинку культури виступають на сценах сільських клубів, на польових станах, тваринницьких фермах, у тракторних бригадах свого району, а також і за його межами. У бібліотеках для дорослих і дітей налічується 19 тис. книжок. Крім того, школи мають свої бібліотеки з книжковим фондом 7 тис. примірників. Улюбленим заняттям жінок і дівчат Левкова є вишивання. В будинку культури влаштовують виставки, на яких експонуються роботи місцевих народних умільців.

В усі досягнення трудівників села вкладена організаторська праця комуністів. Всього у Левкові — 5 первинних партійних організацій, які об'єднують 51 члена КПРС. Вони працюють на різних ділянках колгоспного виробництва. Їх приклад наслідують комсомольці, яких у селі налічується 84.

У розквіті Левкова велика заслуга сільської Ради, до складу якої входять 69 обранців народу. Спільно з правлінням колгоспу, спираючись на численний актив, виконком сільради, а також її постійні комісії повсякденно розв'язують важливі питання господарського будівництва, благоустрою, культурно-побутового та медичного обслуговування населення. Свій бюджет Рада витрачає в основному на народну освіту, культурно-освітні потреби, охорону здоров'я і благоустрій села. У 1972 році з 51 тис. крб. бюджету на народну освіту виділено 3,5 тис. крб., на охорону здоров'я — 4, благоустрій — 3 тис. карбованців.

Тут діють громадські організації: групи товариств «Знання», охорони пам'ятників історії та культури, які взяли участь у створенні сільського краєзнавчого музею, народного контролю, народна дружина, жіноча рада. При Левківській сільраді працює Ленінський університет культури.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, жителі Левкова включилися в соціалістичне змагання за дострокове й успішне виконання накреслень дев'ятої п'ятирічки.

В. В. ФУРС

ТРОЯ́НІВ

Троянів — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Гнилоп'яті (притока Тетерева), за 25 км від Житомира та за 10 км від залізничної станції Кодня. Населення — 3309 чоловік. Сільраді підпорядковані села Головенка, Залізня, Ставецьке.

Територія, де розташований сучасний Троянів, була заселена ще в III тисячолітті до н. е. На його околиці досліджено поселення пізньотрипільської культури, житла на якому розміщувалися двома концентричними рядами, знайдено кремінні знаряддя, глиняні статуетки. Виявлено також поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), ранньоскіфського часу (VII—VI ст. до н. е.) і поселення ранніх слов'ян VII—VIII ст. та давньоруське із залишками залізоробного виробництва.

З середини XIV ст. село належало литовським феодалам, а після Люблінської унії 1569 року Троянів, як і вся Правобережна Україна, підпав під владу шляхетської Польщі. Між магнатами часто точилася боротьба за землю, від чого найбільше терпіли селяни. Так, 1605 року жителі сіл Соколівки та Михайлівки скаржилися повітовому суду на троянівського власника О. Воронича, син якого з групою озброєних дворових людей пограбував їхні села, а селян, що чинили опір, люто карав[1].

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 303—304, 307.

Жорстоке гноблення й сваволя польської шляхти викликали гнів і обурення трудового люду. 1648 року, коли почалася визвольна війна українського народу, троянівські повстанці в складі Київського полку брали участь у боротьбі проти польсько-шляхетських військ за возз'єднання України з Росією. Однак після Андрусівського перемир'я 1667 року Троянів в складі Правобережної України знову відійшов до Польщі.

На початку XVIII ст. в Троянівському маєтку Вороничів почало складатися панщинно-фільваркове виробництво. Цей напрям господарства швидко усталювався. Якщо 1728 року у володіннях Вороничів на 116 селянських господарств панщинних було всього 18, то в 1767 — відповідно 373 і 138, які відробляли панщини 52—128 днів на рік. В інвентарній книзі за 1758 рік зазначено: «Кріпаки за звичаєм, як тяглові, так і піші, з плугом, бороною, ціпом, косою, серпом, сокирою повинні ходити з ранку до вечора на панщину і впрягати в плуг волів стільки, скільки собі впрягають»[1].

Поширення відробіткової ренти спричинилося до масової участі кріпаків Троянівського маєтку в Коліївщині, що стверджується матеріалами шляхетського суду, який відбувся в Троянові і Кодні 1771—1772 рр. над учасниками гайдамацького руху[2].

1793 року Троянів у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. 1796 року він став волосним центром Волинської губернії. В умовах самодержавного ладу трудящі Троянова теж зазнавали жорстокого визиску. Про це яскраво свідчать численні скарги селян до повітового суду на місцевого поміщика. В 1832 році група вільних селян скаржилася на те, що поміщик самоправно покріпачив їх. 1853 року він зарахував до кріпаків навіть відставного унтер-офіцера[3].

Селян оббирали не лише поміщики, а й духовенство. Двом церквам у Троянові належало 165 десятин орної землі, яку обробляли селяни-прихожани. На користь церкви збиралися грошові та натуральні побори.

Інвентарна реформа 1847—1848 рр. формально дещо обмежила поміщицьку сваволю. Але повинності, введені реформою, були не менші. За користування землею селяни мусили відробляти на користь поміщика три дні на тиждень, по 12 згінних днів влітку та обробляти церковну землю.

Щоб збільшити прибутки, власник маєтку дедалі розширював промислове виробництво. В 50-х роках XIX ст. у Троянові почав діяти винокурний завод. У 1860 році селяни-кріпаки, які працювали на заводі, скаржилися в повітовий суд на важкі умови праці[4]. Але суд справу вирішив на користь поміщика.

Після скасування кріпацтва селянам Троянова за уставною грамотою передано 2060 десятин землі, в т. ч. 224 десятини садибної. За цю землю, починаючи з 1 серпня 1863 року, протягом 49 років селяни повинні були сплатити 28 934 крб. Але більшість селян не могла її викупити. Через 40 років лише 210 господарств викупили невеликі ділянки. Решту земель троянівського маєтку взяв в оренду багатій Нестроєв.

У пореформений період, у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин, у містечку швидко розвивалися ремесло й торгівля. 1864 року тут налічувалося 28 крамниць, працювали млин, пивоварний і шкіряний заводи. Щотижня відбувалися ярмарки, на яких здебільшого торгували хлібом. 1887 року в Троянові проживало 2399 чоловік.

Під час революції 1905—1907 рр. троянівські селяни не раз виступали проти поміщика. Вони спалили економію й вигнали орендаря Нестроєва. Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування се-

Керамічна статуетка з пізньотрипільського поселення. Село Троянів. 1971 р.

[1] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. К., 1961, стор. 116, 217.
[2] Український архів, т. 2. Коденська книга судових справ, стор. 1, 24—85.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 658, арк. 1; спр. 659, арк. 18.
[4] Там же, спр. 44, арк. 2.

лянства. В той час, як переважна маса селян дедалі убожіла, окремі господарі багатіли. За два роки — з 1908 по 1910 рік — у Троянові утворилося 27 куркульських господарств, кожному з них належало від 40 до 140 десятин землі[1].

У 1910—1913 рр. дальшого розвитку набуло дрібне промислове виробництво. Тут уже діяло 10 кузень, крупорушка, олійня, шкірзавод, паровий, вітряний і водяний млини та кілька столярних майстерень. Розвивалися кустарні промисли. Особливо поширеним було гончарство. Гончарні вироби місцевих майстрів: горщики, миски, глечики славилися далеко за межами губернії[2].

Більшість населення Троянова була неписьменною. В церковнопарафіяльній школі, яка відкрилася ще 1836 року, навчалося 15—20 хлопчиків. Дівчаток в школу не приймали. Лише 1895 року в містечку відкрили жіноче училище, де здобували освіту 25—30 дітей, переважно дочки заможних жителів.

Перша світова війна 1914—1918 рр. призвела до занепаду селянські господарства. 1916 року посівні площі, порівняно з 1913, зменшилися. Зросли ціни на ліс, промислові та продовольчі товари. Найбільше терпіли селяни від реквізицій великої рогатої худоби та коней на потреби армії. Невдоволення політикою самодержавства стало масовим.

Після Лютневої революції, внаслідок якої було повалено самодержавство, в Троянові обрано волосний виконавчий комітет. Але, переконавшись згодом у антинародній політиці Тимчасового уряду, частина депутатів, представників трудового селянства, вийшла зі складу виконавчого комітету й він припинив свою діяльність[3]. Влітку та восени 1917 року селяни самовільно розорювали поміщицьку землю, ділили майно. Ініціаторами цих дій часто були солдати, що повернулися з фронту.

З великою радістю зустріли трудящі Троянова звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вони одностайно схвалили декрети Радянської влади. Та приступити до здійснення їх тоді ще не змогли через опір місцевих властей Центральної ради. В січні 1918 року було встановлено Радянську владу, але в лютому 1918 року містечко окупували кайзерівські війська.

В Троянові і на території волості розгорнулася боротьба проти німецьких загарбників та їх ставлеників. Восени був сформований партизанський загін, який в листопаді розгромив ворожий гарнізон і визволив містечко. Та утримати його загін не зміг. Через кілька днів Троянів, як і багато інших міст і сіл Волині, захопили війська буржуазно-націоналістичної Директорії.

В січні 1919 року троянівці повстали проти петлюрівців. Але повстання було придушене, лише наприкінці квітня 1919 року Червона Армія визволила містечко від цих запроданців. 4 травня 1919 року в Троянові утворено волосний ревком та комітет бідноти, а 25 травня — містечковий ревком[4].

Волосний та містечковий ревкоми, спираючись на відданих владі Рад активістів, розгорнули серед населення велику організаторську та масово-політичну роботу. Вони роз'яснювали внутрішню і зовнішню політику більшовицької партії та Радянського уряду, забезпечували виконання продрозкладки, організували збирання продовольства та одягу для Червоної Армії.

В серпні 1919 року Троянів захопили петлюрівці. Та не довго безчинствували буржуазні націоналісти. Через місяць частини 44-ї та 45-ї радянських дивізій знову визволили його[5]. Відновили роботу волосний і містечковий ревкоми та комітет бідноти[6]. Тоді ж виник комсомольський осередок. На початку квітня 1920 року створено партійний осередок, який був ініціатором заходів, спрямованих на здійснення соціалістичних перетворень.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 69, оп. 1, спр. 230, арк. 38.
[2] Журн. «Волынские епархиальные ведомости», 1887, № 21, стор. 646—647, 976.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-215, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[4] Там же, спр. 6, арк. 218.
[5] Газ. «Известия» (Житомир), 27 листопада 1919 р.
[6] Бойова юність. Спогади про перші кроки комсомолу України. К., 1958, стор. 177.

Однак мирний перепочинок був нетривалим. 26 квітня 1920 року Троянів окупували польські інтервенти, вони відновили старі порядки, грабували населення, чинили розправи над радянськими активістами.

12 червня 1920 року 6-а і 11-а кавалерійські дивізії Першої Кінної армії визволили містечко від ворога. Палко вітали троянівці своїх визволителів — прославлених кіннотників. Одразу був створений волосний ревком, а в липні — містечковий. У серпні того ж року почав діяти комітет незаможних селян. Під керівництвом волосного ревкому та партійного осередку населення взялося за налагодження господарства. Особливу увагу ревком приділяв промисловим підприємствам, зокрема, шкірзаводові, який було передано в оренду Троянівському комітету незаможних селян. Одночасно вирішувались питання допомоги фронтові. Створили комісію, яка зібрала для Червоної Армії серед населення багато одягу, кілька тисяч пудів продовольства, фуражу, а також тютюну для бійців, всього на 6250 крб. Трудящі Троянова подавали допомогу населенню промислових центрів. Узимку 1921 року вони відправили 3600 пудів хліба, 2400 картоплі та 260 голів худоби[1].

Комуністи й комсомольці організовували суботники та недільники для відбудови господарства, збирали одяг для робітників Донбасу та продовольство для голодуючих Поволжя, подавали допомогу сім'ям червоноармійців, вели боротьбу проти злочинності та спекуляції, влаштовували платні концерти й спектаклі на користь голодуючих, вели широку масово-політичну роботу. Селяни Троянова повністю виконали річне завдання продподатку до початку вересня 1921 року — на 4 місяці раніше строку[2].

1921 року відбулися вибори до Рад.

Протягом 1920—1925 рр. трудящі Троянова провели значну роботу в галузі господарського й культурного будівництва. Був здійснений перерозподіл земель, конфісковано у приватних власників і передано у відання місцевих органів влади паровий млин, крупорушки, олійні, шкірзавод. Відкривалися культосвітні заклади. З ініціативи партосередку влітку 1921 року почала працювати школа ліквідації неписьменності, через рік — сельбуд і початкова школа, а з 1923 року — семирічна. Сельбуд був центром культурно-масової роботи. В ньому працювали гуртки: політичний, драматичний, хоровий, лікнепу. Бібліотека сельбуду налічувала 1480 книжок. Вона одержувала 13 газет і 4 журнали.

1923 року Троянів став районним центром. В цей час тут мешкало 4170 чоловік населення. Сільськогосподарське товариство, організоване 1922 року, з допомогою державних кредитів за два роки збудувало електростанцію, створило машинно-прокатний, зерноочисний пункти. Важливу роль у справі популяризації колективних форм господарювання відіграла перша районна сільськогосподарська виставка, що відбулася в Троянові 1925 року. На ній були продемонстровані перші успіхи виробничих кооперативів району.

Партосередок приділяв велику увагу комсомольській організації села, навчанню молоді. Троянівські комуністи проводили політико-виховну роботу і в сусідніх селах. Вони мали великий авторитет у селян, їх обирали до сільради, КНС, селянських товариств взаємодопомоги. Селяни-бідняки й середняки відвідували партійні збори, заняття в політшколі. Батрацько-бідняцькі активісти вступали в члени партії. Активну участь у громадському житті села брали жінки.

В серпні 1927 року в селі організовано машинно-тракторне товариство. Колективне господарство «Колос», яке виникло в квітні 1929 року, об'єднало 21 бідняцьку сім'ю. Наприкінці року створено ще одну артіль. Через рік представники обох артілей доповідали на Волинській окружній партійній конференції про свої перші успіхи. Артіль «Колос» вже об'єднувала 400 селянських господарств, мала 1444 га землі, було посіяно 360 га озимини й 345 — ярих культур.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-215, оп. 1, спр. 2, арк. 26.
[2] Газ. «Волынский пролетарий», 1 вересня 1921 р.

Успішному завершенню колективізації в Троянові намагалися перешкодити куркулі. Вони нищили худобу, особливо коней, реманент, підпалювали хати сільських активістів, вдавалися до терористичних актів. Але куркульський опір, антирадянська агітація не змогли звернути селян з обраного ними соціалістичного шляху. 1930 року обидві артілі об'єдналися.

Партійна організація колгоспу, яка в той час налічувала 24 комуністи, в 1930—1932 рр. всі свої зусилля спрямувала на організаційно-господарське зміцнення артілі, завершення суцільної колективізації. Готуючись до третьої більшовицької весни, колгоспники створювали виробничі бригади і закріплювали за ними землю, реманент, робочу худобу, організовували змагання між бригадами. Велику роль у зміцненні колгоспу «Колос» відіграла тракторна бригада Коднянської МТС, 1933 року колективізація в Троянові завершилася. Колгосп об'єднував 490 господарств і мав 3 тис. га землі, 329 коней і 65 корів. У 10 бригадах працювало 805 колгоспників.

Щоб артільне господарство велося на рівні вимог агрономічної науки, партійна організація і правління колгоспу організували агротехнічну школу для колгоспного активу, де навчалося 60 кращих трудівників села.

Восени 1933 року за побажанням членів артілі господарство було знову поділено на колгоспи «Комінтерн» та «Більшовик». Перемога колгоспного ладу на селі створила сприятливі умови для творчої праці. Свідченням цього був розмах соціалістичного змагання, стахановського руху. 1938 року колгоспники Троянова змагалися за вирощення 25 цнт зернових і 300—350 цнт цукрових буряків з кожного гектара посіву[1]. З розвитком економіки колгоспу зростав добробут трудівників села. Люди стали краще харчуватися, одягатися, дедалі зростав їхній культурний рівень.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. В лікарні і поліклініці працювало 10 медичних працівників, з них 4 лікарі.

1934 року Троянівську семирічну школу перетворено на середню. В ній 18 учителів навчали понад 600 учнів з п'яти сіл. Школа мала добре обладнаний спортивний майданчик, дослідні земельні ділянки, столярну майстерню. В будинку культури, спорудженому в 1935 році, кілька разів на тиждень демонструвалися кінофільми. Бібліотека налічувала 30 тис. книжок, працювало відділення книги для дітей та юнацтва.

Розбійницький напад німецько-фашистських загарбників на нашу країну перервав мирну працю радянського народу. 15 липня 1941 року Троянів був окупований фашистськими загарбниками.

Багато лиха зазнали жителі села під час фашистської окупації. Гітлерівці планували перетворити Троянів на німецьку колонію. В зв'язку з цим, за розпорядженням рейхскомісара України Коха, в 1942 році почалося масове виселення місцевих жителів із своїх рідних осель. Всіх, хто чинив опір німецько-фашистським окупантам, загарбники вбивали. Взимку 1942 року гітлерівці закатували старих комуністів М. Г. Якимчука, В. І. Гнідого, О. Г. Якимчука та А. Т. Прилипка. В березні того ж року фашисти розстріляли ще 15 комуністів і активістів села. Всього 1942 року гітлерівці знищили близько 500 чоловік. 150 чоловік, переважно дівчат і жінок середнього віку, відправили на каторжні роботи до Німеччини[2].

Але ні масові розстріли, ні інші жорстокі дії окупаційних властей не залякали радянських людей. Вони не схилили голови перед ворогом. Улітку 1942 року на території району розгорнулася боротьба проти окупантів[3]. У Троянові почала діяти підпільна група, до якої ввійшли О. М. Вендер (керівник), О. М. Кравчук, І. С. Тишецький, М. Д. Ткачук та його дружина Катерина, дочка Ганна, сини Гри-

[1] Житомирський облпартархів, ф. 135, оп. 1, спр. 96, арк. 21.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-216, оп. 3, спр. 6, арк. 10.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 421.

горій та Олександр, Ф. Т. Гіренко та інші. Згодом група виросла до 35 чоловік. Вона тримала зв'язок з Житомирським підпільним обкомом КП(б)У. Підпільники діставали для народних месників боєприпаси, продукти харчування, одяг, медикаменти, допомагали добувати розвідувальні дані тощо.

За завданням партизанів підпільники лікар-хірург троянівської лікарні І. С. Тишецький та фельдшер Н. Я. Бумакова врятували від гітлерівського рабства багатьох юнаків і дівчат, видавши їм фіктивні довідки, лікували поранених партизанів, постачали загін необхідними медикаментами. Н. Я. Бумакова під час переходу партизанського загону ім. Дзержинського до Білорусії героїчно загинула в бою з гітлерівцями.

І. Г. Шеремет — Герой Радянського Союзу, уродженець Троянова. 1944 р.

Троянів був визволений від фашистських загарбників 2 січня 1944 року військами 1-го Українського фронту. Безпосередню участь у бою за населений пункт брала 23-я мотострілецька бригада під командуванням полковника О. О. Головачова згодом двічі Героя Радянського Союзу. В боях за Троянів загинули танкіст Герой Радянського Союзу капітан П. Т. Шурупов з Орловщини, Герой Радянського Союзу старший лейтенант С. Ф. Макаєв з Москви та 126 інших відважних воїнів Червоної Армії. За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі з фашистськими загарбниками, звання Героя Радянського Союзу удостоєні жителі Троянова В. Я. Кравець та посмертно — дев'ятнадцятирічний комсомолець І. Г. Шеремет, який героїчно загинув у бою під селом Лунною Гродненської області Білоруської РСР під час форсування річки Німану. 388 троянівців, учасників Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами й медалями, в т. ч. П. І. Польовий, О. Я. Трокоз, В. К. Наумов, П. М. Глібко, С. С. Куник, Д. К. Складанівський. Воїнам, які віддали життя за визволення села, встановлено пам'ятник.

Зразу ж після визволення в Троянові відновили свою діяльність райком партії, сільська Рада депутатів трудящих, господарські органи. Троянівці з великим ентузіазмом взялися за відбудову зруйнованого господарства. Працювали здебільшого жінки й підлітки. За короткий строк відремонтували виробничі приміщення, сільськогосподарські машини та реманент. Не вистачало насіння — колгоспники знесли свої запаси, не було тяглової сили — орали коровами.

Велику допомогу колгоспам подавала держава, відпускаючи кредити, будівельні матеріали, сортове насіння. При МТС за рік було підготовлено 120 трактористок та багато інших спеціалістів для сільськогосподарського виробництва. Відбудовано електростанцію, будинок культури, приміщення середньої школи, лікарні, радіовузол. Трудящі Троянова подавали активну допомогу фронту. 1944 року на побудову танкової колони «Радянська Житомирщина» вони внесли 775 тис. крб. та передплатили на 1559 тис. карбованців державної позики[1].

Село поступово загоювало рани, заподіяні війною. Проте становище залишалося дуже важким. На 1 січня 1945 року в двох троянівських колгоспах було всього 25 голів великої рогатої худоби, 35 коней, 8 свиней, 20 овець. Господарства мали 7 возів, 5 віялок, 4 жатки та 80 кінних плугів. Урожайність зернових у 1945 році становила 5,5 цнт з га, цукрових буряків — 47 цнт, картоплі — 54 цнт, овочів — 59 цнт. Поступово з допомогою держави справи в колгоспах налагоджувалися, міцніла їх економіка.

Осінь 1947 року була щедрою для троянівців. Колгосп «Більшовик» засипав у засіки 5400 цнт хліба. Бригада М. П. Дехтяренка зібрала по 150 цнт цукрових

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 135, оп. 2, спр. 21, арк. 1—4.

буряків і по 164 цнт картоплі з гектара, а ланка Г. С. Ємець (Пуздрач) — по 230 цнт картоплі з гектара. Колгосп достроково виконав план продажу хліба державі. На тваринницьких фермах було вже 180 голів великої рогатої худоби. Значну допомогу хліборобам села у відродженні господарства подали робітники Житомира. Виробничий колектив облмісцевпрому навесні 1946 року прислав колгоспові машини для вивезення добрив на поля, допоміг запчастинами.

1950 року троянівські колгоспи об'єдналися в один — «Більшовик», а згодом до нього приєднався колгосп сусіднього хутора Ставецького «Модрівець». За високі виробничі показники група колгоспників 1952 року була відзначена урядовими нагородами. Голові колгоспу П. Н. Грушкові і ланковій О. А. Кравець було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені бригадир будівельної бригади М. І. Коберник, ланкові О. П. Гаврилюк та А. А. Дацюк.

Налагоджувалося й культурне життя села. Силами громадськості ремонтувалися школи, лікарня, будинок культури; завозилося паливо. Сіли за парти Троянівської школи діти п'яти навколишніх сіл. Розгорнув роботу будинок культури, в ньому успішно виступали гуртки художньої самодіяльності та агіткультбригада, читалися лекції і доповіді на актуальні теми з питань життя країни. 1947 року в Троянові вперше за повоєнні роки було проведено кінофестиваль, на якому демонструвалися кінофільми «Суд народів», «В горах Югославії», «Трактористи».

Прискореними темпами почало розвиватися господарство колгоспу після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Комуністи були ініціаторами соціалістичного змагання за підвищення продуктивності всіх галузей колгоспного виробництва. Рік у рік колгосп «Більшовик» виробляв більше зерна, продуктів тваринництва. 1955 року в господарстві було 600 голів великої рогатої худоби та 500 свиней. Неподільний фонд з 1950 по 1955 рік зріс з 943 тис. крб. до 4628 тис.[1]. Колгосп побудував з допомогою держави гідроелектростанцію. Було механізовано трудомісткі роботи на фермах.

1958 року до колгоспу «Більшовик» приєднались артілі ім. Енгельса села Залізні та ім. Кірова хутора Головенки. Тепер земельний фонд господарства досяг 6 тис. га. До 1800 голів зросло поголів'я великої рогатої худоби й до 1600 голів — поголів'я свиней. У 1958—1959 рр. колгосп придбав необхідну сільськогосподарську техніку. Це дало можливість максимально механізувати роботи в землеробстві і піднести його культуру.

1959 року колгосп виростив по 16 цнт зернових з гектара та по 200 — цукрових буряків, надоїв по 2333 кг молока від корови. В розрахунку на 100 га угідь було вироблено по 268 цнт молока та по 34 цнт м'яса.

За виробничими показниками колгосп вийшов у число передових господарств області і був учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства. Багатьох трудівників артілі відзначено медалями Виставки. З 1963 року колгосп називається «Світанок».

Господарство поглиблювало спеціалізацію в дальшому розвитку м'ясо-молочного тваринництва та вирощення цукрових буряків. Урожай зернових у 1966—1970 рр. зріс на 3,4 цнт і становив 18,8 цнт, цукрових буряків — на 31 цнт і досяг 229 цнт з гектара. За цей час вироблено на кожні сто га угідь по 465 цнт молока і по 60,4 цнт м'яса. У восьмій п'ятирічці продуктивність праці в колгоспі зросла на 18 процентів.

Колгосп повністю перейшов на господарський розрахунок. Тваринництво стало високопродуктивною галуззю громадського господарства. Неподільний фонд у колгоспі становив 3184 тис. крб., загальний прибуток — майже мільйон крб. Зміцніла матеріально-технічна база колгоспу. 1970 року він мав 67 тракторів, 40 автомашин, 18 комбайнів різного призначення і багато інших сільськогосподарських машин.

---

[1] Научные труды Житомирского сельскохозяйственного института, т. 4. К., 1957, стор. 2.

Першокласники передають свої іграшки дітям дошкільної групи дитсадка. Село Троянів. 1964 р.

За 1960—1970 рр. в колгоспі побудовано 12 чотирирядних корівників, 14 телятників, 5 конюшень, 8 зерносховищ, 4 свинарники, 2 приміщення для птахоферми, гараж з автомайстернею, хмелесушарню, пилораму, споруджено три ставки. Селище електрифіковане й радіофіковане. Всі виробничі процеси в колгоспі механізовані. Готуючи гідну зустріч святу дружби народів, 50-річчю утворення СРСР, хлібороби 1972 року в колгоспі «Світанок» зібрали пересічно по 25,3 цнт зернових, надоїли по 2952 кг молока. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 562 цнт молока й по 73 цнт м'яса.

В господарстві працюють 2 механіки, 8 електриків, 50 трактористів, 6 комбайнерів, 64 шофери, 3 агрономи, 2 зоотехніки і 2 ветлікарі. На 30—35 проц. зросла оплата праці хліборобів за рахунок перевиконання планових завдань. З 1959 року колгосп очолює А. П. Добринський. За сумлінну працю і виробничі успіхи колгоспу А. П. Добринського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Мешканців Троянова обслуговують універмаг та 6 спеціалізованих магазинів. Товарообіг магазинів зріс головним чином за рахунок збільшення продажу меблів, одягу, взуття та електротоварів.

Троянів має регулярне сполучення з Житомиром та багатьма сусідніми селами. За генеральним планом реконструкції й благоустрою село забудовуватиметься типовими одноповерховими та двоповерховими котеджами. Запроектовано будівництво середньої школи, стадіону.

Медичне обслуговування в Троянові забезпечують 40 медичних працівників, у т. ч. 8 лікарів. Тут працюють поліклініка та дільнична лікарня на 50 ліжок, обладнані найновішим медичним устаткуванням.

У середній та восьмирічній школах 50 учителів навчають 800 учнів. Поряд з школою — дитячий будинок та ясла-садок на 115 місць. Крім того, дитячі ясла є в бригадах. Для дітей шкільного віку в Троянові відкрито будинок піонерів, в організованих тут гуртках діти вивчають радіотехніку, фотосправу, навчаються музики, художньої вишивки, крою та шиття.

До послуг трудящих бібліотека, в якій близько 50 тис. книжок, широкоекранний кінотеатр, будинок культури, збудований на честь 50-річчя Радянської влади. В ньому працюють гуртки художньої самодіяльності та народний університет культури. Хор Троянівського будинку культури на республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, відзначений срібною медаллю.

Трудовими здобутками троянівці зустріли 50-річчя Великого Жовтня та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Понад 1400 робітників, колгоспників, інтелігенції Троянова взяли участь у ленінському ювілейному суботнику. За високі успіхи, досягнуті в соціалістичному змаганні за гідну зустріч ювілею, 160 чоловік нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

У центрі села в сквері споруджено пам'ятник засновникові Комуністичної партії та Радянської держави В. І. Леніну. Троянівці встановили також пам'ятник рицарю революції Ф. Е. Дзержинському.

Троянівська сільська Рада стала справжнім організатором боротьби трудящих за своєчасне виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань. На своїх сесіях вона розглядає питання виконання виробничих і фінансових планів під-

приємствами й колгоспом, благоустрою та санітарного стану села, роботи культосвітніх закладів. В її складі п'ять комісій: сільськогосподарська, культосвітня, планово-бюджетна, побутового обслуговування, соціалістичної законності.

Господарські успіхи виробничих колективів, хліборобів Троянова забезпечуються високим рівнем організаторської та масово-політичної роботи, яку провадять партійні організації села. 130 комуністів, комсомольців, представників інтелігенції працюють лекторами, політінформаторами, агітаторами.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудящі Троянова домагаються високих виробничих показників. В авангарді йдуть 82 члени і кандидати в члени партії, об'єднані в 5 партійних організаціях, понад сто комсомольців, велика армія активістів. Більшість комуністів і комсомольців працює безпосередньо на виробництві.

Включившись у соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань третього вирішального року дев'ятої п'ятирічки, робітники, колгоспники, інтелігенція, всі виробничі колективи взяли підвищені зобов'язання на 1973 рік і сумлінно борються за їх виконання.

Радісне сьогодні Троянова, прекрасне його майбутнє. Воно виражено в новому п'ятирічному плані підприємств і колгоспу, в натхненній праці тисяч троянівців — активних бійців за велику справу Комуністичної партії.

В. О. МАТЯЩУК, Х. П. ТИННИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЖИТОМИРСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного та обласного центру й за 5 км від залізничної станції Дубовець. Через село проходить автошлях Київ—Львів. Дворів — 306. Населення — 1125 чоловік. Сільраді підпорядковані села Богданівка, Вигода, Дубовець, Садки, Черемошне.

На території Березівки розміщена бригада колгоспу ім. Ватутіна, центральна садиба якого міститься в Дубівці. Вирощують переважно зернові культури, картоплю, хміль, льон.

Тут є середня школа, де 35 учителів навчають 460 учнів, спецшкола-інтернат на 196 дітей, де працює 46 вчителів, клуб, три бібліотеки з книжковим фондом 26 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, аптека, будинок побутового обслуговування.

За успіхи у праці 56 трудівників села відзначено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна нагороджений учитель О. Н. Таргоній.

Партійна організація налічує 43 комуністи, комсомольська — 124 члени ВЛКСМ.

Село засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 240 жителів села, з них 33 загинуло, 205 — нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. У боях за визволення Березівки загинув 31 солдат Червоної Армії, серед них А. Н. Мещеряков, В. А. Ткачов, Г. К. Музиченко, Х. Бахтияров, К. Тімербаєв, К. Байкуловта та інші.

Воїнам, які полягли в боях за визволення Березівки від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили два пам'ятники.

Поблизу Черемошного знайдено кам'яні знаряддя доби бронзи та предмети кінської збруї давньоруських часів.

БУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі ріки Тетерева, за 24 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 318. Населення — 876 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нова Рудня, Руденька, Тригір'я.

На території Буків розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який обробляє 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 20 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 198 учнів, клуб на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, будинок побутових послуг.

Партійна організація об'єднує 22 комуністів, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

Село засноване у XVIII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билися 150 жителів села, з них 64 загинули, 52 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Воїнам, які віддали своє життя за визволення Буків від фашистських окупантів, трудящі села встановили пам'ятник.

Поблизу Буків виявлено три слов'янські поселення VI—VII століть.

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 155. Населення — 464 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Болярка, Мусіївка, Рудківка.

У Василівці міститься центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, за яким закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Господарство — багатогалузеве, спеціалізується на вирощуванні зернових культур, льону, картоплі, хмелю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За трудові досягнення й високі виробничі показники 10 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

Тут є початкова школа, будинок культури із залом на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, медпункт.

Партійна організація об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

Село засноване у XVIII столітті на місці відкритого родовища болотної залізної руди. У 1800 році тут збудовано чавуноливарний завод, який згодом був закритий.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішов 61 житель села, з них 37 загинуло, 24 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Воїнам, що віддали своє життя за визволення Василівки від гітлерівців, трудящі села спорудили пам'ятник.

ВЕРЕСИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 483. Населення — 1446 чоловік.

У селі міститься центральна садиба Української науково-дослідної станції хмелярства, за якою закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі, 50 га саду. Вирощують хміль, зернові культури, картоплю. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

За трудові успіхи 217 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

Тут є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 198 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, медпункт, будинок побутового обслуговування.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 39 комуністів, комсомольська (перший осередок виник у тому ж році) — 41 члена ВЛКСМ.

Село відоме з 1609 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1924 році створена комуна «Труд», на базі якої в 30-х роках організовано колгосп ім. Щорса.

Під час Великої Вітчизняної війни 230 жителів села пішло на фронт, з них 135 загинули, 90 — нагороджені орденами й медалями СРСР. У боях за визволення Вересів від гітлерівців загинули 106 воїнів Радянської Армії, серед них росіянин М. А. Рязанцев, вірмен А. С. Манукян, таджик І. Кулієв.

В центрі села споруджено обеліск Слави радянським воїнам, які полягли в боях, визволяючи Вереси від німецько-фашистських загарбників.

Уродженцями села є Герой Соціалістичної Праці П. О. Степанчук, доктор технічних наук професор Ф. І. Кучерявий.

Поблизу Вересів знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ВИСО́КА ПІЧ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 35 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Житомир — Любар. Дворів — 320. Населення — 920 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буда, Заможне, Покостівка, Рудня-Пошта і Старошийка.

На території Високої Печі міститься відділок колгоспу «Зоря Полісся», центральна садиба якого міститься в Старошийці. Вирощують зернові культури, овочі, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі дві середні школи, де 58 учителів навчають 711 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 179 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, аптека, відділення зв'язку, будинок побутових послуг.

За трудові успіхи 76 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них орденом Трудового Червоного Прапора відзначені продавець А. Г. Івченко, робітник С. З. Ткачук.

Партійна організація об'єднує 67 комуністів, комсомольська — 157 чоловік ВЛКСМ.

Село засноване у XVIII ст. на місці видобування заліза з болотної руди.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 106 жителів села, з них 79 полягли в боях за Батьківщину, 39 — відзначені орденами й медалями СРСР.

Під час визволення Великої Печі від німецько-фашистських загарбників загинув танкіст Герой Радянського Союзу М. К. Іванов, якому трудящі села встановили пам'ятник.

На околиці села виявлено залишки поселення черняхівської культури.

М. К. Іванов — Герой Радянського Союзу, загинув в бою проти німецьких окупантів, визволяючи с. Високу Піч. 1943 р.

ГЛИБО́ЧИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на автошляху Київ — Львів, за 5 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 670. Населення — 2288 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березина, Гадзинка, Нова Вигода.

На території Глибочиці міститься центральна садиба колгоспу «Будівник комунізму», за яким закріплено 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Господарство — багатогалузеве, спеціалізується на вирощуванні зернових культур, картоплі, хмелю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У 1939 та 1953 роках колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

За трудові досягнення 104 колгоспники відзначені орденами й медалями СРСР. Серед них орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено механіка О. І. Бугайчука.

У селі є середня школа, в якій 20 учителів навчають 355 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, будинок побутових послуг.

На обліку в партійній організації 40 комуністів, у комсомольській — 124 юнаків та дівчат.

Село засноване у XVIII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах бився з ворогом 261 житель села, з них 90 загинули, 156 — нагороджено орденами й медалями СРСР. За тимчасової німецько-фашистської окупації у Глибочиці діяла підпільна комсомольська організація, керівниками якої були В. П. Плотницький та І. І. Шинальський. У селі є пам'ятник загиблим воїнам. Уродженцем села є член Київського підпілля в роки Великої Вітчизняної війни кандидат історичних наук Г. П. Міщенко.

ГЛИБОЧО́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 282. Населення — 870 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Крути.

На території Глибочка розміщена центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, за яким закріплено 1,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю, цукрові буряки, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За досягнуті успіхи в праці орденами й медалями СРСР нагороджено 34 трудівники села.

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 181 учня, будинок культури із залом на 350 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 6,9 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 36 комуністів, комсомольська — 49 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 213 жителів Глибочка, 115 з них загинуло, 207 — відзначено урядовими нагородами.

На честь визволителів Глибочка, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками, трудящі села встановили пам'ятник.

На території села виявлено поселення та кургани доби бронзи.

ГУЙВА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 4 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через селище проходить автошлях Житомир — Бердичів. Населення — 3,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане смт Озерне.

У Гуйві працює ремонтний завод. За виконання підвищених соціалістичних зобов'язань на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України колективу ремонтного заводу присвоєно звання підприємства комуністичної праці.

За високі показники в праці 95 трудівників селища нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них орденом Трудового Червоного Прапора відзначений слюсар І. Д. Александрович.

У селищі є середня школа, в якій 45 учителів навчають 560 учнів, клуб на 360 місць, кінотеатр, дві бібліотеки з книжковим фондом 9,3 тис. примірників, два фельдшерсько-акушерських пункти, два відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 52 комуністи, комсомольська — 87 членів ВЛКСМ.

Селище засноване в 1931 році.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації на території села діяли партизанські диверсійні групи. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 154 жителі села, з них 7 загинуло, 147 — відзначені урядовими нагородами.

Воїнам-визволителям селища, які загинули в боротьбі проти фашистів, трудящі Гуйви встановили пам'ятник.

ДЕНИШІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 20 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Житомир — Любар. Дворів — 293. Населення — 843 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Михайлівка та Улянівка.

На території Денишів міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який обробляє 1,4 тис. га землі, у т. ч. 1 тис. га орної. Господарство вирощує зернові культури, картоплю, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій 24 вчителі навчають 251 учня, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, будинок побутових послуг, відділення зв'язку, будинок відпочинку.

За успіхи в розвитку народного господарства 48 трудівників села відзначені урядовими нагородами. Серед них орденом Жовтневої Революції нагороджено ланкову М. А. Ратушинську, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста М. І. Камінського і вчительку Н. О. Кондратович.

В. К. Андрющенко — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Зарічанів. 1971 р.

Партійна організація налічує 24 комуністи, комсомольська — 94 члени ВЛКСМ.

Село засноване у XIX ст. В другій половині XIX ст. у Денишах працювала доменна піч на болотній руді, яку видобували в заплавах Тетерева.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації на території Денишів діяла підпільна комсомольсько-молодіжна організація, керівником якої був В. С. Хаєцький. На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 238 жителів села, 141 з яких загинув, 97 — нагороджені орденами й медалями СРСР.

Воїнам-визволителям села та односельцям, які полягли в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили три пам'ятники.

Дениші — батьківщина радянського геолога академіка АН УРСР В. Г. Бондарчука.

На території села виявлено кам'яні знаряддя доби бронзи, слов'янські кургани VI—VII ст. та могильник VIII—XII століть.

ЗАРІЧАНИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тетерева за 7 км від районного та обласного центру й від залізничної станції Житомир. Дворів — 631. Населення — 1854 чоловіка.

На території села міститься відділок колгоспу «Радянський шлях», центральна садиба якого розташована в с. Станишівці. Вирощують зернові культури та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є «Міжколгоспбуд» та «Міжколгоспшляхбуд».

У Зарічанах працюють восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 197 учнів, будинок культури із залом на 286 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, будинок відпочинку ім. Цюрупи, піонерські табори «Льонок» і «Дружба».

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденами й медалями СРСР нагороджено 27 чоловік. Серед них орденом Жовтневої Революції відзначений голова сільської Ради М. М. Войнов.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. За встановлення Радянської влади та за боротьбу з її ворогами М. М. Гродовчук удостоєний ордена Червоного Прапора.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 136 чоловік, з них 86 загинуло, 77 — відзначено орденами й медалями СРСР. За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли 100 жителів села.

Воїнам-визволителям та односельцям, які загинули в боротьбі проти фашистів, трудящі села встановили два пам'ятники.

Зарічани — батьківщина Героя Радянського Союзу В. К. Андрющенка.

На околиці села виявлено поховання доби міді, курганний могильник та поселення доби бронзи, а також давньоруські кургани.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Київ — Львів. Дворів — 447. Населення — 1450 чоловік. Сільраді підпорядковані села Барашівка, Бондарці, Давидівка.

На території Іванівки міститься центральна садиба радгоспу «Тетерівка», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі є фабрика лозових меблів.

Працюють середня школа, в якій 23 вчителі навчають 322 учні, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла.

За високі показники в праці 52 трудівники відзначені урядовими нагородами, серед них ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний директор школи Ю. Ф. Лавровський.

Партійна організація об'єднує 52 комуністи, комсомольська — 67 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1908 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 85 жителів села, 44 з них загинули, 42 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Визволяючи Іванівку від гітлерівців, загинули росіяни М. П. Рижков і М. М. Фомін, білорус І. У. Солоп, грузин Г. Я. Тваладзе та інші.

Радянським воїнам, які полягли, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

Поблизу Іванівки виявлено слов'янські кургани VI—VII століття.

ІВА́НКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Гуйви, притоки Тетерева, за 20 км від районного та обласного центру й за 2 км від залізничної станції Кодня. Дворів — 252. Населення — 811 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вертокиївка, Городище.

В Іванківцях міститься відділення хмелерадгоспу «Вертокиївка», центральна садиба якого розташована у Вертокиївці. 1939 року за високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції хмелерадгосп «Вертокиївка» удостоєний ордена Леніна. За досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна радгосп нагороджено Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради та Дипломом Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС за високу культуру виробництва.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденами й медалями СРСР нагороджено 29 трудівників села, серед них орденом Жовтневої Революції відзначений тракторист В. Т. Гаврилюк, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкова В. К. Борисова, доярка М. К. Кабалюк, директор радгоспу А. С. Харченко.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій 22 учителі навчають 308 учнів, будинок культури із залом на 350 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Парторганізація об'єднує 52 комуністи, комсомольська — 86 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1501 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 157 жителів села, з них 46 загинуло, 113 — відзначено урядовими нагородами.

В Іванківцях споруджено пам'ятник В. І. Леніну та пам'ятник радянським воїнам, які полягли, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу Городища виявлено слов'янські кургани VI—VII століть.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж річки Кам'янки, за 12 км від районного та обласного центру й за 8 км від залізничної станції Богунський Роз'їзд. Дворів — 230. Населення — 591 чоловік. Сільраді підпорядковані села Довжик, Новоселиця.

На території Кам'янки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю, хміль. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1962 року колгосп щорічний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР.

За високі виробничі показники в розвитку сільського господарства орденами й медалями СРСР нагороджено 59 трудівників села, серед них орденом Трудового Червоного Прапора відзначено бригадира хмелебригади П. П. Древицького, бригадира О. Ф. Никитенка.

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 95 учнів, клуб на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 8 тис. примірників, медпункт.

Партійна організація налічує 25 комуністів, комсомольська — 17 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1609 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах захищали Батьківщину 83 жителі Кам'янки, з них 35 загинули, 44 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

На честь воїнів-визволителів, які полягли, визволяючи село від фашистів, встановлено два пам'ятники.

КОРЧА́К — село, центр сільської Рари, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 15 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Житомир — Любар. Дворів—168. Населення — 480 чоловік. Сільраді підпорядковані села Катеринівка і Перлявка.

На території Корчака міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 783,5 га орної землі. Господарство вирощує зернові культури, льон, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За високі виробничі показники 49 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 169 учнів, клуб на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 8 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 15 комуністів, комсомольська — 23 членів ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XIV століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 200 жителів Корчака, 70 з них загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 85 чоловік відзначені урядовими нагородами, П. Я. Кравець удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від гітлерівців, трудящі села встановили обеліск Слави.

На території Корчака, Катеринівки і Перлявки досліджено ранньослов'янський курганний могильник та три поселення VI—VII століть.

ЛІЩИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Гуйви, за 20 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 707. Населення — 1974 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Тарасівка.

У Ліщині міститься центральна садиба колгоспу «Здобуток Жовтня», який обробляє 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,8 тис. га орної землі. Господарство багатогалузеве. Воно спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, картоплі, льону. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На базі колгоспу діє районна школа передового досвіду вирощування високих урожаїв картоплі та льону. За високі виробничі показники в сільському господарстві колгосп з 1956 по 1958 рік був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Тут працює середня школа, де 37 учителів навчають 467 учнів, будинок культури із залом на 600 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, будинок побутових послуг.

За високі показники в праці 121 житель села відзначений урядовими нагородами, серед них орденом Леніна нагороджені бригадир садово-городньої бригади Т. І. Туровчик, голова сільської Ради М. С. Циганенко, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкова Н. Т. Комаренко, ланкова П. Ф. Кукаленко, завгосп М. Г. Назаренко, тракторист П. М. Повшедний, голова колгоспу Б. Ф. Ставський, бригадир будівельної бригади І. Г. Філоненко.

Партійна організація (створена 1920 року) об'єднує 71 комуніста, комсомольська — 104 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1566 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У 1941 — 1945 рр. на фронт пішло 186 жителів села, з них 61 загинув, 176 — нагороджено орденами й медалями СРСР. За тимчасової німецько-фашистської окупації в районі Тарасівки діяв партизанський загін ім. Чапаєва.

На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна біля будинку культури в Ліщині відкрито пам'ятник вождю. Воїнам, які полягли, визволяючи село від фашистських загарбників, трудящі села встановили три пам'ятники.

ЛУКА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Житомир — Сквира. Дворів — 415. Населення — 1086 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вершина і Млинище.

На території Луки міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII партз'їзду, за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Вирощують також зернові культури, цукрові буряки, овочі, картоплю. Протягом 1956—1957 рр. колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

За високі виробничі показники орденами й медалями СРСР нагороджено 118 трудівників села. Серед них звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні ланкові О. Г. Бондарчук, Л. З. Кучер та О. С. Нагорна, орденом Леніна відзначені колгоспниці В. М. Герасимчук, О. О. Косик, Г. І. Сергійчук, бригадир городньої бригади О. В. Шейгас; орденом Жовтневої Революції — ланкова Н. Д. Бабенко; орденом Трудового Червоного Прапора — ланкові Л. М. Ляховець, Г. А. Мельник, бригадир С. С. Українець.

У селі є середня школа, в якій 17 учителів навчають 240 учнів, будинок культури із залом на 340 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дитячий садок, будинок побутового обслуговування, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 56 комуністів, комсомольська — 90 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1601 року. 1825 року тут відбулася зустріч членів Південного товариства декабристів з членами товариства Об'єднаних слов'ян.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла комсомольська підпільна група, очолювана П. Г. Юницьким. 399 жителів Луки билися на фронтах Великої Вітчизняної війни. У боях з фашистськими загарбниками загинуло 127 чоловік, 172 — відзначені урядовими нагородами.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від гітлерівців, трудящі встановили пам'ятник.

Уродженцем Луки є кандидат історичних наук Є. С. Побережний.

Вшанування комбайнерів. Село Миролюбівка. 1967 р.

МИРОЛЮ́БІВКА (до 1960 року Розкопана Могила) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 186. Населення — 599 чоловік. Сільраді підпорядковані села Леонівка й Червоний Степок.

У Миролюбівці розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю. З 1958 року колгосп — щорічний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР.

За високі успіхи 48 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР. Серед них орденами Леніна і Жовтневої Революції відзначено голову колгоспу М. Г. Козлова, орденом Леніна — бригадира тракторної бригади П. М. Гуменюка, орденом Трудового Червоного Прапора — начальника пожежної охорони К. І. Галанзовського, ланкову О. П. Гусак, бригадира рільничої бригади І. М. Коваля, колгоспницю А. П. Мельничук, ланкову А. Є. Тимчук, доярку А. Й. Хоменко, бригадира рільничої бригади В. Д. Чугаєвського.

Працюють восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 192 учні, будинок культури із залом на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 7,8 тис. примірників, медпункт, будинок побутового обслуговування.

На обліку в партійній організації 34 комуністи, в комсомольській — 49 юнаків та дівчат.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися з ворогом 266 жителів Миролюбівки, 133 з них загинули, 165 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Миролюбівку від німецько-фашистських загарбників, трудящі встановили пам'ятник.

ОЗЕРЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 367. Населення — 1028 чоловік. Сільраді підпорядковані села Павленківка, Ружки.

В Озерянці міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який обробляє 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2306,9 га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю. Важливу роль в економіці колгоспу відіграє овочівництво. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники господарство у 1957—1958 рр. було учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

За успіхи в праці 92 трудівники села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них орденом Трудового Червоного Прапора відзначено голову колгоспу В. С. Іщенка.

Тут є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 204 учні, будинок культури із залом на 500 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 15,8 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, будинок побутових послуг, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 24 комуністи, комсомольська — 49 юнаків та дівчат.

Село засноване у XVIII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 170 чоловік, з них 123 загинули, 82 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

Воїнам-односельцям, що полягли в боях проти фашистів, трудящі села встановили обеліск Слави.

ОЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Житомир — Коростень. Дворів — 157. Населення — 512 чоловік. Сільраді підпорядковані села Піщанка. Світин, Сонячне.

На території Оліївки міститься бригада колгоспу ім. Калініна, центральна садиба якого в смт Крошні, підпорядкованій Житомирській міськраді. Вирощують зернові культури, хміль, картоплю, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 105 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР. Серед них ордена Леніна удостоєно доярку Л. Г. Єжерську.

В селі є восьмирічна школа, в якій 10 учителів навчають 123 учні, будинок культури із залом на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 8 тис. примірників, медпункт, двоє дитячих ясел, відділення зв'язку, побутова майстерня

Партійна організація об'єднує 11 комуністів, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Село відоме з 1866 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 106 жителів села, з них 32 загинуло, 72 — відзначено урядовими нагородами. 1943 року, під час визволення села Піщанки від німецько-фашистських загарбників, героїчно загинув командир протитанкової батареї І. С. Саєнко, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Тут встановлено обеліск Слави радянським воїнам-визволителям, які віддали своє життя в боях за Оліївку.

ПІ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Гуйви, за 13 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 507. Населення — 1507 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Скоморохи.

На території Пісок міститься центральна садиба колгоспу ім. Мануїльського, за яким закріплено 1,6 тис. га землі, в т. ч. 1,3 тис. га орної.

Господарство багатогалузеве. Воно спеціалізується на вирощуванні зернових культур, картоплі, хмелю, овочів. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 1939 року колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Колгосп ім. Мануїльського є членом товариства радянсько-німецької дружби. З 1957 року він підтримує зв'язки з народним маєтком «Боркен» Німецької Демократичної Республіки.

Тут працює середня школа, в якій 26 учителів навчають 319 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, медпункт, будинок побутового обслуговування, відділення зв'язку.

За високі показники в праці орденами й медалями Радянського Союзу відзначено 300 колгоспників. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно ветфельдшеру М. Т. Волкову, пташниці О. С. Поліщук, завфермою К. О. Ткачуку; орденом Леніна нагороджено доярку Є. С. Бабій, тракториста П. М. Бабича, бригадира комплексної бригади В. Л. Горкавчука; орденом Трудового Червоного Прапора — доярку О. С. Бабич, бригадира садово-городньої бригади Д. А. Горкавчука, голову колгоспу Д. Г. Горкавчука, завідуючу фермою Л. М. Довгалюк, колгоспницю В. М. Жданюк, голову сільської Ради І. Т. Муляра.

Партійна організація налічує 52 комуністи, комсомольська — 80 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1587 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Перша сільськогосподарська артіль створена 1922 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 244 жителі Пісок, з них 132 загинуло, 150 — нагороджено орденами й медалями СРСР. Орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня відзначена Н. С. Мельник, колишній фельдшер партизанського загону ім. Чапаєва. В листопаді 1943 року під час визволення Пісок від німецько-фашистських загарбників загинув Герой Радянського Союзу полковий комісар майор П. С. Литвинов.

Воїнам-визволителям та односельцям, які полягли в боях проти фашистів, жителі села встановили три пам'ятники та обеліск Слави.

У Скоморохах народився Герой Радянського Союзу О. Д. Флейшман.

На околиці села виявлено поселення пізньотрипільської культури, ранньослов'янське поселення VI—VII ст., знайдено бронзові речі давньоруських часів.

РУ́ДНЯ-ГОРОДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Гнилоп'яті, притоки Тетерева; за 30 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 346. Населення — 980 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гай, Роздольне, Соснівка.

У Рудні-Городищі міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», який обробляє 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю, льон, хміль. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 70 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

Тут працює восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 163 учні, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація налічує 41 комуніста, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Село засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У 1941—1945 рр. на фронт пішов 231 житель села, з них 89 загинуло, 102 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Воїнам, які полягли в боях, визволяючи Рудню-Городище від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

Поблизу сіл Рудні-Городища та Соснівки виявлено поселення доби бронзи, три поселення скіфських часів, два — ранньослов'янські (черняхівської культури II — VI ст., корчацького типу VI—VII ст.), а також часів Київської Русі.

СІНГУРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир, на автошляху Вінниця — Мозир. Дворів — 636. Населення — 1932 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вишневе, Волиця, Двірець, Пряжів.

На території Сінгурів міститься центральна садиба колгоспу «Пам'яті Леніна», який обробляє 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — консервний завод, млин. З 1958 року господарство — учасник Всесоюзної виставки досягнень народного господарства СРСР.

Колгосп є членом товариства радянсько-чехословацької дружби. Його часто відвідують зарубіжні делегації з ЧССР, НДР, ПНР, ДРВ та НРБ.

У селі є середня школа, де 36 учителів навчають 433 учні, будинок культури із залом на 650 місць (його хоровому колективу присвоєно звання народного), дві бібліотеки з книжковим фондом 18 тис. примірників, медамбулаторія, аптека, їдальня, дитячий садок, відділення зв'язку.

За виробничі досягнення в сільськогосподарському виробництві 97 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР. Серед них орденом Леніна відзначено бригадира Н. І. Павлюк, пташницю К. П. Сагай; орденом Леніна і Жовтневої Революції — голову колгоспу Ф. О. Ковальчука; орденом Трудового Червоного Прапора — бригадирів М. В. Бондарця, Г. М. Кандибу, К. А. Ковальчука, агронома Г. В. Мурашевського.

Партійна організація об'єднує 90 комуністів, комсомольська — 125 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1584 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перший колгосп створено 1923 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 227 жителів села, 120 з них загинуло. 1944 року на зібрані сінгурівцями гроші збудовано танк і передано його 54-й танковій бригаді, що визволяла село від німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу, виявлену в боротьбі проти фашистів, 107 жителів Сінгурів відзначено урядовими нагородами.

Тут споруджено чотири пам'ятники радянським воїнам-визволителям села та пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцем Волиці є Герой Радянського Союзу І. А. Терещук.

СТАНИШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тетерева, за 9,5 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 448. Населення — 1543 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бистрі, Слобода-Селець.

На території Станишівки розміщена центральна садиба колгоспу «Радянський шлях», за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, хмелю, овочів. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 209 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, медпункт, будинок побутового обслуговування, відділення зв'язку.

За високі показники у праці орденами й медалями СРСР відзначено 130 трудівників села. Серед них орденом Леніна нагороджені бригадир городньої бригади Г. В. Гарилюк, заслужена вчителька УРСР директор школи Є. М. Свідерська; орденом Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу В. Л. Галицький і бригадир хмелебригади В. Т. Жадан.

Партійна організація об'єднує 59 комуністів, комсомольська — 16 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1616 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 110 жителів села, з них 58 загинуло, 27 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

Воїнам-визволителям, що віддали своє життя, визволяючи Станишівку від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

Поблизу Станишівки виявлено два могильники доби бронзи та городище часів Київської Русі.

ТЕ́ТЕРІВКА (до 1946 року Альбінівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 4 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Через село проходить автошлях Житомир — Любар. Дворів — 512. Населення — 1708 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Тетерівське.

На території села розташовані відділення Житомирського відгодівельного радгоспу, звіроферма облспоживспілки.

За високі показники в праці 41 трудівник села відзначений урядовими нагородами.

У Тетерівці є восьмирічна школа, де 17 учителів навчають 248 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, медпункт, дитячий садок, спеціалізований дитячий будинок.

Партійна організація налічує 25 комуністів, комсомольська — 54 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1788 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла підпільна організація юних месників. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 172 жителі села, з них 72 загинули, 72 — нагороджені орденами й медалями.

Тут споруджено пам'ятник радянським воїнам, які полягли в боях, визволяючи село від гітлерівських загарбників, відкрито меморіальну дошку на честь юних партизанів.

Поблизу Тетерівського виявлені поселення доби неоліту й бронзи, а також слов'янське поселення корчацького типу VI—VII століття.

ТУРОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км від районного та обласного центру й залізничної станції Житомир. Дворів — 142. Населення — 434 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Грабівка, Кринички, Лісівщина, Мошківка.

На території Туровця розміщена бригада колгоспу «Здобуток Жовтня», центральна садиба якого розташована в с. Ліщині. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 46 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Серед них орденом Жовтневої Революції нагороджена ланкова А. Т. Волотівська.

У селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 131 учня, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

На обліку в партійній організації — 7 комуністів, у комсомольській — 16 юнаків та дівчат.

Село засноване у XIX столітті.

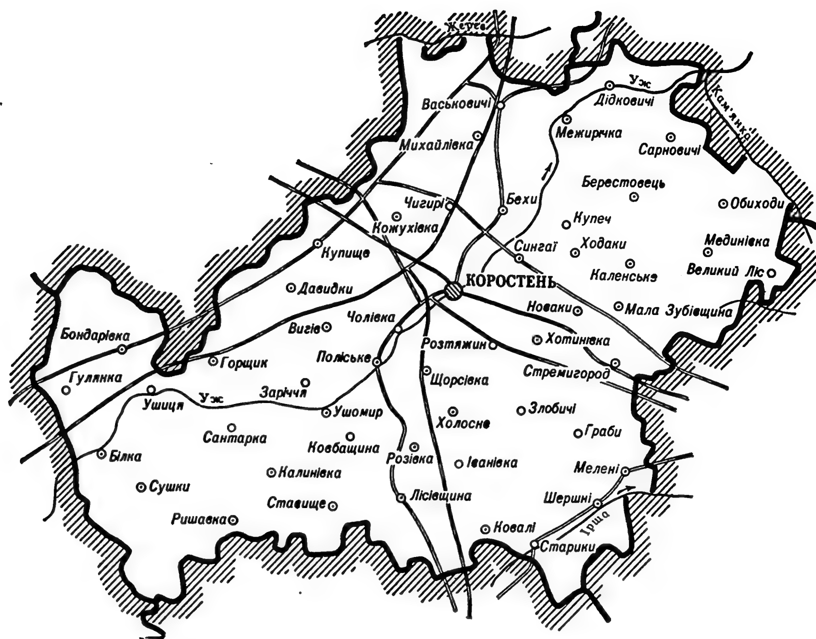
Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації у районі села діяв партизанський загін ім. Чапаєва. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 106 жителів села, з них 60 загинуло, 45 — удостоєні орденів і медалей.

Воїнам-визволителям села, які полягли в боротьбі проти фашистів, трудящі спорудили пам'ятник.

У Туровці народилася Г. Т. Пустовойтова (1838 або 1843—1881 рр.) — українська революціонерка, яка брала участь у польському визвольному повстанні 1863—64 рр., у національно-визвольній війні італійського народу під проводом Д. Гарібальді, під час Паризької комуни 1871 року була ад'ютантом головнокомандуючого збройними силами комунарів Я. Домбровського, героїчно билася на барикадах Парижа.

КОРОСТЕНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1764,1 кв. км. Населення (без Коростеня) — 66,6 тис. чоловік; з них сільського — 66,6 тис. Середня густота населення 38 чоловік на 1 кв. кілометр. Районній та 35 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 112 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах є 81 партійна, 112 комсомольських, 109 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. За радгоспом, 35 колгоспами, 2 дослідними господарствами закріплено 94,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 65,5 тис. га орної землі. В районі є 20 промислових підприємств. Населення обслуговують 67 медичних закладів, 12 аптек. У загальноосвітніх школах навчається 11 347 учнів. Працює будинок піонерів. Культурно-освітню роботу ведуть 23 будинки культури, 87 клубів, 135 бібліотек. Є 67 стаціонарних кіноустановок, з них 30 широкоекранних. У районі 8 пам'ятників В. І. Леніну, пам'ятник герою громадянської війни М. О. Щорсу, 98 обелісків Слави та пам'ятників воїнам-визволителям й односельцям, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

КО́РОСТЕНЬ

Коростень — місто обласного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Ужі, притоці Прип'яті, за 87 км на північ від Житомира, велика вузлова залізнична станція. Населення — 56,6 тис. чоловік.

На території сучасного міста перші люди з'явилися близько 8 тис. років тому, свідченням цього є виявлене тут поселення доби мезоліту. Три неолітичних поселення та майстерня крем'яних і кам'яних виробів доби бронзи вказують, що життя тут продовжувалось у V—IV, а також III тисячоліттях до нашої ери. В Коростені на обох берегах річки Ужа розташовано 4 давньоруські городища та прилеглі до них курганні могильники. Археологічні дослідження на трьох городищах

Вулиця Леніна в Коростені. 1968 р.

та розкопки 77 курганів з 300 відомих підтверджують літописну розповідь про одне з найдавніших міст Східної Європи, центр древлянського князівства — Іскоростень. На початку X ст. воно було уже міцною фортецею. 945 року відбулося відоме повстання древлян, викликане спробою київського князя Ігоря повторно зібрати з них данину. Повстанці розгромили князівську дружину й убили його самого. 946 року княгиня Ольга придушила виступ древлян, підступно захопивши Іскоростень, розправилася з жителями, а місто спалила[1].

Місцевість з часом зовсім спустіла й мало-помалу заросла лісом. Тривалий час її називали Древлянкою. 1362 року древлянську землю загарбали литовські феодали. Наприкінці XIV ст. тут виникло знову поселення, що дістало назву Іскоростень. Після Люблінської унії населений пункт потрапив під владу шляхетської Польщі і входив до Овруцького повіту Київського воєводства. 1571 року тут налічувалося 4 селянські дими, а через десять років — вісім, які платили грошову подать. 1586 року Іскоростень став володінням шляхтича Межвинського, який одержав від короля Сігізмунда III дозвіл заснувати тут містечко й збудувати укріплення для оборони від татар. Через три роки було споруджено замок, а в 1598 році містечку надано магдебурзьке право. Населення його, крім землеробства, займалося ремісництвом, а з 1620 року — виготовленням поташу. 1628 року в Іскоростені налічувалося вже 16 димів, діяв водяний млин.

Під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького в 1649 році загін Гераськи визволив Іскоростень від польської шляхти. Було знищено всі укріплення та вчинено розправу над панами.

Після Андрусівського перемир'я містечко залишилося у складі шляхетської Польщі як власність ченців-кармелітів, що успадкували його від Межвинських 1654 року. Посилення соціального й національно-релігійного гніту викликало у жителів Іскоростеня незадоволення гнобителями. Іскоростенці 1750 року підтримали гайдамацький загін І. Подоляки, що діяв у навколишніх місцях[2]. 1761 року ченці продали містечко, після чого воно багато разів переходило від одного власника до іншого.

Коли Правобережна Україна возз'єдналася з Росією, Іскоростень 1793 року ввійшов до Ізяславського, а з 1795 — до Волинського намісництва. 1797 року містечко стало волосним центром Овруцького повіту Волинської губернії. З цього часу воно почало швидко зростати й у другій половині XIX ст. тут уже налічувалося 103 двори й 1028 чоловік. Населення займалося переважно різними ремеслами, з яких найбільш поширеними були обробка шкіри й деревини, виготовлення бляшаних виробів та ткацтво. Працювали також винокурня й броварня. Почала розвиватися торгівля. Через кожні два тижні в містечку відбувалися базари, де продавалися вироби з дерева, домоткані тканини, шкіри, смола, дьоготь та інші товари.

Після реформи 1861 року переважна більшість населення містечка продовжувала займатися ремеслом та дрібною торгівлею. У 1890—1900 рр. у ньому виникають невеличкі підприємства, зокрема 10 чинбарень, 2 миловарні, 3 фабрики гнутих меблів. Важливе значення для Іскоростеня мало будівництво залізниці Київ— Ковель,

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 13; Ф. А. Козубовський. Записки про досліди археологічні коло м. Коростеня року 1925. Коростень, 1926, стор. 6—14; Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 17, 41—49.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 531.

яка пройшла через містечко. 1902 року відкрився рух поїздів. Через рік засновано механічні майстерні, де ремонтували й виготовляли дрібний сільськогосподарський реманент, а 1904 року — фарфоровий завод[1]. В Іскоростені на цей час налічувалося 74 приватні крамниці та кілька оптових складів.

З розвитком промисловості, транспорту й торгівлі зросла кількість жителів. На кінець 1904 року в містечку налічувалося 3200 чоловік. Більшість дорослого населення становили робітники, які працювали на промислових підприємствах, заготівлі та обробці деревини, на залізниці й у власників крамниць і оптових складів[2]. Пролетарську салідарність трудящі Іскоростеня виявили в 1905 році. В січні вони з гнівом затаврували царизм за криваву розправу над петербурзькими робітниками, а у жовтні підтримали загальноросійський страйк. У перших лавах страйкуючих йшли залізничники.

Становище трудящих містечка після поразки першої російської революції погіршало. Газета «Правда» 3 липня 1912 року в одній з кореспонденцій про умови праці робітників Іскоростенських механічних майстерень писала: «В маленькій, брудній, курній і темній майстерні знаходиться 20—22 робітники, які працюють по 12—14 годин без відпочинку, нарівні з моторними верстатами. Господар надзвичайно грубо поводиться з підлеглими, особливо підлітками, усіх обливає брутальною лайкою. Знущається над ними. Ночами чути, як підлітки плачуть від перевтоми та побоїв. За роботу платять від 80 коп. до 1 крб. 50 коп. На ці гроші не можна прожити».

Під впливом агітації, яку проводили більшовики з Києва, Гомеля й Сарн, робітники рішуче виступали проти гніту експлуататорів. В період нового революційного піднесення на фарфоровому заводі відбувся страйк, що тривав з 4 по 7 липня 1911 року. Робітники вимагали скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати, свободи слова. За допомогою поліції страйк було придушено[3].

Напередодні першої світової війни Іскоростень був одним з найбільших населених пунктів Овруцького повіту. На кінець 1913 року тут налічувалося 3730 чоловік населення й працювали механічні майстерні, фарфоровий завод, майстерня гнутих меблів, друкарня, водяний млин.

З відкриттям залізничної станції почала діяти медамбулаторія, де працювали лікар та акушерка. В містечку тільки 1911 року відкрито дільничну земську лікарню на 10 ліжок. У ній подавали медичну допомогу один лікар, фельдшер, акушерка та медсестра. Крім того, мали приватну практику три зубні лікарі. Працювали аптека, 4 аптекарські магазини. Так само незадовільно розвивалася освіта. З 1875 року тут діяло однокласне училище, яке в 1902 році реорганізоване в двокласне. На початку 1914 року в ньому навчалося 56 хлопчиків і 30 дівчаток. При училищі була бібліотека, три невеличкі бібліотеки належали приватним особам.

Коли розпочалася перша світова війна, в містечку дислокувалися військові частини, армійський госпіталь та ряд установ обслуговування військ. З воєнно-стратегічних міркувань в 1914—1916 рр. було прокладено лінію залізниці Іскоростень—Житомир. Виник досить значний залізничний вузол Коростень. В 1917 році містечко дістало таку ж назву. Тут працювало близько тисячі залізничників. Серед них ширилися більшовицькі ідеї, носіями яких стали солдати — члени РСДРП. У містечку 1916 року сталося заворушення солдатів, які перебували на лікуванні в госпіталі. Вони рішуче виступили проти загарбницької імперіалістичної війни і засудили антинародну політику царизму. Їх дружно підтримали залізничники. Але поліція придушила виступ[4].

З радістю зустріли коростенці повідомлення про повалення самодержавства. 17 березня 1917 року робітники й солдати організували багатолюдну маніфестацію.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 181; ф. 966, оп. 1, спр. 50, арк. 22.
[2] С. Каретников. Волынская губерния. Ковель, 1905, стор. 87.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 181—182.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 149-а, арк. 45, 57.

Демонстранти несли червоні прапори, лозунги з вимогами демократичної республіки, встановлення 8-годинного робочого дня, припинення імперіалістичної війни[1]. Однак влада в містечку перейшла до ставлеників буржуазного Тимчасового уряду. Для згуртування робітничих рядів мало значення створення в березні—квітні на залізничному вузлі профспілкових організацій машиністів та працівників служби руху.

Наприкінці квітня 1917 року в Коростені обрано Раду з 240 депутатів, які представляли майже 30 тис. робітників, солдатів і селян. Вирішальну роль у ній відігравали більшовики, які у травні створили більшовицьку фракцію з робітників та солдатів 292-го піхотного полку[2]. З кожним днем активізувалися революційні маси. У зв'язку з цим командуючий Південно-Західним фронтом генерал Денікін 24 серпня, напередодні корніловського заколоту, видав наказ «Про охорону тилу», а для наведення «порядку» виділив 49-й козацький полк, в зону «діяльності» якого входив і Коростень[3].

У дні корніловського заколоту залізничники всіляко затримували просування військових ешелонів до Петрограда, міняли їх маршрути. Деякі з ешелонів по кілька днів ходили в трикутнику Коростень—Київ—Бердичів[4]. 18 жовтня в містечку відбувся багатолюдний мітинг військового гарнізону, який схвалив більшовицьку резолюцію про політичне становище й вимагав негайної передачі влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Тоді ж на станції був створений червоногвардійський загін, у якому налічувалося 150 чоловік.

Велике піднесення викликала у трудящих Коростеня звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Вони одностайно схвалювали перші декрети Радянської держави і утворення Раднаркому на чолі з В. І. Леніним. Представником трудящих Коростеня на 2-му Всеросійському з'їзді Рад був робітник-залізничник більшовик Я. А. Авер'янов. Заповнюючи анкету на з'їзді, він писав, що Коростенська Рада «користується великим авторитетом серед солдатів і робітників, а після корніловщини — й серед трудового селянства»[5]. Залізничники Коростеня робили все для підтримки трудящих Петрограда. Вони відмовлялися вантажити військові ешелони, затримували військові вантажі й підрозділи, що йшли на допомогу Керенському, проводили агітаційну роботу у військових частинах. На початку листопада 1917 року трудящі разом з революційними солдатами встановили в містечку Радянську владу й створили військово-революційний комітет[6].

Встановлення Радянської влади викликало протидію контрреволюції. Волинський губернський комісар негайно відправив до Коростеня загін солдатів для боротьби з більшовиками. В свою чергу, Центральна рада, що узурпувала владу на Україні, послала з Києва каральний загін. Робітники, очолювані ревкомом, роззброїли й заарештували буржуазних націоналістів[7].

Наприкінці грудня Центральна рада відрядила до Коростеня загін, який захопив містечко й встановив режим терору[8]. Майже весь січень 1918 року тут велися запеклі бої між червоногвардійцями й військами буржуазної Центральної ради. Наприкінці лютого Коростень захопили німецькі окупанти. Однак боротьба за відновлення Радянської влади не припинилася. Масовим протестом проти кайзерівців та їх прихвоснів стало святкування Першого травня. В цей день у містечку відбулися демонстрація трудящих та мітинг.

---

[1] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 460.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 384.

[3] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 144.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 149-а, арк. 47, 57, 58.

[5] «Український історичний журнал», 1967, № 10, стор. 121.

[6] Газ. «Пролетарская мысль», 5 листопада 1917 р.; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (Февраль 1917 — апрель 1918). Сборник документов и материалов в 3-х томах, т. 2. К., 1957, стор. 494.

[7] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 149-а, арк. 58; газ. «Волинь», 3 листопада 1917 р.

[8] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 149-а, арк. 58.

Члени першого ревкому залізничної станції Коростень. (Зліва направо) О. Я. Горбатюк, Т. С. Давидюк, О. В. Кончук. 1919 р.

На залізничному вузлі влітку 1918 року було створено підпільний революційний комітет, який організував залізничників і робітників містечка на боротьбу проти німецьких окупантів та їх прислужників — гетьманців. 15 липня під його керівництвом залізничники припинили роботу. На мітингу, що відбувся в депо, був обраний страйковий комітет. Того ж дня коростенців підтримали залізничники Сарненського і Здолбунівського вузлів, а 20 липня страйк переріс у всеукраїнський[1]. Страйкарі вимагали від адміністрації свободи спілок, підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня й виплати заробітної плати за 3 минулі місяці. Німецький комендант заарештував 5 членів страйккому. Та рух на залізницях Коростенського вузла, як і на багатьох інших, був паралізований. Члени підпільного ревкому Т. С. Давидюк, Л. М. Табукашвілі, О. В. Кончук та інші, які підтримували зв'язок з страйккомом Південно-Західної залізниці, з допомогою листівок та оголошень налагодили вичерпну інформацію про становище на інших вузлах та залізницях, створили спеціальний фонд допомоги, у який вносили гроші не лише робітники містечка, а й селяни навколишніх сіл. Підтримку коростенцям подали також російські робітники Брянського вузла[2].

У ніч з 12 на 13 серпня кайзерівські війська оточили Коростень і заарештували близько 80 чоловік. Страйк був придушений[3]. Однак він поламав плани окупантів щодо вивезення з України награбованого майна й продемонстрував організованість і згуртованість робітничого класу, його рішучість відстоювати Радянську владу. Після придушення страйку підпільний ревком продовжував вести роботу серед трудящих міста. Особлива увага приділялася роботі серед молоді. Наприкінці серпня 1918 року у містечку створено підпільну молодіжну організацію. Вона розповсюджувала серед населення більшовицькі листівки, відозви, проводила агітаційну роботу, спрямовану на розклад гетьманських військ.

Активність трудящих зростала з кожним днем. Заступник директора департаменту державної варти 9 вересня 1918 року повідомляв губернського старосту про те, що дехто з організаторів страйку залізничників почав виявляти бурхливу діяльність, роз'їжджати по лініях залізниць і підбурювати службовців до нового страйку. В другій половині жовтня група більшовиків-залізничників Коростенського і Сарненського вузлів розгорнула роботу для підготовки повстання в районі Домбровиці й Сарн[4].

Важливою подією для коростенських комуністів було створення 1918 року на залізничному вузлі підпільного більшовицького осередку[5]. Під його керівництвом формувалися робітничі загони для боротьби з ворогом.

Після краху окупаційного режиму владу в Коростені захопили петлюрівці.

З допомогою партизанів, які діяли в Овруцькому повіті, та партизанів Білорусії радянські війська, що наступали з півночі, з району Мозиря, 18 лютого 1919 року оволоділи Коростенем. Зразу ж після визволення містечка почав діяти ревком.

---

[1] Журн. «Більшовик України», 1938, № 7, стор. 75; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 58.

[2] Київський облдержархів, ф. 761, оп. 1, спр. 1092, арк. 61.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 149-а, арк. 59.

[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 154, 463, 464.

[5] Там же, стор. 464.

Для захисту вузла залізничники за короткий строк збудували бронепоїзд «Комуніст Коростенського району».

В цей час, скориставшись перевагою сил, петлюрівці розпочали наступ на коростенському напрямі. 15 березня під натиском буржуазно-націоналістичних частин радянські війська і загін коростенців змушені були відійти до станції Бородянки[1]. Та не надовго. Після тяжких боїв Богунський та Ніжинський полки перейшли в наступ і 7 квітня визволили Коростень. У ході цих боїв захоплено три бронепоїзди ворога, 6 гармат, 16 кулеметів та ін. трофеї. Перемогу під Коростенем високо оцінив уряд Радянської України, зокрема народний комісар військових справ М. І. Подвойський[2]. У боях під Коростенем перше бойове хрещення пройшла команда бронепоїзда «Комуніст Коростенського району». Бронепоїзд став грозою для ворогів. За вміле керівництво бойовими операціями й особистий героїзм командир бронепоїзда Л. М. Табукашвілі був нагороджений орденом Червоного Прапора.

Надзвичайно складною була обстановка під Коростенем у липні—серпні. Скориставшись просуванням денікінців на півдні України, петлюрівці почали з заходу наступ на Київ через Коростень. Основний тягар боротьби за Коростенський вузол взяла на себе 44-а стрілецька дивізія під командуванням М. О. Щорса. Червоні війська героїчно билися за кожний клаптик радянської землі. В бою під с. Білошицею (нині Щорсівка) 30 серпня 1919 року ворожа куля обірвала життя безстрашного командира. Дізнавшись про смерть М. О. Щорса, бійці кинулися на ворога і відкинули його до с. Іванівки.

Незважаючи на те, що в районі Коростеня протягом майже всього 1919 року точилися запеклі бої, тут під керівництвом ревкому вживалися заходи, спрямовані на зміцнення Радянської влади. В квітні створено волосний комбід. Проводилася робота, спрямована на організаційне зміцнення профспілок і залучення молоді до активної участі у господарському будівництві. 7 листопада створено комсомольський осередок[3]. На основі декретів Радянської влади взято під контроль підприємства, проводився розподіл націоналізованої землі, велася рішуча боротьба із спекуляцією та бандитизмом. Особлива увага приділялася організації допомоги фронту. Органи влади провели мобілізацію молоді в Червону Армію. Тільки з 9 по 23 липня 1919 року призвано 350 чоловік[4].

Водночас відбудовувалося господарство. Насамперед необхідно було налагодити роботу залізничного транспорту, якому протягом 1918—1919 рр. завдано величезної шкоди. Але по-справжньому взятися за справу не вдалося: буржуазно-поміщицька Польща розпочала похід проти Країни Рад. Під натиском переважаючих сил ворога 26 квітня 1920 року радянські війська залишили Коростень.

Трудящі містечка одразу включилися в боротьбу проти інтервентів. Була створена підпільна більшовицька група, що очолила їх. Пліч-о-пліч з коростенськими підпільниками діяла група білоруських партизанів на чолі з Я. Я. Таргонським. Під ударами радянських військ на початку червня 1920 року окупанти почали відступати. Щоб не дати можливості ворогу опам'ятатися, для переслідування його кинуто 14-у кавалерійську дивізію під командуванням О. Я. Пархоменка та ще кілька кавалерійських полків Першої

Бронепоїзд «Комуніст Коростенського району». 1919 р.

[1] І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні, стор. 163.

[2] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 727; т. 1, кн. 2, стор. 333.

[3] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 191.

[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 276.

Кінної армії. 20 червня 1920 року кіннотники визволили Коростень від інтервентів. У боях під містечком брала участь також легендарна Чапаєвська дивізія.

Після вигнання загарбників відновив діяльність ревком. 25 червня він видав наказ, яким дозволялася торгівля на ринку продовольчими та промисловими товарами, надавалося право власникам дрібних підприємств почати виробництво продукції та заборонялася спекуляція. Було негайно розпочато відбудовні роботи. До 6 липня на станції Коростень Південно-Західний залізничники відремонтували всі пристанційні колії і стрілки, міст через річку Уж, налагодили двоканальний телефонний зв'язок з сусідніми станціями й вузлами. Значну допомогу в ремонті транспорту подавали червоноармійці. Під час недільника 11 липня відкрито рух на лініях Коростень—Житомир і Коростень—Новоград-Волинський.

У вересні 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі знову вдерлися на Україну й захопили Коростень. Однак 12 жовтня Червона Армія, зокрема 58-а стрілецька дивізія, визволила містечко від інтервентів[1]. Відступаючи, ворог завдав великих збитків господарству, особливо залізничному вузлу та підприємствам. Щоб прискорити відновлення руху на залізничному вузлі, швидше відбудувати підприємства, до Коростеня приїхав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. У звіті Президії ВУЦВКу про свою поїздку він відзначав, що в Коростені й Овручі робітники здійснюють чудеса трудового героїзму[2].

В лютому 1921 року Коростень став центром однойменного повіту. В квітні створено повітовий комітет КП(б)У. В партійному осередку містечка налічувалося 24 комуністи. На залізничному вузлі діяло 5 партосередків, що об'єднували 105 комуністів[3].

В умовах післявоєнної розрухи повітком КП(б)У, партосередки проводили велику організаторську й масово-політичну роботу, спрямовану на відбудову зруйнованого господарства. Водночас з розв'язанням цих завдань подавалася допомога голодуючим Поволжя. В села повіту були послані продзагони на чолі з агітаторами. За ініціативою комсомольських осередків влаштовувалися платні вистави, концерти, вечори, гроші від яких йшли у фонд голодуючим. За 9 місяців 1921 року зібрано 32 980 пудів зерна, 610 пудів круп, 257 пудів борошна, 111 пудів жирів, на 10 тис. крб. золота, срібла й коштовних каменів. 350 чоловік, які прибули з Саратовської губернії, влаштовано на підприємствах, лісорозробках, а 700 дітей з м. Самари взяли на утримання жителі повіту. Контроль за влаштуванням і доглядом прибулих дітей здійснювали комсомольські осередки[4]. Члени КСМУ і молодь залізничного вузла й підприємств відрахували у фонд голодуючих свій одноденний пайок. Так проявлялися справжня пролетарська солідарність трудящих, високий рівень класової свідомості.

Підтримуючи почин робітників Московсько-Казанської залізниці, коростенці організовували комуністичні суботники, на яких особливо відзначилися залізничники. Тільки у вересні—жовтні 1921 року під час суботників вони відремонтували 5 паровозів[5]. 1921 року почали працювати металообробні майстерні, відновлювали роботу кустарі, налагоджувалася торгівля товарами широкого вжитку. Але спокійно працювати коростенцям заважали численні контрреволюційні банди. Найнебезпечнішою з них була банда Тютюнника. У ніч з 6 на 7 листопада 1921 року вона перейшла кордон північніше Олевська, підійшла до Коростеня й вирішила захопити його. На захист містечка стали комуністи, радянський актив, 4-й заліз-

---

[1] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 3. К., 1967, стор. 601, 685.

[2] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 424.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 8, оп. 1, спр. 2, арк. 1; спр. 7, арк. 1.

[4] Отчет Коростенского уездного исполкома 3-му уездному съезду Советов. Коростень, 1922, стор. 127, 128.

[5] И. А. Дьячков. Краткая история Коростенского отделения Юго-Западной железной дороги. Коростень, 1962, стор. 42—43.

ничний полк, який перебував у цей час на станції, частини особого призначення під командуванням Сушина та бронепоїзд «Гром». Спільними зусиллями ворогу дано рішучу відсіч. За героїзм, виявлений у цих боях, 4-й залізничний полк був нагороджений Почесним революційним Червоним Прапором.

На 1 січня 1922 року в Коростені налічувалося 5399 чоловік[1]. Багато підприємств було зруйновано. На консервації стояли фарфоровий та миловарний заводи. З 10 шкірзаводів працювало лише 3. В березні 1923 року у зв'язку із змінами в адміністративному поділі Коростень став селищем міського типу, центром однойменного району й округу. Було обрано райком КП(б)У, 11—14 березня відбулася перша окружна партійна конференція, яка обрала окружний партійний комітет.

З великим болем у серцях трудящі Коростеня переживали смерть В. І. Леніна. У ті траурні дні працівники паровозного депо стали на ленінську трудову вахту. В позаурочний час кожен з них відпрацював по 150—200 годин. За кілька днів відремонтовано паровоз НВ-184, який на побажання залізничників назвали ім'ям В. І. Леніна. На одному боці тендера було зображено силует Ілліча, а на другому — символ непорушного союзу робітничого класу й селянства — робітника й селянина, які міцно тримають один одного за руку. З цієї нагоди в депо відбувся мітинг залізничників, на якому вони поклялися непохитно йти по шляху, вказаному любимим вождем. Водити паровоз доручили кращому машиністу депо О. І. Галактіонову. Під час Ленінського призову в партію прийнято 150 робітників. Наприкінці грудня 1924 року Коростень вдруге відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Він ознайомився з життям трудящих, з діяльністю партійних та радянських органів, виступив у клубі залізничників з доповіддю «Про внутрішнє й міжнародне становище СРСР»[2].

Втілюючи в життя рішення партійних та радянських органів, трудящі селища на кінець відбудовного періоду досягли значних успіхів у господарському та культурному будівництві. 1925 року в Коростені вже діяло 13 промислових підприємств, які випустили продукції на суму 132,5 тис. крб. Зросла питома вага державних і кооперативних підприємств. У 1923—1924 роках була збудована електростанція потужністю 53 квт, а на кошти, асигновані Радянським урядом, в 1925 році розпочато будівництво цегельного заводу потужністю 5 млн. штук цегли на рік. Поліпшилася робота залізничного транспорту.

Держава виділила багато коштів на охорону здоров'я трудящих. У січні 1923 року у нове приміщення перейшли амбулаторія, аптека. У 1925 році було відкрито лікарню на 25 ліжок. У ній працювало 7 лікарів та 7 працівників середнього медперсоналу. Чимало зроблено для розширення мережі навчальних закладів. 1920 року почала працювати семирічна трудова та залізнична школи. 1925 року в Коростені було вже 4 школи. В них налічувалося 1922 учні й 56 учителів. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення діяло 6 пунктів лікнепу, в яких навчалося 174 чоловіка. Мережа культосвітніх закладів була представлена 5 робітничими клубами, найбільшим з яких був клуб залізничників, 2 кінотеатрами та 5 бібліотеками з книжковим фондом 14 396 томів. На 1 січня 1926 року в селищі налічувалося 9950 жителів. Цього ж року Коростень став містом. Велику політичну й трудову активність у трудящих викликали рішення XIV з'їзду ВКП(б). У лютому 1927 року створено окружну комісію сприяння Дніпрельстану. Вона пропагувала ленінський план електрифікації країни, збирала кошти у фонд будівництва Дніпрогесу, провадила набір робітників на будівництво ГЕС. Того ж року у фонд індустріалізації в Коростені зібрано 539 тис. крб.[3]. У 1928 році після реконструкції став до ладу фарфоровий завод, на якому порівняно з 1913 роком випуск продукції зріс майже у 5 разів. У 1927—1929 рр. на базі колишніх металообробних май-

[1] Отчет Коростенского уездного исполкома 3-му уездному съезду Советов, стор. 40, 41.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 86, оп. 1, спр. 14, арк. 1, 2; спр. 22, арк. 47.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 155, арк. 91.

стерень побудовано чавуно-ливарний завод, який було названо «Жовтневою кузнею». Тут виготовлялися нескладні машини та реманент для сільського господарства. У 1930 році завод почав випускати устаткування для гірничої промисловості й за роки першої п'ятирічки перетворився у велике підприємство республіканського значення. Зростала потреба в електроенергії, але існуюча електростанція не могла задовольнити її. 1928 року побудовано дизельну електростанцію потужністю 550 квт, а в 1935 році розпочато спорудження нової, паротурбінної електростанції потужністю 6 тис. квт. Напередодні 20-річчя Великого Жовтня вона дала струм.

Залізничники — ветерани кривоносівського руху Коростенського відділку Південно-Західної залізниці. 1969 р.

У 30-х роках з допомогою держави Коростень виріс у значний промисловий центр. Широкого розмаху набув стахановський рух. Далеко за межами міста славилися стахановці заводу «Жовтнева кузня» І. І. Карпеловський, О. М. Бушук, І. А. Сусманов та Д. А. Оверчук. Багато чудових справ здійснили в ті роки залізничники станції Коростень. Вони дружно підхопили почин знатного машиніста країни П. Ф. Кривоноса й розгорнули масове соціалістичне змагання за поліпшення виробничих показників на транспорті. У січні 1939 року бригада машиністів О. М. Костенича, П. П. Козака провела поїзд вагою понад 1600 тонн за маршрутом Овруч—Коростень — Вапнярка. На той час це був рекордний показник. Тільки за січень 1939 року залізничники провели 257 великовагових поїздів і перевезли понад план близько 60 тис. тонн вантажів[1]. Машиніст-комуніст І. Н. Черников одним з перших у місті став п'ятисотенником. Він довів середньодобовий пробіг паровоза до 540 км.

Значну допомогу подавали трудящі Коростеня у проведенні колективізації. Робітничі колективи посилали в села району своїх найкращих організаторів. Весною 1930 року для подання допомоги під час проведення сівби підприємства міста направили в колгоспи 87 робітничих бригад у кількості 600 чоловік.

Великі зміни сталися в торгівлі. Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті працювало 44 магазини, 8 підприємств громадського харчування. Багато зроблено в охороні здоров'я трудящих. Діяли поліклініка, лікарня та дві аптеки. У 1935 році кількість ліжок у лікарні збільшилася до 160. Хворих обслуговувало 16 лікарів і 75 працівників середнього медперсоналу.

За роки першої та другої п'ятирічок нових успіхів досягнуто в галузі народної освіти. У 1940 році діяло 8 середніх та неповних середніх шкіл. 1930 року відкрито два середні спеціальні навчальні заклади — медтехнікум і технікум радянського будівництва. У цей же час працювало 2 вечірні робітничі факультети — Київського машинобудівного інституту й Харківського інституту інженерів залізничного транспорту.

Значною подією в культурному житті коростенців було заснування 1926 року драматичного театру. В день його відкриття приїхали на гастролі артисти Київського драматичного театру ім. Івана Франка, які пробули в місті цілий місяць. З 1925 по 1930 рік у Коростені виходила окружна газета «Нове село». З 1930 року видавалася газета «Поліська комуна», перейменована в 1935 році на «Більшо-

[1] Газ. «Червоне Полісся», 4 січня 1938, 21 листопада 1939 р.; «Поліський залізничник» (Коростень), 11 лютого 1939 р.

вицький форпост». У 1932 році при політвідділі Коростенського відділку Південно-Західної залізниці почала виходити газета «Поліський залізничник», а з 1933 року — багатотиражка політвідділу МТС «Сталінським шляхом».

У день 10-ї річниці Великого Жовтня на центральній площі міста відкрито пам'ятник В. І. Леніну. 1939 року встановлено пам'ятник М. О. Щорсу. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Коростені побував видатний український радянський поет В. М. Сосюра, який звернувся до давнього міста з такими словами:

У кривавій борні ти тягнувсь до висот,
Кликав сонце у тьмі золотеє.
Протягнув тобі руку російський народ,
Щоб дорогою йти однією.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Країну Рад перервав мирну творчу працю радянських людей. На світанку 22 червня 1941 року ворожа авіація піддала Коростень бомбардуванню. В перші ж дні війни на фронт пішли 452 члени міської партійної організації. 150 комуністів увійшло до складу винищувального батальйону, створеного для боротьби з ворожими парашутистами й диверсантами. Все доросле населення будувало оборонні укріплення, доглядало поранених бійців, які прибували з фронту.

В середині липня розгорнулися бої безпосередньо на підступах до міста. Оборону тримала 5-а армія під командуванням генерала М. І. Потапова. «Операція групи армій «Південь»,— визнавав начальник штабу сухопутних військ гітлерівського вермахту генерал Гальдер,— все більше втрачає свою задуману форму. Ділянка фронту проти Коростеня, як і раніше, потребує значних сил для її утримання»[1]. Коростенський укріплений район був значною перешкодою для фашистського командування в його наступальних планах на Київ. І все ж перевага в силах була на боці ворога. 7 серпня гітлерівці захопили місто. З перших днів німецько-фашистські загарбники встановили жорстокий окупаційний режим. Восени 1941 року вони зігнали в школу № 5 близько 2 тис. громадян, над якими жорстоко знущалися, а потім вивезли за місто й розстріляли. В березні 1942 року біля залізничного мосту карателі знову розстріляли 300 чоловік, у т. ч. й сестру генерал-лейтенанта П. Ф. Жмаченка — Марію[2].

Ще до окупації партійні органи створили для боротьби в тилу ворога підпільний райком та міськком КП(б)У, кілька підпільних груп і партизанський загін у складі 35 чоловік на чолі з робітником хлібозаводу Д. І. Марценківським[3]. Під їх керівництвом трудящі Коростеня піднялися на священну боротьбу. У місті й районі було понад 370 радянських громадян, які активно допомагали народним месникам, передавали зброю і боєприпаси, продукти харчування, одяг, розповсюджували листівки, збирали відомості про ворожі війська, переховували й лікували поранених партизанів та виконували інші доручення. Гітлерівці жорстоко розправлялися з тими, кого запідозрювали у зв'язках з партизанами. Восени 1941 року вони розстріляли 15 чоловік.

В грудні 1941 року в місті почала діяти підпільна група на чолі з Ю. А. Дубовцевим, А. Г. Клименком та Г. М. Наровським. Вона розповсюджувала серед населення повідомлення Радінформбюро, випускала антифашистські листівки, добувала зброю й вибухівку. Наприкінці березня 1942 року 40 підпільників вийшло в район Лугин. У лісі біля Охотівки вони прийняли бій з карателями й зазнали тяжких втрат. Тут загинув і комісар групи Г. М. Наровський. 20 народних месників, що лишилися в живих, відійшли до станції Білокоровичі й у травні з'єдналися з розвід-

[1] В. А. Анфилов. Бессмертный подвиг. М., 1971, стор. 426—427.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 432, оп. 2, спр. 7, арк. 22—23.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 13, арк. 15.

групою І. О. Петрова. Начальником штабу новоутвореного партизанського загону став Ю. А. Дубовцев[1]. Для підпільної роботи в місті залишилися брати М. О. Дідківський та І. О. Дідківський, які також підтримували зв'язок з партизанським загоном ім. Боженка. В серпні 1943 року гітлерівці схопили їх і стратили. На залізничному вузлі всіма засобами робітники затримували ремонт паровозів. З 30 локомотивів більш-менш справними було тільки 10. У боротьбі проти ворога брали участь учні школи № 37 Жора Кудаков та Володя Чуйков. Вони діставали розвіддані про гітлерівців і передавали їх партизанському загону ім. Котовського.

За завданням партизанського з'єднання ім. Щорса у місті друкувалася газета «Червоне Полісся». Діяльністю підпільних груп у селах району керував Коростенський підпільний райком партії, очолюваний секретарем Й. М. Ющенком, який водночас був і комісаром партизанського загону ім. Котовського. На території району діяли також партизани з'єднань О. М. Сабурова та С. Ф. Маликова. В результаті їх спільних дій Коростенський залізничний вузол був паралізований.

Після визволення Києва частини Червоної Армії розпочали бої на Коростенському напрямі. 17 листопада частини 13-ї й 60-ї армій у взаємодії з партизанами з'єднань О. М. Сабурова й С. Ф. Маликова визволили Коростень від фашистських загарбників. У боях за місто особливо відзначилися 225-а, 226-а Глухівсько-Київська, 280-а Червонопрапорна Конотопська, 143-я Конотопська стрілецькі дивізії, 112-а Рильська дивізія, 150-а Київська окрема танкова бригада, 130-й винищувальний протитанковий артилерійський та 316-й гвардійський мінометний полки. За успішні бойові дії під час визволення Коростеня усім вищеназваним військовим з'єднанням і частинам присвоєно найменування «Коростенських», а 225-а стрілецька дивізія нагороджена й орденом Червоного Прапора.

Окупанти не хотіли миритися з втратою Коростенського вузла. Майже три дні радянські бійці мужньо стримували шалений натиск фашистських військ. 19 листопада наші війська тимчасово залишили місто. В ці дні у тилу ворога небувалого розмаху набула партизанська боротьба. Щоб допомогти Червоній Армії, народні месники відтягували на себе частину фашистських військ, громили гітлерівські гарнізони в тилу ворога, організовували диверсії на комунікаціях. Підривники партизанського з'єднання С. Ф. Маликова в листопаді—грудні 1943 року в районі Коростенського вузла пустили під укіс 101 ешелон ворога, зокрема 85 — на дільниці Коростень—Сарни, 9 — на дільниці Житомир—Коростень та 7 — на дільниці Коростень—Овруч[2]. Перегрупувавши сили, війська 1-го Українського фронту перейшли в рішучий наступ, і 28 грудня Коростень знову став радянським. У боях за місто яскраво проявилися самовідданість і відвага, братерська єдність представників багатьох народів Країни Рад. Так, 7 грудня в бою на підступах до Коростеня фашистські танки прорвали лінію оборони 112-ї Рильсько-Коростенської дивізії. Група саперів 159-го окремого батальйону, що мінувала поле, вступила в єдиноборство з ворожими танками. У вирішальну хвилину запеклого бою казах Абдула Усенов з двома мінами кинувся під гусеницю головного танка й підірвав його. Прохід у мінному полі було загороджено. Решта фашистських «тигрів» повернула назад. За цей подвиг Абдулі Усенову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Чимало героїчних подвигів здійснили військові льотчики під командуванням гвардії полковника Козлова, які в боях за Коростень збили 28 ворожих літаків. Улітку 1944 року, здійснивши повітряний таран, загинув льотчик І. М. Поляков — уродженець міста Вольська Саратовської області. За героїзм, виявлений під час виконання бойового завдання, відважному соколу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Німецько-фашистські загарбники завдали Коростеню великих збитків. Вони зруйнували всі промислові підприємства, міст через річку Уж, школи, палац піо-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 30.
[2] Там же, арк. 127.

нерів, поліклініку, лікарню, знищили 95 проц. житлового фонду. За час окупації набагато зменшилося населення міста. В січні 1944 року воно становило всього 2500 чоловік, в 14 разів менше, ніж у 1941 році[1].

Під керівництвом партійних та радянських органів, які відновили роботу зразу ж після визволення міста, трудящі Коростеня приступили до відбудови господарства. Вже в січні стала до ладу електростанція. Тоді ж почали працювати радіовузол і друкарня. 21 січня вийшла міська газета «Правда Коростенщини». В лютому відновили роботу хлібопекарня, цегельний завод, поліклініка, лікарня, у квітні— маслозавод. У січні—лютому розпочалися заняття в першій, другій та 37 залізничній середніх школах, де навчалося 719 учнів, переважно початкових класів.

Справжній патріотизм виявили в ті дні працівники залізничного транспорту. Вже в січні 1944 року через станцію пройшли перші поїзди з вантажем для фронту. Щоб прискорити введення в дію вузла, залізничники вирішили в позаурочний час відпрацювати на відбудовних роботах по 50 годин, а зароблені гроші передати у фонд Червоної Армії. За рахунок позаурочної роботи до кінця 1944 року колективом вузла виконано робіт на суму 1457 тис. крб. Активну участь у відбудові залізничного вузла брали члени ВЛКСМ. 1944 року відбулося 45 загальноміських комсомольських недільників і суботників. За самовіддану працю у 1944—1945 рр. 25 залізничників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна нагороджено машиніста В. І. Козлова. У відбудові Коростенського вузла брали участь залізничники Російської Федерації. В першій половині січня 1944 року сюди прибула з Сибіру й працювала будівельна дільниця Наркомату шляхів сполучення.

Водночас з відбудовою промисловості та транспорту трудящі міста значну допомогу подавали працівникам сільського господарства. На підприємствах налагоджено виготовлення реманенту для колгоспів. У дні польових робіт неодноразово організовувалися недільники допомоги хліборобам. Палкий патріотизм продемонстрували трудящі Коростеня під час збору коштів у фонд Червоної Армії. За 1944 рік вони відпрацювали понадурочно 300 тис. годин, а зароблені гроші передали до фонду оборони. Тільки за першу половину 1944 року на будівництво танкової колони «Радянська Житомирщина» зібрано 133 тис. крб. Комсомольсько-молодіжна зміна В. X. Волківського, що працювала на ремонті вагонів, внесла у фонд оборони 114 тис. крб. На будівництво літака «Коростенський залізничник» за перший квартал 1944 року зібрано 150 тис. крб. За виявлений патріотизм колектив вузла був удостоєний подяки Верховного Головнокомандуючого.

Складним у той час було питання кадрів. Майже всі чоловіки перебували на фронті. Щоб вийти зі скрутного становища, на залізничному вузлі організовано курси, на яких тільки за 1944 рік підготовлено 1600 спеціалістів. 29 вересня цього ж року відкрито школу ФЗН, де навчалося 250 юнаків і дівчат, які оволодівали будівельними професіями[1].

Великою радістю для трудящих Коростеня, як і для всього радянського народу, було повідомлення про капітуляцію фашистської Німеччини. У цю перемогу певний вклад внесли й коростенці. 1980 чоловік хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 1598 з них нагороджено орденами й медалями. Уродженцю міста підполковнику П. К. Козаченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Окрилені перемогою, трудящі Коростеня ще з більшою енергією взялися за роботу. До травня 1945 року завершено відбудову залізничного вузла, фарфорового заводу, широким фронтом велися відбудовчі роботи на заводі «Жовтнева кузня». Значну допомогу в цьому подавала держава. З Москви, Уралу, братніх республік Середньої Азії надходило устаткування, будівельні матеріали, з Російської Федерації місту передано енергопоїзд потужністю 1000 квт. Цього ж року підприємства випустили продукції на суму понад 2 млн. крб. З великим завзяттям пра-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 432, оп. 2, спр. 11, арк. 1—2; газ. «Радянська Житомирщина», 12 січня 1944 р.

цювали будівельники, які за два роки здали в експлуатацію 14,5 тис. кв. метрів житлового фонду, приміщення для лікарні, 5 шкіл, поліклініки, кінотеатр.

Успішно виконувалися плани четвертої п'ятирічки. На відбудову й розвиток народного господарства міста з державного бюджету СРСР асигновано 110 млн. крб. У 1947 році став до ладу завод «Жовтнева кузня». Одночасно йшло будівництво нових підприємств. 1948 року пущено завод «Буддеталь», а через рік — завод «Торфмаш». Під керівництвом партійних організацій промислові підприємства, яких налічувалося уже 14, план 1950 року виконали на 102,6 проц.

Проведена значна робота щодо поліпшення медичного обслуговування населення. У 1950 році кількість ліжок у лікарні становила 150. Працювало 39 лікарів та 156 працівників середнього медперсоналу. Багато зроблено в галузі освіти. На кінець п'ятирічки діяло 8 шкіл, у т. ч. 5 середні, а також — дві вечірні школи робітничої молоді. У них налічувалося 4728 учнів і 182 учителі. З культурно-освітніх закладів працювали 2 кінотеатри, міський будинок культури, 5 профспілкових клубів, 2 міських, 8 шкільних і 15 профспілкових бібліотек з книжковим фондом 63 тис. томів. У культурно-освітніх закладах було 29 колективів художньої самодіяльності.

Значних успіхів досягла промисловість міста за 1959—1965 рр. На її розвиток з загальнодержавного бюджету виділено 32 млн. крб. 1960 року здано в експлуатацію завод залізобетонних шпал, 1964 року — бавовнянопрядильну фабрику. Завод «Жовтнева кузня» перетворено на потужне сучасне підприємство шляхового машинобудування. Його продукція в 1963—1964 рр. експонувалася на ВДНГ й відзначена дипломом першого ступеня. Головний конструктор заводу В. І. Брижань нагороджений золотою медаллю Виставкому, 15 інженерно-технічних працівників — срібними та бронзовими медалями.

Невпізнанним став завод «Торфмаш», який 1961 року змінив свій виробничий профіль і був перейменований на «Коростеньхіммаш». Його продукція користується великим попитом не тільки в нашій країні, а й за рубежем. В 1965 році вона експонувалася на ВДНГ та на міжнародній виставці в болгарському місті Пловдиві. За високі показники в праці 56 чоловік відзначено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — слюсаря В. П. Ковальчука.

Докорінно реконструйовано фарфоровий завод ім. Дзержинського. Його сервізи і скульптура здобули хорошу славу в нашій країні. Скульптурні групи «Весілля», «Сорочинський ярмарок», «Комуністичний суботник», «Тачанка», створені талановитими майстрами художнього розпису, членами спілки художників України, заслуженим діячем мистецтв УРСР В. М. Трегубовою та М. С. Трегубовим, експонувалися на багатьох виставках.

За багаторічну сумлінну працю 1966 року бригадир живописців М. Г. Шапченкова нагороджена орденом Леніна, оправниця М. Й. Молодецька — орденом Трудового Червоного Прапора. Великим попитом користується продукція швейної фабрики, заснованої 1948 року. З 1961 року вона працює без відділу технічного контролю. За високі виробничі показники швачку-мотористку В. В. Костюченко нагороджено орденом Леніна.

Продовжували множити свої досягнення залізничники. За сумлінну високопродуктивну працю 26 залізничників нагороджено орденами й медалями, а машиністу локомотивного депо П. П. Зеленому 1959 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Далеко за межами області відомий машиніст М. І. Вигівський, який 1964 року в числі перших перейшов з паровоза на тепловоз, швидко освоїв нову техніку й встановив рекорд Південно-Західної залізниці — провів поїзд

Коростенський машинобудівний завод «Жовтнева кузня». 1972 р.

Заслужений діяч мистецтв УРСР Трегубова, 1972 р.

вагою 4250 тонн. На залізничному вузлі працюють кандидати технічних наук начальник локомотивного депо М. К. Шевчук та начальник відділу руху Є. П. Ільницький.

Гідними трудовими успіхами зустріли трудящі міста 50-річчя Радянської влади. Вони достроково, 20 жовтня, виконали виробничу програму десяти місяців. За високі виробничі показники в ювілейному змаганні та славні революційні, бойові й трудові традиції колективам Коростенського відділку Південно-Західної залізниці та швейної фабрики вручені на вічне зберігання Пам'ятні Червоні прапори Житомирського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради професійних спілок. 22 коростенці, активні учасники Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни і боротьби за встановлення Радянської влади, нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — О. З. Лебедя. Завод «Коростеньхіммаш» перейменовано на завод ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Трудящі Коростеня доклали всіх зусиль, щоб гідно відзначити 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Виробничі плани першого кварталу ювілейного року промисловість міста виконала на 106 проц. За високі виробничі показники 3672 робітники та службовці відзначені Ленінськими ювілейними медалями. Достроково, до 23 жовтня 1970 року здійснено завдання восьмої п'ятирічки. Обсяг виробництва продукції зріс на 220 проц., а продуктивність праці — на 69 проц. На розвиток промисловості міста державою вкладено за п'ятирічку понад 50 млн. крб. На ці кошти побудовано новий корпус заводу ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 4 тунельні печі на фарфоровому і цегельному заводах, дробильно-сортувальний завод на гранітному кар'єрі, бавовнянопрядильну фабрику й молокозавод.

Значного поширення набрав рух за право називатися колективом і ударником комуністичної праці. Його уже завоювали два підприємства, 28 цехів, 292 бригади, 20 змін, 30 дільниць і 2930 трудівників. За високі успіхи у виконанні завдань восьмого п'ятирічного плану 155 працівників промисловості, транспорту й будівництва відзначено урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно І. А. Кузьминському — бригадиру комплексної бригади будівельників, делегату XXIII і XXIV з'їздів КПРС. Серед нагороджених орденом Леніна: І. П. Ігнатенко — бригадир Коростенської дистанції колії, А. М. Малярчук — машиніст-інструктор локомотивного депо ст. Коростень, Н. С. Шлапак — живописець фарфорового заводу, М. І. Федосєєва — швачка-мотористка швейної фабрики, В. Ф. Оксюк — модельник ливарного цеху «Жовтнева кузня»; орденів Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани» удостоєно 70 чоловік.

Натхненні рішеннями XXIV з'їзду КПРС, коростенці під керівництвом міської партійної організації, яка налічує 3917 чоловік, наполегливо втілюють у життя плани 9-ї п'ятирічки. Вони розгорнули змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, яке проходило під девізом «П'ятирічку — за чотири роки і десять місяців!». У результаті наполегливої праці плани перших двох років п'ятирічки промисловістю міста перевиконано. В 1973 році у місті працює 23 промислові підприємства, відділок залізниці, 18 будівельних та автотранспортних організацій. За один день вони виробляють стільки продукції, скільки вироблялося її до Великої Жовтневої соціалістичної революції за 3,5 роки. На кінець дев'ятої п'ятирічки обсяг промис-

лового виробництва повинен досягти 200 млн. крб. Стануть до ладу перший в республіці комбінат сінажних башт, нові цехи на заводах «Жовтнева кузня».

Колективи заводів і фабрик міста підтримують постійні виробничі зв'язки з промисловими підприємствами братніх союзних республік. Вони одержують від них обладнання, сировину й матеріали. В усі кінці країни йде продукція з підприємств Коростеня. Традиційним стало змагання коростенських і підмосковних фарфоровиків, залізничників Коростенського і Гомельського відділків Південно-Західної залізниці, які запозичують один у одного кращий досвід, обмінюються делегаціями, організовують взаємне стажування робітників. 1973 року група спеціалістів Коростенського фарфорового заводу їздила до Цілинограда, Самарканда й Кіровабада допомагати казахським братам освоювати технологію виготовлення українського фарфору.

Підприємства Коростеня мають тісні дружні зв'язки з науковими закладами країни. Так, на завод ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції щороку надходять з інститутів Москви, Ленінграда, Волгограда, Києва, Харкова та інших міст десятки наукових рекомендацій. Тільки за 1972 рік від впровадження їх у виробництво одержано умовної економії на суму 1 млн. крб. На фарфоровому заводі з допомогою ленінградських науковців введено в дію автоматичне формування тарілок, що в 2 рази підвищило продуктивність праці.

Поліпшується добробут трудящих. Тільки за 1966—1970 рр. у Коростені збудовано 71 тис. кв. метрів житла. З ініціативи міськради багато зроблено для благоустрою міста. Всі центральні вулиці й тротуари заасфальтовані, обсаджені декоративними деревами, освітлені. Довжина забрукованих і заасфальтованих вулиць становить 107 км. Площа парків та скверів досягає 30 га. На впорядкування міста тільки за восьму п'ятирічку з бюджету міськради витрачено півтора мільйона карбованців.

Значно розширилася торговельна мережа. За 1965—1972 роки товарооборот зріс на 135 проц., громадське харчування — на 132 проц., а побутове обслуговування — в десять разів. За цей час побудовано універмаг, три виробничі приміщення побутового комбінату. Продано населенню шість тис. пральних машин, три тис. холодильників, десять тис. телевізорів і радіоприймачів.

Сталися докорінні зміни в охороні здоров'я трудящих. У 1972 році в двох медичних об'єднаннях — міському й залізничному — працює 239 лікарів і 522 чоловіка середнього медперсоналу, в т. ч. П. О. Кравчук — кандидат медичних наук. У Коростені — чотири поліклініки, дві лікарні на 650 ліжок, п'ять аптек. Лише за восьму п'ятирічку медичні заклади поповнилися новим терапевтичним корпусом на 200 місць і поліклінікою для залізничників.

Значного розвитку набула народна освіта. В місті діють десять загальноосвітніх шкіл, у т. ч. школа-інтернат, у яких навчається 11 533 учні і працюють 760 учителів. Серед них 103 нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — колишній комісар партизанського загону, нині завідуючий міськвно І. Л. Гітуляр. Звання заслуженого вчителя УРСР удостоєні О. М. Фадєєва, А. А. Гудзь, С. І. Іванов, Н. Ю. Сергучова та С. В. Штернов. У місті є профтехучилище (готує слюсарів, токарів, електромонтерів і швачок), а також філіал заочного відділення Бердичівського машинобудівельного технікуму. Турботою оточені дошкільнята. До їх послуг 23 дитячі садки і ясла на 2250 дітей.

З кожним роком все повніше задовольняються культурні запити жителів. У Коростені — чотири будинки культури, дев'ять робітничих клубів, чотири кінотеатри, двадцять одна стаціонарна кіноустановка. 1970 року споруджено будинок культури залізничників на 850 місць. На сценах культосвітніх закладів систематично виступають артисти різних міст республіки, Російської Федерації, Білорусії, Молдавії та інших братніх республік. Розвиваються народні таланти. У 51 гуртку художньої самодіяльності беруть участь 1250 чоловік. При міському будинку культури створено університет культури, історико-краєзнавчий музей на громад-

Відкриття пам'ятника на честь 50-річчя страйку Коростеньських залізничників. 1968 р.

ських засадах. 75 акторів-аматорів працюють у самодіяльному театрі, якому в квітні 1959 року присвоєно звання народного. В місті 46 бібліотек з книжковим фондом 664 тис. томів. Бібліотеці ім. М. Островського та дитячій — ім. Лесі Українки присвоєно звання закладів відмінної роботи. Тут, крім обміну книг, проводяться зустрічі з письменниками, читацькі конференції, диспути тощо.

У будинках культури, клубах і бібліотеках 1972 року проводилося багато цікавих заходів, присвячених 50-річчю утворення СРСР. Традицією стали тематичні вечори з лекціями про дружбу народів, пролетарський інтернаціоналізм, концертами художньої самодіяльності, а також вечори зустрічей з делегаціями, які приїздять до міста з інших республік. Темі 50-річчя утворення СРСР присвятив виставку своїх картин і виробів з фарфору (понад 200 робіт) художник І. С. Ткаченко. У місті працює музична школа, в якій 372 дітей робітників і службовців навчаються гри на фортепіано, скрипці, баяні, домбрі й духових інструментах.

Улюбленими місцями відпочинку трудящих є парки ім. М. О. Островського (на мальовничих берегах річки Ужа) та залізничників ім. Т. Г. Шевченка. Велика увага приділяється розвитку фізичної культури та спорту. 1972 року в Коростені було 49 спортивних колективів і 3340 спортсменів-розрядників. Для них створена хороша матеріальна база. Є два стадіони, човнова станція, 10 спортивних залів. У 1966 році відкрито спортивну школу.

Багато зусиль для розвитку міста докладає міськрада. В її складі — 185 депутатів, у т. ч. 131 робітник, 96 комуністів, 36 комсомольців, 79 жінок. Вони працюють у постійних комісіях, вивчають роботу підприємств, установ, вживають заходів щодо усунення недоліків, накреслюють шляхи дальшого зростання міста.

Коростенці свято бережуть пам'ять про славні революційні, бойові та трудові звитяги своїх земляків. На приміщенні вокзалу 1966 року на честь страйку залізничників, що відбувся під час кайзерівської окупації, встановлено меморіальну дошку. На привокзальній площі 1968 року споруджено пам'ятник борцям за владу Рад і учасникам страйку. 1949 року відкрито пам'ятник двічі Герою Радянського Союзу, Народному Герою Югославії генерал-лейтенанту С. А. Козаку.

Помолодів і виріс стародавній Коростень за роки Радянської влади. Він став містом машинобудівників, залізничників, деревообробників, які разом з усіма трудящими країни впевнено йдуть до комунізму.

М. О. ГУРИН, В. Г. МАКСИМЧУК, О. П. РЕМЕЗОВ

УШО́МИР

Ушомир — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Ужа, притоки Прип'яті, за 20 км на південний захід від районного центру й за 8 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 396. Населення — 1860 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березневе, Заріччя, Ковбащина, Пугачівка, Рудня-Ушомирська, Садибне, Сантарка та Струмок.

Поблизу Ушомира виявлено поселення періоду неоліту. Перші відомості про населений пункт з'являються наприкінці XVII ст. Це вже було містечко Житомирського повіту Київського воєводства й належало магнату Немиричу. З 1683 по 1699 рр. тут розміщалися козаки С. Палія та З. Іскри, які розгромили поміщицький маєток. Під їх впливом селяни перестали коритися панам, а багато посполитих повтікало від поміщика[1].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією містечко в 1796 році стало волосним центром Житомирського повіту Волинської губернії. У 1798 році в ньому налічувалося 50 дворів і 530 чоловік. У центрі жили міщани, які займалися ремеслами й торгівлею, на околицях — селяни, основним заняттям яких було землеробство та тваринництво. Наприкінці XVII та у XVIII ст. значного розвитку набуло ремісництво, зокрема ковальське, стельмашне, гончарне, а також виробництво поташу шляхом спалення деревини в навколишніх лісах. У цей час уже діяли невеличкі промислові підприємства, зокрема рудня, де виплавляли залізо з болотної руди, дві винокурні, водяний млин[2]. На них використовувалася праця кріпаків, яких жорстоко експлуатували. Робочий день тут не обмежувався часом, працювали від світанку до заходу сонця. Не кращим було становище селян, які наприкінці XVIII — в першій половині XIX ст. відробляли на тиждень 3—4 дні панщини в маєтку поміщика, якому належало понад 4 тис. десятин землі, 200 голів худоби.

Незважаючи на те, що Ушомир був волосним центром до середини XIX ст., тут не існувало ні лікарні, ні школи.

Скасування кріпосного права мало що змінило економічне становище селян. Згідно з уставними грамотами 1861 року їм виділили на 189 ревізьких душ 40 десятин садибної й 1714 десятин польової землі надзвичайно низької якості. Община повинна була щороку (протягом 49 років) сплачувати за неї 894 крб. 71 коп. 1863 року суму платежів зменшили на 20 проц., але й її колишні кріпаки не могли виплатити. Лише після 1866 року, коли річний внесок зменшили до 439 крб. 27 коп., община одержала викупний акт[3]. Більшість селян не мала тягла, щоб обробляти свої наділи. На 1866 рік з 54 сімей 50 були безкінними. Тому частина колишніх кріпаків здавала свою землю в оренду або зовсім продавала, а сама знову наймалася до поміщицької економії, йшла на заробітки на лісорозробки. 1870 року на поміщика працювало, крім дворової прислуги, 50 наймитів, які доглядали рогату худобу, виконували різні роботи в полі. Під час сінокосу, збирання хлібів сезонні робітники за світловий день заробляли по 20 коп., наймити одержували в рік по 3 крб. та 6 пудів хліба. Шукаючи кращої долі, на початку XX ст. 11 селянських сімей переселилися в Самарську та інші губернії[4].

Після проведення столипінської реформи серед селян ще більше посилилося майнове розшарування. Біднота спродувала за безцінь свої наділи, завдяки чому розширялися володіння заможних селян.

Частина селян і міщан працювала на підприємствах, які швидко виникали після скасування кріпацтва. З 1870 по 1890 рік у містечку побудовано два шкіряні, три смоляні, пивоварний та скляний заводи, сукновальню. Розширено цегельню, гон-

Міст через р. Уж в Ушомирі. 1971 р.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2, стор. 372; ч. 4, т. 1. К., 1867, стор. 180.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, ч. 9, арк. 17.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 2, спр. 171, арк. 1—11.
[4] Там же, ф. 226, оп. 1, спр. 147, арк. 97.

чарний цех. У першому десятиріччі XX ст. побудовано три лісопильні заводи та паркетну фабрику, де працювало 68 робітників. Діяло також два водяні та паровий млини. Перед першою світовою війною в містечку налічувалося понад 100 робітників[1]. Поряд з промисловістю розвивалося ремісництво. Наприкінці XIX ст. в Ушомирі було 15 кузень, 5 стельмашень.

З розвитком промисловості, ремесел, торгівлі зростало містечко, кількість його населення. Якщо в 1866 році в Ушомирі було 153 двори й 1731 чоловік, то в 1911 році відповідно — 336 дворів і 2480 чоловік. Однак медичне обслуговування населення перебувало на низькому рівні. Лише у 80-х роках XIX ст. почала діяти аптека. Сюди й зверталися по допомогу хворі. Аптекар не тільки продавав ліки, а й призначав їх на свій розсуд. 1898 року земство розпочало будівництво волосної лікарні на 10 ліжок й амбулаторії. Оскільки коштів виділялося дуже мало, відкриття їх затягнулося до 1902 року. В лікарні працювали один лікар та фельдшер.

Не кращим було становище з освітою. Першу школу тут відкрили 1870 року. В ній у 1888 році навчалося 45 учнів. Через два десятиріччя її перетворено на народне училище, де налічувалося два вчителі і 101 учень. Часто діти через нестатки залишали школу.

Перша світова війна, яка забрала на фронт основних годувальників сімей, ще більше погіршила життя трудового народу. Підвищилися ціни на продовольство, товари першої потреби. Коли Волинська губернія стала ареною боїв, містечко опинилося в прифронтовій зоні. Значну кількість населення мобілізовано на спорудження оборонних ліній. Незадоволення зростало з кожним днем.

Звістка про Лютневу революцію зародила у серцях трудящих надію на краще життя, але швидко вони переконалися, що Тимчасовий уряд не принесе ні миру, ні землі, ні хліба. 1 Травня в містечку відбулася демонстрація і мітинг, на якому виступали більшовицькі агітатори з Коростеня, закликали трудящих боротися за 8-годинний робочий день, підтримувати більшовицькі гасла, викривали антинародну політику Тимчасового уряду, сіоністів, які подвизались у містечку. Тоді ж на склозаводі та лісопильні робітники об'єдналися в профспілки. Під їх керівництвом на цих підприємствах встановлено робітничий контроль над виробництвом. Згодом в Ушомирі створено волосну раду профспілок. Коли на початку жовтня 1917 року в повіті почалася виборча кампанія до Установчих зборів, трудящі містечка бойкотували її. Волосній виборчій комісії навіть не вдалося скласти списків виборців[2].

Велику радість у робітників, селян викликала перемога Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Вони одностайно схвалювали ленінські декрети про мир і землю, робили спроби втілити їх у життя.

На початку січня 1918 року в Ушомирі встановлено Радянську владу. Під керівництвом обраної Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів було конфісковано поміщицьку економію, безземельним і малоземельним селянам виділили частину великої рогатої худоби, коней, сільськогосподарського реманенту, велася підготовка до розподілу землі. Наприкінці лютого містечко окупували кайзерівські війська. Разом з ними повернувся і власник економії. Почалася розправа над селянами, які брали участь у розподілі поміщицького майна. Після краху німецької окупації, наприкінці листопада містечко захопили петлюрівці. Але і їх на початку березня 1919 року було вигнано бійцями 1-ї Української радянської дивізії. З відновленням Радянської влади створено волосний та містечковий ревкоми, згодом — комітет бідноти. Ревкоми взяли на облік поміщицьку худобу, майно, почали налагоджувати роботу школи, лікарні. Комбід наділив колишніх наймитів та безземельних селян поміщицькою землею, кіньми, худобою, реманентом. 1 квітня 1919 року розпочався загальний перерозподіл землі.

На початку серпня Ушомир захопили петлюрівці. У бідняків знову забрали землю, худобу, почалися погроми, знущання над активістами Радянської влади. Про-

[1] Памятная книга Волынской губернии на 1915 год, стор. 263, 265, 266.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 2119, оп. 1, спр. 2, арк. 5—9.

рвавши петлюрівський фронт на Коростенському напрямі, на початку вересня 1919 року частини 44-ї стрілецької дивізії визволили містечко від ворога. Створені одразу волосний і містечковий ревкоми мобілізовували трудящих на відбудову господарства. З участю червоноармійців, які розміщалися в Ушомирі, проводилися суботники. Під час їх заготовлялися дрова для Коростенського залізничного вузла, впорядковувалися вулиці, ремонтувалися приміщення шкіл, лікарні. Селяни одержали землю й приступили до весняної сівби 1920 року.

Війська буржуазно-поміщицької Польщі в квітні розпочали наступ на Україну й наприкінці місяця окупували містечко. Однак недовго довелося їм «господарювати». Під ударами частин 4-ї кавдивізії Першої Кінної армії та 25-ї стрілецької дивізії ім. В. І. Чапаєва, що наступали з південного заходу та сходу, 19 червня інтервенти залишили Ушомир.

Після визволення містечка від ворога відновили свою діяльність волосний і містечковий ревкоми, трохи згодом виник комітет незаможних селян, у серпні 1920 року — комсомольський осередок. У листопаді створено партійний осередок[1]. Ревком, а з січня 1921 року Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, партійний осередок енергійно взялися за відбудову зруйнованого господарства, проведення сільськогосподарських робіт, землевпорядкування, налагодження роботи школи, медичного обслуговування. Відновили роботу млини, лісопильня, цегельня та склозавод, паркетна фабрика, кустарні майстерні. Переборюючи труднощі відбудовного періоду, трудящі Ушомира подавали допомогу голодуючому населенню Поволжя, відправили їм у серпні 1921 року 240 пудів хліба.

1924 року Ушомир став селищем, центром однойменного району. Обрані тоді відповідні партійні, радянські й комсомольські органи, селищна Рада, партосередок значну увагу приділяли створенню колективних господарств. У вересні виникли три шевські промартілі, пошиття одягу й виготовлення виробів широкого вжитку з осикової стружки, де працювало близько 100 робітників. Тоді ж засновано сільськогосподарське кредитне товариство, яке надавало селянам допомогу для придбання сільськогосподарських знарядь, худоби, сортового насіння[2].

Поряд з дрібною приватною торгівлею в селищі розвивалася кооперативна торгівля. Споживчій кооперації в Ушомирі належало 24 крамниці. Одразу після закінчення громадянської війни радянські органи значну увагу почали приділяти охороні здоров'я трудящих. Уже в 1921 році у лікарні кількість ліжок збільшилася до 15. 1925 року почалося будівництво нової поліклініки.

Швидко розвивалася освіта. Після вигнання військ буржуазно-поміщицької Польщі відновила роботу за новими програмами школа. В містечку було відкрито семирічну трудову школу, де 9 учителів навчало 200 дітей. Ще 220 учнів училося в двох початкових школах, у яких працювало 5 учителів. Велася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. 31 жовтня 1924 року створено районну організацію товариства «Геть неписьменність!», відкрито першу школу лікнепу, 1925 року — ще три.

Центром культурно-масової роботи став сельбуд, створений 1920 року. Тоді ж виникла бібліотека. На 1925 рік у ній налічувалося понад 2 тис. книг. Діяло 18 хат-читалень.

В усіх цих досягненнях господарського й культурного будівництва — значна частка праці комуністів, кількість яких постійно зростала й на кінець відбудовного періоду становила 45 чоловік. Багато членів ВКП(б) відряджалося в села району для зміцнення органів Радянської влади, втілення в життя директив партії й уряду. Підмогою партійного осередку, його резервом були комсомольці, яких на серпень 1925 року налічувалося 30[3].

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 8, оп. 1, спр. 4, арк. 2.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-235, оп. 1, спр. 12, арк. 59; спр. 19, арк. 14.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 50, оп. 1, спр. 8, арк. 11; спр. 12, арк. 8.

Закінчивши відбудовувати зруйноване війною господарство, трудове селянство Ушомира під керівництвом районної парторганізації, місцевого партосередку, селищної Ради, КНС почало втілювати в життя Ленінський кооперативний план. 1929 року 37 колишніх наймитів заснували першу сільгоспартіль ім. Ворошилова. За нею закріпили 300 га землі. Через рік на околицях селища, колишніх хуторах Заріччі, Рудні-Ушомирській, Ковбащині, виникло ще шість колгоспів. На 1933 рік сільгоспартілі мали в користуванні 1587 га орної землі, 300 га лук та близько 500 га лісу. Багато зробила для економічного зміцнення місцевих сільгоспартілей створена 1929 року Ушомирська МТС. Вона не лише допомагала технікою, її спеціалісти — агрономи, зоотехніки, ветеринарні лікарі — вчили хліборобів, тваринників вести господарство на науковій основі.

На шляху розвитку колгоспів було багато труднощів. Нове щасливе життя доводилося здобувати в гострій класовій боротьбі з куркулями, що чинили шалений опір: агітували селян не вступати до артілей, залякували їх, вдавалися до вбивства комуністів, активістів. Але незабаром ворогів колективного господарювання було знешкоджено.

1930 року Ушомирський район, як і деякі інші, ліквідовано, селище відійшло до Коростенського району. 1935 року відбулося об'єднання колгоспів, замість семи створено два — ім. Леніна та ім. Сталіна. Це сприяло економічному зміцненню господарств, концентруванню коштів, техніки, сил і кращому використанню їх. Так, на кінець 1935 року в артілях зміцніли тваринницькі ферми. Зокрема, в колгоспі ім. Сталіна налічувалося 98 корів, 84 свиноматки, 65 пар коней. Досягнуто непоганих успіхів у землеробстві. 1939 року в колгоспах одержували на піщаних і супіщаних грунтах по 11—12 цнт зернових, 4—5 цнт льоноволокна з кожного гектара. Окремі ланки, бригади добивалися ще кращих показників, 5 колгоспників стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1]. Високопродуктивна праця добре оплачувалася. На трудодень хлібороби одержали по 1,5—2 кг зерна, 4 кг картоплі, гроші, фураж.

Поряд із сільським господарством розвивалася промисловість. На 1929 рік повністю витіснено приватний сектор у ремісничому виробництві. 6 промартілей, що виготовляли взуття, одяг, вироби широкого вжитку з осикової стружки, об'єднання стельмахів, бондарів, ковалів, цегельний завод, об'єдналися в одну артіль «Нове життя». Їй було підпорядковано також невеличку сукновальню. В Ушомирі налічувалося 248 робітників. 1940 року в зв'язку із зростанням окремих цехів і з спеціалізацією виробництва назріла необхідність реорганізації підприємства. На його базі виникли артілі ім. XVIII партз'їзду, де працювали шевці, кравці, ім. Щорса (деревообробна), «Нове життя» (текстильна) та «3-й вирішальний», де виробляли гончарний посуд, цеглу, черепицю. 1935 року склозавод, що знаходився далеко від залізниці й не мав перспектив для дальшого розвитку, закрили, а його устаткування передали Тетерівському склозаводу. Лісозавод і паркетну фабрику передано ліспромгоспу. Здобув перемогу соціалістичний сектор і в торгівлі. Напередодні Великої Вітчизняної війни ССТ об'єднувало 29 торгових точок, хлібопекарню, цех виробництва безалкогольних напоїв та їдальню.

Ще більших успіхів досягнуто в охороні здоров'я трудящих. У 1927 році відкрито поліклініку з різними лікувальними кабінетами. Розширено до 70 ліжок лікарню. Відкрито пологове відділення, будинок інвалідів громадянської війни. Медичну допомогу населенню перед війною подавало 7 лікарів та 14 працівників середнього медперсоналу. Діяли аптека, дитячі ясла.

Успішно розвивалася народна освіта. В 1934 році семирічну школу перетворено на десятирічну. У селищі, де до революції лише 13 проц. населення уміло писати й читати, 1937 року 48 дітей трудящих здобуло середню освіту. На 1940 рік у середній школі навчалося 800 учнів і працювало 16 учителів. Була також почат-

---

[1] Газ. «Червоне Полісся», 4 жовтня 1939 р.

кова школа, в якій налічувалося 100 школярів і 8 учителів. З 1933 року в селищі відкрито два дитячі будинки, а через рік — два дитсадки. Тривала робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. На 1938 рік з нею в основному було покінчено.

Підвищувався рівень культурно-масової роботи, урізноманітнювалися її форми. З 1927 року в райсельбуді, а з 1934 року в клубі демонструвалися кінофільми. Понад 80 юнаків і дівчат брали участь у хоровому, танцювальному та драматичному гуртках. Безперервно зростав книжковий фонд бібліотеки. Якщо в 1927 році у ній налічувалося 3,6 тис. томів, то в 1940 — 5,1 тис.[1]. Крім того, працювали бібліотеки в школі, дитбудинку та будинку інвалідів громадянської війни. 1935 року Ушомир радіофіковано.

Заможно й щасливо жили ушомирці. Під керівництвом партійної організації, Ради вони успішно втілювали в життя рішення XVIII з'їзду ВКП(б), але підступний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю. Разом з усім народом Країни Рад трудящі селища піднялися на боротьбу проти ворога. В перші дні після початку війни 248 жителів влилося до лав Червоної Армії.

Після запеклих боїв у Коростенському укріпленому районі 6 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували населений пункт. Розпочалися грабіж, насильство, терор. За кілька днів «господарювання» гітлерівці розстріляли 58 мирних жителів та 283 військовополонених. Але населення не скорилося ворогові. Воно саботувало розпорядження окупаційних властей. Під керівництвом комуністів С. О. Угнівого та І. О. Угнівого виникла патріотична група, що проводила диверсійні акти. Влітку 1942 року гестапівці схопили братів-підпільників і стратили. Керівництво групою взяли на себе С. М. Башинський та М. Н. Щербина. У листопаді 1942 року з механізаторів колишньої МТС створено ще одну підпільну патріотичну групу на чолі з І. Р. Кондратенком. За короткий час вона зросла до 27 чоловік. Підпільники розповсюджували серед населення листівки, зведення Радінформбюро, доставляли партизанам зброю, медикаменти, продовольство, тримали тісний зв'язок з Коростенським підпільним райкомом КП(б)У та Омелянівською підпільною групою залізничників, разом з ними здійснювали диверсії у тилу ворога[2].

На боротьбу проти гітлерівців піднялося майже усе населення. 130 чоловік пішло в партизанські загони ім. Боженка та ім. Котовського. Хоробро билися в лавах народних месників проти ворога сім'я П. С. Васяновича у складі 4-х чоловік, Ф. Є. Піддубний, А. С. Кутишенко та десятки інших. Понад 30 чоловік були зв'язковими, передавали партизанам загону ім. Котовського розвіддані, переховували десантників, поранених, допомагали продовольством. Гітлерівці та поліцаї 1942—1943 рр. боялися малими силами навіть появлятися сюди. На розправу з населенням приїжджали великі каральні загони, які 1943 року спалили села Ушомирської селищної ради Ковбащину та Сантарку, замордували жителів М. Д. Українець, О. Д. Українець та М. В. Войцешук. Під час битви радянських військ на Курській дузі і за Дніпро партизани з'єднання С. Ф. Маликова своїми діями в районі Коростеня—Ушомира сприяли успіхові Червоної Армії. Вони в грудні 1943 року розгромили фашистський гарнізон в Ушомирі, дезорганізували ворожий тил, підвіз боєприпасів і продовольства гітлерівцям, що засіли в Коростені[3].

Із сльозами радості на очах зустріли ушомирці 27 грудня 1943 року воїнів 226-ї стрілецької дивізії 60-ї армії, які визволили їх від німецько-фашистської неволі. У перші дні після вигнання окупантів відновили діяльність сільська Рада, парторганізація. Вони закликали трудящих Ушомира приступити

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2119, оп. 1, спр. 5, арк. 75, 76.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 164, арк. 3, 25.
[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 3. М., 1961, стор. 472; Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 165—167.

до відбудови господарства, якому гітлерівці завдали величезних збитків. Було зруйновано обидва колгоспи, МТС, млин, електростанцію, міст через річку, всі магазини, поліклініку, клуб, приміщення школи перетворили на конюшню, а лікарню — на казарму, вирубали третину парку. В січні 1944 року хлібороби приступили до відродження колгоспів. Багато труднощів довелося долати їм. Не вистачало людей. У селі залишилися лише жінки, старики, діти. У колгоспах не було ні коней, ні машин, ні насіння. Зате у людей була віра в перемогу і тисячі друзів багатонаціональної Країни Рад, які протягнули їм руку братської допомоги. У 1944 році з РРФСР, інших республік колгоспам передано 30 коней, понад 300 цнт насіння, до Ушомирської МТС надійшло 5 тракторів, весною в сільгоспартіль прибула велика рогата худоба. Спільними зусиллями поступово відроджувалося господарство, налагоджено роботу шкіл, медичних і культурно-освітніх закладів.

Великою радістю для трудящих села, як і для усього радянського народу, була звістка про капітуляцію фашистської Німеччини. У здобуття довгожданої перемоги внесли свій вклад і ушомирці. 460 з них хоробро били ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. За виявлений героїзм у боях проти загарбників 357 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Червоного Прапора Д. М. Ковтуна, П. Л. Пономаренка, М. Г. Фещенка (двічі). 229 чоловік загинули смертю героїв.

Після закінчення війни, коли до мирної праці повернулися демобілізовані фронтовики, село швидко почало підніматися з руїн. З кожним роком зростали ряди партійної і комсомольської організацій. На 1947 рік налічувалося 13 комуністів і 38 комсомольців, які працювали в колгоспах, займалися питаннями культурного будівництва. На 1948 рік артілі повністю освоїли довоєнні посівні площі, виконали план розвитку тваринництва. На цей час збудовано типове приміщення МТС, яка подавала значну допомогу ушомирським хліборобам у боротьбі за підвищення врожайності полів та продуктивності громадського тваринництва. 1950 року колгоспи об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль ім. Сталіна, за якою закріпили 2200 га угідь, у т. ч. 1587 га орної землі. В господарстві налічувалося 1300 голів великої рогатої худоби, 350 свиней, багато птиці.

У 1944 році відновила свою роботу промартіль «3-й вирішальний», що виготовляла цеглу та гончарний посуд; 1945 року — лісозавод, столярна і бондарна майстерні, які об'єдналися в райлісгосп; став до ладу промкомбінат, де працювали шевці, кравці, столяри. Сільське споживче товариство на 1950 рік відкрило в селі 5 магазинів, збудувало хлібопекарню, чайну, продмаг. Одразу після визволення відновили роботу лікарня на 75 ліжок, поліклініка, аптека. На 1950 рік медичні заклади обслуговувало 9 лікарів, 13 працівників середнього медперсоналу.

З 1944 року сіли за парти 500 дітей, які навчалися у середній та початковій школах. Знову створено дитячий будинок. З 1945 року відкрито дитячий садок. Налагоджувалася робота культурно-освітніх закладів. У сільському клубі працювали гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, танцювальний, у яких брало участь 70 чоловік, демонструвалися кінофільми.

Значні зміни сталися в селі після того, як відбувся вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. Виконуючи його рішення, колгоспники добилися дальшого організаційного й господарського зміцнення артілі. Велика увага приділена розвитку льонарства, яке давало колгоспу 75—80 проц. прибутків. Під посіви льону відведено 150 га. За наступні п'ять років грошові надходження від

Нова вулиця в Ушомирі. 1969 р.

цієї культури збільшилися в три рази й становили 450 тис. крб. 1958 року, після реорганізації МТС, колгосп придбав 10 тракторів, 3 комбайни, багато іншої техніки. 1959 року відбулося об'єднання ушомирського колгоспу з сільгоспартіллю с. Пугачівки. За новоствореним господарством «Дружба» закріплено 3630 га сільгоспугідь, у т. ч. 2550 га орної землі. У ньому налічувалося 2400 голів великої рогатої худоби. Починаючи з 1961 року, колгосп спеціалізується на виробництві м'яса. Партійна організація звернулася з закликом до молоді — взяти шефство над фермами. І вже на кінець року з 62 тваринників 55 були комсомольці і неспілкова молодь. 1962 року почалася комплексна механізація ферм. Широкого розмаху в господарстві набрало капітальне будівництво. За 1957—1964 рр. побудовано чотири кормоцехи, п'ять тваринницьких приміщень. Спочатку на фермах, а згодом і в усьому колгоспі запроваджено щомісячне грошове авансування.

Партійна організація, яка в 1962 році зросла до 60 чоловік, комсомольська (190 членів ВЛКСМ) багато уваги приділяли піднесенню ролі рільничих бригад і бригадних рад, підвищенню їх авторитету, відповідальності за стан справ у господарстві. Усі ці заходи дали добрі результати. Значно зросла урожайність, підвищилася продуктивність тваринництва. За трудові досягнення у восьмій п'ятирічці 4 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора голову колгоспу, комуніста В. І. Гулого, ланкову Н. Й. Бігоцьку, яка одержала з гектара по 8,5 цнт льоноволокна. 90 колгоспників відзначено Ленінською ювілейною медаллю.

Виконуючи накреслення XXIV з'їзду КПРС, ушомирські хлібороби з великим піднесенням трудяться над втіленням у життя завдань дев'ятої п'ятирічки. Вони перевиконали плани й зобов'язання 1971 року, гідно зустріли 50-річчя утворення Союзу РСР. Колгосп виробив на 100 га угідь 84 цнт м'яса, вдвічі більше плану продав молока державі, зібрав з кожного гектара по 166 цнт картоплі, 130 цнт овочів. Виборювати ці показники допомагали ушомирським колгоспникам передовий досвід та досягнення учених Російської Федерації, інших братніх республік. Так, хлібороби колгоспу «Дружба» культивують такі високоврожайні сорти ячменю, як Московський-121, пшениці — Кавказ, картоплі ленінградських селекціонерів — Гатчинський, естонських — Сулев, білоруських — Темп. На тваринницьких фермах поряд з племінним стадом високопродуктивних телиць білоголової української породи, чорнорябої ушомирці вирощують корів бурої литовської породи, надій кожної з них за лактацію перевищує 3000 кг. Запорукою досягнення намічених рубежів дев'ятої п'ятирічки є люди. Це — ветерани й фундатори колгоспу Д. К. Примак, П. М. Сичевський, Н. П. Кутишенко та ін., які ще й зараз працюють у господарстві, діляться своїм досвідом з молоддю. Щорічно по 180—200 цнт картоплі з гектара вирощують ланкові механізованих ланок М. В. Приведьон, В. Ф. Кириленко, М. І. Плішевський. По три тис. кілограмів молока надоює від кожної корови молода доярка В. А. Миколаєнко. За самовіддану працю вони відзначені урядовими нагородами. Велика заслуга у зростанні колгоспу належить його первинній парторганізації, у складі якої 47 комуністів. Це вона є ініціатором нових форм змагання серед хліборобів та тваринників. Зараз у колгоспі налічується 37 ударників комуністичної праці, два «Майстри — золоті руки» й два «Кавалери Трудової Слави». Серед них комуністи А. Т. Войцешук, Н. В. Остапенко, В. А. Додонов, М. С. Угнівий, нагороджений 1972 року орденом Трудового Червоного Прапора, та інші.

Значну допомогу колгоспу у його зміцненні подавала Ушомирська лукомеліо-

Освоєння поліської цілини. Село Ушомир. 1967 р.

Діти з Узбецької РСР і Татарської АРСР на відпочинку в піонерському таборі «Дружба». Село Ушомир. 1966 р.

ративна станція, створена 1960 року на базі РТС. Вона лише в Ушомирі докорінно поліпшила 450 га луків і пасовищ, а всього за восьму п'ятирічку розкорчувала в колгоспах району понад 11 тис. га кущів, осушила 80 га боліт, вивезла на поля 500 тис. тонн торфу. 1970 року підприємство об'єдналося з Коростенською механізованою колоною № 64 Житомирського тресту облводбуду. Розширено Ушомирський лісозавод, що входить до Коростенського лісгоспзагу. Тут встановлено нове електроустаткування, що дало змогу колективу підприємства щорічно перевиконувати завдання щодо поставок народному господарству пиломатеріалів. Діє також філія районного комбінату побутового обслуговування, яка забезпечує запити населення в ремонті й пошитті одягу, взуття, виконує столярні замовлення.

Невпізнанно змінилося село. Воно стало кращим, як було. За післявоєнні роки побудовано 253 будинки. Лише у восьмій п'ятирічці 144 сім'ї справили новосілля. Понад 80 тис. крб. вкладено колгоспом на замощення доріг. За 1970—1971 рр. виросла нова вулиця, прикрашена красивими світлими дво- і трикімнатними житлами з верандами. Змінився і самий побут населення. У кожній хаті — сучасні меблі, радіоприймачі, бібліотечки. В особистому користуванні ушомирців — 19 автомашин, 102 мотоцикли, 357 телевізорів. 1965 року завершено електрифікацію. Після спорудження 1963 року нового моста через річку Уж і греблі виник чудовий став з водним дзеркалом 36 га. До послуг жителів села добре впорядкований пляж. Довкола села багато мальовничих місць, лісів, де з 1948 року на площі 22 тис. га розміщається мисливське господарство «Ушомир». Тут добре прижилися і розмножуються бобри, ондатри, косулі, благородні олені, лосі, дикі кабани.

За 1950—1972 рр. великі зміни сталися в торгівлі. ССТ відкрило в Ушомирі спеціалізовані продовольчий, книжковий та господарський магазини, нову чайну. До 50-річчя Радянської влади здано в експлуатацію універмаг, 1969 року — хлібозавод. Значного розвитку набула охорона здоров'я трудящих. Кількість ліжок у лікарні збільшено до 100. 1963 року введено в дію нову поліклініку та аптеку. 1969 року колгосп побудував медпрофілакторій, де оздоровлюються тваринники та хлібороби. На 1973 рік у медичних закладах села працює 22 лікарі та 61 медсестра.

Величезні зміни сталися в розвитку освіти. 1961 року здано в експлуатацію нове приміщення середньої школи, в якій 1972 року працювало 33 вчителі й навчалося 410 учнів. Тоді ж 450 дітей сіли за парти в новій восьмирічній школі-інтернаті санаторного типу. Їх навчають 70 учителів та вихователів. Триповерхове приміщення розташоване серед столітніх лип парку, де учні після навчання проводять своє дозвілля, оздоровлюються. Діє також вечірня школа робітничо-селянської молоді. За 1950—1972 рр. понад 600 юнаків і дівчат здобули середню освіту. Багато з них навчаються у вузах, частина працює в колгоспі механізаторами, ланковими, доярками. З 1960 року діє юнацька спортивна школа, з 1968 — музична. Розквітла культура села. У 1953 році відкрито будинок культури. За 1961—1972 рр. збудовано п'ять бригадних клубів на 200—250 місць кожний. У них працює шість колективів художньої самодіяльності та шість стаціонарних кіноустановок. Населення села обслуговують 10 бібліотек з книжковим фондом 35 тис. томів. З 1954 року Ушомир повністю радіофікований.

Значних успіхів в економічному й соціально-культурному житті ушомирці досягли під керівництвом 6 первинних партійних організацій, у яких нині налічується 104 комуністи. Майже половина їх працює безпосередньо в колгоспі, 115 юнаків і дівчат є членами ВЛКСМ. Багато зусиль для дальшого розквіту села докладає сільська Рада. У її складі — 66 депутатів, у т. ч. 38 колгоспників, 8 робітників, 32 комуністи, 8 комсомольців, 26 жінок.

Ушомирці свято шанують пам'ять тих, хто не дожив до цих щасливих днів, віддав своє життя в боях проти німецько-фашистських загарбників. У 1964 і 1970 рр. встановлено два пам'ятники — визволителям села, які загинули смертю хоробрих.

На центральній площі 1964 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. На честь любимого вождя в школі-інтернаті створено музей на громадських засадах. Жителі села, які часто відвідують музей, усвідомлюють, що всі ті зміни, які відбулися в їх житті за роки Радянської влади, нерозривно зв'язані з дорогим іменем засновника й організатора Комуністичної партії й рідної держави, і ще з більшим ентузіазмом трудяться над виконанням планів дев'ятої пятирічки.

А. А. ПАВЛОВСЬКИЙ, М. Г. ФЕЩЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОРОСТЕНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСТОВЕ́ЦЬ (до 1946 року Татарновичі) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Коростень. Дворів — 330. Населення — 579 чоловік.

На території села розміщена бригада колгоспу ім. Чапаєва (центральна садиба в с. Дідковичах). За успіхи в розвитку сільського господарства 21 чоловік нагороджений орденами й медалями.

У Берестовці є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 108 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7,1 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

В партійній організації (створена 1924 року) налічується 20 комуністів, комсомольській (створена 1923 року) — 11 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1629 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 257 жителів Берестовця мужньо билися на фронтах проти фашистських загарбників. 114 чоловік нагороджено орденами й медалями, 103 — полягли смертю хоробрих. В боях за визволення села від гітлерівців загинуло 32 воїни Червоної Армії. Серед них росіяни М. М. Коробов, М. С. Кудрявцев, українець М. П. Карпенко, узбек Н. Абдулханов, туркмен Ш. Ішмухамедов та інші.

1957 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. 1967 року встановлено обеліск на честь односельців і визволителів Берестівця, які загинули в боях проти гітлерівських окупантів.

БЕХИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північний схід від райцентру і залізничної станції Коростень. Через село проходить автошлях Коростень — Овруч. Дворів — 418. Населення — 1154 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Васьковичі, Вороневе та селище Сокорики.

На території Бехів розміщений виробничий відділок колгоспу «За комунізм» (центральна садиба в с. Васьковичах). Провідними культурами є пшениця, жито, гречка, картопля, льон. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму, птахівництво.

У селі є восьмирічна школа, де 17 учителів навчають 229 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 15 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок.

За трудові досягнення 85 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу М. А. Павленка — орденом Леніна.

У партійній організації (створена 1928 року) налічується 22 комуністи, у комсомольській (створена 1928 року) — 27 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Бехи датується 1545 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах і в партизанських загонах під час Великої Вітчизняної війни воювало 186 жителів, з них 156 нагороджено орденами й медалями. 72 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У центрі села 1952 року, на братських могилах 1947 року споруджено 3 обеліски на честь загиблих визволителів Бехів від німецько-фашистських загарбників. Серед тих, що полягли за село,— росіяни Я. П. Бобров, А. С. Громов, українець І. Т. Руденко, татарин З. І. Ібрагімов та інші. Всього 141 чоловік.

Бехи славляться розвинутим художнім ткацтвом. Майстри М. А. Бех, М. С. Бех та О. Д. Бех неодноразово експонували свої вироби на обласних виставках народного мистецтва.

Поблизу сіл Бехів та Васьковичів знайдено поховання доби міді, знаряддя праці доби бронзи. Є давньоруські кургани та залишки поселення.

БІ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Ужа, за 35 км на південний захід від райцентру, за 12 км від залізничної станції Омелянівка й за 6 км від автошляху Мозир — Вінниця. Дворів — 320. Населення — 887 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Рудня Білківська.

На території Білки розміщена центральна садиба колгоспу «50-річчя Жовтня», за яким закріплено 4539 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3376 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон і картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За досягнення в розвитку сільського господарства 36 чоловік відзначено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 18 учителів навчають 199 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,1 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1925 року) налічується 26 комуністів, у комсомольській (створена 1926 року) — 32 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про село датується 1775 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в районі села діяло партизанське з'єднання І. І. Шитова. На фронтах і в партизанських загонах воювало 242 жителі села. За виявлений героїзм у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників 64 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 106 — загинуло смертю хоробрих.

БО́НДАРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 41 км на південний захід від райцентру, за 4 км від залізничної станції Омелянівка, на автошляху Мозир — Вінниця. Дворів — 353. Населення — 1057 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Броди, Гулянка, Іванопіль, Нова Ушиця, Охотівка, Першотравневе, Ушиця.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено

3349 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1856 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі є середня школа, де 21 учитель навчає 305 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,3 тис. томів, дільнична лікарня на 35 ліжок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, культури, народної освіти 43 жителі села нагороджено орденами й медалями, в т. ч. директора школи І. П. Карпенка — орденом Жовтневої Революції.

У партійній організації (створена 1931 року) налічується 28 комуністів, у комсомольській (створена 1924 року) — 35 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Бондарівку датується 1685 роком.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

308 жителів села в роки Великої Вітчизняної війни воювали на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в Бондарівці сформовано партизанський загін ім. Котовського під керівництвом Й. М. Ющенка. За мужність і відвагу в боротьбі з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах 300 жителів Бондарівки нагороджено орденами й медалями. 121 чоловік загинув смертю хоробрих. За допомогу партизанам карателі розстріляли 32 жителі села.

1970 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. В 1948 році встановлено обеліск Слави на честь односельців і визволителів села, які полягли в боях проти гітлерівських окупантів.

В с. Ушиці народився доктор історичних наук професор М. М. Матвійчук.

ВИ́ГІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру, за 2 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 165. Населення — 571 чоловік. Сільраді підпорядковані села Боровиця, Краснопіль.

На території Вигова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Першого травня, який має в користуванні 2803 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1749 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі є восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 207 учнів, клуб, бібліотека.

Партійна організація (створена 1929 року) налічує 19 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 30 членів ВЛКСМ.

За досягнення в розвитку сільського господарства, освіти й культури 18 чоловік удостоєні орденів і медалей, у т. ч. вчителька П. Й. Мошківська — ордена Леніна.

Перша писемна згадка про село датується 1541 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 45 жителів села воювали на фронтах та в партизанських загонах ім. Суворова, ім. Чапаєва та ім. Дзержинського проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 30 чоловік нагороджено орденами й медалями. 21 — загинув смертю хоробрих.

Поблизу Вигова знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ГО́РЩИК — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на захід від районного центру, за 1 км від залізничної станції Омелянівка та за 2,5 км від автошляху Мозир — Вінниця. Дворів — 652. Населення — 2687 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка, Жупанівка, Піски, Омелянівка.

На території Горщика розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має в користуванні 2355 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1631 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Поблизу села з 1929 року діють Омелянівський дробильно-тесний завод, а з 1956 року — Омелянівський завод залізобетонних виробів. За успіхи в розвитку сільського господарства й промисловості 121 працівник нагороджений орденами й медалями.

У селі є середня школа, де 33 вчителі навчають 554 учні, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1925 року) налічується 28 комуністів, у комсомольській (створена 1922 року) — 33 члени ВЛКСМ.

Засноване село в другій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Першу сільгоспартіль організовано в 1922 році.

Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах і в партизанських загонах билося 325 жителів села, 283 з них нагороджено орденами й медалями. 57 чоловік полягло смертю хоробрих. У бою за с. Горщик у грудні 1943 року загинуло 8 воїнів-визволителів, у т. ч. росіяни П. С. Хохлов, В. М. Шустов, українець В. Т. Березюк та ін. У 1954 році споруджено обеліск на честь односельців і визволителів, які віддали життя в боях проти гітлерівських окупантів. У селищі станції Омелянівка в 1970 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу с. Березівки виявлено кілька слов'янських поховань VI—VII століть.

ДАВИ́ДКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру, за 4,5 км від залізничної станції Вигів і за 1 км від автошляху Мозир — Ровно. Дворів —134. Населення — 396 чоловік. Сільраді підпорядковані села Видень і Дружбівка.

На території Давидок розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 3026 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1600 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 19 чоловік нагороджено орденами й медалями. Н. К. Войтенко удостоєна звання заслуженого вчителя УРСР.

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 115 учнів, клуб, бібліотека з книжко-

вим фондом 4,2 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація села Давидок налічує 23 чоловіка, комсомольська — 26 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1682 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах билося проти німецько-фашистських загарбників 113 жителів села, 56 з них нагороджено орденами й медалями. 65 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1955 року на честь воїнів-односельців і визволителів села, які полягли в боях з ворогом, встановлено обеліск Слави.

ДІ́ДКОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Ужа, за 25 км на північний схід від районного центру, за 8 км від залізничної станції Ігнатпіль і за 1 км від автошляху Коростень — Народичі. Дворів — 514. Населення — 1362 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Булахівка.

На території Дідковичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має в користуванні 5184 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2968 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 32 чоловіка удостоєні орденів і медалей, у т. ч. доярка М. В. Лазаренко — ордена Леніна.

В селі є середня школа, де 20 учителів навчають 255 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,6 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок.

У партійній організації села Дідковичів налічується 21 комуніст, у комсомольській (створена 1927 року) — 46 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Дідковичі датується 1588 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах і в партизанських загонах билося 320 жителів села, з них 124 нагороджено орденами й медалями. 224 чоловіка полягли смертю хоробрих. 1965 року споруджено обеліск Слави на честь односельців і визволителів села, які загинули в боях з гітлерівськими окупантами.

На околиці села знайдено кам'яні знаряддя доби бронзи.

КАЛЕ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на схід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Стремигород і за 4 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 372. Населення — 1013 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Корма.

На території Каленського розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 4083 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2740 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За досягнення в розвитку сільського господарства орденів і медалей удостоєні 89 чоловік, у т. ч. бригадир механізаторів О. С. Рудченко — ордена Жовтневої Революції.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 190 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 20 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 22 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1629 роком.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни билося 250 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 131 з них нагороджено орденами й медалями. 109 чоловік полягло смертю хоробрих. На їх честь 1950 року споруджено обеліск Слави. В боях за визволення села від гітлерівців загинуло 17 воїнів, у т. ч. росіяни В. Г. Дмитрієв, М. П. Ісаков, українець О. В. Іваненко, казах А. Казанаков, узбек Г. Шафігулін.

Поблизу с. Каленського виявлено поселення доби неоліту та трипільської культури.

КАЛИ́НІВКА (до 1961 року Нова Богушівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на південний захід від районного центру. Дворів — 115. Населення — 338 чоловік. Сільраді підпорядковані села Красногірка, Мошківка, Радянське.

На території Калинівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. XIX партз'їзду, за яким закріплено 1359 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 908 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 27 колгоспників удостоєно орденів і медалей.

В селі є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 113 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 23 комуністи, в комсомольській (створена 1927 року) — 25 членів ВЛКСМ.

Калинівка заснована в 1910 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах билося проти німецько-фашистських окупантів 70 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені у боях з ворогом, орденами й медалями нагороджено 58 чоловік. 35 — загинуло смертю хоробрих. 1946 року на честь односельців і визволителів села, які полягли в боях з ворогом, споруджено обеліск Слави.

КОВАЛІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на південь від районного центру, за 8 км від залізничної станції Турчинка й за 8 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 185. Населення — 540 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ковалівщина й Красносілка.

На території Ковалів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріп-

лено 1450 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 982 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 29 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 138 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6,1 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація села Ковалів налічує 22 комуністи, комсомольська (створена 1928 року) — 21 член ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Ковалі датується 1611 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Проти німецько-фашистських загарбників воювало на фронтах і в партизанських загонах 126 жителів села, з них 61 за виявлений героїзм в боротьбі з ворогом нагороджений орденами й медалями. 86 чоловік загинули смертю хоробрих. У бою за с. Ковалівщину загинув 1943 року Герой Радянського Союзу М. М. Мельник. У 1958 році на честь односельців і визволителів села, які полягли в боях з гітлерівцями, встановлено обеліск Слави.

На околиці села виявлено давньоруські кургани.

КОЖУХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північний захід від районного центру, за 3 км від залізничної станції Коростень-Подільський і 1,5 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 220. Населення — 667 чоловік. Сільраді підпорядковані села Клочеве та Чигирі.

На території Кожухівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 1602 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1058 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 19 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де 22 вчителі навчають 271 учня, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена 1928 року) налічує 17 комуністів, комсомольська (створена 1925 року) — 28 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1865 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В липні 1918 року населення села активно підтримувало страйк залізничників Коростеня проти німецьких окупантів та гетьманців.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билося проти фашистських загарбників 97 жителів села, 72 з них за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями. 32 чоловіка загинуло смертю хоробрих.

На околиці с. Чигирів виявлено майстерню крем'яних знарядь доби неоліту.

КУ́ПИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км на північний захід від районного центру, за 3 км від залізничної станції Клочки. Через село проходить автошлях Мозир—Ровно. Дворів — 272. Населення — 744 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Велень і Жабче.

На території Купищ розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXI з''їзду КПРС, за яким закріплено 3027 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1763 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 23 чоловіка удостоєно орденів і медалей.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 140 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 23 комуністи, в комсомольській (створена 1923 року) — 35 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1694 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах з'єднання ім. Щорса воювало проти німецько-фашистських загарбників 130 жителів села. За виявлений героїзм у боях з ворогом 95 чоловік нагороджено орденами й медалями. 46 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1955 року на честь односельців та 35 воїнів-визволителів Купищ, які полягли в боротьбі проти гітлерівців, споруджено пам'ятник. Серед тих, хто віддав життя, визволяючи село від гітлерівців, росіяни І. Я. Воронцов, С. Г. Дорохов, українці І. А. Ковальчук, Є. Д. Герасимчук, таджик М. М. Міжбаєв та інші.

ЛІСІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південь від районного центру, за 8 км від залізничної станції Ушомир, на автошляху Житомир — Коростень. Дворів — 449. Населення — 1606 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лісобуда, Мойсіївка.

На території Лісівщини розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, за яким закріплено 3087 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2318 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. На західній околиці села в 1970 році споруджено Лемнянську збагачувальну фабрику Іршанського гірничо-збагачувального комбінату.

Тут є середня школа, де 36 учителів навчають 440 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5,6 тис. томів, дільнична лікарня на 35 ліжок.

За успіхи в розвитку народного господарства й культури 71 чоловіка нагороджено орденами й медалями. А. О. Матвієнко присвоєно звання заслуженої вчительки УРСР.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 31 комуніст, у комсомольській — 32 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Лісівщину датується 1501 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти фашистських загарбників билося

Заслужений лікар УРСР Я. Ф. Пішл. Село Мала Зубівщина, 1967 р.

359 жителів села. 293 з них за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями. 176 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1967 року жителю села — льотчику О. М. Дубинчуку, який у квітні 1945 року разом зі своїм командиром повторив подвиг М. Ф. Гастелло, споруджено пам'ятник. Його ім'ям названо також середню школу. На честь загиблих 27 воїнів-визволителів споруджено обеліск Слави.

МАЛА́ ЗУ́БІВЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру, за 4 км від залізничної станції Стремигород й за 0,5 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 362. Населення — 971 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Зубівщина.

На території Малої Зубівщини розміщено відділок дослідного господарства Житомирської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції. Господарство має в користуванні 1145 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1003 га орної землі, й займається випробуванням нововиведених сортів сільськогосподарських культур, призначених для культивування на Поліссі. Тваринницька ферма молочного напряму.

В селі є середня школа, де 30 учителів навчають 284 учні, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,8 тис. томів, дільнична лікарня на 50 ліжок, яку очолює заслужений лікар УРСР Я. Ф. Пішл.

За трудові успіхи 38 чоловік удостоєні орденів і медалей, у т. ч. Й. Ф. Пішл нагороджений орденом Леніна.

У партійній організації Малої Зубівщини налічується 25 комуністів, у комсомольській (створена 1928 року) — 33 члени ВЛКСМ.

Село засноване в 1870 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 167 жителів села воювало в лавах Червоної Армії. 92 з них нагороджено орденами й медалями СРСР і ЧССР. 80 чоловік загинуло смертю хоробрих. На честь односельців та 100 воїнів-визволителів села, які полягли в боях з ворогом, 1960 року споруджено пам'ятник. Серед загиблих визволителів села від німецько-фашистських загарбників росіянин Є. М. Одинцов, українець І. С. Голяченко, білорус В. В. Трамовський, вірмен І. С. Меделян, казах А. А. Абдурахманов та ін. В 1967 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

МЕДИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Чоповичі й за 9 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 188. Населення — 477 чоловік. Сільраді підпорядковане село Великий Ліс.

На території Мединівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 2114 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1431 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю та овочі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 19 колгоспників.

Тут є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 92 учні, клуб, бібліотека з книжковим фондом 4,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1930 року) налічується 28 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 22 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1779 роком. В травні — червні 1917 року в Мединівці відбувся масовий виступ селян проти поміщика.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах воювало проти німецько-фашистських загарбників 102 жителі села, з них 78 нагороджено орденами й медалями, 51 чоловік загинув смертю хоробрих. У центрі села 1958 року споруджено пам'ятник односельцям та 26 воїнам-визволителям, які полягли в боях з ворогом. В бою за село віддали життя росіяни К. А. Тихонов, О. С. Сафонов, українець П. С. Печенюк, казах К. Тмеученов.

МЕЖИРІ́ЧКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Ужа, за 20 км на північний схід від районного центру, за 8 км від залізничної станції Бехи й 1 км від автошляху Коростень — Народичі. Дворів — 210. Населення — 562 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Барди.

На території Межирічки розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 1717 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1028 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 37 чоловік удостоєно орденів і медалей.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 115 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 23 комуністи, комсомольській (створена 1923 року) — 32 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1616 роком.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах воювало проти німецько-

фашистських загарбників 107 жителів села. За мужність і відвагу 79 з них нагороджено орденами й медалями. 70 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1945 року на честь односельців і воїнів-визволителів, які полягли у боях з ворогом, споруджено обеліск Слави.

Межирічка — батьківщина О. В. Трипольського, якому в 1940 році за виявлений героїзм в бою з білофіннами присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1967 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У селі зберігається архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква, збудована 1772 року.

На території с. Бардів знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, виявлено давньоруський курганний могильник.

МЕЛЕ́НІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на схід від районного центру, за 9 км від залізничної станції Чоповичі й за 12 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 674. Населення — 1890 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Винарівка, Граби, Полянка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 4689 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3847 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є середня школа, де 27 учителів навчають 305 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 20 тис. томів, дільнична лікарня на 35 ліжок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, культури, народної освіти 128 жителів села нагороджено орденами й медалями, в т. ч. вчителя П. Ф. Кошелюка — орденом Леніна.

У партійній організації (створена в 1925 році) налічується 56 комуністів, у комсомольській (створена 1919 року) — 62 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Мелені датується 1576 роком. В 1688 році селяни брали участь у повстанському русі під керівництвом С. Палія проти польсько-шляхетських загарбників.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. В березні 1919 року в районі села вела запеклі бої проти петлюрівців 1-а Українська радянська дивізія під командуванням М. О. Щорса.

408 жителів села в роки Великої Вітчизняної війни воювали на фронтах й у партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу в боротьбі з ворогом 326 чоловік нагороджено орденами й медалями. 278 меленівців загинуло смертю хоробрих. 22 серпня 1941 року 74 жителі села були розстріляні гітлерівцями, 189 воїнів Червоної Армії загинули в бою за визволення села від окупантів. Серед них росіяни І. О. Воронін, Л. Я. Канторович, українець В. М. Редько, казах М. Анжаров та інші. В 1965 році на честь односельців і визволителів села, які полягли в бою проти гітлерівських окупантів, встановлено обеліск Слави.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний схід від районного центру, за 1 км від залізничної станції Бехи й за 2 км від автошляху Мозир — Ровно. Дворів — 445. Населення — 1364 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Плещівка.

На території Михайлівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. XVII партз'їзду, за яким закріплено 1872 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1435 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 1959 року на околиці села став до ладу будівельний комбінат № 3 тресту «Укрелеватормлинбуд», до складу якого входять гранітний кар'єр, дробильно-сортувальний завод, завод залізобетонних конструкцій та деревообробний комплекс. За трудові успіхи орденами й медалями нагороджено 46 чоловік.

В селі є восьмирічна школа, де 20 учителів навчають 267 учнів, будинок культури на 240 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1930 року) налічується 18 комуністів, у комсомольській (створена 1923 року) — 24 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1545 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації, в 1942—1943 рр., в селі діяла підпільна комсомольська група, яку очолював І. Н. Тищенко. 208 жителів села воювало на фронтах і в партизанських загонах проти гітлерівських окупантів. 148 чоловік нагороджено орденами й медалями, 110 — загинули смертю хоробрих. У центрі Михайлівки 1948 року споруджено обеліск Слави на честь односельців і воїнів-визволителів села, які полягли в бою з ворогом.

На околицях с. Михайлівки знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, виявлено давньоруську майстерню для виготовлення прясел з шиферу.

НОВАКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на схід від районного центру, за 10 км від залізничної станції Коростень, за 1 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 445. Населення — 1308 чоловік.

На території села розміщений відділок дослідного господарства Житомирської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції, за яким закріплено 1268 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1100 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. У рослинництві провідна галузь — льонарство. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 71 чоловіка.

Тут є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 193 учні, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації села Новаків налічується 30 комуністів, у комсомольській (створена 1927 року) — 24 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1584 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників воювало на фронтах і в партизанських загонах 234 жителі села, з них 185— нагороджено орденами й медалями. 99 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1957 році на честь односельців і воїнів-визволителів села, які полягли в боях проти ворога, встановлено пам'ятник. Серед загиблих воїнів-визволителів росіяни М. І. Титов, Я. С. Бірюков, І. Г. Нікулін, українець І. Г. Юрченко, татарин М. Файзулін.

Поблизу села виявлено залишки поселення доби неоліту.

ОБИХО́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на північний схід від районного центру, за 18 км від залізничної станції Чоповичі та за 18 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 421. Населення — 1055 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Обиходівка.

На території Обиходів розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 3080 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2226 га орної землі. Тут вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 37 колгоспників удостоєно орденів і медалей.

В селі є середня школа, де 23 вчителі навчають 218 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7,2 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, дитсадок.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 27 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 55 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1617 роком. У 1860 році в селі відбулося селянське повстання, придушене військами.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах билося 462 жителі села, 182 з них нагороджено орденами й медалями. 212 чоловік загинуло смертю хоробрих. На честь воїнів-односельців і визволителів села, які полягли в боях проти ворога, у 1955 і 1964 рр. споруджено пам'ятник і обеліск Слави.

ПОЛІ́СЬКЕ (до 1964 року — Могильне)—село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ужа, за 10 км на південний захід від районного центру, за 10 км від залізничної станції Коростень. Через село проходить автошлях Коростень — Житомир. Дворів — 282. Населення — 889 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Житомирське, Мирний, Рудня, Чолівка.

На території Поліського розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2328 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1759 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 31 чоловік удостоєний орденів і медалей. 1973 року поблизу села став до ладу льонозавод.

Тут є середня школа, де 36 учителів навчають 356 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1929 року), налічується 34 комуністи, у комсомольській (створена в 1923 році) — 34 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1789 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни билося 127 жителів села, 60 з них нагороджено орденами й медалями. 82 чоловіка загинуло смертю хоробрих. На честь загиблих односельців і визволителів села, які полягли у боях з ворогом, 1967 року споруджено пам'ятник.

Поліське — батьківщина Героя Радянського Союзу генерал-полковника П. Ф. Жмаченка (1895—1966).

На території с. Поліського виявлено залишки поселення доби неоліту.

РИ́ШАВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від районного центру, за 15 км від залізничної станції Омелянівка й 17 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 291. Населення — 1023 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 1794 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1119 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 23 колгоспники удостоєні орденів і медалей.

В селі є середня школа, де 18 учителів навчають 226 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 18 комуністів, у комсомольській (створена в 1929 році) — 28 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1650 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової гітлерівської окупації село знаходилося в районі активних дій партизанських з'єднань С. Ф. Маликова, С. А. Ковпака та М. І. Наумова. В жовтні 1943 року поблизу Ришавки партизанським з'єднанням М. І. Наумова був розбитий Бранденбурзький полк карателів. На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах 232 жителі села воювали проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу у боротьбі з ворогом 120 чоловік нагороджено орденами й медалями, 148 — загинуло смертю хоробрих. У 1948 році на честь воїнів-односельців і визволителів, які полягли у боях з окупантами, споруджено обеліск Слави.

У Ришавці народився український радянський поет М. І. Литвинець.

РО́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південь від районного центру, за 2 км від залізничної станції Ушомир.

Поряд з селом проходить автошлях Коростень — Житомир. Дворів — 115. Населення — 378 чоловік. Сільраді підпорядковані села Веселівка та Іванівка.

На території Розівки розміщено виробничий відділок колгоспу ім. Щорса (центральна садиба в с. Веселівці), за яким закріплено 800 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 638 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 17 чоловік удостоєні орденів і медалей, у т. ч. голова колгоспу П. П. Білошицький нагороджений орденом Жовтневої Революції, ланкова Г. Д. Михайленко — орденом Леніна.

Тут є початкова школа, клуб.

У партійній організації налічується 14 комуністів, у комсомольській — 26 членів ВЛКСМ.

Розівка виникла в 1940 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах воювало проти німецько-фашистських загарбників 43 жителі. Всі вони нагороджені орденами й медалями. 19 чоловік загинуло смертю хоробрих.

СА́РНОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км на північний схід від районного центру, за 31 км від залізничної станції Коростень та за 10 км від автошляху Коростень — Народичі. Дворів — 339. Населення — 923 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», за яким закріплено 1558 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 994 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Тут є середня школа, в якій навчається 250 учнів і працює 20 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

За трудові успіхи 43 чоловіка нагороджено орденами й медалями. Є. С. Прус удостоєна звання заслуженого вчителя УРСР.

У партійній організації села Сарновичів налічується 26 комуністів, у комсомольській — 16 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1688 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах і в партизанських загонах билося проти німецько-фашистських загарбників 295 жителів села, з них 215 нагороджено орденами й медалями. 120 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1964 року на честь односельців і визволителів села, які полягли в боях з ворогом, споруджено пам'ятник.

СИНГАЇ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Синявки, притоки Ужа, за 8 км на північний схід від районного центру й залізничної станції Коростень, на автошляху Ковель — Київ. Дворів — 242. Населення — 872 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Грозине, Немирівка, Шатрище.

На території Сингаїв розміщене виробничий відділок колгоспу «Зоря» (центральна садиба в с. Немирівці), за яким закріплено 2501 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1730 га орної землі. Тут вирощують зернові культури, льон, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. В селищі Грозине знаходиться Житомирська обласна державна сільськогосподарська дослідна станція (з 1955 р.) і Поліська філія Українського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства (з 1966 року), у яких працює 15 кандидатів сільськогосподарських наук. За успіхи в розвитку сільського господарства, науки й культури орденами й медалями відзначено 118 чоловік, у т. ч. доярку Житомирської обласної державної сільськогосподарської станції Г. А. Дмитренко — орденом Леніна.

У Сингаях є будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів. Учні навчаються в середній школі с. Грозиного, директором якої працює заслужений учитель УРСР В. С. Мільчуцький.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 25 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 30 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Сингаї датується 1691 роком.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 210 жителів села, з них 134 нагороджено орденами й медалями. 96 чоловік загинуло смертю хоробрих. Уродженцю с. Шатрища М. І. Яневичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1946 року на честь 89 визволителів села й односельців, які полягли в боях з ворогом, споруджено обеліск Слави. В селищі Грозиному в 1970 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У Сингаях народився В. Л. Юхимович, у Шатрищах — П. Ф. Сингаївський, М. Ф. Сингаївський — українські радянські письменники.

Поблизу сіл Немирівки й Шатрища виявлено 2 давньоруські курганні могильники.

СТАВИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на південний захід від районного центру, за 15 км від залізничної станції

Середня школа в с. Грозиному. 1972 р.

Ушомир й 7 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 121. Населення — 398 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зарубинка й Кропивня.

На території Ставища розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 1489 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1138 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 23 колгоспники.

Тут є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 163 учні, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1923 року) налічується 35 комуністів, у комсомольській (створена в 1925 році) — 32 члени ВЛКСМ.

Село засноване в 1887 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової гітлерівської окупації на території села діяли партизанські з'єднання С. Ф. Маликова, С. А. Ковпака та М. І. Наумова. На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах воювало проти німецько-фашистських загарбників 74 жителі села. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом орденами й медалями нагороджено 67 чоловік. 32 загинуло смертю хоробрих. 1967 року на їх честь споруджено пам'ятник.

Поблизу с. Кропивні виявлено курганні могильники ранніх слов'ян VI—VII століть.

СТРЕМИ́ГОРОД — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південний схід від районного центру, за 2,5 км від однойменної залізничної станції й за 1 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 320. Населення — 1062 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Болярка, Діброва, Майданівка.

На території Стремигорода розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 2299 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1893 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, хміль, картоплю, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Тут є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 174 учні, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

За трудові успіхи 31 чоловік удостоєний орденів і медалей, у т. ч. голова сільської Ради депутатів трудящих П. А. Каленський нагороджений орденом Жовтневої Революції.

У партійній організації села Стремигорода налічується 31 комуніст, у комсомольській (створена 1927 року) — 20 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1859 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах воювало проти німецько-фашистських загарбників 290 жителів, 215 з них нагороджено орденами й медалями. 93 чоловіка загинуло смертю хоробрих. 1957 і 1972 рр. на честь односельців і 119 визволителів, які полягли в боях з ворогом, споруджено пам'ятник та обеліск Слави. Серед загиблих воїнів-визволителів села росіяни М. І. Васюков, О. О. Гончаров, українець П. І. Шевченко, грузин М. М. Тоташвілі, узбек М. Ібрагімов, татарин М. Урог та інші.

СУ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на південний схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Омелянівка та за 15 км від автошляху Мозир — Ровно. Дворів — 319. Населення — 964 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кам'яна Гора, Новина, Олександрівка, Рудня.

На території Сушок розміщений виробничий відділок колгоспу «50-річчя Жовтня» (центральна садиба в с. Білці). Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 53 чоловіка удостоєно орденів і медалей. А. Д. Дяченку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Тут є середня школа, де 21 учитель навчає 233 учні, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,7 тис. томів, дільнична лікарня.

У партійній організації села Сушок налічується 28 комуністів, у комсомольській (створена в 1922 році) — 43 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Сушки датується 1501 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

233 жителі Сушок воювали з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. За виявлений героїзм 113 з них нагороджено орденами й медалями. 114 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1953 році на честь односельців і визволителів села, які полягли в бою з гітлерівцями, встановлено обеліск Слави. 1970 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

У Сушках народився П. Д. Харченко — доктор біологічних наук, професор.

ХОДАКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру, за 14 км від залізничної станції Коростень й за 5 км від автошляху Київ — Ковель. Дворів — 218. Населення — 531 чоловік. Сільраді підпорядковані села Горбачі, Купеч та Субине.

На території Ходаків розміщений виробничий відділок колгоспу «Світанок» (центральна садиба в с. Каленському). Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 32 чоловіка нагороджені орденами й медалями, в т. ч. вчитель М. Х. Потапальський — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 133 учні, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації села Ходаків налічується 24 комуністи, у комсомольській (створена 1923 року) — 14 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1570 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації в районі Ходаків діяли партизани з'єднання С. Ф. Маликова. На фронтах і в партизанських загонах воювало проти окупантів 130 жителів села, 84 з них нагороджено орденами й медалями. 76 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1955 року на честь односельців і визволителів села, які полягли в боях з ворогом, встановлено обеліск Слави.

На околицях Ходаків виявлено давньоруське иоселення та курганний могильник.

ХОЛО́СНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від районного центру, за 3 км від залізничної станції Ушомир та за 6 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 324. Населення — 944 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Злобичі, Нивки.

На території Холосного розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 4431 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3177 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, хміль, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства та культури 69 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 20 учителів навчають 221 учня, будинок культури на 370 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 34 комуністи, у комсомольській (створена в 1927 році) — 58 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1650 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В серпні 1919 року в районі села точилися запеклі бої 44-ї дивізії під командуванням М. О. Щорса з військами петлюрівців.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 211 жителів Холосного. За виявлений героїзм 169 з них нагороджено орденами й медалями. 120 чоловік загинуло смертю хоробрих. На честь односельців і визволителів села, які полягли в боях з ворогом, 1969 і 1971 рр. споруджено 2 обеліски. 1967 року встановлено обеліск Абдуллі Усенову, Герою Радянського Союзу, уродженцю м. Туркестана Казахської РСР, який віддав своє життя за визволення Холосного від гітлерівських окупантів. У Холосному народився П. П. Зелений — Герой Соціалістичної Праці.

ХОТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на південний схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Коростень й за 2,5 км від автошляху Коростень — Малин. Дворів — 344. Населення — 1000 чоловік. Сільраді підпорядковані села Домолоч, Іскорость, Ростяжин, Соболівка.

На території Хотинівки розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», за яким закріплено 2626 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2070 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 55 чоловік удостоєно орденів і медалей.

Тут є середня школа, де 20 учителів навчають 296 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації села Хотинівки налічується 24 комуністи, у комсомольській (створена 1928 року) — 32 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Хотинівку датується 1649 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах воювало проти німецько-фашистських загарбників 175 жителів села, 124 з них нагороджено орденами й медалями. 46 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1956 і 1970 рр. на честь односельців і 110 воїнів-визволителів Хотинівки, які полягли в боях з ворогом, споруджено два обеліски Слави.

Уродженцем с. Іскорості є С. А. Козак (1902—1953), радянський військовий діяч, генерал-лейтенант, двічі Герой Радянського Союзу, Народний герой Югославії. У с. Ростяжині народився український радянський письменник П. П. Клименко.

Поблизу с. Хотинівки виявлено залишки давньоруського поселення.

ШЕРШНІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірші, притоки Тетерева, за 30 км на південний схід від районного центру, за 21 км від залізничної станції Турчин-

Сівба озимих у колгоспі ім. Кірова. Село Шершні. 1934 р.

ка й за 21 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 261. Населення — 747 чоловік. Сільраді підпорядковані села Десятини, Старики.

На території Шершнів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 1545 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1307 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За досягнення в розвитку сільського господарства 21 колгоспник удостоєний орденів і медалей.

В селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 139 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 18 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 13 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Шершні датується 1583 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації район Шершнів був місцем активних дій партизанських загонів, у складі яких було 8 жителів села. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з гітлерівськими окупантами 93 чоловіка. За виявлений героїзм 65 з них нагороджено орденами й медалями. 73 чоловіка загинули смертю хоробрих. 1967 року на честь односельців і визволителів села, які полягли в боях з ворогом, споруджено обеліск Слави.

ЩО́РСІВКА (до 1934 року— Білошиця)—село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на південь від районного центру, за 8 км від залізничної станції Коростень і 5 км від автошляху Коростень — Житомир. Дворів — 298. Населення — 956 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ходачки.

На території Щорсівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 1902 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1362 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 23 колгоспники удостоєні орденів і медалей.

Тут є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 166 учнів, будинок культури на 264 місця, бібліотека з книжковим фондом 4 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1923 року) налічується 18 комуністів, у комсомольській (створена 1923 року) — 18 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1587 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 30 серпня 1919 року в бою під селом був смертельно поранений легендарний герой громадянської війни М. О. Щорс. У грудні 1924 року в селі побував всеукраїнський староста Г. І. Петровський.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах мужньо билися проти німецько-фашистських загарбників 264 жителі села, 147 з них нагороджено орденами й медалями. 35 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1956 року на честь односельців і визволителів Щорсівки, які полягли в боях з ворогом, встановлено обеліск Слави, 1967 року споруджено пам'ятник М. О. Щорсу.

КОРОСТИШІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1600 кв. км. Населення — 74,4 тис. чоловік, з них сільського — 52,2 тис. Середня густота населення 46 чоловік на 1 кв. км. Міській та 31 сільській Радам депутатів трудящих підпорядковано 101 населений пункт. На підприємствах, у колгоспах, установах є 106 партійних, 140 комсомольських та 179 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. За 38 колгоспами закріплено 98,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 82,8 тис. га орної землі. В районі 25 промислових підприємств. Населення обслуговують 93 медичні заклади. У загальноосвітніх школах навчається 14 782 учні, є педагогічне училище, музична й спортивна школи, 2 будинки піонерів. Культурно-освітню роботу ведуть 26 будинків культури, 71 клуб, 123 бібліотеки, є 81 стаціонарна кіноустановка, народний історико-краєзнавчий музей. У районі є 1 пам'ятник В. І. Леніну, 83 обеліски Слави та пам'ятники воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників.

КОРОСТИ́ШІВ

Коростишів — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на берегах річки Тетерева, притоки Дніпра, за 28 км на схід від Житомира, на автошляху Київ—Львів. Населення — 22,2 тис. чоловік.

Територія міста була заселена з давніх часів. Про це свідчать знайдені тут знаряддя праці доби бронзи, а також виявлені 2 ранньослов'янські поселення VI—VII ст., давньоруські курганний могильник та городище[1]. Окремі історики вважають, що з часом на його місці виникло с. Коростишів, яке у 60-х роках XIV ст. в числі інших населених пунктів Правобережжя підпало під владу литовських феодалів і

[1] Каталог выставки XI археологического съезда в Киеве. К., 1899, стор. 3.

з 1471 року входило до Житомирського повіту Київського воєводства. Воно було приписане до Житомирського замку. 18 «путних замкових» несли сторожову службу, працювали на укріпленні фортеці, платили данину медом. 1499 року великий князь литовський Олександр подарував Коростишів і всіх його жителів боярину О. Кмиті, який почав стягувати з селян різні побори на свою користь. У 1565 році населений пункт за 400 кіп литовських грошей придбав граф І. Олізар.

Після Люблінської унії Коростишів потрапив під владу шляхетської Польщі. 1602 року тут збудовано замок, а село почало швидко зростати й незабаром перетворилося в містечко. Виникли новий і старий Коростишів. У новому — відбувалися ярмарки, торги, у старому — розміщалися ремісничі слободи, жили селяни-хлібороби. Олізари нещадно експлуатували посполитих, примушували їх три дні відробляти панщину, крім того, платити грошові та натуральні податки. Поміщик нажився не лише за рахунок кріпаків. 1634 року за наказом графа побудовано міст через річку Тетерів, за користування яким бралося мито: від воза з купецькими товарами по 2 гроші, від подорожнього — по 1 грошу і від перехожого — по півгроша. Соціальний гніт доповнювався національно-релігійним. Наприкінці XVI ст. в містечку побудовано костьол, духовенство якого намагалося покатоличити населення.

Трудящі Коростишева не мирилися з таким становищем, намагалися скинути ярмо експлуатації. Вони брали участь у повстаннях під проводом К. Косинського й Северина Наливайка, а також у антифеодальному повстанні 1618 року, під час якого в містечку створено двотисячний загін, що громив шляхетські маєтки, розправлявся з шляхтою[1]. Ще грізнішим був виступ 1640 року, коли жителі напали на шляхтичів, палили їх майно.

Щоб ще більше збагатитися, граф, як і інші магнати, вчиняв наїзди на своїх сусідів, спустошував їх села. Так, улітку 1643 року власник Коростишева з чотиритисячним загоном по-розбійницькому напав на сусіднє с. Минійки, знищив хліба, пограбував майно селян і багатьох захопив до себе в маєток. Під час визвольної війни 1648—1654 рр. селяни та міщани Коростишева активно боролися проти польської шляхти. В червні 1648 року, коли на території повіту з'явилися селянсько-козацькі загони, жителі містечка з війтом і бургомистром перейшли на бік повстанців. З них було створено козацький загін[2]. 1649 року Коростишів став сотенним містечком Білоцерківського полку.

У березні 1653 року польсько-шляхетський уряд надіслав на Україну 10-тисячну армію на чолі з воєводою С. Чарнецьким. Невдовзі його військо з'явилося під містечком. Маючи численну перевагу, воно оволоділо ним і вчинило жахливу розправу над населенням[3].

Під час війни Росії з шляхетською Польщею (1654—1667 рр.) населення продовжувало боротьбу за своє соціальне й національне визволення. 1660 року, наступаючи на Київ, польське військо розташувалося в Коростишеві. Воно нещадно грабувало населення. Козаки, селяни, міщани знову піднялися на боротьбу

Червона площа в Коростишеві. 1972 р.

[1] М. А. Алекберли. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII веков. Саратов, 1961, стор. 48.

[2] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 122, 191, 192; В. И. Легкий. Крестьянство Украины в период освободительной войны 1648—1654 гг., стор. 70.

[3] Наукові записки Чернівецького держуніверситету, вип. 1. Чернівці, 1958, стор. 150.

й 1666 року хоробро билися в загонах Дацька Дейнеки. За Андрусівським перемир'ям 1667 року містечко в числі інших населених пунктів Правобережної України знову відійшло під владу панської Польщі. Його населення і далі зазнавало жорстокого соціального й національного гноблення.

Під час визвольного повстанського руху проти польсько-шляхетських загарбників у лютому 1694 року в Коростишеві відбулася битва між польськими військами й козацькими загонами на чолі з І. Киліяном та С. Безпалим, які спільно з С. Палієм обстоювали возз'єднання Правобережної України з Росією. У цьому бою перемогу здобули козаки, яких підтримали та подали їм допомогу селяни й міщани[1].

Багато лиха зазнавало трудяще населення від розбійницьких наскоків кримських татар. Особливо спустошливим був напад 1696 року. Містечко майже повністю було спалене[2]. Однак за короткий час воно знову відродилося й стало важливим центром ремесла й торгівлі. Розвитку містечка сприяло те, що через Коростишів з Києва в західні землі проходив торговельний шлях. Сюди часто приїжджали купці з багатьох міст Росії і Західної Європи. Вони торгували хлібом, худобою, ремісничими виробами. За даними 1777 року, у містечку відбувалося вісім ярмарків. 1779 року воно стало містом й дістало магдебурзьке право. 1783 року тут налічувалося 358 димів[3].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією 1797 року Коростишів знову став містечком, волосним центром Радомисльського повіту Київської губернії. В першій половині XIX ст. тут почали виникати мануфактури, що виробляли сукно. В 40-х роках їх налічувалося 16. Робочою силою були селяни-кріпаки. 1829 року тут виникла суконна фабрика. Тоді ж стали до ладу пивоварня, винокурня, шкіряний та цегельний заводи. На річці Тетереві працювали два млини. З 50-х років почалася розробка гранітів. Як і раніше, велику роль у житті містечка відігравала торгівля. В 40-х роках XIX ст. щорічно відбувалося шість ярмарків[4].

Власниками містечка залишилися магнати Олізари. Тільки в Коростишеві 1846 року їм належало 1123 кріпаки (555 ревізьких душ). Більшу частину угідь маєтку становили ліси. 1846 року тут налічувалося 7214 десятин будівельного лісу і 8820 десятин дров'яного, у фільварку — 397 десятин орної землі. Саме тому селяни переважно працювали на лісорозробках та лісовпорядних роботах. У господарстві поміщика було запроваджено 12-пільну сівозміну, через що прибутки зросли в 2—3 рази. На ділянках кріпаків, що становили не більше 3,5 десятини на ревізьку душу, переважало все те ж трипілля. Врожаї не перевищували 25 пудів з десятини. Землі оброблялися погано, багато часу доводилося працювати на феодала. Тривалість панщини становила 3—5 днів на тиждень.

Крім селян, у Коростишеві 1849 року проживало близько 2-х тис. міщан, дрібних торговців та ремісників, переважно шевців, кравців та шапкарів. 1850 року в містечку було 219 будинків, у яких жило 3941 чоловік. Внаслідок виснажливої праці, недоїдання трудове населення часто хворіло. Першу лікарню на 20 ліжок тут відкрито в 1785 році. 1796 року почала працювати водолікарня, де лікувалися лише багатії. Не краще було і з освітою. 1796 року при костьолі заснували початкову школу, де навчали польською мовою. Ще до середини XIX ст. більшість населення Коростишева не знала грамоти. Тут налічувалося лише дві церковнопарафіяльні школи.

---

[1] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 94, 97, 99.

[2] М. Н. Петровський. Нариси історії України XVII—XVIII століть. Х., 1930, стор. 371.

[3] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 135.

[4] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 778, арк. 155—156; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 448, оп. 1, спр. 10 412, арк. 66; Статистическое описание Киевской губернии, ч. 3, стор. 237, 238, 484, 525.

Диліжанс вирушає з Коростишева на Київ. Кінець XIX ст.

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян. В 1863 році за 1257 десятин землі вони мали сплатити 37 183 крб. викупу. До укладення уставної грамоти колишні кріпаки залишалися тимчасовозобов'язаними, відбували панщину. На 1885 рік в середньому на одну ревізьку душу в Радомисльському повіті, до якого входив і Коростишів, припадало по 1,5 десятини орної землі, 0,9 — лугів та випасів, 0,5 десятини непридатної землі[1].

Після реформи в містечку пожвавився розвиток промисловості. Зросла кількість робітників на суконній фабриці. 1861 року тут налічувалося 103 чоловіка. 1871 року засновано паперову фабрику, через рік — ще один винокурний завод. Наприкінці XIX ст. діяли сірникова, 5 дрібних суконних фабрик, склозавод, 3 каменотесні майстерні, де в нестерпних умовах працювало 176 робітників[2]. На сірниковій фабриці, як і на інших, разом з дорослими гнули спини на підприємців і діти. Виробниче приміщення було тісне, темне й брудне, без вентиляції. Робочий день тривав 10 з половиною годин, а денна заробітна плата становила всього 30 коп. для дорослих і 15 — для підлітків[3].

Таке становище викликало незадоволення робітників. Під час першої російської революції у Коростишеві відбулося кілька масових виступів трудящих. У січні і лютому 1905 року застрайкували робітники паперової та сірникової фабрик. Вони вимагали скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці. Але страйкарям бракувало організованості, тому вони не могли добитися задоволення своїх вимог. Страйки придушили, а їх організаторів заарештували. Незважаючи на невдачі, трудящі містечка не припиняли боротьби. На приборкання «непокірних» було кинуто озброєні загони поліції. Царські посіпаки заарештували кількох активістів. Це обурило робітників. Між ними й поліцією сталися збройні сутички, але сили були нерівні. За участь у «збройному повстанні проти влади» сім чоловік у лютому 1906 року засуджено до ув'язнення[4]. 1-го Травня 1905 року близько 100 робітників-каменярів вийшли на демонстрацію. З революційними піснями, під червоним прапором, на якому були вишиті слова «За свободу!», вони пройшли вулицями. До них приєдналося близько 50 робітників паперової фабрики. Поліція помстилася її організаторам, заарештувала К. В. Гелевея й посадила до тюрми. Син робітника, він з 1903 року включився у революційну боротьбу, мав зв'язки з київськими соціал-демократами, а 1905 року створив підпільний робітничий гурток. Після повернення через місяць із ув'язнення поліція весь час тримала його під наглядом. Робітники-каменярі прийняли свого ватажка в артіль і всіляко оберігали від переслідувань. Активними учасниками революційного руху в той час були робітники М. С. Вовк, М. С. Жиляєв, П. М. та М. М. Михайловські, І. С. Чепурин, І. М. Шуренок. Вони займалися революційною агітацією, розповсюджували серед населення містечка та сусідніх сіл антиурядові листівки й заборонену літературу[5].

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1759, оп. 3, спр. 422, арк. 87; Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 300.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 73, арк. 119, 120, 138, 140.
[3] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 221, спр. 59, арк. 25.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 328, арк. 373.
[5] Там же, спр. 2174, арк. 1—15.

У листопаді 1905 року під впливом робітничої агітації сталися масові селянські заворушення. Одним з організаторів їх був А. С. Рудницький. 19 листопада він прибув із Києва і на другий день влаштував таємну сходку робітників і селян. На ній обговорювалося питання дальшої боротьби проти поміщиків та самодержавства. Довідавшись про це, поліція ув'язнила агітатора. Звістка про арешт швидко облетіла все містечко. Робітники й селяни через кілька годин оточили будинок пристава й визволили революціонера. На світанку А. С. Рудницький виїхав до Житомира, де він був заарештований і висланий до Сибіру[1]. Навесні та влітку 1906 року по волості прокотилася нова хвиля селянських заворушень. Улітку селяни Коростишева спалили поміщицький хліб[2].

Боротьба трудящих тривала й після поразки революції. Восени 1911 року на квартирі К. В. Гелевея поліція вилучила першотравневі прокламації, які розповсюджувалися серед населення містечка й навколишніх сіл. В одній з них говорилося: «Робітники і робітниці! Знову першотравневий дзвін кличе вас тісніше зімкнути ряди і з розгорнутими прапорами рушити вперед!». Листівка закінчувалася словами: «Хай живе соціалістична революція!». К. В. Гелевея було вдруге заарештовано й кинуто до радомисльської тюрми[3].

В 1910—1913 рр. у Коростишеві значно розширили виробництво суконні фабрики, яких налічувалося 6, винокурний, смоляний і пивоварний заводи, каменотесні майстерні.

Населення околиць містечка, зайняте в сільському господарстві, після столипінської реформи ще більш страждало від безземелля і малоземелля. Окремі селяни кидали свої клаптики й наймалися на підприємства. На 1912 рік у Коростишеві лишилося лише 400 селянських господарств, яким належало 1681 десятина землі. Однак розподілялася вона нерівномірно. 55 господарств мали лише по 0,26 десятини, 134 — від одної до трьох. 27 куркульських господарств володіли 337 десятинами кращої землі. Так само нерівномірно розподілялася й робоча худоба, якої налічувалося 432 голови, та 382 корови. 60 господарств зовсім не мали ніякої худоби.

Незважаючи на прискорений розвиток промисловості, Коростишів залишався глухим провінціальним містечком. Тільки одна центральна вулиця була забрукована, решта під час дощів потопала в грязюці. В центрі розміщався торговельний майданчик.

В містечку незадовільним було медичне обслуговування. На 1913 рік діяли дві лікарні, у яких налічувалося 5 лікарів, 3 фельдшери та 2 акушерки. Були також аптека й 5 аптекарських магазинів. З освітніх закладів працювала вчительська семінарія, переведена в 1873 році з Києва. У ній 1892 року навчалося 97 учнів. При семінарії відкрили початкову школу, в якій було 86 дітей. У різний час у семінарії викладали відомий український педагог І. Я. Посяда, історик-славіст, згодом академік АН СРСР В. І. Пічета, український зоолог В. К. Совинський, український філолог і педагог М. О. Андрієвський. Із стін семінарії вийшов відомий український письменник С. В. Васильченко (Панасенко). 1902 року початкову школу реорганізували в двокласне училище.

Великого лиха завдала трудящим Коростишева перша світова війна. До армії мобілізували чимало робітників і селян. У містечку почалися антивоєнні виступи, під час яких селяни-призовники громили поміщицькі економії.

Коли в Коростишеві дізналися про Лютневу революцію, відбулася масова демонстрація трудящих, учасники якої вітали повалення царизму й заявляли про свою солідарність з робітниками Петрограда. В цій демонстрації, крім робітників

---

[1] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр. К., 1955, стор. 204.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 91, оп. 2, спр. 799, арк. 133; ф. 318, оп. 1, спр. 864-а, арк. 1—74.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 2174, арк. 30; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 37, арк. 23.

Група коростишівських партизанів, які в 1919 році боролися проти петлюрівців. Третій зліва— командир загону К. В. Гелевей. 1919 р.

і селян, брали участь учні і вчителі семінарії. 28 квітня 1917 року відбувся мітинг, на ньому було обрано Раду робітничих депутатів, котра прийняла рішення про запровадження 8-годинного робочого дня, контролю над виробництвом. Головою Ради обрано більшовика М. С. Токарського[1]. До складу її увійшли 25 представників різних підприємств і ремісничих майстерень. Депутати-робітники проводили в масах значну роз'яснювальну роботу.

З великою радістю трудящі Коростишева зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Ленінські декрети про мир і землю цілком привернули трудящих на бік більшовиків, спрямували їх на боротьбу за соціалістичні перетворення. Але владу в місті прибрали ставленики контрреволюційної націоналістичної Центральної ради.

У грудні 1917 року в містечку встановлено Радянську владу. Створений ревком конфіскував у поміщиків 6 тис. десятин орної землі та 10 тис. десятин лісу й лісопильні[2]. Однак дальші дії ревкому перервала окупація України австро-німецькими військами. Наприкінці лютого 1918 року вони захопили Коростишів, відібрали у селян конфісковану поміщицьку землю, запровадили жорстокий режим, грабували й тероризували населення. В червні 1918 року під керівництвом Київської організації РСДРП(б) і Радомисльського підпільного повітового комітету більшовиків у містечку створено підпільний більшовицький осередок, очолений К. В. Гелевеєм та І. М. Шуренком. З його ініціативи незабаром виник партизанський загін, у якому налічувалося 60 чоловік, переважно робітників-каменярів. Напередодні повстання, призначеного на 24 листопада, відбулася нарада повстанського комітету, яка розробила детальний план виступу: спочатку розгромити гетьманську варту, потім роззброїти німецький гарнізон і здобути зброю. Партизани діяли сміливо й рішуче. Увірвавшись у приміщення варти, де відбувалося зборище гетьманської адміністрації з представниками місцевої буржуазії, вони обеззброїли націоналістів, заарештували всіх учасників зборища і наклали на буржуазію контрибуцію в розмірі 10 тис. крб. Потім повстанці роззброїли кайзерівський гарнізон[3].

Звістка про відновлення Радянської влади в Коростишеві миттю облетіла всі навколишні села. За 2 дні до партизанського загону вступило 140 селян. Щоб утримати владу у визволеному від ворога містечку, більшовицький осередок прийняв рішення організувати червону міліцію. Проти повстанців петлюрівці надіслали загін отамана Соколовського. 2 січня 1919 року бандити захопили містечко, заарештували К. В. Гелевея та І. М. Шуренка, частково роззброїли загін. Та більшовикам вдалося втекти з-під арешту й за короткий строк зібрати новий загін. 5 січня 1919 року в запеклому бою війська повстанців розгромили бандитів. В середині лютого в партизанському загоні уже налічувалося близько 300 чоловік. Він до приходу військ Червоної Армії чинив опір буржуазно-націоналістичним військам, що зосередились у Житомирі. 19 лютого частини Червоної Армії увійшли до містечка.

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1957, стор. 91.

[2] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, стор. 111.

[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 82.

Запеклі бої між радянськими військами й петлюрівцями розгорнулися в районі Коростишева в другій половині березня 1919 року. Населений пункт кілька разів переходив з рук у руки. Обстановка стабілізувалася лише на початку квітня. У березні 1919 року створено ревком. Великим авторитетом у трудящих користувався партійний осередок. На 1 червня 1919 року в його складі налічувалося 40 членів та кандидатів у члени партії[1]. У липні цього ж року робітнича молодь об'єдналася в комсомольський осередок[2]. Комуністи й комсомольці разом з трудящими вели активну боротьбу за здійснення соціалістичних перетворень і зміцнення Радянської влади. Та в серпні 1919 року Коростишів знову захопили петлюрівці і майже два місяці тримали його в своїх руках. Наприкінці вересня 1919 року місто було визволено частинами 45-ї дивізії.

У квітні 1920 року місто захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі, але ненадовго, 11 червня 14-а кавалерійська дивізія під командуванням О. Я. Пархоменка визволила його.

Відгриміла громадянська війна. Трудящі Коростишева, як і всієї України, приступили до відбудови зруйнованого господарства. Вже наприкінці 1920 року почала працювати паперова фабрика, а через рік — суконна та сірникова. На кінець 1924 року паперова фабрика випустила 900 пудів паперу. Давали продукцію 6 текстильних підприємств, лісозавод, 9 млинів, 5 олійниць, діяла електростанція. Почали нарощувати темпи роботи дві каменотесні артілі, де працювало 100 каменярів[3].

Складне становище було в сільському господарстві. Багато селян, хоч і одержали землю, не мали тягла, насіння, реманенту. Треба було допомогти їм якнайшвидше налагодити господарство. Саме над цим і працювала партійна організація, обрані трохи згодом після визволення містечкова Рада та комнезам. З їх ініціативи в 1921 році створено радгосп, а в наступному році — артіль «Незаможник»[4]. Вони стали основою соціалістичної перебудови сільського господарства.

У 1923 році в зв'язку з запровадженням нового адміністративного поділу Коростишів став центром однойменного району. Тоді ж обрано відповідні партійні, радянські й комсомольські органи, які особливу увагу звернули на діяльність колективних господарств. 21 вересня 1924 року відбувся перший з'їзд колективістів. 25 січня 1925 року створено ще одну артіль «Надію», за якою закріпили 37 га землі. В господарстві налічувалося 13 коней, 8 корів, 7 плугів, 7 возів, 16 борін[5].

Поступово Коростишів упорядковувався. В центрі його споруджено ряд адміністративних та житлових приміщень. Замощувалися центральні вулиці. 1925 року він стає селищем міського типу. Предметом постійної турботи партійних та радянських органів була організація медичного обслуговування населення. В 1923 році в містечку почала діяти районна лікарня на 20 ліжок, де працювало 4 лікарі. Тоді ж в колишньому маєтку князя Горчакова відкрито робітничий санаторій.

Водночас з господарськими розв'язувалися питання культурного будівництва. В 1923—1925 рр. в селищі відкрито дві семирічні та одну початкову школи, де в 1923/24 навчальному році навчалося 632 учні, а в наступному — 843. Проводилася значна робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення, яке навчалося в школах та пунктах лікнепу. Для підготовки учительських кадрів у приміщенні колишньої семінарії 1925 року відкрито педагогічний технікум. У той час першим секретарем комсомольського осередку його був Є. С. Шабліовський (згодом член-кореспондент АН УРСР, заслужений діяч науки Української РСР, лауреат Ленінської премії (1964 р.). На паперовій фабриці та в педучилищі працювали клуби й бібліотеки.

---

[1] Газ. «Комуніст», 1 червня 1919 р.

[2] Газ. «Більшовик», 22 липня 1919 р.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-764, оп. 1, спр. 84, арк. 2, 5, 9; газ. «Трудовая звезда», 17 березня 1921 р.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 2, спр. 106, арк. 13; оп. 3, спр. 498, арк. 123.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 257, арк. 58, ф. Р-764, оп. 1, спр. 84, арк. 4.

Надійними помічниками партійної організації в соціалістичній перебудові селища були комсомольці. В 1925 році діяло 3 осередки ЛКСМУ[1]. Найбільшим серед них був осередок на паперовій фабриці. На початку 1927 року в ньому налічувалося 26 юнаків і дівчат.

Трудящі Коростишева під керівництвом райкому КП(б)У та райвиконкому добивалися все нових успіхів у соціалістичному будівництві. Роки довоєнних п'ятирічок були періодом значного зростання промислового виробництва. 1937 року в селищі діяло 19 промислових підприємств. З 1932 по 1937 рік обсяг промислового виробництва зріс більш як у 2 рази, а кількість робітників — з 380 до 1200. Цього досягнуто завдяки збільшенню капіталовкладень з бюджету Радянського уряду на реконструкцію підприємств та поліпшення умов праці. Тільки у 1934—1935 рр. у розвиток промисловості вкладено 3319 тис. крб. На базі суконної почалося будівництво бавовняної фабрики. За цей час споруджено машинний відділ, корпуси фарбувального й прядильного цехів, склад для сировини.

1936 рік завдяки стахановському руху, що широко розгорнувся на промислових підприємствах Коростишева, став роком небувалого зростання продуктивності праці. Було випущено промислової продукції на суму 13 329 тис. крб. проти 5850 тис. крб. у 1935 році. Першими стахановцями на паперовій фабриці стали сіткарі В. Й. Горобчук, С. Г. Третяк, Н. В. Малькевич, які при плані 95 кг паперу за годину виробляли 120—150 кг. Самовіддано працював колектив спиртозаводу, що став суцільно стахановським. В 1936 році нарком харчової промисловості СРСР А. І. Мікоян на всесоюзній нараді працівників харчової промисловості дав високу оцінку його роботі. Зразки високопродуктивної праці показували гранітники. Імена каменярів А. А. Степанського, Н. Ф. Іскри, В. В. Мельника, П. М. Михайловського, А. М. Михайловського, П. І. Загорулька та В. Н. Дембровського, як відмінних спеціалістів і колишніх бійців партизанського загону К. В. Гелевея, були відомі далеко за межами селища. Це вони ще в 1930 році під керівництвом архітектора О. В. Щусєва брали участь у спорудженні Мавзолею В. І. Леніна й виготовили з чорного лабрадориту моноліт вагою 60 тонн[2]. В останні передвоєнні роки на всіх підприємствах систематично збільшувався випуск продукції. Особливо зросла потужність спиртозаводу, паперової та бавовняної фабрик. Якщо в 1935 році бавовнярі виробили 46 тис. ковдр, то в 1939 — 193 тисячі[3].

Корінні зміни сталися в розвитку сільського господарства. 1930 року в селищі виникло три колгоспи — ім. 12-річчя Жовтня, ім. Леніна та «Змичка», де вирощували зернові культури, картоплю, льон. 1936 року організовано ще дві артілі — ім. Сталіна та «Перебудова», що стали передовими господарствами району. В колгоспі ім. Сталіна К. О. Демченко в 1938 році одержав на площі 3 га по 312,5 цнт картоплі з кожного гектара. 1939 року колгоспники одержали на трудодень по 2,1 кг зерна, 3,8 кг картоплі та по 1 крб. 50 коп.

За прикладом знатної трактористки країни Паші Ангеліної в Коростишівській МТС № 1, яка виникла на початку 1932 року, створено окремі тракторні жіночі бригади. Одну з них очолила П. С. Андрущенко. У 1938 році вона завоювала право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. 1939 року її та трактористку Г. Т. Гончаренко занесено до Книги Пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки[4]. Багато сил і енергії віддав справі колективізації голова Коростишівського райвиконкому М. А. Синюк, член партії з 1924 року. У 1928 році його обрано членом ЦВК СРСР[5].

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 1 серпня 1925 р.
[2] Газ. «Правда», 21 січня 1972 р.; газ. «Радянська Житомирщина», 20 січня 1965 р.; газ. «Комуна», 30 серпня і 27 липня 1936 р.; 8 березня 1940 р.
[3] Газ. «Комуна», 25 грудня 1939 р.
[4] Газ. «Червоне Полісся», 6 червня 1939 р.; Почетная Книга Всесоюзной сельскохозяйственной выставки. М., 1939, стор. 18, 31.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 3316, оп. 9, спр. 134, арк. 65.

Після відбудовного періоду швидко почала зростати сітка медичних закладів. Якщо до 1927 року працювала лише одна лікарня на 20 ліжок з дитячою консультацією і санітарно-гігієнічною лабораторією, то в 1934—1936 рр. почали діяти нова лікарня на 50 ліжок, поліклініка, пологовий будинок. 1932 року відкрито також будинок відпочинку, дитячий санаторій (перший на 100 місць, другий — на 55). Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті працювало 14 лікарів і 87 чоловік середнього медперсоналу.

Постійно підвищувався освітній рівень трудящих. У 1926 році в двох семирічних і початковій школах навчалося 1004 учні й працювало 30 учителів. У 1933 році одна з семирічок перетворена в десятирічку. 1937 року діяло вже дві середні, семирічна та початкова школа, де 76 учителів навчало 2137 учнів. Через рік відкрито школу робітничої молоді. З 1926 по 1937 рік педагогічне училище закінчило понад 3 тис. дітей робітників і колгоспників.

Значний крок уперед зроблено в організації культурно-освітньої роботи. Крім народного драматичного театру, в квітні 1938 року почав працювати кінотеатр на 350 місць. Напередодні війни діяли також районний будинок культури, два робітничі клуби, де широкого розвитку набрали гуртки художньої самодіяльності, спортивні, оборонні, проводилися огляди народних талантів. 1932 року відкрито районну бібліотеку, в якій 1940 року налічувалося 6,5 тис. книжок. Майже на всіх найбільших підприємствах, у середніх школах, педагогічному училищі створені бібліотеки з книжковим фондом 9,7 тис. томів. 1936 року відкрито парк культури і відпочинку. У 1940 році майже в усіх будинках трудящих були встановлені радіоточки. З травня 1930 року почала виходити районна газета «Колективіст Коростишівщини», яка з 21 січня 1931 року мала назву «Комуна». 28 листопада 1938 року селище стає містом районного підпорядкування.

Творчу працю трудящих перервала війна, яку розв'язала фашистська Німеччина. 9 липня 1941 року місто окупували гітлерівці. Захопивши його, вони встановили жорстокий окупаційний режим. З перших днів населення розгорнуло боротьбу проти загарбників. Організаторами її були комуністи. Ще напередодні окупації був створений підпільний райком партії в складі М. В. Шклярука, П. І. Шиманського, А. І. Дригальчука. В грудні 1941 року М. В. Шклярук та П. І. Шиманський вибули до Житомира й увійшли до підпільного обкому партії. Коростишівський підпільний РК КП(б)У очолив І. П. Музика[1]. Під його керівництвом на кінець 1942 року залучено до активної боротьби з окупантами 230 чоловік. Підпільники мали друкарню, 7 радіоприймачів і друкарську машинку. За 1942 рік вони випустили й розповсюдили серед населення 2 тис. примірників листівок, відібрали для поповнення партизанських загонів близько 900 чоловік, зібрали 500 гвинтівок, 29 кулеметів, 18 автоматів, 5 цнт вибухівки, багато одягу, продовольства й медикаментів. Диверсійні групи, які працювали під керівництвом підпільників, висадили в повітря 7 дерев'яних мостів, 27 автомашин та 10 ворожих військових ешелонів[2].

Активно боролася з гітлерівцями комсомольська підпільна група, якою керував 17-річний О. Г. Жиляєв. Свою діяльність вона розпочала наприкінці 1941 року в складі 17 юнаків і дівчат. Працюючи на гранітному кар'єрі, О. Г. Жиляєв діставав амонал та бікфордів шнур, Є. П. Дубовенко налагодила зв'язки з молоддю, читала їй листівки, організовувала зустрічі підпільників[3]. Д. Г. Глимбоцька добувала медикаменти для партизанів. У вересні 1942 року група склала листівку, в якій закликала молодь не їхати до Німеччини, а вступати в партизанські загони й боротися проти окупантів. У березні 1943 року гестапівці посилили розшуки підпільників, вдалися до нових репресій. Оцінивши обстановку, комсомольська підпільна група в травні влилася в партизанський загін ім. Щорса, організований у квітні

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 8, арк. 1; спр. 139, арк. 21.
[2] Там же, спр. 8, арк. 1.
[3] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 62—74.

Партизанська сім'я Цендровських. 1970 р.

1942 року під командуванням А. І. Цендровського. Разом з групою пішли в партизани сім'ї О. Г. Жиляєва, А. Й. Музики.

28 грудня 1943 року був пам'ятним днем для коростишівців. Війська 9-го Червонопрапорного ордена Суворова механізованого корпусу 3-ї гвардійської танкової армії визволили місто від гітлерівців. У боях за місто особливо відзначилася 69-а механізована бригада. Форсувавши річку Тетерів, вона вийшла в тил ворогу й оволоділа Коростишевом. Під час цієї операції загинув славний син вірменського народу, командир механізованої бригади полковник Л. А. Дарбінян. За виявлену відвагу й блискуче виконання завдання йому присвоєно посмертно звання Героя Радянського Союзу.

Тікаючи, гітлерівці заподіяли місту величезних збитків. Вони вивели з ладу всі промислові підприємства, зруйнували й спалили 400 житлових будинків, середню школу, лікарню, поліклініку та інші об'єкти. Під керівництвом райкому партії та райвиконкому, які одразу ж після визволення відновили свою діяльність, з небувалим піднесенням взялися коростишівці за відбудову рідного міста. На травень 1944 року в місті працювало 3 партійні та 7 комсомольських організацій. Комуністи та комсомольці подавали особистий приклад у відродженні підприємств, колгоспів, закладів культури та освіти. У серпні випускали продукцію вже 20 підприємств міста, в т. ч. спиртозавод, лісозавод, гранітний кар'єр, маслозавод, млин, хлібопекарня, меблева фабрика та інші.

Райком партії, виконком районної Ради депутатів трудящих, який очолив колишній командир партизанського загону А. Й. Цендровський, провели значну роботу, спрямовану на відновлення й дальший розвиток колгоспів. У 1944 році в місті відродилися колгоспи «Перебудова», ім. Сталіна, «Змичка» й «Нове життя»[1].

Велика допомога коростишівцям для відбудови міста надходила з РРФСР, інших братніх республік. 1944 року лише промкомбінат одержав з Російської Федерації понад 19 тис. куб. лісоматеріалу, 40 тонн цементу, велику кількість вапна та багато інших будівельних матеріалів. На підприємства надходили з Карело-Фінської РСР целюлоза, з Середньої Азії та Закавказзя — бавовна.

Радісною подією для трудящих Коростишева, як і для всього радянського народу, була перемога над фашистською Німеччиною. Щоб здобути її, чимало зробили й жителі міста. 2153 коростишівці мужньо билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни та в тилу ворога, 721 з них нагороджені орденами й медалями. За героїзм, виявлений у битві за Дніпро, уродженцю Коростишева Б. С. Сидоренку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього ж почесного звання удостоєний вихованець Коростишівської комсомольської організації Я. Ц. Форзун. 1944 року частина, в якій він воював, дістала завдання форсувати Західну Двіну. Відважний воїн разом з двома бійцями на плоту з установленим на ньому кулеметом першим переправився на протилежний берег, вибив з укріплених позицій гітлерівців і, захопивши плацдарм, утримував його до підходу основних сил[2]. Золотою Зіркою Героя відзначено й подвиг коростишівця Ф. М. Сапотинського, який, визволяючи братню Молдавію, біля села Грасеня особисто знищив 12 гітлерівців. Звання Героя

---

[1] Газ. «Коростишівська правда», 27 вересня 1945 р.

[2] Г. Н. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 56, 62, 74, 80, 86, 167, 190.

Радянського Союзу (посмертно) присвоєно й Г. І. Шелушкову. Багатьма орденами нагороджена сім'я Шкляруків. Усі три брати — Андрій, Іван та Михайло мужньо билися проти фашистських загарбників. Нині А. В. Шклярук — генерал-майор, І. В. Шклярук — майор запасу, а М. В. Шклярук — героїчно загинув, виконуючи завдання Житомирського підпільного обкому партії.

Перемога над лютим ворогом ще більше надихнула трудящих Коростишева на нові трудові звершення в ім'я Батьківщини. З великим піднесенням працював колектив паперової фабрики. Завдяки самовідданій праці робітників та інженерно-технічних працівників підприємство наприкінці травня 1945 року видало першу продукцію. З нагоди цієї події ЦК КП(б)У надіслав колективу фабрики вітальну телеграму, в якій поздоровив усіх трудівників з достроковим пуском підприємства. За систематичне перевиконання виробничих завдань сіточниця Г. Г. Юревич у 1948 році нагороджена орденом «Знак Пошани»[1]. Збільшувався випуск продукції на бавовняній фабриці. Протягом 1946—1950 рр. тут споруджено приміщення прядильного, ворсувального та фарбувального цехів, введено в дію нове устаткування, завдяки чому на кінець четвертої п'ятирічки кількість виробів у порівнянні з 1946 роком зросла на 422 проц. Самовіддано працювали каменярі, виконуючи замовлення будівничих міста Києва. На початку 1946 року в районі міста виявлено родовище бурого вугілля, а через рік почалося будівництво шахти. В 1949 році вона видала перших 7 тис. тонн палива. З того часу Коростишів став шахтарським містом.

У роки четвертої п'ятирічки відбувалося організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Артілі ім. Сталіна й «Перебудова» стали передовими господарствами району. Середній урожай зернових у 1950 році тут становив 15 цнт, картоплі — 250 цнт з гектара[2].

Одразу після визволення міста від фашистсько-німецьких загарбників відновили роботу медичні заклади, зокрема лікарня й поліклініка, а в 1945 році почала працювати районна лікарня. 1950 року в ній налічувалося 75 ліжок, 30 лікарів та 178 працівників середнього медперсоналу. На паперовій, бавовняній фабриках, гранітному кар'єрі, шахті діяли медпункти.

На початку 1944 року відкрилися середня, семирічна та початкова школи. На кінець 1950 року у них навчалося 2750 дітей і працювало 134 учителі. З 1944 року сіли за парти учні педагогічного училища, яке за роки четвертої п'ятирічки випустило 289 учителів початкових шкіл.

Партійні й радянські органи значну увагу приділяли роботі культурно-освітніх закладів. З перших місяців 1944 року почали працювати кінотеатр, районна бібліотека, в якій у 1950 році налічувалося 11,5 тис. книжок. З 7 вересня 1944 року виходила районна газета «Коростишівська правда».

Значні зміни відбулися в розвитку промисловості Користишева за наступні 22 роки. З допомогою Радянської держави, яка виділяла кошти, устаткування, ставали до ладу нові підприємства, реконструювалися існуючі, зростав випуск продукції. Якщо в 1950 році у місті налічувалося 20 виробничих колективів, то в 1972 році їх було 35, у т. ч. 26 промислових, 5 будівельних, 4 — транспорту й зв'язку. Тут працювало близько семи тисяч робітників і службовців. Швидкими темпами збільшувався видобуток вугілля. Завдяки цьому 1963 року на базі Коростишівського

Транспортновідвальний міст у вугільному кар'єрі Коростишівського шахтоуправління. 1969 р.

[1] Газ. «Коростишівська правда», 7 листопада 1948 р.
[2] Газ. «Коростишівська правда», 18 листопада 1950 р.

буровугільного родовища збудовано брикетну фабрику потужністю 100 тис. тонн. 1965 року шахтарі міста видали на-гора 870 тис. тонн палива, а 1972 — 890 тис. тонн. 1966 року здано в експлуатацію Коростишівську станцію технічного обслуговування автомашин. Це — велике сучасне підприємство з 13 спеціалізованими цехами, дільницями, автоматизованими лініями. Щороку станція обслуговує 600 колгоспних автомобілів. Протягом восьмої п'ятирічки в місті побудовано моторо-ремонтний, цегельний та молочний заводи, розпочато спорудження підприємства залізобетонних виробів і філіалу Київського заводу «Електроприлад».

На основі нових досягнень науки й техніки реконструйовано паперову фабрику, що позитивно позначилося на обсязі випуску продукції. 1968 року підприємство щодоби виробляло її понад 10 тонн, а в 1972 році дало країні 4,6 тис. тонн паперу. У 60-х роках повністю оновлено верстатний парк бавовняної фабрики, запроваджувалася нова технологія виробництва, з 1969 року підприємство почало виробляти продукцію з віскози й синтетичних волокон. У 1972 році виготовлено близько 2 млн. метрів тканин з хімічних волокон. Змінився виробничий профіль гранітного кар'єру. 1953 року він був перетворений у гранітнообробний завод, що спеціалізується на випуску облицювальних плит та інших архітектурно-оздоблювальних виробів. 1972 року підприємство дало понад 26 тис. кв. метрів полірованих плит. Значну допомогу колективам підприємств міста подають трудящі братніх республік. Так, на монтажі нового устаткування Коростишівської паперової фабрики працювали спеціалісти з Москви і Бійська. Коростишівське шахтоуправління тримає тісні зв'язки з науковцями Московського науково-дослідного інституту «Енерговугілля» та Ленінградського — «Діпромаш».

Під керівництвом партійних організацій, створених на всіх підприємствах, широкого розмаху набуло соціалістичне змагання. Дедалі більше завойовували популярність нові його форми, зокрема рух за звання колективів і ударників комуністичної праці. Першими ударниками у 1959 році стали М. І. Суслов, В. Н. Купрішвілі, Г. С. Мартинюк, В. П. Сердюк, Е. Д. Сухорукова та інші. 1959 року електроцеху паперової фабрики та шахті № 1 присвоєно звання колективів комуністичної праці. На 1967 рік у місті вже налічувалося 17 колективів і 243 ударники комуністичної праці. Особливо високопродуктивно працювали коростишівці в ювілейному 1970 році. Готуючись гідно відзначити 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, відкриття XXIV з'їзду КПРС, колективи промислових підприємств успішно трудилися над завершенням плану восьмої п'ятирічки. За високі показники в праці, вклад, який внесли коростишівці у справу зміцнення й процвітання Батьківщини, 1203 трудівники нагороджені Ленінською ювілейною медаллю, а колектив шахтоуправління — Ленінською ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. З величезним піднесенням у ювілейному році працювали робітники гранітнообробного заводу, які внесли й свою частку праці у спорудження Ленінського меморіалу в Ульяновську.

Промисловість Коростишева достроково, до 5 жовтня 1970 року, виконала план восьмої п'ятирічки. Країні дано додатково продукції на суму 10 635 тис. крб. Лише внесок шахтарів становить півмільйона тонн вугілля та 139 тис. тонн брикету. За 1966—1970 рр. продуктивність їх праці зросла на 18,4 проц. Батьківщина високо оцінила досягнення вугільників. 16 з них нагороджено орденами й медалями, в т. ч. машиніста відвально-транспортного комплексу Ф. Х. Усенка — орденом Леніна, машиніста крокуючого екскаватора Д. Ф. Карасьова — орденом Жовтневої Революції, машиніста вугільного комбайна А. Є. Осадчого, робітника очисного вибою Г. Л. Надзьолика, машиніста бурверстата М. П. Шлапака — орденом Трудового Червоного Прапора. Цього ж ордена були удостоєні також ткалі бавовняної фабрики О. І. Надворська, З. І. Слободянюк, старший рольник паперової фабрики Т. Й. Осауленко. 1970 року одержало урядові нагороди 72 чоловіка.

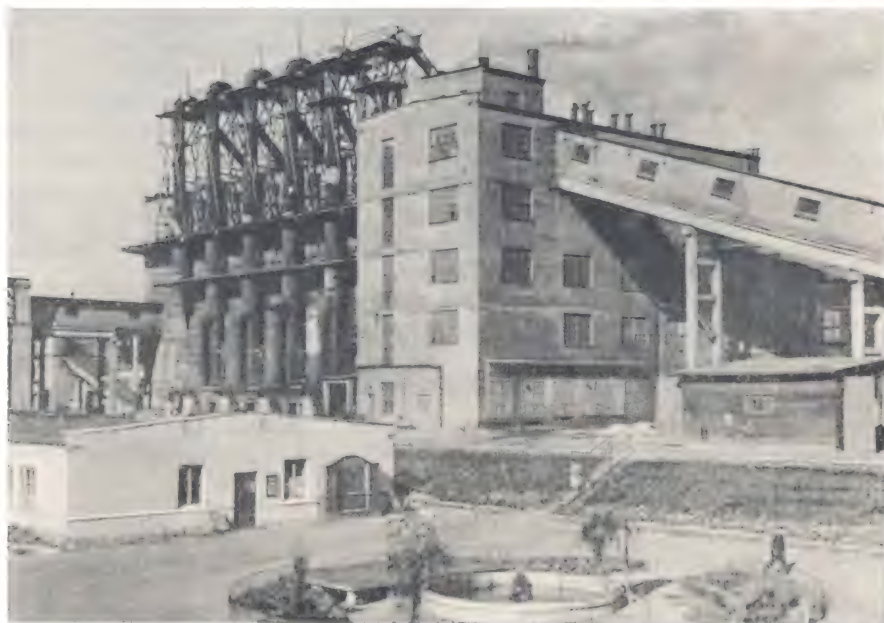
Захоплюючі перспективи накреслила перед коростишівцями дев'ята п'ятирічка. У місті буде споруджено деревообробний комбінат, щебеневий та механічний заводи, стануть до ладу завод залізобетонних виробів, західна дільниця Стрижівської шахти, профілакторій технічного обслуговування автомашин.

Розгорнувши змагання за втілення в життя планів дев'ятої п'ятирічки, трудящі міста успішно виконали завдання 1971 року, гідними трудовими подарунками зустріли 50-річчя утворення СРСР. Усі 26 підприємств 1972 року виробили промислової продукції на суму 47 543 тис. крб. при плані 45 197 тис. крб.

Значних успіхів за 1951—1972 рр. добилися трудівники сільського господарства. Для кращого використання техніки, коштів усі чотири колгоспи в 1959 році об'єдналися в сільськогосподарську артіль ім. Кірова, за якою закріплено 4566 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3770 га орної землі. В господарстві налічувалося 1845 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1110 корів, а також 1559 свиней. Тоді ж, після реорганізації МТС, колгосп придбав 20 тракторів, 6 комбайнів, 9 автомашин та багато іншої техніки. З кожним роком підвищувалася врожайність усіх культур. 1967 року хлібороби зібрали з кожного гектара по 17 цнт пшениці, 170 цнт картоплі.

Ще кращих показників добилися колгоспники в ювілейному, 1970, році. Особливо добре працювали тваринники. Вони виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 127 цнт м'яса. З 1961 року колгосп став спеціалізованим господарством і щорічно відгодовує понад 4400 свиней та дві тисячі голів великої рогатої худоби. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, та за виконання завдань восьмого п'ятирічного плану 115 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку А. Д. Головень — орденами Трудового Червоного Прапора (1966 р.) й Жовтневої Революції (1971 р.). Серед колгоспників широкого розмаху набуло змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР. Вони успішно справилися з виконанням планів першого й другого років дев'ятої п'ятирічки. У 1972 році виробили на 100 га землі по 181 цнт м'яса.

Невпізнанно змінився і покращав Коростишів за 1951—1972 рр. За цей час тільки шахтоуправління спорудило тут 36 тис. кв. метрів житла. Місто прикрасилося чудовими котеджами шахтарів, новими будинками адміністративних, культурно-побутових, освітніх та медичних установ, організацій, закладів. Збудовано типове приміщення райкому партії, районного вузла зв'язку, двох середніх шкіл, триповерхове приміщення поліклініки та райлікарні, готель на 75 місць, ресторан, дитячий комбінат на 140 місць, будинок побуту та багато інших об'єктів. Змінився побут жителів. Кожна сім'я користується холодильниками, пральними машинами, радіо. 1972 року налічувалося 3617 телевізорів.

Коростишівська буровугільна брикетна фабрика. 1969 р.

Коростишів має хороші транспортні зв'язки. Щоденно через нього проходить 74 автобуси із Житомира на Київ і в зворотному напрямку. Місто зв'язане автобусним сполученням з 51 населеним пунктом району. Розширилася торговельна мережа, в якій налічується 57 магазинів. До 50-річчя Радянської влади здано в експлуатацію новий універмаг, який перший серед магазинів споживчої кооперації України в 1970 році перейшов на нову форму обслуговування населення, т. зв. лінійний метод. За 35-річну й бездоганну працю в торгівлі продавець О. В. Лисенко 1972 року нагороджена орденом Леніна.

Поліпшується медичне обслуговування населення. В Коростишеві працюють лікарня на 300 ліжок, поліклініка, протитуберкульозний диспансер та 10 фельдшерських пунктів на підприємствах. У них — 341 медпрацівник, у т. ч. 56 лікарів. Центральна лікарня є базою виробничої практики Московських курсів Всесвітньої організації охорони здоров'я, базою передового досвіду в республіці. Серед медичних працівників є багато кваліфікованих і досвідчених лікарів. За бездоганну 30-річну роботу лікаря Д. І. Потєхіна в 1953 році нагороджено орденом Леніна.

Сучасний Коростишів — місто високої культури. Тепер у ньому є три середні, дві восьмирічні та три початкові школи, а також педучилище. В 1972 році у них навчалося 4007 учнів і працювало 210 учителів, у т. ч. заслужені вчителі УРСР Є. І. Бабич, М. М. Дубова, К. В. Стародубець. Центром культурно-масової роботи став районний будинок культури, споруджений 1964 року. У ньому — два зали на 600 і 400 місць, багато кімнат для роботи гуртків художньої самодіяльності. Особливо популярними є драматичний колектив та духовий оркестр, яким 1970 року присвоєно звання народних. Цього почесного звання удостоєний також створений тут у 1965 році краєзнавчий музей на громадських засадах. До послуг жителів — кінотеатр, два робітничі клуби — текстильників і папірників. Серед коростишівців багато фото- і кінолюбителів. При шахтоуправлінні вже 10 років діє самодіяльна кіностудія. У місті працюють дві районні, одна міська та 12 профспілкових бібліотек з загальним книжковим фондом 175 тис. томів. 1959 року відкрито музичну школу, у якій навчаються гри на баяні, фортепіано, скрипці та народних інструментах 292 дітей робітників і колгоспників. Виходить районна газета «Ленінським шляхом». У Коростишеві чудові умови для відпочинку трудящих. Майже 40 років працює тут будинок відпочинку «Тетерів». За цей час у ньому побувало понад 80 тис. чоловік.

Бойовим авангардом в економічному й соціально-культурному житті міста є комуністи й комсомольці. На 1 січня 1972 року налічувалося 1450 членів та кандидатів у члени КПРС, 2295 комсомольців. Трудящі Коростишева справжні господарі свого міста. 13 червня 1971 року до міської Ради депутатів трудящих вони обрали 71 депутата, серед них 48 робітників, 4 колгоспники, 34 комуністи, 6 комсомольців, 29 жінок. Створено вісім постійних комісій міськради.

У Коростишеві народився і провів дитячі роки Г. М. Михайлов-Сидоров — український радянський педагог-вокаліст, заслужений діяч мистецтв УРСР, професор Харківської консерваторії. У місті встановлено пам'ятник К. В. Гелевею — безстрашному партизану громадянської війни, делегату VI Всеукраїнського і VIII Всеросійського з'їздів, члену ВУЦВКу і ВЦВКу та Л. А. Дарбіняну — відважному командиру механізованої бригади, яка визволила місто від фашистських загарбників. 1965 року на відзнаку 20-річчя перемоги над гітлерівською Німеччиною споруджено обеліск «Народу-переможцю». В день 50-річчя Радянської влади відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Впевненою ходою крокують трудящі міста до нових звершень, своєю самовідданою працею разом з усім радянським народом зводять величну споруду, ім'я якій — комунізм.

М. С. БРОДАЦЬКИЙ, О. М. ІВАЩЕНКО

БРУСИ́ЛІВ

Брусилів — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Здвижі, за 50 км на південний схід від райцентру, за 35 км від залізничної станції Скочище, на лінії Фастів — Житомир й за 12 км від автошляху Київ — Львів. Населення — 3780 чоловік.

Археологічні дослідження, що проводилися на березі річки Здвижу, поблизу Брусилова, свідчать про те, що тут селилися люди ще в добу бронзи. Знайдено також поселення ранньослов'янських часів (II—VI і VII—VIII ст.) та залишки давньоруського городища[1].

Перша писемна згадка про Брусилів датується 1543 роком. За часів литовського панування населений пункт входив до Київського воєводства. 1569 року він підпав під владу шляхетської Польщі. Для захисту від нападів кримських татар у 70-х роках XVI ст. тут збудовано замок, який невдовзі вони зруйнували. У 1585 році Брусилову надано магдебурзьке право. Дозволялося влаштовувати на рік чотири ярмарки та щотижня торги[2]. Це сприяло розвитку ремесел, торгівлі тощо.

У XVI ст. селяни Брусилова платили грошовий та натуральний чинш, а також відробляли панщину. Середня норма для волочного господарства становила три дні на тиждень. Соціально-економічний гніт поєднувався з національно-релігійним. Польська шляхта зневажала українську мову, народні звичаї, намагалася окатоличити населення. У відповідь на цей гніт трудящі Брусилова неодноразово піднімалися на боротьбу за визволення. Вони билися в повстанських загонах під керівництвом К. Косинського (1591—1593 рр.), С. Наливайка (1594—1596 рр.)[3]. Влітку 1618 року селяни містечка підпалили поміщицький маєток, вчинили розправу над ненависною шляхтою[4].

Активну участь брусилівці брали у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Багато жителів відважно билися з шляхетським військом під Пилявцями, Зборовом та в інших битвах. 1649 року Брусилів став сотенним містечком Білоцерківського полку. Під час воєнних дій польсько-шляхетських військ за підкорення Правобережної України повстанці під керівництвом Д. Дейнеки у травні 1666 року обложили Брусилів. Їх підтримало місцеве населення. Селяни відмовилися виконувати повинності. За Андрусівським перемир'ям 1667 року Брусилів залишився під владою шляхетської Польщі. В цей період ще більше посилився визиск трудящих. Під час Коліївщини в районі Брусилова діяв гайдамацький загін І. Бондаренка. Коли гайдамаки підійшли до містечка, міщани зустріли їх хлібом-сіллю. У загін влилося багато брусилівців. Повстанці вчинили розправу над польськими панами, орендарями, крамарями та корчмарями[5].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Брусилів 1797 року став волосним центром Радомисльського повіту Київської губернії. Основну масу населення становили ремісники, об'єднані в цехи. Щороку вони платили власникові Брусилова по 16 злотих і виконували роботи на ремонті замку й греблі. 1852 року налічувався 201 ремісник, у т. ч. 112 шевців, 39 кравців, 32 кушніри, 10 шаповалів та 8 ткачів[6].

Історія містечка пов'язана з декабристським рухом. 1825 року тут стояв Кременчуцький піхотний полк, офіцери якого підтримували зв'язки з Північним

---

[1] Інститут археології АН УРСР. Науковий архів, 1960/26, стор. 17—18.

[2] Słownik geograficzny..., t. 1, стор. 389, 390.

[3] М. А. Алекберли. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII веков, стор. 48, 49.

[4] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 191; Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 238—239.

[5] Журн. «Киевская старина», 1890, № 4, стор. 22—24.

[6] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 485.

товариством та Васильківською управою. Коли за декабристами Петербурга повстав Чернігівський полк, М. П. Бестужев-Рюмін і С. І. Муравйов-Апостол взяли напрям на Брусилів. Містечко мало стати вихідним пунктом для рішучих революційних дій. Дізнавшись, що Кременчуцький полк спішно відводиться до Житомира, С. І. Муравйов-Апостол вирішив змінити маршрут і вести полк на Білу Церкву[1].

В умовах самодержавного ладу трудящі Брусилова продовжували зазнавати жорстокої експлуатації. У користуванні 322 кріпаків перед земельною реформою налічувалося всього 51 десятина присадибної та 546 десятин орної землі, тоді як поміщиці належало 1023 десятини. Селяни відбували по три дні панщини на тиждень, зазнавали нелюдських знущань. Так, 1853 року поміщицький економ за спізнення на роботу висік різками 17-річну І. Паламаренко, після чого вона через три дні померла[2].

У 40-х роках XIX ст. в Брусилові з'явилися перші промислові підприємства — шкіряний і винокурний заводи, де працювали кріпаки. Всі роботи тут виконувалися вручну. В 1848 році в містечку вже діяли пивоварний, цегельний заводи та два водяних млини на річці Здвижу. З розвитком промислового виробництва розвивалася й торгівля. У 40—50-х роках XIX ст. Брусилів став одним з найбільших торговельних містечок у повіті. Сюди привозили з Полісся лісоматеріал, вироби з дерева, дьоготь, смолу, дубову кору, з південних районів України — сіль, вовну, солону рибу. Протягом року в містечку відбувалося 12 ярмарків та 26 торгів. Місцеві власті мали від торгівлі великі прибутки. За віз товарів з кожного продавця стягувалося мито.

У 1852 році в Брусилові було 416 будинків, у яких проживало 5288 чоловік. У містечку діяла аптека. Працювало парафіяльне училище, де один учитель навчав 19 учнів[3].

Не поліпшилося економічне становище селян і після реформи 1861 року. За уставною грамотою 721 ревізькій душі, що належала поміщику Чацькому, виділили 186 десятин присадибної, 1473 — польової та 129 десятин сінокосної землі, за яку мали платити великий викуп. Селяни поміщиці Свірчевської одержали в користування 109 десятин землі. Наділ на ревізьку душу становив трохи більше двох десятин. Така кількість землі не могла забезпечити достатку сім'ї. Але й за цією середньою цифрою ховалося майнове розшарування, оскільки на тяглий двір (а їх 56) виділялося по 18 десятин, на піший (86) — лише 8. 112 дворів користувалися тільки городами[4]. Малоземельні й безземельні селяни, щоб якось жити, йшли на заробітки до економії чи на підприємства, кількість яких після скасування кріпацтва помітно зросла. За даними 1900 року, в містечку було 43 чинбарні, спиртозавод, 4 повстяні фабрики, 2 водяні, паровий та вітряний млини, 4 кузні, 2 слюсарні майстерні.

На початку XX століття в містечку поширюються марксистські ідеї. У липні 1902 року за допомогою Київського комітету РСДРП створена соціал-демократична група[5]. Її члени вели серед населення політичну агітацію, розповсюджували революційну літературу. У 1905 році під керівництвом групи відбулося кілька виступів та демонстрацій робітників і селян. Під їх впливом у навколишніх селах також виникали заворушення[6]. В роки розгулу реакції група була розгромлена й припинила своє існування.

Столипінська реформа ще більше загострила суперечності між бідними селянами та багатіями. Розширилися господарства куркулів, які скуповували землі бідноти.

---

[1] М. Лисенко. Декабристський рух на Україні. К., 1954, стор. 22, 63, 69.
[2] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 38, арк. 360.
[3] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 166—167; ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 39, спр. 432, арк. 9; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 36, спр. 1243, арк. 1—5.
[4] Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 1432.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1001, арк. 93—96.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 799, арк. 60.

Бідні селяни, мізерні наділи яких не могли прогодувати сім'ю, продавали землю і йшли у найми чи працювати на підприємствах. 1912 року в Брусилові налічувалося 603 селянські господарства, які мали в користуванні 1668 десятин землі. Розподілялася вона нерівномірно. 43 селянські двори зовсім не мали землі, 127 мали менше десятини, 260 — від 1 до 3, 40 куркулів володіли 416 десятинами землі. Аналогічне становище було і з худобою, якої налічувалося 2846 голів, у т. ч. робочої — 447, корів — 536. 55 господарств зовсім не мали худоби[1].

За часів капіталізму повільно розвивалася медицина. Наприкінці XIX ст. відкрито земську лікарню, яку обслуговували лікар та два фельдшери. На 1913 рік тут налічувалося 4 фельдшери й акушерка. Крім того, була ще одна приватна лікарня, де приймали хворих 4 лікарі, в т. ч. 2 зубних, та 2 акушерки. Працювали аптека й два аптечні магазини. З освітніх закладів діяло двокласне парафіяльне училище.

У роки революційного піднесення в Брусилові почали розгортати свою діяльність більшовики. В березні 1912 року за дорученням Київського комітету РСДРП більшовик М. С. Токарський створив підпільний політичний гурток, який проіснував до 15 вересня. У 1916 році в містечку знову почав діяти нелегальний більшовицький гурток у складі 10 чоловік. Зразу ж після перемоги Лютневої революції він вийшов з підпілля, й 1 березня сформувалася більшовицька партійна організація. Обрано комітет з 5 чоловік.

Після VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) більшовики Брусилова розгорнули серед трудящих роботу, спрямовану на підготовку пролетарської революції. Їх гасла відповідали корінним інтересам робітників і селян. Це яскраво продемонструвала багатолюдна демонстрація 18 липня 1917 року. У серпні Брусилівська більшовицька організація провела серед трудящих збір коштів для газети «Голос социал-демократа» — органу Київського комітету РСДРП(б). На адресу редакції надіслано 110 крб., а також лист, у якому говорилося: «Хай не змовкне наш «Голос»! Хай гуде, як дзвін, на захист інтересів пролетарської партії, на страх ворогам!»[2].

З великою радістю зустріли трудящі Брусилова звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Під керівництвом більшовицької організації, в якій налічувалося 50 чоловік, у листопаді на знак солідарності з пітерськими робітниками відбулися масові мітинги й демонстрації. На цей час у містечку проживало 7 тис. жителів, у т. ч. 300 робітників, які працювали на двох парових млинах, кількох дрібних шкіряних заводах та інших кустарних підприємствах[3].

У січні 1918 року в Брусилові було встановлено Радянську владу й створено Раду робітничих і селянських депутатів. За її рішенням організовано комісію, яка, спираючись на сільську бідноту, ділила поміщицьку землю, худобу та сільськогосподарський реманент економії. Але соціалістичні перетворення припинило вторгнення на Україну німецьких окупантів. Вони відродили старий лад. Землю повернули поміщикам, розігнали народну міліцію. Спираючись на українських буржуазних націоналістів, кайзерівці грабували населення, чинили насильства й розправи, забирали в жителів зерно, худобу, реманент.

Брусилівська більшовицька організація готувалася до виступу проти німецьких окупантів та їх прислужників, тримала зв'язок з підпільними ревкомами Ходоркова, Коростишева, Радомисля та Малина. У червні 1918 року в Брусилів перемістився повітовий повстанський комітет. Активну участь у підготовці виступу брала Галя Тимофєєва — секретар Київського підпільного губкому партії. Уповноваженими від повстанкому Брусилівської волості були П. Цепляк та А. Ф. Левченко[4].

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 262—263.

[2] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 276.

[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 183; Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині, стор. 122.

[4] Г. Заставенко. Розгром німецьких інтервентів на Україні у 1918 році. К., 1948, стор. 92.

В. П. Корнійчук — один з учасників боротьби за встановлення Радянської влади в Брусилові. Фото 1920 р.

В містечку друкувалися відозви та листівки, які закликали трудящих повіту до боротьби проти німецько-гетьманського режиму та відновлення Радянської влади. 23 серпня о 3 годині повстання почалося. Кайзерівський гарнізон змушений був тікати, зазнавши великих втрат[1]. Перегрупувавши свої сили, окупанти перейшли у наступ, піддавши перед тим артилерійському обстрілу Брусилів та Соловіївку. Партизани, яких налічувалося близько 300, були погано озброєні (мали лише 80 гвинтівок) й не могли стримати ворога. Захопивши містечко, загарбники почали репресії. 1 вересня вони повісили 4-х партизанів, по-звірячому замордували члена повітревкому К. П. Шепетчука з Соловіївки[2]. Але ніщо не могло залякати трудящих. Боротьба за владу Рад розгорнулася з новою силою. Наприкінці листопада 1918 року кайзерівці втекли з Брусилова. Однак владу в містечку захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії. Більшовики знову розгорнули роз'яснювальну роботу серед трудящих, викривали реакційну суть петлюрівщини. Наприкінці лютого 1919 року спільними діями партизанів та червоноармійців Богунського й Таращанського полків Брусилів визволено від ворога.

Після вигнання петлюрівців в містечку одразу створено ревком. Наприкінці березня почав діяти волосний ревком на чолі з В. П. Корнійчуком. Під їх керівництвом трудящі містечка й волості приступили до здійснення соціалістичних перетворень. Але по-справжньому розгорнути цю роботу заважали різного роду контрреволюційні банди. В ніч на 30 травня 1919 року після двогодинного бою з загонами міліції вони вдерлися до Брусилова, вчинили криваву розправу над населенням і спалили його центральну частину. Активну участь у боротьбі за владу Рад брала робітничо-селянська молодь. У травні 1919 року створено волосний комсомольський осередок, у якому налічувалося близько 100 членів ВЛКСМ[3].

У серпні 1919 року Брусилів знову захопили петлюрівці. Але ворог не зміг закріпитися на захопленій території. У вересні 1919 року Південна група радянських військ, здійснюючи свій легендарний похід з-під Одеси в район Коростеня, на з'єднання з 12-ю армією, визволила містечко від ворогів. У той час кілька днів тут перебував штаб 45-ї дивізії[4]. Знову почали діяти містечковий і волосний ревкоми. Вони перерозподіляли землі нетрудових елементів, налагоджували культурне будівництво. Проте й цього разу брусилівцям не вдалося по-справжньому розгорнути роботу. Наприкінці квітня 1920 року на Україну вдерлися війська буржуазно-поміщицької Польщі. Понад місяць «господарювали» вони в містечку. На початку червня радянські війська визволили Брусилів від ворога.

Відновили роботу містечковий й волосний ревкоми, у червні 1920 року обрано комітет незаможних селян, а на початку 1921 року — Раду. У травні 1921 року обрано оргбюро, якому загальні збори молоді Брусилівської волості доручили організувати комсомольський осередок. 4 вересня 1921 року відбулася перша конференція комсомольських організацій Брусилівщини. Спільними зусиллями Ради, КНС, комуністів та комсомольців вживалися заходи до зміцнення союзу з середняком і створення колективних господарств. У жовтні 1922 року 23 господарства, в т. ч. 2 середняцькі, об'єдналися в комуну «Прогрес», за якою закріплено 100 деся-

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 320, 321.

[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.), стор. 71; Л. В. Буз. Боротьба трудящих Київщини проти німецьких інтервентів і націоналістичної контрреволюції за відновлення влади Рад на Україні. К., 1957, стор. 33, 34.

[3] Газ. «Коммунист», 1 червня 1919 р.

[4] Г. И. Котовский. Документы и материалы, стор. 96.

тин землі. Вона мала 15 коней, 18 корів, 13 свиней, 14 плугів, 22 борони, 14 возів та 4 культиватори. За допомогою держави комуна швидко міцніла й набувала все більшої популярності серед селян.

У 1923 році Брусилів став селом, центром однойменного району. В тому ж році створені районні партійна та комсомольська організації, райвиконком. Під їх керівництвом трудящі села й району пішли далі по шляху соціалістичного будівництва. У 1925 році, наслідуючи приклад передових господарств республіки, комуна «Прогрес» перейшла на статут сільгоспартілі й стала першим колгоспом в Брусилівському районі[1].

Багато уваги приділялося налагодженню охорони здоров'я трудящих, які дістали змогу безплатно користуватися медичною допомогою. З 1923 року працювали районна лікарня, аптека. Населення обслуговували лікар та два фельдшери. Особливо значна робота проводилася в галузі освіти. На кінець 1925 року в семирічній школі 10 учителів навчали 346 учнів. Починаючи з 1921 року, відкривалися пункти й школи ліквідації неписьменності серед дорослих. Так, у 1924 році в селі навчалася третина населення. З 1923 року працювали районний сельбуд, бібліотека, хата-читальня.

Після відбудовного періоду трудящі села ще з більшою енергією взялися за втілення в життя ленінського кооперативного плану. У 1927 році засновано сільгоспартіль «Червоний шлях», а в 1928—1929 рр.— «Незаможник» та ім. Котовського. Через рік усі чотири колгоспи об'єдналися в одне господарство «Перебудова»[2]. Куркулі намагалися всіляко перешкодити колективізації, вдавалися до шкідництва, шантажу й терору. В ніч на 3 серпня 1926 року вони убили активного сількора-комсомольця І. Литвинчука. Проте це не допомогло їм. Трудове селянство назавжди зв'язало свою долю з колгоспами.

Значну допомогу в зміцненні сільгоспартілей подала Брусилівська МТС, яку створено 1932 року. Робітники Ленінграда надіслали їй 15 вітчизняних тракторів, зустрічати яких з музикою і квітами вийшло майже все населення, відбувся мітинг[3]. У лютому 1933 року над МТС узяв шефство Київський паровозо-вагоноремонтний завод, який виділив з свого колективу двох комуністів-слюсарів. У березні Київський обком партії надіслав для роботи в машинно-тракторній станції 8 комуністів. Незабаром у МТС, відгукнувшись на заклик знатного бригадира першої жіночої тракторної бригади Старобешівської МТС Донецької області Паші Ангеліної, прийшли дівчата. Вони швидко оволоділи професією трактористок і показували зразки високопродуктивної праці. На всю Україну прославилася комсомолка Ольга Байдюк, яка у 1934 році на всеукраїнському конкурсі трактористів посіла одне з перших місць[4].

На кінець першої п'ятирічки колгосп «Перебудова» так зріс, що 1934 року на його базі створено 4 артілі: «16-річчя РСЧА», ім. Котовського, ім. Будьонного та ім. 17-го партз'їзду, які спеціалізувалися на вівчарстві й добивалися успіхів у виведенні овець цигайської породи. Артіль «16-річчя РСЧА» протягом 1937—1938 рр. в середньому отримувала по 136 ягнят на 100 вівцематок. У 1939 році три з чотирьох колгоспів були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки й занесені до її Книги пошани.

Напередодні Великої Вітчизняної війни працювало також кілька невеликих промислових підприємств, зокрема маслозавод, цегельний завод, який до 1937 року належав колгоспу «16-річчя РСЧА». У селі діяло 6 промислових артілей, а також млин, МТС, друкарня.

Завдяки піклуванню держави дедалі поліпшувалося медичне обслуговування населення. В 1940 році в селі діяли районна лікарня на 60 ліжок, поліклініка,

[1] Київський облдержархів, ф. Р-353, оп. 1, спр. 132, арк. 14.
[2] Там же.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 15.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, спр. 430, арк. 51.

пологовий будинок та аптека. У них працювало 6 лікарів і 20 чоловік середнього медперсоналу. Значних успіхів досягнуто в галузі культурного будівництва. Всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. До кінця 1935 року в основному ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. В 1940 році у двох середніх школах 35 учителів навчали 967 учнів. За самовіддану працю 1938 року вчителя А. С. Макаренка нагороджено орденом «Знак Пошани». Напередодні Великої Вітчизняної війни діяли будинок культури, кінотеатр та бібліотека, в якій налічувалося понад 14 тис. книжок. Більшість дворів була радіофікована. 1935 року відкрито палац піонерів. З 1930 року виходила районна газета «Колгоспна правда».

Мирну працю брусилівців перервав розбійницький напад фашистської Німеччини. З самого початку війни багато брусилівців пішло в Червону Армію. Для боротьби з ворожими диверсантами створено винищувальний батальйон, який очолив учитель середньої школи Ю. Я. Грушецький. Приміщення середньої школи обладнали під військовий лазарет. За кілька днів почалася евакуація майна колгоспів та МТС в східні райони країни. 10 липня ворог окупував село.

Німецько-фашистські загарбники одразу встановили жорстокий режим: знищували активістів, закатували голову сільської Ради І. Я. Криворотенко та 152 чоловіка мирного населення. З перших днів окупації брусилівці піднялися на боротьбу.

В травні 1942 року за завданням підпільного обкому КП(б)У на території району створено підпільну організацію «Радянські патріоти», яку очолив комуніст П. С. Макаренко. В її складі налічувалося 28 чоловік, у т. ч. брусилівці Т. А. Любашенко, А. С. Макаренко та К. К. Микитенко. Підпільники мали два радіоприймачі й вели серед населення антифашистську агітацію, інформували його про становище на фронтах, викривали брехливість ворожої пропаганди, підтримували тісний зв'язок з партизанськими загонами І. О. Хитриченка та А. Й. Цендрівського, відбирали для них людей, добували розвіддані, зброю та медикаменти[1].

Гітлерівцям вдалося в липні 1943 року натрапити на слід підпільників. Вони схопили А. С. Макаренка, сподіваючись дізнатися від нього про склад підпільної організації. Незважаючи на жорстокі катування, патріот не сказав ні слова. Розлючені кати розстріляли героя, його дружину й сина, а хату спалили. Проте фашисти зазнали справедливої кари. Невдовзі підпільники разом з партизанами, захопивши телефон в с. Яструбеньках, подзвонили в Брусилів, в гестапо, про те, що там нібито перебувають партизани. Негайно в село виїхав каральний загін. На його шляху народні месники влаштували засідку й влучним вогнем знищили 20 карателів і начальника жандармерії[2].

Вигравши битву за Дніпро, Червона Армія продовжувала бої за визволення Правобережної України. Наприкінці грудня 1943 року під Брусиловом відбулися запеклі бої військ 1-го Українського фронту проти гітлерівців, у результаті яких було знищено 4 тис. ворожих солдатів і офіцерів та велику кількість техніки. Навколо села диміли підбиті «тигри» й «пантери». Тільки 9-й механізований корпус знищив у районі Брусилова 123 ворожі танки, 24 гармати, 23 бронетранспортери та 58 автомашин[3]. 24 грудня ворог залишив село. Відступаючи, гітлерівці зруйнували двоповерхове приміщення середньої школи, палац піонерів, спалили будинок культури, приміщення райкому партії, райвиконкому та багато житлових будинків.

З перших днів після визволення брусилівці почали відбудовувати рідне село. Райком партії, райвиконком, які одразу відновили свою діяльність, насамперед мобілізували всіх трудящих на відбудову колгоспів, МТС, підприємств, шкіл. Проводилася велика робота, спрямована на відновлення партійних, комсомольських та громадських організацій. У 1944 році розгорнули діяльність 4 первинні партійні організації, 9 комсомольських. У цьому ж році стали до ладу МТС, розпочалося навчання в школах.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 33, арк. 1; спр. 157, арк. 1—12.
[2] Там же, спр. 33, арк. 13.
[3] Там же , ф. 51, оп. 2, спр. 2, арк. 5.

Прагнучи допомогти Червоній Армії якнайшвидше здобути перемогу, трудящі весною 1944 року здали для її потреб близько 21 тис. пудів хліба та майже 1 млн. крб. грішми. Щасливим днем для брусилівців, як і для всіх радянських людей, було 9 Травня 1945 року — переможне завершення Великої Вітчизняної війни. Певний вклад у розгром ворога внесли й вони самі. 847 жителів села билися на фронтах та в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 469 з них нагороджено орденами й медалями, О. В. Броницького — орденами Слави трьох ступенів. 321 чоловік поліг смертю хоробрих. Переборюючи великі труднощі, колгоспники відновлювали посівні площі, зміцнювали господарство артілі. У цьому значну допомогу подавала МТС, яка в 1945 році виконала план тракторних робіт на 138 проц. На кінець 1950 року господарство всіх колгоспів було відновлено, укомплектовано худобою тваринницькі ферми, яка прибула з Саратовської області РРФСР. Рік у рік підвищувалися врожайність, продуктивність тваринництва[1].

О. В. Броницький — повний кавалер ордена Слави.

Значну роботу у відбудові та дальшому розвитку народного господарства проводили районна та сільська Ради депутатів трудящих. Вони розробили проект забудови й благоустрою Брусилова. З їх ініціативи розпочато будівництво гідроелектростанції, маслозаводу, відремонтовано приміщення лікарні, шкіл.

Великі зміни сталися в сільському господарстві в наступні роки. Цьому певною мірою сприяло об'єднання всіх чотирьох колгоспів (1959 рік) в одне господарство, яке з 1962 року має назву ім. Паризької комуни. За ним закріплено 3405 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2776 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами були озима пшениця, жито, льон, картопля. Розвивалося тваринництво м'ясо-молочного напряму. Нині колгосп — це високомеханізоване господарство, у якому на початок 1973 року налічувалося 30 тракторів, 11 автомашин, 11 різноманітних комбайнів та багато іншої техніки. На основі комплексної механізації з кожним роком поліпшувалися виробничі показники. В 1970 році прибутки господарства становили 703 тис. крб. За роки восьмої п'ятирічки врожайність сільськогосподарських культур зросла на 13 проц., надій молока на корову — на 727 кг, а прибуток — майже вдвоє. За сумлінну високопродуктивну працю 54 колгоспники нагороджено орденами й медалями. Велике трудове піднесення викликало серед хліборобів соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна й на честь XXIV з'їзду КПРС. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань та вклад у зміцнення й процвітання Вітчизни 50 колгоспників нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», всього по селу удостоєно цієї нагороди 164 чоловіка.

Після відбудови господарства швидкими темпами почала розвиватися промисловість. 1956 року став до ладу харчокомбінат. На базі невеликого хлібо-булочного цеху харчокомбінату 1957 року виник хлібозавод, який забезпечує продукцією не лише Брусилів, а й навколишні села. Великим підприємством став «Міжколгоспбуд», заснований 1954 року. Йому підлягають цегельний, деревообробний заводи та цех залізобетонних конструкцій. За час існування підприємство побудувало в колгоспах району близько 70 тваринницьких приміщень, складів, зерносховищ, а в Брусилові — виробничий корпус харчокомбінату, приміщення для дитячого і терапевтичного відділень лікарні, дитячих ясел, середньої школи, будинок культури. Лише за роки восьмої п'ятирічки здано в експлуатацію 55 об'єктів.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 51, оп. 2, спр. 19, арк. 11.

Брусилівська дільнична лікарня. 1965 р.

Одним з найбільших підприємств є відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», створене 1961 року на базі РТС. Тут добре устаткована ремонтна майстерня, автопарк та механізований загін добування й вивезення торфу на добриво. Відділення обслуговує 18 колгоспів, його колектив налічує 300 робітників та інженерно-технічних працівників і допомагає колгоспам у механізації тваринницьких ферм, в освоєнні нової техніки. На підприємстві з початку 60-х років широкого розмаху набув рух за комуністичну працю. В авангарді його йдуть комуністи й комсомольці. На 1972 рік тут налічується 28 ударників комуністичної праці.

Широко розгорнувши соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС, механізатори добилися високих показників у виконанні завдань восьмої п'ятирічки. Вони достроково завершили план, підвищили продуктивність праці на 12 проц. Відзначаючи 50-річчя з дня утворення СРСР, колектив відділення достроково здійснив завдання другого року дев'ятої п'ятирічки.

Докорінно змінилося й саме село. На його забрукованих вулицях за 1963—1972 рр. виросло 163 житлові будинки, над якими височать телевізійні антени. І хоч 1962 року Брусилівський район ліквідовано, село не втратило значення економічного й культурного центру для навколишніх сіл. Багато зроблено для поліпшення медичного обслуговування населення. На 1972 рік у Брусилові діяли дільнична лікарня на 150 ліжок і поліклініка, в яких працювало 19 лікарів та 52 чоловіка середнього медперсоналу. За сумлінну працю головного лікаря М. І. Дроздовського 1961 року нагороджено орденом Леніна. Досягнуто успіхів у галузі освіти. 1964 року середня школа перейшла в нове приміщення. В 1972 році у ній 35 учителів навчало 423 учні.

Центром культурно-масової роботи є добре обладнаний будинок культури, при якому створено народний університет культури, що має три факультети: педагогічний, медичний та дошкільного виховання. Їх відвідує 146 слухачів. У будинку культури та піонерському клубі працюють гуртки художньої самодіяльності. До Брусилова часто приїздять з концертами й виставами митці-професіонали з Києва, Житомира, Чернігова, Ровно. Демонстрували свою майстерність артисти РРФСР, зокрема Костроми, Краснодара. До послуг любителів книги — сім бібліотек.

Організаторами й вихователями трудящих Брусилова є комуністи. На 1972 рік налічувалося 11 первинних парторганізацій, що об'єднували 205 членів та кандидатів у члени партії. Вони завжди в авангарді боротьби за дальший розвиток економіки й культури села. Надійними помічниками їх є комсомольці, яких у 1972 році було 257.

Брусилів — батьківщина народного артиста УРСР Б. Н. Города й народного артиста СРСР Є. І. Червонюка, нагородженого орденом Леніна. В селі 1950 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. 1967 року встановлено обеліск воїнам-визволителям села та односельцям, які полягли за Батьківщину.

Щасливим життям живуть нині брусилівці, вони з упевненістю дивляться в своє прекрасне майбутнє.

О. М. ІВАЩЕНКО, М. О. ЛИТВИНЧУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОРОСТИШІВСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛЬКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Коростишів. Дворів — 597. Населення — 1721 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бобрик, Козак, Теснівка.

На території Більківців розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, який має в користуванні 2637 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2252 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 91 чоловік нагороджений орденами й медалями, в т. ч. бригадир комплексної бригади А. П. Редчук — орденом Леніна.

У селі є середня школа, де 32 вчителі навчають 416 учнів, будинок культури на 500 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

В партійній організації (створена 1928 року) налічується 37 комуністів, у комсомольській (створена 1923 року) — 121 член ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село належить до 1609 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 390 жителів села билися на фронтах проти фашистських загарбників, 270 односельців нагороджено орденами й медалями, 220 чоловік загинули смертю хоробрих. 1964 року на їх честь споруджено обеліск Слави.

У Більківцях народився генерал-майор С. А. Калиниченко. В селі працюють також майстри художньої вишивки Я. С. Криворучко і Н. І. Самійленко, вироби яких неодноразово експонувалися на республіканській виставці мистецтв.

ВІЛЬНЯНКА (до 1966 року хутор Вільнянський) — село, центр сільської Ради, розміщено за 17 км на південний схід від районного центру й залізничної станції Коростишів та за 6 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 162. Населення — 360 чоловік. Сільраді підпорядковані села Борок і Радівка.

На території Вільнянки розміщений колгосп ім. Щорса, який має в користуванні 1755 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1402 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 27 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

В партійній організації налічується 19 комуністів, у комсомольській — 16 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 87 жителів села захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. 66 односельців нагороджено орденами й медалями, 41 чоловік загинув смертю хоробрих. 1962 року на честь загиблих воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

ВІЛЬНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Дубовика, притоки Тетерева, за 20 км на південний схід від районного центру й залізничної станції Коростишів та за 12 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 287. Населення — 744 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Віленька й Онишпіль.

На території Вільні розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 1935 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1714 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 29 колгоспників, у т. ч. чабана П. І. Бурлаченка — орденом Леніна.

В селі є середня школа, де 16 учителів навчають 166 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 6440 томів, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Партійна організація (створена 1929 року) налічує 15 комуністів, комсомольська (створена 1927 року) — 82 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1618 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 240 жителів села воювали на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу 110 односельців нагороджено орденами й медалями. 130 чоловік загинуло смертю хоробрих.

Вільня — батьківщина єврейського поета О. М. Шварцмана (1889—1919 рр.).

ВОДОТИЇ — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км на південний схід від районного центру, за 24 км від залізничної станції Скочище й за 20 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 480. Населення — 1028 чоловік. Сільраді підпорядковані села Болячів і Покришів.

На території Водотиїв розміщений колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 6146 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5156 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 86 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій працює 21 учитель і навчається 426 учнів, будинок культури на 265 місць, бібліотека з книжковим фондом 7200 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Парторганізація (створена 1930 року) налічує 69 комуністів, комсомольська (створена 1927 року) — 143 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1611 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство створене в 1924 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 430 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 268 нагороджено орденами й медалями, 262 чоловіка загинуло смертю хоробрих. На їх честь у 1970 році споруджено пам'ятник.

У Водотиях народилися доктор медичних наук В. М. Омельченко та доктор історичних наук, професор Д. Л. Похилевич.

Поблизу с. Водотиїв знайдено давньоруські срібні прикраси.

ГУМЕ́ННИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Мики, притоки Тетерева, за 12 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Коростишів та за 12 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 340. Населення — 988 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Червоний Ровець.

Б Гуменниках розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має в користуванні 1641 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1295 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва 66 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу В. П. Шатківського й доярку, делегата XXIV з'їзду КП України Л. М. Шегеду — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 217 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8473 томи, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена 1924 року) налічує 22 комуністи, комсомольська (створена 1925 року) — 48 членів ВЛКСМ.

Село засноване у першій половині XVIII ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової гітлерівської окупації в селі діяла підпільна патріотична група, яку очолював К. П. Денисюк.

Під час Великої Вітчизняної війни 205 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боях з ворогом 147 чоловік нагороджено орденами й медалями. 124 односельці загинуло смертю хоробрих. На честь їх у 1965 році споруджено пам'ятник.

ДИВИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 62 км на південний схід від районного центру, за 19 км від залізничної станції Скочище й за 20 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 270. Населення — 614 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має в користуванні 2146 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1940 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 18 колгоспників.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 98 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена 1929 року) налічує 15 комуністів, комсомольська (створена 1927 року) — 20 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1611 роком.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 259 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 173 односельці нагороджено орденами й медалями. 186 чоловік загинуло смертю хоробрих. У селі в 1959 році споруджено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям та в 1967 році — два пам'ятники односельцям, які полягли в боях за Батьківщину.

Дивин — батьківщина генерал-лейтенанта О. І. Утвенка.

КАМ'ЯНИ́Й БРІД — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Бистріївки, притоки ріки Тетерева, за 20 км на північний захід від районного центру, 20 км від залізничної станції Горбаші й за 20 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 398. Населення — 1178 чоловік.

На території села розміщений колгосп ім. Мічуріна, який має в користуванні 1903 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1637 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є цех обробки декоративного каменю-лабрадориту. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 67 колгоспників нагороджені орденами й медалями, в т. ч. ланкова М. В. Захарчук і зоотехнік Ф. С. Васильчук — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 249 учнів і працює 14 учителів, будинок культури на 140 місць, бібліотека з книжковим фондом 8406 томів, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 23 комуністи, в комсомольській (створена 1924 року) — 48 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1606 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 218 жителів воювали на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 172 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 146 загинули смертю хоробрих. За тимчасової гітлерівської окупації в селі діяла підпільна патріотична група під керівництвом А. К. Канакіна.

Для увічнення пам'яті односельців, які загинули під час війни, в 1966 році встановлено обеліск.

У селі знайдено поховання доби міді та скарб ювелірних речей XI—XII століть.

КАРАБАЧИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Здвижу, правої притоки Тетерева, за 38 км на схід від районного центру, за 30 км від залізничної станції Скочище

і за 17 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 296. Населення — 679 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Орджонікідзе, який має в користуванні 1990 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1663 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 22 колгоспники нагороджені орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 96 учнів, будинок культури на 240 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 23 комуністи, комсомольська (створена 1925 року) — 36 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1746 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 218 жителів села воювали на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 170 чоловік нагороджено орденами й медалями. 98 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1966 році споруджено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям, у 1967 році — обеліск командиру ескадрону, котовцю В. В. Блохіну, який поліг у бою за село в 1920 році.

Уродженкою Карабачина є народна артистка УРСР, двічі лауреат Державної премії СРСР П. М. Нятко-Табачникова.

Поблизу села знайдено поховання доби міді та кам'яні знаряддя доби бронзи.

КВІТНЕ́ВЕ (до 1962 року Дубовець) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на схід від районного центру, за 5 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 257. Населення — 607 чоловік. Сільраді підпорядковані села Антонівка, Браженець, Красилівка та Царівка.

На території Квітневого розміщена центральна садиба колгоспу «Здобуток Жовтня», який має в користуванні 2247 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1877 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 35 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій працюють 19 учителів і навчається 190 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 2,9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація налічує 29 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 206 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боях з ворогом 107 чоловік нагороджено орденами й медалями. 150 — загинуло смертю хоробрих. 1960 року на честь загиблих воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

В с. Царівці живе й працює майстер художньої вишивки Р. П. Шиманська.

КОЗІЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 4 км на північний схід від районного центру й залізничної станції Коростишів. Дворів — 388. Населення — 1094 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Високий Камінь, Городське, Новогородецьке.

На території Козіївки розміщено центральну садибу колгоспу «Нове життя», який має в користуванні 1809 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1451 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 83 колгоспники нагороджені орденами й медалями, в т. ч. ланкові колгоспу В. О. Будник — орденом Леніна, М. Т. Матюшенко — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 227 учнів і працює 17 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація налічує 28 комуністів, комсомольська — 67 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1646 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

220 жителів села воювали проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 137 односельців віддали своє життя, захищаючи Батьківщину. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 153 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі Городському досліджено поселення трипільської культури та три давньоруські городища — залишки згаданого в літопису під 1257 роком міста Городеска.

КРОПИ́ВНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на південний схід від районного центру й залізничної станції Коростишів та за 12 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 214. Населення — 567 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Видумка, Голубівка та Єлизаветівка.

На території Кропивні розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінським шляхом», який має в користуванні 2173 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1932 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі є також лісництво, за яким закріплено 4437 га лісу. За успіхи в розвитку сільського господарства 31 колгоспника нагороджено орденами й медалями.

В селі є початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8336 томів, медична амбулаторія.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 12 комуністів, у комсомольській (створена 1929 року) — 16 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1783 роком. У 1872 році тут відбулося селянське повстання проти поміщицької сваволі, яке було придушене військами.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

І. Й. Луференко Г. М. Москальчук Ф. Й. Печенюк.

Герої Радянського Союзу.

Під час Великої Вітчизняної війни 191 житель села бився проти німецько-фашистських загарбників. 140 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. 101 — загинув смертю хоробрих.

МІСТЕ́ЧКО — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Здвижу, за 40 км на схід від районного центру, за 10 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 223. Населення — 500 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ковганівка, Лазарівка, Старицьке й Хом'янка.

На території містечка розташована центральна садиба колгоспу ім. 1-го Травня, який має в користуванні 2309 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1963 га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця, жито, льон та картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 36 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі є середня школа, де 13 учителів навчають 156 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена в 1927 році) налічує 28 комуністів, комсомольська (створена 1925 року) — 98 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1788 роком.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 126 односельців билися проти фашистських загарбників. 76 чоловік загинуло смертю хоробрих. За виявлений героїзм у боях з ворогом 102 чоловіка нагороджено орденами й медалями. На честь загиблих воїнів-визволителів 1961 року споруджено пам'ятник.

Поблизу с. Лазарівки виявлено давньоруські кургани.

НОВІ́ ОЗЕРЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км на схід від районного центру й за 8 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 388. Населення — 1124 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Осівці, Приворіття.

На території Нових Озерян розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має в користуванні 3192 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2783 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 61 колгоспник нагороджений орденами й медалями, в т. ч. колишній бригадир Г. М. Зубчук — орденом Леніна.

У селі є середня школа, де 17 учителів навчають 224 учні, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

Партійна організація Нових Озерян налічує 21 комуніста, комсомольська (створена 1930 року) — 96 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1542 роком.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 482 жителі воювали на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 236 полягли смертю хоробрих. За виявлений героїзм у боях з ворогом 305 чоловік нагороджено орденами й медалями. В 1943 році під час визволення Нових Озерян від гітлерівських окупантів загинув навідник гармати, уродженець Калінінської області І. Н. Пореченков, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1959 року загиблим воїнам-визволителям споруджено пам'ятник.

В Осівці народилися Герой Радянського Союзу Г. М. Москальчук, народний артист СРСР П. П. Кармалюк.

ОЗЕ́РА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний схід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Скочище. Дворів — 186. Населення — 513 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Биків, Западня та Мар'янівка.

На території Озер розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має в користуванні 3435 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2910 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 73 трудівники нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де 20 учителів навчають 219 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 16,2 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 53 комуністи, в комсомольській (створена 1928 року) — 98 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1801 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 238 чоловік билися проти німецько-фашистських загарбників, 122 чоловіка загинуло смертю хоробрих, 176 — нагороджено орденами й медалями. 1963 року встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

В селі є церква — архітектурний пам'ятник XVIII століття.

На околиці с. Бикова виявлено городище та могильник часів Київської Русі.

РОМА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Здвижу, притоки Тетерева, за 30 км на південний схід від районного центру й за 13 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 200. Населення — 566 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Здвижка, Пилипонка та Семенівка.

На території Романівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має в користуванні 1924 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1673 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 33 трудівники нагороджено орденами й медалями.

У Романівці є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 87 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація (створена в 1926 році) налічує 23 комуністи, комсомольська (створена 1926 року) — 18 членів ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників бився 381 чоловік, з них 252 нагороджено орденами й медалями. 221 чоловік загинув смертю хоробрих. На честь загиблих воїнів-визволителів 1954 року встановлено пам'ятник.

САДО́ВЕ (до 1963 року Березівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північ від районного центру й за 16 км від залізничної станції Коростишів. Дворів — 325. Населення — 1008 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Травневе.

На території Садового розміщена центральна садиба колгоспу ім. Митькіна, який має в користуванні 2877 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2482 га орної землі. Вирощують озиму пшеницю, жито, льон, хміль та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 79 жителів нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку Г. А. Потапенко — орденом Леніна.

У селі є середня школа, де 18 учителів навчають 262 учні, будинок культури на 240 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 27 комуністів, у комсомольській (створена 1920 року) — 89 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1795 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство створене в 1921 році.

Під час Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 268 жителів, 119 з них нагороджено орденами й медалями. Ф. К. Шевчуку й І. А. Журилу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 149 чоловік полягли смертю хоробрих. У боях за визволення села від гітлерівських окупантів загинув Герой Радянського Союзу росіянин Б. В. Митькін. Його ім'ям названо місцевий колгосп.

Б. В. Митькін — Герой Радянського Союзу, який загинув у бою проти фашистських окупантів, визволяючи с. Садове.

Для увічнення пам'яті воїнів-односельців, що віддали своє життя за Батьківщину, в 1965 році встановлено обеліск.

СКОЧИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південний схід від районного центру, за 4 км від залізничної станції Скочище, на лінії Житомир—Фастів. Дворів — 318. Населення — 816 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Скочище.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який має в користуванні 1283 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1123 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 37 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 139 учнів, будинок культури на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитсадок.

У партійній організації (створена 1928 року) налічується 15 комуністів, у комсомольській (створена 1924 року) — 20 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1864 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників 170 чоловік, з них 68 нагороджено орденами й медалями. 102 чоловіка загинуло смертю хоробрих.

СЛОБІ́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру й залізничної станції Коростишів та за 25 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 451. Населення — 1560 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Червоний Гай.

Колгосп «Прогрес», що розміщений на території Слобідки, має в користуванні 1763 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1519 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 66 трудівників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є восьмирічна школа, де 22 вчителі навчають 355 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації налічується 16 комуністів, у комсомольській — 24 члени ВЛКСМ.

Стела, встановлена на місці, де брали граніт на спорудження Мавзолею В. І. Леніна. Село Слобідка. 1972 р.

Село засноване у першій половині XVII ст. У 1830 році тут відбулося антифеодальне селянське повстання.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 275 жителів билися проти німецько-фашистських загарбників. 118 чоловік нагороджено орденами й медалями, 157—загинуло смертю хоробрих. На їх честь 1965 року споруджено обеліск Слави.

СО́БОЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південний схід від районного центру й за 5 км від залізничної станції Скочище. Дворів — 309. Населення — 713 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Долинівка.

На території Соболівки розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має в користуванні 4644 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4070 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю та успіхи в розвитку сільського господарства 81 трудівник колгоспу нагороджений орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 90 учнів, будинок культури на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

У партійній організації села Соболівки налічується 37 комуністів, комсомольській — 49 членів ВЛКСМ.

Соболівка заснована в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 306 жителів села воювали проти німецько-фашистських загарбників. 181 чоловік загинув смертю хоробрих, 125 — нагороджено орденами й медалями.

Поблизу с. Долинівки знайдено поховання доби бронзи.

СОЛОВІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 58 км на південний схід від районного центру, за 25 км від залізничної станції Скочище й за 20 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 822. Населення — 1749 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Малинівка й Морозівка.

На території Соловіївки розміщена центральна садиба колгоспу «Новий хлібороб», який має в користуванні 4316 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3746 га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця, жито та цукровий буряк. Розвинуте тваринництво молочного напряму й птахівництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 73 колгоспники нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де 32 вчителі навчають 364 учні, будинок культури на 270 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,2 тис. томів, медична амбулаторія.

У партійній організації (створена 1927 року) налічується 34 комуністи, у комсомольській (створена 1927 року) — 106 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1746 роком. У 1863 та 1864 рр. у Соловіївці відбулися селянські заворушення.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час австро-німецької окупації село було охоплене повстанським рухом. Тут деякий час перебував волосний підпільний штаб повстання.

У роки Великої Вітчизняної війни 715 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боях з ворогом 547 чоловік нагороджено орденами й медалями. 250 — загинуло смертю хоробрих. За визволення Соловіївки від гітлерівських окупантів віддали своє життя Герої Радянського Союзу Г. І. Гур'єв — уродженець Курської області, Л. І. Попов — уродженець Воронезької області, та А. В. Косарєв — уродженець Рязанської області.

В селі Морозівці народилася М. Г. Кузьменко, яка в 1927 році обиралася членом ВУЦВКу.

СТАВИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на північний схід від районного центру, на автошляху Київ — Львів. Дворів — 403. Населення — 984 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Високе, Йосипівка, Костівці.

На території Ставищ розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», який має в користуванні 5633 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4747 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю й досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 102 колгоспники удостоєні орденів й медалей, у т. ч. двома орденами Леніна нагороджено колишнього голову колгоспу Е. І. Петрівського, доярку З. Й. Михайлівську — орденом Леніна. Ланковій М. І. Стахівській присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є середня школа, де 22 вчителі навчають 240 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. томів, амбулаторія, дитсадок.

У партійній організації (створена 1927 року) налічується 68 комуністів, у комсомольській (створена 1928 року) — 99 членів ВЛКСМ.

Ставище засноване в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В серпні того ж року трудящі села брали участь у Брусилівському повстанні проти німецьких окупантів і гетьманщини.

172 жителі билися проти німецько-фашистських загарбників у Великій Вітчизняній війні. 80 чоловік нагороджено орденами й медалями,

Ланкова Ставищенського колгоспу «Дружба», Герой Соціалістичної Праці М. І. Стахівська. 1968 р.

121 — загинув смертю хоробрих. Ставищенці свято шанують пам'ять про тих, хто віддав своє життя за Батьківщину. На місці запеклих боїв з фашистськими загарбниками в 1967 році споруджено меморіальний комплекс і обеліск Слави.

Уродженцем с. Високого є доктор фізико-математичних наук М. П. Лисиця.

СТАРОСІ́ЛЬЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км на північ від районного центру і найближчої залізничної станції Коростишів. Дворів — 494. Населення — 1294 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Кашперівка, Минійки та Смиківка.

На території Старосільців розміщена центральна садиба колгоспу «За комунізм», який має в користуванні 3506 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2983 га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця, жито, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 52 чоловіка.

В селі є середня школа, в якій навчається 422 учні, працює 34 вчителі, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 662 томи, лікарня на 50 ліжок.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 43 комуністи, в комсомольській (створена в 1924 році) — 115 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1584 роком. У 1905 році селяни Старосільців повстали проти поміщиків.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство засноване в 1924 році.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 335 жителів села. 265 з них нагороджено орденами й медалями, 170 — загинуло смертю хоробрих.

На околиці с. Минійок знайдено поховання доби міді та кам'яні знаряддя доби бронзи.

СТРИ́ЖІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 5 км на захід від районного центру й 3 км від залізничної станції Коростишів, на автошляху Київ — Львів. Дворів — 420. Населення — 1282 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Великі Кошарища, Кмитів, Колодязьки, Малі Кошарища.

На території Стрижівки розміщена бригада колгоспу «Заповіт Ілліча» (центральна садиба в с. Кмитові), який має в користуванні 2198 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1786 га орної землі. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 89 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

З 1959 року в селі розміщується Коростишівське шахтоуправління, з 1963 року працює брикетна фабрика.

В селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 217 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 11 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1925 року) налічується 30 комуністів, у комсомольській (створена в 1925 році) — 69 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1783 роком. У роки першої російської революції в Стрижівці відбувся селянський виступ проти поміщика.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 218 жителів села, з них 131 нагороджено орденами й медалями. 87 чоловік загинуло смертю хоробрих. За виявлений героїзм під час форсування Дніпра в районі Сошинівки Дніпропетровської області уродженцю Великих Кошариц І. Й. Луференку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Стрижівка — батьківщина докторів медичних наук, професорів, заслужених діячів науки УРСР В. М. Бондаренка й А. Р. Щуренка.

СТУДЕНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру й за 5 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 776. Населення 2378 чоловік. Сільраді підпорядковані села Городенка та Руденька.

На території Студениці розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», який має в користуванні 3335 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2268 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 92 колгоспники нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 40 учителів навчають 615 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, лікарня на 35 ліжок.

У партійній організації (створена 1925 року) налічується 57 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 108 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1583 роком. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. багато жителів села боролися проти польської шляхти в заго-

Льотчик Герой Радянського Союзу В. Н. Шандула в гостях у М. О. Мацьківської, яка в роки Вітчизняної війни врятувала йому життя. Село Харитонівка. 1967 р.

нах Богдана Хмельницького. В 1905—1907 рр. в Студениці відбувалися масові селянські виступи. Під час одного з них селяни спалили поміщицький маєток.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В 1923 році засновано перше колективне господарство.

454 жителі села билися проти німецько-фашистських загарбників у Великій Вітчизняній війні. За виявлений героїзм у боях з ворогом 325 чоловік нагороджено орденами й медалями. 229 загинуло смертю хоробрих. У 1969 році на їх честь споруджено пам'ятник.

У Студениці народився доктор медичних наук, професор О. П. Кучук.

На околиці Студениці виявлені слов'янське поселення та могильник VII—IX ст., а також давньоруський курганний могильник.

ТОРЧИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на північний захід від районного центру, за 27 км від залізничної станції Коростишів, на автошляху Радомишль — Потіївка. Дворів — 500. Населення — 1589 чоловік.

На території села розміщено колгосп ім. Карла Маркса, який має в користуванні 2327 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2011 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є також цех обробки декоративного каменю-лабрадориту. За успіхи в розвитку сільського господарства 69 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 17 учителів навчають 313 учнів, будинок культури на 540 місць, бібліотека з книжковим фондом 4,5 тис. томів, лікарня на 25 ліжок.

У партійній організації (створена 1921 року) налічується 40 комуністів, у комсомольській організації (створена 1921 року) — 69 членів ВЛКСМ.

Село засновано в першій половині XIV століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

274 жителі села билися проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, 203 нагороджено орденами й медалями, в т. ч. партизана О. Я. Зарицького — орденом Леніна, Ф. Й. Печенюку за мужність і відвагу, виявлені під час форсування Дніпра в районі села Сорокошичі Чернігівської області, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 151 чоловік загинув смертю хоробрих. На честь загиблих воїнів-визволителів 1961 року споруджено пам'ятник і обеліск.

ХАРИТО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тетерева, за 5 км на південний захід від районного центру, за 3 км від залізничної станції Коростишів та за 2 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 234. Населення — 683 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Глибочок, Мамрин, Розкидайлівка, Рудня та Смолівка.

На території Харитонівки розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Кірова (центральна садиба в Коростишеві). За успіхи в розвитку сільського господарства 45 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 156 учнів, працює 12 учителів, клуб на 120 місць, бібліотека з книжковим фондом 7755 томів, фельдшерсько-акушерський пункт і колгоспний пологовий будинок.

Партійна організація (створена 1927 року) налічує 16 комуністів, комсомольська (створена в 1926 році) — 25 членів ВЛКСМ.

Харитонівку засновано в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників 238 чоловік. За тимчасової гітлерівської окупації тут виникли й діяли партизанські загони ім. Щорса та ім. Чапаєва, організаторами яких були жителі с. Рудні — брати Йосип, Іван, Адам та Олександр Цендровські. Опорною базою загонів була Рудня. В 1943 році під селом відбувся запеклий бій партизанів проти каральної експедиції, внаслідок якого села Рудня й Глибочок гестапівці перетворили на руїни. За виявлений героїзм в роки Великої Вітчизняної війни 173 жителі Харитонівки нагороджено орденами й медалями. 135 — загинуло смертю хоробрих. На честь загиблих воїнів-визволителів 1949 року споруджено пам'ятник.

ХОМУТЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 56 км на південний схід від районного центру, за 26 км від залізничної станції Скочище. Дворів — 269. Населення — 640 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільшка й Краківщина.

На території Хомутця розміщена центральна садиба колгоспу «Будівник комунізму», який має в користуванні 1967 га сільськогосподар-

ських угідь, у т. ч. 1730 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 26 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 147 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 15 комуністів, у комсомольській (створена 1929 року) — 44 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1611 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В період австро-німецької окупації жителі Хомутця брали участь у Брусилівському повстанні.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників 143 жителі села, з них 78 загинуло смертю хоробрих. За виявлений героїзм у боях з ворогом 65 чоловік нагороджено орденами й медалями. На честь загиблих воїнів-визволителів 1954 року споруджено пам'ятник.

ША́ХВОРОСТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південь від районного центру й залізничної станції Коростишів. Дворів — 121. Населення 332 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Горіхове, Кулішівка, Машина, Осикове, Осиковий Копець, Трикопці.

На території Шахворостівки розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», який має в користуванні 2292 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1547 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 43 колгоспники нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій навчається 254 учні й працює 20 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації с. Шахворостівки налічується 27 комуністів, у комсомольській — 66 членів ВЛКСМ.

Шахворостівка заснована 1646 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство створено 1924 року.

188 жителів села воювало на фронтах Великої Вітчизняної війни. 29 — билося з ворогом у партизанських загонах ім. Щорса та ім. Чапаєва. 154 односельці нагороджено орденами й медалями, в т. ч. В. О. Горбаня — орденом Леніна. 64 чоловіка загинуло смертю хоробрих. За зв'язок місцевого населення з партизанами гітлерівці дощенту спалили села Кулішівку, Машину, Горіхове, Осикове та Трикопці.

ЩИГЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на південний схід від районного центру й залізничної станції Коростишів. Дворів — 175. Населення — 521 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишневе, Грубське, Продубіївка, Струцівка.

На території Щигліївки розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має в користуванні 2800 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2221 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 52 колгоспники нагороджені орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 17 учителів навчають 250 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1926 року) налічується 32 комуністи, у комсомольській (створена 1928 року) — 70 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1783 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

140 жителів билися на фронтах проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, з них 108 нагороджено орденами й медалями. 63 чоловіка загинуло смертю хоробрих. За тимчасової гітлерівської окупації гестапівці спалили с. Струцівку.

На околицях та поблизу сіл Щигліївки, Грубського та Продубіївки виявлено 2 давньоруські городища та 6 курганних могильників. З 950 курганів, що біля Грубського, розкопано 61.

ЯСТРУБЕ́НЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 56 км на схід від райцентру, за 46 км від залізничної станції Скочище й за 28 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 172. Населення — 422 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Дібрівка й Яструбна.

На території Яструбеньки розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча», в користуванні якого 2402 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2008 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 35 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 2,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитсадок.

У партійній організації села Яструбеньки налічується 15 комуністів, у комсомольській — 48 членів ВЛКСМ.

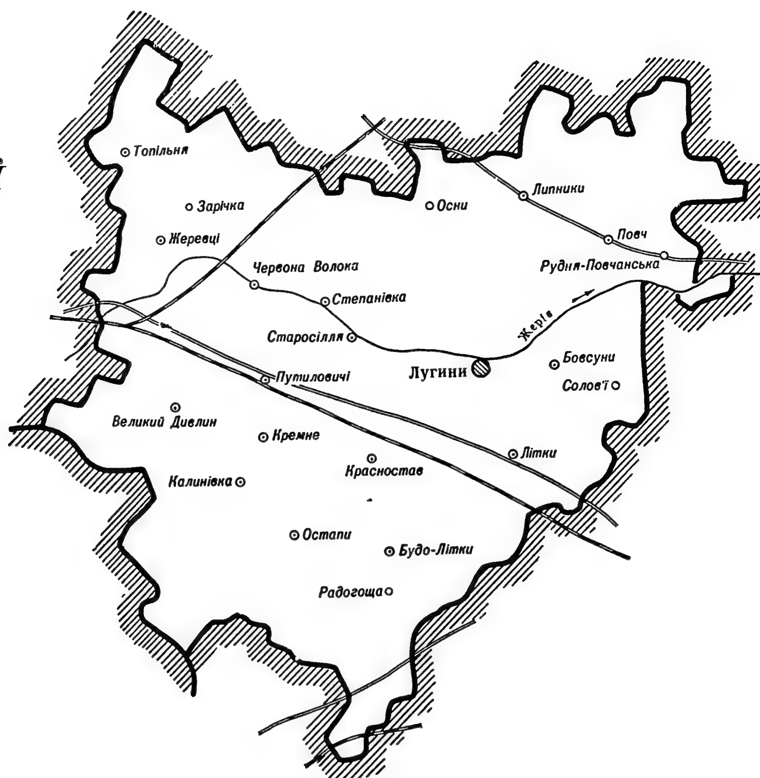
Село засноване наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 238 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників, 176 чоловік нагороджено орденами й медалями, 138 — загинуло смертю хоробрих. На честь загиблих воїнів-визволителів 1961 року споруджено пам'ятник, а на честь односельців, які полягли в боях за незалежність Вітчизни,— меморіальну плиту.

Уродженцями села Дібрівки є кандидати економічних наук А. М. Кочерівець, О. П. Кочерівець та український радянський письменник О. Є. Опанасюк.

ЛУГИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 966,1 кв. км., населення — 33,1 тис. чоловік, з них сільського 29,2 тис. Середня густота населення — 34 чоловіка на кв. км. Селищній та 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 50 населених пунктів. На території району — 44 партійні, 62 комсомольські, 70 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 16 колгоспів, радгосп, 9 промислових підприємств. Населення обслуговують 48 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 44 загальноосвітні школи, в т. ч. середніх — 10, восьмирічних — 12, початкових — 21, заочну середню. Працюють музична школа, будинок піонерів, 4 дитячі садки, 5 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 5 будинків культури, 28 клубів, 14 бригадних клубів, 57 бібліотек. Є 16 стаціонарних кіноустановок. У населених пунктах району встановлено 9 пам'ятників В. І. Леніну, 49 обелісків Слави та пам'ятників воїнам-визволителям і воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни.

ЛУГИ́НИ

Лугини — селище міського типу (з 1967 року), центр району. Розташовані на правому березі річки Жерева (басейн Прип'яті), за 109 км на північ від обласного центру та за 5 км від однойменної залізничної станції. Населення — 3,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Глухова, Крупчатка, Лугинки.

Місцевість сучасного селища заселена здавна. На околиці Лугинів виявлено залишки поселення доби раннього неоліту (V тисячоліття до н. ери).

Вперше Лугини згадуються в актовому документі за 1606 рік[1]. 1628 року в містечку, яке входило до Овруцького повіту Київського воєводства, налічувалося 56 дворів[2].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 4, арк. 329.

[2] Źródła dziejowe, t. 22. Warszawa, 1894, стор. 303.

Населення Лугин зазнавало жорстокої експлуатації. Крім 4—5 днів панщини на тиждень, селяни відбували ряд інших повинностей. Їх праця використовувалася на ремонті шляхів, на лісорозробках та на підприємствах вотчинної промисловості. Феодальний визиск посилювався національним та релігійним гнітом. На становищі населення негативно відбивалася й гостра міжусобна боротьба між братами Немиричами, які володіли Лугинами і навколишніми селами[1].

Жителі Лугин не раз виступали проти гнобителів. Однією з форм протесту були масові втечі. Так, лише в 1649 році містечко і сусідні села залишили 275 селян. Більшість з них приєдналася до повстанського війська, яке під проводом Богдана Хмельницького боролося з польською шляхтою. 1651 року із Лугин втекло ще 169 селян. У 1654 році пустували 123 хати[2].

1793 року Лугини разом з іншими населеними пунктами Правобережної України були возз'єднані з Лівобережжям у складі Росії. Це сприяло економічному розвитку містечка. Тут у 1798 році діяли 5 винокурень, дерев'яний млин. Два рази на рік відбувалися ярмарки. В Лугинах налічувалося 112 дворів, а населення зросло до 465 чоловік[3].

Становище селян залишалося важким. Класові симпатії царського уряду були на боці українських і польських панів, що мали багаті маєтки і жорстоко експлуатували селян. Лугини належали поміщику, який володів 7988 десятинами землі[4].

Після реформи 1861 року кращі землі, як і раніше, залишилися у поміщика, гірші — віддано за викуп селянам.

Наявність вільної робочої сили, прагнення піднести прибутковість своїх маєтків спонукали поміщиків розвивати промислове виробництво. Наприкінці XIX ст. в Лугинах діяли шкіряний завод, заснований на початку 60-х років, кілька винокурень. Крім них, тут працювали підприємство по переробці смоли, олійня, круподерня та водяний млин. Розвивалося чавуноливарне виробництво, що базувалося на місцевих родовищах руди[5]. Підприємства були невеликі, майже всі роботи на них виконувалися вручну. Ніхто не турбувався про охорону праці. Робітники одержували низьку заробітну плату.

Дальший розвиток промислового виробництва супроводжувався зростанням торгівлі. В другій половині XIX ст. у Лугинах проводилося на рік три ярмарки та кожного місяця базари. На них продавали хліб, лляне полотно, мед, промислові вироби та інші товари. Особливе місце посідала торгівля хлібом. Лугини були своєрідним перевалочним пунктом хліба з хліборобського півдня на Полісся[6].

Наприкінці XIX ст. Лугини стали волосним центром Овруцького повіту. На той час тут налічувалося 377 дворів і проживало 1953 чоловіка населення[7].

Містечко мало вбогий вигляд. Приземкуваті, перекошені селянські хати утворювали криві, пориті вибоїнами вулиці. Виділялися лише будинки судового слідчого, волосного правління та ще кілька адміністративних будівель.

У Лугинах 1904 року населення становило 4 тис. чоловік[8]. Працювала дільнична лікарня, яка обслуговувала Лугинську, Великофоснянську і Білокоровицьку волості.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 10, арк. 173; спр. 14, арк. 134.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 137; Н. А. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 1, стор. 378.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, арк. 15.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 34, спр. 2, арк. 1093.

[5] Фабричная и заводская промышленность в районе юго-западных железных дорог, вып. 2, стор. 73; Обзор деятельности Волынского земского управления за 1904—1911 гг., стор. 34; Труды Волынского губернского статистического комитета, стор. 260.

[6] И. Н. Толмачев. Юго-Западный край, т. 1, стор. 415; Ю. Янсон. Хлебная торговля на Волыни, стор. 213.

[7] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1911, стор. 218.

[8] С. Каретников. Волынская губерния. Ковель, 1905, стор. 87.

Освітній рівень трудящих був низьким. У двокласному сільському училищі, відкритому 1871 року, навчалося 186 дітей. Втроє більше дітей шкільного віку залишалося поза школою[1]. Навчали учнів два вчителі. Більшість часу відводилося на зазубрювання «закону божого», який викладав піп.

Трудящі Лугин брали активну участь у революційній боротьбі. Велику організованість і високу класову свідомість продемонстрували лугинці в 1917 році під час святкування 1 Травня. На багатьох будинках з'явилися червоні прапори та транспаранти «Хай живе Перше травня!», «Геть війну!», «Ми з вами, робітники Росії!». Відбувся багатолюдний мітинг, на який прийшли робітники шкіряного заводу, селяни та солдати військової частини, що стояла в містечку. Оркестр заграв пролетарський гімн «Інтернаціонал». У своїх виступах солдати, робітники та селяни засуджували війну, вимагали миру, землі, 8-годинного робочого дня[2].

У вересні 1917 року селяни Лугин взялися за розподіл поміщицької землі. Для приборкання селян прибув загін міліції. Але він не міг нічого вдіяти. Розлючений начальник міліції звернувся по допомогу до начальника Лугинського гарнізону. Однак солдати відмовилися брати участь у придушенні селянського виступу. Лише з допомогою повітового комісара, який представляв в Овруцькому повіті Тимчасовий буржуазний уряд, поміщику вдалося утримати землю[3].

Про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді населення містечка довідалося від солдатів місцевого гарнізону. Трудящі схвалили ленінські декрети і вирішили негайно приступити до їх здійснення, але на перешкоді стала буржуазно-націоналістична Центральна рада.

В січні 1918 року радянські війська визволили Лугини від військ Центральної ради. Було встановлено владу Рад[4]. Тоді ж створено революційний комітет, який очолив більшовик А. І. Нагорний[5]. До його складу увійшов також колишній матрос крейсера «Аврора» С. П. Нестеренко, який брав участь у зустрічі В. І. Леніна трудящими Петрограда в квітні 1917 року[6]. Ревком розпочав розподіл поміщицької землі, формував загони для боротьби з контрреволюцією. Але в лютому 1918 року на Україну вдерлися австро-німецькі загарбники. Окупанти та їх прислужники — українські буржуазні націоналісти відновили в містечку старі порядки, встановили жорстокий окупаційний режим. Та наприкінці 1918 року німецьке командування змушене було евакуювати свої війська. На початку 1919 року із Лугин вигнано банди контрреволюційної буржуазно-націоналістичної Директорії[7].

Проте боротьба з петлюрівцями на цьому не закінчилася. Влітку 1919 року, розвиваючи наступ на Київ, вони захопили майже всю територію Волині і суміжної з нею Подільської губернії. В руках Червоної Армії залишилася частина Овруцького повіту з Коростенським залізничним вузлом, містечком Лугинами та рядом інших населених пунктів. На цій території оборону тримала 12-а радянська армія, до складу якої входила 44-а дивізія під командуванням М. О. Щорса[8]. Літо й осінь у районі Коростенського вузла йшли запеклі бої. І лише в грудні 1919 року, після визволення Києва від денікінців, настав тимчасовий перепочинок.

Радянське будівництво було перерване окупацією Лугин військами буржуазно-поміщицької Польщі, яка тривала в містечку з 26 квітня по 24 червня 1920 року. На другий день після визволення створено революційний комітет, до складу якого увійшли М. А. Томашевський, А. І. Нагорний, Г. К. Нестеренко, Н. І. Іванченко

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 147, оп. 1, спр. 400, арк. 825—826.
[2] Газ. «Промінь», 2 травня 1967 р.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 24, оп. 1, спр. 1548, арк. 9, 16, 17.
[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 110; Наукові записки Житомирського сільськогосподарського інституту, т. 5. Житомир, 1958, стор. 16.
[5] Газ. «Промінь», 6 листопада 1967 р.
[6] Газ. «Промінь», 4 травня 1967 р.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 1374, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[8] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 276.

та І. П. Нестеренко. Його очолив політпрацівник 58-ї стрілецької дивізії М. А. Томашевський[1].

4 липня 1920 року тут відбувся волосний з'їзд незаможних селян, на якому обрано комітет незаможних селян (І. С. Бовсунівський, Г. Й. Бовсунівський, Ю. С. Нестеренко, К. С. Озерчук та І. М. Миколайчук). 15 липня з ініціативи ревкому та політвідділу 58-ї стрілецької дивізії на честь відкриття II конгресу Комінтерну проведено тиждень по впорядкуванню містечка[2].

Чималу увагу активісти містечка приділяли агітаційно-масовій роботі серед селян. Активну участь у здійсненні політики партії на селі брали члени комсомольського осередку, створеного ще в листопаді 1919 року. Навесні 1921 року в зв'язку з паливним голодом у Лугинах з місцевого населення створюються спеціальні загони, які заготовляли паливо для залізниць[3].

Вирішувалися також питання культурного будівництва. В сельбуді, хаті-читальні проводилися читки газет і бесіди, працювали політгуртки та гуртки художньої самодіяльності. У проведенні масово-політичної роботи допомагали політпрацівники 58-ї стрілецької дивізії[4].

Будувати нове життя трудящим перешкоджали численні куркульсько-націоналістичні банди. В районі Лугин діяла в той час банда Солов'я. Бандити нападали на радянських активістів, грабували жителів. Особливо активізувались їх дії, коли 1921 року на території Овруцького повіту з'явилася банда Тютюнника. Для відсічі бандитам було сформовано спеціальний загін з комсомольців і молоді Лугин, Коростеня та інших населених пунктів. Разом з дивізією Г. І. Котовського загін відважно бився з ворогами Радянської влади. Якось банда Тютюнника намагалася переправитися через річку Уж. Підступи на міст прикривала група червоноармійців. Стримати натиск бандитів не вистачало сил. Щоб зірвати переправу, комсомолець К. Г. Бовсунівський (народився в с. Бовсунах) обв'язався гранатами і пішов на міст. Вороги кинулися до нього. Пролунав вибух. У річку полетіли трупи бандитів й уламки моста. Ціною свого життя сміливець зірвав плани бандитів[5].

Після розгрому бандитизму в центрі уваги комуністів та активістів містечка залишалися питання сільськогосподарського виробництва. Вживалися заходи щодо ізоляції куркулів, організовувалася допомога бідняцьким та середняцьким господарствам.

Високу політичну свідомість й інтернаціоналізм проявили трудящі Лугин під час надання допомоги голодуючим Поволжя. З ініціативи комуністів і комсомольців у селах волості було проведено збір хліба. За 10 днів на зсипний пункт поступило понад 200 пудів хліба[6].

З 1923 року Лугини стали районним центром[7]. Незабаром тут відбувся перший районний з'їзд Рад, який обрав місцеві органи влади. Учасники з'їзду надіслали В. І. Леніну вітальну телеграму[8]. Тоді ж оформилася районна партійна організація, яка очолила боротьбу трудящих району за здійснення планів соціалістичного будівництва.

1 лютого 1923 року в Лугинах створено сільськогосподарську артіль, до якої ввійшло 12 родин. З 1924 року артіль називалася «Червона гірка». Друга сільгосп-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 3, спр. 16, арк. 6, 10, 34.

[2] Там же, ф. Р-1909, оп. 1, спр. 2, арк. 1; ф. Р-2199, оп. 3, спр. 16, арк. 5.

[3] Газ. «Пути красной молодежи», 8 грудня 1919 р. Житомирський облдержархів, ф. Р-688, оп. 1, спр. 89, арк. 163.

[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-1909, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

[5] По місцях комсомольської слави. К., 1959, стор. 101; 50 років ЛКСМУ. Документи і матеріали. К., 1970, стор. 217.

[6] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 1, спр. 25, арк. 68.

[7] Материалы по административно-территориальному делению Волынской губернии 1923 года, стор. 25.

[8] Газ. «Промінь», 22 травня 1972 р.

артіль «Незаможник» виникла 1 березня 1923 року[1]. Артілі одержали від держави кредити на придбання худоби, реманенту тощо.

1925 року в Лугинах створено сільський партійний осередок у складі 14 комуністів. Секретарем його обрали голову сільської Ради С. Ф. Драбинястого[2]. Діяльність партійного осередку була багатогранною — впровадження соціалістичних засад у сільськогосподарське виробництво, ліквідація неписьменності, організація культурно-масової роботи.

В 1929 році розпочалася суцільна колективізація. На базі сільгоспартілей в Лугинах організувалися два колгоспи — ім. Г. М. Димитрова та ім. Й. В. Сталіна. Перший об'єднував 115 дворів (456 чоловік) і мав 400 га землі; другий — 120 господарств (480 чоловік) і — 500 га землі[3].

Спираючись на підтримку держави, лугинські колгоспи поступово зміцнювали свою економіку. Особливо велике значення в організаційному і господарському зміцненні їх відіграла МТС, створена в Лугинах 1932 року[4].

В роки довоєнних п'ятирічок серед лугинських хліборобів широкого розмаху набули ударництво і стахановський рух. Однією з перших ударниць стала ланкова-льонарка М. Д. Бовсунівська. Вона користувалася великою повагою серед населення. У 1940 році трудящі Лугинського району обрали її депутатом Верховної Ради СРСР[5]. Далеко за межами району були відомі імена ланкових-льонарок Я. М. Яковенко та М. Л. Самчук. За вирощення високих урожаїв льону в 1939 році вони стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Їх відзначили пам'ятними медалями виставки.

Водночас з розвитком економіки поліпшувалося і медичне обслуговування населення. 1940 року в районній лікарні на 50 ліжок працювало 19 медпрацівників, у т. ч. 6 лікарів.

Зріс загальноосвітній та культурний рівень трудящих. У Лугинах повністю було ліквідовано неписьменність, здійснено закон про загальну початкову освіту. Тут діяли середня школа, районний будинок культури, бібліотека. Далеко за межами області славився лугинський чоловічий хор. До його репертуару входило чимало пісень, складених у районі. 1939 року хор виступав на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві. Пісні у його виконанні були записані на грамплатівки і розповсюджені по всій країні.

Розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну творчу працю жителів Лугин. У перші ж дні війни понад 500 лугинців стали на захист рідної Батьківщини. З наближенням фронту почали формуватися підпільні групи. Для керівництва ними було створено підпільний райком партії, який очолив П. Й. Нагорний. Тоді ж створено підпільний райком ЛКСМУ на чолі з Г. Ф. Бичківським[6].

9 серпня 1941 року після запеклого бою гітлерівці вдерлися в Лугини. Почалися чорні дні німецько-фашистської окупації.

Першою боротьбу проти окупантів розпочала партійно-комсомольська група під керівництвом А. А. Жука, до складу якої входили комуніст М. А. Пейчадзе, комсомолець В. С. Оржановський, безпартійні активісти Ф. І. Жук, П. М. Нестеренко та інші. Більшість її членів — колишні працівники Лугинської МТС[7].

Під керівництвом підпільного Лугинського райкому партії підпільні групи влаштовували диверсії, розповсюджували серед населення зведення Радянського

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-335, оп. 4, спр. 45, арк. 60; Житомирський облпартархів, ф. 126, оп. 1, спр. 121, арк. 1, 2.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 126, оп. 1, спр. 121, арк. 1, 2.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-559, оп. 4, спр. 2, арк. 221—224, 227, 228; Житомирський облпартархів, ф. 126, оп. 1, спр. 151, арк. 90.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 10, арк. 248, арк. 142.
[5] Газ. «Радянська перемога», 27 квітня 1944 р.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 28, арк. 3.
[7] Там же, арк. 7.

Пам'ятник на могилі командира партизанського загону «25 років Радянської України» Героя Радянського Союзу В. П. Фількова. 1972 р.

інформбюро про становище на фронтах, добували зброю для партизанів і повідомляли їх про наміри каральних загонів поліції та гестапо. Вночі 13 вересня 1941 року народні месники здійснили збройний напад на ворожу похідну танкоремонтну майстерню, яка містилася поблизу залізничної станції Лугини. Знищивши охорону, вони вивели з ладу 6 танків та 27 вантажних машин[1]. На початку 1942 року Ф. О. Пашинський і М. А. Пейчадзе спалили склад з боєприпасами та награбованим майном. Поліції вдалося вистежити секретаря підпільного райкому партії П. Й. Нагорного. Після його страти райком очолив І. Г. Сторожук[2].

Перемога радянських військ під Москвою та Сталінградом ще більше активізували підпільну та партизанську боротьбу в районі. В партизанські загони йшли цілими сім'ями. Так, 8 чоловік із сім'ї М. Д. і П. Г. Шапарчуків влилося в партизанський загін ім. О. В. Суворова[3]. 21 грудня 1942 року партизани загонів «За перемогу» та «25 років Радянської України» разом з підпільниками знищили в Лугинах гарнізон поліції, захопили багато гвинтівок, автоматів, патронів. У підготовці операції активну участь брали підпільники комсомолка Г. В. Флюгрант, її батько В. М. Флюгрант, П. М. Фітільов, О. Л. Ковальчук та інші[4]. У квітні 1943 року група месників з партизанського загону «25 років Радянської України» поблизу Лугин висадила у повітря залізничний міст на магістралі Київ—Сарни. У бою загинув росіянин командир загону лейтенант В. П. Фільков, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь героя в центрі Лугин встановлено пам'ятник.

У червні 1943 року героїчно загинули підпільники В. С. Оржановський та М. А. Пейчадзе. Вороги схопили їх у той момент, коли патріоти готували підрив електростанції. У серпні фашисти заарештували Ф. О. Пашинського, Ф. І. Жука та П. М. Нестеренка. Гітлерівці по-звірячому катували народних месників, намагаючись дізнатися про інших підпільників та партизанів. Але їм не вдалося чогось добитися. Тоді гітлерівські душогуби відвезли героїв до коростенської в'язниці, де вдавалися до більш витончених тортур. Зрозумівши, що всі спроби примусити підпільників говорити марні, кати у вересні стратили відважних патріотів[5].

Тим часом під ударами Червоної Армії фашистські війська відходили на захід. 30 грудня 1943 року, виконуючи завдання командування 60-ї армії, партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова визволили від загарбників Лугини, а незабаром сюди вступили передові частини 1-го Українського фронту[6].

Представники багатьох національностей Радянського Союзу полягли смертю хоробрих, визволяючи Лугини від гітлерівської нечисті. 1946 року на честь воїнів-визволителів встановлено пам'ятник. В перемогу над німецько-фашистськими окупантами певний вклад внесли 897 жителів Лугин, які відважно билися на фронтах і в тилу ворога. 296 лугинців віддали своє життя за Батьківщину, 742 — нагороджені орденами й медалями. Учасником оборони Ленінграда був С. В. Дорошкевич.

[1] Сообщения Советского информбюро, т. 1, стор. 231.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 91, арк. 92, 94.
[3] Там же, оп. 30, спр. 1, арк. 225; газ. «Радянське Полісся», 24, 30 квітня, 5, 9 травня 1965 р.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 28, арк. 15.
[5] Газ. «Колгоспник Олевщини», 20 березня 1965 р.
[6] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 166; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 388.

Сталінград захищали І. П. Драчевський та І. Л. Бех. Під час оборони Кавказу і визволення Праги відзначився І. П. Бахур. З першого і до останнього дня війни перебував у діючій армії Г. Д. Кубаткін. Його нагороджено орденами Леніна і Вітчизняної війни 2-го ступеня, двома орденами Червоної Зірки та багатьма медалями. Орденами Слави 2-го і 3-го ступенів й багатьма медалями відзначено І. С. Бовсунівського, трьома орденами Червоного Прапора, орденами Червоної Зірки, Олександра Невського, Вітчизняної війни 2-го ступеня та кількома медалями — П. Г. Синенького.

За час окупації фашисти завдали великої шкоди господарству Лугин. Вони спалили десятки жител, зруйнували колгоспні будівлі, школу, лікарню, клуб, вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад 200 юнаків і дівчат, розстріляли і замучили близько тисячі громадян[1].

Долаючи неймовірні труднощі, лугинці самовіддано працювали на відбудові зруйнованого господарства. Все доводилося починати спочатку. МТС відновила свою діяльність, маючи 3 трактори. Основними знаряддями праці були кінний плуг, лопата, серп, коса та ціп.

У ті нелегкі роки зусиллями трудящих, керованих комуністами, господарство Лугин поступово відроджувалося. 1944 року колгосп ім. Г. М. Димитрова першим у районі виконав план хлібозаготівель[2]. Завдяки проведенню недільників за короткий час відбудовано основні виробничі приміщення МТС та колгоспів[3]. На трудові подвиги людей надихали перемоги Червоної Армії, що добивала гітлерівців. По дві норми за сезон виконував тракторист-комсомолець О. А. Слинчук[4]. 1945 року комсомольсько-молодіжна бригада К. М. Нестеренка виконала річний план достроково. Високих показників добився також тракторист Г. Г. Іванченко. Завдяки самовідданій праці колективу механізаторів Лугинська МТС до Дня Перемоги виконала річний план тракторних робіт. У зв'язку з цим трудовим досягненням надійшла вітальна телеграма від Народного комісаріату земельних справ УРСР[5].

Налагоджувалася культурно-освітня робота. Відновили діяльність середня школа, будинок культури, лікарня.

Після ліквідації тяжких наслідків гітлерівської окупації сталися значні зрушення в господарському й культурному житті Лугин.

Економічно зміцнів колгосп «Україна», створений 1958 року на базі об'єднання двох господарств. Нині він має 3561 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1950 га орної землі, 460 га лук і пасовищ, 720 га лісу. Провідними культурами в господарстві є льон та картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Значна питома вага в господарському балансі належить птахівництву. Колгосп електрифіковано. Господарство має 16 тракторів, 10 комбайнів, 11 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Всі трудомісткі процеси в тваринництві і рільництві механізовано.

На основі запровадження комплексної механізації та сучасної агротехніки колгосп рік у рік збільшував виробництво картоплі, льону та продуктів тваринництва. 1971 року вирощено в середньому по 245 цнт картоплі з га, а механізована ланка Л. М. Петренка зібрала по 308 цнт на кожному з 60 га. За сумлінну працю і високі виробничі показники багатьох колгоспників відзначено урядовими нагородами. Майстра високих урожаїв картоплі Л. М. Петренка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Щороку по 10—12 цнт льоноволокна з га вирощувала ланкова-ветеран М. Д. Бовсунівська. Вона удостоєна ордена Леніна. За високі

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-559, оп. 4, спр. 2, арк. 257.

[2] Газ. «Радянська перемога», 6 серпня 1944 р.

[3] П. Г. Снитко. Деятельность Коммунистической партии Украины по укреплению союза рабочего класса и колхозного крестьянства (1946—1950 гг.) К., 1966, стор. 86.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 2356, оп. 1, спр. 3, арк. 24, 31.

[5] Газ. «Радянська перемога», 17 і 27 травня 1945 р.

надої молока орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена доярка Т. І. Скакун. Голову колгоспу, одного з його організаторів, Б. Я. Краснощокого відзначено орденом «Знак Пошани». Льонарки М. Д. Бовсунівська, А. П. Нестеренко, П. М. Шиманська були учасницями Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1954 року[1].

Традиційним стало проведення в селищі районного конкурсу механізаторів. 1972 року тракторист колгоспу «Україна» Л. М. Петренко зайняв на ньому друге місце. Він виявив грунтовні знання довіреної йому техніки і високу майстерність у справі вирощування сільськогосподарських культур[2].

Великою виробничою організацією є Лугинський лісгоспзаг, за яким закріплено 30 591 га лісу. До його складу входить 6 лісництв. Найбільше з них — Лугинське. Підпорядкована йому лісова площа становить 6413 га. Крім заготівлі лісу, лісгоспзаг провадить заготівлю різноманітної корисної лісової продукції.

До найбільших підприємств селища належить також районне об'єднання «Сільгосптехніки». У рік 50-річного ювілею Радянської влади об'єднання виконало робіт на суму 627,9 тис. крб. (замість запланованих 538 тис. крб.). За першість у соціалістичному змаганні по заготівлі й вивезенню місцевих органічних добрив механізований загін відділення на чолі з О. П. Карплюком відзначено перехідним Червоним прапором обкому КП України та облвиконкому.

Чудовими трудовими звершеннями жителі Лугин зустріли 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзд КПРС. На честь цих знаменних подій на підприємствах райцентру розгорнулося масове соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки. Ініціатором його виступив колектив райоб'єднання «Сільгосптехніки». Всі підприємства успішно виконали взяті зобов'язання. Високих виробничих показників добився колгосп «Україна».

У день Ленінського ювілею 295 трудящих райцентру нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Партійні, комсомольські організації та селищна Рада депутатів трудящих провели значну організаторську й ідейно-виховну роботу, мобілізуючи трудівників колгоспу та підприємств на дострокове виконання соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя утворення СРСР. Працівники підприємств успішно виконали виробничу програму другого року дев'ятої п'ятирічки. Так, хлібозавод виконав своє планове завдання на 101, лісгоспзаг — 102, друкарня — 103, побуткомбінат — 101 проц. Промислові підприємства селища виробили й реалізували продукції у 1972 році на 2628 тис. крб. Працівники ферм колгоспу «Україна» також успішно справилися з планом продажу державі тваринницької продукції. План продажу м'яса 1972 року виконано на 139 проц., молока — 113 проц., яєць — 127 проц. Високопродуктивною працею відзначилися доярки Г. М. Тимощук, М. І. Неук, А. Й. Чудак, Є. С. Нестеренко. Незважаючи на несприятливі погодні умови, в колгоспі вирощено зернових по 14,5 цнт, картоплі 165 цнт, льоноволокна 5 цнт з гектара.

Включившись у всесоюзне соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки, працівники промислових підприємств селища докладають усіх зусиль, щоб виробничий план завершити до 25 грудня 1973 року; колгоспники борються за вирощування 16 цнт зернових, 6 цнт льоноволокна, 230 цнт картоплі з га, вироблення на 100 га сільськогосподарських угідь 65 цнт м'яса, 330 цнт молока.

Механізований обробіток лісонасаджень у Лугинському лісгоспзагу. 1969 р.

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-559, оп. 4, спр. 63, арк. 255.

[2] Газ. «Промінь», 24 червня 1972 р.

Багато уваги приділяється житловому й соціально-культурному будівництву, поліпшенню побуту населення і впорядкуванню селища. В роки восьмої п'ятирічки в Лугинах зведено 148 житлових будинків. 350 квартир газифіковано. У 1965—1970 рр. споруджено школу на 640 місць, поліклініку та лікарняний корпус, дитячий комбінат на 140 місць, готель на 40 місць, гуртожиток для робітників «Міжколгоспбуду» та 3 житлові будинки для працівників райоб'єднання «Сільгосптехніки» на 28 квартир. Останнім часом відкрито побутовий комбінат із столярною, взуттєвою і швейною майстернями, фотографією, ательє ремонту радіотелевізійної апаратури. Реконструйовано парк відпочинку, заасфальтовано центральні вулиці. До послуг населення — 16 магазинів.

Рік у рік поліпшується охорона здоров'я трудящих. Тепер у Лугинах є лікарня на 150 ліжок, поліклініка, дитяча консультація, пологовий будинок, санепідемстанція та аптека. В них працює 23 лікарі і 102 чоловіка середнього медперсоналу. Медичні заклади обладнані найновішою апаратурою та устаткуванням. Лікаря районної лікарні І. П. Петракова за сумлінну працю в 1959 році нагороджено орденом Леніна. Малята виховуються в дитячих яслах і садку.

В селищі працюють середня і восьмирічна школи та вечірня школа працюючої молоді, в яких 74 педагоги навчають понад тисячу учнів. У складі педколективів шкіл багато досвідчених учителів. За багаторічну плідну роботу по комуністичному вихованню молодого покоління Х. А. Мілявську нагороджено орденом Леніна, а М. Х. Собчук — орденами Леніна і «Знак Пошани». Учителі приділяють велику увагу інтернаціональному вихованню учнів. Організовуються подорожі до міст Радянського Союзу, ведеться листування з піонерами й комсомольцями Білорусії, Вірменії, Узбекистану, Латвії та інших братніх союзних республік. Вірменські друзі нещодавно надіслали подарунок учням середньої школи — свої журнали, газети, книги. Із числа вихованців лугинських шкіл 70 працюють учителями, 20 — лікарями, 28 — інженерами, 20 — викладачами інститутів, 36— агрономами.

Велику культурно-масову роботу серед лугинців проводять районний будинок культури та 2 районні бібліотеки, книжковий фонд яких налічує 31,5 тис. томів. До послуг населення — понад 10 тис. книг 4 профспілкових бібліотек. З нагоди 50-річчя утворення СРСР районна організація товариства «Знання» провела в будинку культури народні читання, в програмі яких були лекції про дружбу народів нашої країни, досягнення союзних республік у комуністичному будівництві, торжество ленінської національної політики КПРС.

1972 року в селищі створено народний краєзнавчий музей на громадських засадах. Він став одним із центрів виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях нашого народу.

В тому, що Лугини ростуть і впорядковуються, що з кожним роком розвивається їх господарство, поліпшуються побутові умови населення і задовольняються його культурні запити, велика заслуга селищної Ради депутатів трудящих. До її складу входить 59 обранців народу, в т. ч. 26 комуністів, 13 комсомольців, 22 колгоспники, 20 робітників, 26 жінок. При виконкомі Ради працюють 8 комісій, до роботи яких залучено широкий актив.

Провідну роль у виробничому й громадсько-політичному житті селища відіграють райком партії та 20 первинних партійних організацій, які об'єднують 312 комуністів. Активним помічником їх є комсомольці. 21 комсомольська організація налічує в своєму складі 360 членів ВЛКСМ.

У центрі Лугин — два сквери. В одному з них з 1957 року височить пам'ятник В. І. Леніну, під керівництвом якого запалала зоря Великого Жовтня. Саме під нею Лугини перетворилися з колись глухого поліського містечка в сучасне впорядковане селище міського типу. Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудящі самовідданою працею примножують багатства нашої Вітчизни.

Й. І. МАЛАХІВСЬКИЙ, С. Є. ЧУГУНОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛУГИНСЬКОГО РАЙОНУ

БОВСУНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 3 км на схід від районного центру та за 10 км від найближчої залізничної станції Лугини. Дворів — 460. Населення — 1535 чоловік. Сільраді підпорядковані села Діброва і Солов'ї.

У Бовсунах розміщена центральна садиба колгоспу ім. І. В. Мічуріна, за яким закріплено 3699 га землі, з них 2844 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2003 га орної землі, 363 га лісу. Вирощують зернові культури, картоплю, льон, городину, фрукти, розвинуте мясо-молочне тваринництво. 1938 року в господарстві створено сортодослідний сад північних районів України випробування і розповсюдження плодово-ягідних культур загальною площею 85 га. Тут вирощується і випробовується понад 300 сортів яблунь, 85 груш, 50 плодово-ягідних культур. З допоміжних підприємств є млин, електростанція.

На території села працюють середня школа з консультативним пунктом, де 24 вчителі навчають понад 340 учнів, клуб, дві бібліотеки з фондом понад 9 тис. книг, медпункт, відділення зв'язку, книжковий кіоск, два магазини.

Партійна організація об'єднує 18 комуністів, 3 комсомольські (осередок виник 1921 року) — 96 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 57 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1518 року.

Радянську владу встановлено наприкінці листопада 1917 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 288 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з гітлерівськими окупантами, 48 чоловік удостоєно високих урядових нагород. На фронтах і в тилу ворога загинуло 160 воїнів-односельців. Героїчний подвиг на підступах до Берліна здійснив житель села П. П. Бовсунівський. Посмертно йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ім'ям героя названа сільська середня школа. Тут створено куточок, де зберігаються його особисті речі, фотографії, копія нагородного листа.

1946 року встановлено пам'ятник на честь воїнів, які загинули під час визволення села від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу Бовсунів виявлено залишки поселення доби неоліту та бронзи.

БУ́ДО-ЛІ́ТКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км на південь від районного центру та за 8 км від найближчої залізничної станції Лугини. Дворів — 123. Населення — 392 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Березовий Груд і Радогоща.

За колгоспом ім. В. В. Куйбишева, центральна садиба якого розміщена в Будо-Літках, закріплено 2571 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1300 га орної землі, 260 га лісу. В господарстві вирощують зернові культури, льон, картоплю, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

П. П. Бовсунівський — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Бовсунів.

В Будо-Літках працюють початкова школа, клуб, магазин.

Первинна партійна організація с. Будо-Літків налічує 44 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 17 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVII століття.

У січні 1918 року в Будо-Літках встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 55 жителів села билися з німецько-фашистськими загарбниками, 27 — полягли смертю хоробрих, 19 — відзначені урядовими нагородами.

На території села в 1947 році встановлено обеліск Слави на честь воїнів, які загинули під час визволення села від гітлерівських окупантів.

ВЕЛИ́КИЙ ДИ́ВЛИН — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Жереві, за 25 км на південний захід від районного центру та за 6 км від вузлової залізничної станції Білокоровичі. Дворів — 343. Населення — 1261 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вербівка, Іванівка, Малий Дивлин.

У Великому Дивлині розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Чапаєва, за яким закріплено 2591,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1305,6 га орної землі, 986 га луків і пасовищ. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Господарство має млин.

На території Великого Дивлина працюють середня школа, в якій 25 учителів навчають 428 учнів, клуб, дві бібліотеки з фондом 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація колгоспу (партосередок в селі створено 1926 року) об'єднує 26 комуністів, 3 комсомольські — 130 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 64 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Вперше Великий Дивлин в історичних документах згадується у 1858 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 279 жителів села захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, 150 — загинули в боях, 127 — відзначено орденами й медалями.

У Великому Дивлині встановлено 2 обеліски Слави на честь воїнів, які полягли смертю хоробрих під час визволення села від гітлерівських окупантів.

ЖЕРЕ́ВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі річки Жерева, за 23 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Білокоровичі. Дворів — 203. Населення — 748 чоловік. Сільраді підпорядковані села Запілля, Зарічка і Рудня-Жеревці.

В Жеревцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 1248,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 641,3 га орної землі, 1060 га лісу. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села працюють середня школа, в якій 25 учителів навчають 452 учнів, клуб, дві бібліотеки з фондом понад 5 тис. книг, пологовий будинок, медпункт, відділення зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 22 комуністів, 3 комсомольські (осередок виник наприкінці 1922 року) — 126 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 86 трудівників села нагороджено орденами та медалями Союзу РСР, серед них орденами Жовтневої Революції і «Знак Пошани» — голову колгоспу Й. Г. Каменчука, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку П. А. Вакулу.

В історичних джерелах село згадується 1586 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

189 жителів села активно боролися з гітлерівськими окупантами, 118 — полягли за Батьківщину, 175 — відзначено орденами та медалями. Понад 50 чоловік були учасниками партизанського руху. В 1943 році загарбники повністю спалили село, по-звірячому вбили і спалили живими 62 жителі.

1968 року в Жеревцях встановлено пам'ятник на честь воїнів, які загинули в роки громадянської війни, а в 1967 році — Невідомому солдату.

КАЛИ́НІВКА (до 1946 року — Ковцьки) — село, центр сільської Ради. Розташована поблизу річки Крем'янки (притока Жерева), за 20 км на південний захід від районного центру та за 6 км від залізничної станції Кремне. Дворів — 310. Населення — 1182 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Підостапи.

В Калинівці розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 2022,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1055,9 га орної землі, 595,4 га лісу. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 214 учнів, клуб, 2 бібліотеки з фондом понад 8 тис. книг, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, два магазини.

Партійна організація села об'єднує 28 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1923 року) — 80 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 116 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них колишня доярка К. Г. Захарчук — орденом Леніна, робітниця тваринницької ферми Г. Д. Кучер та фельдшер М. П. Барановський — орденом Трудового Червоного Прапора.

В історичних документах село згадується 1779 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

335 жителів Калинівки активно боролися з німецько-фашистськими загарбниками, 296 — за мужність і відвагу відзначені урядовими нагородами, 122 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину. За зв'язки з партизанами та участь у партизанському русі десятки родин гітлерівці розстріляли, а їхні будинки спалили.

В центрі села 1954 року встановлено обеліск Слави на честь воїнів та партизанів, які загинули під час визволення Калинівки від гітлерівських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни.

КРАСНОСТА́В (до 1932 року — Воняйки) — село, центр сільської Ради. Розташований за 8 км на південний захід від районного центру і 4 км від залізничної станції Лугини. Дворів — 234. Населення — 832 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Теснівка.

В Красноставі розміщена центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», за яким закріплено 1432,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 930,8 га орної землі, 1070 га лісу. Вирощують жито, пшеницю, картоплю і льон; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 12 педагогів навчають 131 учня, навчально-консультативний пункт Лугинської заочної середньої школи, клуб, дві бібліотеки з фондом 7 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла на 35 місць, магазин.

Партійна організація (осередок створено 1927 року) об'єднує 18 комуністів, комсомольська (осередок виник 1930 року) — 48 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 54 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Найдавніші згадки про село належать до 1545 року.

Осушення торфовищ у Красноставському колгоспі «Пам'ять Леніна», 1968 р.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 220 жителів села, з них 69 — загинуло, 65 — нагороджено орденами і медалями.

В центрі Красностава споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни під час визволення села.

Відзначаючи 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудящі встановили вождеві пам'ятник.

КРЕ́МНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване по обидва боки річки Крем'янки (притока Жерева), за 15 км на південний захід від районного центру, за 2 км від залізничної станції Кремне та за 4 км від автотраси Київ — Брест. Дворів — 391. Населення — 1282 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Леонівка.

В Кремному розміщена центральна садиба радгоспу «Кремнянський», який створено 1960 року на базі колгоспу ім. М. О. Щорса та відгодівельного пункту. За господарством закріплено 2108 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1272 га орної землі, 158 га пасовищ, 503 га луків і 286 га лісу. Основним напрямом виробництва є хмелярство та тваринництво.

В селі діє крохмальний завод.

На території села працюють середня школа, де 34 учителі навчають понад 450 учнів, клуб, 2 бібліотеки з фондом понад 10 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, пологовий будинок на 10 ліжок, дитячий садок на 25 місць.

Три партійні організації (радгоспна, заводська і шкільна) об'єднують 50 комуністів, три комсомольські — 119 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки на селі виникли в 1926 році.

За високі показники в праці 121 трудівника відзначено орденами й медалями СРСР, серед них ланкову хмелярської бригади У. М. Трохимчук — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1921 року створено радгосп «Чайка», а в березні 1925 року організовано артіль ім. Г. І. Петровського.

208 жителів села активно боролися з німецько-фашистськими загарбниками, 121 — загинув, 120 — удостоєні урядових нагород. За виявлену хоробрість і відвагу в боях з ворогом С. А. Базилевський нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Червоної Зірки та кількома медалями.

Під час гітлерівської окупації району в Кремному діяли партійна та комсомольська організації, створені влітку 1941 року. Секретарем підпільного Лугинського РП КП(б)У був уродженець села П. Й. Нагорний.

В центрі села 1967 року споруджено обеліск Слави воїнам-односельцям, які полягли смертю хоробрих у роки Великої Вітчизняної війни.

ЛИ́ПНИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Повчанці, за 12 км на північ від районного центру та за 12 км від найближчої залізничної станції Мощаниця. Дворів — 551. Населення — 1657 чоловік. Сільраді підпорядковані села Малахівка, Мощаниця, Осни.

В Липниках розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. О. Щорса, за яким закріплено 2246 га сільськогосподарських угідь, з них 1418 га орної землі, а також 3197 га лісу, 679 га сіножатей, 132 га пасовищ, 14 га садів. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

На території села міститься спиртовий завод, споруджений 1880 року, відгодівельний пункт, лісництво.

Працюють середня школа, де 32 педагоги навчають 425 учнів, будинок культури на 450 місць, 2 бібліотеки з фондом понад 20 тис. книг, лікарня на 26 ліжок, 2 дитячі садки на 75 місць, відділення зв'язку, 12 торгових точок.

Три партійні організації (колгоспна, спиртозаводу та відгодівельного пункту) об'єднують 71 комуніста, чотири комсомольські (школи, колгоспу, спиртозаводу, відгодівельного пункту) — 194 члени ВЛКСМ. Партійну організацію в селі створено 8 січня 1927 року, комсомольську — 11 лютого 1924 року.

За досягнуті успіхи в праці 108 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу Г. Г. Власюка і завідуючого магазином М. І. Кіприка, орденом Трудового Червоного Прапора — голову сільської Ради Л. К. Михайлова, ланкову колгоспу М. О. Рябчук.

Село відоме з 1648 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

416 жителів села активно билися з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни, 240 — віддали своє життя за Батьківщину, 154 — відзначені орденами й медалями.

З перших днів німецько-фашистської окупації створена партизанська група. У серпні 1943 року в Липниках організовано окремий загін, який брав участь у бойових операціях. Силами партизанів зірвано кілька мостів, у т. ч. міст Ігнатпіль — Коростень на річці Жереві. В грудні того ж року гітлерівці вигнали за село і розстріляли 146 чоловік.

В центрі села 1970 року споруджено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, які полягли смертю хоробрих у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

ЛІ́ТКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 5 км на південь від районного центру та за 3 км на схід від залізничної станції Лугини. Через село проходить автошлях Київ — Брест. Дворів — 462. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Великий Ліс.

В Літках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Я. М. Свердлова, за яким закріплено 1775,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1279,8 га орної землі і 373,1 га лісу. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села є лісопильний завод Лугинського лісгоспзагу та цегельний завод Лугинського «Міжколгоспбуду».

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 224 учнів, навчально-консультаційний пункт, клуб, дві бібліотеки з фондом 9 тис. книг, медпункт, дитячі ясла на 60 місць, відділення зв'язку, ощадна каса, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 24 комуністів, 2 комсомольські — 58 членів ВЛКСМ. Партосередок у селі створено 1931-го, комсомольську організацію — 1928 року.

За успіхи в праці 96 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них бригадира тракторної бригади О. У. Стужука, свинарку К. М. Лукишу, ланкову Ф. М. Іванченко, доярку колгоспу О. Г. Лукишу — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село вперше згадується 1665 року

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

288 жителів села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах, з них 89 — віддали життя за Батьківщину, 122 — відзначено урядовими нагородами.

1948—1949 рр. у Літках встановлено пам'ятник і обеліск Слави на братських могилах воїнів, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

ОСТАПИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км на південний захід від районного центру та за 12 км від залізничних станцій Лучини і Кремне. Дворів — 221. Населення — 759 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кам'яна Гірка.

За колгоспом ім. 40-річчя КП України, центральна садиба якого розміщена в Остапах, закріплено 1828,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 832 га орної землі і 250 га лісу. Вирощують зернові культури, картоплю і льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території Остапів міститься Радогощанське лісництво, підпорядковане Лугинському лісгоспзагу.

Тут працюють середня школа, в якій 17 педагогів навчають понад 250 учнів, клуб на 110 місць, 2 бібліотеки з фондом понад 9 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 23 комуністів, 2 комсомольські — 105 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 39 трудівників села нагороджено медалями СРСР.

Село відоме з 1663 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В жовтні 1924 року організовано кредитний кооператив.

У роки Великої Вітчизняної війни 256 жителів села билися з ворогом, 103 — загинули, 115— відзначені урядовими нагородами.

Під час тимчасової окупації на території села діяли підпільники та партизани. Підпільний райком партії очолював спочатку П. Й. Нагорний, а потім колишній директор Остапівської середньої школи І. Г. Сторожук. Зв'язковими були жителі села Я. С. Применко та Ю. К. Степанчук.

В 1949 році встановлено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, які полягли за Батьківщину в боротьбі з гітлерівцями.

ПОВЧ — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км на північний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Ігнатпіль. Через село протікає річка Повчанка, а на південь від села — річка Жерев. Дворів — 247. Населення — 778 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буда і Рудня Повчанська.

В Повчі розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», за яким закріплено 2706,2 га землі, з них 1141,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 587,5 га орної землі, а також 87,7 га пасовищ, 462,4 га лугів, 1184,2 га лісу. Напрям господарства — м'ясо-молочний у тваринництві, картопляно-льонарський у рослинництві. Колгосп має майстерні для ремонту сільгосптехніки, переробки деревини, пилораму, млин, гідроелектростанцію.

На території села розташоване Повчанське лісництво.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 162 учнів, консультативний пункт Лугинської заочної середньої школи, клуб, 2 бібліотеки з фондом 7 тис. книг, медпункт, аптека, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування, ощадна каса, 2 магазини.

Партійна організація налічує 34 комуністи, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

За успіхи в праці 82 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

240 жителів села активно боролися з гітлерівцями в роки Великої Вітчизняної війни, 106— загинули, 156 — удостоєні урядових нагород. 7 чоловік брали участь у підпільній роботі під час тимчасової німецько-фашистської окупації. Вони мали зв'язок з підпільною парторганізацією села Липників. 15 чоловік воювали в складі загонів партизанського з'єднання під командуванням С. Ф. Маликова.

1967 року встановлено два пам'ятники партизанам, які загинули в боротьбі з ворогом за визволення села.

Уродженцем села є кандидат сільськогосподарських наук Д. Г. Войтюк.

ПУТИ́ЛОВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Крем'янці (притока Жерева), за 12 км на захід від районного центру та за кілометр від залізничної станції Кремне. Неподалік Путиловичів проходить автотраса Київ — Брест. Дворів — 355. Населення — 1288 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 1438,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 857 га орної землі, 487 га лісу. В господарстві вирощують зернові культури, картоплю, льон, хміль, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут працюють восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 267 учнів, навчально-консультаційний пункт Лугинської заочної середньої школи, будинок культури на 250 місць з стаціонарною кіноустановкою, дві бібліотеки з фондом 6 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 3 магазини.

Партійна організація с. Путиловичів об'єднує 18 комуністів, 2 комсомольські — 57 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 41 трудівника села відзначено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з 1586 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В роки громадянської війни бронепоїзд «Комуніст Коростенського району» поблизу Путиловичів громив петлюрівців і польських інтервентів. Комісаром його був уродженець села Т. С. Давидюк.

В роки Великої Вітчизняної війни до лав Червоної Армії та в партизани пішло 233 жителі села, з них 104 загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 173 — нагороджено орденами й медалями.

Під час тимчасової окупації гітлерівці розстріляли жителів села М. М. Ковальчука, М. С. Давидюка, В. Г. Ярошовця, С. П. Ярошовця, Т. Г. Каленчука, Р. С. Каленчука та інших. За зв'язок з партизанами Д. Д. Ярмак фашисти живцем у хаті спалили її матір, дочку 5 років і сина 3 років. У 1943 році фашисти спалили 93 хати путиловичців. Понад 80 чоловік молоді вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

На території села 1943 року партизанами зірвано залізничний міст на річці Крем'янці.

На станції Кремне в 1947 році встановлено обеліск Слави воїнам, які загинули під час нальоту фашистської авіації. Всі вони поховані в братській могилі. 1945 року споруджено обеліск Слави на могилі партизанів — росіянина Д. І. Дніпрова і українця Касянчука, які брали активну участь у висадженні в повітря залізничного моста і загинули під час операції.

Уродженцем села є кандидат сільськогосподарських наук Р. І. Ярошовець.

СТАРОСІ́ЛЛЯ (стара назва — Макаківка) — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Жерева, за 8 км на північний захід від районного центру, за 6 км на північ від залізничної станції Кремне та за 2 км від автошляху Київ — Брест. Дворів — 50. Населення — 145 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нова Рудня, Нові Новаки, Новосілка.

В Старосіллі розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 1375,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 929,7 га орної землі. Тут є 55 бджолосімей.

На території села працюють початкова школа, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 6,5 тис. книг, медпункт, магазин.

Партійна організація с. Старосілля об'єднує 15 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 26 трудівників села відзначено орденами й медалями СРСР, серед них доярку Г. Д. Дрозд — орденом Леніна, голову колгоспу П. А. Марченка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1923 року організовано агропункт спільного обробітку землі.

Під час Великої Вітчизняної війни 76 жителів села брали активну участь у боротьбі проти

Річка Жерев у Новій Рудні. 1970 р.

німецько-фашистських загарбників, 34 — загинули, 39 — нагороджені орденами і медалями. 26 уродженців Старосілля воювали в складі загонів партизанського з'єднання під командуванням С. Ф. Маликова, що діяли на Житомирщині.

СТЕПА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Жерева (притока Ужа), за 12 км на північний захід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Кремне та за 6 км від автошляху Київ — Брест. Дворів — 153. Населення — 515 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Старі Новаки.

В Степанівці розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», за яким закріплено 3600 га землі, з них 1012 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 647 га орної землі, а також 2112 га лісу. В господарстві вирощують картоплю і льон, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 213 учнів, консультаційний пункт Лугинської заочної середньої школи, клуб, дві бібліотеки з фондом 13 тис. книг, медичний пункт, два магазини.

Партійна організація об'єднує 24 комуністів, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки на селі виникли в 1925 році.

За успіхи в праці 26 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них доярку М. Р. Левчак — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1866 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

156 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 75 — відзначено орденами й медалями, 61 — віддав своє життя за Батьківщину. Під час тимчасової окупації степанівці не скорилися ворогові. Вони підтримували зв'язки з підпільниками та партизанами, подавали їм активну допомогу. В липні 1941 року під керівництвом підпільного райкому КП(б)У на чолі з секретарем П. Й. Нагорним (член партії з 1919 року) та членів райкому І. Г. Сторожука і Є. І. Медведського створено підпільні партійні групи. Вони розповсюджували листівки, збирали зброю і передавали її партизанам. 19 червня 1942 року в партизанський загін було направлено 25 жителів Степанівки.

1956 року в селі встановлено два пам'ятники партизанам, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками під час виконання бойового завдання.

ТОПІ́ЛЬНЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Свинки, що впадає в Жерів, за 28 км на північний захід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Білокоровичі. З півночі, заходу і півдня до села прилягає ліс Білокоровицького лісництва. Дворів — 242. Населення — 675 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Жовтневе та с. Чапаївка.

В Топільні розміщено відділок хмелерадгоспу «Олевський», центральна садиба якого в с. Замисловичах Олевського району. В районі Топільні є великі поклади торфу. Тому поблизу виросло селище Жовтневе, де в 1969 році споруджено Озерянський торфобрикетний завод. Основна частина населення — робітники, які працюють у відділку хмелерадгоспу «Олевський», Озерянському торфобрикетному заводі та лісництвах.

Працюють восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 204 учнів, будинок культури на 225 місць з стаціонарною кіноустановкою, 2 бібліотеки з фондом понад 8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини.

Партійна організація с. Топільні налічує 14 комуністів, комсомольська — 47 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 9 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з першої половини XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

127 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 67 — відзначено урядовими нагородами, 111 — віддали своє життя за Батьківщину. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі села активно діяли партизанські загони з'єднань С. Ф. Маликова та О. М. Сабурова. На світанку 5 травня 1943 року есесівці оточили Топільню і жорстоко розправилися з жителями за зв'язок з партизанами. Вони розстріляли 27 чоловік і спалили 36 будинків. 86 чоловік відправили до Білокоровичів, де 23 з них розстріляли, решту ув'язнили в різних концтаборах.

В центрі села 1954 року встановлено обеліск Слави на честь партизана О. Н. Пивоварова, який загинув під час виконання завдання партизанського загону.

ЧЕРВО́НА ВОЛО́КА — село, центр сільської Ради. Розташовано на правому березі річки Жерева (притока Ужа), за 16 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Жерів. Дворів — 257. Населення — 995 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бобричі, Волошине, Красносілка.

На території Червоної Волоки розміщена центральна садиба колгоспу «За комунізм», за яким закріплено 5587 га землі, з них 2269,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1412,6 га орної землі, 154 га пасовищ, 520 га сіножатей, а також 3262 га лісу. В господарстві вирощують зернові культури, льон, картоплю. Провідною галуззю є м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, в якій 29 учителів навчають 413 учнів, консультпункт Лугинської середньої заочної школи, клуб, 2 бібліотеки з фондом 10 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, аптека, відділення зв'язку.

Партійна організація с. Червоної Волоки об'єднує 36 комуністів, три комсомольські — 165 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 47 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку П. М. Крук, голову колгоспу Б. С. Сакала.

Село відоме з 1710 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 135 жителів села захищали Батьківщину, з них 79 — полягли смертю хоробрих, 42 — відзначені орденами й медалями. Під час тимчасової окупації, з вересня 1941 року в Червоній Волоці діяла підпільна партизанська група, організатором якої був місцевий учитель, згодом редактор газети «Червоне Полісся» (орган партійної організації з'єднання партизанських загонів ім. М. О. Щорса на Житомирщині) І. І. Симоненко. Населення активно допомагало партизанським з'єднанням О. М. Сабурова та С. Ф. Маликова в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

1963 року в селі споруджено 2 пам'ятники партизанам, які загинули 1943 року в боротьбі з гітлерівцями.

На околицях Красносілки виявлено залишки поселення доби неоліту.

ЛЮБАРСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 757 кв. км. Населення — 40,5 тис. чоловік, з них сільського — 38,6 тис. Середня густота населення — 54 чоловіка на кв. км. Селищній і 20 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 48 населених пунктів. На території району — 58 партійних, 76 комсомольських, 110 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 23 колгоспи, радгосп-технікум, 6 промислових підприємств. Населення обслуговують 45 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 41 загальноосвітню школу, в т. ч. 8 середніх, 21 восьмирічну, 10 початкових, заочну середню школу, восьмирічну школу-інтернат. Працюють училище профтехосвіти, музична школа, будинок піонерів, 18 дитячих закладів. Культурно-освітню роботу ведуть 18 будинків культури, 29 клубів, 78 бібліотек. Є 45 стаціонарних кіноустановок, з них 38 широкоекранних. У населених пунктах споруджено 43 пам'ятники й обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни.

ЛЮБАР

Любар — селище міського типу, центр району, розташоване на берегах річки Случі, за 80 км від обласного центру і за 24 км від залізничної станції Печанівка. Населення — 1,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Новий Любар і Юрівка.

На території нинішнього Любара люди жили ще в давні часи. Про це свідчать залишки поселення трипільської культури, пам'ятки доби бронзи, раннього заліза й черняхівської культури.

В період Київської Русі на лівому березі річки Случі існувало давньоруське літописне місто Болохів. Назва сучасного населеного пункту пов'язана з іменем князя Любарта, який у середині XIV ст. заснував на правому березі Случі укріплення

укріплення з посадом. У XIV—XV ст. поселення називалося Любартов і було центром удільного князівства, що входило до складу Литовської феодальної держави. Після Люблінської унії 1569 року Любартов підпав під владу Речі Посполитої. З 1589 року ним володіли українські магнати князі Острозькі. Тоді ж, очевидно, поселення починає називатися Любарем (вперше ця назва зустрічається в документах під 1604 роком).

В ті часи Любар був значним ремісничим і торговельним осередком. Сюди привозили товари і купці з Росії. Про це свідчить знайдена тут деньга Івана Грозного, карбована 1534—47 рр. На околицях жило хліборобське населення. Місцеві феодали нещадно визискували його. Селяни платили подимне, відбували панщину та інші повинності.

Великого лиха зазнавали жителі від нападів кримських татар, які спустошили Любар у 1593 та 1618 рр.

1609 року відбулося повстання міської бідноти проти феодалів[1]. Але воно було жорстоко придушене. Після цього експлуатація трудового люду посилилася. Вона доповнювалась національним та релігійним гнобленням. 1634 року відкрито домініканський костьол та католицький монастир. Православний монастир перетворено на уніатський.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. жителі містечка боролися проти магнатів та шляхти. В антифеодальній боротьбі брали участь і жінки. Є відомості про участь у повстанні 1648 року в Новому Любарі «Дудчихи вдовиці». Повстанцям подавали допомогу козаки. Богдан Хмельницький особисто не раз бував у Любарі.

За Зборівською угодою 1649 р. лівобережна частина Любара залишилася в межах шляхетської Польщі. В правобережній частині містечка було розміщено козацьке військо (10 тис. чоловік) на чолі з полковниками Донцем і Таборенком.

У 1651 році Любар зазнав великих пограбувань від військ польського короля, які після поразки селянсько-козацького війська під Берестечком рушили на Волинь і Київщину. Спустошливим був і напад кримських татар в 1653 році. Вони забрали тоді з Любара та його околиць у неволю близько 300 чоловік[2].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Любар знову надовго відійшов до шляхетської Польщі. Рятуючись від національного і релігійного гноблення, українське населення тікало у Київ та на Лівобережжя. У XVIII ст. посилилися утиски з боку католицької церкви. 1752 року в Любарі відкрилася єзуїтська школа. Але український народ ніколи не мирився із польсько-шляхетськими порядками.

У 50-х роках XVIII ст. околиці Любара були охоплені гайдамацьким рухом, який розгорнувся на Правобережній Україні. 1759 року до Любара підійшов загін опришків на чолі з Іваном Бойчуком та Гнатом Маращуком, але, дізнавшись про сильну охорону, повстанці відійшли. Район Любара був охоплений гайдамацьким рухом і під час великого антифеодального повстання 1768 року, відомого під назвою Коліївщини.

1793 року Любар у складі Правобережної України возз'єднаний з Росією. Незабаром він став волосним центром Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. Це створило умови для прискореного розвитку економіки. Щороку в містечку відбувалося 8 ярмарків.

Проте в умовах самодержавно-кріпосницького ладу становище трудящих залишалося дуже важким. Жорстокий визиск і повне безправ'я породжували антикріпосницькі настрої. 1831 року в справі Устима Кармелюка було притягнуто до слідства 24 мешканці Любара[3].

---

[1] М. А. Алекберли. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII веков. Саратов, 1961, стор. 48.

[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 3. М., 1954, стор. 295.

[3] Труды исторического факультета Киевского государственного университета, т. 1, стор. 168—189.

З Любаром пов'язана і діяльність декабристів. Тут містився штаб Охтирського гусарського полку під командою А. З. Муравйова. В грудні 1825 року до А. З. Муравйова прибули С. І. Муравйов-Апостол, його брат Матвій і Михайло Бестужев-Рюмін. На нараді, що відбулася 27 грудня на квартирі у А. З. Муравйова, С. І. Муравйов-Апостол запропонував підняти Охтирський та інші сусідні полки, захопити у Житомирі штаб-квартиру корпусу. 31 грудня 1825 року жандарми заарештували А. З. Муравйова. В русі декабристів брав активну участь колишній вихованець Любарського училища, член Товариства об'єднаних слов'ян Тадеуш Жембровський.

У середині XIX ст. Любар став значним економічним центром Волині. Працювали суконна фабрика, екіпажний, свічковий, 3 шкіряні, пивоварний і цегельний заводи, органна майстерня і гуральня.

Пристосовуючись до умов зростаючого товарного господарства, місцеві поміщики за рахунок селянських наділів розширювали свої володіння, посилювали панщину. Найбільшим землевласником була поміщиця А. Валевська, якій належало 5411 десятин землі і 5 фільварків. Кріпаки працювали на її ланах 20 днів на місяць.

Реформа 1861 року була грабіжницькою щодо селян. За 2564 десятини землі, що підлягали викупу, любарці повинні були сплатити 66 025 крб.[1]. За таких умов значна частина селян не мала змоги придбати землю. Позбавлені засобів існування, вони йшли в найми або шукали заробітку на стороні.

Після скасування кріпосного права в Любарі діяли гуральня, паровий вальцьовий млин, ректифікаційний завод.

Підприємці і купці багатіли, а більшість населення жила в злиднях і темряві. Навчанням у школах було охоплено лише 20 проц. дітей шкільного віку. У 1902 році відкрилася дільнична лікарня, в якій працювало два лікарі й акушерка. Вони обслуговували 180 населених пунктів з населенням 50 920 чоловік[2].

З кожним роком посилювалася ненависть трудящих до експлуататорів. 18 жовтня 1905 року під впливом революції, що відбулася в країні, жителі Любара вийшли на політичну демонстрацію. Вона проходила під лозунгами: «Геть самодержавство!», «Бойкотуйте першу Державну думу!»[3].

Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування селянства. У 1912 році з 1150 селянських господарств Любара 164 були куркульськими, а 144 — безземельними.

Широкого розмаху набула боротьба трудящих в роки нового революційного піднесення. В квітні 1912 року на мітингу, що відбувся в Любарі, виступив місцевий житель П. І. Прокопенко, який розповів про розстріл царськими військами робітників на Ленських золотих копальнях. Прилюдно він розірвав портрет царя. Прокопенко був схоплений поліцією і засуджений до каторжних робіт.

Бурхливими подіями жив Любар і в дні Лютневої буржуазно-демократичної революції. 25 березня 1917 року тут відбулися масові мітинги, на яких виступили солдат-фронтовик А. І. Жук та балтійський матрос С. І. Жук, які прибули на Волинь для революційної агітації. Вони розповідали про події в Петрограді і закликали до розподілу поміщицьких земель. Селяни і солдати розібрали майно панської економії і розділили землю[4]. Лісопромисловцям забороняли рубати ліс.

З радістю зустріли трудящі перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. На початку січня 1918 року в Любарі встановлено Радянську владу[5]. Активну роль у цьому відіграли революційні солдати 11-ї та Особливої армій Південно-Західного фронту.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 229, спр. 33, арк. 1—86; спр. 187, арк. 1—10.

[2] Обзор деятельности Волынского земского управления за 1904—1911 гг., т. 4, стор. 8.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 346, арк. 1—5.

[4] Центральний державний архів Військово-Морського Флоту СРСР (далі — ЦДАВМФ СРСР), ф. 92, оп. 3, спр. 84, арк. 15, 33, 44; 71; ф. 407-д, оп. 1, спр. 8101, арк. 175.

[5] Газ. «Правда», 9 січня 1918 р.

Однак, 21 лютого 1918 року селище окупували австро-німецькі війська. Окупанти наклали на жителів контрибуцію в розмірі 54 тис. крб. золотом. Не бажаючи коритись ворогу, багато любарців пішли у партизани. В кінці червня 1918 року в селище вступив партизанський загін під командуванням А. Д. Бантуса. Партизани розгромили гетьманську варту, забрали зброю і відступили[1].

Після краху австро-німецької окупації в кінці 1918 року владу в Любарі захопили представники буржуазно-націоналістичної Директорії. Вони запровадили режим кривавого терору.

У квітні 1919 року частини 1-ї Української радянської дивізії, якою командував М. О. Щорс, визволили селище від петлюрівців. Тут було відновлено ревком. Його очолив Ф. К. Орлик. Трудові селяни активно підтримували заходи Радянської влади, вели боротьбу з бандитизмом, допомагали Червоній Армії продовольством.

Проте на початку серпня 1919 року війська Директорії знову вдерлися в Любар. Для організації повстанського руху в тилу ворога Зафронтбюро ЦК КП(б)У створило партизанський загін в складі 70 чоловік під командуванням І. Волка[2].

27 грудня 1919 року Любар захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі. Разом з ними повернулися поміщики. Окупанти почали чинити розправу над учасниками розподілу панського майна. Вже другого дня вони зігнали на сходку всіх жителів, включаючи стариків і дітей, і протягом 8 годин тримали їх на колінах перед волосною управою. Активістів і тих, у кого знайшли зброю, жорстоко били. Вороги замордували селян П. Т. Муковоза, Р. Г. Саламаху та інших. У відповідь на звірства окупантів того ж дня в Новому Любарі сформувався повстанський загін із 35 чоловік. До нього ввійшли голова волревкому Ф. К. Орлик, П. К. Орлик, О. І. Паламарчук, Т. М. Будім, П. А. Рудевич та інші[5]. Протягом кількох місяців повстанці вели активні бойові дії в тилу ворога.

27 червня 1920 року кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського, що входила до Першої Кінної армії, форсувала Случ і ввійшла в Любар[3]. Серед бійців-котовців, які визволили селище, був і його уродженець, колишній батрак І. Л. Василівський.

Відновив свою діяльність волревком. Велику допомогу у зміцненні Радянської влади в Любарі подавав в цей час Н. І. Дубовий, який був членом Волинського губкому КП(б)У і неодноразово приїздив сюди.

Восени 1920 року в районі Любара знову точилися запеклі бої між військами Червоної Армії і польськими інтервентами та недобитками петлюрівців. Селище кілька разів переходило з рук у руки. 18 жовтня 1920 року воно остаточно визволене від ворога окремою Башкирською кавалерійською бригадою, якою командував О. В. Горбатов.

Відновив діяльність волревком, головою якого став К. М. Величко. В кінці травня — на початку червня 1921 року створено волосний партосередок і комсомольську організацію[4]. Того ж року обрано сільвиконком та волвиконком. Але налагодженню мирного життя перешкоджали недобитки буржуазно - націоналістичних банд. 4 січня 1922 року бандити вдерлися в клуб комунарів і закатували 18 комсомольців. Тоді ж вони смертельно поранили голову волвиконкому Ф. П. Базієвського, військового комісара А. У. Козачка та секре-

Меморіальний комплекс на честь комсомольців, які загинули 1922 року в боротьбі з бандитами, та воїнів-визволителів Любара від гітлерівців. 1971 р.

[1] Газ. «Волынь», 30 червня 1918 р.

[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 530.

[3] Г. И. Котовский. Документы и материалы, стор. 191, 203—210, 236, 378, 506.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 742, оп. 1, спр. 14. арк. 20.

таря волосного комітету комсомолу Л. У. Плоскера. Подія ця увійшла в історію комсомолу Житомирщини під назвою Любарської трагедії.

Та вже 26 травня 1922 року комсомольську організацію було відновлено. Через рік в Любарі було 23 комсомольці, у т. ч. 7 дівчат.

За рішенням Уряду УРСР в 1924 році Любар віднесено до селищ міського типу. У роки відбудови народного господарства тут стали до ладу шкірзавод, гуральня, суконна та сірникова фабрики, миловарня, олійниця, вальцювальний млин, на якому встановили генератор електричного струму потужністю 46 квт. В хатах трудящих та в будинках установ з'явилося електричне освітлення.

В кінці 1923 року на околицях селища виникли 5 товариств спільного обробітку землі. Це були невеликі колективні господарства. Артіль «Труд», що утворилася у вересні 1922 року (голова — Х. К. Рогальський), об'єднувала 7 сімей.

Щоб допомогти колективним господарствам, органи Радянської влади відкрили агродільницю, ветамбулаторію і прокатний пункт сільськогосподарських машин, яким керував демобілізований котовець Ф. А. Зінчук.

Уже в перші роки Радянської влади партійні і радянські органи подбали про поліпшення соціальних умов життя населення. В 1920 році Любарський волревком відкрив в одному з колишніх поміщицьких маєтків, розташованому в мальовничій місцевості над Случем, нову лікарню. Велика увага приділялася вихованню дітей. 1922 року комітет незаможних селян створив дитяче містечко ім. Паризької комуни. В ньому розмістили сиріт, яких привезли на Волинь з голодуючого Поволжя[1].

Розширювалася мережа загальноосвітніх шкіл. У 1923 році в Любарі діяли дві трудові семирічні і 3 початкові школи, в яких навчалося 582 учні. При одній із семирічних шкіл створено інтернат для дітей незаможних селян з навколишніх сіл.

Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення було створено 5 пунктів лікнепу. Жителі широко користувалися послугами бібліотеки, яка діє з 1920 року. В 1923 році в селищі урочисто відкрили сельбуд. 1927 року почав працювати місцевий радіотрансляційний вузол.

Після XV з'їзду ВКП(б) у Любарі, як і повсюдно в країні, розгорнувся масовий рух за суцільну колективізацію сільського господарства. Її здійснення відбувалося в умовах гострої класової боротьби. Куркулі знищували колгоспне добро, вчиняли терористичні акти. У Ф. С. Харчишина куркулі спалили хату. Та їх спроби зірвати соціалістичну перебудову на селі зазнали провалу. В кінці 20 — на початку 30-х років на базі ТСОЗів і невеликих артілей утворилося 5 колгоспів: ім. Леніна, «Передовик», ім. Жовтневої революції, ім. Кірова та «Червоне козацтво». Серед колгоспників широко розгорнулося соціалістичне змагання. Велику організаторську та ідейно-виховну роботу проводили партійні осередки колгоспів, що виникли у 1931—1932 рр.

Важливу роль у зміцненні колгоспів відіграла Любарська МТС, створена 1931 року. Перші шість тракторів «Червоний путіловець» любарці одержали з Ленінграда. Директора МТС М. Т. Жука, одного з кращих господарників області, 1938 року обрано депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання.

У роки довоєнних п'ятирічок любарські колгоспи досягли значних успіхів. Зросла врожайність сільськогосподарських культур. У 1936 році за вирощення 200-пудового врожаю зернових ордена «Знак Пошани» удостоєний голова колгоспу «Передовик» Г. М. Іваній. У 1940 році 20 колгоспників були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Значного розвитку набула місцева промисловість. 1936 року збудовано маслозавод. Збільшили випуск продукції вальцьовий і водяний млини, дві олійниці, шкірзавод. Цегельно-черепичний завод виробив у 1940 році 350 тис. штук цегли, 150 тис. — черепиці, 250 тонн вапна.

Невпинно зростав добробут колгоспників, робітників і службовців, підвищувався їх культурний рівень. Вже 1931 року здійснено загальнообов'язкове навчання дітей

---

[1] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-158, оп. 1, спр. 739, арк. 2—6.

Члени правління, бригадири та ланкові Любарського колгоспу «Передовик». 1936 р.

віком від 8 до 15 років. 1935 року відкрито районний піонерський клуб. У 1940—41 навчальному році в Любарі було 2 середні, 2 семирічні і 2 початкові школи, в яких вчилося близько 2 тис. учнів. Значна увага приділялася дошкільному вихованню дітей. В селищі функціонувало 2 дитячих ясел та 2 дитячих садків.

Райсельбуд перетворено на будинок культури. Тут у лютому 1939 року любарці вперше дивилися звуковий кінофільм.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю. На початку липня 1941 року Любар опинився в смузі бойових дій Південно-Західного фронту. 5 днів частини 6-ї армії стримували тут натиск гітлерівських військ[1]. 8 липня 1941 року в повітряному бою над Любарем героїчно загинули члени екіпажу бомбардувальника росіянин С. І. Герусов, Г. Я. Калінін, В. В. Митягін і білорус Є. М. Гриневич. Однак, незважаючи на героїчний опір радянських військ, ворог, який мав велику перевагу в живій силі і техніці, просувався вглиб країни. 9 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували Любар. Гітлерівці почали криваві репресії проти радянських активістів. 15—20 вересня 1941 року було знищено до 3 тис. чоловік.

З перших днів окупації радянські люди піднялися на боротьбу проти ворога. В жовтні 1941 року в Любарі виник підпільний райком партії. Очолив його уродженець Любара В. С. Марушко, колишній політрук Червоної Армії. Підпільники збирали зброю і готували базу для партизанського загону. Їм удалося встановити зв'язок з підпільним обласним комітетом КП(б)У. В Любарі часто бували член Житомирського підпільного обкому партії Г. С. Протасевич і зв'язковий обкому В. П. Діденко. Партизанський рух незабаром охопив весь район. У травні 1942 року вороги розгромили підпільний Любарський райком партії. В. С. Марушко потрапив до рук гітлерівців і був розстріляний. Дальшими діями народних месників керували С. І. Жук, С. К. Науменко, І. Д. Остапчук.

У червні 1943 року підпільники разом з партизанами диверсійної групи (командир Ю. К. Тиміров) партизанського загону ім. К. Є. Ворошилова Першого Молдавського з'єднання партизанів роззброїли жандармерію[2]. У вересні цього ж року підпільна молодіжна група В. К. Сови разом з партизанами загону ім. М. І. Кутузова з'єднання І. І. Шитова здійснила у Любарі напад на окупаційні установи[3].

Любарці подавали партизанам і підпільникам активну допомогу. Л. К. Рак, яка працювала перекладачкою у комендатурі, забезпечувала їх німецькими паспортами, перепустками, посвідченнями, що давало можливість вільно пересуватися по території району і за його межами. Знищуючи донесення на радянських людей, що надходили до комендатури від зрадників, вона зберегла життя близько 20 патріотам, врятувала від фашистської каторги понад 200 юнаків і дівчат.

Працівники лікарні Г. С. Поліщук та Є. М. Стець передавали партизанам медикаменти, хірургічні інструменти. Колгоспник А. М. Кузьмінський передав народним

---

[1] В. А. Анфилов. Начало Великой Отечественной войны, стор. 177.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 16, арк. 1.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 500.

месникам багато зброї. Завідуюча аптекою комсомолка М. Я. Завгородня допомагала В. С. Марушкові та Г. С. Протасевичу проводити в аптеці наради і таємно постачала партизанам медикаменти. Гестапівці заарештували М. Я. Завгородню. У жовтні 1942 року вороги вбили патріотку.

8 січня 1944 року підрозділи 12-ї, 13-ї і 14-ї танкових бригад та 3-ї гвардійської мотострілецької бригади 4-го Кантемирівського танкового корпусу і 121-ї та 141-ї стрілецьких дивізій 30-го стрілецького корпусу 1-го Українського фронту підійшли до Любара. Зав'язалися запеклі бої з ворогом, який створив тут міцну оборону. Гітлерівці, підтримувані танками, не раз переходили в контратаки. 10 січня 1944 року радянські воїни очистили селище від фашистів. Бойові дії в районі Любара тривали ще протягом двох місяців.

В цих боях відзначилися сотні бійців і офіцерів Червоної Армії. Багатьом воїнам подала допомогу лейтенант медичної служби Є. Орел. За мужність її нагороджено орденом Червоної Зірки. Єфрейтор Д. Сидорусь, незважаючи на поранення, помітивши розташування ворожого кулемета, підповз до нього і гранатами закидав обслугу. Цим самим він забезпечив просування свого полку до центра селища. За виявлену доблесть відважного воїна нагороджено орденом Слави 3-го ступеня.

В боях за Любар у 1941 і 1944 рр. загинуло 346 солдатів та офіцерів Червоної Армії — синів багатьох народів СРСР. Серед них росіянин М. В. Биков, азербайджанець А. Х. Ахвердов, вірменин С. А. Авакян, татарин А. М. Гимазов та багато інших. Жителі свято шанують пам'ять полеглих героїв. Їх поховано у восьми братських могилах. У центрі міста на одній із братських могил на їх честь встановлено монумент Слави.

Свій вклад у перемогу над фашизмом внесли і воїни-любарці. За мужність і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, орденами й медалями нагороджено 650 жителів Любара. М. Д. Шахновичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За свободу і незалежність Вітчизни віддали своє життя 570 жителів селища.

Руїни і згарища залишили гітлерівці після себе: майже всі промислові підприємства і культурно-освітні заклади були зруйновані або пограбовані. Ворог заподіяв Любару збитків на 934 645 тис. крб.

Зразу ж після визволення відновили роботу райком партії, районна Рада депутатів трудящих, райком комсомолу, селищна Рада. Вони мобілізували трудящих на відбудову народного господарства і подання допомоги фронту. Жінки шили одяг, в'язали рукавиці та шкарпетки для воїнів. Постійною турботою оточили любарці дітей-сиріт та сім'ї фронтовиків.

Поступово відроджувались промислові підприємства, торгівля, лікувальні, навчальні і культурно-освітні заклади. У 1946 році промкомбінат, промислова артіль і харчокомбінат уже виробили продукції на суму 75,4 тис. крб.

Ціною великих зусиль було відбудовано МТС, маслосирозавод, харчокомбінат, лікарню, клуб, кінотеатр, бібліотеки, дитячі ясла і садки, радіовузол, телеграф і телефонну мережу.

Піднімалися з руїн колгоспи. Лісоматеріали у зруйнований Любар надходили з лісгопів Сибіру, посівна пшениця — з Узбекистану, шерстяні і бавовняні тканини — з Казахстану, вата — з Туркменії.

Розпочалися заняття в школах. Зошити та канцелярські приладдя одержали з Уралу і Далекого Сходу. Протягом 1945—1950 рр. селище повністю відбудувалося. В наступні роки широким фронтом здійснювалася реконструкція підприємств, розгорнулося велике капітальне будівництво. Відповідно до плану реконструкції у 1952 році МТС винесено з центру Любара і заново споруджено за типовим проектом. 1961 року на базі РТС виникло районне об'єднання «Сільгосптехніки». З кожним роком зростала потужність промислових об'єктів, множилися трудові досягнення любарців.

За високі виробничі показники колективу сирозаводу у 1966 році вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради.

Успішно виконано завдання восьмого п'ятирічного плану. В 1970 році підприємства Любара виробили валової продукції на суму 4244 тис. крб., або майже втричі більше, ніж у 1961 році.

З нагоди 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 454 трудівники Любара нагороджені Ленінськими ювілейними медалями. За успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено 25 робітників та інженерно-технічних працівників селища. Першими серед його жителів удостоєні орденів Жовтневої Революції старший електромонтер електромережі Любарського району І. П. Ганечко і майстер маслосирозаводу О. Ф. Матвійчук.

Високими показниками зустріли трудящі славний ювілей 50-річчя утворення СРСР. Промислові підприємства достроково виконали план перших двох років дев'ятої п'ятирічки. 1972 року вироблено продукції на суму 4948,7 тис. крб. Став до ладу новий комбікормовий завод, завершено будівництво хлібозаводу.

Міцніє й розвивається сільськогосподарське виробництво. У 1960 році сільгоспартілі ім. Кірова та ім. Жовтневої революції об'єдналися в одне господарство — колгосп ім. Горького, який має 2800 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2300 га орної землі. В колгоспі — 20 тракторів, 14 комбайнів різних марок, 11 автомашин.

За останні десять років урожайність зернових зросла у півтора раза, з 12,9 цнт (на одному га) у 1962 до 19 цнт у 1972 р., цукрових буряків — більше, ніж у півтора раза — відповідно з 148 до 230 цнт. Виробництво молока на 100 га угідь збільшилось з 157 цнт у 1962 до 229 цнт у 1972 р. На ланах колгоспу колосяться нові високоврожайні сорти пшениці, виведені селекціонерами Російської Федерації — Аврора і Кавказ. Протягом 1971—1972 рр. збудовано відгодівельник на 1000 голів свиней, зерносклад на 1000 тонн, будинок механізаторів. Оплата людино-дня зросла до 3 крб. 60 копійок.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, колгоспники борються за дальше підвищення культури землеробства, зміцнення кормової бази, високопродуктивне використання техніки, підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Невпізнанно змінився Любар. Партійні та радянські органи приділяють багато уваги його впорядкуванню. У післявоєнні роки тут споруджено понад 1500 житлових будинків. Виникли нові житлові квартали: вулиці Лесі Українки та Юрія Гагаріна, дві площі забудовані 3- і 4-поверховими будинками. Збудовано пошту, комбінат побутового обслуговування, гастроном, універмаг, магазин господарчих товарів, автостанцію, адміністративний будинок райкому КП України та райвиконкому. У центральній частині селища створено меморіальний комплекс на честь комуністів і комсомольців, які загинули 4 січня 1922 року від рук петлюрівських бандитів та від куркулів — під час колективізації і на честь воїнів Радянської Армії, які полягли в боях за Любар у 1941 і 1944 роках. 1959 року закладено прибережний парк над річкою Случчю.

Автомобільні дороги зв'язують Любар з обласним центром, Хмельницьким і Бердичевом. Налагоджено добрі транспортні зв'язки з центрами сусідніх районів. 25 автобусів автопідприємства курсують на 19 приміських і 5 міжміських лініях. З Києвом і Житомиром існує авіасполучення.

До послуг населення— комбінат побутового обслуговування, фото- і телеательє, прокатний пункт речей широкого вжитку. Для приїжджих споруджено готель на 50 місць.

За останні роки значно зросла торговельна мережа. В селищі — 28 магазинів і кіосків державної та кооперативної торгівлі, 5 їдалень. Товарообіг Любарського міського споживчого товариства у післявоєнний період збільшився у 8 разів і становить 2351,1 тис. крб. За досягнуті успіхи завідуючий магазином господарських товарів Г. К. Гниличко нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Постійно поліпшується медичне обслуговування населення. 1968 року побудовано нову поліклініку та дитяче і терапевтичне відділення лікарні. Зараз у Любарі

працюють лікарня на 175 ліжок, поліклініка, 2 медпункти, аптека, станція швидкої допомоги, санстанція і дитяча консультація. Медичну допомогу забезпечують 27 лікарів і 92 працівники з середньою медичною освітою.

Споруджено дитячий комбінат на 150 місць. Для любителів спорту побудовано стадіон.

Нових успіхів досягнуто в галузі народної освіти. У післявоєнні роки в селищі збудовано дві нові восьмирічні школи, школу-інтернат на 400 місць, середню школу. Тепер у Любарі діють середня і три восьмирічні загальноосвітні школи, в яких навчається 1502 учні, дитяча музична школа. Крім того, 300 юнаків і дівчат здобувають освіту в районній заочній середній школі без відриву від виробництва. Знання молоді передають 120 учителів.

Колишній аврорівець С. С. Устиянов з правнуком Євгеном. 1967 р.

Створене 1963 року Любарське сільське профтехучилище протягом восьмої п'ятирічки підготувало 1750 машиністів-трактористів, шоферів, штукатурів, малярів і мулярів.

Великого розмаху набула культурно-освітня робота. В будинку культури працюють вокальний, танцювальний, музичний гуртки, гурток художнього слова. Тут створено краєзнавчий музей, в якому зібрано багату археологічну колекцію.

Молодіжній хоровій капелі, що виникла 25 років тому, присвоєно почесне звання народної. З 1957 року в Любарі проводяться свята музичної весни. Популярністю користуються виступи на них молодіжного хору, хору вчителів, драмколективу.

В селищі — широкоекранний кінотеатр на 500 місць, 2 клуби з кіноустановками, бібліотеки для дорослих і юнацтва з фондом 52,8 тис. книжок, книгарня. В користуванні любарців — 1400 телевізорів.

Активно працює лекторська група районної організації товариства «Знання», вона налічує 117 лекторів. Діють університет культури, кінолекторій, школа партійно-радянського активу.

В Любарі народилися поет А. Л. Вергеліс, письменник І. Ш. Фалікман, доктор медичних наук Ф. П. Тринус, кандидати технічних наук С. П. Кузьмінський, І. Ю. Святець, В. Г. Скебало, кандидат філологічних наук Г. С. Кудря. Тут пройшли дитячі та юнацькі роки відомого біофізика, лауреата Державної премії СРСР В. С. Гурфінкеля і сахалінського шахтаря Героя Соціалістичної Праці А. Я. Шалдибіна. В Любарі жив і працював колишній аврорівець С. С. Устиянов.

8 травня 1970 року, напередодні 25 роковин Перемоги над гітлерівською Німеччиною, жителі Любара урочисто прийняли в почесні громадяни свого селища уродженця Любарського району Героя Радянського Союзу полковника Г. Г. Клименка — учасника Великої Вітчизняної війни.

Керівна роль у розвитку економіки та культури належить парторганізаціям. 510 комуністів, які об'єднані у 27 первинних парторганізаціях, проводять велику організаторську і виховну роботу серед трудящих. Бойовими помічниками комуністів є 26 комсомольських організацій, що налічують 1100 членів ВЛКСМ.

Селище росте і впорядковується. З кожним роком розвивається його господарство, все більше задовольняються матеріальні та культурно-побутові потреби населення. Немала заслуга у цьому селищної Ради депутатів трудящих, в складі якої 64 депутати. Більшість з них — робітники та колгоспники. Серед обранців народу — 31 комуніст, 5 членів ВЛКСМ, 28 жінок. При виконкомі селищної Ради діють 8 постійних комісій.

Любарці з честю виконують історичні рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

С. А. ЛИПКО

СТАРА́ ЧОРТОРИ́Я

Стара Чортория — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Случі, за 108 км від обласного центру та за 12 км від залізничної станції Печанівка. Дворів — 480. Населення — 1640 чоловік. Сільраді підпорядковані села Борушківці та Дослідне.

Археологічні знахідки свідчать про те, що люди жили в цих місцях дуже давно. На території села знайдено крем'яні сокири, рубила, ножі, наконечники для списів та інші пам'ятки кам'яного віку, виявлено залишки поселення трипільської культури. За часів Київської Русі тут існувало городище, яке було оборонним пунктом від нападу степових кочівників.

Під назвою Чортория село вперше згадується в Литовській метриці за 1449 рік[1]. Тоді воно належало одному з слуг великого князя литовського і складалося з двох сотень селянських дворів та невеликого укріплення. Жителі займалися землеробством, скотарством і різними промислами: рибальством, бортництвом, млинарством, гончарством. Своєму феодалу вони платили подимне, виконували на його користь інші повинності.

Після Люблінської унії 1569 року посилився процес закріпачення селян. 1585 року чорторийський маєток перейшов у володіння магнатів князів Острозьких. Вони жорстоко визискували кріпаків. Середня норма панщини становила два-три дні на тиждень. Під владою Речі Посполитої населення, крім соціального гноблення, зазнавало ще й національного та релігійного гніту.

1609 року Чорторию спалили татари. Але жителі, які залишилися в живих, з часом відбудували її. Вже 1629 року село платило подимне від 90 димів[2]. Одночасно на правому березі річки Случі почала будуватися Нова Чортория. Село, що містилося на лівому березі, назвали Старою Чорторією.

В середині XVII ст. поселення розрослося й перетворилося на невелике містечко. Тут стояв гарнізон польських військ. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. воно було визволене загонами Максима Кривоноса. Богдан Хмельницький розмістив у Чорториї та інших населених пунктах на річці Случі невеликі загони козаків.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Чортория знову потрапила під владу шляхетської Польщі. Проте її жителі продовжували чинити опір поневолювачам. Коли на Правобережжі в 1702 р. почалося народне повстання під проводом С. Палія, в районі Старої Чорториї діяли загони повстанців на чолі з Самусем[3]. Жителі села брали участь в антифеодальному повстанні, що відбулося в районі Житомира в 1754 році. Вони боролися проти своїх гнобителів і під час Коліївщини 1768 року.

1793 року Чортория в складі правобережних українських земель була визволена від польсько-шляхетського панування й возз'єднана з Росією. 1797 року село включено до складу новоутвореної Волинської губернії. Але становище селян в умовах царського самодержавства залишалося важким. Поміщик Дублянський, який володів у той час Старою Чорторією, збільшив панщину до 4 днів на тиждень. Експлуатувала селян також і церква. Їй належало 66 десятин землі, яку обробляли селяни.

1856 року в Старій Чорториї відкрито парафіяльну школу, в якій навчалося 52 учні. Спеціального приміщення не було. Заняття проводилися в селянських хатах.

Голод і епідемії були постійними супутниками жителів села. На всю округу було лише два лікарі. У випадку хвороби селяни зверталися переважно до знахарок.

---

[1] Литовская метрика, отд. 1, ч. 1, книги записей, т. 1, СПб., 1910, стор. 112.

[2] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. К., 1930, стор. 15.

[3] Н. К. Стороженский. Семен Палий. Киевское Полесье. Волынь. 1670—1710 г. Житомир, 1893, стор. 77, 78.

Мало змінила економічне становище селян і реформа 1861 року. Після реформи їм виділили під викуп 481 десятину землі, більша частина якої була непридатною для обробітку. Тому селяни відмовилися її купувати. За придатну землю треба було щорічно сплачувати по 742 крб. протягом 10 років. Становище ускладнювалося тим, що з 76 селянських дворів 69 були безкінними[1].

Тяжкий економічний стан і політичне безправ'я викликали обурення селян, штовхали їх на боротьбу за поліпшення умов свого існування.

Реформа 1861 року привела до загострення класової боротьби. Під впливом робітничого руху в країні на початку XX ст. в село починають проникати революційні настрої.

Під час першої російської буржуазно-демократичної революції жителі Старої Чорториї виступили проти місцевого поміщика. 24 листопада 1905 року близько 200 селян з'явилося в поміщицький маєток, вимагаючи передачі землі сільській громаді. Наляканий землевласник утік до повітового центру. Звідти волинському генерал-губернатору була надіслана телеграма про селянські заворушення. 1 грудня в село прибув загін карателів. 18 жителів заарештували й кинули до в'язниці[2].

Столипінська аграрна реформа поглибила класове розшарування серед селян. Найбільш заможні селяни виселилися на хутір. Куркулі наживалися, скуповуючи землю, яку бідняки не могли обробляти. В 1913 році поміщик, церква і куркулі володіли 990 десятинами землі, тоді як 256 бідняцьким та середняцьким дворам належало лише 1382 десятини.

Перша світова війна ще більше погіршила і без того тяжке становище трудящих Старої Чорториї. Понад 120 чоловіків були мобілізовані в царську армію.

На початку березня 1917 року до Старої Чорториї дійшла звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію. Про повалення самодержавства жителі села дізналися від робітників Новочорторийського млина. Вони сподівалися, що Тимчасовий уряд полегшить їх нестерпне становище. Але ці надії виявилися марними. Тимчасовий уряд відстоював інтереси буржуазії, поміщиків та куркулів.

Перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді трудящі Старої Чорториї зустріли з великою радістю. Вони палко сприйняли ленінський декрет про землю. У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Комісія облікувала поміщицьке майно і землі, після чого приступили до їх розподілу[3]. Але завершити розпочату роботу не вдалося. На перешкоді стали контрреволюційні дії Центральної ради, яка за допомогою іноземних багнетів нещадно розправлялася з трудящими України. Наприкінці лютого 1918 року в село вдерлися австро-німецькі окупанти. Були відроджені старі порядки.

Наприкінці 1918 року, скориставшись з втечі австро-німецьких окупантів, село Стару Чорторию підступно захопили петлюрівці. Весною 1919 року в селі було відновлено Радянську владу, створено ревком і комітет бідноти, які втілювали в життя директиви та постанови Радянського уряду. Під їх керівництвом велася боротьба з контрреволюцією, здійснювалися заготівля і розподіл хліба.

Великої шкоди радянському будівництву завдали петлюрівські банди. На початку серпня 1919 року загони Директорії захопили Стару Чорторию. Протягом кількох місяців тут панував жорстокий буржуазно-націоналістичний терор. Та в кінці лютого 1920 року частини 47-ї дивізії Червоної Армії визволили село від петлюрівців. Відновив свою діяльність ревком. Сільська біднота розгорнула роботу по здійсненню соціалістичних перетворень. За рахунок перерозподілу поміщицьких земель десятки наймитських і бідняцьких сімей одержали земельні наділи.

Проте і цього разу жителі не змогли остаточно приступити до мирної праці. В квітні 1920 року село захопили польські інтервенти, які напали на Радянську країну. 27 червня 1920 року бригада Г. І. Котовського визволила Стару Чорторию.

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1605, арк. 11.
[2] Высший подъем революции 1905—1907 гг., ч. 3, кн. 1, стор. 24.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-227, оп. 1, спр. 108, арк. 59.

Після укладення договору з Польщею про перемир'я, коли основні сили Червоної Армії були перекинуті на врангелівський фронт,недобиті петлюрівські банди, що залишилися в районі Проскурова, зробили нову спробу наступу. В кінці жовтня 1920 року вони вийшли на річку Случ і на деякий час захопили Стару Чорторию. Проте частини Червоної Армії, які перейшли 10 листопада 1920 року в контрнаступ, змусили ворога відступити. В ході боїв основні сили петлюрівців були розгромлені, а решта втекла за Збруч[1].

В Старій Чорторииї остаточно було відновлено Радянську владу. В той час селяни часто збиралися на сходи, обговорювали питання розподілу землі, організації кооперативної торгівлі, благоустрою, слухали доповіді про міжнародне і внутрішнє становище країни. Почесним головою сходок обирався В. І. Ленін[2].

Наприкінці 1920 року Стара Чортория стала центром сільради. Першим головою сільради обрали селянина-бідняка К. Нагорного. Навесні 1921 року тут створено КНС, його головою став М. Іщук. Сільська Рада та КНС провели часткову експропріацію куркульського землеволодіння, реманенту, хліба, сприяли бідноті в налагодженні господарства, організовували допомогу сім'ям червоноармійців продовольством. У 1922 році відкрився кооперативний магазин на селянських паях, в 1923 році — магазин страхового фонду.

В роки громадянської війни в селі створено чотирирічну школу, в якій навчалося 70 дітей. 1921 року відкрито хату-читальню. В ній проводилися бесіди, читання книжок, газет і журналів, працювали гуртки лікнепу. В селі тоді було близько 60 проц. неписьменних. В хаті-читальні відбувалися репетиції драмгуртка.

Господарсько-політичні і культурні заходи Радянської влади викликали шалений опір куркулів. Вони проводили антирадянську агітацію, робили замахи на активістів села. 1922 року від рук куркулів загинув І. Р. Жук, один з найактивніших учасників соціалістичного будівництва на селі. Та, незважаючи на підступи класового ворога, трудове селянство все тісніше згуртовувалося навколо Комуністичної партії і Радянської влади. Велика заслуга в цьому належить першим комуністам на селі талановитим організаторам мас В. Н. Соломасі, М. З. Ткачову, Н. П. Іщуку, О. В. Куликичу, С. З. Нагорному, І. Х. Коломійцю.

У 1927 році в Старій Чорторииї було організовано два товариства спільного обробітку землі: «Хлібороб» та імені В. І. Леніна[3]. Через два роки на базі цих ТСОЗів утворився колгосп «Нова перемога». В ньому налічувалося 115 чоловік працездатних. Господарство мало 28 пар коней, 27 возів, 20 кінних плугів, сівалку та 12 дерев'яних борін. Поступово, рік у рік колгосп міцнів і розвивався. Важливу роль у цьому відіграла первинна партійна організація, що виникла 1930 року. Її очолив Ф. П. Якимець, який повернувся з Червоної Армії. Раніше, у 1928 році, створено сільську комсомольську організацію, секретарем якої був М. Подзірей.

Рільничі бригади, які очолювали комуністи та комсомольці, успішно виконували господарські завдання. Колгоспники брали активну участь у всесоюзному соціалістичному змаганні, що розгорнулося в роки перших п'ятирічок. Тракториста М. Т. Жука за високі виробничі показники 1935 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У 1937 році бригада, якою він керував, виробила на кожний трактор по 758 га умовної оранки і заощадила 2787 кг пального.

Багато уваги приділялось тваринництву. Для утримання худоби були збудовані добротні тваринницькі приміщення, в яких розмістилася конеферма, ферма великої рогатої худоби та свиноферма. Свинар Х. К. Андрощук, який виростив по 28 поросят від кожної свиноматки, 1939 року був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 437, 438.

[2] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 392.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 3, спр. 10. арк. 1.

Самодіяльний художній колектив «Льонок». 1972 р.

Кінотеатр ім. 50-річчя СРСР в смт Баранівці. 1972 р.

Болгарські гості в Житомирі. 1969 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

Протягом 1929—1937 рр. колгосп перетворився у економічно міцне багатогалузеве господарство. Він мав 1622 га угідь, в т. ч. 1420 га орної землі та 12 га саду, 100 корів, 198 свиней, 257 коней та пасіку з 134 бджолородинами.

Невпинно зростав добробут трудівників села, підвищувався їх культурний рівень. В 1937—40 роках колгоспники отримували на трудодень по 2—3 кг зерна та іншу сільськогосподарську продукцію. Багато колгоспних родин одержували щороку по 200—250 пудів пшениці.

1930 року в Старій Чорториї був сельбуд. У 1934 році чотирьохрічну школу перетворено на семирічку. Під кінець 30-х років в селі повністю ліквідовано неписьменність. Сюди регулярно (3—4 рази на місяць) приїздила звукова кінопересувка.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирний розвиток села. Вже через два тижні після початку війни фронт проходив на відстані кількох десятків кілометрів від Старої Чорториї. На початку липня 1941 року в районі села точилися запеклі бої між частинами 6-ї армії під командуванням генерала І. М. Музиченка і наступаючими гітлерівськими військами. Зайнявши оборону на правому березі річки Случі, радянські воїни мужньо відбивали атаки ворога. Але сили були нерівні. 8 липня гітлерівці захопили Стару Чорторию.

Два з половиною роки село перебувало під гнітом фашистських загарбників. Багато лиха зазнали під час окупації його жителі. В перші ж дні окупації фашисти й поліцаї розстріляли кілька колгоспних родин.

Але, незважаючи на жорстокий окупаційний режим, жителі села вели боротьбу з ворогом. Вони саботували заходи окупаційної влади, палили та витолочували хліб на пні, знищували добро, яке підлягало відправленню до фашистської Німеччини.

9 січня 1944 року частини 1-го Українського фронту визволили Стару Чорторию від фашистських загарбників. 90 солдатів та офіцерів Радянської Армії — росіян, українців, білорусів, представників інших народів Радянського Союзу — полягли в бою за визволення села. Над могилою загиблих воїнів споруджено пам'ятник.

Зразу ж після визволення відновили свою діяльність сільська Рада і правління колгоспу. Головою колгоспу став учасник партизанського руху на Житомирщині С. Середюк. Переборюючи величезні труднощі, колгоспники, серед яких більшість становили жінки і підлітки, взялися за відродження зруйнованого господарства. Вчасно провели вони весняні польові роботи 1944 року, а на початку літа почали зводити тваринницькі приміщення. З цією метою проведено кілька недільників, в яких взяло участь все працездатне населення. Щоб відновити поголів'я великої рогатої худоби, жителі здали на колгоспну ферму 100 голів молодняка.

В 1944 році колгосп вніс до фонду перемоги понад план 5200 пудів зерна, 6 тис. літрів молока.

Почала працювати сільська семирічна школа.

Настала довгождана перемога. У боротьбі з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни брало участь 236 жителів села, 111 з них віддали своє життя за Батьківщину. Їх імена викарбовані на пам'ятнику воїнам-односельцям, який у 1968 році споруджено в новому сільському парку. 84 учасники Великої Вітчизняної війни відзначені урядовими нагородами. Двома орденами Червоного Прапора, орденами Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів та орденом Червоної Зірки нагороджений П. Г. Кохановський — учасник оборони Москви, боїв на Курській дузі і визволення Києва. Орденів Вітчизняної війни 2-го ступеня, Слави 3-го ступеня удостоєний учасник оборони Ленінграда В. Г. Сєриков.

Протягом 1944—1950 рр. господарство колгоспу за допомогою держави було відбудоване.

В наступні роки вживалися заходи до дальшого піднесення культури землеробства й продуктивності тваринництва, впровадження у виробництво досягнень сільськогосподарської науки і передових методів організації праці. Внаслідок цього врожайність пшениці 1964 року зросла до 24,2 цнт, а цукрових буряків — до

380 цнт з одного га порівняно з 15 цнт пшениці і 218 цнт буряків з одного га у 1955 році. Якщо у 1955 році дійних корів у колгоспі було 153 голови, а надій молока становив 2105 цнт, то в 1964 році корів стало 300 голів, а надій молока досяг 5853 цнт. Колгосп продав державі 1147 цнт м'яса, в той час як у 1955 році — лише 560 цнт. Замість старих приміщень тваринницьких ферм були збудовані нові, цегляні, за типовими проектами. Споруджено також майстерню ремонту тракторів,стельмашню, кормоцех, адміністративне приміщення правління колгоспу.

Новий значний крок вперед зробило господарство в роки восьмої п'ятирічки. Колгосп має молочно-тваринницький напрям. Виробництво молока зросло до 466,3 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь, м'яса — 140,9 цнт. Було механізовано працю в 7 тваринницьких приміщеннях. Врожайність зернових в середньому досягла 29,6 цнт з гектара.

Немала заслуга у цьому правління колгоспу і його голови, депутата Верховної Ради СРСР VIII скликання, делегата XXIV з'їзду КПРС С. М. Трохимчука, вмілого організатора колгоспного виробництва. Ось уже 13 років він очолює колгосп «Нова перемога». С. М. Трохимчук — учасник Великої Вітчизняної війни, нагороджений двома орденами Червоної Зірки. За сумлінну працю у післявоєнні роки він двічі удостоєний ордена Леніна.

Тепер колгосп «Нова перемога» — високорентабельне господарство, одне з кращих в області. За ним закріплено 1660 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1448 га орної землі, близько 50 га луків та пасовищ і 27 га саду. Не раз колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. За успіхи у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції йому вручено на вічне зберігання Червоний прапор Житомирського обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих. З нагоди 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп нагороджено Ювілейною Почесною грамотою Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Серед трудівників села чимало орденоносців. Орденом Леніна нагороджені бригадир тракторної бригади А. П. Трохимчук, свинар П. О. Хоменко, орденом Жовтневої Революції — зоотехнік Ф. П. Курган, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадири В. Г. Марцинкевич, І. Х. Яцьков та доярка Н. П. Матвійчук, орденом «Знак Пошани» — ланкова М. Ц. Батюх і доярка Л. П. Жук.

В селі Дослідне є наукове господарство Українського науково-дослідного інституту землеробства. Тут працював відомий вчений-агроном П. М. Браславський. Наукові працівники випробовують нововиведені сорти рослин, широко популяризують агрономічну науку.

Самовіддано борються трудівники колгоспу за виконання завдань 9-ї п'ятирічки. 1971 року вони зібрали високий урожай — по 36,7 цнт зернових, 343 цнт цукрових буряків, 229 цнт картоплі з одного гектара. Тваринники одержали на 100 гектарів сільськогосподарських угідь 486 цнт молока, 156 цнт м'яса, 12 699 штук яєць і завоювали першість у районі.

Колгоспники, розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, домоглися нових успіхів. У 1972 році вирощено урожай: пшениці — 37,5 цнт з одного гектара, цукрових буряків — 357 цнт, картоплі — 203 цнт. Державі продано 9076 цнт молока, 3796 цнт м'яса, або у два-три рази більше, ніж на початку восьмої п'ятирічки. Колектив колгоспників наго-

На заняттях у зооветеринарному технікумі. Село Стара Чортория. 1965 р.

роджений Ювілейним Почесним знаком Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Важливу роль у виробничих успіхах господарства відіграє допомога трудящих братніх республік СРСР. На полях колгоспу працює 50 сільськогосподарських машин. Це — трактори з маркою Липецького заводу та «Беларусь», комбайни «Ростсільмашу», автомобілі з Москви та Горького. 120 електромоторів, виготовлених ленінградськими робітниками, працюють в різних галузях колгоспного виробництва. У 1971 році озима пшениця (сорти «Кавказ» та «Аврора»), виведена вченими Російської Федерації, дала на ланах колгоспу по 50 цнт зерна з гектара. Рекордним виявився завезений з Білорусії сорт картоплі «Темп», урожайність якого на окремих ділянках становила 360 цнт з га. З Калінінградської області чорторийці одержали стадо телиць чорно-рябої породи, яких зараз у господарстві 250 голів. Поповнювати кормову базу висококопоживними концентратами допомагають трудівники міста Вулканешти Молдавської РСР і Поморського району Ростовської області.

Частими гостями в Старій Чорториї є колгоспники сільгоспартілі «Радянська Білорусія» Наровчатського району Гомельської області БРСР, з якими змагається колгосп «Нова перемога». Взаємний обмін досвідом приносить велику користь.

Представники 9 національностей живуть і працюють в Старій Чорториї. В дружній сім'ї вони самовіддано борються за дальший розквіт колгоспного виробництва і культури. Заслуженою повагою серед жителів села користуються комбайнер росіянин В. Сєриков, тваринник українець Б. Курган, фуражир білорус В. Марцинкевич, їздовий вірменин Варлам Мелконян та багато інших трудівників.

З кожним роком зростає добробут населення. У 1971 році колгоспникам виплачено понад 400 тис. крб., середній заробіток становив 100—120 крб. на місяць.

Село повністю електрифіковане й радіофіковане. До послуг населення — 3 магазини, майстерня індивідуального пошиття одягу, перукарня, їдальня. Нещодавно в Старій Чорториї закінчено будівництво нового сільмагу і побуткомбінату. Прокладено шосе, що зв'язує село з с. Дослідним. Широкого розмаху набуло житлове будівництво. Протягом 1966—1970 рр. споруджено 156 цегляних житлових будинків.

Організатором трудових перемог колгоспників є первинна партійна організація. Вона налічує 55 комуністів. Їй активно допомагають дві комсомольські організації, що об'єднують 96 членів ВЛКСМ. Комуністи і комсомольці проводять велику виховну роботу, мобілізують сільських трудівників на виконання історичних рішень XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Багато корисних починань втілює в життя сільська Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 18 депутатів.

Невпинно росте місцевий бюджет. Якщо у 1968 році він становив 18 327 крб., то в 1972 — 24 719 крб. Основні суми бюджету (80 проц.) витрачаються на народну освіту і утримання культосвітніх закладів та медичного пункту.

1964 року на кошти колгоспу збудовано нове приміщення восьмирічної школи, в ній навчається 358 дітей. Переважна більшість вчителів (14 з 19) має вищу педагогічну освіту. Багато колгоспної молоді вчиться без відриву від виробництва на заочних відділеннях вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування трудящих. У селі є фельдшерсько-акушерський пункт. Щороку 30—40 колгоспників оздоровлюються в санаторіях і будинках відпочинку. На кошти колгоспу 1965 року збудовано дитячий комбінат.

1966 року в селі споруджено будинок культури. В ньому — зал на 360 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книжок. Працюють хоровий, драматичний гуртки, гурток художнього слова.

Щороку тут провадяться огляди народної творчості. Незмінним успіхом користуються вишивки колгоспниць Є. С. Олійник і Л. І. Киричок, картини місцевого художника М. П. Огійчука.

Заможно, культурно живе населення Старої Чорториї. Трудящі села вдячні Комуністичній партії і Радянській владі, які вказали їм шлях до щасливого життя.

І. О. ЯРУТА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛЮБАРСЬКОГО РАЙОНУ

АВРА́ТИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 10 км на південний схід від районного центру та за 34 км від найближчої залізничної станції Печанівка. Через село протікає річка Каранька (притока Случі). Дворів — 196. Населення — 734 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кириївка.

В Авратині розміщені цех рослинництва, цех тваринництва і механізований загін колгоспу «Ленінський шлях», центральна садиба якого — в Кириївці. Тут є пасіка на 110 бджолосімей.

На території села працюють восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 139 учнів, клуб на 110 місць, бібліотека, медпункт, відділення зв'язку, магазин.

Партійна організація с. Авратина об'єднує 13 комуністів, 2 комсомольські — 78 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 28 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Населений пункт під назвою Гаврятин в історичних документах згадується з 1585 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1920 року в Авратині організовано партизанський загін із 100 чоловік під керівництвом Я. Жалкіна, який вів боротьбу проти польських інтервентів.

У роки Великої Вітчизняної війни 207 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 72 — загинуло, 29 — відзначено орденами й медалями.

1954 року воїнам-визволителям Авратина та воїнам-односельцям, які полягли в боях за Батьківщину, встановлено три пам'ятники.

В центрі Кириївки виявлено залишки поселення черняхівської культури.

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південь від районного центру і за 20 км від найближчої залізничної станції Адампіль. Дворів — 295. Населення — 1042 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Северинівка.

За колгоспом «Правда», центральна садиба якого розміщена в Березівці, закріплено 2788 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2303 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 15 педагогів навчають 206 учнів, клуб з залом на 200 місць, бібліотека з фондом 9,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, майстерня виготовлення і ремонту взуття.

Партійна організація с. Березівки об'єднує 22 комуністів, 2 комсомольські — 68 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 15 сільських трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1601 року.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. у Березівці відбулися виступи селян. Учасники їх вимагали переділу землі, зменшення податків та висували політичні вимоги.

С. П. Нечай — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Северинівка.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

204 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 76 — загинули, 102 — нагороджено орденами й медалями. Населення підтримувало зв'язки з партизанами загонів ім. Б. Хмельницького та ім. М. І. Кутузова, подавало їм матеріальну допомогу.

Уродженцю Северинівки С. П. Нечаю за виявлену мужність під час форсування Дніпра посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На честь воїнів-односельців, полеглих у роки Великої Вітчизняної війни, 9 травня 1965 року відкрито обеліск Слави.

БИЧЕВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах невеликої річки Попівки (притока Случі), за 20 км на південь від районного центру та за 22 км від найближчої залізничної станції Адампіль. Дворів — 297. Населення — 1031 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Рогізне.

На території Бичеви розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Чапаєва, за яким закріплено 1922 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1833 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 13 педагогів навчають 176 учнів, будинок культури на 320 місць, бібліотека з фондом 7,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин продовольчих та промислових товарів.

Партійна і комсомольська організації в селі створені 1925 року. Партійна організація об'єднує 40 комуністів, 2 комсомольські — 74 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва та культури 58 трудівників села нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — доярку А. Т. Чавалюк, орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу В. Т. Семенчука.

Село засноване в кінці XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 173 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 97 — загинуло, 99 — нагороджено орденами і медалями.

В березні 1944 року в Бичевій споруджено обеліск Слави на честь воїнів, які визволяли село від гітлерівських окупантів.

В центрі села 1948 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ВЕЛИ́КА ВО́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Караньки (притока Случі), за 15 км на південний схід від районного центру та за 46 км від залізничної станції Печанівка. Дворів — 350. Населення — 1308 чоловік.

За колгоспом «Червоний хлібороб», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1958 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1578 га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький. З допоміжних підприємств є млин і олійниця.

В селі працюють восьмирічна школа, де 13 педагогів навчають 195 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 7,7 тис. книг, дільнична лікарня на 25 місць, аптека, дитячі ясла.

Партійна організація об'єднує 25 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1922 року) — 75 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку народного господарства 50 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. колишню медсестру дільничної лікарні Г. М. Попову — орденом Леніна.

Перша письмова згадка про село належить до 1601 року.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. у Великій Волиці відбулися масові селянські виступи. В революційних виступах кронштадтських моряків 1905 року брав участь житель села І. О. Маєвський.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Перший голова сільської Ради Т. Г. Горохівський був делегатом XI Всеукраїнського з'їзду Рад.

У період Великої Вітчизняної війни 198 жителів села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 78 — нагороджено орденами й медалями, 83 — загинули. 1960 року полеглим воїнам-односельцям і воїнам-визволителям села встановлено пам'ятник.

ВЕЛИ́КИЙ БРАТА́ЛІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 20 км на північний схід від районного центру та за 8 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 217. Населення — 599 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Великобраталівське.

На території Великого Браталова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Петровського, за яким закріплено 1223 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1098 га орної землі. Провідними культурами в господарстві є озима пшениця та цукровий буряк. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі працюють восьмирічна школа, де 13 педагогів навчають 141 учня, клуб на 100 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, стаціонарна кіноустановка, медпункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація колгоспу об'єднує 19 комуністів, 2 комсомольські — 47 членів ВЛКСМ. Партійна і комсомольська організація села створені в 1927 році.

За успіхи в праці 35 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Перша письмова згадка про село належить до 1581 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

123 жителі села брали участь у боях з німецько-фашистськими окупантами, 56 — загинуло, 66 — за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями.

1949 року встановлено два обеліски Слави на братських могилах полеглих воїнів-визволителів села від гітлерівських загарбників.

Поблизу Великого Браталова знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ВЕЛИ́КІ ДЕРЕВИ́ЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Деревичці (притока Случі), за 12 км на північний захід від районного центру, за 40 км від залізничної станції Печанівка, за 3 км від автошляху Козятин — Ямпіль. Дворів — 542. Населення — 1706 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 2451 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2162 га орної землі. Господарство вирощує озиму пшеницю, ячмінь, цукрові буряки, спеціалізується на виробництві свинини.

Працюють середня школа, в якій 24 вчителі навчають 327 учнів, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки з фондом понад 12 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, універмаг, проводольчий магазин.

Партійна організація (створена 1923 року) налічує в своїх рядах 35 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1925 року) — 129 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства і культури 52 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 235 жителів села, з них 136 — загинуло, 185 — відзначено урядовими нагородами.

В центрі села 1952 року на честь полеглих воїнів-односельців і 419 воїнів-визволителів Великих Деревичів встановлено пам'ятник.

Уродженцями села є А. П. Грохольський — кандидат медичних наук, М. С. Піргач — кандидат технічних наук, П. І. Рубель — Герой Соціалістичної Праці.

На території Великих Деревичів виявлені залишки поселень трипільської культури, скіфського часу, черняхівської культури та давньоруського городища X—XIII століть.

ВЕСЕ́ЛКА (до 1960 року — Вищикуси) — село, центр сільської Ради. Розташована за 14 км на північний схід від районного центру та за 15 км від залізничної станції Разіне. Поблизу села проходить автошлях Любар — Житомир.

Дворів — 97. Населення — 374 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Михайлівка і Филинці.

На території Веселки розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 3162 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2396 га орної землі, 514 га сіножатей. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво.

В селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека, медпункт, магазин.

Первинна партійна організація об'єднує 45 комуністів, комсомольська — 29 членів ВЛКСМ. Партійна і комсомольська організації в селі створені в 1930 році.

За успіхи в розвитку сільського господарства і культури 26 трудівників села відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Вперше село згадується 1437 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни брало участь 42 жителі села, з них 23 — загинуло, 34 — нагороджено орденами й медалями.

У 1950 році в селі встановлено два обеліски Слави полеглим воїнам-землякам та 112 воїнамвизволителям Веселки.

ВИ́ГНАНКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Случі, за 12 км на південний захід від районного центру та за 40 км від залізничної станції Печанівка. Дворів — 316. Населення — 1013 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Провалівка.

У Вигнанці розміщена центральна садиба колгоспу ім. О. Я. Пархоменка, за яким закріплено 2191 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1733 га орної землі та 38 га саду. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, в якій 22 педагоги навчають 230 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини.

Партійна організація с. Вигнанки налічує 42 комуністи, 2 комсомольські — 93 члени ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства і культури 45 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. ланкового механізованої ланки І. А. Валігуру — орденом Леніна, тракториста Є. М. Тарасюка — орденом Жовтневої Революції.

Перша письмова згадка про село належить до 1798 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

195 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 37 — відзначено урядовими нагородами, 56 — полягло смертю хоробрих за Батьківщину. Їм та воїнамвизволителям села в 1950 році встановлено обеліск Слави.

На території Вигнанки і Провалівки виявлено залишки поселення пізньотрипільської культури, 2 поселень скіфського часу та поселення черняхівської культури.

ГІЗІ́ВЩИНА — село, центр сільської Ради. Розташована біля невеликої річки Госири, за 14 км на захід від районного центру та за 39 км від залізничної станції Печанівка, поблизу автошляху Любар — Гриців. Дворів — 172. Населення — 595 чоловік. Сільраді підпорядковані села Демківці, Житинці, Ленінське й Озерне.

В Гізівщині розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 2937 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2693 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 педагогів навчають 202 учнів, клуб, бібліотека з фондом 3 тис. книг, медпункт, відділення зв'язку, магазин.

Партійна організація (створена 1926 року) налічує 56 комуністів, комсомольська (осередок виник 1921 року) — 30 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи в розвитку народного господарства 20 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

Гізівщина вперше згадується в 1798 році.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 97 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 48 — загинуло, 52 — відзначено орденами й медалями. 1954 року в Гізівщині встановлено два обеліски Слави на честь полеглих воїнів-односельців і воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів.

На території Гізівщини, Демківців, Житинців та Озерної виявлено залишки 3 поселень трипільської і 4 — черняхівської культур.

ГЛЕ́ЗНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване по обидва береги річки Деревички (ліва притока Случі), за 7 км на північний захід від районного центру та за 18 км від залізничної станції Печанівка. Дворів — 217. Населення — 698 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мала Деревичка та Перетік.

В Глезному розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 3169 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1913 га орної землі та 47 га саду. Колгосп — багатогалузеве господарство, зерново-тваринницького напряму. З допоміжних підприємств є млин і олійниця.

Працюють середня школа, в якій 16 педагогів навчають 280 учнів, будинок культури на 500 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування, магазин.

Первинна партійна організація налічує 48 комуністів, 2 комсомольські — 97 членів ВЛКСМ. Партійна і комсомольська організації створені 1930 року.

За успіхи в розвитку сільського господарства і культури 35 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — тракториста П. Д. Одончука, орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу С. М. Кобилянського, бригадира рільничої бригади І. А. Назарівського, зоотехніка Г. Й. Романюк.

Перша згадка про Глезне датується 1595 роком.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 173 жителі села брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 66 — відзначено орденами й медалями, 106 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину. В Глезному 1950 року встановлено обеліск Слави на честь 25 воїнів, які загинули під час визволення села від гітлерівських окупантів.

На території Глезного та Малої Деревички виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, 2 — скіфського часу та одного — черняхівської культури.

ЛИ́ПНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 10 км на північний схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Печанівка, неподалік автошляху Житомир — Любар. Дворів — 412. Населення — 1516 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кутище.

За колгоспом «Радянський шлях», центральна садиба якого розміщена в Липному, закріплено 3422 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2366 га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури та цукрові буряки, спеціалізується на свинарстві.

Працюють середня школа, в якій 29 учителів навчають 394 учнів, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки з фондом понад 8 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячі ясла, 5 торговельних точок, відділення зв'язку, побутовий комбінат.

Партійна організація (осередок створено 1921 року) налічує в своєму складі 42 комуністи, 2 комсомольські (осередок виник 1923 року)—143 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 92 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них голову колгоспу В. Д. Гришкуна та бригадира механізованого загону Й. З. Єдинака — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село вперше згадується 1581 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 90 жителів села, з них 77 — загинуло, 40 — відзначено орденами й медалями. Під час визволення села від гітлерівців полягло 205 воїнів Червоної Армії, в т. ч. прославлений снайпер Герой Радянського Союзу М. Т. Усик.

За мужність і відвагу, виявлені в боях на озері Хасан, уродженець села Г. Ф. Нечипорук у 1938 році нагороджений орденом Леніна, а в 1940 році за участь у боях з білофіннами — орденом Червоного Прапора.

На території Липного в 1954 — 1965 рр. споруджено 4 пам'ятники на честь загиблих воїнів-односельців та воїнів-визволителів села.

На околицях і в центрі Липного та Кутища виявлено залишки поселення доби бронзи, скіфського часу, черняхівської культури, а також давньоруське поселення.

МАЛИ́Й БРА́ТАЛІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 7 км на південь від районного центру, за 31 км від залізничної станції Печанівка, поблизу автошляху Любар — Березівка. Дворів — 296. Населення — 1193 чоловіка.

Г. Г. Клименко І. М. Мороз
Герої Радянського Союзу

Сільраді підпорядковане с. Гринівці.

За колгоспом ім. А. О. Жданова, центральна садиба якого розміщена в Малому Браталові, закріплено 3558 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3016 га орної землі. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві.

Працюють восьмирічна школа, в якій 14 педагогів навчають 250 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація об'єднує 44 комуністів, 2 комсомольські — 82 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства та культури 41 трудівника села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Перша згадка про Малий Браталів належить до 1618 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 121 житель села брав участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 36 — загинуло, 75 — за мужність і відвагу відзначено орденами й медалями.

1968 року встановлено пам'ятник 32 полеглим воїнам-визволителям села від гітлерівських окупантів.

Уродженцем Гринівців є Герой Радянського Союзу Г. Г. Клименко.

МЕЛЕ́НЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 24 км на північний схід від районного центру та за 7 км від залізничної станції Разіне. Дворів — 265. Населення — 823 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Виноградівка.

На території Меленців розміщена центральна садиба колгоспу ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 2510 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2245 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп спеціалізується на вирощуванні птиці.

В селі працюють середня школа, де 17 педагогів навчають 284 учнів, клуб, бібліотека з фондом понад 6 тис. книг, фельдшерський пункт, дитячі ясла, магазин.

Первинна партійна організація с. Меленців об'єднує 18 комуністів, 2 комсомольські — 87 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства та культури 32 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В історичних документах перша згадка про село належить до 1721 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 129 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 65 — віддало своє життя за Батьківщину, 32 — відзначено орденами й медалями.

В 1952 році споруджено пам'ятник на честь загиблих воїнів-односельців та воїнів-визволителів села.

Неподалік Меленців виявлено залишки поселення черняхівської культури.

МОТОВИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Караньки (притока Случі), за 15 км на південь від районного центру та за 45 км від найближчої залізничної станції Печанівка. Дворів — 410. Населення — 1392 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Семенівка.

В Мотовилівці розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 3355 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3013 га орної землі та 34 га саду. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Крім колгоспу, на території села міститься відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки».

Працюють середня школа, в якій 28 учителів навчають 437 учнів, будинок культури на 350 місць, дві бібліотеки з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, комбінат побутового обслуговування, відділення зв'язку, їдальня, універмаг, продуктовий магазин.

Партійна організація села (осередок створено 1922 року) об'єднує 88 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1923 року) — 167 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 76 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Мотовилівка згадується в акті від 7 грудня 1601 року в списку містечок і сіл Луцького повіту, спустошених і спалених татарами.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 190 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 95 — віддали своє життя за Батьківщину, 83 — відзначені орденами й медалями. В боях за визволення Прибалтики смертю хоробрих поліг уродженець села І. М. Мороз, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В Даугавпілсі (Латвійська РСР) його ім'ям названо одну з вулиць. Ім'я славного земляка присвоєно піонерській дружині Мотовилівської середньої школи.

1956 року в селі споруджено обеліск Слави на честь загиблих воїнів-односельців і 40 воїнів-визволителів Мотовилівки.

НОВА́ ЧОРТОРИ́Я — село, центр сільської Ради. Розташована біля річки Случі, за 15 км на північ від районного центру, за 10 км від залізничної станції Печанівка, на автошляху Любар — Печанівка. Дворів — 567. Населення — 2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Коростки.

В Новій Чорториї розміщений радгосп-технікум, за яким закріплено 3918 га земельних угідь, у т. ч. 3482 га орної землі. В радгоспі-технікумі навчається 335 учнів. Радгосп-технікум вирощує зернові й технічні культури, спеціалізується на свинарстві і вівчарстві.

На території села є державний млин.

Працюють середня школа, в якій 31 педагог навчає 360 учнів, будинок культури на 500 місць, 3 бібліотеки з фондом 35 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, комбінат побутового обслуговування, 10 торговельних точок.

3 партійні організації (їх осередок виник 1922 року) об'єднують 98 комуністів, 3 комсомольські (осередок створено 1921 року) — 520 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 58 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — колишнього вчителя середньої школи І. Ю. Волокиту, колишнього голову колгоспу ім. І. В. Мічуріна І. С. Осадчука, колишніх тваринників того ж колгоспу А. В. Бондарчука, Д. Т. Осадчука, свинарку радгоспу-технікуму Г. І. Гарбузюк; орденом Жовтневої Революції — слюсаря механізованого загону радгоспу-технікуму С. Ф. Матвійчука, а чабана радгоспу-технікуму І. І. Петращука — орденами Леніна і Жовтневої Революції.

Село відоме з першої половини XVII століття.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу. 1920 року в колишньому поміщицькому палаці відкрито Волинський агротехнікум.

У боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 280 жителів села, з них 105 — загинуло, 130 — відзначено орденами і медалями.

1955 року в Новій Чорториї споруджено два пам'ятники 52 воїнам, які полягли смертю хоробрих під час визволення села.

Тут зберігається заповідний парк і палац — пам'ятка садово-паркової архітектури першої половини XIX століття.

ПАНА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на схід від районного центру, за 27 км від залізничної станції Печанівка, поблизу автошляху Любар — Бердичів. Дворів — 165. Населення — 551 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Коваленки.

За колгоспом «Шлях до комунізму», центральна садиба якого розміщена в Панасівці, закріплено 2174 га земельних угідь, у т. ч. 1602 га орної землі, 48 га саду. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 218 учнів, клуб на 120 місць, бібліотека з фондом 2,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація об'єднує 44 комуністів, комсомольська — 24 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 56 трудівників відзначено орденами й медалями Союзу РСР. Конюх Я. К. Приндич у 1937 році нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Перша згадка про село належить до 1814 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 97 жителів села, з них 51 — поліг смертю хоробрих за Батьківщину, 78 — нагороджено орденами й медалями.

1951 року в селі встановлено пам'ятник на честь загиблих 37 воїнів-визволителів та воїнів-односельців.

ПЕДИ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Случі, за 7 км на південний захід від районного центру та за 30 км від найближчої залізничної станції Печанівка. Дворів — 320. Населення — 1120 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жовтневої революції, за яким закріплено 1779 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1648 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури та цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

У селі є електростанція.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій 14 педагогів навчають 247 учнів, клуб на 160 місць, дві бібліотеки з фондом 11 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 5 магазинів.

Партійна організація (створена 1928 року) об'єднує 29 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1924 року) — 79 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 36 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Перша письмова згадка про село належить до 1585 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1927 року в селі організовано ТСОЗ.

226 жителів села брало участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 126 — відзначено орденами й медалями, 110 — полягло смертю хоробрих за Батьківщину.

1956 року встановлено обеліск Слави воїнам-визволителям села і воїнам-односельцям, які загинули в період Великої Вітчизняної війни.

ПРИВІ́ТІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах невеличкої річки Тюкелівки, за 20 км на північ від районного центру та за 2 км від найближчої залізничної станції Печанівка. Дворів — 473. Населення — 1600 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Горопаї.

На території Привітова розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 3108 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2796 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, вирощує зернові культури, цукрові буряки та картоплю.

В селі є відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки».

Працюють восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 376 учнів, будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з фондом 4,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, два магазини.

Партійна організація (створена 1921 року) об'єднує 47 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1922 року) — 104 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 40 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Перша згадка про село належить до 1585 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1920 року в селі виникла перша у районі сільськогосподарська комуна ім. Карла Маркса.

295 жителів Привітова боролося проти німецько-фашистських загарбників, 210 — загинуло за Батьківщину, 180 — за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями. За хоробрість і відвагу, виявлені в боях під час захоплення плацдарму на Одері, Г. П. Слободенюку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

1954 року в селі споруджено обеліск Слави на честь 87 воїнів, які загинули під час визволення Привітова від гітлерівських окупантів.

Уродженцем села є генерал-лейтенант О. М. Татаринов.

На околицях Привітова виявлено залишки поселення пізньотрипільської культури, доби бронзи, 2 — черняхівської культури та давньоруське городище.

СТРИ́ЖІВКА — село, центр сільської Ради, південна околиця Любара. Розташована за 27 км від найближчої залізничної станції Печанівка. Дворів — 604. Населення — 1756 чоловік. Сільраді підпорядковані села Громада і Старий Любар.

У Стрижівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 3940 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3500 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп спеціалізується на відгодівлі молодняка великої рогатої худоби, а також виробництві продукції птахівництва.

Працюють середня школа, в якій 27 педагогів навчають понад 400 учнів, клуб, бібліотека з фондом 8,2 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація об'єднує 41 комуніста, 2 комсомольські — 60 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 150 трудівників удостоєно урядових нагород.

Село відоме з XVI століття.

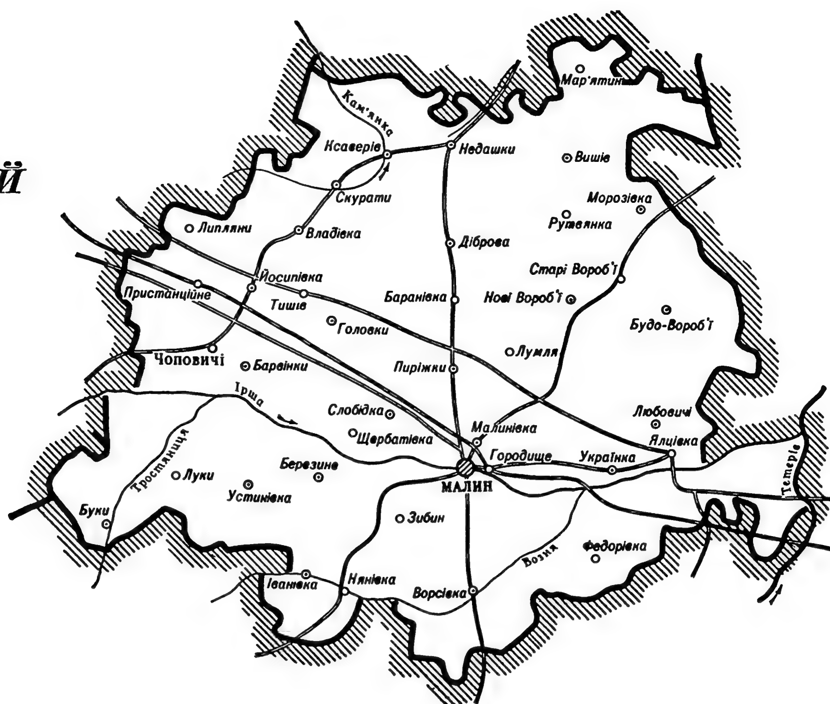
Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях з німецько-фашистськими загарбниками брали участь 495 жителів села, з них 142 — нагороджені орденами й медалями, 144 — загинули за Батьківщину. 1966 року в Стрижівці встановлено три пам'ятники воїнам-землякам і 108 воїнам-визволителям села, полеглим у боротьбі з гітлерівцями.

Уродженцями Стрижівки є доктор історичних наук В. Т. Сиротенко і Герой Соціалістичної Праці П. І. Чабан.

Поблизу сіл Стрижівки та Громади виявлено залишки двох поселень трипільської, трьох — черняхівської культур і одного — давньоруського.

МАЛИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,5 тис. кв. км. Населення — 59 тис. чоловік, в т. ч. 39,8 тис. сільського. Густота населення — 30,9 чол. на кв. км. Міській, селищній та 23 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 107 населених пунктів. На території району — 92 партійні, 106 комсомольських, 129 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут 23 колгоспи та 1 радгосп, Поліська дослідна станція ім. О. М. Засухіна Українського науково-дослідного інституту картопляного господарства, 27 промислових підприємств. Населення обслуговують 68 медичних закладів, 7 аптек. У загальноосвітніх школах навчається 9100 учнів. Працюють лісотехнічний технікум, музична школа, будинок піонерів, 15 дитячих садків. Культурно-освітню роботу ведуть 16 будинків культури, 89 клубів, 117 бібліотек. Є 47 стаціонарних кіноустановок, з них широкоекранних — 20, музей Героя Радянського Союзу Ніни Сосніної. У районі 6 пам'ятників В. І. Леніну, 30 обелісків Слави та пам'ятників на братських могилах, Курган Безсмертя.

МА́ЛИН

Малин — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на берегах річки Ірші, притоки Тетерева, за 103 км на північний схід від Житомира, за 3 км від залізниці Київ—Ковель та автошляху Київ—Брест. Населення — 17,9 тис. чоловік.

За три кілометри на південний схід від Малина збереглися рештки давньоруського городища. Окремі вчені вважають його залишками міста, що ним нібито в X ст. володів древлянський князь Мал, від імені якого і походить назва міста[1].

У люстрації 1471 року землі навколо Малина згадуються як такі, що використовувалися для рибальства, бджільництва, мисливства. Водночас ішло їх заселення шляхом селянської колонізації. У той час село належало Литовському великому

[1] Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия. Сборник статей. М., 1952, стор. 65.

князівству. Податки з населення стягувалися без урахування якості земель і угідь. З ланового господарства селяни давали по 6 пудів зерна, 2 відра меду, хутро[1]. 1569 року внаслідок укладення Люблінської унії Малин, як і інші населені пункти Правобережної України, увійшов до складу Польщі. Шляхта нещадно експлуатувала населення.

1648 року, як і весь український народ, жителі Малина повстали проти польсько-шляхетського гноблення, за возз'єднання України з Росією. Вони вбили пана, спалили його маєток. Багато жителів приєдналися до селянсько-козацького війська, очолюваного Богданом Хмельницьким, і в його складі громили шляхту. Малин неодноразово ставав місцем воєнних дій, тому зазнав у роки війни значних руйнувань. Щоб уникнути знущань польської шляхти, майже все населення переселилося на Лівобережжя. Навіть наприкінці XVII ст. у Малині було лише 9 дворів[2].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Малин залишився в складі шляхетської Польщі. Шляхта добре пам'ятала непокірних малинців. Зокрема, боючися, що його спіткає така сама доля, як і попередника, новий власник Малина М. Єлець прибув до свого зруйнованого маєтку тільки 1691 року.

Під владою Польщі Малин перебував до 1793 року. Після возз'єднання Правобережної України з Росією увійшов до складу Радомишльського повіту Київської губернії. Але в умовах самодержавного ладу становище населення Малина не змінилося. Малин переходив від одного власника до іншого. Серед них особливою лютістю відзначалася княгиня Радзивілл. 1810 року у відповідь на жорстоке гноблення селяни підняли повстання, але воно одразу було придушене. Багатьох його учасників жорстоко побили батогами[3]. Проте виступи не припинялися. 1824 року Київський головний суд розглядав справу про Івана Кривенка, Іллю Тимошенка, Бобровника і 17 інших селян Малина, які підбурювали селян не коритися поміщиці.

В середині XIX ст. у Малині було 130 дворів, у яких проживали 1038 селян, кустарів та ремісників. На початку 40-х років тут діяли кустарний чавуноливарний завод, два млини, де працювало 20 чоловік. Щорічно в селі відбувався ярмарок. Торгували кіньми, рогатою худобою, хлібом, шкірами, тканинами, сіллю, дьогтем, різними виробами з чавуну, заліза й дерева[4].

Про медичне обслуговування населення власті не дбали. Лікуванням тут займалися знахарі й шептухи. На все містечко й оточуючі села була тільки початкова школа.

1866 року Малин став волосним центром. 1873 року малинський маєток придбала К. С. Миклуха — мати відомого російського мандрівника і вченого М. М. Миклухи-Маклая, яка до цього мешкала в Петербурзі. Це була жінка передових для того часу поглядів. В роки своєї юності вона знала окремих членів революційно-демократичного гуртка Герцена—Огарьова. Малин часто згадується у листах Миклухи-Маклая, які надруковані в 4-му томі зібрання його творів. Сюди мандрівник приїздив у 1886 і в 1887 рр. До рідних, які жили тут, він написав десятки листів[5].

У Малинському міському парку культури. 1972 р.

---

[1] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності, стор. 177.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 496.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 485, оп. 1, спр. 359, арк. 1—39.

[4] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 10, ч. 1. Киевская губерния. СПб., 1848, стор. 128—130, 134.

[5] Н. Н. Миклухо-Маклай. Собрание сочинений, т. 4. М.—Л., 1953, стор. 135, 286— 289, 325, 480

Економічне становище селян не набагато поліпшилося й після реформи 1861 року. Кращі родючі землі залишилися за поміщиком. Селянам дісталися кам'янисті та болотяні грунти.

Після реформи прискорився розвиток промисловості. Тут почали діяти шкіряний та винокурний заводи. 1868 року замість залізоливарного заводу, що припинив своє існування, з'явився невеликий чавуноливарний. 1871 року на його місці засновано паперову фабрику[1]. Спершу була одна папероробна машина, згодом — ще дві. На кінець XIX ст. тут налічувалося 270 робітників[2]. Вони виробляли щороку 14—15 тис. пудів цигаркового, мундштучного й обгорткового паперу. Вироби фабрики славилися не лише в Росії, а й за її межами. Вже 1872 року на Всесвітній торговельно-промисловій виставці у Відні вони були відзначені дипломом, медалями.

Про тодішні умови праці на підприємстві колишній робітник І. О. Хоменко згадував з болем: «Було мені тоді неповних дванадцять років. Злидні примусили мене стати до праці. Від дорослих я чув про фабрику одні прокляття... Досі стоїть перед очима моторошна картина. Босі, в обідраному, мокрому одягу робітники сновигають по холодній земляній підлозі, виймають з чанів напівзамерзлу масу або тягнуть мокрий папір через двір у сушарню. Повітря насичене випаровуванням хімічних речовин, дихати важко. У варочному і машинному відділеннях — неймовірна спека. В ганчірковому — хмари пилу»[3].

Крім паперової фабрики, в Малині на початку XX ст. було дві майстерні гнутих меблів, чинбарня, цегельня, броварня, паровий млин, вітряк, чотири кузні. Пожвавленню промислового життя сприяло прокладення 1902 року поблизу Малина залізниці Київ—Ковель. Однак основне місце в економіці Малина продовжувало займати сільське господарство. 1900 року за містечком числилося 8506 дес. землі, з них 65 проц. належало поміщикам[4].

Через нестерпні умови життя і праці трудівники Малина піднімалися на боротьбу. Особливо сколихнули їх революційні події 1905—1907 років. У травні 1905 року на паперовій фабриці спалахнув великий робітничий страйк, що тривав два тижні. Організатором і керівником його був житель Малина Ф. М. Мельниченко. Страйкарі добилися підвищення денної заробітної плати на 20 коп. і встановлення 8-годинного робочого дня. Це була нелегка перемога папірників у їх боротьбі з фабрикантами. Проте незабаром підприємці позбавили робітників цього здобутку, тому 26 травня 1906 року вони знову застрайкували. Легальна більшовицька газета «Рабочий», що виходила в Києві, писала: «В м. Малині Радомишльського повіту вже два тижні страйкують робітники паперової фабрики, які пред'явили цілий ряд вимог»[5]. Під час страйку поліція заарештувала Ф. М. Мельниченка і заслала в Мезень Архангельської губернії. Там він познайомився з соратником і другом В. І. Леніна Інессою Арманд, яка мала великий вплив на формування його революційних поглядів.

На початку травня 1907 року фабриканти звільнили трьох робітників. Решта припинила роботу. В страйку взяло участь близько 800 чоловік. Для його придушення з Радомишля був викликаний загін поліції[6].

Класові сутички 1905—1907 років стали доброю революційною школою для робітників. Серед них дедалі більше поширювались ідеї соціалізму, одним з пропагандистів був Я. Б. Гамарник. Він народився в Житомирі, вчився в Одесі, а 1913 року переїхав до Малина, де займався репетиторством і водночас вів революційну пропаганду серед робітників. Згадуючи пізніше ті роки, Я. Б. Гамарник писав своєму другу і товаришу по боротьбі Л. Й. Картвелішвілі, що в Малині він пропагував

---

[1] О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, т. 2, стор. 198.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 903, оп. 1, спр. 20, арк. 12.
[3] П. Идов. Малинская бумажная. К., 1971, стор. 8—11.
[4] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1150.
[5] Газ. «Рабочий», 8 червня 1906 р.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 246, оп. 1, спр. 7, арк. 9, 10.

марксизм серед робітників, вів гурток, брав участь у сходках, допомагав організовувати страйки[1].

Робітники жили в дуже важких умовах. Ветеран паперової фабрики М. Г. Канюка згадує: «Жили ми на одній з глухих вулиць Малина з характерною назвою Задрипанка... Ніби вросли в землю хати-мазанки — одновіконні, підсліпуваті. Восени і весною грязюка непролазна. На Задрипанці мешкала в основному біднота: селяни, що мали клаптики землі, і робітники-папірники, які не мали нічого, опріч мозолистих, натруджених рук»[2].

Основна маса хліборобів страждала від безземелля. 1912 року в Малині було 275 селянських дворів, яким належало 2210 дес. З загальної кількості дворів 54,9 проц. мали на одне господарство в середньому по 3 дес.; 30,2 проц. дворів — по 10 дес. Решта 14,9 проц.— по 22,3 дес. Селяни були погано забезпечені і тяглом. На 151 селянський двір з 275 налічувалося всього 116 коней і 6 волів — менше ніж по одній тягловій худобі на господарство[3]. А за характеристикою, даною В. І. Леніним, однокінні селяни в своїй масі, як і безкінні, це «маса бідноти і злиднів»[4].

Збагачувалися місцеві багатії, торговці, лихварі. В містечку жваву торгівлю вели близько двохсот дрібних крамничок, щодня відбувалися базари, два рази на рік — ярмарки.

На початку XX ст. на все містечко й навколишні села була тільки земська лікарня, де працювали лікар, фельдшер і акушерка. Діяла аптека.

Освіту діти трударів здобували в двокласному сільському училищі.

Величезне обурення у трудящих Малина викликала звістка про розв'язання імперіалістами світової війни. Мобілізовані до царської армії забирали у поміщиків хліб, громили їх маєтки. Поміщик Страшкевич телеграфував з Малина 22 липня 1914 року київському генерал-губернатору: «Запасні громлять будинки, палять поміщицькі маєтки. Загальна паніка, просимо захисту». Лише силою зброї антивоєнні заворушення були придушені[5].

Великий вплив на робітників Малина справила Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року. Під впливом подій у Петрограді, Москві, Києві та інших містах країни тут завирувало політичне життя. На паперовій фабриці була створена Рада робітничих депутатів. Під її керівництвом робітники 18 квітня оголосили і провели загальний страйк, що тривав 9 днів і закінчився перемогою. Адміністрація погодилась підвищити заробітну плату на 50—75 проц., звітуватись перед робітниками про прибутки фабрики, нікого не звільняти без згоди конфліктної комісії, обраної робітниками, обладнати при фабриці медпункт, аптеку[6].

У квітні—травні 1917 року в Малині було створено організацію РСДРП(б), яка 10—12 липня 1917 року взяла участь у конференції РСДРП(б) Південно-Західного краю. На той час в організації налічувалося 60 чоловік. Вони вели серед трудящих роз'яснювальну роботу: викривали антинародну політику Тимчасового уряду та Центральної ради, піддавали нищівній критиці українських і єврейських націоналістів, меншовиків, есерів та інших угодовців. В доповіді обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, надісланій Центральному комітету влітку 1917 року, говорилося, що в Малині популярність більшовицьких лозунгів зросла й успіх агітації підвищився після того, як на одних із зборів були дані роз'яснення подій та лозунгів[7].

---

[1] М. Салехов, Я. Горелік. Товариш Ян. К., 1963, стор. 7.

[2] П. Идов. Малинская бумажная, стор. 13, 14.

[3] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 317.

[4] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 150.

[5] Історія Української РСР, т. 1, стор. 700, 701.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 1994, арк. 26, 27; Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 101—102.

[7] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 673.

Щастя і радість трудящим принесла Велика Жовтнева соціалістична революція. На початку 1918 року в Малині встановлено Радянську владу, але вона проіснувала недовго. В лютому вторглися німецькі окупанти і встановили жорстокий окупаційний режим. Проте трудящі не схилили голови. За дорученням Радомишльського повітового комітету РКП(б) весною 1918 року в районі Малина створено партизанський загін. Ним керували І. І. Драпій та І. О. Чернов-Мирутенко. Їх найближчими соратниками по боротьбі були Ш. С. Остраковський, О. К. Мирутенко та Ф. М. Мельниченко. Малинські партизани успішно провели ряд бойових операцій. 18 липня 1918 року розгромили значні сили німців, каральний загін гетьманців і зайняли станцію та село Чоповичі, захопивши 30 гармат, 40 кулеметів, чимало іншого військового майна[1]. Здійснення операцій не обходилося без жертв. В одній з них окупанти схопили більшовика Ф. М. Мельниченка і 18 серпня 1918 року після жорстоких катувань стратили. В записці, написаній рідним і друзям перед стратою, Мельниченко закликав: «Дорогі брати, не занепадайте духом, будьте бадьорими. Труднощі, що їх переживає Радянська влада, — тимчасові. Справа більшовиків переможе»[2].

Після І з'їзду КП(б)У відповідно до його рішень Малин став на Київщині одним з чотирьох районних центрів підпільної партійної роботи. Тут же діяла одна з 15 підпільних більшовицьких друкарень на Україні.

Під тиском революційних сил німецькі окупанти залишили нашу країну. Зазнавала нищівних ударів петлюрівська Директорія, яка в грудні 1918 року захопила владу на Україні. В лютому 1919 року малинські партизани знищили великий загін петлюрівців і оволоділи станцією Малин. Через кілька днів вони роззброїли петлюрівську комендатуру містечка. Наприкінці березня 1919 року Червона Армія визволила Малин від петлюрівців. Одразу було створено містечковий ревком, а через кілька днів — волосний, головою якого став колишній командир партизанського загону І. І. Драпій, секретарем В. І. Канюка. Душею ревкому були більшовики. На початку червня 1919 року в містечку їх налічувалося 30. Борючись за утвердження Радянської влади, вони виконували найважчі завдання. Влітку 1919 року за рішенням волосного ревкому в банду Соколовського був направлений більшовик О. К. Мирутенко. За його допомогою банда була ліквідована[3].

Запеклі бої в районі Малина точилися влітку й восени 1919 року, коли вели наступ денікінці з півдня і петлюрівці з заходу. Тут діяла 44-а стрілецька дивізія, якою командував М. О. Щорс, а після його загибелі — І. Н. Дубовий. На початку вересня, коли дивізія боронила Коростенський залізничний вузол, її штаб розміщувався в Малині.

У грудні 1919 року виник комсомольський осередок. У лютому 1920 року він об'єднував 80 членів і 60 співчуваючих. Вони вивчали військову справу, вели політико-виховну роботу серед молоді, проводили комуністичні недільники. На одному з них було навантажено 3 вагони дров для Києва та відремонтовано військовий госпіталь. 15 комсомольців було виділено для роботи в селах[4].

На початку 1920 року в Малині існувала сільськогосподарська артіль. Зберігся протокол її зборів від 10 лютого 1920 року. З нього видно, що артіль об'єднувала сім дворів, мала 25 дес. орної землі, трьох коней, плуг, дві борони, п'ять кіс, чотири сапки[5].

Навесні 1920 року на Україні знову склалося загрозливе становище. 25 квітня у похід на Країну Рад рушили польські інтервенти. Просуваючись вздовж залізниці Ковель — Київ, вони 26 квітня підійшли до Малина і оточили його. 27 квітня 1920 року під тиском польської кінноти радянські частини залишили містечко. Однак

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2145, оп. 2, спр. 19, арк. 36—38.
[2] П. Идов. Малинская бумажная, стор. 27.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-2145, оп. 2, спр. 19, арк. 36, 37.
[4] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 265—266.
[5] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 150

не встигли інтервенти закріпитися в Малині, як 7-а стрілецька дивізія стрімким контрударом оволоділа Малином і примусила їх відійти, захопивши при цьому багато полонених, 8 гармат і 23 кулемети. За успішні бойові операції під Коростенем і Малином Реввійськрада Республіки нагородила 7-у стрілецьку дивізію почесним революційним Червоним Прапором[1].

Члени Малинського волревкому. Фото 1919 р.

Лише підтягнувши значні сили, інтервенти 28 квітня знову ввійшли у містечко, але не надовго. У другій половині червня 14-а кавалерійська дивізія легендарного героя громадянської війни О. Я. Пархоменка та 131-а Таращанська бригада визволили Малин[2]. В роки громадянської війни героїчно боролися за владу Рад кулеметник бронепоїзда «Гроза революції» В. І. Канюка, щорсівець В. І. Сичевський та багато інших малинців.

Під час громадянської війни Малин зазнав великих руйнувань. Паперову фабрику спалили самі фабриканти, щоб вона не дісталася народу. Збереглось лише одне невелике приміщення. Але завдяки зусиллям робітників вже на кінець 1920 року фабрика дала першу продукцію. На початку 1921 року створено фабричний комсомольський осередок. 15 липня 1923 року папірники ухвалили рішення про обрання В. І. Леніна почесним сіточником фабрики[3]. Фабрика швидко розвивалась і день-у-день нарощувала випуск продукції. 1924 року на ній працювало 260 робітників (серед них 38 комуністів і 68 комсомольців)[4].

1924 року в Малині збудовано електростанцію потужністю 55 квт. У 1925/26 господарському році стала до ладу фабрика гнутих меблів, що спершу виготовляла 150 стільців на день, а через два роки — 600. Відновили роботу цегельний і маслозавод, три підприємства обробітку шкіри, кілька промислових артілей, що виготовляли переважно гнуті меблі.

У травні 1921 року тут виник ТСОЗ «Іскра». До нього вступило 7 бідняцьких дворів, в яких налічувався 31 чоловік, з них 16 працездатних. В колективному володінні тсозівців було 38 дес. землі. Вони мали молотарку, два плуги, чотири борони, віз. У 1924 році ТСОЗ уже налічував 11 господарств, з яких 8 були комнезамівськими. Поруч з «Іскрою» в Малині виникли хліборобські артілі «Багаття» та «Єднання». 1926 року всі три артілі об'єднували 25 родин. Вони мали 173 дес. землі.

1923 року в складі Київської губернії утворено 7 округів, у т. ч. Малинський.

Вживалися заходи до налагодження охорони здоров'я. Чимало зробив для цього лікар І. І. Соснін, який завідував амбулаторією. Щоб запобігти епідеміям, він обладнав на залізничній станції санпропускник. З 1922 року в Малині працювала лікарня.

1921 року у волості, з метою боротьби з безпритульністю, був проведений «Тиждень дитини», під час якого організовано малинський дитячий будинок. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення створювалися спеціальні гуртки. 1922 року почали діяти дві семирічні загальноосвітні та чотирирічна сільськогосподарська школи.

З допомогою держави робилися перші кроки в галузі культурного будівництва. При паперовій фабриці діяв робітничий клуб. 1925 року споруджено районний селянський будинок. При ньому відкрилася бібліотека з книжковим фондом близько

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 158, 159.
[2] В. Шелудченко. Александр Пархоменко. М., 1956, стор. 128.
[3] Трудящі України В. І. Леніну, К., 1960, стор. 319, 320.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 128, оп. 1, спр. 55, арк. 16—20.

8 тис. примірників. У 1923—1924 рр. в Малині видавалась окружна газета «Серп і Молот». При ній діяв літературний гурток.

З великим болем у серці переживали трудящі Малина смерть В. І. Леніна. 24 січня відбувся траурний мітинг, на якому робітники й селяни поклялися неухильно йти ленінським шляхом, завжди і в усьому бути вірними справі Ілліча[1].

У листопаді 1924 року Малинський округ було ліквідовано, його територію поділено між Київською і Волинською губерніями.Малинський район увійшов до складу Коростенського округу[2]. У вересні 1925 року Малин віднесено до категорії селищ міського типу. Малин продовжував рости і розвиватись. Якщо 1923 року в ньому було 7426 чоловік населення, то через три роки — вже 8816.

В роки довоєнних п'ятирічок були досягнуті успіхи на всіх ділянках господарського і культурного будівництва. Потужність паперової фабрики внаслідок її реконструкції 1929 року порівняно з 1925 подвоїлась. Кількість робітників збільшилась до 700. 1930 року, коли вирішувалось завдання технічного переозброєння народного господарства і почали бурхливо розвиватись електро- та радіотехнічна промисловість, колектив фабрики першим у країні розпочав випуск конденсаторного паперу.

Першу п'ятирічку було виконано достроково, у червні 1932 року,— за три роки і дев'ять місяців. На відзнаку своєї трудової перемоги папірники поруч з будинком культури спорудили пам'ятник В. І. Леніну, на постаменті якого викарбувані слова: «Леніну — в пам'ять виконання його заповітів, в день дострокового завершення першої п'ятирічки — від колективу робітників і інженерно-технічних працівників Малинської паперової фабрики». Трудове піднесення не спадало і в наступні роки. Першим послідовником О. Стаханова став у Малині сіточник М. Мельниченко, син потомственного папірника. Лише за 6 місяців 1936 року лави стахановців зросли з 136 до 254 чоловік.

Розвивались і інші промислові підприємства Малина — меблева фабрика, цегельний завод, промислові артілі.

14 травня 1928 року створено малинське машинно-тракторне товариство. Спочатку в нього входило 26 господарств: 23 бідняцькі й 3 середняцькі. Серед членів товариства були один комуніст та один комсомолець. Держава надала кооператорам кредит, і вони придбали 2 сортувалки, 2 молотарки, трієр, жниварку, 12 плугів. Цією технікою користувались також незаможники, які не були членами товариства[3].

1930 року в Малині організовано колгосп імені Леніна, а 1931 року — «Червоний партизан». Першим головою «Червоного партизана» став колишній командир Малинського партизанського загону І. О. Чернов-Мирутенко. Важливу роль у колгоспному будівництві відіграла Малинська МТС, організована восени 1930 року[4]. У фонд її будівництва селищна комсомольська організація в лютому 1931 року внесла 896 крб. На початку 1932 року МТС налічувала 52 трактори. 1936 року тут було 16 тракторних бригад, з яких 4 стахановські. Множилися ряди передовиків колгоспного будівництва. Зокрема О. І. Фоменко (нині Бобошко) самовіддано працювала в сільськогосподарській артілі з перших днів її заснування ланковою, бригадиром, заступником голови колгоспу. Під час масової колективізації робітник паперової фабрики М. П. Дубровець був висунутий на посаду голови колгоспу с. Головки Малинського району. 1933 року він брав участь в роботі І Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва нагороджений орденом «Знак Пошани».

Дедалі поліпшувався добробут трудящих. Про це переконливо свідчить те, що товарообіг підприємств торгівлі та громадського харчування лише з 1934 по 1937 рр. подвоївся.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-895, оп. 2, спр. 23, арк. 10.
[2] Там же, ф. Р-326, оп. 1, спр. 5, арк. 2.
[3] Там же, ф. Р-335, оп. 1, спр. 302, арк. 62, 63.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, спр. 522, арк. 15.

1931 року в Малині діяли лікарня, поліклініка, стоматологічний кабінет, дитяча консультація, аптека[1]. 1940 року тут працювало 12 лікарів і 37 чоловік із середньою медичною освітою. В лікарні було 35 ліжок.

Працювали: 4 загальноосвітні школи, робітничої молоді та медична; технікуми: лісовий та педагогічний. 98 проц. дітей шкільного віку вчилися. Ще в роки першої п'ятирічки при паперовій фабриці відкрилася школа фабрично-заводського навчання. У 11 класах та майстернях 220 юнаків та дівчат готувалися стати кваліфікованими кадровими робітниками. Діяли радпартшколи — 1 та 2 ступенів, політшколи[2].

Розвивалося культурне будівництво. Працювали будинки культури — районний на 550 місць і при паперовій фабриці — на 350 місць. Активізувала роботу районна бібліотека, що налічувала понад 4 тис. примірників книжок. Крім того, промислові підприємства мали свої бібліотеки. Багатогранне життя селища висвітлювала районна газета «За більшовицькі темпи».

У вересні 1937 року утворено Житомирську область, куди включено і Малинський район. 1938 року Малин віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

Зимою 1940 року, під час війни з білофіннами малинець Б. Л. Кузнецов здійснив ратний подвиг. Він і його друг П. С. Федорчук — уродженець с. Івниці Андрушівського району — під нищівним кулеметним вогнем добралися до ворожого доту й підірвали його. За це відважні воїни удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

22 червня 1941 року віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя. Як і весь радянський народ, малинці на заклик Комуністичної партії стали на захист Радянської Батьківщини. Вже на початку липня фронт наблизився до Малина і на підступах до міста розгорілися запеклі бої. 22 липня гітлерівцям вдалося захопити Малин, але бої тривали. Станція Малин чотири рази переходила з рук у руки. Тут оборону тримали війська 5-ї армії під командуванням генерала М. І. Потапова і ряд інших з'єднань. Особливо відзначилась 1-а протитанкова артилерійська бригада, яку командування 5-ї армії 20 липня 1941 року представило до нагороди орденом Червоного Прапора[3].

В жорстоких боях під Малином немеркнучою славою покрили себе командири і бійці 32-го окремого залізничного батальйону. Його командир комуніст П. С. Лядський, тяжко поранений, опинився на захопленій ворогом території. Зібравши останні сили, він підірвав себе на зв'язці гранат, знищивши кількох гітлерівців, які наблизилися до нього. Лише 21 серпня Малинське й Коростенське угруповання за наказом Ставки Верховного Головнокомандування відійшли на лівий берег Дніпра.

Захопивши місто, гітлерівці встановили в ньому жорстокий окупаційний режим і розпочали криваві розправи над населенням. Вони заарештували понад 120 жителів, в т. ч. 30 жінок з дітьми, протримали їх просто неба на дворі меблевої фабрики, потім розстріляли всіх дорослих, а дітей закопали живими.

У лютому 1942 року гітлерівці по-звірячому розправилися з групою радянських активістів. У числі закатованих були директор Малинської школи № 1 А. Л. Шевченко, вчитель О. Ф. Корнійчук, робітниця паперової фабрики М. І. Єнько та інші.

Але катування не змогли залякати чесних радянських людей. Вже в серпні 1941 року в районі діяв партизанський загін, організований з молодих робітників Донбасу і перекинутий сюди через лінію фронту. Командував загоном І. Ф. Боровик, комісаром був В. Г. Волков. Восени 1941 року, вирвавшись із оточення, в окупований Малин прибув комуніст лейтенант Червоної Армії П. А. Тараскін. За його ініціативою наприкінці 1941 року в місті була створена підпільна організація з числа місцевих патріотів. Її ядром стали П. А. Тараскін, В. М. Афанасьєв, В. В. Дідківський, А. П. Мелещенко та В. Л. Бутмарчук[4]. Підпільники влаштувалися на роботу

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-895, оп. 1, спр. 38, арк. 17.
[2] Там же, ф. Р-267, оп. 1, спр. 110, арк. 69, 70.
[3] К. С. Москаленко. На Юго-Западном направлении. М., 1969, стор. 49—51.
[4] Газ. «Радянська Житомирщина», 14 грудня 1963 р.

Н. І. Сосніна П. А. Тараскін.

Герої Радянського Союзу керівники Малинського підпілля

в німецькі установи. В лютому — березні 1942 року за допомогою підпільників Малина було створено групи в селах Пиріжки, Баранівці, Головки та Пінязевичах. Свої дії малинські підпільники узгоджували з партизанським загоном І. О. Хитриченка.

16 січня 1943 року фашисти схопили П. А. Тараскіна, а 25 — його бойових друзів. Після нелюдських катувань заарештованих було страчено. На допиті ніхто не порушив клятви. Гестапівцям особливо хотілося примусити говорити керівника організації П. А. Тараскіна, але він сказав перед смертю тільки 3 слова: «Служу Радянському Союзу».

Після загибелі П. А. Тараскіна підпільну організацію очолила 18-річна комсомолка Ніна Сосніна. Згодом в організацію влилися нові сили: В. В. Павленко, В. І. Соснін, О. Д. Миронов, В. Ф. Олштинський, Й. І. Єременко та В. Б. Хращевський. Активну участь у діяльності підпільної організації брали батько Ніни й Валентина Сосніних, лікар І. І. Соснін та мати Л. І. Сосніна.

Ніна Сосніна, як і П. А. Тараскін, виявилась безстрашним і чудовим організатором. Під її керівництвом було відновлено підпілля за межами міста, налагоджено зв'язок з партизанським з'єднанням С. Ф. Маликова[1].

Юна підпільниця та її бойові друзі доставляли партизанам зброю, боєприпаси, медикаменти, важливі повідомлення, а від своїх керівників-комуністів одержували поради і вказівки[2].

Підпільники вели роботу серед словацьких та угорських частин, які перебували в місті Малині, внаслідок чого словацький офіцер Ян Антал, який нині працює на своїй батьківщині, почав передавати патріотам паролі й інші відомості, допомагав їм зброєю, навіть ходив разом з ними на диверсії. Співчував підпільникам і командир угорського батальйону А. Петрович, зокрема, завжди повідомляв, коли і куди батальйон виїздить на операцію[3].

Світлу пам'ять залишила про себе вчителька Є. Ф. Дорошок. Під час окупації її квартира стала бойовим штабом. 31 серпня 1943 року гітлерівці оточили будиночок Є. Ф. Дорошок, де І. І. Соснін за допомогою Ніни й господарки робив операцію пораненому партизану. Тут же були двоє інших народних месників. Карателі намагалися схопити патріотів живими, але ті відкрили вогонь і перетворили будиночок на неприступну вогневу точку. Тоді оскаженілі фашисти підпалили будинок, вони сподівалися, що таким чином примусять підпільників здатись, але ті продовжували відстрілюватись аж поки не завалилася охоплена полум'ям будівля.

У вогні смертю героїв загинули Ніна Сосніна, І. І. Соснін, Є. Ф. Дорошок та троє партизанів, які були з ними[4].

Ряд учасників Малинського партійно-комсомольського підпілля удостоєні високих урядових нагород. П. А. Тараскіну й Н. І. Сосніній посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

12 листопада 1943 року війська 1-го Українського фронту визволили Малин від фашистських загарбників. У боях за місто відзначилися 4-й гвардійський Кантемирівський танковий корпус під командуванням генерал-лейтенанта П. П. Полубоярова. Сміливо і вміло тут також діяли 226-а Глухівсько-Київська і 112-а стрілецька

---

[1] Газ. «Комсомольская правда», 16 жовтня 1965 р.
[2] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 13.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 423.
[4] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків, стор. 263—265.

дивізії[1]. Разом з мільйонами радянських воїнів у лавах Червоної Армії відважно боролися з ворогом близько 1400 малинців. Санітарний інструктор комуніст М. П. Грищенко за час перебування на фронті, ризикуючи життям, виніс з поля бою 176 поранених бійців та офіцерів. За мужність і героїзм, проявлені при врятуванні поранених, він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Багато операцій по розгрому угруповань противника було здійснено в роки війни під керівництвом уродженців Малина генералів Ф. А. Мельниченка та А. І. Канюки. Бойовими орденами і медалями відзначені всі радянські воїни, але багато з них навіть не встигли одержати свої нагороди. Захищаючи від фашистських загарбників честь, свободу і незалежність Радянської Батьківщини, смертю героїв загинуло 530 жителів міста. В оборонних і наступальних боях за Малин віддали своє життя 920 радянських воїнів, партизанів-підпільників — славних синів і дочок всіх братніх народів нашої багатонаціональної держави.

За роки німецько-фашистської окупації Малин зазнав великих втрат. Тут було розстріляно і закатовано 1313 чоловік. 187 юнаків і дівчат ворог силоміць вивіз на каторжні роботи. Німецько-фашистські розбійники вивели з ладу всі промислові підприємства, зруйнували і спалили колгоспні господарства, лікарні, школи, бібліотеки, 70 проц. житлового фонду[2].

Одразу ж після визволення відновили роботу райком партії, районний і міський виконавчий комітети Рад депутатів трудящих. Трудящі міста на чолі з комуністами активно взялися за відбудову зруйнованого господарства. Великою була допомога держави й братніх республік. Вже восени 1944 року дала першу продукцію паперова фабрика.

На початку 1945 року працювали фабрика гнутих меблів, промислові артілі.

Поступово відроджували господарства малинські колгоспи — ім. Леніна та «Червоний партизан». Успішно провели вони першу після визволення сівбу, зібрали урожай і 1944 року виконали план хлібозаготівель. Одразу після визволення розгорнула роботу лікарня. Діти шкільного віку пішли до школи.

Відбудовуючи господарство, трудящі міста піклувалися про сім'ї військовослужбовців, інвалідів війни та про дітей-сиріт. Уже 1944 року народним методом було відремонтовано 53 квартири, 110 сім'ям завезено паливо. Не забували малинці й про Червону Армію, що переможно громила ворога: слали на фронт подарунки, передплачували облігації державної позики, вели з радянськими воїнами жваве листування.

Після переможного завершення війни з особливою силою розгорнулася боротьба трудящих Малина за відбудову й дальший розвиток народного господарства. 6 листопада 1947 року на паперовій фабриці стала до ладу дизельна електростанція потужністю 100 квт. Цим трудовим досягненням трудящі Малина відзначили 30-річчя Великого Жовтня. А через два роки фабрика перевершила довоєнний рівень випуску продукції. Тоді, 1949 року, працювали 4 папероробні машини. Трудовий колектив підприємства налічував близько 1 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців.

Розширювали виробництво інші промислові підприємства. Зараз у місті — 17 промислових підприємств, зокрема каменедробильний, бетонний, овочесушильний, хлібний, молочний заводи, на яких зайнято понад 8700 робітників, інженерно-технічних працівників та службовців.

Провідним підприємством, як і раніше, є паперова фабрика, колектив якої ще 1961 року дав країні першу партію чотиримікронного паперу[3].

1964 року колектив фабрики одним з перших в області удостоєний звання колективу комуністичної праці. Колектив підприємства неодноразово здобував першість

---

[1] Газ. «Під прапором Жовтня», 9 травня 1965 р.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-3839, оп. 1, спр. 7, арк. 1; спр. 24, арк. 4.
[3] Газ. «Радянська Житомирщина», 8 січня 1961 р.

у всесоюзному та республіканському змаганнях папірників, завойовуючи Перехідні червоні прапори та премії союзних і республіканських організацій. У рік 50-річчя проголошення Радянської влади паперовій фабриці вручено на вічне зберігання Пам'ятний ювілейний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Наприкінці того ж року фабриці було присвоєно почесну назву — імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. У серпні 1971 року за великі заслуги перед Батьківщиною у випуску високоякісного конденсаторного паперу і у зв'язку з 100-річчям з дня заснування Малинська паперова фабрика нагороджена орденом Жовтневої Революції[1].

Восьмий п'ятирічний план фабрика виконала до 7 листопада 1970 року, давши країні понад план 1072 тонни високоякісного конденсаторного паперу.

За самовіддану працю й досягнення великих виробничих успіхів у післявоєнні роки ряд папірників відзначено високими урядовими нагородами. Різальниця бобин О. П. Захлівна удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Орденами Леніна, Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора нагороджений директор фабрики В. М. Неманіхин, який керує підприємством з 1951 року. Орден Червоного Прапора одержав бригадир слюсарів В. Л. Ковальчук.

Невпізнанною стала фабрика гнутих меблів. Вона перетворилася у велике сучасне підприємство. Нині тут працює понад 700 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців.

На базі промартілі «Плуг» у 1963 році почав діяти ливарно-механічний завод, який випускав різне литво та деталі для сільськогосподарських машин. У березні 1966 року його перетворено на дослідно-експериментальний завод Міністерства тракторного та сільськогосподарського машинобудування СРСР. Під керівництвом учених тут розробляють технологію виробництва устаткування для ковальсько-пресових, термічних та фарбувальних цехів. Протягом восьмої п'ятирічки основні виробничі фонди заводу зросли у 2,5 раза.

На овочесушильному заводі 1961 року освоєно консервування овочів та фруктів.

У 1948 році малинські колгоспи «Червоний партизан» та ім. Леніна об'єдналися в один — ім. Леніна. В 1959 році він об'єднався з колгоспом «Комуніст». Тепер це одне з найбільших господарств району. Його центральна садиба — в с. Слобідці. В Малині розташована одна з колгоспних бригад, яка обробляє 496 га орної землі та 180 га луків. На тваринницькій фермі відгодовується молодняк великої рогатої худоби. Бригада спеціалізується на вирощуванні зернових культур, картоплі та на виробництві м'ясо-молочної продукції. Колгосп «Комуніст», в якому працюють і колгоспники Малина, рік у рік збільшує виробництво сільськогосподарської продукції.

Новими значними успіхами відзначили малинці велике свято нашого народу — 50-річчя утворення Союзу РСР. Якщо 1970 року випущено промислової продукції на 28 706 тис. крб., то 1972 року лише за 11 місяців її вироблено майже на 30,3 млн. крб. Малинська ордена Жовтневої Революції паперова фабрика імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції виробниче завдання другого року дев'ятої п'ятирічки виконала на два тижні раніше строку і дала країні понад план 240 тонн тонкого технічного паперу. Понад 20 комплексних папероробних бригад фабрики на 3—4 місяці раніше строку відкрили рахунок третього вирішального року дев'ятої п'ятирічки[2].

Малинська ордена Жовтневої Революції паперова фабрика ім. 50-річчя Великого Жовтня. 1972 р.

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 21 серпня 1971 р.

[2] Газ. «Радянська Житомирщина», 1 січня 1973 р.

За успіхи у Всесоюзному соціалістичному змаганні на ознаменування 50-річчя утворення Союзу РСР колектив паперової фабрики нагороджено Ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Успішно справилися зі своїми завданнями всі інші виробничі колективи. 1972 року стало до ладу нове приміщення фабрики гнутих меблів.

Міцніють дружні зв'язки між трудящими Малина та братніх радянських республік. Місто одержує різні машини, технічне обладнання, промислові і продовольчі товари з багатьох районів Радянського Союзу. Так, до лісгоспзагу надходять трельовочні трактори з Омська, плуги — з Новосибірська, устаткування для виробництва хвойно-вітамінного борошна надіслала Латвійська РСР. Швейна фабрика отримує обладнання та запасні частини з Орші Білоруської РСР, з Подольська Московської області та з Орла. Тканинами для шиття одягу фабрику постачають Куровський бавовняний комбінат Російської Федерації, столиця Азербайджану Баку, вірменське місто Ленінакан.

Водночас стільці, виготовлені на Малинській фабриці гнутих меблів, надсилаються в Казахстан, Узбекистан, Туркменію. Дослідно-експериментальний завод постачає нестандартне обладнання Челябінському і Волгоградському тракторним заводам, машинобудівникам Гомеля і Ташкента. Завод також виконує замовлення ряду промислових підприємств Латвії, Литви, Естонії і Молдавії.

Паперова фабрика одержує технічне обладнання і сировину з багатьох місць нашої країни, а її конденсаторний папір іде в усі радянські республіки, а також до Болгарії, Польщі, Угорщини, Німецької Демократичної Республіки.

Для обміну досвідом на фабриці часто бувають папірники Росії, Білорусії, Грузії, Узбекистану, Молдавії й інших Радянських Соціалістичних Республік. У червні 1971 року Малин відвідала делегація партійних працівників Болгарії, де за допомогою радянських спеціалістів з Ленінграда і Малина йде будівництво Бєловського паперово-целюлозного комбінату. У червні 1972 року в Малині перебувала група спеціалістів і керівних працівників західночеських паперових підприємств.

Багато зроблено в галузі житлового будівництва та благоустрою міста. Воно повністю електрифіковане. 1968 року прокладено водопровід. Зараз він простягається більш як на 23 км.

Місто потопає у зелені парків, скверів. Вулиці прикрашають квіти, чимало яких вирощується в оранжереї площею 320 кв. метрів. У квартирах малинців — 4500 телевізорів, 750 холодильників, 3800 пральних машин. Населення обслуговують 43 промтоварні і продовольчі магазини, 5 їдалень, кафе. 1968 року споруджено триповерховий готель. Тільки за два роки дев'ятої п'ятирічки трудящі одержали 8,2 тис. кв. метрів житлової площі. За цей час заасфальтовано дві вулиці, електрифіковано — п'ять, реконструйовано центральну площу, збудовано двоповерховий універмаг, закінчується спорудження двоповерхового приміщення друкарні.

Дедалі поліпшується медичне обслуговування. Якщо 1950 року в медичних закладах Малина працювало 17 лікарів і 42 середні медичні працівники, діяла лікарня на 75 ліжок, то тепер тут — районна лікарня для дорослих на 350 ліжок, районна дитяча лікарня, поліклініка, санепідемстанція, аптека, електроводолікарня. Медичну допомогу подають 36 лікарів та близько 150 чоловік середнього медичного персоналу.

Кожен рік приносить нові успіхи в галузі освіти і культури. У місті — 4 середні й восьмирічна школи, школа робітничої молоді. У них 200 учителів навчають школярів. Лісотехнікум та професійно-технічне училище готують механізаторів для сільського господарства.

Протягом багатьох років у 1-й школі Малина вчителювала заслужена вчителька УРСР С. В. Гавриленко — вихователька славетної підпільниці Ніни Сосніної. Починаючи з 1939 року, трудящі Малина кілька разів обирали її депутатом районної Ради, у 1955 і 1959 — депутатом Верховної Ради Української РСР четвертого

і п'ятого скликань. За успіхи у навчанні і вихованні учнів досвідчені педагоги шкіл Малина С. В. Гавриленко, Ф. Г. Бабак та Т. Я. Яремчук нагороджені орденами Леніна. В 1966 році високу нагороду — орден Трудового Червоного Прапора одержав директор середньої школи № 1 заслужений вчитель УРСР А. Г. Сисевич.

Тут є 3 будинки культури, широкоекранний кінотеатр із залом для глядачів на 600 місць, дві бібліотеки для дорослих, одна для дітей. Бібліотеки працюють також у навчальних закладах і на підприємствах. Їх книжковий фонд перевищує 150 тис. томів. Багато трудящих бере активну участь у художній самодіяльності. Далеко за межами області відома Малинська заслужена самодіяльна капела бандуристів УРСР. Від часу заснування (1962 рік) нею керує нині заслужений працівник культури Української РСР І. С. Кривенчук. Широковідомим є хор паперової фабрики.

Малинці свято бережуть пам'ять про своїх славних земляків. Школі № 1, де вчилася Ніна Сосніна, присвоєно її ім'я. Тут обладнано музейну кімнату малинського підпілля. Широкоекранний кінотеатр носить ім'я П. А. Тараскіна.

Під час війни загинуло понад шість тисяч жителів Малинського району. Декілька тисяч радянських воїнів віддали своє життя в боях за Малинщину і поховані в її землі. 1972 року на честь загиблих у міському парку насипаний Курган Безсмертя. Вже в перший день — 1 червня 1972 року 20 тис. літніх і молодих людей району принесли для кургану грудки землі. В курган, який буде розповідати нащадкам про славу минулу, лягла також земля Москви, Ленінграда, Києва, Волгограда, Бреста, Севастополя, Одеси, Орла, Курська. Її привезли численні гості.

Душею всіх добрих справ, які здійснюються в місті, є комуністи, зокрема перший секретар райкому КП України Герой Соціалістичної Праці В. В. Целіков. Нині тут 1303 члени і кандидати у члени КПРС, об'єднані у 46 первинних партійних організаціях. Вірними помічниками їх є 2045 комсомольців.

Велику організаторську й політико-виховну роботу проводить міська Рада, що складається з 100 депутатів. При Раді створено вісім постійно діючих комісій: промисловості, транспорту і зв'язку, планово-бюджетна, комунального господарства і благоустрою, торгівлі і громадського харчування, охорони здоров'я і соціального забезпечення, культосвітня, соціальної законності, мандатна. Переважна більшість бюджету Ради використовується на поліпшення медичного обслуговування.

Трудові справи малинців, як і ратні, високо оцінює Комуністична партія і Радянський Уряд. За роки Радянської влади і особливо за останні півтора — два десятиріччя 1243 громадянина Малина відзначені урядовими нагородами.

В Малині народився Ю. Й. Бернадський — доктор медичних наук, професор. Вихованець середньої школи міста А. М. Самійленко став доктором фізико-математичних наук, професором. Він один з тих, кому молодь республіки довірила скласти рапорт спільному урочистому засіданню ЦК КП України і Верховної Ради Української РСР, присвяченому 50-річчю утворення Союзу РСР.

Великі плани у трудівників Малина. Вони роблять усе для того, щоб втілити в життя величні накреслення Комуністичної партії і Радянського уряду.

І. М. ЛЕВЧЕНКО, П. І. МОСКВІН, О. П. РЕМЕЗОВ

ЧОПО́ВИЧІ

Чоповичі — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Ірші, притоки Тетерева, за 25 км на північний захід від районного центру, за 4,5 км від залізничної станції Чоповичі. Населення — 1296 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Будницьке, Пристанційне, Стримівщина.

Територія, на якій розміщуються Чоповичі, заселялася ще в IV тисячолітті до н. е. Про це свідчить виявлене тут неолітичне поселення.

В історичних документах Чоповичі вперше згадуються 1519 року як село Овруцького замку[1]. Населення належало до т. зв. околичної шляхти, що не мала не лише кріпаків, а часто й земельних наділів[2]. Отже, за способом життя вона не відрізнялася від селян. Як і останні, займалася землеробством, рибальством, мисливством, добуванням смоли, стельмахуванням.

За часів литовського панування, на початку XVI ст., жителі Чоповичів виділилися у категорію земян: повинні були на заклик князя «конно й оружно» давати «две службы земские военные». Інших повинностей вони не мали, проте старости Овруцького замку не раз примушували їх нести замкову службу.

Після Люблінської унії 1569 року Чоповичі потрапили під владу Польщі. Оскільки побут, звичаї, спосіб життя, релігійна віра у околичних шляхтичів були такі самі, як і в селян, вони також прагнули скинути з себе польсько-шляхетське ярмо і під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. виступали в складі Овруцького полку, що діяв на Правобережжі[3].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року Чоповичі залишилися під владою Польщі. Польська шляхта, яка втекла під час визвольної війни, поверталася назад. Але жителі Чоповичів не корилися. Вони зі зброєю в руках зустрічали її, виганяли з маєтків. У селі раз у раз відбувалися сутички між населенням та польськими загонами, що їх викликали пани. 30 червня 1683 року чашник подільський С. Шумлянський на чолі військового загону вчинив напад на Чоповичі. Всіх мешканців було вигнано із села, трьох із них покалічено, трьох дітей затоптано кіньми, двори пограбовано[4].

Гнів і ненависть до ворогів зростали. І коли наприкінці XVII ст. на Правобережжі розгорнулася народно-визвольна боротьба проти польсько-шляхетських загарбників під проводом С. Палія, жителі Чоповичів разом з козаками громили ворогів. Уродженець села І. Кириченко протягом 1683—1694 рр. був суддею у війську Палія і в «супроводі великого загону забирав майно й землі у поміщиків, панував над шляхтою»[5].

1793 року після возз'єднання Правобережної України з Росією Чоповичі стали селом Радомишльського повіту Київської губернії.

Відбувалося класове розшарування села. Хоч юридично околична шляхта була вільною, багато хто з шляхтичів, не маючи землі або втративши її, потрапляв у кабалу до поміщиків. 1795 року 24 чоповицькі мешканці просили у Київського суду захисту від поміщика Грохольського, який самовільно обернув їх у кріпаків. Але допомоги не надійшло, бо власті не звертали уваги на подібні скарги[6]. 1857 року чоповицькі жителі Ф. Герасимов та І. Скуратов скаржилися Волинському губернському правлінню, що протягом 20 років терпіли утиски поміщика Гижицького, який довів їх до «крайнього розорення».

Землеробство в Чоповичах велося за трипільною системою. Урожаї були дуже низькі[7]. Щоб якось прогодуватися, чимало жителів цілими родинами плели на продаж брилі, кошики, постоли, дитячі колиски та інше.

Внаслідок тяжкого матеріального становища, частих неврожаїв, багато жителів села, особливо дітей, щороку вмирало. У середині XIX ст. на всі 300 дворів Чоповичів був лише фельдшер. Основна маса населення не знала грамоти. В селі діяла тільки невеличка парафіяльна школа.

З розвитком капіталістичних відносин у Чоповичах пожвавилося промислове виробництво. Тут діяла фабрика гнутих меблів. 1868 року почали діяти свічковий

---

[1] П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1, стор. 208—230.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 4, т. 1, стор. 1—4.
[3] Там же, стор. 24.
[4] Там же, ч. 3, т. 2, стор. 36—38.
[5] Там же, ч. 4, т. 1, стор. 52.
[6] Житомирський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 61, арк. 1.
[7] Там же, ф. 494, оп. 1, спр. 38, арк. 52, 53.

і миловарний заводи. Це були невеликі підприємства, всього на 4—5 найманих робітників. У 90-х роках XIX ст. почав діяти лісопильний завод, на якому працювало 20 робітників[1]. Працювало 7 вітряків, 4 млини.

Підприємства були відсталими, напівкустарними; на них переважала ручна праця. Намагаючись якнайбільше нажитися, підприємці жорстоко експлуатували робітників. Так, на фабриці гнутих меблів робочий день тривав понад 12 годин, а зароблених грошей трудівникові не вистачало, щоб прогодувати сім'ю. Дуже важкі умови праці були на лісопильному заводі. Тут зовсім не існувала охорона праці, частими були каліцтва, а заробітна плата — вкрай низькою.

Надмірна експлуатація не могла не викликати протесту. Під час революції 1905—1907 рр. чоповицькі робітники піднімалися на страйкову боротьбу. Зокрема, на фабриці гнутих меблів вимогою страйку, що відбувся 1907 року, було скорочення робочого дня від 12 до 9 годин, підвищення заробітної плати. Два дні фабрика не працювала. Власники привезли з Житомира штрейкбрехерів, але робітники вигнали їх.

В період реакції ще більше погіршилося економічне становище трудящих. Столипінська земельна реформа поглибила класове розшарування в селі. Скориставшись законом про відруби, куркульські родини стали виходити на хутори, скуповуючи за безцінок земельні наділи у бідноти. Протягом 1909—1914 рр. з Чоповичів виділилося на хутори 50 сімей.

У період промислового піднесення (1910—1914 рр.) у Чоповичах діяло 15 різних дрібних підприємств. Значних масштабів набули лісозаготівельні роботи.

Основна ж маса населення займалася сільським господарством, рівень якого був дуже низький. Не могло його поліпшити й створення земельною управою 1913 року чоповицької агрономічної дільниці[2]. Значна частина населення, як і раніше, виготовляла плетені предмети із лози, соломи, лика. Цим промислом займалося 250 дворів з 1200.

Занедбаними, непривабливими були в той час Чоповичі. Двори, розкидані один від одного на значній відстані, мали жалюгідний вигляд[3].

1912 року в Чоповичах відкрито дільничну лікарню на 10 ліжок. Хвороби, як і раніше, були великим злом села. Про це свідчить той факт, що протягом одного тільки 1912 року в лікарні зареєстровано 10 195 відвідувань хворих.

Того ж року почала працювати земська школа, а при ній — народна бібліотека. 1914 року в Чоповичах відкрито приватний кінематограф[4].

Перша світова війна ще більш погіршила й без того злиденне життя селян і робітників. Різко скоротилася посівна площа, зменшилася кількість худоби. Протягом 1914—1916 рр. в селі було проведено три мобілізації чоловіків і відправлено на фронт понад 1 тис. чоловік. Третина з них загинула, понад 400 повернулися каліками. Не виправдала сподівань трудящих на поліпшення соціально-економічного становища і Лютнева революція 1917 року. Як і за царизму, бідняки землі не отримали, Тимчасовий уряд продовжував ненависну народу війну.

Кінець жорстокій експлуатації трудящих, землю для селянства, мир для народу принесла Велика Жовтнева соціалістична революція. Наприкінці січня 1918 року в Чоповичах встановлено Радянську владу. Але приступити до соціалістичних перетворень жителі села не встигли.

У лютому 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Почалися грабунки і переслідування мирного населення. Кількох жителів було жорстоко побито тільки за те, що вони забрали з лісу дрова купця Мороза. Люди ховали хліб, фураж, худобу, коней, тікали від розправи в навколишні ліси. Влітку 1918 року під керівництвом

---

[1] И. Н. Толмачев. Юго-Западный край, т. 1, стор. 396.

[2] Доклады Радомышльской уездной земской управы 6-му очередному уездному земскому собранию, ч. 1. Радомышль, 1913, стор. 36.

[3] Житомирський облдержархів, ф. 1, оп. 330, спр. 1698, арк. 3, 9.

[4] Київський облдержархів, ф. 1, оп. 249, спр. 464, арк. 9.

учасника Жовтневого збройного повстання в Петрограді І. О. Чернова та представника Київської більшовицької організації І. І. Драпія був сформований партизанський загін, який успішно діяв у районі Чоповичів.

У листопаді під тиском революційних сил німецькі окупанти залишили Чоповичі, але село захопили петлюрівці. 2 квітня 1919 року Червона Армія вигнала їх. У селі було створено ревком, до складу якого ввійшли учасники партизанської боротьби Д. Л. Дідківський та І. Н. Кириченко[1]. Ревком вів боротьбу з контрреволюцією, організовував допомогу Червоній Армії, заготівлю продовольства, здійснював ленінський Декрет про землю. Однак становище більшості селянських господарств було досить складним. Діставши землю, але не маючи тягла, реманенту, насіння, селяни не могли обробити й засіяти її. Тому волосні збори представників ревкомів, які відбулися 26 квітня 1919 року в Чоповичах, вирішили шляхом використання тягла та реманенту нетрудових господарств засіяти всю посівну площу[2].

В складній обстановці опинилися Чоповичі влітку 1919 року, коли недобиті петлюрівські банди захопили більшу частину Житомирського, Новоград-Волинського та Овруцького повітів. Радянською залишилася тільки невеличка смуга, у межах якої були й Чоповичі. У той період Чоповицький ревком зосередив увагу на допомозі Червоній Армії. Формувалися загони добровольців, провадився збір продовольства, фуражу для коней. На початку 1920 року, коли фронт відкотився на захід, ревком знову приступив до вирішення господарських справ. Нелегко було провести весняну сівбу при відсутності техніки.

Організувати населення на вирішення складних завдань допомогли комуністи. У той час за рішенням ЦК КП(б)У до села прибув П. В. Муратов. Разом з більшовиками А. Н. Шоботенком та І. О. Шпаковичем він створив 1920 року партійний осередок[3]. У своїй роботі комуністи спиралися на комсомольський осередок у кількості 25 чоловік, створений того ж року[4].

Навесні 1920 року в зв'язку з нападом буржуазно-поміщицької Польщі на Україну над Чоповичами знову нависла небезпека. Фронт швидко наближався, і наприкінці квітня польські інтервенти захопили Чоповичі. Наприкінці червня частини 12-ї армії визволили село. Відступаючи, вороги вчинили криваву розправу над місцевим населенням: убили 38 чоловік, багатьох поранили й покалічили.

В тяжких умовах починався відбудовний період. Після безчинств окупантів село стояло вкрай зруйноване. Епідемії косили людей. Не раз доводилося відбивати напади куркульських банд. Але ніщо не могло похитнути віру трудящих у Радянську владу. Одразу ж після визволення вони зібрали для 7-ї стрілецької дивізії 100 пудів жита, 25 — різних круп, 50 — гречки, 100 — картоплі, 100 — вівса. 18 жовтня 1920 року в Чоповичах створено новий сільський ревком на чолі з В. П. Філоненком та волосний на чолі з І. Н. Кириченком[5].

Важливу роль у здійсненні соціалістичних перетворень відіграли сільський та волосний комітети незаможних селян, що виникли 26 серпня 1920 року[6].

Робота партійної, комсомольської організацій і радянських органів по здійсненню соціалістичних перетворень зустріла шалений опір з боку куркулів. Вони убивали сільських активістів, ховали хліб, поширювали чутки серед населення про нову війну з Польщею. Особливо активізувалися куркулі восени 1921 року, коли на Україну з Польщі вдерлася банда Тютюнника. Від рук бандитів загинули завідуючий військовим відділом Ф. О. Шпакович та секретар волвиконкому член РКП(б) з 1917 р. А. Н. Шоботенко.

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 39, арк. 39, 41.
[2] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 210, 211.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 39, арк. 39.
[4] Газ. «Коммунист», 22 липня 1920 р.
[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-1777, оп. 1-а, спр. 4, арк. 15.
[6] Там же, ф. Р-675, оп. 2, спр. 2, арк. 3.

Але дії бандитів не залишилися безкарними. Невдовзі після розгрому банди Тютюнника була викрита і знешкоджена петлюрівсько-куркульська банда і в Чоповичах. Велике значення в боротьбі з бандитизмом мала та обставина, що в селі тоді розміщувався штаб кавалерійської бригади Г. І. Котовського[1].

Зміцнювалися селянські господарства. За рахунок державних коштів бідноті надавалися кредити, організовувалася допомога тяглом, насінням, реманентом. Тільки восени 1921 року сільська біднота Чоповичів отримала грошову допомогу в сумі 17 500 крб.[2]. У травні 1921 року організовано прокатну станцію. Велика увага приділялася кооперуванню селянства. 1924 року виникли сільське споживче товариство (392 члени) та два ТСОЗи.

1923 року Чоповичі стали селом Радомишльського повіту Малинського округу. 1925 року тут проживало понад 12 тис. чоловік. Близько 20 кустарних підприємств села об'єдналися в промартіль, де працювало близько 200 робітників. Тут виробляли гнуті меблі, що мали широкий попит. Крім того, в селі було 6 млинів та 4 олійниці[3].

Відкрилася лікарня. Вже 1924 року у Чоповичах діяло чотири школи: дворічна, дві чотирирічні і семирічна, де 17 учителів навчали понад 600 дітей, працювали 12 гуртків ліквідації неписьменності серед дорослих.

Своє дозвілля жителі Чоповичів проводили в сельбуді, де часто відбувалися вистави місцевих аматорів сцени, демонструвалися кінофільми. При сельбуді діяла бібліотека, що мала 892 книги.

Партійний осередок села, в складі якого 1925 року налічувалося 22 члени та кандидати в члени партії, організував для населення читання доповідей про поточний момент, голосні читки газет, бесіди на політичні теми, під час яких роз'яснювалися питання внутрішнього і міжнародного становища країни.

Значну роботу серед молоді проводив комсомол, створивши свій комсомольський клуб, гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції. Комсомол очолював ліквідацію неписьменності серед спілкової й неспілкової молоді. Боротьбу з хибами в господарській і громадській роботі вела так звана легка кавалерія. Виявлені недоліки обговорювалися на зборах, висвітлювалися в стінній газеті.

Міцна дружба виникла між селянами Чоповичів та робітниками Київських електромеханічних майстерень. 1923 року група молодих робітників побувала в селі на святкуванні 1-го Травня. Гостей, які приїхали на відремонтованому ними паровозі, на станції зустріла сільська молодь. Після мітингу друзі організували маївку, під час якої відбувся спільний концерт художньої самодіяльності. Восени того ж року, на запрошення київських робітників, представники сільської молоді побували в Києві на святкуванні шостої річниці Великого Жовтня. Вони ознайомилися з роботою підприємства, побували в оперному театрі на урочистому засіданні.

Перший колгосп «Перемога» виник у Чоповичах 1928 року. Він обробляв 250 га землі, мав чотири пари коней, чотири вози, кілька плугів, борони та інший усуспільнений реманент. Очолений комуністом партизаном громадянської війни М. А. Кириченком, колгосп швидко здобув популярність не тільки серед бідняків, а й середняків, які вступали до нього цілими сім'ями[4]. Уже в 1930 році всі бідняцькі й переважна більшість середняцьких господарств Чоповичів об'єднались у тринадцять сільськогосподарських артілей: «Перемога», «8 Березня», «Ленінська перемога», «Нове життя», ім. Петровського, «Прапор соціалізму», ім. Будьонного, «Червоний партизан», «Більшовик Полісся», «За більшовицькі темпи», «Шлях Леніна», «Незаможник» та ім. Ворошилова.

Важливу роль у зміцненні колективних господарств відігравала організована 1932 року Чоповицька МТС[5]. 1935 року вона налічувала 38 тракторів, 3 вантажні

---

[1] І. М. Рибачок. Житомирська область. К., 1959, стор. 113.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-1777, оп. 1, спр. 12, арк. 8, 9.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 12 травня 1925 р.
[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 421, арк. 2.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 15.

автомобілі, 18 двигунів, 17 складних молотарок та іншу сільськогосподарську техніку. Через рік тут було вже 46 тракторів. Застосування техніки на колгоспних полях сприяло підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. 1936 року урожай жита досягав 18 цнт, вівса — 20 цнт з гектара[1]. Господарства славились також високими врожаями картоплі та надоями молока.

Із зміцненням економіки колгоспів зростав добробут трудівників села. Колишні батраки, які до Великого Жовтня зазнавали експлуатації й жили в злиднях, тепер одержували на трудодень по 2—3 кілограми хліба. Кожна колгоспна сім'я мала присадибну ділянку, корову.

1929 року в селищі виникла швейна артіль «Пролетарій», що через десять років переросла у фабрику, де працювало 70 робітників. На фабриці гнутих меблів працювало 67 робітників. Стільці, що тут виготовлялися, йшли далеко за межі району.

За роки першої та другої п'ятирічок значно виріс культурний рівень села. Зокрема, 1935 року в колгоспі «Перемога» збудовано колбуд, обладнано комсомольську та піонерську кімнати. Тут діяли політшкола, драматичний, співочий та військово-фізкультурний гуртки.

Ще 1929 року було організовано підвезення дітей з віддалених бригад до новозбудованої на станції Чоповичі школи. 1930 року держава асигнувала кошти на будівництво лікарні[2].

Більш інтенсивно почали розвиватися Чоповичі з 1935 року, коли вони стали центром району і селищем міського типу. Якщо 1935 року тут було дві семирічні та чотирічна школи, то 1939 року — чотири семирічні та одна середня, в яких навчалося близько тисячі учнів. Вчителька В. Г. Скрижакова була удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора. Було ліквідовано неписьменність. Діяли будинок культури, районна бібліотека, регулярно (5—6 разів на місяць) демонструвалися кінофільми.

Значно зросла громадська активність і політична свідомість громадян. Про це свідчить велике піднесення, з яким трудящі зустріли проект нової Конституції СРСР. Ланкова Н. П. Мельниченко зі своєю ланкою виростила по 5—6 цнт льоноволокна з гектара. Подібні трудові подарунки підготували й інші колгоспники. А в день виборів до Верховної Ради СРСР 1937 року усі трудящі Чоповичів проголосували за блок комуністів і безпартійних[3].

Чоповичі росли і набиралися снаги. Перед ними вимальовувалися світлі перспективи. Але мирне життя перервав віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Коли фронт почав наближатися, трудящі селища під керівництвом райкому партії та райвиконкому евакуювали на схід усі трактори МТС та колгоспну худобу. Понад 7 тис. жителів у ті дні працювали на будівництві оборонних споруд Коростенського укріпленого району. Винищувальний батальйон у складі 200 чоловік виставляв цілодобові пости, виловлював фашистських диверсантів.

24 липня 1941 року після запеклих танкових боїв радянські війська змушені були залишити Чоповичі[4]. Захопивши селище, фашисти встановили в ньому жорстокий окупаційний режим. Невдовзі вони відправили на каторгу до Німеччини понад 100 молодих жителів Чоповичів. Почалися переслідування мирних жителів. Біля Шершнівського лісництва, в урочищі Бараках, гітлерівці зігнали 85 чоловік мирних жителів, зв'язали їм руки колючим дротом, повиколювали очі і втопили в болоті.

Чесні радянські люди не могли миритися з тим, що ворог топче рідну землю. В квітні 1942 року в Чоповичах оформилась і встановила зв'язок з Житомирським підпільним обкомом партії підпільна організація під керівництвом офіцера Червоної Армії О. Х. Іщенка, який потрапив в оточення. Члени організації вели агітацію проти фашистських загарбників, розповсюджували листівки, в яких закликали

[1] Житомирський облпартархів, ф. 136, оп. 1, спр. 76, арк. 41.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 292, арк. 18, 19.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 136, оп. 1, спр. 88, арк. 199.
[4] В. А. Анфилов. Начало Великой Отечественной войны, стор. 181, 182.

В. З Вайсер О. П. Єгоров

Герої Радянського Союзу, які загинули в боях проти гітлерівців, визволяючи Чоповичі.

населення не коритися загарбникам, ховати від них хліб та інші продукти, уникати відправки до Німеччини. З листівок жителі Чоповичів дізнавалися про справжнє становище на фронтах Великої Вітчизняної війни.

В лютому 1943 року на слід організації натрапили гестапівці і схопили 5 чоловік. О. Х. Іщенку та В. І. Бовсунівському вдалося врятуватися, Я. Сущенка, М. Кисельчука, І. Мирутенка було розстріляно[1]. Смерть товаришів не злякала патріотів. Члени організації продовжували вести боротьбу з фашистами. 15 вересня 1943 року з числа жителів селища, які воювали в складі з'єднання М. І. Наумова, був виділений у самостійну одиницю Чоповицький партизанський загін, що розгорнув діяльність на території Чоповицького і сусідніх з ним Потіївського та Володарсько-Волинського районів[2]. Багато жителів Чоповичів воювало в складі загонів народних месників. За героїзм, проявлений у боротьбі з ворогом, С. Д. Бокарєва, командира партизанського підрозділу з'єднання С. А. Ковпака, нагороджено орденом Леніна.

14 листопада 1943 року частини 4-го гвардійського Кантемирівського танкового корпусу та 13-ї армії визволили Чоповичі. У боях особливо відзначились Герой Радянського Союзу комуніст майор П. Ф. Захарченко та комсомолець молодший лейтенант В. З. Вайсер. П. Ф. Захарченко, уродженець Краснодарського краю, перебував у діючій армії з перших днів Великої Вітчизняної війни, за героїзм, виявлений при форсуванні Дніпра, удостоєний звання Героя Радянського Союзу[3]. На чолі свого підрозділу він першим увірвався в Чоповичі. В бою відважний офіцер загинув. Визволяючи Чоповичі, загинув і уродженець Ростовської області старший лейтенант артилерії комуніст О. П. Єгоров, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В. З. Вайсер командував танком Т-34. Коли розпочався бій, його танк першим підбив одну з фашистських «пантер», що проривались до залізничної станції Чоповичі. Але від попадання ворожого снаряда танк Вайсера спалахнув. Під вогнем противника командир разом з механіком-водієм погасили пожежу, і екіпаж продовжував виконувати бойове завдання. Через деякий час був знищений ще один ворожий танк і бронетранспортер. В ході бою танк Вайсера знову загорівся. До того ж були тяжко поранені механік-водій і радист-кулеметник. Шинелями й снігом командир танка і баштовий стрілець знову погасили пожежу. Та машина вже не могла рухатися. Незважаючи на це, екіпаж продовжував вести вогонь. Влучними пострілами були підбиті ще два ворожі танки. Тоді ворог зосередив вогонь на нерухомому радянському танку. Від ворожих снарядів машина запалала. Разом з танком згорів і його хоробрий командир. За героїзм, виявлений у бою за визволення Чоповичів, Вайсеру посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[4].

У мальовничому сквері над могилами героїв стоїть танк, як символ вічної вдячності жителів селища своїм визволителям. На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах воювали 446 жителів Чоповичів, з них урядовими нагородами відзначено 178 чоловік, 183 загинули смертю хоробрих. На їх честь споруджено меморіальний пам'ятник.

Гітлерівська окупація тяжко позначилася на господарстві й культурі селища. Колгоспи, багато громадських і житлових будинків були зруйновані.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 24, арк. 3.
[2] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 152.
[3] Газ. «Радянська Україна», 16 листопада, 1943 р.
[4] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 686 043, спр. 92, арк. 348.

З небувалим завзяттям з перших днів після визволення трудящі селища приступили до заліковування тяжких ран, заподіяних ворогом. Очолили цю роботу районні комітети партії та комсомолу, районні і селищні органи Радянської влади. В селищі почали утворюватися первинні парторганізації. На кінець 1944 року вони об'єднували 20 членів і 2 кандидати в члени ВКП(б). Під їх керівництвом розпочалася відбудова промисловості й сільського господарства. Було відновлено довоєнну промартіль «Паризька комуна», де в січні 1944 року працювало 17 робітників. Згодом вона перетворилася на багатогалузеву артіль і забезпечувала побутове обслуговування колгоспів селища і району, всього населення. На цей же час було відбудовано машиннотракторну станцію[1].

У відбудові зруйнованого господарства величезну роль відіграла допомога Радянського уряду і братніх народів СРСР. Лише протягом 1944 року колгоспи Чоповичів одержали зі східних районів СРСР понад 150 голів худоби[2].

В зоні Чоповицької селищної Ради було відновлено колгоспи «Перемога», «Нове життя» та ім. Ворошилова. З надзвичайно бідною матеріально-технічною базою приступили вони до першої після визволення весняної сівби. Орали коровами, копали вручну, сіяли зібраним серед колгоспників насінням. Сільськогосподарські роботи проводились успішно завдяки трудовому героїзмові людей похилого віку, жінок і підлітків. Колгоспи «Нове життя» та «Перемога» в числі перших у районі впоралися з сівбою, вели перед і в догляді за посівами. Городня бригада одержала урожай капусти по 200 цнт з гектара.

Зважаючи на відсутність достатньої кількості техніки, керівництво й парторганізація МТС взяли курс на її найбільш раціональне використання. Бригада МТС, яку очолював В. А. Іваненко, виконала річний план тракторних робіт 1944 року на 132 проц., а трактористка Г. Дученко — на 201 процент[3].

Поступово артілі набирали сили. 1950 року на території Чоповичів було два колгоспи — «Перемога» та ім. Ворошилова (до останнього приєднався колгосп «Нове життя»). У господарстві «Перемоги» на 1 січня 1951 року вже було 472 голови великої рогатої худоби, 330 свиней, 160 овець, 2 тис. голів птиці.

Водночас відновлювали роботу лікувальні заклади, школи, клуби. У червні 1945 року відбувся масовий недільник по відбудові районної лікарні, на який вийшло понад 300 чоловік. 115 підвід підвозили будівельні матеріали. Було постелено дах, вставлено двері, вікна, зроблено огорожу. Силами громадськості відбудовувалися школи та культурно-побутові заклади. У 1944 році встановлено 73 радіоточки[4].

Після успішної відбудови господарство Чоповичів розвивалося далі. В результаті реконструкції фабрика гнутих меблів «Паризька комуна» перетворилася у велике високомеханізоване підприємство. 1972 року вона налічувала 205 робітників. У порівнянні з довоєнним часом випуск меблів збільшився майже в два з половиною рази. Значно розширився асортимент виробів. План восьмої п'ятирічки колектив виконав достроково — 15 травня 1970 року, підвищивши продуктивність праці на 24 проц. Ядром трудового колективу є первинна партійна організація, що налічує 26 членів КПРС. За успішне виконання п'ятирічного плану та активну участь у громадському житті 45 робітникам присвоєно звання ударників комуністичної праці. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 15 чоловік удостоєні ювілейних медалей. За систематичне виконання виробничих планів на 140 проц. робітник В. К. Бабійчук нагороджений орденом «Знак Пошани».

Розширено і реконструйовано швейну фабрику. Протягом восьмої п'ятирічки побудовано двоповерхове приміщення, де розмістилися цехи. Зросла технічна оснащеність. Так, якщо 1965 року було 68 швейних машин, то 1970—92. На підприємстві

[1] Житомирський облпартархів, ф. 136, оп. 1, спр. 116, арк. 4, 7.
[2] Там же, ф. 76, оп. 6, спр. 14, арк. 4.
[3] Там же, ф. 136, оп. 1, спр. 119, арк. 16.
[4] Там же, арк. 11.

працює 282 робітники, з них 68 — ударники комуністичної праці. Комуністи — майстер зміни О. В. Дученко та швачка-мотористка В. О. Журавська нагороджені орденами «Знак Пошани».

1957 року в Чоповичах збудовано льонозавод, який щорічно випускає близько 1800 тонн волокна. Реконструкція підприємства дала можливість подвоїти продуктивність праці. 1972 року тут вперше серед споріднених підприємств області введено автоматизований цех костроплит, продукція якого знаходить широке застосування у меблевому виробництві.

Великим підприємством є Чоповицьке відділення «Сільгосптехніки», що спеціалізується на ремонті зернових комбайнів. Відділення обслуговує колгоспи Малинського та Коростенського районів.

На території Чоповицької селищної Ради — одне з найбільших в області Чоповицьке лісництво, у розпорядженні якого 5257 га лісу. Бригадира лісозаготівельної бригади цього лісництва В. П. Мойсеєнка 1966 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Значних успіхів досягнуто в сільському господарстві. 1958 року всі чоповицькі колгоспи об'єдналися в один, що дістав назву «Перемога». 10 травня 1972 року його реорганізовано в радгосп «Чоповицький» — насінницького напряму по городніх культурах. В його користуванні понад 5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2630 га орної землі. В господарстві 1270 голів великої рогатої худоби. На тваринницьких фермах повністю механізовано процес водопостачання. Радгосп створив міцну енергетичну й технічну базу. Лише протягом восьмої п'ятирічки він придбав 12 тракторів, 18 автомобілів, 3 комбайни. Славиться радгосп своїми працьовитими людьми. Багатьох відзначено урядовими нагородами. Серед них — свинарка Г. І. Шереметенко, ланкова В. Л. Прокопенко, які нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, свинарка М. С. Фещенко, удостоєна ордена «Знак Пошани».

Перевиконанням трудових зобов'язань зустріли трудові колективи Чоповичів 50-річчя утворення СРСР. Зокрема, фабрика гнутих меблів до 1 грудня 1972 року виконала річний план й дала додатково продукції на 182 тис. крб. Радгосп «Чоповицький» одержав надпланових прибутків на суму понад 25 тис. крб.

Вдвоє, порівняно з 1971 роком, зросла продуктивність праці в тваринництві. Всі доярки надоїли понад 2 тис. кг молока від корови, а В. С. Кацалап, М. А. Філоненко — по 3,5 тис. кілограм. Успішно закінчивши сільськогосподарські роботи в своєму радгоспі, загін механізаторів 1972 року збирав урожай на цілинних землях, а також брав участь у вивезенні цукрових буряків у південних районах Житомирщини.

242 громадян Чоповичів відзначені урядовими нагородами, з них четверо — орденом Трудового Червоного Прапора.

За післявоєнні роки невпізнанно змінився загальний вигляд селища. Вздовж упорядкованих вулиць стоять електричні ліхтарі. Тут виросли чудові будинки громадських установ. Кожна сім'я переселилася в новозбудований будинок, до якого проведено електричне освітлення, радіо. Всередині будинків затишно і привітно. Всюди добротні сучасні меблі, підлоги застелені килимами; багато хто придбав мотоцикли чи моторолери.

До послуг трудящих — 9 магазинів. Лише за роки восьмої п'ятирічки вони придбали 1560 телевізорів, 300 холодильників, 1500 пральних машин, 2 тис. мотоциклів, 431 швейну машину. Товарообіг Чоповицького ССТ за цей час досяг 4,5 млн. крб. проти 3,1 у 1966 році.

Поліпшується медичне обслуговування. В селищі — дві лікарні на 160 ліжок, де медичну допомогу подають 8 лікарів і 47 працівників із середньою спеціальною освітою.

Чоповицький льонозавод. 1966 р.

В Чоповичах є середня та восьмирічна школи, в яких 48 учителів навчають і виховують 638 учнів.

У будинку культури на 250 місць систематично читаються лекції, проводяться бесіди за круглим столом, усні журнали, вечори запитань і відповідей. Охоче відвідують трудящі гуртки: співочий, танцювальний, драматичний. Завжди людно у трьох бібліотеках, книжковий фонд яких понад 53 тис. примірників.

Уродженцями Чоповичів є письменниця Л. М. Письменна, заслужений діяч мистецтв УРСР художник С. А. Кириченко, доктор філософських наук М. В. Дученко, чотири уродженці селища стали кандидатами наук.

Громадсько-політичне життя селища спрямовується партійними організаціями. Нині їх у селищі — 11, вони об'єднують 206 комуністів. Вірними помічниками комуністів є 436 членів ВЛКСМ, що стоять на обліку у 10 комсомольських організаціях.

Селищна Рада, спираючись на широкий актив, багато робить щодо втілення в життя плану розвитку селища в дев'ятій п'ятирічці. У складі Ради 55 депутатів, з них 24 робітники промислових підприємств і 11 — радгоспу, 20 службовців. При розподілі бюджету Ради основна увага звертається на культуру, освіту, охорону здоров'я, благоустрій.

Радянська влада принесла трудівникам Чоповичів добробут і щастя. Щиро вдячні Комуністичній партії, вони самовіддано працюють на благо соціалістичної Вітчизни.

Й. М. ВЛАСЮК, М. І. ЛАВРИНОВИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МАЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

БАРВІ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірші, притоки Тетерева, за 25 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Чоповичі. Дворів — 286, населення — 851 чоловік. Сільраді підпорядковані села Крушники, Кутище, Новобратське.

На території Барвінків розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінська перемога», який користується 4,3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 3,1 тис. га орних. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових, льону, хмелю, картоплі, розвиває м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 149 учнів, будинок культури на 600 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,2 тис. примірників, медпункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства 109 колгоспників удостоєно урядових нагород, у тому числі ордена Жовтневої Революції — механізатора І. В. Фещенка.

Сільська парторганізація налічує 35 комуністів, комсомольська організація — 23 члени ВЛКСМ.

Село утворилося з невеличких хуторів на початку XIX ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Під час Великої Вітчизняної війни з німецько-фашистськими загарбниками воювали 167 жителів села, загинуло в боях 107. За героїзм, виявлений у боротьбі проти ворога, 60 чоловік відзначено урядовими нагородами.

На честь загиблих односельців та 26 воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник.

БЕРЕЗИНЕ́ (до 1946 року — Берківка) — село, центр сільської Ради, розташоване серед лісу по річці Здрівлі, за 12 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Малин. Дворів — 88, населення — 219 чоловік. Сільраді підпорядковано села В'юнище, Горинь, Гута Логанівська, Єлівка, Ободівка, Соснівка.

На території Березиного розміщена центральна садиба колгоспу «Пам'ять Ілліча», який користується 2,1 тис. га землі, в т. ч. 1,7 тис. га орної.

Провідна галузь виробництва — м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, а також вирощує льон, картоплю, хміль, жито.

У селі є клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. примірників, медичний пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства 10 жителів села нагороджені орденами й медалями.

Сільська парторганізація налічує 19 комуністів, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Засноване село на початку XIX ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 53 жителі села воювали з німецько-фашистськими загарбниками, загинуло на фронтах 30. 33 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

Неподалік Гути Логанівської виявлено залишки поселень епохи неоліту, поблизу Соснівки — три поселення скіфського періоду та одне — ранньослов'янське черняхівської культури.

БУ́ДО-ВОРОБ'Ї́ (до 1870 року — Буда Ясенівська) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Малин. Дворів — 220, населення — 547 чоловік. Сільраді підпорядковані села Клітня, Крупське, Першотравневе, Привітне, Старі Вороб'ї.

В Будо-Вороб'ях розміщена виробнича бригада колгоспу «Зоря комунізму» (центральна садиба — в селі Старі Вороб'ї).

Працюють восьмирічна школа (10 учителів і 89 учнів), клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,5 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт.

У 1939 році працівники колгоспу М. Г. Ковальчук, О. С. Бурляй, М. Я. Бурляй були учасники Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За успіхи в розвитку сільського господарства 38 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Сільська парторганізація налічує 38 чоловік, комсомольська організація — 53 члени ВЛКСМ.

Першу згадку про село датовано 1705 роком. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

163 жителі села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них загинуло 126, орденів і медалей удостоєно 37.

БУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тростяниці, за 40 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Турчинка. Дворів — 145, населення — 365 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Бучки, Забране, Луки й Сичівка.

На території села розміщена виробнича бригада колгоспу «Правда» (центральна садиба — в селі Луках). Напрям виробництва — зерново-тваринницький.

Працюють восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 88 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 4,7 тис. примірників, медичний пункт.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 10 жителів села нагороджені орденами й медалями, а доярка Т. С. Гаєвська — орденом Леніна.

Сільська парторганізація налічує 41 комуніста, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується 1771 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

212 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них загинуло 80. За героїзм, виявлений на фронтах, 167 чоловік удостоєні урядових нагород.

На честь 50 воїнів-визволителів села від фашистської окупації та загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

Поблизу Бучків виявлено поселення доби неоліту, а біля Буків — два слов'янські поселення VI—VII ст. та могильник періоду Київської Русі.

ВИ́ШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Малин. Дворів — 96, населення — 290 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Мар'ятин, Трудолюбівка, Червоний Плугатар.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII партз'їзду, який має в користуванні 3,2 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Вирощуються картопля, льон, жито, озима пшениця.

У Вишеві — восьмирічна школа (9 учителів і 119 учнів), клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 7,7 тис. книг, медичний пункт.

1955 року за успіхи, досягнуті в сільському господарстві, колгоспники Г. Грибанова, К. Кононська, Т. Назаренко, Г. Щербина, Т. Щербина, В. Лисюк були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, Т. І. Щербина удостоєна Малої срібної медалі. 14 чоловік за сумлінну працю відзначені урядовими нагородами.

Партійна організація об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

Вперше село згадується в документах 1611 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни 106 жителів билися з ворогом, 57 чоловік загинули, 76 учасників війни удостоєні орденів і медалей.

На честь загиблих односельців та визволителів села від фашистських окупантів встановлено обеліск Слави.

ВЛА́ДІВКА (стара назва — Буда-Каменецька) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Чоповичі. Дворів — 186, населення — 489 чоловік. Сільраді підпорядковано села Писарівка, Репище.

На території Владівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який обробляє 2 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця, жито, льон, хміль, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За успіхи в розвитку сільського господарства 28 чоловік нагороджені орденами й медалями, а тракторист М. Г. Охріменко — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 110 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 3,5 тис. примірників, медпункт.

Сільська парторганізація об'єднує 25 комуністів, комсомольська — 34 члени ВЛКСМ.

Село засноване в першій половині XVII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

205 громадян Владівки воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 118 полягли смертю хоробрих, 92 учасники війни відзначено бойовими орденами й медалями. Визволяючи село, загинули росіянин Ф. П. Ушаков, таджик К. Абдурахманов, українець М. П. Андрук, усього 58 чоловік.

На братській могилі воїнів — визволителів села від фашистської окупації встановлено пам'ятник, на честь полеглих у боях односельців — обеліск Слави.

Уродженцем села є кандидат історичних наук В. Я. Хоменко.

На околиці Владівки виявлено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ВО́РСІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Візні, за 9 км від районного центру, за 14,5 км від залізничної станції Малин. Дворів — 223, населення — 549 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Візня, Зибин, Коренівка, Королівка, Рудня Городищенська.

На території Ворсівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який обробляє 4 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі 3 тис. га. Провідні культури — озима пшениця, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За сумлінну працю й високі показники в сільськогосподарському виробництві урядовими нагородами відзначені 64 колгоспники, ланкові А. С. Слесар та З. С. Жуківська — орденом Леніна.

У селі — восьмирічна школа (12 учителів і 89 учнів), клуб на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, майстерня побутового обслуговування.

Сільська парторганізація налічує 33 комуністи, комсомольська (створена 1921 року) — 33 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до 1728 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

239 жителів села воювали проти гітлерівців у роки Великої Вітчизняної війни, у т. ч. 4 в складі партизанського загону «Смерть фашизму», що входив до з'єднання М. І. Наумова. 125 чоловік віддали своє життя за Батьківщину; за героїзм, проявлений у боях, 147 односельців нагороджені орденами й медалями. В 1943 році

Хор с. Ворсівки на обласному огляді художньої самодіяльності. 1970 р.

під час визволення Ворсівки від гітлерівської окупації загинуло 255 воїнів Радянської Армії. На їх честь та в пам'ять про загиблих односельців у центрі села встановлено обеліск Слави.

ГОЛО́ВКИ — село, центр сільради, розташоване за 12 км від районного центру, за 1,5 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 193, населення — 595 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Жовтневе, Квітневе, Лідівка, Лісове, Омелянівка, Тишів, Червоний Лан, Шевченкове.

На території Головків розміщена центральна садиба колгоспу «Соц. перемога», який має в користуванні 3,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Провідними культурами є льон, озима пшениця, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку.

За успіхи в розвитку сільського господарства 55 колгоспників нагороджені орденами й медалями, делегат III Всесоюзного з'їзду колгоспників ланкова А. П. Пономаренко — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа (19 учителів і 254 учні), будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,8 тис. примірників, дільнична лікарня на 35 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, три магазини.

Сільська парторганізація налічує 29 комуністів, комсомольська — 66 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1607 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 200 жителів села, з них 52 віддали своє життя за незалежність Батьківщини. 165 учасників удостоєно урядових нагород.

За тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група, створена за ініціативою керівника Малинського підпілля П. А. Тараскіна.

У боях за визволення села загинули росіяни І. П. Журбін та О. А. Марнов, мордвин М. Г. Чичеванов, усього 57 воїнів.

На території Головків виявлено курганний могильник XI—XIII століття.

ДІБРО́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Малин. Дворів — 228, населення — 638 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гуска, Лісна Колона, Нова Діброва, Ярочище.

На території Діброви розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря Полісся», який обробляє 2,6 тис. га землі, у т. ч. 1,7 тис. га орної. Провідними культурами є озима пшениця, жито, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку.

За трудові успіхи 54 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 145 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. примірників, медичний пункт.

Сільська парторганізація налічує 40 комуністів, комсомольська (створена в 1922 році) — 37 членів ВЛКСМ.

Першу згадку про село датовано 1750 роком. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 115 жителів села билися на фронтах з німецько-фашистськими загарбниками, загинуло 69. Орденів і медалей удостоєно 79 учасників війни. У боях за визволення села полягли смертю хоробрих росіянин С. А. Агєєв, українець Г. С. Головченко, узбек М. Ахметов, усього 28 чоловік.

ІВА́НІВКА (до 1946 року — Янівка) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Візні, за 17 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Малин. Дворів — 227, населення 554 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Жобоч, Нянівка, Рубанка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. 1 Травня, який користується 4,6 тис. га землі, у т. ч. 2,5 тис. га орної. Колгосп вирощує льон, озиму пшеницю, жито, картоплю, приділяє увагу розвитку тваринництва м'ясо-молочного напрямку.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 113 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,9 тис. примірників, медичний пункт.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 10 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Сільська парторганізація об'єднує 18 комуністів, комсомольська (створена в 1920 році) — 8 членів ВЛКСМ.

Іванівка заснована в першій половині XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в діючій армії та в партизанських загонах проти гітлерівців воював 161 чоловік, з них загинуло 84. 25 учасників війни відзначено урядовими нагородами.

Загиблим односельцям та воїнам-визволителям села від фашистської окупації встановлено обеліск Слави.

У селі народився один з керівників повстання проти Центральної ради на Київському заводі «Арсенал» С. М. Міщенко.

ЙО́СИПІВКА (до 1946 року — Юзефівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 1,5 км від залізничного роз'їзду Йосипівка. Дворів — 285, населення — 736 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гутянське та Липляни.

На території Йосипівки розміщується відділок радгоспу «Чоповицький» (центральна садиба — в селищі Чоповичах).

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 20 жителів Йосипівки нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа (12 учителів і 146 учнів), клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 4,2 тис. примірників, медичний пункт, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 21 комуніста, комсомольська — 25 членів ВЛКСМ.

Йосипівка заснована в XVI ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в районі села діяли партизанські загони з'єднань М. І. Наумова й С. Ф. Маликова, яким населення по-

давало всебічну допомогу. 180 жителів села воювали з німецько-фашистськими загарбниками на фронті, з них 54 віддали своє життя за Батьківщину. 132 учасники війни нагороджені орденами й медалями.

Коли визволяли Житомирщину від німецько-фашистських загарбників, під селом точилися жорстокі танкові бої. В бою за село героїчно загинув командир артбатареї старший лейтенант О. П. Єгоров, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На честь 89 загиблих визволителів Йосипівки та односельців, які не повернулися додому з поля бою, встановлено обеліск Слави.

КСА́ВЕРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Кам'янки, за 30 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Головки. Дворів — 212, населення — 578 чоловік. Сільраді підпорядковані села Рудня-Калинівка, Савлуки.

У Ксаверові розміщена бригада колгоспу «Більшовик» (центральна садиба — в с. Савлуках). Колгосп вирощує картоплю, озиму пшеницю, льон, жито, приділяє увагу м'ясо-молочному тваринництву.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 24 трудівники села удостоєні урядових нагород.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 вчителів навчають 145 учнів, клуб на 120 місць, бібліотека з книжковим фондом 4,7 тис. примірників, медичний пункт, два магазини.

Сільська парторганізація налічує 40 комуністів, комсомольська (створена в 1921 році) — 18 членів ВЛКСМ.

Вперше Ксаверів згадується 1634 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

120 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, зокрема в складі партизанських загонів з'єднання О. М. Сабурова. За мужність і героїзм 40 громадян нагороджені орденами й медалями.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівців встановлено пам'ятник, на честь 80 загиблих односельців — обеліск Слави.

ЛЮБО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру, на березі річки Візні, за 9 км від залізничної станції Ірша. Дворів — 335, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села: Білий Берег, Новоселиця, Стасева, Ялцівка.

На території Любовичів розташована центральна садиба колгоспу «За комунізм», який користується 3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орних. Провідними культурами є озима пшениця, жито, льон, картопля; тваринництво — м'ясо-молочного напрямку. Допоміжні підприємства: два млини, пилорама, льонопереробний пункт.

У селі є середня школа, де 19 учителів навчають 242 учні, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,5 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, комбінат побутового обслуговування, два магазини.

За успіхи в праці 60 колгоспників нагороджені орденами й медалями, бригадир М. П. Кодоненко та голова колгоспу І. С. Остапенко — орденом Леніна.

Сільська парторганізація налічує 56 комуністів, комсомольська — 62 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про Любовичі належить до 1617 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

176 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них загинуло на фронтах 90. 95 жителів села удостоєні бойових орденів і медалей.

На честь загиблих односельців та визволителів села від гітлерівської окупації встановлено пам'ятник.

МАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Малин. Дворів — 205, населення — 746 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лумля, Різня, Юрівка.

В Малинівці розміщується центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який користується 6,2 тис. га землі, в т. ч. 4,6 тис. га орної. Колгосп вирощує озиму пшеницю, овес, хміль, льон, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Допоміжне підприємство — лісопильний завод.

У селі — восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 208 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, майстерня побутового обслуговування, магазин.

За трудові успіхи 135 громадян нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, зокрема орденом Леніна — доярка Й. Й. Волоха, свинарку Г. Н. Долечек, ланкову Л. Д. Гибель, Жовтневої Революції — ланкову М. С. Мерунко.

Партійна організація налічує 42 комуністи, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

Село Малинівка відоме з 1889 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

153 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них загинуло на фронтах 78; за героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 89 чоловік нагороджені орденами й медалями.

МОРО́ЗІВКА (до 1960 року — Мар'їн Підварок) — село, центр сільської Ради, розташоване серед лісу, за 22 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Малин. Дворів — 99, населення — 265 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Березівка, Вороб'ївщина, Нова Гута, Нова Рутвянка, П'ятидуб, Рутвянка, Свиридівка, Стара Гута.

В селі розташована бригада колгоспу ім. Мічуріна (центральна садиба — в с. Рутвянці).

Працюють початкова школа, клуб на 100 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,7 примірників, медичний пункт.

За сумлінну працю 45 трудівників відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Трудового Червоного Прапора — голова сільської Ради Л. І. Башинська — делегат III Всесоюзного з'їзду колгоспників та XXIV з'їзду КП України.

Сільська парторганізація налічує 11 комуністів, комсомольська — 17 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село припадає на 1899 рік. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 80 жителів села воювали з німецько-фашистськими загарбниками, 35 з них віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, 47 учасників повернулися додому з бойовими орденами й медалями.

НЕДА́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Малин. Дворів — 363, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишнянка, Зелений Гай.

На території Недашків розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має в користуванні 3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. орної землі. Провідними культурами є озиме жито, пшениця, льон та картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Є відділення «Сільгосптехніки».

В селі є середня школа, де 23 учителі навчають 264 учні, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. примірників, медпункт, будинок побутових послуг, два магазини.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 112 чоловік відзначені орденами й медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 23 комуністи, комсомольська — 49 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Недашки припадає на 1651 рік. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1920 році через село проходили підрозділи бригади Г. І. Котовського. Деякий час у селі був штаб бригади.

У роки Великої Вітчизняної війни 236 жителів воювали проти гітлерівських загарбників, з них 121 загинув. Для організації підпільної роботи в селі були залишені комуністи М. Ялунін, С. М. Власенко, М. Скуратівський. Однак, виказані зрадником, вони були розстріляні ворогами.

149 учасників війни повернулися додому з бойовими орденами й медалями. На вшанування пам'яті тих, хто загинув, визволяючи село, і воїнів-односельців споруджено меморіальний пам'ятник.

Поблизу Недашків виявлено давньоруський курганний могильник.

НО́ВІ ВОРОБ'Ї́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Малин. Дворів — 229, населення — 600 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Дружне, Нове життя, Першотравневе, Рудня Вороб'ївська, Яблунівка.

У Нових Вороб'ях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, що користується 3,4 тис. га землі, у т. ч. 2,5 тис. га орної. Господарство — зерново-тваринницького напрямку.

В селі — середня школа (21 вчитель і 254 учні), будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,5 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, майстерня побутового обслуговування.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 48 чоловік удостоєні урядових нагород.

Сільська парторганізація об'єднує 37 чоловік, комсомольська — 52 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1705 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації жителі села воювали в Розважівському партизанському загоні, що пізніше влився у партизанське з'єднання О. М. Сабурова. Загалом 477 громадян билися з ворогом на фронтах та в партизанських загонах. 248 з них віддали своє життя за Батьківщину. Урядовими нагородами відзначені 137 чоловік.

На честь воїнів-визволителів села від фашистської окупації та полеглих односельців споруджено пам'ятник-обеліск.

ПИРІЖКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 3 км від залізничного роз'їзду Пиріжки. Дворів — 350, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковано село Баранівка.

У Пиріжках розташовано дві бригади колгоспу «Комуніст», центральна садиба якого — в Слобідці.

На території села є середня школа, де 23 вчителі навчають 420 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,2 тис. примірників, медичний пункт, магазин.

Сумлінна праця 49 трудівників відзначена урядовими нагородами. Телятниця В. М. Тарасенко була делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників. Учительці О. О. Карпенко присвоєно звання заслуженої вчительки УРСР.

Перший комуністичний осередок виник 1918 року. Нині сільська парторганізація об'єднує 42 комуністи, комсомольська (створена 1922 року) — 57 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1617 року. В 1861 році відбувалися заворушення, викликані грабіжницьким характером реформи.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 30 квітня 1923 року тут створено товариство спільного обробітку землі «Об'єднання», а 9 жовтня — артіль «Незаможник». 1928 року створено комсомольський колгосп «Жовтневе колосся».

Понад 200 жителів села билися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах, у партизанських загонах і в підпіллі, з них 114 віддали своє життя за Батьківщину, 157 учасників Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами й медалями.

В травні 1942 року на території села була створена підпільна група, куди ввійшли Й. І. Яременко, О. В. Власенко, Н. В. Яременко, М. Н. Тарасенко, К. П. Василенко, В. Х. Карпенко та його дочка комсомолка Галина. Всі герої, за винятком Н. В. Яременко й Г. В. Карпенко, загинули.

На центральній площі встановлено пам'ятник загиблим односельцям та визволителям села.

СКУРАТИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ях річки Кам'янки, за 40 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Чоповичі. В селі 218 дворів, населення — 534 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Заліски та Кам'янка.

На території Скуратів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який обробляє 3,4 тис. га землі, у т. ч. 2,4 тис. га орної. Колгосп вирощує зернові культури, льон, хміль, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку.

В селі є середня школа, де 23 вчителі навчають 366 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 4 тис. примірників, лікарня на 35 ліжок.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 45 чоловік відзначені урядовими нагородами.

Партійна й комсомольська організації створені 1923 року. Нині в селі 35 комуністів, 55 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1575 року. Радянську владу встановлено 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 268 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників, з них 97 віддали своє життя за Батьківщину. 112 учасників війни удостоєні орденів і медалей.

На честь 34 воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації та односельців, що загинули в роки війни, споруджено обеліск.

СЛОБІ́ДКА (до 1948 року — Селище) — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру, за 2 км від залізничного роз'їзду Пиріжки. Дворів — 283, населення — 0,9 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Гамарня, Острів, Щербатівка.

На території Слобідки розміщується центральна садиба колгоспу «Комуніст», який обробляє 2,48 тис. га землі, в т. ч. 2 тис. га орної. Колгосп вирощує льон, хміль, пшеницю, картоплю, жито. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 130 учнів, будинок культури на 210 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,2 тис. примірників, медичний пункт. У Гамарні розташований лісотехнікум, заснований 1927 року, тут навчається 900 студентів.

За успіхи в праці 80 трудівників села відзначено урядовими нагородами.

Сільська парторганізація об'єднує 77 комуністів, комсомольська — 86 членів ВЛКСМ.

Засновано село на початку XVIII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час австро-німецької окупації в районі села діяв партизанський загін.

У роки Великої Вітчизняної війни 162 жителі Слобідки воювали з німецько-фашистськими загарбниками, з них загинуло 80. 125 учасників війни нагороджені орденами й медалями.

УКРА́ЇНКА (до 1960 року — Пінязевичі) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ірші, за 8 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Гранітне. В селі 538 дворів, населення — 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села: Городище, Федорівка й селище Гранітне.

В Українці розміщена бригада колгоспу «Шлях до комунізму» (центральна садиба — в с. Малинівці).

На території сільської Ради є великі поклади граніту. Працюють два щебеневі та каменедробильний заводи. У Федорівці — Поліська науково-дослідна станція ім. Засухіна Українського науково-дослідного інституту картоплярства, виводить високоврожайні сорти картоплі й люпину.

В Українці є середня школа, де 21 учитель навчає 277 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, медичний пункт.

За успіхи в праці 72 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

Сільська партгрупа об'єднує 17 комуністів, комсомольська організація — 28 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1618 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 253 жителі села воювали з ворогом; з них загинув 121. Урядовими нагородами відзначені 162 чоловіка.

У боях за визволення села полягли смертю хоробрих: росіянин І. Г. Чернов, чуваш Ф. К. Кирилов, узбек О. Манжасов, казах М. Сахінбаєв, усього 31 воїн.

В центрі Українки споруджено обеліск на честь воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації та односельців, які загинули в боях за незалежність Батьківщини.

На території села Городища знайдено римські монети II ст. н. е., виявлено городище та курганний могильник (X—XIII століття).

УСТИ́НІВКА (до 1860 року — Яновська Гута, або Гута Юстинівська) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Чоповичі. В селі 163 двори, населення — 410 чоловік. Сільраді підпорядковано села: Загребля, Тарасівка, Тростяниця, Фортунатівка.

На території Устинівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який обробляє 4,2 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напрямку.

В Устинівці є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 116 учнів, клуб на 320 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,5 тис. примірників, медпункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства 20 трудівників відзначені урядовими нагородами.

Сільська парторганізація налічує 22 комуністи, комсомольська (створена в 1919 році) — 35 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1802 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні гітлерівську навалу відбивало 93 чоловіка, з них загинуло 55. 47 учасників війни відзначені урядовими нагородами. В роки тимчасової окупації населення Устинівки брало активну участь у партизанському русі.

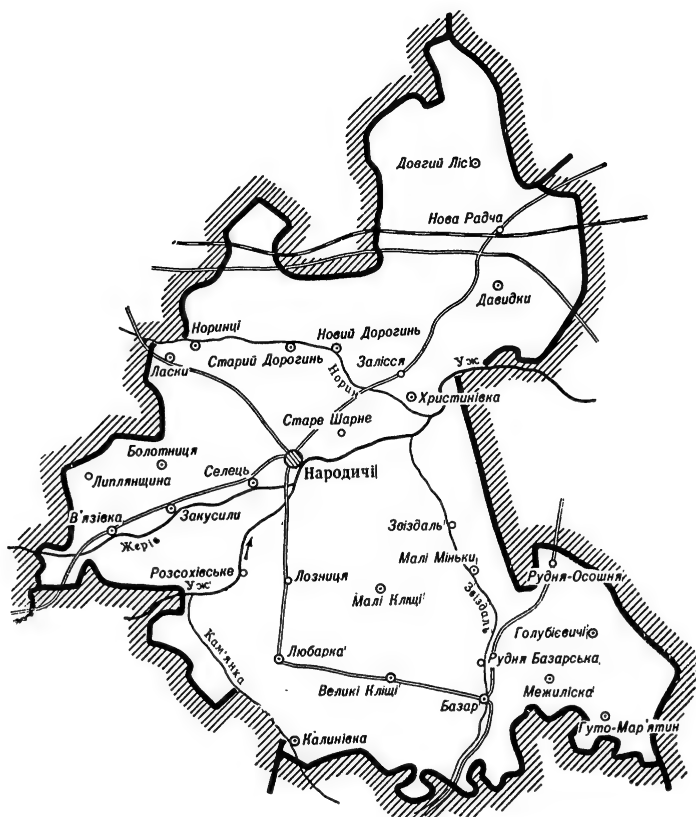
В боях за визволення села загинули росіянин О. П. Наумов, узбек М. Ахілбеков, грузин М. І. Калаберідзе, білорус Г. Я. Шуринов, усього 51 чоловік.

На честь загиблих воїнів-визволителів села від німецько-фашистської окупації та односельців встановлено обеліск Слави.

В селі живе й працює повний кавалер ордена Слави — вчитель М. С. Венгель.

Поблизу сіл Устинівки та Фортунатівки виявлено два поселення доби неоліту.

НАРОДИЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1283 кв. км. Населення — 35,4 тис. чоловік, з них сільського 29,5 тис. Пересічна густота населення — 27 чоловік на 1 кв. км. Селищній та сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 82 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах, установах — 58 партійних, 76 комсомольських, 111 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. За 25 колгоспами закріплено 57 387 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 37 948 га орної землі. В районі — 8 промислових підприємств. Населення обслуговують 43 медичні заклади. У загальноосвітніх школах навчається 6857 учнів. Працюють також училище профтехосвіти, музична школа, будинок піонерів; 2 дитячі комбінати, 3 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу провадять 9 будинків культури, 67 клубів, 89 бібліотек. Є 49 стаціонарних кіноустановок, з них широкоекранних 36. В районі — пам'ятник В. І. Леніну, 28 обелісків Слави та пам'ятників воїнам-односельцям і воїнам-визволителям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників.

НАРО́ДИЧІ

Народичі — селище міського типу, центр району. Розташовані на лівому березі річки Ужа (басейн Прип'яті), за 140 км на північний схід від Житомира і за 25 км від залізничної станції Овруч. Через селище проходять автошляхи Коростень—Довляди (БРСР), Київ—Мінськ. Населення — 5,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковано с. Старе Шарне.

На території сучасних Народичів люди жили ще в давнину. Археологічними розвідками тут знайдено знаряддя праці та залишки вогнищ неолітичного періоду. Досліджено також могильники доби бронзи і кургани часів Київської Русі[1].

---

[1] І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні, стор. 64, 65, 137.

Перша письмова згадка про Народичі датується 1545 роком, коли вони були приписані до Овруцького замку. На користь останнього селяни платили подимний податок грошима і медом[1].

Після Люблінської унії 1569 року Народичі, як і інші населені пункти Правобережної України, відійшли до шляхетської Польщі. 1639 року польський король подарував їх полковнику С. Потоцькому. Згодом вони стали власністю його дочки[2].

Феодальна залежність селян посилилася. Їм заборонялося залишати маєток і переходити до інших господарів. Шляхта всіляко насаджувала католицизм, зневажала українську мову, звичаї та обряди.

Коли розгорілася визвольна війна українського народу 1648—1654 рр., місцеві жителі взяли в ній участь у складі Овруцької сотні Київського полку.

Тривала агресивна війна Польщі з Росією, що почалася 1654 року, закінчилася підписанням Андрусівського перемир'я 1667 року, за яким Народичі, як і вся Правобережна Україна, залишилися під владою Польщі.

Після війни зросла експлуатація селян. Їх життя, крім того, ускладнювалося безперервними чварами між польською шляхтою, яка часто ворогувала між собою, грабувала сусідні маєтки, спустошувала селянські господарства, чинила розбої і грабежі[3]. У 80-х роках XVII ст., доведені до відчаю польськими феодалами, селяни Народичів неодноразово виступали проти гнобителів[3].

Наприкінці XVII ст. Народичі стали волосним містечком і значним торговельним центром Овруцького повіту Київського воєводства. Щомісяця відбувалися тут ярмарки. Розвивалися промисли, ремесла. На рубежі XVII—XVIII ст. в містечку працювала рудня на болотній залізній руді[4].

Перша половина XVIII ст. позначена дальшим зубожінням селянських господарств. 1724 року селяни Народичів змушені були відробляти по 118 днів панщини. Крім того, вони платили 120 злотих чиншу, 100— сторожчизни і 118 — подорожчизни. З селян брали також 80 колод меду, або замість нього 320 злотих на рік[5].

Нестерпні умови життя примушували трудящі маси продовжувати боротьбу проти соціального й національного гніту. Жителі Народичів та навколишніх сіл взяли участь у гайдамацькому повстанні 1734 року. Селянський рух ще більше загострився у 50-х роках XVIII ст. 1750 року селяни і міщани розгромили панський маєток, вигнали з містечка всю шляхту та торговців і захопили владу. В Народичах і на околицях діяв гайдамацький загін під проводом Івана Подоляки[6].

1793 року внаслідок возз'єднання Правобережної України з Лівобережною Народичі увійшли до складу Росії і стали центром Народицької волості. На початку 30-х років XIX ст. їх землі перейшли до казни, і селяни стали державними[7]. Селян примушували щорічно відбувати подвірну повинність, лагодити мости, греблі й шляхи[8].

Майже не поліпшилося життя селян і після реформи 1861 року. За землі, якими вони володіли, треба було виплачувати протягом 49 років викупні платежі по 1469 крб. 60 коп. щорічно[9].

Після реформи Народичі стали центром новоствореної волості Овруцького повіту. Більш інтенсивно розвивалися промисловість і торгівля. 1868 року тут працювали два водяні млини, дві чинбарні, цегельня, винокурні. 1897 року на місцевій сировині діяло 14 шкіряних заводів[10]. Розвивалися шевське і кравецьке ремесла.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 4, т. 1, стор. 47.
[2] Там же, ч. 3, т. 2, стор. 83; ч.6, т. 1, стор. 513—514.
[3] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 54—56.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 526; ч. 3, т. 2, стор. 159, 161, 231.
[5] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 27.
[6] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 45, 523—532.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 34, спр. 2, арк. 423.
[8] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 644, арк. 53.
[9] Там же, ф. 19, оп. 3, спр. 338, арк. 1—4.
[10] И. Н. Толмачев. Юго-Западный край, т. 1, стор. 378.

Зростало й населення. Якщо 1868 року в містечку налічувалося 1946 жителів, то за переписом 1897-го — 5300[1].

На початку XX ст. до Народичів проникають соціал-демократичні ідеї. В 1905—1906 рр. тут діяла підпільна революційна група. Вона вела агітацію серед населення, поширювала листівки, в яких закликала до боротьби з самодержавством. 1906 року групу було розкрито. Найбільш активних членів групи засуджено на різні строки тюремного ув'язнення.

Дальшого розвитку в Народичах набуло дрібне кустарне виробництво: ткацтво, шевство і бондарство. Доброю славою користувалися різьбярі по дереву. Все ж головним заняттям жителів залишилося землеробство. Воно, як і раніше, базувалося на ручній праці. Так, за матеріалами подвірного перепису Волинської губернії 1910 року в Народицькій волості на кожні 100 десятин посіву припадало: плугів і сох — 14,7, борін — 26,9, сівалок рядкових — 0, жаток — 0, молотарок — 0,2, в'язалок — 1,1 штук[2].

Населення майже не одержувало медичної допомоги. Лютували епідемії інфекційних хвороб. В місцевій лікарні, що відкрилася на базі фельдшерського пункту в 1897 році, налічувалося лише 10 ліжок і працювало 2 медичні працівники з середньою освітою. Містечко було невпорядкованим, на підприємствах робота виконувалася в умовах повної антисанітарії[3].

Повільно розвивалися освіта та культура. З 1864 року діяло парафіяльне училище, що розміщувалося в приватному будинку. 1873 року в Народичах відкрито чотирикласну парафіяльну школу, яку 1900 року реорганізовано у двокласне училище. 1909 року училище закінчило 13 хлопчиків і 3 дівчинки, 1911-го — 7 хлопчиків і 5 дівчаток. 1905 року відкрито народну бібліотеку[4].

Особливо нестерпним стало життя селян і міщан у період першої світової війни. Майже всіх чоловіків забрали на фронт, дома залишилися жінки, діти й старі. Селянські господарства зубожіли, занепадало ремесло.

Про повалення царського самодержавства у Народичах стало відомо в березні 1917 року. Однак це не полегшило економічного становища трудящих. Тому з великою радістю вони зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. У січні 1918 року в містечку встановлено Радянську владу. Але приступити до здійснення соціалістичних перетворень народичанцям не вдалося — в кінці лютого Народичі окупували кайзерівські війська. З допомогою українських буржуазних націоналістів вони грабували населення, вивозили до Німеччини народне добро.

Проти німецьких окупантів та гетьманських військ 1 грудня 1918 року в Овруцькому повіті спалахнуло повстання. Боротьбою в Народичах керувала підпільна волосна більшовицька організація, яка оформилася невдовзі після I з'їзду КП(б)У[5]. Після краху німецької окупації Народичі захопили петлюрівці, яких вигнала звідси Червона Армія в січні 1919 року.

Наприкінці січня 1919 року в Народичах створено волосний ревком, до складу якого увійшли М. В. Галушко, П. І. Іванченко та інші[6]. Ревком здійснював велику роботу щодо зміцнення влади Рад. Свої зусилля ревком спрямовував насамперед на мобілізацію бійців до Червоної Армії, забезпечення армії продовольством, наділення землею бідняцьких родин.

---

[1] А. Братчиков. Материалы для исследований Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях, вып. 2, стор. 222; С. Каретников. Волынская губерния. Ковель, 1905, стор. 87.

[2] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года, стор. 82.

[3] И. Н. Толмачев. Юго-Западный край, т. 1, стор. 87, 378.

[4] Памятная книжка Волынской губернии на 1910 год. Житомир, 1909, стор. 271, 272; Памятная книжка дирекции училищ Волынской губернии на 1912 г. Житомир, 1912, стор. 263, 285.

[5] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 58; История походов и боевых действий 44-й Киевской стрелковой дивизии 1918—1920 гг., стор. 41.

[6] Житомирський облдержархів, ф. Р-2196, оп. 1, спр. 8, арк. 6.

Розгорнувши з району Коростеня наступ на Київ, 17 березня 1919 року повіт захопили петлюрівці. Вони вчинили розправу над радянськими активістами і пограбували населення Народичів. Проте закріпитися буржуазним найманцям не вдалося. 20 квітня в містечку знову замайорів червоний прапор[1].

Створений відразу ж після вигнання петлюрівців, ревком зайнявся розподілом між незаможними селянами колишніх поміщицьких земель. Бідноті виділялися насіння й реманент.

Наприкінці квітня 1920 року Народичі захопили польські інтервенти, але в червні їх було вибито червоними військами і на всій території Овруцького повіту остаточно встановлено Радянську владу. 25 червня 1920 року Народицький волосний ревком знову відновив свою діяльність[2].

У складних умовах розпочалася відбудова народного господарства. Місцеві підприємства не працювали, для обробітку землі не вистачало реманенту. Значну роль відіграв комітет незаможних селян, створений у липні 1920 року в Народичах. КНС вирішував питання про наділення селян землею, піклувався про забезпечення сільської бідноти посівним матеріалом, тяглом, реманентом, організовував прокат сільськогосподарських машин. Активну участь у проведенні цієї роботи брав комсомольський осередок, який виник 19 листопада 1919 року[3].

Радянська влада піклувалася про здоров'я й культуру трудящих. 1920 року в містечку відновила роботу лікарня, розпочали діяльність школа для дітей і вечірня школа для дорослих, сельбуд та бібліотека. Тоді ж відкрито дитячий садок і дитбудинок. В квітні почали працювати двомісячні курси для комсомольського і профспілкового активу волості.

Безмежну відданість Радянській владі продемонстрували комсомольці та молодь містечка в боротьбі з бандою Тютюнника. В листопаді 1921 року десятки юнаків влилися в бригаду Г. І. Котовського і в її складі відважно билися до повного розгрому банди[4].

7 листопада 1922 року в Народичах відбувся I волосний з'їзд Рад, на якому обрано волосний виконком. 1923 року після введення нового адміністративно-територіального поділу містечко стає центром Народицького району Коростенської округи. Тоді ж створено районний комітет партії, райвиконком та інші районні організації[5].

На кінець 1925 року закінчилася відбудова народного господарства. На цей час у Народичах працювало 2 водяні і один паровий млини, лісопильний завод, 5 маслобоєнь, 12 крупорушок, 4 шкіряні і смолокурний заводи, цегельня. Відроджувалося і сільське господарство. Бідняцькі й середняцькі маси постійно відчували турботу про них з боку Радянської влади, яка всіляко допомагала їм. 1924 року в Народичах створюється кредитне товариство, через яке селяни могли придбати сільськогосподарські машини, реманент, худобу, насіння[6].

Дальшого розвитку набули медицина, освіта й культура містечка. Поповнювалися штати лікарні. Тут працювали лікар, стоматолог, фармацевт, 4 фельдшери, акушерки і медицинські сестри. Завдяки поширенню санітарно-гігієнічних знань серед жителів вдалося запобігти захворювань на висипний тиф та інші інфекційні хвороби[7]. Діти шкільного віку навчалися у семирічній школі. Для дорослого населення

---

[1] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 50, 51; газ. «Известия» (Житомир), 18 червня 1919 р.

[2] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 379, 393; Житомирський облдержархів, ф. Р-2196, оп. 1, спр. 1, арк. 18.

[3] Газ. «Пути Красной молодежи» (Коростень), 8 грудня 1919 р.

[4] Наукові записки Житомирського педінституту, т. 13, стор. 75, 76.

[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-129, оп. 1, спр. 106, арк. 7; ф. Р-1657, оп. 1, спр. 516, арк. 22.

[6] Там же, ф. Р-235, оп. 1, спр. 19, арк. 14; ф. Р-327, оп. 1, спр. 33, арк. 201, 202; ф. Р-865, оп. 2, спр. 6, арк. 1—6; спр. 7, арк. 1, 2.

[7] Там же, ф. Р-865, оп. 2, спр. 20, арк. 151.

Т. В. Дубок — зачинатель стахановського руху серед льонарів області. Фото 1937 р.

організовувалися гуртки ліквідації неписьменності. Культурно-освітню роботу проводили хати-читальні. 1925 року збудовано новий сельбуд. Демонструвалися кінофільми[1].

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи та комсомольці Народичів розгорнули активну роботу серед селян щодо втілення в життя ленінського кооперативного плану. З їх ініціативи 1929 року організовано колгосп «Червона зірка». До нього вступило 19 сімей, а наступного року ще 200. Першим головою артілі обрано М. Л. Орла. Колективізація в Народичах проходила в умовах гострої класової боротьби[2].

1932 року колективізацію було завершено. Крім артілі «Червона зірка», утворилося ще 5. Допомогу колгоспам подавала Народицька МТС, заснована 1932 року[3].

Важливу роль у піднесенні колгоспної економіки відіграв стахановський рух, ініціатором якого в селі виступила передова льонарка артілі «Червона зірка» Т. В. Дубок. З кожного гектара посіву вона збирала по 14,5 цнт льоноволокна та натіпувала за день по 50 кг волокна при нормі 6 кг. Радянський уряд високо оцінив працю колишньої батрачки Т. В. Дубок, нагородивши її орденами Леніна і «Знак Пошани». 1937 року передову льонарку обрано депутатом Верховної Ради Союзу РСР 1-го скликання. Про славну трудівницю в народі співали:

Там, де сонце в небі кружить,
Де цвіте в полях льонок,
Дзвінко ллється пісня дужа
Про стахановку Дубок. . .

Почин Т. В. Дубок був підхоплений іншими трудівниками. В 1937 році за високі врожаї льону нагороджено ланкових колгоспу «Червона зірка» А. В. Котлярчук — орденом Леніна і Н. Т. Гордін — орденом Трудового Червоного Прапора. Наполегливо працювали в той час льонозбиральник Народицької МТС А. Р. Остапчук, трактористи М. П. Туленко, М. І. Вернигора, бригадир рільничої бригади І. У. Котлярчук. Понад 150 стахановців налічували колгоспи села[5].

З кожним роком міцніла їх економіка і зростав матеріальний добробут трудящих. У 1939—1940 рр. працівникам колгоспних ланів видавали на трудодень по 2—3 кг зерна та по 1,5—2 крб. грішми[6].

Дальшого розвитку набувала місцева промисловість. Кустарі (шевці і кравці) та гончарі об'єдналися в 1932 році у промислову артіль «Червоний промінь». Було збудовано комбінат переробки деревини і виготовлення цегли, електростанцію.

Завдяки піклуванню партії та уряду розширилася мережа медичних і культурно-освітніх закладів. Трудящих обслуговували лікарня з хірургічним, терапевтичним, пологовим відділеннями, поліклініка із зубопротезним кабінетом, санітарно-епідеміологічна станція. 1935 року семирічна школа реорганізована в середню. 1936 року відкрито середню школу № 2. 1939 року для середньої школи № 1 збудовано двоповерхове приміщення. За роки довоєнних п'ятирічок повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Значну роль у культурному розвитку села відіграли будинок культури, збудований 1937 року, бібліотека, кінотеатр.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-129, оп. 1, спр. 7, арк. 27; газ. «Нове село», 7 березня 1925 р.
[2] Там же, ф. Р-129, оп. 1, спр. 156, арк. 1—4.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 15.
[4] Газ. «Прапор комуни», 12 грудня 1937 р.
[5] Газ. «Червоне Полісся», 14 червня 1938 р.; газ. «Прапор комуни», 9 червня 1940 р.
[6] Газ. «Прапор комуни», 26 січня 1940 р.

Підступний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю громадян Народичів. У перші ж дні війни майже всі чоловіки пішли на фронт. Високий патріотизм проявили жінки та підлітки. Сотні їх добровільно працювали на будівництві оборонних споруд під Коростенем. Близько 200 жителів району будували аеродром поблизу Овруча. Для боротьби з диверсантами в Народичах створено винищувальний загін із 70 чоловік. Командував ним начальник райвідділу міліції М. І. Ковальов[1]. Використовуючи завчасно побудовані оборонні споруди в районі Коростеня, радянські воїни героїчно відбивали атаки ворога. Лише 22 серпня 1941 року гітлерівські війська захопили Народичі.

Майже два з половиною роки хозяйнували окупанти в селі. Їх сваволі не було меж. Одного дня гітлерівці розстріляли в Народичах 250 дітей, 4 вчительки, а за роки окупації — 650 чоловік. Насильно вивезли на каторгу до Німеччини близько 2 тис. жителів району[2].

Радянські люди не корилися ворогові. На території Житомирщини, зокрема району, активно діяли партизанські з'єднання С. Ф. Маликова та М. І. Наумова. Народні месники не раз завдавали дошкульних ударів окупантам. 16 листопада 1943 року після впертих боїв 143-я стрілецька дивізія 1-го Українського фронту визволила село від фашистів. У боях за Народичі знищено 600 гітлерівських солдатів і офіцерів, 9 гармат, 6 мінометів, 40 кулеметів та багато іншої техніки, а також склад з боєприпасами[3].

Мужньо билися з німецько-фашистськими загарбниками жителі Народичів. З першого і до останнього дня війни перебував на фронті старший лейтенант Г. І. Кравченко. В складі танкового екіпажу він брав участь у боях під Сталінградом, на Курській дузі, під час форсування Дніпра, під Будапештом та Віднем. Після капітуляції гітлерівських військ громив японських імперіалістів. Свій бойовий шлях славний воїн закінчив у Порт-Артурі. Він нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів, 3 орденами Червоної Зірки та кількома медалями. Тисячі кілометрів з боями пройшли генерал-лейтенант І. М. Галушко, полковник О. О. Кравченко, підполковник І. М. Лисаківський. Всього в боротьбі з гітлерівськими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни брало участь близько 2 тис. жителів села, з них 730 — відзначено урядовими нагородами, 216 — віддали своє життя за Батьківщину. 1949 року в селі на честь полеглих воїнів споруджено 2 обеліски вічної Слави.

Зразу ж після визволення, коли ще продовжувалася війна, жителі Народичів взялися за відбудову зруйнованого господарства. Завдяки героїчній праці населення, переважно жінок і підлітків, на початок 1944 року відновили роботу колгоспи. Ціною великих зусиль вони провели першу після визволення весняну сівбу. План посіву виконали на 152 проц. Велику допомогу в цьому подали трудящі РРФСР. Вони надіслали трактори, реманент, насіння, коней, корів.

Поступово піднімалася з руїн і МТС. В 1944 році вона виконала 9909 га умовної оранки[4].

Стали до ладу місцеві промислові підприємства — райпромкомбінат, харчокомбінат, артілі «Дружба», «Кооптруд», «Червоний промінь».

Завдяки наполегливості і ентузіазму трудящих, систематичній допомозі з боку держави відбудова народного господарства здійснювалася швидкими темпами. В липні 1944 року на заклик райкому партії в Народичах організовано недільник по ремонту шкіл та лікарні, під час якого було виконано роботи на суму 116 840 крб. Того ж року сіли за парти діти двох середніх шкіл. Відновили свою роботу лікарня, поліклініка, дитяча консультація, санепідемстанція, дитсадок, будинок культури, кінотеатр, комбінат побутового обслуговування, заготконтора, торговельні організації.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 2668, оп. 1, спр. 198, арк. 1.
[2] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками, стор. 44.
[3] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 243—244.
[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-2622, оп. 1, спр. 1488, арк. 180—182.

Самовіддано працювали народичанці в рік перемоги над фашизмом. На весняній сівбі трактористи П. В. Галушко і Г. Д. Кароль щоденно виконували норми виробітку на 150—200 проц. Збираючи врожай 1945 року, колгоспниця Л. В. Кушнір за світловий день зв'язувала в снопи жита на площі 0,5 га, Т. І. Середович — 0,75 га, Т. І. Фещенко — 0,9 гектара[1].

За успішне виконання комплексу робіт колгоспу ім. В. І. Леніна в 1945 році присуджено перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У та виконкому обласної Ради депутатів трудящих[2].

Під керівництвом партійних організацій, які вже в липні 1944 року налічували 32 комуністи[3], підприємства і колгоспи Народичів на кінець 1950 року досягли довоєнного рівня в усіх галузях виробництва. Валова продукція промисловості порівняно з 1940 роком зросла в 1,6 раза. В усіх шести колгоспах збільшилося виробництво зерна, картоплі, льоноволокна, поголів'я великої рогатої худоби, свиней[3]. 1951 року колгоспи Народичів об'єдналися в два господарства — ім. В. І. Леніна і «Зоря комунізму».

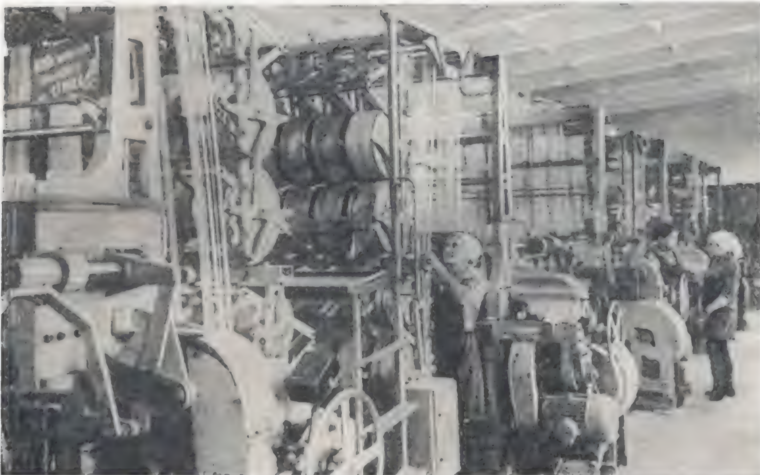
Село було повністю електрифіковане і радіофіковане. Жителів обслуговували їдальня, шість магазинів, дев'ять ларків.

Успішно розвивалися охорона здоров'я й освіта. Розширилася районна лікарня, кількість ліжок збільшилась до 75. В медичних закладах працювало 7 лікарів, 46 фельдшерів і сестер. У двох середніх школах набували знань 998 дітей. Їх навчали 43 вчителі з вищою і 13 з середньою освітою.

З вересня 1957 року Народичі — селище міського типу. Дедалі зміцнюється промисловість. Старі підприємства реконструйовано, будуються нові. Протягом 1957—1971 рр. стали до ладу «Міжколгоспбуд», два цегельні заводи, побуткомбінат, «Сільгосптехніка», ткацько-галантерейна фабрика, промкомбінат, хлібозавод. За восьму п'ятирічку валова продукція промисловості виросла в 2,4 раза.

Здійснюються заходи щодо спеціалізації, інтенсифікації сільського виробництва, підвищення культури землеробства і продуктивності тваринництва. З 1967 року колгосп ім. В. І. Леніна спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. За ним закріплено 4401 га землі, в т. ч. 2737 га сільськогосподарських угідь. 1971 року господарство відгодувало 1395 голів великої рогатої худоби і 1494 голови свиней, виробило на 100 га сільськогосподарських угідь 132 цнт м'яса. На його полях вирощено високі врожаї: зерна — по 24,4 цнт, льоноволокна — 9,5 цнт, картоплі — 247 цнт, хмелю — 9,2 цнт з гектара. Грошовий доход колгоспу в 1971 році становив 1268 тис. крб. Господарство має 21 трактор, 15 вантажних автомашин, 12 комбайнів різного призначення та іншу сільськогосподарську техніку. В артілі багато передовиків праці, новаторів виробництва, серед них ланковий В. М. Рожківський, який впровадив механізований спосіб вирощування картоплі. Протягом 8 років він одержує з кожного із 100 га без затрат ручної праці 250—305 цнт бульб. 30 квітня 1966 року знатного ланкового нагороджено орденом Леніна, а 8 квітня 1971 року йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В цеху Народицької ткацько-галантерейної фабрики. 1972 р.

Значних успіхів досяг також колгосп «Зоря комунізму». За ним закріплено 4884 га землі, в т. ч. 3443 га сільськогосподарських угідь. Провідна галузь — м'ясо-молочне тваринництво. Грошовий доход кол-

[1] Газ. «Радянський прапор», 5 і 11 серпня 1945 р.

[2] Газ. «Радянський прапор», 26 серпня 1945 р.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 129, оп. 2, спр. 19, арк. 6.

госпу — 1056 тис. крб. Це дає можливість високо оплачувати працю і здійснювати велике капітальне будівництво. В господарстві — 25 тракторів, 11 комбайнів різного призначення, 14 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Починаючи з 1958 року, колгосп «Зоря комунізму» — постійний учасник Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. За впровадження комплексної механізації вирощування льону 15 листопада 1962 року його відзначено дипломом 1-го ступеня, а 15 грудня 1963 року — дипломом 3-го ступеня і грошовою премією Виставкому[1]. За післявоєнні роки в колгоспі виросло багато знатних виробничників. Кращому механізатору-льонареві М. І. Вернигорі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено бригадира рільничої бригади Г. М. Галенчика та орденом Трудового Червоного Прапора — передову доярку М. П. Шевченко.

Переконливими успіхами зустріли трудящі Народичів 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. 289 трудівників удостоєні ювілейної медалі: «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

З почуттям законної гордості відзначили трудівники селища, як і всі радянські люди, 50-річчя утворення СРСР. Працівники промислових підприємств план 1972 року виконали достроково на 103 проц. Наполегливо попрацювали в ювілейному році й колгоспники. Вони виробили в артілі ім. В. І. Леніна на 100 га сільськогосподарських угідь по 139 цнт м'яса і по 180 цнт молока, в артілі «Зоря комунізму» по 62 цнт м'яса і по 317 цнт молока. 1972 року в цих колгоспах зібрали з кожного га зерна відповідно 24,3 і 17,2 цнт, картоплі — 193 і 208 цнт, льоноволокна — 11,2 і 12,5 центнерів.

Сповнені творчої енергії, трудящі Народичів, включившись у всесоюзне соціалістичне змагання, наполегливо борються за виконання завдань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки. В 1973 році промислові підприємства мають дати валової продукції на 2803 тис. крб. понад план. Колгосп ім. В. І. Леніна передбачає виростити з кожного га 25 цнт зернових, 260 цнт картоплі, 12 цнт льону та виробити на 100 га сільськогосподарських угідь 152 цнт м'яса і 189 цнт молока.

За останні роки невпізнанно змінилися Народичі, докорінно поліпшились житлові умови населення. В селищі споруджено чотириповерховий адміністративний будинок, продовольчий, хлібний, овочевий магазини, двоповерхове приміщення лікарні, вузол зв'язку, автобусну станцію, 7 км шляху з твердим покриттям, збудовано водопровід, 800 родин робітників, колгоспників і службовців справили новосілля.

В центрі селища встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

До послуг населення районного центру — 18 магазинів, дві їдальні, кафе, комбінати побутового і комунального обслуговування.

Багато уваги приділяється охороні здоров'я. Крім лікарні на 250 ліжок, тут діє поліклініка з рентгено- і зубопротезним кабінетами, пологовий будинок, аптека, санепідемстанція. У медичних закладах працюють 28 лікарів і 119 чоловік середнього медперсоналу. Акушерку Н. С. Чичирко нагороджено орденом Леніна.

Люблять у селищі спорт. На місцевому стадіоні регулярно проводяться масові змагання з легкої атлетики, футбола, баскетбола і волейбола.

Зростає загальноосвітній та культурний рівень населення. В 2 середніх школах навчається 1071 учень, 779 юнаків і дівчат здобувають середню освіту в заочній школі робітничої молоді. З 1970 року розпочала діяльність музична школа. На ниві радянської освіти в Народичах трудяться 73 вчителі з вищою і спеціальною середньою освітою.

В селищному будинку культури систематично читаються лекції і доповіді, відбуваються урочисті збори, концерти професіональних артистів і самодіяльних колек-

[1] Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине 1958—1961 гг. Сборник документов и материалов. К., 1963, стор. 392.

тивів, зустрічі з письменниками та знатними людьми району та області. При будинку культури постійно працюють гуртки: хоровий, музичний, драматичний, художнього вишивання, крою та шиття. Учасники художньої самодіяльності виїжджають з концертами в райони Житомирської, Київської областей та братньої Білорусії. Для шанувальників книги в бібліотеках селища є понад 55 тис. книжок. В кінотеатрі регулярно демонструються кінофільми, організовуються кінолекторії.

Чималу масово-політичну роботу проводить районне відділення Товариства «Знання», в складі якого 422 лектори.

Авангардну роль у житті Народичів відіграють 24 партійні організації, що об'єднують 507 комуністів. У боротьбі за виконання виробничих планів їм активно допомагають 630 комсомольців та 2425 членів профспілки.

Важливі питання розвитку економіки й культурного будівництва, поліпшення побутового обслуговування населення повсякчасно вирішує селищна Рада депутатів трудящих, до якої обрано 80 депутатів, у т. ч. 30 робітників, 36 колгоспників, 32 комуністів, 15 комсомольців, 35 жінок. У своїй роботі вона спирається на актив, об'єднаний у постійні комісії: планово-бюджетну, сільськогосподарську, культурно-освітню, шляхового будівництва та благоустрою, охорони здоров'я і соціалістичної законності. Діяльність кожної з цих комісій має важливе значення. Сільськогосподарська комісія, зокрема, 1972 року провела перевірку і обговорила питання про раціональне використання та збереження земель у колгоспах, про хід підготовки їх до весняної сівби, організацію економічного навчання трудящих та інші.

Чудове сьогодні Народичів та ще прекраснішим буде їх завтра. В селищі передбачено спорудити новий будинок культури на 500 місць, кінотеатр — на 300, середню школу — на 1000, дитячий комбінат — на 140 місць, ще одну лікарню — на 150 ліжок, водолікарню, поліклініку — на 300 відвідувачів за зміну, комбінат побутового обслуговування, багатоквартирні житлові будинки, крохмалепатоковий і комбікормовий заводи.

Натхненною працею, новими успіхами звеличують трудящі селища поліський край. Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, вони докладають усіх зусиль, щоб достроково завершити завдання дев'ятої п'ятирічки.

М. Я. ВОЙТЮК, І. С. КУЧЕР

БАЗА́Р

База́р — село, центр сільської Ради. Розташоване за 35 км на південний схід від районного центру, за 40 км від залізничної станції Малин. Дворів — 594. Населення — 1667 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бродник, Великі Міньки, Колосівка, Листвинівка, Рудня-Базарська та Сухарівка.

Вперше Базар згадується в документах як містечко Київського воєводства під 1613 роком. Його жителі були кріпаками й відбували до трьох днів панщини на тиждень. Крім того, вони сплачували грошові податки, виконували різні додаткові повинності, утримували церкву та її служителів. Розмір чиншу рік у рік зростав. Якщо 1631 року з кожного селянського господарства стягували від 15 грошів до 3 злотих, то 1643 року жителі Базара уже вносили від 2 до 18 злотих з господарства. До того ж вони мусили сплачувати по 150 злотих за звільнення від підвідної повинності та вивезення попелу, давати меду на 190 злотих[1].

---

[1] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 97.

Соціально-економічний гніт посилювався національно-релігійними утисками. Жителів містечка змушували приймати католицтво. Для некатоликів вводились обмеження в торгівлі, не дозволялося вступати в цехи тощо. Все це викликало загострення класової боротьби. Найпоширенішою формою протесту були втечі селян, що стверджують численні звертання магната до судових установ Речі Посполитої. Значна частина селян вливалася в повстанські загони, які вели боротьбу проти польської шляхти. Вони брали участь у визвольній війні українського народу 1648—54 років.

9 січня 1656 року Б. Хмельницький своїм універсалом передав «Базар зо всіми пожитками, ставами, млинами, сеножатми й іншими... доходами і належностями»— Київському братському монастирю[1].

За Андрусівським договором 1667 року містечко знову підпало під владу шляхетської Польщі. Для окатоличення населення в 1678 році польський король передав Базар Овруцькій єзуїтській колегії, яка була активним провідником католицизму. Жителі містечка змушені були відбувати повинності і сплачувати чинш на користь єзуїтів. Мешканці Базару терпіли також від утисків коронних і шляхетських військ. Офіцери й жовніри знущалися з міщан, грабували і розоряли їхнє господарство.

Посилення соціально-економічного гніту та національно-релігійних утисків у кінці XVII—XVIII ст. породжувало протест проти визискувачів. Як і раніше, значна частина жителів залишала своє господарство і йшла на південь Київщини і Брацлавщини, де в кінці XVII ст. формувалися полки, очолювані С. Палієм та А. Самусем. Втікачі брали участь у визвольній боротьбі проти шляхетської Польщі, за возз'єднання з Росією. Новий прояв знайшла народна боротьба у гайдамацькому русі. Поліські ліси, непрохідні болота були сприятливі для дій гайдамацьких загонів. 1750 року в районі Базара і навколишніх сіл діяли загони Івана Подоляки. Гайдамаки, підтримувані селянами, нападали на шляхтичів і католицьких священиків, знищували документи, забирали гроші й передавали їх бідним.

Прагнучи зміцнити позиції шляхти, польський король в 1774 році надав містечку привілей на проведення щомісячних ярмарків замість традиційних 3—4 на рік[2].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії в 1793 році Базар включено до Ізяславського намісництва. В 1797 році він увійшов до складу Волинської губернії і став волосним центром Овруцького повіту. З цього часу, хоч феодальний гніт і залишився, становище українського населення дещо поліпшилось. 1798 року в містечку налічувалося 73 двори і 535 чоловік населення. Була винокурня, постоялий двір та церква[3].

До 1845 року Базар був казенним містечком, а в 1845 році він став власністю поміщиків Черняхівського і Стецького, які збільшили панщину до п'яти днів на тиждень. Інвентарна реформа 1848 року, що мала обмежити панщину трьома днями, по суті не змінила становища селян. Поміщик Стецький, всупереч введеним інвентарним правилам, навіть збільшив розмір панщини, бив кріпаків. Тому багато з них залишило свої господарства й тікало[4].

У 50-ті роки XIX ст. серед кріпаків пана Стецького було 40 піших дворів, 3 городники і лише один тягловий, а пана Черняхівського — 28 тяглових, 12 піших та 8 городників. Містечко повільно розвивалося. Число його жителів десятки років не змінювалось. 1858 року в містечку проживало 529 чоловік. Про їх медичне обслуговування ніхто не дбав. Парафіяльна школа на 25 дітей була відкрита лише в 1862 році. Більшість населення жила в темних, курних хатах, одягалася в грубий домотканий одяг. Не справдила надій селян реформа 1861 року. За уставною грамотою 1862 року селянам Стецького виділялось 45 десятин присадибної землі та

---

1 Документи Богдана Хмельницького (1648—1657). К., 1961, стор. 467—468.
2 Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 2, стор. 102.
3 ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, ч. 9, арк. 6.
4 Труды исторического факультета Киевского государственного университета, т. 1, стор. 214.

1200 десятин польової, за яку вони мали платити 1281 крб. 15 коп. щорічно. У пана залишилося 3412 десятин. Черняхівський із 8353 десятин виділив селянам тільки 1305. До того ж селянам дісталися супіщані землі невеликими ділянками, з усіх боків оточені панською землею[1].

Вносити завищені викупні платежі селяни відмовились і в знак протесту пішли в ліси, де пробули три тижні. Але селян змусили платити високі викупні платежі. В 1871 році навіть Волинська казенна палата визнавала, що 139 ревізьких душ маєтку Черняхівського в Базарі переплатили 2339 крб. 15 коп.[2].

Боротьба селян проти панського гноблення тривала. 1883 року бідняк П. Венцеславський за агітацію проти поміщиків був відданий до суду. «Б'ють царів і треба їх бити за те,— говорив селянин,— що поміщики всякий раз збільшують чинш».

Скасування кріпацтва дещо сприяло розвиткові місцевої промисловості. Крім винокурного заводу, у 1883 році засновано пивзавод, що випускав по 3 тис. відер пива. З часом почали діяти водяний млин (переробляв 8 тис. пудів зерна) та два невеликі шкіряні заводи. На початку XX ст. в Базарі появилося ще два парових млини. Розвивалася торгівля.

Зростало в Базарі й населення. 1888 року в ньому було 284 двори, де проживало 1720 чол., а в 1910 році в 354 дворах мешкало 2608 чоловік. Більшість жителів займалася землеробством.

Революційні події в країні в 1905—1907 рр. посилили боротьбу селян. Вони відмовилися виплачувати викупні платежі за землю. Місцевий поміщик 19 липня 1907 року в листі до казенної палати писав, що вільні люди (селяни) вже три роки не сплачують викупних платежів[3].

В роки столипінської реформи процес розорення і обезземелення селян тривав. 1910 року в Базарській волості й містечку 4,2 проц. селянських господарств не мали землі, 24,8 проц. мали її не більше десятини на душу, 49,7 проц.— по 2 десятини на душу, 15 проц. господарств володіли від 15 до 25 десятин та 5,7 проц. від 25 до 50 десятин[4].

На кінець XIX ст. більшість дорослого населення містечка була неписьменним. Тут 1889 року на базі парафіяльної відкрито двокласну школу, яку закінчили одиниці (в 1913 році, наприклад, закінчило 8 дітей).

В місцевій аптеці й лікарні працювали один лікар і фельдшер. Першу бібліотеку було відкрито лише в 1905 році.

В умовах першої світової війни злиденне становище жителів містечка ще погіршилося.

Лютнева революція повалила царизм, але не змінила економічного становища трудящих. Війна тривала, землі бідняки не отримали. Лише Великий Жовтень приніс трудящим визволення від гніту. Жителі Базара радісно зустріли звістку про революцію в Петрограді. В січні 1918 року тут проголошено Радянську владу. Але розпочати революційні перетворення трудящі Базара не встигли.

У лютому 1918 року містечко окупували австро-німецькі війська. Почалися грабежі й переслідування мирного населення. Селяни стали збирати зброю, готуватися до боротьби за владу Рад. 24 червня 1918 року, коли т. зв. гайдамаки стали відбирати у населення Базара зброю, селяни вбили начальника варти, кинувши в нього бомбу[5].

У грудні 1918 року окупанти залишили Базар, але владу в містечку прибрали до рук петлюрівці. Лише наприкінці березня 1919 року загони Червоної Армії вигнали їх з містечка[6]. Відразу ж було створено волосний ревком, який очолив борот-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 3, дод., спр. 30, арк. 294, 295, 312, 316, 334—335.
[2] Там же, ф. 118, оп. 10, спр. 231, арк. 4, 43.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 118, оп. 10, спр. 1040, арк. 1—5.
[4] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года, стор. 88—89.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 35, арк. 119.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 162, арк. 84, 91.

бу з бандитизмом і контрреволюцією, організував допомогу Червоній Армії, заготовляв продовольство, розподіляв землю. В проведенні цих заходів ревком спирався на бідноту. Важливу роль в активізації бідноти відіграв перший повітовий з'їзд селянства, що відбувся 14 травня 1919 року в Овручі. На ньому були делегати від Базара. З'їзд спрямував селянство на подолання розрухи в сільському господарстві. В серпні 1919 року петлюрівські банди знову вдерлися в містечко Базар. Наприкінці вересня 1919 року вони були розгромлені. Розпочалася відбудова господарства. Проте весняної сівби 1920 року провести організовано не вдалося. Наприкінці квітня 1920 року польські інтервенти захопили Базар і встановили тут режим нечуваного терору. В середині червня 25-а стрілецька ім. В. І. Чапаєва дивізія у взаємодії з іншими частинами 12-ї армії визволила Базар.

Настав довгожданий час мирного будівництва. 20 червня 1920 року відновив роботу волосний ревком у складі І. Г. Федоренка, М. А. Романчука, Й. І. Народицького та ін., створено 2 сільревкоми (в колишніх маєтках Стецького і Черняхівського) та окремо містечковий. В червні організовується волосний комсомольський осередок. У серпні 1920 року в складі 3 чоловік розпочав роботу волпартком. У вересні 1925 року створено Базарський партосередок. За допомогою волпарткому і комосередку було організовано комосередки в селах Дерманівці, П'ятидубах, Хриплі. Вони очолили боротьбу трудівників за здійснення планів соціалістичного будівництва. Велику допомогу їм подавали комітети незаможних селян, а з січня 1921 року волосний виконком і містечкова Рада. В листопаді 1920 року розпочали роботу волосний та містечковий КНС. Під керівництвом волпарткому волосний КНС проводив у життя конкретні заходи. В березні 1921 року він подав допомогу зерном та картоплею 6 селянам-біднякам. У квітні її одержали ще 3 жителі містечка. Для бідняцьких господарств у куркулів було вилучено 1606 десятин землі. В містечку здійснено націоналізацію 32 приміщень багатіїв, у яких розмістилися лікарня, сельбудинок, нарсуд, пошта та інші заклади й установи. На кінець відбудовного періоду в Базарі діяли млин, бойня, 1924 року посівна площа в сільському господарстві досягла довоєнного рівня[1].

1923 року Базар став центром району. Тут працювали райпартком та райвиконком. Уже в перші роки мирного будівництва було досягнуто помітних змін у соціально-культурному розвитку села. З 1921 року почали працювати медичні заклади та школи. Через два роки в лікарні налічувалося 10 ліжок, а на 1925 рік — 15. В ній працювало 3 лікарі, 3 фельдшери. Тут діяла ветеринарна лікарня. В семирічній і початковій школах 10 учителів навчали 305 учнів. У селі діяла школа лікнепу, відкрилися бібліотека та райсельбудинок (з 1923 року), при якому проводили роботу політичний, драматичний і природничий гуртки, демонструвалися кінофільми.

1923 року в Базарі створено сільськогосподарське кредитне товариство. Наступного року з'явилося ще одно. Їх зміцненню і розвиткові допомагала держава. В 1925 році вона виділила для товариств на 5635 крб. сільськогосподарських машин, а в 1926/27 рр.— на 20 944 крб., насіння на 1291 крб. та робочої худоби на 13 088 крб. Влітку 1925 року на районній сільськогосподарській виставці Базарське кредитне товариство було визнане найкращим у районі[2].

1925 року організувалася сільськогосподарська комуна, до якої увійшло 16 сімей. Серед її членів було 2 комуністи і 10 комсомольців. Створювалися й набирали сили кооперативні організації[3].

Колективні господарства Базара були прикладом для всіх незаможників. Керуючись постановами XV з'їзду ВКП(б), комуністи ухвалили рішення про всемірне розгортання колективізації. Спільно з безпартійним активом вони вели серед селян широку роз'яснювальну та організаторську роботу. Восени 1929 року ство-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 247, арк. 211; спр. 258, арк. 19.
[2] Там же, ф. Р-327, оп. 1, спр. 247, арк. 41, 219; спр. 131, стор. 100.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1, арк. 116, 219; спр. 4, арк. 165.

рюються колгоспи «Зірка» і «Незаможник». При першому колгоспі виникає партосередок (4 чол.), а при другому — кандидатська група.

Становленню новостворених колгоспів сприяла держава. Лише в 1929 році колгоспи Базара одержали позик на придбання машин та худоби близько 20 тис. крб., а також 8223 пуди насіння[1].

На кінець 1930 року 80 проц. господарств Базара були колективізовані. Тут виникло ще три колгоспи. Спроби куркулів зірвати хід колективізації зазнали рішучої відсічі з боку сільської бідноти. На заклик партії у щойно створені колгоспи Базара з Луганська приїхало п'ять робітників.

Колективні господарства дедалі міцніли й розвивалися. 7—8 листопада 1931 року з нагоди 14-ї річниці Жовтня, з ініціативи хліборобів Базара було споряджено червону валку з хлібом, картоплею, городиною для робітників Донбасу, що вилилося в яскраву демонстрацію нерозривної єдності двох братніх класів — робітників і селян.

У 1932 році в Базарі створено МТС, а невдовзі й другу. Вони допомагали колгоспам в обробітку землі, збиранні врожаю, в підготовці колгоспних кадрів. На 1938 рік МТС мали 74 трактори, 4 комбайни, 70 плугів, 25 сівалок, 26 культиваторів та іншу техніку. У зміцненні економіки колгоспів велику роль відіграв стахановський рух, що розгорнувся в 1936 році. По-стахановськи працювало майже 60 проц. колгоспників. Серед стахановців у ті роки першість тримав льонобральник колгоспу ім. Леніна С. Ф. Дідківський. В 1935 році він зібрав льон на площі 83 га, 1936 року — 103 га. За високі виробничі показники 1937 року його нагороджено орденом «Знак Пошани». У 1939 році колгосп ім. Тсоавіахіму за зразкове ведення вівчарства був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Вівцеферма отримала протягом двох років по 85 ягнят в розрахунку на 100 вівцематок.

У роки перших п'ятирічок у селі розгорнулася реконструкція існуючих і будівництво нових підприємств. Було розширено хлібопекарню, бойню, створено побутову артіль «Прогрес». 1930 року закінчено будівництво маслозаводу, який виробляв масло, сир, казеїн. У роки другої п'ятирічки збудовано районну електростанцію. Від Базара до Малина прокладено шосе. Напередодні війни почалося спорудження цегельно-черепичного і шкіряного заводів.

Поряд із зростанням економіки поліпшилося медичне обслуговування населення. Якщо в 1936 році в лікарні на 35 місць працювало 7 лікарів та 11 чоловік середнього медперсоналу, то в 1940 році відповідно було 50 ліжок, 14 лікарів і 23 чоловіка середнього медперсоналу. Нових досягнень здобуто в галузі освіти. 1937 року почала працювати середня школа. Протягом 1938—1939 років споруджено будинок культури, палац піонерів, райбібліотеку[2]. З 1932 року виходила районна газета «Колективіст».

Чимало було зроблено для впорядкування села. Центральні вулиці забруковано, обсаджено деревами. 1937 року село повністю радіофіковано. 1939 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на СРСР перервав мирну творчу працю радянського народу. На заклик партії сотні жителів села пішли до лав Червоної Армії. 900 чоловік (на 500 підводах) з Базара та сусідніх сіл працювали на будівництві Коростенського укріпленого району, 50 патріотів входило до винищувального батальйону[3].

На початку серпня в районі Базара точилися запеклі бої, в ході яких було стримано швидке просування ворога з півночі до Києва. Особливо відзначились в них воїни 27-го стрілецького корпусу. Та сили були нерівні. 22 серпня Базар

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 115, оп. 1, спр. 20, арк. 50.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 115, оп. 1, спр. 45, арк. 15; спр. 56, арк. 15; спр. 61, арк. 22, 30, 42.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 2, спр. 70, арк. 62—63.

окупували фашисти. Німецькі кати розпочали криваву розправу над радянськими людьми. Окупанти зруйнували колгоспні будівлі, МТС, маслозавод, будинок культури, редакцію, культмаг та багато жител колгоспників. Фашисти грабували населення. 19 вересня 1941 року комендант Базара зігнав жителів на площу і наказав за 24 години здати німецькій армії 200 кожухів, 100 пар валянок та 200 пар теплих рукавиць. З натовпу вийшов вчитель — пенсіонер Григоренко і сказав, що німецькі солдати вже вчинили грабіж. Розлютований фашист вдарив старого пістолетом по голові, збив його з ніг, а солдати відкрили по натовпу вогонь.

Гнівом і ненавистю до окупантів сповнювались серця радянських людей. Наприкінці 1941 року розпочав бойові дії Базарський партизанський загін, створений за рішенням обкому партії. Партизани знищували гітлерівців, висаджували в повітря мости і склади з боєприпасами, розповсюджували листівки. Активізації боротьби з загарбниками сприяв рейд партизанського з'єднання на чолі з М. І. Наумовим, яке весною 1943 року пройшло поблизу Базара. У вересні 1943 року в районі села діяла диверсійна група під командуванням Б. Д. Кореневського і П. С. Лозовика, яка в жовтні налічувала вже 70 чоловік. Вона увійшла до складу партизанського з'єднання С. Ф. Маликова і була виділена в окремий партизанський загін ім. Чкалова[1].

13 листопада воїни 336-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту визволили Базар. В боях за село героїчно загинуло 65 воїнів, з них 13 росіян, 25 українців, 9 білорусів, 2 грузини, 3 татарини, 2 казахи та інші. В братській могилі села поховані 320 патріотів і серед них — Герой Радянського Союзу І. П. Артамонов. У боротьбі з фашизмом брало участь 226 базарців, з них 102 загинуло, 65 відзначено за бойові заслуги орденами й медалями СРСР.

З перших же днів визволення в Базарі відновили роботу партійні та радянські органи. Їх діяльність здійснювалася під керівництвом Житомирського обкому партії та виконкому обласної Ради депутатів трудящих, які розміщалися тут в листопаді—грудні 1943 року.

Важкою була весна 1944 року. В колгоспах не вистачало тягла, реманенту. Так, в колгоспі «Зірка» було лише 19 коней, 2 корови, 17 плугів, 13 борін, 2 культиватори, одна жатка та молотарка. Колгосп ім. Леніна мав 4 воли, 19 коней та 10 корів. В обох артілях залишилось 180 працездатних, серед них 14 чоловіків, 110 жінок і 56 підлітків[2].

В тяжкому становищі перебували й інші артілі села. Господарствам допомагала Базарська МТС, яка в квітні 1944 року мала 11 тракторів. Під час посівної масовий героїзм проявляли жінки-трудівниці. Вони збирали причіпний інвентар, насіння, на польових роботах використовували власних корів. Весною колгосп «Зірка» посіяв 367 га зернових та посадив 15 га картоплі. З врожаю 1944 року хлібороби засипали насінні фонди, 182 цнт зерна передали до фонду Червоної Армії, 289 цнт — державі. Відроджувались і подавали допомогу фронту й інші господарства Базара.

Відновлення тваринництва проходило завдяки братерській допомозі російського народу. В колгоспи Базара та району трудящі Рязанщини прислали 278 голів худоби.

У 1943—1945 роки відновили роботу і набирали потужностей колгоспний цегельний завод, хлібопекарня, побутова артіль «Прогрес». Силами громадськості в 1944 році відбудовано райлікарню на 50 ліжок, амбулаторію, школи та культурно-побутові заклади. В медичних закладах на 1950 рік працювало 13 лікарів та 35 чоловік середнього медперсоналу. В середній та початковій школах було 613 учнів, яких навчали 47 учителів, серед них 9 комуністів і 12 комсомольців. У будинку культури діяли кіноустановка та гуртки художньої самодіяльності. Відновили роботу радіовузол, відділення зв'язку.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 67, оп. 1, спр. 5, арк. 14.

[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-3824, оп. 1, спр. 2, арк. 1—5.

В 1950—1958 роках в базарських артілях проведено кілька реорганізацій. На їх базі створено велике господарство — колгосп ім. Щорса, посівна площа якого досягла 1250 га, великої рогатої худоби в ньому налічувалося 505 голів, свиней 243 та овець 330 голів. На 1952 рік колгосп мав млин, олійню, дві льоносушарки. В наступні роки до нього приєдналися артілі сіл Листвинівки, Колосівки, Рудні Базарської, Великих Миньок. Колгосп у роки шостої п'ятирічки став економічно міцним, одним з кращих у районі. Його прибутки в 1958 році перевищили 2 млн. крб. Збір льоноволокна становив 5 цнт з гектара, а ланкові Є. Н. Гордієнко, Н. Л. Бондарчук, Г. Бондар одержали по 6 цнт льоноволокна і 5 цнт насіння з гектара[1]. На 20 цнт більше, ніж в 1957 році, зібрано картоплі. Її врожайність по колгоспу становила 140 цнт з гектара. Виробництво молока на 100 га угідь досягло 164 цнт. Доярка К. С. Козлова в 1957 році надоїла понад 2 тис. кг молока на корову, а 1958 року майже 2,5 тис. кг, за що була удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора, а голова колгоспу, колишній секретар райкому партії І. А. Близнюк — ордена «Знак Пошани».

При реорганізації МТС колгосп ім. Щорса в 1958 році придбав 8 тракторів, 2 комбайни та багато інших сільськогосподарських машин.

Зміцнення матеріально-технічної бази колгоспу в 1960—1972 рр. дало змогу здійснити значне капітальне будівництво. В ці роки було побудовано 9 тваринницьких приміщень, гараж для автомашин, 3 водонапірні башні, контору колгоспу, гасосклад тощо.

Нині колгосп ім. Щорса — високомеханізоване господарство. За ним закріплено 5467,9 га землі, в т. ч. 4096,7 га орної. На 760 га проведено меліоративні роботи. Якщо 1910 року в усій Базарській волості було лише 25 залізних плугів, 11 жаток та 62 молотарки[2], то тепер тільки колгосп ім. Щорса має 14 тракторів, 15 комбайнів, 13 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Виконуючи зобов'язання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, трудівники села 1972 року зібрали по 12,4 цнт жита з га, 4,6 цнт льоноволокна. Тваринники виробили по 205 цнт молока і 39,7 цнт м'яса на 100 гектарів сільськогосподарських угідь. З 1965 по 1972 рік прибутки колгоспу та оплата праці зросли вдвоє.

В 1973—1975 роках економіка колгоспу набуде дальшого розвитку. В третьому вирішальному році дев'ятої п'ятирічки колгоспники боротимуться за виробництво 47 цнт м'яса на 100 га угідь і 220 цнт молока.

Дальшого розвитку набирала місцева промисловість. Протягом п'ятої п'ятирічки було реконструйовано колгоспний цегельний завод. Успішно працювали сирзавод, побутова артіль «Прогрес».

Після укрупнення районів Базарський район 1958 року ліквідовано, а село увійшло до складу Народицького. З 1961 по 1965 рік Базар входив до Малинського району. Та незважаючи на адміністративні зміни, Базар не втратив значення економічного центру для навколишніх сіл. З 1963 року тут діє відділення «Сільгосптехніка», де працює 144 робітники. За восьму п'ятирічку це підприємство виконало робіт на 2866 тис. крб. Успішно працює міжколгоспний цегельний завод, потужність якого нині становить 2,6 млн. цегли в рік. Діють філія райпромкомбінату, станція технічного обслуговування автомобілів, комунгосп, електростанція. В 1971 році споруджено будинок побуту. За виконання завдань восьмої п'ятирічки 43 робітники промислових підприємств Базара нагороджені орденами та медалями, всього урядовими нагородами відзначено 70 жителів села.

Базарська школа-інтернат. 1972 р.

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-3812, оп. 1, спр. 8, арк. 3, 7, 47, 65; Житомирський облпартархів, ф. 5043, оп. 1, спр. 7, арк. 33.

[2] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 г., стор. 95.

З розвитком колгоспного і промислового виробництва змінюється й зовнішній вигляд села. Тільки в 1960—1972 рр. у ньому зведено 86 нових житлових багатокімнатних, світлих будинків, заасфальтовано центральну вулицю, 5,7 км інших вулиць мають тверде покриття. Регулярно курсують автобуси між Базаром і Києвом, Житомиром, райцентром, а також навколишніми селами. З обласним центром село, крім того, зв'язане авіалінією.

За роки Радянської влади значно поліпшилося життя й побут населення Базара. В особистому користуванні його жителів — 236 телевізорів, 189 пральних машин, 305 газових установок, 85 холодильників, 46 мотоциклів і автомашин, 113 телефонів. Село повністю електрифіковано і радіофіковано. До послуг базарців — 7 магазинів і кіосків, буфет, чайна та три їдальні.

Багато зроблено в галузі культурно-побутового обслуговування населення. 1966 року в селі стала до ладу нова дільнична лікарня на 75 місць, поліклініка. В них працюють 5 лікарів і 29 чоловік середнього медперсоналу. Діють рентген-кабінет, аптека, дитячі ясла та садок.

Великих успіхів досягнуто в галузі освіти. В середній та восьмирічній школі-інтернаті в 1972 році здобували знання 710 учнів, яких навчав 61 педагог. Для учнів школи-інтернату побудовано новий спальний корпус. Нині 56 випускників шкіл села навчаються у вищих навчальних закладах країни. За сумлінну працю педагог — комуніст Н. П. Бовсунівська 1958 року нагороджена орденом «Знак Пошани».

Багато культурно-освітніх закладів працює над задоволенням запитів жителів села. Тут працюють будинок культури, кінотеатр, бібліотека з книжковим фондом понад 48 тис. книг. Вона обслуговує 2202 читачі. В будинку культури систематично працює лекторій, провадяться тематичні вечори, усні журнали, вечори вшанування людей праці, відбуваються концерти художньої самодіяльності. Міцно ввійшли в життя нові радянські обряди — урочисті проводи юнаків до Радянської Армії, реєстрація шлюбів та новонароджених, свята першої борозни, урожаю та інші.

Організаторами й вихователями трудящих Базара є 7 первинних партійних організацій, в складі яких налічується 102 члени КПРС. 98 юнаків і дівчат об'єднують 4 комсомольські організації. В селі 537 членів профспілки. Зростає громадсько-політична активність робітників і колгоспників. 38 трудівників обрано депутатами сільської Ради, серед них 20 членів КПРС, 2 комсомольці та 16 жінок. До її роботи залучаються 60 активістів. 82 чоловіка є членами групи народного контролю, 112 — народними дружинниками.

У Базарі за роки Радянської влади зросли чудові люди — трудівники, колективісти, віддані справі комунізму. Багато з них віддали життя в боротьбі проти ворогів, в ім'я перемоги соціалізму. Їх імена викарбувані на спорудженому в 1965 році обеліску Слави, що стоїть в сільському сквері. Сюди завжди приходять піонери, молодь, проводять урочисті піонерські лінійки, мітинги, покладають на могили загиблих квіти, вінки. Багато сил віддали розвиткові рідного села учасники Великої Вітчизняної війни, механізатори колгоспу брати О. К. і В. К. Будько, О. І. Кириченко — доярка, депутат сільської Ради, учасниця Вітчизняної війни, за багаторічну працю нагороджена орденом «Знак Пошани» (1958 р.), а в 1970 орденом Трудового Червоного Прапора — фельдшер сільської лікарні, учасниця Великої Вітчизняної війни П. Р. Підлісоцька.

Історія Базара — це історія людей-працелюбів, патріотів своєї рідної Батьківщини. Трудівники села наполегливою працею оновлюють свій рідний край, натхненно борються за успішне втілення в життя історичних рішень XXIV з'їзду КПРС.

М. К. НОВИК, А. А. ПАВЛОВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НАРОДИЦЬКОГО РАЙОНУ

БОЛО́ТНИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Овруч — 20 км. Дворів — 206. Населення — 548 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Липлянщина і Червоне.

На території Болотниці міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 2712 га земельних угідь, з них 2005 орної землі, 55 га лісу. Господарство — м'ясо-молочного напряму, вирощує також льон, картоплю. За успіхи в розвитку сільського господарства 54 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР; колишній бригадир тракторної бригади С. І. Бондарчук, завмаг с. Липлянщини Г. А. Андрієвич, ланковий П. Т. Дьохтярчук удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 136 учнів; 2 бібліотеки, книжковий фонд яких 8 тис. примірників, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, сільунівермаг.

У партійній організації налічується 37 комуністів, у комсомольській — 41 комсомолець.

Перша писемна згадка про Болотницю датується 1678 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 173 чоловіка, з них 34 нагороджено орденами і медалями; 62 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1970 році на їх честь встановлено пам'ятник.

Поблизу Липлянщини знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, виявлено давньоруський курганний могильник (X—XIII ст.).

ВЕЛИ́КІ КЛІЩІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км на південний схід від районного центру, до найближчої залізничної станції Малин — 50 км. Через село проходить автошлях Народичі — Малин — Київ. Дворів — 261. Населення — 786 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Поліське.

На території Великих Кліщів розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 3102 га земельних угідь, з них 1604 га орної землі та 415 га лісу. За успіхи у колгоспному виробництві орденами й медалями нагороджено 56 чоловік, у т. ч. голову колгоспу О. Д. Підручного — орденом Трудового Червоного Прапора.

Отара овець колгоспу «Шлях Леніна». Село Великі Кліщі. 1972 р.

У селі є середня школа, де 17 вчителів навчають 168 учнів, клуб на 210 місць, сільська і шкільна бібліотеки, що налічують 15 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

Партійна організація (заснована 1919 року) налічує 28 комуністів, дві комсомольські (колгоспна і шкільна) об'єднують 68 комсомольців. Перший осередок виник 1924 року.

Перша писемна згадка про село належить до кінця XVII ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях за Батьківщину брали участь 164 чоловіка, з них 150 нагороджені орденами і медалями; А. Г. Антоненко — кавалер трьох орденів Слави (помер 1966 року). В центрі Великих Кліщів споруджено пам'ятник загиблим односельцям і визволителям села від німецько-фашистських загарбників.

В'ЯЗІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Жере́ва, за 16 км на південний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Ігнатпіль. Через село проходить автошлях Коростень — Поліське — Київ. Дворів — 352. Населення — 880 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Слобода-В'язівка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 1670 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1175 га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон, картоплю. Господарство м'ясо-молочного напряму. За успіхи у сільськогосподарському виробництві нагороджено 49 чоловік, у т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора Є. М. Гамерник — свинарку колгоспу, Г. О. Дячківську — секретаря парторганізації.

У середній школі навчаються 234 учні, працюють 19 учителів; клуб на 200 місць, сільська і шкільна бібліотеки з книжковим фондом 10,9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини промислових і продовольчих товарів.

На обліку партійної організації (виникла 1925 року) — 28 комуністів, дві комсомольські організації (колгоспна і шкільна) об'єднують 73 комсомольці. Перший осередок виник 1919 року.

Перша писемна згадка про село належить до 1648 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

250 чоловік брали участь у боях на фронтах Великої Вітчизняної війни, 243 з них нагороджено орденами і медалями; 197 чоловік загинуло смертю хоробрих.

ГОЛУБІ́ЄВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване в мальовничій місцевості на березі річки Бучанки, за 45 км на південний схід від районного центру та за 45 км від найближчої

залізничної станції Малин. Дворів — 142. Населення — 372 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Буда-Голубієвичі, Васьківці, Вила, Заводне, Недашківка.

На території Голубієвичів розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 1485 га земельних угідь, з них 857 га орної землі та 676 га лісу. Є млин, пилорама. Колгосп вирощує зернові культури, льон, картоплю. Провідною галуззю є молочно-м'ясне тваринництво. За трудові успіхи 36 чоловік нагороджено орденами і медалями.

У селі — восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 112 учнів; клуб на 150 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 8 тис. томів, медпункт, поштове відділення.

Парторганізація налічує 22 комуністи (створена 1924 року), дві комсомольські організації об'єднують 43 комсомольці.

Перша писемна згадка про село належить до 1545 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

182 жителі села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 78 з них нагороджено орденами і медалями СРСР. 104 чоловіка загинули смертю хоробрих. 1959 року на честь загиблих воїнів збудовано пам'ятник.

У Голубієвичах живе й працює майстер художнього ткацтва колгоспниця О. Є. Мельниченко, оригінальні килими й доріжки якої неодноразово експонувалися на обласних виставках.

ГУ́ТО-МАР'Я́ТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км на південний схід від районного центру. До залізничної станції Малин — 44 км. Дворів — 55. Населення — 183 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Рубежівка, Сингаї, Славковиці, Старий Кужіль.

На території Гуто-Мар'ятина міститься центральна садиба колгоспу «Рассвет», за яким закріплено 2228 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1607 га. Колгосп вирощує зернові культури, льон, картоплю. Господарство — м'ясо-молочного напряму. Урядових нагород удостоєні 27 колгоспників.

В Гуто-Мар'ятині є восьмирічна школа, 18 учителів якої навчають 117 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 10,7 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку, сільмаг.

У колгоспній парторганізації (виникла 1930 року) — 25 комуністів, у двох комсомольських (колгоспній і шкільній) — 42 комсомольці.

Засноване село в кінці XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У 1921 році через село Гуто-Мар'ятин, переслідуючи банду Тютюнника, проходила дивізія легендарного героя громадянської війни Г. І. Котовського.

Під час Великої Вітчизняної війни 105 жителів мужньо боролися проти німецько-фашистських загарбників, з них 11 чоловік нагороджені орденами і медалями; 62 чоловіка загинули смертю хоробрих. 1958 року воїнам села, які загинули, захищаючи Батьківщину, встановлено пам'ятник.

ДАВИ́ДКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Грезлі (притока Ужа), за 25 км від райцентру. Поблизу пролягає залізниця Овруч — Чернігів. До залізничної станції Радча — 5 км. За півтора кілометра від села проходить автошлях Київ — Мінськ. Дворів — 151. Населення — 394 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Вільхова, Грезля, Нова Радча, Радча, Ровба, Стара Радча, Тичків.

У Давидках міститься комплексна бригада колгоспу «Дружба», центральна садиба якого в Старому Дорогині. За успіхи в сільськогосподарському виробництві орденами і медалями нагороджено 9 чоловік.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5,8 тис. примірників, медпункт, сільунівермаг.

Партгрупа об'єднує 6 комуністів.

Село засноване в XV столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в районі села активно діяв партизанський загін ім. Чкалова. За зв'язок з партизанами окупанти розстріляли Терещуків — батька і двох синів, Т. Й. Моргулець і Н. П. Сівака.

У Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. брало участь 74 чоловіка, з них за хоробрість і відвагу, проявлену в боях, нагороджено 58 чоловік; загинуло 54 чоловіка.

У селі Новій Радчі споруджено пам'ятник на братській могилі воїнів, що полягли в боротьбі за визволення села від гітлерівців.

ДО́ВГИЙ ЛІС — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру, до найближчої залізничної станції Радча — 6 км. Дворів — 86. Населення — 228 чоловік. Сільській Раді підпорядковані Мотилі та Омельники.

У селі бригада колгоспу «Зоря комунізму», центральна садиба якого міститься в Народичах. Бригада спеціалізується на вирощуванні кормових культур та молодняка великої рогатої худоби. В бригаді 1499 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі 360 га, під лісом 786 га. За трудові успіхи четверо жителів села нагороджено медалями СРСР.

У восьмирічній школі 10 вчителів навчають 84 учні. Є клуб, бібліотека з книжковим фондом 11,7 тис. примірників, медичний пункт, магазин.

Партійна організація об'єднує 3 комуністи, комсомольська — 16 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XIX столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни жителі села брали активну участь у партизанському русі. М. Ф. Конопацький, П. Ф. Малиновський, А. С. Малиновський нагороджені медалями СРСР, а П. Ф. Малиновський — і медалями ЧССР.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився проти німецько-фашистських загарбників 81 чоловік. Бойовими нагородами відзначено 41 чоловіка.

ЗАКУСИ́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру, біля автошляху Коростень — Народичі. До найближчої залізничної станції Овруч — 25 км. Дворів — 223. Населення — 571 чоловік.

Сільській Раді підпорядковані села Бабиничі, Жерев.

На території Закусилів розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 2261 га сільськогосподарських угідь, з них 1619 га орної землі та 610 га лісу. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За успішне виконання соціалістичних зобов'язань та продаж державі сільськогосподарської продукції в 1971 році колгосп нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва нагороджено 78 чоловік, у т. ч. голову колгоспу Д. С. Смика, зоотехніка І. Я. Закусила, вчительку В. І. Смик, бригадира М. П. Виниченка, ланкового П. А. Закусила — орденом Трудового Червоного Прапора.

У восьмирічній школі — 174 учні, 17 учителів. Клуб на 200 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, 2 магазини.

Партійна організація (утворена 1924 року) налічує 34 комуністи, у двох комсомольських — 40 комсомольців. Перший осередок виник 1924 року.

Вперше село згадується в писемних документах за 1681 рік. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

306 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них близько 200 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, 188 чоловік полягли смертю хоробрих. 1967 року встановлено обеліск на честь воїнів-земляків, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу с. Жерева виявлено поселення доби неоліту, а біля с. Бабиничів — слов'янський курганний могильник VI—VII століття.

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Кам'янки (притока річки Ужа), за 22 км на південь від районного центру. До найближчої залізничної станції Чоповичі — 24 км. Дворів — 345. Населення — 988 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Малинка, Слобода.

На території Калинівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 3653 га сільськогосподарських угідь, з них 2378 га орної землі та 1254 га лісу. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Господарство — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є млин, пилорама. Урядовими нагородами за роки восьмої п'ятирічки нагороджено 65 колгоспників, з них тракторист колгоспу В. І. Мудрак удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, в якій 14 вчителів навчають 170 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 10,5 тис. примірників, відділення зв'язку, дільнична лікарня на 25 ліжок, побутова майстерня, магазини. Партійна організація налічує 33 комуністи, комсомольська — 67 членів ВЛКСМ.

Вперше село згадується в писемних документах за 1687 рік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

184 чоловіка були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 168 відзначені урядовими нагородами, в т. ч. С. І. Гринцевич — кавалер трьох орденів Слави. 110 чоловік загинули смертю хоробрих. На братському кладовищі 1966 року встановлено обеліск і меморіальну дошку загиблим воїнам.

ЛАСКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Норині (притока річки Ужа), за 14 км на північний захід від районного центру, поблизу автошляху Народичі — Овруч. Найближча залізнична станція Овруч за 15 км. Дворів — 421. Населення — 1298 чоловік.

У Ласках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 2549 га землі, в т. ч. 1816 га орної та 390 га лісу. Господарство спеціалізується на тваринництві м'ясо-молочного напряму, також вирощує зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте птахівництво. З допоміжних підприємств є млин, пилорама та олійня. У 1939 році колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За успіхи в соціалістичному будівництві на відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна ювілейною медаллю нагороджено 78 ласківців. За сумлінну працю і високі показники в сільськогосподарському виробництві 33 чоловіка відзначено орденами і медалями СРСР, в т. ч. колишній голова колгоспу А. І. Романенко і механізатор І. Г. Стецюк — орденом Леніна, заступник голови, секретар партійної організації А. Г. Стецюк — орденом Трудового Червоного Прапора.

У середній школі 22 вчителі навчають 314 учнів, є будинок культури на 450 місць, сільська і шкільна бібліотеки з книжковим фондом 14 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 60 місць, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування, магазини промислових та продовольчих товарів.

Партійна організація налічує 38 комуністів. У двох комсомольських організаціях — 121 член ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село датується 1545 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 385 жителів села, з них 70 нагороджено орденами і медалями, в т. ч. О. Т. Макарчук — орденом Леніна (загинув 1943 року). В боротьбі з фашистами 122 чоловіка полягли смертю хоробрих. 9 травня 1967 року в селі відкрито пам'ятник загиблим воїнам.

ЛЮ́БАРКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Лозниці (притока Ужа), за 16 км на південь від районного центру. До найближчої залізничної станції Овруч — 40 км. Через село пролягає автошлях Народичі — Малин — Київ. Дворів — 179. Населення — 506 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Батьківщина, Ганнівка, Гута Ксаверівська, Журавлинка, Лозниця, Роги, Розсохівське, Рудня-Кам'янка, Северівка.

На території Любарки міститься центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 2864 га земельних угідь, у т. ч.

1859 га орної землі, 2117 га лісу. Господарство м'ясо-молочного напряму, вирощує також льон, картоплю. Колгосп має пилораму, два млини, льонопункт, ремонтні майстерні для сільськогосподарських машин, рибний ставок з водним дзеркалом 17 га, птахоферму. На території сільської Ради розташована міжколгоспна Розсохівська ГЕС.

За трудові успіхи орденами і медалями СРСР нагороджено 101 чоловіка, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора В. П. Зайця — голову сільської Ради, Г. В. Барсук — доярку, Г. О. Кошечка — колишнього голову колгоспу та О. О. Пікуль — трактористку. 1939 року орденом Леніна нагороджено колишнього директора школи П. І. Крижанівського.

У селі є восьмирічна школа, 12 учителів якої навчають 115 учнів. Є клуб на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 14 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, АТС, побуткомбінат, два магазини.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів (створена 1928 року), комсомольська (виникла 1928 року) — 50 членів ВЛКСМ.

Село згадується в писемних документах за 1694 рік.

У XIX ст. на базі місцевих болотних руд було налагоджено залізорудне виробництво.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1921—1922 рр. 11-й прикордонний полк під командуванням Г. І. Котовського брав участь у розгромі банди Тютюнника, яка діяла в селі. В боротьбі з бандою загинуло 10 бійців-котовців. Їх останки поховані в братській могилі, де 1965 року встановлено обеліск.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 132 чоловіка, 90 з них загинули. Всі учасники війни нагороджені орденами та медалями СРСР.

1943 року над селом у повітряному бою загинув льотчик-винищувач комуніст І. М. Поляков, уродженець м. Вольська Саратовської області. Відважному льотчику, який таранив ворожий літак, присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно). На місці загибелі героя 1967 року встановлено обеліск.

МАЛІ́ КЛІЩІ́ (до 1925 року — Буда Кліщівська) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 9 км на південний схід від районного центру, найближча залізнична станція Овруч — за 34 км. Дворів — 163. Населення — 530 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Перемога та Хрипля.

У Малих Кліщах — центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 2874 га земельних угідь, з них 989 га орної землі, 995 га лісу. За трудові успіхи 10 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 104 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазин.

У двох партійних організаціях — 22 комуністи, в двох комсомольських — 27 комсомольців.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни біля села відбувся бій партизанського з'єднання М. І. Наумова з окупантами, в якому загинув партизанський комісар І. Е. Анисименко. Він похований у Великих Кліщах.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 156 жителів села, з них загинув 81 чоловік. Орденами і медалями СРСР нагороджено 106 односельців.

Поблизу Малих Кліщів виявлено давньоруські городища та курганний могильник.

МАЛІ́ МІ́НЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Звіздалі (права притока Ужа), за 16 км на південний схід від районного центру. До найближчої залізничної станції Радча 34 км, до автошляху Малин — Народичі 12 км. Дворів — 112. Населення 294 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Звіздаль, Рудня-Осошня, Шишелівка.

На території Малих Міньків розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, за яким закріплено 2056 га земельних угідь, у т. ч. 661 га орної землі та 853 га лісу. Провідною галуззю виробництва є м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у соціалістичному будівництві орденами і медалями СРСР нагороджено 24 чоловіка.

У селі — восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 149 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека, що налічує 65 тис. книжок, медпункт, магазин, поштове відділення, ветеринарний пункт.

Партійна організація налічує 18 комуністів, комсомольська (виникла 1924 року) — 26 членів ВЛКСМ.

Село відоме з кінця XVIII століття. В XIX ст. на базі місцевих болотних руд було налагоджено залізорудне виробництво.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на території села діяли партизанські загони з'єднання О. М. Сабурова. Активну допомогу партизанам подавали жителі села Г. І. Павлов, А. Р. Підлісоцький, Й. С. Войтюк, які загинули від рук німецько-фашистських загарбників.

Участь у Великій Вітчизняній війні брали 107 чоловік, орденами і медалями СРСР нагороджено 14 чоловік, 56 — загинули смертю хоробрих.

На околицях Шишелівки виявлено 2 ранньослов'янські поселення: черняхівської культури та VI—VII ст.

МЕЖИ́ЛІСКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на південний схід від районного центру. До найближчої залізничної станції Малин 40 км. Дворів — 192. Населення — 504 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Карпилівка та Осика.

На території Межиліски міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 2796 га земельних угідь, з них 2043 га орної землі, 495 га лісу. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Тваринництво м'ясомолочного напряму. За трудові успіхи орденами і медалями нагороджено 33 чоловіка.

У восьмирічній школі 11 вчителів навчають 89 учнів. Працюють будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки: сільська і шкільна з книжковим фондом 14 тис. примірників, фельдшер-

ський пункт, відділення зв'язку, продуктовий і промтоварний магазини.

Парторганізація об'єднує 27 комуністів, дві комсомольські (колгоспна й шкільна) — 34 комсомольці.

Село засноване у XVIII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 176 чоловік. 47 чоловік нагороджено орденами і медалями, 110 — полягли смертю хоробрих. 1955 року споруджено пам'ятник воїнам-визволителям села від фашистських загарбників.

НО́ВИЙ ДОРОГИ́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Норині, притоки Ужа, за 8 км на північний схід від районного центру. Залізнична станція Рача на відстані 18 км. Дворів — 230. Населення — 613 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Одруби, Славенщина та Яжберень.

На території Нового Дорогиня — центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 2525 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1584 га. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Вирощують зернові, льон, картоплю, хміль. За вирощення від кожної свиноматки по 20—25 поросят колгоспниця Є. Д. Чикуленко була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки, 1-го з'їзду колгоспників. Вона нагороджена орденом «Знак Пошани» та медаллю «За доблесну працю».

У восьмирічній школі 15 учителів навчають 185 учнів. При школі є історико-краєзнавчий музей; працює будинок культури на 240 місць, дві бібліотеки — сільська і шкільна з книжковим фондом 7,6 тис. примірників. В селі є медпункт, відділення зв'язку, 2 магазини.

У партійній організації (створена 1924 року) — 41 комуніст, в сільській комсомольській (заснована того ж року) — 30 комсомольців, у шкільній — 20.

Вперше село згадується в письмових документах за 1654 рік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

175 громадян брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, з них загинуло 75 чоловік. 175 учасників Великої Вітчизняної війни відзначено урядовими нагородами.

На околицях Одрубів виявлено поселення скіфського періоду та черняхівської культури. Неподалік Яжбереня — кургани доби бронзи та давньоруські X—XIII століть.

Пам'ятник радянським воїнам, які загинули в боях за визволення с. Норинців від гітлерівців. 1970 р.

НО́РИНЦІ (до 1945 року Кацовщина) — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Норині (ліва притока Ужа), за 10 км від районного центру, поблизу автошляху Овруч — Народичі. До найближчої залізничної станції Овруч — 22 км. Дворів — 231. Населення — 626 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Клочки, Мар'янівка, Оржів, Савченки.

У Норинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 4571 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 3308 га, лісу — 1234 га. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, а також вирощує льон, картоплю. За успіхи у виробництві сільськогосподарських продуктів колгоспу 1972 року присвоєно звання господарства високої культури землеробства. Урядовими нагородами відзначено 114 передовиків сільського господарства. Ордена Леніна і Трудового Червоного Прапора удостоєний голова колгоспу С. Т. Назарчук, ордена Леніна та ордена Жовтневої Революції — бригадир комплексної бригади О. М. Ковальчук, ордена Трудового Червоного Прапора — секретар партійної організації О. І. Макарчук та ланковий механізованої ланки І. М. Миколайчук.

У восьмирічній школі 15 учителів навчають 91 учня. Працюють будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. примірників, медпункт, відділення зв'язку.

В партійній організації (утворена 1924 року) — 54 комуністи, в сільській комсомольській — 54 комсомольці, в шкільній — 16.

Вперше село згадується в документах за 1693 рік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Понад 230 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах, 78 з них нагороджено орденами й медалями СРСР, 150 односельців загинуло смертю хоробрих у боротьбі проти фашистських загарбників. 1969 року споруджено пам'ятник загиблим воїнам.

СЕЛЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Жерева, за 3 км від районного центру, до залізничної станції Овруч — 27 км, Радча — 28 км. На північ від села за 0,5 км проходить автошлях Коростень — Народичі — Київ. Дворів — 481. Населення — 1468 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Булів.

На території Сельця розміщена центральна садиба колгоспу ім. Радянської Армії, за яким закріплено 2693 га землі, в т. ч. 1313 га орної. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Вирощують також зернові і технічні культури. За роки восьмої п'ятирічки орденами і медалями СРСР нагороджено 62 чоловіка.

У восьмирічній школі 19 учителів навчають 256 дітей. Є клуб на 100 місць, стаціонарна кіно-

установка, 2 бібліотеки, в яких 13 тис. книжок, медпункт, 3 магазини. Завершується спорудження будинку культури.

Партійна організація налічує 26 комуністів. Дві комсомольські організації об'єднують 35 юнаків і дівчат. Перший осередок виник 1922 року.

Село засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1921 року в районі села бригада Г. І. Котовського вела запеклі бої з бандою Тютюнника.

257 жителів села в рядах Червоної Армії захищали Вітчизну від фашистської навали, 87 з них нагороджено орденами й медалями. 159 чоловік віддали своє життя за честь і незалежність своєї Батьківщини. В центрі села встановлено обеліск загиблим воїнам.

1968 року встановлено обеліск А. Попову, рядовому солдатові, росіянину, що загинув у 1941 році, і невідомому воїну, що поліг під час визволення села.

На околицях Сельця та Булева виявлено курганні могильники — один доби бронзи, два — слов'янські VI—VII століття.

СТАРИ́Й ДОРОГИ́НЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі річки Норині, за 8 км на північ від районного центру. До залізничної станції Рача — 25 км. Дворів — 160. Населення — 483 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Латаші і Снитище.

На території Старого Дорогиня розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2464 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1419 га орної землі, 1815 га лісу. Колгосп вирощує зернові, картоплю, льон. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є пилорама, столярний цех, млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденами і медалями СРСР нагороджено 17 чоловік, у т. ч. орденом Леніна та орденом Жовтневої Революції О. О. Бондарчука — ланкового механізованої ланки колгоспу ім. Горького; орденом Трудового Червоного Прапора М. М. Мошинського — механізатора, М. А. Титюк — доярку, В. М. Бондарчука — бригадира (всі з Латашів), і В. Т. Солодчука — ланкового механізованої ланки вирощування картоплі (село Снитище). У селі працюють початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книжок, відділення зв'язку.

В парторганізації налічується 24 комуністи, в комсомольській — 36 комсомольців.

Вперше село згадується в документах за 1545 рік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 249 чоловік, з них 68 нагороджено, 143 — загинуло смертю хоробрих.

На честь 50-річчя утворення СРСР у Старому Дорогині закладено парк.

ХРИСТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах Ужа, за 9 км на північний схід від районного центру. До залізничної станції Рача 12 км. Дворів — 188. Населення — 503 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Залісся, Мотійки, Нове Шарне, Ноздрище.

На території Христинівки — бригада колгоспу ім. Петровського, центральна садиба якого міститься в Мотійках. За трудові успіхи орденами і медалями нагороджено 27 жителів села.

У Христинівці працюють середня школа, де 29 учителів навчають 397 учнів, клуб на 200 місць, 2 бібліотеки, книжковий фонд яких близько 10 тис. примірників, медпункт, сільський універмаг.

Парторганізація об'єднує 5 комуністів. Дві комсомольські організації об'єднують 112 юнаків і дівчат. Перший осередок виник 1920 року.

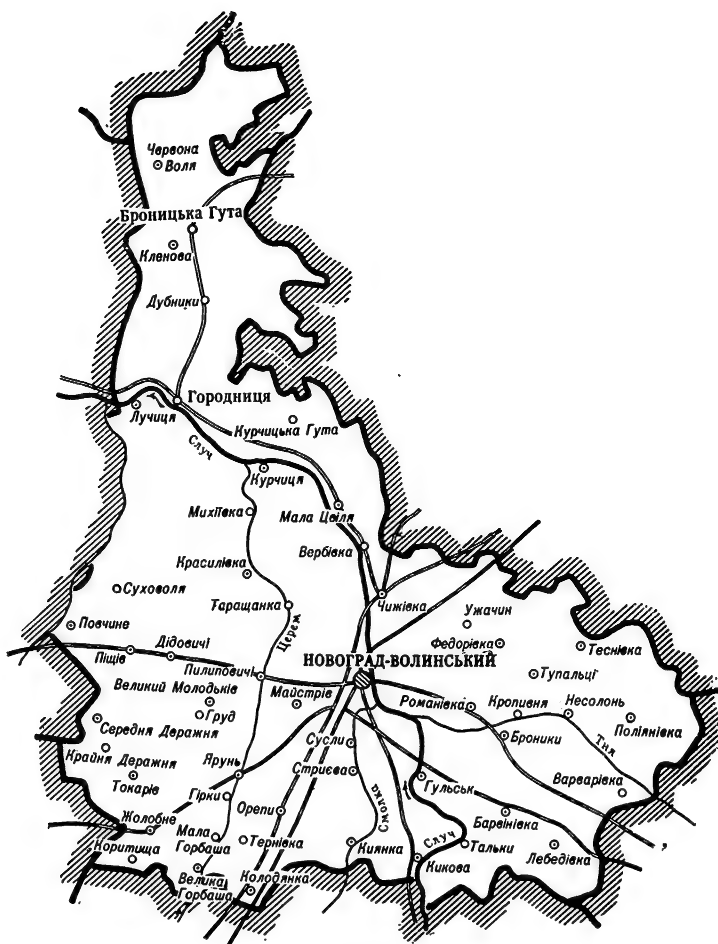
Село згадується в документах за 1664 рік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 211 чоловік, з них нагороджено 105 чоловік, 112 загинули смертю хоробрих. 1971 року загиблим односельцям встановлено пам'ятник.

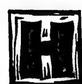
На території села є запаси торфу, піску, глини. Поблизу с. Залісся виявлено залишки неолітичного поселення та поховання I ст. до н. е., а біля Христинівки — слов'янське поселення VI—VII століття.

НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 2,1 тис. кв. км., населення — 74,6 тис. чоловік, з них сільського 67,4 тис. Середня густота населення — 35,5 чоловік. Міській, 2 селищним та 34 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 106 населених пунктів. На території району — 78 партійних, 122 комсомольські, 68 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 41 колгосп, 3 радгоспи, 12 промислових підприємств. Населення обслуговують 105 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 94 загальноосвітні школи, в т. ч. 18 середніх, 39 восьмирічних, 35 початкових, заочна і вечірня середня. Працюють технікум землевпорядкування, два філіали музичної школи, будинок піонерів, 30 дитячих садків та дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 23 будинки культури, 90 клубів, 150 бібліотек; є 74 стаціонарні кіноустановки, з них широкоекранних — 50, краєзнавчий музей. У районі — 9 пам'ятників В. І. Леніну, 48 обелісків Слави та пам'ятників на братських могилах.

НОВОГРА́Д-ВОЛИ́НСЬКИЙ

овоград-Волинський (до 1796 року — Звягель) — місто обласного підпорядкування, центр району, розташоване на березі річки Случі (басейн Прип'яті), за 87 км від обласного центру. Залізнична станція. Населення — 41,2 тис. чоловік.

Вперше Звягель згадується в Іпатіївському літопису під 1257 роком як місто Галицько-Волинського князівства[1].

---

[1] Летопись по Ипатскому списку. СПб., 1871, стор. 555—558.

1340 року його захопили литовські феодали. З середини XIV ст. Звягелем володіли князі Звягельські. 1502 року король польський і великий князь литовський Олександр подарував місто князю К. Острозькому. 1507 року дозволено побудувати в ньому замок[1], зведення якого закінчено в першій половині XVI століття.

Населення міста займалося ремеслами, торгівлею, землеробством, бджільництвом, мисливством, 1577 року тут налічувалось 30 ремісників, 50 торговців та велика кількість ловців, стрільців, бортників і бобровників. Щотижня відбувалися торги, а раз на рік — ярмарки. Власники міста стягували мито з приїжджих купців. Великі прибутки надходили й від сплати подимного (від садиби — 10 грошів, від диму — 10—15).

Після Люблінської унії 1569 року Звягель разом з іншими населеними пунктами Правобережжя потрапив під владу шляхетської Польщі. Він увійшов до складу Луцького повіту Волинського воєводства.

Населення Звягеля терпіло від міжусобиць феодалів, знущання з боку польського війська. Зокрема, 1609 року жовніри пограбували жителів міста, багатьох побили, а одного закатували до смерті[2]. Польська шляхта глумилася над українськими національними звичаями, насильно насаджувала католицьку віру. В 1600 році з метою поширення католицизму в Звягелі був збудований костьол.

На посилення утисків міська біднота відповідала боротьбою. Вона брала участь у повстанні 1594—1596 рр. під проводом Северина Наливайка. 1648 року, коли вибухнула визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського гноблення, звягельці спалили ненависний їм костьол, розгромили замок, допомогли повстанцям Максима Кривоноса влітку 1648 року вигнати шляхту з міста. На початку 1649 року в Звягелі були дислоковані окремі сотні Чернігівського та Лубенського полків під командуванням полковника Г. Яцкевича[3].

В зв'язку з запровадженням полкового поділу місто у 1649 році стало центром Звягельського полку. Його очолив полковник І. Тиша, який повів козаків на Острог. Скориставшись цим, загін шляхтичів несподівано напав на місто і вчинив розправу над населенням. Рятуючись від смерті, близько 500 селянських родин із Звягеля та навколишніх сіл втекли до містечка Вільська. Того ж року козаки знову визволили Звягель і з невеликими перервами перебували в ньому до 1667 року. За Андрусівським перемир'ям місто на тривалий час залишилося під владою шляхетської Польщі і населенню довелося й далі терпіти гніт з боку польської шляхти. 1701 року Звягель був пограбований князем Радзивіллом[4].

Коли в 1702—1704 рр. на Правобережжі спалахнуло народне повстання під проводом Семена Палія, жителі Звягеля поповнювали його загони[5].

У першій чверті XVIII ст. містом заволоділи князі Любомирські, які посилили гноблення населення. 1731 року вони затвердили статут для звягельських ремісників, де зазначалося, що всі ремісники повинні мати мушкети для захисту фортеці й міста, мусять сплачувати костьолу свічковий податок; цехмайстером може бути тільки католик.

Незважаючи на утиски, розвивалися ремесла. Тут існувало 9 цехів: ковалів, слюсарів, бондарів, мечників, гончарів, сідельників, шкіряників, ткачів, шевців[6].

1766 року в місті було 205 селян, які відбували панщину: тяглі по два дні на тиждень, піші — по одному та вносили грошову ренту — тяглі по 6, піші — по 3 злотих на рік. Водночас було 379 будинків, за які власники сплачували лише чинш.

---

[1] Газ. «Волынские губернские ведомости», 4 квітня 1867 р.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 5, арк. 294, 297.

[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 161.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 9, арк. 440.

[5] С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. К., 1855, стор. 132—134.

[6] Газ. «Волынские губернские ведомости», 4 квітня 1867 р.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією 1793 року Звягель за рішенням царського уряду мав стати адміністративним центром Волинської губернії. Його було викуплено у Любомирських за 338 тис. крб. і 1796 року перейменовано на Новоград-Волинський. Однак через брак приміщень для адміністративних установ губернським центром став Житомир, а Новоград-Волинський — з 3 липня 1804 року — повітовим містом.

У першій половині XIX ст. в Новограді-Волинському помітно розвивалося промислове виробництво. Тут було три шкіряні, поташний, цегельний, свічковий та винокурний заводи, на кожному з яких працювало по 3—5 робітників. 1816 року діяла найбільша на Волині суконна мануфактура, на якій працювало 1356 кріпаків і 6 вільнонайманих робітників[1]. З 1773 року діяв один з перших на Україні чавуноливарний завод.

1806 року в Новограді-Волинському розташовувалася штаб-квартира М. І. Кутузова. За його вказівкою на Уварівському заводі, поблизу міста, розпочалося виробництво ядер і картечі для російської армії.

Під час Вітчизняної війни 1812 року жителі Новограда-Волинського збирали гроші, продовольство та фураж для потреб російської армії[2].

У 1823—1825 рр. Новоград-Волинський був одним із центрів декабристського руху. Тут розташовувався штаб 8-ї артилерійської бригади 1-ї армії, в якій служили революційно настроєні офіцери брати А. І. та П. І. Борисови — засновники Товариства об'єднаних слов'ян, яке 1825 року злилося з Південним товариством і стало у ньому четвертою управою (Слов'янською). У створенні товариства брав також участь польський революціонер, уродженець міста Юліан Люблінський[3].

Поступово місто зростало. 1839 року в ньому налічувалося 522 будинки (з них лише п'ять мурованих) і 6120 чоловік населення. Місто залишалося невпорядкованим. Криниць не було, воду носили із Случі.

Протягом 1856—1858 років жителі сплатили казні близько 18 тис. крб. за користування угіддями. 1860 року вони виконували й додаткові повинності — підводну — для роз'їздів поліції, перевезення військових та засланців, квартирну — для постоїв військ.

У першій половині XIX ст. дещо поліпшилося медичне обслуговування. Діяли військовий лазарет, міська лікарня на 20 ліжок[4].

1825 року відкрилася парафіяльна школа, де навчалося 25 дітей[5]. 1837 року працювало повітове училище, в якому навчалося 94 учні, переважно діти заможних городян. Т. Г. Шевченку, який відвідав Новоград-Волинський 1846 року, сподобались мальовничі околиці міста. Великий Кобзар увічнив їх у повісті «Варнак»[6].

З розвитком капіталізму в Новограді-Волинському прискорилося зростання промисловості. Якщо 1866 року в місті було 4 шкіряні підприємства, тютюнова фабрика, цегельний, два свічкові заводи. У 1896 році 19 підприємств Новограда-Волинського виробляли продукції майже втроє більше, ніж 1866 року. На них працювало 118 робітників[7].

Трудящі Новограда-Волинського не стояли осторонь революційної боротьби.

Вулиця Новограда-Волинського в середині XIX ст.

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 245, 246, 451.
[2] Житомирський облдержархів, ф 1, оп. 3, спр. 255, арк. 181.
[3] М. В. Нечкина. Общество соединенных славян. М.—Л., 1927, стор. 24.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 160, оп. 1, спр. 41, арк. 8, 8-зв.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 62, спр. 740, арк. 108, 109.
[6] Т. Г. Шевченко. Повна збірка творів в 3 томах, т. 2. К., 1949, стор. 75.
[7] Житомирський облдержархів, ф. 67, оп. 2, спр. 1136, арк. 991—992.

Ще 1887 року в місті поширюється антиурядова література, спрямована проти царя[1].

В роки першої російської революції трудящі Новограда-Волинського активно боролися проти царизму. 21 січня 1905 року понад 300 робітників, ремісників і дрібних торговців вийшли на вулиці з червоними прапорами. Поліція виявилася безсилою і викликала війська. В березні того ж року застрайкували швачки. Вони добилися скорочення робочого дня з 16-ти годин до 12-ти та збільшення заробітної плати. Їх підтримали робітниці-гільзівниці. 14 квітня в місті відбулася нова демонстрація, 8 червня — антиурядова маніфестація. 25 червня відмовилися працювати 300 робітників цегельного заводу, які вимагали підвищення заробітної плати, 8 липня відбувся антиурядовий мітинг на кладовищі під час похорону робітника, загиблого в цеху через відсутність охорони праці. Мітинг розігнали 2 роти солдатів[2].

19 жовтня 1905 року розпочався загальний страйк. В цей день припинили роботу всі підприємства, крамниці. На вулицях відбувалися демонстрації, які проходили під політичними гаслами: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», «Геть самодержавство!», «Хай живе демократична республіка!»[3]. Для відсічі чорносотенцям і карателям були створені робітничі дружини.

В грудні 1905 року відбувся загальний страйк, що перекинувся на села повіту.

Боротьба не припинялась і в наступні роки. 1906 року в місті розповсюджувалися листівки, що викривали антинародну політику царизму. В листівці, випущеній 3 червня 1907 року, зазначалося: «Організовуйтеся, громадяни, навколо соціал-демократичної партії, навколо представника пролетаріату, на прапорі якого написано справжнє народовладдя, який добивається передачі в руки народу всієї влади і всієї землі»[4].

Значну роль у піднесенні політичної активності трудящих відігравали більшовицькі газети «Пролетарий» та «Социал-демократ», що в ті роки розповсюджувались у Новограді-Волинському[5].

У період промислового піднесення (1910—1914 рр.) у місті, крім існуючого чавуноливарного заводу, почало діяти ще 2 чавуноливарні підприємства, на яких працювало 26 робітників. З інших підприємств були: три шкіряні, два цегельні та пивний заводи, три водяні млини, фанерна фабрика. 6—7 червня 1913 року відбувся страйк у столярних майстернях, а в липні — на шкірзаводі. Страйкарі добилися скорочення робочого дня та підвищення заробітної плати[6].

1913 року в Новограді-Волинському проживало 21 317 чоловік. Незважаючи на зростання населення, власті мало думали про охорону його здоров'я. 1913 року в земській лікарні було лише 60 ліжок. У місті працювало 7 лікарів і 14 акушерок. Освіта теж перебувала на низькому рівні. Крім парафіяльної школи, що існувала ще з 20-х років XIX ст., відкрилися чоловіча (1912 року) та жіноча гімназії, але вчились у них діти заможних батьків. Були також міські вищі початкові училища — чоловіче та жіноче, засновані 1869 року[7].

У двох бібліотеках за користування книжками сплачували по 6 крб. на рік. Існував клуб любителів сценічного мистецтва, театр[8]. 1871 року на одній з околиць (тепер вулиця К. Маркса, № 94) народилася Леся Українка, жила до 1878 року. У творах «Прощай, Волинь», «Подорож до моря», драмі-феєрії «Лісова пісня» поетеса оспівала природу рідного краю.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 521, спр. 397, арк. 108—110.
[2] 1905 год на Украине, т. 1, стор. 156, 176.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2980, арк. 2—65.
[4] О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917), стор. 61.
[5] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 100.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 1546, арк. 10, 13.
[7] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1915 год, стор. 67—70.
[8] Весь Юго-Западный край, стор. 812.

Леся Українка в дитинстві. 1878—1879 рр.

1914 року спалахнула перша світова імперіалістична війна, і Новоград-Волинський опинився у прифронтовій смузі, став місцем дислокації військових частин. Чоловіче населення було мобілізовано. В місті не вистачало продуктів, зросли ціни, почалися епідемії.

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію в місті була зустрінута як давно очікувана. На початку березня на Привокзальній площі з нагоди цієї події відбувся багатолюдний мітинг, учасники якого несли транспаранти з гаслами: «Хай живе демократична республіка!», «Хай живе соціалізм!». У тому місяці в Новограді-Волинському була створена Рада робітничих і солдатських депутатів.

Великий вплив на розгортання революційного руху робили солдати місцевого гарнізону, серед яких було чимало більшовиків. 3-го червня 1917 року відбулась демонстрація піхотних частин та трудящих міста. Кронштадтський матрос-більшовик С. І. Жук викрив антинародну політику Тимчасового уряду, показав, що тільки більшовики є справжніми виразниками волі трудящих. Закінчив Жук закликами: «Геть Тимчасовий уряд!», «Хай живе Ленін і більшовицька партія!». Не встиг промовець зійти з трибуни, як на нього напала група офіцерів. Лише активне втручання робітників і солдатів врятувало С. І. Жука від розправи[1].

Про зростання революційних настроїв свідчить повідомлення Новоград-Волинського повітового комісара Тимчасового уряду губернському комісару, вміщене в газеті «Волынь» від 5 жовтня, в якому зазначено, що в Новоград-Волинській Раді переважає течія більшовизму, що вона особливо сильна серед військ[2].

8—15 жовтня в Новограді-Волинському проходив з'їзд залізничників Подільської залізниці, серед делегатів якого було найбільше більшовиків. Вони дали гідну відсіч прибічникам Тимчасового уряду й домоглися схвалення більшовицьких рішень з усіх питань, що розглядалися[3].

Велику радість викликало у трудящих Новограда-Волинського повідомлення про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Два представники від Новоград-Волинської Ради були делегатами II Всеросійського з'їзду Рад і голосували за ленінські декрети.

На початку листопада 1917 року в місті встановлено Радянську владу[4]. В грудні троє делегатів від Новоград-Волинської Ради взяли участь у роботі I Всеукраїнського з'їзду Рад[5]. Трудящі Новограда-Волинського і повіту приступили до здійснення соціалістичних перетворень. Проте 21 лютого 1918 року місто захопили австро-німецькі війська.

З перших днів окупації трудящі повіту піднялись на боротьбу проти загарбників. Нею керував перший підпільний більшовицький осередок, створений у березні 1918 року на заводі сільськогосподарських машин.

З кожним днем наростав опір ворогам. 7 липня селяни виступили проти реквізиції хліба.

Після вигнання німецьких загарбників в листопаді 1918 року Новоград-Волинський захопили війська буржуазно-націоналістичної Директорії, які встановили режим терору, насильства, погромів. У відповідь на репресії в повіті прокотилася

---

[1] «Український історичний журнал», 1966, № 11, стор. 117.
[2] Газ. «Волынь», 5 жовтня 1917 р.
[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 384.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 184, т. 2, стор. 390.
[5] С. Королівський. Перший з'їзд Рад України. К., 1957, стор. 82.

хвиля повстань. Як зазначала більшовицька газета «Правда», базою повстанців був Новоград-Волинський[1]. 21 квітня 1919 року місто було визволено частинами Червоної Армії. На початку травня район поблизу Новограда-Волинського повністю очищено від петлюрівських банд. Тоді ж створено новий повітовий революційний комітет[2] з семи осіб.

Партійний осередок міста, який налічував 60 комуністів, розгорнув широку організаторську та масово-політичну роботу серед трудящих. Основна увага зосереджувалася на вирішенні продовольчої проблеми. Для вилучення лишків хліба до сіл повіту виїздили продзагони.

Вірним помічником комуністів був комсомольський осередок, створений у липні 1919 року[3]. Комсомольці вели боротьбу з бандитизмом, спекуляцією, брали активну участь у культосвітній роботі.

Для ведення масово-політичної роботи у місті відкрилися дві бібліотеки — центральна народна та червоноармійська бібліотека-читальня, 4 червня почав діяти червоноармійський клуб, 6 червня — театр.

Наприкінці липня Новоград-Волинський знову опинився в руках петлюрівців. 23 вересня частини 44-ї дивізії визволили Новоград-Волинський[4].

Після вигнання петлюрівців, партійний осередок та ревком вийшли з підпілля. Нелегко було налагоджувати зруйноване вщент господарство міста. Бракувало продовольства, палива, медикаментів. Налічувалося 1500 інфекційних хворих, чимало безпритульних. Протягом місяця було налагоджено медичну допомогу, для бідноти організовано харчування, завезено 12 тис. куб. метрів дров. Волинський губернський комітет робітничо-селянської оборони 21 жовтня 1919 року асигнував Новограду-Волинському додатково 500 тис. крб. допомоги[5].

Становище в місті ускладнювалося тим, що поблизу проходила лінія фронту. Восени 1919 року неодноразові напади на нього робили контрреволюційні банди. 25 квітня 1920 року місто захопили польські інтервенти. Вони перетворили Новоград-Волинський у добре укріплений оборонний пункт, зосередивши тут велику кількість військ[6].

У травні 1920 року в місті розгорнула діяльність підпільна група, якою керував комуніст Д. Кучківський. Підпільники здійснили ряд важливих диверсій: розгромили комендатуру ворожого гарнізону, в кількох місцях пошкодили залізницю Новоград-Волинський—Шепетівка. Ворогам удалося схопити Д. Кучківського та його товаришів. Відважні месники були по-звірячому закатовані.

27 червня після запеклих боїв Червона Армія визволила Новоград-Волинський.

1 липня 1920 року відновив роботу ревком. Його очолив П. С. Рибалко. Наступного дня ревком звернувся до трудящих повіту із закликом підтримувати Радянську владу, вести рішучу боротьбу з контрреволюцією, саботажем та спекуляцією.

Пам'ятник бійцям Першої Кінної армії, які визволили Новоград-Волинський від польських інтервентів. 1969 р.

[1] Газ. «Правда», 25 лютого 1919 р.

[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). Збірник документів і матеріалів. К., 1962, стор. 504.

[3] Газ. «Радянська Волинь», 4 січня 1925 р.; газ. «Известия» (Житомир), 3 липня 1919 р.

[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 466.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). Збірник документів і матеріалів, стор. 519.

[6] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, стор. 270.

В ті ж дні в Новограді-Волинському створено повітовий партійний комітет. 13 липня він розглянув питання про становище в місті й повіті, накреслив напрямки роботи активу міста до кінця року. Будувати мирне життя заважали націоналістичні банди. 25 грудня в Новограді-Волинському відбувся з'їзд голів волосних та сільських ревкомів, який, обговоривши питання про стан боротьби з бандитизмом, створив бойову трійку, що мала в розпорядженні загін. З'їзд надіслав В. І. Леніну вітальну телеграму такого змісту: «Москва, тов. В. І. Леніну. Звягельський повітовий з'їзд волревкомів і сільревкомів на Волині шле Вам щире привітання як проводирю робітників і селян, визволителю трудящих от гніту капіталу та експлуататорів»[1].

Важливими політичними кампаніями були організація 1921 року комітетів незаможних селян та вибори до Рад. У здійсненні їх активну участь брали слухачі повітової радянсько-партійної школи, серед яких був тоді П. Ф. Криниченко, учасник листопадової революції 1918 року в Німеччині, член організації «Союз Спартака», командир загону німецької Червоної гвардії[2]. Значну роз'яснювальну роботу серед населення вели газети «Червоний Звягель» та «Вісті» — органи Новоград-Волинського повітвиконкому та парткому КП(б)У, що виходили 1921 року. Восени 1921 року комуністи та комсомольці організували населення на збір продовольства для робітників Донбасу та голодуючих Поволжя. В окремі дні на зсипний пункт надходило по 7—8 тис. пудів хліба. Для дітей-сиріт з Поволжя в місті відкрився дитячий будинок на 300 місць[3].

Багато складних питань поставало перед активом міста в ході соціалістичного будівництва. Велике значення мала відбудова міської електростанції. Завдяки проведенню кількох масових суботників та недільників до кінця 1921 року мали електрику не лише адміністративні приміщення, а й кількасот квартир робітників[4].

Досить складним було питання кадрів. Не вистачало спеціалістів сільського господарства, вчителів.

Предметом постійної турботи партійних та радянських органів міста стала організація шефської допомоги частинам Червоної Армії. Так, у серпні 1922 року для Таращанського полку зібрано 300 пар білизни[5].

Трудящі Новограда-Волинського допомагали в боротьбі своїм братам по класу за рубежем. Наприкінці 1922 року працівники підприємств та установ на загальних зборах одностайно вирішили відрахувати у фонд допомоги політичним в'язням Польщі половину своєї місячної заробітної плати[6].

Багато уваги приділялось патріотичному вихованню молоді. З ініціативи комсомольців весною 1922 року для молоді міста організовано читання лекцій та доповідей.

1923 року, в зв'язку з введенням нового адміністративного поділу, Новоград-Волинський став центром однойменного району. В місті проживало 10 400 чоловік. Діяли млин, 2 чавуноливарні, спиртовий та пивоварний заводи, друкарня[7].

Поступово впорядковувалося місто. 1923 року воно мало 28 вулиць і 8 провулків, які освітлювалися електричними ліхтарями. За рахунок державних коштів споруджувалися дво- та триповерхові житлові будинки, розширювалася водогінна мережа.

Поліпшувалося медичне обслуговування. Охорону здоров'я забезпечували лікарня, дві амбулаторії, робітнича поліклініка, дитяча консультація, будинок малюків. Добру славу здобула державна лікарня ім. Семашка на 68 ліжок. Тут працювало 27 лікарів та медичних працівників з середньою освітою[8].

---

[1] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 444.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 31, оп. 31, спр. 2, арк. 9.
[3] Газ. «На голод» (Житомир), 10 вересня 1921 р.; журн. «Хозяйство Волыни», 1921, № 2—3, стор. 36.
[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 8, арк. 68, 106.
[5] Там же, ф. Р-28, оп. 1, спр. 24, арк. 87.
[6] Газ. «Волынский пролетарий», 6 лютого 1923 р.
[7] П. Постоєв. Волинська округа. Житомир. 1926, стор. 43, 66.
[8] Житомирський облдержархів, ф. Р-100, оп. 1, спр. 7, арк. 4, 31, 32.

1923 року діяло 6 міських трудових шкіл, в яких 45 учителів навчали й виховували 1450 учнів. Широко практикувались екскурсії учнів на місцеві фабрики й заводи, знайомство з рідним краєм — його природними багатствами, фауною і флорою. Працювали 4 школи ліквідації неписьменності, відкриті в 1922 році. Вони робили по 3 випуски на рік. Так, лише при одній з трудових шкіл протягом 1924 року опанували грамоту близько 100 чоловік[1].

У вересні 1921 року розпочалися заняття на трирічних вищих педагогічних курсах, при яких діяла зразкова базова школа. 1923 року відкрилася профтехшкола. У 1924—1927 рр. працювала сільськогосподарська школа, у 1926—1928 рр.— педагогічний технікум, при якому діяли місячні літні курси підвищення кваліфікації вчителів[2].

Досить розвиненою була мережа культосвітніх закладів. В Новограді-Волинському діяли робітничий клуб, районний сельбуд, що керував роботою 30 хат-читалень, два профспілкові клуби, чотири бібліотеки. З 1925 року одним з центрів масово-політичної роботи став робітничий клуб. Любили жителі міста свій театр. Значну частку коштів, зібраних від вистав, колектив театру віддав у фонд оборони та фонд відбудови Донбасу, в червні 1923 року вніс близько 10 тис. крб. на будівництво повітряного флоту[3].

Після завершення відбудовного періоду промисловий комплекс міста дедалі розширювався. В 1927 році на базі механічної майстерні утворено металообробний завод. 1928 року введено в дію маслозавод. Реконструйовано діючі підприємства. На металообробному заводі, зокрема, введено в дію новий потужний ливарний цех. 1937 року в місті діяло 14 промислових підприємств, на яких працювало близько 1350 робітників[4]. Найбільшим підприємством був машинобудівний завод.

В травні 1941 року відбулася районна виставка предметів широкого вжитку, яка продемонструвала зростання промисловості Новограда-Волинського, піднесення культурного і побутового обслуговування населення[5].

Поліпшувалися транспортні зв'язки. Наприкінці 30-х років стала до ладу залізниця Новоград-Волинський — Житомир — Фастів. З побудовою залізниці між Новоградом-Волинським і Києвом почали курсувати пасажирські поїзди.

У 1932—1934 рр. в Новограді-Волинському працював Д. М. Медведєв, згодом прославлений партизанський командир. За його ініціативою протягом 1933—1936 рр. у місті діяла комуна для безпритульних, де виховувалось понад 300 дітей. Крім навчання в школі, вони на деревообробному заводі набували трудових навичок[6].

Новим трудовим піднесенням трудящі міста відзначили прийняття нової Радянської Конституції. Колектив машинобудівного заводу на честь цієї події зобов'язався перетворити своє підприємство на суцільно стахановське.

Напередодні війни було чимало зроблено в справі впорядкування міста. Електрика, радіо міцно ввійшли в побут мешканців. Міська Рада вживала заходів до того, щоб місто кращало, впорядковувалося.

1935 року в місті встановлено пам'ятник В. І. Леніну (скульптор Г. Л. Пивоваров).

За роки Радянської влади значні зміни сталися в галузі охорони здоров'я. В місті діяли лікарня з поліклінікою, де працювало 47 лікарів і 98 середнього медперсоналу, протитубдиспансер, дитяча консультація, молочна кухня. Напередодні війни відкрили пологовий будинок, хірургічний корпус районної лікарні, двоє дитячих ясел, дезинфекційну станцію, дитячий кістково-туберкульозний санаторій.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-100, оп. 2, спр. 3, арк. 16; Розвиток народної освіти на Житомирщині за 40 років Радянської влади, стор. 66.

[2] Матеріали до вітчитної доповіді Волинського окрвиконкому на IV окружному з'їзді Рад Волині. 1 січня 1926 р. — 1 січня 1927 р. Житомир, 1927, стор. 59.

[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-100, оп. 2, спр. 3, арк. 2.

[4] Газ. «Соціалістичне Полісся», 5 листопада 1937 р.

[5] Газ. «Соціалістичне Полісся», 7 травня 1941 р.

[6] А. Цессарский. Жизнь Дмитрия Медведева. М., 1969, стор. 88—94.

Якщо 1936 року на охорону здоров'я витрачено 2140 тис. крб., то 1940 — вдвоє більше[1]. Медична допомога стала доступною всьому населенню, кількість лікарів та медпрацівників збільшилась порівняно з дореволюційним часом майже у 7 разів.

1931 року дві школи перетворено у фабрично-заводські семирічки. Понад 300 студентів навчалося в медичному технікумі. Перед війною в Новограді-Волинському працювало дев'ять шкіл, де навчалося близько 3 тис. учнів. Діяла дитяча технічна станція. Протягом 1938—1940 рр. збудовано два дитячі садки, крім шести існуючих.

Неписьменність було ліквідовано. Всі діти шкільного віку навчалися. Порівняно з дореволюційним часом кількість учнів збільшилась майже в 6 разів. Багато школярів відвідували різні гуртки міського палацу піонерів.

У місті діяло 5 клубів, будинок культури, два кінотеатри, театр ім. Шевченка, де грали актори не лише місцевої трупи, а й приїжджі.

Населення обслуговувало 7 бібліотек з книжковим фондом понад 18 тис. книг.

До 1939 року Новоград-Волинський був прикордонним містом. Прикордонники допомагали громадським організаціям міста в налагодженні оборонної роботи. За їх активною участю тільки 1939 року було підготовлено близько 2 тис. значківців ГПО і ГСО[2].

В ході соціалістичного будівництва партійні організації міста поповнювалися новими, чудовими людьми. Лише з березня 1939 по березень 1940 року до лав партії вступило 360 чоловік. В місті на цей час було створено 19 нових партійних організацій.

Мирну творчу працю трудящих міста перервав підступний напад гітлерівської Німеччини на СРСР. 22 червня на підприємствах відбулися багатолюдні мітинги, на яких трудящі висловлювали рішучість відстояти честь і свободу своєї Батьківщини.

Настали тривожні дні. Повз місто вдень і вночі йшли залізничні ешелони: одні — з бійцями та військовою технікою на фронт, інші — з заводським і фабричним устаткуванням, сільськогосподарською технікою — на схід. 8 липня, зосередивши на вузькій ділянці фронту велику групу військ, ворог, при підтримці авіації, прорвав оборону і захопив місто.

Проте радянські війська не припиняли боїв. Хоч у місті вже порядкували фашисти, один з радянських дотів на підступах до міста продовжував тримати оборону і обстрілювати міст через Случ. Гітлерівці стріляли по доту з гармат, бомбили його з літаків, але вогонь не припинявся. І лише після того, як фашистський вогнемет влучив в амбразуру, дот замовк. Коли гітлерівці підірвали броньовані двері й увійшли всередину, поруч з кулеметом вони побачили тіло одного радянського бійця. Ним виявився син російського народу Олексій Петляков[3].

Захопивши Новоград-Волинський, фашисти встановили в ньому жорстокий окупаційний режим. У центрі міста гітлерівці влаштували концентраційний табір.

Але ні насильства, ні терор не залякали трудящих. З перших днів окупації почала розгортатися підпільна боротьба. Ще на початку серпня 1941 року група патріотів вчинила напад на будинок, де зібралися на банкет фашисти, підпалила його та обстріляла з гвинтівок[4].

У жовтні 1941 року на конспіративній квартирі по вулиці Ярунській, № 2 відбулася перша нарада патріотів, на якій було створено Новоград-Волинську підпільну організацію, до складу якої ввійшли К. М. Бондарчук, М. М. Громов, І. П. Іщенко, В. О. Колесник, Л. М. Пастухов та інші. Керівником її було обрано М. І. Лянгуса. Підпільники домовилися про встановлення зв'язку з «Великою землею», влашту-

---

[1] Газ. «Радянський прапор», 15 листопада 1967 р.; газ. «Соціалістичне Полісся», 9 травня 1941 р.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 1, спр. 358, арк. 52.
[3] П. Тронько. Подвиг твоих отцов. М., 1970, стор. 73.
[4] Газ. «Комуніст», 7 серпня 1941 р.

вання друкарні, створення диверсійних груп. Після того боротьба активізувалася. Виникли підпільні групи на машзаводі, МТС, пивзаводі, залізничній станції, в управлінні шосейних шляхів[1]. Старшим шляховим майстром став П. І. Дубов, майстрами Л. М. Пастухов, М. О. Тарасов, М. М. Ніколаєв, В. А. Квітинський, Г. І. Іванов. Група П. І. Дубова, не раз руйнуючи міст через Случ, виводила з ладу автотрасу, вела антифашистську агітацію, збирала зброю та боєприпаси. Багато неприємностей завдавали підпільники ворогу безпосередньо в самому місті[2].

На початку 1942 року патріоти мали 100 автоматів, багато патронів та гранат. Чимало зброї та боєприпасів переправили до Чижовецького лісу для партизанського загону.

В березні 1942 року до Новограда-Волинського прибула словацька частина, в складі якої виявилося чимало антифашистів. Вони врятували від смерті та відправки до фашистської каторги багато жителів міста, особливо молоді[3].

Дедалі ефективнішою ставала антифашистська агітація серед населення. Підпільники викривали фашистську брехню про розгром Червоної Армії, поширювали відомості про справжнє становище на фронтах, які взнавали, слухаючи радіоприймач, встановлений в одному з підсобних приміщень міської санепідемстанції. Великого значення набули листівки. Спершу їх писали від руки, а в березні—квітні 1942 року під керівництвом М. М. Ніколаєва налагоджено випуск друкованих листівок «Червоний партизан». 10 червня 1942 року гітлерівський агент помітив, як К. П. М'якишев набирав у друкарні текст підпільної листівки і виказав його. Фашисти схопили і закатували патріота.

У травні 1942 року на засіданні комітету підпільної організації спільно з представниками підпільної організації Ємільчинського району було вирішено створити партизанський загін «Перший Волинський». Командиром призначили М. П. Гордєєва, комісаром Л. М. Пастухова, які перед війною служили у прикордонних військах. Бойові дії загін розпочав у районі Чижівка — Курчицька Гута. В його складі налічувалося тоді 36 чоловік. Перервавши телефонний зв'язок між Новоград-Волинським, Городницею і Ємільчином, народні месники роззброїли поліцаїв, знищили колону автомашин з гітлерівськими солдатами і офіцерами.

В зв'язку з тим, що фашисти встановили нагляд за М. І. Лянгусом, одразу після налагодження зв'язків з партизанами він за пропозицією підпільного комітету пішов у партизанський загін. Підпільну роботу в місті очолив В. С. Левченко. Під його керівництвом 7 січня 1943 року в приміщенні міської аптеки нарада підпільного комітету обговорила питання про постачання партизанів продовольством, одягом, медикаментами та про відбір людей для поповнення партизанських загонів «25 років Радянської України» та ім. Чапаєва. Всього до лав народних месників підпільники направили 514 новоградволинців. Партизани одержали 51 кулемет, понад 400 гвинтівок, 130 тис. патронів.

Ворог докладав чимало зусиль, аби викрити патріотів. На початку 1943 року в місті почались масові арешти. Були заарештовані В. Левченко, М. Громов, О. Александров, П. Штепин, В. Петровський та П. Крюков. Фашисти піддали підпільників жорстоким катуванням, але ті не видали своїх товаришів. Гітлерівці стратили заарештованих і сім'ї В. Левченка, О. Александрова, П. Крюкова, С. Абрамчука.

Незважаючи на криваві розправи, боротьба наростала з кожним днем. Починаючи з травня 1943 року, партизани тримали під постійним контролем залізниці Новоград-Волинський—Житомир, Новоград-Волинський—Шепетівка, Новоград-Волинський—Коростень[4]. Вони висаджували в повітря мости, пошкоджували залізницю, телефонний зв'язок, пускали під укіс ешелони. Лише підривна група С. Д. Тро-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 1, арк. 43, 57—62.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр 1, арк. 43, 57, 62.
[3] Бойова співдружність. Збірник спогадів радянських і чехословацьких партизанів. К., 1960, стор. 135—136.
[4] Т. А. Строкач. Наш позивний — «Свобода», стор. 405—406.

химчука, яка діяла на ділянці Новоград-Волинський—Шепетівка, протягом весни—літа 1943 року пустила під укіс 13 залізничних ешелонів. Народні месники не раз псували кабель зв'язку Берлін — фронт. За героїзм, виявлений під час виконання бойових завдань, С. Д. Трохимчук нагороджений орденом Червоного Прапора та орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня[1].

Новоград-Волинська підпільна організація на кінець 1943 року налічувала в своїх лавах 123 народні месники. Це були комуністи, комсомольці, безпартійні, люди різних професій і різних національностей. Всіх їх єднала палка любов до Батьківщини і ненависть до окупантів. 52 сміливці не дожили до визволення. Вони віддали життя за Батьківщину.

Восени 1943 року війська 1-го Українського фронту, форсувавши Дніпро, почали визволення Правобережної України. Бої за Новоград-Волинський розгорнулися наприкінці грудня 1943 року. В перших лавах визволителів йшли воїни 287-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Й. М. Панкратова й 20-ї мотострілецької бригади, очолюваної полковником П. С. Ільїним. На світанку 1 січня східна частина міста була визволена. Але, закріпившись на західній околиці, що відокремлювалася Случчю, гітлерівці чинили відчайдушний опір.

Проте ніщо не могло зупинити наступаючі радянські війська. Форсувавши Случ, вони пішли на штурм ворожих укріплень і 3 січня 1944 року визволили місто.

149-й та 287-й стрілецьким дивізіям, 111-й, 162-й та 175-й танковим бригадам, 20-й мотострілецькій бригаді, 1829-му та 41-му самохідним артилерійським полкам, які особливо відзначились, присвоєно найменування «Новоград-Волинських»[2].

4760 жителів Новограда-Волинського воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. З них 2980 полягли смертю хоробрих, 2578 чоловік нагороджені бойовими орденами і медалями. За військову майстерність та подвиги при визволенні Прибалтики А. Т. Бурковський удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Ю. М. Гарбко, удостоєний цього високого звання за мужність і відвагу, виявлені в боях з білофіннами, героїчно загинув 1942 року.

Новоградволинці свято бережуть пам'ять про всіх, хто визволяв їх рідне місто від ворогів. В місті встановлено пам'ятник легендарній Першій Кінній армії та пам'ятник радянським військам, які 1944 року визволяли місто від німецько-фашистських загарбників. На честь партизанів і підпільників Новограда-Волинського, закатованих гітлерівцями, встановлено обеліск Слави.

Ніколи не забудуть новоградволинці генерал-майора Й. М. Панкратова, дивізія якого одною з перших 31 грудня 1943 року вступила в місто. Й. М. Панкратов не дожив до Дня Перемоги. Він загинув під час форсування Одера 25 квітня 1945 р. Перед смертю генерал попросив поховати його в Новограді-Волинському, який йому дуже сподобався в грізні дні зими 1943—1944 рр. Побажання Панкратова виконано. Його поховано в міському парку. На могилі встановлено гранітний обеліск.

Війна завдала Новограду-Волинському величезних руйнувань. Гітлерівці зруйнували майже всі промислові підприємства, заклади охорони здоров'я, освіти, культури, понад 1000 житлових будинків.

У січні 1944 року відновили роботу міськком КП(б)У, міська Рада депутатів трудящих, які мобілізували новоградволинців на відбудову рідного міста. Допомогу подавали військові частини, зокрема 20-а Червонопрапорна ордена Суворова Новоград-Волинська мотострілецька бригада. Активну участь у відбудовних роботах брали й колишні підпільники. Швидко було налагоджено хлібопостачання, пущено електростанцію, водопровід[3]. Вже 4 січня відновив роботу машинобудівний завод, що розпочав виготовлення запасних частин для тракторів та інших сільськогосподарських машин.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 1, арк. 57.

[2] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками, стор. 197—198.

[3] Газ. «Радянський прапор», 6 січня 1971 р.

22 січня станція Новоград-Волинський прийняла перший поїзд з Житомира. Встановився регулярний рух ешелонів, що йшли на фронт. Вже в першому кварталі 1944 року залізничники міста налагодили нормальну діяльність вузла — відремонтували колії, відбудували мости, службові приміщення.

В січні відновили роботу 70 підприємств та установ міста[1].

Неоціненною була допомога братніх республік. Так, завод сільськогосподарських машин одержував метал з Магнітогорська, верстати з Москви та Тбілісі, електромотори з Баку; авторемонтний завод — верстати з м. Подольська Московської області, Тбілісі, ліс — із Карелії. З РРФСР надійшло 6 вагонів з будівельними матеріалами.

Трудящі міста подавали допомогу Червоній Армії. Лише протягом лютого 1944 року в фонд оборони було зібрано понад 22 тис. цнт хліба. Міськком комсомолу створив фонд допомоги червоноармійським родинам.

Трудівники міста та району зібрали понад 2 млн. крб. на побудову танкової колони «Колгоспник Житомирщини», за що одержали подяку Верховного Головнокомандуючого[2].

Скінчилась війна. Окрилені перемогою над ворогом новоградволинці ще з більшою енергією взялися до роботи. В місті діяло 7 заводів: машинобудівний, шпалорізальний, спиртовий, горілчаний, хлібо-, масло-, пивзаводи, гранкар'єр, ліспромгосп, лісгосп, міськпромкомбінат (з 10 цехами), міськхарчокомбінат, електростанція, МТС, м'ясокомбінат, 8 промартілей.

З медичних закладів працювала лікарня, поліклініка, дитячий садок, дитяча поліклініка, аптека, протитубдиспансер, дитяча та жіноча консультація, молочна кухня, дитячі ясла, санепідемстанція.

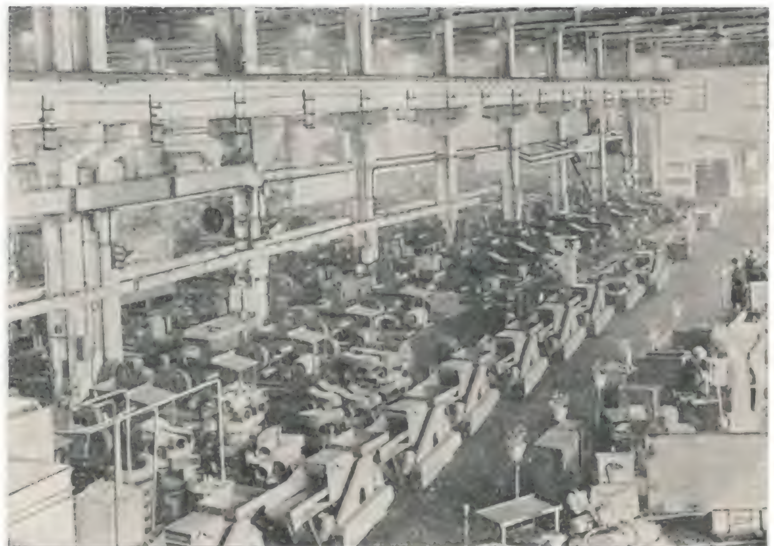
Діяли 3 середні, 3 неповні середні та 3 початкові школи, музична школа, палац піонерів, театр, кінотеатр, міський клуб, 2 бібліотеки.

Наприкінці грудня 1950 року четверта міська партійна конференція констатувала, що 19 підприємств та артілей міста (з 22-х) виконали достроково план четвертої п'ятирічки. На підприємствах працювало 1100 стахановців та ударників.

Добрих наслідків домігся колектив найбільшого підприємства — машинобудівного заводу, який 1950 року виготовив надпланової продукції на 28 тис. крб. На заводі працювало 116 стахановців[3]. Того року залізничники виконали план приймання поїздів та вантажообороту — на 142 проц.[4]. За підсумками змагання 1953 року шість працівників залізничної станції одержали урядові нагороди[5].

У наступні роки найбільшим підприємством міста став завод сільськогосподарських машин. З невеличкої майстерні, що колись виробляла січкарні для селянських господарств, він виріс у велике сучасне підприємство, обладнане найновішою вітчизняною технікою, що рік у рік удосконалюється. Гордістю машинобудівників є модернізована кормодробарка «Українка», серійний випуск якої розпочався у 1965 році. За своїми конструктивними даними вона з успіхом конкурує з зарубіжними машинами цього класу.

В цеху Новоград-Волинського заводу сільськогосподарських машин. 1969 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 140, оп. 1, спр. 1-а, арк. 44, 47.
[2] Там же, спр. 6, арк. 6.
[3] Там же, оп. 8, спр. 124, арк. 1—3.
[4] Там же, оп. 5, спр. 3, арк. 47.
[5] Газ. «Радянська Житомирщина» 12 грудня, 1954 р.

Вироби підприємства йдуть у різні кінці Радянського Союзу, а також експортуються до ряду зарубіжних країн. Щоб допомогти монгольським механізаторам швидше освоїти машини, група робітників заводу виїздила до Монголії й організувала там при кількох державних господарствах курси машиністів агрегатів АКН-1М. За подану допомогу монгольський уряд нагородив колектив заводу Почесною Грамотою[1]. 1966 року завод удостоєний диплома міжнародної виставки «Сучасні сільськогосподарські машини та обладнання».

На міжнародній виставці сільськогосподарської техніки в Москві 1968 року агрегат АПК — своєрідний унікальний завод, спроможний приготувати за годину 10 тонн поживних кормів, був удостоєний Золотої медалі.

Значно розширився авторемонтний завод. У перші роки після війни була лише невеличка майстерня, обладнана трьома металорізальними верстатами. Згодом майстерня розрослася, поповнилася новою технікою. 1958 року виник авторемонтний завод, на якому працює понад 600 робітників.

За річкою Смолкою, там, де колись був пустир, в післявоєнні роки виросло нове підприємство — каменедробильний завод. Свою продукцію завод відвантажує до братньої Білорусії.

Промкомбінат на початку 1965 року перетворено на швейну фабрику. Наприкінці 1964 року пущено плодоконсервний завод. За виробничий сезон він виробляє по півтора мільйона банок консервної продукції. 1966 року став до ладу один з найпотужніших на Україні м'ясокомбінат.

Трудовими здобутками зустріли жителі Новограда-Волинського 50-річчя Великого Жовтня. В ювілейному році колектив машинобудівників налагодив випуск транспортера-роздавача ТВК-80А для механізованої роздачі кормів на тваринницьких фермах, а також виготовлення дослідних зразків машини, призначеної для подрібнення зерна. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь знаменної дати машинобудівний та авторемонтний заводи нагороджено пам'ятним Червоним прапором міськкому партії та міської Ради депутатів трудящих.

Всі промислові підприємства міста достроково виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь Ленінського ювілею. За перший квартал 1970 року реалізовано продукції на 20 проц. більше, ніж за відповідний період 1969 року. Кращих успіхів у ювілейному змаганні домоглись колективи заводів: каменедробильного, авторемонтного та сільськогосподарських машин, а також меблевої фабрики. 1720 передових виробничників міста удостоєні ювілейних медалей «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», 55 кращих із них занесено до Книги Ленінської трудової слави.

Колектив авторемонтного заводу відзначений Ленінською ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради.

Під керівництвом партійних організацій трудящі міста домоглися ще більших успіхів у роки восьмої п'ятирічки. Обсяг промислового виробництва зріс із 46,2 млн. крб. у 1965 році до 100,5 млн. крб. у 1970, або у 2,2 раза. Прибутки підприємств зросли у 2,3 рази, а продуктивність праці на 70,5 проц. П'ятирічний план по виробництву й реалізації продукції промислові підприємства міста виконали до 1 жовтня 1970 року. Лише надпланової продукції випущено на 25,5 млн. крб. В роки п'ятирічки побудовано і введено в дію консервний і цегельний заводи, м'ясокомбінат, електричну підстанцію, реконструйовано і розширено машинобудівний завод. Середньомісячна заробітна плата робітників зросла на 31,4 процента.

Трудівники промисловості впровадили у виробництво 478 раціоналізаторських пропозицій замість запланованих 400, що дало протягом року економічний ефект в сумі 578,7 тис. карбованців.

---

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 7 жовтня 1964 р.

Центральний універмаг у Новоград-Волинському. 1970 р.

За трудові успіхи багато громадян міста удостоєно орденів і медалей. З них ордена Леніна — шофер міського автопідприємства В. М. Анципович, учителі Г. Т. Бабенко та З. О. Чмельова, машиніст екскаватора каменедробильного заводу А. М. Кузько, інженер В. С. Шаповалов, ордена Жовтневої Революції — майстер заводу сільгоспмашин М. П. Бакало та електрик С. В. Базько, ордена Трудового Червоного Прапора — монтер Д. М. Чугунов, працівник культури С. Д. Іванов, директор магазину «Тканини» Т. Г. Анисимова.

Нових успіхів досягли трудівники Новограда-Волинського, змагаючись на честь 50-річчя утворення СРСР. Протягом 1972 року лише додаткової продукції підприємства міста випустили більш як на 2 млн. крб. Вже 1 грудня 1972 р. понад 300 робітників працювали в рахунок 1973 року.

Багаторічна дружба та соціалістичне змагання єднають трудівників Новоград-Волинського району і Хашурського району братньої Грузії, міст Новограда-Волинського й Хашурі. Вони щорічно обмінюються досягненнями, діляться досвідом, ведуть між собою трудове суперництво за першість у розвитку промислового виробництва та культури. Підсумки змагання за 1972 рік свідчать, що обидва міста добились успіхів у розвитку промисловості, по основних показниках виконали і перевиконали соціалістичні зобов'язання.

Включившись у Всесоюзне соціалістичне змагання за дострокове виконання дев'ятої п'ятирічки, трудящі райцентру зобов'язалися в 1973 році збільшити обсяг виробництва й реалізації продукції порівняно з 1972 роком на 19 процентів, річний план випуску промислової продукції виконати до 28 грудня, впровадити у виробництво 500 раціональних пропозицій з умовною річною економією 400 тис. карбованців.

В місті виникли нові житлові мікрорайони, змінився зовнішній вигляд і центральної частини міста, зокрема вулиць Леніна, К. Маркса, Пушкіна, Кірова, Шевченка, Л. Українки. Вони прикрасилися багатоповерховими сучасними будинками. Протягом 1972 року нових мешканців прийняли 7 житлових будинків площею 6,8 тис. кв. метрів.

На честь 50-річчя Великого Жовтня в Новограді-Волинському зведено просторий і світлий автовокзал — одну з найкращих споруд міста. В роки восьмої п'ятирічки став до ладу будинок зв'язку. Діє автоматична телефонна станція на 2300 абонентів.

Добре впорядковано міський парк. Біля пам'ятника В. І. Леніну обладнано сквер, щовесни висаджується багато квітів. На заводі сільгоспмашин створено оранжерею, що налічує близько 300 сортів квітів.

Поліпшилося торговельне обслуговування населення. Лише у восьмій п'ятирічці товарообіг зріс на 67 проц. Торговельна мережа збільшилася на 17 магазинів. Всього в місті 54 магазини. Товарообіг у 1972 р. складав 26 млн. крб. На початку 1964 року відкрився триповерховий універмаг. Стали до ладу два ресторани, кафе «Новинка».

Рік у рік зростає кількість майстерень ремонту взуття, побутової техніки, ательє пошиття одягу, перукарень. У складі міськпобуткомбінату 46 ательє і майстерень, які виконують близько 170 різних послуг.

Невпинно зростають добробут і культурний рівень трудящих. В роки 8-ї п'ятирічки на соціально-культурні потреби було витрачено 15 653 тис. карбованців. У побут новоградволинців міцно увійшли радіо і телебачення. Після спорудження 1962 року потужного телевізійного ретранслятора число телевізорів у користуванні трудящих невпинно зростає. Нині їх налічується близько 7750.

Рік у рік поліпшується охорона здоров'я трудящих. У місті є лікарні — дитяча та для дорослих, поліклініка, водолікарня, санітарно-епідемічна станція, 3 аптеки. 1967 року відкрилася станція переливання крові. На промислових підприємствах міста діє 13 фельдшерських пунктів. Кількість лікарняних ліжок зросла до 800. На варті охорони здоров'я новоградволинців — понад 150 лікарів та 450 чоловік середнього медичного персоналу.

Дальшого розвитку набула система народної освіти. Тепер у місті 11 шкіл, у т. ч. 8 середніх, де 520 учителів навчають понад 8 тис. учнів. Діє школа-інтернат на 330 місць. Близько 400 юнаків і дівчат здобувають знання у професійно-технічному училищі.

У 1972 році відбувся перший випуск у філіалі Київського вечірнього індустріального технікуму при Новоград-Волинському заводі сільгоспмашин. 46 робітників і майстрів одержали дипломи технологів по обробці металів. З 1946 року в місті діє музична школа-семирічка. Її закінчило понад 500 учнів.

У місті працюють бібліотека для дорослих імені Лесі Українки, три дитячі й 12 відомчих бібліотек. Їх загальний книжковий фонд — понад 125 тис. примірників.

1963 року в будинку, де народилася Леся Українка, відкрито на громадських засадах музей великої письменниці, що 1971 року перетворено на державний. В його експозиціях понад 300 експонатів, що відтворюють життя та діяльність поетеси.

У велике інтернаціональне свято перетворилися торжества з нагоди 100-річчя від дня народження Лесі Українки, на яке прибули партійні та радянські працівники, представники братніх республік, зарубіжні гості, письменники.

Під зорею Великого Жовтня розквітли народні таланти міста. Пишаються новоградволинці своїм театром. На республіканському огляді народних театрів у 1967 році він удостоєний Бронзової медалі, на республіканському огляді в Ленінському ювілейному році — Золотої медалі. Ансамбль пісні і танцю «Полісся» часто виступає в багатьох містах нашої країни. Далеко за межами району славиться Новоград-Волинська школа баяністів при будинку культури.

1972 року урочисто відкрився новий будинок культури. Зал для глядачів з рухомою сценою має 800 місць, лекційний — 250.

Дедалі більшої популярності набуває фізична культура і спорт. Після переобладнання на стадіоні стало 10 тис. місць. 1966 року здано в експлуатацію плавальний басейн. Діє дитяча спортивна школа.

В авангарді трудових починань новоградволинців понад 2520 комуністів, об'єднаних у 71 партійну організацію. 70 проц. складу міської парторганізації працює безпосередньо в сфері матеріального виробництва. Вірними помічниками комуністів є 4840 комсомольців, які об'єднані у 58 первинних організаціях.

Господарське і культурно-освітнє життя міста спрямовує міська Рада депутатів трудящих, у складі якої 150 депутатів, у т. ч. робітників — 96, членів КПРС — 75, комсомольців — 19, жінок — 64. При Раді працюють 12 постійних комісій. Витрати на соціально-культурні потреби в бюджеті міста у 1973 р. складають 3756 тис. крб., тобто 85,4 проц. від загальної суми.

У Новограді-Волинському народилися: український радянський хімік-технолог, академік АН УРСР Б. С. Лисін, Герой Радянського Союзу П. І. Сирагов. В місті плідно трудився заслужений вчитель УРСР Р. Я. Герасимчук.

Невпізнанним став Новоград-Волинський за роки Радянської влади. Місто над Случчю, місто машинобудівників і харчовиків, місто чудових народних талантів у братній сім'ї народів СРСР живе повнокровним творчим життям. Як і весь радянський народ, новоградволинці віддають усі свої сили, енергію й здібності боротьбі за успішне виконання історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС.

О. О. ПАВЛОВ

Я́РУНЬ

Ярунь — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Церему, притоці Случі, за 12 км на південний захід від райцентру і залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів 1028. Населення — 4,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Гірки.

На території Яруні в Церему впадають річки Жолобанка та Грабівка. Їх русла глибокі, схожі на яри. Звідси і назва населеного пункту.

Навколишня місцевість багата покладами граніту, каоліну, торфу, глини, піску. Грунти дерново-середньопідзолисті. Закам'янілі дуби, знайдені під час меліоративних робіт, свідчать, що в минулому навколо Яруня росли дубові ліси. Поховання в урочищі Пасіки, кам'яні сокири, молотки й ножі переконують, що люди тут селилися ще в давнину.

Вперше село згадується 1540 року як власність князя Корецького, який збирав з 30 дворів податок медом, житом, льоном, грішми. Визиск був настільки великим, що 1546 року селяни написали скаргу литовському великому князю. Та гніт і побори не зменшилися. А коли після Люблінської унії 1569 року село потрапило під владу шляхетської Польщі, повинності й податки зросли. Панщина дійшла до трьох днів на тиждень, оброк платили сільськогосподарськими продуктами. Жорстокий соціальний гніт доповнювався релігійним. Селян змушували переходити в католицизм, навіть коли молоді одружувалися, їх посилали вінчатися у звягельський костьол[1].

Ярунці неодноразово піднімалися на боротьбу проти гнобителів. Під час визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів 1648—1654 років селяни разом із козаками виганяли шляхту, двори її палили, а майно, рогату худобу, свиней, овець забирали[2]. Шляхта шаленіла од люті і не раз направляла до Яруні військові загони, які жорстоко розправлялися з населенням, нещадно його знищуючи. Чимало ярунців за роки війни переселилося на Лівобережну Україну. Якщо 1650 року тут було 130 димів, то 1653 — залишилося лише 10[3].

Взяли ярунці участь і у селянсько-козацькому повстанні 1702—1704 рр. під керівництвом С. Палія. Вони боролися із шляхтою у складі його загонів, що стояли на Случі.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією, Ярунь 1797 р. став волосним центром Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. На 1798 рік тут налічувалося 236 чоловіків і 230 жінок. Це були кріпаки, що гнули спину на пана. Його сваволю ніщо не обмежувало, оскільки царизм захищав інтереси панів. Так, М. Ткачук узяв з панського двору в'язку соломи, щоб залатати стріху своєї хати. Економ так побив кріпака, що той втратив зір та тяжко захворів, залишившись калікою[4].

На той час у селі були млин, винокурня. Розвивалися ремесла. Тут виготовляли гончарний і дерев'яний посуд, різні предмети з металу, чинили шкіри.

В селі не було медичних та навчальних закладів. Лікуванням займалися тільки знахарі.

Не виправдала сподівань ярунців і реформа 1861 року. За викупним актом 176 ревізьких душ мали викупити 695 дес. землі, в т. ч. 27 дес. непридатної, а за поміщицею залишалося 147 дес. найродючішої землі, за церквою — 92[5].

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 192, арк. 4, зв. 8.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 169—571.
[3] Słownik geograficzny . . ., t. 15. Warszawa, 1900, стор. 670—680.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 10, оп. 1, спр. 292, арк. 7—8.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 4 (дод.), спр. 32, арк. 1—4.

Жорстока експлуатація і безправ'я на початку XX ст. загострили класові суперечності. Невдоволення трудящих Яруня росло. Під впливом революційних подій, що розгорнулися в країні, восени 1905 року селяни розгромили панський маєток і почали ділити поміщицьку землю. Лише з допомогою солдатів місцевим властям удалося придушити заворушення. Багатьох з них було побито, а організаторів виступу заслано до Сибіру.

Внаслідок столипінської реформи поглибилося соціальне розшарування села. Тільки чотири куркульські господарства мали по 20 десятин землі, решта — по 0,5—2 та по 0,25 — 1 десятини сінокосу.

Малоземелля і безробіття гнали ярунців на заробітки, зокрема на будівництво залізниці, що в 1912—1914 рр. розгорнулося на території Новоград-Волинського повіту. Чимало селян їхало до промислових центрів і далеких країв. Тільки 1910 року в Америку емігрувало 18 чоловік[1]. Хто залишився в селі, працював від сходу до заходу сонця за мізерну плату на панському полі. Селяни не мали лук і пасовищ. Якщо їх худоба потрапляла на панське поле, її забирали.

Частими гостями в селі були епідемії холери, тифу, інших інфекційних захворювань, бо навколо Яруня в радіусі 16 км не було жодного лікувального пункту. Школу відкрито лише 1886 року. У 1909/10 навчальному році з 122 дітей 8—11-літнього віку навчалося лише 60[2]. Заняття проводилися в тісній хатині.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла імперіалістична війна. Вона спалахнула саме в розпалі жнив. Чоловіків забрали на фронт. Реквізували велику кількість худоби, особливо коней. Скоротилися посівні площі, знизилася врожайність сільськогосподарських культур. Насувався голод. Одна за одною з фронту приходили похоронні.

Дізнавшись про повалення царизму, люди сподівалися, що новий уряд поліпшить їх злиденне становище. Але до села прибув повітовий комісар, який представляв у повіті Тимчасовий уряд, і на сільському сході попередив, що будь-яке зазіхання на поміщицьку та церковну землі каратиметься. Тільки перемога Великого Жовтня принесла трудящим справжнє розкріпачення. У грудні 1917 року в Яруні встановлено Радянську владу. Було створено ревком, який приступив до розподілу поміщицьких земель. Але в лютому 1918 року село окупували кайзерівці й відновили старі порядки. Після їх утечі в листопаді село захопили петлюрівці, які продовжували грабувати й тероризувати населення. Якось уночі вони вдерлися до хати П. Остапчук, забрали її й повезли до Новограда-Волинського за те, що відмовилася працювати на панському полі. В місті жінку побили й кинули до в'язниці[3].

У квітні 1919 року село було визволено Червоною Армією. Відновив роботу ревком, що основну увагу звернув на вирішення продовольчого питання, зокрема, вилучалися лишки хліба, нагромаджувався насіннєвий фонд для засіву запустілих під час громадянської війни земель. Організовувалися загони для боротьби з націоналістичними бандами.

25 квітня 1920 року Ярунь захопили польські інтервенти. 27 червня Перша Кінна армія остаточно визволила село[4]. Трудящі Яруня приступили до мирного будівництва. Під керівництвом ревкому до кінця 1920 року було проведено розподіл земель.

1920 року створено ярунський партійний осередок, до якого ввійшли комуністи, загартовані в боях громадянської війни. Комуністи роз'яснювали селянам суть внутрішньої і зовнішньої політики більшовицької партії та Радянської держави, організовували виконання продрозкладки, створили комнезам, залучали жінок

---

[1] Очерк крестьянского хозяйства Новоград-Волынского уезда, стор. 216—219.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 147, оп. 1, спр. 400, арк. 277.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 7 листопада 1927 р.
[4] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2, стор. 171.

до участі в соціалістичному будівництві, до роботи в громадських організаціях та комісіях.

Вперше в історії села відкрилася лікарня на десять ліжок, де медичну допомогу подавали лікар і фельдшер.

Було проведено перепис дітей шкільного віку та неписьменних серед дорослого населення, в результаті якого виявилося, що не знають грамоти у селі 328 чоловік, переважно жінки[1].

У грудні 1920 року в селі відкрито семикласну єдину трудову школу, де навчалося 90 дітей. Жителі забезпечували школу дровами, гасом, меблями, обладнанням. У гуртках ліквідації неписьменності вечорами колишні наймити при світлі каганців набували знань. Партійний осередок організував школу політграмоти, слухачі якої в 1925 році вивчали біографію В. І. Леніна, а також його праці «Про кооперацію», «Про продовольчий податок», «Як організувати змагання», «III, Комуністичний Інтернаціонал»[2].

Впорядковувався Ярунь, який з 1925 року став районним центром.

За ініціативою комуністів та комсомольців 1928 року 33 селянські двори об'єдналися в колгосп «Вільна праця»; 1929 року виникла артіль «Нова громада», наступного року — «Бідняк», а 1931 — ім. Шевченка. Працювали колгоспники дружно, хоч господарства були ще бідними. Зокрема, колгосп «Бідняк» обробляв тільки 75 га орної землі, мав 16 коней, 4 воли, 10 возів, молотарку й жниварку.

В 1932—1933 рр. внаслідок об'єднання господарств утворено два колгоспи — ім. Куйбишева та ім. Калініна. Важливу роль у їх зміцненні відіграла Ярунська МТС, організована 1932 року, у розпорядженні якої було 26 тракторів та різний реманент[3], що постачала держава.

Колгоспи рік у рік міцніше ставали на ноги. Перші успіхи, досягнуті у соціалістичному будівництві, сповнювали людей радістю за свою Батьківщину. Колгоспник С. Т. Осипчук у листі до редакції районної газети писав: «Тяжким і безпросвітним було моє життя до Великого Жовтня. Від тяжкої праці на поміщика та куркулів рано помер батько. Коли мені сповнилося вісім років, пішов у найми до куркулів. Заможно і радісно живу тепер у колгоспі. Маю гарну хату, корову, свиней, вдосталь хліба та інших продуктів. Сім'я моя добре вдягається. Діти вчаться в школі. Щоразу стає життя кращим, веселішим. За це я сердечно вдячний партії більшовиків»[4].

У тридцяті роки широкого розмаху серед трудівників Яруня набув стахановський рух. У змаганні за 500 кг льоноволокна з гектара брало участь 10 молодіжних ланок. Ланка Ф. З. Мороз-Корнійчук збирала по 550 кг. Десятки колгоспників систематично виконували свої виробничі завдання на 150—250 процентів.

1930 року в Яруні стала до ладу теплова електростанція, потужність якої становила 200 кіловат.

У передвоєнні роки колгосп ім. Куйбишева перетворився у велике багатогалузеве господарство, що користувалося 1,4 тис. га угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Воно мало три стайні, корівник, льонотіпальний пункт, майстерні для ремонту сільськогосподарського реманенту[5]. За високі виробничі показники у вирощуванні й переробці льону Д. І. Майор, Д. І. Шевелюк, М. З. Шевелюк та Г. Ю. Шевчук 1939 року були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Їх імена занесено до Книги пошани Виставки, а Д. І. Майор нагороджено Малою золотою медаллю. Тоді ж комсомолка Ф. З. Мороз-Корнійчук побувала на прийомі, влаштованому Народним комісаріатом земельних справ СРСР на честь кращих льонарів країни[6].

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-1748, оп. 1, спр. 4, арк. 111.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 860, оп. 1, спр. 3, арк. 45; спр. 5, арк. 2.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 13, спр. 1161, арк. 9.
[4] Газ. «Прикордонна зірка», 7 листопада 1937 р.
[5] Житомирський облдержархів, ф. Р—3538, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
[6] Газ. «Прикордонна зірка», 27 липня 1939 р.

Не пізнати вже було старого Яруня. На центральній вулиці, вкритій бруківкою, вечорами горіли ліхтарі. Електрика і радіо прийшли в хати колгоспників. Працювали пошта, телеграф, чотири магазини, їдальня.

У довоєнні роки багато зроблено в галузі охорони здоров'я. 1938 року до лікарні добудовано амбулаторію та аптеку.

1933 року Ярунську семирічну школу перетворено на середню, де 35 педагогів навчали 600 учнів. З 1937/38 навчального року почала працювати вечірня школа. 1940 року побудовано дитячий садок на 70 місць.

Велику роботу вів будинок культури на 600 місць. Три рази на тиждень демонструвалися кінокартини, працювали хоровий, танцювальний та драматичний гуртки.

Районна бібліотека обслуговувала понад 1 тис. читачів. Її книжковий фонд становив 12 тис. примірників. В селі виходила газета «Прикордонна зірка».

Війна, розв'язана фашистською Німеччиною, перервала мирну працю. 6 липня 1941 року Ярунь окупували німецько-фашистські загарбники, принісши з собою режим терору і катувань. Одними з перших жертв фашистів став колишній голова колгоспу комуніст М. Д. Шаповал та А. Г. Нехай[1]. Гітлерівці знищили частину села разом з її жителями.

Та переслідування і вбивства не залякали радянських патріотів. Перша підпільна група у складі 26 чоловік була створена в жовтні 1941 року. Старшим групи став місцевий лісничий, комуніст з 1919 року, Р. І. Дегтяренко, його заступником військовий лікар, москвич, комуніст Л. Ф. Козлов-Виноградов, який вийшов з ворожого оточення.

В січні 1942 року ярунські підпільники встановили зв'язок з Новоград-Волинським підпільним комітетом партії. На той час вони мали склад зброї та боєприпасів. Група Г. П. Жука поповнила його 10 ящиками патронів і 4 — гранат, 3 кулеметами, знятих з підбитого танка. Добувши радіоприймач, патріоти почали слухати Москву. Написані від руки листівки із зведеннями Радінформбюро дочка Р. І. Дегтяренка Паша та інші підпільники розклеювали в Яруні й сусідніх селах.

12 серпня 1942 року фашисти схопили Л. Ф. Козлова-Виноградова, П. Пивова, В. Судова, Т. Туровця та П. Филончука. Але катування не зломили підпільників. Перед смертю Л. Ф. Козлов-Виноградов своєю кров'ю написав на стіні ярунської в'язниці: «Москва, я вмираю..., але не скажу жодного слова». Через три дні герої-підпільники були страчені.

Але боротьба не припинялася. На зміну загиблим патріотам прийшли нові. Група Р. І. Дегтяренка поповнилася 14 чоловіками. Вирішивши розгорнути збройну боротьбу, вона влилася до загону ім. Чапаєва. Для підпільної роботи в Яруні залишилася група з дев'яти чоловік на чолі з Д. Г. Гриценком. Тільки за жовтень—грудень 1942 року вона переправила до лісу 33 чоловіка, передала народним месникам 2 кулемети та 10 тис. патронів

У травні 1943 року в Яруні розгорнула діяльність підпільна комсомольська організація, створена з ініціативи колишніх ярунських школярок М. В. Сокирко та В. О. Петришиної. Керівником юних підпільників було обрано І. В. Лисюка, який, працюючи в місцевій райуправі, передавав цінні дані партизанам. В день 26-річчя Великого Жовтня комсомольці розвісили по Яруню радянські лозунги та червоні прапори[2].

Влітку 1943 року група партизанів загону ім. Чапаєва розгромила ярунську поліцію, захопивши зброю, боєприпаси, продовольство, а також 8 поліцаїв.

Від фашистських загарбників Ярунь визволили частини 1-го Українського фронту 8 січня 1944 року.

353 жителі відстоювали свободу і незалежність Батьківщини на фронтах Великої Вітчизняної війни, 171 не повернувся з поля бою, 277 удостоєні бойових орденів

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 102, арк. 19.
[2] Там же, арк. 16, 17, 22, 28.

і медалей. Так, Д. І. Гарбарчук перебував на фронті з першого до останнього дня війни. В рідне село він повернувся з орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів, орденом Червоного Прапора та багатьма медалями. Повним кавалером ордена Вітчизняної війни повернувся додому Р. З. Фільчук. В. К. Пасічник нагороджений орденом Слави 2-го і 3-го ступенів, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

За час окупації гітлерівські розбійники повністю зруйнували колгоспні будівлі, знищили поголів'я худоби, сільськогосподарські машини.

Одразу ж після визволення відновили діяльність райком партії, райвиконком, сільська Рада, які налагоджували роботу районних організацій, МТС, колгоспів тощо.

У неймовірно важких умовах здійснювали колгоспники відбудову рідного колгоспу. Населення тоді становило 842 чоловіка — жінки, підлітки та старики. Колгоспники за рахунок власних запасів створили насіннєвий фонд.

Вчасно провели першу після визволення сівбу, виконали план заготівлі хліба та інших продуктів. Люди не рахувалися ні з часом, ні з віком. 76-річний Мусій Карплюк, 70-річні Євдоким Карплюк, Дмитро Степанюк та багато інших виконували по півтори денні норми. Героїчну працю багатьох колгоспників було відзначено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 pp.».

У пристосованій хаті розпочав роботу медпункт. Усі 268 дітей шкільного віку стали ходити до середньої школи. Наполеглива праця по оволодінню знаннями поєднувалася з значною громадською роботою. Вчителі працювали агітаторами на десятихатках і в бригадах.

У перші повоєнні роки трудящі Яруня під керівництвом партійної організації багато зробили для піднесення економіки села. Чималою в ті роки була допомога держави та братніх республік. Село отримувало плуги, жниварки, косарки та іншу техніку.

Самовіддана праця дала перші наслідки. Уже 1948 року колгосп ім. Куйбишева запланував отримати 137 тис. крб. прибутків, а мав близько 196 тис. Того ж року на капітальне будівництво запланували 66,9 тис. крб., але внаслідок допомоги держави, яка надала кредити, витратили 83 тис. крб.[1].

Великі прибутки давав цукровий буряк. 1948 року найвищих його врожаїв добилися ланки Х. Т. Вознюк, В. С. Шмереги та С. Д. Євпак з колгоспу ім. Калініна. Вони зібрали з кожного гектара в середньому по 550 цнт коренів і були нагороджені орденами Леніна. Ланка Надії Луцюк одержала найвищі врожаї проса в районі — по 24 цнт з гектара[2].

Зростання врожайності в колгоспах Яруня забезпечувалося кращим обробітком грунту, більшою кількістю добрив, сортовим насінням, чіткішою організацією праці й зміцненням трудової дисципліни. Крім зерна і грошей, кожний колгоспний двір одержав по 10—15 пудів цукру. В 1949 році трудівники артілі одержали по 3 кг зернових, по 6 кг картоплі та по 1,5 крб. на кожний вироблений трудодень.

З великим патріотичним піднесенням колгоспники підписувалися на державну позику, вносячи всю суму готівкою. В 1950 році комсомольці Яруня закликали колгоспну й радгоспну молодь Житомирщини йти в бригади і ланки по кормодобуванню та взяти шефство над створенням міцної кормової бази для колгоспного і радгоспного тваринництва. Завдяки цьому збільшилися надої молока, виробництво м'яса.

8 вересня 1950 року колгоспи — Ярунський ім. Куйбишева та «Більшовик» с. Малого Молодькова об'єднано в один — ім. Куйбишева. Об'єднання позитивно вплинуло на дальший розвиток господарства. Уже 1951 року більш як удвоє порівняно з 1945 роком зросла врожайність зернобобових і технічних культур, що дало можливість підняти продуктивність тваринництва, збільшити надої молока.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-3538, оп. 1, спр. 16, арк. 2.
[2] Газ. «Соціалістичний шлях», 23 грудня 1948 р.

Широким фронтом розгорталося колгоспне будівництво. У селі з'явилися водопровід, ставок, вітряк. У 50-ті роки здійснено механізацію трудомістких робіт на новозбудованих фермах.

Важливу роль у піднесенні економіки відіграло соціалістичне змагання. Внаслідок поліпшення агротехніки підвищилася врожайність зернових і технічних культур. Зокрема, 1958 року зібрано з кожного гектара по 14,1 цнт жита, по 12,5 цнт пшениці, по 6,3 цнт гречки, по 7,8 цнт гороху. 1959 року на 100 га земельних угідь вироблено 46,9 цнт м'яса. Колгосп ім. Куйбишева вийшов переможцем у соціалістичному змаганні району по збільшенню виробництва м'яса і молока[1]. Відзначилися у змаганні чабан вівцеферми Л. Т. Романюк, яка настригла від кожної вівцематки по 5,8 кг вовни, тракторист Є. Г. Осипчук, що виробив на трактор 1060 га умовної оранки. По 18 поросят від кожної свиноматки одержала свинарка Г. О. Карплюк.

Борючися за дальше піднесення продуктивності тваринництва, працівники колгоспу у 1959/60 році налагодили зразковий зелений конвейєр. Їх досвід перейняли всі колгоспи Новоград-Волинського району, якому Ярунь підпорядковано з 1957 року. 1960 року за успіхи в розвитку тваринництва й вівчарства колгосп ім. Куйбишева став учасником ВДНГ. Це ще більше мобілізувало трудову активність ярунців. 1961 року з кожного гектара посіву зібрали по 18,3 цнт зернових, а бригада Г. В. Гурмана — по 22,5 цнт пшениці і по 132 цнт картоплі. По 68 цнт зерна кукурудзи з кожного гектара при зобов'язанні 55 цнт виростила ланка Т. Г. Лавренюк. Свинарка Н. П. Козерацька відгодувала і здала державі 270 цнт свинини. Свинарку Г. Євпак 1969 року обрано депутатом обласної Ради депутатів трудящих[2].

У рік 50-річчя Великого Жовтня колгосп ім. Куйбишева виростив на круг по 22 цнт зернових. Успішно виконано соціалістичні зобов'язання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Зокрема, в першому кварталі ювілейного року колгоспники зобов'язалися надоїти від кожної корови 380 кг молока, а надоїли по 447. Ювілейною медаллю нагороджено 78 колгоспників. 15 переможців ювілейного змагання занесені до колгоспної Книги ленінської трудової слави, а свинарка Г. О. Карплюк — до обласної Книги переможців змагання на честь 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна.

За післявоєнні роки колгосп ім. Куйбишева перетворився на велике багатогалузеве господарство. У його користуванні 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Він має 987 голів рогатої худоби, 840 овець, 567 свиней, близько 1 тис. голів птиці. Господарство повністю електрифіковане. Тут працюють 7 спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою.

За роки восьмої п'ятирічки в колгоспі проведено закритий дренаж грунту на площі 570 га і відкритий — на 240. Це дало можливість підвищити врожайність зернових на 6 цнт з кожного гектара. За сумлінну працю й високі показники в розвитку тваринництва в цій п'ятирічці дояр В. О. Лопатюк та чабан Я. Т. Романюк нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Практичні заняття в землевпорядкувальному технікумі. Село Ярунь. 1972 р.

Добрими показниками зустріли ярунці 50-річчя утворення СРСР. Колгосп ім. Куйбишева на 100 гектарів виробив по 71,6 цнт м'яса та 347,7 цнт молока, колгосп ім. Калініна — 108,2 цнт м'яса та 210,2 цнт молока.

За досягнення в розвитку сільського господарства 130 жителів села удостоєні урядових нагород.

Змінився вигляд села. Воно повністю електрифіковане і радіофіковане. Діють

[1] Газ. «Радянський патріот», 16 квітня 1960 р.
[2] Газ. «Радянська Житомирщина», 8 жовтня 1969 р.

хлібопекарня, міжколгоспний цегельний завод, цехи ковбасний та безалкогольних напоїв, млин, телефонна станція, телеательє, готель, лазня, перукарня, майстерні індивідуального пошиву верхнього одягу та взуття. Виросли десятки добротних будинків, у яких оселилися трудівники Яруня. Так, наприклад, будинок завідуючого тваринницькою фермою К. Д. Огородника має три кімнати, що обставлені гарними сучасними меблями, прикрашені килимами. Господарі користуються холодильником, телевізором, електричними приладами побутового призначення.

Охорону здоров'я здійснює дільнична лікарня на 100 ліжок, де працює 10 лікарів та 37 чоловік із середньою спеціальною освітою. Майже половина жителів села має середню освіту. Тільки за останні 10 років Ярунську середню школу закінчило близько 400 чоловік. За успіхи у навчанні та вихованні підростаючого покоління вчителька Г. А. Лучко 1948 року нагороджена орденом Леніна. В селі — двоє ясел та садків, де виховується 150 дітей.

З 1958 року в Яруні працює землевпорядкувальний технікум, де навчається близько 950 юнаків і дівчат. Давня дружба зв'язує Ярунський технікум із студентами Російської Федерації, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Молдавії, Казахстану. Ведеться дружнє листування. Ярунці неодноразово гостинно приймали в себе друзів з цих республік і бували у них.

У двоповерховому будинку культури відбуваються лекції, концерти, демонструються кінофільми. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності. У трьох бібліотеках села — понад сто тисяч книжок.

1 Травня 1948 року в селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Діяльність трудящих в усі роки спрямовує сільський загін комуністів. Нині на території села діє 8 первинних партійних організацій, що об'єднують 162 комуністи. У 8 комсомольських організаціях 853 членів ВЛКСМ.

Значну організаторську та виховну роботу ведуть усі 67 депутатів сільської Ради. Їм допомагають 300 активістів, що працюють у 8 постійних комісіях, у 22 депутатських постах і групах. Бюджет Ради на 1973 рік складає 101 тис. крб., переважну більшість яких передбачено використати на благоустрій Яруня, піднесення культурно-освітньої роботи.

Ідеї партії в маси несуть 105 лекторів товариства «Знання», кабінет політичної освіти на громадських засадах, агітколектив. 250 комуністів і безпартійних активістів вивчають марксистсько-ленінську теорію, основи економічних знань у партійних школах, семінарах і гуртках.

Разом з усім радянським народом трудівники Яруня впевнено крокують по шляху, вказаному В. І. Леніним.

С. Л. БЛИЗНЮК, А. Ф. ЯНЧУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОГРАД-ВОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

БАРВИ́НІВКА (до 1960 року — Черниця) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від райцентру, за 4 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 407, населення 1,3 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Тальки й Тальківка.

В Барвинівці — центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, що має в користуванні 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, пшениця, льон та картопля, тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 28 учителів навчають 375 учнів, клуб на 220 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, медичний пункт, майстерня побутового обслуговування.

За трудові досягнення 21 жителя села відзначено урядовими нагородами.

Сільська парторганізація (створена 1922 року) об'єднує 45 комуністів, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1585 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії воювало 260 чоловік, у партизанському загоні «25 років Радянської України» — 35. Загинуло — 126. За героїзм, виявлений у боях з ворогом, 135 громадян села удостоєно урядових нагород.

В 1961 році встановлено пам'ятник на честь загиблих односельців і воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації.

На околиці села знайдено скарб з 339 римських монет II століття.

БРО́НИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від райцентру, за 6 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 209, населення — 712 чоловік. Через село проходить автошлях Київ — Львів. Сільраді підпорядковано села Болярка, Кам'яний Майдан, Кропивня, Марушівка.

В Брониках — центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, що користується 2,1 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон та картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За успіхи в розвитку сільського господарства 18 трудівників відзначено урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 180 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8,5 тис. примірників, медпункт, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку, три магазини.

Сільська парторганізація (виникла 1925 року) об'єднує 45 комуністів, комсомольська (виникла тоді ж) — 72 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівську навалу зі зброєю в руках відбивало 146 жителів села, зокрема, 5 — у складі партизанських з'єднань. З них загинуло 57. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, урядовими нагородами відзначено 120 чоловік. На честь воїнів-визволителів села від фашистських окупантів встановлено пам'ятник.

На околиці Кропивні виявлено давньоруський курганний могильник XI—XII століття.

В. Г. Жайворон — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Броницької Гути.

БРО́НИЦЬКА ГУ́ТА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 60 км від райцентру, за 59 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 333, населення — 1,5 тис. чоловік.

Найбільші підприємства селища — склозавод та торфопідприємство.

Працює середня школа, де 18 учителів навчають 242 учні, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла, чотири магазини, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку.

За успіхи в праці 65 осіб нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Дві парторганізації селища об'єднують 36 комуністів, три комсомольські — 118 членів ВЛКСМ.

Селище виникло 1909 року. Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

За тимчасової окупації у роки Великої Вітчизняної війни селище повністю спалили гітлерівці. 40 жителів боролися проти окупантів у складі партизанських з'єднань С. Ф. Маликова й І. І. Шитова. Всього зі зброєю в руках проти німецько-фашистських загарбників воювало 380 жителів селища, з них 78 загинуло. За героїчні подвиги в боротьбі з ворогом 145 чоловік відзначено урядовими нагородами. Уродженцем села є Герой Радянського Союзу В. Г. Жайворон, якому це високе звання присвоєно посмертно.

ВЕЛИ́КА ГОРБА́ША — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Церему, притоки Случі, за 23 км від райцентру, за 6 км від залізничної станції Колодянка. Дворів — 249, населення — 816 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мала Горбаша.

У Великій Горбаші розміщується центральна садиба колгоспу ім. Жданова. Колгосп має 2,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі та 30 га саду. Провідними культурами є пшениця, жито, картопля й цукровий буряк. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють початкова школа, де 4 вчителі навчають 66 учнів, клуб на 130 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,5 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла, два магазини, майстерня побутового обслуговування.

За сумлінну працю й високі виробничі показники 35 трудівників села нагороджено орденами та медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1610 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Сільська парторганізація об'єднує 40 комуністів, комсомольська — 67 членів ВЛКСМ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 87 жителів села, в партизанському загоні ім. Чапаєва — 12. 62 громадян віддали своє життя за Батьківщину. За мужність і відвагу в боях 45 чоловік нагороджено бойовими орденами й медалями.

Поблизу сіл Великої та Малої Горбаші виявлено поселення: доби бронзи, двоє скіфського періоду та давньоруські поховання IX—X століття.

ВЕЛИ́КИЙ МОЛО́ДЬКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру, за 19 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 336, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Багате, Груд.

Є центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який обробляє 2,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Провідні культури — озима пшениця, цукровий буряк, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 25 учителів навчають 383 учні, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,3 тис. примірників, пологовий будинок, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини.

За успіхи в праці 52 трудівників сільського господарства й освіти нагороджено орденами і медалями СРСР.

Сільська парторганізація об'єднує 43 комуністів, комсомольська — 50 членів ВЛКСМ.

Село відоме з кінця XVIII ст. В 1861—1862 роках тут працювала недільна школа.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації серед населення було чимало партизанів та підпільників. У загоні «За Батьківщину» партизанського з'єднання Ковпака воювали 10 чоловік. На фронтах Великої Вітчизняної війни гітлерівську навалу відбивало 195 жителів села, з них загинуло 91. 110 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На братській могилі воїнів-визволителів села від окупантів встановлено обеліск Слави.

ГОРОДНИ́ЦЯ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на берегах річки Случі, за 40 км від районного центру, за 39 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 1342, населення — 5,7 тис. чоловік.

В Городниці діють фарфоровий завод (заснований 1799 року) — велике сучасне підприємство, продукція якого відома далеко за межами країни; лісгоспзаг, лісозавод, бригада колгоспу «Шлях до комунізму» (центральна садиба — в с. Лучиці).

Працюють середня та дві восьмирічні школи, де 60 учителів навчають 1370 учнів, середня вечірня школа робітничої молоді, будинок культури на 250 місць, два кінотеатри, бібліотека з книжковим фондом 23,2 тис. примірників, стадіон, водна станція, піонерський клуб, народний краєзнавчий музей, лікарня на 75 ліжок, поліклініка, санстанція, аптека, 10 магазинів.

Орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 210 чоловік, робітницю лісозаводу В. І. Міськову — орденом Леніна, живописця М. С. Калініна — орденом Жовтневої Революції.

Три селищні парторганізації (осередок створено 1922 року) об'єднують 175 комуністів, 6 комсомольських — 256 членів ВЛКСМ.

Селище виникло на початку XVIII ст. 1905 року на фарфоровому заводі відбувся 40-денний страйк робітників. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії билися з ворогом 630 жителів селища. Народними месниками стали 150; 280 чоловік віддали життя за Батьківщину. За мужність і відвагу в боях з ворогом 320 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації на території Городниці активно діяли партизани.

Вшановуючи воїнів-визволителів, на братському кладовищі жителі відкрили обеліск і поклали 22 надмогильні плити. 1970 року на честь партизанів-односельців встановлено монумент.

У центрі селища встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Городниці знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ГУ́ЛЬСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване по берегах річки Случі, за 11 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 440, населення — 1,3 тис. чоловік.

У Гульську розташована центральна садиба колгоспу ім. Лесі Українки, який має в користуванні 2,8 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон, картопля.

На території Гульська діє кам'яний кар'єр.

У селі є середня школа, де 24 вчителі навчають 300 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,1 тис. примірників, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, ощадна каса, майстерня пошиття одягу, три крамниці, кафе.

За сумлінну працю в розвитку сільського господарства, освіти й медицини орденами й медалями нагороджено 61 чоловіка, директора середньої школи С. Ю. Рось — орденом Леніна.

Сільська парторганізація (створена в 1925 році) об'єднує 26 комуністів. Комсомольська (створена того ж року) — 128 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1577 року. 1905 року мали місце виступи селян проти поміщика.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 400 громадян села зі зброєю в руках захищали свою Батьківщину від німецьких загарбників. З них 189 загинули в бою, 162 нагороджено бойовими орденами й медалями.

На честь воїнів-визволителів села та односельців, які не повернулися з поля битви, встановлено обеліск Слави.

Неподалік Гульська виявлено давньоруське городище.

ДІ́ДОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру, за 19 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Через село проходить автошлях Київ — Львів. Дворів — 270, населення — 875 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Борисівка.

В Дідовичах — центральна садиба колгоспу ім. XX партз'їзду, який має в користуванні 2,1 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, картопля, цукровий буряк. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За високі виробничі показники 68 колгоспників відзначено орденами й медалями. Голова колгоспу А. О. Деюн нагороджений орденом Леніна, бригадир рільничої бригади К. Д. Мартинюк — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 170 учнів, будинок культури на 400 місць, дитячі ясла, бібліотека з книжковим фондом 11,4 тис. примірників, медпункт, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 32 комуністи, комсомольська організація — 28 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1787 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 180 жителів села, в т. ч. 8 чоловік — у загоні ім. Чапаєва, з них 85 загинуло. За мужність і відвагу 110 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від гітлерівців споруджено пам'ятник «Скорботний воїн».

У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЖОЛО́БНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Жолоб'янці, за 24 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Колодянка. Дворів — 386, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Будища, Коритища.

В Жолобному розміщується колгосп ім. Кірова, що має в користуванні 2,3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Провідними культурами є пшениця, цукровий буряк, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 30 учителів навчають 426 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,6 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла, два магазини, відділення зв'язку.

За високі показники в праці 63 трудівники села удостоєні урядових нагород, 15 колгоспників відзначено золотими й срібними медалями ВДНГ. Вчителеві географії В. Т. Левченку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Сільська парторганізація (створена 1922 року) об'єднує 28 комуністів, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1577 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни воювало з ворогом 150 чоловік. Загинуло 115 чоловік, 98 жителів села нагороджені бойовими орденами й медалями.

На честь односельців, що загинули під час Великої Вітчизняної війни, та воїнів-визволителів села від гітлерівців споруджено обеліск Слави.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

КИКОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Случі, за 16 км від районного центру. Дворів — 571, населення — 1,9 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Немильня, Українське.

У Киковій розміщується центральна садиба колгоспу «Україна», який обробляє 4,1 тис. га землі, в т. ч. 2,8 тис. га орної. Напрям господарства льоно-зерновий з розвинутим птахівництвом. Допоміжні підприємства: два цегельні та льонозавод. За трудові успіхи 107 колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, бригадир тракторної бригади Й. В. Волков удостоєний ордена Леніна, пташниця Г. Р. Франчук та голова колгоспу Г. С. Морванюк — ордена Трудового Червоного Прапора. У Киковій є середня школа, де 30 учителів навчають 500 учнів, консультаційний пункт Новоград-Волинської заочної середньої школи, при якому здобувають освіту 49 молодих трудівників полів. Діє будинок культури на 680 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, дільнична лікарня на 40 ліжок, поліклініка, стадіон, сільмаг.

Колгосп «Україна» обмінюється досвідом, підтримує тісні дружні зв'язки з колгоспом «Комуніст» Кіровського району Могильовської області та з колгоспом «Сурамі» Хашурського району Грузинської РСР.

Сільська парторганізація налічує 64 комуністи, комсомольська — 80 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1571 року. Радянську владу встановлено на початку січня 1918 року.

378 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 214 удостоєні орденів і ме-

Концерт художньої самодіяльності в с. Киковій. 1964 р.

далей, 183 чоловіка віддали своє життя за Батьківщину. На їх честь жителі Кикової спорудили мармуровий обеліск Слави.

На території села виявлено поховання доби міді та скарб срібних гривень XI—XII століття.

КИ́ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Смолки, притоки Случі, за 19 км від райцентру, за 8 км від залізничної станції Колодянка. Дворів — 404, населення — 1,4 тис. чоловік.

У Киянці розміщується центральна садиба колгоспу «Правда», який має в користуванні 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Господарство вирощує пшеницю, жито, льон, картоплю, розвиває м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, де 26 учителів навчають 378 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,5 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла, три магазини, відділення зв'язку.

За успіхи в розвитку сільського господарства та освіти 50 жителів села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Сільська парторганізація об'єднує 32 комуністи, комсомольська — 40 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1565 року. 1905 року стався виступ селян проти поміщика. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В 1920 році в районі села Перша Кінна армія вела запеклі бої з польськими інтервентами. Перша сільськогосподарська артіль створена 1924 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 250 жителів Киянки брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, у боях загинуло 104 чоловіка. За героїзм і відвагу 118 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від гітлерівців споруджено монумент.

В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

КЛЕНОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 54 км від районного центру, за 53 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 188, населення — 763 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Брониця, Дубники, Липине.

В Кленовій розміщені центральна садиба хмелерадгоспу «Кленівський» та лісництво Городницького лісгоспзагу, в розпорядженні якого 4,5 тис. га лісу. Радгосп обробляє 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі, 1,3 тис. га луків і пасовищ. Крім хмелю, тут вирощують пшеницю, жито, ячмінь, розвивають тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де 10 вчителів навчають 185 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,8 тис. примірників, медпункт, дитячий садок, магазин.

За успіхи в праці 30 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 43 комуністів, комсомольська — 112 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 150 жителів Кленової, 40 боролися в складі загону ім. Чапаєва, 68 загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боях з гітлерівцями, 73 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

КОЛО́ДЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Колодянка; через село проходить автошлях Новоград-Волинський — Шепетівка. Дворів — 322, населення — 950 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кожушки, Тернівка.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має в користуванні 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Напрям господарства зерново-тваринницький, у колгоспі дві виробничі й тракторна бригади, дві ферми. Працює млин.

Є середня школа, де 18 учителів навчають 268 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,7 тис. примірників, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку.

За трудові успіхи орденами й медалями нагороджено 31 жителя села.

Сільська парторганізація (створена 1923 року) об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 43 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 170 чоловік; 10 — у складі партизанського загону «25 років Радянської України», загинуло 73 чоловіка. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 38 громадян села відзначено урядовими нагородами.

На честь загиблих односельців і воїнів-визволителів села від фашистської окупації споруджено обеліск Слави.

КРАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Церему, за 20 км від районного центру, за 19 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 278, населення — 792 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Дібрівське, Красилівське, Морозівка.

В Красилівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який обробляє 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі, 11 га лісу. Провідними культурами є пшениця, жито, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 24 вчителі навчають 414 учнів, клуб на 130 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,8 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла, три магазини, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація об'єднує 25 комуністів, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

Красилівка виникла 1745 року. Радянська влада встановлена в листопаді 1917 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації 31 житель Красилівки пішов у партизани. За зв'язок з народними месниками село було спалене фашистами.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 111 чоловік, у боях з ворогом загинуло 53. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з фашистами, 47 нагороджені бойовими орденами й медалями.

На честь загиблих односельців, партизанів та воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів встановлено обеліск Слави.

КУ́РЧИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Случі, за 29 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 239, населення — 765 чоловік. Сільраді підпорядковані села Курчицька Гута, Михіївка, Ходурки.

В Курчиці розміщується центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має в користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Провідними культурами є пшениця, жито, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. На території села діє Курчицьке лісництво, в розпорядженні якого понад 6 тис. га лісу. 1939 року місцевий колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 160 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 13,6 тис. примірників, пологовий будинок, медпункт, дитячі ясла, два магазини.

За успіхи в праці 23 трудівники нагороджені орденами й медалями. За високі врожаї льону та картоплі ланкова Г. В. Михальчук удостоєна ордена Леніна.

Партійна і комсомольська організації створені в 1924 році. Зараз у селі — 47 комуністів, 44 комсомольці.

Село відоме з 1651 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 26 чоловік билися в партизанських загонах; за участь жителів у партизанському русі село майже повністю спалили гітлерівці. 14 громадян було розстріляно. 161 чоловік воював на фронті, з них 70 загинуло. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, урядовими нагородами відзначено 96 громадян села.

ЛЕБЕДІ́ВКА (до 1960 року — Слобода Чернецька) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 135, населення — 460 чоловік. Сільраді підпорядковані села Владин, Яворівка.

В Лебедівці розміщується бригада колгоспу ім. Свердлова (центральна садиба — в с. Яворівці).

За успіхи в праці 8 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

Працюють початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7,1 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, два магазини, відділення зв'язку.

Село засноване в другій половині XIX ст. Радянська влада встановлена в листопаді 1917 року.

85 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 14 воювали в складі партизанського з'єднання С. Ф. Маликова. 31 чоловік загинув. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 35 громадян нагороджено орденами й медалями.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівців встановлено пам'ятник.

ЛУ́ЧИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Случі, за 45 км від районного центру, за 44 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Сільраді підпорядковані села Анастасівка, Мала Анастасівка, селище Перелісок. Дворів — 198, населення — 780 чоловік.

В Лучиці розміщується центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який обробляє 5,1 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі, 2,2 тис. га лісу. Провідними культурами є пшениця, жито, льон, картопля. Приділяється увага птахівництву.

Працюють восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 170 учнів, клуб на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, медпункт, побутова майстерня, два магазини.

Колгоспна партійна організація об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 35 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село Лучиця стосується 1888 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни бився з ворогом у складі партизанських загонів 21 житель села, з них 7 нагороджено орденами й медалями, 81 чоловік перебував у лавах Червоної Армії, з них 74 удостоєні урядових нагород, 31 чоловік віддав своє життя за свободу й незалежність Батьківщини.

МА́ЙСТРІВ (до 1938 року — Старо-Корецький хутір) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 182, населення — 507 чоловік. Сільраді підпорядковані села Майстрова Воля, Маковиці, Наталівка, Олександрівка.

У Майстрові розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, що користується 3,3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на відгодівлі свиней. Провідними культурами є пшениця, жито, льон, картопля. Працюють виробнича й тракторна бригади, ферма. За успіхи в розвитку сільського господарства 35 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Є початкова школа, клуб на 130 місць, бібліотека з книжковим фондом 2,7 тис. примірників, медичний пункт, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 11 комуністів, комсомольська — 33 члени ВЛКСМ.

Село відоме з кінця XIX ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 87 чоловік відбивали гітлерівську навалу в лавах Радянської Армії. Семеро були партизанами, урядових нагород удостоєні 30 громадян.

43 чоловіка віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, в т. ч. С. І. Полян-

ський, удостоєний звання Героя Радянського Союзу в 1940 році за мужність, виявлену в боях з білофіннами.

На честь воїнів-визволителів села від гітлерівців споруджено обеліск Слави.

МА́ЛА ЦВІ́ЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Случі, за 20 км від районного центру, за 19 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 111, населення — 367 чоловік. Сільраді підпорядковані села Берегове, Вірівка, Карпилівка.

В Малій Цвілі розміщується центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який обробляє 1,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Напрям господарства зерново-тваринницький. У розпорядженні лісництва 7 тис. га лісу.

За успіхи в праці 34 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі є восьмирічна школа, де 10 вчителів навчають 296 учнів, клуб на 140 місць, пологовий будинок, медпункт, бібліотека з книжковим фондом 9,6 тис. примірників, два магазини, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація об'єднує 24 комуністи, комсомольська — 33 члени ВЛКСМ.

Село виникло 1650 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В період громадянської війни багато селян у складі Першої Кінної армії С. М. Будьонного громили внутрішню контрреволюцію та інтервентів.

У роки Великої Вітчизняної війни 9 громадян села були учасниками партизанського загону ім. Котовського. Загалом у боях з фашистськими загарбниками брало участь 112 чоловік, з них 34 полягли смертю хоробрих. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 88 жителів села удостоєні урядових нагород.

НЕ́СОЛОНЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тні, притоки Случі, за 23 км від районного центру, за 14 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 330, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Варварівка, Лагульськ, Миколаївка.

Колгосп «Прогрес», центральна садиба якого розміщується в селі, обробляє 1,8 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерново-тваринницький.

За успіхи в праці 105 колгоспників відзначено орденами й медалями.

Працює середня школа, де 22 вчителі навчають 300 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,8 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, комбінат побутового обслуговування, чотири магазини.

Сільська парторганізація об'єднує 22 комуністи, комсомольська — 50 членів ВЛКСМ.

Несолонь уперше згадується 1585 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 180 жителів села, з них 67 загинуло. 51 житель села воював проти гітлерівців у складі партизанського загону ім. Богуна. За мужність і відвагу в боях з ворогом нагороджено 128 чоловік.

М. А. Козачок Й. С. Костюк

Герої Радянського Союзу, уродженці с. Орепи.

На братській могилі партизанів та воїнів-визволителів села встановлено обеліск Слави.

В центрі села є залишки давньоруського городища XI—XIII ст. Неподалік Несолоні виявлено слов'янське поселення VI—VII століття.

ОРЕ́ПИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Колодянка. Дворів —305, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лідівка.

В Орепах розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який користується 2,1 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,7 га орної землі, 78 га лісу, 20 га саду. Напрям господарства зерново-тваринницький.

За трудові успіхи 57 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 22 вчителі навчають 250 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла, для тваринників колгоспу обладнано профілакторій.

Сільська парторганізація об'єднує 28 комуністів (створена 1923 року), комсомольська (заснована 1924 року) — 37 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1727 року. 1857 року робітники підпалили суконну фабрику. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 165 громадян села відбивали гітлерівську навалу, з них 75 загинуло в боях, 145 удостоєно урядових нагород.

Орепи — батьківщина Героїв Радянського Союзу — Й. С. Костюка та М. А. Козачка.

В центрі села встановлено пам'ятники В. І. Леніну і О. М. Горькому.

ПИЛИПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 11 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Село перетинає річка Церем та автошлях Київ — Львів. Дворів — 436, населення — 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Анета, Городище, Таращанка.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу «Комінтерн», який обробляє 2,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі, 250 га лісу, 63 га саду. Напрям господарства — зерново-тваринницький. За трудові успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 52 колгоспників, доярку Л. Г. Гопанчук — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають 340 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,2 тис. примірників, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація об'єднує 52 комуністів, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1577 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 145 чоловік, у партизанському загоні ім. Чапаєва боролося 38, загинуло 77. Нагороджено орденами й медалями 65 жителів села.

На честь воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів та загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

Неподалік с. Анети виявлено могильники доби міді та доби бронзи, на околицях Городища — поселення скіфського періоду та давньоруське городище, а біля с. Таращанки — давньоруський курганний могильник.

ПІЩІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Через село проходить автошлях Київ — Львів. Дворів — 367, населення — 1,1 тис. чоловіка. Сільраді підпорядковані села Дуплинки й Жеребилівка.

У Піщеві розміщується центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», який обробляє 2,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, ячмінь, картопля та цукровий буряк. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє лісництво, якому підпорядковано 6 тис. га лісу.

За успіхи в праці 52 колгоспників відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Жовтневої Революції — бригадира рільничої бригади Ф. Д. Мельника.

В селі — середня школа, де 28 учителів навчають 462 учні, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. примірників, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла, дві майстерні побутового обслуговування, відділення зв'язку, три магазини.

Партійна організація (створена 23 серпня 1922 року) об'єднує 46 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 54 членів ВЛКСМ.

Село виникло 1650 року. Під час революції 1905—1907 рр. відбувалися масові селянські заворушення. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в лави Радянської Армії пішло 317 жителів села, в партизанських загонах «За перемогу», ім. Щорса боролися проти ворога 48 чоловік. У боях з фашистами віддали своє життя 87. Орденами й медалями нагороджено 107 воїнів. На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівців встановлено пам'ятник, на честь загиблих односельців — обеліск Слави.

Уродженцем села є український радянський письменник М. А. Карплюк.

ПО́ВЧИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від райцентру, за 28 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 230, населення — 763 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Калинівка, Партизанське, Суховоля.

В Повчині розташована центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, який має в користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

За трудові успіхи 42 колгоспники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, голова колгоспу С. І. Гавриш — орденом Леніна, бригадир тракторної бригади Я. В. Мельничук — орденом Жовтневої Революції.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 125 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,7 тис. примірників, медичний пункт, дитячі ясла, магазин, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація має на обліку 32 комуністи, комсомольська організація — 25 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1782 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 85 жителів села відбивали гітлерівську навалу в лавах Радянської Армії, 39 — у партизанських загонах. В 1943 році під час рейду на Карпати через село проходило партизанське з'єднання С. А. Ковпака.

За мужність і відвагу в боях з ворогом 32 громадянина нагороджені орденами й медалями.

На честь 46 загиблих односельців та воїнів-визволителів села від фашистської окупації встановлено обеліск Слави.

В центрі села височить пам'ятник В. І. Леніну.

ПОЛІЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тні, за 26 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 138, населення — 453 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вироби, Малинівка.

Колгосп ім. Леніна, центральна садиба якого розміщена в Поліянівці, обробляє 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі, вирощує пшеницю, жито, льон, картоплю, приділяє увагу тваринництву м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 185 учнів, клуб на 110 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. примірників, пологовий будинок, медичний пункт, два магазини.

За високі виробничі показники 34 працівників відзначено урядовими нагородами, а механізатора С. І. Чайківського — двома орденами Леніна.

Сільська парторганізація об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Поліянівка виникла 1888 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації 36 жителів села боролися з ворогом у партизанських загонах ім. Богуна, ім. Чапаєва, ім. Котовського, 56 чоловік — у лавах Радянської Армії. У боях з ворогом загинуло 26 чоловік. За героїзм, виявлений у Великій Вітчизняній війні, 30 жителів нагороджено орденами й медалями.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів та на честь загиблих односельців встановлено обеліск Слави.

РОМА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 354, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Нова Романівка, Перемога, Слобода-Романівська.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, який обробляє 1,3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі, 147 га лісу, 60 га саду. Провідними культурами є пшениця, жито, льон та картопля, тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють середня школа, де 27 учителів навчають 410 учнів, будинок культури на 500 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,3 тис. примірників, дільнична лікарня, дитячі ясла, амбулаторія, аптека, два магазини, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку.

За успіхи в праці урядовими нагородами відзначено 34 жителів села.

Сільська парторганізація об'єднує 24 комуністи, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року. 1905 року селяни виступили проти поміщика. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1920 році поблизу села частини Першої Кінної армії вели запеклі бої з польськими інтервентами. В бою за Романівку загинуло 97 червоних бійців.

У роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 211 жителів села, в загонах народних месників — 54. 165 чоловік удостоєні урядових нагород. У боях з ворогом загинуло 120 чоловік.

На братській могилі воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації встановлено обеліск Слави.

СЕРЕ́ДНЯ ДЕРА́ЖНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Згарі, за 30 км від районного центру, за 22 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 149, населення — 450 чоловік. Сільраді підпорядковані села Велика Деражня та Крайня Деражня.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який обробляє 2,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Провідними культурами є пшениця, жито, цукровий буряк і картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Важливу роль в економіці господарства відіграє птахівництво.

Працюють початкова школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 3,7 тис. примірників, медичний пункт, дитячі ясла, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку, магазин.

За трудові успіхи в розвитку сільського господарства 61 колгоспник нагороджений орденами і медалями Союзу РСР, а О. В. Сосновський — орденом Жовтневої Революції.

Сільська парторганізація об'єднує 14 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1714 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у партизанському загоні ім. Чапаєва билися з ворогом 20 жителів села, 98 воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 49 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 45 колишніх воїнів нагороджені бойовими орденами і медалями.

СТРИЄВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Смолки, за 8 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 222, населення — 812 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кануни.

В Стриєвій розташована центральна садиба колгоспу «Мічурінець», який обробляє 2,8 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні льону. За успіхи в праці 28 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 254 учні, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,7 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла, магазин.

Сільська парторганізація об'єднує 28 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVIII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 150 громадян села зі зброєю в руках захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, п'ятеро — в складі партизанського загону. Смертю хоробрих загинуло 59 чоловік. 67 жителів села нагороджено орденами і медалями.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації встановлено пам'ятник.

СУ́СЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смолці, за 6 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 332, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Івашківка.

Колгосп «Здобуток Жовтня», центральна садиба якого розміщується в Суслах, обробляє 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, жито, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі надої молока доярка Я. С. Бучинська нагороджена орденом Леніна. Всього орденами й медалями СРСР відзначено 34 колгоспники.

В селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 180 учнів, клуб на 130 місць, бібліотека з книжковим фондом 14 тис. примірни-

ків, медичний пункт, дитячі ясла, побутова майстерня.

Сільська парторганізація об'єднує 22 комуністів, комсомольська — 28 членів ВЛКСМ.

Село виникло 1577 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців зі зброєю в руках билося 110 чоловік, з них загинуло 45. 83 воїни нагороджені орденами й медалями.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації встановлено обеліск Слави.

Неподалік Суслів є давньоруські кургани X—XIII століття.

ТЕСНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 209, населення 654 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Дубівка.

На території Теснівки розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка», який обробляє 1,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі, 105 га лісу, 532 га луків і пасовищ. Провідними культурами є пшениця, жито, льон, картопля.

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 180 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти 21 жителя села нагороджено орденами та медалями.

Сільська парторганізація об'єднує 21 комуніста, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Село вперше згадується 1646 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В період Великої Вітчизняної війни 140 жителів села зі зброєю в руках били гітлерівців на фронті, 28 — у партизанських загонах. У боях за Батьківщину загинуло 70. За героїзм, виявлений на фронтах і у ворожому тилу, орденами й медалями нагороджено 60 чоловік.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від гітлерівської окупації встановлено обеліск Слави.

ТО́КАРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру, за 27 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 173, населення — 650 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кам'янка, Косенів, Кошелів.

У Токареві розміщується центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, який обробляє 2,3 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі, 36 га лісу, 40 га саду. Провідними культурами є пшениця, жито, картопля, цукровий буряк. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в праці 41 колгоспника нагороджено орденами й медалями СРСР.

В селі є середня школа, де 28 учителів навчають 380 учнів, клуб на 150 місць, бібліотека з книжковим фондом 10,5 тис. примірників, пологовий будинок, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

Сільська парторганізація об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 44 членів ВЛКСМ.

Токарів уперше згадується 1767 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 180 громадян села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 74 загинули. 125 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, удостоєні орденів і медалей.

На братській могилі воїнів-визволителів села від німецько-фашистських окупантів встановлено пам'ятник.

ТУ́ПАЛЬЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру, за 13 км від залізничної станції Новоград-Волинський II. Дворів — 326, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Абрамок, Катюха, Новозелене.

В Тупальцях розміщується центральна садиба колгоспу «Перше Травня», що має в користуванні 2,2 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі, 530 га лісу. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, жито, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Працюють восьмирічна школа, де 17 учителів навчають 250 учнів, будинок культури на 500 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, лікарня на 50 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла, водолікарня, два магазини, відділення зв'язку.

За трудові досягнення 49 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Сільська парторганізація об'єднує 23 комуністів, комсомольська — 70 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Влітку 1920 року в Тупальцях стояв штаб Першої Кінної армії. Тут перебував С. М. Будьонний.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 138 жителів села, в партизанських загонах — 30, з них 52 загинули. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 66 чоловік відзначено урядовими нагородами.

На братській могилі воїнів, які полягли, визволяючи село від німецько-фашистських окупантів, встановлено обеліск Слави.

1962 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ФЕДОРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 335, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ужачин.

У Федорівці розміщується колгосп «Дружба», який обробляє 1,8 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Господарство вирощує пшеницю, жито, льон, картоплю, тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники 39 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 22 вчителі навчають 345 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,7 тис. примірників, пологовий будинок, медпункт, дитячі ясла, магазин.

Сільська парторганізація налічує 20 комуністів, комсомольська — 34 члени ВЛКСМ.

Село засноване у XVIII ст. Радянську владу встановлено в листопаді 1917 року.

Під час німецько-фашистської окупації 170 громадян села боролися проти ворога, 28 чоловік — у партизанському загоні «За перемогу». За активну допомогу населення партизанам Федорівку спалили фашисти. 58 чоловік полягли смертю хоробрих у боях з гітлерівцями. За проявлені мужність і героїзм 97 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На честь загиблих односельців та воїнів-визволителів села від окупантів споруджено обеліск Слави.

ЧЕРВО́НА ВО́ЛЯ (до 1923 року — Воняче) — село, центр сільської Ради, розташоване за 66 км від райцентру, за 65 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Дворів — 228, населення — 865 чоловік. Сільраді підпорядковані села Перелісянка, Прихід.

У Червоній Волі розміщується відділок Кленівського хмелерадгоспу та Червоновільське лісництво Городницького лісгоспзагу.

Працюють восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 265 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 18 жителів села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Сільська парторганізація налічує 10 комуністів, комсомольська — 26 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XVI ст. Радянська влада встановлена в листопаді 1917 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації на території села діяли партизанські загони з'єднань С. Ф. Маликова, І. І. Шитова та Д. М. Медведєва. За активну допомогу партизанам і за участь 70 громадян села в партизанському русі село 1943 року спалили фашисти.

105 жителів села воювали проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 43 полягли смертю хоробрих.

За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, урядовими нагородами відзначено 39 чоловік.

ЧИЖІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Случі, за 12 км від районного центру, за 11 км від залізничної станції Новоград-Волинський. Через село проходять автошляхи Новоград-Волинський — Коростень та Новоград-Волинський — Городниця. Дворів — 404, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Вербівка й Вишківка.

У Чижівці розміщується центральна садиба колгоспу «Ленінець», який обробляє 1,4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон та картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

Працює збудована 1872 року картонна фабрика. Великим господарством тут є Новоград-Волинське лісництво, якому підпорядковано понад 5 тис. га лісу.

Є середня школа, де 30 учителів навчають 456 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 7,9 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла, чотири магазини, їдальня, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку.

За успіхи в праці 46 громадян нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Дві парторганізації об'єднують 49 комуністів, дві комсомольські — 56 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки створено в 1923 році.

Село відоме з 1863 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в партизанських загонах боролися з ворогом 39 громадян села, на фронтах — 127, з них 48 загинуло. За мужність і відвагу в боротьбі з ворогом бойовими орденами нагороджено 60 чоловік. На честь воїнів-визволителів села від гітлерівців споруджено обеліск Слави.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ОВРУЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району—3,2 тис. кв. км. Населення—101,6 тис. чоловік, з них сільського — 85,2 тис. Середня густота населення 32 чоловіка на 1 кв. км. Міській, селищній та 32 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 159 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах є 104 партійні, 142 комсомольські, 162 профспілкові організації. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. За 32 колгоспами закріплено 70,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 42,9 тис. га орної землі. В районі 16 промислових підприємств. Населення району обслуговують 97 медичних закладів. У загальноосвітніх школах навчається 19 191 учень. Працює також філіал вечірнього відділення Ірпінського індустріального технікуму, училище профтехосвіти, музична школа, 2 будинки піонерів, 10 дитячих садків, 6 дитячих ясел, 3 дитячі комбінати. Культурно-освітню роботу ведуть 19 будинків культури, 120 клубів, 162 бібліотеки, є 94 стаціонарні кіноустановки, музей партизанської слави. У районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну, 43 обеліски Слави та пам'ятники воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників.

О́ВРУЧ

Овруч — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на лівому березі річки Норина, притоки Ужа, за 127 км на північ від Житомира. Вузлова залізнична станція на магістралі Ленінград—Одеса. Через місто проходить автошлях Мінськ—Ізмаїл. Населення — 14 200 чоловік.

Місцевість, на якій розташований Овруч, була заселена в далеку давнину. На замковій горі виявлено неолітичне поселення (V—IV тисячоліття до н. е.), досліджено поселення і могильники та знайдено крем'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1].

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 20.

Місто є одним з найдавніших у Східній Європі. 977 року воно вперше згадується в літопису під назвою Вручий. Уже в X ст. місто було значною фортецею з високими валами та ровом, через який перекидали міст. Залишки укріплень тих часів збереглися до наших днів.

Наприкінці X ст. Вручий став центром древлянської землі й одним з найвизначніших давньоруських міст з розвинутими ремеслами. Основним серед них було виготовлення прясел з рожевого шиферу, які у великій кількості поширювалися в усій Київській Русі, а також збувалися в Польщу та інші країни.

На початку XIV ст. місто стало значним економічним центром, фортецею і входило до Галицько-Волинського князівства. Близько 1362 року його загарбала феодальна Литва. У 1399 році хан Єдигей, завдавши поразки литовському князю Вітовту, зруйнував Овруч[1]. Чимало часу минуло, поки він піднявся з руїн. Починаючи з 1470 року місто було центром староства. Для оборони його і цього краю від наскоків татар збудовано замок, який 1506 року все-таки був ними зруйнований. Через 16 років фортецю знову відбудували, обнесли кам'яним муром і обкопали ровом, звели чотири брами. Тут стояли церква, кілька дерев'яних будинків. На користь замку селяни Овруча та сусідніх сіл, що були приписані до нього, відбували ряд повинностей. Вони утримували замковий гарнізон, ремонтували шляхи, що вели до міста, платили грошову та медову данину, відробляли 15 днів панщини на рік[2].

Після Люблінської унії Овруч захопила шляхетська Польща. Він увійшов до складу Київського воєводства як повітове місто. Його населяли переважно міщани, селяни та служилі люди. В цей час значного розвитку набули ремесла. В місті жило 14 кравців, 6 шевців і кушнірів, 4 лучники, зброярі, гончарі та кілька ювелірів[3]. Тут протягом року відбувалося два ярмарки, які тривали по тижню.

Трудове населення зазнавало ще більшого гніту наприкінці XVI ст. Селяни платили 70 грошів данини, відробляли по 2 дні на тиждень панщини, крім того, зобов'язані були працювати один день під час сівби та жнив на замковій землі, косити та скиртувати сіно. З міщан стягували стацію на утримання гарнізону в кількості 20 чоловік, примушували вартувати за 30 км на підступах до міста, а також виконувати підводну повинність. Соціально-економічний гніт доповнювався ще й національно-релігійним. Усе це викликало у трудящих незадоволення, спонукало їх до визвольної боротьби. У 1594—1596 рр., коли на Україні розгорілося селянсько-козацьке повстання під проводом С. Наливайка, багато міщан пішло в загони гетьмана Г. Лободи, який приєднався до повстанців. Окремі міщани навіть командували загонами[4].

Під час визвольної війни українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким міщани й селяни Овруча активно боролися проти польської шляхти. В 1648 році тут створено козацький полк на чолі з І. Голотою, який вигнав поневолювачів з міста, знищив усі актові книги із записами повинностей і боргів селян та міщан[5], брав участь у боях під Загальцями й Лоєвом. У ньому налічувалося 6000 чоловік. Наступного року Овруч став сотенним містом Київського полку.

Після Андрусівського перемир'я місто знову потрапило під владу шляхетської Польщі й належало магнату Потоцькому. В цей час народні маси зазнавали великого лиха від постоїв коронних і шляхетських військ, які вони повинні були утримувати. Офіцери, жовніри грабували міське населення, відбирали худобу, одяг, гроші, продукти тощо. Селяни відробляли на тиждень 3 дні панщини, а в першій половині XVIII ст.— 5 днів, платили в рік 24 злотих оброку, виділяли підводи,

[1] В. Пероговский. Материалы для истории Волыни, стор. 11—12.
[2] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2, стор. 68.
[3] Słownik geogaficzny . . ., t. 7, стор. 778, 779.
[4] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 191.
[5] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 2. М., 1902, стор. 67.

крім того, влітку додатково повинні були виходити на роботу: тяглі — два дні, піші й халупники — один день на тиждень. Життя селян повністю залежало від сваволі феодала.

Не в кращому становищі перебували й міщани. Власник міста повністю регулював їх життя. Магдебурзьке право залишалося на папері. Власник Овруча, староста відбирали у ремісників значну кількість продукції, примушували безплатно виконувати всі їх замовлення. Міщани платили численні податки, відбували безліч повинностей, перелік яких перевищував 30 найменувань,— мостили вулиці, ремонтували мости, греблі, замок тощо. Шляхта насаджувала католицизм, примушувала міщан та селян-українців приймати чужу їм віру. 1678 року в Овруч з Ксаверова переведено єзуїтський колегіум, де прищеплювалася зневага до українського народу, мови й культури.

За цих нестерпних умов трудящі маси все частіше піднімалися на боротьбу проти панів. Так, 1664—1665 рр. вони брали активну участь у народному повстанні під керівництвом Децика. 1684 року бурмистер Овруча Гераська Митюхин-Москаленко закликав міщан не коритися польській владі, рішуче винищувати ненависну шляхту. Наприкінці XVII ст. селяни с. Яскова (на околиці міста) та Овруча спалили маєток шляхтича В. Ганського, поранили кількох його прислужників, а одного вбили. Для придушення народних рухів у Овручі та на його околицях прибули регулярні війська[1]. 1702—1704 рр. овруцькі селяни та міщани билися проти польської шляхти в загонах С. Палія. Особливої гостроти набрала боротьба під час гайдамацького руху в 20—60 рр. XVIII ст. Повсталі трудящі маси в червні 1720 року розгромили Овруцький замок, костьол та домініканський монастир. У 1750 році в старостві майже кожну ніч палали шляхетські маєтки. Шляхта змушена була безвиїзно відсиджуватися в замках, побоюючись гайдамацьких засідок на шляхах[2]. У 1750 році під Овручем діяв загін на чолі з І. Подолякою. Багато овруцьких міщан і селян билися в загонах повстанців у Радомисльському повіті.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Овруч 1794 року увійшов до Ізяславського намісництва, а в 1797 році до складу Волинської губернії. В той час у ньому налічувалося 539 дворів і 4,5 тис. населення[3]. Під час Вітчизняної війни у вересні 1812 року в місті розміщалося народне ополчення Полтавської губернії, в листопаді зосереджувалися частини 30-тисячного ополчення Волинської губернії, в складі якого перебувало багато ратників з Овруча, що брали участь у закордонному поході 1813 року.

В дореформений період в занедбаному стані перебувала медицина. Хоч Овруч і був повітовим центром, на все місто діяла лікарня на 10 ліжок, заснована 1820 року. Вона знаходилася в простій селянській хаті, яка орендувалася. В медичному закладі працювали 1 лікар та 2 фельдшери. Не дивно, що в місті часто виникали інфекційні захворювання. Так, у 1831 році спалахнула епідемія холери. З 3 квітня по 11 травня захворіло 156 чоловік, з яких 42 померло.

На низькому рівні перебувала освіта. До 1773 року в місті існувала єзуїтська колегія, де викладання провадилося лише польською мовою. Після ліквідації її 1796 року створено трикласне повітове училище, що підпорядковувалося Краківській академії та Овруцькому базиліанському монастирю. У ньому навчалося близько 150 дітей. В 1806 році трикласне повітове училище перетворено на чотирикласне. 7 вересня 1860 року з м. Полонного Новоград-Волинського повіту до Овруча переведено дворянське училище, в якому навчалося 22 учні. Дітям бідних верств населення вступ до нього був закритий[4].

---

[1] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 47, 65, 74.
[2] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст., стор. 46, 75.
[3] Городские поселения в Российской империи, т. 1, стор. 397.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 87, спр. 4150, арк. 45.

Після скасування кріпосного права в місті намічалася тенденція до розвитку промисловості, але в 1863 році сталася пожежа. З 695 будинків 670 згоріло. Поступово Овруч відбудовувався. На 1865 рік населення його становило 5221 чоловік. Почало набувати розвитку ремісництво, зокрема столярство, кравецтво, шевство, якими на 1865 рік займалося 278 чоловік, в т. ч. 112 майстрів. Створювалися цехи. Значна частина майстрів використовувала найману працю. Так, уже на четвертий рік після пожежі у 17 майстрів-кравців працювало 30 робітників і 18 учнів, у 15 шевців — 18 робітників і 19 учнів. На 1884 рік у місті налічувалося 295 ремісників[1]. Помалу ставали до ладу невеличкі підприємства. На початку XX ст. у місті налічувалося уже 28 невеличких підприємств, у т. ч. друкарня.

На початку XX ст. в місті посилився соціальний гніт трудящих. Серед них розповсюджувалася політична література. Сюди надходила також і газета «Искра»[2].

Широкий відгук в Овручі знайшли революційні події 1905—1907 рр. У місті відбувалися масові мітинги, заворушення. 14 серпня 1905 року політичні в'язні зламали грати у вікнах і зав'язали боротьбу з вартою. Поліція і жандармерія жорстоко розправилися з втікачами[3]. В червні 1907 року в навколишніх селах відбулося заворушення проти поміщиків, у якому брали участь також жителі Овруча. Революційна боротьба в Овручі набрала такого розмаху, що уряд змушений був, крім чотирьох існуючих, створити тут ще один поліцейський стан.

Після поразки революції почалися чорні дні реакції. В економічному житті тривав застій. Напередодні першої світової війни у місті налічувалося 10 830 чоловік. Промисловість представляли один паровий та один водяний млини, які переробляли в рік 115 тис. пудів зерна. Діяло також дві невеличкі друкарні, майстерня виготовлення черепиці. Перед першою світовою війною прискорилося будівництво залізниці Овруч — Шепетівка й залізничної станції. Значна кількість населення міста працювала на спорудженні їх. 1914 року через станцію пройшов перший поїзд.

Напередодні першої світової війни місто мало непривабливий вигляд, у ньому налічувалося 24 вулиці й провулки та 3 площі, проте жодного метра їх не було замощено. Освітлювалися вони 40 гасовими ліхтарями. З 1103 будинків лише 53 споруджені з цегли, а 110 — критих бляхою. На одне житло припадало в середньому 11 жителів. Оскільки вода в Норині малопридатна для пиття, має багато домішок, населення користувалося колодязною, але кількість криниць була недостатньою.

У занедбаному стані перебувала охорона здоров'я. На одне лікарняне ліжко в 1904 році припадало 1060, а на одного лікаря — 2830 жителів. У 1913 році працювало 2 земські та 7 приватних лікарів, у т. ч. 3 зубних, й 3 акушерки. Діяла лікарня на 30 ліжок, аптека та 3 аптекарські магазини. У місті часто спалахували епідемії віспи, тифу та інших інфекційних захворювань. Слабо розвивалася народна освіта. В Овручі на 1910 рік не було жодного середнього навчального закладу, діяли чотири нижчі школи, де 15 учителів навчало грамоти 445 учнів[4]. Існувало три бібліотеки, доступ до яких трудящому населенню був закритий.

Нові хвилі народного гніву охопили місто й повіт під час першої імперіалістичної війни. Трудящі рішуче виступали проти кривавої бойні, на якій наживалися багатії і страждала біднота, відмовлялися служити в царській армії. Так, 20 липня 1914 року новобранці, які перебували на Овруцькому призовному пункті, напали на приміщення земської управи й побили поліцію. Викликані війська жорстоко придушили виступ[5].

---

[1] А. Братчиков. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях, вып. 2, стор. 213, 214; Памятная книжка Волынской губернии на 1886 год, отд. 3, стор. 74, 75.

[2] А. Аренштейн. Юность партии. М., 1964, стор. 39.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 732, стор. 28—31; газ. «Нове село» (Коростень), 19 грудня 1925 р.

[4] Города России в 1910 году, стор. 637, 638.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 316, оп. 1, спр. 792, арк. 2—4; ф. 442, оп. 864, спр. 236, арк. 3.

Група партизанів, які визволяли Овруч від німецьких окупантів та гетьманців. 1919 р.

Звістка про Лютневу революцію швидко докотилася до Овруча. 28 лютого 1917 року відбулися багатолюдні збори, які вітали повалення самодержавства. Через місяць створено Раду робітничих, селянських та солдатських депутатів. 18 червня вона розглянула ряд важливих питань, зокрема про розподіл землі й лісу. Після липневих подій в Петрограді революційно настроєні частини гарнізону були відведені на Полісся, зокрема 4500 солдатів розміщено в Овручі. Прибуття їх сприяло революційному вихованню мас і більшовизації Ради. Протягом літа в селах повіту відбулися масові виступи. Селяни захоплювали землі нетрудових елементів, рубали поміщицький ліс, забороняли поміщикам збирати врожай. Революційними виступами керувала Овруцька більшовицька організація, створена влітку 1917 року[1]. Місцеві органи буржуазного Тимчасового уряду не могли справитися з революційно настроєними масами. У вересні повітовий комісар вимагав від начальника міліції вжити найрішучіших заходів для приборкання селян. Проти непокірних направили військові частини.

З великою радістю зустріли трудящі Овруча перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Вони палко схвалювали ленінські декрети про мир і землю, заявляли про свою готовність усіма силами відстоювати владу Рад. Але в листопаді до Овруча вдерлися загони буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Намагаючись зберегти старі порядки, вони жорстоко розправлялися з тими, хто був проти приватної власності. У цей період революційні частини Південно-Західного фронту виступили на боротьбу за владу Рад. 9 січня 1918 року вони визволили місто від ворогів і встановили Радянську владу[2]. Було створено ревком, велася підготовка до розподілу поміщицької землі, конфіскації приватної власності. Але приступити до здійснення соціалістичних перетворень тоді не вдалося. В лютому до міста вдерлися кайзерівські війська. Проти них з перших днів окупації почала розгортатися боротьба, яку очолили більшовики. У липні на нараді підпільників-більшовиків у с. Покалеві створено Овруцький повітовий ревком на чолі з М. М. Пархомчуком. У селах Черепині, Гладковичах, Клинцях, Гуничах, Оленичах, Стугівщині та інших формувалися партизанські загони. Активну участь у цьому брали більшовики В. Є. Старовойт, І. К. Данильченко, С. П. Корсун та інші. Ревком незабаром встановив зв'язок з партизанами Білорусії, які діяли в районі Мозиря і Калинковичів. Спільними діями овруцькі та білоруські партизани завдавали дошкульних ударів ворогу. Наприкінці листопада повстанці вирішили оволодіти Овручем. У ніч на 1 грудня партизани з трьох боків атакували місто й на світанку визволили його і відновили Радянську владу[3]. Про цю подію Д. З. Мануїльський від імені Українського Радянського уряду повідомив голову ВЦВК Я. М. Свердлова[4]. Створений одразу ревком на чолі з Ф. Г. Хомутовським підтримував у місті революційний порядок, організовував оборону його від петлюрівських банд, займався постачанням населення й повстанців продовольством і боєприпасами. Проте, зламавши героїчну оборону захисників Овруча, 17 грудня 1918 року петлюрівські війська захопили місто. Вони жорстоко розправлялися з партизанами й жителями, убили

[1] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 32, 34, 38.
[2] Там же, стор. 110.
[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 84; Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 159.
[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 160—161.

Музей партизанської слави в с. Словечному. 1971 р.

Відкриття пам'ятника визволителям у Житомирі. 1965 р.

Партизанськими стежками. 1943 р.

командира загону кіннотників Д. Г. Шевчука, грабували населення. Та недовго довелося їм «господарювати». 27 січня партизани, з'єднавшись з регулярними військами, визволили місто від ворогів[1].

З лютого 1919 року поновлено склад повітового ревкому, організовано 8 відділів: управління, продовольства, земельний, праці, фінансовий, народної освіти, юстиції та військовий комісаріат. До ревкому обрано І. К. Данильченка, М. М. Пархомчука, І. В. Сташкевича та інших. 15 лютого створено більшовицький осередок з 25 комуністів. Почала виходити газета «Голос рабочего и крестьянина»[2]. Тоді ж передова молодь міста об'єдналася в комсомольський осередок, у якому в жовтні налічувалося близько 50 юнаків і дівчат[3]. З його ініціативи було відкрито клуб «Юний комунар», хату-читальню. На початку лютого відбувся учительський повітовий з'їзд, який обговорив питання про роботу шкіл. На виконання його рішення в Овручі створено місячні курси вчителів.

Напруженим було становище в Овручі навесні 1919 року. Петлюрівські банди раз по раз нападали на місто. Для збереження порядку та надання ворогові відсічі організовано радянську міліцію. Лише в квітні після остаточного розгрому військ Директорії на деякий час встановився спокій. Ревком, партійний та комсомольський осередки зосередили всю увагу на питаннях господарського та культурного будівництва. Важливою політичною кампанією в травні—червні стали вибори до волосних та повітових виконкомів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Але здійсненню кампанії перешкоджали контрреволюційні елементи, які активізувалися з наступом денікінців. У червні для боротьби з бандитами в місті сформовано з добровольців червоний батальйон[4]. А коли в липні петлюрівці розпочали новий наступ на Україну, багато комсомольців, молоді влилося в загони Червоної Армії.

Та мирне життя тривало недовго. В березні 1920 року, відхиливши другу мирну пропозицію Радянського уряду, війська буржуазно-поміщицької Польщі перейшли в наступ у районі Олевська й 6 березня захопили Овруч[5]. Проте закріпитися ворогу не вдалося. У травні в Овручі та повіті почалися повстання проти військ буржуазно-поміщицької Польщі. На початку червня, прорвавши фронт, Червона Армія почала рішучий контрнаступ. 21 червня 1920 року частини 12-ї армії визволили місто від інтервентів.

Одразу відновили свою діяльність партосередок та ревком[6]. Поступово налагоджувалось мирне життя. У вересні Овруч відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Він зустрічався з робітниками та селянами, виступив з доповіддю про політичне й економічне становище, закликав їх якнайшвидше відбудовувати зруйноване господарство. Під керівництвом партійних і радянських органів трудящі з великим піднесенням взялися за дальші соціалістичні перетворення в усіх галузях господарського та культурного життя. Наприкінці жовтня в Овручі відбулися перевибори повітового ревкому, який мобілізував трудящих на розв'язання завдань господарського й культурного будівництва, боротьбу з контрреволюційними бандами. Партійні та радянські органи значну увагу зосереджували на питаннях розвитку промисловості. На кінець відбудовного періоду станція Овруч стала однією з найбільших на Південно-Західній залізниці. Тут працювало понад 150 робітників.

У місті наприкінці 1920 року створено сільськогосподарське кредитне товариство, яке надавало селянам позики на придбання сільськогосподарського інвентаря та насіння, мало прокатний пункт сільськогосподарських машин та реманенту.

[1] Р. Оксенюк. Нариси історії Волині, стор. 139.

[2] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 173, 174, 175, 223, 224.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 182, арк. 15; Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 187.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 46, арк. 99.

[5] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 3.

[6] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 408, 409.

Товариство очолював комуніст Я. У. Бондарчук, який у жовтні 1920 року був делегатом 1-го Всеукраїнського з'їзду комнезамів у Харкові.

Борючись з господарською розрухою в своєму краї, 1921 року трудящі міста подавали братерську допомогу населенню Поволжя, що голодувало. Вони збирали хліб, продовольчі продукти, гроші і відправляли в Саратовську та інші губернії Росії. Овруцька комісія допомоги голодуючим відправила 908 пудів жита та пшениці, 1388 пудів картоплі. Було надано притулок дітям потерпілих, яких привезли до Овруча. З цією метою відкрито 4 дитбудинки, де утримувалося близько 400 дітей[1].

Велику радість трудящим Овруча 1922 року принесла звістка про одужання В. І. Леніна. 18 жовтня загальні збори комуністів, комсомольців та робітників міста надіслали йому телеграму: «Дорогий наш вождь Ілліч, зібравшись на збори, ми, члени КП(б)У, КСМУ і робітники м. Овруча, посилаємо Вам своє гаряче привітання з приводу одужання і початку роботи на користь усього світу»[2].

Згідно з новим адміністративним поділом 1923 року місто стало центром Овруцького району. Створено відповідні радянські, партійні й комсомольські органи, які багато робили для економічного й культурного розвитку міста й району. Під їх керівництвом проводилося кооперування селян. З метою популяризації досягнень перших колективних господарств 14 жовтня 1925 року в Овручі організовано сільськогосподарську виставку, відбулося свято врожаю. На кінець відбудовного періоду в районі налічувалося 139 колективних господарств. Одним з найбільших було Овруцьке товариство спільного обробітку землі, створене на початку 1925 року. В ньому об'єдналося 530 чоловік[3].

Значних успіхів досягнуто в галузі охорони здоров'я. На 1925 рік у місті було дві лікарні на 57 ліжок, де працювало 8 лікарів і 9 працівників середнього медперсоналу, та аптека. Велика увага приділялася освіті. Одразу після закінчення громадянської війни розпочалося навчання у 3-х трудових семирічних школах, у т. ч. двох другого концентру і одній — першого. На 1925 рік у них 34 учителі навчали 482 учні. Багато зусиль докладалося щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У місті працювало три школи лікнепу. Розгорнули роботу культурно-освітні заклади. 1922 року відкрито сельбуд. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, в яких брали участь понад 150 чоловік. З 1923 року діяв районний будинок селянина, де уже в липні 1925 року почали демонструватися кінофільми, а також провадилися вечори відпочинку, відзначення знаменних дат. Роботою його керувала громадська рада. На околиці міста 1922 року відкрито червоноармійський клуб ім. К. Маркса, що обслуговував й місцеве населення. У районній бібліотеці, створеній 1923 року, налічувалося близько 4 тис. книг.

Після відбудовного періоду з допомогою держави дальшого розвитку набула промисловість. 1926 року столярну майстерню перетворено на деревообробну, через рік відбулася її реконструкція, завдяки якій виробництво продукції зросло з 40 тис. крб. до 450 тис. крб. в 1931 році. Починаючи з 1936 року, на підприємстві ширився стахановський рух. В авангарді його йшли комсомольці, яких в 1940 році налічувалося 35; 25 з них завоювали звання стахановців. Напередодні Великої Вітчизняної війни кількість стахановців зросла до 75. У 1929 році засновано завод виробництва технічного спирту з торфу. З 30-х років у місті працювали макаронна фабрика, шкірзавод № 20, маслозавод, промислові артілі шевців — «Об'єднана праця», кравців — «Іскра», меблевиків — «Деревометал», «Харчовик» та дві кашкетні артілі. Зростало значення залізничної станції. 1930 року відкрився рух поїздів на лінії Овруч—Чернігів, а через два роки — Овруч—Білокоровичі. В цей час кількість залізничників досягла 1051 чоловіка. З розгортанням стахановського руху на транспорті міські залізничники широко підхопили починання знатних машиністів

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-897, спр. 1, арк. 21; ф. Р-1495, оп. 1, спр. 2, арк. 20.
[2] Трудящиеся Украины В. И. Ленину. Сборник документов. К., 1960, стор. 154.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 267, арк. 11; ф. Р-1495, оп. 1, спр. 19, арк. 31, 113, 139.

країни П. Ф. Кривоноса та М. О. Луніна, добивалися високих техніко-економічних показників. Тільки за першу декаду лютого 1939 року машиністами станції проведено 11 великовагових поїздів і перевезено понад план 3513 тонн народногосподарських вантажів.

Під керівництвом районної парторганізації трудящі Овруча внесли свій вклад і у проведення колективізації в селах району. Залізничники, робітники інших підприємств посилали в колгоспи ремонтні бригади, створювали кузні. У вересні 1930 року 15 комуністів міста поїхали на роботу в сільгоспартілі, в липні 1933 року 720 чоловік допомагали хліборобам у збиранні врожаю[1]. Залізничники станції Овруч в підшефних селах Товкачі та Редчиці виступали з бесідами на політичні теми, проводили вечори Серпа й Молота. Активну участь у колективізації брали комсомольці. Їх діяльність спрямовував районний комітет ЛКСМУ на чолі з М. М. Попудренком, який під час Великої Вітчизняної війни став Героєм Радянського Союзу, командиром партизанського з'єднання. Значну допомогу у зміцненні колективних господарств подала створена на початку 1932 року Овруцька МТС, яка в травні одержала з Ленінграда 28 тракторів[2]. Кадри механізаторів для села з 1930 року готувала Овруцька школа машинно-тракторного учнівства. Важливу роль у проведенні колективізації відіграла районна газета «Шлях колективізації», перший номер якої вийшов 25 вересня 1930 року. На своїх сторінках вона висвітлювала життя колективних господарств, розповідала про їх перші успіхи.

Поліпшувалася охорона здоров'я трудящих. Для міжрайонної лікарні 1926 року додатково збудовано двоповерхове приміщення на 40 ліжок, де розміщено хірургічне, гінекологічне та терапевтичне відділення. На залізничній станції 1934 року відкрито поліклініку. Напередодні війни в Овручі працювали санепідемстанція, дві аптеки, дитячі ясла. Населення обслуговувало 26 лікарів та 46 чоловік середнього медперсоналу. Значний крок уперед зроблено в галузі освіти. На 1940 рік було 2 середні та одна семирічна школи, де налічувалося 84 вчителі та 2 тис. учнів. З спеціальних навчальних закладів працювали обласна школа медсестер, вечірній педтехнікум, ремісниче училище сільських механізаторів. Тривала робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. На 1938 рік з нею в основному було покінчено. Значна увага приділялася вихованню дітей у позаурочний час. 1935 року відкрито палац піонерів.

Центром культурно-масової роботи перед війною був районний будинок культури. З 1934 року працював клуб залізничників. У день 21-х роковин Великого Жовтня відкрито кінотеатр на 350 місць. У районних бібліотеках для дітей і дорослих книжковий фонд становив 15 тис. томів. Було завершено радіофікацію міста.

12 грудня 1937 року під час виборів до Верховної Ради СРСР трудящі Овруча одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, в 1938 році обирали посланців до Парламенту республіки, а в наступному — до місцевих Рад депутатів трудящих. До Овруцької міської Ради обрано 39 чоловік. Серед депутатів — 6 комуністів, 3 члени ВЛКСМ.

Рік у рік зростали лави комуністів. Якщо в 1933 році налічувалося 8 первинних парторганізацій і 128 членів ВКП(б), то напередодні Великої Вітчизняної війни було 15 парторганізацій і 294 комуністи. На підприємствах, в установах та в навчальних закладах діяло 29 комсомольських організацій, які об'єднували 482 члени ВЛКСМ, 32 профспілкові організації представляли 1840 членів профспілки. Партійні, комсомольські та профспілкові організації проводили значну роботу, спрямовану на виконання трудящими завдань третьої п'ятирічки.

Розбійницький напад гітлерівської Німеччини на СРСР перервав мирну працю радянських людей. Сотні жителів Овруча пішли до лав Червоної Армії. З наближенням фронту до міста проводилася евакуація МТС, підприємств. 11 липня 1941 року

[1] Газ. «Шлях колективізації», 19 лютого і 27 липня 1933 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 13, спр. 1161, арк. 4.

створено підпільний райком КП(б)У на чолі з І. Г. Старухіним, для організації партизанського руху й підпільних та диверсійних груп у місті й районі залишено 70 комуністів[1].

22 серпня 1941 року Овруч захопили німецько-фашистські війська. Вже в перші дні окупації гітлерівські кати розстріляли в місті 147 жителів[2]. Але радянські люди не схилили голови перед гітлерівцями, вони ігнорували їх накази, піднімалися на боротьбу. У вересні Овруцький партизанський загін, у складі якого було 35 комуністів, багато комсомольців, висаджував у повітря автомашини з боєприпасами та живою силою ворога, шосейні мости на шляху Овруч—Мозир, перерізував лінії зв'язку, розправлявся з поліцаями та старостами.

Для боротьби з народними месниками в жовтні 1941 року окупанти стягнули до Овруча війська та загони поліції. У партизанів не вистачало боєприпасів, поранені і хворі утруднювали маневрування загону. В цій обстановці підпільний райком партії 2 листопада 1941 року ухвалив рішення розосередити партизанські сили. Загін під командуванням Ф. Є. Каткова вирушив на схід в напрямі лінії фронту, К. Г. Дзюби перемістився в ровенські ліси, а І. Г. Старухіна залишився на території району, оскільки командир загону був одночасно й секретарем підпільного райкому партії[3]. Карателям вдалося натрапити на його слід. 28 листопада 1941 року гестапівці схопили на явці І. Г. Старухіна й після жорстоких катувань 1 грудня розстріляли. Загинули також члени підпільного райкому КП(б)У М. К. Левандовський та Р. О. Березовський. Діяльність райкому припинилася. Проте ще в серпні 1941 року почала активно діяти підпільна організація, створена старшим лейтенантом військ НКВС В. О. Редчицем[4]. До її складу входили колишні командири і бійці Червоної Армії, що виходили з оточення, та місцеві комуністи, залишені на окупованій території. Підпільники здобували зброю, поставляли партизанському загону людей, розповсюджували листівки та зведення Радінформбюро. Вони мали радіостанцію та три радіоприймачі. В липні 1942 року, коли в бою з карателями загинув В. О. Редчиць, групу очолив О. С. Малолєтнєв[5]. Щоб мати можливість легально зустрічатися з підпільниками, він влаштувався директором кінотеатру. До нього приходили на явку І. Г. Романов, О. С. Чистяков, О. І. Шваб, І. Д. Щадило, В. В. Литвинов, В. М. Каменський, В. І. Гришнюк, С. З. Редчиць, Ю. З. Ізраїлов та інші. І. Г. Романов замінував кінотеатр. Патріоти хотіли висадити його в повітря, коли прийдуть на демонстрацію фільму офіцери та солдати. Але здійснити операцію не вдалося: зрадник видав підпільників. Фашисти жорстоко розправилися з ними. 5 вересня 1942 року 43 чоловіка розстріляно, а О. С. Малолєтнєва та І. Г. Романова повішено.

З новою силою розгорнулася боротьба наприкінці 1942 року, коли в Овруцький район після тривалого рейду прибуло партизанське з'єднання О. М. Сабурова. Підпільник М. П. Поляков зв'язався з партизанами й добув для них детальний план міста з зазначенням усіх вогневих точок, окопів та бункерів ворога[6]. Г. В. Дяченко, Я. З. Каплюк та М. І. Каплюк підірвали будинок гебітскомісаріату, за що були нагороджені орденами Вітчизняної війни. О. П. Добахова, Г. П. Овсієнко, Ф. Г. Хомутовська вели агітаційну роботу серед особового складу 2-ї Словацької дивізії, яку гітлерівці використовували для охорони транспортних комунікацій і військових об'єктів на території Житомирської та Пінської областей. Під впливом агітації офіцери й солдати групами й поодинці почали переходити до партизанів. Серед них був і колишній начальник штабу 101-го Словацького полку капітан Ян Налепка (Рєпкін). Перейшовши на бік народних месників, він очолив

[1] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 2, спр. 8, арк. 16; спр. 84, арк. 26—28.

[2] Там же, ф. 76, оп. 3-а, спр. 170; арк. 17—18.

[3] Там же, ф. 848, оп. 2, спр. 84, арк. 16, 17; газ. «Червоний прапор» (Ровно), 6 липня 1960 р.

[4] Газ. «Зоря», 12 грудня 1943 р.

[5] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 209, арк. 1.

[6] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 89—90.

сформований словацький партизанський загін, що входив до складу з'єднання О. М. Сабурова. В червні 1943 року Овруцький район відвідали секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко та начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач. На нараді командирів загонів було розроблено оперативні плани дій на літньо-осінній період[1].

У жовтні—листопаді 1943 року, форсувавши Дніпро, радянські війська почали визволення Правобережної України. Налагодивши зв'язок з командуванням 13-ї армії, партизани допомагали радянським військам громити ворога. На початку листопада вони паралізували рух на залізниці Овруч—Мозир, Овруч—Коростень та на автошляху Овруч—Словечне. З сіл, розташованих поблизу міста, вигнали фашистські військові частини й, таким чином, ізолювали овруцький гарнізон, у якому налічувалося близько 8 тис. солдатів і офіцерів[2]. У зв'язку з успішним просуванням радянських військ окупанти почали евакуацію. З'єднання О. М. Сабурова у взаємодії з партизанською дивізією ім. Щорса (командир С. Ф. Маликов) 16 листопада почали наступ на місто. В штурмі брали участь загони ім. С. М. Будьонного, ім. К. Є. Ворошилова, словацький, Сарненський, Г. Д. Селивоненка. Після запеклого двадцятигодинного бою вранці 17 листопада місто й залізничний вузол були визволені. Через два дні до Овруча вступили передові частини 13-ї армії. Партизани знищили 870 гітлерівців, понад 100 автомашин та багато різноманітного військового спорядження, а також захопили склади: один з боєприпасами, п'ять з продовольством, два з обмундируванням, бензосховище, 60 автомашин, 9 мотоциклів. Народні месники визволили 200 радянських громадян, яким загрожував розстріл або відправка до Німеччини. Партизани втратили 40 чоловік убитими й 30 пораненими. У бою за місто загинув командир словацького загону Ян Налепка (Рєпкін), якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[3].

З величезною радістю зустріло населення міста своїх визволителів. 1525 його жителів билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, у підпіллі та в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і героїзм, виявлені в боях з окупантами, 1192 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 340 чоловік загинули смертю хоробрих.

Відступаючи, окупанти зруйнували залізничний вузол, завдали місту збитків на суму понад 35 млн. крб. Партійні, радянські й комсомольські органи міста й району, які одразу ж після визволення відновили роботу, спрямували діяльність трудящих на швидку відбудову господарства. Завдяки самовідданій праці вже на другий день після визволення через станцію пройшов перший залізничний ешелон, а через 5 днів почала працювати міська електростанція. Незабаром відновили роботу МТС, шкірзавод, лікарня, почалося навчання в школах, виходила районна газета «Зоря». Водночас з відбудовою міста трудящі Овруча подавали значну допомогу колгоспам, ремонтували для них плуги, борони та інший сільськогосподарський реманент.

Палкий патріотизм виявило населення під час збирання коштів на побудову танкової колони «Радянська Житомирщина». Активну участь у цій справі брали також учні, які, працюючи на відбудовних роботах, заробили й здали у фонд Червоної Армії 27 110 крб. Верховний Головнокомандуючий надіслав учителям і учням середньої школи № 1 телеграму, в якій виніс їм подяку[4].

До закінчення війни завдяки самовідданій праці трудящих міста й допомозі держави піднято з руїн підприємства, культурно-освітні, медичні заклади. В 1944—1945 рр. розпочали роботу хлібозавод, райпромкомбінат, харчокомбінат, промислові артілі ім. XVIII-річчя Жовтня, «Іскра», хімлісгосп, електростанція, друкарня. На всю потужність працював залізничний вузол.

[1] З. А. Богатырь. В тылу врага, стор. 268, 275, 276, 278.
[2] Там же, стор. 288.
[3] Там же, стор. 289, 290.
[4] Газ. «Зоря», 3 квітня 1944 р.

Після перемоги над гітлерівською Німеччиною жителі Овруча ще з більшою енергією заліковували нанесені війною рани, далі розвивали його економіку. У цьому їм допомагали Союзний уряд, трудящі усіх братніх республік. Зокрема, обладнання для електростанції, хлібозаводу, залізничного депо поставили машинобудівники Ленінграда, верстати для МТС — трудівники Москви, Свердловська, Ташкента. З Казахстану надходила шкірсировина для промкомбінату. Держава виділила для відбудови господарства міста в 1944—1946 рр. 6,2 тис. куб. метрів лісоматеріалів, щорічно асигнувала 4—5 млн. крб. Незабаром промислові підприємства почали успішно виконувати свої плани. Особливо значних успіхів домігся колектив лісгоспу, який уже 1 серпня 1949 року виконав п'ятирічне завдання лісозаготівель для відродження шахт Донбасу. Достроково завершила п'ятирічку 11-а дистанція колії, на якій працювало 607 чоловік. Її колектив у 1950 році в соціалістичному змаганні колійників Коростенського відділку Південно-Західної залізниці зайняв друге місце і домігся економії державних коштів у сумі 285 тис. крб.[1]. За самовіддану працю дорожні майстри М. Л. Потар, І. Й. Редчиць та О. П. Хавін нагороджені орденом Леніна. У цьому ж році почалося будівництво комбінату молочних консервів.

Рік у рік упорядковувалося місто. До 1948 року було відбудовано 4275 кв. метрів житлової площі, споруджувався міський стадіон. У центрі міського парку в 1950 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну. На цей час працювало 16 магазинів, 5 їдалень, кафе. В 1944 році відновили роботу лікарня, поліклініка, санепідемстанція. На 1950 рік у лікувальних закладах трудилося 30 лікарів і 239 медпрацівників з середньою спеціальною освітою[2]. На кінець періоду відбудови й дальшого розвитку в місті діяло три середні школи, де 97 учителів навчало 1802 учні. У 1944 році відкрито вечірню школу робітничої молоді, дитбудинок та дитсадок.

Нормалізувалася діяльність культурно-освітніх закладів. У 1946 році відновив роботу районний будинок культури. Тут діяли гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми, організовувалися вечори відпочинку, читання лекцій для трудящих. Створена виїзна агіткультбригада виступала перед колгоспниками району з концертами, випускала в бригадах і на фермах стінгазети, полівки. 1949 року збудовано нове приміщення будинку культури на 609 місць. Працювали районна бібліотека для дорослих, радіовузол.

Успішна відбудова господарства створила сприятливі умови для дальшого розвитку промисловості. 1951 року здано в експлуатацію льонозавод. В 1952 році стали до ладу комбінат молочних консервів та овочесушильний завод, які через два роки об'єдналися в молочно-консервний комбінат. На 1960 рік в Овручі діяло 10 промислових підприємств. Найбільшими серед них були комбінати виробництва молочних консервів і сушіння овочів, райпромкомбінат. 1958 року МТС реорганізовано в РТС, а 1961 року на її базі створено райоб'єднання «Сільгосптехніки». Тоді ж ліспромгосп і хімлісгосп об'єдналися в лісгоспзаг. Новостворене господарство перетворилося на комплексне механізоване підприємство, яке почало займатися як насадженням лісів, так і заготовками деревини, продуктів лісохімії, зокрема живиці. Його очолював комуніст заслужений лісівник УРСР І. П. Хмелюк, якого 1966 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За хороші виробничі показники і високу якість продукції колективу комбінату молочних консервів і сушіння овочів за 1966—1969 рр. шість разів присуджувався перехідний Червоний прапор Міністерства м'ясо-молочної промисловості СРСР і ЦК

Куточок дендропарку Овруцького лісгоспзагу. 1968 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 131, оп. 2, спр. 5, арк. 20—21.

[2] Там же, ф. 131, оп. 2, спр. 152, арк. 40, 42.

профспілки працівників харчової промисловості, а 1966 року двох його працівників нагороджено орденами й медалями.

На східній околиці міста в 1955 році засновано міжколгоспну будівельну організацію, що рік у рік зростала й нині перетворилася на великий будівельний комбінат, у віданні якого чотири заводи: 2 цегельні, щебеневий та залізобетонних виробів, бетонний, столярний, транспортний цехи. За 17 років свого існування «Міжколгоспбуд» спорудив у селах району 700 об'єктів виробничого та культурно-побутового призначення. Під керівництвом партійної організації підприємства, яка налічує 60 комуністів (створена 1956 року), будівельники раз у раз добиваються високих показників у соціалістичному змаганні. За досягнуті успіхи в праці на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колектив «Міжколгоспбуду» удостоєний Ленінської Ювілейної Грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. 1970 року близько 500 трудящих Овруча, в т. ч. 117 будівельників, нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

На підприємствах міста широкого розмаху набув рух за комуністичну працю. Першими звання ударників комуністичної праці здобули комуністи Т. Р. Назарук, О. С. Бухлицький, О. П. Хавін. На 1970 рік кількість ударників зросла до 952.

За роки восьмої п'ятирічки введено в дію плодоконсервний завод (1967 р.), цех незбираного молока на комбінаті молочних консервів, завдяки чому випуск продукції збільшився в 2,7 раза. Автоматизовано цех безалкогольних напоїв на райхарчокомбінаті. В 5 разів більше став давати виробів промкомбінат. На 22 проц. зросла продуктивність праці робітників «Сільгосптехніки». Усього сімома підприємствами міста випущено продукції на суму 99 782 тис. крб. За успішне перевиконання плану восьмої п'ятирічки «Міжколгоспбуд» нагороджено орденом «Знак Пошани». Всього по місту одержали ордени шість чоловік, у т. ч. орден Леніна — начальник «Міжколгоспбуду» А. Т. Шмуйло, майстер льонозаводу М. І. Тимошенко, орден Жовтневої Революції — слюсар лісгоспзагу В. П. Товкач, орден Трудового Червоного Прапора — колійники Д. Г. Сташкевич, В. П. Петрович.

Ще більше розвиватиметься промисловість і транспорт у дев'ятій п'ятирічці. На кінець 1975 року підприємства міста вироблятимуть продукції на суму 33 млн. крб. Значний приріст її буде досягнутий завдяки введенню в експлуатацію об'єктів, реконструкції існуючих. Так, у 1971 році почав видавати продукцію Овруцький філіал Київського заводу порціонних автоматів ім. Дзержинського, 1972 року завершено будівництво нового корпусу хлібозаводу, реконструюється плодоконсервний завод. Накреслені плани успішно втілюються в життя. Промисловість міста достроково виконала плани двох років дев'ятої п'ятирічки. За високі показники в праці на честь 50-річчя утворення СРСР колектив «Міжколгоспбуду» удостоєний Ювілейної Почесної Грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради, а колектив льонозаводу — Ювілейного Почесного знаку ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. У першому і четвертому кварталах 1971 року та у першому кварталі 1972 року колективу дистанції колії присуджувався перехідний Червоний прапор Південно-Західної залізниці.

Овруч — значний транспортний вузол. Через нього проходять залізничні маршрути Ленінград—Одеса, Ленінград—Кишинів та Хмельницький—Москва. Місто має залізничне сполучення з Гомелем, Черніговом та станцією Білокоровичі на магістралі Київ—Ковель. Регулярно курсують автобуси між Овручем і обласним центром, до міст сусідньої Білорусії — Мінська та Мозиря, а також Києва, Коростеня та багатьох інших міст. Щоденно автобуси міського автопідприємства, створеного 1954 року, перевозять понад 13 тис. пасажирів. За сумлінну працю 176 залізничників та працівників автотранспорту відзначено орденами й медалями.

З кожним роком поліпшуються побутові умови трудящих міста. До послуг населення в 1973 році було: 42 магазини, 9 їдалень, ресторан, комбінат побутового обслуговування. За 1966—1973 рр. відкрито 6 нових магазинів, у т. ч. гастроном, книгарню. Лише за восьму п'ятирічку житловий фонд міста збільшився на 10 тис. кв. метрів. В західній його частині виріс новий район з п'ятиповерхових будинків, збудовано 3 водонасосні свердловини, на 17 вулицях прокладено близько 6 км водогону. 95 проц. комунальних будинків газифіковано. За цей час на благоустрій міста витрачено понад 520 тис. крб. 1972 року споруджено телевізійний ретранслятор. Тепер у кожній квартирі — сучасні меблі, телевізори, радіоприймачі, холодильники, пральні машини. Майже у кожній сім'ї — власні бібліотеки.

Розширилася сітка закладів охорони здоров'я. В 1961 році відкрито міжрайонну дитячу лікарню на 110 ліжок, при райполіклініці 1964 року створено водолікарню, оснащену новітнім медичним обладнанням. За 1968—1972 рр. збудовано лікувальний корпус протитуберкульозного диспансеру, двоповерхове приміщення районної лікарні на 120 ліжок, дитячі ясла-садки № 2 і 3, дитячий комбінат на 140 місць. Діють також міська лікарня і поліклініка, санепідемстанція, 3 аптеки. У медичних закладах міста — 52 лікарі та 128 працівників з середньою спеціальною освітою.

Рік у рік розширюється та вдосконалюється система народної освіти. В місті працює п'ять середніх шкіл, у т. ч. вечірня школа робітничої молоді, в яких налічується 3085 учнів і 182 учителі, серед них сім відмінників народної освіти. За багаторічну і бездоганну працю 26 учителів нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — Н. І. Тарасенко. Крім загальноосвітніх шкіл, в Овручі з 1953 року на базі школи комбайнерів працює профтехучилище, де навчається 600 майбутніх механізаторів широкого профілю. За роки свого існування воно підготувало для сільського господарства 6 тис. механізаторів, серед них — Герой Соціалістичної Праці М. В. Рожківський. 1956 року відкрито музичну школу-семирічку, де нині навчається 250 учнів.

Значна увага приділяється роботі культурно-освітніх закладів. У місті діють будинок культури, чотири профспілкові клуби. 1959 року побудований широкоекранний кінотеатр на 530 місць. Працюють бібліотеки для дорослих і дітей, у яких налічується 81 тис. книг. У будинку культури створено самодіяльний народний драматичний театр (з 1967 р.) та самодіяльний народний духовий оркестр (1970 р.). У культурно-освітніх закладах міста проводяться вечори-зустрічі з письменниками республіки, Героями Соціалістичної Праці, учасниками громадянської й Великої Вітчизняної воєн, партизанами. Тут часто лунають дзвінкі поліські пісні самобутньої народної поетеси та композитора, колишньої партизанки, заслуженого працівника культури УРСР О. П. Добахової.

Улюбленим місцем дозвілля дітей є будинок піонерів. У ньому працюють різноманітні піонерські гуртки, проводяться цікаві розваги, ігри, зустрічі, конкурси. Руками юних умільців обладнані кімнати бойової та трудової слави, радянсько-чехословацької дружби. Піонери міста листуються з молоддю ЧССР, вивчають словацьку мову.

Курган дружби українського та білоруського народів. Виступ білоруського колективу художньої самодіяльності під час відкриття Кургана. 1969 р.

Активну роль в економічному й культурному житті відіграють комуністи. В 1972 році в Овручі налічувалося 42 первинні парторганізації, в яких об'єднано 1084 членів і кандидатів у члени КПРС. Вони нині йдуть у перших лавах борців за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки. Так, парторганізація «Міжколгоспбуду» виступила ініціатором соціалістичного змагання в місті під девізом

«П'ятирічку — за чотири роки й 9 місяців!». Гідною зміною й помічниками комуністів є комсомольці. Вони об'єднані в 31 первинну організацію, що має у своїх лавах 1655 членів ВЛКСМ. На підприємствах, в установах, навчальних закладах — всюди вони прагнуть бути відмінниками праці, заспівувачами патріотичних починань.

Зросла роль міської Ради. В 1971 році до її складу обрано 51 депутата. Серед них — 28 робітників, 26 членів КПРС, 9 комсомольців, 21 жінка. У своїй діяльності Рада спирається на 8 постійних комісій, до роботи в яких залучено, крім депутатів, 35 активістів з числа кращих виробничників. Добре працює постійна комісія промисловості, транспорту та зв'язку. Вона розглядає питання підвищення якості продукції, піднесення трудової дисципліни, вивчає умови та організацію праці на підприємствах й добивається усунення виявлених недоліків. За її пропозицією ряд питань обговорювався на засіданнях виконкому, сесіях міської Ради. Заслужений авторитет завоював торговельний відділ на громадських засадах, який домігся значного поліпшення роботи підприємств торгівлі та громадського харчування, культурного обслуговування трудящих.

Жителі міста підтримують міцні зв'язки з трудівниками сусідньої Гомельської області Білоруської РСР. Тут, на межі двох братніх республік, височить Курган Дружби. На честь 50-річчя Радянської влади біля нього посаджено Парк Дружби, де часто проводяться теплі зустрічі представників Овруча й Єльського та Мозирського районів БРСР.

Міцна дружба єднає жителів Овруча з трудящими соціалістичної Чехословаччини. У місто не раз приїздили батько та брати Яна Налепки, які є почесними громадянами Овруча, а також земляки — колишній сабуровець, генерал Чехословацької армії Мартин Корбеля, член ЦК КП Словаччини Вільям Шалгович, представники посольства ЧССР у Москві та консульства в Києві.

Овруч багатий на пам'ятники історії та архітектури. На перехресті вулиці Вокзальної та Радянської в 1958 році встановлено танк Т-34 на честь воїнів-танкістів, які загинули у запеклому бою проти гітлерівців на підступах до міста. На привокзальній площі 1963 року збудовано пам'ятник партизанам-визволителям Овруча від німецько-фашистських загарбників. Тоді ж у міському парку споруджено пам'ятник Герою Радянського Союзу Яну Налепці. У центрі міста в день 50-річчя утворення СРСР відкрито пам'ятник В. І. Леніну. З архітектурних пам'яток старовини великий інтерес викликають церква Василія, збудована ймовірно відомим зодчим XII ст. П. Милонегом, реставрована 1908—1912 рр. видатними російськими архітекторами О. В. Щусєвим та П. П. Покришкіним, а також пам'ятник древлянському князю Олегу.

В Овручі народилися В. Є. Графф (1819—1867) — вітчизняний лісівник, піонер степового лісорозведення, М. В. Бєлов — російський радянський кристалограф, академік АН СРСР (з 1953 р.), лауреат Державної премії (з 1952 р.), В. Г. Богораз-Тан (1865—1936) — російський радянський етнограф, лінгвіст і письменник, один з ініціаторів створення писемності народів Півночі, автор перших підручників, словників та граматики чукотською мовою, С. Т. Шмуйло (1907—1965 рр.) — генерал-лейтенант, Мойсей Аронський (1898—1940) — єврейський радянський прозаїк.

Невпізнанно змінилося обличчя стародавнього слов'янського міста. Воно розрослося, помолоділо. Заможно живуть його люди, які разом з усім радянським народом впевнено крокують вперед по шляху, вказаному великим Леніним.

С. Д. БОНДАРЕНКО, Л. В. ДОВЖИК, Б. Л. КОПЕЙКО

СЛОВЕ́ЧНЕ

Словечне — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Словечної, притоки Прип'яті, за 33 км на захід від районного центру, за 15 км від залізничної станції Велідники, на автошляху Овруч—Словечне. Населення — 1964 чоловіка. Сільраді підпорядковано села Антоновичі, Дуби, Задорожок і Тхорин.

Ще в давні часи на території Словечного селилися люди. Свідченням цього є виявлені поблизу села поселення доби бронзи та давньоруський курганний могильник, а на околиці с. Антоновичів знайдено бронзові прикраси скіфського періоду[1].

Вперше Словечне згадується 1566 року в описі Київського воєводства як село Овруцького староства. Більшість населення займалася землеробством: вирощувала зернові й городні культури, а також — бортництвом і рибальством. Село було приписане до Овруцького замку. Тяглові селяни виконували різні роботи на замковій землі, лагодили дороги, оборонні споруди, мости, а також платили податок грішми й медом[2].

Після Люблінської унії (1569 року) Словечне перейшло у власність польських магнатів Потоцьких, які нещадно визискували місцеве населення. Тривалість панщини становила три й більше днів на тиждень. Соціальний гніт доповнювався національним. Жителів насильно обертали у католиків. Селяни під час визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) брали активну участь у боротьбі з шляхтою у складі Овруцької сотні Київського полку. 1667 року Словечне знову підпало під владу шляхетської Польщі. Соціальне становище селян ще більше погіршало. Потоцькі постійно збільшували повинності. Сваволю пана ніщо не стримувало. Він у своєму маєтку був повновладним господарем. У 1679 році доведені до відчаю селяни повстали. Вони напали на панський двір, знищили панське майно. Виступ було придушено, а багатьох його учасників кинуто до в'язниці.

Початок XVIII століття на Правобережній Україні був періодом дальшого посилення експлуатації трудящих мас. Посполиті Словечного щотижня відбували 5 днів панщини, до якої додавалася ще й «сторожчина»[3]. В другій половині XVIII ст. на Поліссі дальшого розвитку набувають кустарні промисли, зокрема, в селі розвивалися поташне виробництво, обробка деревини. Зросла торгівля лісом, поташем, виробами з дерева, лляним полотном та іншими товарами. 1773 року Словечне віднесено до категорії містечок[4]. Після возз'єднання 1793 року Правобережної України з Росією з 1797 року воно увійшло до Овруцького повіту Волинської губернії.

В умовах царського режиму становище трудящих залишилося дуже тяжким. Селяни, як і раніше, зазнавали поміщицької сваволі. В одному з листів до повітового суду вони скаржилися на поміщицю Чудовську, якій у 60-х роках XIX ст. належав маєток, що вона для влаштування парку відібрала у них кращі земельні ділянки, а замість них виділила зовсім непридатні[5].

Словечне. 1967 р.

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 21; Каталог выставки Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, стор. 68.

[2] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності, стор. 128, 133, 135; Архив Юго-Западной России, ч. 4, т. 1, стор. 45—49.

[3] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20 — 60 рр. XVIII ст., стор. 28, 29.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 103, спр. 199, ч. 1, арк. 270, 363—373.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1883, арк. 9, 10, 46.

На час проведення селянської реформи 1861 року в Словечному налічувалося 64 двори, в яких жило 142 ревізькі душі. Згідно з уставними грамотами селянам виділили 627 десятин землі[1]. 4,4 десятини, які вони одержали на ревізьку душу, не могли прогодувати сім'ю, бо врожайність на бідних, кислих, супіщаних грунтах була низькою — не більше 20 пудів з десятини. Постійні злидні, прогресуюче безземелля штовхали селян на боротьбу проти визискувачів, яка проявлялась у заорюванні землі, порубці лісу поміщика. Так, 1886 року селяни Словечного самоправно викосили поміщицькі сіножаті[2]. Їхні дії були настільки рішучими, що управитель маєтку звернувся за допомогою до волинського губернатора, бо поліція виявилася безсилою. Заворушення було придушено. Суд жорстоко покарав його організаторів.

Містечко 1863 року стало волосним центром Овруцького повіту. За період з 1868 по 1899 рік кількість дворів зросла з 145 до 257, а населення з 1430 до 1580 чоловік. Тут працювали водяний та паровий млини, гуральня, до 1896 року діяло 5 чавуноливарних та залізоробних рудень.

Початок XX ст. вніс деякі зміни в життя населеного пункту. За 48 км від нього пролягла залізниця Київ—Ковель, рух по якій відкрито у 1902 році. Проте промисловість розвивалася слабо. На 1913 рік у містечку працювали водяний та паровий млини.

Незадовільним залишалося медичне обслуговування. 1864 року в Словечному був фельдшер, існувала приватна аптека. Напередодні першої світової війни відкрито земську лікарню. В 1864 році почала діяти парафіяльна школа. На 1913 рік працювали двокласне училище, невеличка народна бібліотека[3].

Багато горя і злиднів зазнали жителі містечка в роки першої світової війни. Всіх дорослих і здатних до військової служби чоловіків було відправлено на фронт, з яких багато загинуло. Значно скоротилися посівні площі. Населення Словечного з задоволенням зустріло Лютневу революцію 1917 року, сподіваючись, що вона дасть народу мир, землю, визволення від нестерпного гніту. Проте Тимчасовий уряд, який узяв владу в свої руки, не виправдав надій трудящих мас.

З великою радістю селяни Словечного сприйняли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Ленінські декрети про мир і землю дістали загальне їх схвалення. Але приступити до здійснення соціально-економічних перетворень вони не змогли, оскільки владу захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

Лише в середині січня 1918 року, після того, як червоногвардійці визволили від українських буржуазно-націоналістичних військ залізничні станції Сарни, Олевськ, Лугини, в Словечному було встановлено Радянську владу[4]. Однак наприкінці лютого містечко окупували кайзерівські війська. Восени 1918 року, коли в Овруцькому та Ровенському повітах розгорнулася партизанська боротьба, трудящі Словечного взяли в ній активну участь. Член підпільного повітового ревкому А. М. Радченко з 30 жителів містечка сформував партизанський загін[5]. Тоді ж створено партійний осередок і волосний підпільний ревком, який очолив Д. М. Вітченко. До складу його входили також А. Й. Навєт, А. Г. Горбачевський та Н. М. Бутова[6]. Під керівництвом партосередку, підпільного ревкому в грудні партизанський загін визволяв Овруч від петлюрівців, а в січні 1919 року — й Словечне.

Вийшовши з підпілля, ревком приступив до здійснення соціалістичних перетворень. Були створені відділи: земельний, лісівництва, культосвітній, соціаль-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1883, арк. 2, 3, 16.

[2] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период, стор. 299.

[3] Весь Юго-Западный край, стор. 838—839.

[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 110.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 43, арк. 18.

[6] Житомирський облдержархів, ф. Р-2686, оп. 1, спр. 47. арк. 48; П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 58.

ного забезпечення та охорони здоров'я. Але діяльності ревкому чинила опір місцева контрреволюція. Для боротьби з нею сформовано загін робітничо-селянської міліції. Під керівництвом ревкому за короткий час проведено розподіл земель нетрудових елементів, велася робота щодо зміцнення бідняцьких господарств. Одним із центральних питань була заготівля хліба, який всіляко приховували куркулі, намагаючись викликати голод. Ціною великих зусиль весною селяни засіяли більшу частину посівних площ.

Та незабаром над містечком знову нависла небезпека. Скориставшись успіхами денікінців на півдні України, з заходу на Київ рушили банди петлюрівців. У середині липня, форсувавши річку Збруч, вони почали просуватися вперед. На початку вересня на лінії Олевськ—Зубковичі—Ємільчине частинам 12-ї армії вдалося на деякий час затримати наступ петлюрівців. З наближенням фронту в Словечному й волості активізувалися контрреволюційні елементи. Але повітовий та волосний ревкоми мобілізували трудящих на боротьбу з ними, посилили серед населення політичну агітацію, яка викривала підлі наміри ворогів Радянської влади. В середині вересня 1919 року на дільниці Олевськ—Ємільчине ворог перейшов у наступ. Радянські війська мужньо стримували натиск петлюрівців, які намагалися оволодіти Коростенським укріпленим районом. Ціною великих втрат ворог захопив Словечне. Частина жителів залишила містечко й у складі загону добровольців під керівництвом комуніста Дубравіна пішла громити ворога[1].

Наприкінці вересня Словечне було визволено від петлюрівців. Створений одразу ревком мобілізував трудящих на боротьбу з контрреволюційними бандами. Активну участь у ній брав комсомольський осередок, що оформився на початку грудня[2].

З кінця 1919 по лютий 1920 року в Словечному «хазяйнували» війська буржуазно-поміщицької Польщі. В районі містечка точилися запеклі бої. Частини 12-ї армії, що перейшли в наступ проти ворога, на кінець лютого визволили всю територію Овруцького повіту. Але 26 квітня війська інтервентів знову окупували Словечне.

Прорвавши оборону ворога, 22 червня частини 12-ї армії визволили містечко від інтервентів. Одразу було обрано містечковий і волосний ревкоми. Згодом створено містечковий та волосний комітети незаможних селян[3], які розподіляли серед безземельних і малоземельних селян землю, вели боротьбу з куркульськими бандами, подавали допомогу біднякам у налагодженні їх господарств, заготовляли хліб. На початку 1921 року відбулися вибори містечкової Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. У липні відновив роботу партійний осередок[4]. У листопаді 1922 року відбувся перший волосний з'їзд Рад, присвячений 5-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Його учасники надіслали привітання В. І. Леніну, в якому поздоровили вождя з нагоди одужання і побажали довголіття.

За новим адміністративно-територіальним поділом 1923 року Словечне стало центром однойменного району. 4 квітня створено райком КП(б)У. Партійний осередок села на цей час налічував 26 комуністів. Перша районна партконференція, яка відбулася 20 жовтня, розглянула питання поліпшення землекористування, оскільки воно мало виняткове значення для району. Площа ріллі від загальної площі земельних угідь становила лише 21 проц. На кожні 100 чоловік населення припадало 26 десятин посіву. Комуністи спрямовували зусилля трудящих на освоєння придатних угідь. Щоб залучити селян до активної участі в соціалістичному будів-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 5, арк. 41; Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 359.

[2] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 309, 310.

[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 3, спр. 23, арк. 26, 27; ф. Р-2686, оп. 1, спр. 41, арк. 46.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 31, оп. 1, спр. 9, арк. 12.

ництві, багато уваги приділялося кооперуванню. У вересні організовано споживче товариство, а на початку 1924 року — товариство спільного обробітку землі. В жовтні 1925 року в Словечному проведено свято врожаю, в якому взяло участь понад 1000 чоловік. На сільськогосподарській виставці, приуроченій цій події, демонструвалися досягнення перших колективних господарств, сільськогосподарські машини. Це свято стало традиційним.

Успішно розв'язуючи господарські справи, партійно-радянські органи багато уваги приділяли охороні здоров'я трудящих, які дістали змогу безплатно лікуватися. 1924 року в Словечному відкрито районну лікарню, де працювало 3 фельдшери. Діяла також аптека. На початку відбудовного періоду в селі не вистачало вчителів, підручників. Однак незабаром труднощі було переборено. Вже в 1920 році в Словечному працювала трудова семирічна школа, де 5 учителів навчало 130 учнів. 1924 року відкрито курси підготовки вчителів. Велася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Створювалися гуртки й пункти лікнепу. Пожвавили свою роботу культосвітні заклади. 1923 року почав діяти районний сельбуд. Тоді ж відкрито бібліотеку.

Після відбудовного періоду процес кооперування селян ще більше пожвавився. В 1926 році розгорнуло роботу кредитне товариство, через яке селяни одержали на придбання сільськогосподарських машин 1900 крб. позики. При ньому працював пункт прокату сільськогосподарського реманенту[1]. Для районного активу в 1929 році відкрито сільськогосподарські курси, на яких вивчалися чергові завдання колективізації та передовий досвід праці. Колективні форми господарювання швидко завоювали визнання у трудового селянства. Переконавшись у перевагах колективного господарювання, у вересні 1929 року селяни Словечного та п'яти навколишніх сіл об'єдналися в артіль «Здобуток Жовтня». За господарством закріпили 1186 га землі. Тут налічувалося 35 коней, 29 волів, 71 корова, 50 свиней, 98 овець та 63 голови молодняка великої рогатої худоби[2]. Організаторами колгоспу стали колишні бідняки М. Д. Книшевич, Я. І. Карашук, С. С. Дрозд, М. С. Довбаш, О. Д. Шадура. У 1931 році з артілі виділилися в окремі колективні господарства хлібороби сіл Тхорина й Антоновичів. Колгосп «Здобуток Жовтня» рік у рік міцнів й добивався підвищення врожайності усіх культур. І в цьому допомагала йому створена 1930 року МТС, у якій тоді налічувалося 15 тракторів.

Значного розвитку набула охорона здоров'я трудящих. Напередодні Великої Вітчизняної війни у Словечному працювали лікарня на 25 ліжок, поліклініка, санепідемстанція, дитяча консультація, дитясла, аптека. У медичних закладах було 4 лікарі й 15 чоловік середнього медперсоналу. Зростав освітній рівень населення. 1928 року в семирічній школі налічувалося 7 учителів і 172 учні. Тут діяли також інтернат та дитячий садок. 1936 року семирічку перетворено на десятирічку. 1941 року у ній учителювало 24 чоловіка, які навчали 470 учнів. Тривала робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослих. Працювало 6 пунктів лікнепу, де з 1926 по 1933 рік пройшло курс навчання понад 200 чоловік. На кінець 1935 року з неписьменністю в основному було покінчено. Значних успіхів досягнуто в роботі культосвітніх закладів. 1938 року відкрито районний будинок культури. У ньому демонструвалися кінокартини. Широкої популярності набула художня самодіяльність, зокрема хоровий та драматичний гуртки. Збільшився книжковий фонд районної бібліотеки й у 1940 році становив 7147 томів. З 1931 року виходила районна газета «Колективіст Словечанщини». Напередодні війни завершувалася радіофікація села.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя районного центру. Коли ворог наближався до Словечного, на початку серпня

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-673, оп. 1, спр. 51, арк. 43; оп. 2, спр. 2, арк. 29; спр. 6, арк. 28; спр. 41, арк. 23, 26; ф. Р-729, оп. 1, спр. 15, арк. 22—23.

[2] Там же, ф. Р-673, оп. 1, спр. 58, арк. 71.

Т. Л. Гришан — секретар запасного підпільного обкому партії, командир партизанського загону. Фото 1938 р.

створено підпільний райком КП(б)У та кілька диверсійних груп. 19 серпня 1941 року гітлерівці захопили Словечне. З перших днів окупації на території району почав діяти партизанський загін, який очолив секретар Житомирського підпільного обкому партії Т. Л. Гришан, до війни голова Червоноармійського райвиконкому[1]. Народні месники висаджували у повітря мости, псували лінії зв'язку, проводили агітаційну роботу серед населення, організовували саботаж заходів гітлерівських окупаційних властей. У вересні поблизу с. Возничів знищено 7 автомашин з живою силою ворога. У листопаді партизани напали на ворожу автоколону й підірвали кілька машин. Гітлерівці за всяку ціну намагалися виявити й знищити партизанів. Переслідуваний великими силами карателів, загін змушений був перебазуватися на територію Лельчицького району БРСР, де спільно з білоруськими братами продовжував вести боротьбу проти загарбників. У січні 1942 року словечанські партизани знову повернулися в свій район. Незабаром поблизу с. Середньої Рудні вони потрапили у засідку і полягли смертю хоробрих у нерівному бою. Разом з ними загинули і їх командир Т. Л. Гришан та секретар підпільного райкому КП(б)У В. Д. Тарановський[2].

У листопаді 1941 року М. А. Посох, який утік із фашистського полону, створив в Словечному підпільну патріотичну групу. Її члени дістали радіоприймач, записували зведення Радінформбюро й розповсюджували їх серед населення. Згодом патріоти встановили зв'язок з підпільниками сіл Сирниці, Усового, Антоновичів, Тхорина, Велідників і почали готувати напад на районну поліцію й жандармерію, щоб захопити зброю. Але операцію не вдалося здійснити. За доносом провокатора їх заарештували. По дорозі до Овруча підпільники перебили охорону й утекли в ліс, де влилися в партизанський загін «За перемогу»[3].

ЦК КП(б)У 23 грудня 1942 року затвердив новий склад Словечанського підпільного райкому партії. Секретарем його призначив В. М. Ананкіна, колишнього голову Усівської сільради[4]. Підпільний райком КП(б)У налагодив тісні зв'язки з населенням району, залучав його до активної боротьби проти німецько-фашистських загарбників. З його ініціативи у Словечному створено підпільну комсомольсько-молодіжну організацію, в якій активно діяли М. О. Вигівський, П. О. Верпівський, У. К. Омелянчук. Молоді підпільники розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, організовували диверсії, вели розвідувальну роботу. 1942 року на території району діяло вже 14 підпільних комсомольських організацій, у яких налічувалося 105 комсомольців[5]. Особливо активізувалася діяльність словечанських партизанів і підпільників восени. 11 і 12 листопада в районі Словечного приземлилася оперативна група Українського штабу партизанського руху в складі: С. Ф. Маликова, Л. Г. Бугаєнка, А. В. Прокопенка, С. Ф. Степанова, І. М. Мельника та двох радистів[6]. Вона очолила керівництво партизанським рухом на території Житомирської області і в тому ж місяці з окремих загонів сформувала партизанське з'єднання С. Ф. Маликова. 26 листопада в район села прибуло партизанське з'єднання О. М. Сабурова, яке на території області закінчило свій рейд.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 2, спр. 66, арк. 1—3, 15; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 339.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 2, спр. 66, арк. 11; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 316.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 858, оп. 2, спр. 84, арк. 9—11.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 189, спр. 50, арк. 82, 83.
[5] Вічно живі, стор. 208.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 62, оп. 1, спр. 6, арк. 114—116.

Словечанський район став партизанським краєм. Народні месники не давали спокою окупантам ні вдень, ні вночі. Гітлерівці, відчуваючи своє безсилля у боротьбі проти партизанів, шаленіли. Лише в грудні в Словечанському районі вони спалили 9 населених пунктів. Саме тоді карателі схопили комсомолку У. О. Омелянчук, яка наклеювала листівку на дверях сільуправи. Всю ніч патріотку били, але вона не видала товаришів. Вранці гітлерівці зігнали всіх жителів села і, погрожуючи розправою, примушували вказати на народних месників. Відповіддю було мовчання. Фашистські недолюдки відрахували з натовпу кожного третього (дітей, жінок, стариків) — 60 чоловік, зачинили в сарай, облили бензином і спалили. Разом з ними загинула й молода підпільниця.

4 грудня 1942 року партизани з'єднання О. М. Сабурова знищили в Словечному фашистський гарнізон чисельністю 200 чоловік, якому було доручено охороняти підступи до Овруча[1]. У цій операції брали участь загін ім. Леніна та по дві групи з загонів ім. 24-ї річниці Червоної Армії та ім. Щорса. Оволодівши населеним пунктом, народні месники розставили на шляхах заслони й почали вивозити із складів зерно та роздавати його місцевому населенню. На світанку наступного дня з боку Овруча до Словечного підійшло 70 автомашин з ворожими солдатами й офіцерами. Оскільки сили були нерівні, партизани вирішили залишити село, але вранці 6 грудня після артилерійської підготовки вони знову зав'язали бій, який тривав 36 годин. Проти партизанів ворог кинув авіацію. Але ніщо не врятувало гітлерівців. Вони втратили понад 500 солдатів і офіцерів, 210 — було поранено, а також спалено 24 автомашини, склад зі зброєю і боєприпасами, приміщення поліції. Партизани захопили 2 міномети, 9 кулеметів, 129 гвинтівок і автоматів, 35 тис. патронів, кілька друкарських машинок, радіоприймачів та багато іншого майна[2]. Було вивезено на свої бази 900 пудів хліба, 45 голів великої рогатої худоби, підготовлених до відправки в Німеччину. В цьому бою відзначилися І. Т. Родітєлєв, Л. Т. Ковтонюк, В. В. Буянов, М. І. Зімник, М. В. Таратута, Л. Я. Іванов та багато інших. Блискуче проведена операція принесла партизанам славу. В їх загони влилося понад 70 місцевих жителів.

Щоб запобігти дальшому розвитку партизанського руху, Житомирський генералкомісаріат і служба безпеки вирішили за будь-яку ціну розправитися з народними месниками. Почали стягуватися війська. Зосередивши в районі Бігуня — Словечного півторатисячний загін, гітлерівці вирішили оточити партизанів. У лютій злобі карателі спалили Словечне, Бігунь, Кам'янку, Тхорин, а 31 грудня розпочали наступ. Ведучи бої з окупантами, завдаючи їм великих втрат, партизани все ж змушені були відійти на північ, у глибину білоруських лісів і боліт. З новою силою розгорілася партизанська боротьба на території району влітку 1943 року. Восени 1943 року, коли Червона Армія, форсувавши Дніпро, почала визволення Правобережної України, партизанські з'єднання стали узгоджувати свої дії з наступаючими частинами 1-го Українського фронту. 15 листопада 1943 року партизани з'єднання О. М. Сабурова визволили село від німецько-фашистських загарбників, 20 листопада у Словечне увійшли війська Червоної Армії[3].

Багато лиха зазнали словечанці за роки тимчасової німецько-фашистської окупації. На місці села диміли згарища та валялися купи закіпченої цегли. Гітлерівці зруйнували й спалили 307 будинків, культурно-освітні заклади, школи, лікарню, МТС, знищили всю тяглову та продуктивну худобу, колгоспні будівлі[4]. В Словечному й 13-ти навколишніх селах окупанти стратили й спалили живцем понад 5 тис. чоловік, переважно жінок, дітей і стариків.

258 жителів села хоробро билися з ворогом на фронтах та в партизанських загонах. 185 з них нагороджено орденами й медалями, 137 загинули в боротьбі за

---

[1] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 78, 79, 92.
[2] З. А. Богатырь. Борьба в тылу врага, стор. 223, 224, 227, 228.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 389.
[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-673, оп. 4, спр. 1, арк. 1, 26, 50, 223—228.

свободу й незалежність рідної Вітчизни. Ціною величезних зусиль довелося відбудовувати зруйноване село. До весни довелося жити в землянках та наспіх влаштованих халупах. Весною на згарищах закипіла робота. Водночас з житловим фондом відроджувалися колгосп, МТС. Люди працювали не шкодуючи сил.

З допомогою держави, яка надала кредит, у 1944 році було відбудовано МТС, школу, клуб, хату-читальню. Цього ж року почав працювати маслозавод. Руку братньої допомоги простягнули словечанцям трудящі РРФСР, інших союзних республік. Словечне було настільки зруйноване, що районний центр тимчасово (до 1952 року) знаходився у Велідниках. Там перебували і всі районні партійні, радянські та комсомольські органи. Вони багато уваги приділяли становленню нового села, його економіки. Значний вклад вносили й комсомольці Словечного, яких 1944 року налічувалося 27. З їх ініціативи створено 3 комсомольсько-молодіжні ланки, що не шкодували сил для підвищення врожайності всіх культур та продуктивності громадського тваринництва. У 1945 році артіль «Здобуток Жовтня» виконала план розвитку тваринництва на 140 проц. 1950 року до неї приєднано господарства сіл Антоновичів та Бокиївщини, в результаті чого за колгоспом закріпили 2756 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1045 га орної землі. Як і раніше, провідними культурами залишалися зернові, льон, картопля. Прибутки артілі, які 1950 року становили 1253,3 тис. крб., весь час зростали. Так, 1953 року лише одне льонарство дало прибутків 2800 тис. крб. Високопродуктивною працею особливо відзначилася комсомольсько-молодіжна ланка, очолювана членом ВЛКСМ П. М. Книшевич. Вона одержала з кожного гектара по 9,5 цнт льоноволокна та по 6,8 цнт льононасіння[1]. За досягнуті успіхи 1954 року П. М. Книшевич нагороджено орденом Леніна. 1958 року кожен гектар посіву льону дав артілі 25 460 крб. прибутку. У 1962 році словечанські хлібороби вийшли переможцями в соціалістичному змаганні серед колгоспів області й удостоїлися перехідного Червоного прапора обкому КП України й виконкому обласної Ради депутатів трудящих. Рік у рік підвищувалися врожайність зернових культур, картоплі, продуктивність громадського тваринництва. Якщо в 1959 році в колгоспі збирали з гектара по 8,1 цнт зернових, то в 1965 році — по 18 цнт. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 57 цнт м'яса. За високі показники в праці 21 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. П. М. Книшевич — орденом Трудового Червоного Прапора, В. Д. Бухранського, засновника й голову цього колгоспу,— орденом Леніна.

Гідними трудовими подарунками хлібороби відзначили 50-річчя Радянської влади. В господарстві одержано з гектара по 18,2 цнт пшениці, 139 цнт картоплі, 6,3 цнт льоноволокна. На полях артілі працювало 13 тракторів, 11 автомашин, 4 зернові комбайни та багато іншої техніки. З електрифікацією села в 1965 році на тваринницьких фермах почали механізувати трудомісткі процеси. Міцна технічна база сприяла підвищенню дальшої продуктивності праці. В ювілейному 1970 році з кожного гектара одержано по 20 цнт пшениці, 148 цнт картоплі та по 8 цнт льоноволокна. На 100 га угідь вироблено по 60,5 цнт м'яса. Цього ж року 68 хліборобів удостоєно Ленінських ювілейних медалей. Словечанські колгоспники успішно завершили план восьмої п'ятирічки, за що ланкового А. І. Кальника, який виростив на площі 50 га по 230 цнт картоплі, нагороджено орденом Леніна, а голову колгоспу В. Д. Бухранського — орденом Жовтневої Революції. 1955 та 1959 рр. він обирався депутатом Верховної Ради УРСР. У дні роботи XXIV з'їзду КПРС П. М. Книшевич, яка обиралася його делегатом, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а на XXIV з'їзді КП України її обрано членом Ревізійної Комісії ЦК КП України.

Під керівництвом партійної організації (в 1972 році вона налічувала 88 чоловік) ще з більшим завзяттям трудяться колгоспники в дев'ятій п'ятирічці. Роз-

---

[1] П. М. Книшевич. Як ми виростили високий урожай льону. Житомир, 1954, стор. 6.

Учасники Всесоюзної молодіжної гри «Зірниця» в Словечному. 1966 р.

Колишні партизани з'єднання О. М. Сабурова в Словечному. 1967 р.

горнувши змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, вони в 1972 році зібрали з кожного гектара по 162 цнт картоплі, 235 — овочів, 397 — кормових буряків та по 10 цнт льоноволокна. Зросло господарство Словечанського лісгоспзагу, заснованого в 1960 році. За сумлінну високопродуктивну працю 125 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову М. М. Андросович орденом Трудового Червоного Прапора, 411 лісівникам присвоєно звання ударника комуністичної праці. Відмінних успіхів добився колектив лісгоспзагу за два роки дев'ятої п'ятирічки. Виробничий план 1972 року він виконав за 11 місяців і зараз докладає усіх зусиль, щоб достроково справитися з завданням третього року п'ятирічки. Далеко за межами району відома продукція харчокомбінату: мариновані гриби, повидла, джеми, соки, компоти. В селі є також відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». На підприємстві працює 29 ударників комуністичної праці.

Значного розвитку набула торгівля. В селі — десять магазинів, у т. ч. чотири продовольчі, п'ять промтоварних, книжковий. З підприємств громадського харчування діє чотири їдальні.

Повсякчасно зростає і впорядковується населений пункт. За 1960—1972 рр. в Словечному побудовано 102 будинки. Фактично на місці колишніх згарищ виросло нове село. Чепурні житла під сріблястим шифером та червоною черепицею потопають у фруктових садах. Вулиці забруковані червоним гранітом, тротуари заасфальтовані. В грудні 1962 року з ліквідацією Словечанського району село ввійшло до складу Овруцького району.

Значних успіхів досягнуто в охороні здоров'я трудящих. 1952 року в селі збудовано нове приміщення лікарні на 175 ліжок, поліклініку. У медичних закладах працює 16 лікарів та 80 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. Старша акушерка В. М. Бондарчук у 1971 році нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Великі зміни сталися в галузі освіти. 1952 року збудовано нове приміщення середньої школи. В 1972 році у ній навчалося 594 учні й працювало 34 вчителі. Після занять діти відвідують різноманітні гуртки у будинку піонерів, відкритому в 1963 році. Центром культурно-освітньої роботи в селі є будинок культури на 450 місць. Тут систематично демонструються кінофільми, проводяться різноманітні вечори відпочинку. 1972 року в хоровому, драматичному, вокальному, естрадному та інших гуртках налічувалося 150 чоловік. У дні підготовки до відзначення 50-річчя утворення СРСР самодіяльні митці виїжджали з концертними про-

грамами до братньої Білорусії. На сцені будинку культури виступають професіональні артисти з Житомира, Києва, Кишинева та інших міст. Населення обслуговує бібліотека, в якій налічується 62 тис. книг.

Словечанці глибоко шанують пам'ять про тих, хто героїчними подвигами відзначився в роки Великої Вітчизняної війни. 1962 року в селі відкрито музей Партизанської Слави, де представлені численні експонати, документи та фотографії, що розповідають про героїчні будні партизанської боротьби з ворогом під час тимчасової німецько-фашистської окупації. В книзі відгуків екскурсантів — записи севастопольських приладобудівників, робітників Ташкента, студентів з Грузії, вчителів з Челябінська, чернігівських учнів, воїнів Радянської Армії та ін. За період з 1962 по 1972 рік музей відвідало понад 1 млн. чоловік. Вісім років ним завідувала й віддала багато зусиль Г. О. Вигівська, колишня партизанська зв'язкова, дружина секретаря підпільного райкому партії В. М. Ананкіна. У 1964—1972 рр. музей нагороджено дипломами Міністерства культури СРСР, Міністерства культури УРСР, а в 1969 році йому присвоєно звання народного. У 1971 році музей перетворено на відділ Державного історико-краєзнавчого обласного музею. Біля музею в 1970 році споруджено пам'ятник народним месникам, які полягли в бою проти німецько-фашистських окупантів. Славні сторінки минулого надихають словечанців на нові подвиги в ім'я Батьківщини.

Г. І. ДЕНИСЕНКО, Л. В. ДОВЖИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ОВРУЦЬКОГО РАЙОНУ

БІГУ́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на захід від районного центру, за 23 км від залізничної станції Веледники, на автошляху Овруч — Кованка. Дворів — 501. Населення — 2090 чоловік. Сільраді підпорядковані села Делета й Селезівка.

На території Бігуня розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, який має в користуванні 2510 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1182 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби й виробляє щорічно на 100 га сільськогосподарських угідь по 100—110 цнт м'яса. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, пшениця, льон та картопля. За трудові успіхи 73 чоловіка нагороджено орденами й медалями, у т. ч. ланкового П. С. Федорчука — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 26 учителів навчають 500 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації (створена 1924 року) налічується 45 комуністів, у комсомольській (створена 1924 року) — 70 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Бігунь датується 1888 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації населення Бігуня брало активну участь у партизанському русі, за що карателі в січні 1943 року живцем спалили 150 жінок, стариків та дітей. У листопаді цього ж року село було визволене від гітлерівських загарбників партизанським з'єднанням О. М. Сабурова.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах 700 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників. 599 нагороджено орденами й медалями. Уродженець с. Селезівки П. А. Рослик за героїзм, виявлений під час визволення Румунії, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. 500 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1965 році на їх честь встановлено пам'ятник.

БОНДАРІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Норину, притоки Ужа, за 17 км на південний захід від районного центру, за 2 км від залізничної станції Хайч-Норин. Дворів — 315. Населення — 1176 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бондарівка, Красносілка та Папірня.

На території Бондарів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Крупської, в користуванні якого 1808 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1149 га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон, картопля та овочі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Поблизу села є щебеневий завод. За трудові успіхи 45 чоловік нагороджено орденами та медалями.

Працюють середня школа, де 30 учителів навчають 500 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації налічується 25 комуністів, у комсомольській — 46 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Бондарі датується 1888 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах 200 жителів села билися проти німецько-фашистських окупантів, 175 чоловік нагороджено орденами й медалями, 125 — загинуло смертю хоробрих. У 1965 році на їх честь встановлено обеліск Слави.

На території та поблизу села виявлено неолітичне поселення й майстерню обробітку кременю та поселення доби бронзи й часів Київської Русі.

ВЕЛИ́КА ФО́СНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на південь від районного центру, за 4 км від залізничної станції Потаповичі й за 3 км від автошляху Житомир — Мозир. Дворів — 719. Населення — 2046 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мала Фосня.

На території Великої Фосні розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2041 га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця, жито, льон, хміль та картопля. За високі виробничі досягнення в розвитку сільського господарства в 1967 році колгосп нагороджено Пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, у 1970 році — Ленінською Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. За трудові успіхи 127 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярок О. С. Титарчук, О. Г. Клишевич, ланкового Л. П. Позняка — орденом Леніна, голову колгоспу М. П. Кругляна — орденом Трудового Червоного Прапора. Колишньому голові колгоспу В. В. Целикову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Передова доярка Г. П. Козак у 1967 та в 1971 рр. обиралася депутатом Верховної Ради УРСР, 1966 року доярка Н. І. Грищук — делегатом XV з'їзду ВЛКСМ.

В селі є середня школа, де вчиться 400 учнів і працює 34 вчителі, будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 14,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий комбінат. Видається багатотиражна газета «Шлях Ілліча».

У партійній організації налічується 58 комуністів, у комсомольській — 41 член ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Велику Фосню датується 1682 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 487 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників. 450 нагороджено орденами й меда-

Марка, випущена на пам'ять про уродженця села Великої Фосні О. А. Покальчука. 1968 р.

лями, в т. ч. О. А. Покальчука — орденом Леніна. 18 серпня 1942 року він у боях під станицею Клетська на Дону закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзота. Молодший лейтенант О. А. Покальчук навічно занесений у списки військової частини, в якій служив. Його ім'я присвоєно місцевій середній школі та теплоходу. Міністерство зв'язку СРСР випустило поштову марку, присвячену герою. 9 травня 1970 року у Великій Фосні йому споруджено пам'ятник. 152 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1967 році на їх честь встановлено обеліск Слави.

Поблизу села знайдено знаряддя праці доби бронзи.

ВЕЛИ́КА ХА́ЙЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру, за 2,5 км від залізничної станції Хайч-Норин, на лінії Овруч — Білокоровичі. Дворів — 351. Населення — 1270 чоловік. Сільраді підпорядковані села Великий Кобилин, Мала Хайча та Малий Кобилин.

На території Великої Хайчі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 2587 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1751 га орної землі. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво й птахівництво. За трудові успіхи 85 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу А. Ю. Соболя та свинарку Н. Ф. Босик — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де навчаються 400 учнів і працюють 26 учителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 35 комуністів, у комсомольській організації — 64 члени ВЛКСМ.

Село засновано в другій половині XV ст. Назва його походить від річки Хайчанки.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 349 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 337 нагороджено орденами й медалями, 212 чоловік загинуло смертю хоробрих.

Поблизу сіл Великої та Малої Хайчі знайдено поселення доби неоліту, давньоруські курганні могильники та скарб ювелірних прикрас X—XII століть.

ВЕЛИ́КА ЧЕРНІ́ГІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний схід від районного центру, за 10 км від залізничної станції Овруч та за 1,5 км від автошляху Овруч — Народичі. Дворів — 299. Населення — 799 чоловік. Сільраді підпорядковані села Богданівка, Камінь, Мала Чернігівка, Мамеч, Привар.

На території Великої Чернігівки розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінським шляхом», який має в користуванні 2399 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1600 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 73 колгоспники нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинаря М. Й. Дрозда — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 25 учителів навчають 400 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку. Видається багатотиражна газета «Колгоспне життя».

У партійній організації (створена 1919 року) налічується 51 комуніст, у комсомольській (створена 1919 року) — 34 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1545 роком. Під час революції 1905—1907 рр. в селі відбулося заворушення селян, для придушення якого були викликані війська.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 464 жителі села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 462 нагороджено орденами й медалями. 302 чоловіка загинуло смертю хоробрих. 1962 року загиблим односельцям встановлено пам'ятник.

Поблизу с. Богданівки виявлено курганний могильник доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ВИСТУПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 46 км на північний схід від районного центру, за 0,5 км від однойменної залізничної станції, на лінії Ленінград — Одеса, на автошляху Мозир — Шепетівка. Дворів — 447. Населення — 1322 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Борутине й Солотине.

На території Виступовичів розміщене підсобне господарство Овруцького лісгоспзагу, скипидарний завод, механізований лісосклад. За трудові успіхи 9 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де 21 учитель навчає 300 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 15 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 5 комуністів, у комсомольській — 14 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1545 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах билося проти німецько-фашистських загарбників 300 чоловік, з них 278 нагороджено орденами й медалями. Навідникові протитанкової гармати Ц. С. Расковинському за виявлений героїзм у битві за Дніпро присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його ім'ям названо середню школу, поблизу якої встановлено погруддя Героя. 145 чоловік загинули смертю хоробрих. За гітлерівської тимчасової окупації карателі стратили підпільника А. Т. Коржа, спалили 122 хати. В селі Солотиному спалено 64 жителі. 1952 року встановлено обеліск воїнам-визволителям села, які полягли в боях з ворогом.

ГЛА́ДКОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північний схід від районного центру, за 5 км від залізничної станції Овруч, на лінії Овруч — Чернігів та за 0,5 км від автошляху Овруч — Київ. Дворів — 921. Населення — 2749 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гладковицька Кам'янка, Гусарівка, Олександри, Радчиці, Товкачі.

На території Гладковичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Налепки (Рєпкіна), за яким закріплено 4217 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2206 га орної землі. Вирощують зернові, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є млин, пилорама, комбікормовий завод. Щорічно тут відгодовується по 700 голів худоби. На базі колгоспу працює районна школа передового досвіду інтенсивної відгодівлі великої рогатої худоби. За сумлінну працю 100 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу Г. Ф. Халимончука, бригадира А. А. Ковальчука, ланкового О. Т. Івашка. Скотаря А. Ф. Латаша — делегата III Всесоюзного з'їзду колгоспників нагороджено орденом Леніна.

В селі є середня й восьмирічна школи, де 47 учителів навчають 500 учнів, будинок культури на 300 місць, клуб, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок.

У партійній організації налічується 50 комуністів, у комсомольській — 64 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1545 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 900 чоловік билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах та в партизанських загонах. За виявлений героїзм 765 з них нагороджено орденами й медалями. 300 чоловік загинуло смертю хоробрих. Пліч-о-пліч з радянськими воїнами на території Овруцького району хоробро билися проти гітлерівців чехословацькі антифашисти на чолі з Я. Налепкою. На знак бойової дружби, скріпленої кров'ю в роки Великої Вітчизняної війни, та в зв'язку з 20-річчям визволення Овруцького району від фашистських загарбників у 1963 році гладковицькому колгоспу було присвоєно ім'я Героя Радянського Союзу Яна Налепки. 1965 року на честь загиблих односельців встановлено обеліск Слави.

Поблизу сіл Гладковичів та Радчиці виявлено 3 курганні могильники: один слов'янський VI — VII ст. та два давньоруські X—XII ст., знайдено скарб золотих візантійських монет.

ГОРОДЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на захід від районного центру, за 2 км від шосе Овруч — Бігунь. Дворів — 327. Населення — 1288 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Побичі та Сирниця.

На території Городця розміщена бригада колгоспу «Здобуток Жовтня» (центральна садиба в с. Словечному). За трудові успіхи 7 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 309 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Партійна організація налічує 14 комуністів, комсомольська — 36 членів ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 300 чоловік. За виявлений героїзм 159 жителів села нагороджено орденами й медалями. 135 чоловік загинуло смертю хоробрих. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації село було повністю спалене гітлерівцями, згоріло 66 чоловік. В 1967 році загиблим воїнам-односельцям встановлено пам'ятник.

ГО́ШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру, за 4 км від залізничної станції Потаповичі, на лінії Ленінград — Одеса та за 3 км від автошляху Мозир — Житомир. Дворів — 462. Населення — 1400 чоловік. Сільраді підпорядковані села Базарівка, Потаповичі та Смоляне.

На території Гошева розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3532 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2461 га орної землі. Провідні сільськогосподарські культури — пшениця, жито, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі трудові досягнення в розвитку сільського господарства 84 трудівники нагороджені орденами й медалями, у т. ч. тракториста колгоспу Д. І. Баранівського — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де навчається 500 учнів й працює 30 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, яким завідує Г. К. Якубенко, нагороджена в 1966 році орденом Леніна.

У партійній організації налічується 54 комуністи, в комсомольській — 56 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Гошів датується 1494 роком. У квітні 1917 року відбулося селянське заворушення, учасники якого захопили землю поміщика й масово рубали його ліс.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 249 чоловік билися на фронтах проти фашистських загарбників. 248 чоловік відзначено орденами й ме-

далями, 170 — загинуло смертю хоробрих. На честь їх у 1956 році встановлено обеліск.

На території Гошева виявлено неолітичне поселення.

ЖУРБА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км на північний схід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Нивки, на лінії Чернігів — Овруч. Дворів — 72. Населення — 217 чоловік. Сільраді підпорядковані села Будолюбівка, Грязеве, Деревці, Жолудівка, Маленівка, Нивки, Переїзд, Підчашшя, Ситівка, Соснівка, Степки.

На території Журби розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 1836 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 959 га орної землі. Тут вирощують пшеницю, жито, льон та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 26 колгоспників удостоєні орденів і медалей.

В селі є середня школа, де навчається 230 учнів і працює 23 вчителі, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 20 комуністів, у комсомольській — 46 членів ВЛКСМ.

Село засноване в першій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах мужньо билися проти німецько-фашистських загарбників 182 жителі села, 130 з них нагороджено орденами й медалями. 50 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1965 році на їх честь встановлено пам'ятник.

В с. Степках народився В. І. Кузьменко — лауреат Ленінської і Державної премії, доктор геолого-мінералогічних наук.

ІГНА́ТПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Жерева, притоки Ужа, за 20 км на південь від районного центру, за 0,5 км від однойменної залізничної станції на лінії Овруч — Новоград-Волинськ та за 1,5 км від автошляху Житомир — Мозир. Дворів — 613. Населення — 1935 чоловік. Сільраді підпорядковані села Млини, Павлюківка, Рудня, Семени.

На території Ігнатполя розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 1444 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 879 га орної землі. Вирощують жито, пшеницю, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

На базі родовища граніту поблизу села з 1927 року почав працювати щебеневий завод потужністю 500 тис. куб. метрів на рік. В Ігнатполі працює також лісництво. За трудові успіхи 84 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. бульдозериста щебеневого заводу М. А. Царюка — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 59 учителів навчає 500 учнів, два клуби на 400 місць, чотири бібліотеки з книжковим фондом 15 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, два фельдшерсько-акушерські пункти.

У партійній організації налічується 22 комуністи, у комсомольській — 23 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1694 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 530 жителів села билися на фронтах та в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. 365 чоловік нагороджено орденами й медалями, 150 — полягли смертю хоробрих. У бою поблизу Ігнатполя загинув Герой Радянського Союзу М. О. Лут. У 1956 році на околиці села насипано курган партизанської Слави, а в центрі — відкрито пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

Поблизу Ігнатполя виявлено неолітичне поселення, знайдено скарб із 37 бронзових прикрас доби бронзи.

КИРДАНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км на північний захід від районного центру й залізничної станції Овруч та за 1 км від автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 475. Населення — 1481 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гептари, Корчівка та Сташки.

На території Кирданів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 1735 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 900 га орної землі. Вирощують пшеницю, жито, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Є також цегельний завод, заснований 1956 року. На базі колгоспу працює районна школа передового досвіду вирощування високих врожаїв хмелю. За високі виробничі показники орденами й медалями відзначено 65 чоловік, у т. ч. ланкову Н. С. Пешко — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі працюють восьмирічна школа, де 30 учителів навчають 300 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 32 комуністи, в комсомольській (створена 1929 року) — 31 член ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 231 житель села бився на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбни-

Хор с. Кирданів. 1970 р.

ків, 190 чоловік нагороджено орденами та медалями, 60 — загинуло смертю хоробрих.

Кирдани славляться широко відомим народним жіночим хором, яким керує колишня партизанка, заслужений працівник культури УРСР О. П. Добахова, автор багатьох пісень, зокрема «Привітальна Москві», «Пісня про Героя Радянського Союзу Яна Налепку», «Ленінські вогні», «Поліські співаночки».

ЛЕВКО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на північний захід від районного центру, за 16 км від залізничної станції Велідники й за 3 км від автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 454. Населення — 1582 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Левковицький Млинок та Острови.

На території Левковичів розміщена центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», за яким закріплено 1681 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 900 га орної землі. Вирощують пшеницю, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму й птахівництво. Діє також килимарна майстерня. За трудові успіхи 50 чоловік нагороджено орденами й медалями. Колишній завідуючій птахофермою, нині голові колгоспу, В. Г. Замишляєвій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є середня школа, де 19 учителів навчають 400 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом понад 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

У партійній організації (створена 1929 року) налічується 30 комуністів, у комсомольській (створена 1930 року) — 49 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1569 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 300 чоловік билися на фронтах та в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. 280 чоловік нагороджено орденами й медалями, 79 — загинуло смертю хоробрих. На честь їх встановлено обеліск Слави.

Левковичі славляться своїми вишивальницями. 1967 року їх вироби експонувалися на Виставці досягнень народного господарства СРСР.

ЛИ́ПСЬКІ РОМАНИ́ (до 1921 року Романів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на північний схід від районного центру, за 11 км від залізничної станції Бережесть, на лінії Овруч — Мозир, та за 23 км від автошляху Мозир — Житомир. Дворів — 69. Населення — 189 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Деркачі, Збраньківці, Колесники, Личмани, Магдин, Сидори та Стовпичне.

На території Липських Романів розміщена бригада колгоспу ім. Кірова (центральна садиба в с. Гошеві).

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 200 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом близько 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена в 1921 році) налічується 12 комуністів, у комсомольській (створена 1921 року) — 10 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Романів датується 1899 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 40 жителів села билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. Виходець із села Дергачів В. О. Редчиць був організатором Овруцького підпілля. 38 чоловік нагороджено орденами й медалями, 16 — загинули смертю хоробрих. У 1945 році загиблим воїнам-односельцям встановлено обеліск Слави.

ЛИСТВИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на захід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Велідники й за 5 км від автошляху Овруч — Бігунь. Дворів — 622. Населення — 2366 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кошечки та Рокитне.

На території Листвина розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 2397 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1622 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму, бджільництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 63 чоловіка удостоєні орденів й медалей, у т. ч. ланкову А. П. Радкевич нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, бригадира Г. С. Кошацького — орденом Жовтневої Революції.

В селі є середня школа, де вчаться 500 учнів і працюють 30 учителів, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації (створена 1926 року) налічується 50 комуністів, у комсомольській (створена 1927 року) — 45 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Листвин датується 1775 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 350 жителів села билося на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 150 чоловік нагороджено орденами й медалями, 220 — загинуло смертю хоробрих. У 1942 році поблизу села діяв партизанський загін з'єднання С. Ф. Маликова, працювала партизанська пекарня, лазарет. 1965 року загиблим воїнам-односельцям споруджено обеліск Слави. В с. Рокитному на місці, де спалено гітлерівцями 81 жителя, встановлено меморіальний знак.

ЛУЧАНКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Словечної, притоки Прип'яті, за 45 км на північний захід від районного центру, за 25 км від автошляху Словечне — Овруч. Дворів — 298. Населення — 959 чоловік. Сільраді підпорядковані села Возничі, Козулі, Мацьки.

На території Лучанок розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жовтневої революції, яка має в користуванні 1646 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 773 га орної землі. Господарство спеціалізується на розведенні великої рогатої худоби, овець. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, льон та картопля. За тру-

дові успіхи 20 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де 22 вчителі навчають 270 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації села Лучанок налічується 40 комуністів, у комсомольській — 40 членів ВЛКСМ.

Село засноване у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 200 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників, у т. ч. 120 у партизанських загонах О. М. Сабурова. 200 чоловік нагороджено орденами й медалями. 50 лучанківців загинуло смертю хоробрих. У 1943 році гітлерівські карателі повністю спалили село. В 1960 році на честь загиблих воїнів-односельців встановлено обеліск Слави.

МОЖАРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на захід від районного центру, за 17 км від залізничної станції Велідники. Через село проходить автошлях Овруч — Словечне. Дворів — 408. Населення — 1341 чоловік. Сільраді підпорядковані села Верпа та Червоносілка.

На території Можарів розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має в користуванні 2279 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 931 га орної землі. Вирощують жито, пшеницю, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи в розвитку сільського господарства 69 чоловік удостоєні орденів і медалей, у т. ч. бригадир М. Р. Можарівський — ордена Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де вчиться 265 учнів і працює 16 учителів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 38 комуністів, у комсомольській — 38 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Можари датується 1545 роком. У 60-х роках XIX ст. тут відбувалися селянські заворушення.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 320 жителів села билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За героїзм, виявлений у боях з ворогом, 264 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 115 — загинуло смертю хоробрих. У 1967 році на їх честь встановлено обеліск Слави.

НЕВГО́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на південний схід від районного центру, за 5,5 км від залізничної станції Потаповичі на лінії Овруч — Коростень та за 6 км від автошляху Мозир — Житомир. Дворів — 199. Населення — 594 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Веселівка.

На території Невгодів розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, який має в користуванні 1484 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1080 га орної землі. Вирощують пшеницю, жито, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають 179 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації (створена 1930 року) налічується 27 комуністів, у комсомольській (створена 1932 року) — 19 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 110 чоловік билися на фронтах та в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. 98 чоловік за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджено орденами й медалями. 77 — загинули смертю хоробрих. 1967 року на честь загиблих односельців споруджено пам'ятник.

НОВІ́ ВЕЛІ́ДНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на захід від районного центру, за 3 км від залізничної станції Велідники, на лінії Овруч — Білокоровичі. Через село проходить автошлях Овруч — Словечне. Дворів — 295. Населення — 975 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іллімка, Красилівка, Прибитки, Сорокопень, Старі Велідники та Чабан.

На території Нових Велідників розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має в користуванні 2208 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1480 га орної землі. Тут вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 59 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову А. А. Паєнтко й голову сільради Ф. З. Петрука — орденом Трудового Червоного Прапора, доярку Г. П. Рожок — орденом Леніна. У 1957 році засновано цегельний завод.

В селі є середня школа, де 30 учителів навчають 400 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку.

У партійній організації (створена 1930 року) налічується 60 комуністів, у комсомольській (створена 1920 року) — 105 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1545 роком. У 1648—1654 рр. населення села брало активну участь у визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1920 році в районі Нових Велідників частини Червоної Армії вели запеклі бої проти військ буржуазної Польщі.

Під час Великої Вітчизняної війни 880 жителів села билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. У 1943 році в районі села діяли партизанські загони з'єднань О. М. Сабурова та С. Ф. Маликова. Під час однієї операції на залізничній станції Велідники партизани розгромили ворожий склад. За виявлений героїзм у боях з ворогом 770 чоловік відзначено орденами й медалями. 430 — загинуло смертю хоробрих.

Уродженець Сорокопеня Т. Л. Гришан, член підпільного Житомирського обкому партії, у 1941 році на території Словечанського району ство-

рив партизанський загін. У 1942 році він героїчно загинув у бою з карателями під селом Середня Рудня.

На околицях сіл Нових Велідників та Чабанів виявлено 2 поселення й 2 майстерні крем'яних знарядь доби неоліту та 3 давньоруські могильники.

НО́РИНСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південний захід від районного центру, за 3 км від залізничної станції Хайч-Норин, на лінії Овруч — Білокоровичі, на автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 619. Населення — 2183 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Мощаниця та Підвелідники.

На території Норинська розміщена центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, за яким закріплено 2152 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1279 га орної землі. Вирощують пшеницю, жито, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Є також пилорама, млин. У 1933 році тут почав працювати гранітний кар'єр, на базі якого 1945 року став до ладу щебеневий завод. За трудові досягнення 29 чоловік удостоєні орденів і медалей.

В селі є середня школа, де 37 учителів навчають 700 учнів, будинок культури на 400 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації (створена 1919 року) налічується 25 комуністів, у комсомольській (створена 1920 року) — 39 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1545 роком. У роки першої світової війни в селі відбувалися масові антивоєнні заворушення.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 252 жителі Норинська билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 182 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 120 — загинуло смертю хоробрих.

Поблизу села виявлено поселення доби неоліту (V тисячоліття до н .е.), давньоруське городище й курганний могильник. Знайдено дорогоцінні прикраси часів Київської Русі.

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км на північний схід від районного центру, за 0,5 км від залізничної станції Товкачівськ, на лінії Ленінград — Одеса. Населення — 2200 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Кам'янівка і Костюків Ліс.

У Першотравневому розміщене Овруцьке рудоуправління, що займається розробкою кварцитів. У 1961 році йому присвоєно звання підприємства комуністичної праці. За самовіддану працю 97 працівників рудоуправління нагороджено орденами й медалями, в т. ч. колишнього директора підприємства В. Ю. Щербакова орденом Леніна, шофера С. І. Слєпцова — орденом Жовтневої Революції, машиніста С. О. Щокіна — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селищі є середня школа, в якій 41 учитель навчає 500 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 15 тис. книг, лікарня на 50 ліжок, профілакторій, дитячий садок, відділення зв'язку.

У двох партійних організаціях налічується 91 комуніст, у двох комсомольських — 232 члени ВЛКСМ.

Першотравневе засноване в 1936 році видобувниками кварцитів.

138 жителів селища билися на фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу у боротьбі з ворогом 71 чоловіка відзначено орденами й медалями. 49 чоловік загинули смертю хоробрих. 1965 року на честь воїнів-визволителів споруджено обеліск Слави. У центрі селища 1956 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ПІДРУ́ДДЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 1,5 км на південний схід від районного центру й залізничної станції Овруч, автошляху Овруч — Народичі. Дворів — 300. Населення — 1002 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Заріччя, Колосівка, Острів, Прилуки та Яцковичі.

На території Підруддя розміщена центральна садиба колгоспу «За комунізм», за яким закріплено 2996 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1898 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є зернові, льон, хміль, картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 120 трудівників удостоєні орденів і медалей, у т. ч. бригадир П. Ф. Прусак нагороджений орденом Трудового Червоного Пра-

Дробильна фабрика кварцитів у Першотравневому. 1965 р.

пора, колгоспниця Х. П. Комар — двома орденами Леніна.

В селі є школа, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, автоматична телефонна станція. В селі видається багатотиражна газета «Голос колгоспника».

У партійній організації (створена 1928 року) налічується 32 комуністи, в комсомольській (створена 1928 року) — 16 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билося 560 жителів села, з них 378 нагороджено орденами й медалями. 282 чоловіка загинуло смертю хоробрих.

На околиці с. Заріччя знайдено крем'яні знаряддя праці доби палеоліту, а біля с. Підруддя виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

ПІЩА́НИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північний захід від районного центру й залізничної станції Овруч, за 0,5 км від автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 373. Населення — 1203 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Клинець, Мишковичі, Мочульня, Павловичі та Поліське.

На території Піщаниці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Тельмана, за яким закріплено 2640 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1765 га орної землі. Вирощують жито, пшеницю, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 113 чоловік нагороджені орденами й медалями, в т. ч. бригадир О. В. Левківський — орденом Трудового Червоного Прапора, бригадир М. В. Сидоренко — орденом Жовтневої Революції, голова колгоспу М. І. Жила — орденом Леніна.

В селі є середня школа, де 20 учителів навчають 300 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку. Видається багатотиражна газета «Зоря комунізму».

У партійній організації налічується 42 комуністи, в комсомольській — 42 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1925 році засновано колгосп «Червоний оратай». Одним з активних організаторів його був секретар комсомольського осередку В. М. Перов, який у передвоєнні роки працював головою Житомирського облвиконкому.

Під час Великої Вітчизняної війни 400 жителів села билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 354 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 120 — загинуло смертю хоробрих. У районі села діяв партизанський загін під керівництвом колишнього голови колгоспу В. Д. Мазура (нагороджений 1971 року орденом Леніна). Хоробро бився з німецько-фашистськими окупантами Г. С. Тростенюк. Він втратив через поранення зір і кінцівки рук. Повернувшись у рідне село, відважний воїн працював заступником голови колгоспу. Про його життя й дальшу діяльність розповідають кінокартина «Людина думає» та книга П. А. Оровецького «Живе солдат». Самовіддана праця хороброго фронтовика в колгоспі відзначена орденами Леніна й Жовтневої Революції.

Х. П. Комар — ланкова колгоспу «За комунізм». Село Підруддя. 1968 р.

Біля с. Клинця виявлено пізньопалеолітичну стоянку.

ПОКАЛІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний захід від районного центру й залізничної станції Овруч. Через село проходить автошлях Овруч — Словечне. Дворів — 255. Населення — 840 чоловік. Сільраді підпорядковані села Барвінкове, Гаєвичі, Дівошин, Коптівщина, Полохачів, Скребеличі.

На території Покалева розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», який має в користуванні 4097 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2489 га орної землі. Тут вирощують пшеницю, жито, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму, бджільництво. За трудові успіхи 20 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. колишній голова колгоспу П. Л. Сторожук удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 35 учителів навчають 480 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 тис. томів, медична амбулаторія, відділення зв'язку.

У партійній організації села Покалева налічується 63 комуністи, в комсомольській — 87 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Покалів датується 1734 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. За кайзерівської окупації для підготовки збройного повстання був створений підпільний комітет. 1918 року повстанці під командуванням С. П. Корсуна, М. М. Пархо́мчука, І. К. Данильченка розгромили гарнізон гетьманських військ у м. Овручі.

Восени 1943 року в селі перебував штаб партизанського з'єднання О. М. Сабурова. На фронтах і в партизанських загонах під час Великої Вітчизняної війни билося проти гітлерівців 400 жителів Покалева, 200 чоловік відзначено орденами й медалями. 112 — загинуло смертю хоробрих.

Поблизу с. Коптівщини виявлено неолітичне поселення й майстерню обробки кременю, курганний могильник та майстерню шиферних прясел часів Київської Русі.

РАКІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Норину, притоки Ужа, за 12 км на схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Овруч, на автошляху Овруч — Народичі. Дворів — 313. Населення — 1018 чоловік. Сільраді підпорядковані села

Великі Мошки, Гуничі, Малі Мошки, Новосілки, Слобода-Новоселицька.

На території Раківщини розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має в користуванні 2690 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1704 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, пшениця, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 58 трудівників відзначено орденами й медалями, в т. ч. скотаря П. М. Шендерчука, доярку З. С. Лисинчук, рільника М. С. Васильчука та ланкову Л. З. Стоцьку — орденом Трудового Червоного Прапора. Колгоспницю Г. О. Пінчук було обрано делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників, Л. М. Зарницькій присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

В селі є десятирічна школа, де навчається 200 учнів і працюють 25 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом понад 6 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 43 комуністи, в комсомольській — 37 членів ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XV століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 464 жителі села билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 362 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 302 — полягли смертю хоробрих. 1965 року загиблим односельцям споруджено обеліск Слави. У 1943 році зв'язковий партизанського загону Г. В. Дяченко (нині кавалер ордена Трудового Червоного Прапора, голова колгоспу ім. Паризької комуни с. Гуничів) з групою товаришів висадив у повітря разом з гітлерівцями приміщення гебітскомісаріату в м. Овручі.

Уродженцями с. Раківщини є Є. Г. Федоренко — доктор філософських наук, професор, А. С. Яскажук — кандидат педагогічних наук, І. М. Лопатюк — кандидат медичних наук, Я. І. Дрозд — заслужений діяч науки БРСР.

Поблизу с. Гуничів знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

РУ́ДНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км на північний схід від районного центру, за 6 км від залізничної станції Бережесть, на автошляху Житомир — Мозир. Дворів — 158. Населення — 468 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бережесть, Бірківське, Думинське, Людвинівка, Піхоцьке.

На території Рудні розміщена бригада колгоспу ім. Жданова (центральна садиба в с. Великій Хайчі).

В селі є восьмирічна школа, де навчається 168 учнів і працюють 13 учителів, бібліотека з книжковим фондом понад 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У комсомольській організації налічується 14 членів ВЛКСМ.

Рудня заснована в XVI столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 120 чоловік билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 100 чоловік нагороджено орденами й медалями, 111 полягло смертю хоробрих. У 1952 році на честь загиблих воїнів-односельців встановлено пам'ятник.

СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на північний захід від районного центру, за 37 км від залізничної станції Велідники та за 22 км від автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 64. Населення — 209 чоловік. Сільраді підпорядковані села Верхня Рудня, Зоболоть, Кораки, Нижня Рудня, Середня Рудня та Ясенець.

На території Слободи розміщена центральна садиба колгоспу ім. XX партз'їзду, за яким закріплено 2134 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1198 га орної землі. Тут вирощують жито, пшеницю, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму, бджільництво. За трудові успіхи 23 чоловіка нагороджено орденами й медалями. В 1939 році голова колгоспу М. Д. Назарчук та доярка Є. Ф. Гаврилюк були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 208 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 42 комуністи, в комсомольській — 37 членів ВЛКСМ.

Село Слобода засноване у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 300 жителів села билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. 269 чоловік нагороджено орденами й медалями, 210 — загинуло смертю хоробрих. За тимчасової німецько-фашистської окупації карателі спалили села Верхню та Нижню Рудню, а в Середній Рудні — 102 чоловіка. 1965 року на честь воїнів-односельців, які полягли в бою з ворогом, споруджено пам'ятник.

У́СОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км на південний захід від районного центру, за 23 км від залізничної станції Мощаниця, на автошляху Ігнатпіль — Усове. Дворів — 70. Населення — 261 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кованка, Нова Рудня, Переброди, Червонка.

На території Усового розміщена бригада колгоспу ім. Куйбишева (центральна садиба в с. Нові Велідники) та Усівське лісництво Словечанського лісгоспзагу. За трудові успіхи 5 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є початкова школа, бібліотека з книжковим фондом 1100 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

У партійній організації (створена 1923 року) — налічується 13 комуністів, у комсомольській (створена 1925 року) — 45 членів ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XIX ст. На початку XX ст. лісопромисловці збудували тут паркетний завод. До нього від станції Білокоровичі

проклали залізничну вітку (ус), від якої й пішла назва села.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 139 чоловік билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 128 чоловік нагороджено орденами й медалями. 96 загинуло смертю хоробрих. За тимчасової гітлерівської окупації в районі села діяв партизанський загін, який очолив голова сільради В. М. Ананкін. Він одночасно був секретарем Словечанського підпільного райкому партії. До складу загону входили також його дружина Г. О. Вигівська та сини Микола й Анатолій. Таких партизанських сімей у селі багато. За допомогу народним месникам та участь у партизанському русі карателі повністю спалили село. 126 усівців було розстріляно й повішено, 53 спалено живцем.

В селі Новій Рудні 1943 року деякий час перебував штаб партизанського з'єднання С. Ф. Маликова. Під селом партизани вели запеклі бої з карателями.

Поблизу с. Перебродів виявлено давньоруський курганний могильник.

ХЛУПЛЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний захід від районного центру, за 20 км від залізничної станції Овруч й за 0,5 км від автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 160. Населення — 568 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нагоряни, Оленичі, Сирківщина, Стугівщина, Теклівка.

На території Хлуплянів розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча», за яким закріплено 1957 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1187 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 64 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкового П. І. Греня й ланкову У. П. Катюшину — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 400 учнів і працюють 32 учителі, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 54 комуністи, в комсомольській — 59 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю в післявоєнні роки комсомолка Н. П. Хилько обиралася депутатом Верховної Ради УРСР.

Перша писемна згадка про село під назвою Хлопляни датується 1694 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час кайзерівської окупації і гетьманщини в районі села діяв партизанський загін.

Під час Великої Вітчизняної війни 260 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 248 чоловік нагороджено орденами й медалями, 147 — загинуло смертю хоробрих. У 1965 році на їх честь встановлено обеліск Слави.

Поблизу с. Нагорян виявлено поселення й майстерню крем'яних знарядь доби неоліту, а біля с. Хлуплян — давньоруський курганний могильник та майстерню шиферних прясел часів Київської Русі.

ЧЕРЕВКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Норина, за 44 км на захід від районного центру, за 7 км від залізничної станції Велідники на лінії Овруч — Білокоровичі. Дворів — 233. Населення — 842 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Білка та Возлякове.

На території Черевків розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1419 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1002 га орної землі. Вирощуються зернові культури, льон та картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 60 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову О. Т. Дивинську — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 150 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

У партійній організації налічується 45 комуністів, у комсомольській — 42 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1687 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 243 чоловіка билися проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 238 чоловік нагороджено орденами й медалями. 167 — загинуло смертю хоробрих.

Поблизу с. Черевків виявлено поселення доби неоліту та давньоруський курганний могильник.

ЧЕРЕ́ПИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на захід від районного центру, за 5 км від залізничної станції Овруч й за 1 км від автошляху Овруч — Словечне. Дворів — 151. Населення — 559 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заськи, Коренівка, Лукішки, Черепинки.

На території Черепина розміщена центральна садиба колгоспу ім. «Правды», який має в користуванні 2115 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1498 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 67 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 400 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитсадок.

У партійній організації налічується 33 комуністи, у комсомольській — 33 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Черепин датується 1719 роком. У 1905 році в селі відбулося заворушення селян, яке було придушене царськими військами.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 200 жителів села билися на фронтах і в парти-

занських загонах проти фашистських загарбників. За виявлений героїзм 183 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 60 — загинуло смертю хоробрих. За гітлерівської окупації в районі Черепина діяла підпільна патріотична організація, якою керував член Овруцького підпільного райкому КП(б)У М. В. Левандовський (загинув у вересні 1941 року). На його честь у 1964 році встановлено пам'ятник.

В Черепині виявлено неолітичне поселення.

ШОЛО́МКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на захід від районного центру, за 1 км від залізничної станції Шоломськ на лінії Овруч — Білокоровичі. Через село проходить автошлях Овруч — Словечне. Дворів — 244. Населення — 951 чоловік. Сільраді підпорядковані села Довгиничі, Збраньки та Слобода-Шоломківська.

На території Шоломок розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 1855 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1543 га орної землі. Вирощують жито, пшеницю, льон та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 70 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку колгоспу Н. Ф. Зубрійчук — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 300 учнів і працює 28 учителів, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

У партійній організації села Шоломок налічується 23 комуністи, у комсомольській — 37 членів ВЛКСМ.

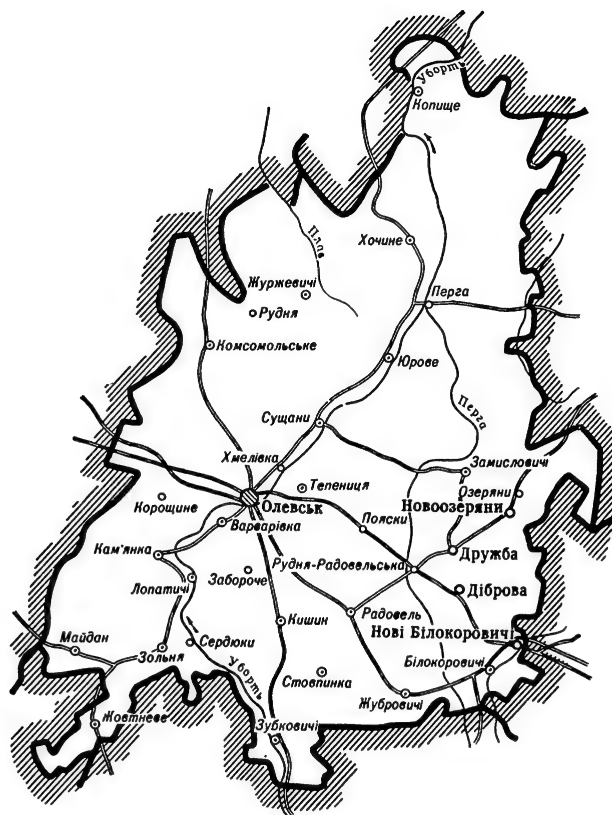
Перша писемна згадка про Шоломки датується 1647 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 238 жителів села билося на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 198 чоловік нагороджено орденами й медалями. 163 — загинуло смертю хоробрих. У 1963 році на їх честь встановлено обеліск Слави.

Поблизу сіл Довгиничів та Збраньок виявлено кілька поселень доби пізнього палеоліту та неоліту, дві неолітичні майстерні крем'яних знарядь, два могильники доби міді, а також городище, два курганні могильники та скарб ювелірних прикрас часів Київської Русі.

ОЛЕВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 2,2 тис. кв. км. Населення — 58,3 тис. чоловік, з них сільського — 44,3 тис., середня густота населення 26 чоловік на кв. км. Чотирьом селищним та двадцяти сільським Радам підпорядковано 61 населений пункт. У районі 65 партійних, 103 комсомольські, 125 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Працюють 2 радгоспи, 16 колгоспів, 13 промислових підприємств. Населення обслуговують 58 медичних закладів та аптек. Мережа народної освіти налічує 51 загальноосвітню школу, в т. ч. 16 середніх, 19 восьмирічних, 16 початкових, училище профтехосвіти, музичну школу, будинок піонерів, 9 дитячих садків, 2 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 12 будинків культури, 45 клубів, 84 бібліотеки; в клубах і кінотеатрі 55 стаціонарних кіноустановок, з них 32 пристосовані для демонстрування широкоекранного кіно. В районі встановлено чотири пам'ятники В. І. Леніну; на братських могилах воїнів, партизанів, мирних жителів, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни,— 27 пам'ятників і обеліск Слави.

ОЛЕ́ВСЬК

Олевськ — селище міського типу, центр району, розташований у північно-західній частині області, за 180 км від обласного центру. Залізнична станція. Через селище протікає річка Уборть, притока Прип'яті. Населення — 9,6 тис. чоловік.

Територія сучасного Олевська була заселена ще в IV тисячолітті до н. е., про що свідчать крем'яні знаряддя праці доби неоліту. Неподалік селища досліджено 18 поховань і два кургани черняхівської культури, виявлено давньоруське городище та курганний могильник[1].

---

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, стор. 23; Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82, стор. 25.

Вперше Олевськ згадується 1488 року. Тоді київський боярин Пирхайло просив київського воєводу дати йому «в держание волость Олевско, отодвинувши инших бояр»[1]. За народними переказами, село в давнину називалося «Олеговим городищем»[2].

На початку XVI ст. Олевськ був приписаний до Овруцького замку. Селяни вирощували зернові й городні культури, а восени своїм тяглом везли значну частину врожаю у розпорядження великокнязівського намісника. Жителі Олевська охороняли замок та його землі, на них покладався обов'язок лагодити підземний тунель, яким з річки Норину подавалася вода, бо колодязя в замку не було. Коли проїжджав через волость київський воєвода, йому треба було давати підводи, корову, кабана, з диму по курці, а вівса й сіна «впотребу»[3].

Після Люблінської унії 1569 року Олевськ у складі Правобережної України потрапив під владу шляхетської Польщі. Довгий час ним володіли магнати Немиричі, які нещадно експлуатували селян. За невиконання панщини кріпаків жорстоко карали, а за пропущений день примушували відробити два. Панщина у другій половині XVI ст. досягала двох днів на тиждень.

1641 року польський король надав Олевську магдебурзьке право, дозволив щотижневі торги та два ярмарки на рік. Від розвитку торгівлі Немиричі ще більше збагачувалися.

Тяжке соціальне гноблення примушувало селян підніматися на боротьбу за свої права. Вони взяли активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. 1648 року вбили ненависного власника міста О. Немирича, створили Олевську сотню і в її складі громили загони польської шляхти.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Олевськ залишився в складі шляхетської Польщі. Посилився соціальний і національнио-релігійний гніт. К. Немирич запросив до Олевська кармелітів і виділив їм понад 10 тис. дес. землі. Заснувавши тут монастир, кармеліти змушували місцевих селян працювати в своєму маєтку[4], приймати католицтво. Польська шляхта, прагнучи нажитися за рахунок селян, організовувала напади на містечка й села, від чого населення терпіло збитки, ставало жертвою таких наскоків. Так, 27 листопада 1682 року кілька шляхтичів разом із своїми слугами ввірвалися в село і вчинили грабежі та знущання над жителями[5]. Часті міжусобиці стали причиною зменшення кількості населення. 1683 року Олевськ мав тільки вісім димів. Здирства і збитки приносили жителям часті військові постої. Крім житла, військові загони потрібно було забезпечувати харчами. 9 червня 1694 року один з них, наприклад, забрав у селян усе борошно[6]. Боротьба селян проти феодально-кріпосницького гноблення не припинялася. У XVIII ст. під час масового розгортання гайдамацького руху в районі Олевська активно діяли загони народних месників. Не раз місцева шляхта та духівництво, рятуючи своє життя, залишали маєтки й тікали до Олевська, сподіваючись, що місто буде неприступним для гайдамаків[7].

Особливо широкий відгук на Поліссі знайшло гайдамацьке повстання 1734 року. Селяни громили шляхетські маєтки, вбивали панів, забирали їхнє майно. Тільки за допомогою жорстоких репресій, одним з організаторів яких був власник Олевська Немирич, шляхті вдалося придушити селянські виступи[8].

---

[1] Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства. М., 1892, стор. 242.

[2] И. А. Братчиков. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях, вып. 1, стор. 17.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 14, т. 1, стор. 38, 41.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 74, спр. 410, ч. 1, арк. 269.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2, стор. 13.

[6] Там же, стор. 37.

[7] Słownik geograficzny . . ., t. 7, стор. 480.

[8] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 82—83.

У центрі Олевська. 1972 р.

1793 року Олевськ у складі Правобережної України був возз'єднаний з Росією. 1796 року став волосним центром Овруцького повіту Волинської губернії. 1798 року тут було 70 дворів, 472 жителі.

Населення в основному займалося хліборобством. Землю обробляли ралом і сохою, тому врожаї збирали дуже низькі.

Від 1831 року Олевськ належав до державних маєтностей. З підприємств діяли лише дві винокурні. Власті не дбали про благоустрій села, про охорону здоров'я та освіту його жителів. Лікувальних закладів тут не було. Діяло училище на 14 місць при кармелітському монастирі.

Не виправдало сподівань на краще життя і скасування кріпосного права. Відповідно до указу 1863 року, жителям Олевська були відведені наділи майже непридатної для обробітку землі. Високі викупні платежі змушували селян знову закабалятися у багатіїв або найматися на підприємства.

Після реформи в містечку збудовано три тартаки, дві смолокурні, каменеломня, два млини. Поряд з місцевими промисловцями лісорозробками займалося італійське акціонерне товариство[1]. 1895 року поблизу Олевська почалися меліоративні роботи[2].

Розвиток промисловості сприяв зростанню містечка. Якщо 1866 року в ньому налічувалося 160 дворів і 1477 жителів, то 1899 року відповідно 262 та близько 2 тисяч[3]. Особливо швидко воно почало розвиватися, коли 1903 року тут пролягла залізнична колія Київ—Ковель. Через рік відкрилася поштова станція та поштово-телеграфне відділення. 1909 року почав діяти фарфоровий завод, де 47 робітників виготовляли господарський посуд. Відкривалися нові тартаки, каменоломні, смолокурні. Розвивалася борошномельна промисловість. У 1910—1913 рр. тільки один паровий млин перемелював за рік 15—20 тис. пудів зерна[4]. Це досягалося внаслідок нещадної експлуатації робітників. Вони мусили за мізерну плату за будь-якої погоди працювати від зорі до зорі. Особливо важко доводилося працювати на лісорозробках, де через відсутність охорони праці частими були каліцтва, хвороби.

У містечку налічувалося близько ста крамничок. Збагачувалися підприємці, торговці, лихварі.

Місцеві власті не піклувалися про охорону здоров'я населення. На 2,1 тис. жителів тут працювала невеличка лікарня на 10 ліжок, де медичну допомогу подавав один лікар.

З навчальних закладів в Олевську було двокласне сільське училище, в якому три вчителі навчали 137 хлопчиків і 59 дівчаток. Школа не мала навіть власного приміщення[5].

Ще більш погіршилося становище населення з початком першої світової війни. Чоловіків мобілізували до царської армії. Залишилися діти, жінки й старики. У селян забрали тягло. Тільки з 3 червня по 2 жовтня 1915 року для потреб армії з Олевської волості відправлено близько 5,5 тис. голів худоби.

З надією і сподіванням на краще життя зустріли жителі Олевська перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції. Створений волосний земельний

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 62, спр. 740, арк. 113.
[2] Журн. «Комуніст», 1921, № 3, стор. 19.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 107, оп. 1, спр. 10, арк. 8.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 634, спр. 1, арк. 177.
[5] Фабрики и заводы всей России, стор. 837.

комітет прийняв постанову про конфіскацію церковних земель. Проте місцевий єпіскоп негайно повідомив про те губернського комісара, який вжив усіх заходів, щоб не допустити розподілу землі. Та селяни не примирилися з цим, захоплювали поміщицькі землі, луки, ліси, відмовлялися збирати хліб землевласників та орендарів, підпалювали їхні садиби, не платили податки[1].

З радістю зустріли жителі Олевська перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. В листопаді 1917 року в селищі встановлено Радянську владу, створено ревком, що почав розподіляти землю. У грудні виникла організація РСДРП(б), яка встановила зв'язки з Центральним Комітетом партії більшовиків. «Цим доводимо до відома ЦК партії,— говорилося в одному з листів, датованому 10 грудня 1917 року,— що новостворена організація, не маючи достатньо вільних коштів для широкої агітації, просить Вас постачати, по можливості, агітаційну літературу на адресу: Д[іюча] армія, 18-а піша Ярославська дружина». За дванадцять днів надійшла відповідь:

«Шановні товариші. Листа Вашого отримали і вітаємо Вашу молоду організацію із вступом у наші лави. Повідомте, будь ласка, чи велика Ваша організація? Яку роботу Ви тепер проводите? Чи думаєте Ви зайнятися більш грунтовно вивченням програми, чи обмежитеся самою агітацією?

Висилаємо Вам для початку повний комплект наших видань на суму [в документі пропуск], що її просимо компенсувати»[2].

Однак соціалістичне будівництво було перерване. Наприкінці лютого 1918 року австро-німецькі війська вдерлися в Олевськ[3]. Майже рік господарювали вони в містечку, де спільно зі своїми прислужниками — українськими буржуазними націоналістами грабували населення, переслідували борців за владу Рад.

Трудящі не мирилися з цими порядками і розгорнули боротьбу проти ворогів. Влітку 1918 року в містечку виникла підпільна група в складі 30 жінок. Її очолила комуністка Зося Уніковська. Підпільниці розповсюджували більшовицькі листівки, збирали відомості про дислокацію ворожих військ, їх кількість та озброєння[4].

У листопаді 1918 року, після втечі австро-німецьких окупантів, містечко захопили петлюрівці. У березні 1919 року їх було відкинуто за Збруч. У містечку відновилася Радянська влада. Проте 29 серпня петлюрівці, скориставшись наступом Денікіна, знову захопили Олевськ. Остаточно їх було вигнано у вересні 1919 року. В містечку було створено ревком, який основну діяльність спрямував на організацію допомоги Червоній Армії. Члени ревкому проводили серед населення роз'яснювальну роботу. В цій справі їм допомагали політпрацівники 44-ї дивізії, що приїздили до Олевська[5].

Напружена обстановка склалася навесні 1920 року у зв'язку з агресивними діями польських інтервентів, які, перейшовши в наступ по всьому фронту, 25 квітня захопили Олевськ[6]. Але надовго тут закріпитися вони не змогли. 6 липня Червона Армія вигнала ворога з Олевська[7]. Розгорнули діяльність волосний та містечковий ревкоми, волосний комнезам[8]. Радянські органи очолили боротьбу трудящих з господарською розрухою. Їм допомагали військові частини. Робота велася в надзвичайно складних умовах. Не вистачало коштів, матеріалів, продовольства. До того ж на початку листопада 1921 року на територію волості ввірвалася

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 386.

[2] Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.), стор. 506, 508, 509.

[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 22.

[4] Ж. П. Тимченко. Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні. К., 1966, стор. 74.

[5] История походов и боевых действий 44-й Киевской дивизии 1918—1920 гг., стор. 77.

[6] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 379.

[7] В. Руднєв. Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р., стор. 120.

[8] Житомирський облдержархів, ф. Р-1657, оп. 4, спр. 46, арк. 62, 66, 69.

34 3-60

Члени бюро Олевського райкому ЛКСМУ. 1924 р.

з Польщі націоналістична банда, яка 14 листопада зробила спробу захопити Олевськ, але жителі разом з місцевим гарнізоном дали їй рішучу відсіч[1].

Відбудовуючи народне господарство, олевці звертали велику увагу на перебудову сільського господарства. Розподіливши землю між селянами, ревком та комнезам спрямували свою роботу на кооперування бідноти. Наприкінці грудня 1922 року виникло споживче товариство, а через рік — ТСОЗ, до якого вступило кілька бідняцьких сімей[2].

Відновили роботу фарфоровий і шкіряний заводи, дала перший струм районна електростанція.

Відкрилися лікарня на 5 ліжок, аптека. 1922 року почали працювати семирічна та три початкові школи. Завідуючим семирічкою був призначений Г. М. Ступін, демобілізований боєць Червоної Армії, згодом заслужений вчитель УРСР. Вчителі Олевська водночас були агітаторами і пропагандистами: читали доповіді й лекції, керували гуртками: природничим, атеїстичним, художньої самодіяльності; ліквідовували неписьменність. При семирічній школі вони організували вечірній відділ, де вчилася молодь фарфорового заводу та інших підприємств.

У лютому 1923 року відкрився сельбуд. Діяли клуб фарфорового заводу, кінотеатр, 6 невеличких бібліотек.

Організаторами господарського й культурного будівництва були комуністи й комсомольці. В той час в Олевську діяли містечковий партійний осередок, партосередок фарфорового заводу, створений 15 грудня 1922 року, та комсомольський осередок[3]. 1923 року засновано піонерську організацію, що налічувала близько 50 юних піонерів.

1923 року Олевськ став центром району. Створюються райком КП(б)У, райвиконком та інші установи й організації. Олевська районна партійна організація була найбільшою серед районних партійних організацій Коростенського округу. До її складу входила значна кількість військових, які несли службу в прикордонних частинах[4]. Наполегливо працювали комуністи в роки колективізації. Вже 1929 року в містечку організовано перший колгосп, а в листопаді наступного — їх уже було два — ім. Леніна та ім. Ворошилова. Спочатку до них вступили найбідніші селяни. Але добрі наслідки їх дружної колективної праці, зокрема гарний урожай, вирощений 1930 року, привернули увагу й середняків. На 1 січня 1931 року колгоспи об'єднували 76 дворів. Колгосп ім. Леніна мав 25 кінних плугів, 13 борін, 3 сівалки, культиватор, 2 віялки та січкарню[5].

Велику допомогу колгоспам подавали робітники фарфорового заводу. Під час польових робіт вони виряджали пересувні майстерні лагодження сільськогосподарського реманенту. Для культурного обслуговування колгоспників у поле виїздили заводські агіткультбригади.

1931 року відбулася районна партійна конференція, серед делегатів якої були представники від колгоспників, робітників, інтелігенції та прикордонників, всього 95 чоловік. Конференція обговорила підсумки господарського і культурного будівництва в районі за 1929—1930 рр., викрила недоліки, допущені в ході соціалістичного будівництва, зокрема в проведенні колективізації.

---

[1] Газ. «Волынский пролетарий», 15 липня 1922 р.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-235, оп. 1, спр. 13, арк. 389.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 2, арк. 3, 37.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 31, оп. 1, спр. 55, арк. 49.
[5] Житомирський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 252, арк. 6, 81.

1932 року в Олевську організовується машинно-тракторна станція, що мала 21 трактор, 3 автомашини, 22 тракторні плуги та інший сільськогосподарський реманент. Над новоствореною МТС тримав шефство Київський завод «Арсенал». Арсенальці допомагали олевським механізаторам у ремонті техніки, обладнанні пересувних майстерень, а також у масово-політичній роботі[1].

Поліпшувалась агротехніка та якість робіт, а, отже, збільшувалося виробництво зерна, льону, картоплі. Селяни переконувались у перевагах колективного господарювання, що базувалося на техніці та агрономічній науці. Колгоспники, ланкові та бригадири вивчали зоотехніку та агрономію на спеціальних курсах, що діяли в Олевську. 1938 року колгосп ім. Леніна зібрав високий урожай зернових і технічних культур: пшениці — по 16 цнт, проса — по 15,9 цнт, картоплі — по 166 цнт, льоноволокна виробили по 5 цнт з гектара. За досягнуті успіхи колгосп занесений до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

1941 року до участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці були представлені Є. К. Козловець, яка протягом трьох попередніх років збирала урожай картоплі по 282 цнт; бригадир рільничої бригади М. М. Гребенчук, який вирощував у середньому по 229 цнт картоплі з гектара; їздовий В. Є. Дубик, який щорічно виконував і перевиконував норми польових робіт[2]. Заможне життя прийшло до олевських селян. У колективній праці на благо соціалістичної Вітчизни знайшли вони своє щастя.

Зростали й міцніли промислові підприємства. Фарфоровий завод було реконструйовано. У 30-і роки на ньому працювало 500 робітників. Якщо 1934 року завод випускав чотири види продукції, то наступного — 20. Робітники К. Бондаренко, А. Білоус, А. Пінкульська, С. Шибецький виконували змінні норми на 160—200 проц. Річні завдання весь колектив, як правило, перевиконував.

Значних успіхів у виконанні виробничих програм досягли в передвоєнні роки колективи меблевої фабрики, лісопильного заводу, промислових артілей «Нове життя» та «Червоний прикордонник». Лісгосп 1940 року виконав план робіт на 110 проц. Тут працювало 118 стахановців[3].

Важливу роль у розгортанні господарського та культурного будівництва відігравала районна газета «Більшовик Олевщини», перший номер якої вийшов 1 жовтня 1930 року[4].

Восени 1936 року Олевськ відвідав секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев. На багатолюдному мітингу він виступив з промовою про внутрішнє і зовнішнє становище Країни Рад. З ініціативи П. П. Постишева в народногосподарський план на 1937 рік було включено будівництво районного будинку культури на 500 місць. 1938 року його здано в експлуатацію. Він і тепер прикрашає центр селища.

Рік у рік упорядковувався Олевськ. Центральні вулиці були забруковані, озеленені й освітлені електричними ліхтарями.

Поліпшувалося медичне обслуговування. 1935 року побудовано нову дільничну лікарню на 40 ліжок, поліклініку. В селищі працювало 8 лікарів і 15 медичних працівників із середньою спеціальною освітою. У середній, семирічній, початковій школах навчалося понад 1 тис. дітей.

Крім будинку культури, діяли кінотеатр на 500 місць, будинок піонерів на 300 місць, 5 профспілкових і відомчих клубів, кілька бібліотек.

До возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР Олевськ був прикордонним селищем, де розташовувався штаб прикордонного загону, за декілька кілометрів від райцентру розміщувалися прикордонні застави. Культбригади при-

[1] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва, стор. 22.
[2] Газ. «Більшовик Олевщини», 31 травня 1941 р.
[3] Газ. «Більшовик Олевщини», 14, 25 травня 1941 р.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 238, арк. 22.

кордонників, лектори і пропагандисти були частими гостями Олевська. В свою чергу, населення подавало прикордонникам велику допомогу в охороні державного кордону, у виявленні і затримці шпигунів, диверсантів, яких засилали до нашої країни імперіалістичні держави.

Населення райцентра з радістю вітало возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР. За тиждень після цієї радісної події з Олевська до західноукраїнського містечка Рокитного прибув поїзд з делегацією олевських трудящих. З цієї нагоди відбувся мітинг, у якому взяло участь понад 10 тис. чоловік. Представники трудящих Олевська та Рокитного обмінялися хлібом-сіллю та пам'ятними подарунками[1].

Трудящі Олевська, як і весь радянський народ, наполегливо працювали над здійсненням планів третьої п'ятирічки. На очах зростав, ставав кращим районний центр. Поліпшувався добробут населення. Люди переселялися в нові світлі будинки, до яких було проведено радіо й електрику. В помешканнях з'явилися гарні меблі, зокрема, виготовлені місцевою фабрикою. Багато хто мав велосипеди, мотоцикли. Про забезпечення олевців товарами народного споживання піклувалися працівники торгівлі, які в передвоєнні роки виконували план товарообороту в середньому на 105 процентів.

Підступний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав дальший розвиток селища. В Олевську всю роботу було перебудовано відповідно до воєнного часу. Колективи підприємств, колгоспники — всі вважали себе мобілізованими. Коли фронт почав наближатися, до східних районів країни було евакуйовано трактори МТС, обладнання фарфорового заводу, велику рогату худобу[2].

5 серпня 1941 року Олевськ окупували німецько-фашистські загарбники. З перших днів їх приходу трудящі селища під керівництвом комуністів розгорнули боротьбу проти окупантів. На території району розпочав активну бойову діяльність сформований за рішенням Житомирського обкому КП(б)У партизанський загін ім. Чапаєва, що мав у своєму складі 260 патріотів. Очолював його секретар Олевського райкому КП(б)У І. В. Возбраний. Партизани підірвали поблизу Олевська 20-метровий залізничний міст через Уборть, міст на колії Олевськ—Коростень. Патріоти знищили загалом 157 німецьких солдатів і офіцерів та 58 українських буржуазних націоналістів[3]. Починаючи з жовтня 1941 року окупаційні власті посилили переслідування загону, і він змушений був поділитися на невеличкі групи.

В січні 1943 року за ініціативою О. М. Сабурова Олевський партизанський загін було відновлено. Командиром його став В. П. Єфимчук, а згодом К. Л. Федчук, комісарами — П. Л. Талах, Ф. І. Бочковський.

Наприкінці травня 1943 року створено Олевський підпільний райком КП(б)У, секретарями якого затвердили О. О. Нечипоренка та П. М. Хільчука, а також райком ЛКСМУ (секретар І. П. Підлісний). Обидва райкоми видавали раз на тиждень газету «Радянська Олевщина» і тисячами примірників розповсюджували її серед населення. Газета розповідала про звірства гітлерівських розбійників, героїчну боротьбу народних месників, закликала радянських людей активніше боротися проти загарбників[4]. Редакція газети друкувала також антифашистські листівки, що їх читали не тільки на території Олевського та сусідніх районів, а й на Ровенщині. В одній із листівок говорилося: «Брати і сестри. Допомагайте нашій героїчній Червоній Армії в її переможному наступі. Громіть ворога в тилу. Руйнуйте залізниці, пускайте під укіс ешелони, громіть німецькі установи, вбивайте гітлерівців і тих, хто їм продався. Не давайте фашистам худоби та хліба. Не їдьте до

[1] Газ. «Червоне Полісся», 24 і 30 вересня 1939 р.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 2668, оп. 1, спр. 199, арк. 23.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 339.
[4] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 129.

Німеччини на каторгу. Беріть зброю, йдіть у партизани. Україна була і буде Радянською»[1].

Велика увага приділялася відбору поповнення партизанського загону ім.Дзержинського, який діяв у районі Олевська. В грудні 1943 року він зріс до 560 бійців і провів багато диверсій на комунікаціях ворога[2].

В Олевську були організовані підпільні групи Н. Є. Рубанського, С. А. Хващевського та Г. А. Огородника, які забезпечували партизанів цінними розвідувальними даними, здійснювали диверсії[3].

16 січня 1943 року поблизу Олевська десантувала група Грабчака—Підкоритова, що поповнилася місцевими жителями і вже через місяць налічувала 37 бійців. Поступово район Олевська ставав партизанським краєм. Всі шляхи контролювалися народними месниками. Рух на шосе Олевськ—Коростень був для фашистів закритий[4].

В ніч з 30 на 31 жовтня 1943 року група партизанів на чолі з А. М. Грабчаком висадила в повітря залізничний міст через Уборть. Учасниками цієї операції були Є. Ю. Єремєєв, А. Я. Беленков, К. П. Афанасьєв, Г. К. Саковець та інші. Для підриву моста, що посилено охоронявся, партизани змонтували в лісі на дрезині саморобну міну, вночі підвезли її до залізниці й поставили на колію за 900 м від мосту. Встановивши на ній опудало з ліхтарем, запустили мотор і направили дрезину до мосту. Вартові гітлерівці відкрили по опудалу вогонь. Коли дрезина виїхала на міст, спрацював підривний пристрій. Міна вибухнула. Міст вийшов з ладу[5].

В жовтні 1943 року після Карпатського рейду в район прибуло з'єднання С. А. Ковпака. До нього влився Олевський загін у кількості 300 чоловік. Очолив його П. М. Воронько — нині відомий український радянський поет, лауреат Державної премії СРСР. В день 26-х роковин Великого Жовтня внаслідок сміливого нападу було висаджено в повітря 5 ешелонів з пальним і військовим спорядженням. Залізничну колію на ділянці Олевськ—Сновидовичі партизани взяли під повний контроль.

Розлютовані фашисти чинили криваві розправи над населенням. Розстрілювали всіх, кого підозрювали в зв'язках з партизанами. У травні 1943 року для чергової відправки на примусові роботи до Німеччини було викликано до комендатури кілька десятків громадян. Але жоден з них не з'явився на збірний пункт. Тоді гітлерівці влаштували облаву, схопили 77 чоловік і після довгих знущань розстріляли[6].

Та як не лютував ворог, дні його були злічені. 30 грудня 1943 року війська 1-го Українського фронту визволили Олевськ від німецько-фашистських загарбників. У боях за нього смертю хоробрих загинули П. І. Акмятов, П. А. Арипов, І. Н. Васильєв, З. Ф. Дроздюк, К. І. Цецура, І. З. Шарипов та інші воїни.

2 тис. громадян Олевська відстоювали честь і незалежність своєї Вітчизни, з них 780 не повернулися з поля бою, 974 нагороджені бойовими орденами і медалями.

Одразу ж після визволення розгорнулися відбудовчі роботи. Треба було піднімати з руїн залізничну й електричну станції, фарфоровий завод, меблеву фабрику, лісопильний завод, три школи, два дитсадки.

Становище ускладнювалося нестачею робочих рук. В Олевську гітлерівці розстріляли і закатували близько 4 тис. чоловік і вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад 800.

---

[1] Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 222.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3а, спр. 13, арк. 7.

[3] Там же, спр. 140, арк. 42—44.

[4] З. А. Богатырь. В тылу врага, стор. 293—294.

[5] «Военно-исторический журнал», 1968, № 1, стор. 47.

[6] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 28, 164.

Райком КП(б)У, райвиконком, селищна Рада розгорнули велику організаторську роботу, щоб мобілізувати населення на відродження народного господарства. Неоціненну допомогу олевцям у відбудові зруйнованого селища подавали братні республіки. Прибували верстати й механізми з Ленінграда, трактори — з Уралу, худоба — з Казахстану.

Перш за все вступило в дію залізничне господарство. У відбудові фарфорового заводу брали участь колишні партизани та демобілізовані воїни Радянської Армії. Першу продукцію завод почав випускати в грудні 1946 року, а через рік був повністю відбудований і дав країні 314 тонн фарфору[1]. Для МТС держава надіслала 9 тракторів. Почали випускати продукцію хлібопекарня, промкомбінат, працювали побутові майстерні.

Вже 1945 року відкрилися поліклініка, санстанція. Відновили роботу три школи. Для відбудови шкільних приміщень було проведено ряд масових недільників.

Значні зміни відбулися в Олевську у наступні роки. Основну увагу було звернуто на реконструкцію діючих підприємств, збільшення випуску продукції та поліпшення її якості. Внаслідок розгортання масового соціалістичного змагання нових успіхів добилися колективи фарфорового заводу, лісгоспзагу, залізничники. Фарфоровики впровадили у виробництво ізолятори для ліній електропередач і зв'язку. Продукція почала транспортуватися в усі кінці Радянської Країни. Трудівники заводу були в селищі піонерами руху за комуністичну працю. Ще в січні 1960 року звання комуністичних вибороли бригади Л. І. Левківської, Л. А. Даценко, А. Г. Максимець. За високі трудові досягнення Л. А. Даценко нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. 12 березня 1967 року виборці Олевська обрали її депутатом Житомирської обласної Ради депутатів трудящих. Ударник комуністичної праці Л. Н. Горпинич 1967 року обрана депутатом Верховної Ради УРСР.

З'явилися в селищі нові підприємства. 1958 року введено в дію овочесушильний завод, що випускає сухі овочі, крохмаль, плодоягідні соки, консерви. 1965 року завод реконструйовано. Його річна потужність досягла півтора мільйона умовних банок консервів, що ідуть у різні місця країни, а також за кордон.

Створена 1961 року луко-меліоративна станція провела осушувальні роботи на площі 23,5 тис. гектарів. Завод тракторних нормалей, збудований 1963 року, випускає запасні частини для підприємств «Сільгосптехніки» та деякі деталі для тракторних заводів країни.

«Міжколгоспбуд», створений 1959 року, перетворився на велике механізоване господарство. Воно має у своєму розпорядженні завод селікатної цегли, цехи: деревbooрозпилювальний, шиферний, столярний, залізобетонних конструкцій. За час існування «Міжколгоспбуд» збудував у районі 120 об'єктів виробничого та побутового призначення. Тут працює 50 ударників комуністичної праці.

У травні 1961 року на базі Олевської РТС створено районне об'єднання «Сільгосптехніки», де одночасно може ремонтуватися 30 тракторів. Підприємство має 55 тракторів, 60 автомашин, екскаватори, бульдозери, торфозбиральні машини і багато іншої техніки. Тут працює 361 механізатор та інженерно-технічний працівник.

В економіці Олевська важливу роль відіграє лісгоспзаг, ліси якого займають 84,4 тис. га. Тут уперше на Україні обладнано напівавтоматичну лінію розкряжування прутів. Лісгоспзаг веде заготівлю дикоростучих ягід, грибів, лікарських рослин. Лише протягом 1971—1972 рр. їх реалізовано на суму 104 тис. карбованців.

На честь 50-річчя Великого Жовтня підприємства Олевська до 7 листопада 1967 року повністю виконали річні плани. Фарфоровий завод дав країні 18 500 тис. електроізоляторів. Лісгоспзаг заготовив 134,6 тис. куб. м деревини. Лукомеліоративна станція виконала підрядних робіт на 602 тис. крб. при плані 555 тис. Колгоспам було здано 3777 гектарів земель замість запланованих 3740. Внаслідок

[1] Олевський райдержархів, ф. 25, оп. 1, спр. 8, арк. 6.

цього колектив станції завоював перехідний Червоний Прапор Міністерства меліорації і водного господарства УРСР та Президії Українського комітету профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель.

У день свята Жовтня в гості до селища прибули трудящі з Лельчицького району Білоруської РСР. Після святкової демонстрації відбулося народне гуляння.

100-річчя від дня народження В. І. Леніна трудівники селища зустріли новими успіхами. 200 робітників 22 квітня 1970 року виконали свої п'ятирічні завдання. 750 громадян селища відзначено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Успішно справилися підприємства Олевська з завданнями восьмої п'ятирічки. Фарфоровики виконали план на 108, райоб'єднання «Сільгосптехніки» — на 111 проц. Колектив лісгоспзагу виконав план до 20 листопада 1970 року. Понад план будовам країни було відвантажено близько 15 тис. куб. метрів лісу. Успішно завершена трудова вахта на честь 50-річчя утворення СРСР. Всенародне свято трудові колективи Олевська зустріли перевиконанням соціалістичних зобов'язань. Завод тракторних нормалей дав продукції на 3650 тис. крб., або втроє більше, ніж 1967 року. Працівники лісгоспзагу заготовили і вивезли понад план 6 тис. куб. метрів деревини. Колектив фарфоровиків виконав річний план за одинадцять місяців, а план дев'ятої п'ятирічки зобов'язався завершити до 1 грудня 1975 року і випустити надпланової продукції на 300 тис. карбованців. Ініціатором руху виступила комсомольсько-молодіжна зміна К. Гуртовенко, що систематично виконує виробничі завдання на 115—120 процентів.

За трудові досягнення 27 громадян удостоєні орденів і медалей. Серед них ордена Леніна — складач поїздів А. Ю. Серпутько та електромеханік залізничник В. Д. Цимбалюк (обидва нині пенсіонери); ордена Жовтневої Революції — керуючий райоб'єднанням «Сільгосптехніки» П. І. Мартинюк, начальник Олевського «Міжколгоспшляхбуду» Б. І. Добровольський; ордена Трудового Червоного Прапора — начальник районного управління сільського господарства Ф. З. Білоконь, робітниці фарфорового заводу Л. Н. Горпинич, Л. А. Даценко, вчитель СШ № 1 В. П. Карпанчук, майстер заводу тракторних нормалей М. А. Наумук, шофер лісгоспзагу А. В. Невойт, ланкова лісництва М. І. Ходюк та інші.

Невпізнанно змінився Олевськ за роки Радянської влади. Тут виросло чимало сучасних будов: будинок побуткомбінату, готель, ресторан, приміщення пошти; заасфальтовано близько п'яти кілометрів вулиць. Багато зроблено для поліпшення побутового обслуговування населення й торгівлі. В селищі працює комбінат побутового обслуговування, що налічує 14 швейних майстерень, 17 майстерень ремонту і пошиття взуття, 3 майстерні ремонту металевих виробів, 4 перукарні, 2 фотоательє, майстерні ремонту телевізорів, радіоприймачів та інше.

Хлібозавод випускає за добу понад 25 видів хлібобулочних виробів. Нині на ньому завершено реконструкцію пекарні, всі процеси виробництва механізовано.

Росте і впорядковується селище, зокрема, закладено великий парк. Поліпшується добробут трудящих. За останні три роки у нові квартири переїхало 50 сімей тільки з числа робітників фарфорового заводу. Відкрито новий дитячий садок на 50 місць, медичний пункт, збудовано 3 магазини, двоповерховий універмаг. Вдячні жителі Олевська встановили в центрі селища пам'ятник В. І. Леніну, великому вождеві, який вказав трудящим шлях до щасливого життя.

Минають роки, але не забувають олевці тих, хто у запеклих боях з фашизмом, не шкодуючи життя, відстояв щастя сьогоднішнього дня. На центральній площі селища височить пам'ятник воїнам, які загинули в боях за визволення Олевська від німецько-фашистських загарбників.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування. До послуг населення райлікарня, в якій працює 35 лікарів та 107 медпрацівників із середньою спеціальною освітою. У 1965—1970 рр. збудовано хірургічне відділення на 60 ліжок, добудовано

Урок іноземної мови в Олевській школі. 1964 р.

терапевтичне та приміщення поліклініки. Загальною повагою серед населення користується хірург А. Т. Безпалько, якому присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. У селищі два дитсадки та троє дитячих ясел.

Розвивається мережа навчальних закладів. У двох середніх, восьмирічній і заочній середній школах 115 учителів навчають понад 2 тис. учнів. Повагу серед жителів селища здобули: заслужена вчителька школи УРСР Н. М. Бурківська, вчитель В. П. Карпенчук, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. 1966 року відкрито профтехучилище, де понад 400 юнаків і дівчат набувають професії електриків, мулярів, штукатурів, теслярів.

Улюбленим місцем відпочинку олевців є будинок культури на 500 місць. Тут виступають не тільки місцеві самодіяльні митці, а й творчі колективи Києва, Житомира та інших міст країни. У широкоекранному кінотеатрі щодня демонструються новинки кіно. Задоволення олевцям дає відвідання молодіжного клубу «Берізка», що організовує молодіжні вечори, зустрічі з видатними людьми району і області тощо. У селищі діє 10 бібліотек з книжковим фондом 100 тис. примірників.

Велику політичну і культурну роботу в райцентрі ведуть первинні партійні організації, яких тут 31 з загальною кількістю 528 комуністів. Їх вірними помічниками є 1185 комсомольців, об'єднаних у 28 комсомольських організаціях.

Боротьбу олевців за дальший розвиток економіки, культури підвищення добробуту очолює селищна Рада, що має у своєму складі 120 кращих обранців народу. З загального бюджету Ради переважна більшість коштів іде на благоустрій селища та поліпшення охорони здоров'я. При Раді працюють постійні комісії: господарська, шляхово-будівельна, культосвітня, фінансова, охорони здоров'я та інші.

Уродженцем Олевська є доктор технічних наук, професор Б. Й. Швецький.

Щасливо живуть трудящі Олевська. Нині вони спрямовують зусилля на дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

Н. А. ПАВЛЕНКО, О. П. РЕМЕЗОВ

КО́ПИЩЕ

Копище — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Уборті (притока Прип'яті), за 55 км від районного центру та залізничної станції Олевськ. Дворів — 247, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Майдан-Копищенський. Територія Копища почала заселятися ще в IV тисячолітті до н. е., про що свідчить виявлене тут неолітичне поселення[1].

Вперше Копище згадується в документах 1598 року як село Овруцького повіту Київського воєводства. Населення займалося лісовими промислами, бортництвом, скотарством та землеробством. На лісосіках вирощували жито, ячмінь, просо, льон. Оскільки земля була неродючою й оброблялася примітивними знаряддями, врожаї збирали дуже низькі. Хліб на убогому селянському столі бував рідко.

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР, стор. 95.

Як і на всьому Правобережжі, у Копищі панувала польська шляхта, безкарна сваволя і надмірні утиски якої важким тягарем лягали на плечі населення. Панщина досягала трьох днів на тиждень. Під час визвольної війни українського народу проти польської шляхти 1648—1654 рр. чимало копищанців у складі Овруцької сотні били ненависних панів, дошкуляли, зокрема, магнату В. Немиричу, маєток якого не раз громили. 1650 року, скориставшись затишшям після Зборівського договору, В. Немирич розорив село[1].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року село залишилося у складі Польщі. Боротьбу проти своїх поневолювачів селяни не припиняли. Вони активно боролися під час визвольного повстанського руху проти польсько-шляхетських загарбників за возз'єднання Правобережної України з Росією під проводом С. Палія у кінці XVII — на початку XVIII століття[2].

1793 року Правобережна Україна, в т. ч. Копище, була возз'єднана з Росією. З 1797 року село належало до Овруцького повіту Волинської губернії. У ньому жили селяни-чиншовики, які мусили виконувати низку повинностей: платити панові чинш, виділяти підводи, ремонтувати шляхи, будувати й ремонтувати містки, давати рекрутів до війська.

1831 року Копище перейшло в розряд казенних. Тут жило 245 ревізьких душ, які відбували повинності на користь держави. За копищанцями завжди тяглися великі недоїмки[3], що їх селяни не мали ніякої змоги ліквідувати. Вони користувалися примітивним сільськогосподарським реманентом, в основному дерев'яним плугом, сохою, ралом. Така «техніка» спричинялася до ще більшого зниження врожаїв[4].

Щоб якось зберегти свої господарства від повного розорення, селяни вдавалися до підробітків: рибалили, заготовляли гриби, лісові ягоди. Проте прибутки від цього вони одержували дуже незначні, бо продати можна було тільки в найближчому містечку Олевську, розташованому за 55 верст. Подолати ж таку відстань селяни могли лише за кілька днів — будь-яких упорядкованих шляхів до закинутого серед боліт і лісів Копища не існувало. Злидні й матеріальна скрута були постійними супутниками копищанців. Жили вони переважно в курних хатах, що їх будували з обтесаних колод. Ні ззовні, ні зсередини така будівля не обмазувалася глиною і не білилася. Часто не було і стелі. Дим з печей йшов у помешкання. Увечері для освітлення застосовували «посвіт»: до нижнього кінця чотиригранної дерев'яної труби, що зводилася під дах, дротами прикріплювалася металева решітка, на якій палили скалки. В таких хатах важко дихалося, стіни і стелю вкривав товстий шар кіптяви, люди часто хворіли. Але властей це мало турбувало — справа медичного обслуговування повністю перебувала в руках знахарів і баб-шептух. Не було в селі і школи.

Страшних бідувань зазнали селяни Копища в роки першої світової війни. Відчувалася нестача робочих рук, тягла, скоротилися посівні площі, голод і хвороби косили людей.

Звістку про Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року в село принесли солдати, які поверталися з фронту. Всі чекали змін у житті, вимагали розподілу земель, але Тимчасовий уряд не поспішав поліпшувати становище трудового народу.

З радістю зустріли селяни Копища перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу, розпочалися соціалістичні перетворення. Однак у лютому 1918 року село окупували австро-німецькі війська, що хазяйнували в ньому до листопада. Вороги нещадно

---

[1] Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 19, стор. 38.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 307, 308.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 637, арк. 140.
[4] Опыт учета избытков продуктов полеводства и луговодства у крестьян Волынской губернии в 1914 г. Житомир, 1914, стор. 18.

грабували населення, вивозили народне добро до Німеччини. Після втечі окупантів село захопили петлюрівці. Навесні 1919 року Червона Армія визволила Копище. В селі Юровому, що було тоді волосним центром, створено волосний ревком, до складу якого увійшло троє жителів Копища. Але у серпні петлюрівці знову вдерлися в село. Після їх вигнання наприкінці року відновив роботу ревком, зосередивши головну увагу на розподілі земель, але закінчити цього не встиг. 27 квітня 1920 року село захопили польські інтервенти. Остаточно Червона Армія визволила Копище у липні 1920 року.

Після закінчення громадянської війни додому повернулися Л. С. Скрит, Т. Т. Снігур та інші копищанці, які в лавах Червоної Армії відстоювали завоювання Великого Жовтня. Добре обізнані з подіями в країні, вони роз'яснювали односельцям політику більшовицької партії та Радянського уряду, допомагали впроваджувати в життя ленінський Декрет про землю. 1920 року тут створено комнезам, наступного — обрано сільську Раду в складі 22 чоловік.

Активними борцями за нове життя були копищанські жінки. Так, у постійно діючих комісіях при сільраді їх працювало 4, у комнезамі — 3, у касі взаємодопомоги — 3, у шкільній раді — 3, у правлінні кредитного товариства — 3. На з'їзд жінок Олевського району 1925 року від Копища поїхало 16 жінок.

1927 року в селі Копищі було організовано перше колективне господарство — ТСОЗ, що охопив спершу 12 господарств, а на початку 1928 року — вже 35[1]. Товариство мало всього лише 8 коней, 4 плуги, 4 борони, 2 культиватори та сівалку. В перші місяці його існування держава надала кредити в розмірі 7690 крб. на будівництво господарчих приміщень, придбання робочої худоби, на закладення саду[2].

Здобувши справжню волю, пізнавши радість вільної праці, копищанці потягнулися до знань і освіти. З 1921 року вперше в історії села почала діяти початкова чотирирічна трудова школа, де навчалося 48 учнів, а 1927 року — 79. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення було відкрито гурток, перший випуск якого відбувся 28 квітня 1928 року.

В селі, де колись розвагою жителів були лише вечорниці, 1925 року відкрився клуб, а при ньому — бібліотека, що налічувала 331 книжку. 1928 року радіофіковано кілька будівель. Це стало справжнім святом. У хатах, де були встановлені радіоточки, щовечора збирався гурт людей, щоб послухати повідомлення про події в Радянській країні та за кордоном. У святкові дні в селі демонструвалися кінофільми.

Піднесенню політичної свідомості мешканців села значною мірою сприяло створення 1928 року партійного осередку. Очолив його колишній наймит С. Л. Приболовець, який у роки громадянської війни бив ворогів Радянської влади у лавах Червоної Армії, а повернувшись у рідне село, працював у комнезамі та сільраді[3]. Всього 10 комуністів налічував сільський партосередок, але глибока віра у справедливість справи, яку вони відстоювали, надавала наснаги у громадській діяльності, сили в боротьбі з куркулями.

Люди вірили комуністам, переконувалися на ділі в перевагах колективної праці. 18 червня 1929 року 32 бідняцькі господарства об'єдналися в артіль «Нова зірка». Хоч матеріальна база артілі була слабкою, працювали дружно. В перший день збирання врожаю вийшли в поле всім колективом, охайно вдягнуті, як на радісне свято. 1934 року в колгоспі налічувалося вже 73 сім'ї[4]. 1936 року копищанський колгосп включено до зони діяльності Олевської МТС[5]. Крім виконанняріль-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-1654, оп. 5, спр. 54, арк. 35.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 32, арк. 51.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 225, арк. 22, 27.
[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-132, оп. 1, спр. 111, арк. 11.
[5] Житомирський облпартархів, ф. 132, оп. 1, спр. 125, арк. 41.

ничих робіт, машинно-тракторна станція допомагала в будівництві громадських приміщень, у поліпшенні землекористування.

Завдяки сумлінній праці колгоспників господарство «Нова зірка» дедалі міцніло. 1938 року хлібороби успішно справилися з комплексом сільськогосподарських робіт і на трудодень одержали по 1,7 кг зерна, 1,8 кг картоплі та по 60 копійок грішми. У селі виросло чимало сумлінних виробничників. Машиніст молотарки БДО-34 В. К. Шапорда 1939 року обмолотив урожай за 45 днів при плані 70. За високі трудові показники його відзначено премією МТС[1]. Далеко за межами району стало відоме ім'я свинарки М. Шапорди, яка щороку одержувала від свиноматки по 16—17 ділових поросят. У 1939 році вона стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[2].

Змінювався загальний вигляд села. Поступово зникали курні хати, а на їх місці виростали добротні будинки з електрикою, радіотрансляційними точками.

1936 року в селі діяли медична амбулаторія, пологовий будинок на 8 ліжок, де, крім лікаря, працювали дві акушерки та дві санітарки. Під час жнив відкривалися дитячі ясла на 120 місць.

1936 року збудовано нове приміщення семирічної школи, де 8 учителів навчали 300 учнів. Добра слава йшла про роботу Копищанського клубу. Тут читалися лекції й доповіді. У залі на 200 місць ставилися концерти силами гуртківців, двічі на місяць демонструвалися кінокартини. Сільська бібліотека мала книжковий фонд 6 тис. примірників. Товарами народного споживання трудящих забезпечували два магазини.

Зростав добробут, рівень освіти і культури. Вже працювали вчителями, агрономами, лікарями ті, кого вивчила і виховала Радянська влада. Та підступний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав розвиток економіки та культури села. З перших днів війни 75 копищанців пішли на фронт захищати Батьківщину, а коли ворог наблизився до Копища, всі, хто міг тримати зброю, пішли в ліси, в партизанські загони. В селі не було жодної сім'ї, не зв'язаної з партизанами.

13 липня 1941 року в село вдерлися фашисти. Настали чорні дні неволі. Гітлерівці грабували населення, забирали хліб, худобу. 70 мирних жителів вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

У відповідь розгорнулася боротьба. Копищанці мужньо боролися в партизанських з'єднаннях О. М. Сабурова, С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, С. Ф. Маликова, В. А. Бегми. Копище і навколишні ліси жахали фашистів. Вони вирубували ліс при дорогах, палили його, бомбили з літаків, але дії народних месників ставали дедалі дошкульнішими. Озвірілі гітлерівці вирішили розправитися з копищанцями. 13 липня 1943 року на село налетіли карателі. Вони спалили колгоспні будівлі, школу, клуб, усі 360 будинків[3]. Тільки на дев'ятий день пішли нелюди із спаленого села, забравши з собою награбоване майно, худобу, птицю. Вони вбили, закатували й спалили 2887 жителів. Серед загиблих Х. С. Лозко з п'ятьма дітьми, М. І. Гречко — з трьома, В. У. Мартиновець — з сімома. С. Чорнуха під час розправи народила дитину й відповзла в город. Фашисти знайшли і вбили її з дитиною. На трупі жінки було виявлено 25 ран, на трупі дитини — 5 ран. Врятувалися лише кілька чоловік. Одну жінку з чотирирічною дитиною сховав у порожній бочці німецький солдат, сказавши, що він комуніст. Люди, які випадково уникнули звірячої розправи, не мали ні притулку, ні харчів. Вони блукали по лісах, потім робили курені і жили в них до приходу Червоної Армії. Декому, як, наприклад, Василеві Бондарчуку та Іванові Ковальчуку, пощастило дістатися до партизанів.

---

[1] Газета «Більшовик Олевщини», 18 жовтня 1939 р.
[2] Газета «Більшовик Олевщини», 8 березня 1940 р.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 250, 251.

Копищанці нещадно мстили ворогові. З перших днів війни мужньо бився з гітлерівцями старшина С. О. Лозко. З боями він пройшов шлях від Сталінграда до Берліна. За мужність і відвагу його нагороджено орденами: Слави 3-го ступеня, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки; старший лейтенант І. Я. Скрит нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, двома орденами Червоної Зірки та багатьма медалями; І. М. Лозко у складі з'єднання С. А. Ковпака брав участь у Карпатському рейді. За відвагу у боях він нагороджений орденом Червоної Зірки та медалями. Т. Д. Лозко був ординарцем у командира партизанського з'єднання В. А. Бегми. Він також удостоєний бойових нагород.

Всього у боротьбі з фашистами брали участь 165 жителів Копища. З них 73 віддали своє життя за незалежність Батьківщини, 80 удостоєні бойових орденів і медалей.

Час визволення для Копища прийшов 31 грудня 1943 року. Бійці частин 1-го Українського фронту, вступивши в село, побачили одні згарища, жодна жива людина їх не зустріла. Лише через кілька днів з лісів почали повертатися ті, хто врятувався від загибелі. Червоноармійці допомогли їм обладнати кілька землянок. Держава надала кредити у розмірі 20 тис. крб.[1], допомогла будівельними матеріалами. Трудящі братньої Білорусії надіслали лісоматеріали, насіння сільськогосподарських культур, техніку для обробітку грунту. Жителі сусідніх білоруських сіл Глушкевичів, Приболовичів, Милашевичів допомогли провести посівну, зібрати перший після визволення урожай. Партійна організація Копища, сільрада, правління колгоспу основну увагу звертали на освоєння довоєнних посівних площ, відновлення поголів'я громадської худоби.

Незважаючи на величезні труднощі, копищанці всі сили віддавали на відродження рідного села. Їх самовіддану працю високо оцінив Радянський уряд, нагородивши 20 колгоспників медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»[2]. Стало легше працювати, коли після перемоги над гітлерівською Німеччиною до села почали повертатися демобілізовані чоловіки.

Поступово піднімалося з руїн Копище. Вже через рік після перемоги тут виросла ціла вулиця. Один з будинків пристосували під лікарняний пункт, інший під початкову школу.

Зведений самодіяльний хор с. Копища та білоруського с. Глушкевичів. 1972 р.

Рік у рік міцнішав колгосп, який на честь перемоги над фашистською Німеччиною дістав назву «Перемога». В 50-ті роки розпочато меліоративні роботи. На місці колишньої трясовини зроблено систему осушувальних каналів, розкорчовано чагарники, проведено вапнування грунту. Завдяки вжитим заходам посівні площі колгоспу розширилися до 1 тис. га. На осушених землях заколосилися жито, овес, ячмінь. Збільшилися площі посіву кормових трав, що дало можливість підвищити продуктивність тваринництва.

Основні сільськогосподарські культури у колгоспі — льон, картопля, зернові. Важливу роль у його економіці відіграє тваринництво м'ясо-молочного напряму. На 1 січня 1967 року колгосп мав 685 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 275 корів та 199 голів овець. Для їх розміщення споруджено під шифером 5 добротних тваринницьких приміщень. На той час господарство було повністю електрифіковано, мало 9 тракторів, 6 комбайнів, 8 автомашин. Діяла пилорама.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-1654, оп. 7, спр. 36, арк. 106.

[2] Там же, спр. 11, арк. 148.

На тваринницьких фермах обладнано автоматичне напування.

Серед копищанських колгоспників є чимало передових виробничників. Високі врожаї льону вирощує ланка члена правління колгоспу М. В. Дубровець. З гектара вона збирає по 3 цнт льононасіння, льоноволокна одержує по 5 цнт. Механізатор комуніст К. А. Кисіль своїм комбайном СКГ-4 1967 року зібрав зернові на площі 220 га. Його денний виробіток становив 11—12 га при намолоті 15 цнт з гектара при нормі 7,1 цнт. За сумлінну працю К. А. Кисіль неодноразово відзначався преміями. Він обраний депутатом сільської Ради. По 900—800 г приросту за добу домоглися на відгодівлі худоби А. П. Окулич, І.О. Гречко.

Добрими трудовими успіхами зустріли копищанці 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, достроково виконавши державні плани закупівлі продуктів тваринництва. За високі виробничі показники у ювілейному соціалістичному змаганні 36 колгоспників відзначено ювілейною Ленінською медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Пам'ятник жителям Копища, закатованим гітлерівцями. 1970 р.

Значно зміцнів колгосп «Перемога» за роки восьмої п'ятирічки. Площа сільськогосподарських угідь збільшилася до 1,6 тис. га, у т. ч. орних земель — до 623 га. Урожай зернових з гектара зріс на 6 цнт і становив 15,5 цнт, насіння льону — на 1,7 цнт і становив 3,4 цнт. Підвищилася агротехніка вирощування сільськогосподарських культур, майже всі роботи механізовано. Великої рогатої худоби збільшилося на 400 голів. На кожні 100 гектарів вироблено 49 цнт м'яса, 214 цнт молока.

Ще більших успіхів досягнуто в змаганні на честь 50-річчя утворення СРСР. 1972 року колгоспники зібрали пшениці з кожного гектара по 18,2 центнери. Льоноволокна вироблено з гектара 4 центнери. Річний план продажу державі м'яса перевиконано на 290 цнт.

Закінчується будівництво чотирирядного механізованого корівника на 200 голів, споруджується майстерня для ремонту сільськогосподарських машин, після проведення меліорації та викорчовування 1973 року колгосп матиме 150 га додаткового пасовища.

Гордістю села є його люди, які на місці згарищ самовідданою працею створили нове колективне господарство. 56 колгоспників удостоєні орденів і медалей. Оплата праці в колгоспі зросла за післявоєнний період майже в п'ять разів. Зараз тваринники заробляють по 90—120 крб. на місяць. 217 ветеранів колгоспу одержують пенсію.

Протягом 1962—1972 рр. продаж тканин збільшився у 6 раз, взуття — у 20, електротоварів — у 10. У двох сільських крамницях завжди є необхідний вибір товарів.

Люди в селі вже давно забули про курні хати. Докорінно змінився їх побут. Узяти хоча б сім'ю колгоспника П. Г. Невойта. Сам господар працює на пилорамі, дружина його — на різних роботах. Син Григорій закінчив 10 класів і навчається в Житомирському культосвітньому училищі, дочка Олена — у восьмому класі. Сім'я спорудила новий будинок на три кімнати. Має радіоприймач, телевізор. На роботу Петро Григорович їздить на власному мотоциклі. І це не поодинокий приклад. Заможно живуть тепер усі копищанці. Село повністю електрифіковане. Швидкими темпами ведеться житлове будівництво. Тільки за роки восьмої п'ятирічки тут зведено 43 добротні сучасні будинки, кожен з яких має по 2—3 кімнати, допоміжні приміщення, просторі подвір'я.

За післявоєнні роки поліпшилися зв'язки Копища з сусідніми селами та з районним центром. В селі з'явився телефон. Від Олевська до Копища прокладено бруківку, якою регулярно курсують автобуси.

Поліпшується медичне обслуговування. В селі є медпункт, пологовий будинок. Тут працюють два медпрацівники.

За роки Радянської влади в селі ліквідовано неписьменність. У середній школі, розміщеній у новому, типовому приміщенні, 25 учителів навчають 350 учнів. При школі є консультаційний пункт Олевської заочної середньої школи. По-новому організовується відпочинок і дозвілля копищанців. Після трудового дня вони поспішають до будинку культури із залом для глядачів на 200 місць. Тут можна послухати цікаву лекцію, подивитися кінофільм, концерт художньої самодіяльності. Люблять копищанці свій хор, що складається з 70 чоловік. Бібліотека має книжковий фонд 3 тис. примірників. Село, яке до Великого Жовтня живилося випадковими чутками, тепер повністю радіофіковане, сюди щодня доставляють півтори тисячі примірників газет і журналів.

Традицією стало проведення вечорів дружби із сусідніми білоруськими селами. Створено об'єднаний хор із числа співаків Копища, Глушкевичів, Милашевичів. Колективу присвоєно звання народного хору Білоруської РСР, на республіканському конкурсі-огляді художньої самодіяльності Білорусії нагороджено Золотою медаллю. Щороку в липні у Копищі відбувається зустріч трудівників трьох сіл. Передовикам колгоспного виробництва доручається запалити вогнище дружби. Підводяться підсумки виконання взятих трудових зобов'язань, потім відбувається великий концерт. Кращому колективу художньої самодіяльності вручається вимпел дружби.

Копищанці справжні господарі своєї долі. 35 чоловік обрано депутатами сільської Ради, серед яких 15 жінок, 11 чоловік — членами правління колгоспу. В постійно діючих комісіях працює близько 100 чоловік. Бюджет Ради на 1973 рік становить 39 964 крб., переважна більшість цієї суми буде використана на поліпшення охорони здоров'я, на піднесення культурно-освітньої роботи.

Господарське та культурне життя села спрямовує партійна організація, в складі якої 33 комуністи. Їх вірними помічниками є 34 комсомольці.

Колоситься врожаями копищанська земля, полита кров'ю її жителів. Ніколи не в'януть квіти біля підніжжя пам'ятника 2887 жертвам, які віддали життя за прекрасне сьогодення.

У дружній радянській сім'ї знайшло своє щастя поліське село Копище, і його трудівники роблять усе, щоб завтрашній день був ще кращим, щоб внести свій вклад у будівництво комунізму.

І. М. МИКОЛАЙЧУК, О. П. РЕМЕЗОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ОЛЕВСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОКОРО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Жерева, за 40 км від районного центру. За 3 км від однойменної залізничної станції. Через село проходить автомобільний шлях Коростень — Олевськ. Дворів — 991, населення — 3,9 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане селище Бучмани.

В Білокоровичах розташована центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який користується 6,6 тис. га землі, в т. ч. 2 тис. га орної. Колгосп вирощує зернові культури, льон та картоплю; розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства: пилорама, млин, добування торфу. 1939 року група колгоспників була учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

За успіхи в праці 77 трудівників відзначені урядовими нагородами, Ф. В. Яковенко удостоєний ордена Леніна.

В Білокоровичах є середня школа, де 55 учителів навчають 1042 учні, клуб на 700 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 25,6 тис. примірників, дві лікарні на 100 ліжок, пологовий будинок, аптека.

Три парторганізації села об'єднують 77 комуністів, шість комсомольських — 264 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XVI ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 305 жителів Білокоровичів зі зброєю в руках відбивали гітлерівську навалу, з них 193 загинули, 161 житель нагороджений орденами й медалями Союзу РСР.

На території села споруджено два пам'ятники на братських могилах воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівців.

У центрі селища Бучмани встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцем Білокоровичів є герой Радянського Союзу К. А. Ареф'єв.

ВАРВА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від райцентру, за 4 км від залізничної станції Олевськ. Дворів — 150, населення — 500 чоловік. Сільраді підпорядковані села Корощине, Рудня-Бистра та селище Сновидовичі.

У Варварівці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Калініна, центральна садиба якого розташована в селі Рудня-Бистра. Колгосп має 1,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є жито, пшениця, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє завод силікатної цегли.

У Варварівці є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 210 учнів, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 8,4 тис. примірників, медичний пункт, крамниця.

Дві партійні організації налічують 35 комуністів, чотири комсомольські—116 членів ВЛКСМ.

К. А. Ареф'єв — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Білокоровичів.

За успіхи в розвитку сільського господарства 18 жителів Варварівки нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село засноване в другій половині XVIII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

170 жителів Варварівки зі зброєю в руках відбивали гітлерівську навалу під час Великої Вітчизняної війни, з них 58 загинули, 70 за мужність і відвагу нагороджені бойовими орденами й медалями На братській могилі партизанів та воїнів-визволителів села від фашистських загарбників встановлено обеліск.

ДІБРО́ВА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 30 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Дров'яной Пост. Дворів — 397, населення 1,2 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане селище Дружба.

Найбільшим підприємством Діброви є Олевський щебеневий завод. На території селища Дружба діє каменедобувний завод.

У Діброві є середня школа, де 20 учителів навчають 333 учні, клуб на 250 місць, чотири магазини, дві бібліотеки з книжковим фондом 12,4 тис. примірників, два медичні пункти.

За сумлінну працю лікаря Є. Г. Дубченка 1952 року нагороджено орденом Леніна. Всього за трудові звершення орденами й медалями Союзу РСР відзначено 11 чоловік.

Дві селищні парторганізації об'єднують 50 комуністів, комсомольська — 96 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки створені в 1925 році.

Селище виникло наприкінці XIX ст., коли почали будувати залізницю Київ — Ковель. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 56 жителів селища, з них загинуло 11. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 33 воїни нагороджені бойовими орденами й медалями.

На території Діброви встановлено пам'ятник В. І. Леніну. На могилі партизана І. Ф. Шпаковського споруджено пам'ятник.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1960 року — Голиші) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру, за 30 км від залізничної станції Олевськ. Дворів — 245, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Бацеве, Ліски.

В Жовтневому розміщується центральна садиба колгоспу «Червона Зірка», який обробляє 1,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. 0,7 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на

вирощуванні зернових і технічних культур та м'ясо-молочному тваринництві. Допоміжні підприємства — пилорама та млин.

Працюють восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 299 учнів, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,5 тис. примірників, медпункт, пологовий будинок, два магазини, поштове відділення.

На обліку в сільській парторганізації 31 комуніст, в комсомольській — 70 членів ВЛКСМ. Перші партійний та комсомольський осередки виникли 1922 року.

За успіхи в розвитку сільського господарства 33 трудівники нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 140 жителів села, з них 74 загинули. 30 воїнів удостоєні орденів і медалей.

На честь односельців, які полягли на полі бою, встановлено обеліск Слави.

ЖУ́БРОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від райцентру, за 12 км від залізничної станції Білокоровичі. Через село проходить автошлях Коростень — Олевськ. Дворів — 742, населення — 3,2 тис. чоловік.

В селі розміщується центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який обробляє 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі, спеціалізується на льонарстві. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

На території сільської Ради — Жубровицьке лісництво Білокоровицького лісгоспзагу, засноване 1925 року; в розпорядженні його 7,3 тис. га лісу.

У Жубровичах є середня школа, де 37 учителів навчають 785 учнів, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,5 тис. примірників, медпункт, поштове відділення, три магазини, майстерня побутового обслуговування.

Сільська парторганізація об'єднує 37 комуністів, три комсомольські — 155 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства 62 трудівники нагороджені медалями СРСР, ланкові-льонарки Я. М. Данюк та делегат III Всесоюзного з'їзду колгоспників А. К. Кочин — орденом Леніна.

Село виникло 1545 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 306 жителів Жубровичів, з них 182 віддали своє життя за Батьківщину. За мужність і відвагу в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками урядових нагород удостоєно 116 чоловік.

У Жубровичах народилася українська радянська письменниця О. С. Ткачук.

ЖУ́РЖЕВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру і залізничної станції Олевськ. Дворів — 126, населення — 514 чоловік. Сільраді підпорядковане село Рудня.

В Журжевичах розміщено відділок радгоспу «Поліський» (центральна садиба — в с. Сущанах), що спеціалізується на вирощуванні хмелю. Діє Журжевицьке лісництво Олевського лісгоспзагу.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 162 учні, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. примірників, медпункт, два магазини.

За успіхи в праці 12 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Сільська парторганізація (створена в 1920 році) налічує 6 комуністів, дві комсомольські — 31 члена ВЛКСМ.

Журжевичі відомі з 1691 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 120 жителів села захищали честь і незалежність Батьківщини, з них 42 загинули, 40 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

На могилі партизана Максименка, що поліг на території села, встановлено обеліск Слави.

ЗАМИ́СЛОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру, за 12 км від залізничної станції Рудня-Радовельська. В селі 414 дворів, населення — 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Рудня-Замисловицька, Устинівка, Шебедиха.

В Замисловичах працюють рільнича, хмелярська та будівельна бригада хмелерадгоспу «Олевський». Крім того, тут є лісництво, засноване 1927 року, в його розпорядженні 7,2 тис. га лісу.

У Замисловичах працюють середня школа, де 27 учителів навчають 484 учні, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку, п'ять магазинів.

За успіхи в праці 17 громадян нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Партійна організація налічує 42 комуністи, дві комсомольські — 228 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1545 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації 20 жителів села воювали проти загарбників у складі партизанських загонів. За це вороги розстріляли й замучили 100 чоловік, спалили майже всі хати. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 478 громадян села, з них загинуло 136. За мужність і відвагу, виявлені на фронті та в тилу у ворога, 241 чоловік нагороджений орденами й медалями.

На братській могилі воїнів, які полягли, визволяючи Замисловичі від німецько-фашистських окупантів, встановлено обеліск. У центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ЗО́ЛЬНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Золенці, за 22 км від райцентру, за 22 км від залізничної станції Олевськ. Дворів — 92, населення — 465 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ковальове й Сердюки.

У Зольні розміщується центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який користується 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,6 тис. га орної землі. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури, тваринництво м'ясо-молочного напряму. На площі 610 га проведено меліоративні роботи.

Цвіте азалія понтійська. Олевський район. 1971 р.

Яблука. Село Васьковичі Коростенського району. 1971 р.

Пам'ятник героям Коліївщини.
Село Кодня Житомирського району.
1971 р.

Пам'ятник архітектури XII ст.
Василівська церква в м. Овручі.
1971 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 145 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 8,8 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку, два магазини.

Сільська парторганізація об'єднує 17 комуністів, три комсомольські — 64 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 28 громадян нагороджено орденами і медалями СРСР.

Село відоме з 1780 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації жителі села були активними учасниками партизанського руху. За зв'язок з партизанами фашисти повністю спалили село, розстріляли 43 чоловіка. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з окупантами 155 чоловік, з них загинуло 56. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 43 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

В селі встановлено пам'ятник командиру партизанського загону І. В. Морозу, який загинув у селі 1943 року.

В 1972 році поставлено пам'ятник С. М. Кірову.

ЗУ́БКОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від райцентру і залізничної станції Олевськ. Через село протікає річка Уборть. Дворів — 574, населення — 2,3 тис. чоловік.

У Зубковичах розташована центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який обробляє 1,8 тис. га земельних угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі. Провідними культурами є картопля, жито, хміль, льон. Спеціалізується колгосп на тваринництві м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 62 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі є середня школа, де 26 учителів навчають 580 учнів, клуб на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 9,3 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, два магазини, поштове відділення.

Сільська парторганізація (створена 1925 року) об'єднує 34 комуністи, комсомольська (виникла 1924 року) — 119 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1583 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В період Великої Вітчизняної війни на території села Г. А. Бобровик та І. Г. Чирко організували партизанський загін. На фронтах і в тилу у ворога проти гітлерівців воювало 170 жителів села, з них загинув 101. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, бойовими орденами й медалями нагороджено 89 чоловік.

У селі споруджено обеліск Невідомому солдату.

На території села виявлено кургани: доби бронзи, слов'янські VI—VII ст. н. е. та давньоруські XI—XIII століття.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру і залізничної станції Олевськ. Дворів — 450, населення — 1,8 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Лісове.

Й. Д. Павленко — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Кишина.

В Кам'янці розмістилася садиба колгоспу «Червоний прикордонник», який обробляє 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,8 тис. га орної землі. Працюють пилорама, пункти переробки деревини та льону. Діє Кам'янське лісництво Олевського лісгоспзагу, в розпорядженні якого, 5,8 тис. га лісу.

За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 43 чоловіка.

Є восьмирічна школа, де 23 учителів навчають 402 учні; будинок культури на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 9,9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, майстерня побутового обслуговування, три магазини.

Сільська парторганізація налічує 33 комуністи, дві комсомольські — 84 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1780 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в тилу ворога свободу й незалежність Радянської Батьківщини захищали 168 громадян села, з них 74 загинули. Бойовими орденами й медалями нагороджено 40 чоловік. Хоробрістю відзначився партизан-учитель В. М. Хільчук, за участю якого пущено під укіс 13 гітлерівських ешелонів. Мужній патріот загинув у селі 1942 року. На честь односельців, які не повернулися з поля бою, встановлено меморіальну дошку та обеліск Слави.

КИШИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 12 км від залізничної станції Олевськ. Через село проходить автошлях Олевськ — Житомир. Дворів — 536, населення — 2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Болярка, Забороче, Лугове.

В Кишині розташована центральна садиба колгоспу ім. 1 Травня, що обробляє 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон та картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства: цегельний завод, пилорама, майстерні.

В селі є середня школа, де 36 учителів навчає 604 учні, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 14 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, будинок побутового обслуговування, п'ять магазинів.

Сільська парторганізація об'єднує 43 комуністи, три комсомольські — 182 члени ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 90 односельців відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — ланкова-льонарка В. О. Павленко.

Село відоме з XVII ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

500 жителів Кишина брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни. 50 громадян за мужність і відвагу удостоєні урядових нагород, а Й. Д. Павленку за героїзм, виявлений 1943 року під час форсування Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На честь 196 односельців та воїнів-визволителів, які полягли на полі битви з німецько-фашистськими загарбниками, встановлено пам'ятник-обеліск та меморіальну дошку.

КОМСОМО́ЛЬСЬКЕ (до 1959 року — Собичине) — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від райцентру, за 17 км від залізничної станції Олевськ. Дворів — 232, населення — 925 чоловік. Сільраді підпорядковані села Будки, Михайлівка, Млинок.

У Комсомольському розміщується центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», що обробляє 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі, спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Діє Комсомольське лісництво Олевського лісгоспзагу, в розпорядженні якого 8,5 тис. га лісу.

За самовіддану працю й успіхи в розвитку сільського господарства 48 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР.

У Комсомольському — середня школа, де 22 учителі навчають 350 учнів, клуб на 200 місць. бібліотека з книжковим фондом 15,6 тис. примірників, медичний пункт, відділення зв'язку, два магазини.

Парторганізація села налічує 21 комуніста, комсомольська — 83 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1545 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 200 жителів села відстоювали незалежність Батьківщини, з них 80 загинуло на полях битв, 60 нагороджено бойовими орденами і медалями.

Чимало патріотів мужньо билися з фашистами в складі партизанського загону під командуванням місцевого жителя С. А. Шмата (загін входив до складу з'єднання В. А. Бегми).

В листопаді — грудні 1943 року, коли територія району була ще окупована гітлерівськими загарбниками, в селі Млинку діяв пункт підготовки допризовників. Всі, хто проходив тут курс військової підготовки, переправлялись через лінію фронту для поповнення частин Червоної Армії.

Поблизу села навесні 1944 року геройською смертю від рук українських буржуазних націоналістів загинув екіпаж військової радіостанції на чолі з молодшим сержантом Зіною Тужилкиною. На могилі відважних воїнів встановлено обеліск. Ім'ям Зіни Тужилкиної названа піонерська дружина середньої школи.

ЛОПА́ТИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Уборті, за 14 км від райцентру й залізничної станції Олевськ. Дворів — 514, населення — 2,2 тис. чоловік.

У Лопатичах розташована центральна садиба колгоспу «Іскра», що обробляє 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1, 1 тис. га орної землі. На площі 1 тис. га проведено меліоративні роботи. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та насіння високоврожайних сортів картоплі. Розвинуто тваринництво. Допоміжні підприємства: пилорама, пункт переробки льону. Діє Лопатицьке лісництво, засноване 1924 року, в розпорядженні якого 6,3 тис. га лісу.

У середній школі 31 учитель навчає 585 учнів, будинок культури на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 9,8 тис. примірників, медичний пункт, пологовий будинок, майстерня побутового обслуговування, чотири магазини.

За сумлінну працю 40 жителів села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. ордена Леніна удостоєно картопляра А. Г. Омельчука.

Сільська парторганізація налічує 38 комуністів, дві комсомольські — 106 членів ВЛКСМ.

Лопатичі відомі з 1730 року. 1886 року відбулося селянське заворушення. 18 січня 1913 року під час землевпорядкувальних робіт селяни виступили проти дій властей. Одного селянина було вбито, п'ятьох поранено.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 207 громадян села воювали на фронтах і в тилу ворога, з них загинуло 105. Орденами й медалями нагороджено 87 чоловік.

На честь односельців, що полягли в боях за незалежність Батьківщини, встановлено меморіальну дошку.

На території села відкрито кургани часів Київської Русі (X—XI століття).

МАЙДА́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру, за 30 км від залізничної станції Олевськ. Дворів — 187, населення — 662 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Джерело, Сарнівка.

У Майдані розміщується центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,8 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За високі показники в розвитку сільського господарства 32 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР.

В селі є середня школа, де 22 учителів навчають 346 учнів, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, майстерня побутового обслуговування, два магазини.

Село засноване в першій половині XIX ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Сільська парторганізація об'єднує 37 комуністів, дві комсомольські — 83 члени ВЛКСМ.

Під час Великої Вітчизняної війни 148 жителів села відстоювали незалежність Батьківщини, з них загинуло 39, за мужність і відвагу 76 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На братській могилі воїнів і партизанів, які полягли на території села, встановлено пам'ятник.

НОВІ́ БІЛОКОРО́ВИЧІ — селище, центр селищної Ради, розташоване на річці Жерев, за 40 км від районного центру; на околиці сели-

ща — залізнична станція Білокоровичі. Дворів — 453, населення — 2,4 тис. чоловік.

На території селища розташовані щебеневий завод (заснований 1931 року), лісгоспзаг, Олевське управління експлуатації гідромеліоративних систем Житомирського облуправління Меліорації водного господарства, залізнична станція Білокоровичі, що діє з 1901 року.

В селищі є дві середні школи, де 65 учителів навчають 835 учнів, два клуби на 276 місць, три бібліотеки з книжковим фондом 33,6 тис. примірників, медамбулаторія, медичний пункт, дитячий садок, поштове відділення, шість магазинів, майстерня побутового обслуговування.

П'ять селищних парторганізацій об'єднують 132 комуністи, чотири комсомольські — 208 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку народного господарства 159 жителів селища удостоєні урядових нагород, зокрема ордена Леніна — В. В. Дем'янчук та Г. Г. Ільїн.

Селище виникло в 1901 році. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 169 чоловік, з них загинули 52. За мужність і відвагу 103 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у районі селища діяв партизанський загін, очолюваний мешканцем Білокоровичів комуністом К. А. Ареф'євим, якому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Визволяючи село, загинули росіянин В. А. Жаворонков, чуваш І. М. Ендеров, білорус А. П. Лавникович, К. Магомедов, Ш. Распаєв, К. Каримов та інші.

На території селища споруджено в 1951 році пам'ятник В. І. Леніну.

НОВООЗЕРЯ́НКА — селище, центр селищної Ради, розташоване за 43 км від райцентру і 8 км від залізничної станції Дров'яний Пост. Дворів — 229, населення — 800 чоловік. Селищній Раді депутатів трудящих підпорядковані села Озеряни, Рудня Озерянська.

В селищі міститься Озерянський комбінат залізобетонних гідроконструкцій, на території селищної Ради розташовані Озерянське лісництво Білокоровицького лісгоспзагу та бригада Замисловецького відділку хмелерадгоспу «Олевський».

За успіхи в розвитку народного господарства 50 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В селищі працює восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 150 учнів, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 9,6 тис. примірників, медпункт, два магазини, поштове відділення, майстерня побутового обслуговування, дитячий садок, їдальня.

Партійна організація об'єднує 56 комуністів, дві комсомольські — 138 членів ВЛКСМ.

Селище збудовано в 1963—1965 роках у зв'язку з будівництвом комбінату залізобетонних гідроконструкцій.

В Озерянах на братській могилі партизанів, що загинули в боях з гітлерівцями, встановлено пам'ятник.

Пам'ятник командиру партизанського загону С. К. Туру. Село Радовель. 1972 р.

РА́ДОВЕЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру, за 5 км від залізничної станції Рудня-Радовельська. Дворів — 520, населення — 2,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Пояски, Рудня-Радовельська.

В Радовелі розміщується центральна садиба колгоспу «За комунізм», який обробляє 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Провідними культурами є жито, пшениця, льон, картопля. Допоміжні підприємства: млин та пункт переробки льону.

На території сільської Ради розташовані Рудня-Радовельське й Радовельське лісництва, в розпорядженні яких 6,4 тис. га лісу; лісозавод Славуцького домобудівного комбінату.

За успіхи в праці 29 чоловік удостоєні урядових нагород СРСР.

Працюють середня школа, де 41 учитель навчає 676 учнів, клуб на 305 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 8 тис. примірників, медамбулаторія, поштове відділення, майстерня побутового обслуговування, п'ять магазинів.

Дві парторганізації об'єднують 30 комуністів, комсомольська — 221 члена ВЛКСМ

Село відоме з 1545 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1929 році організовано колгосп.

У роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників воювало 500 чоловік. 110 громадян села були учасниками партизанського руху. З них 215 загинуло. 350 жителів села нагороджені бойовими орденами й медалями.

В центрі села встановлено пам'ятник командиру партизанського загону — білорусу С. К. Туру (Семенову), який загинув тут 1942 року в бою з ворогами.

На території села виявлено поселення доби неоліту.

СТО́ВПИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру, за 18 км від залізничної станції Олевськ. Дворів — 262, населення — 1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Держанівка.

У Стовпинці розміщується центральна садиба колгоспу ім. XVII партз'їзду, який обробляє 0,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,6 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових, картоплі, льону, хмелю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Сумлінна праця п'яти колгоспників відзначена урядовими нагородами, голова колгоспу Д. Ф. Сліпченко нагороджений орденом Леніна. 1958 року колгосп як учасник ВДНГ був удостоєний Срібної медалі Виставки та премійований бібліотекою.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 274 учнів, клуб на 150 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10,7 тис. примірників, медичний пункт, поштове відділення, магазин.

Партійна організація налічує 17 комуністів, дві комсомольські — 45 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1845 року. Під час проведення селянської реформи 1861 року відбувся селянський виступ.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В роки Великої Вітчизняної війни 181 житель села зі зброєю в руках відстоював незалежність Батьківщини, з них загинуло 82. За героїзм, виявлений на фронтах війни і в тилу у ворога, 30 чоловік відзначені урядовими нагородами.

СУЩА́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Уборть, за 12 км від райцентру і залізничної станції Олевськ. Через село проходить шосейна дорога Олевськ-Лельчиці. В селі 289 дворів, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Андріївка.

В Сущанах розміщується центральна садиба радгоспу «Поліський», що спеціалізується на вирощуванні хмелю, обробляє 8,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 1,2 тис. га.

Працюють восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 354 учні, клуб на 200 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 6,7 тис. примірників, пологовий будинок, медпункт, два магазини, поштове відділення.

І. М. Покальчук — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Тепениці.

За досягнення в розвитку сільського господарства, освіти, медицини 76 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Парторганізація об'єднує 37 комуністів, дві комсомольські — 125 членів ВЛКСМ.

В історичних документах перша згадка про село належить до 1445 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1926 році створено ТСОЗ, на базі якого 1929 року організовано колгосп.

В роки Великої Вітчизняної війни 112 жителів билися з фашистською навалою на фронтах і в тилу ворога, з них 77 віддали своє життя за честь і незалежність Батьківщини. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з гітлерівцями, 21 чоловіка нагороджено бойовими орденами й медалями.

Встановлено обеліск Слави на братській могилі партизанів, які загинули на території села в роки Вітчизняної війни.

Неподалік села виявлено поселення епохи неоліту.

ТЕПЕНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру і залізничної станції Олевськ. Дворів — 282, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Артинськ, Обище, Соснівка, Хмелівка.

В Тепениці розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який обробляє 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні племінних телиць.

Допоміжні підприємства — два млини, пилорама, майстерні: ремонту сільськогосподарської техніки та деревообробна. Діє каменедобувний кар'єр Олевського міжколгоспбуду.

В селі є восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 337 учнів, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,8 тис. примірників, медпункт, два магазини.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти 65 громадян удостоєні орденів і медалей СРСР.

Парторганізація налічує 55 комуністів, дві комсомольські — 85 членів ВЛКСМ. Сільські партійний і комсомольський осередки створені 1925 року.

Село виникло в другій половині XVIII ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні гітлерівську навалу відбивало 137 громадян села, з них загинуло 52. За мужність, виявлену в боях за незалежність Батьківщини, орденами й медалями СРСР нагороджено 68 чоловік. Сержанту І. М. Покальчуку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На могилі партизанів, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни, встановлено обеліск Слави.

В центрі села височить пам'ятник В. І. Леніну.

ХО́ЧИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Уборті, за 38 км від райцентру й залізничної станції Олевськ. Дворів — 295, населення — 1,1 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Перга, Рудня-Перганська, Рудня-Хочинська.

На території Хочиного розмістилась центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча», що обробляє 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 0,9 тис. га орної землі, спеціалізується на відгодівлі худоби.

За успіхи в розвитку сільського господарства 12 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Хочиному — середня школа, де 21 учитель навчає 380 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 6,4 тис. примірників, медпункт, два магазини. Село Хочине та Рудня Хочинська — відомі осередки народної художньої вишивки.

Дві парторганізації (осередок створено 1923 року) налічують 81 комуніста, чотири комсомольські— 146 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1545 року. Радянська влада тут встановлена в січні 1918 року. 1927 року виник ТСОЗ, на базі якого через рік організували колгосп «Радянський хлібороб».

У роки Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брав участь 131 житель села, зокрема в складі партизанських загонів — 70, з них 72 загинуло. 112 патріотів нагороджено бойовими орденами й медалями.

На честь односельців, які полягли, відстоюючи честь і незалежність Батьківщини, встановлено обеліск Слави.

Поблизу Перги виявлено поселення доби неоліту.

Ю́РОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Уборті, за 24 км від районного центру і залізничної станції Олевськ. Через село проходить автошлях Олевськ — Лельчиці. Дворів — 360, населення — 1,5 тис. чоловік.

Є Юрівське відділення хмелерадгоспу «Поліський» (центральна садиба — в с. Сущанах).

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 263 учні, клуб на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 7,6 тис. примірників, медичний пункт, два магазини.

1924 року в селі створено партосередок. Нині парторганізація об'єднує 18 комуністів, комсомольська — 54 члени ВЛКСМ.

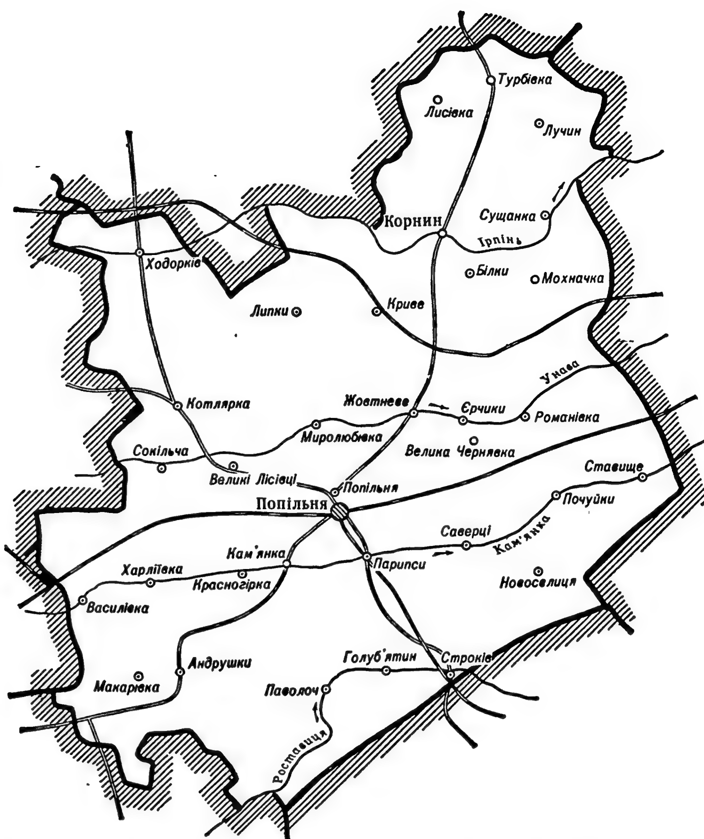
Село відоме з 1796 року. Радянська влада встановлена в грудні 1917 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 173 жителі села боролися з фашистською навалою, з них загинуло 82, 31 патріот удостоєний орденів і медалей. За героїчні подвиги в тилу у ворога партизани І. Г. Талах та П. Л. Талах нагороджені орденом Леніна.

На честь загиблих односельців встановлено пам'ятник.

На околиці села виявлено поселення доби неоліту.

ПОПІЛЬНЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,05 тис. кв. км. Населення — 51,1 тис. чоловік, з них сільського — 42,9 тис. (83,9 проц.) Середня густота населення — 48,6 чоловіка на кв. км. 2 селищним та 28 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 49 населених пунктів. На території району — 81 партійна, 93 комсомольські, 111 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут —31 колгосп, 3 радгоспи, 13 промислових підприємств. Населення обслуговують 56 медичних закладів. Мережа народної освіти налічує 45 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 15 середніх, 19 восьмирічних, 9 початкових, середню заочну школу і допоміжну восьмирічну школу-інтернат. Працюють музична школа, 2 будинки піонерів, 20 дитячих садків і ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 19 будинків культури, 32 клуби, 82 бібліотеки. Є 44 стаціонарні кіноустановки, з них 32 широкоекранні. В населених пунктах району встановлено 11 пам'ятників В. І. Леніну, 112 обелісків вічної Слави та пам'ятників на братських могилах воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни.

ПОПІЛЬНЯ

опільня — селище міського типу, центр району, залізнична станція. Розташована за 75 км на південний схід від Житомира. Населення — 4,3 тис. чоловік.

Виникнення селища пов'язане з будівництвом дільниці Фастів—Козятин залізничної магістралі Київ—Одеса, яке здійснювалося в 60-х роках XIX ст. Траса пролягла поблизу с. Попільні. Споруджена тут станція дістала назву Попільня.

1900 року в невеликому пристанційному селищі налічувалося 18 дворів, де проживало 106 чоловік[1]. Більшість з них була робітниками-залізничниками.

---

[1] Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам, стор. 88.

Станція Попільня обслуговувала переважно Андрушівський, Корнинський і Ходорківський цукрові заводи.

З початку XX ст. залізничники Попільні включилися в революційну боротьбу проти самодержавства. Жителі пристанційного селища раніше, ніж навколишніх сіл, дізнавалися про події, що відбувалися в Росії та за її межами. Вони підтримували тісні зв'язки з залізничниками Києва, Фастова, Козятина[1]. Революційно настроєні робітники та студенти Києва поширювали заборонену царським урядом літературу, революційні листівки та газети.

У роки першої світової імперіалістичної війни поширенню революційних настроїв серед жителів Попільні сприяли антивоєнні виступи солдатів, які направлялися через станцію на фронт. Лише 17 листопада 1915 року під час зупинки військового ешелону з нього втекли 450 солдатів[2].

Ще більше зросли класова свідомість і політична активність залізничників Попільні після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року в Росії. Тут часто бували члени Ходорківської більшовицької організації (П. Д. Кабанник, М. Т. Ярош та інші) і вели агітаційну роботу[3]. В червні жителі Попільні поділили між собою заготовлені лісопромисловцями в сусідньому лісі дрова, а в липні перешкодили відправленню із станції 120 вагонів з лісоматеріалами[4].

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції залізничники Попільні зустріли з великою радістю. На приміщенні станції замайорів червоний прапор. У другій половині січня 1918 року 2-й гвардійський корпус Південно-Західного фронту, рухаючись залізницею на допомогу робітникам Києва, які повстали проти контрреволюційної Центральної ради, встановив у Попільні Радянську владу[5].

Наприкінці лютого 1918 року Попільню окупували війська кайзерівської Німеччини. Через станцію рушили на захід ешелони з награбованим добром.

Для мобілізації сил на боротьбу з інтервентами та націоналістичною контрреволюцією підпільні більшовицькі організації розгорнули серед трудящих широку політичну агітацію. В Попільню надходили листівки Київської більшовицької організації. В липні 1918 року робітники станції взяли участь у всеукраїнському страйку залізничників. У серпні, коли в Сквирському повіті розгорнувся масовий партизанський рух, його підтримали залізничники Попільні. З їх допомогою був перерваний телефонний і телеграфний зв'язок станції з Києвом. Передбачалося зруйнувати залізничну колію Попільня—Строків та Попільня—Бровки. Але здійснити цей план не вдалося: щоб перешкодити діям червоних партизанів німецьке командування послало в Попільню роту солдатів[6].

Після краху німецької окупації в листопаді 1918 року Попільня деякий час перебувала в руках буржуазно-націоналістичної Директорії. На початку березня 1919 року 1-а Українська радянська дивізія, якою командував М. О. Щорс, визволила її від петлюрівських військ. Екіпаж таращанського бронепоїзда

Залізнична станція Попільня. 1972 р.

---

[1] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр., стор. 181, 182.

[2] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, стор. 55.

[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 183; Великий Жовтень на Київщині, стор. 306—311.

[4] Київський облдержархів, ф. 1879, оп. 1, спр. 23, арк. 4, 9.

[5] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 552.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 97, арк. 33—35, 368, 371.

роззброїв ворожий бронепоїзд і захопив 3 гармати, 12 кулеметів, понад 200 снарядів, велику кількість гвинтівок, патронів та 22 полонених. Тоді ж у Попільні було виведено з ладу ще один петлюрівський бронепоїзд, який прибув сюди після серйозного пошкодження на станції Бровки[1].

В Попільні відновилася Радянська влада. Територіально селище було підпорядковане Сквирському повітовому ревкому.

Скориставшись наступом денікінців на півдні України, недобиті війська Директорії в серпні 1919 року розгорнули наступ на Київ. 24 серпня вони захопили Попільню. Але хазяйнували тут недовго. 15 вересня її визволила 58-а радянська дивізія під командуванням І. Ф. Федька, яка в складі Південної групи військ пробивалася з-під Одеси на північ у район Коростеня на з'єднання з військами 12-ї армії[2]. Аж до грудня Попільня перебувала в районі бойових дій радянських військ проти петлюрівців та денікінців.

Навесні 1920 року на Країну Рад напала буржуазно-поміщицька Польща. 27 квітня Попільня опинилася в руках польських окупантів[3].

Комуністична партія і Радянський уряд вжили рішучих заходів для розгрому польських інтервентів. 5 червня 1920 року Перша Кінна армія прорвала фронт у районі Попільня—Козятин, вийшла в тил 3-ї польської армії і почала наступ на Житомир. Опівдні 6 червня частини 14-ї кавалерійської дивізії під командуванням О. Я. Пархоменка, розгромивши близько двох рот ворога, визволили станцію Попільня. Бронепоїзд «Генерал Довбор-Мусницький», який стояв там, встиг відійти до Козятина. Проте втекти йому не вдалося, бо кавалеристи 4-ї дивізії, оволодівши станцією Вчорайше, розібрали залізничну колію. Після короткого бою команда бронепоїзда (4 офіцери і 100 солдатів) змушена була здатися. Червоноармійці захопили 4 гармати, 16 кулеметів, вагони з боєприпасами, борошном, цукром[4].

Трудящі Попільні приступили до мирного соціалістичного будівництва. На той час у селищі налічувалося 30 будинків і проживало близько 300 чоловік населення. Під керівництвом Сквирського повітового ревкому залізничники налагоджували роботу залізничної станції, якій в ході бойових дій було завдано великої шкоди. Більш швидкими темпами Попільня почала розвиватися з 1923 року, коли вона стала районним центром. За короткий час у селищі було зведено чимало адміністративних будинків. Велося також велике житлове будівництво. В 1923—1925 рр. з'явилися нові вулиці: Радянська, Пролетарська, Богдана Хмельницького.

В період відбудови народного господарства Попільня як адміністративний центр району відіграла значну роль. Районні партійні та радянські органи надавали допомогу активу сіл у створенні і зміцненні комітетів незаможних селян, налагодженні роботи клубів, бібліотек, сельбудів.

Коли в 1927 році Комуністична партія проголосила курс на колективізацію сільського господарства, комуністи райцентру, яких тоді налічувалося 24 чоловіки, взяли активну участь у створенні колгоспів[5]. Районні організації допомагали колгоспам кадрами керівних працівників. Значну роль у переході селян району до колективного господарювання відіграла Попільнянська МТС, організована на початку 1931 року[6].

2—3 липня 1931 року в Попільні відбулася перша районна партійна конференція, на якій обговорювалися підсумки господарської роботи району в третьому році першої п'ятирічки. Делегати надіслали вітальну телеграму ЦК КП(б)У, в якій доповідали, зокрема, що в районі колективізовано 72 проц. селянських господарств[7].

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 128; Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 648, 666, 673, 674.
[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 309, 314, 349.
[3] Там же, т. 3, стор. 82, 83, 88.
[4] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2, стор. 112—114.
[5] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 18, арк. 16; спр. 182, арк. 11.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 18.
[7] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 18, арк. 28, 29.

Райком партії і райвиконком приділяли багато уваги роботі з кадрами. До 1935 року в райцентрі на різних курсах удосконалили свою кваліфікацію близько тисячі бригадирів, завідуючих фермами, рахівників. 1936 року організовано районні місячні курси для голів колгоспів[1].

Активним пропагандистом політики Комуністичної партії стала районна газета «Прапор колгоспника», що виходила з січня 1932 року. На її сторінках висвітлювалося багатогранне життя трудящих Попільні та району. Велика увага приділялася комуністичному вихованню підростаючого покоління. Щомісяця в газеті під рубрикою «Молодий комунар» вміщувалися статті про роботу комсомольських організацій.

М. М. Гусленко — перший секретар Попільнянського РК КП(б)У в 1939—1941 та 1943—1948 рр.

З кожним роком зростала організуюча роль комуністів Попільні в соціалістичних перетвореннях. 1937 року в райцентрі працювало 7 первинних парторганізацій, які об'єднували 59 комуністів. З метою піднесення ідейно-теоретичного рівня активу було утворено гуртки вивчення основ марксизму-ленінізму та історії ВКП(б). 1934 року при райкомі партії розпочала роботу радіоаудиторія Всесоюзного заочного інституту масової політичної освіти.

Під керівництвом партійних організацій у Попільні і районі широко розгорнулося соціалістичне змагання — стахановський рух. Ініціаторами його виступили механізатори Попільнянської МТС. 1935 року стахановським рухом було охоплено 150 попільнянців. Вони виконували планові завдання на 150—200 проц. Зразки самовідданої праці показували шофери Й. Д. Лановець і В. С. Слобідська. В 1936 році на вивезенні цукрових буряків вони за зміну виробляли по 200—250 тонно-кілометрів. Наступного року тракторна бригада, очолювана Т. А. Руденком, виробила на кожний трактор по 730 га умовної оранки і заощадила 5446 кг пального, а бригада П. Н. Дідика — відповідно 727 га і 4865 кг. За прикладом П. М. Ангеліної 1937 року в Попільнянській МТС було створено жіночу тракторну бригаду, яку очолила комсомолка Л. М. Курилець. За короткий строк бригада стала однією з кращих у районі[2].

По-ударному працювали залізничники. В 1936 році вони прийняли і відправили 28 258 поїздів, навантажили і розвантажили понад 7 тис. вагонів. Потік вантажів зростав з кожним роком. За відмінну роботу колектив станції був занесений на Дошку пошани Південно-Західної залізниці[3].

В результаті розгортання соціалістичного змагання трудящі Попільні досягали все нових і нових успіхів у праці. В 1939 році Попільнянська МТС стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Її було нагороджено дипломом першого ступеня і премійовано легковою автомашиною. Особливо відзначилася бригада, очолювана П. Н. Дідиком. Вона виробила на трактор по 1027 га умовної оранки (замість 630 га). Багато зробив для налагодження роботи станції її директор М. М. Гусленко, якого в 1939 році обрали секретарем райкому партії. За високий виробіток умовної оранки на трактор і значне зниження собівартості виконуваних робіт МТС 1940 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У довоєнний час відбулися істотні зміни в соціально-культурному житті трудящих Попільні, яка з вересня 1937 року стала складовою частиною новоутвореної Житомирської області. 1938 року Попільню віднесено до категорії селищ міського

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 145, арк. 2.

[2] Там же, спр. 123, арк. 56; спр. 156, арк. 37, 38; журн. «Семья и школа», 1957, № 5, стор. 16, 17.

[3] Газ. «Прапор колгоспника» (Попільня), 6 березня 1937 р.

типу. В ній тоді проживало 1700 чоловік[1]. Житлова площа селища на кінець 1940 року зросла порівняно з 1922 роком у 10 разів. Тут діяло 5 магазинів та 6 ларків.

Значно поліпшилася охорона здоров'я населення. Необхідну медичну допомогу попільнянцям подавали 35 медпрацівників районної лікарні.

Досягнуто успіхів і в галузі народної освіти. Відійшла в минуле неписьменність. 1934 року в селищі відкрито семирічну школу.

Приділялася увага дальшому піднесенню культурно-освітнього рівня жителів. 1935 року в Попільні став діяти радіовузол на 250 точок. Того ж року розпочав роботу районний будинок культури. В 1935—1937 рр. відкрито дві бібліотеки, книжковий фонд яких наприкінці 1938 року налічував 11 тис. томів[2].

Підступний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя попільнянців. З перших днів війни всі організації селища й району швидко перебудували свою роботу на воєнний лад. Для боротьби з диверсантами було створено винищувальний батальйон, до складу якого увійшло 360 чоловік партійного і радянського активу. Сотні жителів Попільні взяли участь у будівництві оборонних споруд на лінії Унава — Великі Лісівці — Харліївка — Андрушки[3]. Сотні попільнянців зі зброєю в руках стали на захист рідної Батьківщини. З великим напруженням працювали в ті дні залізничники станції Попільня. За добу при постійних нальотах фашистської авіації вони пропускали близько 50 ешелонів.

12 липня 1941 року поблизу Попільні зав'язався запеклий бій з танками ворога. Смертю хоробрих загинуло багато радянських воїнів, у т. ч. молодший лейтенант М. Д. Сінокоп, уродженець с. Бобрика, що на Сумщині. В його кишені знайдено медальйон із запискою: «Загину за Батьківщину, але живим ворогові не здамся. 22.06. 1941 р.»[4]

На підступах до селища мужньо билися з фашистами бійці першої, другої та третьої комендатур 94-го прикордонного загону під командуванням майора Ф. І. Врублевського. Але сили були нерівні. 14 липня 1941 року загарбники увірвалися в Попільню.

Щоб прикрити відступ прикордонників, капітану І. М. Середі з загоном бійців було наказано зайняти оборону неподалік с. Парипси (4 км від Попільні) і затримати наступ гітлерівців. Відважні воїни з честю виконали бойовий наказ. Вони дали можливість головним силам прикордонників відійти і закріпитися на нових рубежах. У бою загинуло 152 солдати, у т. ч. капітан І. М. Середа, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Захопивши Попільню, загарбники встановили в ній жорстокий окупаційний режим. Вони вивозили до Німеччини молодь і награбоване добро, катували населення.

Радянські люди не скорилися ворогові. В листопаді 1941 року розпочав діяльність Попільнянський підпільний комітет, до складу якого входило 15 комуністів і безпартійних з Попільнянського та Ружинського районів. Під його керівництвом наприкінці 1941 року в с. Ставищі Попільнянського району комсомолець Д. В. Осика створив комсомольську підпільну організацію. До неї увійшли також комсомольці сіл Зубарів та Кожанки Фастівського району і с. Яхнів Велико-половецького району Київської області[5]. Згодом комсомольські підпільні організації та групи виникли і в інших селах Попільнянського району[6].

В лютому 1942 року підпільники розібрали рейки на залізничній лінії між станціями Фастів—Унава й пустили під укіс ешелон, внаслідок чого 7 вагонів було

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 163, арк. 113.
[2] Там же, оп. 2, спр. 123, арк. 23.
[3] Там же, ф. 848, оп. 2, спр. 70, арк. 11—13.
[4] Говорят погибшие герои. М., 1966, стор. 32.
[5] История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, стор. 686; Г. П. Міщенко і М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 63, 64.
[6] В. Д. Яценко. Комсомольці України в партизанських лавах (1941—1945 рр.) Х., 1968, стор. 82.

знищено, а рух поїздів значно затримано. У березні планувалося здійснити велику диверсію на станції Попільня: підірвати склад боєприпасів, нафтобазу та стрілочні переводи. Проте виконати це завдання не вдалося. Зрадник видав підпільників. Поліція заарештувала 15 патріотів. Після жорстоких катувань усіх арештованих було страчено. Але розправа над підпільниками не залякала патріотів. Їх справу продовжували комсомольці на чолі з В. Г. Жиляєвим[1].

У районі Попільні активно діяла також група організації «Київський робітник», якою керував підпільний Залізничний райком партії м. Києва. На залізничній лінії Фастів — Попільня підпільники кілька разів пускали під укіс ворожі ешелони.

Від німецько-фашистських окупантів Попільня визволена 10 листопада 1943 року в ході запеклих наступальних боїв. Проте гітлерівці не хотіли примиритися з втратою Києва. Незабаром вони перейшли в контрнаступ і знову захопили селище. В ті дні героїчний подвиг у боях за Попільню здійснив син російського народу командир вогневого взводу 1453-го самохідного артилерійського полку комуніст лейтенант П. І. Фомичов. Його підрозділ розгромив ворожу колону, знищивши 28 автомашин і 80 солдатів. Відбиваючи атаку ворожих танків у районі залізничної станції, П. І. Фомичов підпустив на близьку відстань 2 ворожі танки і особисто підпалив їх. У бою відважний командир був смертельно поранений. Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 9 лютого 1944 року йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

Здійснюючи Житомирсько-Бердичівську наступальну операцію, війська 1-го Українського фронту 26 грудня 1943 року визволили Попільню остаточно. У її визволенні безпосередню участь брали частини 38-ї армії (командуючий генерал-полковник К. С. Москаленко) та 1-ї гвардійської танкової армії (командуючий генерал-лейтенант М. Ю. Катуков). Особливо відзначилася в боях 1-а гвардійська танкова бригада 8-го гвардійського механізованого корпусу полковника В. М. Горєлова[3]. Член Військової Ради 1-ї гвардійської танкової армії генерал М. К. Попель писав: «Світало. Дорога на Попільню являла собою картину недавнього бою. Обгорілі громади німецьких танків, автомашин, кинуті гармати, ящики з нерозстріляними снарядами, набиті патронами металеві кулеметні стрічки. І скрізь — біля машин, танків, гармат — сіро-зелені шинелі фашистських солдатів. У Попільні сліди такого ж розгрому. Але тут менше танків і більше легкових автомашин»[4].

Близько 300 радянських бійців різних національностей віддали своє життя, захищаючи і визволяючи Попільню від гітлерівських окупантів. Свій вклад у розгром фашистської Німеччини внесли воїни-попільнянці. 119 чоловік відзначено урядовими нагородами. В боях під Сталінградом та під час визволення Прибалтики відзначився І. І. Нікулін. Його нагороджено орденом Червоного Прапора, трьома орденами Червоної Зірки та багатьма медалями. Під Ленінградом та на Курській дузі воював М. Г. Кабанов. Учасником оборони Заполяр'я був С. П. Різниченко. Десятки попільнянців боролися за світле майбутнє Польщі й Чехословаччини. 186 жителів Попільні не повернулися до рідних осель з фронтових доріг. 1967 року в центрі селища на їх честь споруджено обеліск вічної Слави.

Попільнянці свято бережуть пам'ять про тих, хто в грізні роки Великої Вітчизняної війни поліг за Батьківщину. Неподалік селища на могилі загиблих воїнів встановлено гранітний обеліск Слави, на якому викарбувано слова: «Безумству сміливих співаєм славу. Воїнам 94 прикордонного загону, полеглим 14 липня 1941 року в бою за Радянську Батьківщину».

Ще гриміла на Заході канонада, а трудящі Попільні, переборюючи величезні труднощі, розпочали загоювати рани війни. В перші ж дні після визволення відно-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 2, спр. 118, арк. 96—105; Г. П. Міщенко і М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 82.

[2] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793 756, спр. 50, арк. 263.

[3] А. Н. Грылев. За Днепром. М., 1963, стор. 34, 35.

[4] М. Попель. Дні в полум'ї. К., 1968, стор. 386, 387.

вили діяльність районні організації. В своїй роботі райком партії та райвиконком спиралися на комсомольців та безпартійний актив. Зусилля попільнянців спрямовувалися на відбудову народного господарства і допомогу фронтові.

Через тиждень після вигнання ворога з Попільні інженерні частини наступаючих радянських військ за активною допомогою трудящих селища відбудували колійне господарство станції і відновили рух на залізниці. На травень 1944 року трудящими селища й району до фонду оборони здано 240 тис. пудів зерна, передплачено державної позики на суму 2,5 млн. крб. До кінця року вони заготовили ще 100 тис. пудів зерна, внесли 2 млн. крб. на побудову танкової колони «Радянська Житомирщина» і 75 тис. крб. для допомоги сім'ям фронтовиків. Стахановську вахту під девізом «Військовим вантажам — зелену вулицю» ніс колектив станції Попільня. З 517 працівників станції понад 400 систематично перевиконували виробничі завдання[1].

Наприкінці січня 1944 року в селищі розпочала роботу медамбулаторія, організована з допомогою пересувного військового госпіталю, в лютому — семирічна школа.

Велику допомогу колгоспам району в розв'язанні господарських завдань подавала Попільнянська МТС. Праці на польових роботах механізатори віддавали всі свої сили. Так, трактористи О. І. Гонтар та В. А. Кулівський виконали в 1944 році по чотири річні норми. Три річні норми виконала тракторна бригада І. Г. Волинця, заощадивши при цьому 2 тис. кг пального. В 1945 році МТС здобула першість у Всесоюзному соціалістичному змаганні. Їй було вручено перехідний Червоний прапор Наркомзему СРСР[2].

Незважаючи на нестачу тракторів і тягла, довоєнні посівні площі району в 1947 році відновлено на 97 проц. В кожному колгоспі була створена ферма для великої рогатої худоби. Допомога держави й сумлінна праця колгоспників стали основою швидкого подолання труднощів.

Під керівництвом партійних організацій на підприємствах, у колгоспах та радгоспах розгорнулося масове соціалістичне змагання за виконання четвертої п'ятирічки за 4 роки. Приклад у змаганні подавали залізничники станції Попільня. 1950 року бригада шляховиків першої дистанції колії виконала річний план ремонтних робіт за 11 місяців і заощадила 87 тис. крб. Застосувавши метод безвідчіпного розвантаження вагонів, бригада вантажників, очолювана П. Г. Гончаруком, виконала п'ятирічне завдання за 3 роки і 11 місяців. Уже в другому кварталі 1952 року колектив Попільнянської дистанції колії зайняв перше місце у змаганні серед підприємств залізничного транспорту Житомирської області і Вінницької магістралі. Йому було присуджено перехідний Червоний прапор Житомирського обкому партії та облвиконкому[3].

Приклад залізничників наслідували механізатори Попільнянської МТС. В 1950 році вони виконали річний план на 106 проц., знизили собівартість оранки одного гектара на 4 крб. 42 копійки[4].

Одночасно з господарськими питаннями в роки четвертої п'ятирічки вживалися заходи щодо благоустрою районного центру. На впорядкування його райвиконком у 1950 році асигнував 15 тис. крб., у т. ч. на електрифікацію і радіофікацію — 7 тис. карбованців[5].

Трудящі Попільні подавали велику допомогу підшефним колгоспам. Так, залізничники в 1954 році для колгоспу с. Голуб'ятина виготовили 60 парникових рам, відпрацювали на збиранні врожаю 400 людино-днів, взяли участь у спорудженні тваринницької ферми[6].

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 2, спр. 1, арк. 2, 3.
[2] Газ. «Прапор колгоспника», 18 лютого і 29 листопада 1945 р.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-1150, оп. 2, спр. 697, арк. 42, 43.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 7, спр. 3, арк. 75.
[5] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-2031, оп. 1, спр. 9, арк. 65.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 39, оп. 17, спр. 5, арк. 9.

Урочисто відзначили трудящі Попільні 300-річчя возз'єднання України з Росією. З нагоди знаменної дати в селищі відбулася ювілейна об'єднана сесія районної і селищної Рад депутатів трудящих. На честь свята залізничники станції виконали піврічний план на 260 процентів.

Великим політичним і трудовим піднесенням відзначили попільнянці 40-річчя Радянської влади. Колективи підприємств, колгоспів та радгоспів підготували знаменній річниці свої трудові подарунки. За підсумками виконання соціалістичних зобов'язань і планів у 1957 році 128 працівників району відзначено урядовими нагородами, в т. ч. 23 працівники Попільнянської МТС та районних організацій.

Особливо великі зміни сталися в Попільні в роки семирічки та 8-ї п'ятирічки. Селище помітно виросло і впорядкувалося. За переписом 1959 року в ньому проживало 2600 чоловік.

1966 року в Попільні споруджено великий консервний завод з сезонною продуктивністю 5 млн. банок фруктових та овочевих консервів 40 найменувань. Його продукція користується великим попитом у робітників Уралу, Сибіру, моряків Балтики, трудящих Чехословаччини, Угорщини, Польщі. З 1959 року в селищі працює «Міжколгоспбуд», з 1965 року — автопідприємство.

У 1961—1963 рр. електрифіковано і переведено на електровозну і тепловозну тягу залізничну магістраль. Щодоби через станцію проходить кілька десятків пасажирських поїздів, у т. ч. і міжнародного сполучення. Крім того, курсує електропоїзд Попільня—Київ. 1963 року колективу станції Попільня присвоєно звання колективу комуністичної праці. Орденом Леніна нагороджено колійників В. А. Запольського і Ф. Р. Козлюка.

Під керівництвом партійних організацій та радянських органів трудящі Попільні здобувають нові перемоги в комуністичному будівництві. Високопродуктивною працею відзначили вони 50-річний ювілей Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та XXIV з'їзд КПРС. З ентузіазмом вони борються за дострокове виконання планових завдань 9-ї п'ятирічки.

За сумлінну працю 150 працівників селища нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

За роки 8-ї п'ятирічки майже в 2,5 раза збільшив обсяг робіт колектив районного об'єднання «Сільгосптехніки». Самовіддано трудилися слюсарі М. С. Геращенко, А. О. Косійчук і В. А. Кравчук, які виконували виробничі завдання на 120—150 проц. За 1972 рік колектив об'єднання виконав різних робіт на суму близько 450 тис. карбованців.

На 106 проц. по виробництву і реалізації продукції виконав свій п'ятирічний план колектив молокозаводу, що почав працювати з 1960 року. Найкращих показників домоглися робітники К. П. Андрійчук, Р. Ю. Букало та Н. Г. Підлужна. Розгорнувши змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, колектив заводу в 1972 році перевиконав план і випустив 5393 цнт масла та 3082 цнт сиру.

За 4 роки і 9 місяців виконали 8-у п'ятирічку залізничники станції. До кінця 1970 року понад план було відвантажено майже 50 тис. тонн народногосподарських вантажів. Заспівувачами соціалістичного змагання виступили Г. Ф. Бурих, М. П. Довгалюк, І. М. Покотило. На честь 50-річного ювілею Радянського Союзу їх зміни зекономили 920 вагонів.

Добре працював колектив автопідприємства. Понад п'ятирічний план було перевезено близько 6 тис. тонн вантажів та 23 тис. пасажирів. У 1972 році, змагаючись за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, водії перевезли 420 тис. тонн вантажів і 1400 тис. пасажирів.

За роки 8-ї п'ятирічки Попільнянський «Міжколгоспбуд» спорудив у селах району 120 виробничих об'єктів. Щорічно зростає обсяг виконуваних ним робіт, споруджувані об'єкти стають складнішими, масштабнішими. За два роки 9-ї п'ятирічки робітники «Міжколгоспбуду» звели 35 новобудов.

Розширює виробництво Попільнянський гранітний кар'єр тресту «Укрбудшляхматеріали», заснований у 1953 році. За восьму п'ятирічку обсяг виробництва щебеню та інших будівельних матеріалів тут збільшено майже в 2 рази. Працівники кар'єру нині успішно виконують взяте зобов'язання: за рахунок впровадження нової техніки і технології та використання внутрішніх резервів підвищити продуктивність праці за 9-у п'ятирічку на 47,2 проценти.

За післявоєнні роки змінився зовнішній вигляд Попільні. З 1961 по 1970 рік у селищі споруджено близько 300 нових житлових будинків, зокрема 25 багатоквартирних будинків за державні кошти. Житловий фонд у порівнянні з 1959 роком зріс більше ніж у 2 рази. За 8-у та два роки 9-ї п'ятирічки з'явилися нові вулиці: Молодогвардійська, Польова, Космонавтів. У центрі Попільні зведено кінотеатр «Колос» із залом на 314 місць, двоповерхове приміщення вузла зв'язку. Реконструйовано районний будинок культури.

Селище повністю електрифіковано і радіофіковано. 1971 року до газопроводу Дашава—Київ підключено консервний завод. Незабаром розпочнеться газифікація квартир трудящих.

Дедалі поліпшується торговельне обслуговування населення. В 1965—1966 рр. у селищі стали до ладу їдальня, продовольчий та меблевий магазини, в 1968 році — міжрайонна типова торговельна база. 1970 року збудовано двоповерховий універмаг. Нині в Попільні діє 36 підприємств торгівлі і громадського харчування. За 8-у п'ятирічку продаж одягу зріс у 2 рази, взуття й тканин — у 2,5 раза, меблів — майже в 2 рази, електротоварів — у 5 разів.

Докорінно поліпшилося медичне обслуговування населення. В селищі працюють лікарня на 100 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, жіноча і дитяча консультації, санітарно-епідеміологічна станція, лабораторія і аптека. 67 медпрацівників, у т. ч. 21 лікар, обслуговують жителів Попільні. Помічника санітарного лікаря райлікарні М. В. Ткалуна в 1966 році відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

Попільня — селище високої культури. На 1 січня 1972 року тут налічувалося 1113 чоловік з вищою та середньою освітою. В середній школі (відкрита 1952 року) 55 учителів навчають 720 учнів. З 1967 року працює семирічна музична школа. За багаторічну і сумлінну працю вчительку Г. Т. Грінченко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а вчительок М. Є. Литвиненко та Н. Ю. Яковенко — орденом «Знак Пошани».

Змістовну культурно-освітню роботу веде районний будинок культури. При ньому працюють 10 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 250 чоловік. Оркестру народних інструментів за творчі успіхи на оглядах-конкурсах самодіяльних колективів, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, присвоєно звання народного.

Трудящих селища обслуговують дві районні (для дорослих і дітей), шкільна та 5 профспілкових бібліотек з фондом 52 тис. книг.

1958 року в Попільні встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Важливі питання розвитку народного господарства й культурного будівництва, поліпшення побутового обслуговування населення та благоустрою повсякденно вирішує Попільнянська селищна Рада депутатів трудящих. До її складу входить 58 кращих трудівників. Переважна більшість з них — представники робітничих колективів. Серед обранців народу 19 комуністів, 10 комсомольців, 23 жінки. Лише на благоустрій селища в 1973 році асигновано 71 тис. карбованців.

У центрі Попільні. 1972 р.

Райком КП України й 26 первинних партійних організацій, які об'єднують 495 комуністів, постійно тримають у центрі уваги питання господарського й культурного розвитку селища, виховної та ідейно-політичної роботи. В школах, гуртках, семінарах системи політосвіти, створених партійними організаціями, марксистсько-ленінську теорію вивчають понад 550 чоловік. Агітаційно-масову й пропагандистську роботу серед населення проводить близько 300 агітаторів, політінформаторів та пропагандистів. Вірними помічниками комуністів виступають 396 членів ВЛКСМ 18 комсомольських організацій.

Впевнено крокує трудова Попільня по шляху комуністичного будівництва. Її працьовиті люди, самовідданою працею втілюють у життя історичні накреслення XXIV з'їзду КПРС.

Є. М. ЖАБОКРИЦЬКА, О. П. РЕМЕЗОВ, Г. С. СВИРИДЮК

КÓРНИН

Корнин — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташований на берегах річки Ірпеня (притока Дніпра), за 23 км на північ від районного центру та за 6 км від найближчої залізничної станції Криве. Населення — 3,9 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані с. Королівка і селище Радгоспне.

На території сучасного селища виявлено скарб римських монет II ст. н. е. та давньоруський курганний могильник.

Перша писемна згадка про Корнин належить до 1550 року. В той час це був укріплений пункт — замок Литовського великого князівства. Після Люблінської унії 1569 року Корнин увійшов до складу шляхетської Польщі.

Селяни Корнина активно боролися проти своїх гнобителів. У 1618 році вони взяли участь у повстанні, яке охопило Київщину й Волинь. Село тоді належало шляхтичам Проскурам-Сущанським[1]. Населення Корнина в складі Білоцерківського полку брало участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетських загарбників за возз'єднання з Росією.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Корнин лишився під владою Польщі. Наприкінці XVII ст. село визволено від польсько-шляхетського гніту козаками на чолі з фастівським полковником Семеном Палієм. У 1702—1704 рр. жителі Корнина приєдналися до селянсько-козацького повстання під його керівництвом[2]. Після придушення повстання польсько-шляхетським військом, у село повернулися колишні його власники. В 1741—1746 рр. тут налічувалося 60 дворів.

Під час повстання 1768 року поблизу Корнина деякий час діяв гайдамацький загін на чолі з І. Бондаренком.

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії Корнин 1797 року став волосним центром Сквирського повіту Київської губернії. В ньому проживало 936 чоловік[3]. 1833 року Корнину надано статус містечка[4].

З 1839 по 1859 рік Корнином володіли поміщики Крушинські. Панській сваволі не було меж. Так, у 1845 році селянина Ф. Луценка за суперечки зі своїм «господарем» закували в колодки. Його тримали на залізному ланцюгу, жорстоко били різками. За вияв співчуття Ф. Луценку багато селян було також покарано.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 214.

[2] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст., стор. 92.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 305, спр. 82, арк. 9.

[4] Городские поселения в Российской империи, т. 2. СПб., 1861, стор. 488.

В першій половині XIX ст. в містечку зароджується промислове виробництво. Вже 1845 року тут діяли невеликі шкіряний та цегельний заводи, на яких використовувалася здебільшого праця селян-кріпаків[1].

Реформа 1861 року не виправдала надій трудящих Корнина. 3058 десятин кращої землі залишилися в руках поміщика. Селянам за уставною грамотою було передано лише 870 десятин, за які нарахували 36 624 крб. викупу.

Однак реформа прискорила розвиток капіталістичних виробничих відносин і темпи промислового виробництва. 1864 року в містечку, крім шкіряного та цегельного заводів, діяли 4 водяні млини, винокурний та пивоварний заводи. Того ж року збудовано цукровий завод[2]. Тут працювало 360 робітників.

З розширенням промислового виробництва містечко швидко зростало. 1900 року в ньому проживало 1819 чоловік. Основна маса населення жила дуже вбого. За містечком числилося 2902 десятини землі. З них поміщикам належало 1478, церкві — 41, селянам — лише 1357. Робочий день на підприємствах тривав 14—15 годин. Денний заробіток не перевищував 50 копійок.

Більшість жителів Корнина була неписьменною. Тут працювала лише парафіяльна школа. Хворих лікував один фельдшер.

Соціальний гніт, політичне безправ'я селян і робітників об'єктивно зумовлювали посилення їх боротьби проти поміщиків і капіталістів. Зростанню революційних настроїв серед населення містечка сприяла пропагандистська й агітаційна діяльність на цукровому заводі П. Я. Тарара, одного з активістів київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»[3]. На початку XX ст. революційну діяльність серед робітників цукрового заводу і селян навколишніх сіл проводили заводські робітники М. Журахівський, К. Швець, М. Котловий, С. Котловий, Я. Котловий та інші.

Під час першої буржуазно-демократичної революції в Росії відбувалися масові збори робітників і селян містечка в Королівському і Личе-Раківському лісах. Оратори вказували на необхідність підвищення заробітної плати, встановлення 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицької землі. Влітку 1905 року вибухнув страйк сільськогосподарських робітників[4]. 8 липня 1906 року стався масовий виступ жителів с. Липок. В ньому взяли участь і корнинці. Спроба властей розігнати селян призвела до збройної сутички між ними та козаками, під час якої було убито Й. Тихончука і поранено ще трьох селян. Обурені селяни почали руйнувати економію[5]. Інформуючи київського губернатора про становище у повіті, повітовий справник підкреслював, що аграрним рухом охоплені майже всі села Сквирського повіту, в т. ч. і Корнин[6]. Виступи трудящих містечка було жорстоко придушено[7]. Для «підтримання порядку» в Корнині ще тривалий час стояли козаки[8].

Працювала земська лікарня, в штаті якої було 2 лікарі.

На низькому рівні залишалася освіта. Через незначну кількість місць у школі та матеріальні нестатки вчитися могли не всі діти.

В роки першої світової війни у містечку значного поширення набули більшовицькі антивоєнні ідеї. Їх несли в маси солдати, які поверталися з фронту, та члени корнинського осередку Чехословацької соціал-демократичної партії, утвореного тут у вересні—жовтні 1917 року військовополоненими чеської і словацької національностей[9].

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 446.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 730, оп. 1, спр. 199, арк. 18.
[3] І. І. Шевченко. З історії соціал-демократичних організацій на Україні, стор. 109.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 374, оп. 1, спр. 1050, арк. 608—612.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 799, арк. 120, 131.
[6] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 418; журн. «Літопис революції», 1929, № 2, стор. 62, 63.
[7] Житомирський облпартархів, ф. 360, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[8] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 2, спр. 799, арк. 131.
[9] Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні, стор. 139.

Трудящі Корнина палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. На початку грудня 1917 року в містечку відбулися демонстрація та мітинг, на якому виступили робітники цукрового заводу У. М. Жила й І. І. Бондар і розповіли про II Всеросійський з'їзд Рад та перші ленінські декрети. Владу Рад у Корнині встановлено в січні 1918 року після розгрому збройних сил контрреволюційної Центральної ради. В лютому створено ревком, який очолив Й. Д. Шевчук.

За згодою націоналістичної Центральної ради, німецькі імперіалісти кинули свої війська на Україну. Вже наприкінці лютого 1918 року окупанти відновили в Корнині владу поміщиків і капіталістів. Але трудящі не корилися. Підпільники зривали відправлення цукру до Німеччини, залучали жителів до саботажу наказів та розпоряджень німецьких властей. У червні в містечку сформувалася червона сотня, яка активно боролася проти інтервентів та їх пособників — українських буржуазних націоналістів. В авангарді цієї боротьби йшли робітники цукрового і цегельного заводів[1].

Після вигнання німецьких окупантів та ставлеників петлюрівської Директорії у Корнині в кінці лютого 1919 року відновлено Радянську владу. В серпні його знову захопили петлюрівці. У вересні містечко визволили частини Південної групи радянських військ під командуванням Й. Е. Якіра, які пробивалися з-під Одеси в район Коростеня на з'єднання з військами 12-ї армії. Однак до другої половини грудня 1919 року Корнин перебував у районі бойових дій частин 12-ї армії проти денікінців[2].

Короткочасну передишку перервало вторгнення військ буржуазно-поміщицької Польщі. 30 квітня 1920 року вони захопили містечко. Прокотилася нова хвиля грабежів, насильств, репресій проти партійного і радянського активу. Однак уже 5 червня Перша Кінна армія, прорвавши польський фронт, перейшла в наступ. 11 червня кавалерійські бригади О. Я. Пархоменка та Г. І. Котовського визволили Корнин.

Настав період мирного соціалістичного будівництва. Проте в ході його багато сил доводилося витрачати на боротьбу з бандитизмом. Щоб захистити містечко від бандитів, з ініціативи ревкому в серпні 1920 року з комуністів та активу було сформовано загін особливого призначення в складі 50 чоловік[3].

Організатором соціалістичних перетворень у Корнині виступив партійний осередок, створений 1919 року. Він складався з комуністів цукрового заводу та комуністів-селян. Навколо нього згуртовувалися безпартійні активісти. В 1921 році створено комсомольський осередок[4]. Головну увагу комуністи, комсомольці й актив містечка приділяли відбудові цукрового заводу, переведенню сільського господарства на соціалістичні рейки та ліквідації неписьменності.

Завдяки наполегливій праці трудящих містечка у вересні 1921 року почав діяти цукровий завод. 1922 року при ньому організовано бурякорадгосп. Того ж року оформився заводський партійний осередок, який об'єднував 25 комуністів заводу та відділків Корнинського бурякорадгоспу. Секретарем його обрали Д. Г. Грудницького, колишнього робітника київського заводу «Арсенал». Тоді ж створено заводський комсомольський осередок[5].

У 1923 році містечко стало адміністративним центром Корнинського району.

Районні організації приділяли багато уваги залученню жінок до активної участі в соціалістичному будівництві. У січні 1925 року відбувся районний зліт робітниць й селянок, на якому було визначено головні напрями діяльності жінок на господарській і культурній ниві району[6].

---

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 36, 37.

[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 349, 357, 365, 371, 563.

[3] Київський облдержархів, ф. Р-2926, оп. 1, спр. 67, арк. 32.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 360, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

[5] Житомирський облпартархів, ф. 360, оп. 1, спр. 2, арк. 11; Київський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 60, арк. 334.

[6] Житомирський облпартархів, ф. 360, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

В центрі уваги Корнинського райкому партії постійно перебувала діяльність цукрового заводу — найбільшого підприємства району. На засіданнях бюро систематично заслуховувались інформації та звіти партосередку і дирекції заводу про наслідки господарювання підприємства, викривалися недоліки і намічалися шляхи для їх усунення. Внаслідок цього поліпшувалися виробничі показники. З 1925 по 1927 рік випуск цукру зріс з 45 982 цнт до 52 536 цнт, а собівартість центнера знизилася на два карбованці[1].

Колектив цукрового заводу здійснював також велику культурно-освітню роботу. 1929 року в заводському клубі працювали музичний, драматичний, спортивний гуртки, бібліотека, щосуботи демонструвалося кіно. Щоб повніше задовольнити культурні запити робітників, місцева Рада 1929 року виділила 3 тис. крб. на придбання необхідного майна для клубу[2].

1928 року в Корнині організовано сільськогосподарську артіль «Бджілка». До неї увійшло 56 господарств незаможних селян. У 1930 році на її базі створено два колгоспи.

В січні 1930 року організовано Корнинську МТС, яка відіграла велику роль у проведенні колективізації в районі та організаційному зміцненні колгоспів. Куркульські елементи намагалися підірвати віру селян у колективне господарювання. Вони приховували зерно й цукрові буряки, щоб штучно зменшити урожайність цих культур. Внаслідок таких ворожих дій цукровому заводу не було додано 20 проц. коренів цукрових буряків. Райком партії вжив заходів щодо широкої популяризації серед селянства можливостей МТС у піднесенні сільськогосподарського виробництва, а райколгоспспілку зобов'язав направити 130 юнаків на курси механізаторів при МТС. 1932 року курси при ній закінчили також 99 бригадирів та 360 ланкових[3].

В організаційному зміцненні колгоспів активну участь брали Корнинський райком комсомолу і комсомольські організації містечка. Для налагодження артільного господарства в підшефному с. Білки туди неодноразово виїздили кращі робітники партійного осередку цукрового заводу.

Трудящі Корнина і району палко відгукувалися на всі важливі події в країні. З містечка та окремих навколишніх сіл на спорудження Дніпрогесу поїхало близько 200 чоловік.

Значних успіхів домоглися трудящі Корнина в довоєнні роки. Після реконструкції заводу виробництво цукру зросло майже в півтора раза. 1935 року на ньому працювало 293 робітники. Зріс і зміцнів Корнинський бурякорадгосп. 1935 року в його розпорядженні було 4219 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3910 га орної землі. Від заводу до залізничної станції Попільня було прокладено шосе[4]. В 1937 році почав діяти гранітний кар'єр. Його продукція йшла на новобудови в різні кінці Радянського Союзу. Велике значення для дальшого розвитку господарства Корнина і району мало спорудження залізничної лінії Фастів—Житомир, рух по якій відкрито в 1937 році. Вона пройшла на відстані 6 км від райцентру.

В 1938 році Корнин віднесено до селищ міського типу.

На цукровому заводі та в колгоспах району широкого розмаху набув стахановський рух. Зразки самовідданої праці показували Н. О. Заславська, С. П. Пилипенко, С. Д. Марчевський, В. К. Михалевська, Т. Г. Левченко та інші. Вони виконували виробничі норми на 200—250 проц. 1936 року в гості до стахановців району приїздила відома п'ятисотенниця М. В. Гнатенко, яка поділилася досвідом вирощення високих урожаїв цукрових буряків. За сумлінну працю, високі вироб-

[1] Житомирський облпартархів, ф. 360, оп. 1, спр. 3, арк. 9—20; спр. 106, арк. 26, 28.
[2] Там же, спр. 113, арк. 2.
[3] Там же, спр. 9, арк. 10, 11; спр. 46, арк. 29.
[4] Там же, спр. 9, арк. 59; ф. 1846, оп. 1, спр. 11, арк. 18; Радянська Україна та АМСРР. Економіко-адресний довідник. Х., 1935, стор. 154, 274.

ничі показники тракториста Корнинської МТС І. М. Стельмаха у 1938 році нагороджено орденом Леніна. 1940 року Великою срібною медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки відзначено бригадира тракторної бригади МТС Ф. С. Кушніра. Його бригада виробила на 15-сильний трактор по 1067 га умовної оранки. Малою срібною медаллю Виставки були відзначені трактористи А. С. Негодуйко, О. М. Панченко, В. І. Радчук, Я. К. Рокицький та М. Л. Тимошенко.

За роки довоєнних п'ятирічок поліпшилося медичне обслуговування трудящих Корнина. Тут збудовано районну лікарню.

Докорінні зміни сталися в галузі освіти й культури. До 1932 року завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. В Корнині працювали середня та семирічна школи, районний будинок культури з залом на 450 місць, дві бібліотеки[1].

Творче життя корнинців перервав підступний напад фашистської Німеччини на СРСР. 14 липня 1941 року селище окупували гітлерівці. Вони забирали худобу, хліб, майно, знищували промислові та інші будівлі. В перші ж дні окупації від рук фашистів загинуло понад сто жителів.

Трудящі Корнина, як і весь радянський народ, стали на боротьбу з ненависним ворогом. 21 жовтня 1941 року тут створено підпільну організацію, до складу якої входили Г. Д. Панчук (керівник), В. І. Іванченко, В. М. Білокур та Ф. Д. Верхівський[2]. Вона спрямовувала діяльність підпільних груп, які діяли на території району. Найактивнішою була група цукрового заводу: В. І. Іванченко (керівник), Ф. М. Макаров, П. С. Панкін, С. О. Омельченко, А. А. Вичикжанін, П. Н. Сергійчук та М. П. Ведмідь. Активно діяла також Корнинська селищна підпільна група (М. Н. Журах, П. Д. Зуєв, Я. В. Білоконь та інші). Підпільники здійснювали диверсії на залізниці, виводили з ладу машини, псували продукцію цукрового заводу, проводили антифашистську агітацію серед населення, закликали його саботувати заходи окупантів, організовували допомогу партизанам.

Кожна підпільна група мала радіоприймач, розповсюджувала серед жителів селища повідомлення Радянського інформбюро. В кабінеті лікаря П. Д. Зуєва відбувалися зустрічі керівників підпільних груп. Але фашистам вдалося натрапити на слід патріотів. Чимало месників загинуло, серед них комуністка Г. О. Глухенька[3].

В районі Корнина діяли партизанські загони під командуванням П. О. Шуляка, А. Й. Цендровського та М. П. Гордєєва[4]. 28 березня 1943 року народні месники напали в Корнині на пост німецької жандармерії, вбили її начальника, а також роззброїли 16 поліцаїв, вивели з ладу телефон і телеграф. У серпні вони вчинили диверсію між станціями Криве і Скочище, внаслідок чого рух на залізниці припинився на дві доби[5].

25 грудня 1943 року — на другий день Житомирсько-Бердичівської наступальної операції, здійсненої 1-м Українським фронтом, Корнин визволено від німецько-фашистських окупантів. У боях в районі Корнин-Брусилів відзначилися воїни 1-ї гвардійської (командуючий генерал-полковник А. А. Гречко), 38-ї (командуючий генерал-полковник К. С. Москаленко), 40-ї (командуючий генерал-лейтенант П. Ф. Жмаченко) і 1-ї танкової (командуючий генерал-лейтенант М. Ю. Катуков) армій, які розгромили чотири танкові і шість піхотних дивізій ворога[6].

У визволенні Корнина від гітлерівських загарбників брали участь представники багатьох національностей Радянського Союзу. Серед них смертю героя тут загинули росіяни С. С. Архипов, Є. М. Глотов, О. Є. Ісаєв, М. Д. Ма-

---

[1] Газ. «Червоне Полісся», 23 листопада 1938 р.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 174, арк. 6, 7.

[3] Там же, арк. 5.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 513.

[5] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 174, арк. 5, 6.

[6] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 304.

лєєв, українці І. Т. Бабич, П. Г. Цимбаленко, башкир А. Назиров, татарин В. Сайфулін та інші.

Трудящі Корнина внесли гідний вклад у розгром німецько-фашистських загарбників. 256 корнинців віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни, в т. ч. генерал-майор А. П. Пилипенко, політрук танкової роти А. П. Цибенко, командир батареї старший лейтенант М. Т. Семенюк. На честь загиблих трудящі в центрі Корнина спорудили гранітний п'ятиметровий обеліск вічної Слави. 348 жителів селища відзначено урядовими нагородами. Двох орденів Червоної Зірки та кількох медалей удостоєний учасник оборони Москви та Сталінграда І. В. Артемчук. Орденами Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступеня та багатьма медалями нагороджено учасника визволення Радянської Молдавії, а також Румунії й Угорщини М. М. Тарасюка.

Трудящі Корнина, очолювані комуністами, з великим завзяттям приступили до відродження зруйнованого окупантами господарства і закладів культури. Навесні 1944 року розпочали діяльність Корнинська МТС, бурякорадгосп, колгоспи. До початку сезону стали до ладу всі основні цехи на цукровому заводі. В 1944 році відремонтовано школу й лікарню.

Роки післявоєнних п'ятирічок були роками напруженої праці трудівників селища, дальшого піднесення їх матеріального й культурного рівня. Вже в 1949 році цукровий завод не тільки досяг довоєнного рівня виробництва, а й перевершив його. Значних успіхів досягли працівники Корнинського радгоспу. 1950 року середній урожай зернових по радгоспу становив 20,5 цнт, а пшениці — 25 цнт. Відділок «Відродження» зібрав з кожного гектара по 28 цнт, а «Корнинський» — по 30 цнт зерна. План хлібозаготівлі був виконаний на 135 проц. Середній надій молока на корову досяг 2,5 тис. літрів, а доярки Є. Зарудна та М. Адамчук надоїли по 2,7 тис. літрів[1].

Особливо змінився цукровий завод. Після докорінної реконструкції його підключено до державної мережі і зв'язано залізничною віткою з залізницею Житомир—Фастів. Всі трудомісткі процеси на виробництві механізовані. Завдяки цьому значно зросла потужність підприємства. Якщо в 1958—1960 рр. завод виробляв 175—180 тис. цнт цукру за сезон, то в 1967 році — 238 тис. цнт. Колектив заводу кілька разів здобував перемогу в соціалістичному змаганні серед цукрових заводів України. Йому неодноразово вручалися перехідні Червоні прапори Ради Міністрів УРСР, Укрпрофради, а також грошові премії[2]. 12 бригад та 1 зміна підприємства в 1959—1965 рр. удостоєні звання комуністичних. 1966 року за виконання та перевиконання норм виробітку працівників цукрокомбінату котельника заводу В. І. Іванченка та ланкову радгоспу Є. Ф. Задорожну нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а тракториста О. Ф. Бойка, бригадира слюсарів І. К. Бойка, турбініста П. П. Івченка та доярку радгоспу Л. М. Пилипчук — орденом «Знак Пошани». Кращим колективом на цукровому заводі є бригада електриків, яку очолює комуніст О. П. Опанасюк. За сумлінну працю його відзначено орденом Жовтневої Революції.

Великим промисловим підприємством став Корнинський гранітний кар'єр. Його продукція йде на будови Києва, Москви, Ленінграда та інших міст країни. З корнинських гранітів споруджено багато пам'ятників, у т. ч. радянському білоруському поету Янці Купалі в Мінську. На кар'єрі широкого розмаху набув рух за комуністичну працю. Звання колективу комуністичної праці здобули бригада механізаторів, очолювана І. П. Слободенюком, та бригада каменотесів на чолі з О. А. Рокицьким.

Корнинський цукровий завод. 1972 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 1846, оп. 1, спр. 10, арк. 85; спр. 14, арк. 119, 122.

[2] Газ. «Радянська Житомирщина», 29 липня 1962 р.

У 1970 році 227 корнинців нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Майстерня Корнинського районного відділення «Сільгосптехніки». 1969 р.

Гідно зустріли трудящі Корнина XXIV з'їзд КПРС. Так, на цукровому заводі до відкриття партійного форуму перероблено 760 060 тонн сировини при зобов'язанні 737 550 тонн і випущено понад план 1792 тонни цукру. Колектив гранітного кар'єру в першому кварталі 1971 року випустив продукції понад план на суму 5 тис. карбованців.

З великим натхненням працювали корнинці, йдучи назустріч 50-річчю утворення СРСР. Робітники гранітного кар'єру річний план 1972 року виконали 20 грудня. Лише для автомобільного заводу в Тольятті вони виготовили 1962 кв. метри тесаного граніту і для будівництва Камського автомобільного заводу 370 кв. метрів гранітних полірованих плит.

Відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки» виробничий план 1972 року виконало на 106,8 процентів. Досягли виробничих успіхів працівники цегельні, хлібного заводу і харчокомбінату.

Величезні зміни в роки повоєнних п'ятирічок сталися в сільському господарстві. 1951 року два корнинські колгоспи об'єдналися в одне господарство — колгосп «Ленінська правда». За господарством закріплено 2724 га землі, в т. ч. 2500 га орної. В розпорядженні колгоспу 22 трактори, 13 вантажних автомашин, 8 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Всі трудомісткі процеси роботи механізовано. Колгосп відгодовує в середньому за рік 3,5—4 тис. голів телят. Виконуючи зобов'язання на честь 50-річчя утворення СРСР, колгоспники виробили 5 тис. цнт м'яса. Кращим механізатором колгоспу є комуніст О. С. Степаницький. У 1972 році він виробив на трактор 2 тис. га умовної оранки. Депутат селищної Ради телятниця А. І. Зайцева добивається щодобового збільшення ваги молодняка на 750—760 грамів.

Натхнені рішеннями грудневого (1972 року) Пленуму ЦК КПРС, трудящі Корнина розгорнули боротьбу за дальше піднесення всіх галузей народного господарства. Трудівники колгоспних і радгоспних ланів борються за одержання 25 цнт зернових культур і 260 цнт цукрових буряків з га. Продати державі 6,4 тис. цнт м'яса в третьому, вирішальному році дев'ятої п'ятирічки — таке завдання поставили перед собою тваринники. Робітники цукрового заводу зобов'язалися в 1973 році дати понад план 5 тис. цнт цукру.

З кожним роком зростає добробут трудівників селища. Крім основної оплати праці, широко застосовується преміальна. В 1967 році загальна сума премій, виданих лише хліборобам, становила близько 50 тис. крб. Понад 200 колгоспників одержують пенсію. Великі кошти виділяються на оздоровлення колгоспників.

У Корнині здійснюється широке культурно-побутове та житлове будівництво. Зокрема, споруджено нові приміщення універмагу, будинку культури, аптеку, гуртожиток, відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». Щороку близько 60 сімей святкують новосілля. З'явилися нові вулиці. Всі вулиці забруковані, частина тротуарів вкрита асфальтом.

В центрі селища 1955 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Селище повністю електрифіковане і радіофіковане. Понад 450 сімей мають телевізори. Для відпочинку трудящих на річці Ірпені створено чудове водосховище.

З кожним роком поліпшується медичне обслуговування населення. Корнинська дільнична лікарня на 100 ліжок обладнана найновішим устаткуванням та апа-

Колгоспний фруктовий сад у Корнині. 1972 р.

ратурою. Тут є районна протитуберкульозна лікарня на 50 ліжок. На цукровому заводі та на гранітному кар'єрі діють медпункти. В цих закладах працюють 11 лікарів і 53 чоловіка середнього медперсоналу. Завідуюча відділенням лікарні Н. І. Рябініна 1961 року нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Постійною турботою оточені дошкільнята. Вони виховуються в дитячих яслах і садках.

Значні зрушення відбулися в галузі освіти та культури. Зміцніла навчальна база середньої школи. Відкрито школу-інтернат для розумово відсталих дітей, а також філіал Попільнянської музичної школи. Розширено восьмирічну школу при цукрозаводі. В школах 103 педагоги навчають понад 1200 учнів. Учителя Корнинської середньої школи О. І. Гутовського в 1966 році нагороджено орденом «Знак Пошани».

В селищі діє 6 бібліотек, фонд яких налічує понад 65 тис. книг. На 1973 рік трудящі Корнина передплатили близько 10 тис. примірників газет та журналів. При будинку культури працюють хоровий і драматичний гуртки. Тут систематично читаються лекції, демонструються кінофільми.

В Корнині народився відомий український радянський селекціонер Й. Я. Магомет, який вивів і поліпшив понад 100 сортів овоче-баштанних, плодоягідних та квіткових рослин. Й. Я. Магомет — лауреат Державної премії СРСР.

Корнинська селищна Рада керує всіма ділянками виробничого й культурного життя трудящих. До її складу входить 80 депутатів — кращих обранців народу, в т. ч. 41 комуніст, 6 комсомольців, 42 робітники, 22 колгоспника, 32 жінки. При виконкомі працюють 10 комісій, до роботи яких залучено широкий актив громадськості.

Керівна роль у розвитку економіки й культури селища, у вихованні нової людини належить 11 первинним партійним організаціям, які об'єднують 296 комуністів. Бойовим помічником комуністів є 258 членів ВЛКСМ 4 комсомольських організацій.

Як і весь радянський народ, корнинці віддають усі свої сили, енергію й здібності боротьбі за успішне виконання історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС, завдань дев'ятої п'ятирічки.

М. М. КРАСНОНОС, О. П. РЕМЕЗОВ, Г. П. ТАРАСОВ

ХО́ДОРКІВ

Ходорків — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Ірпеня (притока Дніпра), за 22 км на північний захід від районного центру та за 2,5 км від залізничної станції Яроповичі. Дворів 846. Населення — 2454 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Пустельники і селище Відродження.

Село вперше згадується в історичних документах за 1471 рік. На той час воно належало Київському замку.

В 1505—1507 рр. Ходорків зазнав спустошливих нападів кримських татар. Народні легенди розповідають про героїчну боротьбу місцевих жителів з ними. Свідченням цього є земляні укріплення, що збереглися тут і понині[1].

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. XVII; Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 495.

З 1569 року Ходорків потрапляє під владу шляхетської Польщі. Посилилось закріпачення селян. Великого лиха завдала Ходоркову міжусобна боротьба шляхти, загони якої не раз (1588, 1606, 1618, 1635 рр.) нападали на жителів, вбивали і грабували їх[1].

Намагаючись позбутися феодальних утисків, жителі Ходоркова чинили опір польським загарбникам. Вони брали участь у повстанні 1618 року, яке охопило Київщину і Волинь. Повсталі селяни знищували панські маєтки, розправлялися з ненависними шляхтичами, оголошували себе вільними козаками і вливалися в козацькі загони[2].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. ходорківці знову піднялися на боротьбу з шляхтою, створили сотню, яка діяла в складі Білоцерківського полку. В 1653 році біля Ходоркова сталася збройна сутичка між козаками і польсько-шляхетським військом[3].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року містечко залишилося під владою Польщі. Зазнавши величезних спустошень у минулому від татарських і шляхетських загонів, Ходорків відроджувався повільно. 1741 року в ньому налічувалося лише 30 дворів[4].

Населення Ходоркова, як і всієї Правобережної України, терпіло тяжкий феодально-кріпосницький і національно-релігійний гніт, але не припиняло боротьби проти визискувачів.

1793 року Правобережна Україна увійшла до складу Росії. З 1797 року Ходорків став волосним центром Сквирського повіту Київської губернії.

У 1855 році в містечку побудовано спиртовий завод, а через п'ять років — цукровий. Кожних два тижні відбувалися ярмарки. В середині XIX ст. тут проживало 3339 чоловік. Селяни Ходоркова відробляли панщину поміщику Левандовському.

В дореформений період у Ходоркові не було жодного медичного закладу. Переважна більшість дітей залишалася поза школою. В парафіяльному училищі, відкритому в 1813 році, навчалося лише 14 хлопчиків[5].

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян. Кращі землі й ліс (більше 5 тис. десятин) належали поміщикові. Селяни мали викупити лише 1083 десятини за 44 804 крб. 33 копійки[6].

Невдоволені грабіжницькою реформою, свавіллям місцевих властей ходорківці піднімалися на боротьбу. 1873 року в містечку стався виступ селян. Причиною його було знущання з населення волосного старшини, який мордував селян до смерті. В 1877 році малоземельні жителі Ходоркова почали самовільно збирати врожай з ланів поміщика, що раніше перебували в чиншовому володінні селян. Вони вимагали повернення цих земель і збільшення наділів[7].

Після скасування кріпосного права в країні швидко розвивалися капіталістичні виробничі відносини, що вплинуло і на економічний розвиток Ходоркова. Слідом за цукровим і спиртовими заводами виникли лісопильний і цегельний, суконна фабрика, миловарня, 2 водяні млини. Наприкінці XIX ст. на цукровому заводі працювало близько тисячі чоловік. Умови праці робітників були жахливими. Робочий день тривав від 12 до 14 годин на добу. За найважчі роботи виплачувалося по 40 коп. в день, а за решту — по 10—15 коп. Тяжка праця, постійне недоїдання, антисанітарія сприяли різним інфекційним захворюванням, у т. ч. й епідемії тифу.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 1, арк. 355; спр. 2, арк. 258; спр. 4, арк. 439; спр. 7, арк. 916, 917; спр. 12, арк. 37.
[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 185.
[3] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 292.
[4] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 224.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 69, спр. 18, арк. 2.
[6] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 225.
[7] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период, стор. 248, 249.

Більшало робітників на підприємствах, загострювалися класові відносини. В 1878 році на цукровому заводі відбувся перший робітничий страйк, у якому взяли участь 40 чоловік[1].

Страйкова боротьба посилилася під час першої російської революції 1905—1907 рр. У травні 1905 року на цукровому заводі застрайкувало понад 800 робітників. Страйкарі вимагали підвищити заробітну плату, скасувати штрафи. 18 вересня в Ходоркові відбувся великий мітинг. Учасники його вимагали повалення царської влади[2].

1912 року в Ходоркові створено підпільну більшовицьку організацію, роботою якої керував комітет у складі 5 чоловік. За пропаганду більшовицьких ідей багатьох членів партійної організації було заарештовано і заслано до Сибіру, в т. ч. П. Д. Кабанника, О. Леонтьєва, М. Т. Яроша, які повернулися до Ходоркова лише після Лютневої революції 1917 року[3].

Столипінська аграрна реформа поглибила процес соціального розшарування селян. 1912 року в Ходоркові було 349 селянських господарств. З них 33 не мали землі, 112 мали до трьох десятин на двір, 103 — до п'яти, 83 — до десяти і 18 — понад десять. У 145 господарствах безземельних та з наділом до трьох десятин землі налічувалося лише 498 голів різної худоби, а в 41 господарстві з наділом понад 9 десятин — 433 голови[4].

Царський уряд мало дбав про розвиток народної освіти та охорони здоров'я трудящих. У 1914 році на 8106 жителів Ходоркова діяли невеликі земська і заводська лікарні, в штаті яких були: лікар, 3 фельдшери, акушерка. З навчальних закладів працювало лише двокласне парафіяльне училище[5].

Імперіалістична війна погіршила становище трудящих. У перші ж дні її багато ходорківців мобілізували на фронт. Для потреб армії реквізовували коней, продукти харчування, що підривало селянські господарства.

Радо зустріли робітники й селяни Ходоркова звістку про повалення царського самодержавства в Росії. З цієї нагоди місцевий партійний комітет РСДРП, що вийшов з підпілля, організував демонстрацію й мітинг трудящих. Для підтримки революційного порядку в містечку було створено загін народної міліції, яким керував член РСДРП(б) П. Д. Кабанник. На початку березня 1917 року за ініціативою більшовицької організації, яку очолював А. Ф. Левченко, трудящі Ходоркова обрали Раду робітничих і селянських депутатів. Головою її став більшовик О. Леонтьєв. У Ходорківській Раді переважали більшовики, завдяки чому вона користувалася великим авторитетом серед трудящих містечка і всієї волості[6].

З революційним піднесенням робітники Ходоркова відзначили 1 травня 1917 року. На мітингу, що відбувся того дня, було прийнято резолюцію, яка уповноважувала Ходорківську Раду робітничих і селянських депутатів надіслати Тимчасовому уряду вимогу про негайне скликання Установчих зборів, запровадження 8-годинного робочого дня, укладення миру без анексій і контрибуцій. 28 червня на зборах робітників виступив представник Київського комітету РСДРП(б) В. М. Примаков. Присутні більшістю голосів засудили грабіжницький характер імперіалістичної війни[7].

В липні 1917 року в Ходоркові підвели голову контрреволюційні елементи, погрожуючи більшовицькій організації та Раді робітничих і селянських депутатів, але за допомогою загону робітників-арсенальців, надісланого Київським комітетом РСДРП(б), небезпеку було ліквідовано. У вересні 1917 року застрайкували хо-

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины, стор. 272.

[2] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 169, 170; 1905 год на Украине, т. 1, стор. 199.

[3] Великий Жовтень на Київщині, стор. 306, 307.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 413.

[5] Весь Юго-Западный край, стор. 589.

[6] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 132.

[7] Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 99—101, 199—201.

дорківські робітники. Страйк тривав протягом тижня і справив помітний вплив на піднесення революційної активності трудящих. Більшість з них йшла за більшовицькою організацією, яка на той час налічувала 100 членів партії[1].

О. К. Попелюха—командир ходорківського партизанського загону в роки громадянської війни.

Робітники й селяни Ходоркова палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Наприкінці листопада 1917 року Ходорківська Рада всю повноту влади взяла в свої руки. Вона відразу стала налагоджувати зв'язки з селянами волості. Під її керівництвом хлібороби почали розподіляти поміщицькі землі[2].

3—5 грудня 1917 року в Києві відбувся обласний з'їзд організацій РСДРП(б) Південно-Західного краю, в роботі якого взяли участь і делегати від Ходорківської більшовицької організації. З'їзд обговорив ряд питань і закликав до боротьби проти націоналістичної Центральної ради, за створення на Україні влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів[3].

У лютому 1918 року Ходорків захопили німецькі окупанти. Під керівництвом більшовиків у містечку розгорнулася підпільна робота. В травні Ходорківський партком одержав завдання Київського губкому організувати нелегальні ревкоми й партизанські загони в Сквирському і Радомишльському повітах[4].

Важливу роль у діяльності парткому відіграла нарада підпільних більшовицьких організацій України, що відбулася в Києві 26 травня 1918 року. В ній взяли участь і представники Ходорківської підпільної партійної організації[5].

В червні 1918 року на території Ходорківської волості почали створюватись партизанські загони. Місцевий загін у липні очолив більшовик О. К. Попелюха. У вересні до Ходоркова завозилася зброя й патрони. Коли в листопаді на Київщині спалахнуло повстання проти гетьманців і німецьких загарбників, ходорківці взяли в ньому активну участь.

Внаслідок краху німецької окупації владу до своїх рук прибрали ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії, і лише на початку березня 1919 року частини 1-ї Української радянської дивізії визволили Ходорків від петлюрівців.

З приходом радянських військ із підпілля вийшли ревком та більшовицька організація. Під їх керівництвом здійснювалися соціалістичні перетворення. Але мирне будівництво порушили денікінці, які в серпні 1919 року загарбали майже всю Правобережну Україну, в т. ч. й Ходорків. Проте дні реставраторів буржуазно-поміщицьких порядків були лічениими. Зламавши опір ворога, частини Південної групи радянських військ, які здійснювали свій похід з-під Одеси в район Коростеня на з'єднання з 12-ю армією, 15 вересня увійшли в Ходорків[6]. Відразу ж відновив свою діяльність ревком, розгорнувши роботу, спрямовану на ліквідацію господарської розрухи. Він запровадив суворий революційний порядок, організував збір продовольства для Червоної Армії, подавав допомогу сім'ям червоноармійців.

Та мирний перепочинок тривав недовго. Наприкінці квітня 1920 року Ходорків тимчасово окупували польські війська, яким допомагали банди петлюрівців. Після розгрому ворога тут 11 червня остаточно відновлено Радянську владу.

---

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 158, 183.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 48.

[3] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 195.

[4] Т. Д. Б о н д а р. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни (лютий 1918 — січень 1919 рр.) К., 1968, стор. 47.

[5] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 216, 217.

[6] Н. И. С у п р у н е н к о. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 280.

Іноземна інтервенція й громадянська війна завдали великої шкоди містечку. Занепало сільське господарство, цукровий завод та інші підприємства лежали в руїнах. Боротьбу трудящих з розрухою очолили місцевий ревком і комітет незаможних селян. У жовтні 1920 року в Ходоркові відбувся волосний з'їзд сільревкомів і комнезамів, який заслухав доповідь про поточний момент, обговорив земельне й продовольче питання, обрав новий склад комнезаму. При КНС була створена комісія, яка розподіляла нетрудові землі, вилучала лишки з продовольства в куркулів, допомагала зміцнити бідняцькі господарства[1].

Радянська влада дбала про освіту й медичне обслуговування трудящих. 1920 року в Ходоркові відкрито семирічну трудову школу, в якій навчалося 300 учнів, а наступного року — дільничну лікарню й аптеку.

19 березня 1922 року відбулися вибори Ходорківського волвиконкому, до складу якого ввійшли С. К. Березний, Ф. С. Стельмах, М. В. Поліщук та інші.

За допомогою та активною участю комнезаму селяни почали об'єднуватися в товариство спільного обробітку землі. На базі ТСОЗу в 1922 році у Ходоркові створюється сільськогосподарська комуна «Зоря», яку очолював активний учасник революційних подій і громадянської війни більшовик С. К. Березний. Спочатку вона об'єднувала 21 господарство, але з кожним роком міцніла й розвивалася. С. К. Березного 1925 року обрано делегатом XIV з'їзду ВКП(б)[2].

На базі комуни в 1926 році утворилась артіль. У господарстві на той час вже було два водяні і один паровий млини, для обробітку землі придбали трактор «Путіловець». Через рік артіль вступила до Київського молочарського союзу, завдяки чому склалися сприятливіші умови для розвитку тваринництва. Союз видав артілі кредит на суму 5 тис. крб. За ці гроші поповнили поголів'я корів. За зразкову молочну ферму артіль у 1928 році відзначено премією виставкому Білоцерківського округу[3].

В 1923 році, після нового адміністративно-територіального поділу, Ходорків став районним центром, а згодом відійшов до Корнинського району. З 1932 року Ходорків входив до складу Київської, а з 1937 року — Житомирської області.

Після XV з'їзду ВКП(б) в Ходоркові розгорнувся масовий рух за здійснення ленінського кооперативного плану. Перехід селян до соціалістичного землеробства здійснювався під гаслом «Село, вперед — до масової колективізації». Десятки нових сімей вступило до артілі «Зоря»[4]. Протягом 1927—1929 рр. у Ходоркові утворилося ще 5 колгоспів.

У 1932—1934 рр. всі господарства об'єдналися в два колгоспи — «Зоря» й «Більшовик». У зміцненні економіки колгоспів важливу роль відіграла Корнинська МТС. Механізований спосіб обробітку грунтів підвищив урожайність зернових культур. Якщо в 1930—1934 рр. з одного гектара збирали по 7—8 цнт зерна, то в 1937—1938 рр.— по 18—20 центнерів.

Позитивно вплинули на розвиток колгоспів стахановський рух та рух п'ятисотенниць. Першими послідовницями М. С. Демченко в селі були В. М. Діюн і М. Г. Левченко, які в 1938 році виростили відповідно по 415 і по 374 цнт цукрових буряків з кожного га. В 1940 році вони стали учасницями Всесоюзної сільськогосподарської виставки й були нагороджені срібною медаллю.

За роки першої та другої п'ятирічок значних успіхів досягнуто в галузі соціально-культурного будівництва. 1936 року в Ходоркові відкрито середню школу, дитячий будинок, а 1938-го — лікарню на 25 ліжок. Працювали клуб, бібліотека. В побут населення все ширше входили кіно, радіо, книга.

Підступний напад гітлерівської Німеччини на Радянську країну перервав мирну працю трудящих Ходоркова. 16 липня 1941 року село окупували німецько-

---

[1] Київський облдержархів, ф. Р-4161, оп. 1, спр. 26, арк. 9, 70, 71.
[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 299.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 3, спр. 30, арк. 3, 5—8.
[4] Там же, арк. 5—8, 16.

фашистські загарбники. З перших днів окупації ходорківці чинили опір ворогові. Вони саботували розпорядження фашистських властей, приховували від них хліб та інші продукти. Наприкінці 1941 року в лісах, що прилягають до залізниці Житомир—Фастів, почали формуватися партизанські загони. Весною наступного року в районі села вже діяв партизанський загін А. Й. Цендровського. В складі його було чимало місцевих жителів. Партизани пускали під укіс військові ешелони ворога, знищували поліцаїв.

У квітні 1942 року в Ходоркові розгорнула діяльність підпільна антифашистська група. Її організатором і керівником був член ВЛКСМ вчитель Т. І. Годлевський. У її складі налічувалося близько 20 чоловік, у т. ч. один комуніст і 10 комсомольців. Улітку підпільники розгромили ходорківську поліцію, вивели з ладу вузол зв'язку в с. Соболівці на перегоні Скочище—Яроповичі, пустили під укіс ешелон з пальним і боєприпасами. В травні 1943 року гітлерівцям вдалося натрапити на слід патріотів. Більшість підпільників була заарештована й розстріляна. Від рук гестапівців загинули керівник групи Т. І. Годлевський та колишні вихованці Ходорківської школи — комсомольці М. Л. Гойденко, Б. Ф. Романенко, М. С. Третяк, І. С. Третяк, В. А. Годлевський та М. Григорович. І. К. Іванкевичу, В. Н. Пелеху, Ф. Г. Романенку та іншим пощастило втекти. Вони влилися в партизанське з'єднання С. Ф. Маликова і в складі його продовжували боротьбу проти гітлерівських загарбників[1].

Дошкульних ударів окупантам завдавали Корнинський партизанський загін Київського з'єднання та загін ім. В. І. Чапаєва, що діяли в районі Фастова, Брусилова, Корнина й Ходоркова. Наприкінці жовтня 1943 року, коли Червона Армія розгорнула бої за визволення столиці України, партизани на кілька тижнів вивели з ладу залізничну лінію Житомир—Фастів[2].

Намагаючись зупинити наступ радянських військ, фашистське командування в листопаді 1943 року зосередило в районі Корнина й Брусилова 17 дивізій, у т. ч. 8 танкових і моторизованих. Недалеко від Ходоркова наприкінці листопада відбулася запекла битва. В окремі дні гітлерівське командування кидало в бій 300—400 танків. Але всі намагання ворога виявилися марними. Війська 38-ї армії під командуванням генерал-полковника К. С. Москаленка і 1-ї танкової армії, якою командував генерал-лейтенант М. Ю. Катуков, розгромили угруповання противника і знову перейшли в наступ. 26 грудня Ходорків був визволений від німецько-фашистських загарбників.

У боях за визволення села загинуло багато воїнів Червоної Армії, в т. ч. вірменин полковник С. Р. Воп'ян, росіяни майор В. О. Позняков, капітан Ф. Є. Шуктеров та інші. Старший лейтенант В. Л. Клименко теж визволяв рідне село, але не дожив до Дня Перемоги. На 4 братських могилах воїнів-визволителів Ходоркова 1951 року встановлено пам'ятники. На фронтах Великої Вітчизняної війни мужньо билися 827 ходорківців, з них 486 — нагороджені орденами й медалями, 302 — полягли смертю хоробрих. На їх честь 1959 року споруджено обеліск вічної Слави.

Німецько-фашистські загарбники завдали Ходоркову великих матеріальних збитків. Вони зруйнували колгоспи, приміщення сільської Ради, дитячого будинку, бібліотеки, млин, близько 50 будинків колгоспників. 202 жителів села, в т. ч. 88 жінок і 7 дітей, вивезли на каторжні роботи до фашистської Німеччини[3].

Зразу ж після визволення Ходоркова трудящі взялися до ліквідації наслідків гітлерівської окупації. Колгоспники створювали насіннєвий фонд, звозили захований від фашистів реманент, передавали для ферм телят і поросят, відбудовували зруйновані приміщення.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 174, арк. 16—19.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 395, 414.

[3] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2257, оп. 1, спр. 19, арк. 13.

Одночасно подавалася допомога фронтові. Збирали кошти на побудову авіаескадрильї, піклувалися про сім'ї фронтовиків, передплачували воєнну позику[1]. Завдяки трудовому ентузіазму колгоспників весняну сівбу в складних умовах 1944 року було проведено за 10 робочих днів.

Велику допомогу жителям Ходоркова подали трудящі РРФСР. Вони надсилали колгоспам посівний матеріал, племінну худобу, будівельні матеріали. На кінець 1949 року колгоспи Ходоркова повністю освоїли довоєнні посівні площі, виконали плани хлібозаготівель, розвитку поголів'я великої рогатої худоби. В перших лавах соціалістичного змагання були ланкові колгоспу «Зоря» М. М. Радчук, Г. І. Зайківська, свинарки Г. О. Марчук, С. Т. Криворучко, С. К. Рябенька і А. Й. Закусило[2].

Важливим заходом у розвитку колгоспного виробництва стало об'єднання в 1950 році ходорківських господарств «Більшовик» і «Зоря» та артілі с. Пустельників «Краще життя» в один колгосп «Більшовицька зоря», який мав 3 тис. га сільськогосподарських угідь, 710 корів, понад 800 свиней і 3100 штук птиці[3].

Партійна організація спрямовувала трудящих на дальший розвиток і зміцнення колгоспу. Кількість комуністів, що працювали на вирішальних ділянках колгоспного виробництва, зросла до 25 у 1959 році. Активним помічником їх була комсомольська організація, яка налічувала 130 членів ВЛКСМ.

Включившись у соціалістичне змагання на честь 40-річчя Великого Жовтня, колгосп зібрав у 1957 році по 15 цнт зернових з кожного гектара та виробив 200 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Передовики виробництва — доярки В. С. Черепанська і А. Д. Гончарук — надоїли по 2800 кг молока від кожної корови, а свинарка Н. С. Криворучко одержала від кожної свиноматки по 16 поросят.

Завдяки наполегливій праці трудівників села невпинно зростав грошовий прибуток колгоспу. В 1950 році він становив 869 тис. крб., у 1954 році — 1429 тис. крб., а в 1957 році — 2670 тис. карбованців[4].

Ще більших успіхів досягла артіль «Більшовицька зоря» в наступні роки. Виконуючи рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду КПРС, трудящі колгоспу у 1966 році виростили по 22 цнт зернових, по 200 цнт цукрових буряків з кожного га на всій площі посіву, виробили по 232 цнт молока та 43 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

На кінець восьмої п'ятирічки значно зросла продуктивність праці колгоспників, знизилась собівартість продукції сільського господарства. Колгосп став багатогалузевим технічно оснащеним господарством, яке має 31 трактор, 16 комбайнів різного призначення, 100 електродвигунів, 20 вантажних автомашин та чимало іншої техніки. За господарством закріплено 3256 га землі, в т. ч. 2955,8 га орної. Борючись за успішне виконання восьмої п'ятирічки, колгосп 1970 року виробив на 100 га сільськогосподарських угідь 71,6 цнт м'яса, 298 цнт молока. Фонд заробітної плати колгоспників за п'ятирічку збільшився на 36 тис. крб. і становив у 1970 році 424 тис. карбованців.

За роки восьмої п'ятирічки ходорківці побудували цегельний завод, майстерню для ремонту сільськогосподарських машин, відгодівельний пункт, продовольчий магазин, чайну, будинок зв'язку. Трудові звершення колгоспників високо оцінено: 90 жителів села нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» та 7 — орденами Союзу РСР.

Значними успіхами відзначили ходорківці 50-річчя утворення СРСР. 1972 року з кожного гектара посіву одержано по 25,5 цнт зернових. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 300 цнт молока і 60 цнт м'яса. Неподільні фонди кол-

---

[1] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2257, оп. 1, спр. 4, арк. 39, 40, 71.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 2906, оп. 1, спр. 3, арк. 56, 57.
[3] Там же, спр. 5, арк. 70.
[4] Там же, спр. 22, арк. 2, 56.

госпу на 1 січня 1973 року становили понад 1,8 млн. крб., а прибутки в 1972 році — 799 тис. карбованців.

Сповнені творчої енергії, ходорківські хлібороби, включившись у всесоюзне соціалістичне змагання, наполегливо борються за виконання народногосподарського плану третього, вирішального року п'ятирічки. Вони зобов'язалися одержати по 32 цнт пшениці з кожного гектара, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 79 цнт м'яса і 407 цнт молока.

Член КПРС з 1917 р. С. К. Березний серед піонерів Ходорківської середньої школи. 1969 р.

Населення Ходоркова обслуговують відділення зв'язку, 4 магазини, їдальня. В 1972 році лише в магазинах села жителі придбали товарів на 725 тис. крб., у т. ч. меблів на 26 тис. крб., телевізорів — на 12 тис. крб., культтоварів — на 57 тис. крб., будівельних матеріалів — на 103 тис. карбованців. У власному користуванні громадян — 100 мотоциклів, 10 легкових автомашин, багато холодильників, телевізорів, пральних машин.

В Ходоркові є дільнична лікарня на 25 ліжок і аптека. 4 лікарі і 21 чоловік середнього медперсоналу дбають про охорону здоров'я трудящих. Дошкільнята виховуються в 2 дитячих яслах.

Понад 400 дітей щорічно набувають знань у Ходорківській середній школі. Їх навчають і виховують 32 вчителі. Якщо до 1917 року в селі вищу освіту мав лише один чоловік і 9 — середню, то в 1972 році тут працювало 33 спеціалісти з вищою і 463 з середньою освітою.

Центром культурно-освітньої роботи став будинок культури. Тут відбуваються збори трудящих, лекції, тематичні вечори, конференції, зустрічі з передовиками виробництва, концерти художньої самодіяльності і професіональних митців. У Ходоркові працюють 4 бібліотеки з фондом 24,8 тис. книг. Трудящі передплачують 3547 примірників газет та журналів.

Про революційні, ратні й трудові подвиги жителів села розповідають експонати сільського музею.

В центрі Ходоркова 1956 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Жителі Ходоркова стали повноправними господарями своєї долі. 40 кращих передовиків праці — обранців народу — входить до складу сільської Ради депутатів трудящих і 3 — до районної. При Раді діє 6 комісій, які на своїх засіданнях обговорюють актуальні питання господарського й соціально-культурного будівництва, а найважливіші з них передають на розгляд сесій та засідань виконкому.

Творчі зусилля трудівників села спрямовують 4 партійні організації, які об'єднують 58 комуністів. Найближчими їх помічниками є 168 членів ВЛКСМ 2 комсомольських організацій. Переважна більшість комуністів і комсомольців працює безпосередньо в сфері матеріального виробництва.

Бойова програма трудівників Ходоркова — це успішне виконання конкретних завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС на дев'яту п'ятирічку.

М. М. КУЧЕРОВ, М. К. НОВИК, А. А. ПАВЛОВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ПОПІЛЬНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРУ́ШКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 14 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Попільня. Через село проходить автошлях Попільня — Вчорайше. Дворів — 787. Населення — 2230 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Новопаволоцьке.

На території Андрушків розміщений цукровий комбінат ім. О. Д. Цюрупи, до складу якого входить цукровий завод, споруджений у 1860 році, та бурякорадгосп з чотирма відділками. Радгосп спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. Велику роль в економіці радгоспу відіграють зернові культури й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За радгоспом закріплено 4347,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4069,7 га орної землі. Господарство має 2 пилорами.

В селі працюють середня школа, де 36 педагогів навчає 512 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, клуб, 2 бібліотеки з фондом 20,5 тис. книг, лікарня (на 30 ліжок) з пологовим відділенням, аптека, 2 дитячі садки, а також телевізійне ательє, швейна майстерня побуткомбінату, поштове відділення, 10 магазинів, їдальня.

4 партійні організації об'єднують 142 комуністів, 2 комсомольські — 108 членів ВЛКСМ. Партосередок виник 1919 року, комсомольський — 1925 року.

За сумлінну працю 142 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — доярку радгоспу О. А. Сільверструк, орденом Жовтневої Революції — бригадира тракторної бригади Г. І. Сакевича, доярку О. В. Сироватко, слюсаря С. Д. Чернищука. 130 чоловік удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Село відоме з 1683 року.

В період першої російської революції 1905—1907 рр. населення села брало участь у революційних подіях. 1906 року відбувся страйк робітників на цукрозаводі, який закінчився сутичкою з військами, викликаними для придушення страйку.

Радянську владу в Андрушках встановлено в грудні 1917 року. На І Всеукраїнському з'їзді Рад делегатом від робітників цукрозаводу був П. А. Стецюк. Він же працював першим головою сільської Ради.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брали участь понад 700 уродженців села, з них 162 — загинули, 386 — за мужність і відвагу відзначені урядовими нагородами. Гвардії старшому лейтенанту М. Ф. Закутенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а генерал-майору А. Н. Вітруку — Героя Радянського Союзу і Народного Героя Югославії. В роки тимчасової окупації К. М. Дивонін, який влаштувався сторожем на Андрушківському цукрозаводі, створив бойові підпільні групи в Андрушках, Макарівці, Топорах, Шпиченцях. У квітні 1943 року створено Таращанський партизанський загін, командиром якого був житель села Л. В. Дорош. Загін налічував 149 чоловік і входив до Київського з'єднання.

А. Н. Вітрук М. Ф. Закутенко

Герої Радянського Союзу, уродженці с. Андрушків.

1965 року в селі встановлено обеліск Слави воїнам-визволителям Андрушків і воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

БІЛКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Ірпеня, за 21 км на північний схід від районного центру та за 5 км від залізничної станції Криве. Дворів — 301. Населення — 735 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мохначка.

На території Білок розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 1618,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1352,9 га орної землі і 28,6 га саду. Напрям господарства — зерново-тваринницький. Серед технічних культур значне місце посідає цукровий буряк.

В селі працюють восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9 тис. книг, медпункт, сезонні дитячі ясла, магазин, будинок побуту.

Первинна партійна організація с. Білок об'єднує 23 комуністів, комсомольська — 11 членів ВЛКСМ.

За високі показники в праці 33 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з XIV століття.

1905 року в Білках відбулися масові виступи селян, які були придушені збройною силою.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1926 року засновано два ТСОЗи — «Нива» і «Серп», які згодом об'єдналися в колгосп «Плугатар».

238 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 124 — загинули в боях з ворогом, 36 — відзначено орденами і медалями.

1968 року в Білках встановлено пам'ятники на честь загиблих воїнів-односельців та воїнів,

що визволяли село, в т. ч. пам'ятник Герою Радянського Союзу А. М. Птицину, який поліг під час визволення села від німецько-фашистських загарбників.

Уродженцями Білок є доктор сільськогосподарських наук професор Д. Я. Василенко, лауреат Державної премії К. О. Литвинчук, Герой Соціалістичної Праці М. І. Сарана, кандидат військових наук, полковник В. І. Бойко, кандидат біологічних наук М. К. Литвинчук.

ВАСИЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Кам'янки (притока Росі), за 18 км на захід від районного центру та за 3 км від залізничної станції Бровки. Дворів — 325. Населення — 954 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», за яким закріплено 1709,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1579,9 га, саду — 14,5 га, водоймищ — 11,4 га. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 12 педагогів навчають 144 учнів, 2 бібліотеки з фондом 9 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 21 комуніста, комсомольська — 28 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 31 трудівника відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перші сільськогосподарські артілі виникли: «Бджола» — 1923, «Хвиля» — 1924, «Зоря» — 1924, «Лебідь» — 1925, «Сокіл» — 1926 року, які в 1929 році створили колгосп «Жовтень».

У Великій Вітчизняній війні брало участь 195 жителів села, з них 109 — загинуло в боротьбі з ворогом, 95 — нагороджено орденами й медалями.

1959 року в центрі Василівки встановлено пам'ятник на честь воїнів-односельців і воїнів-визволителів села, які загинули в боях з гітлерівськими окупантами.

ВЕЛИКІ ЛІСІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Унави, за 8 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Попільня. Поблизу села проходить автошлях Житомир — Сквира. Дворів — 267. Населення — 729 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Прапор Леніна», за яким закріплено 1247,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1194,8 га орної землі, 26 га саду, 13 га лісу, 5 га водоймищ. У господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має цегельний завод, пилораму.

На території села є восьмирічна школа, де 12 педагогів навчають 154 учнів, будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. примірників, медичний пункт, сезонні дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 25 комуністів, комсомольська — 13 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 35 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з 1746 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося 145 жителів села, з них 80 — нагороджено орденами й медалями, 83 — полягли смертю хоробрих.

У Великих Лісівцях споруджено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення села від гітлерівців, а 1967-го — відкрито обеліск Слави на честь воїнів-односельців, полеглих у роки Великої Вітчизняної та радянсько-фінляндської воєн.

Із села вийшли К. І. Пазирук — доктор технічних наук, А. К. Бойко — кандидат біологічних наук, В. К. Бойко — кандидат медичних наук, Ю. П. Космач — кандидат технічних наук.

ГОЛУБ'ЯТИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км на південь від районного центру та залізничної станції Попільня і за 3 км від автошляху Житомир — Сквира. Через село протікає річка Роставиця (притока Росі). Дворів — 400. Населення — 1047 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 1943,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1834,8 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

На території села є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 200 учнів, клуб, дві бібліотеки з фондом 12,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, сезонні дитячі ясла, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 22 комуністів, 2 комсомольські — 42 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в розвитку народного господарства 230 трудівників села відзначено урядовими нагородами, в т. ч. ланкову Г. Я. Голійчук нагороджено орденом Жовтневої Революції, доярку А. Ю. Осипчук — орденом Трудового Червоного Прапора, 42 чоловіка — медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Понад 200 жителів Голуб'ятина брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 90 — удостоєні орденів й медалей. В липні 1941 року на підступах до села запеклі бої з німецько-фашистськими загарбниками вели воїни 94-го прикордонного загону. На місці бою 1963 року встановлено обеліск, у школі обладнано кімнату бойової слави. В день 25-річчя перемоги над гітлерівцями 169 воїнам-односельцям, які віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини, споруджено пам'ятник.

ЄРЧИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Унави, за 12 км на північний схід від районного центру Попільня та за 5 км від залізничної станції Чернявка. Дворів — 260. Населення — 611 чоловік. Сільраді підпорядковані села Велика Чернявка, Яблунівка.

В Єрчиках розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. В. Фрунзе, за яким закріплено 1645 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1543,9 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп має млин.

Працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 144 учнів, клуб, 2 бібліотеки з фондом 9,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 33 комуністи, комсомольська — 31 члена ВЛКСМ.

За сумлінну працю 61 трудівника села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1622 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 167 жителів села, з них 84 — загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 145 односельців відзначено урядовими нагородами. 1965 року в Єрчиках встановлено обеліск Слави воїнам-односельцям та воїнам-визволителям села, які віддали своє життя за Батьківщину.

Неподалік Єрчиків і Великої Чернявки розкопано 2 кургани скіфського періоду.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1937 року — Жидівці) — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Унави (притока Ірпеня), за 9 км на північний схід від районного центру та за 6 км від залізничної станції Криве. Через село проходить автошлях Попільня — Корнин. Дворів — 542. Населення — 1491 чоловік.

На території села розміщені центральні садиби: хмелерадгоспу «Попільнянський» (769 га земельних угідь) та колгоспу ім. О. М. Горького, за яким закріплено 1699 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1584 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами в колгоспі є пшениця, цукровий буряк та картопля; розвинуте птахівництво і молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають і виховують 167 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, стадіон.

2 партійні організації об'єднують 25 комуністів, 3 комсомольські — 30 членів ВЛКСМ.

За високі виробничі показники 39 трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР, серед них орденом Жовтневої Революції — бригадира рільничої бригади П. З. Кравця.

Село відоме з 1683 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

280 жителів Жовтневого брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них — 149 відзначено урядовими нагородами, 147 — полягло в боях з ворогом.

1952 року встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками під час визволення села.

Уродженцями села є доктор історичних наук М. З. Данилюк, кандидат економічних наук З. З. Данилюк і генерал-лейтенант В. Я. М'якушко.

КОТЛЯ́РКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Попільня. Через село протікає річка Безименка, проходить автошлях Житомир — Сквира. Дворів — 308. Населення — 800 чоловік.

За колгоспом «Здобуток Жовтня», центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1534,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1394,8 га орної землі. Провідними культурами є пшениця і цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Колгосп має цегельний завод, пилораму. Господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства.

На території села є восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, поштове відділення, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 28 комуністів, комсомольська — 19 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 40 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Серед них орденом Леніна нагороджено доярку О. М. Ткачук, ланкового механізованої ланки І. І. Верпахівського, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира рільничої бригади Б. М. Рудницького, бригадира тракторної бригади А. М. Коваля, агронома М. А. Сольського, комбайнера В. П. Шинкаренка.

Село відоме з XVIII століття.

1917 року в Котлярці відбувся масовий виступ селян проти поміщика. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1920 року в селі розташовувався штаб Першої Кінної армії.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брали участь 150 жителів Котлярки, з них 63 — нагороджені орденами й медалями, 82 — віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини.

1954 року встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям села від ворога в роки Великої Вітчизняної війни.

Уродженцем села є Р. Н. Оксенюк — кандидат історичних наук.

КРАСНОГІ́РКА (до 1947 року — Хейлів) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Кам'янки (притока Росі), за 12 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Попільня. Дворів — 283. Населення — 692 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кам'янка.

На території Красногірки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 1929,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1780,9 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин.

Партійна організація об'єднує 19 комуністів, комсомольська (створена 1920 року) — 29 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства і культури нагороджено орденами і медалями СРСР 57 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — бригадира тракторної бригади М. Я. Гончарука, орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу ім. М. О. Щорса с. Кам'янки І. М. Гончарука.

Село відоме з XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Пшениця в колгоспі «Маяк».
Село Білилівка Ружинського району.
1972 р.

Культурне пасовисько.
Село Топорище Володарсько-Волинського району.

Люпин цвіте.
Село Андріївка Червоноармійського району. 1972 р.

Свиновідгодівельний комплекс колгоспу ім. Орджонікідзе.
Село Паволоч Попільнянського району. 1972 р.

Меліоративні роботи в Олевському районі. 1971 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

В боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 214 жителів села, з них 98 — за героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджено орденами і медалями, 129 — загинуло. 1967 року на їх честь встановлено обеліск Слави, а полеглим воїнам-визволителям Красногірки — пам'ятник.

КРИВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване на берегах річки Крив'янки (притока Ірпеня), за 18 км на північ від районного центру та за 6 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 461. Населення — 1114 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Рудка.

В Кривому розміщена центральна садиба колгоспу «Новий шлях», за яким закріплено 2480,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2299,5 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є зернові, а також цукрові буряки, картопля. На базі колгоспу працює районна школа передового досвіду вирощування високих урожаїв картоплі.

На території села є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 137 учнів, будинок культури на 280 місць, бібліотека з фондом 11,7 тис. книг, медпункт, два магазини.

Партійна організація об'єднує 42 комуністів, комсомольська — 27 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 53 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджено колишнього бригадира садово-городньої бригади В. Т. Куліша. В 1969 році колгоспниця Є. І. Камінська була делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Село відоме з 1619 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1923 року в селі організовано сільськогосподарську артіль.

У роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 300 жителів села, з них 138 — за мужність і відвагу удостоєні урядових нагород, 155 — віддали своє життя за Батьківщину. 1967 року на їх честь відкрито обеліск Слави.

Уродженцями Кривого є Г. Ф. Дворко — доктор хімічних наук, І. Л. Маркевич — заслужений артист УРСР, Г. І. Дворко — генерал-майор та Ю. П. Рибак — Герой Соціалістичної Праці.

У квітні 1970 року в центрі села на честь 100-річчя від дня народження Володимиру Іллічу Леніну встановлено пам'ятник.

ЛИ́ПКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 20 км на північний захід від районного центру та за 2 від найближчої залізничної станції Скочище. Дворів — 458. Населення — 1231 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Бухалівщина.

На території Липок розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2591,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2327,1 га орної землі, 28 га саду. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, тваринництво м'ясо-молочного напряму. В колгоспі є пилорама.

В селі міститься відділення Корнинського цукрокомбінату, яке спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків.

Працюють середня школа, в якій 19 педагогів навчають 284 учнів, два клуби, бібліотека з фондом 12,7 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячі ясла та садок.

1925 року в селі створено партійну та комсомольську організації. Нині парторганізація об'єднує 25 комуністів, 2 комсомольські — 110 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці орденами й медалями СРСР нагороджено 58 трудівників села.

Село відоме з XVII століття.

У роки першої російської революції в Липках під впливом соціал-демократичних організацій, що діяли тоді на Корнинському та Ходорківському цукрових заводах, відбувся селянський виступ, для придушення якого було викликано роту солдат. За участь у виступі велику групу селян засудили до тюремного ув'язнення.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боровся 281 житель села, з них — 140 загинуло, 153 — за мужність і відвагу відзначено урядовими нагородами, а В. Г. Яковенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

З листопада 1941 року по грудень 1942 року в селі діяла підпільна патріотична група, яку певний час очолював український радянський поет уродженець села М. І. Шпак (справжнє прізвище — Шпаківський. 1909—1942), закатований 19 червня 1942 року гітлерівцями.

В Липках 1967 року споруджено обеліск Слави на честь загиблих воїнів-односельців і воїнів-визволителів села від фашистів.

ЛУ́ЧИН — село, центр сільської Ради депутатів трудящих. Розташований на річці Калинівці (притока Ірпеня), за 32 км на північний схід від районного центру та за 15 км від найближчої залізничної станції Криве. Дворів — 386. Населення — 917 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «За мир», за яким закріплено 2526,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2278,6 га орної землі, 49,5 га саду та 159,7 га лісу. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В Лучині працюють восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 108 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медпункт, поштове відділення.

Партійна організація об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 35 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 36 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1612 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни билося з німецько-фашистськими загарбниками понад 350 жителів Лучина, з них 213 — загинуло, 141 — відзначено урядовими нагородами. Під час війни на території Лучина діяла підпільна комсомольська організація. На братських могилах радянських воїнів, що полягли в боях за визволення села, встановлено 2 пам'ятники.

Уродженцем села є український радянський поет В. І. Омельченко.

МАКА́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Паволочанки (притока Роставиці), за 16 км на південний захід від районного центру. До найближчої залізничної станції Бровки — 10 км. Дворів — 568. Населення — 1660 чоловік.

В селі міститься відділок бурякорадгоспу ім. О. Д. Цюрупи, центральна садиба якого — в Андрушках. Відділок спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. Важлива роль у господарстві належить також зерновим культурам та тваринництву м'ясо-молочного напряму.

Працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 289 учнів, клуб на 350 місць, бібліотека з фондом 14,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, а також побутовий комбінат.

Партійна організація відділку радгоспу об'єднує 24 комуністів, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

За трудові досягнення 39 чоловік відзначено орденами й медалями СРСР, а доярку О. І. Унт нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з 1700 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося 306 жителів Макарівки, з них 169—полягло смертю хоробрих, 137 — нагороджено орденами й медалями.

В центрі Макарівки встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям села і три меморіальні плити, на яких викарбувані імена односельців, що віддали своє життя за Батьківщину.

Уродженцем Макарівки є Герой Соціалістичної Праці Ф. С. Коломієць.

МИРОЛЮ́БІВКА — село (утворилося 27 березня 1962 року внаслідок об'єднання сіл Кіловки і Лозовика), центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Унави (притока Ірпеня), за 9 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Попільня. Дворів — 672. Населення — 1574 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 3006,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2777 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини.

На території села працюють початкова і восьмирічна школи, де 13 педагогів навчають 179 учнів, два клуби, дві бібліотеки з фондом 19,8 тис. книг, два фельдшерсько-акушерські пункти, дитячі ясла, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація колгоспу «Зоря комунізму» (осередок виник 1927 року) об'єднує 34 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 47 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 65 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — голову правління колгоспу С. Ф. Венгера.

Кіловка відома з 1732 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

284 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 98 — полягли смертю хоробрих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 135 — відзначено урядовими нагородами.

В Миролюбівці 1962 року встановлено два обеліски Слави на честь полеглих воїнів-односельців та воїнів, які загинули під час визволення села від гітлерівців.

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південний схід від районного центру та за 8 км від найближчої залізничної станції Чернявка. Дворів — 357. Населення — 1025 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Степове.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «50-річчя Жовтня», за яким закріплено 1539,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1465 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп має пилораму, цегельний завод.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 педагогів навчають близько 200 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з фондом 11,1 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1921 року) об'єднує 18 комуністів, комсомольська (виникла 1922 року) — 26 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 57 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу А. Д. Заволоку.

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1921 року створено сільськогосподарську комуну «Колосок».

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 155 жителів села, з них 146 — відзначено урядовими нагородами, 25 — полягло смертю хоробрих. Їм, а також загиблим воїнам-визволителям Новоселиці 1948 року споруджено пам'ятник, а 1965 року — два обеліски Слави. В 1943 році під час визволення села від ворога загинув Герой Радянського Союзу О. П. Павлюченко. На його честь у 1965 році відкрито пам'ятник.

В центрі Новоселиці 1970 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Новоселиця — батьківщина українського радянського мовознавця Г. А. Левченка (1901—1944).

ПА́ВОЛОЧ — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Роставиці, за 13 км на південь від районного центру і залізничної станції Попільня. Дворів — 1068. Населення — 3062 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Соколів Брід.

На території Паволочі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. К. Орджонікідзе, за яким закріплено 6178,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5909 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Тут діє перший в області індустріальний комплекс відгодівлі свиней. Колгосп має пилораму, автомайстерню, три столярні майстерні, три кузні.

Крім колгоспу, в Паволочі є галантерейна фабрика, держмлин з оліїним і круп'яним цехами.

Працюють середня та восьмирічна школи, де 55 педагогів навчають 661 учня, будинок культури на 450 місць, два клуби, 6 бібліотек з фондом понад 30 тис. книг. При середній школі є кімната В. І. Леніна, а також кімнати трудової і бойової слави. Діють дільнична лікарня на 50 ліжок з рентгенологічним, зубопротезним кабінетами та кабінетом фізичних методів лікування, аптека, 2 дитячих ясел, відділення зв'язку, автоматична телефонна станція на 100 номерів, майстерня побутового обслуговування, 9 магазинів, їдальня.

З партійні організації села (осередок створено 1919 року) об'єднують 82 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1921 року) — 192 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 280 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, з них голову колгоспу Г. К. Щербака — орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», ланкову О. П. Куценко та комбайнера Г. Х. Зіневича — орденом Трудового Червоного Прапора.

В XVI ст. Паволоч була вже значним населеним пунктом — містечком. Його жителі брали участь у селянсько-козацьких повстаннях 1591—1593 рр. під проводом Криштофа Косинського, 1594—1596 рр. під керівництвом Северина Наливайка, великому селянському повстанні 1618 року. Історія Паволочі тісно пов'язана з визвольною війною українського народу 1648—1654 рр. В липні 1648 року сформовано Паволоцький полк; у 1648, 1649, 1653, 1655 роках тут бував Богдан Хмельницький. У першій половині XVIII ст. в районі Паволочі діяли гайдамацькі загони Гриви, Жили, Іваниці, Медведя, Харка.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Весною того ж року з жителів села було створено кінну сотню, яка увійшла до складу Червоного козацтва, очолюваного В. М. Примаковим. З березня 1919 року під Паволоччю відбувся запеклий бій Таращанського полку під командуванням В. Н. Боженка з петлюрівцями. На початку червня 1920 року Перша Кінна армія в районі села здійснила славнозвісний Житомирський прорив польського фронту.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь понад 500 жителів села, з них 412 — відзначено урядовими нагородами, 213 — віддало життя за Батьківщину.

1949 року споруджено 3 пам'ятники воїнам, що загинули під час визволення села від гітлерівців. У грудні 1968 року встановлено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, які полягли смертю хоробрих в роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу Паволочі та Соколового Броду виявлено залишки поселення трипільської і 4— черняхівської культур, а також 2 давньоруські городища.

ПАРИ́ПСИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Кам'янки (притока Росі), за 3 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Попільня. Через село проходить автошлях Сквира — Житомир. Дворів — 564. Населення — 1537 чоловік.

М. Г. Калюжний — Герой Радянського Союзу.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 1991,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1669,7 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, цукрові буряки. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. На базі колгоспу працює районна школа передового досвіду впровадження госпрозрахунку.

На території села — цегельний завод, районна інкубаторно-птахівнича станція.

Працюють середня школа, де 22 педагоги навчають 274 учнів, будинок культури із залом на 650 місць, бібліотека з фондом 10,5 тис. книг, медпункт, районна дитяча лікарня, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини.

Первинна партійна організація с. Парипсів об'єднує 43 комуністів, комсомольська — 78 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 64 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — ланкового механізованої ланки В. В. Волинця, бригадира тракторної бригади З. А. Токарчука, доярку Н. Г. Качинську; орденом Жовтневої Революції — завідуючу тваринницькою фермою О. М. Фесенко; орденом Трудового Червоного Прапора — вчителя О. П. Венгера, а голову колгоспу Я. А. Царенка, делегата 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників — орденами Леніна і Жовтневої Революції.

Село відоме з 1683 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції парипські жителі в підрозділах Червоного козацтва билися проти німецьких окупантів і петлюрівців.

Під час Великої Вітчизняної війни з німецько-фашистськими загарбниками боролося 278 жителів села, з них 114 — загинуло, 239 — відзначено урядовими нагородами. В 1943 році, визволяючи від гітлерівців Парипси, поліг смертю хоробрих командир стрілецької роти М. Г. Калюжний, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В центрі села 1956 року на братській могилі споруджено пам'ятник полеглим воїнам-визволителям Парипсів, а 1967 року — обеліск Слави колишнім учням і педагогам, які загинули в боях з гітлерівцями.

1970 року на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відкрито пам'ятник вождеві.

Уродженцем села є кандидат історичних наук доцент М. М. Моторнюк.

Неподалік Парипсів виявлено могильник скіфського періоду.

ПОПІ́ЛЬНЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 3 км на північний схід від районного центру та залізничної станції Попіль-

М. Т. Рильський.

ня, біля автошляху Сквира — Житомир. Дворів — 645. Населення — 1791 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. І. В. Мічуріна, за яким закріплено 1823,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1678,6 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колгосп нагороджено пам'ятним прапором Житомирського Обкому КП України та обласної Ради депутатів трудящих.

В селі є середня школа, де 32 педагоги навчають 381 учня, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 10,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла на 50 місць, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1922 року) об'єднує 32 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 98 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 35 трудівників села відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — заслужену вчительку УРСР А. Е. Звайгзне, бригадира рільничої бригади О. П. Савчука та голову колгоспу В. М. Горкуценка. В січні 1972 року агроному колгоспу М. Т. Покотилу присвоєно звання заслуженого агронома УРСР.

Село засноване в XVI столітті.

В липні 1917 року тут відбувся масовий виступ селян проти поміщиків і лісопромисловців, організаторами якого були М. Д. Ткачук, Я. М. Кравець, А. Я. Кравець.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 21 січня 1921 року в Попільні створено одну з перших на території нинішнього району комуну «Світ». Її організаторами були колишній шахтар з Донбасу І. В. Глушко (голова), колишній солдат-фронтовик латиш Е. Я. Звайгзне, робітник-арсеналець Г. П. Лозовський, залізничник Н. Є. Гуменюк.

В роки Великої Вітчизняної війни 210 жителів села брали активну участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Уже в липні 1941 року поблизу Попільні частини 94-го прикордонного загону вели запеклі бої з ворогом. На станції Попільня були склади боєприпасів. Члени підпільної групи, яку очолили колишні комунари Н. Є. Гуменюк і Є. І. Романчук, вирішили висадити їх у повітря. Але групу було заарештовано. Після страшних катувань гітлерівці повісили патріотів; 16 побратимів — розстріляли. 26 грудня 1943 року воїни 1-го Українського фронту визволили село. 73 жителів Попільні удостоєно нагород.

1967 року 133 воїнам-односельцям та воїнам-визволителям Попільні, які загинули в боях з гітлерівцями, в селі споруджено 2 обеліски Слави. 9 травня 1970 року на околиці села, біля автошляху Сквира — Житомир встановлено обеліск полеглим воїнам 94-го прикордонного загону, які в липні 1941 року полягли смертю хоробрих, захищаючи Попільню від фашистських окупантів.

В день святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відкрито пам'ятник вождеві.

Родом з Попільні є доктор історичних наук професор В. П. Столяренко і кандидат історичних наук М. І. Панчук.

ПОЧУ́ЙКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Кам'янки (притока Росі), за 15 км на схід від районного центру та за 3 км від найближчої залізничної станції Чернявка. Дворів — 556. Населення — 1304 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2630,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2475,6 га орної землі. Провідними сільськогосподарськими культурами є озима пшениця, цукрові буряки, картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є середня школа, де 16 учителів навчають 196 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 15 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, дільничний пологовий будинок, амбулаторія, аптека, 2 дитячих ясел, поштове відділення, 4 магазини.

Партійна організація об'єднує 44 комуністів, комсомольська — 88 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 110 трудівників Почуйків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. орденом Леніна — колишнього голову колгоспу І. Г. Казмиренка, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку М. А. Іванченко.

Село відоме з 1746 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни боролося 297 жителів Почуйків, з них 289 — відзначено урядовими нагородами, 184 — полягли смертю хоробрих. На їх честь у 1967 році споруджено гранітний обеліск Слави.

На околицях Почуйків виявлено залишки поселення доби бронзи.

РОМА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Унави (притока Ірпеня), за 20 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Попільня. Дворів — 417. Населення — 953 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кошляки.

В Романівці розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінська перемога», за яким закріплено 1527,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1441,6 га орної землі та 48 га лісу. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має пилораму.

Працюють середня школа ім. М. Т. Рильського, де 17 педагогів навчають 287 учнів, клуб на 250 місць, дві бібліотеки з фондом 14,5 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, 4 магазини, 2 їдальні.

3 партійні організації (осередок створено 1919 року) об'єднують 37 комуністів, 2 комсомольські (осередок виник 1922 року) — 92 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 68 трудівників відзначено орденами та медалями СРСР.

Село відоме з середини XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство в селі — ТСОЗ організовано 1924 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях за Батьківщину брало участь 246 жителів Романівки, з них 101 — загинув, 220 — за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями.

В центрі села встановлено пам'ятники: В. І. Леніну, воїнам, полеглим під час визволення Романівки від гітлерівців, воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

В Романівці пройшли дитячі та юнацькі роки видатного українського радянського поета, вченого і громадського діяча, академіка АН СРСР та АН УРСР, двічі лауреата Державної премії СРСР і Ленінської премії М. Т. Рильського (1895—1964). На території школи в 1970 році М. Т. Рильському встановлено пам'ятник.

СА́ВЕРЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Кам'янки, за 10 км на південний схід від районного центру та за 5 км від найближчої однойменної залізничної станції — платформи. Дворів — 381. Населення — 1156 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Піски.

В Саверцях розміщена центральна садиба колгоспу «Будівник комунізму», за яким закріплено 1648 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1463 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має млин, пилораму, ремонтну майстерню, кузню. 1972 року колгоспу присвоєно звання господарства високої культури землеробства.

Працюють восьмирічна школа, де 15 педагогів навчають 214 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, поштове відділення, автоматична телефонна станція, магазин.

Партійна організація об'єднує 26 комуністів, комсомольська — 64 членів ВЛКСМ. Партійна і комсомольська організації села створені в 1922 році.

За успіхи в праці 81 трудівника села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — колишнього директора Попільнянської МТС Ф. С. Бернатовича, голову виконкому сільради, депутата Верховної Ради УРСР 8-го скликання О. А. Олексієнко, ланкову колгоспу Н. Н. Пукас, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову городньої бригади Н. Г. Бойко, голову правління колгоспу А. П. Іванчука, доярку колгоспу А. В. Раус.

Село відоме з 1585 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 15 березня 1921 року в селі створено комуну «Життя».

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося понад 200 жителів села, з них 70 — відзначено орденами й медалями, 106 — загинули смертю хоробрих. Їм у 1968 році встановлено пам'ятник. Крім того, 1953 року споруджено пам'ятник 29 воїнам, у т. ч. Герою Радянського Союзу Б. С. Семенову, які віддали своє життя під час визволення села від гітлерівських окупантів.

СОКІ́ЛЬЧА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Унави, за 12 км на північний захід від районного центру та залізничної станції Попільня. Поблизу села проходить автошлях Сквира — Житомир. Дворів — 338. Населення — 978 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Маркова Волиця.

За колгоспом ім. С. М. Кірова, центральна садиба якого розміщена в Сокільчі, закріплено 2683,7 га землі, в т. ч. орної — 2435,5 га, саду — 31 га, пасовищ — 36 га, лісу — 15 га, водоймищ — 40 га. Провідними сільськогосподарськими культурами є пшениця, ячмінь, цукрові буряки, горох, кукурудза. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі працюють середня школа, де 17 педагогів навчають 201 учня, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 9,7 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла і садок, відділення зв'язку, АТС, 5 магазинів.

Дві партійні організації об'єднують 35 комуністів, дві комсомольські — 80 членів ВЛКСМ. Партійний осередок на селі створено 1921-го, комсомольський — 1922 року.

За успіхи в праці нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу 57 трудівників села.

Село відоме з 1471 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

1918 року під час німецької окупації в селі був створений партизанський загін на чолі з більшовиком О. К. Попелюхою, який вів боротьбу проти іноземних інтервентів та контрреволюційних банд. 7 листопада 1920 року в Сокільчі створено комуну «Чайка».

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в тилу ворога відстоювали свободу і незалежність Батьківщини 250 сокільчанців, з них 106 загинуло, 130 — відзначено урядовими нагородами. В Марковій Волиці живе повний кавалер ордена Слави А. С. Павлинчук.

1927 року жителі Сокільчі спорудили пам'ятник активному учаснику громадянської війни О. К. Попелюсі, а 1952 року — воїнам-односельцям і воїнам-визволителям села, які полягли смертю хоробрих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

СТАВИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Кам'янці (притока Росі), за 18 км на схід від районного центру та за 3 км від найближчої залізничної станції Кожанка. Дворів — 565. Населення — 1290 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дехтярка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Г. І. Петровського, за яким закріплено 1730,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.

1500,7 га орної землі, 35 га саду, 117 га водоймищ — ставків. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, в якій 15 учителів навчають 217 учнів, будинок культури на 360 місць, бібліотека з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, поштове відділення, сільмаг, книжковий кіоск, майстерня індпошиву.

Партійна організація села (створена 1926 року) об'єднує 28 комуністів, комсомольська (виникла 1927 року) — 68 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства та культури 60 трудівників села нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Село відоме з 1618 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 430 жителів села, з них 182 — відзначено орденами й медалями, 196 — полягло смертю хоробрих. Їм та воїнам-визволителям Ставища 1966 року споруджено пам'ятник та обеліск Слави.

В центрі села 1969 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

СТРО́КІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі річки Ростовиці, за 14 км на південний схід від районного центру. Через село проходить вузькоколійна залізнична лінія Сквира — Попільня та автошлях Житомир — Сквира. Дворів — 390. Населення — 967 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Чапаєва, за яким закріплено 1896,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1763 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В Строкові є млин та олійниця.

Працюють середня школа, де 18 учителів навчають 240 учнів, будинок культури на 350 місць, 2 бібліотеки з фондом понад 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 50 місць, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 34 комуністів, комсомольська — 60 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки створені 1929 року.

За успіхи в праці 38 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село засноване в XVIII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. За мужність і відвагу в боях з басмачами А. П. Пантелійчук нагороджений орденом Червоного Прапора.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося 360 жителів села, з них 192 — відзначено урядовими нагородами, 133 — загинули смертю хоробрих.

Полеглим воїнам-односельцям та воїнам-визволителям села від гітлерівців у 1966 році споруджено обеліск Слави.

Уродженцем села є радянський український письменник В. О. Міняйло.

На околиці Строкова виявлено давньоруський курганний могильник.

СУЩА́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Ірпеня, за 30 км на північний схід від районного центру та за 9 км від найближчої залізничної станції Волиці. Дворів — 311. Населення — 793 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 1651,6 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1429 орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві продукції птахівництва та молока.

Працюють восьмирічна і початкова школи, в яких 12 учителів навчають 122 учнів, будинок культури на 220 місць, бібліотека з фондом 9,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

Партійна організація об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 23 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці орденами й медалями СРСР нагороджено 26 трудівників села, з них садовника М. М. Сича — орденом Леніна, голову колгоспу С. В. Мужа — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни брало участь 199 жителів села, з них 96 — за мужність і відвагу відзначено нагородами, 103 — полягли смертю хоробрих. Їм, а також воїнам-визволителям Сущанки в 1949, 1951 і 1953 роках встановлено три обеліски Слави.

ТУ́РБІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Калинівці (притока Ірпеня), за 29 км на північний схід від районного центру та за 15 км від найближчої залізничної станції Криве. Дворів — 260. Населення — 660 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лисівка і Мишерине.

За колгоспом «Перемога», центральна садиба якого розміщена в Турбівці, закріплено 3841,9 га землі, в т. ч. сільськогосподарських угідь 3247,1 га, з них орної землі — 2715,1 га. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, картоплю.

В селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 128 учнів. При школі організовано консультпункт для заочників. Тут діють клуб на 350 місць, бібліотека з фондом 12,3 тис. книг, медичний пункт, дитячий садок, АТС, 2 магазини.

Партійна організація об'єднує 26 комуністів, комсомольська — 36 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 39 трудівників села нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, у т. ч. бригадира тракторної бригади І. М. Стельмаха — орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни боролося 458 жителів села, з них 120 — полягли смертю хоробрих за Батьківщину, 221 — за мужність і відвагу відзначено урядовими нагородами.

На території Турбівки 1959 і 1966 років споруджено два пам'ятники воїнам, які загинули під час визволення села від гітлерівців.

Уродженцями Турбівки є генерал-майор А. К. Діденко і доктор хімічних наук професор С. К. Можар.

ХАРЛІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Кам'янці (притока Росі), за 10 км на захід від районного центру та за 2 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 478. Населення — 1276 чоловік.

За колгоспом «Комуніст України» закріплено 3379,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3209,4 га орної землі. Провідними культурами є пшениця, цукрові буряки. Тваринництво — м'ясомолочного напряму. В господарстві є пилорама.

Працюють середня школа, в якій 18 учителів навчають 249 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з фондом 17 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, автоматична телефонна станція, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1926 року) об'єднує 43 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 65 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 67 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу В. М. Горкуценка.

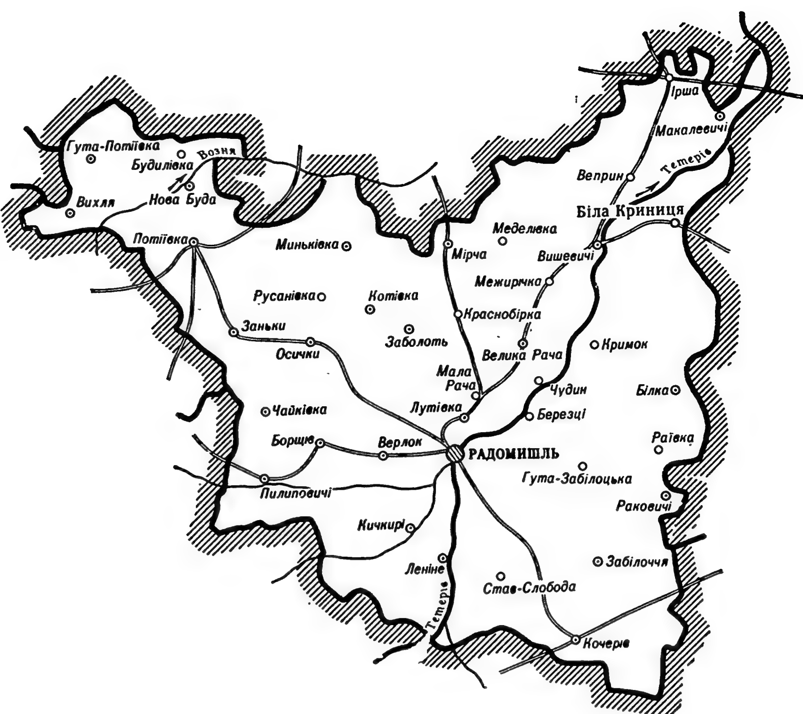
Село відоме з 1605 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1922 року в Харліївці створено сільськогосподарську артіль «Руль».

У боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни брало участь понад 500 жителів села, з них 108 — віддало життя за щастя і свободу Батьківщини, 255 — відзначено орденами й медалями, а В. О. Прокопенко став повним кавалером ордена Слави.

На честь воїнів-односельців та воїнів-визволителів Харліївки, які полягли смертю хоробрих у боротьбі з гітлерівцями, 1959 року в селі споруджено обеліск Слави.

РАДОМИШЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1295 кв. км. Населення — 59,9 тис. чоловік, з них сільського — 44,6 тис. Середня густота населення—51 чоловік на 1 кв. км. Міській, селищній та 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 84 населені пункти. На підприємствах, у радгоспі, колгоспах, установах є 93 партійні, 106 комсомольських, 103 профспілкові організації. Провідне місце в економіці належить сільському господарству. За радгоспом, 25 колгоспами закріплено 73,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 56,5 тис. га орної землі. В районі є 18 промислових підприємств. Населення обслуговують 49 медичних закладів. У 71 загальноосвітній школі, у т. ч. 17 середніх, 25 восьмирічних, 27 початкових, середній школі-інтернаті, заочній середній школі навчається 11101 учень. Крім того, є училище профтехосвіти, музична школа. Культурно-освітню роботу ведуть 22 будинки культури, 47 клубів, 93 бібліотеки. Є 68 кіноустановок, народний історико-краєзнавчий музей. У районі 7 пам'ятників В. І. Леніну, 83 обеліски Слави й пам'ятники воїнам-визволителям та односельцям, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

РА́ДОМИШЛЬ

Радомишль (до 1946 р. Радомисль) — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на обох берегах річки Тетерева (притока Дніпра), за 50 км на північний схід від Житомира, за 30 км від залізничної станції Ірша, на автошляху Кочерів—Овруч. Населення — 13,9 тис. чоловік.

Місцевість, де міститься Радомишль, заселена близько 30 тис. років тому. На околиці міста досліджено стоянку пізньопалеолітичного поселення з 6-ти невеликих чумоподібних жител та ями-сховища, заваленої кістками тварин. Житла були розташовані по колу, в центрі якого мешканці поселення проводили обробку кременю та кісток, розкладали вогнища тощо. Поблизу Радомишля знайдено також поховання доби міді (IV тисячоліття до н. е.), а на території міста — ранньосло-

в'янські поселення VI—VII ст. та давньоруське городище — залишки міста Мичеська (Микгорода), згаданого в літопису під 1150 роком у зв'язку з боротьбою за Київ між київським князем Ізяславом та галицьким—Володимирком[1]. В 1169 році князь Андрій Боголюбський подарував Мичеськ Києво-Печерському монастирю[2]. Під час монголо-татарського нашестя місто було зруйновано. 1362 року Мичеськ підпав під владу Литовського великого князівства. Вже в 1390 році населений пункт згадується в грамоті київського князя Володимира Ольгердовича як с. Мицько. У 1399, 1416, 1462 рр., під час нападів татар на Київщину село кілька разів зазнавало руйнування. У XVI ст. Радомисль був невеличким містечком і належав Києво-Печерській лаврі. Тут видобували болотну руду, а на початку XVII ст. архімандрит Є. Плетенецький заснував папірню[3].

Після Люблінської унії Радомисль потрапив під владу шляхетської Польщі і входив до Житомирського повіту Київського воєводства. У містечку налічувалося 154 селянські господарства, в т. ч. 17 волочних, 41 — пivволочне, 29 — чвертників, 36 — городників, 31 — комірник. Селяни платили великі податки грішми й продуктами. Соціально-економічне поневолення доповнювалося національно-релігійним гнітом. Населенню нав'язували католицизм, польську мову. Все це штовхало селян та міщан на боротьбу проти своїх пригноблювачів. З особливою силою народний гнів вибухнув у 1618 році, коли жителі міст Київського воєводства, в т. ч. й Радомисля, знищували шляхетські маєтки, розправлялися з панами, оголошували себе вільними козаками й створювали козацькі загони[4].

На початку визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. велике повстання спалахнуло і в Радомислі. В ньому брали участь також селяни навколишніх сіл. Селяни разом з козаками захоплювали поміщицькі землі, знищували документи на володіння, вбивали ненависних шляхтичів і великих орендарів. У 1702—1704 роках вони брали активну участь у повстанні під керівництвом С. Палія, а пізніше в гайдамацькому русі. У травні 1750 року в районі містечка діяв гайдамацький загін Подоляки. Під час Коліївщини тут громив панські маєтки загін одного з сподвижників М. Залізняка — І. Бондаренка.

У 1793 році Радомисль у складі Правобережної України був возз'єднаний з Росією, а в 1794 році увійшов до складу Ізяславського намісництва. З 1746 по 1795 рік він був власністю уніатських митрополитів, а з ліквідацією митрополії в 1795 році перейшов у відання казни. З 5 липня цього ж року Радомисль став повітовим містом Волинського намісництва. Було утворено магістрат. В 1797 році Радомисльський повіт передано до складу Київської губернії. На той час у місті налічувалося 1829 чоловіків, стільки ж, напевно, й жінок.

Жителі міста брали активну участь у Вітчизняній війні 1812 року. Тут за наказом фельдмаршала М. І. Кутузова генерал-майор К. К. Сіверс, котрий командував Новоросійським драгунським полком та двома ескадронами, з 1803 року розквартированими в місті, формував козачі полки. З повіту, в т. ч. й Радомисля, було відправлено в армію 283 чоловіки[5].

У Радомислі знайшов відгук і рух декабристів. Тут стояв Алексопільський піхотний полк, командиром якого був декабрист полковник І. С. Повало-Швейковський. У період підготовки повстання Чернігівського полку до міста приїздив М. П. Бестужев-Рюмін[6].

---

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 411, 413, 416; Археологія, т. 16. К., 1964, стор. 89—102; журн. «Советская археология», 1959, № 4, стор. 35.

[2] С. В. Юшков. Нариси історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. К., 1939, стор. 39, 44.

[3] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 108; Słownik geograficzny . . ., t. 9, стор. 428, 429.

[4] Історія Української РСР, т. 1, стор. 185.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 787, спр. 432, арк. 15, 21.

[6] М. Лисенко. Декабристський рух на Україні, стор. 55, 56; М. Лисенко. Повстання Чернігівського полку, стор. 28.

З середини XIX ст. почали виникати невеличкі підприємства. Розвивалося ремісництво. 1848 року у місті налічувалося 72 ремісники, які виготовляли різні вироби з дерева, займалися різьбленням по дереву та інкрустаційними роботами. Серед ремісників були також слюсарі, ковалі, гребінщики, колісники, шорники, шапкарі, шевці, кравці, пекарі та інші[1].

В першій половині XIX ст. зросла й торгівля, особливо шкірами та хутром. Розвиток промислового виробництва й торгівлі зумовлював дальше зростання міста. 1849 року тут налічувалося 563 будинки (з них тільки 5 кам'яних), в яких мешкало 5120 чоловік[2].

Незважаючи на те, що в Радомислі проживало багато населення, медичне обслуговування його було незадовільним. Коли в 1831 році спалахнула епідемія холери, вона скосила багато людей. Лікарня відкрита тут лише в 40-х роках XIX ст. В 1845 році її відвідало 350 хворих[3].

З освітніх закладів наприкінці XVIII ст. існувала семінарія, 1835 року відкрито повітове дворянське училище, діяло парафіяльне училище, в яких 1848 року 5 учителів навчали 84 учнів.

Велике значення для дальшого розвитку міста мало Києво-Брестське шосе, будівництво якого закінчено в 60-х роках XIX ст. Тоді ж від Радомисля до Кочерівської поштової станції прокладено брукований шлях, завдяки чому поліпшилися зв'язки з Житомиром і Києвом, прискорився розвиток промисловості. 1875 року засновано пивоварний завод, тут діяли також 5 чинбарень, два млини. В 1886 році засновано склозавод, де працювало 40 робітників, у т. ч. 20 дітей. 1890 року відкрито кустарну фабрику шинельного сукна[4], в 1900 — слюсарно-ремонтні майстерні, в 1904 — чавуноливарний завод, на якому працювало 50 робітників. Вони ремонтували нескладні сільськогосподарські машини та виготовляли кінні приводи для молотарок, січкарень, олійниць. Суконна фабрика, збудована 1903 року, виробляла попони на замовлення військового міністерства та грубошерстне сукно для масового продажу. На той час це було значне підприємство, де налічувалося 120 робітників.

Під впливом революційних подій, що розгорнулися в країні в 1905—1907 рр., у Радомислі відбувалися страйки робітників та політичні демонстрації. Організаторами їх виступали робітники місцевої друкарні, заснованої в 1903 році. На нелегальних зборах вони знайомили трудящих з творами К. Маркса й В. І. Леніна, розповідали про революційні виступи в країні[5]. В першій половині лютого 1905 року стався загальний страйк робітників шкіряних заводів та суконної фабрики. У ньому взяло участь 400 робітників. Вони вимагали 8-годинного робочого дня, поліпшення умов праці та підвищення заробітної плати. Страйк тривав два тижні й закінчився перемогою робітників, яким адміністрація підвищила заробітну плату на 20—25 проц. 14 червня в Радомислі знову застрайкували робітники всіх підприємств. Тільки силою зброї властям вдалося придушити і цей виступ[6]. На початку жовтня поліція заарештувала кількох організаторів страйку. На підтримку їх 18 жовтня в місті відбулася багатолюдна демонстрація[7]. Поліція та козаки розігнали робітників, 20 грудня 1905 року сталося заворушення новобранців. 1908 року застрайкували трудівники механічних майстерень, які вимагали скорочення робочого дня

[1] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 10, ч. 1. Киевская губерния, стор. 104—106.

[2] Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 403—405.

[3] Київський облдержархів, ф. 442, оп. 1, спр. 2122, арк. 42; оп. 788, спр. 461, арк. 87; Статистическое описание Киевской губернии, ч. 1, стор. 406.

[4] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 235, арк. 40, 53, 54; спр. 1607, арк. 85, 87—89, 91, 93, 101; спр. 1982, арк. 13, 14.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1260, арк. 154.

[6] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 221, спр. 59, арк. 7, 8, 27, 28; 1905 год на Украине, т. 1, стор. 48—50.

[7] Всероссийская политическая стачка в октябре 1905 года, ч. 2. М.—Л., 1955, стор. 129, 130.

до 10 годин, безплатного лікування. Подібні виступи мали місце й на інших підприємствах. Страйковою боротьбою керувала місцева організація РСДРП, що активно діяла у 1908—1909 роках[1].

Напередодні першої світової війни в Радомислі налічувалося 19 підприємств. На заводах і фабриках, у ремісничих майстернях працювало понад 1500 робітників. Становище їх залишалося тяжким, доводилося працювати по 12—14 годин, а одержувати за день по 40—50 коп.

З розвитком промисловості розширювалося місто, зросла кількість населення. 1913 року налічувалося 15 005 чоловік, які мешкали в 1034 будинках (з них тільки 53 — кам'яні). Вулиці освітлювалися 230 гасовими ліхтарями[2]. У 1908 році побудовано водогін довжиною 5,5 км та споруджено електростанцію на 120 кіловат.

Незадовільним було медичне обслуговування трудящих. На 1913 рік у місті діяло дві лікарні на 48 місць, у яких працювало шість лікарів, три стоматологи, чотири акушери. В середньому на одного лікаря припадав 2501 чоловік. Налічувалося також 3 аптеки, 7 аптечних магазинів. З освітніх закладів діяли чоловіча гімназія та чотири школи нижчого ступеня, в яких 15 учителів навчало 445 учнів. Існувала ще фабрично-заводська ремісніча школа.

Під час першої світової війни у Радомислі й усьому повіті відбувалися масові антивоєнні й антипоміщицькі виступи. У липні 1914 року робітники й селяни, що призивалися в армію, почали громити купецькі крамниці та будинки міської знаті. За п'ять днів у місті й навколишніх селах розгромлено й спалено 25 поміщицьких маєтків і куркульських господарств. Для придушення заворушень були викликані війська[3].

Трудящі міста з задоволенням зустріли звістку про повалення самодержавства. На початку травня тут створено Раду робітничих і солдатських депутатів[4]. Спочатку в Раді переважали угодовські елементи, але в червні до неї увійшли передові робітники Ф. А. Камінський, М. Ф. Салфетников, крупчатник Г. С. Власенко та ін. Вони викривали політику буржуазного Тимчасового уряду, української буржуазно-націоналістичної Центральної ради, а також меншовиків, есерів та бундівців. 1 серпня 1917 року створено міську більшовицьку організацію. До складу партійного комітету, обраного на зборах ініціативної групи, увійшли В. І. Ядолов, І. І. Кравченко, М. Г. Карпенко та інші[5]. Вони тримали тісний зв'язок з більшовицькими організаціями Малина, Брусилова, Київським комітетом РСДРП(б), проводили широку політичну роботу серед населення. У вересні створено загін Червоної гвардії й скликано повітовий селянський з'їзд. Від більшовиків міста на ньому був І. І. Кравченко. З'їзд висловився на підтримку позиції більшовиків з усіх питань внутрішньої й зовнішньої політики. В умовах розвитку революції швидко зростала й Радомисльська більшовицька організація. На кінець листопада в ній налічувалося 120 чоловік.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді, звістка про яке була з великою радістю зустрінута трудящими Радомисля, боротьба за владу Рад розгорнулася з новою силою. Більшовицька фракція Ради у місті рішуче виступала проти свавілля угодовських партій та представників буржуазно-націоналістичної Центральної ради, які в грудні прибули з Києва з петлюрівським піхотним полком для придушення наростаючого революційного руху. Більшовики розуміли, що співвідношення сил у місті склалося не на їхню користь. Вони вирішили посилити масово-політичну й організаційну роботу серед трудящих, спрямувати їх на боротьбу з класовими ворогами, а загін Червоної гвардії привести

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1260, арк. 154; ф. 442, оп. 858, спр. 74, арк. 23; Житомирський облдержархів, ф. 274, оп. 1, спр. 2573, арк. 4,5.
[2] Города России в 1910 году, стор. 528, 534, 544.
[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 748.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 15.
[5] Журн. «Літопис революції», 1931, № 1—2, стор. 203—208.

Група учасників партизанського руху проти німецьких окупантів та гетьманщини в Радомислі. 1918 р.

в бойову готовність. У піхотний полк були послані більшовицькі агітатори. Побоюючись, щоб солдати не перейшли на бік більшовиків, командування вивело полк з міста.

Більшовики ще більше посилили агітаційну й організаторську роботу серед трудящих. 18 січня 1918 року місцевий комітет РСДРП(б) вирішив поставити питання про владу на обговорення Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Наприкінці січня представник від більшовиків зачитав декларацію про встановлення у місті Радянської влади, яку ухвалили більшістю голосів. Обрано більшовицький склад виконавчого комітету, а головою — В. І. Ядолова, начальником гарнізону призначено С. О. Потажевича. У той же день виконавчий комітет звернувся до населення міста й навколишніх сіл з відозвою про перехід влади до Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів[1].

Однак наприкінці лютого 1918 року місто окупували кайзерівські війська, які одразу встановили жорстокий окупаційний режим. Багато підприємств не працювало. На 1 липня в Радомислі налічувалося 500 безробітних. Під керівництвом більшовиків у повіті розгорнувся партизанський рух. Організаторами його стали І. І. Кравченко, Я. М. Ушеренко та інші. Партизанським загоном командував Г. О. Власенко. Для розгортання боротьби з окупантами велике значення мали рішення І з'їзду КП(б)У, який відбувся 5—12 липня 1918 року. Делегатами його від Радомисльської більшовицької організації були Г. Рубальський, Я. М. Ушеренко та Л. Н. Бетін[2].

Наприкінці листопада німецькі загарбники були вигнані з Радомисля. Але владу захопили війська буржуазно-націоналістичної Директорії. У цей період створено підпільний ревком[3]. Тоді ж виник і повітовий комітет КП(б)У. Партизанським загоном командував К. В. Гелевей. У лютому 1919 року в районі Радомисля діяло близько 600 партизанів. На початку березня радянські війська у взаємодії з повстанцями визволили місто від петлюрівців і на всій території повіту відновили Радянську владу.

Одразу ж після визволення створено повітовий та міський ревкоми. В партійній організації на той час налічувалося 30 комуністів. Під керівництвом ревкомів проведено націоналізацію підприємств. У травні в місті засновано комсомольську організацію[4]. Будувати нове життя трудящим заважали контрреволюційні куркульські банди. Вони не раз нападали на місто, а 25 травня 1919 року навіть захопили його. Бандити розстріляли, повісили та замучили близько 100 мирних громадян[5]. Тоді ж з Києва були направлені регулярні загони Червоної Армії, які разом з місцевими загонами добровольців знищили бандитів.

У серпні 1919 року Радомисль знову захопили петлюрівці. 17 вересня частини Південної групи радянських військ визволили Радомисль від ворога. В складі 58-ї стрілецької дивізії І. Ф. Федька безстрашно воювали з ворогами й червоноармійці-угорці інтернаціонального полку на чолі з комуністом-угорцем Лайошем Гавро. Політвідділ дивізії з участю члена реввійськради 12-ї армії В. П. Затонського, який у той час перебував у Радомислі, відновив роботу повітового ревкому та його відділів[6]. Почалася відбудова господарства. В листопаді стали до ладу меха-

[1] Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 210; Великий Жовтень на Київщині, стор. 332.
[2] Спогади про Перший з'їзд КП(б)У. К., 1958, стор. 185—187.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 27.
[4] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 25; газ. «Більшовик», 22 липня 1919 р.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 23, арк. 151.
[6] Там же, ф. 257, оп. 1, спр. 6, арк. 70.

нічний і чавуноливарний заводи, суконна фабрика, дві цегельні, смолокурня, клеєварний та миловарний заводи, гільзова фабрика, електростанція, 4 кузні та водогін.

Значна увага приділялася охороні здоров'я трудящих. 22 жовтня 1919 року створено санітарне бюро, а 25 листопада — надзвичайну комісію для боротьби з епідеміями. Було відкрито дві лікарні, дві зубні амбулаторії, два пологові будинки, а в передмісті — фельдшерсько-акушерський пункт та амбулаторію. У місті працювало п'ять шкіл, у т. ч. дві вищі початкові, одна першого ступеня, дві — другого ступеня. Замість чоловічої гімназії створено міську соціально-економічну професійну школу на 105 учнів.

Мирне життя, однак, незабаром було перерване нападом на Країну Рад буржуазно-поміщицької Польщі. В квітні 1920 року інтервенти захопили місто й почали нещадно грабувати та вбивати населення. 15 червня радянські війська вигнали інтервентів з міста. Через два дні відновив діяльність повітовий ревком[1], пізніше— всі партійні, радянські та громадські організації. В тяжких умовах розрухи й великих нестатків вони зуміли мобілізувати трудящих на відбудову народного господарства. В квітні 1922 року відбувся четвертий повітовий з'їзд Рад, на якому розглядалися питання зміцнення Радянської влади та відбудови народного господарства в місті й повіті. 180 делегатів, у т. ч. 83 комуністи, одноголосно схвалили політику Комуністичної партії, спрямовану на політичну, економічну й воєнну єдність народів усіх братніх республік.

За короткий строк піднято з руїн шкіряний завод. У лютому 1921 року шкіряники протягом тижня дві години працювали надурочно, а зароблені за цей час гроші відраховували у фонд допомоги шахтарям Донбасу. Видавав продукцію миловарний завод, чавуноливарний та механічний об'єдналися в одне підприємство — механічний завод, який у 1925 році випускав нескладні машини й знаряддя праці для сільського господарства. На кінець відбудовного періоду діяли пивоварний завод, електростанція, суконна фабрика, меблева майстерня, водогін. Проведено кооперування ремісників. 1923 року відкрито кредитне товариство «Кустар», створено кооператив військових інвалідів, сільськогосподарське товариство «Колос» та інші[2].

Партійні й радянські органи проявляли турботу про поліпшення економічних та культурних умов життя робітників, червоноармійців та їх сімей. У грудні 1920 року проводився тиждень сім'ї червоноармійця, під час якого збиралися кошти, заготовлялося паливо, ремонтувалися житлові приміщення для сімей військовослужбовців. У нетрудових елементів вилучено понад 14 тис. кв. метрів житлової площі, яку передано робітникам.

Багато уваги приділялося налагодженню охорони здоров'я. На базі двох лікарень 1923 року створено міську лікарню, в якій працювало 6 лікарів, 2 стоматологи, 2 акушери і 5 медсестер. Удосконалювалась і система народної освіти. В лютому 1920 року створено першу й другу семирічні трудові школи. Першій 1924 року присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. На подвір'ї школи встановлено погруддя Кобзаря. Проводилася робота щодо ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення. На 1925 рік у школах та пунктах лікнепу навчалися грамоти 2500 чоловік. 1921 року на базі соціально-економічної профспілкової школи почав працювати сільськогосподарський технікум, де здобували середню спеціальну освіту 120 учнів. Через два роки технікум переведено з міста в село Ставки Радомисльського повіту.

Збільшилася кількість культосвітніх закладів. При суконній фабриці 1923 року відкрито робітничий клуб ім. К. Маркса, 1924 року — клуб меблевої майстерні, на механічному, шкіряному та пивоварному заводах з 1920 року працювали червоні кутки й бібліотеки. 1924 року збудовано будинок культури та районну бібліотеку. З серпня 1920 року виходила повітова газета «Эхо коммуниста», яку в 1924 році

[1] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 29, арк. 5, 8.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 57, арк. 172.

перейменовано на «Незаможник». При ній створено значний робсelькорівський актив. У 1924 році Радомисльське бюро робселькорів об'єднувало 50 чоловік. Вони були великою підмогою партійній організації, яка в 1924 році налічувала в своїх рядах 37 комуністів[1]. 1925 року в місті встановлено пам'ятник К. Марксу.

Згідно з новим адміністративним поділом у листопаді 1923 року Радомисль став центром однойменного району. Були створені відповідні партійні, радянські та громадські організації. Великим горем для жителів міста була звістка про смерть В. І. Леніна. На п'ять хвилин припинили роботу усі підприємства, відбувся траурний мітинг. 13 передовиків-робітників за Ленінським призовом вступили до лав Комуністичної партії. Трудящі Радомисля ухвалили ім'ям Ілліча назвати семирічну школу № 2 та дитячий будинок, а в місті встановити пам'ятник.

Зусиллями трудящих з допомогою держави реконструювалися старі підприємства, ставали до ладу нові, збільшувався випуск продукції, зростала кількість робітників. Якщо в 1926 році на суконній фабриці працювало 76 робітників, то в 1940 — 287. Механічний завод, на якому працював 41 робітник, спочатку виготовляв нескладні сільськогосподарські машини та до них запасні частини, в 1940 році — точильні верстати, маятникові та круглі пили, втулки до возів. Значно підвищив свою продуктивність пивоварний завод. На базі невеличкої меблевої майстерні в 1927 році засновано меблеву фабрику, а 1930 року — маслозавод. В середині 30-х років на підприємствах широкого розмаху набрав стахановський рух. На 1941 рік у місті налічувалося 148 стахановців, які систематично перевиконували свої виробничі норми.

Після відбудовного періоду на околицях міста, що розширилося за рахунок прилеглих навколишніх сіл Папірні, Микгорода, Рудні, селяни почали об'єднуватися в товариства спільного обробітку землі, сільгоспартілі. В 1926 році в передмісті Папірні виник ТСОЗ «Колос», на базі якого 1930 року створено колгосп ім. Леніна. У ньому об'єднувалося 181 селянське господарство. В 1930 році засновано колгосп «Незаможник», який через рік перейменовано в артіль ім. П. Ф. Близнюка (колишній голова районного КНС, убитий куркулями). За господарством, яке займалося вирощуванням зернових культур та городини, закріпили 670 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 530 га орної землі. У цей же час у передмісті Глухові створено третій колгосп «Новий шлях», за яким закріпили 537 га землі, в т. ч. 507 га орної. Колгоспники вирощували зернові культури, льон.

З кожним роком міцніли артільні господарства, підвищувалася врожайність усіх культур. Значну допомогу їм подавала Радомисльська МТС, створена 1932 року. Серед хліборобів ширився рух передовиків, змагання за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. 1940 року це право завоювали А. З. Кокра — голова колгоспу ім. Леніна, де вирощено на кожному гектарі по 13 цнт зернових та по 300 цнт картоплі, бригадир Д. С. Ніцкевич, колгоспниця В. А. Сірош, ланкова О. В. Шевченко (з артілі ім. Близнюка). Остання удостоєна срібної медалі Виставкому. В 1940 році льонарі артілі «Новий шлях» одержали з гектара по 5 цнт льононасіння та по 8 цнт льоноволокна.

За 1926—1941 рр. значний крок уперед зроблено в галузі охорони здоров'я трудящих. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Радомислі діяли районна лікарня на 100 ліжок, поліклініка, електроводолікарня, дитяча консультація, санстанція, у яких працювало 160 медпрацівників, у т. ч. 22 лікарі, зубний технік, 45 чоловік середнього медперсоналу. 1936 року в місті відкрито школу медсестер, яка до війни випустила 180 чоловік.

Зростала кількість шкіл, учнів, учителів. 1927 року в місті було 4 семирічні і дві початкові школи, в яких навчалося 1296 учнів і працювало 46 учителів[2].

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 31, оп. 1, спр. 169, арк. 40; Житомирський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 494, арк. 10.

[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 40, арк. 6.

1934 року дві семирічні школи перетворено на середні. В 1941 році в Радомислі налічувалося сім шкіл, у т. ч. чотири середні, дві семирічні та початкова школи, де 100 учителів навчало близько 2 тис. учнів. Створено кілька спеціальних навчальних закладів. Зокрема, 1933 року відкрито філіал Житомирського шляховобудівельного технікуму, а також однорічну школу бухгалтерів сільськогосподарського профілю. Для культурного відпочинку й розвитку дітей 1935 року споруджено будинок піонерів. Дошкільнята виховувалися в двох дитячих садках.

Учні Радомисльської школи № 1 впорядковують шкільне подвір'я. 1934 р.

Центром культурно-масової роботи був районний будинок культури, де працювали гуртки художньої самодіяльності. На суконній та меблевій фабриках діяли робітничі клуби. В 1927 році відкрито кінотеатр[1]. З 1932 року почала виходити районна газета «Боротьба за соціалізм».

Трудящі міста відчували себе справжніми господарями країни. Це ще раз продемонстрували вони під час підготовки й проведення виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР і місцевих Рад депутатів трудящих на основі нової Радянської Конституції. 1938 року виборці одностайно віддали свої голоси за блок комуністів і безпартійних, обираючи до найвищого органу влади Радянської України свого кандидата — учительку школи № 2 О. М. Мельничук. Вона 1939 року була делегатом XVIII з'їзду ВКП(б). 24 грудня 1939 року радомисльці обрали міську Раду депутатів трудящих, до якої увійшло 35 депутатів. За своїм складом вона була справді народною: 14 робітників, 6 колгоспників, у т. ч. 8 комуністів, 5 комсомольців, 14 жінок.

Усім господарським, культурним і політичним життям міста керувала партійна організація, в якій 1940 року налічувалося 156 комуністів. Активними їх помічниками були комсомольці (316 чоловік). Вони завжди йшли в авангарді соцзмагання, займалися комуністичним вихованням молоді.

Розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя трудящих Радомисля. У перші ж дні війни сотні їх пішло в Червону Армію. Для боротьби з диверсантами створений винищувальний загін. Під керівництвом райкому партії та райвиконкому провадились евакуація майна МТС та колгоспів у східні райони країни. Близько 500 жителів працювало на спорудженні посадочного майданчика для радянських літаків поблизу с. Борщова[2].

7 липня на підступах до Радомисля розгорілися запеклі бої. Радянські воїни мужньо стримували натиск гітлерівців, але сили були нерівні. 9 липня ворог окупував місто. Уже в перші дні карателі розстріляли вчителя-активіста І. А. Капуцького і його дружину, чотирнадцятилітнього юнака Л. Б. Пивовара за патріотичні записи, знайдені у нього в зошиті, та десятьох учнів, яких звинуватили у зв'язках з партизанами. Проте трудящі не скорилися фашистським загарбникам. Коли в липні по місту рухалася колона окупантів, старий комуніст О. Т. Гончаренко кинув у неї дві гранати. Гітлерівці схопили народного месника й розстріляли.

Наприкінці грудня 1941 року почала діяти підпільна патріотична група, якою керував командир Червоної Армії В. Ю. Гальона. У ній налічувалося 20 чоловік,

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 523, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[2] Там же, ф. 2668, оп. 1, спр. 198, арк. 19.

переважно жителів міста. Незабаром створено ще одну підпільну групу, в яку увійшли жителі Радомисля і села Кримок. Її очолила К. П. Сичевська. Підпільники виготовляли й розповсюджували серед населення антифашистські листівки, добували для партизанського загону І. О. Хитриченка розвіддані[1].

В лютому 1942 року почала діяти підпільна друкарня, створена колишнім секретарем районної газети М. А. Ткаченком та підпільником О. В. Лагутенком. У ній було надруковано 25 антифашистських листівок та повідомлень Радінформбюро загальним тиражем понад 18 тис. примірників. У лютому 1943 року тут передруковано газету «За Радянську Україну», перший номер якої присвячувався розгрому німецько-фашистських загарбників під Сталінградом[2]. У травні поліція натрапила на слід підпільників і захопила друкарню. А. К. Яромка і Л. С. Біляченка було заарештовано й страчено. Решта підпільників пішла в Радомисльський партизанський загін, очолюваний П. В. Жудрою. Підпільник М. А. Ткаченко, якого гітлерівці відправили в концтабір, по дорозі втік і згодом вступив у Червону Армію.

У червні 1943 року почав діяти Радомисльський підпільний райком ЛКСМУ. Його очолювала В. А. Новицька, яка до війни працювала старшою піонервожатою. Підпільники мали радіоприймач і вночі приймали зведення Радінформбюро, передруковували їх на друкарській машинці й розповсюджували серед населення міста й району, закликали в листівках молодь не їхати на каторжні роботи до Німеччини. За завданням Радомисльського партизанського загону комсомольці спалили склад з зерном та борошном, зібрали й передали партизанам 50 гранат.

Війська 1-го Українського фронту 10 листопада 1943 року визволили Радомисль від окупантів, але 7 грудня вони знову захопили місто. В жорстоких оборонних боях Червона Армія зупинила просування ворога. 26 грудня в ході здійснення Житомирсько-Бердичівської наступальної операції Радомисль остаточно був визволений від загарбників. У боях за місто відзначилася 93-я окрема танкова бригада під командуванням полковника І. Г. Якубовського.

Відступаючи, фашисти завдали місту великої шкоди. Вони спалили машинобудівний і зруйнували пивоварний заводи, суконну та меблеву фабрики, центральну частину міста, пам'ятник К. Марксу і Т. Г. Шевченку, перетворили на згарища готель, аптеку, універмаг, гуртожиток школи бухгалтерів, палац піонерів, приміщення двох шкіл, 87 будинків, МТС, усі приміщення колгоспу ім. Леніна, 221 хату. Внаслідок фашистського терору кількість населення міста зменшилася з 11 700 чоловік у 1939 році до 7331 чоловіка в 1945 році[3].

Після визволення міста від окупантів відновили діяльність партійні й радянські організації. Вони мобілізували трудящих на відбудову господарства. 1944 року здано в експлуатацію близько 4 тис. кв. метрів житлової площі. Водночас подавалася допомога колгоспу ім. Близнюка у проведенні польових робіт, ремонті та будівництві тваринницьких ферм. Були виділені приміщення для воєнних госпіталів. 1944 року в фонд Червоної Армії трудящі міста внесли близько 47 тис. пудів хліба, 17 780 пудів картоплі, понад 117 тис. літрів молока, 29 тис. штук яєць і зібрали на будівництво танкової колони 1 млн. карбованців.

З великою радістю зустріли жителі Радомисля звістку про перемогу Червоної Армії над фашистською Німеччиною. Певний вклад внесли й вони самі. На фронтах та в партизанських загонах проти гітлерівців билося близько 2 тис. радомисльців. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 1806 чоловік нагороджено орденами й медалями. Чотирьох орденів Червоного Прапора, ордена Олександра Невського, Вітчизняної війни другого ступеня, двох орденів Червоної Зірки удостоєно Г. Т. Ко-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 152, арк. 5,6.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 34, арк. 1—5; Г. І. Денисенко. Комуністичне підпілля і масова антифашистська боротьба трудящих Житомирщини в роки Великої Вітчизняної війни. Житомир, 1972, стор. 33.

[3] До планування Радомишля. Х., 1946, стор. 7.

марова, двох орденів Червоного Прапора, двох Червоної Зірки—Г. С. Скляра, ордена Червоного Прапора, Вітчизняної війни — М. В. Крепченка та І. К. Лук'янова, а гвардії старшому лейтенанту В. Т. Бурбі посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час форсування річки Вісли він перший зі своїм підрозділом переправився на її лівий берег і до останнього подиху утримував захоплений плацдарм, що забезпечило успіх операції.

Після переможного закінчення війни трудящі Радомисля ще з більшим піднесенням узялися за відбудову й дальший розвиток господарства. Зусиллями колгоспників і трудящих підприємств протягом четвертої п'ятирічки відновили своє господарство всі приміські колгоспи. 1950 року вони об'єдналися в артіль ім. Леніна, за якою закріплено 4545 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3012 га орної землі. У січні 1944 року вже працювало лісозаготівельне господарство.

З допомогою держави, яка виділяла кошти, будівельні матеріали, устаткування, одне за одним піднімалися з руїн підприємства. На машинобудівному заводі в першому кварталі 1944 року стали до ладу електростанція, вагранки, виконувалися замовлення колгоспів, виготовлялися запасні частини для сільськогосподарських машин. До кінця року працювало 40 робітників. За короткий строк відбудовано основні цехи меблевої фабрики. В 1946 році на підприємстві налічувалося 80 робітників. Того ж року почали видавати продукцію пивоварний та маслоробний заводи, які на кінець 1950 досягли довоєнного рівня. Стали до ладу районні харчовий та промисловий комбінати. Останній займався пошиттям і ремонтом одягу й взуття, виробництвом черепиці.

Повністю відновили роботу заклади охорони здоров'я. З 1944 року працювала лікарня на 50 ліжок. Її обслуговувало 23 лікарі та 67 працівників середнього медперсоналу. Діяли також поліклініка, електроводолікарня, санепідемстанція, аптека. Цього ж року розпочалося навчання в семи школах — двох середніх, двох семирічних і трьох початкових. У них налічувалося 1879 учнів. 1946 року відкрито вечірню школу робітничої молоді, будинок піонерів. З дошкільних закладів 1950 року було два дитячі садки на 160 місць. Після визволення міста від німецько-фашистських загарбників міська Рада багато уваги приділяла організації культосвітніх закладів. У відремонтованому довоєнному кінотеатрі 1945 року відкрито будинок культури, де демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. Тут же до 1950 року розміщалася й міська бібліотека. У 1945 році почала виходити районна газета «Соціалістична перемога».

Великою подією в житті міста було відкриття 1946 року пам'ятника В. І. Леніну. Ще напередодні Великої Вітчизняної війни його було привезено з Києва й розпочато будівництво постаменту. Коли фашистські загарбники окупували місто, робітник електростанції, учасник громадянської війни Г. Ф. Струтинський, ризикуючи життям, переховував скульптуру вождя й після визволення міста від гітлерівців передав її міськраді. 1946 року місто перейменовано на Радомишль.

Під безпосереднім керівництвом місцевих партійних і радянських органів трудящі Радомишля досягли значних успіхів у наступні роки. Великим багатогалузевим господарством став колгосп ім. Леніна. Об'єднання колгоспів, що відбулося 1950 року, дало можливість продуктивніше використовувати техніку, підвищити культуру землеробства, асигнувати більше коштів на спорудження нових об'єктів. Так, протягом 1951—1972 рр. в господарстві збудовано 15 тваринницьких приміщень, кормозавод, хмелесушарку, три млини. 1965 року став до ладу консервний завод. Коли в 1958 році Радомишльську МТС було реорганізовано в РТС, колгосп

Продукція Радомишльського машинобудівного заводу ім. Жовтневої революції. 1972 р.

придбав 8 тракторів, 3 комбайни, багато іншої сільськогосподарської техніки. Створено тракторну бригаду, для якої 1969 року обладнано стан, гаражі для автомашин. У 1972 році в ній налічувалося вже 22 трактори, 19 різних комбайнів та 32 автомашини.

Партійна організація колгоспу мобілізувала хліборобів на боротьбу за підвищення врожайності зернових і технічних культур, збільшення виробництва продуктів тваринництва. 1958 року тваринницька ферма, очолювана В. Д. Ніцкевичем, виробила на 100 га сільськогосподарських угідь по 391 цнт молока, за що її завідуючий був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а доярка С. І. Кузьмич — орденом Леніна. За трудові досягнення на честь 50-річчя Радянської влади 12 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку Є. П. Папірну — орденом Леніна.

Ще з більшим ентузіазмом трудилися колгоспники в 1970 році. Їх самовіддана праця відзначена 71 Ленінською ювілейною медаллю. Бригадир комплексної бригади М. С. Бурба, завідуючий фермою О. В. Папірний та голова колгоспу І. І. Самоплавський удостоєні орденів Трудового Червоного Прапора. Господарство успішно справилося з виконанням восьмого п'ятирічного плану.

Прагнучи зустріти 50-річчя утворення СРСР гідними трудовими звершеннями, колгоспники в тяжких природних умовах добилися непоганих урожаїв зернових і технічних культур, надоїли на корову по 3070 кг молока і виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 108 цнт м'яса. Ланковий механізованої ланки В. П. Марченко виростив з кожного гектара по 204 цнт картоплі, за що 1972 року удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. Висока рентабельність господарства забезпечує колгоспникам добрі заробітки. Так, середньомісячна плата механізатора становить 180 крб., тваринників 124 карбованці.

Корінні зміни сталися в розвитку промисловості. Машинобудівний завод у 1952 році змінив свій виробничий профіль і почав випускати продукцію для лісозаготівельної промисловості: трьох- і п'ятитонні підвісні блоки, вагонетки, лебідки для тракторів С-80 і настільно-свердлувальні верстати. 1961 року підприємство перейменовано в завод ім. Жовтневої революції. Збудовано нове приміщення ливарного та формувального цехів, установлено нові потужні преси, ножиці, пили. Поновився парк токарних верстатів, створено інструментальний цех. Це дало можливість колективу підприємства у 1963 році добитися приросту виробленої продукції у порівнянні з 1958 роком більш ніж у два рази. 1964 року завод освоїв випуск самолісонавантажувачів ЛМ-7, що полегшують працю лісозаготівників, підвищують продуктивність праці у 18 разів. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня машинобудівники почали випуск лісозаготівельних автопоїздів ЛМ-1 і трелювальних машин на базі трактора Т-127. 1972 року завод приступив до серійного виробництва високопродуктивних лісовозних автопоїздів ЛК-9 та автотрісковозів, які вже добре відомі не лише в Радянському Союзі, а й у багатьох зарубіжних соціалістичних країнах.

На підприємстві широкого розмаху набули нові форми соціалістичного змагання. У 1964 році бригаді ковальського цеху на чолі з бригадиром П. Л. Перловським присвоєно звання колективу комуністичної праці. За високі досягнення на честь 50-річного ювілею Радянської влади слюсаря С. В. Кудрявцева нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 71 машинобудівник 1970 року удостоєний Ленінської ювілейної медалі. Повністю реконструйовано

У центрі Радомишля. 1972 р.

меблеву фабрику, на якій усі виробничі процеси механізовані. Введено в дію новий цех ширвжитку, який працює на відходах виробництва. Радомишльське державне лісозаготівельне господарство в 1970 році реорганізоване в лісомисливське господарство. За 1951—1970 рр. у межах району воно посадило 5200 га лісу, а також залісило 3200 га ярів та колгоспних земель. За досягнуті успіхи в праці директору господарства А. І. Філіповичу в 1966 році присвоєно звання заслуженого лісівника УРСР, а 1971 року його нагороджено орденом Жовтневої Революції. 59 лісівників на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відзначено Ленінськими ювілейними медалями.

У 1962 році на базі хімцеху райпромкомбінату засновано завод капронових виробів, який з відходів полімерних матеріалів виготовляє 80 найменувань продукції (втулки до автомобілів, катушки для електропромисловості, підвісні пульти управління, побутові вироби тощо).

За 1951—1972 рр. в місті стали до ладу нові підприємства: крохмальний, комбікормовий, консервний, два цегельні заводи, хлібозавод, маслозавод, харчокомбінат, комбінат побутового обслуговування населення, автопідприємство, автобусна станція. 1961 року Радомишльська РТС була реорганізована в районне об'єднання «Сільгосптехніки». За самовіддану працю її екскаваторника І. О. Протасеня нагороджено орденом Леніна.

Виконуючи накреслення дев'ятої п'ятирічки, трудящі промислових підприємств міста успішно справилися з планами двох років. Завдання реалізації продукції 1972 року виконано на 103 проц., підвищено продуктивність праці на 22 проц. На кінець дев'ятої п'ятирічки обсяг промислового виробництва зросте на 72 проц. На розвиток промисловості міста з союзного бюджету виділено 1126 тис. карбованців.

Рік у рік поліпшується благоустрій міста. Більшість з 84 вулиць і Червона площа забруковані та покриті асфальтом. Через річку Тетерів 1962 року споруджено новий міст. Збільшується протяжність лінії водогону. У 1972 році довжина його становила 19 км, що дало змогу більш як у 500 будинках забезпечити централізоване водопостачання. У дев'ятій п'ятирічці на ці потреби буде вкладено ще 250 тис. крб. та стільки ж на побудову каналізації.

Як ніколи, велика турбота приділяється охороні здоров'я трудящих. У місті є лікарня на 150 ліжок, обладнана найновішим устаткуванням поліклініка, електроводолікарня, санепідемстанція, аптека. У лікувальних закладах працює 35 лікарів та понад 100 працівників середнього медперсоналу. З почуттям великої поваги жителі міста ставляться до хірурга Т. Й. Будникової, якій присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. 1969 року відкрито будинок відпочинку над річкою Тетерів та комплекс будинків для людей похилого віку.

Багато зроблено й у галузі освіти. В семи школах, у т. ч. чотирьох середніх, школі-інтернаті, восьмирічній і початковій, навчається понад 3 тис. дітей і працює 270 учителів та вихователів. Серед них Л. К. Таргоні, нагороджена орденом Леніна, О. Ф. Шевченко, Н. М. Руденко відзначені орденом Трудового Червоного Прапора. С. О. Олексієнко присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Працює вечірня школа робітничої молоді, а з 1962 року — заочна. 1971 року відкрито професійно-технічне училище. 250 фахівців щороку випускає школа бухгалтерів. У місті діє 6 дитсадків, де виховується 900 дітей.

Змістовнішою стала робота культурно-освітніх закладів. У відбудованому в 1953 році будинку культури на 460 місць систематично виступають артисти з Києва, Житомира, Мінська та багатьох інших міст України й братніх республік нашої багатонаціональної країни. Тут також працюють гуртки художньої самодіяльності: співочий, танцювальний, драматичний, оркестр духових і струнних інструментів, курси крою і шиття. Діють вісім робітничих та один колгоспний клуби: на машинобудівному, капроновому, пивоварному, крохмальному заводах, меблевій фабриці, автопідприємстві, в райоб'єднанні «Сільгосптехніки», лісомисливському господарстві та колгоспі ім. Леніна. Духовий оркестр та чоловічий хор меблевої фабрики

Пам'ятник Героям Радянського Союзу П. М. Бондаренку, В. Т. Бурбі, В. О. Карпенку, С. Ф. Сингаївському. 1972 р.

на республіканському огляді колективів художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю утворення СРСР, зайняли призові місця. Велику популярність здобули також хор та духовий оркестр лісомисливського господарства. Протягом десяти років працює тут любительська кіностудія, яку очолює робітник О. С. Сахневич. На республіканському огляді фільмів аматорських кіностудій, який проводився на честь 50-річчя утворення СРСР у Житомирі, його кінострічка «Лісова пісня» удостоєна Срібної медалі й Грамоти Міністерства культури УРСР. До 150-річчя з дня народження Кобзаря в місті відкрито широкоекранний кінотеатр ім. Т. Г. Шевченка, а поблизу — пам'ятник великому українському поету-демократу.

З 1961 року в Радомишлі працює музична школа, де 21 учитель навчає 213 учнів гри на баяні, скрипці, фортепіано та духових інструментах. У 1968 році засновано спортивну школу, споруджується палац спорту, є стадіон, волейбольний майданчик. 1959 року з ініціативи вчителів-краєзнавців відкрито народний краєзнавчий музей, експонати якого розповідають про давню історію міста, героїчну участь його жителів у боротьбі за Радянську владу в роки громадянської та Вітчизняної воєн, про трудові звитяги в будівництві комунізму. Музейну експозицію місцевої флори й фауни створено також при лісомисливському господарстві. Виходить районна газета «Зоря Полісся».

Авангардну роль у господарському, культурному й політичному житті міста відіграють комуністи, яких в 1972 році налічувалося 893 чоловіка. Вони об'єднані в 49 первинних організаціях і є ініціаторами добрих починань і справ на підприємствах, у колгоспі, навчальних закладах і установах. Резервом і помічниками їх виступають комсомольці (1952 члени ВЛКСМ). Багато для розвитку Радомишля робить міська Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 50 депутатів, у т. ч. 29 робітників, 5 колгоспників, 24 комуністи, 6 комсомольців, 28 жінок. Головою районної Ради депутатів трудящих працює кандидат економічних наук, Герой Соціалістичної праці Л. Н. Тарасюк.

Жителі Радомишля свято бережуть пам'ять про тих, хто віддав своє життя за владу Рад. У центрі міста встановлено пам'ятні плити Г. С. Власенку, Л. Ф. Близнюку, на будинку, де в 1921—1922 рр. жив герой громадянської війни Г. І. Котовський,— меморіальну дошку. 1947 року споруджено обеліск на честь радянських воїнів, які полягли у боях проти німецько-фашистських загарбників під час оборони й визволення міста. В міському парку 1964 року відкрито пам'ятник Героям Радянського Союзу підполковнику С. Ф. Сингаївському, старшим лейтенантам В. Т. Бурбі і В. О. Карпенку та молодшому сержанту П. М. Бондаренку. В 1962 році на місці Радомишльської стоянки пізньопалеолітичного періоду встановлено пам'ятний знак.

Трудящі Радомишля люблять своє місто. Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, вони роблять усе, щоб стародавній, але завжди молодий Радомишль був ще кращим.

О. Ф. МЕЛЬНИК, П. П. МОСКВІН.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД РАДОМИШЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́ЛА КРИНИ́ЦЯ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Тетерева, за 25 км на північний схід від райцентру й за 12 км від залізничної станції Тетерів. Дворів — 476. Населення — 1492 чоловіка. Селищній Раді підпорядковане с. Осів.

У селищі є склозавод. За трудові досягнення орденами й медалями нагороджено 69 чоловік.

Є восьмирічна школа, де навчається 120 учнів і працює 10 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитсадок, відділення зв'язку.

Партійна організація (створена в 1928 році) налічує 49 комуністів, комсомольська організація (створена 1925 року) — 43 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про селище датується 1607 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

За гітлерівської тимчасової окупації в селищі діяла підпільна патріотична група, яку очолювала комуністка Л. А. Коломаренко. Весною 1942 року під час виконання бойового завдання гестапівці схопили хоробру підпільницю та її подруг Н. В. Жудру і Л. В. Новицьку й закатували.

В роки Великої Вітчизняної війни 250 жителів селища билися проти німецько-фашистських загарбників, 80 односельців полягли смертю героїв, 115 чоловік нагороджено орденами й медалями. Визволяючи село від гітлерівців, у бою полягло 74 воїни-визволителі, у т. ч. росіянин І. М. Гуляєв, українець Д. К. Муха, узбек С. Машарілов, казах А. Аубакіров, чуваш О. М. Ігумнов.

1955 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. 1961 року встановлено пам'ятник на честь воїнів, які загинули, визволяючи Білу Криницю від німецько-фашистських окупантів.

БІ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Білки, правої притоки Тетерева, за 20 км на схід від районного центру й за 30 км від залізничної станції Тетерів. Дворів — 97. Населення — 232 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Спірне, Таборище, Хомівка.

У селі розміщена бригада колгоспу ім. Кірова (центральна садиба в с. Лутівці), лісництво, за яким закріплено 8 тис. га лісу. За успіхи в розвитку сільського господарства 19 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, в якій навчається 122 учні й працюють 9 учителів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 1216 томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Комсомольська організація налічує 10 членів ВЛКСМ.

Білка заснована у другій половині XVIII ст. Назва села походить від однойменної річки.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 125 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників, 66 чоловік загинуло смертю хоробрих, 80 односельців нагороджено орденами й медалями. 1957 року на честь загиблих воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

БОРЩІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на захід від райцентру й за 42 км від залізничної станції Ірша, на автошляху Радомишль — Потіївка. Дворів — 565. Населення — 1665 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 2781 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2409 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У Борщеві є середня школа, де 23 вчителі навчають 230 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 6,3 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

Партійна організація (створена 1929 року) налічує 28 чоловік, комсомольська (створена 1926 року) — 25 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Борщів датується 1606 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 372 чоловіка билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 165 жителів села загинули смертю хоробрих, 265 чоловік нагороджено орденами й медалями. 1952 року на честь загиблих односельців та визволителів споруджено пам'ятник.

ВЕЛИ́КА РА́ЧА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Глухівки, притоки Тетерева, за 9 км на північний схід від районного центру й за 20 км від залізничної станції Ірша. Дворів — 427. Населення — 1098 чоловік. Сільраді підпорядковано населені пункти Кримок, Мала Рача, Чудин.

На території Великої Рачі розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 3936 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2689 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво й птахівництво. 1972 року став до ладу цегельний завод. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 29 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу Д. Ф. Петрова — двома орденами Леніна й орденом Жовтневої Революції, колишню ланкову М. М. Чорну — орденом Леніна.

У Великій Рачі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 243 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 6466 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

Перші члени сільгоспартілі «Зоря». Село Вишевичі. 1928 р.

Партійна організація (створена 1926 року) налічує 78 комуністів, комсомольська (створена 1923 року) — 65 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Велику Рачу датується 1758 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 315 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу 150 чоловік нагороджено орденами й медалями. 119 — загинули смертю хоробрих. У селі Мала Рача народився П. М. Бондаренко, якому за виявлений героїзм під час форсування Дніпра в районі міста Верхньодніпровська посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1956, 1961 і 1965 рр. на честь загиблих воїнів-визволителів споруджено пам'ятники. Визволяючи село від гітлерівців полягло 73 воїни, в т. ч. росіянин М. Я. Болдирев, українець Д. Є. Семенчук, узбек Ф. Ікрамов, татарин І. Мустафін, таджик Б. Султанов та інші.

ВЕРЛО́К (до 1725 р. Верлоок) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Коробочки, притоки Тетерева, за 5 км на захід від районного центру. Через село проходить автошлях Радомишль — Потіївка. Дворів — 282. Населення — 737 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Бистріївка.

У Верлоці розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в м. Радомишлі). За трудові досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 13 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 123 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

В партійній організації (створена 1927 року) налічується 15 комуністів, у комсомольській (створена в 1925 році) — 18 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село датується 1753 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1923 року організовано сільськогосподарську артіль «Колос», в 1924 р.— ім. В. І. Леніна.

У роки Великої Вітчизняної війни 320 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 106 чоловік за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджено орденами й медалями. 85 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1955 році споруджено пам'ятник загиблим воїнам, які визволяли Верлок від гітлерівських окупантів.

ВИ́ХЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Тростяниці, притоки Ірші, за 34 км на північний захід від районного центру та за 12 км від автошляху Житомир — Малин. Дворів — 79. Населення — 209 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Клен, Мирне, Нова Мар'янівка, Стара Буда.

На території села розміщена бригада колгоспу «Прапор комунізму» (центральна садиба в с. Старій Буді), в користуванні якого 2109 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1551 га орної землі. В господарстві вирощують зернові, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 17 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де 9 учителів навчають 96 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 4320 томів, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення.

В партійній організації (створена в 1928 році) налічується 27 чоловік, у комсомольській (створена в 1927 році) — 17 членів ВЛКСМ.

Село засновано в другій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 65 чоловік билося з німецько-фашистськими загарбниками. 38 односельців за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями. 21 чоловік загинув смертю хоробрих. У 1959 році встановлено обеліск на честь загиблих воїнів-визволителів.

На околиці с. Мирного досліджено кілька давньоруських курганів.

ВИШЕ́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 20 км на південь від районного центру, за 12 км від залізничної станції Ірша. Дворів — 743. Населення — 2287 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Межирічка, Веприн, Незнаніж.

На території Вишевичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має в користуванні 6110 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4434 га орної землі. Вирощують зернові, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є також цегельний завод, відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». За успіхи в розвитку сільського господарства 119 колгоспників відзначено орденами й медалями, в т. ч. доярку Н. М. Волошину, завідуючого фермою М. І. Сташенка — орденом Леніна, голову колгоспу О. Ю. Ситника, телятницю Г. Я. Юрченко, завідуючого виробничою дільницею В. А. Чирку та бригадира А. К. Гарбара — орденом Трудового Червоного Прапора. Ланковій М. С. Худолій (1892—1964) присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є середня школа та восьмирічна школа-інтернат, де 71 учитель навчає 553 учнів, будинок культури на 320 місць, бібліотека з книжковим фондом 11,7 тис. томів, дільнична

лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, відділення зв'язку, дитячий садок.

Партійна організація (створена 1927 року) налічує 129 комуністів, комсомольська (створена в 1924 році) — 146 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1726 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 400 чоловік, з них 270 нагороджено орденами й медалями. 185 жителів села загинули смертю хоробрих. 1960 року на честь загиблих воїнів-односельців встановлено обеліск.

Неподалік села знайдено два поховання в кам'яних гробницях доби міді.

ГУ́ТА-ПОТІЇ́ВСЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на північний захід від районного центру й 20 км від залізничної станції Турчинка. Дворів — 160. Населення — 410 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Заміри.

На території Гути-Потіївської розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 2346 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1599 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 20 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де 19 учителів навчають 219 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,7 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку.

Партійна організація (створена в 1929 році) налічує 19 комуністів, комсомольська — 16 членів ВЛКСМ.

Гута-Потіївка заснована наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 147 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 73 чоловіка за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджено орденами й медалями. 63 — загинули смертю хоробрих. 1965 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в боях, визволяючи село від гітлерівських окупантів. У братській могилі поховано Героя Радянського Союзу І. О. Козака, уродженця с. Нової Березівки Тюменської області.

ЗАБІ́ЛОЧЧЯ (до 1752 року Забелоч) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Білці, притоці Тетерева, за 16 км на південний схід від районного центру й за 5 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 748. Населення — 1659 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гута-Забілоцька.

На території Забілоччя розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зоря», за яким закріплено 3912 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3042 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні худоби м'ясо-молочного напряму. З 1945 року діє торфопідприємство, що виробляє торф на паливо та виготовляє торфомінеральні добрива для колгоспів району. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 131 чоловіка, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — доярку Н. Ф. Люшенко та колишнього голову колгоспу А. Х. Близнюка.

У селі є середня та початкова школи, де 26 учителів навчають 304 учні, будинок культури на 550 місць, бібліотека з книжковим фондом 9,4 тис. томів, лікарня на 75 ліжок, дитячі ясла на 75 місць.

Партійна організація (створена в 1925 році) налічує 26 комуністів, комсомольська (створена в 1925 році) — 31 члена ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село належить до 1571 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1923 року створено сільськогосподарську комуну «Червона зоря».

Під час Великої Вітчизняної війни 332 жителі села билися на фронтах проти фашистських загарбників. 149 чоловік нагороджено орденами й медалями. 183 чоловіка загинуло смертю хоробрих. 1963 року воїнам, які полягли в бою за визволення села, встановлено пам'ятник. Серед загиблих визволителів села від гітлерівців український радянський поет Л. М. Левицький (1917—1943).

Забілоччя — батьківщина топографа В. Г. Василевського — лауреата Державної премії та І. С. Ястремського — доктора економічних наук.

ЗА́БОЛОТЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північ від районного центру і за 4 км від автошляху Радомишль — Малин. Дворів — 439. Населення — 1297 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Краснобірка, Красносілка, Ходори.

На території Заболоті розміщена центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну, який має в користуванні 4423 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3497 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві 86 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі працює середня школа, де 23 вчителі навчають 319 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 3,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла, відділення зв'язку.

Парторганізація (створена 1920 року) налічує 34 комуністи, комсомольська організація (створена 1920 року) — 104 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Заболоть датується 1609 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 305 жителів села билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 187 чоловік нагороджено орденами й медалями, 93 чоловіка полягли смертю хоробрих. На честь загиблих односельців та 202 воїнів-визволителів у 1958 році встановлено пам'ятник.

Уродженцем села є український радянський письменник І. П. Стеценко.

ЗА́НЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний захід від районного

В. А. Єрмолаєв, І. О. Козак, А. О. Тимофеєв

Герої Радянського Союзу.

центру, за 30 км від залізничної станції Малин. Дворів —185. Населення —574 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гришківка, Дорогунь, Дубовик, Прибуток, Теклянівка.

На території Заньок розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 2970 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2422 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 190 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

За трудові досягнення в розвитку сільського господарства, освіти орденами й медалями нагороджено 42 чоловіка.

Парторганізація (створена 1929 року) налічує 27 комуністів, комсомольська організація — 23 члени ВЛКСМ.

Заньки засновані наприкінці XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство — комуну — створено в 1926 році.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували комсомольця С. О. Марчука, який сконструював радіоприймач, слухав повідомлення Радінформбюро й розповсюджував їх серед населення.

Під час Великої Вітчизняної війни 260 жителів села билися на фронтах проти гітлерівських загарбників. 178 чоловік нагороджено орденами й медалями, 89— віддали своє життя за незалежність Радянської Вітчизни. За визволення Заньок від фашистських загарбників 130 воїнів Червоної Армії загинули смертю хоробрих, серед них уродженці м. Кримська Краснодарського краю В. А. Єрмолаєв та м. Москви — А. О. Тимофеєв, яким посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1965 року на їх честь споруджено обеліски.

В 1971 році встановлено погруддя В. І. Леніна.

КИЧКИРІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Мики, притоки Тетерева, за 7 км на південний захід від районного центру й за 12 км від автошляху Радомишль — Кочерів. Дворів — 357. Населення — 939 чоловік. Сільраді підпорядковані села Брід, Глиниця, Нова Юрівка.

В Кичкирях розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 3415 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2895 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1972 року працює цегельний завод. За успіхи в розвитку сільського господарства 75 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де 23 вчителі навчають 330 учнів, будинок культури на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий комбінат на 80 місць, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 53 комуністи, комсомольська (створена 1922 року) — 82 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1584 роком. У 1870 році у відповідь на сваволю поміщика відбувся селянський виступ.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1922 році заснована сільгоспартіль «Прогрес».

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билися 450 жителів села, з них 212 нагороджено орденами й медалями, 153 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У селі діяла підпільна патріотична група в кількості 44-х чоловік. 1955 року встановлено пам'ятник воїнам, які загинули визволяючи Кичкирі від гітлерівських окупантів, 1965 року споруджено обеліск на честь односельців, що віддали своє життя за Батьківщину.

Уродженці села Є. М. Матвієнко, кандидату геолого-мінералогічних наук, за дослідження надр України 1965 року присуджено Ленінську премію.

Поблизу села Глиниці на могильнику доби міді знайдено кілька поховань у кам'яних ящиках.

КОТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на північний захід від районного центру й за 8 км від автошляху Радомишль — Малин. Дворів — 316. Населення 874 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Філонівка.

На території Котівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, який має в користуванні 2062 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1687 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення в сільському господарстві 27 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 136 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

Партійна організація (створена 1928 року) налічує 24 комуністи, комсомольська (створена 1926 року) — 38 членів ВЛКСМ.

Котівка заснована на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників воювало 256 жителів, з них 140 нагороджено орденами й ме-

далями. 160 чоловік загинуло смертю хоробрих. З вересня 1941 до 1943 року діяла підпільна патріотична група.

Воїнам, які загинули, визволяючи село від гітлерівських окупантів, у 1949 році встановлено пам'ятник.

В. О. Карпенко — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Кочерева.

КО́ЧЕРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км на південний схід від районного центру, на автошляху Київ—Львів. Дворів — 613. Населення — 1677 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Поташня.

На території Кочерова розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, який має в користуванні 3518 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2818 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощують також зернові культури, хміль та картоплю. У 1956 році колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і відзначений бронзовою медаллю. За трудові досягнення в розвитку колгоспного виробництва 71 чоловік нагороджений орденами й медалями, в т. ч. колгоспниця С. І. Войтушенко — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня та початкова школи, де 32 учителі навчають 650 учнів, будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 15,2 тис. томів, медамбулаторія, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, комбінат побутового обслуговування.

Партійна організація налічує 38 комуністів, комсомольська (створена 1922 року) — 75 членів ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецьких загарбників билося 355 жителів села, з них 287 нагороджено орденами й медалями. 150 чоловік полягли смертю хоробрих. За відвагу, виявлену під час визволення Києва, В. О. Карпенку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В грудні 1943 року в боях проти гітлерівських окупантів під Кочеровом загинув уродженець с. Вишки Ульяновської області Герой Радянського Союзу, старший лейтенант А. В. Шигаєв. На честь воїнів, які віддали своє життя за визволення села від німецько-фашистських загарбників, 1962 року встановлено пам'ятник. У 1967 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛЕ́НІНЕ (до 1924 року Ставки) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 7 км на південний захід від районного центру, за 39 км від залізничної станції Ірша. Дворів — 728. Населення — 2127 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мар'янівка, Рудня-Городецька й Ставецька Слобода.

На території Леніного розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», який має в користуванні 3537 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2707 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон, хміль та картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 34 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову Г. С. Оладько — орденом Леніна. 1958 і 1962 рр. вона обиралася депутатом Верховної Ради СРСР. М. С. Василенко, П. І. Оладько й В. А. Міненко удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 21 учитель навчає 280 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 24 тис. книг, дитячий туберкульозний санаторій на 150 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла. За сумлінну працю в справі поширення політичних і наукових знань голові первинної організації товариства «Знання» О. П. Демченку присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 60 комуністів, комсомольська (створена 1926 року) — 152 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Ставки датується 1415 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У роки громадянської війни уродженець села М. В. Науменко (в червні 1919 року закатований петлюрівцями) організував партизанський загін, в якому на початку грудня 1918 року налічувалося понад 200 чоловік. 1924 року рішенням жителів Ставків населений пункт було перейменовано в село Леніне.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників воювало 702 жителі села. З них 511 нагороджено орденами й медалями. 391 загинув смертю хоробрих. За визволення села від гітлерівських окупантів полягло 136 воїнів багатьох національностей. У 1956 році на їх честь встановлено пам'ятник. Серед них росіянин І. П. Антонов, українець Ф. П. Бобир, узбек С. Насиров, киргиз Т. Мамажелеєв, таджик Х. Обідов та інші.

Уродженцем с. Мініного, що увійшло до складу с. Леніного, є український радянський поет-байкар П. О. Сліпчук.

У 1968 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу с. Леніного виявлено поселення доби міді, давньоруське городище та курганний могильник, на якому розкопано 8 курганів.

ЛУ́ТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, на околиці районного центру і за 30 км від залізничної станції Ірша. Через село проходить автошлях Радомишль — Київ. Дворів — 440. Населення — 1389 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березці, Глухів Другий.

На території Лутівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має в користуванні 2195 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1515 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво й птахівництво. За високі виробничі успіхи 72 колгоспники нагороджені орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоє-

ні ланкова Г. Л. Литвиненко та голова колгоспу С. І. Нагорний.

У селі є будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 13 тис. томів, дитячі ясла.

Партійна організація налічує 32 комуністи, комсомольська — 15 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Лутівку датується 1691 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах билося з німецько-фашистськими загарбниками 346 жителів села, з них 173 — нагороджено орденами й медалями, 99 чоловік загинуло смертю хоробрих. В 1953 і 1965 рр. споруджено пам'ятники воїнам, які полягли, визволяючи село від гітлерівських окупантів. Серед загиблих 94 воїнів-визволителів — росіянин О. О. Рогов, грузин Р. Ш. Кутабідзе, таджик Д. Атоєв, узбек К. Рахімов, башкир Д. Галін та інші. Лутівка — батьківщина Героя Радянського Союзу підполковника С. Ф. Сингаївського, який загинув 28 квітня 1944 року в боях за визволення Чортківського району Тернопільської області.

МАКАЛЕ́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 25 км від районного центру, за 2,7 км від залізничної станції Ірша та за 10 км від автошляху Радомишль — Ірша. Дворів — 450. Населення — 1090 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вирва, Ірша, Садки.

На території Макалевичів розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний Жовтень», у користуванні якого 1906 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1235 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні та відгодівлі великої рогатої худоби. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 63 чоловіка.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека з книжковим фондом 3,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

В партійній організації налічується 28 комуністів, у комсомольській — 35 членів ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 152 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 150 чоловік нагороджено орденами й медалями. 67 чоловік полягли смертю хоробрих. На їх честь у 1958 році встановлено обеліск.

МИНЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний захід від районного центру, за 20 км від залізничної станції Малин. Дворів — 234. Населення — 593 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Городчин, Дитинець, Морогівка.

На території Миньківки розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 1690 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1255 га орної землі. В господарстві вирощують зернові, технічні (льон) культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 32 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 4 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

У партійній організації налічується 37 комуністів, у комсомольській — 26 членів ВЛКСМ.

Миньківка заснована в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 232 чоловіка билися на фронтах проти гітлерівських загарбників, 77 з них нагороджено орденами й медалями. 84 чоловіка загинули смертю хоробрих. 1956 року на їх честь споруджено обеліск.

МІРЧА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північ від районного центру і за 18 км від залізничної станції Малин. Дворів — 227. Населення — 577 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Меделівка.

На території Мірчі розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», який має в користуванні 2954 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2174 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві продуктів м'ясо-молочного тваринництва. В 1948 році за успіхи в розвитку сільського господарства О. О. Андрієнку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 55 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 240 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 29 комуністів, комсомольська організація має на обліку 35 членів ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XIV ст. У 1905—1907 рр. у Мірчі відбувалися селянські заворушення.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 234 жителі села, з них 75 нагороджено орденами й медалями. 131 чоловік загинув смертю хоробрих. У 1942—1943 рр. діяла підпільна патріотична група. В 1953 році споруджено пам'ятник воїнам, які загинули, визволяючи село від гітлерівських окупантів. У 1967 році в с. Меделівці встановлено меморіальну дошку на честь сина білоруського народу Героя Радянського Союзу М. К. Кругликова, який віддав своє життя в бою проти німецьких загарбників, визволяючи населений пункт.

НО́ВА БУ́ДА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Візні, притоки Ірші, за 30 км на північний захід від районного центру й за 30 км від залізничної станції Малин. Дворів — 185. Населення — 438 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Буглаки, Будилівка, Вівче, Новосілка, Облітки, Стара Гребля.

На території Нової Буди розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має в користуванні 1731 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1152 га орної землі. В господарстві виро-

щують зернові культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 24 чоловіка, у т. ч. В. А. Яценка орденом Леніна.

П. В. Хмельов — Герой Радянського Союзу.

У селі працює восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 2,1 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку.

Партійна організація (створена 1925 року) налічує 43 комуністи, комсомольська (створена 1925 року) — 15 членів ВЛКСМ.

Село засноване в другій половині XVII століття

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 98 жителів, 75 з них нагороджено орденами й медалями, в т. ч. С. В. Руденко — орденом Червоного Прапора. 27 чоловік загинуло смертю хоробрих. За тимчасової гітлерівської окупації діяла підпільна патріотична група на чолі з комсомольцем М. М. Балоболовим.

Уродженці с. Будилівки Г. С. Ольшевській присвоєно звання народної артистки УРСР.

1958 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли смертю хоробрих за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

У с. Будилівці поховано росіянина Героя Радянського Союзу П. В. Хмельова, який загинув у боях за визволення Житомирщини.

ОСИ́ЧКИ (до 1948 року Ляхова)—село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру, 43 км від залізничної станції Ірша, на автошляху Радомишль — Потіївка. Дворів — 279. Населення — 764 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Русанівка.

В Осичках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який має в користуванні 2596 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1914 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств працюють млин, олійниця.

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 187 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,5 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, медицини, освіти орденами й медалями нагороджено 55 чоловік, у т. ч. голову колгоспу А. С. Харитончука — орденом Трудового Червоного Прапора.

Партійна організація налічує 29 комуністів, комсомольська організація має на обліку 53 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про село датується 1784 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 246 жителів села билися проти гітлерівських окупантів і всі нагороджені орденами й медалями. Д. А. Кришевич — повний кавалер ордена Слави. 157 чоловік загинули смертю хоробрих. У 1942 році в Осичках діяла підпільна організація. В селі народився і жив учасник повстання на броненосці «Потьомкін» Г. П. Некришевич. На братській могилі 1945 року встановлено пам'ятник воїнам, які визволяли Осички від німецько-фашистських загарбників, 1970 року — обеліск на честь односельців, загиблих у боях за Батьківщину в 1941—1945 роках.

ПИЛИПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Бистріївки, притоки Тетерева, за 18 км на захід від райцентру, 40 км від залізничної станції Ірша й за 5 км від автошляху Радомишль — Потіївка. Дворів — 299. Населення — 870 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Журавлинка, Кайтанівка та Переміжжя.

На території Пилиповичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 2988 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2538 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У восьмирічній школі 18 учителів навчають 286 учнів, є будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 6,8 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт, дитясла, відділення зв'язку.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти орденами й медалями нагороджено 55 чоловік.

Парторганізація налічує 36 комуністів, комсомольська організація має на обліку 52 члени ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Пилиповичі датується 1582 роком.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. У квітні цього ж року Г. І. Мороз та О. І. Котенко створили партизанські загони, в яких налічувалося близько 200 чоловік.

У роки Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських окупантів билося 336 жителів. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 180 з них нагороджено орденами й медалями, 196 чоловік загинуло смертю хоробрих. На честь загиблих визволителів с. Пилиповичів 1952 року встановлено два обеліски.

ПОТІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру, за 30 км від залізничної станції Малин, на автошляху Малин — Житомир. Дворів — 610. Населення — 2075 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Моделів.

На території Потіївки розміщений хмелерадгосп «Прогрес», за яким закріплено 2937 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1646 га орної землі. За трудові досягнення 92 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку Є. М. Тивоненко — орденом Трудового Червоного Прапора. Діють також відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд».

Відкриття пам'ятника Герою Радянського Союзу І. Ф. Бугайченку. Село Потіївка. 1966 р.

Є середня школа, де 22 вчителі навчають 388 учнів, середня спецшкола-інтернат, у якій 50 учителів і вихователів навчають 260 дітей, будинок культури на 300 місць, кінотеатр, бібліотека з книжковим фондом 12,5 тис. томів, лікарня на 75 ліжок, дитясла і садок, відділення зв'язку.

Партійна організація (створена 1923 року) налічує 87 комуністів, комсомольська (створена 1924 року) — 255 членів ВЛКСМ.

Перша писемна згадка про Потіївку датується 1651 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. З листопада 1923 по лютий 1959 року село було районним центром.

За тимчасової німецько-фашистської окупації 31 потіївець бився в партизанських загонах К. В. Дружинського «Смерть фашизму!» № 1 і № 2. З січня 1942 року діяв Потіївський підпільний райком КП(б)У, який очолював І. Ф. Бугайченко. Через рік гестапівці заарештували його і живим закопали в землю. В день 20-річчя перемоги над гітлерівськими загарбниками І. Ф. Бугайченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських окупантів билося 246 жителів села. За виявлений героїзм 208 з них нагороджено орденами й медалями. 115 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1960 року на честь загиблих воїнів-визволителів встановлено пам'ятник, 1966 року відкрито пам'ятник І. Ф. Бугайченку. 1957 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

РАКО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південний схід від районного центру та за 9 км від автошляху Київ — Львів. Дворів — 217. Населення — 541 чоловік. Сільраді підпорядковані села Негребівка, Раївка, Товсте.

На території Раковичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Тельмана, за яким закріплено 2821 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2201 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, льон та картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 29 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У Раковичах є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 350 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 13 тис. томів, фельдшерсько-акушерський пункт.

Парторганізація налічує 33 комуністи, комсомольська — 40 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників 198 чоловік. За героїзм, виявлений у боях з ворогом, 100 жителів нагороджено орденами й медалями. 101 чоловік поліг смертю хоробрих. У бою за визволення с. Товстого загинув Герой Радянського Союзу, уродженець с. Катишевого Володимирської області, гвардії старшина М. С. Корольов. У 1955 році споруджено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи Раковичі від гітлерівських окупантів. Є пам'ятник В. І. Леніну.

ЧА́ЙКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Коробочки, притоки Тетерева, за 15 км на захід від районного центру та за 33 км від найближчої залізничної станції Ірша. Дворів — 519. Населення — 1513 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Полісся», за яким закріплено 2104 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1643 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону, картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 55 колгоспників нагороджено орденами й медалями, у т. ч. ордена Леніна удостоєний колишній голова колгоспу І. Г. Докіль.

У Чайківці є середня школа, де 21 учитель навчає 450 учнів, будинок культури на 560 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 14 тис. томів, музей бойової та трудової слави; дільнична лікарня на 50 ліжок, дитячі ясла, відділення зв'язку.

Парторганізація (створена в березні 1921 року) налічує 36 комуністів, комсомольська (створена 1925 року) — 113 членів ВЛКСМ.

Чайківка виникла в XIV ст. В 1872 році селяни повстали проти поміщицької сваволі. Викликані війська придушили заворушення. У роки першої російської революції відбувалися виступи селян проти самодержавства.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час німецько-фашистської окупації, наприкінці 1941 — на початку 1942 року, в селі діяла підпільна партійно-комсомольська організація.

На фронтах Великої Вітчизняної війни, у партизанських загонах і підпіллі билося проти гітлерівських окупантів 420 чоловік. За мужність і відвагу, виявлену в боях з ворогом, 395 чоловік нагороджено орденами й медалями. 164 жителі села полягли смертю хоробрих. У 1959 році споруджено обеліски на честь воїнів, які загинули, визволяючи Чайківку від фашистських загарбників, та воїнів-односельців, що віддали своє життя за Батьківщину. Серед тих, хто поліг у бою, визволяючи село, росіянин П. І. Волков, українець Т. Д. Доброта, білорус І. І. Шеїн, казах Б. Албеков та інші. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

РУЖИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1000 кв. км, населення — 53,2 чоловік, з них сільського — 49,3 тис. чоловік. Середня густота населення — 53 чоловіка на кв. км. Селищній та 26 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 51 населений пункт. На території району — 67 партійних, 92 комсомольські та 127 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут — 28 колгоспів, 2 радгоспи, 15 промислових підприємств. Населення обслуговують 52 медичні заклади. Мережа народної освіти налічує 48 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 14 середніх, 22 восьмирічні, 10 початкових, середню заочну школу та спецшколу-інтернат. Працюють сільськогосподарський технікум, семирічна музична школа, будинок піонерів, 6 дитячих садків, 31 дитячі ясла. Культурно-освітню роботу ведуть 18 будинків культури, 35 клубів, 81 бібліотека. Є 42 стаціонарні кіноустановки, музей-кімната Оноре де Бальзака. У населених пунктах району споруджено пам'ятник В. І. Леніну, 60 обелісків вічної Слави та пам'ятників на братських могилах воїнів-визволителів і односельців, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни.

РУ́ЖИН

Ружин — селище міського типу (з 1962 року), центр селищної Ради і району. Розташований у південно-східній частині області, на березі річки Роставиці (притока Росі). Відстань до Житомира — 112 км, до найближчої залізничної станції Зарудинці — 10 км. Через селище проходить автошлях Київ—Вінниця. Населення — 3,9 тис. чоловік.

Територія сучасного селища була заселена ще в II—VI ст. н. е. Про це свідчать залишки ранньослов'янського поселення черняхівської культури. Тут також виявлено рештки городища часів Київської Русі[1].

Населений пункт відомий з кінця XV ст. під назвою Щербів. 1569 року він разом з іншими землями Правобережжя потрапив під владу шляхетської Польщі.

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 20.

Польський король подарував його братам Тивоновичам. Згодом Щербів перейшов до князів Стрижевських, а з 1591 року — до Ружинських, які перейменували його на Ружин. Тут було зведено замок, названий Скоргородком. В 1592 та 1612 роках Ружин був зруйнований татарами[1].

Князі Ружинські нещадно визискували населення. На початку XVII ст. селяни працювали на хазяїна 4—5 днів на тиждень.

Жорстока феодально-кріпосницька експлуатація та національне гноблення штовхали населення Ружина на шлях антифеодальної і національно-визвольної боротьби. Тому, коли в 1591—1593 рр. під проводом К. Косинського та в 1637 — 1638 рр. під керівництвом П. Павлюка та К. Скидана на території Правобережної України спалахнули селянсько-козацькі повстання, в них взяли участь і ружинські селяни. Але найвищим проявом боротьби були їх виступи проти польсько-шляхетського гноблення під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького[2].

З 1648 року Ружин став сотенним містечком Паволоцького полку. Але пізніше він залишився під владою Польщі. 1663 року польські магнати зруйнували Ружин. З часом містечко відродилося. Новим проявом народної боротьби була участь селян Ружина у визвольному повстанському русі проти польсько-шляхетських загарбників під керівництвом фастівського козацького полковника С. Палія. Після Прутського трактату 1711 року значна частина ружинського населення, щоб позбутися гніту шляхетської Польщі, переселилася на Лівобережну Україну. Селяни й міщани Ружина брали участь у гайдамацьких повстаннях 1734, 1750 років, а також у великому народно-визвольному повстанні 1768 року.

1793 року Правобережна Україна возз'єдналася з Росією. Ружин у числі інших населених пунктів віднесено до Київського намісництва, а з 1797 року він став заштатним містечком Київської губернії. Володіла ним тоді поміщиця Потоцька[3]. Проживало в Ружині 750 чоловік.

На початку XIX ст. в Ружині зароджується дрібна промисловість. 1811 року засновано суконну фабрику, 1829-го — винокурний, цегельний, черепичний заводи, паровий і водяний млини. Згодом тут збудовано невеликі напівкустарні підприємства — шкіряний завод, 8 кузень, слюсарну майстерню, 4 кінних млини, крупорушку та олійницю. Найбільшим з них був винокурний завод, на якому працювало 12 робітників[4]. Значні прибутки поміщикам давали млин та олійниця.

Становище селян в умовах феодально-кріпосницького ладу залишалося тяжким. Пани силою змушували кріпаків відбувати повинності. Так, селянина Гордія Черниченка за невихід на панщину покарали 30 ударами різок, Антона Крохмалюка віддали в солдати за те, що поскаржився на посесора[5]. 1839 року обурені кріпаки, які працювали щоденно на панщині, звернулися до повітового суду з проханням захистити їх від жорстоких знущань орендаря. Проте захисту вони так і не знайшли.

Не поліпшилося економічне становище трудящих і після реформи 1861 року. Кращі, родючі землі в Ружині залишилися власністю поміщика та церкви. Так, землевласник А. Злотницький володів 2743 десятинами землі, церква тримала в своїх руках 148 десятин, а селянам залишалося лише 643 десятини[6].

Розвиток промисловості й торгівлі зумовлював дальше зростання Ружина. 1866 року в ньому налічувалося 1524 чоловіка. Ружин тоді став волосним центром Сквирського повіту Київської губернії[7]. 1900 року тут уже проживало 5424 чоловіка.

---

[1] Słownik geograficzny . . ., t. 10. Warszawa, 1889, стор. 47—49.

[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 140.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 6, спр. 151, арк. 38; спр. 152, арк. 28.

[4] Календарь Юго-Западного края на 1873 год, стор. 424; Фабричная и заводская промышленность в районе Юго-Западных железных дорог, вып. 2, стор. 147.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2815, арк. 12.

[6] Список населенных мест Киевской губернии. К., 1900, стор. 1378.

[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 305, спр. 82, арк. 9.

Революція 1905—1907 рр. знайшла глибокий відгук серед трудящих Ружина. Робітники та селяни рубали поміщицький ліс, пасли худобу на поміщицьких посівах, а згодом спалили поміщицьку садибу.

Після столипінської аграрної реформи посилилося соціальне розшарування ружинських селян. 1912 року із 245 господарств 55 — були безземельними, 81 — мало від 1 до 3 десятин, 93 — від 3 до 9 десятин, 5 — десять і більше десятин. Із загального числа господарств 81 — не мало худоби, 41 — коней[1].

Царський уряд мало дбав про освіту. Лише 1880 року відкрито двокласне міністерське сільське училище на 47 дітей[2]. Зате власті не шкодували грошей на церкви. 1900 року в такому невеликому містечку, як Ружин, діяли православна церква (збудована 1727 року), римсько-католицький костьол (з 1816 року), синагога та 6 єврейських молитовних будинків[3].

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. Значну частину чоловічого населення мобілізували до царської армії і відправили на фронт. Набагато зросли податки. Різко скоротилися посівні площі, у селян забрали худобу, коней. Посилилися репресії. Життя ружинців стало нестерпним.

Звістка про повалення царизму докотилася до Ружина. В березні 1917 року відбувся масовий мітинг, на якому промовці вимагали миру, землі, хліба[4]. Проте буржуазний уряд продовжував вести кровопролитну війну. Земля, випаси, ліси, як і раніше, залишалися в руках поміщика.

Радо вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі Ружина. Вони активно включилися в боротьбу за нове життя. Радянську владу встановлено наприкінці січня 1918 року. Робітники й селяни під керівництвом повітового та волосного ревкомів втілювали в життя ленінські декрети. Але наступ німецьких загарбників, які увірвалися в містечко на початку березня, зірвав соціалістичні перетворення. Окупанти грабували населення, жорстоко розправлялися з прихильниками Радянської влади. Трудящі Ружина не корилися і вели активну боротьбу проти загарбників та їх пособників — українських буржуазних націоналістів. Проти інтервентів і гетьманців розгорнулася партизанська боротьба. Ружинський повстанський загін у кількості 300 чоловік[5] на чолі з А. Правдюком, з'єднавшись з двома іншими загонами, на початку серпня вирушив на допомогу повсталій Сквирі. Згодом збройне повстання охопило майже всі села південно-західної частини Сквирського повіту. Повстанці захопили Ружин і пішли на Ягнятин, Карабчиєв, Верхівню. Німецьке командування оголосило Сквирський повіт у стані облоги і послало проти повстанців війська[6].

Незважаючи на героїчні зусилля повстанців, вони не змогли подолати ворога й змушені були відступити. Проте боротьба не припинилася. В листопаді 1918 року повстанці визволили містечко, але в грудні його захопили петлюрівці. Трудящі піднялися на боротьбу. Ружин кілька разів переходив з рук у руки. На початку березня 1919 року частини 1-ї Української радянської дивізії у взаємодії з повстанцями визволили Ружин. Відразу ж було створено волосний ревком на чолі з А. Ф. Пасічником. Важливу роль у налагоджуванні мирного життя відіграв партійний осередок, створений тут у червні 1919 року[7].

В серпні 1919 року Ружин захопили петлюрівці. Комуністи й ревкомівці пішли в підпілля і почали організовувати трудящих на боротьбу проти контрреволюції. У грудні того року Червона Армія вигнала петлюрівців з містечка.

---

[1] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 407.

[2] Київський облдержархів, ф. 1707, оп. 210, спр. 1886, арк. 5.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1378.

[4] Журн. «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 9, 10.

[5] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 266.

[6] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 64; Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 667.

[7] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 247.

Однак наприкінці квітня 1920 року Ружин окупували польські інтервенти, разом з якими прийшли петлюрівці. 5 червня після кількох коротких запеклих сутичок Перша Кінна армія прорвала польський фронт і рушила в напрямку на Ружин, визволивши його від іноземних загарбників.

Відразу ж розпочалася відбудова економіки та культури містечка. Вийшов з підпілля і активізував свою діяльність волосний революційний комітет, створено Ружинський сільський ревком на чолі з Г. А. Бонюком та Баламутівський — під керівництвом І. Т. Шморгуна, а також комітет незаможних селян. З'їзд представників ревкомів і комнезамів, що відбувся 13 липня 1920 року в Ружині, одностайно заявив про свою підтримку Червоної Армії і заходів Радянської влади щодо здійснення соціалістичних перетворень. Невдовзі організовано волосне партійне бюро на чолі з колишнім робітником Путіловського заводу уродженцем села Плоскої Ружинської волості З. П. Гондзею. Особлива увага приділялася залученню молоді до нового життя. З лютого 1923 року створено комсомольський осередок[1].

Проводилася значна робота по соціалістичній перебудові села. В 1922 році українцями, білорусами, поляками — колишніми емігрантами, що повернулися з США і Канади, засновано Ружинську комуну «Новий світ». Дізнавшись про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, вони звернулися до Раднаркому РРФСР з проханням дозволити їм повернутися на Батьківщину. З дозволу В. І. Леніна група емігрантів на чолі з Я. Г. Дудкіним — колишнім робітником Гомельської губернії, одним із учасників створення Комуністичної партії США та працівником її ЦК, зібравши серед робітників добровільні внески в сумі 147 тис. крб. золотом і закупивши необхідну кількість машин та сільськогосподарського реманенту, приїхала в Москву. Емігрантів прийняв М. І. Калінін. Разом з Ф. Е. Дзержинським він вручив їм мандат Радянського уряду на право користування 800 десятинами землі і колишнім приміщенням економії, що розміщувалася в Ружині. 125 комунарів з 4 тракторами, 2 вантажними автомашинами, молотаркою, 2 сівалками, жаткою, 3 сінокосарками, 3 снопов'язалками та іншим сільськогосподарським інвентарем прибули до Ружина. Комунари під керівництвом першого голови комуни Я. Г. Дудкіна і при підтримці місцевого населення за короткий час відремонтували зруйновані приміщення, збудували електростанцію, водокачку з вітряним двигуном, слюсарну та взуттєву майстерні, житлові будинки, стайні, свинарник, закупили племінну худобу. На території маєтку було відкрито клуб і бібліотеку. Працювали комунари дружно, організовано[2]. Через рік посівні площі комуни збільшилися вдвоє, а врожаї — майже втроє і становили 150 пудів з гектара.

Комуна міцніла в гострій класовій боротьбі з куркульськими бандами, які намагалися терором залякати комунарів, перешкодити соціалістичним перетворенням на селі.

З допомогою держави господарство комуни зростало, поліпшувався матеріальний добробут її трудівників. Дружні взаємовідносини комунарів з ружинцями зміцнювалися. Вони безплатно очищали зерно одноосібних селян, допомагали їм в сортообміні тощо. За короткий час комуна здобула велику популярність серед ружинських селян. 1924 року тут побували члени Комінтерну — представники італійської та американської компартій. Після ознайомлення з життям комунарів відбувся мітинг, який вилився в яскраву демонстрацію дружби і солідарності в боротьбі за соціалізм[3].

Відповідаючи на заклик В. І. Леніна до хліборобів України подати продовольчу допомогу голодуючому населенню Поволжя, комунари і селяни Ружина протягом 1922 року відправили російським братам 1629 тис. крб., одяг та сільськогосподарські продукти. Наступного року ружинці подали безкорисливу допомогу дітям Німеччини.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 211, арк. 1, 4.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 5, спр. 177, арк. 106—113; «Экономическая газета», 4 липня 1967 р.

[3] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-760, оп. 1, спр. 8, арк. 7.

24 березня 1923 року з Ружинської, Верхівнянської, Кривошиєнецької, Топорівської, Білилівської і Малочернявської волостей утворено Ружинський район Київської губернії. З Ружинського, Верхівнянського та Кривошиєнецького партійних осередків тоді ж створено райком партії, секретарем якого обрано голову комуни «Новий світ» Я. Г. Дудкіна[1]. В жовтні—листопаді проведено вибори до Ружинської Ради. 80 проц. серед обраних депутатів були члени комнезамів. Створюються районний виконавчий комітет і сільрада. 12 листопада 1924 року обрано райком ЛКСМУ. Тоді в районі налічувалося 14 комсомольських осередків, які об'єднували 167 членів РЛКСМ.

Дбаючи про швидку відбудову бідняцьких і середняцьких господарств і поступовий перехід селян до виробничої кооперації, комуністи з допомогою Ради й КНС організовували сільськогосподарські та промислові товариства. Вже на початку 1925 року в спільній споживчій кооперації Ружина та Баламутівки перебувало 399 членів[2]. Першими до неї вступили комунари. Значну роль у кооперативному русі відіграли профспілки.

В 1924 році створюються ТСОЗи: «Червона нива»,«Незаможник», «Зелений гай» «Зірка майбутнього». Згодом на їх базі виникла сільськогосподарська артіль «Червоний батрак», почесним членом якої було обрано М. І. Калініна[3]. Важкими видалися перші кроки ружинських колективних господарств. За станом на 1 січня 1925 року з 950 селянських дворів Ружина 613 — не мали коней, 696 — корів. В усіх господарствах налічувалися 61 плуг і 30 культиваторів. Під керівництвом районної партійної організації, яка об'єднувала тоді 40 комуністів, селяни Ружина спільними зусиллями впевнено долали труднощі[4]. Допомагала їм і держава, відпускаючи довгострокові кредити на придбання худоби, сільськогосподарського реманенту та на будівництво тваринницьких приміщень. Сільська Рада сприяла зміцненню і розширенню перших колективних селянських господарств, поліпшенню обробітку землі.

У складних умовах відбудовного періоду, коли лютували тиф, скарлатина, віспа та інші хвороби, в Ружині розпочала роботу дільнична лікарня на 20 ліжок, де працювали лікар, два фельдшери, акушер і дві медсестри. Функціонували поліклініка та аптека. Для безпритульних дітей 1921 року відкрито дитячий будинок на 25 місць[5].

Розвивалася соціалістична культура. У 1923 році семирічна трудова школа охопила навчанням усіх дітей села. В ній працювало 6 учителів. В перші роки радянського будівництва одним з важливих заходів на освітньому фронті була ліквідація неписьменності серед дорослих. Активно працювали члени районного товариства «Геть неписьменність». До числа культармійців-викладачів залучалися вчителі, комсомольці[6]. Велику роботу проводили хата-читальня, організована 1925 року, та бібліотека, фонд якої тоді складався з 742 книг.

До початку масової колективізації ружинські колективні господарства зміцніли, добилися непоганих наслідків у господарюванні. 1929 року ружинські й баламутівські ТСОЗи перейшли на статут колгоспів. Вони об'єднували 136 родин, які вели своє господарство на 1624 га землі. В комуні «Новий світ» працювало 215 чоловік, у т. ч. 87 — з місцевого населення[7]. Тут на 160 га вирощували цукрові буряки, на 50 — городні культури, 69 га займав фруктовий сад, решту — зернові культури. Високопродуктивним стало тваринництво.

Важливу роль у розвитку економіки колгоспів і організаційному їх зміцненні відіграли Ружинська МТС, заснована 1931 року[8], та її політвідділ. У своєму розпо-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 213, арк. 62.
[2] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-760, оп. 1, спр. 177, арк. 225.
[3] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 8, арк. 27; ф. Р-760, оп. 1, спр. 8, арк. 290.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 213, арк. 1, 2.
[5] Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-112, оп. 1, спр. 14, арк. 95; спр. 54, арк. 82.
[6] Там же, ф. Р-158, оп. 1, спр. 401, арк. 82; ф. Р-760, спр. 177, арк. 228.
[7] Там же, ф. Р-158, оп. 1, спр. 401, арк. 50—52; ф. Р-205, оп. 1, спр. 1574, арк. 120, 121.
[8] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 18.

39 3-60

рядженні МТС мала 42 трактори. Тривалий час директором МТС працював А. Р. Ткачук.

Районна газета «Соціалістичне село», яка почала виходити в червні 1930 року, широко популяризувала перший досвід і досягнення колгоспів, виховувала у хліборобів любов до колективної праці[1].

Зламавши опір куркулів, трудящі Ружина на початку 1932 року в основному завершили колективізацію. Колективна форма господарювання стала провідною в сільському господарстві. В Ружині були 5 колгоспів та комуна «Новий світ», яка згодом перейшла на статут сільськогосподарської артілі. Долаючи труднощі, колгоспники з кожним роком досягали нових успіхів: збільшувалися врожаї, зростала продуктивність громадської худоби. Так, у 1938 році бригада колгоспу «Новий світ», очолювана А. А. Салигою, виростила пшениці по 28 цнт з га, а ланкова П. І. Кожукало — по 29 цнт. Від кожної корови в середньому було надоєно по 2015 літрів молока і одержано від свиноматки по 15 ділових поросят[2].

Значною подією в житті ружинців стала перша районна сільськогосподарська виставка, організована в листопаді 1938 року. На ній демонстрували свої досягнення 27 колгоспів, 13 бригад, 36 ланок і 94 кращі виробничники. Вона вилилася у своєрідне свято праці. За 4 дні виставку відвідало близько 7 тис. чоловік, у т. ч. і представники з сусідніх Вчорайшанського та Сквирського районів. Серед експонатів найвищу оцінку дістали експонати колгоспу «Новий світ». У 1940 році за високі виробничі показники цей колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

За період з 1926 по 1941 рік сталися значні зміни в соціально-культурному житті села. Працювали неповна середня, а з 1936 року — середня школа, будинок культури. В основному було ліквідовано неписьменність, успішно здійснювався закон про всеобуч. За плідну роботу в довоєнні роки кращі вчителі І. О. Гончарук і Г. С. Стасиневич нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. В лікарні функціонували хірургічне, терапевтичне і дитяче відділення, де працювало 9 медпрацівників, у т. ч. 4 лікарі.

В 1937 році, з утворенням Житомирської області, Ружин увійшов до її складу.

Зміцніла морально-політична єдність трудящих села. Це яскраво продемонстровано під час виборів, що відбулися 12 грудня 1937 року на основі нової Конституції, затвердженої на Надзвичайному VIII з'їзді Рад СРСР. Вибори перетворилися на всенародне свято.

Підступний напад німецько-фашистських загарбників на нашу країну перервав творчу працю трудящих Ружина. В перші ж дні війни чоловіки, переважна більшість комуністів і комсомольців, стали на захист Батьківщини. Працездатне населення, що залишилося в селі, під керівництвом партійних і радянських органів брало участь у будівництві оборонних споруд. Понад 1500 чоловік і 500 підвід з Ружина та інших сіл району працювали на спорудженні посадочного майданчика для літаків і нафтосховища поблизу залізничної станції Зарудинці. Було здійснено евакуацію на схід майна МТС, колгоспів, радгоспів, підприємств, установ[3]. Діяв винищувальний батальйон, який знешкоджував ворожих парашутистів і диверсантів.

В липні 1941 року фронт наблизився до Ружина. Дві доби неподалік села частини Червоної Армії вели запеклі бої з наступаючим ворогом. Та сили були нерівні. 16 липня німецько-фашистські загарбники вдерлися в село. Настали чорні дні окупаційного режиму. Гітлерівці розстрілювали радянських людей, грабували їх майно, вивозили до Німеччини колгоспне і державне добро. На дев'ятий день окупації фашисти розстріляли групу місцевих комуністів і комсомольців. Тоді загинули секретар партійної організації колгоспу «Новий світ» М. А. Салига, активісти С. В. Мороз, О. В. Сябрай, секретар комсомольської організації райспоживспіл-

[1] Житомирський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 256, арк. 5, 7, 79.
[2] Газ. «Червоне Полісся», 6 січня і 3 червня 1939 р.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 848, оп. 1, спр. 70, арк. 43, 44.

ки Є. Ф. Заремба. 10 вересня 1941 року в урочищі Ставки гітлерівці розстріляли 750 радянських громадян.[1]

Радянські люди не схилили голови перед поневолювачами. З перших днів окупації на території району розгорнулася активна боротьба. Вже в листопаді 1941 року бойову діяльність почав партизанський загін на чолі з командиром-комсомольцем П. О. Шуляком і комісаром молодшим політруком Я. В. Яценком. За короткий час загін з 16 чоловік зріс до 341. За три роки він провів 17 боїв з фашистами і поліцаями. Загін знищив близько 3,5 тис. гітлерівців і їх прислужників, вивів з ладу чимало ворожої техніки, перешкодив відправці до Німеччини близько 2 тис. радянських людей, пустив під укіс 46 ешелонів з фашистами та бойовою технікою[2]. В 1943 році почав діяти партианський загін під командуванням П. А. Баки.

Зламавши шалений опір ворога, 28 грудня 1943 року воїни Червоної Армії визволили Ружин. У боях за визволення району відзначилася танкова бригада, якою командував підполковник О. Ф. Бурда. Герой Радянського Союзу О. Ф. Бурда похований у Ружині. Рішенням виконкому селищної Ради двічі Герою Радянського Союзу І. Н. Бойку — колишньому командиру танкової частини, яка визволяла район, присвоєно звання почесного громадянина Ружина.

Вчасну й потрібну допомогу у визволенні села від гітлерівців подали партизани місцевих загонів. Не повернулися з поля бою колишній працівник Ружинського райкому партії П. В. Ліщук, комісар загону І. Л. Шумко, комсомольці А. М. Баранюк, В. С. Шуляк та багато інших.

У боях за Вітчизну відзначилися сотні ружинців. 238 чоловік удостоєно урядових нагород, у т. ч. учасник громадянської та Великої Вітчизняної воєн підполковник П. М. Андріанов нагороджений 3 орденами та 5 медалями. Бойовими нагородами відзначені П. Г. Тимошенко, І. В. Руденко, С. Д. Сосуля, Ф. Х. Петриченко, П. Д. Чемуха та інші. 286 воїнів-ружинців не дожили до дня перемоги. Пам'ять про них свято шанують земляки, спорудивши на їх честь обеліск вічної Слави.

Фашисти заподіяли Ружину великої шкоди. Було знищено понад 200 індивідуальних та державних будинків, зруйновано підприємства місцевої промисловості, пограбовано майно у колгоспах.

Вже 30 грудня 1943 року відновили роботу районний комітет партії, районний виконавчий комітет, сільська Рада.

Незважаючи на відсутність техніки, нестачу тягла та насіння, трудівники ружинських колгоспів своєчасно провели весняну сівбу 1944 року. Нестачу тягла було компенсовано за рахунок використання на польових роботах корів, а насіннєвий фонд колгоспники поповнили зі своїх особистих запасів і фондів держави[3].

Прагнучи прискорити перемогу над ворогом, трудящі Ружина проводили збір продовольства та коштів у фонд оборони. Свої особисті грошові заощадження вони вносили на будівництво танків, літаків. Успішно пройшла передплата Державної оборонної позики. Вчителі передплатили позику на суму в розмірі двомісячної заробітної плати, а робітники МТС внесли готівкою близько 17 тис. карбованців[4].

З кожним днем зростали і ширилися політична й трудова активність мас, їх творча ініціатива. 17 червня 1944 року районний зліт передовиків сільського господарства звернувся до всіх трудівників, зокрема до жінок, із закликом ще продуктивніше працювати на полях, щоб замінити чоловіків, які билися на фронтах. І вони проявляли справжній героїзм, піднімаючи з руїн господарство. На перші післявоєнні жнива вийшли сотні жінок-косарів. Відроджувалася слава ружинських буряківників.

Відразу ж після визволення села від фашистських окупантів відновили роботу лікарня, школи, будинок культури, бібліотеки. Почали працювати гуртки худож-

---

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 30 грудня 1945 р.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 144, арк. 1, 18.
[3] Газ. «Соціалістичне село», 15 червня 1947 р.
[4] Газ. «Соціалістичне село», 23 лютого і 16 березня 1944 р.

ньої самодіяльності. Фонд бібліотек поповнювався за рахунок книг, що надходили з Російської Федерації.

В 1944 році ружинські колгоспи «Новий світ» та ім. О. Ю. Шмідта повністю освоїли довоєнні посівні площі. Приклад сумлінного ставлення до праці показали ланка Г. Л. Артемової з колгоспу «Новий світ», яка зібрала з га по 22 цнт зернових культур, і доярка з того ж колгоспу О. І. Польова, зайнявши перше місце в районі по надою молока. За досягнуті успіхи у відбудові сільського господарства Житомирський обласний комітет КП(б)У та облвиконком відзначили ружинців перехідним Червоним прапором.

Ще з більшою енергією працювали трудящі після переможного завершення Великої Вітчизняної війни. Окрилені перемогою, люди не рахувалися ні з часом, ні з силами. Незабаром почали повертатися до мирної праці демобілізовані воїни, які показували в роботі зразки витривалості і самовідданості. Відчутною була допомога народів-братів: з східних районів країни надходили трактори, автомашини, худоба тощо. Трудівники колгоспу «Новий світ» рік у рік добивалися нових і нових успіхів. У 1947 році ланкова Г. П. Тараскіна виростила небувалий до того у колгоспі врожай пшениці — по 31,7 цнт з га. За самовіддану працю і високі виробничі показники 1948 року їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Для дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва 1950 року на базі шести господарств утворено колгосп ім. В. І. Леніна. Головою правління обрали І. Д. Гетьмана. За великі успіхи у вирощенні високих урожаїв зернових культур колгосп у 1954 році став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Нові перспективи перед трудівниками колгоспу відкрили рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. Партійна організація зосередила основну увагу на підвищення продуктивності громадського тваринництва. Було споруджено нові типові ферми, розширено посіви кукурудзи та інших кормових культур. Особливо велику роботу у вирощуванні кукурудзи на силос провели комсомольці. Комсомольська організація колгоспу 1959 року вирощувала кукурудзу на площі 115 га і одержала по 787 цнт зеленої маси з гектара[1]. Завдяки зміцненню кормової бази трудівники колгоспу того ж року вдвоє збільшили виробництво молока й м'яса. Від кожної фуражної корови надоєно по 2270 кг молока та вироблено по 42 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

Сумлінна праця хліборобів відзначена урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджено бригадира тракторної бригади І. Й. Прилуцького, ланкову комсомольсько-молодіжної ланки Н. Г. Молявчик, орденом Трудового Червоного Прапора — механізаторів С. Я. Чумака, Г. І. Олійник, В. Т. Патуту, орденом «Знак Пошани» — доярку Г. П. Радзицьку.

Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади, колгоспники в 1967 році одержали середній урожай зернових по 23,7 цнт з га, в т. ч. пшениці — 27, цукрових буряків — 244 цнт. Значних успіхів добилися й тваринники. На кожну фуражну корову було надоєно по 2326 кг молока, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 70 цнт м'яса. Неподільний фонд колгоспу становив близько мільйона крб. За досягнення цих успіхів колгоспові на вічне зберігання вручено пам'ятний Червоний прапор Житомирського обкому КП України, облвиконкому та облпрофради, голову колгоспу М. М. Гибала відзначено орденом Леніна, а колишнього секретаря партійної організації І. В. Руденка — орденом Жовтневої Революції.

Ружинські хлібороби успішно виконали восьмий п'ятирічний план. Перевиконано план продажу державі сільськогосподарських продуктів. Лише м'яса, на виробництві якого спеціалізується колгосп, продано державі понад план 7601 центнер. Чимало кращих трудівників селища відзначено орденами й медалями. Тільки ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 677, оп. 9, спр. 7, арк. 21.

Володимира Ілліча Леніна» нагороджено 105 колгоспників. За багаторічну сумлінну працю багатьом ветеранам присвоєно звання почесного колгоспника.

В 1965—1970 рр. у колгоспі збудовано багато господарських приміщень, зокрема корівники, свинарники, приміщення для відгодівлі худоби, кормоцех. Всі трудомісткі процеси на фермах і в бригадах механізовано.

Нову хвилю політичного й трудового піднесення у ружинців викликали рішення XXIV з'їзду КПРС, величні плани комуністичного будівництва, накреслені на дев'яту п'ятирічку. Готуючись до відзначення 50-річчя утворення Союзу РСР, яке співпало з півсторічним ювілеєм з дня заснування колгоспу, його трудівники під керівництвом партійної організації, що об'єднує 59 комуністів, селищної Ради та правління колгоспу, досягли значних успіхів. 1972 року на 100 га сільськогосподарських угідь одержано 90 цнт. м'яса, вирощено зерна по 29,3 цнт (в т. ч. пшениці — 36,3 цнт), цукрових буряків — 287 цнт, картоплі — 172 цнт з кожного гектара.

В 1973 році — вирішальному році дев'ятої п'ятирічки колгоспники зобов'язалися на 100 га сільськогосподарських угідь виробити 105 цнт м'яса, одержати з кожного гектара 32 цнт зерна, 130 цнт овочів, 30 цнт фруктів. Господарство спеціалізується на вирощуванні племінних телиць та високоврожайного сорту картоплі «Сулев». Нині в колгоспі культивують високоврожайні сорти пшениці (Кавказ, Поліська-70), ячменю (Волтіцький), гречки (Глорія). В одержанні цих сортів ружинцям допомагають трудівники колгоспу ім. Карла Маркса Хаапсалукського району Естонської РСР.

За роки Радянської влади в Ружині зведено близько десяти промислових підприємств. Найбільшими з них є 2 цегельні заводи, маслозавод, харчокомбінат. Тут створено районне об'єднання «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд», «Міжколгоспшляхбуд», автогосподарство, побутовий комбінат, промисловий комбінат, міжрайонне управління електромережі.

Значну роботу в колгоспах району проводить райоб'єднання «Сільгосптехніки». Тут цілорічно здійснюється ремонт тракторів, зернових комбайнів та інших сільськогосподарських машин. У 1972 році колектив підприємства перевиконав взяті соціалістичні зобов'язання. Продано колгоспам району різної сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив і матеріалів на суму 3,8 млн. крб., виконано різних робіт на 1,2 млн. крб. Обсяги виконуваних робіт зростають з кожним роком.

Славиться своєю продукцією маслозавод. Майстер маслоцеху О. Й. Стаховський за успіхи, досягнуті у восьмій п'ятирічці, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. В 1968 році тут побували учасники всесоюзного семінару маслоробів, які вивчали досвід виробництва масла з високими смаковими якостями. Колектив заводу значно перевиконав соціалістичні зобов'язання, взяті до 50-річчя утворення СРСР. У 1972 році підприємство виготовило 8404 цнт масла, 5935 цнт жирного сиру і 17 тис. цнт цільномолочної продукції, що значно перевищило планові завдання.

Вагомий вклад у виконання народногосподарських планів вносить обласне рибне господарство, створене 1965 року в Ружині. 1972 року працівники рибгоспу виростили по 6—7 цнт риби на гектар зариблених ставків і продали трудящим 5 тис. цнт свіжої риби. На кінець дев'ятої п'ятирічки рибгосп вирощуватиме й продаватиме 10 тис. цнт риби.

Сівба озимих у колгоспі ім. В. І. Леніна. 1969 р.

Росте і впорядковується селище. За післявоєнні роки воно стало невпізнанним. Ружин потопає в зелені фруктових і декоративних дерев. Понад 9 км вулиць мають тверде покриття, прокладено 3 км тротуарів, заасфальтовано вулиці

В. І. Леніна, О. Ф. Бурди і центральну площу, на якій височить пам'ятник В. І. Леніну.

Чимало зроблено для поліпшення житлових умов трудящих. За останні роки в Ружині збудовано 10 багатоквартирних і понад 50 індивідуальних житлових будинків. У квартирах встановлено 449 телефонних апаратів і 1100 газових установок. Крім жител, у селищі споруджено будинок культури, кінотеатр, будинок зв'язку, приміщення восьмирічної школи, дитячого садка, універмаг, готель, 15 адміністративних будинків.

За повоєнні роки багато зроблено в галузі охорони здоров'я трудящих. В Ружині є лікарня на 9 відділень, поліклініка, аптека. Закінчується будівництво медичного містечка. У розпорядженні лікарні — 4 машини швидкої допомоги. Тут працює 25 лікарів і 75 чоловік з середньою спеціальною освітою. За сумлінну працю лікаря Г. Я. Биченко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Малята виховуються в 2 дитячих садках і яслах.

В середній та восьмирічній школах селища 61 учитель навчає понад тисячу дітей. За багаторічну бездоганну працю та педагогічну майстерність учителю Ф. Г. Махині присвоєно почесне звання заслуженого вчителя Української РСР.

Культурно-освітню роботу проводять районний будинок культури з залом на 500 місць, два клуби, 6 бібліотек з фондом понад 100 тис. книг. Культурні потреби ружинців задовольняє і широкоекранний кінотеатр. При будинку культури працюють хоровий, танцювальний, драматичний, вокальний та інші гуртки. Художні колективи не раз брали участь в обласних і республіканських конкурсах. Неодноразовими переможцями районного та обласного конкурсів були солісти колишні ланкова комсомольсько-молодіжної ланки Н. Г. Молявчик і секретар райкому комсомолу О. Т. Комаренко. Населення Ружина на 1973 рік передплатило 12,8 тис. примірників газет і журналів.

В чудових перетвореннях, що сталися в Ружині, велика заслуга селищної Ради депутатів трудящих, до складу якої входить 80 обранців народу, в т. ч. 43 комуністи, 12 комсомольців, 29 робітників, 29 колгоспників, 34 жінки. Спираючись на численний актив, виконком Ради, а також її постійні комісії повсякденно дбають про піднесення економіки й культури селища, зростання матеріального добробуту його громадян. У 1972 році з 224,5 тис. крб. бюджету на благоустрій витрачено 75 тис., дитячі заклади — 66 тис., школи — 39,3 тис. карбованців.

Керівна і спрямовуюча роль у господарському і культурному будівництві, комуністичному вихованні трудящих належить 419 комуністам, об'єднаним у 26 первинних партійних організаціях. Активну участь у трудовому й громадсько-політичному житті селища бере 21 комсомольська організація, що налічує у своїх лавах 554 члени ВЛКСМ.

Втілюючи в життя рішення Комуністичної партії, трудящі Ружина докладають усіх зусиль, щоб успішно виконати накреслення дев'ятої п'ятирічки.

В. Л. ЗАМОРСЬКИЙ, Г. І. ПАСКЕЛЬ, С. П. ЩЕРБА

ВЕРХІВНЯ

Верхівня — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км від районного центру та від найближчої залізничної станції Бровки. Через село протікає річка Верховенка (притока Роставиці). Дворів — 594. Населення — 2056 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мусіївка.

На території сучасної Верхівні люди жили в глибоку давнину. Свідченням цього є давньоруський курганний могильник, виявлений на околиці села[1].

Перша документальна згадка про Верхівню датується 1600 роком[2]. У той час вона

[1] Журн. «Советская археология», 1966, № 1, стор. 64.
[2] Źródła dziejowe, t. 21, стор. 52.

входила до складу шляхетської Польщі. Про тяжке становище селян-кріпаків свідчать матеріали Житомирського гродського суду, де йдеться про заставу села в 1609 році, про тривалі постої жовнірів у 1611 році, а також про утиски селян, насильства та збитки, завдані їм[1]. Надмірні утиски час від часу призводили до втеч селян від своїх гнобителів.

Верхівнянці разом з жителями Паволочі, Ходоркова, Коростишева, Брусилова, Радомишля та інших сіл не раз виступали проти місцевих багатіїв і польської шляхти. Пан Стрибель у 1618 році скаржився на селян з Верхівні, які розгромили його маєток[2].

Жителі Верхівні брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Під час війни Верхівня належала паволоцькому полковникові І. Миньківському. 1657 року Богдан Хмельницький спеціальним універсалом закріпив село за нащадками І. Миньківського[3]. Після Андрусівського перемир'я 1667 року Верхівня залишилася під владою Польщі і разом з навколишніми селами стала власністю князя Любомирського, а з 1780 року — графа В. Ганського.

1793 року Верхівня в складі Правобережної України возз'єднана з Росією.

На початку XIX ст. тут засновано суконну фабрику, на якій 1836 року працювало 328 кріпаків[4]. Для роботи на фабриці поміщик Ганський переселяв до Верхівні кріпаків з інших сіл. Так, з 8 сіл Горностайпільського ключа Радомишльського повіту в 1833 році він переселив 55 селянських сімей[5].

Вотчинне поміщицьке суконне підприємство, засноване на кріпосній праці, вже у 50-х роках XIX ст. почало занепадати. Воно не витримувало конкуренції із зростаючими капіталістичними фабриками. Кріпаки, зазнаючи жорстокого визиску, відмовлялися працювати на фабриці, а на знущання відповідали втечами та заворушеннями.

Не кращим було становище й тих кріпаків, які працювали у сільському господарстві. 1836 року їх налічувалося 1031 чоловік. Вони були переобтяжені непосильною працею і великими повинностями. Панщина сягала 5 днів на тиждень. Селян, які відмовлялися працювати, часто карали. В 1848 році поміщик Ганський, ім'я якого стало символом жорстокості, віддав селянина Климентія Ярича до арештантської роти[6].

Історія Верхівні пов'язана з життям видатного французького письменника Оноре де Бальзака (1799—1850). У 1833 році графиня Е. Ганська (дружина В. Ганського) познайомилася з Бальзаком у Швейцарії. З того часу між Ганською і письменником встановилися дружні стосунки. В 1847 році Бальзак приїхав до Верхівні, сподіваючись залишитися назавжди і прийняти російське підданство[7].

Перебуваючи у Верхівні, Бальзак працював над драмою «Мачуха» та повістю «Утаємничений». Рукопис повісті «Утаємничений» датовано: «Верхівня, Україна, грудень 1847 р.» Тут письменник написав «Лист про Київ» — дорожні нотатки про поїздку на Україну[8].

Під час перебування в селі Бальзак цікавився життям трудового народу. В листах до рідних він з захопленням писав про кріпака-умільця з Верхівні, який із заліза і срібла створював чудові портрети та картини. Письменника вражало приниження поміщиками робітників-кріпаків. Вказуючи на велику різницю між стано-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 5, арк. 17, 18; спр. 6, арк. 115—118; спр. 15, арк. 127, 144.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 213.

[3] Документи Богдана Хмельницького, стор. 594.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2534, арк. 30, 53.

[5] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 63.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2534, арк. 30, 53; оп. 435, спр. 40, арк. 11.

[7] Литературное наследство. Русская культура и Франция. т. 2. М., 1937, стор. 225, 237, 241.

[8] «Український історичний журнал», 1971, № 10, стор. 158.

вищем селян і родини Ганських, він зазначав: «Яке багатство в цих знатних польських будинках. Дивно, як такі цінності тут уживаються з варварством»[1].

2 лютого 1848 року Бальзак виїхав до Франції. Вдруге він повернувся в маєток Ганських у кінці вересня того ж року для одруження з Ганською. Вінчання відбулося 14 березня 1850 року в Бердичеві в костьолі св. Варвари. В травні подружжя виїхало до Парижа, назавжди залишивши Верхівню.

З середини XIX ст. село перейшло до графів Ржевуських. Тоді там налічувалося 349 дворів (2384 жителі).

Реформа 1861 року не виправдала сподівань селян. Більшість кращих земель залишалася власністю поміщика. Селянам було відведено 1319 десятин за викуп. Протягом 49 років вони мали сплатити за землю понад 35 тис. крб. До укладення викупної угоди селяни вважалися тимчасовозобов'язаними і за користування наділами змушені були відбувати по 111 літніх та 72 зимових дні[2] панщини або платити оброк. Викупні платежі лягали непосильним тягарем на плечі селян. Вони опинилися в економічній кабалі поміщика.

Грабіжницький характер реформи викликав обурення серед селян. Вони повели боротьбу проти тяжкого поміщицького гніту. Найбільш поширеною формою боротьби була відмова тимчасовозобов'язаних селян відбувати панщину і платити оброк. Нерідко протест набував гострого характеру і справа доходила до збройних сутичок з місцевими властями та військовими командами, присланими на приборкання селян. 1864 року до Верхівні двічі вводилися війська для придушення селянських заворушень[3].

У пореформений період село поступово зростало. З 1866 року воно стало центром новоутвореної волості. Починаючи з 1837 року, тут систематично, спочатку раз на тиждень, а потім через кожні два тижні відбувалися ярмарки. До села було приписано 2800 десятин землі, з яких у користуванні селян перебувало 1281 десятина[4]. За даними загального перепису населення 1897 року у Верхівні налічувалося 2440 жителів, основним заняттям яких було хліборобство. Крім того, частина селян ходила на заробітки в Київ, Одесу та на залізницю[5].

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. селяни Верхівнянської волості піднімалися на боротьбу проти гнобителів. У червні 1906 року в селі відбувся виступ селян проти поміщика.

В роки реакції й столипінської аграрної реформи посилився процес обезземелення і соціального розшарування серед селянства. 1912 року з 444 селянських господарств 100 були безземельними або мали менше однієї десятини, 95 — мали від 1 до 2, 80 — від 2 до 3 десятин. Малоземельні господарства становили 61,9 проц. загальної кількості селянських господарств. З 275 малоземельних господарств 143 — не мали худоби[6].

Незадовільним було медичне обслуговування населення. Переважна більшість жителів лишалася неписьменною. Працювала лише церковнопарафіяльна школа, відкрита в середині XIX століття.

Перша світова війна принесла верхівнянцям багато горя і страждань, дальше розорення бідняцьких господарств.

Після повалення самодержавства селяни Верхівні почали вимагати розподілу поміщицької землі, проте реалізувати свої вимоги вони не змогли. На перешкоді стояв буржуазний Тимчасовий уряд.

---

1 Литературное наследство, т. 2, стор. 237.
2 Київський облдержархів, ф. 4, оп. 99, спр. 20, арк. 18, 48.
3 Крестьянское движение в России в 1861—1869 гг., стор. 759.
4 Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1318.
5 ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2534, арк. 69; спр. 10 445, арк. 15; оп. 305, спр. 82, арк. 9.
6 Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 386.

З великою радістю зустріли трудящі Верхівні звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Сільська біднота одностайно схвалювала ленінські декрети про мир і землю. Але контрреволюційна Центральна рада, яка в листопаді 1917 року узурпувала владу на Україні, стала на охороні інтересів своєї соціальної бази — куркульства й поміщиків. Радянську владу в селі встановлено у січні 1918 року. В лютому 1918 року німецькі імперіалісти вдерлися у Верхівню. З перших днів окупації трудящі Верхівні розгорнули боротьбу. Багато жителів влилося в повстанський загін сусіднього села Мовчанівки. Загін завдавав відчутних ударів загарбникам і їх пособникам — буржуазним націоналістам. Виступи селян ряду сіл на початку серпня 1918 року переросли в повстання на чолі з комуністом А. Правдюком. Повстанці захопили села Ружин, Ягнятин, Карабчиїв, Верхівню, Паволоч. Частина з них вирушила на Сквиру і в ніч на 10 серпня зав'язала бій з німецькими військами та їх українськими буржуазно-націоналістичними прислужниками[1]. Активними учасниками цього повстання були жителі Верхівні брати Костянтин і Кирило Івановичі Бондаренки. В листопаді окупанти залишили Верхівню. В грудні село захопили петлюрівці, яких у березні 1919 року вигнали з Верхівні частини 1-ї Української радянської дивізії у взаємодії з повстанцями. Після визволення тут організовано ревком на чолі з Т. М. Проценком. Під керівництвом ревкому верхівнянці вели рішучу боротьбу з контрреволюцією, проводили збір продовольства та коней для Червоної Армії. Тоді ж був організований комітет бідноти на чолі з комуністом К. І. Бондаренком. Він допомагав ревкому у здійсненні продрозкладки, розподілу поміщицької землі.

У серпні 1919 року Верхівню знову захопили петлюрівці. Але безчинствували вони тут недовго. У вересні того ж року Південна група радянських військ, здійснюючи перехід з-під Одеси в район Коростеня на з'єднання з військами 12-ї армії, визволила село від петлюрівців. Проте обстановка в цьому районі була дуже складною. Село кілька разів переходило з рук в руки. Становище стабілізувалося лише в грудні, коли було визволено Київ. Відновлений ревком згуртовував навколо себе бідноту, проводив роботу щодо зміцнення Радянської влади на селі, вів боротьбу з бандами та різними контрреволюційними елементами, вилучав у куркулів хліб, який потім розподіляв серед бідноти.

В кінці квітня 1920 року Верхівню окупували польські війська. Знову почалися грабунки й насильства. Багатьох активістів було закатовано. Але окупація тривала недовго. 5 червня Перша Кінна армія під командуванням С. М. Будьонного прорвала польський фронт і ранком 6 червня частини 14-ї кавалерійської дивізії вступили в село.

Після краху інтервенції панської Польщі трудящі Верхівні приступили до соціалістичних перетворень. В умовах розрухи й голоду відновлювалося господарство. Був проведений перерозподіл земель, у результаті якого 505 селянських сімей одержали землю. В серпні 1920 року обрано сільську Раду. Її першим головою був Д. М. Даценко. В організації допомоги бідноті велику роль відіграв створений у листопаді комітет незаможних селян[2]. Того ж року оформився волосний партійний осередок на чолі з секретарем Ю. Г. Чагаровим. Трудящі Верхівні з кожним роком добивалися нових і нових успіхів.

22 жовтня 1923 року в селі організовано товариство спільного обробітку землі «Червоний хлібороб», в яке спочатку вступило 12 селянських родин. За короткий строк товариство здобуло велику популярність серед селян. Наприкінці того ж року до нього вже входило 36 бідняцько-батрацьких дворів. 1924 року виникло ще одне колективне господарство, в якому об'єдналося 8 родин.

Значну допомогу селянам подавала держава. Лише в 1925 році вони одержали 12 тис. крб. кредиту. Зміцнювалася економіка села. 1925 року порівняно з 1920-м по-

[1] Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции, стор. 64, 65, 457.

[2] Київський облдержархів, ф. 431, оп. 1, спр. 22, арк. 107—115; ф. 564, оп. 1, спр. 5, арк. 10, 13.

толів'я худоби зросло на 25 проц. У 1926 році проти 1925-го втричі збільшився посів цукрових буряків[1]. Колективні форми господарювання привертали на свій бік дедалі більше селян. У лютому 1927 року в селі створено машинне товариство.

Важливою подією у житті Верхівні стало відкриття в серпні 1921 року агрошколи, яку 1932 року реорганізовано в технікум[2]. Сюди прийшли вчитися діти селян-бідняків, які до революції не могли й мріяти про середню спеціальну освіту. Агрошкола готувала кваліфікованих спеціалістів сільського господарства. 1925 року тут навчалося 45 чоловік.

Велику роботу було проведено в галузі народної освіти. 1925 року відкрито семирічну школу, де 7 учителів навчали 214 учнів. Чимала увага приділялася справі ліквідації неписьменності серед населення. Було створено гуртки лікнепу, організовано школу для малописьменних[3].

Центром культурно-освітньої і масово-політичної роботи серед населення був селянський клуб. Тут часто читалися лекції, організовувалися голосні читки газет, вечори відпочинку; працювали гуртки: драматичний, сільськогосподарський, військовий, антирелігійний. У селі було дві бібліотеки — при клубі та при агрошколі[4]. Активну участь у здійсненні масово-політичної та культосвітньої роботи брали учні агрошколи.

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. В селі діяла лікарня. Допомогу хворим подавали лікар та 3 чоловіка середнього медперсоналу.

Втілюючи в життя рішення XV з'їзду ВКП(б), трудящі Верхівні 1929 року створили колгосп «Червоний хлібороб», а через рік почався масовий перехід селян до колективних форм господарювання. З початку суцільної колективізації на селі загострилася класова боротьба. Куркулі вороже ставилися до колгоспного руху. Вони залякували активістів, проводили антирадянську агітацію, вдавалися до підривних дій. Сільський актив, очолюваний комуністами, дав рішучу відсіч їх діям. Було розкуркулено і вислано 18 глитайських сімей. 1933 року в селі створено ще два колгоспи — ім. 16-річчя Жовтня (231 селянський двір) та ім. 17 партз'їзду (261 селянський двір)[5].

За роки довоєнних п'ятирічок верхівнянські колгоспи економічно зміцніли. Врожай зернових становив 17—18 цнт з га, цукрових буряків—250—300 цнт. На фермах налічувалося близько 500 голів великої рогатої худоби, 650 голів свиней та 175 пар коней. За досягнення в розвитку тваринництва працівник ферми колгоспу ім. 16-річчя Жовтня С. К. Баглич у 1939 році був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і занесений до Почесної книги виставки.

Поліпшувався добробут колгоспників. У 1939 році на трудодень видано по 4 кг пшениці. Крім того, вони одержали на трудодні картоплю, цукор та інші продукти.

1935 року в селі на базі семирічки відкрито середню школу. Напередодні Великої Вітчизняної війни в ній навчалося 653 учні; в сільськогосподарському технікумі здобували освіту 480 студентів.

Підступний напад фашистської Німеччини на СРСР перервав мирну працю радянських людей. 22 липня 1941 року фашистські загарбники окупували село. 882 дні перебувала Верхівня в руках німецько-фашистських варварів. Багато лиха довелося пережити за той час її жителям. Ворог заподіяв великої шкоди господарству села, знищив майже всі сільськогосподарські будівлі, машини, 80 га лісу, парк, вивіз колгоспну та селянську худобу. Окупанти розграбували сільськогоспо-

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 2122, оп. 1, спр. 1, арк. 30; Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-760, оп. 1, спр. 182, арк. 130—137.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 318, арк. 51.

[3] Житомирський облпартархів, ф. 359, оп. 1, спр. 77, арк. 2; Філіал Житомирського облдержархіву в Бердичеві, ф. Р-760, оп. 1, спр. 182, арк. 135—137.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 359, оп. 1, спр. 77, арк. 22.

[5] Київський облдержархів, ф. Р-354, оп. 1, спр. 3796, арк. 62; Житомирський облпартархів, ф. 359, оп. 1, спр. 245, арк. 25.

дарський технікум. 307 верхівнянців, переважно молоді, вороги насильно відправили на каторжні роботи до фашистської Німеччини[1].

В перші ж дні окупації комуністи, яких спеціально залишено в селі, почали налагоджувати підпільну роботу. Але фашистам вдалося натрапити на їх слід. Вони схопили і розстріляли В. К. Свірчевського, Г. І. Сироватку, К. Д. Даценка, Р. Д. Гетьмана та У. Р. Любченка. Розправа над підпільниками не залякала жителів села. Патріоти продовжували боротьбу з ворогом, саботували заходи окупаційних властей, виводили з ладу сільськогосподарські машини. 3 жовтня 1943 року вони вбили німецького жандарма[2]. Активно діяв В. А. Олійник, який встановив зв'язки з підпіллям Києва. Він героїчно загинув у збройній сутичці з ворогом в ніч на 14 жовтня 1943 року[3].

28 грудня 1943 року, розвиваючи наступ на Бердичівському напрямку, війська 1-го Українського фронту визволили Верхівню від окупантів.

313 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 148 — загинуло смертю хоробрих у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Уродженці Верхівні героїчно воювали на різних фронтах війни. Так, кавалер двох орденів Червоної Зірки, ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня та кількох медалей С. Я. Макушинський пройшов славний бойовий шлях від Сталінграда до Берліна. Хоробро билися з ворогом на Ленінградському фронті Г. П. Медвідь і член КПРС з 1925 року Т. Л. Пойда, який поліг смертю героя, захищаючи місто Леніна.

Жителі Верхівні свято бережуть пам'ять про своїх земляків, які загинули в боях за рідну Батьківщину. На їх честь у селі споруджено обеліск Слави. Кожного року 9 травня біля нього відбувається вшанування пам'яті героїв.

Ще йшли бої на фронтах війни, а трудівники Верхівні, очолені комуністами, взялися за відбудову зруйнованого господарства. Відновили свою діяльність колгоспи. Колгоспники старанно підготувалися до першої після визволення весняної сівби. План посіву було перевиконано[4].

Одночасно велася відбудова культурно-освітніх закладів. 18 червня 1944 року з ініціативи партійної організації села на масовий недільник вийшло все працездатне населення. Було повністю відремонтовано приміщення школи, виготовлено необхідне шкільне устаткування, завезено паливо на зиму.

Ще з більшим натхненням працювали верхівнянці після переможного завершення Великої Вітчизняної війни. Перемога над ворогом надихала їх на нові трудові подвиги. Колгоспники доклали сил, щоб вчасно і без втрат зібрати врожай. Добре була організована праця в рільничій бригаді № 4, яку очолював комуніст Г. Г. Боярчук. Вона першою закінчила збирання врожаю і виконала план сівби озимих культур. Колгоспники М. О. Даценко, Я. Г. Міщук та інші під час посівної виконували норми на 150—180 процентів[5].

Авангардну роль у відбудові господарства відігравали комуністи. В серпні 1946 року створено первинну партійну організацію колгоспу ім. 16-річчя Жовтня, яка мобілізувала колгоспників на дальший розвиток господарства[6]. Ланка О. Г. Ваколюк виростила по 302 цнт цукрових буряків з га. 1947 року колгосп один з перших у районі виконав план хлібоздачі державі. 1948 року тут вирощено стопудовий урожай на всій площі зернових культур, достроково виконано державний план хлібозаготівлі. Зросло громадське тваринництво[7]. Вдвічі збільшилася оплата праці на трудодень.

---

[1] А. Вюрмсер. Бесчеловечная комедия. М., 1967, стор. 620.
[2] Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками, стор. 84.
[3] Газ. «Радянське село» (Ружин), 20 травня 1969 р.
[4] Газ. «Колгоспне село» (Вчорайше), 20 червня 1944 р.
[5] Газ. «Колгоспне село», 2 серпня і 23 серпня 1945 р.
[6] Житомирський облпартархів, ф. 2122, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 2.
[7] Газ. «Колгоспне село», 11 вересня, 23 жовтня і 4 листопада 1947 р., 21 жовтня 1948 р.

Великі зміни сталися в селі за роки повоєнних п'ятирічок. Після об'єднання в 1950 році утворилося одне велике колективне господарство — колгосп ім. Й. В. Сталіна, який 1959 року одержав назву ім. Першої семирічки, а 1967-го — ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

На основі зміцнення технічної бази зростала урожайність сільськогосподарських культур.

Значних успіхів колгоспники досягли за роки восьмої п'ятирічки. Так, по виробництву цукрових буряків п'ятирічний план колгосп виконав на 116 проц., озимої пшениці — на 115, овочів — на 100 процентів.

Пам'ятним для трудящих Верхівні був 1970 рік. В соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відзначилося багато виробничих колективів. Рільнича бригада, яку очолював ветеран колгоспу С. А. Білецький, одержала по 291 цнт цукрових буряків з гектара, ланка М. К. Шафран — по 300 цнт. За успіхи, досягнуті у виконанні завдань восьмої п'ятирічки, та з нагоди знаменної дати 4 колгоспників нагороджено орденами, а 76 — ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Нову хвилю трудового піднесення викликали серед хліборобів села завдання дев'ятої п'ятирічки. Виконуючи соціалістичні зобов'язання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, вони в 1972 році зібрали по 26,6 цнт зернових культур, цукрових буряків — 318, картоплі — 102, овочів — 115 цнт з га. Значно перевиконано план продажу державі зернових, картоплі, цукрових буряків, овочів, тваринницької продукції, зокрема молока.

Нині колгосп ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — високомеханізоване господарство, за яким закріплено 4226,7 га землі, в т. ч. 3306,7 га орної. Колгосп має 1244 голови високопродуктивної великої рогатої худоби, 712 голів свиней. У господарстві працює 33 трактори, 15 комбайнів, 14 вантажних автомашин та багато іншої техніки.

Рік у рік колгосп економічно міцніє, що дає змогу добре оплачувати працю його трудівників. Якщо в 1964 році прибуток господарства становив близько 500 тис., то в 1972-му — 840 тис. крб. Оплата одного людино-дня за той же час зросла з 1 крб. 65 коп. до 3 крб. 27 копійок.

У Верхівні проводиться значне капітальне і житлове будівництво. Споруджено цегельний завод потужністю мільйон штук цегли на рік, 5 тваринницьких приміщень. Тут збудовано будинки для дитячих ясел і лікарні. Колгоспники спорудили 350 житлових будинків.

Докорінно змінилися життя і побут населення. В особистому користуванні — 400 телевізорів, 300 пральних машин, 170 газових установок, 30 мотоциклів. Село повністю електрифіковано і радіофіковано. Трудящих обслуговують універмаг, їдальня, поштове відділення, побуткомбінат.

Належна увага приділяється охороні здоров'я. В селі є лікарня на 40 ліжок, аптека, дитячі ясла та садок. 15 медпрацівників, у т. ч. 2 лікарі, дбають про здоров'я трудящих.

За роки Радянської влади великих успіхів досягнуто в галузі освіти. До Великого Жовтня майже всі були неписьменні, тепер кожний шостий житель має середню освіту. Зараз у Верхівні працює середня школа, в якій 29 педагогів навчають близько 600 учнів. За сумлінну працю вчительку Є. Б. Кващук 1954 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В сільськогосподарському технікумі на стаціонарі навчаються 300 юнаків і дівчат. За півстоліття технікум підготував понад 3,5 тис. агрономів середньої кваліфікації. Багато його вихованців стали вченими, героями трудових

Навчальний корпус Верхівнянського сільськогосподарського технікуму. 1965 р.

будннів. Так, Ф. С. Коломієць — Герой Соціалістичної Праці, працює першим заступником міністра харчової промисловості СРСР; Я. У. Лінійчук — доктор економічних наук. 40 вихованців технікуму очолюють нині на Житомирщині колгоспи, понад 400 — агрономи, 250 — бригадири. Технікум з кожним роком розширюється. 1968 року відкрито відділ захисту рослин та заочний відділ агрономії. 1970 року проведено перший набір на відділення, яке готує агрономів-організаторів. Запроектовано будівництво нового навчального комплексу з гуртожитками і їдальнею.

Кімната-музей Оноре де Бальзака у Верхівні. 1964 р.

Значний крок вперед зроблено в галузі культури. Культурно-освітні запити населення задовольняють два клуби, стаціонарна кіноустановка, три бібліотеки. Лише бібліотека сільськогосподарського технікуму налічує понад 30 тис. книг. При клубах працюють хорові, танцювальні та драматичні гуртки.

В побут села владно входять комсомольські весілля, урочисті реєстрації шлюбів, проводи молодих воїнів до Радянської Армії, сучасні щедрівки в новорічні свята, в яких прославляється праця трудівників колгоспного села.

1959 року в одній з кімнат сільськогосподарського технікуму, де колись жив Бальзак, створено меморіальну експозицію, а на будинку технікуму встановлено меморіальну дошку. Тут зберігаються реліквії тих часів, речі, якими користувався письменник, його бібліотека, що має понад 800 томів. Експонується також стенд з творами Бальзака, виданими в Радянському Союзі російською, українською та іншими мовами, література про письменника.

Великі перспективи розвитку села передбачено планом на найближчі роки.До 1976 року заплановано побудувати 105 квартир, клуб на 600 місць, торговий центр, аптеку, їдальню, готель і комбінат побутового обслуговування. Буде створено парк культури й відпочинку на площі 6,48 га, озеленено чималу територію Верхівні, заасфальтовано головні вулиці, тротуари, а центральну площу покрито бетонними плитами. Значні заходи передбачено щодо електро-тепло-і газопостачання, влаштування централізованої системи каналізації.

Плідно працює сільська Рада депутатів трудящих, до складу якої входить 38 кращих обранців народу, серед них 17 комуністів, 1 комсомолець, 26 колгоспників, 17 жінок. У своїй діяльності Рада спирається на актив,об'єднаний у постійних комісіях, очолених депутатами. З 42 339 крб. бюджету в 1972 році використано на школу 21 769 крб., дитячі заклади 16 156 карбованців.

Організаторами успішного виконання народногосподарських планів і вихователями мас виступають 70 комуністів, об'єднаних у двох партійних організаціях села. 85 проц. складу колгоспної партійної організації становлять передові виробничники і спеціалісти сільського господарства. Їх найперша опора — 430 членів ВЛКСМ 3 первинних комсомольських організацій.

Впевнено дивляться верхівнянці в майбутнє. Трудівники Верхівні взяли добрий старт у 1973 році. Накреслені партією плани окрилюють і запалюють їх на нові патріотичні звершення, на успішне виконання соціалістичних зобов'язань, на втілення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС, завдань дев'ятої п'ятирічки.

М. С. БОВСУНІВСЬКИЙ, В. Д. ТУРУН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД РУЖИНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕЗЯ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Березянки, за 25 км на схід від районного центру та за 25 км від найближчої залізничної станції Зарудинці. Дворів — 367. Населення — 1162 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Причепівка, Чехова та селище Самгородоцьке.

На території Березянки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ф. Е. Дзержинського, за яким закріплено 3498 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3165 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 290 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека з фондом 6,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, магазин.

Партійна організація об'єднує в своєму складі 28 комуністів, комсомольська — 38 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 45 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з 1793 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 256 жителів села, з них 128 — загинуло в боротьбі з ворогом, 203 — нагороджено орденами й медалями.

1956 року в Березянці встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям села від гітлерівців і 1965-го — обеліск вічної Слави воїнам-односельцям, які полягли смертю хоробрих у боях з німецько-фашистськими загарбниками.

БИ́СТРИК — село, центр сільської Ради. Розташо́ваний на берегах річки Бистриці (притока Роставиці), за 6 км на північний захід від районного центру та за 16 км від залізничної станції Зарудинці. Дворів — 640. Населення — 2232 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Прибережне.

За колгоспом «Україна», центральна садиба якого розміщена в Бистрику, закріплено 3644,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3434 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней.

Працюють середня школа, де 27 учителів навчають 429 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 15,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 57 комуністів, комсомольська — 78 членів ВЛКСМ.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти та охорони здоров'я 125 трудівників села відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Леніна нагороджено телятницю М. М. Колісниченко, завідуючого свинофермою П М. Ревунця, доярок Г. П. Ставничу та А. І. Філіпчук.

Село відоме з 1605 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

А. М. Кирилюк Л. І. Рибачківський

Герої Радянського Союзу, уродженці с. Бистріївки.

В роки Великої Вітчизняної війни у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 419 жителів села, з них 202 — загинули, 183 — нагороджені орденами й медалями.

На вшанування пам'яті воїнів, полеглих під час визволення села від гітлерівських окупантів, у 1953 і 1958 роках на братських могилах споруджено пам'ятники. 1965 року встановлено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, які віддали своє життя за Батьківщину.

Уродженцем Бистрика є генерал-майор Д. І. Осадчий.

БИСТРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Постола (притока Роставиці), за 18 км на північ від районного центру та за 15 км від найближчої залізничної станції Бровки. Дворів — 346. Населення — 1316 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII партз'їзду, за яким закріплено 1953 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1789 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають понад 200 учнів, клуб, бібліотека з фондом 7,7 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація об'єднує 23 комуністів, комсомольська (осередок створено 1921 року) — 26 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 31 трудівника села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Жовтневої Революції — тракториста І. К. Зозулю.

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 229 жителів села, з них 114 загинуло, 87 — відзначено урядовими нагородами. Уродженці села А. М. Кирилюк і Л. І. Рибачківський удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

1957 року в Бистріївці встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, а 1965-го — обеліск Слави на честь воїнів-визволителів села, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

Бистріївка — батьківщина українського радянського кінорежисера, народного артиста СРСР, лауреата премії ім. Т. Г. Шевченка Т. В. Левчука.

БІЛИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Роставиці, за 20 км на південний захід від районного центру. У селі розміщена залізнична станція Роставиця. Дворів — 1202. Населення — 3517 чоловік. Сільраді підпорядковані села Йосипівка та Котелянка.

За колгоспом «Маяк», центральна садиба якого міститься в Білилівці, закріплено 4211 га землі, в т. ч. 3913 га орної. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби та птиці.

В селі діють заводи — цегельний, збудований 1927 року, та комбікормовий.

Працюють середня, восьмирічна та початкова школи, де 47 учителів навчають 745 учнів, будинок культури на 600 місць, дві бібліотеки з фондом 18,6 тис. книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, поліклініка, пологовий будинок на 10 ліжок, дитячі ясла, відділення зв'язку, 4 магазини.

4 партійні організації села об'єднують 65 комуністів, 3 комсомольські — 209 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки створені в 1920 році.

За успіхи в праці 93 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР. Ордена Леніна удостоєні ланкова Р. Г. Дзюба, бригадир тракторної бригади С. П. Іськов, слюсар колгоспу М. Я. Прокопчук. Головному лікарю дільничної лікарні П. А. Бойку присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

Село відоме з 1601 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство — ТСОЗ організовано в 1927 році.

Під час Великої Вітчизняної війни активно билися з німецько-фашистськими загарбниками 606 жителів Білилівки, з них 297 — відзначено орденами й медалями, 300 — загинули.

У 1965 році встановлено пам'ятник воїнам-визволителям села, а в 1969-му — воїнам-односельцям, які полягли в боях з гітлерівськими окупантами.

Неподалік Білилівки виявлено залишки поселення трипільської культури, кургани доби бронзи, поселення черняхівської культури та 2 давньоруські городища.

ВЕ́РБІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Роставиці, за 22 км на північний схід від районного центру та за 32 км від залізничної станції Зарудинці. Дворів — 315. Населення — 1047 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Трубіївка.

За колгоспом ім. Ленінського комсомолу, центральна садиба якого розміщена у Вербівці, закріплено 3049 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2872 га орної землі. Напрям виробництва — зерново-буряковий. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Т. В. Левчук—український радянський кінорежисер, народний артист СРСР. 1972 р.

В селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 170 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 6 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1924 року) об'єднує 45 комуністів, комсомольська (осередок виник 1922 року) — 68 членів ВЛКСМ.

За успіхи, досягнуті в праці, 27 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, серед них ланкову Г. О. Джус — орденом Леніна, а ланкову Г. Д. Полонець — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село відоме з кінця XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство у Вербівці організовано 1924 року.

В роки Великої Вітчизняної війни у боротьбі з німецько-фашистськими окупантами брали участь 304 жителі села, з них 170 — загинуло, 154 — нагороджено орденами та медалями.

На честь загиблих воїнів-односельців у 1966 році встановлено обеліск вічної Слави.

На околицях Трубіївки виявлено залишки трьох поселень черняхівської культури.

ВИШНЕ́ВЕ (до 1963 року — Велика Чернявка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на захід від районного центру та за 6 км від залізничної станції Роставиця. Дворів — 309. Населення — 787 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 1669 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1602 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Вишневому працюють восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 115 учнів, клуб, бібліотека з фондом 4,3 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, поштове відділення, магазин.

Партійна організація об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 36 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 19 трудівників села відзначено урядовими нагородами СРСР.

Село засноване наприкінці XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Перше колективне господарство — ТСОЗ організовано 1925 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брали участь 204 жителі Вишневого, з них 104 — загинули, 98 — нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — майора С. І. Кучерявого.

1965 року встановлено обеліск Слави на честь загиблих воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів.

Уродженцем села є генерал-майор І. А. Яворський.

ВІЛЬНОПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на захід від районного центру та за 4 км від найближчої залізничної станції Роставиця. Дворів — 460. Населення — 1413 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 2312 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2172 га орної землі. Напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, в якій 20 учителів навчають 300 учнів, клуб, дві бібліотеки з фондом 13 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, поштове відділення, магазин.

Партійна організація (створена 1927 року) об'єднує 37 комуністів, комсомольська (виникла 1922 року) — 98 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 50 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них ланкову колгоспу Н. К. Гуменюк — орденом Жовтневої Революції.

Село відоме з 1768 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1924 року створено два ТСОЗи — «Сіяч» і «Зірка».

Під час Великої Вітчизняної війни у боротьбі з ворогом брало участь 230 жителів села, з них 136 — загинуло, 112 — нагороджено орденами й медалями.

Колгоспники с. Вільнопілля одержали Акт на вічне користування землею. 1935 р.

В 1958 році встановлено обеліск вічної Слави на честь полеглих воїнів-односельців, а в 1965-му — пам'ятник загиблим воїнам-визволителям Вільнопілля від німецько-фашистських окупантів.

ВЧОРА́ЙШЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Постолі, за 18 км на північний захід від районного центру та за 9 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 696. Населення — 1953 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Лісове.

У Вчорайшому розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінець», за яким закріплено 3430 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3068 га орної землі. Напрям виробництва — зерново-тваринницький.

В селі — інкубаторна станція.

Працюють середня школа, де 28 учителів навчають 350 учнів, будинок культури, дві бібліотеки з фондом 30 тис. книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, дитячі ясла, відділення зв'язку, а також харчокомбінат, комбінат побутового обслуговування.

Партійна організація об'єднує 60 комуністів, комсомольська — 150 членів ВЛКСМ. Організації створені в 1923 році.

За успіхи в праці 57 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них свинарку П. О. Лисюк — орденом Леніна.

Вчорайше відоме з 1609 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1924 року створено ТСОЗ.

Під час Великої Вітчизняної війни в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брали участь 400 жителів села, з них 202 — загинули, 143 — відзначені орденами й медалями.

1956 року встановлено два пам'ятники воїнам-односельцям, полеглим у боях за Батьківщину, в 1970 році — обеліск Слави 58 воїнам-визволителям села від гітлерівських окупантів.

На території та околицях Вчорайшого знайдено крем'яні знаряддя праці доби неоліту, виявлено залишки давньоруського городища та розкопано курганний могильник.

ГО́ЛУБІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Роставиці, за 9 км на південний захід від районного центру та за 4 км від найближчої залізничної станції Зарудинці. Дворів — 457. Населення — 1392 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Черемуха.

В Голубівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, за яким закріплено 1776 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1638 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво, зокрема птахівництво. 1958 року збудовано колгоспний цегельний завод.

Тут працюють середня школа, в якій 22 вчителі навчають 350 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 6,5 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, поштове відділення, магазин.

Партійна організація об'єднує 32 комуністів, комсомольська — 46 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 47 трудівників села відзначено урядовими нагородами Союзу РСР.

Село відоме з 1605 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 267 жителів Голубівки, з них 118 — загинуло в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 117 — за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями.

В центрі села 1965 року споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли смертю хоробрих за Батьківщину.

На околиці Голубівки виявлено могильник і залишки поселення черняхівської культури.

ГОРОДО́К — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Білуги, за 13 км на схід від районного центру та за 6 км від найближчої залізничної станції Зарудинці. Дворів — 339. Населення — 983 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Городоцьке.

За колгоспом ім. В. В. Куйбишева, центральна садиба якого розміщена в Городку, закріплено 1518 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1446 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, де 12 учителів навчають понад 200 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 12 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація об'єднує 22 комуністів, комсомольська — 40 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 35 трудівників удостоєно урядових нагород, серед них ордена Леніна — голову колгоспу О. П. Кислюка.

Перша літописна згадка про Городок належить до 1257 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

137 жителів села брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 88 — загинуло в боротьбі з ворогом, 63 — нагороджено орденами й медалями.

В травні 1966 року відкрито пам'ятник на честь воїнів-односельців, полеглих у боях з німецько-фашистськими загарбниками, в червні 1972 року — пам'ятник жителям села, які загинули в боротьбі за перемогу Радянської влади в Городку.

Уродженцем Городка є український радянський літературознавець і письменник, професор А. О. Іщук.

ДЕРГА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Роставиці, за 19 км на південний захід від районного центру та за 5 км від найближчої залізничної станції Роставиця. Дворів — 522. Населення — 1457 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кордонівка, Мар'янівка.

На території Дерганівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Д. З. Мануїльського, за яким закріплено 2413 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2289 га орної землі. Господарство зерново-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 265 учнів, клуб на 250 місць, бібліотека, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, магазин.

Партійна організація (створена 1930 року) об'єднує 46 комуністів, комсомольська (осередок виник 1925 року) — 54 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 35 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них ланкову колгоспу М. І. Марчишину — орденом Жовтневої Революції.

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 230 жителів села, з них 60 — загинуло, 197 — відзначено орденами й медалями.

1965 року в Дерганівці встановлено пам'ятник на честь воїнів-односельців, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни.

Уродженцем Кордонівки є доктор економічних наук, професор Д. А. Григорович.

На околиці Дерганівки виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ЗАРУ́ДИНЦІ — село, центр сільської Ради, залізнична станція. Розташовані за 9 км на південь від районного центру. Дворів — 429. Населення — 1253 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Зоряне.

На території Зарудинців розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 1145 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1123 га орної землі. Господарство зерново-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво.

В селі працюють середня школа, де 19 учителів навчають понад 300 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 12 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 3 магазини.

Партійна організація (осередок створено 1924 року) об'єднує 19 комуністів, комсомольська (осередок виник 1926 року) — 127 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 26 трудівників Зарудинців нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з 1651 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 280 жителів села, з них 98 — загинуло, 158 відзначено орденами й медалями. Під час Великої Вітчизняної війни в районі села діяв партизанський загін під керівництвом П. О. Шуляка.

1965 року встановлено обеліск Слави на честь загиблих воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів.

Неподалік Зарудинців і Зоряного виявлено залишки 2 поселень черняхівської культури.

КАРАБЧИ́ЇВ — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Роставиці, за 14 км на північний схід від районного центру та за 23 км від залізничної станції Зарудинці. Дворів — 413. Населення — 1252 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 2322 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2200 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є млин.

В селі працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 253 учнів, будинок культури, бібліотека з фондом 5,8 тис. книг, медичний пункт з пологовим відділенням, дитячі ясла, відділення зв'язку, 3 магазини, а також ветеринарна дільниця.

Партійна організація (створена 1922 року) об'єднує 31 комуніста, комсомольська (виникла 1923 року) — 78 членів ВЛКСМ.

За сумлінну працю 40 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Село відоме з 1611 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1922 році організовано колективне господарство «Червоний шлях».

411 жителів Карабчиєва брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 163 — загинуло, 225 — нагороджено орденами і медалями.

На честь воїнів, полеглих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 1953 року встановлено пам'ятник, а 1966-го — обеліск вічної Слави.

На околиці Карабчиєва виявлено залишки поселення черняхівської культури та давньоруського городища.

КНЯ́ЖИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Білуги (притока Росі), за 20 км на південь від районного центру та за 12 км від залізничної станції Зарудинці. Дворів — 245. Населення — 689 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Сахни.

За колгоспом «За комунізм», центральна садиба якого розміщена в Княжиках, закріплено 2446 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2276 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня і початкова школи, в яких 18 учителів навчають 210 учнів, будинок культури, бібліотека з фондом понад 8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла і садок, магазин.

Партійна організація (створена 1929 року) об'єднує 44 комуністів, комсомольська (виникла 1924 року) — 87 членів ВЛКСМ.

За досягнуті успіхи в праці 16 трудівників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Княжики відомі з 1736 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни захищало Батьківщину від ворога 243 жителі села, з них 187 — загинуло, 163 — удостоєно урядових нагород.

У 1949 році встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, а в 1967-му — обеліск вічної Слави воїнам-визволителям Княжиків, які полягли смертю хоробрих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

КРИЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах безименної річки (притока Роставиці), за 9 км на північ від районного центру та за 19 км від найближчої залізничної станції Бровки. Дворів — 341. Населення — 1087 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ярославка.

В. В. Хрустицький — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Малої Чернявки.

На території Кирилівки розміщена центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 3195 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2932 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств господарство має цегельний завод, споруджений 1949 року.

В селі працюють восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 150 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, будинок побутового обслуговування, два магазини.

Партійна організація об'єднує 46 комуністів, комсомольська — 46 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 67 трудівників відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Село відоме з 1605 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Перше колективне господарство — ТСОЗ організовано в 1923 році.

В роки Великої Вітчизняної війни билося з ворогом 287 жителів села, з них 234 — нагороджено орденами й медалями, 139 — загинуло за Батьківщину. В 1959 році їм споруджено пам'ятник. 1948 року встановлено обеліск вічної Слави на честь воїнів, полеглих під час визволення Крилівки від німецько-фашистських загарбників.

Біля Ярославки виявлено давньоруський курганний могильник.

МАЛА́ ЧЕРНЯ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Роставиці, за 18 км на північний захід від районного центру та за 6 км від залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 352. Населення — 970 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Першотравневе.

За колгоспом «Радянське село», центральна садиба якого розміщена в Малій Чернявці, закріплено 2058 га землі, в т. ч. 1669 га орної. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 138 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 12,5 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, магазин.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів, комсомольська — 38 членів ВЛКСМ. Партійний і комсомольський осередки на селі створено в 1922 році.

За успіхи в праці 19 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — ланкових Г. П. Січкарук та Т. О. Притулу.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни боролося проти німецько-фашистських загарбників 189

жителів Малої Чернявки, з них 107 — загинуло, 91 — відзначено урядовими нагородами. Уродженець села гвардії полковник В. В. Хрустицький за виявлену мужність і відвагу удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В 1965 році на честь полеглих воїнів-односельців споруджено обеліск вічної Слави, а воїнів-визволителів села — пам'ятник.

Поблизу Малої Чернявки виявлено залишки поселення скіфського періоду.

МОВЧА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на схід від районного центру та за 20 км від залізничної станції Зарудинці. Через село проходить автошлях Київ — Вінниця. Дворів — 518. Населення — 1779 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Мовчанівське.

На території Мовчанівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. П. П. Постишева, за яким закріплено 2423 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2258 га орної землі. Господарство зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, в якій 26 учителів навчають 400 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 3 магазини.

Партійна організація об'єднує 37 комуністів, комсомольська — 135 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 137 передовиків праці нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них бригадира тракторної бригади С. Г. Чернявського — орденом Леніна.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1920 року в Мовчанівці перебував штаб Першої Кінної армії. В 1922 році організовано ТСОЗ «Червоний хлібороб».

Під час Великої Вітчизняної війни боровся з ворогом 321 житель села, з них 146 — загинуло, 124 — відзначено урядовими нагородами — орденами й медалями.

Воїнам-односельцям, які віддали життя в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 1961 року в Мовчанівці споруджено пам'ятник, а 1965-го — обеліск вічної Слави на честь воїнів-визволителів села від гітлерівських окупантів.

НЕМИ́РИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 28 км на південний захід від районного центру та за 10 км від найближчої залізничної станції Роставиця. Дворів — 451. Населення — 1318 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Зелене.

За колгоспом ім. С. М. Кірова, центральна садиба якого розміщена в Немиринцях, закріплено 2415 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2261 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села є винзавод.

Працюють середня школа, де 28 учителів навчають 380 учнів, будинок культури па 300 місць, дві бібліотеки з фондом в 13,6 тис. книг, медичний пункт, відділення зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1926 року) об'єднує 36 комуністів, комсомольська (осередок виник 1923 року) — 126 членів ВЛКСМ.

За самовіддану працю 84 трудівників села нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Першим головою ревкому був І. П. Мельник, якого 1920 року по-звірячому закатували бандити. Колективне господарство — ТСОЗ «Серп і молот» організовано в 1927 році.

В роки Великої Вітчизняної війни на різних фронтах та в тилу ворога вели боротьбу 418 жителів села, з них 142 — загинули, 239 — відзначені урядовими нагородами.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в Немиринцях діяла підпільна комсомольсько-молодіжна група, яку очолював С. І. Мельник. В 1943 році його закатували гестапівці.

1965 року в селі встановлено обеліск вічної Слави на честь полеглих воїнів-односельців, а 1971-го — пам'ятник загиблим воїнам-визволителям Немиринців.

Уродженцем села є доктор геологічних наук професор Л. Г. Ткачук.

ОГІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південний захід від районного центру та за 5 км від залізничної станції Зарудинці. Дворів — 418. Населення — 1072 чоловіка.

За колгоспом ім. М. І. Калініна, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 1945,2 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1821,5 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво.

У селі працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають понад 180 учнів, клуб на 260 місць, бібліотека з фондом 6,7 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1925 року) об'єднує 31 комуніста, комсомольська (осередок виник 1924 року) — 55 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 27 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — залізничника П. Г. Іванця.

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство в Огіївці — артіль ім. В. І. Леніна організовано 1924 року.

В роки Великої Вітчизняної війни захищало Батьківщину 259 жителів села, з них 138 — загинуло, 198 — відзначено орденами й медалями.

В 1970 році споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Уродженцями Огіївки є кандидат сільськогосподарських наук Д. П. Грама та генерал-полковник В. В. Федорчук.

РОГАЧІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 16 км на південний схід від районного центру та за 12 км від найближчої залізничної станції Зарудинці. Дворів — 291. Населення — 841 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 1592 га землі, в т. ч. 1206 га орної. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають понад 150 учнів, клуб, бібліотека з фондом понад 8 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1927 року) об'єднує 22 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 49 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 26 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

225 жителів Рогачів брало участь у Великій Вітчизняній війні, з них 136 — віддало життя за Батьківщину, 98 — відзначено урядовими нагородами — орденами й медалями.

В 1955 році встановлено обеліск вічної Слави на честь полеглих воїнів-визволителів села, а в 1965-му — пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Уродженцем Рогачів є генерал-майор І. М. Маковенко.

РОСТАВИ́ЦЯ (до 1946 року Війтовці) — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км на північний захід від районного центру та за 18 км від залізничної станції Зарудинці. Дворів — 435. Населення — 1342 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Малі Низгірці.

За колгоспом «Правда», центральна садиба якого розміщена в Роставиці, закріплено 3333 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3158 га орної землі. Колгосп — зерново-бурякового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У господарстві є цегельний завод.

Працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 230 учнів, клуб, бібліотека з фондом 5,9 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1925 року) об'єднує 62 комуністів, комсомольська (виникла 1923 року) — 96 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 65 трудівників Роставиці нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — заслуженого механізатора УРСР, члена Союзної ради колгоспників трактористку М. К. Зіневич, орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу А. З. Путя.

Село відоме з 1605 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перші колективні господарства «Нове життя», «Добра надія» і «Колосок» організовано в 1924 році.

В роки Великої Вітчизняної війни боронило Батьківщину від гітлерівських окупантів 379 жителів села, з них 160 — загинуло, 196 — відзначено урядовими нагородами.

В 1957 році встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям села від німецько-фашистських загарбників, а в 1965 році — 2 обеліски Слави воїнам-односельцям, які полягли в боротьбі з ворогом.

Неподалік Роставиці виявлено залишки давньоруського городища.

ТОПОРИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах невеличкої річки Оріховатки (притока Росі), за 12 км на південний схід від районного центру та за 12 км від найближчої залізничної станції Зарудинці. Дворів — 746. Населення — 2126 чоловік.

На території села розміщені центральні садиби колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 2497 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2357 га орної землі, та бурякорадгоспу (4341 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4145 га орної землі). В колгоспі вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Радгосп спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. У 1970 році колгосп нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради.

В селі працюють середня та початкова школи, де 35 учителів навчають 498 учнів, два клуби, три бібліотеки з фондом 22 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, дитячі ясла, відділення зв'язку, 3 магазини.

Партійна організація (створена 1922 року) об'єднує 43 комуністів, комсомольська (осередок виник 1923 року) — 124 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 59 трудівників села удостоєно урядових нагород, серед них бригадира тракторної бригади колгоспу С. С. Жулинського та бригадира тракторної бригади бурякорадгоспу А. В. Телегу нагороджено орденом Леніна.

Село відоме з XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Перше колективне господарство «Новий шлях» створено в 1922 році.

Під час Великої Вітчизняної війни захищало Батьківщину від німецько-фашистських загарбників 498 жителів села, з них 230 — нагороджено орденами й медалями, 226 — загинуло. В 1950 році полеглим воїнам-односельцям встановлено пам'ятник, а в 1956-му — обеліск Слави загиблим воїнам-визволителям Топорів від гітлерівських окупантів.

Уродженцями села є П. Б. Литвак — доктор сільськогосподарських наук, В. Г. Стрільчук — кандидат економічних наук.

На околиці Топорів виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ЧОРНОРУ́ДКА — село, центр сільської Ради. Розташована на верхів'ях річки Постола (притока Роставиці), за 24 км на північний захід від районного центру та за 2 км від найближчої залізничної станції Чорнорудка. Дворів — 643. Населення — 1957 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Жовтневе і робітниче селище Звиняче.

На території Чорнорудки розміщені центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 3247 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2993 га орної землі, та центральна садиба радгоспу (2984 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2803 га орної землі). В колгоспі вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Радгосп спеціалізується на вирощуванні насіння зернових культур.

У селі працюють середня і восьмирічна школи, де 32 вчителі навчають 573 учнів, будинок

культури, дві бібліотеки з фондом 14,8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 4 магазини.

Партійна організація об'єднує 48 комуністів, комсомольська (осередок створено 1923 року) — 207 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 53 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них голову колгоспу В. Й. Онищука, ланкових М. І. Дітківську, А. Р. Романчук — орденом Леніна; бригадира колгоспу М. Н. Мусійчука, завідуючу відділенням зв'язку Н. С. Чмирук — орденом Жовтневої Революції. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні бригадири-хмелярі П. Д. Дзюба, Л. Ю. Іщук та ланкова В. Х. Загранична.

Село відоме з першої половини XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Колективне господарство — комуну «Вперед» організовано 1923 року.

В боях з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 650 жителів села, з них 205— загинуло, 298 — нагороджено орденами й медалями. В. М. Фіщук удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

1952 року встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, а 1965 року — обеліск вічної Слави 176 воїнам-визволителям села, які полягли смертю хоробрих у роки Великої Вітчизняної війни.

В Чорнорудці народилися: І. Т. Катеринич — Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії СРСР, один із конструкторів вугільного комбайна, М. К. Гордійчук — активний учасник колгоспного будівництва, організатор першої в селі сільськогосподарської комуни «Вперед», член ЦВК України і Бердичівського окружкому партії; М. М. Гордійчук — доктор мистецтвознавства, професор; А. Я. Сергійчук і С. Я. Суський — генерал-майори.

На околиці Чорнорудки виявлено залишки поселення черняхівської культури.

ШПИ́ЧИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах невеликої річки Постола (притока Роставиці), за 16 км на північ від районного центру та за 10 км від найближчої залізничної станції Бровки. Дворів — 483. Населення — 1242 чоловіка.

За колгоспом ім. А. О. Жданова, центральна садиба якого розміщена в селі, закріплено 2270 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2027,1 га орної землі. Господарство — зерново-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 193 учнів, клуб на 120 місць, дві бібліотеки з фондом 9,8 тис. книг, міжрайонна протитуберкульозна лікарня на 70 ліжок, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1929 року) об'єднує 51 комуніста, комсомольська (виникла 1926 року) — 53 члени ВЛКСМ.

За успіхи в праці 48 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Село відоме з XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1927 року організовано ТСОЗи «Надія» і «Червоні орли».

Проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни боролося 326 жителів села, з них 153 — загинуло, 117 — відзначено орденами й медалями.

1950 року встановлено обеліск Слави воїнам-визволителям села від гітлерівських окупантів, а 1965 року — воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину.

Уродженцем Шпичинців є український мистецтвознавець Д. М. Щербаківський (1877 — 1927).

ЯГНЯ́ТИН — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Роставиці, за 8 км на північний схід від районного центру та за 15 км від найближчої залізничної станції Зарудинці. Дворів — 487. Населення — 1612 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Плоска.

На території Ягнятина розміщена центральна садиба колгоспу ім. К. А. Тімірязєва, за яким закріплено 3614 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3224 га орної землі. Напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1972 року колгосп спеціалізується на виробництві насіння кормових буряків.

В селі працюють середня школа, де 26 учителів навчають 470 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 9,6 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, комбінат побутового обслуговування, 2 магазини.

Партійна організація (створена 1928 року) об'єднує 55 комуністів, комсомольська (осередок виник 1925 року) — 139 членів ВЛКСМ.

За успіхи в праці 40 трудівників села відзначено урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — голову колгоспу Л. А. Оксемчука.

Село відоме з 1611 року. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. у районі села точилися запеклі бої між селянсько-козацькими загонами та польсько-шляхетським військом.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

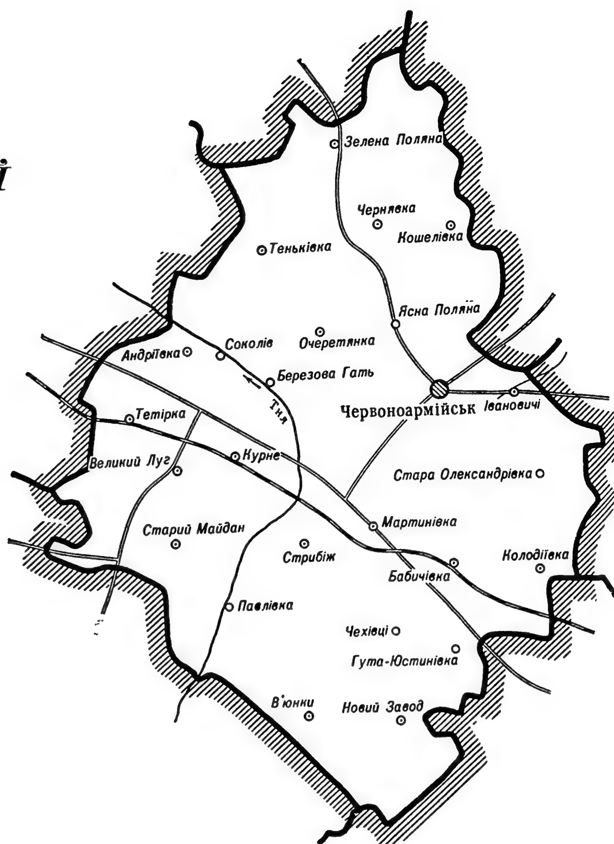
В роки Великої Вітчизняної війни боронили Батьківщину від ворога 244 жителі села, з них 163 — загинули, 137 — нагороджено орденами та медалями.

1959 року на братській могилі встановлено пам'ятник воїнам-визволителям Ягнятина від гітлерівських окупантів, 1965 року — обеліск вічної Слави воїнам-односельцям, які віддали своє життя за владу Рад у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками.

Уродженцем села Плоскої є генерал-майор А. Й. Карплюк.

На околицях Ягнятина виявлено залишки поселення трипільської культури, пізньоскіфського періоду, 4 поселень черняхівської культури, великого давньоруського курганного могильника, поселення та городища, з яким пов'язують згадане в літопису під 1071 роком місто Неятин.

ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИЙ РАЙОН

Площа району —853,6 кв. км, населення — 33,3 тис. чоловік, з них сільського — 28,9 тис. (86,7 проц.). Середня густота населення 38,5 чоловік на кв. км. Селищній та 17 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 67 населених пунктів. У районі є 50 партійних, 83 комсомольські і 100 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Працює 31 колгосп. У районі — 5 промислових підприємств. Населення обслуговують 64 медичні заклади. Мережа народної освіти налічує 60 загальноосвітніх шкіл,— в т. ч. середніх — 12, восьмирічних — 19, початкових — 28, заочних середніх — 1. В них навчаються 7704 учні. Крім того, є професійно-технічне училище й музична школа, будинок піонерів, 3 дитячі садки, 27 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 16 будинків культури, 49 клубів, 72 бібліотеки. Діють 60 стаціонарних кіноустановок, з них широкоекранних — 30. У Червоноармійську та Великому Лузі працюють краєзнавчий і народний музеї на громадських засадах. У районі 2 пам'ятники В. І. Леніну. В населених пунктах району встановлено 21 пам'ятник і 11 обелісків Слави воїнам, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

ЧЕРВОНОАРМІЙСЬК

ервоноармійськ (до 1935 року — Пулини) — селище міського типу, центр району. Розташований за 40 км від Житомира і за 7 км від автошляху Київ—Львів. До залізничної станції Курне 18 км. Населення— 4350 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Буряківка і Ягоденка.

Уперше село згадується в середині XII ст. під назвою Чортоліси. В літописах зазначено, що існував т. зв. Чортів ліс (звідси й назва), через який пролягав старовинний шлях з Києва на Житомир і Чортоліси до Звягеля (тепер — Старий шлях). В 1240 році під час походу Батия Чортоліси в числі інших сіл були спустошені.

Наступні згадки про село стосуються 1545 року, коли воно дісталося поміщикові Тишкевичу. 31 серпня 1583 року поселення згадується вже як Пулини (в той час воно перебувало під владою шляхетської Польщі) в скарзі воєводи Ф. Ф. Тишкевича на феодала Пронського, який вчинив збройний напад на Пулини, пограбував і побив його підлеглих. Через рік Ф. Тишкевич заставив Пулини старості Звягеля В. Ільїнському за 390 кіп грошей[1]. 1593 року в Пулинах було 50 будинків. Селяни платили громадою грошовий та натуральний чинш, зокрема по 10 кіп грошей, 14 відер меду, відбували раз на рік повинність підводами за 10 миль[2].

Як і раніше, населення Пулин терпіло від міжусобиць феодалів та військових постоїв. Так, у 1602 році пулинських селян пограбував озброєний загін острозького воєводи. Через три роки на село напав загін пана М. Маховського, урядника Грижанського та брестського воєводи. Вони побили багатьох селян, спалили частину села. В 1617 році пулинців пограбували загони А. Лещинського[3]. Соціально-економічне гноблення посилювалося національно-релігійними утисками.

Мешканці села взяли участь у визвольній війні 1648—1654 рр. За адміністративно-територіальним поділом село ввійшло до Київського полку. Але за Андрусівським перемир'ям 1667 року воно лишилося за Польщею. Селяни не хотіли миритися з польсько-шляхетським пануванням і продовжували боротьбу в гайдамацьких загонах. У жовтні 1750 року в Пулинах та навколишніх селах діяв загін гайдамаків на чолі з Іваном Подолякою. Пулинці, Г. Нечай з сином, П. Шанін, П. Коновалов та інші взяли участь у Коліївщині[4].

1793 року правобережні землі України, в т. ч. й Пулини, возз'єднано з лівобережними у складі Росії. Село Пулини ввійшло до Житомирського повіту. Основними заняттями мешканців були землеробство, ремісництво, торгівля. Селяни-кріпаки ходили на панщину та виконували інші повинності. Панську сваволю ніщо не стримувало. У 1845 році, коли Микола I, проїжджаючи по Волині, зупинився в Пулинах, селянин Т. Калинський передав йому скаргу на пана. Та цар наказав покарати призвідників цієї справи. 10 селян, що підписали листа, у т. ч. і Т. Калинського, ув'язнили[5].

Побоюючись зростання народного гніву, намагаючись привернути селян на свій бік у боротьбі проти польського визвольного руху, царський уряд 1848 року провів інвентарну реформу, яка практично не полегшила їх становища. На час реформи 1861 року в маєтку К. Качковського, якому належав 41 піший двір (208 ревізьких душ), викупу підлягало 86 десятин садибної землі, 7 десятин пасовищ та 760 десятин польової, в т. ч. 272 десятини непридатної. За цю землю селяни повинні були щорічно вносити по 1180 крб.[6] Більшість селянських господарств залишалася безкінною, не могла прожити із свого власного господарства й платити викупні платежі. Селяни, як і до реформи, йшли у найми до поміщика, куркулів, сплачували численні податки. Все це призводило до обезземелення й безперервного дроблення наділів.

У пореформений період у Пулинах дещо прискорився розвиток промисловості. 1866 року село стало волосним центром. Зростало його населення. Якщо в 1870 році в ньому було 130 дворів, то 1899 тут налічувалося 334 двори з населенням 2125 чо-

[1] Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582—1588 рр.). К., 1965 стор. 62, 63, 133.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 226.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 49, 132.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 531; Український архів. т. 2. Коденська книга судових справ, стор. 130, 141, 150.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 56, спр. 6625, арк. 9.

[6] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 4, спр. 96, арк. 1—3.

У центрі Червоноармійська. 1972 р.

ловік. Працювали свічковий завод, фабрика гнутих меблів, дві слюсарні майстерні, де лагодили землеробське знаряддя. Найбільшим підприємством була сірникова фабрика.

Протягом 1907—1912 рр. стали до ладу чавуноливарний завод, на якому виготовляли сільськогосподарські машини[1], паровий млин, два пивоварні заводи й цегельня, де, крім цегли й черепиці, виробляли гончарний посуд. На чавуноливарному заводі працювало 18 чоловік. За рік підприємство давало близько 6 тис. пудів чавуну. Як і раніше, частина населення займалася ткацтвом, обробкою дерева, виготовленням кожухів[2], виробів з лози тощо.

Малоземелля й безземелля, тяжке, безпросвітне життя посилювали невдоволення селян і змушували їх повставати на боротьбу проти поміщиків. Під час буржуазно-демократичної революції жителі села вдалися до масових потрав панських посівів і сінокосів (травень 1906 року). Коли ж викликані стражники хотіли забрати худобу, селяни закидали їх камінням[3].

Столипінська аграрна реформа загострила суперечності на селі. Процес обезземелення й класового розшарування посилився. Селяни змушені були продавати свої наділи місцевим куркулям і йти на заробітки до міста чи виїздити до інших губерній Росії. Частина селян, шукаючи кращої долі, переселилася до Сибіру. За період 1906—1912 рр. туди переселилося 16 селянських сімей (82 чол.)[4].

Лише з 1878 року почали працювати дільнична лікарня на 2 ліжка та аптека. Лікарню обслуговував один лікар. Після революції 1905—1907 рр. тут відкрили земську лікарню, яку обслуговували два лікарі. Не кращим було становище в галузі народної освіти. В 1872 році в Пулинах було однокласне народне училище, де 1887 року навчалося 67 учнів. Гроші на утримання вчителя та школи вносили селяни. 1909 року однокласне народне училище перетворено на двокласне. В училищі 5 учителів навчали 139 учнів. Закінчували його далеко не всі. У 1909—1910 рр. воно випустило лише 9 учнів, а в 1914—1915 рр.— 10[5].

Напередодні першої світової війни в Пулинах налічувалося 4630 жителів. За 15 років (1899—1914 рр.) кількість мешканців села збільшилася майже на 2,5 тис. чоловік. Війна завдала нового лиха. Різко скоротилася посівна площа. Селянам збільшили податки, піднялись ціни на предмети першої потреби. Труднощі посилювалися через скупчення біженців. Навесні 1915 року почалися епідемії холери, тифу, віспи[6]. Понад 100 уродженців села загинуло на війні, багато повернулося додому каліками.

Населення з надією сприйняло Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917 року. Всі чекали змін у житті, селяни вимагали розподілу поміщицьких земель, але буржуазний Тимчасовий уряд не виправдав їхніх сподівань. Солдати, які поверталися з фронту, викривали політику Тимчасового уряду, що продовжував імперіалістичну війну, захищав інтереси поміщиків і капіталістів.

З великим піднесенням зустріли трудящі Пулин звістку про перемогу Великого Жовтня й утворення Раднаркому на чолі з В. І. Леніним. Почалася боротьба за встановлення Радянської влади. У січні 1918 року радянські війська визволили Пулини від військ контрреволюційної Центральної ради. В селі встановлено владу Рад. Налагоджувалося мирне життя. Та проіснувала влада трудящих у селі недовго. З березня по листопад 1918 року в Пулинах хазяйнували австро-німецькі війська.

---

[1] Фабрики и заводы всей России, стор. 155.
[2] Кустарные промыслы в Волынской губернии, стор. 32.
[3] ЦДІА СРСР, ф. Р-23, оп. 171, спр. 324, арк. 9.
[4] Волинський календар для кореспондентів. Житомир, 1914, стор. 32, 33.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 225, спр. 21, арк. 1—11.
[6] Питання історії народів СРСР, вип. 14, стор. 119, 122, 123.

Після краху окупації село захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії, які були вигнані в березні 1919 року. В Пулинах відновилася Радянська влада.

Скориставшись просуванням Денікіна, в серпні 1919 року петлюрівці перейшли Збруч і почали наступ на Київ. Однак у 20 числах вересня радянські війська вибили ворога з Пулин[1]. У визволенні села від петлюрівців брала участь 2-а бригада 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Г. І. Котовського. 23 вересня 1919 року в Пулинах почав діяти волосний ревком. У жовтні оформився партійний осередок. До його складу входило 5 комуністів.

Комуністи втілювали в життя директиви партії та Радянського уряду. Комітет бідноти, створений у лютому 1920 року, разом з активом села приступив до перерозподілу нетрудових земель, організував допомогу бідноті в налагодженні господарства. Але наприкінці квітня 1920 року розпочату роботу припинила окупація повіту польськими інтервентами[2].

19 червня 1920 року село було визволене від польських інтервентів. У цій операції особливо відзначилась 6-а кавалерійська дивізія під командуванням С. К. Тимошенка. Відновив роботу волосний ревком, створено комнезам, у грудні того ж року обрали сільський ревком[3].

У квітні 1921 року відбулися вибори до Рад. 21 червня в Пулинах був скликаний волосний з'їзд Рад робітничих і селянських депутатів та комнезамів, на який прибуло 85 делегатів від робітників, селян і службовців. Дізнавшись про відкриття з'їзду, куркулі вирішили зірвати його. До Пулин з'їхалися контрреволюційні елементи. Опівдні близько 250 бандитів перебили міліцію і оточили будинок, де відбувався з'їзд. Для придушення куркульського заколоту з Житомира до Пулин прибули озброєний загін на чолі з секретарем повіткому Д. С. Березовським і загін червоноармійців 54-го кавалерійського полку. Заколот було придушено[4].

Мирне життя поступово налагоджувалося. Комуністи, радянські працівники виступили ініціаторами боротьби з розрухою. Під їх керівництвом за участю комітету незаможних селян у травні 1921 року була створена сільськогосподарська комуна «Новий шлях»[5]. Зусилля трудящих спрямовувалися на подолання розрухи, успішне здійснення весняних польових робіт, забезпечення демобілізованих воїнів роботою, влаштування дітей-сиріт у дитячі будинки. У вересні 1921 року відкрито три початкові школи, в яких працювало 7 учителів, навчалося 235 учнів. Чимала увага приділялася ліквідації неписьменності серед дорослого населення. До цієї роботи були залучені вчителі, службовці, створено кілька пунктів лікнепу. Тоді ж відкрито лікарню на 9 ліжок, де працювало 2 лікарі і 2 фельдшери, а через два роки вона вже мала 16 ліжок, діяв стоматологічний кабінет.

Трудящі Пулин, як і всієї волості, на зборах 4 березня 1923 року одностайно схвалили рішення І Всесоюзного з'їзду Рад про утворення багатонаціональної соціалістичної держави — СРСР, як добровільного Союзу рівноправних і суверенних республік[6].

1923 року відповідно до змін в адміністративному районуванні УРСР створено Пулинський район. Почали діяти райком КП(б)У, райвиконком. Весною 1923 року засновано комсомольську організацію.

1924 року стала до ладу електростанція, Пулини одержали перший струм. Відкрилася прокатна станція сільськогосподарського реманенту.

Великий авторитет серед безпартійних мас мав партосередок, який об'єднував у 1925 році 28 комуністів. Комуністи спрямовували роботу КНС, комсомоль-

---

1 Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 280.
2 Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 157.
3 Житомирський облдержархів, ф. Р-2697, оп. 1, спр. 4, арк. 47, 48; спр. 325, арк. 11.
4 Там же, ф. Р-2567, оп. 1, спр. 194, арк. 34.
5 Там же, ф. Р-279, оп. 1, спр. 119, стор. 118.
6 Житомирський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 301, арк. 26.

ської організації, проводили виховну роботу серед трудящих мас. У робітничому клубі, сельбуді, хаті-читальні, бібліотеці працювали гуртки політнавчання, влаштовувалися диспути, голосні читання газет і книжок. 1925 року на Всеукраїнському конкурсі сельбудів пулинський сельбуд одержав республіканську премію[1].

Радянські та партійні органи приділяли увагу поширенню серед селянської бідноти ідей кооперування, залученню її до громадської діяльності. На початку червня 1925 року створено виробниче та споживче товариства. У вересні 1926 року в Пулинах виникло машинне товариство, в яке входило 193 селянські господарства. 1927 року в селі було три земельні громади, що об'єднували 322 двори, 2830 чоловік і обробляли 2897 десятин землі[2].

Колективізація сільського господарства здійснювалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі вдавалися навіть до зброї, вбили 6 активістів сільської Ради та членів КНС[3].

На базі комуни «Новий шлях» 1929 року був створений перший колгосп, а в 1930—1931 рр.— ще три. Чималу допомогу селянам в організації колгоспів подавав райком КП(б)У, райвиконком та партосередок села. Важливу роль у розвитку економіки колгоспів відіграла створена 1932 року МТС.

Поступово колгоспи зростали. Парторганізація скерувала увагу комуністів і безпартійного активу на завершення колективізації та організаційно-господарське зміцнення колгоспів. На початок 1934 року в колгоспах зосередилося 98,2 проц. орної землі, розширювались посіви багаторічних трав, поліпшувалася продуктивність тваринництва. Відчутно позначилася на долі села ліквідація хутірської системи. На кінець другої п'ятирічки 112 господарств колгоспників переселилися з хутора в село.

У липні 1935 року за клопотанням трудящих Пулини були перейменовані на Червоноармійськ.

Нових успіхів досягли трудящі в роки другої і третьої п'ятирічок. Чотири червоноармійські колгоспи, згодом об'єднані в два, стали великими багатогалузевими господарствами, які налічували 115 пар коней, 980 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 290 корів), 420 свиней, 530 овець. На полях колгоспів вирощувалися зернові, льон, картопля, овочеві культури. 1937 року окремі ланки одержували по 10 цнт льоноволокна і по 5,2 цнт льононасіння з кожного гектара[4].

Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду за роки другої п'ятирічки значно зміцніла технічна база МТС. Станція мала 70 тракторів ХТЗ, 5 тракторів ЧТЗ, 35 зернозбиральних комбайнів, 16 льонобралок, 28 молотарок, 10 двигунів.

Скрізь у трудових колективах панувала атмосфера творчої праці. В лютому 1936 року трудівники колгоспів Червоноармійська підтримали ініціативу хліборобів сусіднього господарства ім. Р. Люксембург про оголошення стахановської декади підготовки до весняної сівби. Колгоспи Червоноармійська включились у змагання за високі врожаї третьої п'ятирічки. Тракторна бригада машинно-тракторної станції, де бригадиром був М. Я. Степарук, взяла підвищені зобов'язання й забезпечила середній виробіток на 15-сильний трактор по 650 га оранки, зекономила 1733 кг пального. Передовики виробництва навчалися в агротехгуртках, ставали досвідченими керівниками ланок, бригад, колгоспів[5].

1940 року багато ланок, бригад колгоспів порадували Батьківщину високими врожаями. Ланка К. М. Боярчук одержала по 10,7 цнт волокна і по 7 цнт насіння льону-довгунця. Бригада М. С. Тищук виростила по 20 цнт озимої пшениці та по 27 цнт проса з кожного гектара, а ланка О. Г. Коберник — по 20 цнт пшениці і по

[1] Газ. «Радянська Волинь», 19 травня 1925 р.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 148, арк. 19, 38.
[3] Там же, ф. Р-326, оп. 3, спр. 88, арк. 29, 41.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 32, арк. 54.
[5] Там же, спр. 38, арк. 54.

230 цнт картоплі, ланка Г. С. Денисюк — по 18 цнт хмелю з гектара. Такого врожаю зернових і льону до революції на поліських землях не знали. Згадані ланки й бригади були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У розгортанні стахановського руху й соціалістичного змагання важливу роль відігравала районна газета «Більшовик Червоноармійщини», перший номер якої вийшов 11 жовтня 1935 року. Вона систематично друкувала матеріали про хід соціалістичного змагання.

За роки першої та другої п'ятирічок докорінні зміни сталися в побуті жителів Червоноармійська. Райцентр електрифікували, центральні вулиці його вкрилися бруківкою. Населення обслуговували 6 спеціалізованих магазинів, їдальня, 5 побутових майстерень. Працював дитсадок на 35 місць. Поліпшувалося медичне обслуговування населення, лікарня мала вже 60 ліжок.

Помітний крок уперед було зроблено в галузі культурного будівництва. 1932 року в Пулинах було дві семирічки та одна початкова школа, в них навчалося 450 учнів. Багато робилося, щоб ліквідувати неписьменність. Для підвищення політичного рівня керівних районних кадрів при райкомі КП(б)У працювала райпартшкола[1]. Центром культосвітньої роботи став клуб, де працювала бібліотека та гуртки художньої самодіяльності. В 1937 році зведено нову двоповерхову середню школу, будинок культури з кінозалом, кімнатами для гурткової роботи, бібліотеки для дорослих і дітей[2].

Партійні організації приділяли увагу оборонній роботі, вихованню у молоді почуття радянського патріотизму. Сотні жителів Червоноармійська були в 1940 році членами Тсоавіахіму. У лютому 1941 року в Червоноармійську відбувся комсомольський крос ім. XXIII-річчя РСЧА, який пройшов під знаком дальшої активізації діяльності масових оборонних організацій.

В Червоноармійську було створено 9 первинних парторганізацій, які налічували 104 комуністи[3].

Під час Великої Вітчизняної війни трудящі Червоноармійська, як і весь радянський народ, стали на захист соціалістичної Батьківщини. В перші дні війни багато жителів села пішли на фронт. Для боротьби з диверсантами тут створили винищувальний загін з 30 чоловік партійно-радянського активу. Понад тисячу чоловік працювали на будівництві військових об'єктів. Організація допомоги Червоній Армії, евакуація колгоспного майна, створення диверсійних груп для боротьби в тилу ворога були в центрі уваги райкому КП(б)У та райвиконкому[4].

10 липня 1941 року Червоноармійськ захопили окупанти. Зразу ж почалися масові репресії. В Червоноармійську фашисти розстріляли 330 радянських громадян. Більшість убитих — жінки й діти. Майже два з половиною роки перебувало село під гнітом фашистських загарбників, які завдали йому величезних збитків. Гітлерівці зруйнували МТС, господарські приміщення колгоспів. Приміщення середньої школи окупанти перетворили на казарму.

30 грудня 1943 року війська 1-го Українського фронту визволили Червоноармійськ від німецько-фашистських загарбників.

Безпосередню участь у визволенні села взяли підрозділи 148-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора М. П. Якимова та підрозділи 361-ї стрілецької дивізії, якою командував підполковник Ф. І. Дячков. Визволяючи село, смертю хоробрих полягли росіяни І. Т. Жилін та О. Т. Трегубов, узбеки Карім Абдурахманов та Нур Ішмуратов, азербайджанець Амам Бабаєв, казах Ібрагім Бісеров, абхазець Георгій Джанія та інші. 447 громадян Червоноармійська відстоювали честь і незалежність своєї Вітчизни, з них 207 не повернулися з війни, 240 удостоєні орденів і медалей, серед них П. Я. Володькін, І. Я. Домославський, І. П. Краснов,

[1] Житомирський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 29, арк. 385, 433, 436.
[2] Там же, спр. 47, арк. 34.
[3] Там же, спр. 107, арк. 19.
[4] Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., стор. 52.

Пам'ятник воїнам, загиблим під час Великої Вітчизняної війни. Червоноармійськ. 1970 р.

А. І. Тузюк, М. І. Цал-Цалко та інші. В парку біля будинку культури встановлено монумент Слави полеглим у роки Великої Вітчизняної війни.

Одразу після визволення відновили свою роботу райком КП(б)У, райком ЛКСМУ, виконкоми районної і сільської Рад депутатів трудящих. Трудящі взялись за відбудову народного господарства й культурно-освітніх закладів. Робітники МТС зібрали деталі і відремонтували кілька тракторів. Сільськогосподарські машини колгоспам виділила держава. До весняної сівби 1944 року Червоноармійська МТС мала вже 25 тракторів, 24 тракторні плуги, 13 сівалок, 2 автомашини; укомплектовано 9 тракторних бригад[1].

Колгоспи «12-річчя Жовтня», «За комунізм» активно готувалися до весняної сівби. З особистих заощаджень колгоспники здавали насіння ярих культур, зносили на колгоспний двір реманент. Трудовий ентузіазм проявили колгоспники, зокрема жінки, під час весняної сівби й збирання врожаю 1944 року. В артілі «За комунізм» самовіддано працювала бригадиром і заступником голови колгоспу А. С. Плотницька. Зразки сумлінної праці подавали Т. П. Білова, В. Г. Ткаченко, Г. С. Удюк, М. А. Тузюк та інші. Жінки косили сіно, збирали хліб, працювали механізаторами. Трактористки Червоноармійської МТС К. Войтенко, К. Вакуленко річний план тракторних робіт виконали на 238 проц. Тракторна бригада В. В. Теслі план виробітку на трактор виконала на 180 проц. Колгоспники обох артілей зібрали врожай за 20 днів, достроково виконали план здачі хліба державі та до фонду допомоги фронту.

Трудящі Червоноармійська внесли на будівництво танкової колони «Радянська Житомирщина» 68 тис. крб., передплатили 3-ю державну воєнну позику на суму 86 500 крб.; допомагали сім'ям фронтовиків та інвалідам Вітчизняної війни заготовляти паливо, ремонтувати будинки. Організації й установи Червоноармійська здійснювали шефську допомогу госпіталю.

За допомогою братніх республік було відновлено конеферму, ферми великої рогатої худоби, свиней, птиці. Збагатилася технічна база МТС. На початок 1945 року вона мала 38 тракторів, 22 молотарки, 40 тракторних плугів, 4 комбайни, 22 сівалки.

Багато зусиль доклали райком партії, райвиконком, щоб організувати навчання дітей, медичне обслуговування населення, налагодити роботу культосвітніх закладів, комунальних підприємств. Завдяки цьому в січні 1944 року відновилось навчання в середній школі, працювала лікарня. Почав діяти радіовузол, а 23 березня вийшов перший номер газети «Колгоспна нива». Дала струм електростанція, став до ладу комбінат побутового обслуговування. Відбудова й ремонт будинку культури, школи, клубів, бібліотек, комунальних підприємств здійснювалися методом народної будови.

На кінець 1944 року в Червоноармійську було 18 членів та кандидатів у члени ВКП(б). Вони очолили найвідповідальніші ділянки господарського й культурного будівництва. Хоч не вистачало робочої і тяглової сили, трудівники колгоспів успішно справилися з поставленими завданнями. В 1944 році зібрано урожай пшениці по 9,8 цнт з га, жита по 11,5 цнт, хмелю по 11 цнт. Червоноармійський район до війни славився хмельовими плантаціями, окупанти знищили 16 га хмільників. Протягом 1944 року хмелярі колгоспів відновили 5,8 га. Наполегливо працювали робітники промкомбінату.

[1] Газ. «Колгоспна нива», 2 квітня 1944 р.

В 1950 році колгосп «12-річчя Жовтня» об'єднався з колгоспом «Більшовик» с. Ягодинки. Об'єднане господарство пізніше назвали «Заповіт Ілліча». За ним закріплено 2329 га сільськогосподарських угідь, з них 1756 га орної землі. 1963 року колгосп «За комунізм» об'єднався з господарством ім. Рози Люксембург (с. Буряківка) і в 1966 році був перейменований на колгосп ім. XXIII партз'їзду. За ним закріпили 2406 га сільськогосподарських угідь.

Завдяки самовідданій праці хліборобів і допомозі, що її подали партія і уряд, обидва колгоспи за короткий строк досягли довоєнного рівня врожайності зернових і технічних культур. На кінець 1950 року колгосп ім. Рози Люксембург виконав трирічний план розвитку тваринництва. Доярка цього колгоспу З. Н. Піддубна надоїла по 1808 кг молока від кожної корови, свинарка О. К. Підгайська одержала по 17 поросят від кожної свиноматки. Бригада М. М. Згодзинського в 1951 році виростила на площі 137 га урожай жита по 18,7 цнт з гектара. Зросла технічна оснащеність сільського господарства. Тракторний парк Червоноармійської МТС на початку 1951 року зріс вдвоє порівняно з 1947 роком. При МТС весною 1951 року 34 чоловіка закінчили курси трактористів.

На початку 50-х років відбуваються помітні зміни в розвитку економіки села. В колгоспи прийшли два агрономи з вищою освітою, 2 економісти-плановики, зоотехнік. Поліпшувалось оснащення МТС технікою. Вжиті партією й урядом заходи допомогли колгоспам збільшити на кінець 50-х років виробництво зернових і технічних культур.

Впроваджуючи передові методи агротехніки, досвід передовиків сільського господарства, трудівники колгоспів щороку підвищували врожаї зернових і технічних культур, продуктивність тваринництва. В 1968 році в несприятливих погодних умовах колгосп ім. XXIII партз'їзду одержав по 12,8 цнт хмелю, по 119,1 цнт овочів, по 145,3 цнт зеленої маси кукурудзи з гектара. Колгоспи «Заповіт Ілліча» та ім. XXIII партз'їзду спеціалізуються на відгодівлі великої рогатої худоби.

Новими трудовими звершеннями відзначили трудящі селища 50-річчя Великого Жовтня, 50-річчя Радянської влади на Україні та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В колгоспах побудовано і реконструйовано кілька тваринницьких приміщень, основні роботи механізовано, споруджено великий кормоцех, зерносховище, контору колгоспу. Значно зросла продуктивність тваринництва. Надій молока на корову за восьму п'ятирічку збільшився в колгоспі «Заповіт Ілліча» з 1304 кг до 2298 кг, в колгоспі ім. XXIII партз'їзду — з 1336 кг до 2420 кг. В 1970 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено: в колгоспі «Заповіт Ілліча» м'яса — 131 цнт, молока — 94 цнт; в колгоспі ім. XXIII партз'їзду м'яса — 79 цнт, молока — 184 центнери.

Рішення XXIV з'їзду КПРС сприяли дальшому економічному й культурному розвиткові Червоноармійська. Зростає урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тваринництва. В 1971 році колгосп ім. XXIII партз'їзду одержав урожай зернових 21,9 цнт з га, в т. ч. пшениці — 23,4 цнт, ячменю — 34,5 цнт. Надій молока на фуражну корову становив 3026 кг.

Високих виробничих показників досягли трудящі селища у виконанні соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. В колгоспі ім. XXIII партз'їзду з кожного гектара колгоспники одержали по 24,5 цнт зернових, по 153 цнт картоплі, по 393 цнт буряків, по 227,3 цнт овочів, по 16,7 цнт хмелю. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 87 цнт м'яса, 256 цнт молока. В колгоспі «Заповіт Ілліча» на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 217 цнт молока та по 98 цнт м'яса. Урожай зернових становив 17,1 цнт, картоплі — 148 цнт з кожного гектара[1].

---

[1] Газ. «Вісті» (Червоноармійськ), 9, 13 січня 1973 р.

За успіхи, досягнуті в піднесенні економіки колгоспів, у збільшенні виробництва й продажу державі сільськогосподарської продукції, голова колгоспу «Заповіт Ілліча» І. Д. Прищенко (згодом заступник голови райвиконкому), телятниця цього колгоспу М. Й. Кравченко, голова колгоспу ім. XXIII партз'їзду С. А. Гаврилюк та доярка О. П. Гомон у квітні 1971 року нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. За успіхи, досягнуті в збільшенні виробництва й продажу державі зерна та інших продуктів землеробства в ювілейному 1972 році, бригадир комплексної бригади колгоспу «Заповіт Ілліча» М. Ф. Мельник удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора.

Помітні зміни відбулися в промисловості. В 1961 році почало працювати районне об'єднання «Сільгосптехніки». На його території зведено нові майстерні, гаражі, склади. Райоб'єднання «Сільгосптехніки» виконує роботи щодо меліорації земель, добування та вивезення органічних добрив, механізації тваринницьких ферм, ремонту техніки. Успішно виконали робітники райоб'єднання соціалістичні зобов'язання, взяті на честь XXIV з'їзду КПРС. Колектив тричі був удостоєний перехідного Червоного прапора Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС та Всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніки» і кілька разів — республіканського та обласного об'єднання «Сільгосптехніки». Ремонтна бригада, очолювана комуністом В. Д. Байдилюком, систематично виконує виробничі завдання на 120—130 проц. У квітні 1971 року керуючий об'єднанням З. А. Гарлінський і тракторист М. С. Травников нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення Союзу РСР колектив райоб'єднання «Сільгосптехніки» нагороджено Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської ради профспілок[1]. На території райоб'єднання «Сільгосптехніки» посаджено великий сад, на постаменті встановлено колісний трактор «ХТЗ».

Хороших виробничих показників рік у рік добивається колектив міжколгоспного цегельного заводу, збудованого в 1957 році. Вже 1958 року це підприємство виробило 2140 тис. штук цегли, 16 тис. штук черепиці, що створило сприятливі умови для розширення колгоспного будівництва. Робітники «Міжколгоспбуду» взяли участь у спорудженні Очеретянської міжколгоспної електростанції, Курненського овочесушильного й Червоноармійського льонозаводів. В роки восьмої п'ятирічки робітники «Міжколгоспбуду» здали 33 приміщення тваринницьких ферм колгоспів, 2 гаражі, 4 зерносховища та ряд інших виробничо-господарських споруд. Крім цього, будівельники звели 2 будинки культури, 2 середні школи, 2 будинки дитячих ясел, здали 345 кв. метрів житла.

Далеко за межами району славиться високою якістю помелу червоноармійський млин. В 1962 році його переведено на електричну енергію, устатковано новими машинами, потужність доведено до 20 тонн сортової муки за добу. Згодом тут створено харчокомбінат з цехами безалкогольних напоїв, булочно-кондитерських та ковбасних виробів. 1971 року комбінат виробив продукції на суму 374 тис. крб., в 1972 році — на 380 тис. крб. 1961 року у селі почав працювати механізований хлібозавод потужністю 17 тонн хлібобулочних виробів на добу. Діє комбінат побутового обслуговування, при якому є телеательє, фотоательє, швейна й взуттєва майстерні.

Відкриття районного універмагу в Червоноармійську. 1970 р.

[1] Газ. «Вісті», 28 грудня 1972 р.

Зустріч адигейських письменників з трудящими Червоноармійська. 1972 р.

З 1963 по 1966 рік Червоноармійськ входив до Новоград-Волинського, а потім Житомирського районів. Вдруге Червоноармійськ став районним центром 1966 року, а з 1967 — селищем міського типу. Відтоді в селищі здійснено велике будівництво. Тут споруджено чотириповерховий будинок райкому партії і райвиконкому, двоповерхові приміщення селищної Ради, поліклініки, побутового комбінату, будинок культури, готель, дитячий садок, п'ятиповерховий гуртожиток профтехучилища на 500 місць, триповерховий — торговельного комплексу, 10 двоповерхових житлових будинків на 2776 кв. метрів житла, двоповерхову середню школу на 600 місць, будинок культури.

Значні роботи здійснено й щодо благоустрою райцентру. Центральні вулиці заасфальтовано, працює водогін. Заасфальтовано також 7 км дороги до автошляху Київ—Львів. Крім того, є автобусне сполучення з багатьма селами району і районними центрами Володарськом-Волинським і Черняховом.

Розширилася мережа торговельних закладів. У селищі є 14 магазинів, 5 їдалень, ресторан, кафе. В побут мешканців широко входять холодильники, пральні машини, газ. В особистому користуванні громадян — 25 легкових автомашин, понад 100 мотоциклів, близько 1000 телевізорів.

Про здоров'я населення дбають районна поліклініка, районна клінічна лікарня на 175 ліжок, дитяча й жіноча консультація, зубопротезна амбулаторія, санепідстанція, санлабораторія, аптека. В медичних закладах селища працюють 32 лікарі, 83 чоловіка середнього медперсоналу. Завідуючий відділенням лікарні В. М. Немудрий у 1961 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[1].

Тільки за післявоєнні роки атестат зрілості Червоноармійської середньої школи одержали 1115 юнаків і дівчат. 15 випускників закінчили інститути і викладають у цій же школі. З 1968 року працює музична школа. В будинку піонерів у різних гуртках беруть участь 120 дітей. В середній заочній школі навчаються 110 чоловік дорослого населення. Справі підготовки кадрів для сільського господарства успішно служить професійно-технічне училище механізації сільського господарства, відкрите в 1963 році. В ньому навчаються 500 юнаків та дівчат. Училище має добру навчальну базу. Тут є 17 тракторів, 6 автомашин, 6 комбайнів різного призначення. Учнівська молодь забезпечена гуртожитком, їдальнею, навчальними майстернями. Протягом 1965—1970 рр. училище закінчило 1513 трактористів-машиністів широкого профілю, шоферів, будівельників.

У Червоноармійську чимало культурно-освітніх закладів. Крім районного будинку культури, працюють будинки культури в райоб'єднанні «Сільгосптехніки», на цегельному заводі. Діють 2 колгоспні клуби з стаціонарними кіноустановками. При будинках культури та клубах є бібліотеки, книжковий фонд яких налічує 50 тис. книжок. У селищі споруджено стадіон.

У жовтні 1971 року в час проведення днів РРФСР в Червоноармійську гостювала делегація Російської Федерації на чолі з секретарем Гагарінського міськкому КПРС Смоленської області Героєм Соціалістичної Праці М. І. Артюховим. У складі делегації були ланкова колгоспу ім. Леніна Єльнінського району цієї ж області, депутат Верховної Ради РРФСР В. А. Бондарець, письменник з міста-героя Ленінграда С. Д. Давидов та інші[2]. З 22 по 26 травня 1972 року в Дні літератури Адигейської

[1] Газ. «Радянська Житомирщина», 14 лютого 1961 р.
[2] Газ. «Вісті», 4 листопада 1971 р.

автономної області жителі селища зустрічали адигейських письменників І. Ш. Машбаша та Д. Г. Качанова.

Первинна організація товариства «Знання», в складі якої 92 лектори — працівники освіти, культури, медицини, спеціалісти сільського господарства — організовує читання лекцій, кінолекторій, роботу університету культури.

Урочисто відзначаються в селищі радянські, революційні свята. Входять в життя такі нові традиції та обряди, як щедрівки, свято першої борозни, свято урожаю, посвячення молоді в механізатори, проводи до Радянської Армії та інші.

Райком партії, райвиконком велику увагу приділяють вшануванню людей праці, переможців соціалістичного змагання. 397 чоловік відзначено урядовими нагородами, в т. ч. 332 — ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В будинку культури відбуваються збори, зльоти, наради передовиків сільського господарства, механізаторів, тваринників, ланкових та інших працівників. На честь переможців змагання, кращих людей району в центрі селища піднімають Прапор трудової слави, засвічують Зірку слави. Їх портрети можна побачити в галереї Пошани.

26 грудня 1972 року на районній нараді передовиків виробництва переможцям змагання, що відбувалися на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, були вручені Ювілейні свідоцтва.

Зусилля трудових колективів нині спрямовують 16 партійних організацій селища, які об'єднують 300 членів і кандидатів у члени партії. Вірними помічниками комуністів є 800 комсомольців, об'єднаних в 16 комсомольських організаціях.

Жителі Червоноармійська свято шанують пам'ять тих, хто віддав життя, відстоюючи здобутки Великого Жовтня. На братській могилі споруджено пам'ятник загиблим воїнам. У центрі селища встановлено пам'ятник засновникові Радянської держави, організаторові й вождю Комуністичної партії В. І. Леніну.

З впевненістю трудящі Червоноармійська дивляться в завтрашній день. Вони разом з усім радянським народом упевненою ходою крокують у щасливе майбутнє.

В. М. ГЕРАСИМЧУК, В. Д. ДАЦКЕВИЧ, А. А. ПАВЛОВСЬКИЙ

Поліський краєвид поблизу с. Ушомира Коростенського району. 1971 р.

Один з корпусів обласної лікарні в Житомирі. 1972 р.

Селище міського типу Першотравневе. 1972 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА (до 1946 року Генрихівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тні, притоки Случі, за 28 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Курне. Дворів — 186. Населення — 580 чоловік. Сільраді підпорядковані села Рудокопи, Соколів, Улашанівка.

На території Андріївки розміщена центральна садиба колгоспу «Колективіст», за яким закріплено 2637 га сільськогосподарських угідь, з них 1862,9 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі працює Соколівська пересувна механізована колона № 160, яка обслуговує колгоспи п'яти сусідніх районів. Тут діє гончарний цех, що виробляє глиняний посуд.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 27 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них — орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир тракторної бригади Л. Г. Банцер та тракторист В. А. Загурський, орденом Жовтневої Революції — начальник Соколівської ПМК 160 Ф. Н. Лознюк.

В Андріївці є середня школа, де 15 учителів навчають 253 учні, клуб на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 8,9 тис. примірників, медпункт, дитячі ясла на 35 місць, радіовузол.

Партійна організація налічує 26 комуністів, комсомольська — 83 члени ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 98 жителів села, 38 з них загинуло. Під час німецько-фашистської окупації у навколишніх селах діяли партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова. Жителі Андріївки всіляко допомагали партизанам. За участь у партизанському русі та за допомогу народним месникам гітлерівці закатували 6, а в селі Соколові 360 жителів. 1941 року Андріївка була повністю спалена загарбниками. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі проти фашистів, 75 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

Воїнам, які віддали своє життя за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

БАБИЧІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру та за 20 км від залізничної станції Курне. Дворів — 117. Населення — 356 чоловік. Сільраді підпорядковані села Будище і Видумка.

На території Бабичівки розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», який користується 1181 га землі, в т. ч. 885,6 га орної. Вирощують переважно зернові культури та хміль. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 14 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них свинарка Я. С. Білецька, ланковий О. М. Бордюг та ланкова

Герої Соціалістичної Праці: П. Г. Чухно, Н. С. Люшненко, К. П. Люшненко, А. В. Глухівська, М. М. Бондар. Село Великий Луг. 1965 р.

Н. В. Гольська відзначені орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 115 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 5353 примірників, медпункт.

На обліку в партійній організації 15 комуністів, у комсомольській — 28 юнаків та дівчат.

Село відоме з XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Перше колективне господарство, що вирощувало хміль, створено 1919 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися проти гітлерівських загарбників 47 жителів села, 12 з них загинули, 38 — нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

ВЕЛИКИЙ ЛУГ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 6 км від залізничної станції Курне. Дворів — 305. Населення — 979 чоловік. Сільраді підпорядковані села Новини й Червоносілка.

На території Великого Лугу міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який обробляє 2250 га землі, в т. ч. 1654 га орної. Вирощують переважно зернові культури, а також льон та хміль. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На базі колгоспу працює обласна школа передового досвіду вирощування високих урожаїв хмелю. З допоміжних підприємств є цегельний завод. У 1939—1940 роках колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

За успіхи в розвитку народного господарства 141 чоловік відзначений урядовими нагородами. Серед них орденом Леніна нагороджені колгоспниці А. Й. Корнійчук, Х. Г. Семенюк, О. С. Чорна, орденом Трудового Червоного Прапора — доярка С. О. Ковальчук, орденом Жовтневої Революції — ланкова Ф. М. Люшненко.

Великий Луг — батьківщина 7 Героїв Соціалістичної Праці: М. М. Бондар, А. В. Глухівської, К. П. Люшненка, Н. С. Люшненко, Ф. М. Люшненко, О. С. Осипчук, П. Г. Чухно.

Тут працює середня школа, де 21 учитель навчає 334 учні, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека з фондом 7728 книжок, краєзнавчий музей на громадських засадах, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, відділення зв'язку.

Партійна організація села налічує 29 комуністів, комсомольська 104 члени ВЛКСМ.

Село засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Вітчизну 150 жителів села. За тимчасової німецько-фашистської окупації у районі села активно діяли партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова. В боях проти фашистів полягли 57 жителів села, на їх честь односельці встановили обеліск Слави. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з гітлерівцями, 81 чоловік нагороджений орденами й медалями СРСР.

На центральній вулиці Великого Лугу споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В'ЮНКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 17 км від залізничної станції Курне. Дворів — 129. Населення — 350 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Олізарка.

На території В'юнків міститься центральна садиба колгоспу ім. Радянської Армії, за яким закріплено 1576,1 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1131,7 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури та льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники у праці 16 трудівників села відзначені орденами й медалями Радянського Союзу.

У селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 99 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7647 примірників, стаціонарна кіноустановка.

Партійна організація налічує 16 комуністів, комсомольська — 35 юнаків та дівчат.

Село засноване в кінці XIX століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни в навколишніх лісах діяли партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова. 107 жителів села боролися з ворогом на фронтах війни, 34 з них загинуло, 79 — удостоєні урядових нагород.

У В'юнках встановлено пам'ятник воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників.

ЗЕЛЕНА ПОЛЯНА (до 1946 року Грінталь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 38 км від залізничної станції Курне. Дворів — 74. Населення — 234 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Мирне, Нарцизівка, Радецька Болярка, Радецьке Будище та Ужівка.

У Зеленій Поляні розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кутузова, який обробляє 1878,8 га землі, в т. ч. 1293,3 га орної. Вирощують переважно льон, а також зернові культури. Розвинуте молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 9 трудівників села відзначені урядовими нагородами. Тут працює восьмирічна школа, де 9 учителів навчають 98 учнів, будинок культури із залом на 230 місць, бібліотека з фондом 6148 книжок, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, дитячі ясла, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 16 комуністів, комсомольська — 25 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XIX столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни з Зеленої Поляни на фронт пішло 28 чоловік, з них 8 загинуло. За німецько-фашистської окупації у навколишніх лісах діяли партизанські загони з'єднання І. І. Шитова. 30 жителів села були активними учасниками партизанського руху. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі проти фашистів, 25 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

На честь воїнів, які віддали своє життя, визволяючи рідну Батьківщину від ворогів, жителі села встановили обеліск Слави.

На території Радецької Болярки виявлене давньоруське городище X—XII століть.

ІВАНОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Курне. Дворів — 554. Населення 1723 чоловіка.

На території Івановичів міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 2343 га землі, в т. ч. 2040 га орної. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощують переважно зернові культури та льон. При колгоспі працюють районна школа передового досвіду вирощування високих урожаїв льону, райпромкомбінат.

За високі показники у праці 59 чоловік відзначені урядовими нагородами. Серед них орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора нагороджена ланкова О. П. Мельник, орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу В. Г. Острогляд.

В Івановичах є середня школа, де 29 учителів навчають 433 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 8343 примірники, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація налічує 52 комуністи, комсомольська — 148 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1618 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 208 жителів села, з них 115 загинуло. За тимчасової німецької окупації у районі села діяли партизанські загони з'єднання С. Ф. Маликова. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти гітлерівських загарбників, 98 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР.

КОЛОДІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 2 км від залізничного полустанку Колодіївка. Дворів — 109. Населення — 334 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Поплавка, Стара Олександрівка, Юлянівка, Ялинівка, Ясногірка.

На території Колодіївки міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який користується 1143,8 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 946,4 орної землі. Вирощують льон та зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 18 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них орденом Трудового Червоного Прапора відзначена доярка М. Ф. Шуневич.

У Колодіївці є восьмирічна школа, в якій 7 учителів навчають 105 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 8542 примірники, медпункт.

Партійна організація (виникла 1921 року) налічує 19 комуністів, комсомольська (створена того ж року) — 20 членів ВЛКСМ.

Село засноване в першій половині XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

96 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 47 з них загинуло, 53 — відзначені урядовими нагородами. В. П. Латко — повний кавалер ордена Слави.

У центрі села встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в боротьбі проти фашистських загарбників.

КОШЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 38 км від залізничної станції Курне. Дворів — 214. Населення — 734 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Веснянка, В'язовець і Сколобів.

На території Кошелівки розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 2093,9 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1460,4 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво й птахівництво. На базі колгоспної птахоферми працює школа передового досвіду інтенсивного ведення птахівництва.

За успіхи в сільськогосподарському виробництві 18 колгоспників відзначено урядовими нагородами. Серед них орденом Леніна нагороджена ланкова У. К. Грибан, орденом Трудового Червоного Прапора — механік М. Ю. Пустовий та ланкова М. Й. Свіжевська.

Тут є середня школа, в якій 20 учителів навчають 279 учнів, будинок культури із залом на 200 місць, бібліотека з фондом 8010 книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла.

Партійна організація налічує 22 комуністи, комсомольська — 42 члени ВЛКСМ.

Село відоме з XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 175 жителів села, 58 з них загинули, 115 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

Воїнам, які віддали своє життя за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників, односельці спорудили обеліск Слави.

КУ́РНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 515. Населення — 1516 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березова Гать, Веселе, Цвітянка та селище Курне.

У Курному міститься центральна садиба колгоспу «Україна», який обробляє 4423,4 га землі, в т. ч. 3269,8 га орної. Вирощують переважно зернові культури та льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На території села є овочесушильний завод (побудований 1957 року) та льонозавод, який став до ладу 1959 року.

За високі показники в праці 130 трудівників села відзначені орденами й медалями СРСР, серед них орденом Трудового Червоного Прапора — доярка М. О. Голомах.

Тут працюють середня й восьмирічна школи, де 36 учителів навчають 606 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, дві бібліотеки з фондом 14 245 книжок, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла.

Партійна організація налічує 25 комуністів, комсомольська — 182 члени ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У липні 1941 року в районі села частини 9-го механізованого корпусу під командуванням К. К. Рокосовського вели запеклі бої проти німецько-фашистських загарбників. Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 312 жителів Курного, з них 147 загинуло, 144 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

Воїнам, які полягли в боях за Батьківщину, трудящі села встановили пам'ятник.

На території села виявлені поселення пізньотрипільської культури та є слов'янські кургани VI—VII століття.

МАРТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 14 км від залізничної станції Курне. Дворів — 212. Населення — 590 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Корчівка, Липівка й Неборівка.

На території Мартинівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Крупської, який користується 1849,2 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1484,7 га орної землі. Вирощує переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут працює маслозавод (з 1928 року).

За успіхи в розвитку народного господарства 17 жителів села відзначені урядовими нагородами.

Тут працюють середня школа, в якій 16 учителів навчають 244 учнів, клуб, бібліотека з фондом 7972 книги, відділення зв'язку, ощадкаса, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація села налічує 29 комуністів, комсомольська — 103 члени ВЛКСМ.

Село засноване в XIX столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

56 жителів Мартинівки брали участь у боях за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, 17 з них загинуло, 37 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

На честь воїнів, які полягли в боротьбі проти фашистів, трудящі села встановили пам'ятник.

НО́ВИЙ ЗА́ВОД — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру та за 32 км від залізничної станції Курне. Дворів — 176. Населення — 526 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гута-Юстинівка, Тартачок, Трудове й Чехівці.

На території Нового Заводу міститься центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», який користується 2332,1 га землі, в т. ч. 1568 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. Тут знаходиться відділення «Сільгосптехніки» і лісництво, за яким закріплено 6 тис. га лісу.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 18 чоловік відзначені урядовими нагородами.

У Новому Заводі є середня школа, де 19 учителів навчають 219 учнів, будинок культури із залом на 200 місць, бібліотека з фондом 7639 книжок, стаціонарна кіноустановка, дільнична лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла.

Партійна організація налічує 21 комуніста, комсомольська — 106 юнаків та дівчат.

Село засноване в XIX столітті.

Під час революції 1905—1907 років відбувалися масові селянські заворушення. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 153 жителі села, 41 з них загинув смертю хоробрих. За німецько-фашистської окупації у районі села діяли партизанські загони з'єднання В. А. Андрєєва. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистів, 88 жителів села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від гітлерівських загарбників, трудящі села встановили обеліск Слави.

ОЧЕРЕ́ТЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 11 км від залізничної станції Курне. Дворів — 328. Населення — 1172 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Ясна Поляна.

Б Очеретянці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Паризької комуни, який обробляє 1526 га землі, в т. ч. 1073,7 га орної. Вирощують льон, хміль, а також зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі трудові показники в праці 52 жителі Очеретянки відзначені орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них голова колгоспу П. Л. Ткачук нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, свинарка В. М. Рижук — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа де 16 учителів навчають 264 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека з фондом 5756 книжок, пологовий будинок, двоє дитячих ясел.

На обліку в партійній організації 32 комуністи, в комсомольській — 71 член ВЛКСМ.

Село відоме з 1648 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 286 жителів села, з них 83 загинули, 147 — відзначені урядовими нагородами.

На честь воїнів, які полягли в боях проти фашистських загарбників, трудящі Очеретянки встановили пам'ятник.

СТА́РИЙ МАЙДА́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру та за 7 км від залізничної станції Курне. Дворів — 306. Населення — 926 чоловік. Сільраді підпорядковані села Білка, Грузливець, Калиновий Гай.

На території Старого Майдану міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 2441 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1609,7 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, хміль. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 42 трудівники села відзначені урядовими нагородами, серед них бригадир Н. І. Барабащук нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

У Старому Майдані є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 171 учня, будинок культури із залом на 200 місць, бібліотека з фондом 8620 книжок.

Партійна організація налічує 21 комуніста, комсомольська — 48 юнаків та дівчат.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників 262 жителі села, 78 з них загинули, 178 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від фашистських окупантів, трудящі села встановили пам'ятник.

СТРИ́БІЖ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Курне. Дворів —246. Населення — 838 чоловік. Сільраді підпорядковані села Добрий Кут, Павлівка, Підлісне, Слобідка, Шереметів.

У Стрибіжі міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», який користується 3344,9 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2236,7 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники у праці 36 трудівників села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Тут працюють середня школа, де 19 учителів навчають 281 учня, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека з фондом 10 260 книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла.

Партійна організація налічує 20 комуністів, комсомольська — 104 члени ВЛКСМ.

Село засноване в першій половині XVII століття.

1822 року у Стрибіжі відбулося селянське заворушення, для придушення якого були викликані війська. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися проти німецько-фашистських загарбників 236 жителів села, 60 з них загинули, 173 — відзначені урядовими нагородами.

Воїнам, які полягли в боях за Батьківщину, трудящі села встановили пам'ятник.

На околицях Павлівки та Шереметева виявлено два ранньослов'янські поселення VI—VII століть.

ТЕНЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Теньки, притоки Тні, за 14 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Курне. Дворів — 235. Населення — 629 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зелена Діброва й Стара Рудня.

На території Теньківки міститься центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», який обробляє 1417,4 га землі, в т. ч. 1013,3 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону, картоплі. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 24 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі є восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають 237 учнів, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7064 примірники, фельдшерсько-акушерський пункт.

На обліку в партійній організації 21 комуніст, у комсомольській — 42 члени ВЛКСМ.

Село засноване в XIX столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 70 жителів Теньківки були активними учасниками партизанського руху. У травні 1943 року поблизу села відбувся бій між партизанами і каральним загоном гітлерівців. За зв'язок з партизанами фашисти розстріляли 28 чоловік і повністю спалили село. На фронтах війни захищали Батьківщину 136 жителів села, з них 53 загинули, 118 відзначені урядовими нагородами.

У Теньківці споруджено пам'ятник на честь воїнів, які загинули в боротьбі проти фашистів.

ТЕТІ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Залізничний полустанок. Дворів — 188. Населення — 617 чоловік. Сільраді підпорядковані села Муравня й Ходорівка.

На території Тетірки міститься центральна садиба колгоспу «Переможець», за яким закріплено 2136,8 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1523 га орної землі. Колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощуються переважно зернові культури, льон та хміль.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 32 чоловіка відзначені урядовими нагородами.

У Тетірці є середня школа, де 19 учителів навчають 227 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 745 примірників.

Партійна організація налічує 36 членів КПРС, комсомольська — 67 юнаків та дівчат.

Село засноване в кінці XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 150 жителів села, 60 з них загинули, 98 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. На початку липня 1941 року в районі села 9-й механізований корпус під командуванням К. К. Рокоссовського вів бої проти гітлерівців.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили обеліск Слави.

ЧЕРНЯ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташована за 13 км від районного центру та за 31 км від залізничної станції Курне. Дворів — 253. Населення — 771 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пулино-Гута, Ясенівка.

На території Чернявки міститься бригада колгоспу ім. Чапаєва, центральна садиба якого розміщена в Пулино-Гуті. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 27 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 154 учнів, будинок культури із залом на 200 місць, бібліотека з книжковим фондом 5774 примірники, медичний пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 43 комуністи, комсомольська — 92 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1618 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 152 жителі села, 85 з них загинули, 76— нагороджені орденами й медалями СРСР.

На честь воїнів, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, трудящі Чернявки встановили обеліск Слави.

Поблизу Чернявки знайдено кам'яні знаряддя доби бронзи.

ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 849,7. кв. км, населення 45,8 тис. чоловік, з них сільського населення 37,2 тис. Селищній та 22 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 56 населених пунктів. У районі 67 партійних, 84 комсомольських, 119 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Тут є 31 колгосп, 2 радгоспи. На базі радгоспу «Україна» організовано науково-спеціалізоване господарство Житомирського сільськогосподарського інституту. В районі 6 промислових підприємств. Населення обслуговують 48 медичних закладів, 5 аптек. Мережа народної освіти налічує 54 загальноосвітні школи, у т. ч. 13 середніх, 20 восьмирічних, 20 початкових, заочну середню. Крім того, працюють профтехучилище, музична школа-семирічка, будинок піонерів, 2 дитячі садки та 23 ясел-садків. Культурно-освітню роботу ведуть 21 будинок культури, 38 клубів, 95 бібліотек. Є 48 стаціонарних кіноустановок, з них широкоекранних — 28. На території району 6 пам'ятників В. І. Леніну, 71 обеліск Слави та пам'ятник на братських могилах.

ЧЕ́РНЯХІВ

Черняхів — селище міського типу, районний центр, розташований за 26 км на північ від обласного центру, на берегах річки Очеретянки; на східній околиці — залізнична станція Горбаші. Через селище проходить автошлях Вінниця—Мозир. Дворів — 2282. Населення — 8,6 тис. чоловік.

Вперше село згадується в люстрації 1545 року. Тоді воно мало 11 димів[1] і належало князю Немиричу. Жителі займалися землеробством, бортництвом, розводили худобу. На користь пана відробляли два дні панщини на тиждень.

Після загарбання Правобережної України шляхетською Польщею 1569 року населення Черняхова, крім експлуатації власника села, зазнавало лиха від постій-

[1] Архив Юго-Западной России, ч. VII, т. 2, стор. 41.

них чвар магнатів. Так, 26 вересня 1584 року князь Корецький із загоном у 1 тис. чоловік оточив Черняхів, спалив у ньому млин із хлібом, захопив багато худоби. 1586 року князь Острозький забрав у черняхівців 200 возів сіна, чимало різного майна. Влітку 1610 року шляхтич Г. Пашкевич, грабуючи з кількома тисячами «людей свавольних» села Полісся, не обминув і Черняхів, де у селян забирав збіжжя, нищив хліб. У січні 1611 року його загін удруге пограбував Черняхів. Тоді було вбито кількох чоловік.

Чимало терпіли жителі Черняхова і від спустошливих наскоків татар. Зокрема, 1618 року татари нещадно пограбували всю Черняхівську волость[1].

Великим тягарем для населення були податки: чопове, подимне, шкіряне. Здирства були такі великі, що, наприклад, 1629 року 90 димів не змогли сплатити подимного[2]. Становище селян погіршувалося національно-релігійними утисками. Не в силі терпіти гніт, багато селян з Черняхова протягом усього XVII ст. тікало на Лівобережжя.

Під час народного повстання на Правобережній Україні під проводом С. Палія (1702—1704 рр.) жителі Черняхова громили шляхту в складі козацьких військ.

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Черняхів 1797 року став містечком Радомишльського повіту Волинської губернії. 1798 року тут був 171 двір, мешкало 514 чоловіків і 465 жінок. Населення вітало возз'єднання з Росією, але в умовах класового суспільства життя трудового селянства залишалося тяжким. Доведений до відчаю панською сваволею, Я. Лещук спалив 4 листопада 1853 року панські будівлі. За це його покарали 40 ударами різок і заслали на каторжні роботи.

З Черняховом пов'язаний декабристський рух на Україні. В березні 1825 року тут відбувся з'їзд Товариства об'єднаних слов'ян, на який прибули А. І. та П. І. Борисови, І. І. Горбачевський, А. Д. Кузьмін, І. І. Сухинов, В. М. Соловйов, І. І. Іванов, П. Ф. Громницький, учасник польського визвольного руху Ю. К. Люблінський та інші. З'їзд схвалив тимчасовий статут і проект реорганізації товариства, обрав його президентом П. І. Борисова, заступником — П. Ф. Громницького, секретарем — І. І. Іванова[3].

В середині XIX ст. в Черняхові виникли перші промислові підприємства. 1845 року почала діяти суконна фабрика, 1853 року стали до ладу гуральня, пивоварний та шкіряний заводи. На річці Очеретянці стояли три млини. Чимало селян працювало на вивезенні лісу. Черняхів був на той час досить значним населеним пунктом, проте власті не дбали про медичне обслуговування та про освіту населення. Не було тут ні лікувального закладу, ні школи[4].

Економічне становище селян Черняхова не поліпшилося і після реформи 1861 року. За викупним актом 168 селянським господарствам наділили 2263 дес. землі, за яку вони мали сплатити 25 728 крб. 83 коп.[5]. Польові наділи були малородючими, переважали піски. До того ж, ріллі стало менше, ніж до реформи. У пореформений період пожвавилося промислове життя. На підприємствах переважала ручна праця. 12—14 годин тривав робочий день, а заробляли робітники копійки, яких не вистачало, щоб прогодувати сім'ю.

У роки столипінської реформи становище черняхівців погіршилося. Їх невеличкі наділи були розкидані по горбах і ярах, де верхній шар землі змивався талими

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 154—162.

[2] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII ст., ч. 1, стор. 127.

[3] М. В. Нечкина. Движение декабристов, т. 2, стор. 153, 167.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 36, спр. 579, арк. 1, 4.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 4, дод. спр. 194, арк. 2—4.

У центрі Черняхова. 1972 р.

водами, посіви вигоряли. Місцева біднота рік у рік гнула спину на куркульському полі. З села виділилося 126 куркульських господарств, які заволоділи більшістю кращих земель.

1910 року в містечку проживало 4422 чоловіка населення. Селянських господарств було 444, міщанських — 336[1]. На той час діяло два млини з газогенераторними двигунами, невелика цегельня, суконна фабрика, п'ять дрібних чинбарень, пивзавод, дві крупорушки, три олійні, чотири лісосклади і десять кузень, що робили вози, плуги та інший сільськогосподарський реманент. 45 власників приватних крамниць тримали в своїх руках усю торгівлю хлібом, рибою, продуктами сільського господарства, виробами місцевих підприємств.

Черняхів у той час мав убогий вигляд. Вздовж вулиць тягнулись перекошені хати під солом'яними стріхами, з маленькими віконцями, що ледь пропускали світло. В центрі містечка стояли добротні будинки власників підприємств, за ними — рундуки дрібних торговців, шинки. Медичне обслуговування населення здійснювала невеличка лікарня на 15 ліжок, що обслуговувала всю волость[2]. Діяли двокласне та однокласне сільські училища.

Імперіалістична війна принесла нові страждання. На фронт було забрано чоловіків. Посівні площі зменшилися. Зросли податки, додаткові повинності.

Дізнавшись про Лютневу революцію 1917 року, жителі Черняхова створили 8 березня 1917 року першу волосну Раду робітничих і селянських депутатів.

Радість охопила всіх жителів, коли до Черняхова долетіла звістка про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Радянську владу тут встановлено в січні 1918 року, але приступити до соціалістичних перетворень черняхівці не встигли. Наприкінці лютого містечко окупували австро-німецькі війська.

Незабаром за завданням Київської більшовицької організації сюди прибув матрос Й. Здрок. За його допомогою було створено Черняхівський підпільний ревком[3], члени якого піднімали населення на боротьбу проти окупантів. Майже скрізь почали діяти підпільні трійки, через які ревком тримав зв'язок з масами, спирався на них у підготовці до повстання проти австро-німецьких окупантів. Ревком здійснював також керівництво загоном червоних партизанів, що діяв на території Черняхівської та сусідніх волостей[4]. В жовтні 1918 року спалахнуло повстання. Загони партизанів нападали на ворожі гарнізони, захоплювали в полон солдатів і роззброювали їх. Наприкінці листопада 1918 року німецькі війська залишили Черняхів, проте ще кілька місяців тут «господарювали» петлюрівці. В січні 1919 року, коли в Житомирі вибухнуло повстання проти Директорії, на бік повстанців перейшов петлюрівський полк, що дислокувався у Черняхові.

25 березня 1919 року Богунський полк підійшов до Черняхова. На підступах до станції зав'язався бій, що тривав цілу добу. Під прикриттям бронепоїзда «Борець за свободу» полк пішов в атаку і визволив містечко. Радянську владу було відновлено. Ревком почав наділяти селян землею. Виник комбід. Створювалися загони добровольців для боротьби з контрреволюційними елементами, організовувалася заготівля продовольства для Червоної Армії. В травні 1919 року створено волосний партійний осередок. Комуністи інформували населення про становище в країні, роз'яснювали політику партії.

Влітку над Черняховом знову нависла небезпека. В серпні його захопили петлюрівці, які влаштували криваву розправу над радянськими активістами, грабували населення. Та недовго довелося хазяйнувати петлюрівським бандитам на радянській землі, 17 вересня частини 44-ї та 45-ї радянських дивізій визволили Черняхів[5].

---

[1] Список населенных пунктов Волынской губернии. Житомир, 1911, стор. 426, 427.
[2] Весь Юго-Западный край, стор. 711, 712.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-3662, оп. 1, спр. 1, арк. 27.
[4] Там же, ф. Р-2515, оп. 1, спр. 24, арк. 4.
[5] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 356.

Одразу відновив діяльність ревком. Він організував населення на успішне виконання продрозкладки, налагоджував культурно-освітню роботу, зокрема відкрив хати-читальні, які вели роз'яснювальну роботу серед населення[1].

Перший колективний виїзд у поле. Черняхів, 1930 р.

Але й цього разу відносний спокій був нетривалим. 26 квітня 1920 року всю волость окупували польські інтервенти. 17 червня 1920 року Перша Кінна армія остаточно визволила Черняхів[2]. Жителі містечка приступили до мирної праці. Ревком передав селянам землю, розгорнув діяльність комнезам[3] та партійний осередок[4]. Щоб трудящі мали на зиму паливо, було виділено 60 підвід, які безплатно возили з лісу дрова.

Борючись із господарською розрухою, черняхівці водночас надсилали продукти голодуючим Поволжя. В травні 1921 року волосний з'їзд комнезамів і сільських Рад ухвалив рішення провести збір хліба у фонд допомоги і відрахувати до нього двомісячний пайок усіх членів виконкому[5]. Діяльну допомогу подавав комсомольський осередок, створений 1920 року. Зокрема, організовував платні концерти у фонд допомоги голодуючим.

Серед трудящих Черняхова знайшов широку підтримку рух за об'єднання радянських республік. 7 листопада 1922 року у містечку відбувся волосний з'їзд Рад, 48 делегатів якого палко підтримали рішення жовтневого (1922 р.) Пленуму ЦК РКП(б) і висловили одностайну думку трудящих волості про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік[6].

1923 року Черняхів став районним центром. На той час у селищі було 5523 жителі і 885 дворів. Керівництво господарським та культурно-освітнім життям здійснювали райком КП(б)У, райвиконком, селищна Рада.

Працювала семирічна школа, де 8 педагогів навчали і виховували 200 учнів. Шкільна бібліотека мала 600 підручників, 232 книги художньої літератури[7]. Для малюків відкрився дитсадок. В жовтні 1923 року почав діяти райсельбуд. Його роботою керувала рада з 9 чоловік. Сельбуд передплачував 10 газет.

Дедалі більшого поширення набували колективні форми господарювання. 1925 року в Черняхові відбулася сільськогосподарська виставка, на якій демонстрували свої досягнення перші комуни району[8]. 1926 року в райцентрі почало діяти машинне товариство. З його ініціативи того ж року стала до ладу електростанція. Лампочки Ілліча засяяли в господарських приміщеннях та у домівках мешканців. 1929 року створено Черняхівське сільськогосподарське товариство, яке на 13 серпня заготовило понад 1500 пудів хліба.

Перший колгосп «Серп» у Черняхові організовано 1929 року, через рік виникло ще два — ім. Леніна та ім. Ворошилова. На кінець 1932 року вони обробляли 105 парами коней 3342 га землі[9]. Того року, зокрема, успішно виконали план заготівлі та продажу картоплі державі[10].

---

1 Газ. «Волынский пролетарий», 27 листопада 1919 р.
2 Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, стор. 621.
3 Житомирський облдержархів, ф. Р-2697, оп. 1, спр. 4, арк. 7.
4 Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 334—336.
5 Газ. «Волынский пролетарий», 11 жовтня 1921 р.
6 Житомирський облпартархів, ф. 66, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
7 Житомирський облдержархів, ф. Р-266, оп. 1, спр. 49, арк. 226.
8 Там же, ф. Р-126, оп. 1, спр. 158, арк. 11.
9 Там же, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 78, арк. 46—49.
10 Газ. «Комуніст Черняхівщини», 6 листопада 1932 р.

Важливу роль у зміцненні колгоспів відіграла Черняхівська МТС, створена 1931 року. Її першим директором був комуніст К. І. Каллер, учасник трьох революцій, а також громадянської війни[1]. Щоб підготувати кадри механізаторів, 1935 року тут відкрилася профтехшкола, працювали гуртки ліквідації неписьменності. Політичну роботу серед механізаторів вела парторганізація МТС, що налічувала 11 комуністів[2]. 1936 року, наслідуючи почин Паші Ангеліної, в поле вийшла перша жіноча тракторна бригада, очолена Г. Михайлюк.

Рік у рік зміцнювалась економіка колгоспів, підвищувалась урожайність, зростали прибутки. На колгоспні лани прийшла потужна техніка. Все це дало можливість цілий рік успішно проводити цикл сільськогосподарських робіт. Так, колгосп ім. Леніна, готуючись до сівби 1941 року, заготовив 504 цнт посівного матеріалу, відремонтував 72 одиниці сільськогосподарського реманенту, вивіз у поле 2400 цнт місцевих та мінеральних добрив.

Трудящі активно відгукувались на важливі міжнародні події. Так, 1937 року, зібравшись на мітинг солідарності з героїчною боротьбою іспанського народу, вони зобов'язалися відраховувати 2 проц. від місячного заробітку на користь іспанських жінок, які мужньо борються разом з чоловіками за свободу[3].

За роки довоєнних п'ятирічок у Черняхові стали до ладу сирзавод, потужний державний млин, харчовий і промисловий комбінати, відкрито майстерні побутового обслуговування.

Завдяки піклуванню партії та уряду у передвоєнні роки сталися великі зміни в галузі охорони здоров'я. У районній лікарні на 100 ліжок працювало 9 лікарів і 20 чоловік середнього медперсоналу, санепідстанція.

В селищі працювали середня, семирічна, початкова та вечірня школи, в яких 46 педагогів навчали 1320 дітей. Школи підтримували тісний зв'язок з колгоспами. Вчителі й старшокласники допомагали ліквідувати неписьменність серед трудівників полів, активну участь брали у сівбі, збиранні врожаю. При школі працював автотракторний гурток для старшокласників. Протягом 1930—1933 рр. діяв робітфак Житомирського інституту народної освіти, що зробив два випуски.

При селищному піонерському клубі працювали гуртки: музичний, драматичний, радіоаматорів, юних фотографів, балетний, хоровий. Були в селищі кінотеатр, бібліотека, будинок культури, відділення зв'язку, радіовузол. Зріс матеріальний добробут, люди стали краще харчуватися, одягатися. Змістовне, сповнене трудового ентузіазму життя прийшло до жителів Черняхова. Та віроломний напад німецько-фашистських загарбників перервав їх мирну працю. В перший день оголошення мобілізації 400 черняхівців пішли на фронт. З 70 комуністів та комсомольців райцентру був сформований винищувальний загін для боротьби з диверсантами. 200 чоловік споруджували оборонні рубежі під Житомиром. За короткий строк до східних районів було евакуйовано 618 голів худоби, решту колгоспних корів і свиней роздано колгоспникам[4].

12 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники увірвалися до Черняхова, принісши з собою жорстокий окупаційний режим. Вони безсоромно грабували народне добро, знущалися над жителями. Від їх рук гинули десятки ні в чому не винних людей. Але трудящі не схилили голови перед ворогом. У вересні 1941 року виникла в Черняхові підпільна комсомольська організація. Очолив її комуніст О. Л. Войтенко. Через півроку в організації налічувалося близько 40 молодих патріотів, які розповсюджували листівки, що викривали «новий порядок» окупантів, інформували населення про події на фронтах. Коли гітлерівці ввели податок на домашніх тварин, підпільники поприв'язували собакам дощечки з надписом: «Ходжу, блукаю, роботи шукаю, щоб грошей заробити та німцям сплатити». Наприкінці травня комсомольці-

[1] «Український історичний журнал», 1967, № 11, стор. 115.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 590, оп. 1, спр. 4, арк. 27.
[3] Там же, спр. 6, арк. 16.
[4] Там же, ф. 2668, оп. 1, спр. 198, арк. 59, 60; спр. 199, арк. 28.

підпільники В. Кондратюк, Ю. Зимин, О. Дрозд та О. Горбатюк підірвали військовий ешелон, знищивши паровоз, 13 вагонів та 190 фашистів. В липні 1942 року О. Войтенко, О. Горбатюк, Н. Войтенко пошкодили підземний кабель Берлін—Київ, що пролягав за 10 км від Житомира. В другій половині 1942 року підпільники ще тричі пускали під укіс поїзди на залізниці Житомир—Фастів. Загалом підпільна комсомольська організація підірвала 6 ворожих ешелонів, 2 танки, знищила 432 фашисти. Одночасно з комсомольцями при лікарні діяла підпільна група під керівництвом лікаря М. Х. Верещака[1].

36 черняхівців воювали в партизанських загонах, зокрема у з'єднанні С. Ф. Маликова Я. Г. Ковальов був начальником штабу загону ім. Чапаєва, В. П. Кудрявцев — командиром роти загону ім. Боженка, М. А. Давиденко — командиром взводу загону «25 років Радянської України». У збройній сутичці з окупантами героїчно загинув партизан В. К. Шендерівський. Оточений ворогами, юний герой відстрілювався до останнього патрона, а потім підірвав себе гранатою. Цей мужній патріот, активний комсомолець, напередодні війни закінчив Черняхівську школу № 1. Батьки його працювали вчителями. Мати була перша в районі вчителька-орденоносець.

Високий патріотизм проявив під час окупації комсомолець В. Хращевський. Ризикуючи життям, він тривалий час зберігав у себе прапор Черняхівського райкому ЛКСМУ і передав його пізніше малинським підпільникам[2].

11 листопада 1943 року війська 1-го Українського фронту визволили Черняхів.

Всього у Великій Вітчизняній війні брали участь 797 жителів Черняхова, з них полягли смертю хоробрих 333, бойових орденів і медалей удостоєні 523 чоловіка. Багатьма орденами й медалями нагороджений А. П. Крисюк, який ще за участь у війні з білофіннами 1940 року удостоєний звання Героя Радянського Союзу; повним кавалером ордена Слави став П. Г. Чайковський.

В Черняхові стоять два обеліски Слави на честь воїнів, які загинули у Великій Вітчизняній війні. В боях за визволення селища полягли смертю хоробрих сини багатьох народів Радянського Союзу. Серед них українці: Герой Радянського Союзу старший лейтенант І. С. Саєнко, підполковник П. Я. Ковтюненко, капітан Г. Д. Дорожко, лейтенант Г. О. Войтюк, рядові М. Д. Сидоренко та П. С. Черниченко; росіяни — підполковник Г. М. Можейков, капітан Є. Ф. Ломов, капітан М. М. Новиков, лейтенант Й. Ф. Кузнецов, старший сержант В. І. Харламов; вірмен — рядовий А. А. Енукян; татарин єфрейтор З. А. Ахметов та інші. Усі вони поховані на Радянській площі. На братській могилі ніколи не в'януть квіти.

Майже два з половиною роки «господарювали» в Черняхові фашистські недолюдки. Гітлерівці стратили 400, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 500 громадян, спалили 29 будівель, зруйнували МТС, колгоспи, школи, клуби, бібліотеки, лікарні.

Зразу ж після визволення відновили діяльність райком КП України, виконкоми районної і селищної Рад депутатів трудящих. Вони очолили відбудову господарства. Першочерговим завданням було успішне проведення сівби. Для цього взяли на облік наявний реманент, тяглову силу, у т. ч. корів, організували збір насіння. Жінки, підлітки й старі люди вивезли на поля багато місцевих добрив, у стислі строки провели сівбу, зібрали непоганий для воєнного часу врожай. Люди отримали продукти, колгосп виконав план хлібозаготівлі. На відзнаку 26-ї річниці Збройних Сил СРСР колгоспники внесли у фонд Червоної Армії 971 цнт хліба. На честь 27 роковин Великого Жовтня донбасівській шахті № 6 ім. Кірова черняхівці надіслали 20 тонн хліба, 26 тонн картоплі, 10 тонн овочів. 270 чоловік поїхали на Донбас працювати[3].

Неоціненною була допомога братніх республік, зокрема Російської Федерації та Вірменії, які надіслали худобу, посівні матеріали. Через кілька місяців після визволення діяла МТС, промартіль, почав давати продукцію гранітний кар'єр.

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3а, спр. 19, арк. 2, 6.
[2] Г. П. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, стор. 33.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-1982, оп. 2, спр. 9, арк. 105, 105-а.

На початку 1944 року відкрилася лікарня. Всі діти шкільного віку відвідували школу, в клубі влаштовувались лекції, концерти, демонструвались кінофільми. У селищі працювали радіовузол, телефонна станція, продуктовий і промтоварний магазини.

Настав 1945 рік. Перемога над ворогом підняла трудову та політичну активність народу. Найкращий у районі урожай того року виростив колгосп ім. Леніна. План розвитку поголів'я коней господарство виконало на 122, поголів'я овець — на 102 проценти.

Велику організаційно-господарську роботу вела селищна Рада. 1947 року вона виділила із свого бюджету 199 тис. крб. на відбудову райпромкомбінату. Впорядковувалися вулиці, виростали нові будинки колгоспників. Трудящі Черняхова успішно завершили четвертий п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства. 1950 року три колгоспи об'єдналися в один — «Зоря комунізму», велике господарство, яке отримало в користування 5,3 тис. га землі, у т. ч. 3,8 тис. га орної, мало 1339 голів великої рогатої худоби. Прибуток колгоспу становив на рік 150 тис. карбованців.

Значний вклад у розвиток і зміцнення колективного господарства внесла Черняхівська МТС. Лише 1951 року тут вироблено на 15-сильний трактор по 667 га умовної оранки при плані 545. Виконуючи рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС, МТС чимало зробила для зміцнення колгоспів кадрами. На посади бригадирів тракторних бригад і їх помічників були підібрані досвідчені механізатори. Тільки за 1955 рік при МТС підготовлено 46 трактористів і комбайнерів, 5 комуністів пішли з МТС працювати в колгоспи[1].

В лютому 1961 року на базі трьох колгоспів: «Зоря комунізму», ім. Тельмана (с. Новосілки) та «За врожай» (с. Андріїв) виник учгосп «Україна» — науково-дослідне господарство Житомирського сільськогосподарського інституту. 1968 року на базі його четвертого (Андріївського) відділку створено Житомирське експериментальне господарство вирощування елітного насіння овочів.

Учгосп розташований у чотирьох населених пунктах, обробляє 6,7 тис. га землі, в т. ч. 4,3 тис. га орної, 87 га хмільників. У господарстві 86 тракторів, 270 електромоторів загальною потужністю 1175 квт, 22 зернові комбайни, 15 інших збиральних комбайнів, 75 автомобілів, понад 2,3 тис. голів великої рогатої худоби та 3 тис. свиней. Чистий прибуток за рік становить 800 тис. карбованців.

Учгосп вирощує сортове насіння картоплі, льону, зернових та інших культур для колгоспів Черняхівського, Коростишівського, Новоград-Волинського та інших районів області. Тут працює 6 виробничих дільниць, 6 тваринницьких ферм, ремонтна майстерня, заводи — плодоконсервний, зерноочисний, комбікормовий, пилорама та ін. На виробництві зайнято близько півтори тисячі чоловік, зокрема 23 фахівці з вищою та 25 із середньою спеціальною освітою.

1956 року промислова артіль «Молот» реорганізована в обозний завод — високомеханізоване підприємство виготовлення возів та саней, кузовів для автомашин, де є півтораста робітників та інженерно-технічних працівників.

Промартіль, що випускала цеглу, 1956 року реорганізовано в державний цегельний завод. Його виробнича потужність зросла до 11 млн. штук цегли на рік. Завод реконструйовано і переведено на цілорічне виробництво цегли. Тут — 100 робітників та інженерно-технічних працівників. Багатьох із них відзначено урядовими нагородами, робітницю М. В. Ясненко — орденом Трудового Червоного Прапора.

Авіація на полях учгоспу «Україна». 1965 р.

[1] Житомирський облпартархів, ф. 590, оп. 1, спр. 27, арк. 15, 20, 21.

Значно розширився і збільшив випуск продукції Черняхівський сирзавод. Продукція його користується великим попитом у населення. Розширює виробництво і харчокомбінат. У ювілейному 1967 році він випустив продукції на 1616 тисяч крб. Майже вдвоє більше, ніж два роки тому.

Великим підприємством є побутовий комбінат з кравецьким, шевським, столярним цехами, майстернями для ремонту годинників, холодильників та інших предметів побуту.

1955 року на основі пайових внесків колгоспів у Черняхові організовано «Міжколгоспбуд» — велике підприємство з потужною виробничою базою, що вже спорудило в районі десятки приміщень виробничого та культурно-побутового призначення.

Районне відділення «Сільгосптехніки», створене 1961 року на базі колишньої МТС № 1, має добре механізовані майстерні, нафтобазу, 68 автомашин, 22 трактори та багато іншої техніки. Відділення укомплектоване досвідченими технічними кадрами.

Розширено хлібоприймальний пункт, корисна площа якого становить 15 980 кв. метрів. Тут збудовано лабораторію, зерносклад, пожежну водозбірню, сушарку та інші споруди.

З великим політичним і трудовим піднесенням черняхівці відзначили 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Першість у ювілейному соціалістичному змаганні здобули доярки учгоспу «Україна» Г. І. Столярчук, М. М. Супруненко, які надоїли по 3 тис. літрів молока на корову. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна за досягнуті успіхи в праці 310 переможців соціалістичного змагання відзначено урядовими нагородами. Орденом Трудового Червоного Прапора — агронома П. І. Цвеня.

Трудящі Черняхова добилися нових перемог за роки восьмої п'ятирічки. Робітничий колектив обозного заводу виконав п'ятирічний план на 107,4 проц. до 1 вересня 1970 року. Працівники харчокомбінату за п'ятирічку виконали план реалізації продукції на 127 проц., підвищили продуктивність праці на 42,9 процента.

За п'ятирічку збудовано телевізійний ретранслятор, встановлено 495 радіоточок.

Успіхів домоглися і працівники сільськогосподарського виробництва. Учгосп «Україна» одержав 2112 тис. крб. чистого прибутку.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 квітня 1971 року за досягнуті успіхи, досягнуті у розвитку сільськогосподарського виробництва, і виконання восьмого п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства й тваринництва нагороджено: орденом Жовтневої Революції П. Г. Докіля — заступника директора учгоспу «Україна», І. С. Шлапака — завфермою цього ж господарства, орденами і медалями нагороджено сім працівників учгоспу.

Під керівництвом партійних організацій колективи підприємств успішно виконали соціалістичні зобов'язання на честь 50-річчя утворення СРСР. Якщо на 1972 рік промисловими підприємствами було передбачено виробити продукції і реалізувати її на 9185 тис. крб., то фактично виконано на 130 тис. крб. більше.

Незважаючи на несприятливі кліматичні умови, робітники учгоспу «Україна» зібрали з кожного гектара зернових і зернобобових по 23, картоплі — 173 центнери.

Рік у рік росте і впорядковується селище. Широкого застосування набули телевізори, радіоприймачі, холодильники, пральні машини та інша побутова техніка. Вулиці селища заасфальтовані, озеленені декоративними деревами, вечорами спалахують лампи денного світла.

Виросли десятки красивих будинків міського типу, що зводяться за розробленим планом. Центром селища є Радянська площа. Тут розміщені райком партії, райвиконком та інші районні організації. В центрі площі височить пам'ятник В. І. Леніну.

До послуг трудящих 8 магазинів. У райунівермазі «Промінь» запроваджено вільний доступ до товарів, проводяться виставки-продаж тканин, взуття, готового

одягу, організовується доставка товарів додому. Дедалі розширюється мережа підприємств громадського харчування. В селищі діють чотири їдальні, ресторан, буфети.

Поліпшується обслуговування населення транспортом. Регулярно курсують автобуси з Черняхова до Житомира, Коростеня, Володарська-Волинського, до багатьох сіл району.

Мережа медичних закладів райцентру представлена поліклінікою, районною лікарнею, дитячою консультацією та санепідстанцією, де працює 26 лікарів та 145 чоловік середнього медперсоналу. Всі медичні заклади забезпечені найновішим медичним устаткуванням.

Значний крок уперед зроблено в галузі освіти. У середній, двох восьмирічних та середній школі робітничої молоді навчається понад 1,5 тис. учнів. Лише за післявоєнні роки середню освіту в Черняхові здобуло близько 1200 юнаків і дівчат. У середній школі створено клуб інтернаціональної дружби, який листується з учнями НДР, Чехословаччини, Болгарії. В клубі зберігаються фото Фіделя Кастро з його автографом, листи Ірми Тельман, дочки Ернста Тельмана.

За високі показники у навчанні та вихованні учнів багатьох учителів нагороджено, зокрема М. М. Терещенко та І. Г. Углова — орденом Леніна, С. Т. Івашкевича — орденом Трудового Червоного Прапора, А. К. Волкову — орденом «Знак Пошани».

Батьківським піклуванням оточені дошкільнята. В селищі функціонують двоє ясел, два дитячі садки, дитячий комбінат. У них створені всі умови для утримання і виховання 448 малюків. До послуг трудящих будинок культури на 500 місць, кінотеатр на 350 місць, бібліотека для дорослих, книжковий фонд якої становить понад 33 тис., і дитяча бібліотека з книжковим фондом близько 11 тис. примірників. Крім того, є бібліотеки при обозному й цегельному заводах, районному відділенні «Сільгосптехніки», райспоживспілці, що працюють на громадських засадах. В усіх бібліотеках селища — понад 70 тис. книжок. При районному будинку культури створено аматорські гуртки.

В авангарді господарського й культурного життя Черняхова йдуть 530 комуністів, об'єднаних у 30 первинних парторганізаціях. Найбільшою є парторганізація учгоспу «Україна», що налічує 119 комуністів. Майже 500 юнаків і дівчат є членами 19 комсомольських організацій.

Велику громадсько-політичну роботу проводить селищна Рада депутатів трудящих, в складі якої 120 депутатів, зокрема 54 жінки. Працюють комісії: побутового обслуговування, комунального господарства, сільськогосподарська, планово-бюджетна, культурно-освітня. Більшість свого бюджету Рада використовує на благоустрій селища, піднесення культурно-освітньої роботи. До кінця дев'ятої п'ятирічки Рада планує завершити будівництво середньої школи на 1 тис. місць, районної друкарні, газифікувати 530 квартир, прокласти 3 км водогону тощо.

Дедалі більше зростає потяг трудящих до знань. Лише в системі партійної та комсомольської освіти Черняхова навчаються 614 чоловік. При райкомі партії працюють школа партійно-господарського активу та університет сільськогосподарських знань, при будинку культури — народний університет культури з факультетами: літератури і мистецтва, педагогічних знань, охорони здоров'я, де навчається 190 жителів селища. У райцентрі діє університет педагогічних знань.

Заможне, культурне життя нині у Черняхові. Трудящі селища з певністю дивляться в завтрашній день, вони докладають усіх зусиль до успішного виконання величної програми будівництва комуністичного суспільства, що так яскраво накреслена в історичних рішеннях XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

Я. Д. ВАЩЕНКО, В. П. МАЛІНОВСЬКИЙ, А. А. ПАВЛОВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ЧЕРНЯХІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА (до 1948 р.— Андрієво-Українське) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Очеретянці, за 6 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. Дворів — 347, населення — 998 чоловік.

В селі розміщене Житомирське експериментальне елітно-насіннєве господарство, яке обробляє 2,2 тис. га земельних угідь, в т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Господарство вирощує елітне насіння озимої пшениці, жита, ячменю, кормового буряка, маточники та насінники капусти, багаторічні трави, хміль та ін. Розвинуто м'ясо-молочне племінне тваринництво.

Працюють середня школа, де 18 учителів навчають 220 учнів, будинок культури на 325 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 6,8 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, майстерня побутового обслуговування, сільмаг.

За трудові успіхи в розвитку сільського господарства 82 чоловіка нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Директор середньої школи В. Ю. Будник — заслужений працівник культури УРСР.

Сільська парторганізація об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 61 члена ВЛКСМ.

Андріївка вперше згадується 1605 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1922 року створено товариство спільного обробітку землі.

186 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них загинули 80, 150 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

На честь загиблих односельців та визволителів села споруджено пам'ятник і 3 обеліски на братських могилах.

БЕЖІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. Дворів — 359, населення — 887 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Головине та селище Головинського кар'єроуправління.

В Бежеві розташована центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний.

В Головиному іде розробка родовища декоративного лабрадориту, що ним облицьовано Мавзолей В. І. Леніна, ряд станцій Московського, Ленінградського та Київського метрополітенів, Московський державний університет, Палац з'їздів у Кремлі та кілька інших споруд. 67 працівників кар'єру відзначено орденами й медалями Радянського Союзу. Майстру полірувального цеху О. А. Вербичу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, майстер цеху М. Л. Краснобокий нагороджений орденом Жовтневої Революції, каменотес Л. Й. Підлісний та полірувальник І. П. Войтенко — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Бежеві є середня школа, де 22 учителі навчають 276 учнів, клуб, 2 бібліотеки з книжковим фондом 8,9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 майстерні побутового обслуговування, поштове відділення, 3 крамниці. У Головиному при кар'єроуправлінні працюють профтехучилище, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, два медичні пункти, клуб на 300 місць, бібліотека з книжковим фондом 5,6 тис. примірників, поштове відділення, сім крамниць.

Партійна організація Бежева (створена 1920 року) об'єднує 27 комуністів, комсомольська — 99 членів ВЛКСМ.

За трудові успіхи 39 жителів Бежева нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Ланкова Г. І. Дідківська за вирощування високих урожаїв льону в 1939 році удостоєна ордена Леніна, 1966 року — ордена Трудового Червоного Прапора.

В історичних документах Бежів уперше згадується 1611 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1922 року створено першу сільськогосподарську артіль.

306 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 126 загинуло, 180 нагороджено бойовими орденами і медалями. В Бежеві — два обеліски на братських могилах воїнів-визволителів села від німецько-фашистської окупації.

У Бежеві народився М. П. Дашкевич (1852—1908) — відомий дослідник історії російської та української літератури, професор Київського університету, дійсний член Петербурзької Академії наук.

Неподалік Бежева виявлено городище, а поблизу Головиного — кургани й могильник слов'ян VI—VII століття.

ВЕЛИКА ГОРБАША — село, центр Малогорбашівської сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Горбаші. Дворів — 237, населення — 891 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мала Горбаша.

Працює п'ята дільниця учгоспу «Україна» Житомирського сільськогосподарського інституту. Господарство вирощує для колгоспів області елітне насіння зернових культур та картоплі.

В селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 240 учнів, будинок культури на 350 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 8,4 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, два сільмаги.

За успіхи в праці 29 трудівників села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Парторганізація села об'єднує 17 комуністів, комсомольська — 16 членів ВЛКСМ.

Засноване село у XVI ст. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

100 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 51 загинув, 61 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. За

героїзм, виявлений у боях з німецькими фашистами, житель Великої Горбаші командир танка Є. А. Сук посмертно нагороджений орденом Леніна.

На братській могилі воїнів, які полягли, визволяючи село від німецько-фашистських окупантів, встановлено обеліск. У 1970 році на честь загиблих воїнів-односельців встановлено обеліск Слави.

ВИДИ́БОР — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Горбаші. Дворів — 349, населення — 1,2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Ганнопіль, Коростелівка, Свидя.

У Видиборі розкинулася центральна садиба колгоспу «Дружба», який обробляє 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,2 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжні підприємства — млин і пилорама.

В селі працюють середня школа, де 28 учителів навчають 403 учні, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, 2 сільмаги, 2 майстерні побутового обслуговування, дитячий садок-ясла.

За визначні успіхи в праці 103 трудівники села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Сільська парторганізація об'єднує 67 комуністів, комсомольська — 164 члени ВЛКСМ.

Видибор виник 1606 року. Жителі села брали участь у визвольній війні 1648—1654 рр. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

220 видиборців відстоювали незалежність Батьківщини на фронтах Великої Вітчизняної війни. З них 93 загинуло, 157 нагороджені бойовими орденами й медалями. На честь загиблих односельців споруджено обеліск. На братській могилі воїнів-визволителів села від німецько-фашистських окупантів встановлено пам'ятник. У центрі села височить пам'ятник В. І. Леніну.

У Ганнополі споруджено пам'ятник Герою Радянського Союзу Ю. В. Тварковському, який загинув у боях з фашистськими загарбниками під час визволення села в 1943 році.

ВИСО́КЕ (до 1950 р. два села — Високе-Українське і Високе-Чеське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Горбаші. Дворів — 598, населення — 1,7 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Осники.

У Високому розміщується центральна садиба колгоспу ім. 1 Травня, який спеціалізується на виробництві свинини. Колгосп має в користуванні 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Допоміжні підприємства: млин, пункт виробництва трав'яної муки, пилорама.

На території села працюють середня школа, в якій 33 вчителі навчають 400 учнів, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 13,6 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, пологовий будинок, дитячі ясла-садок, поштове відділення, ощадна каса, шість магазинів, дві майстерні побутового обслуговування.

Герой Соціалістичної Праці Н. Г. Заглада серед ланкових колгоспу. Село Високе. 1968 р.

За трудові успіхи 62 жителі села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. В селі живе і працює знатна ланкова-льонарка Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради УРСР Н. Г. Заглада. Г. М. Баб'як — бригадир тракторної бригади, удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Дві партійні організації села об'єднують 44 комуністи, дві комсомольські — 142 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1584 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

250 жителів Високого брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 170 загинуло, 91 нагороджено бойовими орденами й медалями.

На честь загиблих односельців вдячні земляки спорудили обеліск Слави, на чотирьох братських могилах воїнів-визволителів, в одній з яких похований Герой Радянського Союзу Д. І. Плакидін, встановили пам'ятники.

Неподалік Високого виявлено поселення трипільської культури та поховання доби міді, на околиці Осників — поселення скіфського періоду та черняхівської культури.

ВІЛЬСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Дубовець. Дворів — 381, населення — 1,3 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Перемога, Щербини, Ялинівка.

На території Вільська розміщується центральна садиба колгоспу «Жовтень» (заснований 1923 року), який обробляє 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Основні культури — льон, картопля, розвинуто хмелярство, м'ясо-молочне тваринництво.

За трудові успіхи 139 жителів села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є середня школа, де 30 учителів навчають 476 учнів, будинок культури на 350 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12,7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт,

поштове відділення, 3 крамниці, 2 майстерні побутового обслуговування.

Сільська парторганізація об'єднує 38 комуністів, комсомольська — 127 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Вільськ належить до 1586 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1928 року створено сільськогосподарську артіль.

375 жителів села боронили Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 214 нагороджені бойовими орденами й медалями. На честь 167 загиблих односельців споруджено пам'ятник-монумент, де викарбувані імена полеглих у боях.

Загиблим визволителям села від німецько-фашистської навали встановлено пам'ятник.

На честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції у селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ГО́РБУЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. В селі 631 двір, населення — 1,8 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане с. Науменка.

У Горбулеві розміщується центральна садиба колгоспу «Батьківщина», який має в користуванні 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Допоміжне підприємство — пункт переробки льону. На території колгоспу є великі поклади лабрадориту, вироби з якого надходять до багатьох міст і сіл Радянського Союзу. На території села розміщено відділення «Сільгосптехніки».

В селі — середня школа, де 28 учителів навчають 390 учнів, клуб на 150 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 17,5 тис. примірників, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, поштове відділення, ощадна каса, п'ять магазинів, дві майстерні побутового обслуговування.

За трудові успіхи 83 горбулівці нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Вчителька О. Й. Лебідь 1939 року за сумлінну працю на ниві народної освіти нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

3 партійні організації села об'єднують 46 комуністів, 3 комсомольські — 160 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1584 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 7 листопада 1924 року споруджено пам'ятник героям революції.

354 жителі села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 205 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. На честь загиблих 249 односельців споруджено обеліск. На братських могилах воїнів-визволителів села встановлено три пам'ятники.

У роки фашистської окупації в селі діяла підпільна організація під керівництвом Д. Яковенка.

У Горбулеві два пам'ятники В. І. Леніну.

Уродженцями села є В. Ф. Головчанський — генерал-майор (зараз генерал у відставці, живе в Москві); В. Н. Мартиненко — кандидат історичних наук, заступник міністра закордонних справ України; В. Г. Горбаренко — кандидат технічних наук; С. М. Антонюк — кандидат історичних наук: М. Ф. Огійчук — кандидат економічних наук, А. Ф. Маленівський — кандидат історичних наук.

ГОРОДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру та 13 км від залізничної станції Житомир. Дворів — 288, населення 859 чоловік.

У Городищі розміщується центральна садиба колгоспу «Світанок», який обробляє 1138 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 918 га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський та м'ясо-молочний.

У селі є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 147 учнів, будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,5 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, сільмаг.

За успіхи в розвитку сільського господарства 45 колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Сільська парторганізація об'єднує 17 комуністів, комсомольська — 46 членів ВЛКСМ.

Городище відоме з XVI ст. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

165 городищенців брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 88 загинуло, 70 нагороджені бойовими орденами й медалями.

На честь воїнів, які загинули, визволяючи село від гітлерівців, поставлено пам'ятник.

Поблизу Городища виявлено стоянку доби раннього палеоліту.

ДІВО́ЧКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. Дворів — 343, населення 1,1 тис. чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», який обробляє 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі (заснований в 1924 році). Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Діє млин.

У селі працюють восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 212 учнів, будинок культури на 220 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 6,9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, майстерня побутового обслуговування, сільмаг.

За успіхи в праці 33 трудівники села удостоєні орденів та медалей Радянського Союзу.

Партійна організація села (створена 1921 року) об'єднує 22 комуністи, дві комсомольські — 44 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1584 року. Під час революції 1905—1907 рр. тут відбулося селянське заворушення. Ра-

Пам'ятник борцям революції, споруджений 1924 року в с. Горбулеві. 1959 р.

дянську владу встановлено в січні 1918 року.

186 жителів села відстоювали незалежність своєї Батьківщини на фронтах війни, з них 78 чоловік загинуло, 56 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

На двох братських могилах воїнів-визволителів села від німецько-фашистських окупантів споруджено пам'ятники-обеліски.

ЖА́ДЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Горбаші. Дворів — 311, населення — 960 чоловік. Сільраді підпорядковані села Карла Маркса і Нераж.

У Жадьках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, який обробляє 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний. Допоміжні підприємства: млин, два пункти переробки льону. За трудові успіхи 58 колгоспників нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є середня школа, де 24 вчителі навчають 320 учнів, будинок культури на 255 місць, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 18 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, сільмаг, майстерня побутового обслуговування.

Партійна організація села об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 127 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1784 року. Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 187 жителів села із зброєю в руках захищали честь і незалежність своєї Батьківщини. З них 113 загинуло, 95 нагороджено бойовими орденами й медалями. Уродженцю села Нераж В. А. Тишкевичу за героїзм, виявлений під час визволення Польщі, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В центрі Жадьків споруджено обеліск на честь загиблих односельців. На трьох братських могилах воїнів-визволителів села від гітлерівців — пам'ятники.

ЗАБРІ́ДДЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. Дворів — 362, населення — 980 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Щеніїв.

У Забрідді розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, який має в користуванні 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський та м'ясо-молочний. Діють млин та пилорама.

Працюють середня школа, де 19 учителів навчають 335 учнів, будинок культури на 400 місць, є бібліотека з книжковим фондом 9,2 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-садок, поштове відділення, два магазини, майстерня побутового обслуговування.

За трудові успіхи 89 жителів села нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Ланкова Я. М. Рисінська за високі врожаї льону удостоєна ордена Леніна. Голова колгоспу О. І. Титаренко в 1969 році був делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Й. М. Поліщук — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Щенієва.

Сільська парторганізація (створена в грудні 1920 року) об'єднує 36 комуністів, комсомольська (створена 1926 року) — 118 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1617 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В лютому того ж року створено товариство спільного обробітку землі «Допомога».

Під час Великої Вітчизняної війни 175 жителів Забріддя билися проти німецьких фашистів, 90 загинуло, 127 відзначено бойовими орденами й медалями. Уродженець с. Щеніїва Й. М. Поліщук за героїзм, виявлений у боях за Дніпро восени 1943 року, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

На честь воїнів, які полягли, визволяючи Забріддя в 1944 році, поставлено три обеліски Слави.

Уродженцем Забріддя є доктор біологічних наук Б. Н. Сергєєв.

На околицях села виявлено поселення доби бронзи та давньоруського періоду.

ЗО́РОКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру та за 8 км від залізничної станції Горбаші. Дворів — 180, населення — 488 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишпіль та Іванків.

У Зорокові розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який обробляє 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Працює два млини.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,8 тис. примірників, медпункт, поштове відділення, сільмаг.

За успіхи в праці 22 трудівники Зорокова нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Парторганізація села об'єднує 30 комуністів, дві комсомольські — 42 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1772 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

220 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 117 загинули, 98 нагороджено бойовими орденами й медалями. На честь загиблих воїнів-визволителів села на трьох братських могилах поставлено обеліски.

Неподалік Іванкова виявлено слов'янське поселення VI—VII ст. н. е.

КЛІТИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Горбаші. Дворів — 194, населення — 557 чоловік.

Сільраді підпорядковані села Крученець, Ксаверівка, Плехів.

У Клітищах розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має в користуванні 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний. Допоміжні підприємства — млин та пилорама.

За трудові успіхи 45 колгоспників нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 149 учнів, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 10,9 тис. примірників, медпункт, поштове відділення, сільмаг, дитячі ясла-садок.

Сільська парторганізація об'єднує 28 комуністів, дві комсомольські — 41 члена ВЛКСМ.

Село відоме з 1618 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

113 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 71 чоловік загинув, 63 нагороджено бойовими орденами й медалями.

Уродженцями Клітища є М. Н. Янчевський — генерал-майор танкових військ; Г. Ф. Поліщук— кандидат сільськогосподарських наук.

ПЕКА́РЩИНА — село, центр Мокренщинської сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Горбаші. Дворів — 175, населення — 578 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мокренщина.

В Пекарщині розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», який має в користуванні 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом.

За трудові успіхи 47 колгоспників відзначені орденами й медалями Радянського Союзу. 1969 року електрик колгоспу В. А. Овдійчук був делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Працюють восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 133 учні, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 8,7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини.

Парторганізація села об'єднує 20 чоловік, комсомольська — 44 комсомольці.

Пекарщина відома з другої половини XVII ст.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 78 жителів села воювали проти гітлерівської навали, з них 48 загинули, 60 нагороджено бойовими орденами й медалями.

На честь воїнів-визволителів села, які полягли в боях з фашистами, на братських могилах встановлено два обеліски.

НОВОПІ́ЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, на річці Кам'янці (притока Тетерева), за 16 км від залізничної станції Дубовець. Дворів — 508, населення — 1,5 тис. чоловік. Сільраді підпорядковані села Окілок та Івановичі.

В Новополі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має в користуванні 2,5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орних. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Колгосп спеціалізується на виробництві м'яса, птиці. Є пункт переробки льону й пилорама.

В селі працюють середня школа, де 22 вчителі навчають 396 учнів, будинок культури на 365 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-садок, поштове відділення, ощадна каса, три магазини, майстерня побутового обслуговування.

За трудові успіхи 56 новопільців нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Сільська парторганізація об'єднує 20 комуністів, дві комсомольські — 139 членів ВЛКСМ. Перший комсомольський осередок створено в листопаді 1923 року.

Село відоме з 1618 року. Після скасування кріпосного права селяни виступили проти сплати викупних сум за землю. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни 320 новопільців боронили свою Батьківщину на фронті, з них 200 чоловік загинуло, 149 нагороджено бойовими орденами й медалями.

На честь воїнів, які полягли, визволяючи село від німецьких фашистів, споруджено обеліск і пам'ятник.

У центрі села височить пам'ятник В. І. Леніну.

ОЧЕРЕТЯ́НКА (до 1946 р.— Ворів) — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Очеретянки, за 12 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Топорища. Дворів — 192, населення — 545 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Рудня.

В Очеретянці розміщується центральна садиба колгоспу ім. Воровського, який має в користуванні 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський і м'ясо-молочний.

Працюють восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 144 учнів, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12,7 тис. примірників, медпункт, поштове відділення, два магазини, майстерня побутового обслуговування.

За трудові успіхи 40 очеретянців нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Сільська парторганізація об'єднує 16 комуністів, дві комсомольські — 38 членів ВЛКСМ.

Очеретянка відома з другої половини XVII ст.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року.

98 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 59 загинуло, 74 нагороджено орденами й медалями.

На братських могилах визволителів села від німецьких фашистів встановлено 2 обеліски і пам'ятник.

СА́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Тростянці, за 25 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Турченка. Дворів — 165, населення — 493 чоловіка.

Сільраді підпорядковані села Нові Сали, Осівка, Росівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Діє млин.

За успіхи в праці 39 колгоспників нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

В селі є восьмирічна школа, де 10 учителів навчають 142 учні, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 12 тис. книжок, медпункт, сільмаг.

Парторганізація села об'єднує 20 комуністів, дві комсомольські — 65 членів ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XVII ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

130 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 78 загинули, 90 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

На честь загиблих воїнів-визволителів села від фашистської окупації на братській могилі встановлено обеліск Слави.

СЕЛЕ́ЦЬ (до 1953 року — Селище) — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Очеретянці, за 20 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Фасова. Дворів — 246, населення — 621 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Браженка.

В Селеці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який обробляє 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний. Допоміжним підприємством є млин.

За трудові успіхи 34 жителі Сельця нагороджені ювілейними медалями на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Працюють восьмирічна школа, в якій 10 учителів навчають 124 учні, є будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12,6 тис. книжок, медпункт, поштове відділення, два магазини.

Сільська парторганізація (створена 1926 року) об'єднує 15 комуністів, комсомольська — 46 членів ВЛКСМ (створена 1923 року).

Село відоме з 1593 року. 1863 року стався виступ селян проти місцевих властей. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

156 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 96 чоловік загинули, 76 нагороджені бойовими орденами й медалями Радянського Союзу.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла підпільна група, яка входила до складу Потіївської підпільної організації на чолі з І. Ф. Бугайченком.

На братських могилах воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівців, встановлено пам'ятник.

На околиці Блаженки виявлено давньоруське городище.

СЕЛЯ́НЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. Дворів — 237, населення — 689 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишнева та Славів.

У Селянщині розміщена центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочним тваринництвом. Колгосп спеціалізується на птахівництві. Є два млини.

Працюють середня школа, де 23 вчителі навчають 330 учнів, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 12,9 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, два магазини.

За досягнення у праці 49 трудівників села нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Ордена Жовтневої Революції удостоєний бригадир Г. С. Вілінчук.

Парторганізація села об'єднує 32 комуністи, дві комсомольські — 95 членів ВЛКСМ. Перший комсомольський осередок створено 23 вересня 1924 року.

Село відоме з 1610 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

180 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 105 загинуло, 86 нагороджено бойовими орденами й медалями.

На братських могилах воїнів-визволителів села встановлено обеліск і пам'ятник.

СЛІ́ПЧИЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Бистріївки, притоки Тетерева, за 20 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. В селі 387 дворів, населення — 1139 чоловік. Сільраді підпорядковане село Корчівка. У Сліпчицях розміщується центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який має в користуванні 2397 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2022 га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний. Допоміжні підприємства: млин, гранітний кар'єр.

За трудові досягнення 48 жителів села відзначені орденами й медалями Радянського Союзу.

Сільська парторганізація (створена 1921 року) об'єднує 23 комуністи, дві комсомольські — 190 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1602 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. З березня 1922 року виникла комуна ім. Шевченка.

250 чоловік билися з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 168 чоловік загинуло, 132 нагороджено бойовими орденами й медалями.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла підпільна комсомольська група, яку очолював комуніст О. Л. Войтенко.

На честь воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівців, встановлено 2 обеліски і пам'ятник.

Неподалік Корчівки виявлено городище та курганний могильник часів Київської Русі.

СТИ́РТИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та залізничної станції Горбаші. Дворів — 232, населення — 690 чоловік. Сільраді підпорядковані села Малинівка та Федорівка. У Стиртах розміщена центральна садиба колгоспу «Будівник комунізму», за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний. 1940 року колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Працюють восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 205 учнів, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,3 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини.

Трудові успіхи 36 жителів села відзначено орденами й медалями Радянського Союзу.

Парторганізація села об'єднує 18 комуністів, дві комсомольські — 45 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1605 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

217 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 128 загинуло, 109 нагороджено бойовими орденами й медалями.

На братських могилах воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівців, споруджено 5 обелісків.

Уродженцями Стиртів є кандидат сільськогосподарських наук Т. А. Терещенко та медичних — А. Я. Безпалюк і А. Й. Дрозд.

Поблизу Стиртів виявлено слов'янські кургани VI—VII століття.

ТРОКО́ВИЧІ. — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Строковиці, на автошляху Житомир — Мозир. Дворів — 740, населення — 2,4 тис. чоловік. Сільській Раді підпорядковано с. Некраші.

На території Троковичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який обробляє 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Діють млин, пилорама. Напрям господарства льонарсько-картоплярський з розвинутим хмелярством та м'ясо-молочний.

М. І. Бакалов — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Троковичів.

В селі є середня школа, в якій 37 учителів навчають 538 учнів, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки з книжковим фондом 11,6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-садок, поштове відділення, чотири магазини, майстерня побутового обслуговування.

П'ять партійних організацій об'єднують 60 комуністів, дві комсомольські — 179 членів ВЛКСМ. Партійний осередок створено 1920 року, комсомольський — 1921 року.

За трудові успіхи 136 трудівників села удостоєні орденів і медалей Радянського Союзу. Орденом Леніна нагороджено: доярку Г. І. Сич, ланкову по льону О. В. Коротун, вчителя М. Г. Теодоровича; орденом Жовтневої Революції — техніка-будівельника П. М. Сидорчука, п'ять чоловік нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

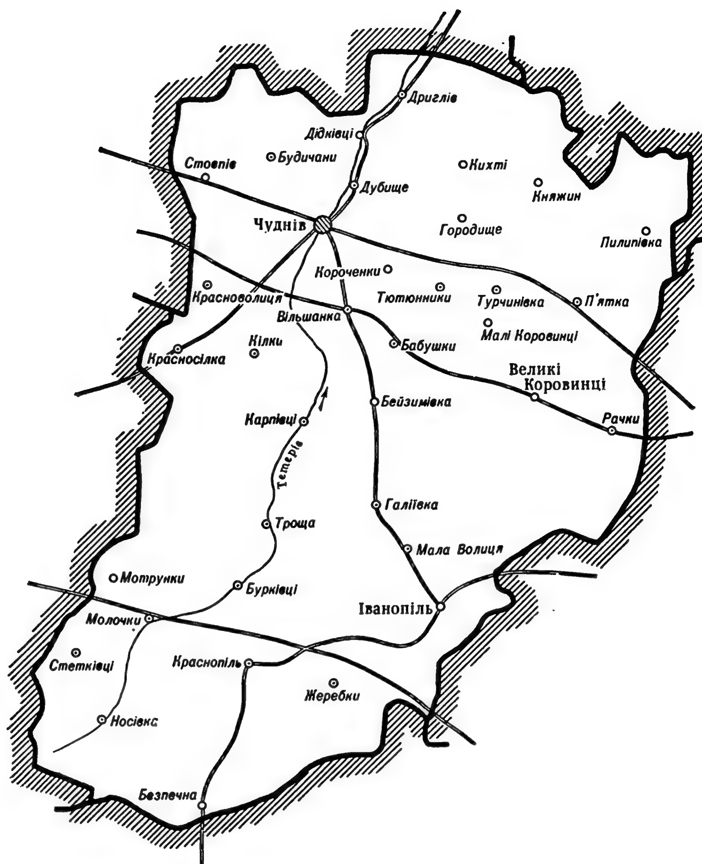
Село відоме з 1584 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

406 жителів Троковичів брали участь у Великій Вітчизняній війні, з них 197 загинуло, 254 нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Односельцю М. І. Бакалову за героїчний подвиг під містом Мелітополем посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі два пам'ятники-обеліски на братських могилах, споруджені в 1963 році.

Уродженцем села є кандидат медичних наук В. П. Євтушенко.

ЧУДНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1037 кв. км, населення — 62,3 тис. чоловік, з них сільського — 44,6 тис. (65,7 проц.). Середня густота населення — 65 чоловік на 1 кв. км. 3 селищним та 22 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 58 населених пунктів. У районі є 76 партійних, 95 комсомольських, 112 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. Працюють 4 радгоспи, 23 колгоспи, 10 промислових підприємств. Населення обслуговують 61 медичний заклад. Мережа народної освіти налічує 57 загальноосвітніх шкіл. В них навчаються 11790 учнів. Крім того, є професійно-технічне училище, музична школа, два будинки піонерів, 5 дитячих комбінатів, 10 дитячих садків, 26 дитячих ясел. Культурно-освітню роботу ведуть 14 будинків культури, 51 клуб, 94 бібліотеки, 51 кіноустановка, з них широкоекранних — 45. У Великих Коровицях працює музей В. І. Леніна. У районі 8 пам'ятників В. І. Леніну, 51 обеліск Слави та пам'ятник на братських могилах, 5 пам'ятників односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни.

ЧУ́ДНІВ

уднів — селище міського типу, центр району. Розташований на скелястих берегах річки Тетерева, за 53 км на південний захід від Житомира. До залізничної станції Чуднів-Волинський — 4 км. Населення — 6600 чоловік.

Місцевість, де розташоване селище Чуднів, була заселена людьми в далеку давнину, про що свідчать знахідки знарядь праці доби бронзи: кам'яна сокира, молоток, тесло та інші речі. 1471 року Чуднів згадується як місто-фортеця Київського воєводства. В ньому було «три гармати і дві пищалі. А на місті людей повно і 23 корчми»[1].

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 4.

1506 року великий литовський князь Сігізмунд подарував Чуднів К. І. Острозькому і дозволив йому «замок збудувати і місто осадити». Чуднівський замок став одним з найбільших у володіннях князя Острозького, який жорстоко експлуатував населення, обкладав його податками грошовими, медовими, бобровими, куничними.

1569 року Чуднів підпав під владу шляхетської Польщі. Ще більше посилився соціальний та національно-релігійний гніт. У відповідь на експлуатацію селяни піднімалися на боротьбу проти гнобителів. Так, жителі Чуднова 1593 року взяли активну участь у селянсько-козацькому повстанні під проводом К. Косинського[1].

Великого лиха селянам завдавали міжусобиці магнатів та шляхти. Мешканці Чуднова були розорені в 1618 і 1629 рр. Я. Острозьким та А. Русиновським.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. багато жителів Чуднова боролося проти польської шляхти в загонах селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького. В липні 1648 року магнат Я. Вишневецький, відступаючи через Бердичів, Чуднів і Чорторию, жорстоко розправлявся з місцевим населенням за їх участь у визвольній війні. Загін козаків і селян під проводом Максима Кривоноса, переслідуючи шляхетські війська, визволив Чуднів[2]. Проте 19 червня 1653 року польська шляхта знову захопила містечко, пограбувала жителів, понад 300 чоловік забрала в полон.

Та населення Чуднова не скорилося шляхті. Восени 1660 року, коли шляхетська Польща в союзі з кримським ханом знову напала на українські землі, воно виступило на боці російського війська і козацьких полків. Бої, які відбулися під Чудновом і Любарем, закінчилися поразкою російського війська і оточенням козацьких полків в Слободищі, що привело до укладення Слободищенського трактату, за яким Правобережна Україна відходила до Польщі[3].

У 80-х роках XVII ст. населення Чуднова взяло активну участь у повстанні під проводом Прокопа, а в 1734 році підтримало боротьбу гайдамацького загону, очолюваного І. Клобуцьким[4].

Придушуючи селянські повстання, польська шляхта посилювала економічний та національно-релігійний гніт. У першій половині XVIII ст. чиншові побори в Чуднівському старостві досягли значних розмірів. У 40-х роках, з виникненням фільварка, всі селяни були переведені на панщину, яка в 60-і роки досягла п'яти днів на тиждень. Ремісники змушені були сплачувати чинш і виходити на «замкову» роботу[5].

У 1789 році містечко налічувало 428 дворів і 2444 жителі. На цей час тут було п'ять церков і два костьоли[6].

1793 року Чуднів у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Спочатку він входив до Ізяславського намісництва, а з 1797 року — до Волинської губернії. Це сприяло дальшому розвиткові містечка. Інтенсивніше почали розвиватися промисловість, ремесла й торгівля. Тут працювали гуральня, цегельний та шкіряний заводи, два водяні млини. Чуднів став значним центром торгівлі на Волині. На ярмарки, що відбувалися п'ять разів на рік, з'їжджалися купці не тільки місцеві, а й з-за кордону. Торгували хлібом, худобою, лісом, столярними й гончарними виробами, мануфактурою та іншими товарами.

На початку XIX ст. Чуднову надано право міста.

Проте в умовах самодержавного ладу становище трудящих залишалося дуже важким. Особливо скрутно жилося селянам. Поміщиця Потоцька жорстоко експлуатувала і ремісників. Тільки за 1788 рік податки на них становили 4 тис. крб. сріб-

---

[1] К. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 3, стор. 56.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 144.
[3] «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 55, 56.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 83, 105, 214, 215.
[5] В. А. Маркина. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII — 60-е годы XVIII ст., стор. 361.
[6] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, ч. 3, арк. 15, 16.

лом. У першій половині XIX ст. панщина сягала 190 днів на рік. Інвентарна реформа 1847—1848 рр. мало що змінила у становищі селянства. Земля, як і раніше залишалася власністю поміщиків, селяни й далі перебували в кріпацькій неволі. Не виправдала їхніх сподівань і реформа 1861 року. На 165 селянських дворів (28 тяглових, 121 піший і 16 городників), за уставною грамотою виділялося 213 десятин присадибної землі, 735 польової та 163 десятини сінокосу. Викупна сума 213 десятин присадибної землі становила 21 755 крб. 83 коп., 735 десятин польової — 8558 крб. На кожний піший двір припадало 4 десятини орної землі і десятина сіножатей. До того ж, селянам виділялися найгірші землі. В скарзі на пана до властей вони писали, що «багато у нас нікчемної землі, зовсім поганої, непідходящої». 16 грудня 1864 року селяни звернулися до мирового посередника з проханням зменшити плату за землю. Та полегшення селяни не дочекалися. На 1878 рік тільки один селянин зміг викупити свою ділянку та ще 4 роки добивався посвідчення на викуплену землю[1].

В пореформений період Чуднів зростає, збільшується кількість населення. 1897 року в містечку проживало 8640 чоловік. На початку XX ст. появляються маслоробний завод, на базі гуральні — винокурний, паровий млин, відкрився хліботорговий склад[2]. Розвиткові промисловості й торгівлі сприяла залізниця Бердичів — Шепетівка, колія якої пролягла поблизу Чуднова. В містечку діяла пошта, телеграф, агродільниця. Проте медичне забезпечення залишалося на низькому рівні. Тут були лікарня на 14 ліжок, аптека. Хворих приймали три лікарі.

Населення залишалось неписьменним. Освіту здобували одиниці. На базі однокласного училища, заснованого 1871 року, 1907 року в містечку відкрито двокласне сільське училище. У ньому вчилося в 1913 році 264 дітей, а закінчили його 30. 1913 року почало діяти вище початкове змішане училище, за навчання в якому треба було платити, але в трудящих таких коштів не було. Недоступними були приватна бібліотека, книжкова крамниця.

Тяжкі соціально-економічні умови життя селян та міщан штовхали їх на боротьбу. В 1905 році під впливом революційних подій у країні, в Чуднові відбулася масова демонстрація, в якій пліч-о-пліч з робітниками виступали селяни. Вона проходила під лозунгами: «Геть самодержавство!», «Хай живе демократична республіка!». Житель Чуднова Н. І. Абраменко розповсюджував серед демонстрантів листівки соціал-демократичної партії: «До всіх робітників», «До всіх громадян», що закликали трудящих до збройного повстання проти самодержавства. 2 жовтня 1906 року в с. Пилипах Абраменка схопили жандарми, а через рік за вироком Київської судової палати він був засланий до Сибіру[3].

Столипінська аграрна реформа загострила класові суперечності, прискорила процес класового розшарування селянства. Одночасно з утворенням куркульських господарств посилювалася пролетаризація селянства. Бідняки наймалися до куркулів або виїжджали до Калузької, Самарської та інших губерній Росії.

В умовах першої світової війни злиденне становище чуднівців погіршало. Чоловіки пішли на фронт. Сім'ї лишилися без годувальників. Господарства занепадали, зменшилися посівні площі, знизилася урожайність.

Повідомлення про повалення царизму чуднівці зустріли як давно очікувану звістку, та буржуазний Тимчасовий уряд не збирався розв'язувати питання про мир і землю. Перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і ленінський Декрет про землю чуднівці сприйняли з радістю. Проте приступити до соціалістичних перетворень трудящим Чуднова одразу не судилося. На зміну органам буржуазного Тимчасового уряду прийшли ставленики буржуазно-націоналістичної Центральної ради. 5 січня 1918 року селяни зробили спробу конфіскувати поміщицькі землі

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 822, арк. 18, 21, 51, 52, 63, 64, 311, 315, 332.

[2] Фабрики и заводы всей России, стор. 493, 495, 755.

[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 124, оп. 45, спр. 359, арк. 7.

і розподілити їх між собою, але місцеві органи Центральної ради взяли під охорону поміщицький маєток[1].

В кінці січня 1918 року в містечку встановлено Радянську владу, обрано Чуднівську Раду робітничих, селянських та солдатських депутатів на чолі з О. Й. Козловським[2]. Рада приступила до розподілу поміщицької землі. Та скористатися правом на землю трудящі тоді ще не змогли. В кінці лютого 1918 року Чуднів захопили німецькі окупанти.

Восени 1918 року під керівництвом Волинського підпільного губкому КП(б)У на території повіту, й Чуднівської волості зокрема, почав розгортатися партизанський рух. Керував ним підпільний ревком. Наприкінці листопада партизани визволили Чуднів від німецьких окупантів та гетьманців[3].

Але владу в містечку захопили ставленики петлюрівської Директорії. Кілька місяців у районі Чуднова точилися запеклі бої партизанів і підпільників з петлюрівськими військами. Чуднів кілька разів переходив з рук у руки. Вдруге він був визволений 4 березня 1919 року. Разом з частинами Червоної Армії до містечка увійшли 200 партизанів, які в бою поблизу станції Чуднів-Волинський захопили ворожий бронепоїзд та велику кількість боєприпасів[4]. Через кілька днів Чуднів знову захопили петлюрівці. Втретє його визволили 12 березня. На короткий час петлюрівцям вдалось увірватися в містечко ще й у квітні. Після визволення містечка в квітні 1919 року в ньому розпочав роботу ревком. До його складу ввійшли комуністи З. П. Прус та О. Й. Козловський. Ревком здійснив перерозподіл землі, запровадив робітничий контроль на спиртовому заводі. На куркулів і власника заводу було накладено контрибуцію.

Напруженою видалася весна 1919 року. Одержавши землю, сільська біднота докладала всіх зусиль, щоб обробити й засіяти її. Не було тягла, не вистачало насіння. Велику допомогу бідноті насінням і тяглом подавав ревком.

У червні 1919 року ще недобиті банди петлюрівців знову вдерлися до Чуднова. Проте цього разу ворог недовго був у містечку. У вересні частини 45-ї та 44-ї радянських дивізій визволили Чуднів. У боях під Чудновом петлюрівські війська зазнали нищівної поразки. Сам Петлюра таємно 6 грудня втік на залізничну станцію Миропіль, а звідти — в Польщу.

Минула тривожна зима. Селяни готувались до посівної. Та замість плуга їм знову довелося взятися за зброю. У квітні 1920 року в Чуднів вдерлися війська Пілсудського. На заклик ревкому майже все доросле населення Чуднова пішло до Червоної Армії. У першій половині червня Червона Армія визволила Чуднів. Але становище лишалося напруженим аж до середини листопада 1920 року, оскільки в повіті діяли недобиті петлюрівські банди. Для їх розгрому в районі Чуднова було створено спеціальну групу військ, до складу якої увійшли 45-а стрілецька дивізія, кавалерійська дивізія Г. І. Котовського і корпус Червоного козацтва В. М. Примакова. Вони блискуче справилися з поставленим завданням. На кінець 1920 року становище в районі Чуднова стабілізувалося. У розгромі ворога активну участь взяли жителі Чуднова. Сотні їх мужньо билися в підрозділах Першої Кінної армії та 44-ї стрілецької дивізії.

Разом з місцевою біднотою, колишні фронтовики бралися за вирішення господарських справ, здійснення продовольчої політики, боротьби з спекуляцією. Керували роботою волосний та містечковий ревкоми. Їх очолювали Г. А. Прус і П. Ф. Зотько.

На початку 1921 року в Чуднові було створено партійний осередок[5]. Тоді ж відбулися вибори до Рад. Перебудова сільського господарства, розподіл продпо-

---

[1] Боротьба трудящих Волині за владу Рад, стор. 105.

[2] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-142, оп. 1, спр. 4, арк. 8.

[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 83, 84.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 167, оп. 1, спр. 20, арк. 55.

[5] Житомирський облдержархів, ф. Р-2697, оп. 1, спр. 4, арк. 432—437.

датку, ліквідація неписьменності, організація народної освіти та охорона здоров'я — такий далеко неповний перелік питань, які в той час вирішували партійні організації, виконком та КНС. Основну увагу вони приділяли розвиткові сільського господарства, зокрема розширенню посівних площ, збиранню врожаю. Треба було зробити все, щоб запобігти голоду. В лютому 1922 року, допомагаючи голодуючому населенню Поволжя, жителі Чуднова і сусідніх сіл направили до Царицина ешелон зерна[1].

Розгортаючи господарське будівництво, Чуднівський волвиконком у 1921 році організував вивчення природних багатств волості, внаслідок чого було виявлено великі поклади граніту, глини, піску, зроблено оцінку лісових багатств. Важливу роль відіграли Чуднів і Чуднівська волость у боротьбі з нестачею палива в країні. За рішенням губвиконкому 1921 року створили Чуднівський лісозаготівельний район. За короткий строк трудящі містечка й волості заготовили сотні кубометрів дров і відвантажили їх промисловим центрам країни[2].

З 1923 року Чуднів — центр району, з 1924 року — селище міського типу.

З болем у серці сприйняли мешканці Чуднова звістку про смерть В. І. Леніна. 22 січня 1924 року в селищі відбувся багатолюдний траурний мітинг, на якому було прийнято резолюцію «Ні на крок не відступимося від заповітів Ілліча». В ній трудящі поклялися бути до кінця вірними справі Леніна.

Чуднівці успішно відбудовували народне господарство. 1924 року працювали два млини, спиртовий та два шкіряні заводи. Багато робилося для розгортання державної і кооперативної торговельної мережі.

Налагоджувалася робота медичних закладів. 1925 року в Чуднові діяла лікарня на 25 ліжок, 2 амбулаторії, аптека. У закладах охорони здоров'я працювало 5 лікарів та 12 чоловік середнього медперсоналу. Відкрилися початкова й дві семирічні школи, де 22 вчителі навчали 863 дітей, діяли шестимісячні курси ліквідації неписьменності. Велику роботу провадили два клуби, два сельбуди і бібліотека.

Та трудящі усвідомлювали: їм не подолати злиднів, поки не буде перебудоване сільське господарство на соціалістичній основі. Здійснюючи заповіти В. І. Леніна, чуднівці взялися до кооперування селянських господарств. 1927 року в Новому Чуднові було створено Товариство спільного обробітку землі — «Новина» . ТСОЗ об'єднав 50 селянських господарств, земельний фонд його становив 130 га. Через рік організували ТСОЗ ім. 1 Травня. Весною 1929 року ці два товариства об'єдналися в колгосп «Новина». Відтоді в селищі розпочався масовий рух за колективізацію. Його організаторами були комуністи Т. П. Мастюк, П. М. Волошин, Ф. Т. Косюк та жінка-комуністка М. В. Бондаренко[3]. В роки громадянської війни вона разом з чоловіком працювала в політвідділі 13-ї армії, а згодом була відряджена до Чуднова для подання допомоги в здійсненні колективізації.

На 1930 рік у колгоспі «Новина» (з 1937 року — ім. Комінтерну) було 150 коней, 6 жаток, молотарка, з допоміжних підприємств — олійня й цегельня. Та з часом господарство зростало, поступово освоювалися сівозміни, землю почали обробляти тракторами. У зміцненні економіки колгоспів багато допомагала Чуднівська МТС, створена влітку 1931 року. В її розпорядженні було 89 тракторів, 40 комбайнів, 25 автомашин та багато причіпного інвентаря[4].

За роки першої та другої п'ятирічок колгосп став економічно міцним. Починаючи з 1936 року, хлібороби рік у рік вирощували високі врожаї зернових і технічних культур. З'явилися стахановці — передовики сільського господарства і тваринництва. В 1938 році І. М. Климик, який працював на свинофермі, добився вирощування й збереження 17 поросят від кожної свиноматки і став учасником Всесоюзної сіль-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-28, оп. 1, спр. 19, арк. 177.
[2] Журн. «Хозяйство Волыни», 1921, № 2—3, стор. 16.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 88, оп. 1, спр. 1032, арк. 298.
[4] Там же, ф. 137, оп. 1, спр. 133, арк. 3.

ськогосподарської виставки. 1939 року в колгоспі зібрано по 25 цнт пшениці, по 20 цнт ячменю, по 110 цнт картоплі з гектара. За високі виробничі показники у вирощуванні зернових і технічних культур колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Ю. С. Рєщиков (у центрі) — організатор і керівник Чуднівського підпільного райкому партії в роки Великої Вітчизняної війни. Фото 1939 р.

Серед механізаторів сільського господарства налічувалося 24 стахановці, в їх числі — Т. А. Манило, Б. П. Лозовий, які у 1938 році добилися середнього виробітку на 15-сильний трактор 734 га. Обидва механізатори також були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1].

Партійна організація і селищна Рада велику увагу приділяли медичному обслуговуванню. В лікарні, що мала 75 ліжок, працювало 11 лікарів і 26 чоловік середнього медперсоналу. Набирала розвитку народна освіта. Місцеву семирічну школу перетворено на середню; в 1937 — відбувся перший випуск сорока п'яти учнів. В будинку культури розгортали роботу гуртки художньої самодіяльності.

Невпізнанно змінився Чуднів. Ставши районним центром, він почав швидко рости й упорядковуватись. На його вулицях з'явилися нові житлові будинки, магазини, установи культурно-побутового призначення. Центральні вулиці забруковано й обсаджено декоративними деревами.

Мирне будівництво перервав підступний напад гітлерівської Німеччини. 7 липня 1941 року селище захопили фашисти[2]. Настали чорні дні фашистської неволі. Над радянськими людьми окупанти чинили жорстокі розправи. Тільки в серпні 1941 року загинуло від рук гітлерівців близько п'яти тисяч чоловік[3].

Уже з перших днів окупації в Чуднові почала розгортатися підпільна боротьба. Для керівництва нею в кінці 1941 року Житомирський підпільний обком партії направив до Чуднова свого уповноваженого П. В. Товкача. Він організував нелегальний районний партійний комітет, до складу якого увійшли К. П. Житник, Н. В.Чернецький, М. Ф. Матвійчук, П. В. Лебедюк, В. В. Григорович, Д. П. Панков та П. І. Тарасенко. Секретарем комітету обрали комуніста Ю. С. Рєщикова (до початку війни завуч середньої школи в Дзержинську). Комітет підтримував міцний зв'язок з Житомирським обкомом партії[4].

Чуднівська підпільна організація швидко зростала. На початок 1942 року в ній налічувалося близько ста підпільників. Були створені підпільно-диверсійні групи в селах Вільшанці, Дриглові, Тютюнниках, Карпівцях, а також у Чуднові. Керівником чуднівської групи був М. Ф. Матвійчук.

Чуднівський підпільний комітет мав у своєму розпорядженні два радіоприймачі. Це дало змогу регулярно слухати повідомлення Радянського інформбюро, а потім через підпільні листівки інформувати населення району про становище на фронтах. Для узгодження своїх дій з операціями партизанського з'єднання І. І. Шитова чуднівська диверсійна група вирішила приєднатися до групи О. Г. Єгорушкіна, яка входила до цього з'єднання. Після об'єднання група іменувалася Житомирсько-Бердичівським партизанським загоном. Командиром його був О. Г. Єгорушкін, а начальником штабу К. П. Житник. Загін дислокувався в районі сіл Крутого, Грем'ячого, Глибочок.

Чимало сміливих операцій здійснили партизани й підпільники Чуднова на станції Чуднів-Волинський. Під керівництвом члена підпільного райкому партії

---

[1] Почетная книга Всесоюзной сельскохозяйственной выставки. Украинская ССР, стор. 44.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 390.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 28, арк. 181.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 38, арк. 112.

П. І. Тарасенка було пошкоджено 21 танковий мотор та сім вантажних автомашин. Відважні брати Рогожеви 13 квітня 1943 року, знищивши охорону ворожого ешелону, визволили 85 радянських громадян, яких гітлерівці відправляли на каторжні роботи до Німеччини.

Підпільники підтримували зв'язки з партизанськими загонами О. Г. Єгорушкіна і К. Д. Дюкова. В ці загони вони направили 127 чоловік, передали 115 гвинтівок, 800 гранат, 1670 кілограмів вибухівки, 18 автоматів, 4 кулемети, 17 тис. патронів, а також 2 тонни цукру та багато інших продуктів харчування. Зв'язки з іншими підпільними організаціями, зокрема з Вінницькою, Дзержинською та Любарською, підтримувалися через зв'язкового О. М. Фролова. В листопаді 1943 року він героїчно загинув у збройній сутичці з гітлерівцями[1]. В червні 1943 року фашистам вдалося схопити Ю. С. Рєщикова, Н. В. Чернецького, М. Ф. Матвійчука, П. Самчука та братів П. Я. і М. Я. Рогожевих. Їх відвезли до Бердичева і там закатували. Щоб уникнути дальших арештів, підпільники влилися в партизанські загони.

6 січня 1944 року 276-а і 316-а стрілецькі дивізії 11-го стрілецького корпусу під командуванням генерал-майора І. Т. Зимерцова визволили Чуднів[2]. У боях за його визволення віддали своє життя 127 воїнів — представників різних національностей, серед них майори В. Ф. Лунцев та М. В. Волін, старший лейтенант М. Д. Таранов, лейтенанти І. Ф. Зуєв, І. І. Кріахідзе, молодший лейтенант В. К. Буров та інші. В боях з фашистами брало участь 827 чуднівців, загинуло 230. За бойові заслуги орденами й медалями СРСР відзначено 497 чоловік.

Визволений від фашистської окупації Чуднів важко було пізнати. Гітлерівці спалили 1660 будівель, зруйнували приміщення установ, знищили колгоспне майно та устаткування спиртозаводу. Фашистські варвари вирубали сади й парки[3].

Ще чувся гуркіт близьких боїв, а чуднівці вже відбудовували народне господарство. Відновили свою роботу райком партії та райвиконком. Відбудовні роботи очолили комуністи. В січні 1944 року їх було 10 чоловік, а на липень парторганізації Чуднова вже налічували 43 комуністи. В 1948 році в райцентрі було 14 парторганізацій, 144 члени і кандидати в члени партії[4].

Чуднівці подавали допомогу фронту. В 1944 році вони внесли до фонду Червоної Армії півмільйона карбованців на танкову колону, здали 8 тис. цнт зерна, надіслали велику кількість подарунків воїнам на фронт.

Відроджувати народне господарство допомагала вся країна. Лише для відбудови спиртозаводу з Москви прибула бригада трудармійців-монтажників у складі 250 чоловік на чолі з інженером С. С. Прозіним. Поруч з російськими мулярами Ф. І. Матюховим, Л. М. Тібенковим та іншими працювали чуднівці В. І. Воронюк, Ф. Б. Рубашов, Н. І. Кальченко. Вони систематично виконували виробничі норми на 150—200 проц.[5]. У відбудові комбінату допомогли також робітники Челябінська, які виготовили устаткування для заводу. Самовідданою працею чуднівців і російських братів за короткий строк завод було відбудовано, 30 грудня 1945 року він дав першу продукцію, річний план 1948 року виконав за 11 місяців, а в 1950 році досяг довоєнного рівня виробництва. Стали до ладу й діяли артіль «III п'ятирічка», промкомбінат, хлібопекарня та інші підприємства.

Завдяки самовідданій праці колгоспників і допомозі держави поступово з руїн і попелищ піднімався колгосп ім. Комінтерну. Вже 1944 року він здавав державі хліб, цукрові буряки та іншу сільськогосподарську продукцію. Для відновлення тваринництва держава надала кредит в сумі 12 тис. крб. На кінець 1945 року в колгоспі було вже 85 голів великої рогатої худоби, 10 голів свиней і 65 коней[6]. 1946 року

---

[1] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 38, арк. 115, 116.
[2] Архів МО СРСР, ф. 11, оп. 1442, спр. 5, арк. 14—18.
[3] Житомирський облдержархів, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 28, арк. 181.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 137, оп. 2, спр. 14, арк. 2, 25; оп. 3, арк. 21.
[5] Газ. «Радянська Житомирщина», 9 березня 1946 р.
[6] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-2459, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

колгоспники своєчасно посіяли і зібрали урожай ранніх зернових: пшениці по 16 цнт з га, жита — по 14, ячменю — по 16 цнт. В 1950 році колгосп досяг довоєнного рівня виробництва основних сільськогосподарських культур: пшениці — по 18 цнт з га, ячменю — 19, цукрових буряків — 185 цнт з гектара.

Водночас з відбудовою народного господарства відновлювалися заклади охорони здоров'я, освіти й культури. 1944 року вже працювали райлікарня, середня школа, бібліотека, будинок культури.

Партійні організації, Рада мобілізували трудящих на нові трудові звершення. Розширювали виробництво промислові підприємства. 1955 року спиртосоковий комбінат виконав п'ятирічний план достроково і збільшив випуск продукції на 80 проц. в порівнянні з 1950 роком. Для оволодіння новою технікою при комбінаті відкрилися курси підвищення кваліфікації робітників без відриву від виробництва. В наступні роки завод нарощував виробничі потужності. 1957—1960 рр. були встановлені нові бродильні чани, водяні насоси, поновлено апаратуру сокового цеху; введено автоматичну лінію розливу вин, реконструйовано спиртовий цех.

Нові звершення здійснено у восьмій п'ятирічці. Готуючи гідну зустріч 50-річчю Великого Жовтня, колектив комбінату спорудив зерносховище на 1,5 тис. тонн, перевів на рідке паливо котельню, провів комплексну механізацію в солодовому цеху.

З 1965 по 1970 рік було впроваджено 113 раціоналізаторських пропозицій, що дало можливість зекономити 38,5 тис. крб. Валова продукція з 1960 по 1970 рік збільшилася в 2,5 раза. В 1970 році за першість у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 34 передовики виробництва були нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». 145 робітникам комбінату присвоєно звання ударника комуністичної праці. Спиртовому цеху і механічній майстерні присвоєно звання колективів комуністичної праці.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР. Колектив комбінату достроково виконав завдання першого і другого років дев'ятої п'ятирічки. В порівнянні з 1971 роком випуск продукції в 1972 році зріс на 107,4 проц. Цих успіхів колектив комбінату добився завдяки самовідданій праці та оснащенню його сучасною технікою. До якого цеху не зайдеш, одразу ж побачиш верстати, обладнання, механізми, зроблені й надіслані на комбінат трудящими підприємств інших республік. У котельному цеху, наприклад, експлуатуються парові котли, виготовлені російськими братами на Бійському котельному заводі. В солодовому й спиртовому цехах працюють вальцьові установки Воронезького машинобудівного заводу. Соковий — обладнано потужними гідравлічними пресами Тбіліського машинобудівного заводу ім. Орджонікідзе. В транспортному — трактори й автомашини з маркою різних заводів країни.

Тепер Чуднівський спиртосоковий комбінат — велике сучасне підприємство. Більшість процесів на ньому механізовано і автоматизовано. Продукцію заводу знають у Москві, Ленінграді, Києві, Баку, Владивостоці та інших містах Радянського Союзу. На комбінаті працює великий, дружний колектив робітників, інженерів і техніків. Серед них понад 50 з вищою й середньою спеціальною освітою.

В роки восьмої п'ятирічки в Чуднові стали до ладу нові підприємства: будівельна організація ПМК-60, рембуддільниця, сількомунгосп, промкомбінат, побуткомбінат. Успішно виконують плани виробництва і реалізації продукції й інші промислові підприємства. Харчокомбінат в 1970 році виробив продукції безалкогольних напоїв, ковбасних виробів та риби холодного копчення на 699 тис. крб.; в 1971—1972 роках — на півтора мільйона крб.

Значних успіхів домігся колгосп ім. Комінтерну, який з 1954 по 1970 рік очолював двічі кавалер ордена Леніна і ордена Жовтневої революції І. К. Михайловський. Вже в 1955 році колгосп одержав з кожног. гектара 21 цнт пшениці,

22 цнт ячменю, 205 цнт цукрових буряків. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва колгосп ім. Комінтерну 1955 року був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Виставком преміював його бібліотекою й радіовузлом, а 11 кращих виробничників нагородив Малою золотою медаллю. Добрий урожай зібрав колгосп 1959 року. Рільнича бригада П. Т. Катюхи виростила на кожному гектарі 24 цнт пшениці, 26 цнт ячменю, 31 цнт проса. Ланка Н. А. Годован зібрала цукрових буряків по 300 цнт, картоплі по 125. Колгосп побудував ферму для великої рогатої худоби на 600 голів, свинарник на 800 голів та склад для мінеральних добрив.

Завдяки дальшому впровадженню механізації та підвищенню культури землеробства в 1961 році всю посівну площу обробили й засіяли в рекордно короткий строк — за 8 робочих днів. Валовий прибуток колгоспу від рослинництва і тваринництва становив тоді 756 668 крб. Зростали прибутки, більшала кількість вкладів на нове капітальне будівництво.

Нині колгосп ім. Комінтерну — велике багатогалузеве соціалістичне господарство. За ним закріплено 2400 га землі, в т. ч. 1735 га орної. Колгосп має близько тисячі голів великої рогатої худоби, 3300 голів свиней. 1972 року на колгоспних ланах працювало 17 тракторів, 14 комбайнів, 12 автомашин. На фермах запроваджено комплексну механізацію. Чистий прибуток колгоспу в 1972 році досяг 246 558 крб. Оплата праці на людино-день становила 4 крб. 57 коп.

Наведені цифри — свідчення постійного піклування партії та уряду про розвиток колгоспного ладу. Досягнуте — наслідок праці людей, животворного впливу на їх діяльність рішень Комуністичної партії. В колгоспі виросла ціла армія передовиків виробництва, людей, які своєю самовідданою працею примножують багатство господарства. За досягнуті успіхи в соціалістичному виробництві 55 колгоспників нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В роки восьмої п'ятирічки орденом Леніна нагороджено бригадира П. Т. Катюху (його бригада виростила по 41 цнт пшениці та по 250—300 цнт цукрових буряків з гектара), орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку Н. М. Брайон і механізатора, учасника 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників В. С. Маленького. Багатьох передовиків соціалістичного змагання занесено до Книги трудової слави колгоспу, а найстарішим ветеранам А. Я. Сусолу, С. Я. Момоту, О. О. Брайону присвоєно звання почесних колгоспників.

З великим завзяттям трудилися колгоспники в другому році дев'ятої п'ятирічки, готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення Союзу РСР. Вони організовано провели весняні польові роботи, виростили дорідний урожай.

Трудові успіхи бригадира тракторної бригади М. К. Гуменюка 1972 року відзначено орденом Леніна. З великим піднесенням трудящі Чуднова взяли нові соціалістичні зобов'язання в третьому, вирішальному році дев'ятої п'ятирічки. Так, колектив спиртосокового комбінату бореться за випуск надпланової продукції на 75 тис. крб., промкомбінат виробить її на 650 тис. крб. Колгоспники артілі роблять все, щоб виробити на 100 га угідь 207 цнт м'яса та 327 цнт молока.

Зростає колгоспне виробництво, водночас підвищується матеріальний і культурний рівень колгоспників. На спорудження й ремонт житлових будинків колгосп щороку асигнує близько 30 тис. крб. Колгоспники одержують оплачувані відпустки. Значні кошти витрачаються на культурно-побутові цілі. Так, коштом колгоспу зведено будинок культури на 600 місць, школу, ясла, здійснено електрифікацію.

Пушкінська вулиця в Чуднові. 1972 р.

Росте, впорядковується Чуднів. Працьовиті руки людей роблять його невпізнанним. У центрі селища побудовано 16-квартирні житлові будинки, нове приміщення Ради, триповерховий універмаг. Протягом 1960—

1972 років в селищі споруджено близько 350 сучасних цегляних житлових будинків з світлою верандою, кухнею та кількома кімнатами. Є водогін, вулиці заасфальтовані.

Поліпшується й побутове обслуговування населення. Розширюється мережа громадського харчування. Діють 5 їдалень, чайна, кафе, 26 магазинів та буфетів.

Розширюється мережа лікувальних закладів. У Чуднові є лікарня на 100 ліжок, станція швидкої допомоги, поліклініка, рентгенкабінет, аптека. Населення обслуговують 110 чоловік медперсоналу, з них 25 лікарів. Тут працює заслужений лікар УРСР Д. Ф. Білецький.

Алея Слави в Чуднівському парку відпочинку. 1972 р.

В середній, восьмирічній та заочній школах оволодівають знаннями 1117 учнів, їх навчає 81 педагог. Працює музична школа. Середню освіту за 1945—1971 рр. здобули 2350 учнів. Вісім випускників середньої школи стали кандидатами наук. За сумлінну працю 9 учителів нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Гордістю трудящих райцентру є будинок культури «Ювілейний», споруджений на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В ньому з 1970 року працюють народний театр та самодіяльні гуртки. У просторих і світлих його кімнатах розмістилася бібліотека, що обслуговує дві тисячі читачів. До їх послуг — 25 тис. примірників книжок. Бібліотека влаштовує читацькі конференції, літературні вечори, зустрічі з письменниками.

Центр селища прикрашає широкоекранний кінотеатр на 500 місць. Тут чуднівці мають змогу познайомитися з кращими творами радянського і зарубіжного кіномистецтва. Радіо, телебачення, кіно, книги, газети й журнали ввійшли в щоденний побут чуднівців. Якщо в 1923 році на другій безпартійній конференції пропонувалося виписати на містечко дві газети, то в 1972 році трудящі селища отримували близько 10 тис. примірників періодичних видань. З 1934 року виходить газета «Прапор комунізму». Вона допомагає районній партійній організації мобілізовувати трудящих на виконання завдань партії й уряду в збільшенні виробництва промислової і сільськогосподарської продукції, висвітлює багатогранне життя району. В селищі збудовано стадіон, а на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна закладено новий парк на схилах мальовничого Тетерева.

Розвиток матеріального виробництва і розквіт культури породжують нові обряди, що гармонують з радянською дійсністю. Вже традиційними стали проводи до Радянської Армії, комсомольські весілля, вшанування ветеранів праці, новорічні поздоровлення, свято весни, врожаю та інші. Щороку 9 травня в День Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні трудящі Чуднова урочисто вшановують пам'ять загиблих за Радянську Батьківщину.

Чуднівці пишаються героями праці, новаторами виробництва, майстрами художнього слова. В Чуднові народилися і виросли письменник М. Б. Рубашов, доктор технічних наук, професор Л. П. Винокуров. У районній газеті «Прапор комунізму» понад 25 років працює письменник Павло Шпита, учасник Великої Вітчизняної війни, член Спілки письменників України. Незабаром вийде з друку його друга книга про повстання 1905 року на броненосці «Потьомкін» «Республіка на морі».

За роки восьмої п'ятирічки в центрі селища створено парк з алеєю Слави, на якій розміщені портрети земляків-героїв громадянської і Вітчизняної воєн. Серед

вих — Г. М. Вакуленчук, керівник повстання на броненосці «Потьомкін», Герої Радянського Союзу М. Н. Бортовський, З. В. Семенюк, А. М. Ляденко, учасник громадянської і Великої Вітчизняної воєн І. М. Петров, автор книги «Червоні фінни». На честь воїнів-визволителів тут у 1972 році споруджено обеліск Слави.

Успіхи в розвиткові матеріального виробництва, зростання культури трудящих селища забезпечують 25 місцевих партійних організацій, на обліку в яких 391 комуніст. Понад 600 юнаків та дівчат об'єднані в 17 комсомольських організаціях.

Разом з партійними організаціями велику роботу проводить селищна Рада, до якої обрано 85 депутатів. При селищній Раді депутатів трудящих працюють 7 постійних комісій — промисловості й транспорту, фінансово-бюджетна, охорони здоров'я, культосвітня та ін. У своїй діяльності Рада спирається на 150 активістів. Зростає також бюджет селищної Ради. В 1972 році він становив 196 727 крб., з них на культурно-соціальні витрати 96,1 тис. крб., на школи — 43,6 тис., дитячі установи — 43,5 тис. крб.

Трудящі селища,сповнені рішимості порадувати свою Вітчизну новими трудовими здобутками у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС і зробити своє селище ще красивішим.

М. К. НОВИК, І. Я. ПАНФІЛОВ

ВЕЛИ́КІ КОРО́ВИНЦІ

Великі Коровинці — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовані за 15 км від районного центру і за 2 км від станції Михайленки на залізниці Козятин—Шепетівка. Населення — 4,7 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Михайленки.

Археологічні знахідки на околицях сучасного селища свідчать про заселення цієї місцевості в давнину. Тут виявлено поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), доби бронзи та скіфських часів (VII—V ст. до н. е.), а також 2 городища періоду Київської Русі[1].

Великі Коровинці згадуються 1585 року в переліку міст і 45 сіл, дарованих княгині С. Острозькій київським воєводою князем К. (В.) К. Острозьким[2].

Улітку 1592 року, коли селянсько-козацьке повстання під проводом Криштофа Косинського поширилося на Київське, Волинське та інші воєводства, Великі Коровинці опинилися в районі активних дій загонів селян. Повстанці боролися проти феодально-кріпосницького гніту, що особливо посилився після Люблінської унії 1569 року. Вони знищували панські маєтки.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. жителі Великих Коровинців влилися до селянсько-козацьких загонів, керованих Максимом Кривоносом, і взяли активну участь у боях проти польсько-шляхетських військ[3].

За адміністративно-територіальним поділом, що виник у процесі визвольної війни 1648—1654 рр., село ввійшло до Білоцерківського полку. Проте під час російсько-польської війни 1654—1667 рр. шляхетській Польщі вдалося знову окупувати Великі Коровинці. До села повернувся

Вулиця у Великих Коровинцях. 1972 р.

[1] Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, т. 1, 1899, стор. 4.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 250.

[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 141.

пан і почав відновлювати старі порядки. Повинності селян зросли, особливо у XVIII ст., що й спричинилося до участі їх у гайдамацькому русі, який тривав на Правобережній Україні з початку XVIII ст. до 80-х років[1].

1793 року Великі Коровинці разом з іншими населеними пунктами Правобережної України були возз'єднані з Росією. З утворенням 1797 року Волинської губернії вони ввійшли до Озадівської волості Житомирського повіту[2]. 1798 року тут налічувалося 103 двори і близько 700 чоловік населення[3]. Належало село поміщикам Чесновським, на користь яких селяни відбували панщину (влітку три дні, а взимку — по два дні на тиждень).

На кінець XVIII ст. Великі Коровинці були значним населеним пунктом. Тут працювали гуральня, заїжджий двір, два шинки, на річці — два млини. Серед населення були поширені ремесла, зокрема ковальство та слюсарна справа, виготовлення селянських возів.

1831 року царський уряд конфіскував Великокоровинецький маєток за участь його власника Чесновського в польському визвольному повстанні 1830—1831 рр. Колишні кріпаки — жителі села були переведені на чинш. 1859 року у Великих Коровинцях і Михайленках (суміжне село) налічувалося 380 ревізьких душ, у користуванні яких було 2048 десятин землі. Пересічно на ревізьку душу припадало 5,4 десятини. Чиншовики не тільки сплачували чинш, вони були переобтяжені й іншими повинностями.

В 1872 році маєток придбав український землевласник і цукрозаводчик Ф. Терещенко. Оскільки взаємовідносини чиншовиків із землевласниками не були оформлені законодавством, Ф. Терещенко позбавив селян польових та сінокосних ділянок, залишивши їм тільки городи. Протестуючи проти самовільних дій землевласника, селяни 1876 року надіслали скаргу до Волинської палати кримінального суду, але й після цього не стало краще.

За положенням 1886 року царський уряд надав право чиншовикам протягом трьох років вирішувати питання про припинення чиншових відносин і переходу до викупу земель. Селяни знову звернулися до повітових установ у чиншових справах з проханням надати їм можливість викупити польові наділи. Однак і цього разу питання було вирішено на користь Терещенка[4].

Позбавивши селян землі, Терещенко тим самим забезпечив себе дешевою робочою силою, яку використовував на винокурному заводі та млинах. Протягом 1878—1880 рр. нащадки Ф. Терещенка збудували у Великих Коровинцях цукровий завод. Від залізничної станції Михайленки до заводу була прокладена залізнична вітка. За сезон підприємство виробляло 200—300 тис. пудів цукру[5].

Робітники заводу працювали в дві зміни по 12 годин на добу. Ніхто не дбав про елементарні санітарні умови на виробництві. Жили вони в бараках, спали на соломі, їхнього заробітку не вистачало навіть, щоб прогодувати сім'ю. Робітники часто хворіли й рано втрачали працездатність. Не краще жилося й селянам. Про своє становище вони писали генерал-губернаторові: «Земля Терещенка обійшла нас навколо: з правого боку підійшла під хати на три сажні, з лівого — сажнів на п'ять, а проти дворів — сажнів на двадцять. Куди не підеш — все земля Терещенка»[6].

Саме в такій сім'ї бідняка М. Вакуленчука народився і ріс син Григорій, що згодом став одним з організаторів відомого повстання моряків на броненосці «Потьомкін». На дев'ять душ сім'ї у М. Вакуленчука було всього п'ять десятин землі. Григорій і його брати з дитинства ходили на заробітки до поміщицької еконо-

[1] Коліївщина 1768, стор. 50—54.
[2] Список населенных пунктов Волынской губернии. Житомир, 1899, стор. 9.
[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 653, ч. 3, арк. 12 зв.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1287, оп. 38, спр. 1758; арк. 27; Житомирський облдержархів, ф. 2545, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[5] О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2, стор. 131.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 830, оп. 1, спр. 752, арк. 2, 8.

мії, наймалися на завод Терещенка, а хліба в сім'ї не вистачало. Важка праця, постійні злидні, яких зазнавали робітники й селяни, викликали жагучу ненависть до існуючого ладу. Селянський рух, що розгорнувся в кінці XIX ст. на Правобережній Україні, захопив і Великі Коровинці. Всупереч забороні землевласника користуватися випасом, селяни систематично випасали худобу на сінокосах Терещенка[1].

Революційні події 1905 року, які відбувалися в країні, знайшли широкий відгук серед трудящих Великих Коровинців. Близько 50 селян з 20 підводами взяли участь у рубанні лісу. Лісова сторожа спробувала не допустити їх, але селяни, озброївшись сокирами й дрючками, розігнали сторожу[2].

Влітку 1905 року село облетіла звістка про повстання матросів на броненосці «Потьомкін». У коротенькому листі моряки «Потьомкіна» повідомляли рідних про смерть Григорія. Осінь 1905 і літо 1906 року не припинялися в селі заворушення робітників і селян. 22 серпня 1906 року повсталі спалили поміщицьку економію[3]. Лише силою зброї вдалося приборкати робітників і селян.

Період 1910—1914 рр. у Великих Коровинцях, як і в країні загалом, характеризується дальшим розвитком промислового виробництва. Коровинецький цукровий завод у 1914 році виробив цукру майже в 2 рази більше, ніж у 1907 році. Крім того, в економії Терещенків діяв паровий млин.

На кінець 1913 року у Великих Коровинцях мешкало 1452 жителі, діяло поштово-телеграфне відділення. При заводі існувала лікарня на 10 ліжок, у ній працювали лікар і фельдшер. З навчальних закладів було тільки однокласне сільське училище та однокласне початкове, відкрите 1897 року.

Багато горя жителям села, як і трудящим усієї країни, завдала перша світова війна. Внаслідок мобілізації більшість селянських сімей лишилася без годувальників. Для потреб армії у селян забирали тягло, продовольство.

Після повалення царизму в селі раз у раз спалахували масові виступи робітників і селян. У квітні 1917 року робітники цукрозаводу виступили з вимогою восьмигодинного робочого дня, збільшення заробітної плати та поліпшення побутових умов. 31 травня в селі відбувся страйк наймитів, які працювали на бурякових плантаціях. Страйкуючі також вимагали підвищення заробітної плати[4]. Цукрозаводчик змушений був піти на деякі поступки, й роботи були відновлені.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала велику радість у робітників і селян. Почалася вперта боротьба проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради, за владу Рад. В січні 1918 року у Великих Коровинцях та інших населених пунктах встановлено Радянську владу. Була створена Рада селянських депутатів П'ятківської і Озадівської волостей[5], яка запровадила контроль над усіма підприємствами. Трудящі села не змогли тоді втілити в життя проголошені Радянською владою декрети. В лютому 1918 року Великі Коровинці окупували німецькі війська.

Гнівом і ненавистю зустріло населення Великих Коровинців загарбників. У середині травня 1918 року в селі відбулося повстання проти окупантів та їхніх прислужників. Приводом до цього став арешт членів земельного комітету села, які виступили проти німецької окупації. Озброєні селяни оточили будинок, де розмістився загін т. зв. гайдамацьких військ і де перебували в'язні. П'ять гайдамаків було вбито, заарештованих звільнено; робітники й селяни готувалися до розгрому цукрового заводу, але окупаційні власті прислали в село загін кінноти, броневик, кулеметну й дві піхотні роти, які придушили повстання[6].

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 167, оп. 6, спр 260, арк. 51, 53.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 366, арк. 1—3.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 537, арк. 279.
[4] Газ. «Волынь», 1 червня 1917 р.
[5] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 25.
[6] Наукові записки Житомирського педагогічного інституту, т. 6, стор. 31.

Однак боротьба трудящих на цьому не припинилася. Дехто з жителів села бився в партизанських загонах, які діяли в районі Чуднова — Великих Коровинців. Партизанські загони восени 1918 року визволили Чуднів і відбили у ворога Коровинецький завод[1]. Згодом окупанти знову захопили населений пункт.

Більше року село перебувало в руках ворогів Радянської влади. Спочатку хазяйнували тут німецькі окупанти, а з грудня 1918 року — ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії. У лютому 1919 року радянські війська визволили село. 19 лютого у Великих Коровинцях організовано революційний комітет. Його головою був О. М. Недзельський[2]. Ревком вів боротьбу з рештками банд, дбав про заготівлю хліба, згуртовував трудящих на піднесення економіки села, розгортання роботи цукрового заводу.

Спираючись на допомогу Радянської влади, сільська біднота взялася до господарювання. Були засіяні перші десятини наділеної землі. Змучені постійними злиднями, люди з нетерпінням чекали жнив. Але над селом знову нависла небезпека. Скориставшись просуванням Денікіна на півдні України, у похід на Київ із-за Збруча рушили недобиті банди петлюрівців. На початку серпня 1919 року село опинилося в руках ворога, тут почали поновлюватися старі порядки.

Восени 1919 року радянські війська визволили Житомирський повіт. Було відновлено роботу ревкому. Його очолив комуніст Самчук. У січні 1920 року створено партійну групу, до складу якої ввійшло 5 комуністів[3]. Партійний осередок керував боротьбою трудящих села за зміцнення Радянської влади.

17 січня 1920 року в Коровинцях відбувся губернський з'їзд працівників цукрової промисловості Волині[4]. Представник Коровинецького заводу доповідав з'їздові, що підприємство працює майже нормально, що за час, який минув після визволення, перероблено близько 2560 тонн цукрових буряків і одержано 368 тонн цукру.

В квітні 1920 року, коли на Україну вдерлися польські інтервенти, Великі Коровинці знову опинилися в руках ворога. Понад місяць окупанти хазяйнували в селі. В червні того року частини Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного визволили село[5]. Лише після цього для трудящих Великих Коровинців настав період мирного будівництва. З великими труднощами зіткнулися робітники й селяни, починаючи відбудову господарства. В роки воєнної інтервенції вороги Радянської влади вивезли з села 1200 голів великої рогатої худоби, 700 коней. На 70 проц. були зруйновані виробничі приміщення цукрозаводу. Загальна сума збитків, завданих підприємству, становила понад 2,5 млн. карбованців[6]. Спільними зусиллями робітники й селяни з допомогою держави відбудували зруйноване господарство. Селяни допомагали робітникам піднімати з руїн цукрозавод, робітники допомагали сільській бідноті налагоджувати сільське господарство. Керівництво цією роботою здійснювали ревком і партійний осередок.

В грудні 1920 року створено комітет незаможних селян (КНС)[4]. Спираючись на сільський актив, комуністи, яких у селі було вже 10 чоловік, проводили серед населення велику організаційну та масово-політичну роботу. Вони роз'яснювали головні завдання щодо зміцнення Радянської влади, допомагали молоді створити комсомольську організацію, були ініціаторами організації комітету взаємодопомоги, споживчої кооперації та гуртків ліквідації неписьменності.

1922 року став до ладу цукрозавод і за рік виробив 1158 тонн цукру. Комуністи згуртовували сільську бідноту навколо комнезаму, залучали селян до різних форм кооперації. У жовтні 1922 року 8 селянських господарств об'єдналися в комуну.

[1] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 6.
[2] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-685, оп. 1, спр. 4, арк. 52, спр. 10, арк. 5.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 139, арк. 2.
[4] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 329.
[5] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2, стор. 140—166.
[6] Філіал Житомирського облдержархіву у Бердичеві, ф. Р-685, оп. 1, спр. 1, арк. 11.

Після змін в адміністративно-територіальному поділі 1923 року Великі Коровинці були віднесені до Янушпільського району Житомирського округу. В цей час у селі мешкало 3550 чоловік. Працювала лікарня на 25 ліжок. За роки, що минули після закінчення громадянської війни, певних успіхів було досягнуто в культурному будівництві. З 1920 року почала працювати початкова школа. Тоді ж відкрито сельбуд та бібліотеку. Працівники цих закладів провадили серед населення бесіди, допомагали створювати гуртки художньої самодіяльності, влаштовували вечори.

Так, крок за кроком, трудящі Великих Коровинців прямували вперед шляхом, відкритим Великим Жовтнем. Багато уваги парторганізація та сільська Рада приділяли розвиткові соціалістичних форм господарювання. 1928 року в селі було організовано Товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), а 1929 — перший колгосп, якому було присвоєно ім'я Г. Вакуленчука. В 1930 році виник ще один колгосп —«Перше травня». Члени комуни й ТСОЗу згодом також вступили до колгоспів.

Розвиткові колективізації та зміцненню колгоспів всіляко намагалися перешкодити куркулі. Вони агітували селян виходити з колгоспів, розбирати реманент та худобу. Але всі їхні спроби виявилися марними. На кінець 1932 року більшість селян стала членами колгоспів.

У 1934 році внаслідок об'єднання артілей утворилося велике багатогалузеве господарство, в розпорядженні якого було близько трьох тисяч земельних угідь. 1939 року середня врожайність зернових становила 10,8 цнт з га, цукрових буряків — 128 цнт, картоплі — 150 цнт з га. Рік у рік зростала врожайність сільськогосподарських культур, збільшувалася продуктивність тваринництва. Дедалі заможнішим ставало життя трудівників. Серед колгоспників було чимало стахановців і ударників. Високі врожаї цукрових буряків збирали ланки П. С. Горбатюк та Д. В. Рибак. Стахановець-комуніст Я. В. Чешук у 1938 році зібрав по 402 цнт цукрових буряків з гектара, а в 1939 — по 420[1].

За роки будівництва соціалізму значних успіхів домігся колектив цукрового заводу. На основі реконструкції підприємства зросла продуктивність праці. У виробничий сезон 1940/41 року завод за добу переробив по 11 380 цнт буряків. При заводі був радгосп, який вирощував цукрові буряки та бурякове насіння.

Великі зміни сталися і в культурному житті села. В початковій, семирічній і середній школах 16 учителів навчали 280 учнів. Серед дорослого населення ліквідовано неписьменність. Працювали заводський клуб, бібліотека. Тричі на місяць демонструвалися кінокартини. Розгорталися роботи, пов'язані з електрифікацією та радіофікацією населеного пункту[2].

Мирну працю трудящих села було перервано віроломним нападом фашистської Німеччини на СРСР. У перші ж дні війни близько 500 мешканців села пішли на фронт захищати Батьківщину від ворога.

На початку липня 1941 року фашисти захопили село. Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, масові арешти, розстріли мирних громадян, жителі Великих Коровинців з перших днів окупації розгорнули боротьбу проти загарбників. У Богданівському лісі гітлерівці влаштували склад боєприпасів. У кінці липня 1941 року жителі навколишніх сіл кілька днів чули сильний гуркіт — це вибухали боєприпаси. Диверсію здійснив В. Курков — член підпільної групи Великих Коровинців[3]. У грудні 1941 року в селі почала діяти підпільна організація. Вона складалася з 19 чоловік. Незабаром патріоти налагодили зв'язок з Чуднівським підпільним райкомом партії . За його вказівкою на початку 1942 року в Коровинцях було створено дві диверсійні групи. Їх очолили комуністи А. Д. Кошкін та Н. І. Чешук[4]. У квітні 1943 року група А. Д. Кошкіна, знищивши охорону німецького військового ешелону, що стояв на станції Михайленки, захопила 6 кулеметів, багато автоматів

[1] Житомирський облпартархів, ф. 137, оп. 1, спр. 350, арк. 46, 47.
[2] Житомирський облпартархів, ф. 137, оп. 1, спр. 350, арк. 47.
[3] Герои подполья, вип. 2, стор. 265.
[4] Житомирський облпартархів, ф. 76, оп. 3-а, спр. 28, арк. 94.

та гвинтівок. За 1943 рік вона пустила під укіс 8 військових ешелонів ворога й висадила в повітря 4 мости на автомобільних шляхах і міст на залізниці, добула й передала партизанам 1660 кг вибухівки та 40 тис. штук патронів. 7 травня група Н. І. Чешука пустила під укіс ворожий ешелон біля села Рачківських Пилипів — знищила паровоз і 8 вагонів. 17 листопада 1943 року на станції Михайленки висадила в повітря склад з пальним і 9 вагонів з боєприпасами. На дільниці Бердичів—Чуднів гітлерівці не встигали ремонтувати полотно. Диверсії на залізниці дедалі частішали. Всього за час окупації група Н. І. Чешука пустила під укіс 13 ворожих ешелонів, внаслідок чого знищено 165 вагонів і 950 гітлерівців, висаджено в повітря 6 мостів, склад пального та багато інших об'єктів. Активну участь у цих диверсіях брали І. П. Якимчук, О. А. Гамчук, С. П. Козюра, М. С. Ігнатенко, І. В. Григоренко та М. М. Чешук.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 678 чоловік, з них 283 чоловіка загинуло.

За героїзм, проявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 412 жителів села удостоєні урядових нагород. Орденом Червоної Зірки, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Олександра Невського та багатьма медалями нагороджений В. І. Бородай. Він брав участь в обороні Москви та у визволенні Білорусії. У визволенні Чехословаччини брали участь Д. П. Волощук та М. О. Дорошин; А. К. Криковлюк був учасником Сталінградської битви, визволення Болгарії та Югославії. В складі партизанського загону ім. Чапаєва за світле майбутнє Чехословаччини воював М. Г. Лабунець. У листопаді 1961 року з нагоди 44-ї річниці Великого Жовтня уряд Чехословацької Соціалістичної Республіки нагородив М. Г. Лабунця «Зіркою чехословацького партизана».

6 січня 1944 року воїни 23-ї гвардійської ордена Леніна, ордена Суворова 2-го ступеня, двічі Червонопрапорної мотострілецької бригади 1-го Українського фронту полковника О. О. Головачова, згодом двічі Героя Радянського Союзу, визволили село від німецько-фашистських загарбників. З великим завзяттям трудящі взялися за відбудову. Окупанти зруйнували виробничі приміщення на заводі, корівники, свинарники, гаражі та інші споруди в колгоспі. Вони пограбували й знищили сільськогосподарський реманент, автомашини, худобу й птицю, майно на десятки мільйонів карбованців[1]. Щоб відбудувати завод і колгосп, бракувало робочих рук — весь тягар відбудови ліг на плечі жінок, старих та підлітків. Доводилося господарювати без машин, тягла, насіння. На допомогу прийшли російські брати. Навесні 1944 року колгосп одержав з РРФСР 130 цнт насіння, дві сівалки та три культиватори. Це була відчутна допомога.

Самовіддано працювали робітники цукрового заводу. Вже восени 1944 року тут почався перший післявоєнний виробничий сезон. Методом народної будови у перші післявоєнні роки було відремонтовано лікарню, школу, клуб та інші приміщення культурно-побутового призначення.

Протягом 1944—1950 рр. трудящі Великих Коровинців за допомогою державних асигнувань відбудували зруйноване господарство. Колгосп освоїв довоєнні посівні площі, відновив поголів'я худоби. Врожаї технічних та зернових культур у порівнянні з 1946 роком значно зросли.

У жовтні 1950 року в гості до трудящих села приїхали бойові побратими, соратники й друзі Г. М. Вакуленчука І. Личов і А. Войцеховський[2]. Потьомкінці розповіли про свою участь у революції 1905—1907 рр.,

Загальний вигляд цукрового заводу. Великі Коровинці. 1972 р.

[1] Житомирський облдержархів, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 28, арк. 105.
[2] Житомирський облдержархів, ф. Р-2545, оп. 1, спр. 1, арк. 61, 62.

Пам'ятник Г. М. Вакуленчуку — одному з організаторів повстання на броненосці «Потьомкін». 1971 р.

про героїчну боротьбу й смерть Г. М. Вакуленчука, вони закликали його земляків до нових перемог у соціалістичному будівництві.

1951 року колгосп виростив добрий урожай зернових і технічних культур. Прибутки його від рослинництва становили півмільйона карбованців, а від тваринництва — 86 526 крб. Серед працівників колгоспу найкращих показників домоглися доярки М. І. Поліщук, Н. П. Кравчук, О. О. Зайцева, які надоїли від кожної корови по 2200—2400 кг молока замість передбачених планом 1500 кг, та комбайнер С. В. Варшавський. Досвід передовиків ставав надбанням усіх колгоспників. Важливу роль у поширенні передового досвіду відіграли агрозооветкурси, де навчалося близько 100 колгоспників.

В 1954 році за перевиконання плану надою молока (по 3225 кг на кожну корову) і здачу понад план молока державі Виставком Всесоюзної сільськогосподарської виставки нагородив колгосп Золотою медаллю і преміював автомашиною ГАЗ-51. 1957 року колгосп зібрав урожай пшениці по 22,8 цнт і зернобобових культур по 15,4 цнт з гектара.

Значних успіхів добилися працівники Коровинецького бурякорадгоспу. Ланка С. С. Одюшиної в 1953 році виростила урожай насіння цукрових буряків — по 36 цнт з гектара. Успішно трудився колектив цукрового заводу. Підприємство досягло довоєнної потужності. На основі реконструкції та удосконалення технології значно зросла продуктивність праці.

Відзначаючи п'ятдесятиріччя першої російської революції, трудящі Великих Коровинців урочисто вшанували пам'ять свого земляка Г. М. Вакуленчука. Наступного року в селі було споруджено йому пам'ятник, а на цукровому заводі, де він працював у 1893—1898 рр., встановлено меморіальну дошку.

1958 року Великі Коровинці стали селищем міського типу. Новий значний крок уперед зробило селище в ті роки. Невпізнанно змінився цукровий завод. Усі трудомісткі процеси на підприємстві було механізовано, старе устаткування замінено новим, сучасним, запроваджено найновішу технологію. Широкого розмаху набрав рух раціоналізаторів виробництва. Рік у рік на підприємстві зростало виробництво цукру. Якщо в 1958 році його вироблено 292 тис. цнт, то в 1965— 376. За сумлінну працю у виконанні виробничих завдань багатьох працівників заводу відзначено урядовими нагородами. Орденом Леніна нагороджено котельника П. К. Данилюка, орденом Трудового Червоного Прапора — апаратника Ц. П. Ястремського та доярку радгоспу цукрокомбінату Є. Й. Галкіну.

1960 року за згодою колгоспників землі й господарство колгоспу ім. Вакуленчука були приєднані до радгоспу, якому тепер належить близько 4 тис. га земельних угідь, у т. ч. 3516 га орної землі. Господарство має міцну технічну базу. В його користуванні 42 трактори, 9 комбайнів, 32 автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки. Радгосп вирощує добрі врожаї сільськогосподарських культур, підвищує продуктивність тваринництва. В ювілейному 1967 році зібрано по 22 цнт зернових з гектара та по 306 цнт цукрових буряків. На 100 га угідь вироблено по 384 цнт молока та по 73,9 цнт м'яса. За високі виробничі показники багатьох працівників бурякорадгоспу нагороджено орденами й медалями.

Славними успіхами трудящі селища відзначили 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Колектив заводу, ставши на ленінську ювілейну вахту, за 1969 рік виробив понад план 9598 цнт цукру. Успішно справилися зі своїми завданнями працівники радгоспу. Вони достроково виконали державні плани виробництва й за-

готівель усіх основних видів сільськогосподарських продуктів. За сумлінну працю 173 жителі селища в день ленінського ювілею нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Працівники Коровинецького цукрокомбінату восьмий п'ятирічний план виконали достроково. Кращим працівникам вручені високі урядові нагороди. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені В. О. Комісарчук, Н. Ф. Король, І. А. Кушнір, П. К. Павлюк, П. О. Шиманський, М. А. Янківський.

Робітники цукрокомбінату успішно завершили план перших двох років дев'ятої п'ятирічки. План здачі м'яса державі за 1971—1972 рр. виконано на 104 проц. Самовіддано трудяться доярки — ударники комуністичної праці В. О. Комісарчук, Г. П. Осипчук, В. Г. Тихонова, В. С. Слюсар. Колектив робітників радгоспу 1972 року зібрав урожай зернових по 24,3 цнт з га, в т. ч. пшениці по 32,8 цнт, цукрових буряків по 302 цнт. За високі показники у виконанні соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя утворення СРСР тракторист радгоспу К. М. Чугаєвський і ланкова В. М. Гебе нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

За післявоєнний час змінився й зовнішній вигляд селища. Широкі вулиці з двоповерховими будинками обсаджені деревами й прикрашені газонами. Житла робітників потопають у зелені садів. На околиці селища височать димарі цегельного й цукрового заводів, поруч — приміщення новозбудованої ТЕЦ, будинки відділення «Сільгосптехніки».

Питанням благоустрою чималу увагу приділяють селищна Рада та її постійні комісії. Тільки за перший рік дев'ятої п'ятирічки заасфальтовано 360 погонних метрів шосе, побудовано приміщення селищної Ради, споруджено 16-квартирний будинок цукрокомбінату, магазин промислових товарів. У побут населення міцно ввійшли телевізори, фотоапарати, пральні машини. До послуг трудящих 8 магазинів, відділення зв'язку, майстерні побутового обслуговування, їдальня, дитячі ясла та садок.

Добре налагоджено медичне обслуговування. 1971 року добудовано двоповерхове приміщення лікарні. Тепер вона розрахована на 120 ліжок, хворих обслуговують 9 лікарів і 36 чоловік середнього медперсоналу. Споруджено новий будинок аптеки.

Значних успіхів досягнуто в галузі освіти. В селищі діють чотири школи — початкова, восьмирічна та дві середні, в яких 91 учитель навчає 1400 учнів. Тільки за період 1965—1970 рр. близько 250 випускників середньої школи разом з атестатом про середню освіту одержали посвідчення про здобуття ними спеціальності токаря, слюсаря, шофера, електрика. У Великих Коровинцях обладнано шкільний музей В. І. Леніна. Серед шкільних ленінських музеїв він посів перше місце на республіканському огляді на честь 50-річчя Радянської влади.

1972 року в селищі працювало понад 100 чоловік інтелігенції — інженерів, лікарів, вчителів та інших спеціалістів. Дедалі повніше задовольняються культурні запити трудящих. У Великих Коровинцях є два будинки культури на 800 місць, два кінотеатри, дві бібліотеки з книжковим фондом 25 тис. примірників. У здійсненні завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС, авангардна роль належить партійним організаціям, що об'єднують 96 комуністів. Комсомольців у селищі 274.

Свято бережуть жителі селища славні революційні, бойові та трудові традиції своїх земляків. Тут на громадських засадах відкрито краєзнавчий музей. Його експозиція розповідає про минуле й сучасне Великих Коровинців.

Міцна дружба ріднить трудящих Великих Коровинців з командою теплохода «Матрос Вакуленчук» Московського річкового пароплавства та екіпажем танкера «Григорій Вакуленчук». Численні листи, телеграми, сувеніри й фото, що зберігаються в музеї, яскраво свідчать про це.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудящі селища самовіддано трудяться над втіленням у життя величних планів комуністичного будівництва.

С. Т. ВАСИЛЕНКО, З. Д. ВАХБРЕЙТ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЧУДНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАБУШКИ́,— село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 359. Населення — 1017 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дацьки і М'ясківка.

На території Бабушків міститься центральна садиба колгоспу ім. Кутузова, за яким закріплено 2637 га землі, в т. ч. 2046 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво та птахівництво.

За високі показники в праці 61 чоловік відзначений урядовими нагородами. Серед них орденом Жовтневої Революції нагороджений слюсар-коваль В. Й. Буриш.

У селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 250 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, дві бібліотеки з фондом 26 тис. книжок, медпункт.

Партійна організація (створена 1919 року) налічує 40 комуністів, комсомольська (перший осередок виник 1921 року) — 46 юнаків та дівчат.

Село відоме з 1771 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт з села пішли 324 чоловіка, з них 117 загинуло, 212 — нагороджені орденами й медалями СРСР.

У Бабушках споруджено пам'ятники В. І. Леніну та воїнам, які загинули, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників.

Бабушки — батьківщина лауреата Ленінської премії інженера-раціоналізатора П. М. Совсімова.

БУДИЧА̀НИ (до липня 1946 року Сербенівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 504. Населення — 1663 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Дреники й Стовпів.

У Будичанах міститься центральна садиба колгоспу ім. Островського, який обробляє 4101 га землі, в т. ч. 3062 га орної. Колгосп спеціалізується на птахівництві. Вирощують зернові культури та цукрові буряки.

За високі показники в праці 11 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

Тут є середня школа, де 20 учителів навчають 345 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, дві бібліотеки з фондом 18 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 60 місць, відділення зв'язку, ощадна каса, комбінат побутового обслуговування.

На обліку в партійній організації — 55 членів КПРС, у комсомольській — 106 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1760 року.

Під час революції 1905—1907 років відбулось селянське заворушення проти поміщика.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Восени 1919 року жителі села брали участь у повстанні проти петлюрівців, яке було організоване Чуднівським підпільним ревкомом.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 493 жителі села, з них 235 загинуло, 252 — нагороджені орденами й медалями СРСР. За німецько-фашистської окупації у селі діяла підпільна друкарня Чуднівського підпільного комітету, яка виготовляла антифашистські листівки.

У селі споруджено пам'ятники В. І. Леніну та воїнам, які загинули в боротьбі проти фашистів.

Неподалік Будичан знайдені крем'яні знаряддя праці доби неоліту.

Колгоспна пасіка. Село Будичани. 1972 р.

БУ́РКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тетерева, за 25 км від районного центру та за 21 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 416. Населення — 1107 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лихосілка.

На території Бурківців міститься центральна садиба колгоспу ім. 1 Травня, за яким закріплено 2918 га земельних угідь, в т. ч. 2555 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 56 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

У селі є восьмирічна школа, в якій 13 вчителів навчають 209 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з книжковим фондом 26,6 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 75 місць, дві майстерні побутового обслуговування, відділення зв'язку.

Партійна організація (створена 1924 року) налічує 26 комуністів, комсомольська — 39 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1437 року.

Під час революції 1905—1907 років у Бурківцях відбувалися масові селянські виступи.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 357 жителів села пішли на фронт, 210 з них загинули, 142 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

ВІ́ЛЬШАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру. На території сільради залізнична станція Чуднів-Волинський. Дворів — 567. Населення — 1734 чоловіка. На території села розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Кутузова, центральна садиба якого міститься в с. Бабушках. Тут є цикорієсушильний завод (заснований 1927 року), райоб'єднання «Сільгосптехніки», інкубаторна станція, Чуднівський хлібоприймальний пункт.

За високі показники в праці 20 трудівників села нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них Р. М. Машталер удостоєний ордена Леніна.

У Вільшанці працюють середня школа, де 21 учитель навчає 350 учнів, 4 бібліотеки з фондом 25 тис. книжок, два фельдшерсько-акушерські пункти, дитячі ясла на 50 місць, дві їдальні, побутова майстерня.

Партійна організація (створена 1924 року) об'єднує 90 членів КПРС, комсомольська — 126 юнаків та дівчат.

Село засноване в XVI столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1922 року створено комуну ім. Рози Люксембург. Під час громадянської війни в районі станції Чуднів-Волинський діяв партизанський загін, комісаром якого був В. Г. Горобець.

З жовтня 1941 року в селі діяла підпільна партизанська група, очолювана П. І. Тарасенком. 400 жителів села боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 76 з них загинуло, 329 — відзначені урядовими нагородами.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, та односельцям, полеглим у боях за Батьківщину, трудящі села встановили два пам'ятники.

ГАЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тетерівки, за 18 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Через село проходить автошлях Чуднів-Іванопіль. Дворів — 284. Населення — 873 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Бейзимівка.

У Галіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, який обробляє 1784 га землі, в т. ч. 1354 га орної. Вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території села є маслозавод (заснований 1927 року).

За успіхи в розвитку народного господарства 25 чоловік відзначені урядовими нагородами. Серед них ордена Жовтневої Революції удостоєний робітник маслозаводу М. М. Ковень.

Тут працюють восьмирічна школа, де 25 учителів навчають 180 учнів, клуб на 250 місць з стаціонарною кіноустановкою, бібліотекою з фондом 11,5 тис. книжок, медпункт, поштове відділення.

З. В. Семенюк — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Бейзимівки.

Партійна організація об'єднує 16 комуністів, комсомольська — 50 членів ВЛКСМ.

Село відоме з другої половини XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 315 жителів, 203 з них загинули, 145 — нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Воїнам, які полягли в боротьбі проти фашистів, трудящі села встановили пам'ятник.

У Бейзимівці народились український радянський письменник П. В. Шпита, народний байкар і читець П. Т. Канавський, Герой Радянського Союзу З. В. Семенюк.

ДРИ́ГЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тетерева, за 8 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 224. Населення — 704 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кихті.

У Дриглеві міститься центральна садиба колгоспу «Жовтень», за яким закріплено 1717 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1090 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники у праці 33 трудівники нагороджені орденами й медалями СРСР.

Тут є восьмирічна школа, в якій 10 учителів навчають 144 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека з фондом 13 тис. книжок, медпункт, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 29 комуністів, комсомольська — 38 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 250 жителів села, з них 170 загинули, 90 — відзначені урядовими нагородами. Під час німецько-фашистської окупації в Дриглеві діяла підпільна група, яку очолював П. В. Лебедюк.

ДУБИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тетерева, за 3 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Через село проходить автошлях Житомир — Хмельницький. Дворів — 464. Населення — 1556 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дідківці.

На території Дубища міститься центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, який користується 2364 га землі, в т. ч. 1746 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 29 чоловік нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Дубище має восьмирічну школу, в якій 15 учителів навчають 230 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотекою з фондом понад 20 тис. книжок, дитячі ясла на 40 місць, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Село засноване у XVIII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 300 жителів села, 165 з них загинуло, на їх честь односельці встановили пам'ятник. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 120 чоловік відзначені урядовими нагородами.

ЖЕРЕ́БКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру та за 34 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 423. Населення — 1222 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Польова Слобідка й Степок.

У Жеребках міститься центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», який обробляє 3455 га землі, в т. ч. 3137 га орної. Вирощують зернові культури. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 87 трудівників села відзначені орденами й медалями СРСР.

Працюють восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 240 учнів, клуб на 300 місць, бібліотека з фондом 13,5 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла на 40 місць.

Партійна організація об'єднує 36 комуністів, комсомольська — 53 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1770 року.

Під час революції 1905—1907 рр. та влітку 1917 року в Жеребках відбулися селянські виступи.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 167 чоловік, з них 90 загинуло, 70 — відзначені урядовими нагородами.

На честь воїнів, які полягли в боях проти фашистів, трудящі села спорудили два пам'ятники та обеліск Слави.

ІВАНО́ПІЛЬ (до 1946 року Янушпіль) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на берегах річки Тетерівки (притоки Тетерева), за 25 км від районного центру та за 21 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 2415. Населення — 6600 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Медведиха.

На території Іванополя розміщена центральна садиба радгоспу «Іванопільський», за яким закріплено 6475 га земельних угідь, в т. ч. 5589 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селищі працюють цукровий (заснований 1886 року) та цегельний заводи, хлібозавод, відділення «Сільгосптехніки» і «Заготзерно».

Доярка радгоспу «Карпівці» Герой Соціалістичної Праці Л. Ф. Лихуша. 1969 р.

За успіхи в розвитку народного господарства 353 трудівники селища відзначені урядовими нагородами. Серед них орденом Леніна нагороджені: слюсар цукрозаводу А. Ф. Бондар, ланкові колгоспу Я. П. Кучер та В. П. П'ятьківська; орденом Жовтневої Революції — головний механік цукрозаводу І. І. Гарасименко.

Тут є середня й восьмирічна школи, заочна школа робітничої молоді, в яких 82 вчителі навчають 1241 учня, професійне-технічне училище, де здобувають спеціальність 420 юнаків та дівчат, будинок культури із залом на 200 місць, два клуби, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 88 тис. примірників, дільнична лікарня на 90 ліжок, дитячі ясла й дитсадок на 200 місць.

Партійна організація (створена 1921 року) об'єднує 159 комуністів, комсомольська (перший осередок виник 1922 року) — 672 члени ВЛКСМ.

Селище засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

558 жителів селища билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 226 загинуло, 330 — удостоєні орденів і медалей Радянського Союзу. В січні 1944 року, визволяючи Іванопіль від німецько-фашистських загарбників, героїчно загинув Герой Радянського Союзу гвардії старшина М. С. Тестов.

Воїнам, які віддали своє життя в боротьбі проти гітлерівців, трудящі селища встановили два пам'ятники, спорудили пам'ятник В. І. Леніну.

В Іванополі народився доктор історичних наук В. А. Чирко.

КАРПІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тетерева, за 12 км від районного центру та за 8 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 950. Населення — 3200 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Шевченко.

На території Карпівців міститься центральна садиба хмелерадгоспу «Карпівці», створеного 1923 року. Він обробляє 4933 га земельних угідь, у т. ч. 4011 га орної землі. За вирощування високих урожаїв хмелю в 1967 році радгосп нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради.

Тут є лісництво, за яким закріплено 4 тис. га лісу.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 90 чоловік відзначені урядовими нагородами. Серед них звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно доярці Л. Ф. Лихуші, орденом Леніна нагороджені ланкова М. Ф. Власюк та доярка Л. Я. Лобайчук.

У селі працюють середня школа, в якій 53 вчителі навчають 964 учні, будинок культури із залом на 400 місць, дві бібліотеки з фондом

10 тис. книжок, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, 4 дитячих ясел на 120 місць, дві їдальні, відділення зв'язку.

Партійна організація налічує 71 комуніста, комсомольська — 142 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1714 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

494 жителі Карпівців захищали Батьківщину від ворогів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 254 з них загинули, 237 — нагороджені орденами й медалями СРСР.

На честь воїнів, які віддали своє життя, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, трудящі встановили пам'ятник. Учаснику громадянської війни З. А. Бондарчуку спорудили обеліск.

КІ́ЛКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Тетерева, за 8 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 584. Населення — 1615 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Волосівка.

На території Кілок міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 2447 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2232 га орної землі. Вирощують зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є два млини, пилорама.

За успіхи в розвитку народного господарства 59 трудівників села відзначені орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них орденом Леніна нагороджений голова колгоспу А. Д. Чернецький.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 200 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 13 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла на 50 місць, побутова майстерня, поштове відділення.

Партійна організація об'єднує 40 комуністів, комсомольська — 83 члени ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Понад 400 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 205 з них загинули, 193 — нагороджені орденами й медалями СРСР.

На честь воїнів, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

КРАСНОГІ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 14 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 109. Населення — 368 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Довбиші, Йосипівка й Красноволиця.

У Красногірці міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», який обробляє 1191 га землі, в т. ч. 1045 га орної. Вирощують переважно зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За вирощування високих урожаїв зернових і технічних культур в 1940 році колгосп був нагороджений орденом «Знак Пошани».

За високі показники в праці 53 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

М. Н. Бортовський — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Довбишів.

Тут є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 160 учнів, бібліотека з фондом 9 тис. книжок, клуб, медпункт, дитячі ясла на 30 місць.

На обліку в партійній організації 26 комуністів, у комсомольській — 45 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1760 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У 1941—1945 рр. на фронт пішли 285 жителів села, 99 з них загинули, 185 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них звання Героя Радянського Союзу удостоєний М. Н. Бортовський, якому в селі споруджено пам'ятник, орденом Леніна відзначений М. О. Довбиш.

Воїнам, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили два пам'ятники.

КРАСНО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 22 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 670. Населення — 1772 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Певна, Поштове, Радісне.

На території Краснополя міститься центральна садиба колгоспу «Комсомолець України», який користується 4963 га землі, в т. ч. 4403 га орної. Вирощують зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є відділення «Сільгосптехніки».

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 65 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У селі працюють середня школа, де 30 учителів навчають 350 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом близько 15 тис. книжок, дільнична лікарня на 25 ліжок, відділення зв'язку, дві їдальні.

Партійна організація (створена 1920 року) об'єднує 38 комуністів, комсомольська (перший осередок виник 1923 року) — 85 юнаків та дівчат.

Село відоме з 1601 року. 1648 року в районі Краснополя селянсько-козацькі загони на чолі з М. Кривоносом вели запеклі бої з польсько-шляхетським військом. Під час революції 1905—1907 рр. у селі відбулися масові селянські виступи.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 400 жителів села пішли на фронт, 180 з них загинули, 210 — нагороджені орденами й медалями СРСР. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний А. М. Ляденко.

Воїнам, які віддали своє життя в боях за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

Зустріч піонерів з Героєм Радянського Союзу А. М. Лядеком. 1966 р.

КРАСНОСІ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Його перетинає автошлях Житомир — Любар. Дворів — 381. Населення — 1270 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ясногірка.

На території Красносілки розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 3080 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2622 га орної землі. Вирощують зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники в праці 47 трудівників села нагороджені орденами й медалями СРСР.

У селі є середня школа, в якій 24 учителі навчає 400 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла на 50 місць, відділення зв'язку, побутова майстерня.

Партійна організація налічує 30 комуністів, комсомольська — 73 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1585 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

305 жителів села захищали Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 132 загинуло, 150 — відзначені урядовими нагородами.

На честь воїнів, які полягли в боях проти фашистів, трудящі села встановили пам'ятник.

МАЛА ВО́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тетерівки, за 15 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Через село проходить автошлях Чуднів — Іванопіль. Дворів — 172. Населення — 516 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Дібрівка.

На території Малої Волиці міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який обробляє 1563 га землі, в т. ч. 1296 га орної. Вирощують зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва у 1955—1956 рр. колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

У селі є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 130 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книжок, медпункт.

За високі показники в праці 10 трудівників села відзначені урядовими нагородами. Серед них орденом Леніна нагороджений вчитель М. М. Сташець.

Партійна організація об'єднує 21 комуніста, комсомольська — 37 членів ВЛКСМ.

Село засноване в XVI столітті. Під час визвольної війни 1648—1654 рр. в районі Малої Волиці козацькі загони вели запеклі бої з військами шляхетської Польщі.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 154 жителі села, з них 101 загинув, 97 — нагороджені орденами й медалями СРСР.

Воїнам, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

МОЛО́ЧКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Тетерева, за 32 км від районного центру та за 28 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 290. Населення — 985 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Мотрунки.

На території Молочків міститься центральна садиба колгоспу «Україна», який користується 2711 га землі, в т. ч. 2216 га орної. Вирощують зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 77 колгоспників нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

У селі є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 200 учнів, клуб, бібліотека з фондом 13 тис. книжок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 60 юнаків та дівчат.

Село засноване в XVII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 208 жителів села, 130 з них загинули, 148 — відзначені урядовими нагородами.

Односельцям, які полягли в боях проти фашистів, трудящі встановили обеліск Слави.

НО́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру та за 41 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 300. Населення — 952 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Безпечна, Суслівка.

На території Носівки міститься центральна садиба Суслівського хмелерадгоспу, за яким закріплено 863 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 633 га орної землі.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 55 чоловік відзначені урядовими нагородами.

У Носівці є восьмирічна школа, в якій 10 учителів навчають 165 учнів, клуб, бібліотека з фондом 4 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла на 50 місць, поштове відділення, ощадкаса, побутова майстерня.

Партійна організація об'єднує 31 комуніста, комсомольська — 47 юнаків та дівчат.

Село відоме з 1601 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В роки громадянської війни у селі був створений партизанський загін, який вів боротьбу проти петлюрівських банд. 1922 року організована артіль «Радянський селянин».

123 жителі села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 68 загинули, 56 — нагороджені орденами й медалями СРСР.

На честь воїнів, полеглих у боях проти німецько-фашистських загарбників, трудящі Носівки спорудили пам'ятник.

Носівка — батьківщина українського радянського письменника Ю. Н. Гундича.

П'Я́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Михайленки. Дворів — 630. Населення — 1609 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Пилипівка.

На території П'ятки міститься центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», який обробляє 4712 га землі, в т. ч. 3582 га орної. Вирощують зернові культури та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 89 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Серед них орденом Жовтневої Революції нагороджено голову колгоспу С. К. Семенюка.

У селі є середня школа, де 25 учителів навчають 536 учнів, будинок культури із залом на 200 місць, дві бібліотеки з фондом 20 тис. книжок, лікарня на 30 ліжок, аптека, ветлікарня, відділення зв'язку, їдальня.

Партійна організація (створена 1919 року) об'єднує 50 комуністів, комсомольська (перший осередок виник у тому ж році) — 67 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1593 року, коли поблизу нього учасники антикріпосницького повстання, яким керував Косинський, зазнали поразки. У визвольній війні 1648—1654 рр. під П'яткою відбувалися бої селянсько-козацьких загонів проти польсько-шляхетських військ. В роки буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. тут відбувалися масові селянські виступи.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 330 жителів села, 109 з них загинуло, 205 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

Трудящі П'ятки встановили пам'ятник В. І. Леніну та пам'ятник воїнам, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників.

РА́ЧКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 3 км від залізничної станції Демчин. Дворів — 388. Населення — 1122 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, який користується 1780 га землі, в т. ч. 1356 га орної. Вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники в праці 20 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

В Рачках є восьмирічна школа, де 11 учителів навчають 196 учнів, клуб на 200 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з книжковим фондом 10 тис. книжок, медпункт, поштове відділення.

Партійна організація об'єднує 24 комуністи, комсомольська — 37 юнаків та дівчат.

Село засноване на початку XVII століття. 1905 року тут відбулося повстання селян, яке було придушене царськими військами.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися 250 жителів села, з них 103 загинули, 127 — нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Визволяючи Рачки від німецько-фашистських загарбників, поліг смертю хоробрих командир танкової бригади Герой Радянського Союзу В. В. Луппов.

Воїнам, які віддали своє життя в боях проти фашистів, трудящі села встановили пам'ятник.

СТЕ́ТКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру та за 35 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 373. Населення — 1235 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3074 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2810 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції 45 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

Тут є середня школа, в якій 15 учителів навчають 250 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, дві бібліотеки з фондом 16 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла на 100 місць.

На обліку в партійній організації — 25 комуністів, у комсомольській — 45 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1601 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 310 чоловік, з них 130 загинуло, 192 — відзначені урядовими нагородами.

Воїнам, які загинули в боях проти фашистів, трудящі Стетківців встановили 3 пам'ятники.

ТРО́ЩА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Тетерева, за 20 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 555. Населення — 1828 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Ясопіль.

На території Трощі міститься центральна садиба колгоспу «Іскра», який обробляє 3335 га землі, в т. ч. 2764 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники у праці 84 трудівники села удостоєні високих нагород, у т. ч. орденом Леніна нагороджена свинарка Н. Г. Зелінська.

Тут працюють середня школа, де 22 учителі навчають 300 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з фондом 14 тис. книжок, лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла й садок на 40 місць, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 33 комуністи, комсомольська — 68 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1585 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 350 жителів села пішли на фронт, з них 167 загинуло, 174 — відзначені орденами й медалями СРСР.

На честь воїнів, полеглих у боях за Батьківщину, трудящі села спорудили пам'ятник.

У селі є парк-заповідник XIX століття.

ТУ́РЧИНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру та за 15 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 219. Населення — 963 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Княжин, Малі Коровинці й Судачівка.

На території Турчинівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 1700 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1363 га орної. Вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в розвитку народного господарства 35 трудівників села нагороджені орденами й медалями СРСР.

Тут працюють початкова школа, сільськогосподарський технікум, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книжок, медпункт, дитячі ясла на 40 місць, побутова майстерня.

Партійна організація об'єднує 22 комуністи, комсомольська — 152 члени ВЛКСМ.

Село засноване у XVIII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 277 жителів села, 127 з них загинули, 184 — відзначені урядовими нагородами.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, трудящі Турчинівки встановили пам'ятник.

Турчинівка — батьківщина Героя Соціалістичної Праці Л. Н. Тарасюка. В Княжині народився український радянський письменник О. Я. Демчук (1900—1941).

ТЮТЮ́ННИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 7 км від залізничної станції Чуднів-Волинський. Дворів — 344. Населення — 1152 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Городище, Короченки, Рижів.

На території Тютюнників міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 2,7 тис. га землі, в т. ч. 2,2 тис. га орної. Вирощують переважно зернові культури та цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є консервний завод.

За високі показники в праці 122 трудівники села відзначені урядовими нагородами. Серед них ордена Леніна удостоєний голова колгоспу Д. Д. Лонський, ордена Трудового Червоного Прапора — головний бухгалтер, секретар парторганізації І. М. Олійник, ланкова, депутат Верховної Ради УРСР 6-го,7-го скликань А. С. Савчук, агроном Л. Є. Зотько. Новими трудовими здобутками зустріли трудящі Тютюнників 50-річчя утворення СРСР. Вони виростили по 38,5 цнт зернових з гектара, одержали 240 цнт молока та 154,7 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Партія та Уряд високо оцінили працю колгоспників. Господарство нагороджено Ювілейним почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а ланкова В. Я. Копчик, комбайнер С. Г. Вознюк та ланковий механізованої ланки Г. І. Побережний — орденом Трудового Червоного Прапора. На третій рік дев'ятої п'ятирічки колгоспники Тютюнників взяли соціалістичне зобов'язання виростити по 39 цнт зернових з га, на 100 га сільськогосподарських угідь одержати по 262 цнт молока та 164 цнт м'яса.

Тут працюють середня школа, де 35 учителів навчають 319 учнів, будинок культури із залом на 375 місць та стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з книжковим фондом 15 тис. примірників, лікарня на 50 ліжок, дитячі ясла, швейна майстерня.

Партійна організація (створена 1920 року) об'єднує 50 комуністів, комсомольська (перший осередок виник 1924 року) — 95 юнаків та дівчат.

Село відоме з кінця XVI століття. Під час буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. селяни активно виступили проти поміщиків. Для придушення цього виступу в село були викликані війська. Найбільш активних учасників П. С. Вознюка та С. М. Ясногорського арештували й заслали в Сибір. Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Влітку 1920 року організовано комнезам, а в жовтні 1922 року — сільськогосподарське товариство. 1928 року селяни об'єдналися в ТСОЗ, на базі якого 1930 року організований колгосп «Спільне життя».

За тимчасової німецько-фашистської окупації в Тютюнниках діяла підпільна група під керівництвом С. К. Українця. Вона вела антифашистську агітацію серед місцевого населення, розповсюджувала листівки та прокламації, збирала зброю для партизанів. Влітку 1942 року підпільна група переросла в партизанський загін. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 250 жителів села, з них 136 загинули. 4 січня 1944 року Тютюнники були визволені від гітлерівських окупантів 23-ю гвардійською мотострілецькою бригадою під командуванням полковника О. О. Головачова, згодом двічі Героя Радянського Союзу. За мужність і героїзм, виявлені в боях, 166 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна відзначені Д. Д. Лонський та Г. І. Лутай.

Воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, трудящі села встановили пам'ятник.

Невпізнанно змінилося життя трудящих Тютюнників за роки Радянської влади. Зараз у користуванні населення — 335 радіоприймачів, 273 телевізори, 7 автомашин.

Ще кращим, заможнішим стане життя трудящих Тютюнників в роки дев'ятої п'ятирічки. Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, вони впевнено ідуть до світлого майбутнього — комунізму.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

Прізвища, позначені зірочкою, в посиланнях подані російською мовою.

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

45 3-30

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

В

Г

Д

Е

Є

Ж

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

У доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у нарисах і довідках, подали допомогу: Центральний партійний архів марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Центральний державний архів народного господарства СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний військово-історичний архів СРСР, Архів Міністерства оборони СРСР, Центральний державний архів давніх актів СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Житомирський та Київський обласні партійні архіви, Житомирський та Київський обласні державні архіви, філіал Житомирського обласного державного архіву в Бердичеві, Державний історичний музей СРСР, Центральний музей В. І. Леніна та його філіал у Києві, Державний історичний музей УРСР, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Житомирський обласний краєзнавчий музей, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Книжкова палата УРСР, Житомирська обласна бібліотека ім. Жовтневої революції, Житомирське обласне відділення товариства «Знання», Житомирське обласне відділення Товариства охорони пам'ятників історії та культури Української РСР і багато інших.

Цінні зауваження, поради та побажання в процесі підготовки тому зробили: Інститут історії АН УРСР, Київський ордена Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка, Житомирський педагогічний інститут ім. Івана Франка, Житомирський сільськогосподарський інститут.

У збиранні та опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали працівники обласних організацій, установ і вузів: Є. Ю. Бєлова, І. Л. Болясний, К. Ф. Брьохова, Л. І. Горчук, Г. В. Діденко, М. А. Дідковський, Л. В. Довжик, В. В. Калінкіна, Ю. Л. Каповський, Л. М. Колбасенко, Я. О. Корнійчук, П. М. Король, Р. Я. Костеренко, А. П. Крикуненко, М. І. Лавринович, М. В. Летягіна, О. І. Лісова, К. А. Маймула, Л. І. Миколайчук, К. І. Огнєв, О. Є. Опанасюк, І. Ф. Осляк, В. М. Присяжнюк, Г. О. Приходько, І. С. Решетняк, З. А. Симоненко, О. В. Смольнякова, Б. І. Табачник, Я. Є. Теплицький, Ф. С. Топольницький, М. В. Хомичевський, Й. Я. Ципріс, М. В. Чекарєва, М. С. Чернілевський, В. С. Шапар, Б. М. Швецов, Л. І. Шеременко, Т. Ф. Шитикова, Л. В. Яроцький.

У підготовці матеріалів по окремих містах і районах брали участь:

Андрушівський район — М. М. Бернадин, О. В. Богайчук, І. П. Васильківський, А. І. Вознюк, В. Г. Гребенюк, С. С. Грицюк, П. К. Гусар, А. О. Іванченко, Л. О. Мугановська, Л. С. Монастирецький, Л. Й. Муравський, Ф. Я. Опанасюк, А. В. Панчук, Л. Н. Снішівський, Л. Н. Яцюк.

Баранівський район — М. Д. Власенко, П. А. Гітуляр, В. Т. Демидюк, М. В. Ділодуб, В. Д. Жулін, В. Д. Марченко, М. С. Машевський, Р. В. Наталуша, В. С. Нікітчин, А. А. Савич, К. І. Черкашин, А. Й. Яблонський, Ю. Ф. Яворська.

Місто Бердичів і Бердичівський район — П. В. Бартащук, Г. Г. Богун, В. І. Гаврилюк, М. Ю. Гольденберг, Т. Б. Горлинська, Г. Я. Деркач, Л. Д. Дзюба, В. П. Жук, С. Ф. Костюк, В. І. Кравченко, І. В. Мельник, В. М. Мельничук, П. М. Паламарчук, А. В. Пузенко. В. Л. Редич, О. А. Терещук, В. О. Хоменко, С. В. Чернецький, Г. Т. Чумак, О. С. Яцюк.

Володарсько-Волинський район — А. М. Андрух, П. Н. Герасимов, І. Ф. Дзюбенко, В. І. Драй, Ю. Й. Журавська, Л. В. Зубрицька, П. Й. Князева, В. І. Коломієць, В. І. Кучер, О. С. Лиман, Г. С. Мельник, Т. М. Савенець.

Дзержинський район — П. І. Барчук, Й. С. Данилевич, М. В. Заглада, Д. П. Іванюк, Т. М. Костянець, П. А. Котюк, П. С. Кушнірук, В. Т. Ожаревський, О. Д. Онищук, З. Л. Поташник, В. Ф. Сірик, П. Т. Ткачук, П. Т. Шинкаренко, М. Ц. Щуцький, О. В. Ярош.

Ємільчинський район — В. А. Вознюк, В. Я. Грищенко, Б. О. Дем'янчук, В. К. Задніпрянець, А. Я. Косата, О. М. Лісовий, К. М. Лісовський, А. Ф. Мигловець, Й. А. Павловський, М. Д. Папіжук, С. Я. Суй, І. О. Токовчук, М. М. Шутенко.

Житомирський район — Н. Є. Борисюк, А. А. Голубова, С. М. Гольцев, М. Ф. Данилова, Л. Д. Дідківська, В. В. Козачок, П. А. Мошківський, І. Т. Муляр, В. Г. Окоча, А. П. Павловський, В. Д. Перепелиця, Є. Ф. Рижук, М. В. Синицький, С. Ф. Слоневський, І. О. Тарасюк, О. Я. Трокоз, Г. А. Яремова.

Місто Коростень і Коростенський район — В. Я. Блоцький, Г. П. Величко, М. А. Воронін, І. Л. Гітуляр, М. В. Грищенко, С. Д. Грищенко, А. О. Збутевич, Й. П. Зима, С. І. Іванов, І. Б. Каленський, Д. І. Каленський, І. П. Карпенко, С. К. Корольов, І. І. Ревчук, Р. М. Соколовський, О. М. Тарасенко, О. О. Толстиков, Д. А. Ходаківський, М. З. Шушпан, П. А. Шуляренко, В. В. Яворський.

Коростишівський район — М. А. Аноощина, Л. П. Буханова, Й. М. Віленський, Б. Т. Жеребчук, К. С. Жеребчук, Я. Я. Карпенко, І. С. Лаврінчук, В. П. Лінивий, Г. П. Лунько, Ф. В. Лучицький, К. М. Носок, О. П. Орєшкін, М. Н. Остапенко, Ю. О. Побережний, А. П. Химович, Ц. П. Хомич.

Лугинський район — І. Ф. Барилюк, О. П. Давидюк, Й. А. Захарчук, О. О. Лагута, Й. І. Малахівський, І. Т. Потапчук, Г. Н. Применко, І. І. Симоненко, І. Г. Сторожук, З. В. Суйська, І. І. Сушко.

Любарський район — М. А. Антонюк, К. С. Боніславський, П. Я. Гнатишин, С. П. Дем'янюк, Є. Д. Лінійчук, М. К. Манько, Д. А. Марцун, А. І. Мачинський, П. І. Миронюк, М. Я. Петухов, М. В. Сергійко, С. І. Сикало, А. Я. Сліпчук, А. С. Топольницький, А. О. Юрик.

Малинський район — В. П. Єнько, В. М. Заклюка, В. П. Кушнір, Д. Л. Недоруба, М. О. Радченко, Г. Д. Рейдман, Г. І. Скуратовський, В. П. Ходаківський, Л. П. Шевченко.

Народицький район — Ф. П. Аврамчук, І. І. Гостєва, І. Г. Дученко, Н. Ю. Єсипчук, О. І. Закусило, П. Й. Іванченко, М. І. Крячок, І. С. Кучер, Г. І. Ладошко, М. В. Медведєв, Л. І. Морозов, Ф. М. Мошковський, Є. О. Недоборовський, А. О. Сокоревич.

Новоград-Волинський район — С. І. Денисюк, К. П. Косянчук, О. А. Майструк, В. І. Михальчук, О. Г Нестерчук, В. І. Неупокоєв, О. А. Панасюк, О. В. Прокопчук, М. В. Розенберг, М. І. Суходольський, О. М. Фесенко, Б. Й. Цвєтков.

Овруцький район — Г. М. Білоцька, Г. Д. Божок, О. М. Гвоздь, Г. А. Гоцалюк, А. С. Гримашевич, В. А. Громницький, І. П. Зінкевич, Ю. П. Ігнатюк, М. І. Невмержицький, Є. Й. Недашківський, П. Г. Семчук, Г. М. Соболь, М. Г. Стоцький, В. У. Чадюк, К. О. Шумило, А. В. Янушевський.

Олевський район — В. Т. Вдовенко, С. Д. Визлах, І. П. Мельниченко, М. Т. Мельничук, І. М. Мисько, В. М. Перін, В. І Перцевий, І. Г. Савелюк, Я. І. Тринчий, В. І. Урбанський, Б. І. Шиїв.

Попільнянський район — В. А. Білоніг, Н. В. Варницька, М. Т. Волосатов, Г. Д. Головаш, В. К. Дідківський, Н. Є. Донець, А. Т. Дячук, О. О. Зведенюк, Ф. П. Згодько, А. М. Катренко, Л. Н. Крамська, М. І. Крячок, В. М. Кучинська, І. Г. Мельник, М. Я. Михайлюк, Л. Г. Одарич, Ф. С. Олексієнко, М. Т. Павловський, Г. Т. Подкур, І. Я. Проценко, М. Я. Старунська, О. І. Троць.

Радомишльський район — О. С. Баранівський, О. Т. Вознюк, А. Й. Гаращук, Л. П. Гарбаренко, М. М. Кравченко, О. С. Кулаківська, М. В. Лотюк, А. П. Макаренко, Ф. І. Марченко, П. С. Міщенко, О. І. Осадчий, А. С. Пастушенко, С. Р. Пивовар, Г. Я. Прокопчук, Н. Ф. Тарасюк, Д. М. Топчій.

Ружинський район — В. Г. Бондар, П. І. Вечеря, С. А. Герасимчук, В. І. Качоровський, А. В. Кащук, І. Й. Кіпчук, П. В. Когут, Л. Ф. Лозинська, С. В. Мишівський, М. Ф. Пецик, В. Г. Столярець, П. К. Таран, Д. М. Тартак, О. Й. Хаустович, М. М. Цехмайструк, М. Й. Чигир.

Червоноармійський район — А. І. Башинський, І. В. Грибак, Є. М. Куделін, В. П. Масан, Н. В. Мельник, Б. П. Нечипоренко, А. І. Погребний, Г. А. Полонський, В. Т. Романчук, В. П. Смоляр, В. С. Шпир.

Черняхівский район — І. Г. Антоненко, Л. В. Вакулович, А. І. Гаєвський, С. К. Горкуша, М. Ф. Іщенко, А. Л. Ковальчук, Я. О. Корнійчук, М. І. Легенчук, А. І. Підгаєцький, В. М. Рябощук, С. М. Семененко.

Чуднівський район — В. К. Волонішко, І. Я. Гирич, Н. О. Глубока, П. І. Гуменюк, П. Г. Король, О. С. Муляр, А. А. Новик, Г. Т. Охота, А. І. Терлецький, В. Є. Шпита, М. П. Якимчук.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснили наукові співробітники відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР: А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, Д. І. Мишко, Л. В. Олійник.

Матеріали з археології до нарисів і довідок опрацювали краєзнавець Житомирської області В. О. Місяць і старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно. Науково-методичну допомогу у виявленні матеріалів з питань культури подали наукові співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. Рильського АН УРСР П. Д. Павлій, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР І. О. Кудін.

У підготовці ілюстрацій до тому взяли участь фотокореспонденти: П. М. Бойко, М. М. Злотник, С. І. Лоєнко, А. М. Мельник (кольорові), Ю. А. Міліневський, З. Й. Тулес; використано знімки: С. Й. Біляка, В. Ю. Гаврилюка, А. М. Голованова, Л. М. Голені, О. І. Зеленецького, М. Ф. Кондратюка, В. Д. Коржука, І. Х. Крейніса, В. В. Матюшенка, В. П. Редчиця, В. О. Ярошенка.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу здійснювали Г. П. Кривдін та Ю. С. Яхніс.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР
Житомирская область
(на украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*

Редактори: *І. Л. Бутич* (керівник редакційної групи), *С. І. Дмитрук*, *І. І. Оголін*, *В. П. Титаренко*, *З. Г. Туранська*, *З. В. Шлепакова*
Молодші редактори: *Н. З. Бінькевич*, *Т. Б. Щитківська*
Літературні редактори: *В. Ф. Кошик*, *П. П. Сіпачов*
Бібліограф *О. П. Шовківська*
Оправа та титул художника *В. І. Юрчишина*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Є. М. Соколов*
Редагування карт: *І. Е. Гудим-Левкович*, *Н. М. Добжанська*, *Є. В. Мержвинський*
Коректори: *Г. К. Гальчук*, *Д. Я. Хінчина*, *К. Г. Шевченко*

В тексті вміщено 302 ілюстрації, 31 карту, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 13.III 1973 р., підписано до друку 7.V 1973 р. БФ 05579. Тираж 15000. Формат 84×108 1/16. Фіз. друк. арк. 45,5 + 1.5 арк. вклейок. Умовно-друкарських арк. 76,44. Обліково-видавничих арк. 87,8. Замовлення 3-60. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного Комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.